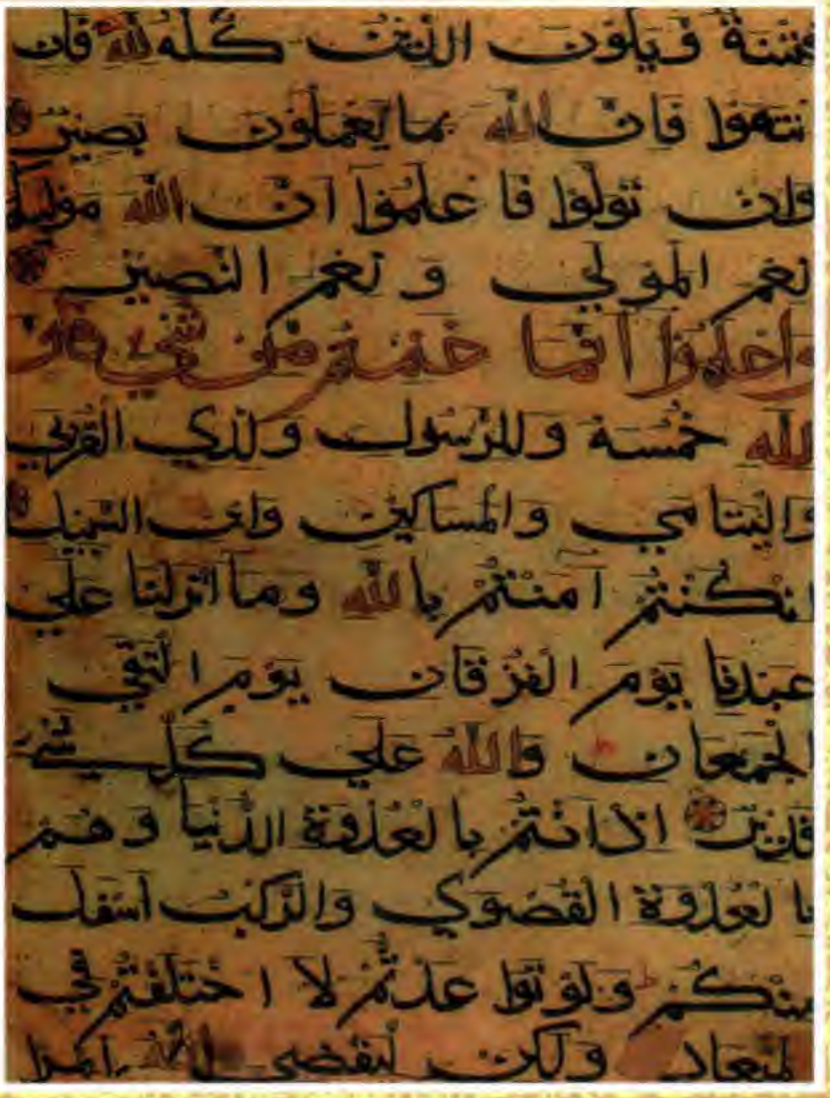
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

4. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 4

الجامع لأحكام القرآن، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi, Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
Cilt	:	Derya Mücellit
Birinci Baskı	:	Aralık 1997
İkinci Baskı	:	Ocak 2003

Bakara Sûresi

282 - 286. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۟
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۠ وَلَا يَاْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا
عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا
يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا ۟ فَاِنْ كَانَ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا اَوْ
لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۟ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ
مِنْ رِجَالِكُمْ ۚ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشُّهَدَآءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰىهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰىهُمَا الْاُخْرٰى ۟ وَلَا
يَاْبَ الشُّهَدَآءُ اِذَا مَادُعُوا ۟ وَلَا تَسْـَٔمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا
اِلٰٓى اَجَلِهٖ ۟ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوٓا
اِلَّآ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ
جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا ۟ وَاَشْهِدُوٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ ۠ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا
شَهِيدٌ ۟ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ ۟ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۟ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ ۟
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

282. Ey iman edenler! Belirlenmiş bir vadeye borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir kâtip adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Üzerinde hak olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun. Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer üzerinde hak olan beyinsiz veya zayıf olur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, onun velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden de iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa o halde razı olacağınız şahitlerden bir erkekle iki kadın olsun. Biri unutursa biri diğerine hatırlatır diye. Şahitler de davet edildikleri zaman kaçınmasınlar. Küçük veya büyük olsun ne ise, onu vadesine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah indinde adalete daha uygun, şehadet için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize de daha yakındır. Meğer ki bu, aranızda devredeceğiniz hazır bir ticaret olsun. O zaman bunu yazmamanızda sizin için bir beis yoktur. Alışveriş yaptığınız vakit de şahitlik edin. Yazana da şahide de asla zarar verilmesin. Eğer yaparsanız, bu size dokunacak bir fısk olur. Allah'tan korkun! Allah size öğretiyor. Allah herşeyi çok iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı elliiki başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi ve Kapsamı:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir vadeye borçlandığınız zaman onu yazın..."** âyetiyle ilgili olarak Said b. el-Müseyyeb şöyle demektedir: Bana ulaştığına göre Kur'ân-ı Kerîm'in Arşta en yeni (son nazil olan) âyeti borçlanma âyetidir. İbn Abbas da der ki: Bu âyet-i kerime özel olarak selem hakkında nazil olmuştur. Yani Medine halkının yaptığı selem alışverişi âyetin nazil olmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan bu âyet-i kerimenin bütün borçlanmaları kapsadığı -icma ile- kabul edilmiştir.

İbn Huveyzimendâd der ki: Bu âyet-i kerime otuz tane hüküm ihtiva etmektedir. Bazı ilim adamlarımız bu âyet-i kerimeyi -Malik'in de söylediği üzere- karzlardaki ertelemenin caiz olduğuna delil göstermişlerdir. Çünkü bu buyrukta mudayenelerde (borçlanma akidlerinde) karz ile sair akidler arasında bir ayrım gösterilmemiştir.

Şafiîler ise bu hususta muhalif kanaat belirtir ve şöyle derler: Âyet-i kerime salr borçların ertelenmesinin caiz olduğunu ifade eden bir hüküm ihtiva etmemektedir. Bu âyet-i kerimede eğer vadeli bir deyn (borç) değil ise, şahit tutma emri vardır o kadar. Diğer taraftan bir başka yoldan delâlet ile, deynde ertelenmenin caiz olduğu veya olmadığı bilinir.

2- Deyn'in Anlamı:

Yüce Allah'ın: "(بِدَيْنٍ): **Bir borç"** buyruğu te'kiddir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Ve iki kanadıyla uçan bütün kuşlar..."*** (el-En'am, 6/38); ***"Meleklerin tümü hep birlikte secde ettiler."*** (el-Hicr, 15/30)

Deyn'in gerçek mahiyeti, iki bedelden birisinin peşin, diğerinin ise zimmette vadeli olduğu her türlü muameledir. *Ayn* Araplar tarafından hazır (peşin olan) şeydir. *Deyn* ise gaib olan (hazır bulunmayan) şeyin adıdır. Şair der ki:

وعَدْتَنا بِدِرْهَمَيْنَا طِلاءً وشِواءً معجَّلاً غيرَ دَيْنِ

"İki dirhemimize karşılık olarak peşin ve deyn olmaksızın
Bizlere kaynatılmış üzüm şırası ve kızarmış et vereceğini vadetti."

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

لِتَرْمِ بيَ المَنَايَا حيثُ شاءتْ إذا لم تَرمِ بي في الحُفْرَتَيْنِ
إذا ما أَوْقَدوا حطباً ونَاراً فذاكَ الموتُ نَقْداً غيرَ دَيْنِ

"Ölümler beni dilediği yere atıversin
Beni iki çukurun arasına atmadığı sürece
Odun ve ateş yaktıkları vakit işte nakden (peşin)
Ve deyn olmayan ölüm budur."

Şanı yüce Allah bu anlamı hak buyruğu olan: **"Belirlenmiş bir vadeye..."** diye açıklamaktadır.

3- Vadenin Belirlenmesi ve Selem'de Vade:

Şanı yüce Allah'ın: **"Belirlenmiş bir vadeye"** buyruğu ile ilgili olarak İbnu'l-Münzir şöyle demektedir: "Yüce Allah'ın: **"Belirlenmiş bir vadeye"** buyruğu bilinmeyen bir süreye kadar yapılan selem akdinin caiz olmadığını göstermektedir. Rasûlullah (sav)'ın sünneti de yüce Allah'ın Kitabındaki bu anlamın bir benzerini ortaya koymuştur.

Sabit olduğu üzere Rasûlullah (sav) Medine'ye vardığında Medine halkı iki ve üç yıllığına meyvelerde selem yapıyorlardı. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim herhangi bir hurma hakkında selef (selem) yaparsa, ölçeği belli ve tartısı belli miktarda ve bilinen bir vadeye kadar selef yapsın." Bu hadisi İbn Abbas nakletmektedir. Bunu Buhârî, Müslim ve başkaları da rivâyet etmiştir. (1)

(1) *Buhârî*, Selem 1, 2, 7; ***Müslim***, Müsâkaat 127-128; ***Ebû Dâvûd***, Buyû' 55; *Nesâî*, Buyû' 63; *İbn Mâce*, Ticârât 59; ***Dârimî***, Buyû' 45; ***Müsned***, I, 217, 222, 282, 358.

İbn Ömer der ki: Cahiliyye dönemi insanları, deve etlerini, hamile olan dişi deve yavrusunun, bir daha hamile kalacağı zamana kadar satarlardı. Hamilenin yavrusunun hamile kalması (habelu'l-habelet), dişi devenin yavrulaması sonra da yavruladığı bu yavrunun bir daha hamile kalması demektir. Rasûlullah (sav) onlara bu şekilde alış-veriş yapmalarını yasakladı. (1)

İlim ehlinden olup kendisinden ilim bellenen herkes icma ile, caiz olan selem şeklinin, kişinin arkadaşıyla, miktarı belli, nitelikleri belirlenmiş ve benzerinde hata edilmeyecek şekilde genel olarak bir araziden gelecek mahsulde, belli bir ölçek ile belli bir vadeyle belli dinarlar yahut dirhemler mukabilinde yapılması ve alışverişi yaptıkları yerlerinden ayrılmadan önce selemin bedelini ödeyip yiyeceğin kabzedileceği yeri belirlemeleri şeklinde olacağını kabul etmişlerdir. Eğer bu işi yaparlar ve yaptıkları bu iş (satış) caiz ise sahih bir selem olur. İlim ehlinden herhangi bir kimsenin bunu iptal ettiğini bilmiyorum."

Derim ki: Bizim (mezhebimize) mensup ilim adamlarımız der ki: Hasat vaktine kadar, meyvelerin toplanma zamanına, nevruz ve mihrican günlerine kadar selem caizdir. Çünkü bütün bunların özel ve bilinen zamanları vardır.

4- Selemin Tarifi:

İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) selemi tarif eder ve şöyle derler: "Zimmette olmak üzere nitelikleri tesbit edilmiş, malum olan bir şeyin peşin bir mala ya da onun hükmündeki bir şey karşılığında, bilinen bir vadeye satılmasıdır."

Bu alışverişin, "zimmette olmak üzere... malum olan bir şeyin" diye belirlenmesi bilinmeyen bir şeyden ve muayyen olan aynlarda selem yapmaktan sakınmak (bunları tanımın dışında tutmak) içindir. Mesela, Peygamber (sav)'ın Medine'ye geldiği sırada Medinelilerin yaptıkları selem şekilleri buna örnektir. Onlar muayyen bir takım hurma ağaçlarının meyvelerini seleme konu yapıyorlardı. Ancak böyle bir akiddeki ğarar (tehlike ve ihtimal) dolayısıyla bu şekilde akid yapmayı onlara yasakladı. Çünkü bu ağaçlar afete maruz kalıp hiçbir şekilde meyve vermeyebilir.

"Nitelikleri tesbit edilmiş" ifadeleri teferruatıyla belirtilmeksizin, genel özellikleriyle bilinen şeyleri tanım dışında bırakmak içindir. Mesela, türünü ve muayyen niteliklerini tesbit etmeksizin hurma, elbise veya balıklar üzerinde selem yapmak bu kabildendir. "Peşin bir mala" ifadesi ise veresiyenin veresiye karşılığında olmasını tanım dışında tutmak içindir.

(1) ***Buhârî,*** Buyû' 61, Selem 8, Menâkıbu'l-Ensâr 26; ***Müslim,*** Buyû' 6; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 24; ***Tirmizî,*** Buyû' 16; ***Nesâî,*** Buyû' 68; ***Muvatta,*** Buyû' 62; ***Müsned,*** II, 5, 11, 15, 63, 76, 80, 108, 144, 155. Ancak Müsned'deki bu rivâyetlerde "habelu'l-habele"nin tefsiri zikredilmemektedir.

"Ya da onun hükmündeki.." ifadesi ile de selemin rasumalinin (selem bedelinin) iki ve üç gün gibi ertelenmesi caiz olan ertelemeyi anlatmak için zikredilmiştir. Bize göre şartlı olsun olmasın, süre yakın olduğundan dolayı bu kadarcık bir erteleme caizdir. Ancak, bunun şart koşulması caiz değildir. Şafii ile el-Kûfî, selemin rasumalinin akidden ve ayrılmadan sonraya bırakılmasını caiz kabul etmez ve bunun tıpkı sarf akdi gibi olduğunu belirtirler.

Bizim delilimiz şudur: Bu iki akid özel nitelikleri itibariyle birbirlerinden farklıdırlar. Sarfın kapısı oldukça dardır. Selemden farklı olarak şartları pek çoktur. Çünkü sarf muameleleri ile ilgili şaibeler daha fazladır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Bilinen bir vadeye" ifadesi ise peşin selemi dışarıda tutmak içindir. Meşhur olan görüşe göre böyle bir selem caiz olmaz, ileride de gelecektir. Vadenin "bilinen" ile nitelendirilmesi, cahiliyye döneminde bilinmeyen vadelere yaptıkları selemi kapsam dışında tutmak içindir.

5- Selem Akdini İfade Etmek Üzere Kullanılan Tabirler:

Selem ve selef, aynı anlamda iki tabirdir. Her ikisi de hadis-i şerifte kullanılmıştır. Şu kadar var ki, bu akdin özel adı "selem"dir. Çünkü selef, karz hakkında da kullanılır.

Selem, ittifakla caiz olduğu kabul edilen satışlardandır. Peygamber (sav)'in "yanında olmayanı satma"yı yasaklamasından istisna edilmiştir. Hz. Peygamber, selem yapma ruhsatını vermiştir. Çünkü selem zimmette olmak üzere malum bir şeyin satılması olduğuna göre, akid taraflarından her birisinin içinde bulunduğu zorunluluk gereği, hazır olmayan birşeyin satışını gerektirmektedir.

Çünkü ra'sumal sahibi (selemin bedelini ödeyen kimse) meyveyi satın alma ihtiyacındadır. Meyve sahibi ise, ona harcamak üzere vaktinden önce o meyvenin bedeline muhtaçtır. Böylelikle selem satışının ihtiyaç duyulan mesalihten olduğu ortaya çıkmaktadır. Fukaha buna "bey'u'l-mahavic (muhtaçların satışı)" adını vermişlerdir. Eğer, ancak peşin olarak caiz olsaydı, bu hikmet sözkonusu olmaz, böyle bir maslahat ortadan kalkar ve yanında olmayan birşeyin satılmasından istisnâ edilmesinin bir faydası da kalmazdı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Selem Akdinin Şartları:

Selemin kimi üzerinde ittifak, kimi üzerinde ihtilaf edilen dokuz tane şartı vardır. Bu şartların altısı (seleme konu olan mal demek olan) muslemun fih'te, üçü de selemin (ücreti olan) ra'sumalindedir. Muslemun fih'te aranan altı şart: Zimmette olacak, nitelikleri tesbit edilecek, miktarı tayin edilecek, vadeli olacak, vade belli olacak, vadenin gelmesi esnasında mevcut olacak.

Selemin ra'sumalinde aranan üç şarta gelince: Cinsi, miktar olarak ve nakit olarak belli olacak.

Ra'sumalde aranan bu üç şart -az önce geçtiği gibi- nakit olması dışında, ittifakla kabul edilmiştir.

İbnu'l-Arabî der ki: ***Birinci şart,*** zimmette oluştur. Bundan gözetilen maksadın zimmette olmak olduğunu anlamakta zorluk yoktur. Çünkü bu bir müdâyene (borçlanma) akdidir. Şâyet böyle olmasaydı deyn (borç) olarak meşru kılınmaz ve insanların da kâr elde etmesi ve insanlara şefkat kastıyla meşru kılınmazdı. İnsanlar bu görüşü ittifakla kabul ederler. Şu kadar var ki Malik, selem muayyen olan birşeyde ancak iki şart ile caizdir, der. Bunlardan birisi köyün güvenlik altında olması, ikincisi ise onun alınmaya başlanmasıdır. Sütün koyundan, taze hurmanın hurma ağacından alınması gibi. Ondan başka böyle birşey söyleyen yoktur. Bu iki meş'ele delil itibariyle sıhhatlidir. Çünkü selemde tayinin kabul edilmeyişi, muzâbene ve zarar korkusu iledir ki, vade geldiği vakit bunun gerçekleşme imkânı ortadan kalkmasın. Eğer selem yapılan yer güvenilir bir yer olup çoğunlukla müslemun filin varlığı imkânsız değil ise, bu caiz olur. Çünkü fıkıh mes'elelerinde sonuçların kat'iyetle teminat altına alınmasından hiçbir zaman emin olunamaz. Basit bir garar ihtimali kaçınılmazdır. Bu, fer'î mes'elelerde pek çoktur. Bunların sayım ve dökümü mes'eleleri konu alan kitaplardadır.

Bunları almaya başlamakla birlikte süt ve taze hurmada selem yapmaya gelince; bu Medine'ye ait bir mes'eledir. Medine halkı bunu icma ile kabul ederler. Bu mes'elenin de esası maslahat kaidesidir. Çünkü kişi, günbegün süt ve taze hurma almaya gerek duyabilir. Her gün yeniden böyle satın alması onun için zor olabilir. Çünkü nakit bulmayabilir ve ayrıca fiyat da aleyhine olarak değişebilir. Hurma ve sütün sahibi ise, nakde gerek duyar. Çünkü onun yanında bulunan şey, bir ticaret malıdır. Tasarrufta bulunması için uygun düşmeyebilir. Karşılıklı ihtiyaç onlar için ortak bir özellik olduğundan dolayı, ârâyâ[1] ve buna benzer ihtiyaç ve mesalih gibi asıl kaidelere kıyas edilerek, böyle bir muâmelede bulunmaya taraflara ruhsat verilmiştir.

Nitelikleri tesbit edilmiş olması şeklindeki ***ikinci şart*** da ittifakla kabul edilmiştir, ***üçüncü şart*** da böyledir.

---

(1) **Bey'u'l-ârâyâ:** İhtiyaç dolayısıyla Şâfiî, Hanbelî ve tercih edilen görüşe göre Mâlikî mezhebinde caiz kabul edilen bir alış-veriş şeklidir. Şâfiîlerin tarifine göre, dalındaki taze hurmanın, yerde (dalından koparılmış) bulunan hurma karşılığında tahminî olarak ve ölçekle satılmasıdır. Dalında üzümün kuru üzüm ile aynı şekilde satılması da böyledir. Ancak bunun beş veski (yaklaşık 653 kg.) aşmaması ve mecliste bedellerin karşılıklı kabzedilmesi şarttır.

Hanefî Mezhebine göre ise böyle bir alış-veriş ancak zaruret dolayısıyla caizdir... (Dr. ez-Zuhaylî, ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** IV, 439-440) Konu ile ilgili hadisler için bk. ***Buhârî,*** Buyû' **85, 86,** Musakaat 17; ***Müslim,*** Buyû' 57, 62, 66, 71, 81-83; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 19, 22, 33; ***Tirmizî,*** Buyû' 63; ***Nesâî,*** Buyû' 28, 32, 33, 35, 74; ***İbn Mâce,*** Ticârât 55; ***Dârimî,*** Buyû' **24**; ***Muvatta,*** Buyû' 14...

Miktarın tesbiti üç şekilde olur. Keyl (ölçek ile ölçmek), vezn (ağırlıkla ölçmek) ve sayı. Bu ise örfe bağlıdır. Örf ise ya insanların örfüdür veya şeriatin örfüdür.

Dördüncü şart olan vadeli olması hususunda görüş ayrılığı vardır. Şâfiî der ki: Peşin selem caizdir. İlim adamlarının çoğunluğu bunu kabul etmezler.

İbnu'l-Arabî der ki: Sürenin tesbiti hususunda Malikîler oldukça farklı görüşler ortaya atmışlardır ki bunun bir gün kadar olacağını dahi söylemişlerdir. Hatta kimi ilim adamlarımız peşin selem caizdir, demektedir. Sahih olan ise selemde vadenin kaçınılmaz olduğudur. Çünkü mebi' (satılan şey) iki türlüdür. Ya muaccel olur, bu ise ayndır; veya mueccel (deyn) olur. Şâyet peşin olur da müslemun ileyhin yanında bulunmuyor ise; o vakit bu, yanında bulunmayan şeyi satmak kabilindendir. O bakımdan her bir akdin niteliklerine ve şartlarına uygun olarak gerçekleşebilmesi için vadenin tesbiti kaçınılmazdır. Çünkü Şer'î hükümler olması gereken şekilde yapılır ve ona göre değerlendirilirler. Bizim ilim adamlarımıza göre vadenin süresinin sınırlandırılması hususunda pazarlar arasında farklılık vardır. Yüce Allah'ın: **"Belirlenmiş bir vadeye"** buyruğu ile Hz. Peygamber'in: "Bilinen bir vadeye" diye buyurması, başka hiçbir kimsenin sözüne gerek bırakmayacak kadar açıktır.

Derim ki: İlim adamlarımızın caiz kabul ettikleri peşin selem türü, fiyatları birbirinden farklı beldelerdeki selemdir. Aralarında bir, iki yahut üç günlük mesafe bulunan yerlerde (peşin) selem caizdir. Aynı beldede ise böyle bir selem caiz olmaz. Çünkü o beldenin fiyatı birdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Beşinci şarta gelince, bu da vadenin belli olmasıdır ki, ümmet arasında bu şart ile ilgili görüş ayrılığı yoktur. Çünkü yüce Allah ve onun Peygamberi "vadeyi" bilinen ve belli olmakla nitelendirmişlerdir. İslâm bölgelerinin fakihleri arasında yalnızca Malik, meyvelerin toplanması vaktine, ekinlerin hasadına kadar satışın caiz olduğunu kabul eder. Çünkü onun görüşüne göre bu, bilinen bir vadedir. Bu hususa dair bilgiler, yüce Allah'ın: *"Sana hilalleri soruyorlar..."* (el-Bakara, 2/189. âyet 9. başlıkta) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.

Altıncı şart olan vade esnasında var olması şartı hakkında yine ümmet arasında görüş ayrılığı yoktur. Eğer vadenin geleceği vakit satılan şey, yüce Allah tarafından bir takdir gereği bulunmayacak olursa, bütün ilim adamlarına göre akid fesholur.

7- Selem ile İlgili İhtilaflı Bazı Şartlar:

Müslemun ileyhin, müslemun fîhe malik olması -seleften bazılarına hilafen- selemin şartlarından değildir. Çünkü Buhârî, Muhammed b. el-Muca-

lid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Abdullah b. Şeddad ile Ebu Bürde beni Abdullah b. Ebi Evfâ'ya göndererek dediler ki: Ona sor. Peygamber (sav)'ın ashabı Peygamber (sav) döneminde buğdayda selef (selem) yapıyorlar mıydı? Abdullah dedi ki: Bizler Şam halkından olan Nabîtlilere [1] buğday, arpa ve zeytinyağında belli ölçeklerde ve belli bir vadeye kadar selef yapardık. Ben: Aslı kendisinde bulunan kimselerle mi? diye sordum, o: Bu konuda biz onlara soru sormazdık, dedi. Daha sonra beni Abdurrahman b. Ebzâ'ya gönderdiler. Ona sordum şöyle dedi: Peygamber (sav)'ın ashabı Peygamber (sav)'ın döneminde selef yapıyorlardı. Biz de onlara ekip biçtikleri tarlaları var mıdır, yok mudur diye sormazdık.[2]

Ebû Hanife ise akid vaktinden vade zamanına kadar muslemun fihin var olmasını şart koşmuştur. Çünkü muslemun fihin aranıp bulunmaması, buna bağlı olarak da bu akdin garara dönüşmesi korkusuyla böyle söylemiştir. Sair fukaha ise, ona muhalefet eder ve şöyle derler: Göz önünde bulundurulması gereken, vade vaktinde onun var olmasıdır. Kûfeliler ve es-Sevrî taşınmayı gerektiren ve masrafı gerektiren şeyler ile ilgili olarak kabz yerinin de sözkonusu edilmesini şart koşar ve: Bu durumda kabz yeri sözkonusu edilmeyecek olursa, selem fasittir, derler. el-Evzaî ise, bu mekruhtur, der.

Bize göre ise eğer bunu sözkonusu etmezlerse akid fasid olmaz ve kabz yeri taayyun eder. Ahmed, İshak, hadis ehlinden bir grup da böyle demiştir. Çünkü İbn Abbas yoluyla gelen hadiste, selem yapılan malın kabzedileceği yerden söz edilmemektedir. Şâyet bu, akdin şartlarından olsaydı Peygamber (sav) tıpkı ölçeği, tartıyı ve vadeyi açıkladığı gibi bunu da açıklardı. İbn Ebi Evfa'nın (az önce nakledilen) hadisi de bunun gibidir.

8- Vade Geldiği Halde Satılan Mal Bulunmazsa:

Ebu Dâvûd, Sa'd (yani et-Taî)dan, o Atiyye b. Sa'd'dan, o Ebu Said el-Hudrî'den dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Her kim herhangi bir şeyde selef yaparsa onu başkasına değiştirmesin."[3]

Ebu Muhammed Abdulhak b. Atiyye dedi ki: O el-Avfî'dir (el-Avfî, Atiyye b. Sa'd'ın lakabıdır) dedi ki: Kimse onun hadisini delil diye göstermez. Oldukça değerli muhaddisler ondan rivâyet etmiş olsa dahi.

Malik der ki: Belli bir fiyata, belli bir vadeye yiyecek birşeyde selef yapıp da vade geldiğinde satın alan, satın aldığı şeyi satıcının ödeyemeyeceğini görüp de onu ikale ederse; (akdi fesheden) kimsenin durumu bize göre şöy-

(1) **Nabîtîler:** Irak bölgesinde bulunan, su akan yerlerde yerleşik bir toplumun adıdır. (İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 9; İbn Mânzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 411).

(2) ***Buhârî*, Selem** 3, ayrıca 2 ile 7'de daha kısaca; yakın ifadelerle de; ***Ebû Dâvûd*,** Buyû' **55**; ***Nesâî*,** Buyû' 61, 62; ***İbn Mâce*,** Ticârât 59; ***Müsned*,** IV, 354.

(3) ***Ebû Dâvûd*,** Buyû' 57; ***İbn Mâce*,** Ticârât 60.

ledir: Böyle bir kimse ondan ancak gümüşünü yahut altınını veya ona ödemiş olduğu bedeli aynen almalıdır. Bu bedel karşılığında selem dolayısıyla verdiği malı ondan geri kabzedinceye kadar, ondan başka birşey satın almaz. Çünkü ona ödediği değerden başkasını alsa yahut ondan satın almış olduğu yiyecekten başkası ile onu değiştirse; o vakit bu, ödeme gerçekleşmeden (yani selem akdi ile alması gerekeni almadan) önce yiyeceği satmak demektir. Malik dedi ki: Rasûlullah (sav) ise tamamiyle alınmadan önce yiyeceğin satılmasını yasaklamıştır.(1)

9- Borçların Yazılması:

Yüce Allah'ın: **"Onu yazın"** buyruğundan kasıt, borcun ve vadenin yazılmasıdır.

Şöyle de denilmektedir: Yüce Allah burada yazmayı emretmiştir; fakat yazmaktan kasıt, şahit tutmaktır. Çünkü şahitsiz yazı delil olmaz. Bize unutmayalım diye yazma emri verilmiştir, diye de açıklanmıştır.

Ebu Dâvûd et-Tayalisî, Müsned'inde Hammad b. Seleme'den o Ali b. Zeyd'den, o Yusuf b. Mihran'dan, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) aziz ve celil olan Allah'ın: **"Belirlenmiş bir vadeye borçlandığınız zaman onu yazın..."** âyeti hakkında dedi ki: "İlk kabul etmeyen kişi Âdem (as)'dir. Allah ona zürriyetini gösterdi. Nuru yukarılara doğru yükselen parlak beyaz tenli bir adam gördü. Rabbim bu kimdir? dedi. Bu, senin oğlun Dâvûd'dur dedi. Rabbim onun ömrü ne kadardır? diye sorunca; altmış yıl, diye buyurdu. Rabbim, ömrünü artır, deyince; hayır diye buyurdu. Ancak sen ona kendi ömründen verirsen (olur). Peki benim ömrüm ne kadardır? diye sorunca; bin yıl diye buyurdu. Hz. Âdem: Ben ona kırk yıl bağışlıyorum, dedi. Yüce Allah ona dair bir yazı yazdı ve meleklerini ona şahit tuttu. Hz. Âdem'in vefatı gelince melekler yanına geldi. O: Benim ömrümden daha kırk yıl kalmıştır, deyince melekler: Sen bunu oğlun Dâvûd'a bağışladın, dediler. Âdem: Kimseye ben birşey bağışlamadım, deyince yüce Allah o yazılı belgeyi çıkardı ve melekleri ona karşı da şahitlik etti. -Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Yüce Allah Dâvûd'un ömrünü yüzyıla tamamladı Âdem'in ömrünü de bin yıla tamamladı. Bu hadisi Tirmizî de rivâyet etmiştir.(2)

Yüce Allah: **"Onu yazın"** buyruğunda borcu açıklayıcı bütün nitelikleriyle bütün özellikleriyle yazmaya açıkça işaret etmektedir. Bundan kasıt ise akid

(1) Bu mânâdaki bazı hadisler için bk. ***Buhârî,*** Buyû 49, 51, 55; ***Müslim,*** Buyû' 29, 32, 34, 35, 40, 41; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 65; ***Tirmizî,*** Buyû' 56; ***Nesâî,*** Buyû' 55; ***İbn Mâce,*** Ticârât 37; ***Muvatta,*** Buyû' 40, 43.

(2) Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, ***Minhatu'l-Ma'bûd fî Tertibi't-Tayalisî Müsnedi Ebî Dâvûd,*** Beyrût, 1400, II, 82; ***Tirmizî,*** Tefsir 7. sûre 3; ***Müsned,*** I, 251-252, 299, 371.

tarafları arasında vehmedilecek ihtilâfların ortadan kaldırılması, her ikisinin de hakime gitmeleri halinde hakimin hükmedeceği esasların bildirilmesidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Borçları Yazmanın Hükmü:

Bazıları borçların yazılmasının ilgililer hakkında vacip olduğu görüşündedir. Bu ister satış olsun, ister kabz olsun bu âyet-i kerime ile farz kılınmıştır. Böylelikle bu konuda inkâr yahut unutkanlık önlenmiş olur. Taberî'nin tercih ettiği görüş budur. İbn Cüreyc ise şöyle demektedir: Borç alan kimse onu yazsın, satan da şahit tutsun. eş-Şa'bî de der ki: Öncekiler yüce Allah'ın: ***"Eğer biriniz diğerinize güvenirse..."*** (el-Bakara, 2/283) buyruğunun yazma emrini neshettiği görüşünde idiler. Buna yakın bir görüşü İbn Cüreyc de nakletmiştir. İbn Zeyd de böyle demiştir. Ebu Said el-Hudrî'den de bu görüş rivâyet edilmiştir.

er-Rabi' ise bunun bu lafızlarla vacip (farz) olduğu kanaatindedir. Daha sonra yüce Allah bunu: ***"Eğer biriniz diğerinize güvenirse..."*** (el-Bakara, 2/283) buyruğu ile hafifletmiştir. Cumhur der ki: Yazma emri malların korunması ve şüphelerin izale edilmesi için bir teşviktir. Eğer borçlu takva sahibi bir kimse ise, yazmanın ona bir yararı olmaz. Böyle olmazsa yazmak borcu hususunda bir zekâ mahsulü ve hak sahibinin de bir belgesi olur.

Kimisi de şöyle demiştir: Eğer şahit tutarsan bu bir azimettir, şâyet güvenirsen sen helâl edilmiş olan bir işi yapmış olursun.

İbn Atiyye der ki: İşte sahih olan görüş de budur. Bu görüşe göre de herhangi bir nesh sözkonusu olmaz. Çünkü yüce Allah, kişinin bağışlamak ve terketme hakkının icma ile kabul edildiği bir hususu yazmaya teşvik etmektedir. O'nun bu teşviki insanlar lehine bir ihtiyat olsun diyedir.

11- Yazan Adaletle Yazmalıdır:

Yüce Allah'ın: **"Aranızda bir kâtip adaletle yazsın"** buyruğu hakkında Ata ve başkaları şöyle demişlerdir: Yazı yazabilenin yazması vaciptir. eş-Şa'bi de böyle demiştir. Eğer ondan başka yazacak kimse bulunmazsa onun yazması onun için vaciptir. es-Süddî der ki: İşi bitirmekle beraber yacib olur.

Birinci **"yazsın"** fiilinin başında emir "lam"ı hazfedildiği halde, ikincisinde "lam" getirilmiştir. Çünkü ikincisi gaib, birincisi muhatab içindir. Muhatab için de bu "lâm"ın kullanıldığı olur. Nitekim yüce Allah'ın: ***"Sevinsinler"*** (Yunus, 10/58) buyruğunun "te" ile "(فَلْتَفْرَحُوا): **Sevininiz"** kıraati de bu kabildendir. Gaib'de bu "elif"in hazfedildiği de olur. Şairin şu beyiti bu kabildendir:

محمدُ تفدِ نفسَك كلُّ نَفْسٍ إذا ما خِفْتَ من شيء تَبالا

"Ey Muhammed! Feda olsun sana bütün canlar;
Bir şeyin düşmanlığından korkarsan."

12- Adaletle Yazmak

Yüce Allah'ın: **"Adaletle"** buyruğu, hak ve doğrulukla, demektir. Yani hak sahibi olan kimseye söylediğinden fazla veya daha azını yazmayın.

"Aranızda" diye buyurup da "birinize" diye buyurmamanın sırrına gelince yazma hususunda borçlu olanı itham edebilme ihtimalindendir. Aynı şekilde bunun aksi de böyledir. İşte bu bakımdan şanı yüce Allah onların dışında bir kâtibin adaletle yazmasını teşri' buyurmuştur. Bu kimsenin de kaleminde de kalbinde de birisinin lehine, ötekinin aleyhine herhangi bir sevgi bulunmasın.

Şöyle de denilmiştir: İnsanlar, istisnasız olarak karşılıklı ilişkilerde bulunduklarından aralarında yazı yazmasını bilen ve bilmeyen olduğundan dolayı şanı yüce Allah, taraflar arasında bir kâtibin adaletle yazmasını emir buyurmuştur.

13- Yazmak ile Görevlendirilenler:

Yüce Allah'ın: "(بِالْعَدْلِ): **Adaletle"** buyruğundaki "be" harfi, yüce Allah'ın "(وَلْيَكْتُبْ): **Yazsın"** buyruğuna mutaallaktır; **"kâtip"** buyruğuna değil. Eğer böyle olsaydı bizatihî adil olandan başkasının herhangi bir belgeyi yazmaması icabederdi. Halbuki kimi zaman çocuk ve köle, ayrıca hacr altında bulunan kimse iyice yazma kurallarını bildikleri takdirde, yazabilmektedir. Bunları yazmak üzere tayin edilen kimselere gelince; yöneticilerin bunları ancak adaletli ve razı olunan kimseler olarak görevde tutmaları icabeder.

Malik (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun) der ki: İnsanlar arasındaki belgeleri ancak yazmayı bilen ve bizatihî adaletli ve güvenilir kimseler yazsın. Çünkü yüce Allah: **"Aranızda bir kâtip adaletle yazsın"** diye buyurmaktadır.

Derim ki: Bu görüşe göre "be" harfi "kâtip" kelimesine mutaallaktır. Yani aranızda adaletle yazan bir yazıcı yazsın, demektir. Buna göre **"adaletle"** buyruğu sıfat mahallinde olur.

14- Yazıyı Bilen Yazmaktan Yüzçevirmesin:

"Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın" buyruğunda yüce Allah, yazı yazmasını bilen kimsenin yazmaktan yüzçevirmesini yasaklamaktadır.

İnsanlar yazı yazmasını bilen kimsenin yazmasının, şahidin de şehâdette bulunmasının vücubu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Taberî ve er-Rabi': Yazı yazmasını bilen kimsenin yazması emrolunduğu takdirde yazması

vaciptir, derler. el-Hasen der ki: Kendisinden başka yazı yazacak kimsenin bulunmadığı bir yerde yazmadığından dolayı alacaklı zarar görecekse yazması vaciptir. Çünkü durum böyle olduğu takdirde onu yazmak (onun için) bir farzdır. Şâyet ondan başka yazabilecek kimse bulunabiliyor ise, başkası bu işi yaptığı takdirde, onun için bu konuda genişlik vardır.

es-Süddî der ki: İşi olmadığı takdirde onun için yazmak vaciptir. Bu görüş, daha önceden geçmiş bulunmaktadır. el-Mehdevî de er-Rabi' ve ed-Dahhak'tan yüce Allah'ın: **"Çekinmesin"** buyruğunun daha sonra gelen yüce Allah'ın: **"Yazana da şahide de asla zarar verilmesin"** buyruğu ile neshedilmiş olduğunu söylediklerini nakletmektedir.

Derim ki: Bu açıklama şu görüş sahiplerinin ve kanaat sahiplerinin aşağıdaki sözlerine uygundur: Önceleri alışveriş taraflarının seçtiği herkes için yazmak vacip idi ve bunu kabul etmemesi, o kimse için caiz olmazdı. Bu durum yüce Allah'ın: **"Yazana da şahide de asla zarar verilmesin"** buyruğu ile neshedilinceye kadar böylece sürüp gitti. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü kim olursa olsun, alışveriş taraflarının istedikleri herkese bunun vacip olduğu sabit değildir. Eğer yazmak vacip olsaydı, yazmak için ücretle tutmak sahih olmazdı. Çünkü farz olan fiiller için icare batıldır. İlim adamları ise belge yazma karşılığında ücret almanın caiz olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. İbnu'l-Arabî der ki: Sahih olan, bu emrin bir irşad emri olduğudur. Yazıcı hakkını almadıkça yazmayabilir.

"Çekindi, çekinir" anlamındaki fiilin: (أَبَى يَأْبَى) şeklinde gelmesi istisnâidir. (قَلَى يَقْلَى وأَبَى يَأْبَى وعَسَى يَعْسَى وجَبَى الخراج يَجْبَى) fiillerinden başka buna benzer şekilde kullanılan fiil yoktur.(1)

15- Allah Kendisine Yazmayı Öğrettiği Gibi O da Yazsın:

Yüce Allah'ın: "(كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ): **Allah'ın kendisine öğrettiği gibi... yazsın"** buyruğundaki (كما): **Gibi**'deki "kâf" harfi yüce Allah'ın "(أَنْ يَكْتُبَ): **Yazmaktan"** buyruğuna mutaallaktır. Yani Allah'ın ona öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin. Bunun yüce Allah'ın: "(وَلَا يَأْبَ): Çekinmesin" buyruğunun anlamına mutaallak olması ihtimali de vardır. Yani Allah ona yazma bilgisini ihsan ettiği için o da yazmaktan yüzçevirmesin; Allah ona lütufta bulunduğu gibi, o da başkasına iyilikte bulunsun. Böyle bir açıklamaya göre sözün yüce Allah'ın: "(أَنْ يَكْتُبَ): **Yazmaktan"** buyruğunda tamamlanıp bitmesi sonra da (كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ): **"Allah'ın kendisine öğrettiği gibi"** buyruğunun da yeni bir cümlenin başlangıcı olma ihtimali vardır. O takdirde "kâf" harfi de yüce Allah'ın: "(فَلْيَكْتُبْ): Yazsın" buyruğuna taalluk eder.(2)

---

(1) Fiillerin sırasıyla anlamı: Daraldı-daralır; çekindi, yüzçevirdi-çekinir, yüzçevirir; (gece) kararıdı-kararır; haracı topladı-toplar.

(2) Buna göre de buyruğun anlamı şöyle olur: "Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin. Allah onu nasıl öğrettiyse o da (öylece) yazsın."

16- Borçlu Borcunu Yazdırsın:

Yüce Allah'ın: **"Üzerinde hak olan da yazdırsın"** buyruğunda sözü edilen "Üzerinde hak olan kişi," kendisinden alacak istenen borçludur. O üzerindeki hakkın ne olduğunu bildirmek üzere bizzat kendi dilliyle kendisi hakkında ikrarda bulunur. (Yazdırmak anlamına gelen: الإملاء والإملال) iki ayrı kullanımdır. (أمَلّ وأمْلَى) şeklinde gelir. Birincisi Hicazlılarla Hudeyloğullarının şivesidir. Temimliler de ikincisini kullanırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de her ikisi de kullanılmıştır. Allah şöyle buyurmaktadır: "(فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا): *Onlar sabah akşam ona okunur."* (el-Furkan, 25/5)

Bunun aslı ise (أَمْلَلْتُ) şeklindedir. Daha hafif olduğu için "lam" yerine "ye" harfi gelmiştir.

Şanı yüce Allah, borçlunun yazdırmasını emretmiştir. Çünkü şahitlik ancak onun ikrarda bulunması üzerine gerçekleşir. Ayrıca yüce Allah, yazdırdığı hususta kendisinden korkmasını emretmekte ve üzerindeki haktan herhangi bir şey eksiltmesini yasaklamaktadır.

"Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın" buyruğundaki (البخس), eksiltmek, eksik bırakmak demektir. Yüce Allah'ın: ***"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl değildir"*** (el-Bakara, 2/228) buyruğunda da bu anlam dile getirilmiştir.

17- Borçlu Kısıtlı Olursa:

Yüce Allah'ın: **"Eğer üzerinde hak olan beyinsiz veya zayıf olur..."** buyruğu ile ilgili olarak bazıları bundan kasıt, küçüktür, demişlerdir. Ancak bu yanlıştır. Çünkü beyinsiz (sefih), ileride de açıklanacağı üzere büyük de olabilir.

"Veya zayıf" yani aklı olmayan büyük demektir. **"Yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmezse"** buyruğuna gelince; yüce Allah üzerinde hak bulunan kişiyi (borçluyu) dört gruba ayırmaktadır: Birisi bizzat yazdırabilen bağımsız kimse, diğer üçü ise kendileri yazdıramayan ve her zaman benzerleri görülebilen kimselerdir. Hakkın onlar lehine bazı yönlerde ortaya çıkması paylaştırılması halinde, miras ve buna benzer muamelât dışındaki hallerdedir. Bu üç tür beyinsiz (sefih), zayıf ve bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen kimsedir.

Sefih (beyinsiz) mal ile ilgili görüşü yerli yerinde olmayan, kendisi adına doğru dürüst alamayan ve o mallardan birşey veremeyen kimsedir. Tıpkı dokuması hafif ve ince olan (sefih) kumaşa benzetilmektedir. Ağzı bozuk kimseye de sefih denilir. Çünkü bu şekilde ağzı bozukluk, ancak cahil insanlarda ve hafif akıl sahibi kimselerde görülür. Araplar sefihliği kimi zaman zayıf akıllılık, kimi zaman da güçsüz beden hakkında kullanırlar. Şair der ki:

نَخَافُ أنْ تَسْفَهَ أحلامُنا ويجهل الدهرُ مع الحالِم

"Akıllarımızın zayıflamasından korkarız
Zaman akıllıya karşı da cahillik eder."

Zür'r-Rimme de şöyle demektedir:

مَشْيَ كما اهتزَّتْ رِماحٌ تَسَفَّهَتْ أعالِيَها مَرُّ الرياحِ النَّواسِمِ

"Esen rüzgarların uçlarını zayıf bulup hareket ettirip
Sarstığı mızraklar gibi; yürüdü gitti o kadınlar."

Şöyle de demişlerdir: "Dât" harfi ötreli olarak "du'f" beden zayıflığı hakkında, üstün olarak da görüş zayıflığı hakkında kullanılır. Bunun iki ayrı şive olduğu da söylenmiştir. Birincisi ise daha sahihtir. Çünkü Ebu Dâvûd'un Enes b.Malik'ten rivâyet ettiğine göre Peygamber (sav) döneminde bir adam aklında zayıflık (da'f) olduğu halde alışveriş yapardı. Onun akrabaları Allah'ın Peygamberine gelip: Ey Allah'ın Peygamberi, dediler, filanı hacr altına al. O aklında zayıflık olduğu halde alışveriş yapıyor. Peygamber (sav) onu çağırdı ve ona alışveriş yapmayı yasakladı. Ey Allah'ın rasûlü, dedi ben bir an dahi alışveriş yapmaksızın duramam. Bunun üzerine Rasûlullah ona şöyle buyurdu: "Eğer alışverişi terketmiyor isen o vakit al ve ver ve: Aldatmaca yoktur, de."

Bu hadisi Ebu İsa Muhammed b. İsa, es-Sülemî et-Tirmizî de Enes'ten rivâyet etmiş ve: Bu sahih bir hadistir dedikten sonra: "Aklında zaaf olan bir adam vardı..." dedi ve hadisin geri kalan kısmını kaydetmektedir.(1)

Buhârî de bu hadisi Sahihi'nde zikreder ve orada şöyle der: "Alışveriş yaptığın vakit aldatmaca yoktur, de ve sen satın aldığın her bir malda üç gün süreyle muhayyersin."

Burada sözü geçen kişi, Habban b. Münkiz b. Amr el-Ensârî'dir. Habban, Yahya ve Vasi'in babasıdır. Onun Malik'in hocaları olan Yahya ve Vasi'in dedesi Münkiz olduğu, babasının da Habban olduğu da söylenmiştir. 130 yaşında vefat etmiştir. Peygamber (sav) ile birlikte yaptığı gazalardan birisinde beynine kadar ulaşan bir yara almıştı. Bundan dolayı aklı da nisbeten hafiflemiş, dili de ağırlaşmıştı.(2)

Dârakutnî der ki: Habban b. Münkiz zayıf, gözleri görmez bir adam idi. Başına gelen bir darbe dolayısıyla kafası beynine kadar yarılmıştı. Rasûlullah (sav), ona satın aldığı şey hususunda üç gün muhayyerlik tanımıştı. Dilinde de bir ağırlık olmuştu. Rasûlullah (sav) ona: "Alıp sat ve: Aldatmaca yok de" diye buyurmuştu. Ben onun (لَا خِلَابَةَ) yerine (لا خِدَابَةَ لا خِدَابَةَ) dediğini işitirdim. Bunu İbn Amr yoluyla rivâyet etmektedir.(3)

---

(1) ***Ebû Dâvûd***, Buyû' 66; ***Tirmizî***, Buyû' 28; ***Nesâî***, Buyû' 12.
(2) İbnu'l-Esîr, ***Usdu'l-Ğâbe***, I, 437.
(3) ***Dârakutnî***, III, 55; İbn Amr'dan değil, İbn Ömer'den.

Hadiste geçen (الخِلابة): Aldatmaca, aldatmak, kandırmak demektir. Arapların: (إذا لم تَغلِبْ فاخْلِبْ): Eğer yenik düşüremezsen o takdirde hile yoluyla sat, şeklindeki deyimleri de burdan gelmektedir.

18- Hacr Altına Alınabilenler (Kısıtlanabilenler):

Bilgisinin azlığı ve aklının zayıflığı dolayısıyla alışverişte aldatılan kimsenin hacr altına alınıp alınmayacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Ahmed ve İshak böylesinin hacr altına alınacağını söylerken, başkaları hacr altına alınmaz, derler. Bu iki görüş de (Malikî) mezhebinde vardır. Bu âyet-i kerime ile hadis-i şerifteki: "Ey Allah'ın Peygamberi, filanı hacr altına al" ifadesi dolayısıyla sahih olan birinci görüştür. Hz. Peygamber sözü geçen kişinin: "Ey Allah'ın Peygamberi, ben alışveriş yapmadan duramam demesi üzerine hacr altına almaktan vazgeçmiş ve ona alışverişi mübah kılıp bu müsadeyi ona has kılmıştır. Çünkü bir kimsenin alışverişte özellikle aklındaki bir kıtlık dolayısıyla aldatılması halinde, hacr altına alınması gerekir.

Bunun o kişiye özel bir izin olduğunu gösteren delillerden birisi de Muhammed İbn İshak'ın yaptığı şu rivâyettir: İbn İshak dedi ki: Bana Muhammed b. Yahya b. Habban anlatarak dedi ki: Bu kişi benim dedem Munkiz b. Amr'dır. Başında beynine kadar ulaşan bir yara almış, bundan dolayı dilinde ağırlık olmuş, aklı da hafiflemişti. Ticaretten bir türlü vazgeçmiyor fakat devamlı da aldatılıyordu. Rasûlullah (sav)'ın yanına geldi, bu durumunu ona anlattı. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Alışveriş yaptığın zaman, aldatmaca yok, de. Sonra sen satın aldığın her bir malda üç gün süreyle muhayyersin. Beğenirsen onu yanında alıkoyarsın, beğenmezsen onu sahibine geri iade edersin. Uzunca bir ömür sürmüştü. Yüzotuz yıl yaşadı. Osman b. Affan (ra) döneminde insanların etrafa yayılıp çoğaldığı bir dönemde çarşıda alışveriş yapar, birşeyler satın alır, satınaldığını akrabalarına götürür, ileri derecede aldatılmış olduğu görülürdü. Onlar bundan dolayı onu kınar ve: Hâlâ satın mı alıyorsun? derlerdi. O da şu cevabı verirdi: Ben muhayyerim. Beğenirsem alırım, beğenmezsem geri veririm. Rasûlullah (sav) bana üç gün süreyle muhayyerlik hakkı vermiştir. Sonra aldığı o malı bir veya iki gün sonra sahibine geri verirdi. Adam: Allah'a yemin ederim ben bunu kabul etmem, derdi. Çünkü sen malımı almış, bana dirhemlerini vermiştin. O da şöyle derdi: Rasûlullah (sav) bana üç gün muhayyerlik vermişti. Rasûlullah (sav)'ın ashabından bir adam geçer, ticaret sahibine: Yazıklar olsun sana, o doğru söylüyor. Rasûlullah (sav) ona üç gün süreyle muhayyerlik vermişti, derlerdi. Bunu Dârakutnî rivâyet etmiştir.[1]

(1) *Dârakutnî*, III, 55-56.

Ayrıca Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) *el-İstiab*'da bunu zikreder ve der ki: Buhârî bunu *et-Tarih*'inde Ayyaş b. el-Velid'den, o Abdu'l-Alâ'dan, o İbn İshak senediyle rivâyet etmiştir.

19- Zayıf Kimseler:

Yüce Allah'ın: **"Veya zayıf olur"** buyruğunda geçen "zayıf," aklı pek yerinde olmayan, tabiatı itibariyle eksik ve yazdırmaktan aciz olan kimse demektir. Yazdırmaktan acizliği ya konuşamamasından ya dilsizliğinden ya da doğru dürüst ifade edememesinden dolayıdır. Böyle birisinin de velisi baba veya vasisi olur.

Yazdıramayan kimse ise küçüktür. Velisi ise onun vasisi ya da babasıdır. Hastalık veya bundan başka bir özür sebebiyle şahit tutma mahallinde bulunmayan kimse de bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen kimseler arasındadır. Bunun velisi ise vekilidir.

Dilsize gelince böyle bir kimse zayıflardan sayılabilir. Evla olan ise, gücü yetmeyen kimselerden sayılmasıdır. Bunlar birbirlerinden ayırdedilmesi gereken gruplardır. Yüce Allah'ın izniyle bunlara dair açıklamalar ve gerekli bilgiler Nisâ Sûresi'nde (4/5. âyette) gelecektir.

20- Velinin Adaletle Yazdırması:

Yüce Allah'ın: **"Onun velisi adaletle yazdırsın"** buyruğunda yer alan **"onun velisi"**ndeki zamirin Taberî, **"hak ile"** buyruğuna ait olduğu kanaatine sahiptir. Bu konuda er-Rabi' ve İbn Abbas'tan da senediyle bu rivâyet nakledilmektedir. (Buna göre: Hak sahibi kimse adalet ile yazdırsın, anlamına gelir).

Bu zamirin **"üzerinde hak olan"**a ait olduğu da söylenmiştir ki, sahih olan da budur. İbn Abbas'tan gelen rivâyet sahih değildir. Beyyine (olan yazılı belge), nasıl bir şeye şahitlik eder ve alacaklı olanın yazdırması ile sefihin zimmetinde bir mal olduğunu tesbit edebilir? Bu şeriatte olmayan birşeydir. Bu sözün sahibinin: Hastalık veya yaşlılık dolayısıyla dilindeki bir ağırlıktan ötürü veya dilsizliği sebebiyle yazdıramayan kimseyi kastetmiş olması hali müstesnadır. Eğer durum böyle olursa, hastanın da, dilsiz olduğu için yazdıramayan kimsenin de kimi ilım adamına göre velisi yazdırır.. Tıpkı sabi (küçük) ile onu hacr altında kabul eden sefih ile ilgili olarak sabit olan hüküm-de olduğu gibi.

Durum böyle olduğu takdirde hak sahibi adaletle yazdırır ve yazdırmaktan aciz olanı (borçlu) da işittirir. Bu şekilde yazdırma tamamlandığı takdirde de aciz olan kimse bunu ikrar eder. Bu ise âyet-i kerimenin ele almadığı bir hususdur ve bu, ancak hastalık dolayısıyla ve onunla birlikte sözü geçen kimselerden olup yazdıramayan kimseler hakkında sahih olabilir.

21 Yazdıracak Olan Kişi Borçludur:

Yüce Allah'ın: **"Üzerinde hak olan yazdırsın"** diye buyurması, yazdıracak olan kimsenin getirip götüreceği hususunda güvenilir olduğunun delilidir. Bu ise râhin (rehin bırakan kişi) ile mürtehin (rehin alan, alacaklı) borcun miktarında anlaşmazlığa düşüp rehnedilen (rehin bırakılan) şey ortada olduğu takdirde, yemini ile birlikte râhinin sözünün kabul edilmesini gerektirir. Bu anlaşmazlık halinde râhin: Ben elli (dirhem) karşılığında bunu rehin bıraktım, derken mürtehin de: Yüz (dirhem) karşılığında bu rehini aldığını iddia ederse bu konuda rehnedilen şey mevcut ise, rehin bırakanın sözü kabul edilir. Fukahanın çoğunluğunun görüşü budur. Süfyan es-Sevri, Şafii, Ahmed, İshak ve re'y ashabı bu görüştedir. İbnu'l-Münzir de bunu tercih eder ve der ki: Çünkü fazlalık iddiasında bulunan kişi mürtehin (rehin alan alacaklı)dır. Peygamber (sav) da: "Beyyine iddia sahibine (davacıya) yemin de müddea aleyhe (davalıya) aittir"[1] diye buyurmuştur.

Malik der ki: Rehin bırakılan malın kıymeti ile iddia ettiği miktar çerçevesinde olması şartıyla mürtehinin sözü kabul edilir. Fakat bunun kıymetinden fazlasını iddia etmesi halinde sözü doğru kabul edilmez. İmam Malik bu görüşüyle adeta rehni ve onun yapacağı yemini mürtehin lehine bir şahit olarak değerlendiriyor gibidir.

Yüce Allah'ın: **"Üzerinde hak olan da yazdırsın"** buyruğu ise onun görüşünü reddetmektedir. Çünkü üzerinde hak olan kişi râhin (rehin bırakan) kimsedir. Bu husus ayrı bir başlık halinde ele alınacaktır.

Birisi dese ki: Yüce Allah rehini şahitlik ve yazmaktan bedel kılmıştır. Şehadet lehine şahitlik yapılan kimsenin iddia edilen miktar ile rehin kıymeti arasında olmak üzere doğru söylediğine delalet eder. Rehnin kıymetine ulaştığı takdirde ondan fazlası için bir belgeye de gerek yoktur.

Şöyle cevap verilir: Rehnin verilmesi rehin kıymetinin borcun miktarı kadar olmasını gerektirmez. Çünkü herhangi bir şeyi az veya çok şey karşılığında rehin olarak bırakmış olabilir. Evet, çoğunlukla rehin bırakılan şeyin kıymeti, borcun miktarından az olmaz. Fakat rehnin borca eş bir değerde olması şart değildir.

Böyle bir itirazı ileri süren kişi şunu da söyler: Rehin alan kişi alacağının miktarı hususunda yemin ile birlikte rehin aldığı şeyin kıymetine ulaşıncaya kadar yeminiyle birlikte doğru söylüyor kabul edilir.

Fakat örf bu şekilde değildir. Çünkü borç -ki çoğunlukla görülen budur- rehnin kıymetinden daha azdır. O bakımdan itirazı yapanların bu konudaki sözleri bir neticeye götürmez.

---

(1) *Tirmizi*, Ahkâm 12.

22- Velinin Velâyeti Altında Bulunanın Aleyhine İkrarı:

Bu buyruktan kastın, veli olduğu sabit olduğuna göre, velinin velâyeti altındaki yetimin aleyhine yapacağı ikrarın caiz olduğuna delildir. Çünkü veli yazdırdığı takdirde; yazdırdığı şeyde velâyeti altında bulunan kimse aleyhindeki sözleri geçerli kalacaktır.

23- Kısıtlının (Mahcûrun), Velisinin İzni Olmaksızın Tasarrufu:

Hacr altında bulunan sefihin velisinin izni olmaksızın yapacağı tasarruf, icma ile fasittir ve kat'iyyetle feshedilir, hiçbir hükmü gerektirmez ve hiçbir etkisi olmaz. Eğer hacr altında olmayan bir sefih tasarrufta bulunursa, ileride yüce Allah'ın izniyle Nisa Sûresi'nde (4/6. âyet 8. başlıkta) açıklanacağı üzere, görüş ayrılığı vardır.

24- Şahit Tutmak:

Yüce Allah'ın: **"Erkeklerinizden de iki şahit tutun"** buyruğunda geçen (meâlde: şahit tutmak anlamı verilen) **istişhâd,** şahitlik yapma talebidir. Acaba şahitlik yapmak farz mıdır yoksa mendup mudur? Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Sahih olan -ileride de yüce Allah'ın izniyle açıklanacağı üzere- bunun mendub olduğudur.

25- Hakların Şehadetle Sabit Oluşu:

Yüce Allah'ın: **"İki şahit"** buyruğu ile ilgili olarak şunları belirtelim: Şanı yüce Allah, hikmeti gereği malî ve bedenî haklarda ve hadlerde şahitliği öngörmüştür. Her birisi ile ilgili -zinâ müstesnâ- iki şahidi öngörmüştür. İleride buna dair açıklama da Nisâ Sûresi'nde (4/15. âyet 5 ve 6. başlıklarda) gelecektir.

"Şehîd" mübalağa ifade eder. Bu ise şehadette bulunan ve bunu tekrar tekrar yapan kimsenin bu şahitliğinin, onun adaletine bir bakıma bir işaret olduğuna delalet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

26- Şahitler Öncelikle Müslüman Erkek Olmalıdır:

Yüce Allah'ın: **"Erkeklerinizden"** buyruğu, kâfirlerin, çocukların ve kadınların şahitliğinin reddedileceği hususunda açık bir nastır. Kölelere gelince, lafız onları da kapsamına almaktadır. Mücahid ise bu buyruktan kasıt hür kimselerdir, der. Kadı Ebû İshak da bu görüşü tercih etmiş ve bu konuda uzun uzun açıklamalarda bulunmuştur. Kölelerin şahitliği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Şureyh, Osman el-Bettî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr der ki: Kölenin şehadeti adil olduğu takdirde caizdir. Bunlar bunu söylerken âyetin lafzına ağırlık verirler.

Malik, Ebu Hanife, Şafiî ve ilim adamlarının çoğunluğu ise kölenin şahit-

liği caiz değildir, derler ve bu konuda köleliğin "ehliyette" eksikliğine ağırlık verirler. eş-Şa'bî ve en-Nehaî, önemsiz şeylerde şahitliğini kabul etmişlerdir. Sahih olan ise cumhurun görüşüdür. Çünkü yüce Allah: **"Ey iman edenler, belirlenmiş bir vadeye borçlandığınız zaman..."** diye buyurmakta ve bu hitabı: "Erkeklerinizden" buyruğuna kadar sürdürmektedir. Hitabın zahiri borçlanan kimseleri kapsamına alır. Köleler ise efendilerinin izni olmaksızın borçlanma hakkına sahip değildirler.

Karşı görüşü savunanlar: Âyetin baş tarafının hususiliği son bölümlerinin umum ifade eden buyruklarını esas kabul etmeye mani değildir, derlerse onlara şöyle cevap verilir: Bunu ileride de açıklanacağı üzere yüce Allah'ın: **"Şahitler de davet edildikleri zaman kaçınmasınlar"** buyruğu tahsis etmektedir. **"Erkeklerinizden"** buyruğu ise âmâ olan kimsenin şahitlik yapmaya ehil kimselerden olduğunun delilidir. Fakat yakin bilgi sahibi olması da şarttır. Nitekim İbn Abbas'tan şöyle rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'a şahitlik hakkında sorulunca şöyle buyurdular: "Şu güneşi görüyor musun? Ya onun gibi şeyler hakkında şahitlik et veya bırak."(1)

İşte bu, şahidin şahitlik ettiği şeyi gözüyle görmesinin şart olduğuna delildir. Hata etmesi mümkün olan istidlâl yoluyla şahitlik edenin değil. Evet, sesini tanıması halinde kendi hanımıyla ilişki kurması caizdir. Çünkü ilişki kurmaya kalkışmak galip zan ile caizdir. Ona bir hanım getirilip zifafa sokulsa ve: Bu senin hanımındır, denilse o da onu tanımıyor ise onunla ilişki kurması caizdir. Elçinin sözü ile kendisine gelen hediyeyi kabul etmesi helâldır. Bir kimse Zeyde dair bir ikrarı, bir satışı, bir zina iftirasını veya bir gasbı haber verecek olsa, o takdirde kendisine dair haber verilene bakarak şehadette bulunması caiz olmaz. Çünkü şahitlik yakin bilgiyi gerektirir. Başka hallerde ise zannı galibin (ağır basan kanaatin) kullanılması caizdir.

Bundan dolayıdır ki Şâfiî, İbn Ebi Leyla ve Ebu Yusuf şöyle demiştir: Kör olmadan önce bir işi kat'i olarak bilirse körlüğünden sonra ona dair şehadette bulunması caizdir. Bu durumda kendisiyle hakkında şehadette bulunduğu kimse arasında bir engel olan körlüğü, hakkında şehadet edeceği kimsenin gaib olması ve ölmesi gibidir. Bunların kabul ettiği görüş budur.

Gözünün gördüğü zamanda tanık olduğu bir şeye daha sonra âmâ olan kimsenin şehadet etmesini kabul etmeyenlerin görüşünün açıklanır bir tarafı yoktur. Körün yaygın habere istinaden sabit olan nesebe dair şahitliği sahihtir. Bu da Rasûlullah (sav)'dan hükmü tevatüren nakledilen şeyi haber vermeye benzer. İlim adamlarından kimisi ses yoluyla bilinebilen şeyler hakkında âmânın şahitlik etmesini kabul etmiştir. Çünkü bu ilim adamları böyle bir istidlalin yakin derecesine ulaşabileceği görüşündedirler. Seslerin benzeme-

(1) Hâkim, *Müstedrek*, IV, 110. Hâkim sahih olduğunu bildirmekle birlikte; zayıftır. (Hadis ile ilgili nottan).

sinin de şekil ve renklerin benzemesi gibi olduğu görüşündedir. Ancak bu, zayıf bir görüştür. Böyle bir görüşü kabul etmek gören kimsenin sese dayanarak şehadette bulunmasını da caiz kabul etmeyi gerektirir.

Derim ki: Malik'in sese dayanarak âmânın şahitliği ile ilgili görüşü, boşama ve buna benzer hallerde sesi tanıması şartına bağlı olarak caizdir, şeklindedir.

İbnu'l-Kasım der ki: Malik'e dedim ki: Bir kimse duvarının arkasından onu görmeksizin komşusunun sesini işitse ve bunun hanımını boşadığını kulağıyla duysa, sesi de tanımış ise onun hakkında şahitlik eder mi? Malik dedi ki: Onun şahitliği caizdir.

Ali b. Ebi Talib, el-Kasım b. Muhammed, Şureyh el-Kindi, eş-Şabî, Ata b. Ebi Rebah, Yahya b. Said, Rabia, İbrahim en-Nehaî, Malik ve el-Leys de böyle demiştir.

27- Şahitlik Edecek Erkek Bulunmadığı Hallerde Kadınların Şehadeti:

Yüce Allah'ın: **"Eğer iki erkek bulunmazsa o halde razı olacağınız şahitlerden bir erkekle iki kadın olsun"** buyruğunun anlamı şudur: Şahit gösteren kimse iki erkek gösteremiyor ise bir erkek ve iki kadını şahit göstersin. Cumhurun görüşü budur. **"Bir erkek"** buyruğu mübteda olmak hasebiyle merfudur. **"İki kadın"** buyruğu da ona atfedilmiştir. Haber ise hazfedilmiştir. Yani bir erkek, iki kadın, iki erkeğin yerini tutar, demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in dışında (günlük konuşmada) nasb da caizdir. Yani sizler bir erkek ve iki kadını şahit getirin, demektir.

Bazıları da şöyle demiştir: Hayır, bunun anlamı şudur: Eğer iki erkek olmazsa yani bulunmazsa iki kadının şahit getirilmesi, ancak erkeklerin bulunmaması halinde caiz olabilir.

İbn Atiyye der ki: Bu, zayıf bir görüştür. Âyetin lafzından bu anlaşılmamaktadır. Aksine âyetin lafzından anlaşılan cumhurun görüşüdür. Yani eğer şahitlik etmesi istenen iki erkek bulunmuyor, ise yani hak sahibi bu konuya dikkat etmezse veya herhangi bir mazeret dolayısıyla kasten bunu yapamamış ise, bir erkek ve iki kadın şahit tutsun.

Şanı yüce Allah, erkekle birlikte iki kadının şahitliğini -iki erkeğin varlığıyla birlikte- bu âyette caiz kılmakta ve başka bir yerde de bundan söz etmemektedir. O bakımdan cumhurun görüşüne göre kadının bu şahitliği yalnızca malî konularda caiz kabul edilmiştir. Bunun için de iki kadın ile birlikte bir erkeğin bulunması şartını koşmuşlardır.

Bunun yalnızca malî konularda böyle olmasının sebebi ise şudur: Allah malların elde edilme yollarının çokluğu ve malî ilişkilerin umumî belva halini alıp tekrarlanıp durması dolayısıyla belgelendirilme sebeplerini de çoğaltmıştır. O bakımdan bu hususta belgelendirmeyi kimi zaman yazmakla, ki-

mi zaman şahit tutmakla, kimi zaman rehin ile kimi zaman tazminat ile ön görmüş ve bütün bunlarda ise erkeklerle birlikte kadınların şehadette bulunmasını da sözkonusu etmiştir.

Akıl sahibi hiçbir kimse yüce Allah'ın: **"Borçlandığınız zaman"** buyruğunun gerdeğe girmekle birlikte mehir borcunu ve kasten öldürmenin diyeti hakkında sulh yapmayı da kapsadığı vehmine kapılmaz. Çünkü böyle bir şehadet borca dair şehadet değildir. Aksine bu, nikaha dair şehadettir.

İlim adamları kadınlardan başkalarının muttali olmadığı hususlarda yalnızca kadınların şehadette bulunmasını -zaruret dolayısıyla- caiz görmüşlerdir. Yine kendi aralarındaki yaralamalarda çocukların şahitlik etmesi de bunun gibi -zaruret dolayısıyla- caiz kabul edilmiştir.

İlim adamları (bir sonraki başlıkta görüleceği gibi) yaralamalarda çocukların şahitliği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

28- Çocukların Şahitliği:

Aralarında anlaşmazlık olmadığı, farklı farklı şeyler söylemedikleri takdirde Malik çocukların şahitliğini caiz görmüştür. Küçüğün büyük lehine, küçüğün aleyhine ve büyük lehine küçüğün aleyhine iki çocuğun şahitliğinden daha aşağısı caiz olmaz.

Kendi aralarındaki yaralamalarda çocukların şehadetine göre hüküm verenlerden birisi de Abdullah b. ez-Zübeyr idi. Malik der ki: Bizce üzerinde icma olunan husus da budur. Şâfiî, Ebu Hanife ve Ebu Hanife'nin arkadaşları çocukların şahitliğini caiz kabul etmez. Çünkü yüce Allah'ın: **"Erkeklerinizden"** ve **"razı olacağınız şahitlerden"** ile; *"aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"* (et-Talak, 65/2) buyrukları bunu gerektirmektedir. Bu buyruklarda sözü geçen nitelikler küçük çocukta bulunmaz.

29- Öngörülen Şekliyle Şahit Bulunamazsa ve Sünnetin Kur'ân'ı Açıklayıcılığı:

Şanı yüce Allah iki kadının şahitliğini bir erkeğin şahitliğine bedel kılması, ikisinin hükmünün, erkeğin hükmünün aynısı olmasını gerektirir. Bize göre (iddia sahibi), bir erkek şahit ile birlikte yemin etmek hakkına sahiptir. Şafiî'de de böyledir.

O halde bu bedelin mutlak olarak zikredilmesi gereği, iki kadının şahitliği ile birlikte (iddia sahibinin) yemin etmesi(nin) kabulü icab eder.

Ancak bu konuda Ebu Hanife ve arkadaşları muhalefet eder ve şahit ile birlikte yemin yapılacağı görüşünü kabul etmeyip şöyle derler: Şanı yüce Allah şahitliği kısımlara ayırmış ve bunları tek tek saymıştır. Şahit ve onunla birlikte yemini de sözkonusu etmemiştir. Dolayısıyla şahit ile birlikte yemin ge-

reğince hüküm vermek caiz olmaz. Çünkü bu yüce Allah'ın ayırdığı kısımlara fazladan bir kısım eklemektir. Bu ise nassa bir ziyade bir ilavedir. Bu da bir neshtir.

Bu görüşü kabul edenler arasında es-Sevrî, el-Evzaî, el-Hakem b. Uteybe ve bir grup daha vardır.

Bazıları da şöyle demiştir: Şahit ile birlikte yemine göre hüküm vermek, Kur'ân-ı Kerîm ile neshedilmiştir. Ata ise bu şekilde hüküm veren ilk kişinin Abdulmelik b. Mervan olduğunu iddia eder. el-Hakem der ki: Yemin ve şahide göre hüküm vermek bid'attir. Bu şekilde hüküm veren ilk kişi de Muaviye'dir.

Ancak bütün bunlar yanlıştır, zandır. Gerçekle bir ilgisi yoktur. Reddedip bilmeyen kimse, tesbit edip bilen kimse gibi değildir. Yüce Allah'ın: **"Erkeklerinizden de iki şahit tutun"** buyruğundan Rasûlullah (sav)'ın şahit ile beraber yemine dayanarak hüküm vermesini reddedecek bir ifade yoktur. Ayrıca bundan haklar, sadece bu âyet-i kerimede sözü geçen yollar ile hak edilir, başka bir yolla olmaz, diye bir sonuç da çıkartılamaz. Çünkü böyle bir iddia, yemin etmesi istenenin yemini kabul etmemesi, fakat isteyenin de yemin etmesi halinde ortaya çıkacak hükmü iptal etmeyi gerektirir. Halbuki, böyle bir durumda davacı, icma ile sözkonusu olan mala hak kazanır. Ve bu, yüce Allah'ın Kitabı'nda yoktur. İşte bu, bu görüşü kabul etmeyenlerin kanaatlerini reddeden kat'î bir delildir.

Malik der ki: Bu görüşü ileri sürenlere karşı getirilecek delillerden birisi de onlara şöyle demektir: Bir adam bir başkası aleyhine bir mal iddiasında bulunsa, kendisinden bu mal istenen kişi üzerinde böyle bir hakkın olmayacağına dair yemin etmez mi? Yemin ettiği takdirde onun üzerinde olduğu iddia edilen bu hak ortadan kalkmaz mı? Şâyet yemin etmeyecek olursa hak sahibi yemin edip hakkının hak olduğunu belirtirse ve bu şekilde karşı taraftaki adam aleyhine hakkı sabit olmaz mı? Ne dersin? Bu hususta hiçbir kimse ve hiçbir belde halkı ihtilaf etmiş değildirler. Peki bu hüküm nerden alınmıştır? Bu hükmü kabul edenler, bunu Allah'ın Kitabı'nın neresinde bulmuşlardır? Bunu kabul eden bir kimse şahit ile birlikte yemini de kabul etmelidir.

İlim adamlarımız der ki: Diğer taraftan hadislerin meşhur ve sahih olmasına rağmen, bu hadislerle amel edenlerin bid'at işlediğini ileri sürüp sonunda bunlar gereğince hüküm verenlerin hükmünü nakzetmeleri, onun kısır görüşlü olduğunu söylemeleri hayret edilecek bir şeydir. Bununla birlikte, dört halife, Ubey b. Ka'b, Muaviye, Şureyh ve Ömer b. Abdulaziz -ki bu şekilde amel etmek üzere valilerine de mektup yazmıştır-, İyaz b. Muaviye, Ebu Seleme b. Abdurrahman, Ebu'z-Zinad ve Rabia da böylece amel etmişlerdir. Bundan dolayı Malik şöyle der: Bu hususta sünnetin ne olduğuna dair geçmiş uygulama yeterlidir. Ne dersiniz, acaba bunların hükümleri nakzedile-

cek ve bid'at işlediklerine hüküm verilecek midir? Bu büyük bir gafletlir ve hiç de doğru olmayan bir görüştür.

Hadis imamları İbn Abbas'tan Peygamber (sav)'in şahid ile birlikte yemin ile hükmettiğini rivâyet etmektedirler. (1) Amr b. Dinar dedi ki: Bu, mali konulara hastır. Bunu Seyf b. Süleyman, Kays b. Sa'dan, o Amr b. Dinar'dan o da İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir.

Ebu Ömer der ki: Bu, bu hadisin en sahih senedidir. İsnadında hiçbir kimsenin en ufak bir tenkidi bulunmayan bir hadistir. Hadis bilgisine sahip olan kimseler arasında ravilerinin sika (güvenilir) kimseler oldukları hususunda görüş ayrılığı yoktur. Yahya el-Kattan dedi ki: Seyf b. Süleyman sağlam bir ravidir. Ondan daha iyi belleyen kimseyi görmedim. en-Nesâî der ki: Bu, ceyyid bir isnaddır. Seyf de sikadır, Kays da sikadır. Müslim, İbn Abbas'ın bu hadisini rivâyet etmiştir. Ebubekr el-Bezzâr der ki: Seyf b. Süleyman ve Kays b. Sad sika iki ravidir. Onlardan sonraki ravileri ise sika ve adalet hususundaki şöhretleri dolayısıyla sözkonusu edilmelerine ihtiyaçları yoktur. Ashab-ı kiramdan herhangi bir kimseden şahid ile birlikte yemine göre hüküm vermeyi reddettiğine dair bir rivâyet gelmemiştir. Aksine bunu kabul ettiklerine dair rivâyetler gelmiştir. Medine alimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur. Şu kadar var ki, Urve b. ez-Zübeyr ve İbn Şihab'dan bu konuda farklı rivâyetler gelmiştir. Ma'mer der ki: Ben ez-Zührî'ye şahid ile birlikte yemine göre hüküm vermeye dair soru sordum. Şöyle dedi: Bu, sonradan insanların ortaya çıkardıkları birşeydir. İki şahit mutlaka gereklidir. Yine ondan rivâyet edildiğine göre hakimlik görevine getirilir getirilmez ilk olarak bir şahit ve ilmine dayanarak hüküm vermiştir. Malik, arkadaşları, Şâfiî, ona uyanlar, Ahmed, İshak, Ebu Ubeyd, Ebu Sevr, Dâvûd b. Ali ve eser ehlinden bir topluluk bu görüştedir. Bence buna muhalefet etmek caiz değildir. Çünkü bu konuda Peygamber (sav)'dan gelen rivâyetler tevatür derecesindedir, Medineliler de nesiller boyunca böylece amel edegelmiştir. Malik dedi ki: Her yerde şahit ile birlikte yemine göre hüküm verilir. Muvatta'ında bu mes'ele dışında başka herhangi bir şey için delil getirmiş değildir. Şahit ile birlikte yemine göre hüküm vermek hususunda ondan, Medine'deki arkadaşlarından olsun Mısır ve diğer bölgedeki arkadaşlarından olsun herhangi bir kimseden farklı rivâyet gelmemiştir. Her beldede bulunan bütün Malikîler, -bizde Endülüs dışında- mezheplerine dair bundan başka bir görüş bilmezler. Çünkü Yahya b. Yahya, el-Leys'in buna göre fetva verdiğini görmediği gibi, bu görüşte olmadığını da ileri sürmüştür. Yahya hem sünnete hem hicret yurdundaki uygulamaya muhalefet etmekle birlikte bu hususta Malik'e de muhalefet etmiştir.

(1) *Müslim*, Akdiye 3; *Ebû Dâvûd*, Akdiye 21; *İbn Mâce*, Ahkâm 31; *Muvatta*, Akdiye 5; Beyhakî, *Sünen*, X, 281.

Diğer taraftan şahit ile birlikte yemin Rasûlullah (sav) tarafından ortaya konulmuş ek bir hükümdür. Tıpkı Hz. Peygamber'in kadının halası ve teyzesiyle birlikte nikahlanmasını, yüce Allah'ın: *"Bunlardan başkası... size helâl kılındı"* (en-Nisâ, 4/24) buyruğu ile birlikte yasaklamasına ve yine: *"De ki: ... (yemesi) haram kılınmış başka birşey bulmuyorum."* (el-En'am, 6/145) buyruğuna rağmen, ehil merkep etleriyle yırtıcı hayvanlardan azı dişleri olan bütün hayvanları yemeyi yasaklamasına, yine mestler üzerine meshi öngörmesine benzer. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca ayakların yıkanması veya meshedilmesi hükmü variddir. Bunun benzeri ise pek çoktur. Eğer: Kur'ân-ı Kerîm Rasûlullah (sav)'ın şahit ile birlikte yemine göre hüküm verme hükmünü neshetmiştir, demek caiz olursa, o takdirde Kur'ân-ı Kerîm yüce Allah'ın: *"Allah alışverişi helâl faizi haram kılmıştır. Meğer ki aranızda karşılıklı bir rızadan doğan bir ticaretten dolayı olsun."* (en-Nisâ, 4/29) buyruğunu da müzabene, bey'ul-ğarar ve henüz halkedilmemiş şeylerin satılması ile satışlarda nehyettiği diğer hükümleri neshettiğini söylemek de mümkün olur. Hiç kimse böyle birşey söyleyemez; çünkü Sünnet, Kitabı beyan edicidir.(1)

Eğer: Hadis-i şerifte varid olan, muayyen bir mesele hakkındadır. O halde bunun genelliği sözkonusu değildir, denilecek olursa, şöyle cevap veririz: Aksine bu, bu kaideyi kurallaştıran bir ifadedir. Hadisi rivâyet eden İbn Abbas şöyle demiş gibidir: Rasûlullah (sav) şahit ile birlikte yemine göre hüküm vermeyi vacip kılmıştır. Böyle bir yorumun lehine tanıklık eden hususlardan birisi de Ebu Dâvûd'un İbn Abbas'tan naklettiği hadisteki şu ifadelerdir: "Rasûlullah (sav) haklara dair bir şahit ve yemin ile hüküm vermiştir." (2)

Kıyas ve aklî bakımdan konuya baktığımız takdirde; bizler yeminin iki kadının şahitliğinden daha güçlü olduğunu görürüz. Çünkü kadınların liânda herhangi bir müdahaleleri olmamakla birlikte liânda yeminin varlığı sözkonusudur. Diğer taraftan sünnet, sahih olarak geldi mi, onun gereğince hüküm vermek icabeder. Sünnetin ayrıca ona tabi olacak (ona uygun) başka şeylere ihtiyacı yoktur. Çünkü sünnete muhalefet eden, sünnetin gösterdiği delili kabul etmek zorundadır. Başarı Allah'tandır.

30- Malî ve Bedenî Haklara Dair Hüküm Vermenin Dayanakları:

Şahit ile birlikte yemin ile hüküm vermek, anlaşıldığına ve sabit olduğuna göre, Kadı Ebu Muhammed Abdulvehhab'ın şöyle dediğini hatırlatalım: Bu, mallar ve onlara taalluk eden hususlara dairdir. Bedenî haklarda geçerli değildir. Çünkü şahid ile birlikte yemin ile hüküm verileceğini kabul eden herkes, bu konuda icma etmiştir. (Kadı Ebu Muhammed) der ki: Çünkü mal-

(1) İbn Abdi'l-Berr'e ait bu açıklamalar için bk. *el-İstizkâr*, XXII, 48-55.
(2) *Ebû Dâvûd*, Akdiye 21.

lara dair haklar, bedene dair haklardan daha aşağı seviyededir. Buna delil ise bu haklar hakkında kadınların şahitliklerinin kabul edilmesidir.

Kasten yaralama hususunda şahit ve yemin ile kısas icabeder mi etmez mi hususunda Malik'in farklı görüşleri nakledilmiştir. Bu konuda iki rivâyet vardır. Birincisine göre bu durumda kısas ve diyet arasında (hak sahibini) muhayyer bırakmak gerekir. Diğerine göre ise, bunlara dayanılarak birşeye hükmetmek gerekmez. Çünkü bu (kısas) bedenî haklardandır. (Kadı Ebu Muhammed) dedi ki: Sahih olan da budur.

Muvatta'da Malik dedi ki: Bu (bir şahit ve yemin ile birlikte hüküm verme) özel olarak mallarda olur. Amr b. Dinar da böyle demiştir. el-Mâzerî der ki: Sırf mal hakkında, görüş ayrılığı sözkonusu olmaksızın (yemin ve şahide dayanılarak) hüküm kabul edilir. Fakat sırf, nikâh ve talâk hakkında kabul edilmeyeceğinde de görüş ayrılığı yoktur. Eğer şehadetin muhtevâsında mal ile alâkalı birşey yoksa, fakat sonuçta mala götürüyor ise; sübutundan, malın dışında amaçlanmayan ölümden sonra vasiyet ve nikaha dair şehadette bulunmak ve benzeri şehadetlere gelince; bu gibi şahitliğin kabulünde görüş ayrılığı vardır. Bu noktada malı göz önünde bulunduran, katıksız mal davası hakkında kabul ettiği gibi; burada da bunu kabul eder. Durumu göz önünde bulunduran kimse ise bunu kabul etmez.

el-Mehdevî dedi ki: Hadlere dair kadınların şahitliği fukahanın genelinin görüşüne göre caiz değildir. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre nikâh ve talâkta da böyledir. Malik, Şafiî ve başkalarının görüşü de budur. Bunlara göre kadınlar ancak malî konularda şahitlik ederler. Kadınların hakkında şahitlik edemediği bütün meselelerde, başkalarının şahitliği üzerinde de şehadette bulunamazlar. Beraberlerinde ister erkek bulunsun, ister bulunmasın.

Bir erkek ve bir kadından şehadet nakleden kadınlarla beraber bir erkek bulunmadıkça yine şehadeti nakledemezler. Doğum, doğan çocuğun ağlaması ve buna benzer ancak kadınların hazır bulunabileceği bütün hususlarda ise, iki kadının şehadetine göre hüküm verilir. Bütün bunlar Malikî mezhebinin görüşleridir. Bazılarında da görüş ayrılığı vardır.

31- Şahitlerin Nitelikleri:

Yüce Allah'ın: **"O halde razı olacağınız şahitlerden..."** buyruğu bir erkek ve iki kadına sıfat olarak ref' mahallindedir.

İbn Bükeyr ve başkaları der ki: Bu buyruk ile hakimlere hitab edilmektedir. İbn Atiyye de der ki: Bu uygun bir açıklama değildir. Hitap bütün insanlaradır. Fakat bu mes'ele ile içli dışlı olanlar ancak hakimlerdir. Yüce Allah'ın Kitabında, bazı kimselerin içli dışlı olduğu hususlarda hitabın herkese yöneltildiği benzeri hususlar pek çoktur.

32- Şahitlerde Adalet:

Şanı yüce Allah: **"O halde razı olacağınız şahitlerden"** buyruğu şahitler arasında razı olunmayacak durumda bulunanlar olduğuna delildir. Bundan şu sonuca ulaşılır: İnsanlar adalet sıfatını baştan beri taşımazlar ki, onlar lehine bu sıfat sabit olsun. Adalet İslâm'dan ayrı ve ona ek bir manadır. Cumhurun görüşü budur.

Ebû Hanife ise şöyle demektedir: Açık bir fısktan uzak olmakla birlikte İslâm'ı açıkça görülen her bir müslüman -hali bilinmese dahi- adaletli bir kimsedir. Şureyh, Osman el-Bettî ve Ebu Sevr der ki: Burada kastedilenler -köle olsalar dahi- müslümanların adil olanlarıdır.

Derim ki: Bunlar hükmü genelleştirmişlerdir. Bu genelleştirmeden bedevî bir kimsenin, adil ve razı olunan bir kimse olduğu takdirde, yerleşik kimse hakkındaki şahitliğinin kabul edilmesini gerektirir. Şafiî ve ona muvafakat edenler bu görüşü benimsemiştir. Çünkü böyle bir kimse bizim erkeklerimizden ve bizim dindaşlarımızdandır. Bedevî olması ise bir başka şehirden olması gibidir. Adaletli kimselerin şahitliğini kabule delalet eden Kur'ân-ı Kerîm'deki genel buyruklar, bedevi (göçebe) kimse ile yerleşik kimse arasında ayrım gözetmemektedir. Şanı yüce Allah: **"O halde razı olacağınız şahitlerden"** ile: *"... aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"* (et-Talak, 65/2) diye buyurmaktadır.

Burada **"aranızdan"** buyruğu müslümanlara yönelik bir hitaptır. Bu da kat'i olarak adaletin İslâm'dan ayrı bir anlam olduğunu zorunlu olarak ifade etmektedir. Çünkü sıfat mevsufa (nitelenene) fazladan bir özellik kazandırır. Aynı şekilde: **"Razı olacağınız şahitlerden"** ifadesi de onun gibidir ve bu Ebu Hanife'nin söylediğine muhaliftir. Diğer taraftan bir kimsenin razı olunacak bir kimse olup olmadığı, durumu görülmedikçe bilinemez. O bakımdan İslâm'ın zahiri ile yetinmemek gerekir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Vehb'in naklettiği rivâyete göre Malik, bedevînin yerleşik kimse hakkındaki şahitliğinin reddedilmesi, Ebu Hureyre (ra)'ın Peygamber (sav)'dan söylediğini naklettiği şu hadis dolayısıyladır: "Bedevînin kasabada yaşayan kimse hakkındaki şahitliği caiz değildir." (1)

Sahih olan ise ileride en-Nisâ (4/135. âyet 3. başlıkta) ile et-Tevbe (9/97. âyet 2. başlıkta) sûrelerinde yüce Allah'ın izniyle geleceği üzere adaletli ve razı olunan bir kimse olması şartıyla şahitliğin caiz olacağıdır. Ebu Hureyre'nin hadisinde ise şehirde yaşayan kimsenin pazarda olması ile seferde olması arasında bir fark yoktur. Yolculukta olduğu zaman şehadetinin kabul edileceğinde görüş ayrılığı yoktur.

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Akdiye 17; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 30.

Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız der ki: Adalet dini haller de i'tidalli olmak demektir. Bu ise büyük günahlardan kaçınmak, mürüvvetini korumak, küçük günahları da terketmek, emaneti zahir olmak ve alınmak olmamak suretiyle tamam olur. Bir görüşe göre de adalet, adil olduğunu kabul eden kimsenin kanaatine göre; iç temizliği ve yaşayışın müstakim olması demektir. Mana birbirine yakındır.

33- Konum Olarak Şahitlik ve İctihadın Delili:

Şahitlik, büyük bir velâyet ve şerefli bir mertebe olduğundan dolayı -ki bu da başkasının başkası hakkındaki sözünü kabul etmektir şanı yüce Allah şahitlikte razı olmayı ve adaleti şart koşmuştur. O bakımdan şahitlik edecek kimsenin kendine has birtakım özelliklerinin, kendisiyle bezeneceği birtakım faziletlerinin olması gerekir ki, başkasına göre bir meziyeti olsun. Bu meziyet de özel olarak sözünün kabul edilmesi rütbesini ona vermeyi gerekli kılsın ve kendisinden hak taleb edilenin zimmetinde, onun şehadetine dayanılarak alınacak bir hak olduğuna hüküm edilsin.

İşte bu, bizim ilim adamlarımıza göre açıkta olmayan birtakım husus ve hükümlere dair emareler ve alâmetlerle istidlal edip ictihad etmenin caiz olduğunun en açık delilidir. İleride yüce Allah'ın izniyle buna dair diğer açıklamalar Yusuf Sûresi'nde (12/26. âyet 1 ve 3. başlıklarda) gelecektir. Yine bunda işin hakimlerin ictihadına havale edilebileceğine dair delil de vardır. Çünkü şahitteki bir gafilliği yahut şüphe edilecek bir durumunun olduğunu ferasetiyle anlayabilir ve bundan dolayı onun şehadetini red edebilir.

34- Adalet ve Ebu Hanife'nin Şahidin Zahiriyle Yetinmesi:

Ebu Hanife der ki: Hadlerde değil de malî konularda zahiren müslüman olmakla yetinilir. Ancak bu onun kendi görüşünü çürüten ve maksadını ortadan kaldıran bir çelişkidir. Çünkü bizler "haklardan herhangi bir hakka dair..." demekteyiz. O bakımdan hadlerde olduğu gibi bir kimse aleyhine hakka dair şahitlikte bulunmakta da zahiren dindarlığı ile yetinilmez.

Bunu da İbnu'l-Arabi söylemiştir.

35- Nikâh Şahitliğinde Adalet Şart mı?

Yüce Allah, açıkladığımız gibi borçlanmalarda razılığı ve adaleti şart koştuğundan dolayı, bunun -nikâh iki fasıkın şahitliği ile de akdolur diyen Ebû Hanife'ye hilâfen- nikâhta şart koşulması öncelikle sözkonusudur. Ebu Hanife bu sözüyle mali konularda emrolunan ihtiyatı nikâh için öngörmemiştir. Halbuki helâllik, haramlık, had ve neseb ile alakalı olduğundan dolayı nikahta ihtiyat öncelikle sözkonusudur.

Derim ki: Bu konuda Ebu Hanife'nin görüşü son derece zayıftır. Çünkü yüce Allah razı olunmayı ve adaleti şart koşmuştur. Halbuki mücerred müslüman olmakla razı olunacak bir kimse olduğu bilinemez. Bu, ancak önceden de geçtiği üzere durumunun tetkik edilmesiyle bilinebilir. Ben müslümanım, şeklindeki sözün zahirine aldanmamak gerekir. Belki de içten içe şahitliğinin reddedilmesini gerektiren özellikleri vardır. Tıpkı yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Öyle insanlar vardır ki dünya hayatı hakkındaki sözü senin hoşuna gider. Ve o kalbinde olana Allah'ı da şahit tutar... Allah ise fesadı sevmez."*** (el-Bakara, 2/204); ***"Onları gördüğün zaman cüsseleri hoşuna gider..."*** (el-Münafikun, 63/4).

36- Şahitlikte Bir Erkek Yerine İki Kadının Öngörülmesindeki Hikmet:

Yüce Allah'ın: **"Biri unutursa"** buyruğu ile ilgili olarak Ebu Ubeyd der ki: (تَضِلَّ) "unutursa" demektir. Şehadetten sapmak (dalâl) onun bir bölümünü unutup diğer bir bölümünü hatırlamaktır. Kişi bu ikisi arasında şaşırır kalır. Şahitliği tümüyle unutan kimse hakkında ise bu tabir kullanılmaz.

Hamza (إن)ı şart anlamında hemzeyi esreli olarak: "(فَتُذَكِّرُ): **Hatırlatır"** buyruğundaki "fe" harfini de cevabı anlamında okumuştur. (Buna göre anlamı şöyle olur: Şahit kadınlardan biri unutursa diğerine hatırlatsın).

Şart ve cevabı ise iki kadın ve erkeğin sıfatı olmak üzere ref mahallindedir. "(تُذَكِّرُ): **Hatırlatır"** kelimesinin merfu okunuşu ise yeni bir cümle (isti'naf) olması dolayısıyladır. Nitekim yüce Allah'ın: "(وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ): ***Fakat kim bir daha dönerse Allah ondan intikam alır."*** (el-Maide, 5/95) buyruğunun merfu olarak gelmesi de böyledir. Sibeveyh'in görüşü budur.

Diğer taraftan (أن)daki hemzeyi üstün olarak okuyan kimse bunu mefûlun leh yapmış olur. Bundaki âmil de mahzûf olur.

(فَتُذَكِّرَ) buyruğunun cemaatin okunuşuna göre üstün olması (أن) ile nasb edilen fiile atfolması dolayısıyladır.

en-Nehhâs der ki: (تَضَلَّ) kelimesinin "te" ve "dât" harflerinin üstün olarak okunması caizdir. Bununla birlikte "te" harfi esreli, "dât" harfi de üstün olmak üzere (تِضَلَّ) şeklinde de okunabilir. "Te" ve "dât" harflerini üstün okuyanlar bu fiili (ضَلِلْتَ تَضَلُ) şeklinde kullananlar gibi kullanmış olur. Buna bağlı olarak (تِضَلُ) şeklinde "te" harfi esreli okunarak mazi şeklinin (فَعِلَتْ) vezninde olduğuna delâlet etmesi sağlanmış olur. el-Cehderî ve Îsâ b. Ömer de "başka bir sebeple unutursa" anlamına olmak üzere "te" harfini ötreli, "dat" harfini üstün olarak (أَنْ تُضَلَّ) diye okumuşlardır. Ebu Amr ed-Dâni onlardan bunu böylece nakletmiştir. en-Nekkâş ise el-Cehderî'den "şahitlik unutulursa" anlamına "te" harfini ötreli, "dat" harfini de esreli olarak okumuştur. At ve deve telef olup da bulunmamak üzere gittikleri vakit kişi: (أَضْلَلْتُ) der.

37- Unutana Hatırlatma:

Yüce Allah'ın: "(تُذَكِّرَ): **Hatırlatır**" buyruğunda İbn Kesir ve Ebu Amr "zel" ve "kef" harflerini şeddesiz okumuştur. Bu okuyuş; öbürü diğer kadını şahitlikte erkek gibi yapar, anlamına gelir. Çünkü kadının şahitliği yarım şahitliktir. İki kadın birlikte şahitlik ettikleri takdirde, toplam olarak bir erkeğin şahitliği gibi olur. Bu açıklamayı Süfyan b. Uyeyne ve Ebu Amr b. el-Alâ yapmıştır. Ancak böyle bir açıklamanın doğruluğu uzak bir ihtimaldir. Çünkü unutma anlamına gelen (ed-dalâl)ın karşılığında ancak **"hatırlama"** sözkonusu olabilir. İşte bu çoğunluğun kıraati olan "(تُذَكِّرَ): **Hatırlatır**" şeklinde şeddeli okuyuşun anlamıdır. Yani biri yanılır ve unutursa, öteki onu uyarır.

Derim ki: Ebu Amr'ın kıraati de aslında bu anlama racidir. Yani onlardan birisi unutacak olursa, diğeri ona hatırlatsın. İşte -şeddeli olarak (تذكرت): O şeyi hatırladı.n, (أذكرته): O şeyi başkasına hatırlattım ve (ذكرته): Onu hatırlattım, denildiği zaman hep aynı anlama gelir. Bu açıklamayı (el-Cevherî) *es-Sıhhah*'ta yapmıştır.

38- Şahitler Şahitlik Etmekten Çekinmesinler:

Yüce Allah'ın: **"Şahitler de davet edildikleri zaman kaçınmasınlar"** buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîme iki hususu bir arada ifade etmektedir. Bunlar da bir şeye şahit olmak üzere çağrıldığın zaman yüzçevirmeyeceksin, şahit olduğun bir şey hakkında şahitlikte bulunmak üzere de çağrıldığında yine yüzçevirmeyeceksin. İbn Abbas da böyle demiştir. Katade, er-Rabî ve İbn Abbas da der ki: Yani şahit olmak ve bunu yazılı belgeye tesbit etmek üzere (çağrıldığında çekinmeden gideceksin) demektir.

Mücahid de der ki: Âyetin anlamı şudur: Sen bir şeye şahit olmuş isen şahitlikte bulunmaya çağrıldığın vakit (çekinmeyeceksin) demektir. en-Nekkaş, Peygamber (sav)'a kadar senedini kaydederek âyet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ettiğini belirtmektedir.

Mücahid der ki: Öncelik ve ilk olarak şahit olmak üzere çağrıldığın takdirde arzu edersen git, etmezsen gitme. Ebu Miclez, Ata, İbrahim, İbn Cübeyr, es-Süddî, İbn Zeyd ve başkaları da böyle demiştir.

Buna göre şahitlerin akdi yapan taraflar yanında hazır olmaları vacip değildir. Ancak borçlanma taraflarının şahitlerin yanında hazır olmak yükümlülüğü vardır. Bu iki şahidin yanına gidip onlardan şahitliklerini yazılı belgede tesbit etmeyi istemeleri haline gelince; yüce Allah'ın: **"Şahitler de davet edildikleri zaman kaçınmasınlar"** buyruğu ile kastedilmiş olması mümkün olan durum işte budur. Ve bu, şahitliği tesbit etmek içindir. Onların şahitlikleri bu şekilde tesbit edildikten sonra hakimin huzurunda şahitlikte bulunmak üzere çağrıldıkları vakit, işte bu çağırma (davet) hakimin huzurun-

da bulunmaları ile -ileride de geleceği üzere- gerçekleşir.

İbn Atiyye de der ki: Âyet-i kerime el-Hasen'in de dediği gibi mendup olmak üzere iki hususu bir arada ifade etmektedir. Müslümanlara kardeşlerine yardımcı olmak teşvik edilmiştir. Eğer şahitlerin rahatlıkla bulunabildiği genişlik halinde ve hakkın askıya alınmayacağından yana emin bulunuluyor ise, çağrılan kimsenin gitmesi mendubdur. Bununla birlikte en basit bir özür sebebiyle çağrıyı kabul etmeme hakkı da vardır. Eğer mazeretsiz olarak gitmeyecek olursa, yine günahı da kazanmaz, sevap da alamaz. Şâyet ortada bir zorunluluk var ve hakkın askıya alınacağından asgari seviyede olsa bile korkuluyor ise, mendubluk güç kazanır ve vacibe doğru yaklaşır. Eğer şahidin (akde) şahitlik etmekten geri kalması sebebiyle hakkın yok olup telef olacağını bilir ise, o takdirde bu şahitliği yapmak onun için vacip olur. Özellikle şahid olmuş ve şehadette bulunmak üzere çağrılmış ise, o vakit bu şartlarda şehadette bulunması daha pekiştirici bir hüküm kazanır. Çünkü artık bu boyuna geçirilmiş bir boyunduruk ve yerine getirilmesi gereken bir emanet haline gelmiştir.

Derim ki: Bu âyet-i kerimenin şuna delil görülmesi de mümkündür: İmamın insanlar için şahitlik etmek üzere görevliler tayin etmesi ve bunlara beytü'l-malden ihtiyaçlarına yetecek kadar bir maaş bağlaması caizdir. Bu gibi kimselerin insanların haklarını -o hakları korumak üzere- insanların haklarına şahit olarak, onlara dair bilgi sahibi olmaktan başka bir işleri olmaz. Eğer böyle birşey olmazsa haklar zayi olur ve batıl olur. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Haklarını aldıkları takdirde şahitler, şahitlik etmek üzere çağrılmayı reddetmeye kalkışmasınlar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Eğer: Bu ücretle şahitliktir, denilecek olursa deriz ki: Bu, haklarını beytü'l-malden almış bir topluluk tarafından yapılan katıksız (halisane) bir şahitliktir. Onların aldıkları bu ücret, hakimlerin, valilerin ve bütün müslümanların menfaatleri için çalışan kamu görevlilerinin aldıkları erzaka (maaşlara) benzer. İşte onların aldıkları ücret de bu kabildendir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Diğer taraftan yüce Allah da: ***"Onun için çalışmak üzere tayin edilenlere..."*** (et-Tevbe, 9/60) buyruğu ile bunlara da farz olarak bir hisse ayırmaktadır.

39- Şahit Şahitlik İçin Hakimin Huzuruna Gider:

Yüce Allah: **"Şahitler de davet edildikleri zaman kaçınmasınlar"** diye buyurması, hakimin huzuruna gidecek olanın şahit olduğunu göstermektedir. Bu, şeriatın üzerinde yükseldiği ve bütün çağlarda uygulanan, ümmetin tümünün anladığı bir hakikattir. Arapların mesellerinden birisinde şöyle denilmektedir: "Hakemin yanına, evine gidilir."

40- Kölenin Şahitliği:

Bu husus sabit olduğuna göre köle şahitlik edeceklerin kapsamı dışında kalır. Bu ise yüce Allah'ın: **"Erkeklerinizden"** buyruğunun genel ifadesini tahsis etmektedir. Çünkü kölenin çağrıyı kabul etme imkânı yoktur. Bu çağrıyı kabul edip gitmesi de köle için sahih değildir. Çünkü köle bizatihi bağımsız değildir. O ancak başkasının izniyle tasarruf edebilir. O bakımdan velâyet etme konumuna çıkamadığı gibi, şahitlik konumunda da değildir. Evet, Cami'a, cihad ve hac farzlarını da edâ etmekle yükümlü değildir. Nitekim ileride -yüce Allah'ın izniyle- açıklanacaktır.

41- Hak Sahibi Şahitlik Edecek Kimseyi Tanımıyor İse...

İlim adamlarımız (Malikî mezhebi alimleri) der ki: Sözü geçen bu hükümler şahitlik etmek üzere çağrılma haliyle ilgilidir.

Şâyet bir kimse şahitlik edecek bilgiye sahip olup o şahitlikle yararlanacak hak sahibi bunu bilmiyor ise, bazıları böyle bir şahitliği yapmak mendubdur, demişlerdir. Çünkü yüce Allah: **"Şahitler de davet edildikleri zaman kaçınmasınlar"** diye buyurmakta ve çağrılma esnasında şahitlik etmeyi farz kılmaktadır. O halde çağrılmadığı takdirde şahitlik etmesi mendub olur. Çünkü Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: "Şahitlik edenlerin hayırlısı şahitlik etmesi istenmeden önce şehadette bulunan kimsedir." Bunu hadis imamları rivâyet etmişlerdir. (1)

Sahih olan görüşe göre; böyle bir şahitlikte bulunmaması halinde, eğer hakkın zayi olmasından veya yok olmasından korkuyor ise, şahitlik etmesi istenmese dahi, şahitlikte bulunması farz olur. Boşama yahut köle azad etme gibi, hanımından faydalanmak, köleyi de hizmetinde kullanmak tasarrufuna şahit tutmuş kimse ve buna benzer haller ile ilgili şahitlikte de hüküm aynıdır. Bütün bunlara dair herhangi bir şekilde şahit tutulmuş olan kimsenin, bu şahitliğini yerine getirmesi vaciptir. Onun bu şahitliği yapması, şahitlik etmesi istenmesine bağlı değildir. Çünkü yapmayacak olursa hak zayi olur. Şanı yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: ***"Şahitliği Allah için doğru yapın"*** (et-Talâk, 65/2); ***"Bilerek hak ile şehadet edenler müstesna"*** (ez-Zuhruf, 43/86).

Sahih hadiste de Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Zalim olsun yahut mazlum olsun kardeşine yardımcı ol." (2) Buna göre (karşı tarafın) inkârının öldürdüğü kardeşinin hakkını diriltmek üzere, kendisinin tanık olduğu olaya dair şahitlikte bulunmakla kardeşine yardımcı olması, artık onun için teayyün etmiş demektir.

---

(1) *Müslim*, Akdiye 19; *Ebû Dâvûd*, Akdiye 13; *Tirmizî*, Şehâdât 1; *İbn Mâce*, Ahkâm 18; *Muvatta*, Akdiye 3.

(2) *Buhari*, Mezâlim 4, İkrâh 7; *Tirmizi*, Fiten 68; *Dârimî*, Rikaak 40; *Müsned*, III, 99, 201.

42- Şahitlik Etmekten Kaçınmanın Hukukî Cezası:

Sözünü ettiğimiz şekillerden herhangi birisine göre şahitlikte bulunması icabeden bir kimse, eğer bu şahitliği yapmayacak olur ise, hem şahidin kendisinde, hem de şahitlik edilecek hususta tenkidi gerektiren bir husus olduğunda şüphe yoktur.

Yüce Allah'ın hakları ile insanların hakları arasında bu bakımdan bir fark yoktur. İbnu'l-Kasım'ın ve başkalarının görüşü budur.

Kimisine göre de böyle bir şahitlik, eğer insanoğlu haklarından bir hak ile ilgili ise, bu özel olarak sadece o şahitliğin kendisinde tenkidi hak ettiren bir konudur. Artık bundan sonra o konuda şahitliği bir daha yapamaz.

Fakat sahih olan birincisidir. Çünkü şahitlikten kaçınanın tenkid edilmesini gerektiren şey, yapması vacip olan bir işi özürsüz olarak yerine getirmediğinden dolayı fasık olmasıdır. Fasık olmak ise, kayıtsız ve şartsız olarak şahitlik ehliyetini ortadan kaldırır. Bu da açık bir hususdur.

43- İstenmeden Şahitlik Etmek:

Hz. Peygamber'in: "Şahitlik edenlerin hayırlısı şahitlik etmesi istenmeden önce şahitlikte bulunandır"[1] buyruğu ile İmran b. Husayn'dan rivâyet edilen şu hadis-i şerif arasında bir teâruz yoktur: "Şüphesiz sizin en hayırlılarınız benimle çağdaş olanlardır. Sonra onların ardından gelenler, sonra onların ardından gelenler, daha sonra da onların ardından gelenler." -Sonra İmran (ra) dedi ki: Rasûlullah (sav) kendi çağından sonra iki mi üç mü dedi bilemiyorum-. "Daha sonra onların ardından şahitlik etmeleri istenmeden şahitlik edecek, kendilerine güvenilmeyen ve hainlik edecek, adakta bulunup adaklarını yerine getirmeyecek bir topluluk gelecektir. Ve onlarda şişmanlık da başgösterecektir." Bu iki hadisi de Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.[2]

Bu son hadis-i şerif üç ayrı şekilde yorumlanabilir:

1- Bununla yalancı şahitliği kastetmiş olabilir. Çünkü yalan şahitlik yapan kimse şahitlik etmesi istenmeyen bir şeye şahitlik etmiş olur. Yani ne tanık olduğu bir şeyi söyler, ne de tanık olması istenmiş bir şeyi. Ebu Bekr b. Ebi Şeybe'nin naklettiğine göre Ömer b. el-Hattab, el-Câbiye kapısında yaptığı konuşmasında şunları söyledi: Rasulullah (sav) benim bu şekilde aranızda ayağa kalktığım gibi aramızda ayağa kalktı, sonra şöyle buyurdu: "Ey insanlar, ashabım hakkında Allahtan korkunuz, sonra onların ardından gelenler, sonra onların ardından gelenler (hakkında). Daha sonra yalan ve yalan şahitlik yayılacaktır."[3]

---

(1) Hadis, 41 no'lu başlıkta geçti.

(2) ***Buhârî,*** Rikaak 7, Eymân 27, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 1; Şehâdât 9; ***Müslim,*** Fedâilu's-Sahâbe 214; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 9; ***Tirmizî,*** Fiten 45; ***Nesâî,*** Eymân 29; ***Müsned,*** IV, 426, 427, 436, 440.

(3) ***Tirmizî,*** Fiten 7; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 27; ***Müsned,*** I, 18.

2- İkinci yorum: Bu hadis-i şerif ile şahitlikte bulunmak üzere son derece istahlı olan kimse kast edilmiş olabilir. Bu iştahı sebebiyle şahitlik etmesi istenmeden önce elini çabuk tutar. Böylesinin şahitliği reddedilir. Çünkü onun bu şekilde davranması şahidin belli bir hevâ ve hevesin etkisi altında olduğunu göstermektedir.

3- Üçüncü yorum ise bu hadisin bazı yollarının ravisi olan İbrahim en-Nehaî'nin söylediği şu şekil olabilir: Bizler daha küçük çocuk iken bizlere yeminden ve şahitliklerden uzak durmayı emrederlerdi.

44- Hakkın Belgelenmesinden Üşenmemek Gerekir:

Yüce Allah'ın: **"Küçük veya büyük olsun ne ise onu vadesine kadar yazmaktan üşenmeyin"** buyruğunda yer alan "(تَسْأَمُوا): **Üşenmeyin"** usanmayın, demektir.

el-Ahfeş der ki: (سَئِمْتَ أَسْأَمُ سَأْماً وسَآمَةً وسَآماً وسَأْمَةً وسَأْماً) denilir. Şair de şöyle demektedir:

سَئِمْتُ تَكَالِيفَ الحياةِ ومَن يَعِشْ ثمانين حَوْلاً ـ لا أبالك ـ يَسْأَمِ

"Hayatın yükümlülüklerinden bıktım, usandım
Her kim yetmiş yıl yaşarsa -babasız kalasıca- usanır."

"(أَنْ تَكْتُبُوهُ): **Yazmakta"** ibaresi ("üşenmeyin") fiili nasb mahallindedir. **"Küçük veya büyük olsun"** buyruğu ise **"onu... yazmaktan"** buyruğundaki zamirden hâl olan iki kelimedir. Âyet-i kerimede zamirin öne alınması ona gösterilen ihtimam dolayısıyladır.

Bu şekilde üşenmenin yasaklanması, borçlanmanın aralarında sık sık görülmesi dolayısıyladır. O bakımdan bunu yazmaktan üşenmelerinden ve aralarından herhangi birisinin: Bu az birşeydir. Bunu yazmaya gerek duymuyorum, demesinden korkulduğundan dolayı, şanı yüce Allah, az olsun çok olsun yazmaya teşviki daha bir pekiştirmiştir.

İlim adamlarımız der ki: Bundan istisna bir kırat ve buna yakın meblağlardır. Çünkü bunlar ehemmiyetsiz, basit miktarlardır ve bunu kabul etmek veya reddetmek bakımından insan nefsinin herhangi bir isteği olmaz.

45- Yazmak, Adalete, Şehadetin Doğruluğuna Sebeptir:

Yüce Allah'ın: **"Bu"** yani azın da çoğun da yazılması ve buna şahit tutulması **"Allah indinde adalete daha uygun, şehadet için daha sağlam"** daha sıhhatli ve daha güçlü koruyucu **"ve şüpheye düşmemeniz için de daha yakındır."** Şüphe ihtimalini daha da uzaklaştırır.

46- Şahit Yazılı Olanı Hatırlayamazsa:

Yüce Allah'ın: **"Şehadet için daha sağlam"** buyruğu, şuna delildir: Şahit yazılı belgeyi görüp de şahitliği hatırlayamayacak olursa bu konuda tereddüde düştüğünden dolayı şahitlikte bulunmaz. Bildiğinden başka birşeyin şahitliğini yapmaz. Bunun yerine şöyle der: Bu benim yazımdır, fakat şu anda orada ne yazdığımı hatırlamıyorum.

İbnu'l-Münzir der ki: Kendisinden ilim bellenen ilim ehlinin çoğunluğu, eğer şahitlikte bulunduğunu hatırlamayacak olursa yazısına bakarak şehadet etmesini kabul etmezler. Malik ise bunun caiz oluşuna yüce Allah'ın: *"Biz bildiğimizden başkasına şehadet etmedik"* (Yusuf, 12/81) buyruğunu delil göstermiştir.

Kimi ilim adamı da der ki: Şanı yüce Allah yazmayı adalete nisbet ettiğinden dolayı, kişinin, kendi hattına dayanarak -hatırlamayacak olsa dahi- şahitlik etme imkânı vardır. İbnu'l-Mubarek, Ma'mer'den, o İbn Tavus'tan, o babasından birşeye şahitlik edip de sonradan bunu unutan adam hakkında şöyle dediğini zikretmektedir: Şâyet sakde (yazılı borç belgesinde) kendi alametini yahut kendi el yazısını bulursa şahitlik etmesinde bir mahzur yoktur. İbnu'l-Mubarek dedi ki: Ben de bunu gerçekten güzel buldum.

Rasûlullah (sav)'dan gelen haberlerden de anlaşıldığına göre o, birden çok şey hakkında delâletler ve belgelere dayanarak hüküm vermiştir. Onun tarafından gönderilen elçilerin varlığı da bu görüşün sağlıklı olduğuna delâlet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. İleride yüce Allahın izniyle Ahkaf Sûresi'nde (46/ 4. âyet, 4. başlıkta) buna dair daha başka açıklamalar gelecektir.

47- Ticari Akidlerin Yazılması:

Yüce Allah'ın: **"Meğer ki bu aranızda devredeceğiniz hazır bir ticaret olsun"** buyruğunda yer alan (أن) ilkinden olmayan ve istisna olmak üzere nasb mahallindedir. el-Ahfeş Ebu Said der ki: Yani, bir ticaret olması hali müstesnadır. O bakımdan bu istisna meydana gelmek ve gerçekleşmek anlamındadır. Başkası ise: **"Devredeceğiniz"** buyruğu haberdir, der.

Burada yalnızca Âsım, (تِجَارَةً) diye okumuştur. Bu ise bu kelimenin (كان)in haberi olarak böyle okunmuştur. İsmi ise içinde gizlidir.

"(حَاضِرَةً): **Hazır"** ticaretin sıfatıdır. İfadenin takdiri şöyledir: Ancak ticaret hazır devredeceğiniz bir ticaret olursa. Veya; meğer ki alışveriş hazır bir ticaret olsun.. Mekkî ve Ebû Ali el-Farisî böyle takdir etmişlerdir. Bunun benzerleri ve buna dair istişhadlar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah, onlar için yazmanın zor olduğunu bildiğinden dolayı nakit olarak yapılan bütün alışverişlerde bunu terkedebileceklerini açıkça belirtmiş ve bunu terketmekten dolayı vebali kaldırmıştır. Bu ise yiyecek ve buna ben-

zer miktarı az olan, çoğunlukla yapılan şeyler hakkında böyledir. Yoksa mülk ler ve benzeri miktarları çok olan şeyler hakkında böyle değildir. es-Süddi ve ed-Dahkak der ki: Bu (yazma yükümlülüğünün kaldırılması) elden ele alı nıp teslim edilen şeyler ile ilgilidir.

48- Peşin ve Veresiye Alışverişlerde Yazışma:

Yüce Allah'ın: **"Aranızda devredeceğiniz"** buyruğu karşılıklı kabzetmeyi ve kabzedilen şeyi ayırmayı gerektirir. Fakat başkasının yüklenilen diyet leri, arazi ve birçok hayvan satışları halinde ayrılmaları ve saklanmaları ka bil olmadığından dolayı bunların yazılması güzeldir. Bunlar da o bakımdan borçlu alım satımlara ilhak edilmiştir. Buna göre yazmak, ileride meydana ge lebilecek durum değişikliklerini kalplerdeki değişiklikleri belgeye bağla mak içindir. Şayet akid muamelesinde birbirinden ayrılır ve taraflar kabze der her biri karşı taraftan satın aldığını alıp ayrılabilir ise adeten -ancak bilinmesi oldukça zor sebepler müstesna- anlaşmazlığa düşme korkusu azalır. İşte şeriat vadeli ve peşin satma hallerinde saklanabilen ve saklanamayan şeyler ile ilgili olarak, yazmak, şahit tutmak ve rehin gibi maslahatlara dikkatimizi çekmektedir.

Şâfiî der ki: Üç türlü satış vardır. Birisi yazılı ve şahitli satış, birisi rehinli satış, birisi emanet ile satış. Daha sonra bu âyet-i kerimeyi okur.

İbn Ömer de peşin sattığında şahit tutar, vadeli sattığında da yazardı.

49- Alışverişlerde Şahit Tutmak:

Yüce Allah'ın: **"Alışveriş yaptığınız vakit de şahit tutun"** buyruğu ile ilgili olarak Taberî şöyle der: Bu küçük olsun büyük olsun bütün satışlarınız için şahit tutunuz, anlamındadır. Bu hususta insanlar, (şahit tutmak) vacip midir mendub mudur farklı görüşlere sahiptirler.

Ebu Mûsâ el-Eş'arî, İbn Ömer, ed-Dahhak, Said b. el-Müseyyeb , Cabir b. Zeyd, Mücahid, Dâvûd b. Ali ve onun oğlu Ebubekir, burada emir vücup ifade eder, demektedir.

Bu konuda işi en sıkı tutanları ise Ata'dır. O şöyle demiştir: Bir dirheme, yarım dirheme, üçte bir dirheme ya da bundan daha az bir meblağa alsan da satsan da şahit tut. Çünkü yüce Allah: **"Alışveriş yaptığınız vakit de şahit tutun"** diye buyurmaktadır.

İbrahim'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bir demet bakla dahi olsa, sattığın zaman da satın aldığın zaman da şahit tut. Bu kanaatte olup da bunu tercih edenlerden birisi de Taberî idi. Taberî şöyle der: Sattığı ve satın aldığı zaman herhangi bir müslümanın şahit tutmaması helâl değildir. Böyle yapmayacak olursa aziz ve celil olan Allah'ın Kitabına aykırı hareket etmiş olur. Aynı şekilde bu vadeli ise bunu yazması ve bir yazıcı bulması ha-

linde de şahit tutması görevidir.

eş Şa'bî ve el-Hasen'in kanaatine göre ise burada emir mendubluk ve irşad ifade etmektedir. Kat'î bir emir değildir. Bunun Malik'in, Şâfiî'nin ve re'y ashabının görüşü olduğu da nakledilmektedir. İbnu'l-Arabî bunun hepsinin görüşü olduğunu ileri sürer ve: Sahih olan da budur, der. Dahhak dışında bunun vacip olduğunu kimsenin söylediğini de nakletmez. O devamla der ki: Peygamber (sav) satmış ve yazdırmıştır. Hz. Peygamber'in bu konudaki belgesinin sünneti de şöyledir: Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla. Bu, el-Addâ b. Halid b. Hevze'nin Muhammed Rasûlullah (sav)'dan satın aldığı(na dair bir belgedir). Ondan bir köle -yahut bir cariye- satın almıştır. Herhangi bir kusuru saklanmamıştır. Bir gailesi ve bir kötülüğü yoktur. Bir müslümanın bir müslümana sattığıdır.(1)

Yine Hz. Peygamber satmış ve şahit tutmamıştır. Satın almıştır ve şahit tutmaksızın zırhını bir yahudinin yanında rehin bırakmıştır. Eğer şahit tutmak vacip olsaydı anlaşmazlık korkusuyla, rehin ile birlikte şahit tutmak icab edecekti.

Derim ki: ed-Dahhak'ın dışında kalıp bunun vacip olduğunu söyleyenleri de zikretmiş bulunuyoruz. ed-Addan'ın bu hadisini Dârakutnî ve Ebu Dâvûd (2) da rivâyet etmişlerdir.

İslâm'a girmesi Mekke'nin fethinden ve Huneyn gazasından sonra olmuştur. Şu sözler de onundur: Huneyn günü Rasûlullah (sav) ile savaştık. Allah bize üstünlük vermedi, bizi muzaffer etmedi. Sonra da İslâm'a girdi ve güzel bir şekilde İslâm'a bağlandı. Bunu Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) zekretmiştir. Bu hadisini de zikrettikten sonra şunları söyler: "el-Esmaî dedi ki: Ben Said b. Ebî Arube'ye burada geçen "gaile"nin ne olduğunu sordum, şöyle dedi: Kaçma, hırsızlık ve zina alışkanlığıdır. Yine burada geçen "hibse"nin ne demek olduğunu sordum. Bana müslümanlarla ahdi bulunan kimselerin satılması demektir, dedi."

İmam Ebu Muhammed b. Atiyye dedi ki: Bu konuda hükmün vücup ifade etmesi pek tutarlı değildir. Basit ve önemsiz hususlarda bu oldukça zordur, meşakkatlidir. Çok olan şeyler hakkında ise tacir kimi zaman şahit tutmayı terketmekle karşı tarafın kalbini ısındırmayı kastedebilir. Böyle birşeyi terketmek bazı beldelerde adet de olabilir. Kimi zaman alimden, saygı duyulan yaşlı bir adamdan utandığından dolayı ona şahit tutmayabilir. İşte bütün bunlar güven duymak kapsamına girer, geriye de şahit tutma emrinin mendubluk ifade etmesi kalır. Çünkü çoğunlukla bunda bir maslahat vardır.

(1) ***Buhârî,*** Buyû' 19; ***Tirmizî,*** Buyû' 8; ***İbn Mâce,*** Ticarât 47. Ancak Buhârî'de ifade: "Bu, el-Addâ b. Halid b. Hevze'nin... satın aldığı" şeklinde değil de: "Bu, Allah'ın Rasûlü Muhammed'in el-Addâ' b. Halid'den satın aldığı(na dair belgedir)" şeklindedir. Doğrusu da bu olmalıdır. Ayrıca bk. İbn Hacer, ***Fethu'l-Bârî,*** IV, 363.

(2) ***Dârakutnî,*** III, 77. Ancak ***Ebû Dâvûd***'da yerini tesbit edemedik.

Elverir ki belirttiğimiz gibi şahit tutmaya mani herhangi bir özrün varlığı olmasın. el-Mehdevî, en-Nehhas ve Mekkî bir topluluktan: **"Alışveriş yaptığınız vakit de şahit tutun"** buyruğunu yüce Allah'ın: *"Eğer biriniz diğerine güvenirse"* (el-Bakara, 2/283) buyruğu ile neshedildiğini söylemişlerdir. en-Nehhas bunu Ebu Said el-Hudrî'den senedini kaydederek zikreder. Onun: **"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir vadeye borçlandığınız zaman onu yazınız"** buyruğunu: *"Eğer biriniz diğerine güvenirse kendisine güvenilen kişi emaneti eksiksiz ödesin"* (el-Bakara, 2/283) buyruğuna kadar okudu ve: Bu âyet-i kerime kendisinden öncekini neshetmiştir, dedi.

en-Nehhas dedi ki: Aynı zamanda bu, el-Hasen'in, el-Hakem'in ve Abdurrahman b. Zeyd'in de görüşüdür.

et-Taberî ise şöyle der: Bunun bir anlamı yoktur. Çünkü bu hüküm (283. âyetteki hüküm) birinci hükümden (282. âyetteki hükümden) farklıdır. Bu, yazacak kâtib bulamayan kimsenin hükmünü ifade eder. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Şâyet bir yolculukta bulunup da katip bulamazsanız, o zaman alacağınız rehinler** (de yeter) **Eğer biriniz diğerine güvenirse"** yani ondan rehin istemezse **"kendisine güvenilen kişi emanetini eksiksiz ödesin."** (Taberî der ki: Şâyet bunun birinci âyetteki hükmü neshetmesi caiz olsaydı, yüce Allah'ın: *"Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız yahut sizden herhangi bir kimse ayak yolundan gelirse..."* (en-Nisa, 4/43) âyetinin yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman..."* (el-Maide, 5/6) âyetini neshettiğini söylememiz, yine aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Kim bulamazsa iki ay aralıksız oruç tutmalıdır"* (en-Nisa, 4/92. âyetin sonları) buyruğunun, yüce Allah'ın: *"Mü'min bir köleyi azad etmesi* (gerekir)" (en-Nisâ, 4/92. âyetin baş tarafları) buyruğunu neshettiğini söylememiz mümkün olurdu. Bazı ilim adamları da şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Eğer biriniz diğerine güvenirse..."** buyruğunun şahit tutma emrini ihtiva eden âyet-i kerimenin baş tarafından sonra nazil olduğu açıkça ortada değildir. Aksine hep birlikte varid olmuşlardır. Nasih ile mensuhun bir arada ve aynı durumda varid olmaları ise caiz değildir.

(Taberî) dedi ki: İbn Abbas'tan kendisine: Deyn âyeti (2/282. âyet) neshedilmiştir, denilince şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hayır, Allah'a yemin ederim deyn âyeti muhkemdir, onda nesh yoktur. (Devamla) dedi ki: Şahit tutmak ancak kalbi rahatlatmak öngörülmüştür. Çünkü şanı yüce Allah, borcun belgelendirilmesi için birtakım yollar tesbit etmiştir. Bunlardan birisi yazmaktır, birisi rehin tutmaktır, diğeri de şahit tutmaktır. Bölge alimleri arasında rehnin vücup yoluyla değil de mendub olmak üzere meşru olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. İşte bundan şahit tutmanın da benzeri bir hüküm taşıdığı öğrenilmektedir. İnsanlar yolculuk halindeyken, mukim iken, karada, denizde, dağda, ovada şahit tutmaksızın alışveriş yapagelmişlerdir. İnsanlar da

bunu bilmekle birlikte buna karşı herhangi bir tepki göstermemişlerdir. Şâyet şahit tutmak vacip olsaydı bunu terkedene tepki göstermeyi ihmal etmezlerdi.

Derim ki: Bütün bunlar güzel istidlâldir. Bundan da daha güzeli şahit tutmanın terki hususunda varid olan sahih sünnettir. Bu da Dârakutnî'nin Tarık b. Abdullah el-Muharibi'den yaptığı şu rivâyettir:

Tarık dedi ki: Rebeze'den ve Rebeze'nin güneyinden bir kafile ile birlikte geldik. Medine yakınlarında konakladık. Beraberimizde bir hanım da vardı. Biz oturuyor iken üzerinde beyaz iki elbise bulunan bir adam geldi, bize selam verdi, biz de onun selamını aldık. Bu kafile nereden gelmektedir? dedi. Biz de Rebeze'den ve Rebeze'nin güneyinden, dedik. Beraberimizde kırmızı bir devemiz de vardı. Bize: Şu devenizi bana satar mısınız? dedi. Biz de şu kadar sa' hurmaya, dedik. Bizden daha aşağı düşmemizi hiç istemedi. Bunu aldım, dedi. Daha sonra devenin başını (yularını) aldı. Sonra Medine'ye girdi ve biz onu göremez olduk. Sonra biz kendi aramızda birbirimizi kınayarak dedik ki: Devenizi tanımadığınız kimseye verdiniz. Beraberimizde bulunan hanım şöyle dedi: Birbirinizi kınamayınız. Ben adamın yüzünü gördüm. O size hainlik edecek birisi değildir. Onun yüzünden daha çok bir kimsenin yüzünü ondördündeki aya benzediğini görmüş değilim. Akşam olunca bir adam yanımıza gelip: Esselamu aleyküm, dedi. Ben Rasûlullah (sav)'ın size gönderdiği elçisiyim. O sizlere bundan doyuncaya kadar yemeyi ve hakkınızı tastamam alıncaya kadar ölçmeyi emretti. (Tarık) dedi ki: Doyuncaya kadar yedik ve hakkımızı tamamiyle alıncaya kadar ölçtük. (1)

Bu hadisi ez-Zührî, Umare b. Huzeyme'den zikretmektedir. Amcası kendisine -ki o Peygamber (sav)'ın ashabındandır- anlattığına göre Peygamber (sav) bir bedevî araptan bir at satın aldı.... diye hadisi zikretmektedir. Bu hadiste şu ifadeler de yer almaktadır: A'rabî (bedevî) şöyle demeye koyuldu: Bu atı sana sattığıma dair şehadet edecek bir şahit getir. Huzeyme b. Sabit dedi ki: Ben şehadet ederim ki o atı sen ona satmış bulunuyorsun. Peygamber (sav) Huzeyme'ye dönüp dedi ki: "Neye dayanarak şahitlik ediyorsun?" Huzeyme şöyle dedi: Seni tasdik etmekle ey Allah'ın Rasûlü. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) Huzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine bedel kıldı. Bu hadisi de Nesâî ve başkaları rivâyet etmiştir.(2)

50- Şahide de Kâtibe de Zarar Verilemez:

Yüce Allah'ın: **"Yazana da şahide de asla zarar verilmesin"** buyruğu ile ilgili üç görüş vardır:

(1) ***Dârakutnî***, III, 45.
(2) ***Nesâî***, Buyû' 81.

1- Kâtip, kendisine yazdırılmadıkça yazmaz. Şahit de şahitliğinde ne ona birşey ekler, ne ondan birşey eksiltir. Bu açıklamayı el-Hasen, Katade, Tavus, İbn Zeyd ve başkaları yapmıştır.

2- İbn Abbas, Mücahid ve Ata'dan rivâyet edildiğine göre bunun anlamı şudur: Yazan yazmaktan, şahit de şahitlik etmekten imtina etmesin.

Bu iki görüşe göre **"zarar verilmesin"** (diye meali verilen: وَلَا يُضَارَّ) nın aslı "re" harfi esreli olarak (يُضَارِرَ) şeklindedir. Daha sonra idğam olmuş ve birincisinin sakin olması sebebiyle fetha da hafif olduğundan dolayı "ra" harfi fethalı gelmiştir. en-Nehhas der ki: Ben Ebu İshak'ın bu görüşe meyletti ğini gördüm. Dedi ki: Çünkü bundan sonra: **"Eğer yaparsanız bu size dokunacak bir fısk olur"** buyruğu gelmektedir. O halde evla olan doğru olmayan bir şekilde şahitlik eden veya yazıda tahrif yapan kimseye "fâsık" demektir. Birisinden şahitlik etmeyi isteyip de o meşgul olduğu için şehadet edemeyen kimseden çok, buna böyle demek daha uygundur. Ömer b. el-Hattab, İbn Abbas, İbn Ebi İshak, birinci "ra" harfini esreli olarak (يُضَارِرَ) diye okumuşlardır.

3- İbn Abbas'tan da rivâyet edilen ve Mücahid, ed-Dahhâk, Tavus ve es-Süddî'ye göre **"yazana da şahide de asla zarar verilmesin"** buyruğunun anlamı, meşgul oldukları halde şahit şahitlikte bulunmaya, yazan da yazmaya çağırılmasın. Eğer bunlar mazeretlerini ortaya koyacak olurlarsa (yine de bu işi onlara yaptırırsa) onları zora koşmuş ve onlara eziyet vermiş olur. Onlara: Siz (bu işi yapmamakla) Allah'ın emrine muhalefet ediyorsunuz ve buna benzer sözler söylerse onlara zarar vermiş olur.

Bu açıklamaya göre ise (يضارّ) kelimesinin aslı "ra" harfi üstün olarak (يضارَرْ) şeklindedir. İbn Mes'ud da birinci "re" harfini üstün olarak (يضارَر) şeklinde okumuştur. İşte yüce Allah böyle bir zarar vermeyi yasaklamaktadır. Çünkü şâyet yüce Allah, bu emri mutlak vermiş olsaydı, şahitlik edecek ve yazıyı yazacak olanların bu işlerle uğraşması, dinî görevlerini yerine getirmelerine, maişetlerini kazanmalarına engel olabilirdi.

Diğer taraftan: "(المضارة) Karşılıklı zarar vermek" lafzında iki taraftan zarar sözkonusu olduğuna göre, bütün bu manaları gerektirir.

Katip ve şahit ilk iki görüşe göre (onlar zarar vermesinler anlamındaki) fiilleri dolayısıyla merfu olmuşlardır. Üçüncü görüşe göre ise meçhul bir fiilin, naib-i faili olduklarından dolayı merfu olmuşlardır.

51- Zarar Vermek Fâsıklığı Gerektirir:

"Eğer yaparsanız" yani zarar verirseniz **"bu size dokunacak bir fısk"** yani masiyet **"olur"** demektir.

Bunun masiyet anlamına geldiği, Süfyan-ı Sevrî'den nakledilmiştir. Kâtip de şahit de fazla veya eksik tesbit ile asi olurlar. Bu ise mal ve bedenlerde

eziyete sebep olan yalan kabilindendir. Ayrıca bunda hakkın iptali de sözkonusudur. Aynı şekilde eğer başka bir meşguliyetleri var ise onlara eziyet vermek de (yazmak ve şahitlik etmek zorunda bırakmak da) bir masiyettir ve Allah'ın emrine muhalefet olması bakımından doğrunun dışına çıkmaktır. Yüce Allah'ın: **"Size"** buyruğu ise; size dokunacak bir fasıklıktır, takdirindedir.

52- Herşeyi Bilen Allah Size Öğretiyor; O Bakımdan Allah'tan Korkun:

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah herşeyi çok iyi bilendir"** buyruğu, yüce Allah tarafından kendisinden korkan takvâlılara onlara öğreteceğine dair bir vaaddir. Yani takvâlıların kalbine kendisi vasıtasıyla kalblerine bırakılanları kavrayıp anlayabilecekleri bir nur halkeder. Allah herşeyden önce takvâlı olanın kalbinde bir furkan da halkedebilir. Yani hakkı batıldan kendisiyle ayırdedebileceği bir ölçü verebilir. Şanı yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler, eğer Allah'tan korkarsanız O, size* (iyiyi kötüden ayırdedecek) *bir furkan verir..."* (el-Enfal, 8/29) buyruğu da bu kabildendir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ ۖ فَإِنْ أَمِنَ
بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ۗ وَلَا تَكْتُمُوا
الشَّهَادَةَ ۚ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283- Şâyet bir yolculukta olup da kâtip bulamazsanız alacağınız rehinler (de yeter). **Eğer biriniz diğerine güvenirse kendisine güvenilen kişi emanetini eksiksiz ödesin. Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği de gizlemeyin. Kim onu gizlerse muhakkak onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı çok iyi bilendir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmidört başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyetin Önceki Âyetle İlişkisi:

Yüce Allah, malların ve Allah'a itaatin korunması maslahatına binaen şahit tutmaya, yazı yazmaya teşviki sözkonusu ettikten sonra yazmayı engelleyen birtakım özür hallerini zikretmekte ve bu haller için rehni öngörmektedir. Çoğunlukla mazeret teşkil eden hallerden birisi olan yolculuk halini sözkonusu etmektedir.

Özellikle gazaların çokluğu sebebiyle o dönemlerde yolculuk daha fazla idi. Her bir mazeret de mana bakımından bunun kapsamına girer. Nice vakitler vardır ki, ikamet halinde de yazacak kimse bulmak mümkün olmayabilir. İnsanların meşgul oldukları zamanlar ve gece vakitleri gibi.

Aynı şekilde borçlunun yükümlülüğünü yerine getiremeyeceğinden korkmak da rehin istemeyi gerektiren bir özürdür. Peygamber (sav) da kendisine arpa borç vermesini istediği bir yahudiye zırhını rehin bırakmıştı. Çünkü bu adam: Muhammed benim malımı alıp götürmek istiyor demişti. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştu: "Yalan söylemiştir. Şüphesiz ki ben yeryüzünde de eminim, gökyüzünde de eminim. Eğer bana güvenip verseydi elbet te borcunu eksiksiz öderdim. Ona zırhımı alıp götürün."[1] Rasûlullah (sav) biraz sonra açıklanacağı üzere zırhı rehin olduğu halde vefat etmişti.

2- Yolculukta ve İkamet Halinde Rehin Bırakmak:

İlim adamlarından büyük bir topluluk der ki: Yolculukta rehin Allah tarafından indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in nassı gereğidir. İkamette ise Rasûlullah (sav)'ın sünneti ile sabittir. Bu doğrudur.

Biz rehinin ikamet halinde âyetin manası ile caiz görüldüğünü açıklamış bulunuyoruz. Çünkü ikamet halinde de birtakım özürler sözkonusu olabilir. İkamet halinde rehnin yasak olduğu Mücahid, ed-Dahhak ve Dâvûd'dan başka kimseden rivâyet edilmiş değildir. Bunlar bunu söylerken âyet-i kerimeye dayanırlar. Halbuki âyet-i kerimede buna dair bir delil yoktur. Çünkü bu buyruklar her ne kadar şart hükmünde ise de bundan kastedilen çoğunlukla rastgelinen hallerdir. Âyet-i kerimede rehnin yolculuk halinde sözkonusu edilmesi yoluculuk dışında yasak olduğu anlamına gelmez. Buhârî, Müslim ve başkalarında Âişe (r. anha)'dan Peygamber (sav)'ın bir yahudiden belli bir vadeye yiyecek satın aldığını ve ona karşılık demirden bir zırhını rehin bıraktığı rivâyet edilmektedir. Bu hadisi ayrıca Nesâî, İbn Abbas yoluyla gelen rivâyette nakletmiştir. İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav) vefat ettiğinde onun zırhı bir yahudinin yanında aile halkı için aldığı otuz sa'lık bir arpa karşılığında rehin idi. [2]

3- Yazacak Kâtip ve Yazma Araçları Bulunmazsa:

Yüce Allah'ın: **"Kâtip bulamazsanız"** buyruğunu cumhur yazacak adam anlamında "(كاتبا): **Kâtip"** diye okumuşlardır. İbn Abbas, Ubey, Mücahid, ed-Dahhak, İkrime ve Ebu'l-Âliye ise "(ولم تجدوا كتاباً):Yazacak şey bula-

(1) *Tirmizî,* Buyû' 7 (yakın lafızlarla).

(2) Bu hususun zikredildiği rivâyetlerin yer aldığı kaynakların bazısı: ***Buhârî,*** İstikrâz 1, Buyû' 14, 33, 88, Selem 5, 6, Rehn 1, 2, 5, 6, Cihâd 89, Meğâzî 86; ***Müslim,*** Müsâkaat 124-126; ***Tirmizî,*** Buyû' 7; ***Nesâî,*** Buyû' 58, 59, 83; ***İbn Mâce,*** Ruhûn 1; ***Dârimî,*** Buyû' 44.

mazsanız" diye okumuşlardır.

Ebubekr el-Enbari der ki: Mücahid bunu açıklayarak şöyle demiştir: Bu anlamı yolculuklarda eğer mürekkep bulamazsanız, anlamındadır.

İbn Abbas'tan da "(كُتَّاباً): Yazıcılar" diye rivâyet edilmiştir.

en-Nehhas der ki: Böyle bir kıraat şaz bir kıraattir. Umumun kıraati buna muhaliftir. Zaten umumun kıraati dışına çıkıp da tenkid edilecek tarafı bulunmayan kıraat pek azdır. Sözün akışı "kâtip" şeklinde olmasını gerektirmektedir. Çünkü yüce Allah bundan önce: ***"Aranızda bir kâtip adaletle yazsın"*** (el-Bakara, 2/282) diye buyurmaktadır.

"Küttâb: Yazıcılar, kâtipler" ise bir topluluğun olmasını gerektirmektedir. İbn Atiyye der ki: Küttab: Kâtipler kıraati her bir olayın bir katibi olması bakımından güzel ve uygun bir kıraattir. Burada topluluğa: Eğer yazıcılar, kâtipler bulamazsanız.. denilmektedir. el-Mehdevî, Ebu'l-Âliye'den bu kelimeyi "(كُتُباً): Kitaplar" diye okumuş olduğunu rivâyet etmektedir. Bu da "kitap: yazılı belge"nin çoğuludur ve karşılaşılan ve yazıya geçirilmesi gereken olayların çeşitli olması açısından böyle okunabilir.

Ubey ve İbn Abbas'ın "Küttab: Yazıcılar, kâtipler" diye okuması ile ilgili olarak da en-Nehhas ve Mekkî şöyle demiştir: Bu kelime "kâtip" kelimesinin çoğuludur. Tekil olan "kaim: ayakta duran" kelimesinin çoğulunun "kuvvâm" şeklinde gelmesi gibi. Mekkî der ki: Anlamı da şudur: Şâyet, mürekkep, kalem ve kağıt bulunmazsa...

Kâtibin olmayışı, uygun herhangi bir yazı aracının bulunmaması halinde sözkonusudur. Yine kâtibin olmayışı, kitabın (yazılı belgenin) da olmaması sonucunu verir. O bakımdan her iki kıraat de güzel olmakla birlikte; Mushafın hattı açısından durum farklıdır. (Yani cumhurun kıraatini uygun göstermektedir).

4- "Rehin" Kelimesiyle İlgili Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: **"Alacağınız rehinler"** buyruğunu Ebu Amr ve İbn Kesir (فَرُهُنٌ) şeklinde "ra" ve "he" harfleri ötreli olarak okumuşlardır. "He" harfini hafif (sâkin) okudukları da onlardan rivâyet edilmiştir. et-Taberî der ki: Bazıları "re" ve "he" harfi ötreli şekildeki okuyuşunun, (âyet-i kerimedeki başka kıraatlerde: رِهَانٌ)in çoğulu olduğunu söylemişlerdir. O vakit bu cem'ul-cem'dir. (Yani çoğulun da çoğuludur). Bunu ez-Zeccac, el-Ferra'dan naklet-mektedir.

el-Mehdevî der ki: **"Rehineler"** buyruğu mübtedâdır. Haberi ise hazfedilmiştir. Yani alıkonulacak rehineler bunun için yeterlidir.

en-Nehhas der ki: Asım b. Ebi'n-Nucud ise "he" harfi sakin olarak (فَرُهْنٌ) şeklinde okumuştur. Bu okuyuş, Mekke halkından da rivâyet edilmektedir. Bu konuda uygun şekil, (رِهَانٌ) şeklidir. Nitekim (بغل وبِغَال، وكَبْش وكِبَاش):

Katır katırlar, koç koçlar gibi. (رُهُنٌ) kelimesinin ise (رهان) kelimesinin çoğulu olması gerekiyor. (كِتاب وكُتُب): Kitap, kitaplar gibi. Bunun (رَهْن)'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. (سَقْف وسُقُف، وحَلْق وحُلُق): Tavan tavanlar, boğaz boğazlar ve benzerleri.

"He" harfi sakin olarak (ورُهْن) kelimesinde ise, ötrenin ağırlığı sebebiyle hazfedilmiş olması dolayısıyla izahı mümkündür. Bunun (رهن)'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. (سَهْم حَشْرٌ): İnce bir ok ve bunun çoğulu olarak (سِهام حَشْرٌ): İnce oklar gibi. Ancak birincisi daha uygundur. Çünkü birincisi sıfat değildir. Bu ise burada sıfattır.

Ebu Ali el-Farisî der ki: (رَهْنٌ) kelimesinin en az sayıyı ifade etmek üzere kırık çoğulunun yapıldığını bilmiyorum. Eğer böyle bir çoğul yapılsa kıyasen bunun (أَفْعُل) vezninde gelmesi gerekirdi. (كلب وأكْلُب): Köpek köpekler gibi. Sanki burada onlar az ile yetinmiş ve çoğa ihtiyaç duymamış gibidirler. Tıpkı şu sözlerinde çokluk için kullanılan yapısı ile yetinip azlık için kullanılan kelime yapısına gerek duymayışları gibi: (ثلاثة شُسُوع): Üç tane ayak bağı gibi. Bazen de azlık bildiren çoğul yapısı ile yetinir ve çokluk bildiren yapıya gerek duymazlar. (رَسَن وأَرْسَان): Yular, yularlar gibi. Buna göre (رَهْن): Rehin kelimesi iki şekilde çoğul yapılabilir. Bunlar da (فُعُل وفِعَال) kalıplarıdır.

el-Ahfeş der ki: (فَعْل) kalıbındaki kelimelerin çoğulunun (فُعُل) şeklinde gelmesi hem çirkindir, hem de az ve istisnaîdir.

Yine el-Ahfeş der ki: (رُهُن) kelimesinin (رهان) kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. Adeta o (رُهُن) kelimesinin (رِهَان) şeklinde çoğul yapıyor; daha sonra da (رِهان)'ı (رُهُن) şeklinde çoğul yapıyor gibidir.

Tıpkı (فِراش وفُرُش): Yatak yataklar, gibi.

5- Rehinin Anlamı ve Mahiyeti:

Aynın, hak karşılığında sağlam bir belge olmak üzere alıkonulması ve bu hakkın borçludan alınmasının imkânsız olması halinde, bu hakkın o aynın yahut da menfaatlerinin semeninden karşılanması maksadıyla alıkonulmasıdır.

İlim adamları rehni böylece tarif etmişlerdir. Arapların dilinde ise rehin devamlılık ve süreklilik anlamındadır. İbn Sîde der ki: Bir şeyi rehin etmek onu devam ettirmek demektir. Rehnin, devam etmek anlamına geldiği sözlerden birisi de şairin şu beyitidir:

الـخُبْـزُ والـلَّحْمُ لـهـم راهِـنٌ وقَـهْـوَةٌ رَاوُوقـهـا سـاكِـبُ

"Ekmek ve et onlar için devamlıdır (râhin)
Bir de bol dağı taşıp dökülen şarap."

el-Cevherî der ki: Birşeyin rehnolması, onun devam etmesi demektir. "Onlara yiyeceği ve içeceği rehnettim" o şeyi onlara devamlı verdim, anlamındadır. İşte buna: Rahin yiyecek (devamlı gelen yiyecek), denilir. Rahin, sabit demektir. Yine bu kelime, zayıf deve ve insanlar hakkında da kullanılır: Şair der ki:

إمّـا تَـرَيْ جِـسْمِـيَ خَـــلًّا قـد رَهَن هَـزْلًا ومـا مَجْـدُ الـرجـالِ في السِّمَنْ

"Sen benim bedenimi sıskalaşmış, zayıflamış, gevşemiş görsen de
Şunu bil ki erkeklerin şanı şerefi şişmanlıkla değildir."

İbn Atiyye der ki: Bir belge anlamını ihtiva eden rehin anlamına gelen "rehn"den: (أرْهَنْتُ إرهـاناً) şeklinde gelir.

Bunu bazıları nakletmiştir. Ebu Ali der ki: (أرْهنتُ) tabiri pahalılık, aşırılık hakkında, karz ve satış hakkında ise (رهنتُ) kullanılır. Ebu Zeyd der ki: (أرهنت في السلعة إرهاناً): Onu pahalı satmak istedim, demektedir. Bu sadece pahalılık hakkında kullanılır. Şair bir dişi deveyi anlatırken şöyle demektedir:

عِيدِيةٌ أُرهِنَتْ فيها الدَّنانِيرُ

"Ona verilen dinarların yüksekçe bir paha olduğu 'îdî bir deve..." (1)

'Îd, Mehra b. Haydanoğullarına mensup bir koldur. Mehralıların develeri ise üstün soylulukları ile nitelenirler.

ez-Zeccac da der ki: Rehn hakkında (رَهَنْت وأرهنت) tabirleri kullanılır. İbnu'l-A'râbî ve el-Ahfeş de böyle demiştir: Abdullah b. Hemmam es-Selûli der ki:

فـلمّـا خَـشِـيـتُ أظَـافِـيـرَهُـمْ نَـجَـوتُ وأرْهَـنْـتُـهـم مـالـكـا

"Onların tırnaklarından korkunca
Kendimi kurtardım ve Malik'i onlara rehin bıraktım."

Sa'leb der ki: Bütün raviler (أرهنتهم): Rehin bıraktım, şeklinde rivâyet ederler; (رَهَنْتُـه وأرْهَنْتُـه) şeklinde de kullanılabilir.

Ancak el-Esmaî bu beyitteki bu kelimeyi (وأرْهَنُهُم) şeklinde istikbal ifade eden bir fiili mazi fiile atfetmesi şeklinde rivâyet etmiş ve bunu arapların şu deyimine benzetmiştir: (قمتُ وأصُكُّ وجهَه) Kalktım ve yüzüne tokat vuracağım. Bu da güzel bir yoldur. Çünkü buradaki "vav" hal "vav"ıdır. O burada "tokatlayacağım" kelimesini birinci fiile hal yapmıştır. Yani onun yüzünü tokatlayarak kalktım, demek olur. Yani (beyitin ikinci mısraının anlamı)

(1) **İdi** Araplarca meşhur ve oldukça değerli bir erkek deve çeşididir. (Kurtubî, VI, 368, el-Mâide, 5/114. âyetin tefsiri).

Malik'i onların yanında ikamet eder bıraktım, şeklinde olur.

Çünkü: (أرْهَنْت الشيء) değil, (رَهَنْتُه) denilir. (رهنت لساني بكذا): Dilimi şuna karşılık rehnettim, denilirse de (أرهنت) denilmez. İbnu'n Sikkît der ki: Burda (أرهنت): Borç verdim anlamındadır.

Mürtehin, rehin alan kimsedir. Alınan şeye de merhun ve rehin denilir. Dişi "rehine" diye gelir. (راهنت فلاناً على كذا مُراهنةً): Filan kişi ile şu şey karşılığında murahane yaptım: Kazanan o mükafatı almak üzere yarıştım, anlamındadır. (أرهنت به ولدي إرهاناً): Ona karşılık oğlumu irhan ettim, yani onlarla girişiğim bir müsabakada mükafat olarak onu bıraktım, demektir.

Rehine tekildir, çoğulu rehâin gelir. Bütün bu bilgiler el-Cevherî'den alınmıştır.

İbn Atiyye der ki: Satışta ve karzda: (رهنتُ رهْناً) denileceğinde görüş ayrılığı yoktur. Daha sonra bu mastar rehin olarak verilen şeye ad oldu. O bakımdan (رهنت رهناً): Bir rehin bıraktım, dediğin gibi (رهنت ثوباً): Kumaşı rehin bıraktım, da denilir.

6- Rehin Herhangi Bir Şekilde Mürtehinin Elinden Çıkıp Râhinin Eline Geçerse:

Ebu Ali dedi ki: Rehin sabit olmak ve devamlılık anlamına geldiğinden dolayı fukahâya göre rehin, herhangi bir şekilde mürtehinin elinden çıkıp râhinin eline geçecek olursa, rehin batıl olur. Çünkü mürtehinin seçtiği sebebin dışına çıkmış olmaktadır.

Derim ki: Mezhebimizdeki muteber görüşe göre; rehin mürtehinin isteğiyle ne zaman râhine geri dönerse, rehin batıl olur. Ebu Hanife de bu görüştedir. Ancak o şöyle der: Şâyet rehin bir ariye veya bir vedia olarak gelecek olursa batıl olmaz. Şafiî de der ki: Rehinin, râhinin eline mutlak olarak geri dönmesi önceki kabzın hükmünü iptal etmez.

Bizim delilimiz: **"Alacağınız rehinler"** buyruğudur. Burada rehin alanın (kabzedenin) elinden çıktığı takdirde kelime anlamı itibariyle âyet-i kerimedeki bu lafzın onun hakkında kullanılması uygun düşmez. Dolayısıyla hükmün de onun hakkında uygunluğu sözkonusu olmaz. Bu da açıkça görülen bir konudur.

7- Sözlü Rehin Akdi Yapmakla Birlikte Fiilen Rehin Kabzedilmezse:

Sözlü olarak birisine rehin bıraksa, fakat fiilen o rehni kabzetmesi için vermezse bu, herhangi bir hükmü gerektirmez. Çünkü yüce Allah: **"Alacağınız rehinler"** diye buyurmaktadır. Şafiî der ki: Şanı yüce Allah, hükmü ancak kabz ile nitelenmiş bir rehine bağlı olarak zikretmiştir. Bu nitelik bulunmadığı takdirde, hükmün de bulunmaması icabeder. Bu ise oldukça açık bir husustur.

Malikiler ise şöyle demektedir: Rehin akid ile bağlayıcıdır. Ve rahin mürtehinin onu eline geçirebilmesi için rehni vermeye mecbur tutulur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Akidlerinizi tastamam yerine getiriniz"*** (el-Maide, 5/1) Bu da bir akiddir. Yine yüce Allah: ***"Ahidlere bağlı kalınız"*** (el-İsra, 17/34) diye buyurmaktadır. Bu da bir ahiddir. Peygamber (sav) da: "Mü'minler şartlarının yanındadır (yerine getirirler)" diye buyurmaktadır.(1) Bu da bir şarttır.

Bundan dolayı bize göre kabz, rehnin faydasının tamamlanması hususunda bir şarttır. İkisine (Ebû Yûsuf, Muhammed'e) göre ise lüzum (bağlayıcılığı) ve sıhhati için bir şarttır.

8- Rehnin Mürtehin Tarafından Kabzedilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Alacağınız** (kabzedilen anlamına: makbûda)" buyruğu, mürtehinin rehni alıp alıkoymasını gerektirir. Herkes mürtehinin kabzının sıhhatini icma ile kabul eder. Aynı şekilde mürtehinin kabzının sahih olacağını da kabul etmişlerdir. Şu kadar var ki yanında rehnin bırakılacağı adil kimsenin kabzı hususunda görüş ayrılığı vardır. Malik, bütün arkadaşları ve ilim adamlarının cumhuru der ki: Adil bir kimsenin kabzı da kabzdır. İbn Ebi Leyla, Katade, el-Hakem ve Ata ise: Bu kabz değildir, derler. Mürtehinin yanında olmadıkça rehin kabzedilmiş olmaz. Onların görüşüne göre bu kabz, bir taabbüddür. Fakat anlam itibariyle cumhurun görüşü daha sahihtir. Çünkü rehin adaletli bir kimsenin yanına ulaştığı takdirde, hem sözlük anlamı itibariyle, hem de gerçek manası itibariyle kabzedilmiş olur. Çünkü adaletli bir kimse hak sahibinin vekili ve vekil konumundadır. Bu da açıkça görülen bir husustur.

9- Yed-i Eminde Bırakılan Rehin Kaybolursa:

Rehin adaletli bir kimsenin elinde bırakılır ve kaybolursa mürtehin de tazminatını ödemez; rehni yanında bıraktığı kimse de tazminat ödemez. Çünkü mürtehinin elinde tazminatını ödemesini gerektiren birşey yoktur. Rehnin elinde bırakıldığı kimse ise emin kimsedir. Emin (güvenilen) kişi ise tazminat ödemez.

10- Müşâın(2) Rehni:

Yüce Allah: **"Alacağınız"** diye buyurduğundan dolayı ilim adamlarımız da şöyle demiştir: Bu buyruğun zahiri ve mutlak ifadesi, müşâın rehnedilmesini caiz kılmaktadır. Ebu Hanife ve arkadaşları bunu kabul etmezler. Onlara göre evin üçte birini, kölenin veya kılıcın yarısını rehin bırakması caiz de-

(1) *Buhârî,* İcâre 14; ***Ebû Dâvûd,*** Akdiye 12; *Tirmizî,* Ahkâm 17.

(2) **Müşâ':** Şayi' (yani malın her cüzünde aynı oranda yaygın kabul edilen) payları ihtiva eden ortak şeylerin her biri. İki kişinin bir malda yarı yarıya ortak olması gibi. Bu gibi mallardaki paylara "şâyi' hisse" denilir. (Ö. N. Bilmen, ***Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu,*** İstanbul 1970, VI, 11).

gildir. Daha sonra şöyle derler: İki kişinin bir kişiden ortaklaşa alacakları bir malları bulunsa o kişi de alacaklı iki kişiye borcu karşılığında bir arazi rehin bırakacak olursa alacaklılar bunu kabzettikleri takdirde bu caizdir. İbnu'l-Münzir der ki: Bu ise müşâın rehnine cevaz vermektir. Çünkü onlardan her birisinin evin (arazinin) yarısına mürtehin olması (rehin alması) sözkonusudur. İbnu'l-Münzir der ki: Satışı caiz olduğu gibi müşaın rehnedilmesi de caizdir.

11- Alacağın Rehin Olması:

Bizim ilim adamlarımıza göre başkasının zimmetindeki alacağın rehin olması caizdir. Çünkü bu -bunu kabul etmeyenlerin görüşüne hilafen- kabz edilmiştir. Mesela: Akidleşen iki kişiden birisinin ötekinden bir alacağı varsa (yeni akid dolayısıyla kendisinin meydana gelen borcu karşılığında) alacağını rehin bırakır.

İbn Huveyzimendâd der ki: Satılması caiz olan her bir malın rehnedilmesi de caizdir. İşte bu illet dolayısıyla alacağın rehin olmasını caiz görmekteyiz. Çünkü onun satılması da caizdir. Diğer taraftan bu kendisi ile vesika (belgeleme)nin gerçekleşeceği bir maldır. O bakımdan rehin olması da -var olan bir mala kıyas yoluyla- caizdir.

Bunu kabul etmeyenler ise şöyle derler: Çünkü bunun karşı tarafa kabzettirilmesi gerçekleşmemektedir. Kabz ise rehnin lüzumu (bağlayıcı olması için) bir şarttır. Çünkü vadenin gelmesi esnasında alacak olan hakkın ondan tahsil edilmesi kaçınılmaz birşeydir. Bu hakkın tahsil edilmesi ise mal oluşundan mümkün olur. Aynından değil. Deyn'de (alacakta) ise bu düşünülemez.

12- Rehinden Faydalanma:

Buhârî, Ebu Hureyre (ra)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Binek rehin bırakıldığı takdirde yapılan masraf karşılığında ona binilir. Rehin bırakıldığı takdirde ona yapılan masraf karşılığında sağımlık hayvanın sütü içilir. Binenin ve içenin de masrafını karşılaması gerekir."(1) Bu hadisi Ebu Dâvûd da rivâyet etmiş olup her iki yerde de "sütünü içer" yerine "sütünü sağar" demiştir.(2)

el-Hattabî der ki: Bu müphem bir ifadedir. Bizzat lafzın kendisinde kimin bineceği ve sütü kimin sağacağı beyan edilmemiştir. Bu kişi acaba rehin bırakan (rahin) mıdır, rehin alan (mürtehin) mıdır yoksa rehnin elinde bırakıldığı adil (güvenilir) bir kimse midir?

Derim ki: Bu husus iki hadiste beyan ve tefsir edilmiştir. Bunlar dolayı-

(1) *Buhârî*, Rehn 4.

(2) *Ebû Dâvûd*, Buyû' 76. Hem *Buhârî*'nin, hem *Ebû Dâvûd*'un rivâyetinden kısmen farklı rivâyetler için bk. *Tirmizî*, Buyû' 31, *İbn Mâce*, Ruhûn 2; *Müsned*, II, 228, 472.

sıyla da bu hususta ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır.

Dârakutnî, Ebu Hureyre'den rivâyet ettiği hadis-i şerifte Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Binek hayvanı rehin olduğu takdirde mürtehinin ona yem vermesi görevidir. Sağmal hayvanın da sütü içilir. Onun sütünü içenin de masrafını karşılamak görevidir." (1) Bu hadisi, Ahmed b. Ali b. el-Ala'dan şöylece rivâyet etmektedir: Bize Ziyad b. Eyyûb anlattı. Bize Huşeym anlattı, bize Zekeriyya eş-Şabi'den o Ebu Hureyre'den rivâyetle anlattı. Aynı zamanda bu, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür: Mürtehin (rehin alan) masrafı miktarınca rehinden sütünü sağarak sırtına binerek faydalanabilir.

Ebu Sevr der ki: Şâyet onun masrafını karşılayan rahin ise mürtehin ondan faydalanamaz. Eğer rahin ona masraf yapmayıp ve bunu mürtehinin elinde bırakırsa, mürtehin de ona masraf yaparak binek hayvanına binebilir, köleyi hizmetinde kullanabilir. el-Evzaî ve el-Leys de böyle demişlerdir.

İkinci hadis-i şerifî de yine Dârakutnî rivâyet etmiştir. İsnadı hakkında tenkid vardır. Buna dair açıklama da gelecektir. Hadis-i şerif İsmail b. Ayyaş'tan, o İbn Ebi Zi'b'den, o ez-Zührî'den, o el-Makburî'den, o Ebu Hureyre'den dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Rehin (borç vaktinde ödenmedi diye) alıkonulmaz. Onun faydası da masrafı da rehin sahibine aittir."(2)

Bu Şafiî, eş-Şa'bi ve İbn Sîrîn'in görüşüdür. Aynı zamanda Malik ve arkadaşlarının görüşüdür. Şafiî der ki: Rehnin menfaati rehin bakan (râhin)edir. Masrafı da ona aittir. Mürtehin ise belge olsun diye koruma dışında rehninden hiçbir yolla faydalanamaz. el-Hattabî der ki: Bu, bu konudaki görüşlerin en uygun ve en sahih olanıdır. Bunun delili ise Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Rehin onu rehin bırakan kimseden alıkonulamaz. Onun faydası da ona aittir, masrafı da ona aittir." (3) el-Hattabî der ki: Hz. Peygamber'in: "Sahibinden alıkonulamaz" buyruğu sahibinin ondan yararlanması engellenemez, demektir.

Derim ki: Bu şekliyle zaten açık bir ifade olarak gelmiştir. Dolayısıyla te'vile de gerek yoktur. Tahavî de der ki: Bu engelleme faizin mübah olduğu, arkasından menfaat getiren borcun yasaklanmadığı, birşeye karşılık -eşit olmasalar dahi- bir başka şeyin olmasının yasaklanmadığı zamanda idi. Bundan sonra faiz haram kılındı. Ümmet icma ile şunu kabul etmişlerdir: Rehin bırakılan cariye ile rahinin ilişki kurması caiz değildir. Aynı şekilde o cariyenin rahine hizmeti de caiz değildir. eş-Şa'bî der ki: Rahin rehinden herhangi bir şekilde faydalanamaz. İşte bu eş-Şa'bî hadisi hem rivâyet ediyor hem de ona muhalif fetva veriyor. Ona göre bunun caiz olabilmesi ancak hadi-

(1) *Dârakutnî*, III, 34. Sonunda: "... ve biner" fazlalığı da vardır.
(2) *Dârakutnî*, III, 33.
(3) *Dârakutnî*, III, 33 -yakın lafızlarla-

sin mensuh olması halinde sözkonusudur.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Rehin bırakılan hayvanın sütünün ve ona binmenin rahinin hakkı olduğunu (fukaha) icma ile kabul etmişlerdir. Mürtehinin sağmal hayvanın sütünü sağması ise ya rahinin izniyle olur veya onun izni olmadan olur. Şâyet o izin vermeden sağmışsa İbn Ömer'in Peygamber (sav)'dan naklettiği hadiste şöyle denilmektedir: "Hiçbir kimse bir başkasına ait davarı onun izniyle olmadıkça sağmasın." (1) İşte bu, buna muhalif kanaatleri red detmekte ve bunun aksini ifade eden hadislerin neshedildiğini gerektirmektedir. Eğer sahibinin izniyle hayvanı sağmışsa, bilinmeyenin satışının ve garanın haram kılınması, yanında olmayanı satmanın ve henüz yapılmamış olanın satılmasının haram olduğu üzerinde icma ile kabul edilen esaslar, bunu da reddetmektedir. Çünkü bütün bunlar faizin haram kılındığını belirten buyruk indirilmeden önce idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Huveyzimendad der ki: Eğer mürtehin (rehin alan), rehinden yararlanmayı şart koşarsa, bunun iki hali sözkonusudur. Şâyet rehin karz dolayısıyla olmuşsa caiz değildir. Eğer alışveriş yahut icare dolayısıyla alınmış ise caizdir. Çünkü o takdirde o malı, tesbit edilen bedel ve belli bir süre rehin bırakılan şeyin menfaati karşılığında satmış olur. Adeta bu aynı zamanda bir satış ve bir icare gibi olur. Karzda bunun caiz olmayışına gelince; çünkü o takdirde bu, arkasından menfaat getiren bir karz olur. Diğer taraftan karzın asıl konusu Allah'a bir yakınlık olması için verilmesidir. Ona bir menfaat katılacak olursa bu, cinste bir fazlalığı gerektirir. Bu ise faiz olur.

13- Rehnin Alıkonulup Çözülmemesi:

Rehnin çözülmeyip alıkonulması (ğalak) caiz değildir. Bu ise mürtehinin, eğer vadesi geldiği vakit hakkını getirmediği takdirde alacağı olan hak mukabilinde rehnin kendisine ait olacağını şart koşmasıdır. Bu, cahiliyye dönemi uygulamalarındandır. Peygamber (sav) bunu: "(لا يغلقُ الرهن): Rehin alıkonulmaz" buyruğu ile iptal etmiştir. Biz bunu bu şekilde haber olmak üzere "kaf" harfini ötreli olarak tesbit ettik. Yani rehin herhangi bir şekilde alıkonulmaz, demektir. Rehin çözülmediği takdirde mürtehinin elinde kaldı, çözülmedi, anlamında (غَلَق الرهنُ في يد مرتهنه) denilir. Şair de der ki:

أجارَتَنا مَنْ يجتمع يَتَفَرّقِ ومَنْ يكُ رهْناً للحوادث يُغْلَقِ

"Ey komşumuz! Bir araya gelen ayrılır
Olaylara rehin olan kimse bundan kurtulmaz."

(1) *Buhârî*, Lukata 6; *Müslim*, Lukata 13; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 86; *İbn Mâce*, Ticârât 68; *Muvatta*, İsti'zân 17; *Müsned*, II, 6

Züheyr de der ki:

وفـارَقْتُـك بِـرَهْن لا فِـكَـاكَ لـه يـوم الوَداع فـأمْسَى الرَّهْنُ قـدْ غَلِقَـا

"Senden asla çözülmeyecek bir rehin ile ayrıldı
Veda gününde artık rehin çözülmez bir hal almıştır."

14- Rehnin Alıkonulması Gelirleri ve Masrafları ile İlgili Rivâyetler:

Dârakutnî rivâyet ediyor. Süfyan b. Uyeyne, Ziyad b. Sa'd'dan, o ez-Zührî'den, o Said b. el-Müseyyeb'den o Ebu Hureyre'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Rehin alıkonulup engellenmez. Geliri de ona (rehin sahibine)dir, masrafı da ona aittir."

Ziyad b. Sa'd, sika hafızlardan birisidir ve bu hasen bir isnaddır.(1)

Bunu ayrıca Malik, İbn Şihab'dan o Said b. Müseyyeb'den mürsel olarak Rasûlullah (sav)'tan: "Rehin engellenmez" diye rivâyet etmiştir.(2)

Ebu Ömer dedi ki: Bildiğim kadarıyla Muvatta'ı Malik'ten rivâyet eden bu hadisi böylece rivâyet etmiştir. Bundan tek istisna Ma'n b. İsa'dır, o bu hadisi vasletmiştir. Ma'n ise sika bir ravidir. Şu kadar var ki ben bunda hatanın, Ali b. Abdulhamid el-Ğadairî'nin, Mücahid b. Mûsâ'dan onun Ma'n b. İsa'dan yaptığı rivâyette olacağından korkarım. Bu hadiste Ebu Abdullah Amrus, el-Ebherî'den senediyle: "Geliri de onadır, masrafı da ona aittir" fazlalığını kaydeder. Bu lafzın merfu olarak rivâyet edilmesinde ise raviler ihtilaf etmişlerdir. Bunu İbn Ebi Zi'b, Ma'mer ve başkaları merfu olarak rivâyet etmişlerdir. İbn Ömer de bunu rivâyet eder ve der ki: Yunus dedi ki: İbn Şihab dedi ki: Said b. el-Müseyyeb şöyle derdi: Rehin rehin aldığı kimseden olup onun geliri de onadır, masrafı da ona aittir. İbn Şihab'ın bildirdiğine göre bu Said'in sözüdür. Peygamber (sav)'dan nakledilmiş değildir. Ancak Ma'mer, bunu İbn Şihab'dan merfu olarak zikretmektedir. Ma'mer ise İbn Şihab hususunda insanlar arasında en sağlam ravidir. Bunu merfu olarak rivâyet etmek hususunda Yahya b. Ebi Uneyse de ona tabi olmuştur. Fakat Yahya pek kuvvetli değildir.

Nakil ilmini bilenlere göre bu hadis, aslında mürseldir. Pek çok cihetten mevsûl olarak rivâyet edilse dahi onlar bu cihetlerin illetli olduğunu söylerler. Bununla birlikte bu hadis hiçbir kimse tarafından te'vilinde ve anlamında ihtilaf etseler dahi, merfu olarak rivâyet edilmez. Dârakutnî de bunu İsmail b. Ayyaş'tan, o İbn Ebi Zi'b'den, o ez-Zührî'den, o Said'den, o Ebu Hureyre'den merfu olarak rivâyet etmektedir. Ebu Ömer dedi ki: İsmail, İbn Ebî Zi'b'den hadis işitmemiştir. O bunu Abbad b. Kesir'den o İbn Ebi Zi'b yoluy-

(1) *Dârakutnî*, III, 32.
(2) *Muvatta*, Akdiye 13.

la işitmiştir. Onlara (hadis alimlerine) göre Abbad zayıftır, onun rivâyeti delil gösterilmez. Yine onlara göre İsmail, eğer kendi beldesi halkından başkalarından hadis rivâyet edecek olursa, hadisi makbul olan bir kimse değildir. Şâyet Şamlılardan hadis naklederse hadisi doğrudur. Eğer Medine alimlerinden ve başkalarından hadis rivâyet edecek olursa rivâyet ettiği hadiste pek çok hata ve ızdırap vardır. (1)

15- Rehindeki Artış:

Eğer şişmanlamak gibi ayırdedilemiyor ise veya yavrulamak gibi nesil olursa -ki hurma ağacının fidanı da bu kabildendir- rehnin kapsamına girer. Bunun dışında kalan gelir, meyve, süt, yün gibi şeyler ise şart koşulmadıkça rehnin kapsamına girmez. Aralarındaki fark da şudur: Yavrular zekâtta annelere tabidir. Ancak yün, süt ağaçların meyvesi böyle değildir. Çünkü bunlar zekâtta annelere tabi değildir, onların şekline de benzememektedir, onların anlamını da ihtiva etmemektedir, varlıkları da onlarla birlikte olmaya bağlı değildir. O bakımdan bunlar kendi hükümlerine tabi olurlar. Yavruların hilâfına aslın hükmüne tabi olmazlar. Bunun doğru olanını en iyi bilen Allah'tır.

16- Borcu Serveti Kadar Olanın Rehin Bırakması:

Borçları malını kuşatmış kimsenin rehni, iflas etmediği sürece caizdir. Mürtehin diğer alacaklılara göre rehin üzerinde daha bir hak sahibi olur. Bunu Malik ve bir topluluk söylemiştir. Malik'ten buna muhalif görüş de rivâyet edilmiştir. Bu görüşü aynı zamanda Abdulaziz b. Ebi Seleme de benimsemiştir. Buna göre alacaklılar o rehinde rehin alanla birlikte ortaktırlar. Ancak bu görüş birşey ifade etmez. Çünkü hacr altına alınmayan kimsenin alım-satım kabilinden tasarrufları bütün hallerinde sahihtir. Alacaklılar ise onunla alışveriş yaparak ve borcunu ödeyecek şekilde onunla muamele etmişlerdir. Bu konuda (aslında) Malik'in farklı görüşleri yoktur. Rehinde de durum böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

17- Biri Diğerine Emanet Bırakırsa:

Yüce Allah'ın: **"Eğer biriniz diğerine güvenirse..."** buyruğu bir şarttır. Borçlunun borcunu ödemesi tavsiyesi ve savsaklamayı terketmeyi tavsiyesi bununla bağlantılı olarak zikredilmiştir. Yani, eğer borçlu kimse hak sahibine göre emin ve güvenilir bir kimse ise, o hak sahibine kendisine güvenerek üzerinde bıraktığı hakkını eksiksiz ödesin.

Yüce Allah'ın: "(فَلْيُؤَدِّ): **"Ödesin"** buyruğu, "edâ" kökünden hemze'li bir kelimedir. Şartın cevabıdır. Hemzenin hafifletilerek "vav"a kalbedilmesi ca-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, VI, 425 v.d...

izdir. Ancak "elif" de okunmaz "elif" ile "hemze" arası da okunmaz. Çünkü "elif"in bir önceki harfin harekesi ancak meftuh olur.

Bu buyruk vücup ifade eden bir emirdir. Buna karine ise borçların eksiksiz ödenmesinin vacip olduğu üzerindeki icma ile buna dair hakimin hükmünün sübutu ve borçluları ödemeye mecbur etmesidir. Ayrıca başkasının malının haram kılınmasına dair sahih hadisler de bu vücubu ortaya koyan başka karinedir.

18- Emanet:

Yüce Allah'ın: **"Emanetini"** buyruğundaki emanet kelimesi masdardır. Zimmette olan şey (borç)a bu ad verilmiş ve ona nisbet edilmesi bakımından üzerinde borç olan kimseye izafe edilmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Mallarınızı sefihlere vermeyiniz"*** (en-Nisâ, 4/5) buyruğunda olduğu gibi.

19- Şahitlik Gizlenmesin:

Haktan herhangi bir şeyi gizlememek hususunda **"Rabbi olan Allah'tan korksun."**

"Şahitliği de gizlemeyin" buyruğu yüce Allah'ın: "(وَلَا يُضَارَّ): **Zarar vermesin"** buyruğunun açıklamasıdır. Burada şahide şahitliği gizlemek suretiyle zarar verilmesi yasaklanmaktadır. Bu ise, birisi tehdid olmak üzere pek çok karine ile vücup belirten bir nehiydir. Nehyin mahalli ise şahidin hakkın zayi olmasından korktuğu yerdir. İbn Abbas dedi ki: Şahidin, şahitlik etmesi istenen yerde şahitlik etmesi gerekir. Haber vermesi istenen yerde de haber vermesi gerekir. Yine İbn Abbas der ki: Ben bu şahitliği emirin huzurunda bildireceğim demeyesin. Onu orada bildir. Belki döner ve aklını başına alır.

Ebu Abdurrahman gaib için nehiy olarak "ye" harfiyle: "(ولا يكتموا): Şahitliği gizlemesinler, diye okumuştur.

20- Şahitler Birden Çok Olursa Şahitlik Etmenin Hükmü:

Hakka dair şahit olanlar pek çok olurlarsa kifâye yoluyla bu şahitliği yapmaları taayyun eder. Aralarından iki kişi bu şahitliği yapar, hakim de bu iki kişinin şahitliği ile yetinirse farz, diğerlerinden düşer. Hakim iki kişinin şahitliği ile yetinmezse, isbat gerçekleşene kadar hakimin huzuruna gitmek taayyun eder. Bu ise şahitlik edecek kimsenin çağrılması ile bilinir. Şâyet ona: "Benim lehime senin bildiğin şahitliği eda etmek üzere hakkımı dirilt!" denilecek olursa, o kimse için bu şahitliği yapmak taayyun eder.

21- Şahitliği Gizleyen Günahkârdır:

Yüce Allah'ın: **"Kim onu gizlerse muhakkak onun kalbi günahkârdır"**

buyruğunda özellikle kalbin zikredilmesi, gizlemenin kalbin fiillerinden olduğundan dolayıdır. Diğer taraftan öyle bir et parçasıdır ki Peygamber (sav)'ın da buyurduğu gibi onun düzelmesiyle bütün ceset düzelir. Böylelikle burada geneli kastetmek üzere onun bir parçası sözkonusu edilmiştir. Buna dair açıklamalar sûrenin baş tarafında geçmiştir. (el-Bakara, 2/7. âyet-i başlıkta).

el-Kiyâ (et-Taberî) der ki: Kalp, şehâdeti edâ etmemeyi kararlaştırıp dil ile edâyı da fiilen terk ettiğinden, her iki bakımdan da günahkâr olur. Buna göre: **"Kalbi günahkârdır"** ifadesi bir mecazdır. Tehdide delâlet ise hakikatten daha ileridir. Bu oldukça harika (bedi) bir beyan ve manevi halleri oldukça ince bir üslûpla dile getiren bir ifadedir. Denildiğine göre, kalbin günah kazanması başka bir yaratığa dönüşmesine sebebtir. Allah, bir kalbin hilkatini değiştirdi mi, onu münafık bir kalp kılar ve onu mühürler. Bundan Allah'a sığınırız. buna dair açıklamalar, sûrenin baş taraflarında geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Onun kalbi"** buyruğu **"günahkârdır"** buyruğu ile refedilmiştir. **"Günahkârdır"** buyruğu da "(إنّ) **muhakkak"** buyruğunun haberidir. Burada **"günahkârdır"** buyruğu mübteda olarak da merfu olabilir. **"Onun kalbi"** ise haber yerini tutan bir faildir. Cümle bütünüyle (إنّ)'nin haberidir.

Arzu edilirse **"günahkârdır"** kelimesi muahhar bir mübtedanın haberi olarak da merfu kabul edilebilir. Yine **"onun kalbi"** buyruğu, **"günahkârdır"** buyruğundan cüz'ün külden bedeli olarak bedel de olabilir. **"Günahkârdır"** kelimesindeki zamirden bedel de olabilir.

22- Allah'ın Emir ve Hükümleri İnsanların Lehinedir:

Şunu bil ki; Allah'ın emretmiş olduğu şahitlik ve yazışma, insanların arasının düzelmesine riâyet ve ilişkilerinin bozulmasına götüren anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak içindir. Böylelikle şeytanın insana hakkı inkâr etmeyi güzel göstermesi ve şeriatın kendisi için çizmiş olduğu sınırı aşmayı ona süslü göstermesi önlenmiş olur veya hak edilen miktar ile yetinmeyi terketmenin önüne geçilmiş olur.

İşte bunun için şeriat alışkanlık haline getirildiği takdirde anlaşmazlıklara, insanlar arası ilişkilerin bozulmasına, kinlerin ve ayrılıkların başgöstermesine götüren meçhul alışverişleri haram kılmıştır. Bunlar arasında yüce Allah'ın şu buyruğuyla haram kılmış olduğu içki ve kumar da vardır: *"Muhakkak şeytan içki ve kumarla aranızda kin ve düşmanlık bırakmak... ister."* (el-Maide, 5/91)

Emir ve yasakları hususunda Allah'ın teklif ettiği edep ile edeplenenler

dünyasını da dinini de düzene koyar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer onlar kendilerine öğütlenenleri yapsalardı elbette haklarında çok hayırlı olurdu."*** (en-Nisâ, 4/66)

23- İyi ve Kötü Yanlarıyla Borç:

Buhârî'nin rivâyetine göre Ebu Hureyre Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Onları geri ödemeyi isteyerek insanların mallarını alan kimsenin yerine Allah ödeme yapar. Onları telef etmek kastıyla başkalarının mallarını alanı da Allah telef eder."(1)

en-Nesaî'nin rivyetine göre Peygamber (sav)'ın hanımı Hz. Meymune borç alırdı. Ey mü'minlerin annesi! Yanında ödeyebilecek imkân olmadığı halde borç alıyorsun, denilince şöyle dedi: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Ödemek isteyerek kim bir borç alırsa Allah ona o borcu ödemesi için yardımcı olur."(2)

et-Tahavî, Ebu Cafer et-Taberî ve el-Haris b. Ebî Usame, ***Müsned***'inde Ukbe b. Amir'den rivâyetlerine göre; Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Emniyete kavuştuktan sonra nefisleri korkutmayınız." (Ashâb): Ey Allah'ın Rasûlu! Bu ne demektir? diye sorunca, Hz. Peygamber: "Borçtur" dedi.(3)

Buhârî rivâyet ediyor: Enes, Peygamber (sav)'ın bir duasında şöyle dediğini zikreder: "Allah'ım, ben kederden, sıkıntıdan, acizlikten, tembellikten, korkudan, cimrilikten, borcumun çok olmasından ve insanların bana galip gelmesinden Sana sığınırım."(4)

İlim adamları der ki: Borcun çok olması (dalau'd-deyn) o borcu alan kimsenin ödeyecek imkânı bulamamasıdır. Bu, Arapların: Ağır yük anlamına gelen (حِمْلٌ مُضْلِعٌ) tabirinden alınmadır. Yük taşıyamayan bineğe de (دابة مُضْلِع) denilir. Bu açıklamaları ***Kitabu'l-Ayn***'ın müellifi (Sibeveyh) yapmıştır.

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Deyn (borç) dinin çirkinliğidir."(5) Yine Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Borç geceleyin keder, gündüzün de zillet sebebidir."(6)

İlim adamlarımız der ki: Deyn'in çirkinlik ve zillet sebebi olması kalbi ve hafızayı meşgul etmesi, onu ödemek için gösterilmesi gereken çaba ve gayrettir. Diğer taraftan borçlunun alacaklısını gördüğü vakit, alçalması ve zamanına kadar ertelenmesi için alacaklısının minnetine katlanması dolayısıy-

(1) ***Buhârî***, İstikrâz 2; ***İbn Mâce***, Sadakât 11; ***Müsned***, II, 361, 417.

(2) ***Nesâî***, Buyû' 99; ***Müsned***, VI, 332, 335.

(3) ***Müsned***, II, 146, 154. el-Heytemî, bu hadisin İmam Ahmed tarafından zikredilen iki senedinden birisinin ricâlinin sika râviler olduğunu belirtmektedir. (***Mecmau'z-Zevâid***, IV, 126-127).

(4) ***Buhârî***, Cihâd 74, Et'ime 28, Deavât 36, 40; ***Ebû Dâvûd***, Vitr 32; ***Tirmizî***, Deavât 70; ***Nesâî***, İstiâze 7, 8, 25, 45; ***Müsned***, III, 226.

(5) el-Azizî, ***es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr***, II, 274, "sahih" olduğu kaydıyla.

(6) el-Azizî, ***a.g.e.***, I, 274-275, senedinin "zayıf" olduğu kaydıyla.

ladır. Kimi zaman o borcunu ödeyeceğine vaadde bulunur fakat sözünde duramaz. Yahut borç dolayısıyla borçlu birtakım şeyler söyler, fakat yalancı çıkar veya alacaklısına yemin eder, yeminini bozar... ve buna benzer başka hususlar.

Bundan dolayı Peygamber (sav) günahı kazanmaktan ve borçlanmaktan Allah'a sığınırdı. Ey Allah'ın Rasûlü, borçtan ne kadar da sığınıyorsun? denilince şöyle buyurdu: "Kişi borçlandı mı konuşur yalan söyler, söz verir ve sözünde durmaz."(1)

Aynı zamanda belki de borcunu ödeyemeden vefat eder ve bu sefer borcu karşılığında rehin tutulur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Mü'minin canı borcu karşılığında borcu ödeninceye kadar kabrinde rehin olarak alıkonulur."(2)

İşte bütün bu sebepler dinin güzelliğini gideren, kemalini eksilten, dindeki çirkinliklerin sebepleridir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

24- Allah'ın Yazışma, Şahit Tutma, Rehin Almaya Dair Emirleri, Malların Korunup Artırılması İçin Kat'i Bir Emir Manasınadır:

Yüce Allah'ın, yazışmayı, şahit tutmayı, rehin almayı emretmiş olması, malların korunması ve artırılmasına gereken riâyetin gösterilmesi için kat'î bir nastır. Bunun böyle olmadığı görüşünde olan cahil ve tıpkı davar güdenlere benzeyen mutasavvıflara bir reddir. Bunlar bütün mallarını elden çıkarır, kendilerine, ailelerine yetecek kadarını elde tutmazlar.

Diğer taraftan kendisi muhtaç olup ailesi fakir olunca, ya kardeşlerin minnetlerine ve sadakalarına maruz kalır yahut da dünya ehli kimselerden ve bunların zalimlerinden almak zorunda kalır. Bu ise yerilmiş ve yasaklanmış bir fiildir.

Ebu'l-Ferec el-Cevzî der ki: Ben bilgilerinin azlığı ile birlikte bu şekilde hareket eden ve zahid geçinen kimselere şaşmıyorum. Asıl belli bir ilim ve akla sahip birtakım kimselerin şeriata ve akla zıt olmakla birlikte bu işi teşvik etmelerine, bunu emretmelerine şaşıyorum. el-Muhasibî bu konuda uzun uzun sözler nakleder. Ebu Hamid et-Tusî de onun bu konudaki görüşlerini tebcil eder, onu destekler. Bana göre Haris el-Muhasibî, Ebu Hamid'e göre daha çok mazur görülebilir. Çünkü Ebu Hamid daha fakih idi. Şu kadar var ki onun tasavvufa girmesi, girip kabul ettiği şeye yardımcı olmasını gerektirmiştir. el-Muhasibî bu konuda uzun açıklamaları arasında şunları söyler: Bana ulaştığına göre, Abdurrahman b. Avf vefat edince, Rasûlullah (sav)'ın ashabından bazıları şöyle dedi: Terkettikleri şeyler hakkında Abdur-

(1) ***Buhârî,*** Ezan 149, İstikrâz 10; ***Müslim,*** Mesâcid 129; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 149; ***Nesâî,*** Sehv 64; ***Müsned,*** VI, 89, 244.

(2) Kaynağını tespit edemedik.

rahman için korkuyoruz. Ancak Ka'b (el-Ahbâr) şöyle dedi: Sübhanallah, Abdurrahman'a ne diye korkuyorsunuz? Helâlden kazandı, güzel bir şekilde infak etti ve helâl şeyler bıraktı.

Bu sözler, Ebu Zerr'e ulaşınca, Ka'b'ı görmek isteyerek kızgınlıkla dışarı çıktı. Yolda bir devenin çene kemiğini gördü, onu eline aldı. Sonra Ka'b'ı aramaya koyuldu. Ka'b'a: Ebu Zerr seni arıyor denilince çıkıp kaçtı.

Nihâyet Hz. Osman'ın yanına çıktı, ondan himaye edilmeyi istedi ve durumu ona bildirdi. Ebu Zerr ise Ka'b'ı takip edip duruyordu. Nihâyet Hz. Osman'ın evine ulaştı. İçeri girince Ka'b kalkıp Ebu Zerr'den kaçarak Hz. Osman'ın arkasına oturdu. Ebu Zerr ona: Ey yahudi kadının oğlu: Sen Abdurrahman'ın geriye bıraktığı şeyler dolayısıyla onun için bir mahzur olmadığını mı ileri sürüyorsun? Andolsun ki Rasûlullah (sav) birgün dışarı çıktı ve şöyle dedi: "Malları pek çok olanlar Kıyamet gününde pek az olacaklardır. Ancak şöyle ve şöyle diyenler (ve servetini infak edenler) müstesna."(1)

el-Muhasibî dedi ki: İşte Abdurrahman b. Avf, faziletine rağmen Kıyamet gününde helâlden kazandıkları dolayısıyla Arasat'ta durdurulacaktır. Bunların iffetlerini korumak ve iyilikler yapmak için mal elde etmeleri, fakirlerle birlikte cennette yürümelerine engel olmuştur. Onların ardından emekleyerek gitmek zorunda kalmışlardır (der) ve buna benzer diğer sözleri...

Bunları Ebu Hamid zikrettikten sonra bu sözleri takdir eder ve Sa'lebe hadisiyle de güçlendirir. Sa'lebe'ye mal ihsan edildiğini fakat onun da zekât vermediğini kaydeder. Ebu Hamid dedi ki: Peygamberlerin ve velilerin hallerini sözlerini tetkik eden bir kimse mala sahip olmamanın, malın varlığından daha faziletli olduğunda şüphe etmez. İsterse bu var olan mal hayırlı yollarda harcansın. Çünkü malın en asgarî hali, o malı yoluna koymak için kalbin onunla uğraşması ve Allah'ın zikrinden uzak durmasıdır. O bakımdan müridin, elinde zarurî olan miktarı dışında hiçbir mal kalmayacak şekilde malını elinden çıkarması gerekir. Çünkü elinde bir dirhem kaldığı sürece kalbi ona meyl eder ve onun kalbi böylelikle yüce Allah'tan perdelenmiş olur.

el-Cevzî der ki: İşte bütün bunlar şeriate de akla da muhaliftir. Maldan kastın ne olduğunun yanlış anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Halbuki Allah malı şereflendirmiş, kadrini yüceltmiş, korunmasını emretmiştir. Zira Allah Teala malı Âdemoğlunun hayatını ayakta tutan bir unsur kılmıştır. Şerefli Âdemoğlunu ayakta tutacak konuma getirdiği şey de elbette ki şereflidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Allah'ın, sizi başına diktiği mallarınızı beyinsizlere vermeyin."*** (en-Nisâ, 4/5) Yine yüce Allah, malın reşid olandan başkasına teslim edilmesini şu buyruğuyla yasaklamaktadır: ***"Şâyet onlarda bir reşitlik görürseniz mallarını onlara teslim edin."*** (en-Nisâ, 4/6)

(1) ***Buhârî***, İstikrâz 3, Rikaak 14; ***Müslim***, Zekât 32, 33; ***Nesâî***, Zekât 2; ***Müsned***, II, 391, 399, 525 (hep Ebû Hureyre'den), V, 152 (Ebû Zerr'den)

Peygamber (sav) da malın zayi edilmesini nehyetmiştir.(1)

Hz. Sa'd'a da şöyle demiştir: "Şüphesiz ki senin, mirasçılarını zengin bırakman onları insanlara avuç açacak şekilde fakir bırakmandan daha hayırlıdır."(2)

Yine Hz. Peygamber: "Ebu Bekir'in malı gibi bana hiçbir malın faydası dokunmamıştır"(3) diye buyurmuştur.

Amr b. el-As'a da şöyle demiştir: "Salih olan mal salih olan adama ne güzel yakışır."(4)

Ayrıca Hz. Enes'e dua etmiş ve duasının sonunda şöyle buyurmuştur: "Allah'ım ona çokça mal ve evlat ver ve bunları ona mübarek kıl."(5)

Ka'b: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Benim tevbemin bir bölümü de Allah'a ve Rasûlüne sadaka olmak üzere malımı bütünüyle elimden çıkarmaktır. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Malının bir kısmını elinde tut. Böylesi senin için daha hayırlıdır."(6)

el-Cevzî dedi ki: Bu hadisler sahih kitaplarda rivâyet edilmiştir ve bunlar mutasavvıfların malı çoğaltmanın bir hicap ve bir ceza olduğu ve malı elde tutmanın tevekküle aykırı olduğu şeklindeki kanaatlerine muhaliftir. Mal fitnesinden korkulduğu inkâr olunamaz. Pek çok kimsenin bu korku dolayısıyla maldan uzak durdukları, malın uygun yoldan toplamanın çok nadir görüldüğü, kalbin mal fitnesinden uzak durmasının az olduğu, malın varlığı ile birlikte kalbin ahireti hatırda tutmasının nadir görüldüğü inkâr olunamaz. İşte bundan dolayı mal fitnesinden korkulmuştur.

Mal kazanmaya gelince; helâl yoldan ihtiyaç kadarını kazanmakla yetinmek kaçınılmaz bir iştir. Yine helâl yoldan mal toplamak ve malı çoğaltmak maksadını güdenin ise, maksadına bakılır. Eğer bununla övünmeyi, başkalarına karşı iftihar etmeyi kastetmiş ise, bu çok kötü bir maksattır. Şâyet kendisinin ve aile halkının iffetini koruyup kendisinin ve onların karşı karşıya kalacakları sıkıntılı zamanlar için saklayacak olursa, kardeşlerinin darlıklarını genişletmek, fakirleri zengin kılmak, türlü menfaatleri yapmak kastı ile

(1) Yüce Allah'ın bizler için hoş görmediği şeylerden birisi olarak malın zayi edilmesi olduğunu belirten hadis-i şerife işaret etmektedir. ***Buhârî***, İstikrâz 19, Zekât 53, Edeb 2; ***Müslim***, Akdiye 1, 12, 13; ***Muvatta***, Kelâm 2; ***Müsned***, II, 327, 360, IV, 216, 249, 254.

(2) ***Buhârî***'nin bu hadisi zikrettiği yerlerden bazıları: Cenâiz 37, Vesâyâ 2, Nefekat 69; ***Müslim***, Vasiyye 5, 8; ***Ebû Dâvûd***, Vesâyâ 2; ***Tirmizî***, Vesâyâ 1; ***Nesâî***, Vesâyâ 3; ***İbn Mâce***, Vesâyâ 5; ***Dârimî***, Vesâyâ 7; ***Muvatta***, Vesâyâ 4; ***Müsned***, I, 168, 172, 173, 176, 179.

(3) ***İbn Mâce***, Mukaddime 11; ***Müsned***, II, 253, 366.

(4) ***Müsned***, IV, 197, 202.

(5) ***Buhârî***, Deavât 19; ***Müslim***, Fedâilu's-Sahâbe 141

(6) ***Buhârî***, Zekât 18, Vesâyâ 16, Meğâzî 79, Eymân ve Nüzûr 24; ***Müslim***, Tevbe 53; ***Ebû Dâvûd***, Eymân 23; ***Nesâî***, Eymân 37; ***Dârimî***, Zekât 25; ***Muvatta***, Nüzûr ve Eymân 1; ***Müsned***, III, 454, 456, 459, VI, 389; Ebû Lübâbe de tevbe ettiğinde Rasûlullah'a benzer sözler söylenmiş ve aynı cevabı almıştı: ***Müsned***, III, 453, 502.

bu işi yapmasa, bu maksadı dolayısıyla ona sevap verilir. Bu niyet ile onun mal toplaması pek çok itaatten daha faziletlidir.

Ashab-ı kiramın büyük bir çoğunluğunun mal toplama hususundaki niyetleri, bu konudaki maksatları güzel olduğundan dolayı kötülükten uzaktır. O bakımdan mala karşı tutkuları vardı ve mallarının artırılmasını dilemişlerdir. Peygamber (sav) ez-Zübeyr'e atının koşabildiği kadar bir yeri ikta olarak verince atını koşturdu, nihâyet ayağa kalktı, sonra da kamçısını ileri attı, Hz. Peygamber de: "Kamçısının ulaştığı yere kadarını ona veriniz" diye buyurdu.(1)

Sa'd b. Ubade de duasında: Allah'ım, bana genişlik ver, derdi. Hz.Yusuf'un kardeşleri de: ***"Bir deve yükü de fazladan zahire alırız"*** (Yusuf, 12/65) demişlerdi. Hz. Şuayb da Hz. Mûsâ'ya: ***"Şâyet on yıla tamamlarsan o senin iyiliğindendir."*** (el-Kasas, 28/27) demişti. Hz. Eyyub'a da afiyet verilince büyük bir kitle halinde altından çekirgeler saçılmıştı. O da elbisesine doldurdukça doldurmaya çalıştı. Ona: Doymadın mı denilince: Rabbim hiç fakir senin lütfundan doyar mı? demişti. (2)

Bu, insan tabiatında yer etmiş olan bir hususdur. el-Muhasibî'nin sözlerine gelince; bu bilgisizliğe delalet eden bir hatadır.

Ka'b ve Ebu Zerr ile ilgili naklettiği hadise gelince; bu imkânsızdır. Cahillerin uydurmasıdır. O kafileye (mutasavvıflara) katıldığı için bu hadisin sahih olmadığını bilememiştir. Rivâyet tariki sabit olmamakla birlikte kısmen rivâyet edilmiştir. Çünkü onun senedinde İbn Lehia vardır İbn Lehia da tenkid edilmişir.

Yahya: Hadisi delil olmaz, demiştir. Tarihî bakımdan sahih olan ise Ebu Zerr'in hicri 25 yılında vefat ettiği, Abdurrahman b. Avf'ın ise otuz iki hicri yılında vefat ettiğidir. Buna göre Abdurrahman b. Avf, Ebu Zerr'den yedi yıl daha fazla yaşamış bulunmaktadır.

Diğer taraftan onların hadis diye zikrettikleri şeyin lafzı, bu hadislerin uydurma olduğunu göstermektedir. Ashab-ı Kiram: Bizler Abdurrahman b. Avf için korkuyoruz, nasıl diyebilir? Malın helâl yoldan toplanmasının mübah olduğuna dair icma yok mudur?

Mübah olmakla birlikte böyle bir korku nasıl açıklanabilir? Şeriat önce bir şeye izin vermişken sonra da bundan dolayı cezayı öngörebilir mi? Bu gerçekten az bir kavrayış ve az bir fıkhın eseridir.

Diğer taraftan hiç Ebu Zerr Abdurrahman b. Avf'a karşı çıkar mı? Abdurrahman b. Avf, Ebu Zerr kendisine yaklaşamayacak kadar ondan hayırlıdır. Onun yalnızca Abdurrahman b. Avf ile bu açıdan ilgilenmesi, ashab-ı kiramın siretini gereği gibi tetkik etmediğinin delilidir.

---

(1) ***Ebû Dâvûd***, Harac 36.

(2) ***Buhârî***, Ğusl 20, Enbiyâ 20, Tevhîd 35; ***Nesâî***, Ğusl 7.

Çünkü Hz. Talha, her birisinde üç kantar bulunan üçyüz yük miras bırakmıştı. ez-Zübeyr'in malı 250.000 (dirhem) idi. İbn Mes'ud geriye doksan bin (dirhem) bırakmıştı.

Ashab-ı kiramın pek çoğu mal kazanmış, bunları geriye bırakmıştı. Kimse de bunların bu yaptıklarına tepki göstermemişti. Onun: "Abdurrahman Kıyamet gününde emekleyerek gidecektir" demesine gelince; bu onun hadisi bilmediğinin delilidir. Kıyamet gününde Abdurrahman b. Avf'ın emeklemesini söylemekten Allah'a sığınırım. Ne dersiniz! İlk müslümanlardan cennete gireceklerine dair şahitlik edilen on kişiden birisi, Bedir'e katılmış ve Hz. Ömer'in halifeyi tayin etmek üzere tesbit ettiği şura üyelerinden birisi emekler mi?

Ayrıca bu hadisi Umare b. Zazan rivâyet etmektedir. Buhârî der ki: Kimi zaman onun rivâyet ettiği hadisler muzdariptir. Ahmed der ki: Enes'ten pek çok münker hadis rivâyet eder. Ebu Hatim er-Râzî de der ki: Onun rivâyeti delil olmaz. Dârakutnî der ki: Zayıftır.

el-Muhasibî'nin: "Helal malı terketmek toplamaktan daha faziletlidir" sözlerine gelince; durum hiç de öyle değildir. Toplama maksadı sahih olduğu takdirde; onu toplamanın ilim adamlarına göre daha faziletli olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Said b. Müseyyeb şöyle derdi: Mal taleb etmeyende hayır yoktur. Mal ile borcunu öder ve yine onunla ırzını korur. Ölürse o malı kendisinden sonrakilere miras bırakır. İbn Müseyyeb geriye 400 dinar miras bırakmıştı. Süfyan es-Sevri, 200 dinar. Süfyan şöyle derdi: Mal bu zamanda bir silahtır.

Selef malı övüp durur ve karşı karşıya kalacakları sıkıntılar için fakirlere yardımcı olmak için mal toplarlardı. Aralarında bazılarının mal toplamaktan uzak durmaları, ibadetle uğraşmayı tercih etmelerinden dolayıdır. Bütün gayretlerini bu hususta bir araya toplamak istediklerinden dolayı da az mal ile kani olmuşlardır. Eğer bu kişi, şüphesiz az mal daha iyidir, deseydi haktan fazla uzaklaşmış olmazdı. Ancak o bu konuda söyledikleriyle günah işlemek mertebesine doğru yaklaşmıştır.

Derim ki: Malları korumaya ve onları görüp gözetmeye delil olan hususlardan birisi de malı korumanın ve mal için çarpışmanın mübah kılınmasıdır. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Malı uğrunda öldürülen kişi de şehittir."(1) İleride buna dair açıklamalar -yüce Allah'ın izniyle- Maide Sûresi'nde (5/33, 34. âyetler 13. başlıkta) gelecektir.

---

(1) ***Buhârî,*** Mezâlim 33; ***Müslim,*** İman 236; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 29; ***Tirmizî,*** Diyât 21; ***Nesâî,*** Tahrîmu'd-Dem 22-24; ***İbn Mâce,*** Hudûd 21; ***Müsned,*** I, 188, 189, 190, II, 163, 193, 194...

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ
تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ ۖ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ ۗ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

284. Göklerde ne var yerde ne varsa (hepsi) **Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker. Kime dilerse mağfiret eder, kimi dilerse de azablandırır. Allah herşeye kadîrdir.**

Yüce Allah'ın: **"Göklerde ne var yerde ne varsa** (hepsi) **Allah'ındır"** buyruğunun anlamı(na dair açıklamalar) önceden geçmiş bulunmaktadır. (bk. el-Bakara, 2/116 ve 225. âyetler vs.)

Yüce Allah'ın: **"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Bu Buyruğun Anlamı:

İnsanlar yüce Allah'ın: **"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker"** buyruğu hakkında beş ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

1- Bu görüşe göre bu âyet neshedilmiştir. Bunu İbn Abbas, İbn Mes'ud, Âişe, Ebu Hureyre, eş-Şa'bî, Ata, Muhammed b. Sîrîn, Muhammed b. Ka'b, Mûsâ b. Ubeyde, ashab ve tabiinden bir grup ileri sürmüştür.

Bu mükellefiyet, yüce Allah'ın: ***"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"*** (el-Bakara, 2/286) buyruğu ile, bu zorlu durum sona erinceye kadar tam bir sene devam etti. Bu da İbn Mes'ud, Aişe, Ata, Muhammed b. Sirîn, Muhammed b. Kab ve başkalarının görüşüdür. Müslim'in *Sahih*'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Yüce Allah'ın: **"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker"** buyruğu nazil olunca ashab-ı kiramın kalplerine öyle bir duygu yerleşti ki, hiçbir şeyden dolayı benzeri bir duygu kalplerine girmiş değildir. Bunun üzerine Peygamber (sav): "Dinledik, itaat ettik ve teslim olduk, deyiniz" buyurdu. Allah kalplerine imanı yerleştirdi daha sonra da yüce Allah şu buyrukları indirdi: ***"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Kazandığı kendisine yaptığı da onun aleyhinedir. Rabbimiz, unuttuk yahut***

yanıldıysak bizi sorguya çekme!" Yüce Allah: "Ben de bunu yaptım" der. *"Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi üzerimize ağır yük yükleme!"* Yüce Allah: "Ben de yaptım" diye buyurur. *"Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme. Bizi affet, bize mağfiret buyur ve bize merhamet eyle. Sen bizim mevlamızsın. Kâfirler topluluğuna karşı da bize yardım et."* Yüce Allah da: "Yaptım" diye buyurur."[1]

Bir rivâyette de: Onlar bunu yapınca şanı yüce Allah bu âyeti (telâvetini yapmakta olduğumuz buyruğu) neshetti, daha sonra da: *"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* buyruğunu indirdi.[2] İlerde gelecektir.

2- İbn Abbas, İkrime ve eş-Şabî ile Mücahid dedi ki: Bu âyet-i kerime muhkem ve tahsis edilmiştir. Bu âyet-i kerime gizlenmesi yasak kılınmış şahitlik ile ilgilidir. Yüce Allah bu âyet-i kerimede şahitliği gizleyip bunu içinde saklayanın hesaba çekileceğini bildirmiştir.

3- Âyet-i kerime nefislerde başgösteren şüphe ve yakîn hakkındadır. Bunu da yine Mücahid söylemiştir.

4- Bu âyet-i kerime muhkemdir, umumîdir, neshedilmemiştir. Allah kullarını yaptıkları dolayısıyla da işlemeyip de içlerinde yerleşen içlerinde gizledikleri niyet ettikleri ve yapmak istedikleri şeyler dolayısıyla da hesaba çekecektir. Bunu mü'minlere bağışlayacak ve bu yapılmak istenen şeyler dolayısıyla münafıklar sorumlu tutulacaktır. Bunu Taberî bazı kimselerden nakletmiş ve İbn Abbas'tan buna benzer bir nakilde de bulunmuştur.

Ali b. Ebi Talha'dan, o İbn Abbas'tan, İbn Abbas'ın bu âyetin neshedilmediğini söylediğini rivâyet etmektedir. Fakat yüce Allah bütün yaratıkları bir araya getireceğinde şöyle diyecektir: "Ben sizlere içinizde gizlediklerinizi bildireceğim." Mü'minlere gizlediklerini bildirecek, sonra onlara mağfiret edecektir. Şüphe ve tereddüt sahibi olan kimselere de içlerinde gizledikleri yalanlamayı haber verecektir. İşte yüce Allah'ın: **"Allah onunla sizi hesaba çeker, kime dilerse mağfiret eder, kimi dilerse de azaplandırır"** buyruğunda kastedilen budur. Yine yüce Allah'ın: *"Fakat kalplerinizin kazandığından dolayı sizi sorumlu tutar"* (el-Bakara, 2/225) buyruğu da böyledir. Burada şüphe ve münafıklıktan dolayı sorumlu tutar, anlamındadır.

ed-Dahhak da der ki: Allah, Kıyamet gününde kişiye kendisi için gizli kalmadığını bildirmesi için dünyada iken neler gizlemekte olduğunu bildirecektir. Haberde şöyle denilmektedir: Şüphesiz yüce Allah kıyamet günü şöyle buyuracaktır: Bu, gizli saklı sırların sınanan kalpteki gizliliklerin açığa çıkarıldığı bir gündür. Benim kâtiplerim sizin amellerinizden ancak görülenleri yazmışlardır. Onların muttali olmadıkları, haberdar olamadıkları ve yazmadık-

(1) *Müslim*, İman 200; *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 40; *Müsned*, 1, 233, 332 (yakın lafızlarla).
(2) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 55; *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 38.

ları şeylere muttali olan benim. Bunları Ben size haber vereceğim ve bunlardan dolayı sizi hesaba çekeceğim. Sonra da dilediğime mağfiret edecek, dilediğime de azap edeceğim." Ardından mü'minlere mağfiret edecek, kâfirlere azab edecektir. Bu buyruk bu konuda varid olmuş en sahih rivâyettir. Bunun doğruluğuna ileride zikredilecek olan necvâ (Kıyamet Günü Allah'ın kulu ile özel olarak konuşması)ya dair hadis delâlet etmektedir. (1)

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu sabittir: "Allah ümmetimin konuşup söylemedikçe yahut gereğince amel etmedikçe içlerinden geçirdiklerini affetmiştir" (2) hadisi ileri sürülerek buna itiraz edilemez. Çünkü biz bu konuda şöyle diyoruz:

Bu buyruk dünya hükümleri hakkında yorumlanır. Sözlü olarak söylemedikçe, hükümleri kendileri için bağlayıcı olmayan boşama, köle azad etme ve satış (niyetleri) gibi. Âyet-i kerimede sözkonusu edilip kendisi dolayısıyla hesaba çekileceği belirtilen hususlar ise, ahirette olacak ve kişinin kendisiyle Allah arasında olan şeyler hakkındadır.

el-Hasan der ki: Âyet-i kerime muhkemdir, mensuh değildir.

5- et-Taberî der ki: Başkaları da İbn Abbas'tan nakledilen bu anlama yakın açıklamalarda bulunmuşlar, ancak onlar şunu da eklemişlerdir: İçten geçen ve insanın düşüncesinde yer eden şeylere ceza olarak verilen azap, dünya musibetleri, acıları vesair hoşlanılmayan şeyleriyle gerçekleşir. Daha sonra bu konuda Hz. Âişe'den bu anlama yakın bir rivâyeti senediyle zikrederler. İşte beşinci görüş budur.

Taberî de âyet-i kerimenin muhkem olup mensuh olmadığı görüşünü tercih etmektedir.

İbn Atiyye der ki: İşte doğru olan da budur. Çünkü şanı yüce Allah'ın: **"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker"** buyruğunun anlamı, sizin takatiniz içerisinde ve kendi kazancınız çerçevesinde olan şeyler hakkındadır. Bu ise kalbî kanaat ve düşünce ile gerçekleşir. Âyet-i kerimenin lafzının kapsamına, gelip geçen düşüncelerin de girmesi mümkün olduğundan dolayı, ashab-ı kiram da Peygamber (sav) de bundan dolayı korkmuş ve çekinmişlerdir.

Yüce Allah ise öbür âyet-i kerime ile bununla neyi murad ettiğini beyan etmiş, bu âyet-i kerimeyi tahsis etmiş ve bunun hükmünü, hiçbir kimseye takatinden fazlasını yüklemeyeceğini dile getirmek suretiyle nass ile belirtmiştir.

İçten gelip geçen düşünceler ise bu kabilden değildir, onların önlenmesi de insanın gücü çerçevesinde değildir. Aksine bunlar insanın karşı koya-

(1) Hadis biraz sonra zikredilecek, kaynakları da orada belirtilecektir.

(2) ***Buhârî***, Itk 6, Talâk 11, Eymân 15; ***Müslim***, İman 201, 202; ***Ebû Dâvûd***, Talâk 15; ***Tirmizî***, Talâk 8; ***Nesâî***, Talâk 22; ***İbn Mâce***, Talâk 14, 16; ***Müsned***, II, 425, 474, 481, 491.

madığı duygulardır ve fiilen kazandığı şeylerden değildir. İşte sonra gelen âyet-i kerimenin açıklaması ile kurtuldular, sıkıntıları da açılmış oldu.

Âyet-i kerimenin geri kalan kısmı ise muhkemdir ve onda nesh sözkonusu değildir. Nesih olmadığını ortaya koyan hususlardan birisi de âyet-i kerimenin haber kipinde oluşudur.

Haberler hakkında ise nesih sözkonusu olmaz. Herhangi bir kimse burada neshin var olduğu kanaatinde olursa, âyet-i kerimeden korkup dehşete kapıldıkları vakit ashab-ı kiram hakında sözkonusu olan hükmün de onun için sözkonusu olması gerekir. Bu da Peygamber (sav)'ın ashab-ı kirama söylediği: "Dinledik ve itaat ettik, deyiniz" sözünden anlaşılmaktadır. Bu, onlara bu hâl üzerinde sebat göstermeleri, buna bağlı kalmaları ve mağfiret etmesi için Allahın lütfunu beklemek üzere sebat etmelerine dair bir emirdir. Eğer bu hüküm bu şekilde kabul edilecek olursa, bunda neshin vaki olduğu iddiası sahih olur. O takdirde âyet-i kerime yüce Allah'ın: ***"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa onlar ikiyüz kişiye galip gelirler"*** (el-Enfal, 8/65) buyruğuna benzer. Bu buyruğun da lafzı haberdir. Ancak bunun anlamı: Siz bu sınıra bağlı kalıp riâyet ediniz, bunun üzerine sebat gösteriniz ve buna göre sabrediniz, şeklindedir.

Daha sonraları ise bu nesh olundu. Bildiğim kadarıyla bütün insanlar (ilim adamları) cihada dair bu âyet-i kerime, ikiyüz kişiye karşı yüz kişinin sabır ve sebat göstermesini ifade eden buyruk ile nesh olunmuştur. İbn Atiyye der ki: Bakara Sûresi'ndeki bu âyet-i kerime ise buna en çok benzeyen âyet-i kerimedir.

Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerîmenin buyruklarında takdirî ifade ve kayıtlama vardır. Bunun takdiri şöyledir: Dilerse ondan dolayı Allah sizi hesaba çeker.

Bu görüşe göre nesih sözkonusu olmaz. en-Nehhas da der ki: âyet-i kerime hakkında söylenen en güzel ve âyetin zahirine en yakın açıklama İbn Abbas'ın bunun umum olduğunu söylemesidir. Diğer taraftan bu âyete en yakın açıklamayı İbn Ömer'in necvâ'ya (gizli konuşmaya) dair rivâyet ettiği hadis-i şerifidir. Bu hadisi Buhârî, Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. Lafzı Müslim'e ait şekliyle hadis-i şerif şöyledir:

İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet günü mü'min aziz ve celil olan Rabbine yaklaştırılır. Nihâyet Allah onu kendi gölgesi (veya rahmeti) altına alır. Ona günahlarını tek tek söyletir. Biliyor musun? der. O: Evet Rabbim biliyorum, der. Allah: Dünyada iken bunları Ben senin için gizledim.

Bugün de bu günahları Ben sana bağışlıyorum, der. Daha sonra ona hasenatının yazılı olduğu sahife verilir. Kâfirlerle münafıklara gelince bütün in-

sanların önünde onlar hakkında: İşte bunlar Allah'a iftira eden, yalan söyleyenlerdir, diye seslenilir." (1)

Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerime mü'minler arasından kâfirleri veli (dost, sırdaş, yönetici) edinenler hakkında nazil olmuştur. Yani; ey mü'minler! Sizler içinizdeki kâfirleri veli edinme duygusunu açıklasanız da gizleseniz de onunla Allah sizi hesaba çekecektir.

Bu açıklamayı el-Vakıdî ve Mukatil yapmıştır. Buna da Al-i İmran Sûresi'nde yer alan yüce Allah'ın: ***"De ki: Göğüslerinizde olan*** (kâfirleri veli edinmeyi) ***gizleseniz de açıklasanız da Allah onu bilir."*** (Al-i İmran, 3/29) buyruğunu delil göstermişlerdir. Bu âyetin (3/29. âyetin) kâfirleri veli edinmekten söz ettiğine delalet eden de bundan önce yer alan: ***"Mü'minler mü'minleri bırakıp kâfirleri veli edinmesinler"*** (Âl-i İmran, 3/28) buyruğudur.

Derim ki: Âyet-i kerimenin bu anlama gelmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü âyetin akışı bunu gerektirmemektedir. Ancak Âl-i İmran Sûresi'ndeki âyetin bu anlama uyduğu ise gâyet açıktır. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

Süfyan b. Uyeyne şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre peygamberler kavimlerine: **"Göklerde ne var yerde ne varsa Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker. Kime dilerse mağfiret eder, kimi dilerse de azaplandırır"** âyetini tebliğ ederlerdi.

* * *

2- Kıraate ve Bazı Lafızlara Dair Açıklamalar:(2)

Yüce Allah'ın: **"Kime dilerse mağfiret eder, kimi dilerse de azaplandırır"** buyruğunu İbn Kesir, Nâfi, Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî şartın cevabına atıf olmak üzere: "(فَيَغْفِرْ ـ وَيُعَذِّبْ): Mağfiret eder, azaplandırır" fiillerinin sonunu sakin okumuşlardır.

İbn Âmir ve Âsım ise her iki fiili de kat' olmak üzere merfu okumuşlardır. Yani o, mağfiret eder ve azaplandırır, demektir.

İbn Abbas, el-A'rec, Ebu'l-Âliye ve Âsım b. Cehderi de bir (أَنْ) edatını takdir ederek, her iki fiili de mansûb okumuştur.

Ancak bunun gerçek şekli, manaya atfolduğudur. Yüce Allah'ın: ***"O verdiğini ona kat kat artırır"*** (el-Bakara, 2/245) buyruğunda olduğu gibi. Buna dair açıklamalar ise önceden (2/245. âyet 10. başlıkta) geçmiş bulunmak-

(1) *Buhârî,* Tefsir 11. sûre 5, Mezâlim 2, Edeb 60, Tevhîd 36; ***Müslim,*** Tevbe 52; *İbn Mâce,* Mukaddime 13; ***Müsned,*** II, 74, 105

(2) Merhum müfessirimiz açıklamaları iki başlık halinde sunacağını belirtmiş olmakla birlikte; "ikinci başlık"ın hangisi olduğunu belirtmemiştir. İkinci başlığın bu olması ihtimalini kuvvetli gördük.

tadır. Ancak lafza atfedilmesi, benzerlik dolayısıyla daha güzeldir. (1) Şairin şöyle dediği gibi:

وَمَهْمَا يَسِعْ مِنْكَ كَلاماً يُنَكِّلْم فَيُجِبْكَ بِعَقْلِ

"Ne zaman senden bir söz bellerse
Konuşur ve sana akıllıca cevap verir."

en-Nehhas da der ki: Talha b. Musarrif'ten, bedel olmak üzere "fâ" harfi olmaksızın: "(يحاسبكم به الله يغفر): Allah onunla sizi hesaba çeker... mağfiret eder" diye okuduğu da rivâyet edilmiştir.

İbn Atiyye der ki: el-Cu'fi ve Hallad da böyle okumuşlardır. İbn Mesud'un Mushaf'ında da böyle olduğu rivâyet edilmiştir.

İbn Cinnî der ki: Bu şekildeki kıraat **"sizi hesaba çeker"** buyruğundan bedeldir ve hesaba çekmenin tefsiri mahiyetinde bir cümledir. Şairin şu sözlerinde olduğu gibi:

رُوَيْداً بَنِي شَيْبَانَ بَعْضَ وَعِيدِكُم تُلاقُوا غَداً خَيلي عَلى سَفْوانِ
تُلاقُوا جِياداً لا تَجِيد عَنِ الوَغَى إِذا ما غَدَتْ في المأْزَقِ المُتَدَانِي

"Yavaş olun Şeybanoğulları size tehdidimin bir kısmı
İle yarın karşı karşıya geleceksiniz: Atlılarım Sefevan tepesindedir
Savaştan yan çizmeyen güzel atlarla karşı karşıya kalacaksınız
Oldukça sıkışık ve dar yerlerde oldukları vakit."

İşte burada da (ikinci beyitteki ifadeden) bedel gelmiştir. Ve şair fiili tekrarlamıştır. Çünkü asıl anlatılmak istenen ondan sonra söylenecek olan sözlerdir.

en-Nehhas der ki: Eğer "fâ" harfi olmasaydı merfu okunması cezmden de güzel olur ve o takdirde hal mahallinde olurdu. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

مَتَى تَأْتِهِ تَعْشُو إِلى ضَوْءِ نارِهِ تَجِدْ خَيْرَ نارٍ عِنْدَها خَيْرُ مُوقِدِ

"Her ne vakit ona gidersen, akşamleyin parlayan ateşine doğru gidersen;
En iyi ateşi bulursun ve yanında en hayırlı ateş yakan olduğu halde."

(1) Buna göre Kurtubî, İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, Hamza ve Kisâî'nin kıraatinin daha uygun olduğunu kabul etmektedir.

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ ۭ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَمَلٰۗىِٕكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۣ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهٖ ۣ وَقَالُوْا سَمِعْنَا
وَاَطَعْنَا ۡ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيْرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا
وُسْعَهَا ۭ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۭ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ اِنْ
نَّسِيْنَآ اَوْ اَخْطَاْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهٗ عَلَى
الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ ۚ وَاعْفُ عَنَّا ۣ
وَاغْفِرْ لَنَا ۣ وَارْحَمْنَا ۣ اَنْتَ مَوْلٰىنَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٢٨٦﴾

285. Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti. Mü'minler de. Her biri Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etti. Peygamberlerinden hiç birini diğerinden ayırmayız. "Dinledik, itaat ettik. Rabbimiz! Senden mağfiret dileriz ve dönüş ancak Sanadır" dediler.

286. Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Kazandığı kendisine, yaptığı da onun aleyhinedir. Rabbimiz unuttuk yahut yanıldıysak bizi sorguya çekme! Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üzerimize ağır yük yükleme! Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükletme! Bizi affet, bize mağfiret buyur ve bize merhamet eyle! Sensin bizim mevlâmız. Kâfirler topluluğuna karşı da bize yardım et!

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyetlerin Nüzul Zamanı, Şekli ve Mânâları:

Yüce Allah'ın: **"Peygamber kendisine Rabbinden indirilene iman etti"** buyruğu el-Hasen, Mücahid ve ed-Dahhak'tan rivâyet edildiğine göre bu âyet-i kerime(nin nüzûlü) Mirac kıssasında sözkonusu olmuştur. İbn Abbas'tan gelen bazı rivâyetlerde de böyle belirtilmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını Cebrail (as) Muhammed (sav)'a indirmiştir. An-

cak bu âyet müstesnadır. Peygamber (sav) Mirac gecesinde bu âyet-i kerimeyi bizzat işitmiştir. Bazıları da: Mirac kıssasında böyle birşey olmamıştır, derler. Çünkü Mirac gecesi Mekke'de olmuştur, bu sûre ise bütünüyle Medine'de inmiştir. Bunun mirac gecesi vahyolunduğunu söyleyenler olayı şöyle anlatırlar: Peygamber (sav) miraca çıkıp semavatta Hz. Cebrail ile birlikte oldukça yüksek biryere ulaştı. Nihâyet es-Sidretu'l-Müntehâ'yı da geçince Cebrail ona: Ben ileri geçemem. Senden başka da bu yeri geçme emri kimseye verilmiş değildir, dedi. Peygamber (sav) yüce Allah'ın dilediği yere ulaşıncaya kadar orayı aşıp gitti.

Hz. Cebrail ona: Rabbine selam ver, diye işarette bulununca Peygamber (sav): Bütün selamlar, salatlar ve iyi ameller (tayyibât) yalnız Allah'ındır, dedi. Yüce Allah da: Selam sana ey Peygamber, Allah'ın rahmeti ve bereketleride (üzerine olsun), diye buyurdu. Peygamber (sav) ümmetinin de bu selamdan bir pay sahibi olmasını istediğinden şöyle buyurdu: Selam bize ve Allah'ın salih kullarına. Bunun üzerine Hz. Cebrail ve bütün semavat ehli şöyle dediler: Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed Allah'ın kulu ve Rasûlüdür. Yüce Allah da ameli mükâfatla karşılayacağı anlamında: **"Peygamber Rabbinden kendisine indirilene iman etti"** yani tasdik etti, diye buyurdu.

Peygamber (sav) bu şeref ve fazilete ümmetinin de ortak olmasını istediğinden şöyle buyurdu: **"Mü'minler de her biri Allah'a, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etti. Peygamberlerinden hiç birini diğerinden ayırmayız."** Yani onlar biz bütün peygamberlere iman ettik, derler. Onlardan herhangi birisini inkâr etmeyiz. Yahudilerle hıristiyanların ayrım gözettiği gibi ayrım gözetmeyiz. Bunun üzerine Rabbi Hz. Peygamber'e: İndirmiş olduğum bir âyeti kabulleri (karşılamaları) nasıl oldu? diye sordu. Bununla kastettiği ise: *"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de..."* buyruğudur. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: **"Dinledik, itaat ettik. Rabbimiz, Senden mağfiret dileriz ve dönüş ancak sanadır dediler."** Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: **"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez."** Yani takatinden başkasını yüklemez. Takatinden aşağısı diye de açıklanmıştır. Hayır kabilinden **"kazandığı kendisine"** şer kabilinden **"yaptığı da onun aleyhinedir."**

Bu sırada Cebrail şöyle dedi: Dile, dileğin sana verilecektir. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: **"Rabbimiz, unuttuk"** yani bilmedik **"yahut yanıldıysak"** yani kasten kötülük işlediysek **"bizi sorguya çekme."**

Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Eğer bizler unutarak veya hata işleyerek amel edersek bizi sorumlu tutma. Cebrail ona: Bu, isteğin sana verilmiştir. Ümmetinden hata ve unutma(nın sorumluluğu) kaldırılmıştır. Başka birşey iste.

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: **"Rabbimiz, bizden öncekilere yükledi-**

Bizi gibi üzerimize ağır yük yükleme." Daha öncekilere Allah zulümleri sebebiyle hoş ve temiz şeyleri haram kılmıştı.. Onlar geceleyin bir günah işledikleri vakit bunun kapıları üzerine yazıldığını görürlerdi. Üzerlerindeki namaz vakti sayısı elli idi. Allah bu ümmetin yükünü hafifletti ve elli vakit namazı farz kıldıktan sonra daha da aşağıya indirdi.

Daha sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: **"Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme."** Şöyle demek istiyor: Altından kalkamayacağımız amelleri bizden isteyerek bize ağırlık verme, o takdirde Sen bize azap edersin. Bize zor gelecek ameller yükleme, anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü elli vakit namaz kılmaları emrolunmuş olsaydı bunu yapabilirlerdi, fakat onlara zor ve ağır gelirdi. Bunu devamlı kılmak gücüne sahip olamazlardı.

"Bize" bütün bunlardan **"günahlarımızı bağışla."** Şu şekilde de açıklanmıştır: **"Bizi"** meshten (başka yaratıklara dönüştürülmekten) **"affet. Bize"** hasften (yerin dibine geçirilmekten) **"mağfiret buyur. Ve bize"** kazften (gökten gelen azaptan) **"merhamet eyle."** Çünkü geçmiş ümmetlerin kimisine mesh, kimisine hasf, kimisine de kazf isabet etmişti.

Daha sonra şöyle buyurmaktadır: **"Sensin bizim mevlâmız."** Gerçek dostumuz ve koruyucumuz. **"Kâfirler topluluğuna karşı da bize yardım et."** Ve Hz. Peygamber'in bu duası kabul buyuruldu.

Peygamber (sav)'dan: "Bir aylık mesafeden korku ile bana yardım olundu"[1] dediği rivâyet edilmiştir. Denildiğine göre gaziler ihlaslı bir niyet ile yurtlarından çıkıp savaş davullarını vurduklarında dört bir yandan bir aylık mesafe uzaklıkta kâfirlerin kalplerine korku ve heybet düşer. Onların savaşa çıktıklarını ister bilsinler, ister bilmesinler.

Daha sonra Peygamber (sav), miracdan geri dönünce ümmetine bunu bildirsin diye bu âyet-i kerimeleri yüce Allah vahiy yoluyla indirdi.

Bu âyet-i kerimenin bir başka tefsiri daha vardır. ez-Zeccac der ki: Yüce Allah bu sûrede namazın ve zekâtın farz olduğunu zikredip haccın hükümlerini, ay halinin, boşamanın, îlânın hükümlerini beyan edip peygamberlerin kıssalarını anlatıp faizin de hükmünü açıkladıktan sonra: *"Göklerde ne var yerde ne varsa Allah'ındır"* diyerek kendi azametini sözkonusu etti. Daha sonra Peygamberinin tasdikini, arkasından da mü'minlerin bütün bunları tasdikini sözkonusu ederek: **"Ve Peygamber kendisine Rabbinden indirilene iman etti..."** diye buyurdu. Yani Allah'ın Rasûlü sözü geçen bütün bunları tasdik etti. Aynı şekilde mü'minlerin hepsi de Allah'ı, meleklerini, kitaplarını ve rasûllerini tasdik etti.

---

(1) *Buhârî*, Teyemmüm 1, Salât 56; *Müslim*, Mesâcid 3; *Nesâî*, Ğusl 26; *Dârimî*, Salât 111, Siyer 29; *Müsned*, III, 304, IV, 416, V, 248, 256.

Bu Âyetin Nüzul Sebebi:

Denildiğine göre bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi, ondan önce yer alan: *"Göklerde ne var yerde ne varsa* (hepsi) *Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker. Kime dilerse mağfiret eder, kimi dilerse de azaplandırır. Allah herşeye kadirdir"* (meallindeki) âyet-i kerimesidir. Bu buyruk, Peygamber (sav)'a indirilince durum Rasûlullah (sav)'ın ashabına çok ağır geldi. Rasûlullah (sav)'ın yanına gelip dizleri üstüne çöktüler ve: Ey Allah'ın Rasûlü dediler. Namaz, oruç, cihad, sadaka gibi gücümüzün yettiği amellerle mükellef tutulduk. Allah bize bu âyet-i kerimeyi inzal buyurdu. Biz bunun altından kalkamıyoruz. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizler de sizden önceki iki kitap ehli gibi dinledik ve isyan ettik, mi demek istiyorsunuz? Bunun yerine: Dinledik itaat ettik. Rabbimiz, Senden mağfiret dileriz. Ve dönüş ancak Sanadır" deyiniz. Onlar da: Dinledik, itaat ettik, Rabbimiz senden mağfiret dileriz ve dönüş ancak sanadır" dediler. Bu buyrukları okumaya başlayınca dilleri buna alıştı. (İtaate boyun eğdi). Bunun akabinde de yüce Allah: **"O peygamber kendisine Rabbinden indirilene iman etti. Mü'minler de. Her biri Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etti. Peygamberlerinden hiç birini diğerinden ayırmayız. Dinledik itaat ettik. Rabbimiz Senden mağfiret dileriz ve dönüş ancak Sanadır, dediler"** buyruğunu indirdi. Onlar bunu yapınca yüce Allah (az önce sözü geçen) o âyeti neshederek şu buyruğu inzal buyurdu: **"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Kazandığı kendisine yaptığı da onun aleyhinedir. Rabbimiz, unuttuk ya da yanıldıysak bizi sorguya çekme."** Yüce Allah: "Evet, (öyle yapacağım)" diye buyurdu. **"Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üzerimize ağır yük yükleme!"** Yüce Allah: "Evet (öyle yapacağım)" diye buyurdu. **"Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"** Yüce Allah: "Evet (öyle yapacağım)" diye buyurdu. **"Bizi affet, bize mağfiret buyur ve bize merhamet eyle. Sensin bizim mevlamız, kâfirler topluluğuna karşı da bize yardım et."** Yüce Allah: "Evet (yapacağım)" diye buyurdu. Bu hadisi Müslim, Ebu Hureyre'den rivâyet etmiştir.(1)

İlim adamlarımız der ki: Hadisin bundan önce kaydedilen rivâyetinde "evet yaptım" (el-Bakara, 2/284. âyet 1. başlıkta) denilmesi, burada ise "evet" diye buyurulması hadis-i şerifin mana yoluyla nakledilebileceğine delildir. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir.

Nihâyet ashab: Dinledik ve itaat ettik, demeye koyulunca yüce Allah bu âyet-i kerimede onları övdü ve güzel bir şekilde onlardan söz etti. İçlerinden geçirecekleri düşünceler hususundaki zorluğu da kaldırdı. İşte bu da itaatin ve yalnızca Allah'a bağlanmanın meyvesidir. İsrailoğulları hakkında ise

(1) *Müslim,* İman 199; *Müsned,* II, 412.

bunun tam zıddı sözkonusu olmuştur. Onlar yerilmiş, zillet, miskinlik, topraklarından sürülme gibi oldukça zorluklarla maruz bırakılmıştır. Çünkü onlar: İşittik ve isyan ettik demişlerdi. İşte bu da isyanın Allah'a karşı diklenmenin sonucudur. Allah lütuf ve keremiyle bizleri intikamından azabından, muhafaza buyursun.

Hadis-i şerifte nakledildiğine göre Peygamber (sav)'a şöyle denilmiş: Sabit b. Kays b. Şemmas'ın evi her gece kandillerle aydınlatılıyor. O: "Herhalde Bakara Sûresi'ni okuyor olmalıdır" diye buyurdu. Sabit'e durum sorulunca şöyle dedi: Bakara Sûresi'nden "Amenerrasûlü..."yü okudum. Bu buyruk, Peygamber (sav)'ın ashab-ı kiramı, Allah'ın kendilerine vadettiği şekilde içlerinde gizlediklerinden dolayı hesaba çekilecekleri bildirilince, bunun kendilerine ağır gelmesi üzerine nazil oldu. Onlar bunun kendilerine ağır geldiğinden Peygamber (sav)'a şikâyette bulununca o da şöyle dedi: "Galiba sizler İsrailoğullarının söylediği gibi işittik ve isyan ettik diyeceksiniz." Onlar, hayır işittik ve itaat ettik, dediler. Bunun üzerine yüce Allah onları övmek üzere: **"O peygamber kendisine Rabbinden indirilene iman etti..."** buyruğunu indirdi. Peygamber (sav) da: "Zaten onlara iman etmek yaraşır" diye buyurdu. (1)

2- İman:

Yüce Allah'ın: **"İman etti"** buyruğu tasdik etti, demektir. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir.

İndirilen ise Kur'ân-ı Kerîm'dir. İbn Mes'ud da: **"Mü'minler de her biri Allah'a... iman ettiler"** buyruğunu: "(وآمن المؤمنون كل آمن بالله): Mü'minler de iman etti, her biri Allah'a.... iman etti" diye okumuştur. Bunun Kur'ân-ı Kerîm'den başka anlamına göre "iman ettiler" diye çoğul olarak okunması caizdir. Nafi', İbn Kesir ve Ebu Bekr'in rivâyetinde Asım ile İbn Amir "(وَكُتُبِهِ): Kitaplarına diye çoğul olarak okumuşlardır. Ancak et-Tahrim Sûresi'nde (66/12. âyette) tekil olarak "kitabına" anlamında: (كتابه) diye okumuşlardır. Ebu Amr ise, hem burada hem de et-Tahrim Sûresi'nde çoğul olarak **"kitaplarına"** diye okumuştur. Hamza ve el-Kisaî, her iki yerde de tekil olarak "Kitabına" diye okumuşlardır.

Çoğul okuyan kimse "kitap" kelimesinin çoğulunu kasteder. Tekil okuyan ise Allah tarafından indirilmiş bulunan yazılı her şeyi ifade eden masdarı kastetmiş olur.Yine tekil okuyanların okuyuşuna göre çoğulun kastedilmesi de mümkündür. O takdirde "el-Kitap" cins ismi olur ve böylelikle her iki kıraat birbirine eşit olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah peygamberleri müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdi ve beraberlerinde...*

(1) Hâkim, *Müstedrek*, II, 315.

kitabı indirdi." (el-Bakara, 2/213)

Çoğunluk "sin" harfini ötreli olarak "(ورُسُله): Peygamberlerine" diye okumuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen çoğul olarak: "(رُسلنا ورُسلكم ورُسلك): Peygamberlerimiz, peygamberleriniz, peygamberlerin" buyruğunu da bu şekilde (yani "sin" harfini ötreli olarak) okumuşlardır. Ancak İbn Amr'dan, onun "(رسْلنا ورسْلكم): Peygamberlerimiz, peygamberleriniz"i "sin" harfini sakin olarak okuduğu rivâyet edilmiştir.

"(رسلك): Peygamberlerin" kelimesini ise hem ötreli hem de sakin olarak okuduğu rivâyet edilmiştir.

Ebu Ali der ki: "Peygamberlerin" buyruğunu ötreli olarak okuyanların okuyuşu, kelimenin aslına uygundur. Bunu sakin olarak okuyan kimse ise benzer şekilde fakat tekil kelimeleri sakin okuduğu gibi okur. (عُنْق وطُنُب): Boyun, çadırı kazığa bağlayan ip, kelimelerinde olduğu gibi. Tekil kelimeler bu şekilde sakin okunduğuna göre daha ağır olan çoğul kelimelerin de böyle olması daha uygundur.

Mekkî de bu anlamda açıklamalarda bulunmuştur. İnsanların cumhuru (çoğunluğu) "nun" harfi ile: "(لا نُفَرِّقُ): **Ayırmayız"** diye okumuşlardır. Yani ayırmayız derler, demektir. Burada "demek" hazfedilmiştir. Bu kelimenin hazfi çokça rastlanılan bir durumdur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Melekler de her kapıdan onların yanına girip.. selam sizlere..."*** (er-Rad, 13/23) Yani selam sizlere derler demektir. Yine: ***"Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Rabbimiz Sen bunları boşuna yaratmadın."*** (Âl-i İmran, 3/191). Yani, Rabbimiz.. derler, demektir. Ve buna benzer diğer buyruklarda da böyledir.

Said b. Cübeyr, Yahya b. Ya'mer, Ebu Zür'a b. Amr b. Cerir ve Yakub ise "ya" harfiyle: "(لا يفرق): Hiç biri ayırım gözetmez" anlamında okumuşlardır. Harun der ki: Bu kelime, İbn Mes'ud'un kıraatinde "(لا يفرقون): Ayrım gözetmezler" şeklindedir.

Yüce Allah'ın burada: "(بَيْنَ أَحَدٍ): **Hiç birini diğerinden"** diye tekil olarak "hiç birilerini" anlamına gelecek şekilde: (آحاد) diye çoğul buyurulmaması "hiçbir"in aynı şekilde tekili de çoğulu da kapsaması dolayısıyladır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"O zaman da sizden hiç bir kimse ondan bunu engelleyiciler olamazsınız."*** (el-Hakka, 69/47) Burada **"engelleyiciler", "kimse"**nin sıfatıdır. Çünkü bu kelime çoğul anlamını ifade etmektedir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmaktadır: "Ganimetler siyah başlı olup da sizden başka kimseye helâl kılınmış değildir"[1] diye buyurmuştur. Ru'be de şöyle demektedir:

إذا أمـورُ النـاس دِينَتْ دينكـا لا يـرهَبـون أحَـداً مِنْ دونكـا

(1) *Tirmizî,* Tefsir 8. sûre 7.

"İnsanların işleri senin itaatine göre düzenlenirse
Senden başka kimseden korkmazlar."

Bu âyet-i kerimenin anlamı da şudur: Mü'minler bir kısmına iman edip bir kısmını inkar eden yahudi ve hıristiyanlar gibi değildir.

3- Huzuruna Varılacak Olan Allah'ı Dinleyip İtaat Etmek:

Yüce Allah'ın: **"Dinledik, itaat ettik.. dediler"** buyruğunda bir hazif vardır. Bizler kabul edenlerin işitmesi gibi işittik, demektir. "İşittik" kelimesinin "kabul ettik" anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim: "Allah kendisine hamdedeni işitti" denildiği vakit "onun hamdini kabul etti" denilmektedir. O takdirde bu buyrukta hazf sözkonusu değildir. Kısacası, bu sözü söyleyenin öğülmüş olmasını gerektirmektedir. İtaat, verilen emri kabul etmek demektir.

"(غُفْرَانَكَ) Senden mağfiret dileriz": anlamındaki buyruğu "küfran ve hüsran" gibi bir masdardır. Bu buyrukta amil olan ise mukadder bir fiildir. Bunun takdiri ise bize mağfiretini ihsan et (anlamında: اغفر غفرانك) şeklindedir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. Başkaları ise takdiri: Senden mağfiretini isteriz (anlamında: نطلب غفرانك) şeklindedir, derler.

"Dönüş ancak Sanadır" buyruğu ise öldükten sonra dirilmeyi ve yüce Allah'ın huzurunda durmayı ikrar ve kabulü ifade eder. Bu âyet-i kerime nazil olunca Hz. Cebrail'in Peygamber (sav)'a: "Allah sana ve ümmetine övgüde bulunmaktadır. Dilekte bulun sana verilecektir" dedi, bunun üzerine sûrenin sonuna kadar bulunan buyruklarla dileğini ifade etti.[1]

4- Allah'ın İnsanlara Teklifi:

Yüce Allah'ın: **"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"** buyruğunda geçen **teklif:** İnsana zor ve ağır gelen şeyi emretmek, demektir. **Tekellüf** zor olan bir işin altına girmek, onu omuzlamaya çalışmak demektir. Bu açıklamaları el-Cevherî nakletmiştir.

Gücün yetmesi (el-Vus'): Takat ve imkân anlamındadır.

Bu, kat'î bir haberdir. Yüce Allah, bu âyetin nüzûlünden itibaren, ister kalbin ister azaların yerine getireceği türden olsun, kullarını mükellef tutacağı her bir amelin, mutlaka mükellefin gücü çerçevesinde, idrâk ve bünyesinin kaldırabileceği boyutlarda olacağını açıkça nassa bağlamaktadır. İşte bu buyruk ile müslümanların içlerinden geçip giden duygular ile ilgili kanaatlerinden dolayı içine düştükleri sıkıntı açılmış oldu.

Ebu Hureyre (ra)'ın naklettiği de bu âyet-i kerimenin anlamını ifade eder. O der ki: Cafer b. Ebi Talib müstesna hiçbir kimsenin annesinin beni doğurmuş olmasını arzulamış değilim. Bir gün aç olduğum halde Cafer'in ar-

(1) *İbn Kesîr*, I, 508.

kasından gidiyordum. Evine varınca evinde etrafında ufak tefek artıklar kalmış bir yağ tulumundan başka birşey bulamadı. Onu önünde yardı. Onda bulunan yağı ve kaynatılmış hurma pekmezini sıyırmaya başladık. Bu arada şu beyiti okuyordu:

ما كلّف الله نفساً فوْق طاقتها ولا تَجُود يَدٌ إلّا بما تَجِدُ

"Allah hiçbir kimseye gücünden fazlasını yüklememiştir
Ve hiçbir kimse cömertlik edip elinden bulunandan başkasını veremez."

5- Teklif-i mâ lâ yutâk (Güçten Fazlasının Teklif Edilmesi):

İnsanlar dünya ahkâmı hususunda güç yetirilemeyen şeylerin teklif edilmesinin caiz olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bununla birlikte şeriatte böyle bir mükellefiyetin bulunmadığını ve bu âyet-i kerimenin de böyle bir teklifin olmadığını ilan ettiğini ittifakla kabul ederler.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve kelamcılardan bir topluluk şöyle demektedir: Güç yetirilemeyen teklif aklen caizdir (mümkündür) ve bu şeriatin öngördüğü akaid esaslarından herhangi bir şeye aykırı düşmez. Böyle bir teklif (olduğu takdirde) mükellefin azab edilmesine ve bunun kat'î olacağına bir emare olur. Buna benzer bir teklif ise Suret yapanların (hadis-i şerifte belirtildiği şekilde) bir arpayı düğümlemekle mükellef tutulması[1] buna benzer.

Bunun caiz olduğunu kabul edenler Muhammed (sav)'ın risaletinde vaki olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir kesim bu Ebu Leheb olayında gerçekleşmiştir. Çünkü ona şeriatin bütününe iman etme teklif edildiği halde; yine Şeriatin bir hükmü ile onun iman etmeyeceği bildirilmiştir. Çünkü onun hakkında iki elinin kuruması ve cehennemi boylaması hükmü verilmiştir. Bu ise onun iman etmeyeceği anlamına gelir. Bir taraftan o iman etmekle mükellef tutulurken, diğer taraftan etmemekle mükellef tutulmuştur.

Bir kesim de şöyle demiştir: Böyle birşey katiyyen vaki olmamıştır. Bu konuda icma olduğu da nakledilmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Alevli bir ateşe girecektir"*** (Tebbet, 111/3) buyruğu eğer bu haliyle ölürse böyle olacaktır, anlamındadır. Bunu da İbn Atiyye nakletmiştir.

"Teklif etmek" fiili iki mef'ule taaddî eder (geçiş yapar). Bunlardan bir tanesi mahzuftur. Bunun takdiri de bir ibadet veya bir şey olabilir. Şanı yüce Allah, bizim üzerimizdeki lütuf ve in'amı ile bize tek kişinin on kişiye karşı sebat göstermesi, insanın vatanından hicret edip çıkması, ailesinden vatan ve

(1) *Ebû Dâvûd,* Edeb 88; *Tirmizî,* Ru'yâ 8; *İbn Mâce,* Ta'biu'r-Ruyâ 8; *Müsned,* I, 216, 246, II, 504. Burada arpaya düğümlemeleri emrolunacak olanların suret yapanlar değil, yalan rüya uydurup anlatanlar olacakları belirtilmektedir. Suret yapanlara ise, suretlerine ruh vermeleri emredilecektir. (Bk. *Müsned,* belirtilen yerler).

alışkanlıklarından ayrılması gibi ağır ve zor şeylerle mükellef tutsa bile, hiçbir zaman oldukça ağır gelen meşakkatli işlerle acı ve ıstırap veren şeylerle -bizden öncekileri kendilerini öldürmek, elbise ve tenlerinde sidiğin değdiği yerleri kesmek gibi mükellefiyetlerle- yüklü tutmamıştır. Aksine bizim için kolaylaştırmış, bize acımış, üzerimizden ağırlıkları ve bizden öncekilerin boynuna koymuş olduğu prangaları kaldırmıştır. O bakımdan Allah'a hamdederiz, minnet O'nadır, lütuf ve nimet O'ndandır.

6- Kazandıklarınız Lehinize veya Aleyhinizedir:

Yüce Allah'ın: **"Kazandığı kendisine yaptığı da onun aleyhinedir"** buyruğunda hasenât ve seyyiâtı kastetmektedir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Müfessirlerden bir topluluk da bu görüştedir ve bu konuda aralarında görüş ayrılığı yoktur. Bunu da İbn Atiyye belirtmiştir. Bu buyruk, yüce Allah'ın: ***"Hiçbir yük yüklenici bir diğerinin yükünü yüklenmez..."*** (el-En'am, 6/164); ***"Herkesin kazandığı yalnız kendi aleyhinedir"*** (el-En'am, 6/164) buyruğuna benzemektedir.

İnsanın iradesi olmaksızın içinden gelip geçen duygular ve benzeri şeyler ise, insanın kazandığı şeyler arasında yer almaz. Hasenât ile ilgili tabir, onları kazanınca insan sevinip neş'elendiğinden dolayı "(لَهَا): **Kendisine, lehine"** diye gelmiştir. Ve böylelikle bunlar adeta onun mülkiyetine izafe edilmektedir. Seyyiâtı ifade etmek için ise ağırlıklar, ağır yükler ve zor taşınabilir şeyler oldukları için (عَلَيْهَا): **Aleyhinedir"** tabiri kullanılmıştır. Bu, kişinin: Benim malım vardır ve üzerimde borç vardır" demesine benzer.

"Kazanmak" fiili değişik kalıplarda kullanılmak suretiyle sözün akışına da güzellik kazandırılmıştır. Tıpkı: ***"Bundan ötürü o kâfirlere mühlet ver. Onlara azıcık bir mühlet ver"*** (et-Tarık, 86/17) buyruğunda olduğu gibi.

İbn Atiyye der ki: Bu buyruktan ben şunu anlıyorum: Hasenât, herhangi bir zorlanma ve sıkıntı olmaksızın kazanılan şeyler arasında yer alır. Çünkü bunları kazanan kimse, yüce Allah'ın tesbit ettiği yolun ve şeriatinin çizgisi üzerindedir. Seyyiât ise mübalağa ifade eden bir kip ile kullanılarak, zorlukla kazanıldığına işaret edilmek istenmektedir. Çünkü bu günahları kazanan kimse, yüce Allah'ın yasak perdesini delmekte, bu perdeyi aşarak günahlara ulaşmaktadır. İşte böyle bir anlam dolayısıyla bu âyet-i kerimede aynı fiilin farklı şekilde gelmesi gerçekten güzeldir.

7- Kulların Fiilleri Hakkında Kullanılması Gereken Uygun Tabir:

Bu âyet-i kerimede imamlarımızın, kulların fiilleri hakkında: "Kesb ve iktisâb" fiillerini kullandığının doğru olduğuna delil vardır. Bundan dolayı fiilleri hakkında "yarattı ve yaratıcı" kelimeleri kullanmamışlardır. Bu konuda bu kelimeleri kullanan cür'etkâr bid'atçilere muhalif tutum izlemişlerdir.

İmamlarımız arasından bunu kul hakkında kullanıp kulun fail olduğunu belirtenler ise, katıksız mecazî anlamıyla kullanmışlardır.

el-Mehdevî ve başkası der ki: Âyetin, kimse kimsenin günahından dolayı sorgulanmaz manasına olduğu da söylenmiştir. İbn Atiyye ise der ki: Bu, aslında doğru bir sözdür. Fakat bu âyet-i kerimeden değil, başkasından anlaşılan bir gerçektir.

8- Bu Âyetten Kısasa Dair Çıkartılan Hükümler:

el-Kiya et-Taberî der ki: Yüce Allah'ın: **"Kazandığı kendisine, yaptığı da onun aleyhinedir"** buyruğu başkasını ağır bir cisim ile yahut boğarak veya suda boğmak suretiyle öldürenin, kısas ya da diyet ödeyerek cezalandırılacağına delildir. Ve bu, böyle bir maktulün diyetini katilin akilesi öder, diyenlerin görüşlerine muhaliftir. Çünkü bu görüş zahire aykırıdır. Ayrıca kısasın, babadan sakıt olduğuna delildir. Ancak bu, katilin ortağından sakıt olmasını gerektirmez. Ayrıca bu buyruk akıllı bir kadının, bir delinin kendisiyle zina etmesine fırsat verdiği takdirde ona haddin uygulanması gerektiğine de delildir.

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî der ki: "Bizim ilim adamlarımız, bu âyet-i kerimenin Ebu Hanife'ye hilafen baba ile ortak bir şekilde cinâyet işleyene kısas uygulanacağına delil olduğunu zikretmişlerdir. Aynı şekilde hata yoluyla öldürenin ortağına da -Şafiî ve Ebu Hanife'ye hilafen kısas uygulanacağını söylemişlerdir. Çünkü bunların her birisi öldürme fiilini kazanmıştır. Derler ki: Üzerine kısas düşmeyen kimsenin, kısas düşen kimse ile ortaklaşa cinâyet işlemesi, şüphe dolayısıyla bertaraf edilmesi gereken hadlerin bertaraf edilmesi için şüphe teşkil etmez."

9- Unuttuk ya da Yanıldıysak Bizi Sorgulama:

Yüce Allah'ın: **"Rabbimiz, unuttuk ya da yanıldıysak bizi sorguya çekme"** buyruğunun anlamı şudur: Bu iki halde veya birisine göre işleyeceğimiz günahları affet. Hz. Peygamber'in şu buyruğunda olduğu gibi: "Ümmetimden hata, unutma ve yapmak için zorlandıkları şey(in sorumluluğu) kaldırılmıştır."(1)

Burada kaldırıldığı belirtilen şey, bu tür davranışların günahıdır. Günahın kaldırıldığı hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Ancak buna bağlı olarak meydana gelen hükümler hakkında görüş ayrılığı vardır. Acaba bu hükümler de kaldırılıp herhangi bir şey uygulamak gerekmez mi, yoksa bütün bunların hükümlerini uygulamak gerekir mi? Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Doğrusu bunun olaylara göre farklılık arzedece-

(1) *İbn Mâce,* Talâk 16; el-Azizî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr,* II, 294-295. Ayrıca bk. 284. âyet 1. başlık, 4. şıkta yer alan benzeri hadisin kaynakları.

gidir. Tazminatlar, diyetler ve farz namazlar gibi. Bir kısmı da ittifakla düşer, kabul edilmiştir. Kısas, küfür sözünü söylemek gibi. Bir kısmı hakkında da ihtilaf sözkonusudur. Ramazan ayında unutarak yemek yiyen yahut yanılarak yeminini bozan kimse ve buna benzer yanılarak ve unutarak yapılan sair işler. Bunların hangilerinin ne türden oldukları fürua dair (fıkıh) kitaplar(ın)dan öğrenilir.

10- Ağır Yük:

Yüce Allah'ın: **"Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üzerimize ağır yük yüklemel"** buyruğundaki: **"Isr; ağır yük"** ile ilgili olarak Malik b. er-Rabi' der ki: Oldukça zor ve ağır emir demektir. Said b. Ümeyr: Zor amel demektir. İsrailoğullarına ağır gelen sidik vesair şeylere dair hükümlerdir, der. ed-Dahhâk der ki: Onlara oldukça zorlu işler yükletilirdi. Bu da Malik ve er-Rabi'in açıklamalarına yakındır. en-Nâbiğa'nın şu sözü de bu kabildendir:

يا مانع الضَّيْم أن يَغشى سَرَاتَهم والحامل الإصر عنهم بعدما عرفوا

"Ey zulmün ve zilletin kavmini örtmesine mani olan
Ve onlar suda boğulduktan sonra üzerlerinden ağır yüklerini kaldırıp taşıyan."(1)

Ata der ki: Isr, maymun ve domuzlara dönüştürülmektir. Bunu İbn Zeyd de söylemiştir. Yine İbn Zeyd'den nakledildiğine göre, tevbe ve keffareti sözkonusu olmayan günahtır. Isr, sözlükte söz ve ahid demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"İkrar ettiniz mi ve buna dair ahdini aldınız mı*** (kabul ettiniz mi?)" (Âl-i İmran, 3/81)

Yine Isr, darlık, günahı ve ağırlık anlamındadır. İsar ise yüklerin ve benzerlerinin kendisiyle bağlandığı ip demektir. Bu fiil aynı zamanda hapsetmek anlamında da kullanılır. İşte ısr da buradan gelmektedir. el-Cevherî der ki: Bunun mekân ismi "me'sır ve me'sar" gelir. Çoğulu da "meâsir"dir. Ancak halk bunu ("ayn" harfiyle) "me'âsir" diye kullanır.

İbn Huveyzimendâd der ki: Bu âyet-i kerimenin zahiri, karşı görüşü savunanların ağır olduğu ileri sürdükleri her ibadet hakkında karşı delil olarak kullanılabilir (o ibadetin ağır olmadığı bununla isbatlanabilir). Bu, yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: ***"Dinde size güçlük vermedi"*** (el-Hacc, 22/78) Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu da andırmaktadır: "Din kolaylıktır, o halde kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız."(2) Allah'ım, Muhammed (sav)'ın ümmetine zorluk çıkartanlara sen de zorluk çıkart.

---

(1) Son kelime, nüshalardan birisinde yer aldığı belirtilen "arakû" şekline göre tercüme edilmiştir.

(2) Hadisin: "Din kolaylıktır" bölümünü: ***Buhârî,*** İman 29; ***Nesâî,*** İman 28; ***Müsned,*** V, 69'da; "kolaylaştırın, zorlaştırmayın" bölümünü: ***Buhârî,*** Meğâzî 60, Ahkâm 22'de kaydetmektedir.

Derim ki: el-Kiyâ et-Taberî de buna yakın ifadelerle şöyle demektedir: Bu buyruk, zahiri itibariyle müsamahakâr Hanif dinine aykırı olan zorluk ve darlığın reddedilmesi hakkında delil olarak kullanılabilir ve bu açıkça anlaşılan bir hususdur.

11- Gücümüzden Fazlasını Yükleme:

Yüce Allah'ın: **"Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükletme"** buyruğu ile ilgili olarak Katade şöyle demektedir: Bunun anlamı şudur: Bizden öncekilere işi zorlaştırdığın gibi bize de zorlaştırma. ed-Dahhak der ki: Altından kalkamayacağımız, güç yetiremeyeceğimiz amelleri işlemekle bizi yükümlü tutma. İbn Zeyd de buna yakın bir açıklama getirmiştir. İbn Cüreyc der ki: Bizleri maymun ve domuzlara çevirme. Selam b. Sâbûr da der ki: Bizim takat getiremeyeceğimiz iş, şehvetin aşırı derecede kabarmasıdır. en-Nekkaş da bunu Mücahid ve Ata'dan nakletmiştir. Rivâyet edildiğine göre Ebu'd-Derda duasında şöyle dermiş: "Hazırlığı bulunmayan bir şehvet taşkınlığından Sana sığınırım!" es-Süddî der ki: Burada kasıt, takat getirilmeyen şeyler, İsrailoğullarına yükletilmiş bulunan ağır yükler ve prangalardır. (bk. el-A'raf, 7/157)

"Bizi" yani günahlarımızı **"affet."** Terkedip ceza verilmediği vakit bu kelime kullanılır. **"Bize mağfiret buyur."** Yani günahlarımızı ört. Çünkü **el-ğafr:** Örtmek demektir.

"Bize merhamet eyle." Sen üzerimize lütfunla rahmetini gönder!

"Sensin bizim mevlamız" bizim velimiz, dostumuz, yardımcımız Sensin.

Bu buyruklar insanlara nasıl dua edeceklerini öğretmek sadedindedir. Muaz b. Cebel'den rivâyet edildiğine göre; o bu sûreyi okumayı bitirdi mi "amin" dermiş.

İbn Atiyye der ki: Böyle söylemenin onun tarafından Peygamber (sav)'dan rivâyet edildiği zannedilmektedir. Eğer böyle ise bu bir mükemmelliktir. Şâyet değilse Fatiha Sûresi'ne kıyasen "amin" demektedir. Çünkü orada da dua vardır, burada da dua vardır. O bakımdan (burada da amin demek) güzel birşeydir. Ali b. Ebi Talib de der ki: Bu iki âyeti okumaksızın uyuyan bir kimsenin İslâm'ı akledip idrâk etmiş olduğunu sanmıyorum.(1)

Derim ki: Müslim bu manada Ebu Mesud el-Ensarî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim bir gecede Bakara Sûresi'nin sonundaki şu iki âyet-i kerimeyi okursa bu iki âyet ona yeter."(2)

Bunları okumak, gece namazının yerini tutar şeklinde açıklanmıştır. Ni-

(1) *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 14; yakın lafızlarla.

(2) *Buhârî*, Meğâzî 12, Fedâilu'l-Kur'ân 10, 27, 34; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirîn 255, 256; *Ebû Dâvûd*, Ramadân 9; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Kur'ân 4; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 183; *Dârimî*, Salât 170, Fedâilu'l-Kur'ân 14; *Müsned*, IV, 118, 121, 122.

teklim İbn Ömer'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah, üzerime bu iki âyeti cennet hazinelerinden indirdi ve bunlarla Bakara Sûresi'ni sona erdirdi. Rahman (olan Allah) bu iki âyeti bütün mahlukatı yaratmadan bin yıl önce kendi eliyle yazdı. Her kim yatsı namazından sonra bu iki âyeti iki defa okursa, gece namazı yerine ona kâfi gelirler. Bunlar "Âmenerrasûlu"den itibaren Bakara'nın sonuna kadar olan âyetlerdir."(1)

Bu iki âyetin şeytanın şerrine karşı kişiye yeterli olacağı da söylenmiştir. Şeytanın onun üzerinde herhangi bir etkisi olmaz. Ebu Amr ed-Dânî, Huzeyfe b. el-Yeman'dan isnadıyla şöyle dediğini zikretmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Aziz ve celil olan Allah gökleri ve yeri yaratmadan iki bin yıl önce bir kitap yazdı. İşte o kitaptan, Bakara Sûresi'ni kendileriyle sona erdirdiği üç âyet-i kerime indirdi. Her kim evinde bunları okursa üç gün süreyle şeytan onun evine yaklaşmaz."(2)

Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu da rivâyet edilmektedir: "Bakara Sûresi'nin sonundaki bu âyet-i kerimeler bana Arşın altındaki bir hazineden verilmiştir. Benden önce bunlar hiçbir peygambere verilmiş değildir." (3) Bu buyruk, sahihtir.

Fatiha Sûresi'nin tefsirinde, meleğin Fatiha ile birlikte bu âyetleri indirdiği belirtilmişti.

Hamd Allah'a mahsustur.

BAKARA SÛRESİ'NİN SONU

(1) Bu lafızlarla kaynağını tespit edemedik.
(2) *Tirmizî*, Fedâilu'l-Kur'ân 6; *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 14.
(3) Yakın lafızlarla, *Dârimî*, aynı yer.

Âl-i İmrân Sûresi

1 - 200. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Medine'de inmiştir. 200 âyettir).

الٓمٓ ﴿١﴾ اللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْحَيُّ ٱلْقَيُّومُ ﴿٢﴾

1. Elif, Lâm, Mim.
2. Allah O'dur ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Hay'dır, Kayyûm'dur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Tek İlâh Allah'tır:

Yüce Allah'ın: **"Elif, Lâm, Mîm. Allah O'dur ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Hay'dır, Kayyûm'dur"** buyruğu ile başlayan bu sûrenin Medine'de indiği icmâ' ile kabul edilmiştir. en-Nekkaş, bu sûrenin Tevrat'taki adının "Taybe" olduğunu nakletmektedir.

el-Hasen, Amr b. Ubeyd, Asım b. Ebi'n-Necûd [1] ve Ebû Ca'fer er-Ruâsî vasl "Elif"ini kat' ile (الٓمَ اللهُ) şeklinde ve: "(واحد، إثنان، ثلاثة، أربعة): Bir, iki, üç, dört" gibi sayı isimleri vasl olmakla birlikte vakf takdir ettikleri gibi, "Elif, Lâm, Mîm" üzerinde de vakf takdir ederek "Elif, Lâm, Mîm Allahu..." şeklinde okurlar.

el-Alıfeş Said der ki: İki sâkinin birarada bulunması dolayısıyla "Elif, Lâm, Mîm"in "Mîm" harfini esreli olmak üzere (الٓمِ اللهُ) şeklinde okumak da caizdir. ez-Zeccâc ise der ki: Bu, bir hatadır. Ağırlığı dolayısıyla Araplar böyle demezler.

en-Nehlıas der ki: Evla olan kıraat şekli âmmenin okuyuşudur. Eski nahiv alimleri bu hususta değişik açıklamalarda bulunmuşlardır. Sîbeveyh'in görüşüne göre "Mîm"in fethalı okunması iki sâkinin bir arada bulunması dolayısıyladır. "Mîm"in fethalı okunmasını seçmeleri esre, "yâ" ve yine ondan ön-

(1) Kıraat-i Seb'a imamlarından biri olan Âsım'ın babasının künyesi "nûn" harfi fetha ile okunmak sûretiyle "Ebu'n-Necûd" şeklindedir. "Ebu'n-Nucûd" diye ötreli okuyanlar, yanlış okurlar. (Şemsuddin İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, Mısır 1351/1932, I, 346).

ce esrenin bir araya getirilmemesi isteğidir. el-Kisaî der ki: Hecâ (alfabe) harfleri ile vasl Elif'leri bir araya gelecek olurlarsa, vasl Elif'i hazfedilir ve hecâ harfi vasl Elif'inin harekesi ile harekelenerek (meselâ) şöyle denilir: "(الٓمّ الله، والـم اذكر، والـم اقتربت): Elif, Lâm, Mîmallah, Elif Lâm, mizkür, Elif, Lâm mîmiktarabet."

el-Ferrâ da der ki: Asıl olan er-Ruâsî'nin de okuduğu şekilde "Elif, Lâm, Mîm Allahu..." şeklinde okumaktır. Böylelikle hemze'nin harekesi Mîm'e verilmiş olmaktadır. Ömer b. el-Hattab da: "(الْحَيُّ الْقَيَّامُ): el-Hayyu'l-kayyâm" şeklinde okumuştur. Harice der ki: Abdullah (b. Mes'ud)ın Mushafında: "(الْحَيُّ الْقَيِّمُ): el-Hayyu'l kayyimu" şeklindedir. Bakara Sûresi'nin baş taraflarında,[1] sûrelerin başlarında yer alan Mukatta Harflere dair ilim adamlarının görüşlerini önceden açıklamış bulunuyoruz.

Bu sûrede **"Allah O'dur ki, O'ndan başka ilâh yoktur, Hay'dır, Kayyûm'dur"** başlı başına bir cümle olarak geldiğinden dolayı bu hususa dair bu görüşlerin tümünün bir anda burada düşünülmesi mümkündür.

2- Aynı Sûreyi Birden Çok Rek'atte (Zammı Sûre Olarak) Okumak:

el-Kisâî'nin rivâyetine göre Ömer b. el-Hattab (ra) yatsı namazını kıldırdığı bir seferinde Âl-i İmran Sûresi'ni okumaya başlayarak "Elif Lâm Mim..." diye okumuş[2] ve birinci rek'ate yüz âyet, ikinci rek'atte de geri kalan yüz âyeti okumuştur.

Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: Bir sûreyi iki rekatta okumamalıdır. Eğer namaz kılan böyle yapacak olsa bu da yeterli gelir.

Mâlik, *el-Mecmûa*'da, bunda bir mahzur yoktur, fakat yapılması gereken de bu değildir, demektedir.

Derim ki: Sahih olan bunun caiz olduğudur. Peygamber (sav) da akşam namazında A'raf Sûresi'ni iki rekate bölerek okumuştur. Bunu da yine Nesaî rivâyet etmiştir. [3] Ayrıca Ebu Muhammed Abdulhak da bunun sahih olduğunu bildirmiştir ki, ileride gelecektir.

3- Bu Sûrenin Faziletine Dair Rivâyetler:

Bu sûrenin faziletine dair birçok haber ve rivâyet gelmiştir. Bunlardan bazılarına göre bu sûre yılan sokmasına karşı bir emân, yoksullara bir hazine, âhiret gününde bu sûreyi okuyanı savunacağı ve onun son âyetlerini geceleyin okuyan kimseye geceyi namazla kılmış gibi ecir yazılacağı ve buna benzer diğer haberler bu kabildendir.

---

(1) Bk. el-Bakara, 2/1. âyetin tefsiri

(2) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 287'de: "Abdurrahman b. Hâtib'dan gelen rivâyete göre, Ömer (ra) onlara namaz kıldırmış ve: «Elif, Lâm, Mîm, Allah O'dur ki, O'ndan başka ilâh yoktur» buyruklarını okumuştur" denilerek, rekât ve âyet kaydı zikredilmektedir.

(3) *Nesâî*, İftitâh 67.

Dârimî Ebu Muhammed, ***Müsned***'inde şunu zikretmektedir: Bize Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm nakletti, dedi ki: Bana Ubeydullah el-Eşcaî nakletti, dedi ki: Bana Mis'ar nakletti, dedi ki: Bana Câbir, içinde düştüğü duruma düşmeden[1] önce eş-Şa'bî'den naklederek dedi ki: eş-Şa'bî dedi ki: Abdullah dedi ki: Gecenin son bölümünde kılacağı namazda Âl-i İmrân Sûresi'ni okumak yoksul bir kimse için ne büyük bir hazinedir![2]

Bize Muhammed b. Said anlattı, bize Abdusselam, el-Cüreyrî'den, o Ebu's-Sillîl'den naklederek dedi ki: Bir adam kısas dolayısıyla takip edilecek oldu. O da gidip Mecenne vadisine sığındı. Burası öyle bir vadi idi ki, orada yürüyen bir kimseyi mutlaka bir yılan sokardı. Vadinin kenarında yüksekçe bir yerde[3] iki rahip de vardı. Akşam olunca rahiplerden biri diğerine: Allah'a yemin olsun ki bu adam helâk oldu demektir, dedi. Derken o adam Âl-i İmrân Sûresi'ni okumaya başladı. Bu sefer rahipler şöyle dediler: Bu adam Taybe Sûresi'ni okudu, kurtulması muhtemeldir Sabahı sağ salim etti.[4]

Mekhul'den de müsned olarak şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Her kim Cum'a günü Âl-i İmrân Sûresi'ni okuyacak olursa, gece oluncaya kadar melekler ona rahmetle dua eder.[5]

Osman b. Affân'dan da senedini kaydederek şöyle dediğini zikreder: Geceleyin Âl-i İmrân Sûresi'nin sonlarını okuyana bu kişi bir geceyi namazla geçirmiş gibi yazılır. Ancak bu rivâyetin senedinde İbn Lehîa[6] vardır.[7]

Müslim'de en-Nevvâs b. Sem'ân el-Kilâbî'den şöyle dediğini belirten bir rivâyet yer almaktadır: Ben Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet günü Kur'ân-ı Kerîm ve onun gereğince amel eden ehl-i Kur'ân olanlar getirilir. Kur'ân'ın önünde Bakara Sûresi ve Âl-i İmrân yer alır." -Rasûlul-

(1) Merhum müfessirimiz, hadisin senedinde tenkide uğramış bir râvi var ise, senedi olduğu gibi kaydetmek adetindedir. Böylelikle kendisi ilmî bakımdan sorumluluğunu yerine getirmiş olmaktadır.

Burada sözü edilen Câbir, Câbir b. Yezîd b. el-Hâris'tir. H. 127, 128 ve 132 yıllarında vefat ettiği söylenir. es-Sevrî'nin dediğine göre Câbir: "Haddesenâ (nakledilen bu hadiste olduğu gibi) dedi mi, rivâyeti muteberdir. Hakkında olumlu ve olumsuz pek çok söz söylenmiştir. Belli bir dönemden itibaren senede bir, geçici olarak delirmeye başladığı, Şiâ lehine hadis uydurduğu ona yöneltilen tenkitlerdendir. (Geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, ***Tehzîbu't-Tehzîb***, Beyrut 1404/1984, II, 41 v.d.; ez-Zehebî, ***Mizânu'l-İ'tidâl***, Kahire t.y., I, 379 v.d.)

(2) ***Dârimî***, Fedâilu'l-Kur'ân 16.

(3) ***Dârimî'de*** belirtilen yerde: "Vadinin yüksekçe her iki kenarından birer rahip vardı" şeklinde.

(4) ***Dârimî***, Fedâilu'l-Kur'ân 16.

(5) ***Dârimî***, Fedâilu'l-Kur'ân 16.

(6) İbn Lehîa: Abdullah b. Lehîa b. Ukbe... Tenkid edilmiş râvilerden olmakla birlikte ***Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî*** ve ***İbn Mâce***'de rivâyetlerinin yer alması, belli şartlarda rivâyetlerinin olması, rivâyetlerinin belli şartlarda kabul edildiğini göstermektedir. Hakkında "sadık: Çok doğru sözlü" ifadesi kullanılan İbn Lehîa'nın kitapları yandıktan sonra (H. 170) rivâyetleri karıştırdığı belirtilmektedir. H. 74 yılında vefat etmiştir. (Bk. İbn Hacer, ***Tehzîbu't-Tehzîb***, V, 327 v.d.; ez-Zehebî, ***Mizânu'l-İ'tidâl***, III, 189 v.d.)

(7) ***Dârimî***, Fedâilu'l-Kur'ân 16.

lah (sav) bu iki sûreye üç örnek verdi ve ben daha sonra bu üç örneği unutmadım. Devamla dedi ki: "Bu iki sûre ya iki bulut yahut da aralarında ışık ve aydınlık bulunan iki siyah gölgelik veya sahiplerini savunan dizi dizi kuşlardan iki topluluk gibidir."[1]

Yine Müslim, Ebu Umame el-Bâhilî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kur'ân-ı Kerîm'i okuyunuz. Çünkü o Kıyamet gününde ashabına bir şefaatçi olarak gelecektir. İki ışık saçıcı sûre olan Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini de okuyunuz. Çünkü her ikisi de Kıyamet gününde iki bulut yahut iki gölgelik ya da sahiplerini savunan dizi dizi iki bölük kuş gibi geleceklerdir. Bakara Sûresi'ni okuyunuz. O sûreyi almak (öğrenmek) bereket, onu terketmek hasrettir. Bâtılcılar da onun altından kalkamaz."[2] Muaviye[3] der ki: Burada geçen "batılcılar"dan kastın, sihirbazlar olduğu haberi bana ulaşmıştır.

4- Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerine "ez-Zehrâveyn" Adının Verilişi:

Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerine "ez-Zehrâveyn" adının verilişiyle ilgili olarak ilim adamlarının üç görüşü vardır:

1- Bunlar, ışık saçan iki sûredir. Bu da "ez-Zehr ve ez-Zuhre" kelimesinden alınmadır. Bu adın veriliş sebebi ya o sûreleri okuyanın nurlarından yani manalarından aldığı aydınlık ile hidâyet bulmasıdır.

2- Ya da onları okumaya karşılık, Kıyamet gününde (okuyucularına) verilmesi sözkonusu olan eksiksiz nur dolayısıyladır. Bu da ikinci görüştür.

3- Bu iki sûreye bu ismin veriliş sebebi, her ikisini de Ebû Dâvûd ve başkalarının kaydettikleri şekilde yüce Allah'ın İsm-i Azam'ını müşterek olarak ihtiva etmeleridir. Yezid kızı Esmâ'dan gelen rivâyete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz yüce Allah'ın İsm-i Azamı şu iki âyet-i kerimedir: ***"Ve ilâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, Rahmândır, Rahîmdir"*** (el-Bakara, 2/263) âyetiyle Âl-i İmrân Sûresi'nde yer alan: "Allah O'dur ki, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, o Haydir, Kayyûm'dur" âyetidir. Bunu aynı zamanda İbn Mace de rivâyet etmiştir.[4]

Hadis-i şerifte (bu iki sûreyi nitelemek üzere geçen) "el-ğamâm: Bulut" kelimesi, sarmaş dolaş bulut demektir. Tepeye yakın olduğu takdirde buna el-ğayaye (gölgelendirici herşey) adı verilir. "ez-Zulle (gölgelik)" de aynı şeydir.

Hadis-i şerifin manası da şudur: Bu iki sûreyi okuyan kimse onları oku-

(1) ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsâfirîn 253; ***Müsned,*** IV, 183.
(2) ***Müslim,*** Sâlatu'l-Müsâfirin 252; ***Müsned,*** V, 249, 251, 255, 257; Bureyde'den yakın bir rivâyet: ***Müsned,*** V, 361.
(3) Muâviye b. Sellâm olup, hadisin senedinde yer alan ravilerden birisidir.
(4) ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 23; ***Tirmizi,*** Deavât 64; ***İbn Mâce,*** Dua 9; ***Müsned,*** VI, 461.

manın sağladığı sevabın gölgesindedir. Nitekim hadis-i şerifte: "Kişi sadakasının gölgesindedir"[1] denilmektedir.

Hadis-i şerifteki: "Onu savunurlar" ifadesinden kasıt da şudur: Yüce Allah, onların sevabı dolayısıyla, onun adına savunma yapacak melekler yaratır. Nitekim kimi hadis-i şerifte: "Şüphesiz her kim: ***"Allah şahitlik etti ki ben disinden başka hiçbir ilâh yoktur"*** (Âl-i İmrân, 3/18) âyetini okuyacak olursa Allah, Kıyamet gününe kadar kendisine mağfiret isteyecek yetmiş melek yaratır[2] buyurulmuştur. Hadis-i şerifte geçen: "Aralarında (her iki bulut arasında) ışık ve aydınlık olacaktır" ifadesi ise bunlardaki aydınlığa dikkat çekmektedir. Çünkü "siyah" kaydı getirilince bunların karanlık olacağı vehmi uyanabileceğinden böyle bir vehim "her ikisi arasında da bir aydınlık vardır" buyruğu ile ortadan kaldırılmaktadır. Yani bu iki bulutun siyah olmalarından kasıt, oldukça kesif oluşları ve bu kesiflikleri sebebiyle altlarında bulunan ile güneşin sıcaklığı ve aşırı harareti arasında engel teşkil etmeleri dolayısıyla bu böyle olacaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Sûrenin Baş Taraflarının Nüzûl Sebebi:

Bu sûrenin baş tarafları, Muhammed b. İshak'ın, Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr'den naklettiğine göre Medine'ye gelen Necran heyeti dolayısıyla nâzil olmuşur. Bu heyette bulunanlar hıristiyan olup Rasûlullah (sav)'ın yanına Medine'ye altmış süvari olarak geldiler. Bunların arasında şereflilerinden ondört kişi vardı. Bu ondört kişi arasında da bütün işlerinin başı üç kişi vardı ki, bunlar heyetin emiri, görüş sahibi ve asıl adı Abdulmesih olan el-Âkib, diğeri ise gerçek koruyucuları, efendileri, toplantılarının başkanı el-Eyhem adını taşıyan kişi, diğeri ise papazları ve alimleri bulunan, Bekr b. Vâiloğullarından birisi olan Ebu Harise b. Alkame idi. Bunlar ikindi namazının akabinde Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girdiler. Üzerlerinde bir çeşit Yemen elbisesi olan hibârları, cübbe ve ridâları vardı. Peygamber (sav)'ın ashabı: Biz onlar gibi güzel ve heybetli bir başka heyet görmedik, dediler. Dua vakitleri girince kalktılar ve Peygamber (sav)'ın mescidinde doğuya doğru ibadet ettiler. Peygamber (sav): "Onlara ilişmeyin" buyurdu. Arkasından Medine'de birkaç gün daha kaldılar. Bu süre zarfında ise Rasûlullah (sav) ile Hz. İsa hakkında tartışıp durdular. Onun Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler ve buna benzer daha başka oldukça çirkin ve tutarsız iddialarda bulundular. Rasûlullah (sav) da gözkamaştırıcı apaçık delillerle onların görüşlerini cevaplandırıyor, iddialarını çürütüyordu. Fakat onlar bunu bir türlü görmüyorlardı. Onlar hakkında bu sûrenin başından itibaren seksen küsûr ka-

(1) *Müsned,* IV, 147-148.

(2) Hadisin kaynağını tesbit edemedik. Sûre ve âyetlerin faziletlerine dair uydurulmuş hadislerden olma ihtimali kuvvetlidir.

dar âyet nâzil oldu. Nihâyet iş, Rasûlullah (sav)'ın onları Mübahaleye davet etmesi noktasına kadar gelip dayandı. İbn İshak'ın Siretinde ve başka eserlerinde zikredildiğine göre durum böyle olmuştur. (1)

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ
وَالْإِنْجِيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ۗ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

3. O sana Kitabı, hak ile önündekileri doğrulayıcı olarak indirdi. Tevrat'ı ve İncil'i de indirdi;
4. Bundan önce insanlara hidâyet olmak üzere. Furkan'ı da indirdi. Muhakkak ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere çetin bir azap vardır. Allah Azîz'dir, intikam alıcıdır.

"O sana kitabı" yani Kur'ân-ı Kerîm'i **"hak ile"** yani doğruluk ile **"indirdi."** Burada **"hak ile"** buyruğunun açık ve nihaî delil ile indirdi, anlamına geldiği de söylenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm peyderpey, kısım kısım indirilmiştir. İşte bundan dolayı ardı arkasına indirmeyi ifade eden tef'îl kökünden "nezzele" diye buyurmuştur. Tevrat ve İncil ise bir defada indirilmiştir. İşte bundan dolayı (onlar hakkında): "enzele" diye buyurulmuştur.

"(بِالْحَقِّ): **Hak ile"** buyruğundaki "be" harfi "kitab"ın halini bildirmektedir. Bu harf, hazfedilmiş bir kelimeye taalluk eder. Bu ise; Kitap, sana hak ile gelerek... takdirindedir. Bu kelime (نَزَّلَ) kelimesine taalluk etmez. Çünkü bu kelime, bir tanesi cer harfi ile olmak üzere iki mef'ule geçiş yapmıştır, üçüncüsüne geçiş yapamaz.

"Doğrulayıcı olarak" kelimesi ise intikal eden (değişebilen) bir hal olmayıp te'kid edici bir haldir.(2) Çünkü onun başka türlü olması imkânsızdır. Ya-

(1) Bu ve benzeri rivâyetler için bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* Beyrût 1408/1988, III, 162, v.d.; el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân,* Beyrut 1411/1991, s. 99-100. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* III, 140 v.d.

(2) Arap dilinde hal: Hal sahibinin durumunu açıklamak, tekid etmek ya da âmilinin yahut ondan önceki cümlenin muhtevasını tekid etmek gayesiyle fazladan gelen bir vasıf bildirir.

Hal'in dört hükmü vardır ve bunlardan birisi de; intikal'dir. Bu da hal'in, hal sahibinin sabit ve ayrılmaz bir vasfı olmaması demektir. Ancak hal olarak gelen lafız, bazan sabit ve değişmez bir vasfa da delâlet edebilir. (İbn Hişâm, *Şuzûru'z-Zeheb;* İbn Akîl, *Şerhu Elfiyyeti'bn-i Mâlik,* v.s... hal bahsi). İşte merhum müfessirimiz, bu ifadesiyle Kitab'ın "doğrulayıcılığı" gelip geçici bir vasıf olarak değil de, sürekli bir vasıf olmak üzere hal olduğunu anlatmaktadır.

ni uygun olmaması düşünülemez. Cumhurun görüşü budur. Bazıları ise bunda intikal olduğunu da takdir etmişlerdir. Yani o hem kendisini doğrulayıcı hem başkasını doğrulayıcı.

"Önündekileri" buyruğu ile kastedilen daha önce indirilmiş kitaplardır. *Tevrat,* aydınlık ve nur demektir. Bu kelime çakmak taşının alevi görüldüğü vakit kullanılan (وَرَى وَرِيَ) kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin aslı ise "tef'ele" vezni üzere (تَوْرَيَةٌ) şeklindedir. "Te" harfi zaiddir. "Ye" harfi hareke alıp ondan öncesi fetha olduğundan dolayı "elif"e kalbedilmiştir. Bu kelimenin tef'ile vezninde olup "re" harfinin esre'den fetha'ya intikal ile mümkündür. Nitekim (bazı lehçelerde): "(جارِيَة جارِاة وفي ناصِيَة:ناصاة) şeklinde söylendiği de görülür. Bu iki açıklama da el-Ferrâ'dan nakledilmiştir.

Halil ise der ki: Bu kelimenin aslının vezni "fev'ale" veznidir. Buna göre kelimenin aslı da (وَوْرَيَةٌ) şeklindedir. Birinci "vâv" (تَوْلَج) kelimesinde olduğu gibi "te"ye kalbedilmiştir. Halbuki bu kelimenin aslı (وَوْلَجَ) olup (فَوْعَلٌ) veznindedir ve aslı (وَلَجَت) şeklindedir. Harekesi ile önceki harf fethalı olduğundan dolayı "ye" harfi "elif"e kalbedilmiştir. Arapçada "fev'ale" binâsı ise tef'ale binâsından daha çok kullanılır.

"Tevrat" kelimesinin: "(التَّوْرِيَة): Tevriye"den alındığı da söylenmiştir. Bu ise birşeyi ta'riz yoluyla (üstü kapalı) açıklarken diğer tarafını gizlemek demektir. Adeta Tevrat'ın çoğunluğu, gereken tasrih ve açıklama verilmeksizin birtakım tariz ve işaretlerden meydana geldiğinden dolayı bu isim verilmiş gibidir. Bu da el-Müerric'in görüşüdür. Cumhur ise birinci görüşü kabul etmiştir. Buna sebep ise yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"....Biz Mûsâ ile Hârûn'a furkanı ışık veren ve takvâ sahiplerine bir öğüt olarak verdik"* (el-Enbiyâ, 21/48) buyruğudur. Burda "Furkan"dan kasıt ise Tevrat'tır.

İncil kelimesi ise "asl" demek olan "en-necl" kelimesinden "if'îl" vezninde bir kelimedir. Çoğulu "enacîl" gelir. Tevrat'ın çoğulu ise "Tevârin" şeklindedir.

İncil, birçok ilim ve hikmetin aslı demektir. Kişinin aslı olduklarından dolayı, anne ve babası kastedilerek "Allah onun iki nâciline de lanet etsin" denilir. İncil kelimesinin birşeyi çıkartmak, halini anlatmak için kullanılan; (نَجَلْتُ الشيء)dan geldiği de söylenmiştir. Buna göre; İncil vasıtasıyla birçok ilim ve hikmet elde edildiği için ona bu isim verilmiş olmaktadır. Çocuğa ve soy-sopa, anne-babasından çıktığı için "necl" denilmesi bundan dolayıdır. Nitekim şair şöyle demiştir:

إلى مَعْشَرٍ لم يُورِثِ اللؤمَ جَدُّهم أصاغرَهم وكلُّ فَحْلٍ لهم نَجْلُ

"Öyle bir topluluğa ki, onların ataları küçüklerine adiliği miras bırakmamıştır Aksine her babayiğit onların çocuklarıdır."

Necl aynı zamanda sızıntı halinde çıkan su demektir. Su bir yerden sızıntı halinde çıktığı vakit (اَسْتَنْجَلت الأرضُ، وبها نَجَالٌ) ifadeleri kullanılır. İşte bundan dolayı İncil'e bu ad verilmiştir. Zira yüce Allah, onun vasıtasıyla silinmiş, izleri kaybolmuş hakkı ortaya çıkarmıştır.

İncil kelimesinin gözün genişliğini ifade etmek üzere kullanılan (النَّجَل) dan alınma olduğu da söylenmiştir. Oldukça geniş bir mızrak yarasını ifade etmek için (طعنة نَجْلاء) tabiri kullanılır. Şair der ki:

رُبَّما ضَرْبَةٍ بسيفٍ صقيلٍ بين بُصْرَى وطعنةٍ نَجْلاء

"Busra arasında parlak keskin bir kılıçla vurulmuş nice darbe ve Oldukça geniş nice mızrak yarası..."

Bu anlam göz önünde bulundurularak, İncil'e bu isim verilmişir. Çünkü İncil, onlar için çıkartılan, genişletilen ve onlar için hem nur ve hem bir aydınlık olan aslî bir kaynaktır. (İncil'den gelen): Tenâcul'un karşılıklı anlaşmazlık anlamında olduğu söylenmiştir. Buna göre insanların onun hakkında anlaşmazlıkları dolayısıyla bu kitap İncil adını almıştır. Şemir kimi lügatçilerden şunu nakletmektedir: Satırları fazla yazılı her bir kitaba "incil" denilir. "Necele" kelimesinin, yaptı, anlamına geldiği de söylenmiştir. Şair der ki:

وأنجلُ في ذاك الصنيع كما نَجَلْ

"Onun, o işte yaptığı gibi ben de yapıp gidiyorum."

Tevrat ve İncil'in Süryanice olduğu da söylenmiştir. İncil'in Süryanice "İncilon" olduğu da söylenmiştir. Bunu es-Sa'lebi nakleder.

el-Cevherî de der ki: İncil, Hz. İsa'ya verilen kitabın adıdır. Bu kelime hem müzekker, hem müennes olur. Bunu müennes olarak zikreden, sahifeyi kasteder, müzekker olarak kabul eden de kitabı kasteder.

Başkaları ise şöyle demektedir: Kur'ân-ı Kerîm'e de aynı şekilde İncil adı verilmiştir. Nitekim Hz. Mûsâ'nın münacaat kıssasında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Rabbim, ben Levhalarda, İncilleri kalplerinde olan bir kavmin geleceğini görüyorum. Onları ümmetim kıl!" Ancak yüce Allah ona şöyle buyurdu: "O ümmet Ahmed ümmetidir." Salat ve selâm ona. İşte burada "İncil-ler" ile Kur'ân kastedilmektedir.

el-Hasen "el-Encîl" şeklinde okurken, diğerleri "iklîl" gibi esreli olarak "İncîl" okumuşlardır. Bu da iki ayrı söyleyiştir.

Eğer bu kelime Araplardan işitilmiş ise Arapların arapçalaştırdığı, Arapça olmayan isimlerden olması ve Arap dilinde benzeri bir kelime olmaması da mümkündür.

Yüce Allah'ın: **"Bundan önce"** Kur'ân'dan önce **"insanlara hidâyet olmak**

üzere" buyruğu hakkında İbn Fûrek der ki: İfadenin takdiri, takvâ sahibi olan insanlara hidâyettir, şeklindedir. Bunun delili ise Bakara Sûresi'nde: *"Takvâ sahipleri için bir hidâyettir"* (el-Bakara, 2/2) buyruğudur. Böylelikle o, buradaki umumî ifadeyi Bakara Sûresi'ndeki özel ifadeye göre açıklanmış bulunmaktadır. **"Hidâyet olmak üzere"** buyruğu hal olmak üzere nasb mahallindedir. **"Furkân"** kelimesi ise Kur'ân demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden yapılmıştır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾

5. Yerde olsun, gökte olsun şüphesiz hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

Bu, yüce Allah'ın eşyaya dair bütün hususları etraflıca bildiğini haber vermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de buna benzer buyruklar pek çoktur. Yüce Allah olanı da olacağı da olmayanı da bilendir. Durum böyle olduğuna göre; eşyaya dair bilgiler İsâ'ya gizli kalabildiğine göre; o, nasıl ilâh veya ilâhın oğlu olabilir?

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ۚ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

6. Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O Azîzdir, Hakîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- İnsanlara Şekil Veren:

Yüce Allah'ın: **"Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur"** buyruğu ile yüce Allah bizlere, insanları annelerin rahimlerinde kendisinin şekillendirdiğini haber vermektedir.

"Rahim" kelimesi rahmetten gelmektedir. Çünkü rahim (akrabalık) kendisi sebebiyle insanların karşılıklı olarak merhamet göstermelerine sebeptir.

"Suret (şekil)" kelimesi ise birşeyi meylettirmek için kullanılan (صاره)dan gelmektedir. "Suret" buna göre belli bir şekle ve belli bir konuma benzemeye meyleden şeyin adıdır.

Bu âyet-i kerime ile yüce Allah, tazim edilmektedir. Muhtevâsı içerisinde Necrân hıristiyanlarının görüşleri reddedilmekte, Hz. İsa'nın şekil verilen kimselerden olduğu ifade edilmektedir. Bu ise aklı başında herhangi bir kimsenin inkâr edemeyeceği bir husustur. Yüce Allah Haşr Sûresi (22/5. âyette) ile Mü'minûn Sûresi'nde (23/12-14. âyetlerde) şekillendirmeye dair açıklamalarda bulunmuştur. Aynı şekilde Peygamber (sav) de İbn Mes'ud tarafından rivâyet edilen hadis-i şerifte buna dair açıklamalarda bulunmuştur ki, bu hadis-i şerif de yüce Allah'ın izniyle (az önce belirtilen yerde) gelecektir.

Yine bu âyet-i kerimede tabiatçıların görüşleri de reddedilmektedir. Çünkü tabiatçılar tabiatı mutlak kahhâr (etkin güç) olarak kabul etmektedirler. Onların görüşlerini redde dair açıklamalar ise Tevhîd âyetinde (el-Bakara, 2/164. âyet 14. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Adı Muhammed b. Sencer olan İbn Sencer'in[1] ***Müsned***'inde de şu hadis-i şerif yer almaktadır: "Muhakkak yüce Allah ceninin kemiğiyle kıkırdaklarını erkeğin menisinden, onun yağ ve etlerini de kadının menisinden yaratır" denilmektedir.

İşte bu, çocuğun hem erkeğin hem de kadının menisinden yaratılmış olduğunun en açık delilidir. Yüce Allah'ın: ***"Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizleri bir erkek ve bir dişiden yarattık..."*** (el-Hucurât, 49/13) buyruğundan açıkça anlaşılan da budur.

Müslim'in Sahih'inde de Sevbân yoluyla gelen hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: Yahudi, Peygamber (sav)'a dedi ki: Ben sana yeryüzü insanları arasında bir peygamberin, yahut bir ya da iki kişinin dışında hiçbir kimsenin bilmediği bir hususu sormaya geldim. Hz. Peygamber: "Buna dair bilgiyi sana verecek olursam bunun sana faydası olur mu?" diye sorunca Yahudi, dedi ki: Ben de kulaklarımla duymuş olurum. (Devamla) dedi ki: Ben sana çocuğun durumu hakkında sormaya geldim. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Erkeğin suyu beyaz, kadının suyu sarıdır. Bir araya gelip de erkeğin menisi kadının menisinden üstün gelirse yüce Allah'ın izniyle erkek çocukları olur. Şâyet kadının menisi erkeğin menisinden üstün gelirse Allah'ın izniyle çocukları kız olur."[2]

Buna dair açıklamalar da yüce Allah'ın izniyle Şûrâ Sûresi'nin sonlarında (42/49-50) gelecektir.

2- Allah, Dilediği Şekilde Şekillendirendir:

Yüce Allah'ın: **"Dilediği gibi şekillendiren"** buyruğu; güzellik, çirkinlik, siyahlık, beyazlık, uzunluk, kısalık, azaların sağlıklı olması yahut herhangi bir noksanlık ve buna benzer mutluluk ve bedbahtlık gibi hususları ifade e-

(1) Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillah b. Sencer el-Cürcânî. Yukarı Mısır'da H. 258'de vefat etmiştir. Müsned sahibi, hafız ve sika'dır.

(2) *Müslim*, Hayz 34.

der. İbrahim b. Edhem'den nakledildiğine göre Kur'ân okuyucuları onun meclisinde bildiği hadislerin bir kısmını dinlemek üzere bir araya geldiler. Onlara şöyle dedi: Beni meşgul eden dört şey vardır. Bunlarla uğraştığım için hadis rivâyet edecek boş vaktim olmuyor. Ona: Seni meşgul eden şeyler nelerdir? denilince şu cevabı verdi: Bunlardan birincisi şudur: Ben yüce Allah'ın şu buyruğunda sözünü ettiği Mîsâk Günü üzerinde düşünüyorum: "Bunlar cennetliktir ve aldırış etmiyorum, bunlar da cehennemliktir aldırış etmiyorum." İşte ben bu ayrımın yapıldığı vakit, bu iki kesimden hangisinde idim, bilemiyorum. İkinci husus rahimde bana şekil verildiği zamanda rahimler üzerinde görevli olan melek: "Rabbim, bu bedbaht mıdır yoksa mutlu mudur?" diye sorduğunda cevabın ne olduğunu bilemeyişimdir. Üçüncü husus ölüm meleği ruhumu kabzedeceğinde: "Rabbim, küfür ile birlikte mi iman ile birlikte mi (ruhunu kabzedeyim)?" diyeceğinde ne cevap verileceğini bilemiyorum. Dördüncü husus ise: ***"Ey günahkârlar, siz bugün ayrılın!"*** (Yâsîn, 36/59) buyrulacağı vakit, ben iki kesimden hangisi arasında olacağımı bilemeyişimdir.

Daha sonra yüce Allah: **"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur"** diye buyurmaktadır. Yani O'ndan başka yaradan, O'ndan başka sûret ve şekil veren yoktur. İşte bu, O'nun vahdaniyyetinin delilidir. Nasıl olur da İsa kendisi şekillendirilmiş iken şekil veren, kuvvet veren olabilir?

"O Azîzdir" asla mağlub edilemez, **"Hakîmdir"** hikmet sahibi olandır veya herşeyi sapasağlam yapandır. İşte bu da özellikle sözkonusu ettiği şekillendirme hakkında daha da özel bir ibaredir.

هُوَ الَّذِىٓ اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتٰبَ مِنْهُ اٰيٰتٌ مُّحْكَمٰتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتٰبِ
وَاُخَرُ مُتَشٰبِهٰتٌ ۭ فَاَمَّا الَّذِيْنَ فِىْ قُلُوْبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُوْنَ مَا تَشَابَهَ
مِنْهُ ابْتِغَاۗءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاۗءَ تَاْوِيْلِهٖ ۚ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيْلَهٗٓ اِلَّا اللّٰهُ ۘ
وَالرّٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ يَقُوْلُوْنَ اٰمَنَّا بِهٖ ۙ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۚ وَمَا يَذَّكَّرُ
اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾

7. Sana Kitabı indiren O'dur. Onun bazı âyetleri muhkemdir ki bunlar Kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir. İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve te'viline yeltenmek için onun müteşâbih olanına uyarlar. Halbuki onun ger-

çek te'vilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar: "Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır" derler. Ancak akıl sahipleri düşünür, öğüt alır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Kur'ân'ın Müteşâbih Olanına Uyanlar:

Müslim'in rivâyetine göre Hz. Aişe şöyle demiştir: Rasûlullah (sav): **"Sana kitabı indiren O'dur. Onun bazı âyetleri muhkemdir ki bunlar Kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir. İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak ve te'viline yeltenmek için onun müteşâbih olanına uyarlar. Halbuki onun gerçek te'vilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar: «Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır» derler. Ancak akıl sahipleri düşünür, öğüt alır"** âyetini okudu. (Hz. Âişe) devamla dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onun müteşâbih olanına uyanları gördüğünüz vakit, işte onlar yüce Allah'ın isimlerini koyduğu (kastettiği) kimselerdir, onlardan sakınınız."(1)

Ebu Ğâlib'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Eşeğin üzerinde olduğu halde Ebû Umâme ile birlikte gidiyordum. Dimaşk Mescidinin merdivenlerine vardığı sırada dikilmiş (kesik) başlar gördü. Bu başlar ne oluyor? diye sorunca ona: Bunlar Irak'tan getirilen Haricîlerin başlarıdır, diye cevap verildi. Bunun üzerine Ebu Umame şöyle dedi: Ateşin köpekleri, ateşin köpekleri, ateşin köpekleri! Sema altında öldürülenlerin en kötüleridir bunlar. Bunları öldürenlere ve onlar tarafından öldürülenlere ne mutlu! dedi. -Ve bu sözlerini üç defa tekrarladı- sonra da ağladı. Ben: Ne diye ağlıyorsun ey Ebu Umâme? deyince şöyle dedi: Onlara olan merhametimden ağlıyorum. Çünkü bunlar müslüman insanlardılar, İslâm'dan çıktılar. Daha sonra yüce Allah'ın: **"Sana kitabı indiren O'dur, onun bazı âyetleri muhkemdir..."** buyruğundan itibaren birkaç âyet okudu, daha sonra da: ***"Siz kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın..."*** (Âl-i İmrân, 3/105) âyetini okudu. Ben: Ey Ebû Umâme, bu sözü geçenler bunlar mıdır, deyince o: Evet dedi. Bu senin kendi görüşüne dayanarak söylediğin birşey mi yoksa Rasûlullah (sav)'dan işittiğin birşey mi? diye sorunca şöyle dedi: Eğer görüşüme dayanarak söylüyor isem şüphesiz ki o vakit ben pek cür'etkâr bir kimseyim demektir. Aksine ben bunu Rasûlullah (sav)'dan bir değil, iki değil, üç değil, dört değil beş değil, altı değil yedi defa değil (pek çok defalar) işittim.

Daha sonra da parmaklarını kulaklarına koyarak: Böyle değilse şu kulak-

(1) ***Buhârî***, Tefsir 3. sûre 1; ***Müslim***, İlm 1; ***Ebû Dâvûd***, Sünne 2; ***Tirmizî***, Tefsir 3. sûre 2; ***İbn Mâce***, Mukaddime 7; ***Müsned*** VI, 48, 124, 132, 256.

larım sağır olsun, dedi ve bu sözlerini üç defa tekrarladı: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "İsrailoğulları yetmişbir fırkaya ayrıldı. Bunlardan bir tanesi cennette, diğerleri cehennemdedir. Bu ümmet ise onlardan bir fazla fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan birisi cennette diğerleri ise cehennemde olacaktır."(1)

2- Muhkem ve Müteşâbihe Dair İlim Adamlarının Görüşleri:

İlim adamları muhkem ve müteşâbih âyetler ile ilgili olarak farklı görüşlere sahiptir. Câbir b. Abdillah -ki bu aynı zamanda eş-Şa'bi'nin, Süfyan-ı Sevri'nin ve diğerlerinin görüşlerinin muktezasıdır- der ki: Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri arasında ***muhkem*** olanlar te'vili bilinebilen manası ve tefsiri anlaşılabilen buyruklardır. ***Müteşâbih*** olanlar ise yüce Allah'ın, ilmini yalnızca kendisine sakladığı, yarattıklarına vermediği, herhangi bir kimsenin bilme imkânı bulunmayan buyruklardır. Kimi ilim adamı der ki: Bu kabilden olanlara örnek, Kıyametin kopacağı vakit, Ye'cûc ile Me'cûc'un çıkması, Deccal'ın çıkması, Hz. İsa'nın inmesi, sûre başlarında bulunan Mukatta Harfler gibi şeylerdir.

Derim ki: Müteşâbihe dair yapılan açıklamaların en güzeli budur. Bakara Sûresi'nin baş taraflarında er-Rabî' b. Haysem'den,(2) yüce Allah'ın bu Kur'ân-ı Kerîm'i indirdiğini ve dilediğinin bilgisini yalnızca kendisi için alıkoyduğunu belirten bir rivâyeti nakletmiş bulunuyoruz. Ebu Osman da der ki: Muhkem, kendisi okunmaksızın namazın kabul olunmadığı Fatihatu'l-Kitap'tır. Muhammed b. el-Fadl der ki: Muhkem İhlas Sûresidir. Çünkü bu sûrede tevhidden başka hiçbir şey yoktur. Şöyle de denilmiştir: Kur'ân-ı Kerîm, bütünüyle muhkemdir, çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Bu, âyetleri muhkem kılınmış bir kitaptır."*** (Hud, 11/1) Yine Kur'ân'ın bütünüyle müteşâbih olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah: ***"Müteşâbih bir kitap olarak..."*** (ez-Zümer, 39/23) diye buyurmuştur.

Derim ki: Ancak bu açıklamanın âyet-i kerimenin manasıyla hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü yüce Allah'ın: ***"Âyetleri muhkem kılınmış bir kitaptır"*** buyruğunun anlamı şudur: Yani bu âyetlerin sıralanışı ve dizilişi böyledir ve bu kitap Allah'tan gelmiş bir haktır. ***"Müteşâbih bir kitap olarak"*** buyruğu ise, bir kısmı diğer bir kısmına benzemekte ve bir grubu ötekini tasdik etmekte, demektir. Yoksa yüce Allah'ın: ***"Bazı âyetleri muhkemdir"*** buyruğu ile ***"diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir"*** buyrukları ile kastedilen bu mana değil-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VI, 233-234, "Taberânî'den, ricâli (râvileri) sikadır" kaydıyla. Ayrıca hadis, aynı manada ve farklı lafızlarla -ancak sonunda yer alan "ümmetin fırkalara ayrılacağı" kaydı bulunmaksızın-: *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 8; *Müsned,* V, 250, 253, 262, 269.

(2) Bk. el-Bakara, 2/1-2. âyetlerin tefsiri. Ancak orada isim er-Rabî' b. Huseym olarak geçmektedir. Doğrusu da bu olmalıdır. Bk. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib,* III, 210.

dir. Bu âyet-i kerimedeki "müteşâbih" tabiri ihtimal ve benzerlik kabilindendir. Yüce Allah'ın: ***"Bize göre birçok inekler birbirine benziyor"*** (el-Bakara, 2/70) buyruğu kabilindendir. Yani biz onları birbirlerine karıştırdık. Yani "birçok inek çeşidi" anlamına gelme ihtimali vardır. Bu buyrukta "muhkem" ile kastedilen de bunun zıddıdır ki, o da herhangi bir karışıklığı bulunmayan ve tek bir anlamdan başkasına gelme ihtimali bulunmayan buyruklardır.

Bir diğer görüşe göre de müteşâbih, birden çok anlama gelme ihtimali olmakla birlikte, bu değişik anlamlar tek bir anlama havale edilerek geri kalanı iptal edilecek olursa, bu sefer müteşâbih muhkem olur. Buna göre muhkem, her zaman için fer'î hususların kendisine havale edildiği (o esas alınarak yorumlandığı) bir asıl ilkedir. Müteşâbih ise onun fer'î durumundadır.

İbn Abbas der ki: Muhkem buyruklar, yüce Allah'ın En'âm Sûresi'nde yer alan: ***"De ki: Gelin size Rabbinizin neleri haram kıldığını okuyayım.."*** (el-En'am, 6/151) buyruğundan itibaren üç âyetin sonuna kadar olan buyruklardır. İsrailoğulları hakkındaki: ***"Rabbin: «Kendisinden başkasına ibadet etmeyin, anne ve babaya iyilikle muamele edin» diye hükmetti..."*** (el-İsra, 17/23) buyruğu da muhkem buyruklardandır.

İbn Atiyye der ki: Bu bana göre (İbn Abbas'ın) muhkem buyruklara dair vermiş olduğu bir örnektir.

Yine İbn Abbas der ki: Muhkem buyruklar Kur'ân-ı Kerîm'in nâsih âyetleri, haram kılan âyetleri, farz kılan âyetleri, kendisine iman edilen ve gereğince amel olunan buyruklarıdır. Müteşâbihler ise, mensûh âyetleri, mukaddemi, muahharı, emsâli, yeminleri, kendisine iman olunup da, ancak gereğince amelin sözkonusu olmadığı buyruklardır.

İbn Mes'ud ve başkaları ise der ki: Muhkem buyruklar neshedici âyetlerdir. Müteşâbihler ise nesholunan buyruklardır. Katâde, er-Rabî' ve ed-Dahhâk da böyle demiştir.

Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr der ki: Muhkem âyetler, kendilerinde Rabbin (insanlara karşı) kulların hüccetini, ismetini, (kanlarının, mallarının korunmasına sebep olan imanı), anlaşmazlıkların ve batılın bertaraf edilmesini ihtiva eden buyruklardır. Bunların herhangi bir manaya hamledilmeleri veya asıl anlamlarından başka anlama çekilip tahrif edilmeleri sözkonusu değildir. Müteşâbih âyetlerin ise başka bir anlama çekilmeleri, tahrif ve te'vil edilmeleri mümkündür. Allah bunlarla kullarını imtihan etmek istemiştir. Mücahid ve İbn İshak da bu görüştedir.

İbn Atiyye der ki: Bu, bu âyetle ilgili yapılmış açıklamaların en güzelidir. en-Nehhas ise der ki: Muhkem âyetler ile müteşâbih buyruklar hakkında söylenmiş sözlerin en güzeli şudur: Muhkem âyetler bizatihî ayakta durabilen ve anlaşılması için başka buyruklara başvurmayı gerekli kılmayan âyetlerdir: ***"Kimse O'nun dengi ve benzeri değildir"*** (el-İhlâs, 112/4) ile: ***"Şüphesiz***

Ben tevbe edenlerin günahlarını mağfiret ediciyim" (Tâ-Hâ, 20/82) buyrukları gibi. Müteşâbih âyetler ise: ***"Şüphesiz Allah bütün günahları mağfiret edicidir"*** (ez-Zümer, 39/53) buyruğunun gereği gibi anlaşılabilmesi için yüce Allah'ın: ***"Şüphesiz Ben tevbe edenlerin günahlarını mağfiret ediciyim"*** buyruğu ile: ***"Muhakkak Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez"*** (en-Nisâ, 4/48, 116) buyruklarına başvurulur.

Derim ki: en-Nehhas'ın bu sözleri İbn Atiyye'nin tercih ettiği görüşe açıklık getirmektedir. Bu açıklama kelimelerin dildeki anlamlarına da uygun düşmektedir. Çünkü "muhkem" kelimesi (أُحْكِم) kelimesinden isim-i mef'uldur. "İhkâm" ise birşeyi sağlam yapmak demektir. Manasında, açık anlaşılmasında karışıklık ve tereddüt bulunmayan buyrukların böyle olduğunda da şüphe yoktur. Çünkü bu buyrukların kelime manaları gâyet açıktır ve kelime dizilişi de sapasağlamdır. Bu iki hususdan herhangi birisinde gereken açıklık ve sağlamlık bulunmayacak olursa o vakit müteşâbihlik ve karışıklık sözkonusu olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Huveyzimendâd der ki: Müteşâbih'in birkaç şekli vardır. Hükmün kendisine taalluk ettiği şekil ise, ilim adamları arasında iki âyetten hangisinin diğerini neshettiği hususu ile ilgili görüş ayrılıklarıdır. Mesela, Hz. Ali ile İbn Abbas'ın, kocası vefat etmiş hamile kadın hakkında iki süreden daha uzun olanını iddet olarak bekleyeceği görüşündedirler. Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit, İbn Mes'ud ve başkaları ise (iddetin) doğum yapmak olduğunu ve Kısa Nisâ Sûresi (Talak Sûresi)nin dört ay on günlük iddeti neshettiğini söylerler. Ali ve İbn Abbas ise bunun nesholunmadığını kabul ediyorlardı. Mirasçıya vasiyetin nesholunup olunmadığı ile ilgili ihtilafları da buna bir örnektir.

Ayrıca eğer nesih olup olmadığı bilinmiyor, neshin şartları da bulunmuyor ise, birbiriyle teâruz halinde olan âyetlerden hangisinin öne alınacağı hususundaki görüş ayrılığı da buna bir örnektir. Mesela, yüce Allah'ın: ***"Ve size bunlardan başkaları helâl kılındı"*** (en-Nisâ, 4/24) buyruğu kendilerine malik olunması (cariye olmaları) halinde akrabaları bir arada tutmayı gerektirmektedir. Buna karşılık: ***"İki kızkardeşi birlikte almanız da*** (size haram kılındı) ***ancak geçen müstesnâ.."*** (en-Nisâ, 4/23) âyeti ise bunu yasaklamaktadır. Yine bu tür müteşâbihlere bir örnek de Peygamber (sav)'den gelen haberler ile kıyasların birbirleriyle teâruz etmesidir.

İşte sözü geçen müteşâbih budur. Ancak bir âyet-i kerimenin farklı iki şekilde kırâati, ismin muhtemel olması yahut tefsiri gerektirecek şekilde mücmel olması müteşâbih türünden değildir. Çünkü bunun vacip olan kısmı ya ismin kapsayabildiği miktardır veya onun tamamıdır. İki ayrı kıraat ise iki ayrı âyet gibidir. Her ikisinin gereği ne ise, amel etmek gerekir. Nitekim: "(وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ) âyet-i kerimesi -ileride yüce Allah'ın izniyle Ma-

ide Sûresi'nde (5/6. âyette) açıklanacağı üzere- hem üstün hem de esreli okunmuştur.[1]

3- Müteşâbih Sanılan Bazı Buyruklara Örnekler:

Buhârî, Saîd b. Cübeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Adamın birisi[2] İbn Abbas'a şöyle dedi: Ben Kur'ân-ı Kerîm'de benim için açıklanması zor (muhtelif) bazı şeyler görüyorum. İbn Abbas: Nelerdir? diye sorunca adam şöyle dedi: Yüce Allah: ***"Sûr'a üfürüldüğünde o günde aralarında akrabalık bağı yoktur. Birbirlerini de sormazlar"*** (el-Mü'minûn, 23/101) diye buyururken, bir başka yerde: ***"Birbirlerine yönelip karşılıklı soru sorarlar"*** (Sâffât, 37/27) diye buyurmaktadır. Bir yerde: ***"Allah'tan bir söz gizlemezler"*** (en-Nisâ, 4/42) diye buyrulurken bir başka yerde: ***"Rabbimiz, Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık"*** (el-En'âm, 6/23 diyerek bu âyet-i kerimede de birşeyler gizleyecekleri bildirilmektedir. en-Nâziât Sûresi'nde yer alan: ***"Sizi yaratmak mı daha zordur yoksa göğü mü? Onu bina etmiştir... Bundan sonra da yeri yarıp döşedi"*** (en-Nâziât, 79/27-30) buyruğunda göklerin yaratılmasını yeryüzünün yaratılmasından önce zikretmekte, bir başka yerde ise: ***"Siz yeri iki günde yaratan Allah'ı inkâr ediyor ve O'na ortaklar mı kılıyorsunuz?... İkisi de isteyerek geldik dediler"*** (Fussilet, 41/9-11) diye buyurmakta ve bu buyruğunda yerin yaratılmasından göğün yaratılmasından önce söz etmektedir. Yine yüce Allah: ***"Allah Ğafurdur, Rahimdir"*** (en-Nisâ, 4/100); ***"Allah Azizdir, Hakimdir"*** (en-Nisâ, 4/158) ile: ***"Allah Semi'dir, Basirdir"*** (en-Nisâ, 4/134) diye buyurmaktadır. Bu buyruklar ise adeta daha önce böyle idi de[3] şimdi böyle değil gibi bir anlam çıkmaktadır.

Bunun üzerine İbn Abbas şu cevabı verdi: ***"Aralarında akrabalık bağı yoktur"*** (el-Mü'minûn, 23/101) buyruğunda Birinci Nefhadaki durum anlatılmaktadır. Bundan sonra Sûra bir defa daha üfürülecek ve Allah'ın dilediği kimseler müstesnâ, göklerde ve yerde bulunan herkes baygın düşecektir. İşte o vakit aralarında herhangi bir akrabalık bağı bulunmayacak ve birbirlerine soru sormayacaklardır. Bilâhare son üfürüşte ise birbirlerine karşı gelecek ve birbirlerine soru soracaklardır. Yüce Allah'ın: ***"Biz müşriklerden değildik"*** (el-En'âm, 6/23) buyruğu ile ***"Allah'tan bir söz gizlemezler"*** (en-Nisâ, 4/42) buyruğuna gelince; yüce Allah ihlas sahibi olan kimselerin günahlarını bağışlaması üzerine müşrikler şöyle diyeceklerdir: Gelin biz de müşrik değildik, diyelim. Bunun üzerine Allah onların ağızlarına mühür vuracak ve bu

(1) Bilindiği gibi esreli okuyuşa göre âyet: "Başlarınızı ve ayaklarınızı mesh ediniz" anlamında; üstün okuyuş ise: "Başlarınızı mesh edin, ayaklarınızı yıkayın" anlamındadır.

(2) Daha sonra Hâricîlerden Ezrakîlerin reisi olan Nâfi' b. el-Ezrak (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Kahire 1409/1988, VIII, 419).

(3) Buyruklarda yer alan ve tam fiil olarak kullanıldığı takdirde "idi" anlamını veren "kâne" fiili dolayısıyla böyle diyor.

sefer onların azaları yaptıkları işleri söyleyecektir. İşte böylelikle Allah'tan her hangi bir sözü saklayamayacakları ortaya çıkacaktır ve o vakit kafirler keşke müslüman olsalardı, diye temennide bulunacaklardır. Yüce Allah yeri iki günde yarattıktan sonra semaya yönelerek iki günde de onları yedi sema halinde düzenledi. Daha sonra ise arzı yaydı ve orada suları ve meraları çıkardı. Arzda dağları, ağaçları, kum tepelerini ve gök ile yer arasındakileri diğer iki günde yarattı. İşte yüce Allah'ın: ***"Bundan sonra da arzı yayıp düşedi"*** (en Nazi'at, 79/30) buyruğunda anlatılan budur. Buna göre arz ve içindekiler dört günde, sema ise iki günde yaratılmıştır. Yüce Allah'ın: **"Allah Gafurdur, Rahimdir"** buyruğu ise bizzat Allah kendi zatını kastetmektedir. Yani yüce Allah ezelden beri de böyleydi, ebediyyen de böyle kalacaktır. Yüce Allah, her neyi murad ederse mutlaka O'nun dilediği olur. Yazıklar olsun sana, Kur'ân-ı Kerîm senin için anlaşılmaz, tutarsız şeyler gibi görülmesin. Çünkü hepsi Allah'tan gelmiştir.(1)

4- "(أُخَرُ): Diğer" Kelimesi:

Bu kelime "elif-lâm"a ihtiyaç bırakmamak özelliğine sahip olduğundan dolayı, munsarif değildir. Çünkü bu kelimede asıl olan "büyüklük, küçüklük" kelimelerinde olduğu gibi elif-lâm ile sıfat olmasıdır. Elif-Lâm'a ihtiyacı kalmadığından munsarıf bir kelime olmaktan çıkmıştır. Ebu Ubeyd der ki: Arapların bu kelimeyi munsarıf yapmamalarının sebebi bunun tekilinin marife olsun, nekre halinde olsun munsarıf gelmemesidir. Müberred bunu kabul etmeyip der ki: Durum böyle olduğu takdirde (غِضاب وعِطاش) kelimelerinin de munsarıf olmaması gerekir. el-Kisâî der ki: Bu kelimenin munsarıf olmayış sebebi sıfat oluşudur. Yine el-Muberred bunu kabul etmeyip der ki: (لبداً وحطماً) kelimeleri de sıfattır, fakat bunlar munsarıftır. Sibeveyh der ki: Bu kelimenin elif-lâm'a muhtaç olmaması düşünülemez. Çünkü böyle olsaydı marife olması gerekirdi. Nitekim (السحر) kelimesinden alındığı için (سَحَرَ) kelimesinin de bütün görüşlere göre marife olduğu görülmektedir. (أمس) kelimesi de bu kelime elif-lâm'lı halin yerine kullanılmıştır, diyenlerin görüşüne göre de marifedir. Eğer bu (اخر) kelimesi elif-lâm'a ihtiyacı olmayan bir kelime olsaydı, marife olması gerekirdi. Halbuki yüce Allah bu kelimeyi nekre olan bir kelime ile vasfetmiş bulunmaktadır.(2)

5- Kalplerinde Eğrilik Olanlar:

Yüce Allah'ın: **"İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar"** buyruğu mübtedâ olmak üzere merfû'dur. Bunun haberi ise: **"Onun müteşâbih olanına uyarlar"** buyruğudur.

(1) *Buhârî*, Tefsir 41. sûre

(2) Marife olan bir kelimenin sıfatının ise marife olması gerekir.

ez-Zeyğ: (Eğrilik); meyletmek (sapmak) demektir. (زاغت الشمس): Güneş (batıya doğru) kaydı, tabiriyle (زاغت الأبصار): Gözler kaydı, tabiri burdan gelmektedir. Asıl maksat terkedilip bırakıldığında da bu kökten gelen fiil kullanılır.

Yüce Allah'ın: *"Onlar sapıp eğrilince Allah da onların kalplerini meylettirdi (saptırdı)"* (es-Saff, 61/5) buyruğundaki "sapma" kelimeleri de bu kökten gelmiştir. Bu âyet-i kerime kâfir, zındık, cahil, bid'at sahibi bütün kesimleri genel olarak kapsamına almaktadır. O dönemde bununla Necrân hıristiyanlarına işaret olunmuşsa dahi böyledir. Katâde, yüce Allah'ın: **"İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar..."** buyruğunun tefsiri ile ilgili olarak bunları söylemektedir: Eğer burda sözü edilenler Harurâlılar ile Haricîlerin değişik türleri değil ise, bunlarla kimlerin kastedildiğini bilemiyorum.

Derim ki: Bu şekildeki tefsir Ebu Umame'den merfu olarak daha önce geçmiş bulunmaktadır.(1) O kadarı sana yeterlidir.

6- Kalplerinde Eğrilik Bulunanlar ve Fitnenin Peşinden Gidenler:

Yüce Allah'ın: **"İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak ve te'viline yeltenmek için onun müteşâbih olanına uyarlar"** buyruğu ile ilgili olarak hocamız Ebu'l-Abbâs (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şöyle demektedir: Müteşâbih olana tabi olanların bu tabi oluşları, Kur'ân-ı Kerîm hakkında şüphe uyandırmak ve ayağı saptırmak için müteşâbihe tabi olmaları ve bu maksatla müteşâbih olanları öğrenmeleri ihtimalden uzak değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'e dil uzatan Zındıklarla Karmatîler böyle yapmışlardır. Diğer bir maksatları da müteşâbihin zahirine inanılmasını istemeleridir. Nitekim zahiren Allah'ın cisim özelliklerini taşıdığını ifade eden Kitap ve sünnetteki buyrukları bir araya getiren Mücassime böyle yapmıştır. Sonunda bunlar yüce yaratıcının mücessem, bir cisim şekli olan bir sûret olduğuna inandılar. Bu cisim ve sûretin onlara göre yüzü, gözü, eli, yanı, ayağı, parmağı vardı. Yüce Allah bunlardan yüce ve münezzehtir. Yahut da bunlar müteşâbih olana bunların te'villerini açıklamak, manalarını izah etmek için tabi olurlar. Ya da bu hususta Hz. Ömer'e çokça soru soran Sabîğ'in yaptığı gibi yapmaya çalışır. Buna göre müteşâbihe tabi olanlar dört gruptur:

1- Kâfir olduklarından şüphe olmayan ve Allah Teala'nın haklarında tevbe etmeleri dahi istenmeksizin öldürülmeleri hükmünü verdiği kimseler.

2- Haklarındaki sahih görüşe göre kâfir oldukları kabul edilenler. Çünkü bunlarla putlara, şekillere ibadet eden kimseler arasında fark kalmaz. Bunların tevbe etmeleri istenir. Tevbe ederlerse mesele yok. Aksi takdirde irtidat edene yapılan uygulama gibi bunlar da öldürülürler.

(1) Bk. Bu âyetin (Âl-i İmrân, 3/7) birinci başlığı.

3- Müteşâbihlerin te'vil edilmelerinin cevazı hususundaki görüş ayrılığına binaen, bunun caiz olup olmadığı hususunda da ihtilâf edilmiştir. Bilindiği gibi selefin gösterdiği yol, müteşâbih buyrukların zahirinden anlaşılanın imkânsız olduğunu kesin olarak belirtmekle birlikte, te'villerine kalkışmayı terketmek şeklindedir. Bu konuda derlerdi ki: Nasıl geldilerse onları siz de öylece okuyup gidiniz. Bazıları ise bu buyrukların te'vilini açıkça yapmış ve onlardan mümkün olanlarının anlamlarından herhangi birisini kat'î olarak tayin etmeksizin, dilde açıklanması mümkün olan açıklama yolunu izlemişlerdir.

4- Hz. Ömer'in Sabîğ'a uyguladığı gibi, ileri derecede te'dib hükmü verilen haller. Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Selefin ileri gelenleri, Kur'ân-ı Kerîm'deki müşkil manaların tefsiri hakkında soru soranları cezalandırırlardı. Çünkü soru soran, eğer bu soruyu sormakla bir bid'ati yerleştirmek yahut fitneyi körüklemeyi arzu ediyorsa, tepki görmeye ve büyük bir şekilde tazir edilmeye layık bir kimsedir.

Şâyet maksadı bu değil ise, işlediği bu günah dolayısıyla kınanmayı hak etmiş bir kimse demektir. Çünkü o dönemde Kur'ân-ı Kerîm'in indiriliş maksatlarından ve te'vilin hakikatlerinden tahrif edilmesi yolunda zayıf müslümanları şüpheye düşürmek ve saptırmak maksadını gütmeleri için inkârcı münafıklara bir yol icad etmiş oluyordu. Bu kabilden olanlara bir örnek. İsmail b. İshak el-Kadî'nin bize naklettiği şu haberdir. İsmail dedi ki: Bize Süleyman b. Harb bildirdi. Süleyman Hammad b. Zeyd'den, o Yezid b. Hâzim'den, o Süleyman b. Yesâr'dan naklettiğine göre; Sabîğ b. İsl Medine'ye geldi. Kur'ân-ı Kerîm'in müteşâbih buyruklarına ve bazı şeylere dair sorular sormaya koyuldu. Ömer (ra) durumdan haberdar olunca arkasından birisini gönderip huzuruna çağırttı.

Önceden de ona kuru hurma dallarından bir miktar hazırlamış bulunuyordu. Huzuruna gelince Hz. Ömer ona: Sen kimsin dedi. O da: Ben Allah'ın kulu Sabîğ'im dedi. Hz. Ömer de: Ben de Allah'ın kulu Ömer'im, dedikten sonra elindeki kuru hurma dalını alıp üzerine yürüdü ve kafasını yaraladı. Kanı yüzüne akıncaya kadar vurmaya devam etti. Daha sonra Sabîğ: Bu kadarı yeter ey mü'minlerin emiri, dedi. Allah'a yemin ederim, daha önce kafamdaki rahatsızlıkların hepsi gitmiş bulunuyor.

Sabîğ'in te'dibine dair rivâyetler arasında farklılıklar vardır. Bu rivâyetlerden ez-Zâriyât Sûresi'nde söz edilecektir. Daha sonra yüce Allah Sabîğ'a tevbe etme ilhamını vermiş, tevbeyi kalbine yerleştirmiş olduğundan tevbe etti ve güzel bir şekilde tevbesinde sebat gösterdi.

Yüce Allah'ın: **"Fitne çıkarmak"** buyruğunun anlamı da şudur: Yani şüphe uyandırmak arzusu, mü'minlerin, işin içerisinden çıkamayarak aralarının bozulmasını istemeleri ve herkesin kendi sapık görüşlerine dönmesini sağlamaları demektir.

Ebû İshak ez-Zeccâc der ki: **"Ve te'viline yeltenmek için"** buyruğunun anlamı şudur: Bu gibi kimseler öldükten sonra diriltilmelerinin ve kendilerine hayat verilmesinin açıklanmasını istediler. Yüce Allah da bunun te'vilini (gerçekleşeceği vakti) ve zamanını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini onlara bildirdi. Ebu İshak der ki: Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Onlar onun te'vilinden başkasını mı bekliyorlar. Onun te'vilinin geleceği gün"** yani onlara vadolunan öldükten sonra diriliş, amel defterlerinin verilmesi ve azap gibi kendilerine vadolunan şeyleri görecekleri için *"evvelce onu unutanlar: «Gerçekten Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişlerdi» diyeceklerdir."* (el-A'raf, 7/53) Yani bizler peygamberlerin önceden haber vermiş oldukları şeylerin te'vilini (âkıbetini) görmüş bulunuyoruz.

(Ebû İshâk devamla) der ki: Yüce Allah'ın: "(وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ): **Halbuki onun gerçek te'vilini ancak Allah bilir"** buyruğu üzerinde vakıf yapılır. Yani öldükten sonra dirilişin vaktini Allah'tan başka kimse bilemez demektir.

7- Te'vili Bilenler ve Tevilin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Halbuki onun gerçek tev'ilini ancak Allah bilir"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir. Aralarında Huyey b. Ahtab'ın da bulunduğu yahudilerden bir topluluk, Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girerek şöyle dediler: Bize ulaştığına göre sana "Elif, Lâm, Mîm" buyruğu nâzil olmuştur. Eğer sen bu söylediklerini doğru söylüyor isen, senin ümmetinin mülkü ancak yetmişbir yıl olacaktır. Çünkü Elif Cümmel (Ebced) hesabına göre bir, Lam otuz, Mim de kırka tekabül eder. Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"Halbuki onun gerçek te'vilini yalnızca Allah bilir"** buyruğu nâzil oldu. Buna göre burada te'vil, tefsir anlamına gelir. Bu kelimenin te'vili şudur demek gibi. Ve işin sonunda evl edeceği (âkıbeti) anlamına gelir. Bu kelimenin iştikâkı ise (آل الأمر إلى كذا يؤول إليه): İş sonunda şuna vardı, ifadesindeki köktendir, demek olur. Te'vil ettim, ise onu bu hale getirdim, demektir. Kimi fakihler bunu tarif ederek şöyle demişlerdir:

Te'vil, lafzın dışında kalan bir delile dayanarak lafızda kastedilen ihtimali açığa çıkarmaktır. *Tefsir* ise lafzın beyan edilmesidir. *"Onda rayb yoktur"* yani şüphe yoktur; şeklindeki açıklama buna örnektir. Tefsirin aslı ise beyan etmektir. Bunu ifade etmek üzere: (فسرت الشيء أفسره فَسْرا) şekli kullanılır.

Te'vil ise anlamın beyan edilmesidir. Mü'minler tarafından onun hakkında şüphe sözkonusu değildir, ifadesinde olduğu gibi. Yahut o bizatihî hakkın kendisidir ve bizatihî şüpheyi kabil değildir. Şüphe ancak şüphe edenin bir niteliği olabilir; şeklindeki açıklama da buna örnektir. İbn Abbas'ın ced (dede) hakkında: O da babadır, demesi de böyledir. Çünkü o, yüce Allah'ın: *"Ey Âdemoğulları"* buyruğunu te'vil ederek bu hükme varmıştır.

8- İlimde Derinleşmiş Olanlar:

Yüce Allah'ın: **"İlimde derinleşmiş olanlar"** buyruğu ile ilgili olarak; bu, önceki buyruklarla ilişkisi olmayan yeni bir söz başlangıcı mıdır, yoksa önceki buyruğa atfedilmiş ve buna göre burdaki "vav" cem için mi kullanılmıştır hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptirler.

Çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre; kendisinden önceki buyruklardan ayrı, yeni bir cümle başıdır ve ifade daha önce yüce Allah'ın: "(وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ): **Onun gerçek te'vilini ancak Allah bilir"** buyruğunda tamamlanmıştır. İbn Ömer, İbn Abbas, Âişe, Urve b. ez-Zübeyr, Ömer b. Abdulaziz ve başkalarının görüşü budur. el-Kisaî, el-Ahfeş, el-Ferrâ, Ebu Ubeyd ve başkaları da bu görüştedir.

Ebu Nehîk el-Esedî de der ki: Sizler bu âyet-i kerimeyi vasl ile (durak yapmaksızın) okuyorsunuz. Halbuki bu kelime kat' ile okunmalıdır. İlimde derinlik sahibi olanların bilgilerinin vardığı son nokta ise onların: **"Biz O'na iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır"** sözleridir.

Ömer b. Abdulaziz de buna benzer bir söz söylemiştir. Taberî buna yakın bir ifadeyi Yunus'tan, o Eşheb'den o da Malik b. Enes'ten rivâyet etmiştir. Buna göre **"derler"** buyruğu derinleşmiş olanlar buyruğunun haberidir. el-Hattabî der ki: Şanı yüce Allah, kendisine iman edip içindekileri tasdik etmemizi emrettiği Kitabının âyetlerini muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki kısım halinde indirmiştir. Aziz ve celil olan Allah işte şöyle buyurmaktadır: **"Sana Kitabı indiren O'dur, onun bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir... Hepsi Rabbinizin katındandır."** Burada yüce Allah kitabının müteşâbih olanına dair bilgisini kendisine tahsis ettiğini ve O'ndan başka hiçbir kimsenin onun te'vilini bilemeyeceğini haber vermekte, daha sonra aziz ve celil olan Allah, ilimde derinleşmiş olanların: Biz O'na iman ettik, şeklindeki sözlerini naklederek onlardan övgüyle söz etmektedir. Şâyet onların imanları sahih olmasaydı, ondan dolayı öğülmeye layık olmazlardı.

İlim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre bu âyet-i kerimede tam vakıf yüce Allah'ın: "(وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ): **Halbuki onun gerçek te'vilini ancak Allah bilir"** buyruğu üzerinde olduğu ve bundan sonraki buyrukların ise yeni bir söz başlangıcı olduğu şeklindedir. Bundan sonraki buyruk ise: "(والرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ): **İlimde derinleşmiş olanlar: Biz ona iman ettik... derler"** buyruğudur. Bu, İbn Mes'ud'dan, Ubey b. Ka'b, İbn Abbas ve Hz. Âişe'den de rivâyet edilmiştir. Ancak Mücahid'den: **"İlimde derinleşmiş olanlar"**ı kendisinden önceki buyruğa nesak atfı yaptığı ve derinleşmiş olanların te'vili bildiklerini iddia ettiği de rivâyet edilmiştir. Bu görüşün lehine kimi dilcileri de delil göstererek: Bunun: "İlimde derinleşmiş olanlar da bunu bilirler ve iman ettik... diyerek.." şeklindedir, der ve **"derler"** kelime-

sinin hal olmak üzere nasb mahallinde olduğunu iddia ederler. Ancak dilcilerin büyük çoğunluğu bu açıklamayı reddeder ve uzak bir ihtimal olarak görürler. Çünkü Araplar hem fiili, hem de mef'ulu bir arada hazf etmezler. Hali ise fiil açıkça söylenmedikçe de zikretmezler. Eğer fiil açıkça söylenmemiş ise, hal de sözkonusu değildir. Şâyet böyle birşey mümkün olsaydı "Abdullah binerek geldi" anlamında "Abdullah binerek" demek mümkün olurdu. Böyle birşeyin mümkün olması ise, ancak fiilin zikredilmesiyle birlikte olur. Kişinin: "Abdullah konuşur ve insanların arasını ıslah eder" demesi gibi. Burada "ıslah eder" ifadesi Abdullah'ın halini bildirir. Nitekim şair -ki bunu Ebu Ömer: Ebu'l-Abbas Sa'leb şu beyiti okudu, diyerek bana okumuştur- şu sözleri söyler:

أرسلتُ فيها قَطِماً لُكَالِكَا يَقْصُرُ يَمْشِي ويطول بَارِكَا

"Ben orada oldukça kızgın ve kısa bacaklı, yüksek hörgüçlü bir deveyi saldım; Yürürken kısadır, otururken uzun görülür."

Yani yürürken boyu kısadır, demektir.

O halde; nahivcilerin de konu ile ilgili görüşleriyle desteklemelerinin yanında ilim adamlarının genelinin görüşü, yalnızca Mücahid'in bu konudaki görüşünden daha uygundur.

Aynı şekilde şanı yüce Allah'ın, mahlukatından nefyedip kendisi hakkında tesbit ettiği bir şeyde, daha sonraları ortağının olması mümkün değildir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruklarına bakalım: ***"De ki: Göklerle yerde olan gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."*** (en-Neml, 27/65); ***"Onun vaktini kendisinden başkası açıklayamaz"*** (el-A'raf, 7/187); ***"Onun Vechi*** (zatı) ***dışında herşey yok olacaktır"*** (el-Kasas, 28/88). İşte bütün bunlara dair bilgiyi şanı yüce Allah, yalnız kendisine tahsis etmiştir. Bunlarda kendisinden başkasını ortak etmez. Yüce Allah'ın: **"Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir"** buyruğu da böyledir. Şâyet: "(وَالرَّاسِخُونَ): **İlimde derinleşmiş olanlar"** buyruğundaki "vav," nesak atfı için olmuş olsaydı, yüce Allah'ın: **"Hepsi Rabbimizin katındandır"** buyruğunun herhangi bir anlamı olmazdı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Hattabî'nin naklettiği ve Mücahid'den başkasının söylemediğini belirttiği söz ile ilgili olarak şunu ekleyelim: İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre: **"İlimde derinleşmiş olanlar"** buyruğu aziz ve celil olan Allah'ın ismine atfedilmiştir ve bunlar da müteşâbihi bilenler arasında yeralıp onlar bu müteşâbihi bilmelerine rağmen: **"Biz ona iman ettik"** demektedirler. Ayrıca er-Rabî', Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr, el-Kasım b. Muhammed ve başkaları da bu görüşü belirtmişlerdir. Bu te'vile göre "(يقولون): **Derler"** kelimesi **"derinleşmiş olanlar"** kelimesinin hali olmak üzere nasb durumun-

cladır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

الـريـحُ تـبـكـي شـجـوَهـا والبـرق يلْمَـع في الغَـمـامَـهْ

"Ve rüzgar ağlıyor kederinden
Şimşek de bulutlar arasında çakıyor."

Bu beyitin iki anlama gelme ihtimali vardır. Burada "şimşek" kelimesi mübteda, "parıldıyor" kelimesi de haber olabilir. -Birinci te'vile göre- Böylelikle önceki ifadelerle alakası olmayan bir cümle olabilir. Diğer taraftan ("şimşek") "rüzgar" kelimesine atfedilip "parıldar" kelimesi hal durumunda olabilir. Bu da ikinci te'vile göre böyle olur ki, "parıldayarak" anlamına gelir. Yine bu görüşü ileri sürenler şanı yüce Allah'ın ilimde derinleşmiş olanları ilimde derinleşmiş olmakla övmüş olduğunu ileri sürerler. Cahilliklerine rağmen onları nasıl övmüş olabilir? Ayrıca İbn Abbas da: "Ve ben onun te'vilini bilenlerdenim" demiştir.

Mücahid de bu âyet-i kerimeyi okumuş ve: Ben de onun te'vilini bilenlerdenim, demiştir. Onun bu sözünü İmamu'l-Harameyn Ebu'l-Mealî ondan nakletmiştir.

Derim ki: Bir takım ilim adamları bu görüşü de birinci görüşün kapsamında kabul ederek şöyle demişlerdir: Sözün tam olarak takdirî ifadesi "Allah nezdindedir" şeklindedir. Yani onun anlamı Allah nezdindedir ve onun te'vilini ancak Allah bilir, ifadesi ise müteşâbihatın te'vilini ancak Allah bilir, şeklindedir. İlimde derinleşmiş olanlar ise, onu kısmen bilirler ve ona iman ettik. Hepsi Rabbimizdendir, derler. Onların buna dair bilgileri ise, muhkemde yer alan deliller ve müteşâbihatın muhkem buyruklara havale edilerek açıklanma imkânıdır. Onlar müteşâbihatın kısmen te'vilini bilip diğer bir kısmını bilemeyince: Biz hepsine iman ettik, hepsi Rabbimizdendir, derler. O'nun sâlih şeriatinden olup ilmimizin kuşatamadığı gizliliklerin bilgisi Rabbimiz nezdindedir.

Birisi kalkıp: Müteşâbihatın kısmen tefsiri, derinleşmiş olanlar için dahi içinden çıkılmaz bir hal almıştır. O kadar ki İbn Abbas: Ben "evvâh" ve "ğıslîn" kelimelerinin ne anlama geldiğini bilmiyorum, demiştir; diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir:

Bunun böyle olması gerekmez. Çünkü İbn Abbas daha sonra bunu öğrenmiş ve vakıf olduğu bilgiye uygun olarak tefsir etmiştir.

Bundan daha kesin bir cevap da şöyledir: Şanı yüce Allah, ilimde derinleşmiş olan hiçbir kimse bunu bilemez, dememiştir ki, böyle birşey sözkonusu olsun. Birisi bilmeyecek olursa bir diğeri bilebilir.

İbn Fûrek, ilimde derinleşmiş olanların te'vili bileceği görüşünü tercih eder ve bu hususta uzun uzun açıklamalarda bulunurdu. Hz. Peygamber'in

İbn Abbas'a: "Allah'ım! Onu dinde fakih kıl ve ona tevili öğret"[1] şeklindeki sözünde bu hususa dair açıklama vardır. Bu Kitabının manalarını ona öğret anlamındadır. Buna göre yüce Allah'ın: "(والرّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) **İlimde derinleşmiş olanlar"** buyruğu üzerinde vakıf yapmak ile ilgili olarak hocamız Ebu'l-Abbas, Ahmed b. Ömer: Doğrusu da budur demiştir. Çünkü onların **"ilimde derinleşmiş olanlar"** diye adlandırılmaları Arap dilini anlayan herkesin bilmekte müsavi olduğu muhkemden daha fazlasını bilmelerini gerektirmektedir. Eğer onlar herkesin bildiğinden başka birşey bilmiyor iseler onların derinlikleri nerede kalır? Fakat müteşâbih de türlü türlüdür. Kimisi hiçbir şekilde bilinemez. Ruhun durumu, Allah Teala'nın gaybın bilgisini yalnızca kendisine ayırdığı Kıyamet saatinin kopması gibi. Bu gibi şeylerin bilgisi İbn Abbas'a da başkasına da verilmemiştir. İşte ileri gelen ilim adamları arasında: İlimde derinleşmiş olanlar müteşâbihi bilmezler, diyenlerin bu sözden kastettikleri bu tür müteşâbihtir. Dinde bazı şekillere ve Arap dilinde birtakım anlatım üslûplarına göre yorumlanması mümkün olan sözlere gelince, bunlar te'vil edilir ve doğru te'vili bilinebilir. Bununla olabilecek doğru olmayan birtakım te'vil ihtimalleri de izale edilebilir. Yüce Allah'ın Hz. İsa hakkında *"Ve O, kendisinden bir ruhtur"* (en-Nisâ, 4/171) buyruğu ve benzerleri böyledir. Kendisine lutfedildiği kadarıyla bu kabilden pek çok şey bilmedikçe hiçbir kimseye râsih (ilimde derinleşmiş) adı verilemez.

Müteşâbih, mensûh olan buyruklardır, diyenlerin görüşlerine göre ise, râsih olanların te'vili bilmek (durumunda olanların) kapsamına sokulması mümkün olmakla birlikte, müteşâbih buyrukların bu tür ile tahsis edilmeleri doğru olamaz.

Rusûh (derinleşmiş olmak); bir şeyde sebat bulmak demektir. Sabit olan herşeye râsih denilir. Bu kelime aslında cisimler hakkında kullanılır. Dağın sabit olması (rusûhu) ve ağacın yerde râsih olması gibi. Şair der ki:

لقد رَسَخَتْ في الصّدْرِ مِنّي مودّةٌ لِلَيْلَى أبَتْ آياتُها أنْ تَغَيَّرا

"Kalbimde derin kök salmıştır Leylâ'nın sevgisi,
Belirtileri dahi değişiklik göstermeyi kabul etmiyor."

"Filanın kalbinde iman rasih oldu (iyiden iyiye yer etti)" denilir. Bazıları (Araplardan): (رسخ الغَدِيرُ) söyleyişini naklederler ki, birikintinin suyunun yere geçmesi anlamını ifade eder. Bu tabiri İbnu'l-Fâris nakletmiştir. Buna göre bu kelime zıt anlamlı bir kelimedir.

(ورَسَخ ورَضَخ ورَصُن ورسَب) kelimeleri hep bir şeyin içerisinde sebat etmek, **yerleşmek** anlamını ifade eder.

(1) ***Buhârî***, Vudû' 10 ve ***Müslim***, Fedâilu's-Sahâbe 138'de kısmen; ***Müsned***, I, 266, 314, 328, 335.

Peygamber (sav)'a ilimde derinleşmiş olanlar hakkında sorulunca şöyle buyurdu: "Yeminine bağlı kalan, diliyle doğru söz söyleyen, kalbi de doğru olan kimsedir."(1)

Şanı yüce Allah: ***"Biz sana bu Zikri*** (Kur'ân'ı) ***indirdik ki insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın"*** (en-Nahl, 16/44) diye buyurmuşken, Kur'ân-ı Kerîm'de nasıl müteşâbih olabilir ve Allah Kur'ân'ın tümünü nasıl apaçık kılmamış olabilir? diye sorulursa şu cevap verilir:

Bundaki hikmet -Allahu a'lem- âlimlerin üstünlük ve faziletinin ortaya çıkmasıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in tümü açık seçik olsaydı âlim olanların olmayanlara üstünlüğü ortaya çıkmazdı. Herhangi bir kitap tasnif eden de böyle yapar. Kitabının bir kısmını açık, bir kısmını da müşkil (anlaşılması zor) şekilde yazar ve topluluk için bir yer bırakır.(2) Çünkü varlığı, bulunması önemsiz ve basit olan bir şeyin güzelliği de az olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- Kur'ân Muhkemiyle Müteşâbihiyle Allah'tandır:

"Hepsi Rabbimizin katındandır" buyruğunda, muhkemiyle müteşâbihiyle yüce Allah'ın Kitabına ait olan bir zamir vardır. İfadenin takdiri ise; onun tümü Rabbimizin katındandır, şeklindedir. "Hepsi" kelimesi zamire delalet ettiğinden dolayı hazfedilmiştir. Çünkü bu kelime izafeti gerektiren bir sözdür.

Daha sonra yüce Allah: **"Ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alır"** diye buyurmaktadır. Yani böyle bir sözü söyleyen iman eden, bilgisinin ulaştığı noktada duran ve müteşâbihin arkasından gitmeyi terkeden, ancak akıl sahibi olan bir kimsedir. Herşeyin "lübb"ü onun özü demektir. İşte bundan dolayı akla "lübb" adı verilmiştir. "(أولو): **Sahipleri"** kelimesi ise (ذو) kelimesinin çoğuludur.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً ۚ
إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾

8. "Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi çevirme! Katından bize bir rahmet ver. Şüphesiz sen pek çok bağışlayansın."

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VI, 324, yakın ifadelerle; "Taberânî rivâyet etmiş olup râvilerinden Abdullah b. Yezîd zayıftır" kaydıyla.

(2) **"Cüsve"**; topluluk anlamında ise de; bunun "dizüstü çökmek" anlamı gözönünde bulundurularak kullanılması muhtemeldir ve burada daha uygun görülmektedir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1 Bir Dua Örneği:

Yüce Allah'ın: **"Rabbimiz... kalplerimizi çevirme"** buyruğunda ".... derler" takdirinde hazfedilmiş bir söz vardır. Bu şekilde söylemek, ilimde derinleşmiş olanların sözü olarak nakledilmektedir. Anlamının: Ya Muhammed.... de!... şeklinde olması da mümkündür.

Denildiğine göre, ***kalbin çevrilmesi*** (zeyğ'i) dinden meyledip uzaklaşmak demektir. Peki, bunlar hidâyete ulaştırılmış iken, yüce Allah'ın kendilerini fesada döndürmesinden korkuyorlar mıydı denilecek olursa şöyle cevap verilir:

Onlar, yüce Allah kendilerine hidâyet verdikten sonra kendilerine ağır gelecek ve bunun sonunda altından kalkmaktan kendilerini acze düşürecek şeyler ile sınanmamasını dilemişlerdir. Meselâ, yüce Allah'ın: ***"Şâyet Biz onlara kendinizi öldürünüz yahut yurtlarınızdan çıkınız diye yazsaydık..."*** (en-Nisâ, 4/66) buyruğunda sözü edilen sınama bu kabildendir.

İbn Keysan der ki: Bunlar yüce Allah'tan sapmamayı ve bunun sonucunda da Allah'ın kalplerini haktan çevirmemesini istemişlerdir. Yüce Allah'ın: ***"Onlar sapıp eğrilince Allah da onların kalplerini çevirdi"*** (es-Saf, 61/5) buyruğunda olduğu gibi. Yani (dualarının anlamı şudur): Bize hidâyet verdiğine göre; hidâyetin üzere bize sebat da ver. Bizler haktan dönmeyelim ki, Senin de kalplerimizi haktan çevirmene müstehak olmayalım.

Bir görüşe göre de bu duanın önceki ifadelerle bir ilgisi yoktur. Şöyle ki: Yüce Allah, sapkın kimseleri sözkonusu ettikten sonra kullarına sözü geçen haktan sapmış ve yerilen kesimden olmamaları için kendisine ne şekilde dua edeceklerini öğretmiş olmaktadır.

Muvatta'da Ebû Abdullah es-Sunabibî'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ebu Bekr es-Sıddîk'in halifeliği döneminde Medine'ye geldim. Onun arkasında akşam namazını kıldım. İlk iki rek'atte Ummu'l-Kur'ân (Fatiha Sûresi) ile birlikte mufassal bölümünün kısa sûrelerinden birer sûre okuduktan sonra üçüncü rek'ate kalktı. Ben de ona yaklaştım, adeta elbiselerim onun elbiselerine değiyor gibiydi. O esnada Fatiha'yı ve: "Rabbimiz, bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi çevirme.." âyetini okuduğunu işittim.[1]

İlim adamları der ki: Hz. Ebu Bekir'in bu âyet-i kerimeyi okuması bir çeşit kunut ve duadır. Çünkü o dönemde, irtidad edenlerin sıkıntılı durumları başgöstermişti. Kunut ise bir grup ilim adamına göre, müslümanların kendileri adına korkmalarına sebep teşkil edecek büyük bir durum ile karşı karşıya kalmalarında akşam namazında da bütün namazlarda da caizdir.

(1) ***Muvattâ***, Salât 25.

Tirmizî'nin rivâyetine göre Şehr b. Havşeb şöyle demiş: Ben Umm Seleme'ye şöyle sordum: Mü'minlerin annesi, senin yanında bulunduğu sıralarda Rasûlullah (sav)'ın en çok yaptığı dua ne idi? Şu cevabı verdi: En çok yaptığı dua şuydu: "(يا مُقَلِّب القلوب ثَبِّتْ قلبي على دينك): Ey kalpleri evirip çeviren, kalbime dinin üzere sebat ver." Ben: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim, "Ey kalpleri evirip çeviren, dinin üzere kalbime sebat ver!" duasını ne kadar da çok yapıyorsun? Şöyle buyurdu: "Ey Umm Seleme, kalbi Allah'ın parmaklarından iki parmak arasında bulunmayan hiçbir Âdemoğlu yoktur. O dilediğini doğru bırakır, dilediğini de çevirir (hidâyetten uzaklaştırır)." Bunun üzerine Muâz (hadisin senedinde yer alan ravilerden birisi) yüce Allah'ın: **"Rabbimiz, bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi çevirme"** âyetini okudu. (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen bir hadistir.[1]

Bu âyet-i kerime Mu'tezile'nin: Allah kulları saptırmaz, yani "kendi fiillerini yaratanlar kullardır" şeklindeki sözlerine karşı bir delildir. Şâyet meylettirme, saptırma Allah tarafından olmasaydı yapılması caiz olmayan bir işin önlenmesi hususunda Allah'a dua etmek uygun düşmezdi.

Ebû Vâkid el-Cerrâh ise, **"Rabbimiz!... kalplerimizi saptırma!"** anlamındaki buyruğunu (لَا تَزِغْ قُلُوبَنَا) şeklinde fiili kalplere isnad etmek sûretiyle okumuştur. Bu ise yüce Allah'a yöneltilen bir dilektir. Her iki okuyuş şekline göre âyet-i kerimenin anlamı şudur: Artık Sen, kalplerimizde hidâyetten sapıklığa doğru bir meyil yaratarak, kalplerimiz haktan çevrilmesin.

2- "Bize Katından Bir Rahmet Ver"

Yüce Allah'ın: **"Katından bize bir rahmet ver"** yani nezdinden, Senin tarafından lutfederek bize rahmet bağışla, bizden herhangi bir sebep veya herhangi bir amelin dolayısıyla değil. Bu ifade Allah'a bir teslimiyet ve O'na karşı bir acizliğin ifadesidir.

"Ledün" kelimesinin dört türlü söylenişi vardır. Birisi "lâm" harfi üstün, "dal" harfi ötreli, "nûn" harfi sâkin "ledun" şeklinde. En fasih söyleyiş budur. Diğeri ise "lam" harfi üstün, "dal" ötreli ve "nun" harfi de hazf edilmiş şeklinde (ledu diye); üçüncüsü ise "lâm" harfi ötreli, "dal" harfi sakin, "nûn" harfi de üstün olmak üzere "lüdne" şeklinde; dördüncüsü ise "lâm" harfi üstün, "dal" sakin, "nûn" harfi de üstün "ledne" şeklinde.

Muhtemeldir ki mutasavvıfların cahilleri ile batınîlerin zındıkları bu ve benzeri âyet-i kerimelere yapışarak şöyle derler: İlim denilen şey, Allah'ın baştan beri herhangi bir kesb (ilim tahsili) sözkonusu olmaksızın kendiliğinden bağışladığı birşeydir. Kitapları ve yaprakları tetkik etmek ise bir perdedir. An-

(1) *Tirmizi*, Deavât 89.

cak ileride bu konuya dair gelecek açıklamalarda belirtileceği üzere böyle bir iddia red olunur.

Âyetin anlamı da şudur: Bize rahmetinden sadır olan bir nimet bağışla. Çünkü rahmet, zati sıfata racidir. Rahmetin kendisinin hibe edilmesi düşünülemez.(1)

رَبَّنَآ إِنَّكَ جَامِعُ ٱلنَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُخْلِفُ ٱلْمِيعَادَ ﴿٩﴾

9. "Rabbimiz, muhakkak ki geleceğinde şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olan Sensin. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez."

Darmadağın olmalarından sonra onları öldükten sonra diriltecek olan Sensin.

Bu buyrukla Kıyamet günü için diriliş ikrar edilmektedir. ez-Zeccâc der ki: İşte ilimde derinleşmiş olanların bildikleri ve ikrar ettikleri; buna karşılık öldükten sonra dirilişe dair kendileri için müteşâbih (tereddüdü gerektiren) hale düşüp sonunda inkâra kadar giderek; muhalefet ettikleri şeyin manası budur.

Rayb, şüphe demektir. Bunun ne anlama geldiğine dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/2. âyet) geçmiş bulumaktadır. *Mîâd,* kelimesi va'dden "mif'âl" veznindedir. (Va'dolunan zaman, demektir).

إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَن تُغْنِىَ عَنْهُمْ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُهُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ ٱلنَّارِ ﴿١٠﴾

10. Kâfir olanların malları ve çocuklarının Allah'a karşı kendilerine hiçbir faydası olmaz ve onlar ateşin yakıtıdırlar.

Bu buyruğun anlamı açıktır. Yani onların malları da çocukları da onlara

(1) Burada; "**Vehebe:** Bağışladı" fiilinin ilk harfinin "vâv" ve fiilin birinci bâb'dan olduğunu, yani aslî ikinci harfinin mazi'de meftuh, muzari'de meksûr olduğunu; mazi ve muzari'de de meftûh olan üçüncü bâbdan olmadığını; böyle olsaydı, muzari'de "vâv"ın hazfedilmesi gerektiğini belirten iki satırlık bir açıklama yer almaktadır. Ona böylece işaret etmeyi uygun gördük.

gelecek Allah'ın azabından hiçbir şeyi önleyemezler. es Süleml: "(لَن تُغْنِيَ): **Hiçbir faydası olmaz"** buyruğunu (لَنْ يُغْنِيَ) diye okumuştur. Buna sebep ise fiilin önceden geçmesi ve isim ile fiil arasına başka bir kelimenin girmesidir. el-Hasen de (يُغْنِي) şeklinde ve ikinci ya'yı tahfîf olsun diye sakin olarak okumuştur. Şairin şu sözlerinde olduğu gibi:

كفى بالنأس من أسماء كافي وليس لسقمها إذ طال شافي

"Esmâ dolayısıyla bu ye's(im) yeter artık, yeter
Onun hastalığına -uzayıp gittiği için- şifa verecek de yoktur."

Şairin burada (كافي) yerine (كافياً) demesi gerekirken, "ya" harfini (elif-siz olarak) serbest bırakmıştır. Buna benzer bir söyleyişin yer aldığı bir beyiti de el-Ferrâ nakletmektedir:

كأنّ أيديهنّ بالقاع القرقْ أيدي جَوارٍ يتعاطَيْن الورِق

"Onların elleri sanki tertemiz çakılı bulunmayan hoş kokuda
Birbirlerine gümüş para alıp veren kızların elleri gibidir."

Yüce Allah'ın: (مِنَ اللَّهِ) buyruğunda yer alan: (من) edatı "yanında, nezdinde" demektir. (Yani Allah'ın nezdinde faydası olmaz). Bu açıklamayı Ebû Ubeyde yapmıştır.

"Ve onlar ateşin yakıtıdırlar." ***Yakıt*** (el-vekûd); odunun adıdır. Buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/124. âyette) geçmiş bulunmaktadır. el-Hasan, Mücahid ve Talha b. Mûsârrif, "vav" harfini ötreli olarak (وُقُودَ) şeklinde ve **"ateşin yakıtı olan bir odun"** şeklinde muzaf takdir ederek (muzafın hazfedildiğini kabul ederek) okumuşlardır. Arapçada "vav" harfi ötreli olduğu takdirde; (أُقِّتَتْ) demek gibi, (أُقُود) demekde mümkündür. Bu kelimenin "vav" harfi ötreli olarak okunması halinde, kelime masdar olur. Ateş alevli bir şekilde yandığı vakit, bu tabir kullanılır. İbnu'l-Mübarek, el-Abbas b. Abdulmuttalib'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bu dîn öyle bir yayılacaktır ki denizleri aşacak, denizler Allah tebâreke ve teâlâ yolunda atlarla aşılacak, daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan topluluklar gelecek. Bunlar Kur'ân'ı okuduklarında bizden daha güzel okuyan (bilen) kim vardır, bizden daha bilgili kim vardır? diyecekler." Sonra ashabına yönelerek şöyle buyurdu: "Siz böylelerinin bir hayra sahip olacağını zanneder misiniz?" Ashab: Hayır deyince şöyle buyurdu: "İşte bunlar sizdendirler; bunlar bu ümmettendirler ve bunlar ateşin yakıtıdırlar."(1)

(1) el-Heysemî, ***Mecmâu'z-Zevâid***, I, 185-186'da: "Ebû Ya'lâ, el-Bezzâr ve Taberânî ***el-Kebîr'de;*** râvilerden Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî'nin zayıf olduğu" kaydıyla. Daha sonra Hz. Ömer'den benzeri bir rivâyet kaydedildikten sonra da şunları söylemektedirler: "Taberânî, ***el-Evsat*** ve el-Bezzâr rivâyet etmişlerdir; el-Bezzâr'ın senedindeki râviler sika (güvenilir) kabul edilen râvilerdir."

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۭ كَذَّبُوا بِاٰيٰتِنَا ۚ فَاَخَذَهُمُ
اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ ۭ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

11. Tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibi. Onlar âyetlerimizi yalanladılar da, Allah da günahlarından dolayı onları yakalayıverdi. Allah'ın azabı çok çetindir.

"*De'b* (mealde: gidiş)": Âdet ve durum demektir. Kişi çalışıp çabaladığı takdirde onun bu durumunu ifade etmek üzere bu kökten gelen kelimeler kullanılır. Deve binicisi tarafından yorulacak olursa yine bu kelime kullanılır. Gece ve gündüze de "ed-dâibân" adı verilir. (Çünkü adetleri üzere sürekli olarak devam eder, giderler). Ebu Hatim der ki: Ben Yakub'un "(كَدَأْبِ): **Gidişi gibi"** kelimesini hemzeyi üstün olarak okuduğunu ve ben küçük bir çocukken bana şöyle söylediğini hatırlıyorum: (كَدَأْبِ) diye okumak, neye göre doğru olur? Ben ona: Sanırım: (دَئِبَ يَدْأَبُ دَأْباً) kökünden gelirse böyle söylemek doğru olur dedim. Benim bu açıklamamı kabul etti ve küçüklüğüme rağmen çok iyi bir değerlendirmede bulunduğumdan dolayı hayret etti. Bense böyle söylenip söylenemeyeceğini bilmiyordum.

en-Nehhâs der ki: "Böyle bir söz yanlıştır. Hiçbir zaman: (دَئِبَ) denilmez. Aksine (دَأَبَ يَدْأَبُ دُءُوباً وَدَأْباً) denilebilir. Nahivciler böyle nakletmektedir ki, bunlardan birisi de el-Ferrâ'dır. Bu söyleyişi *"el-Mesâdir"* adlı kitabında nakletmektedir. Nitekim İmruu'l-Kays şöyle demektedir:

كَدَأْبِكَ مِن أُمِّ الحُوَيْرِثِ قَبْلَهَا وَجَارَتِهَا أُمِّ الرَّبَابِ بِمَأْسَلِ

"Ondan önce Umm el-Hureyris'ten de gördüğün gibi
Ve Me'sel'de komşusu olan Umm er-Rebab'dan gördüğün gibi."

"Deeb" söyleyişi de caizdir. Nitekim (الدُّأَبِ) da söylenebilir. Çünkü bunda boğaz harflerinden bir harf vardır."

Âyet-i kerimenin başındaki "kâf" harfi hakkında (dilciler) farklı görüşlere sahiptir. Bunun şu takdirde ref' mahallinde olduğu söylenmiştir: Onların gidişi Firavun hanedanının gidişi gibidir. Yani kâfirlerin sana karşı yaptıkları, Firavun hanedanının Mûsâ'ya yaptıklarına benzer.

el-Ferrâ ise şu anlama geldiğini iddia etmiştir: Firavun hanedanının kâfir oluşu gibi, Araplar da kâfir oldular. en-Nehhas ise der ki: Burada "kef" harfinin **"kâfir oldular"**a taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü **"kâfir oldular"** kelimesi cümlenin sılasına dahildir. Bir diğer görüşe göre buradaki "kef"

harfi **"Allah.... onları yakalayıverdi"** buyruğuna taalluk etmektedir. Yani Allah onları Firavun hanedanını azapla yakaladığı gibi yakaladı.

Yine bir diğer görüşe göre bu buyruk: **"Malların ve çocukların Allah'a karşı kendilerine hiçbir faydası olmaz"** buyruğu ile alakalıdır. Yani malların ve çocukların Firavun hanedanına fayda vermediği gibi, kendilerine de mal ve çocuklarının faydası olmayacaktır. Bu buyruk ise, "cihaddan geri kalıp bizi mallarımız ve çoluk çocuğumuz oyaladı" diyenlere bir cevaptır.

Bunda "vekûd (yakıt)" dan türeyen mukadder bir fiilin amel etmesi, bu durumda benzetmenin yanmanın kendisi hakkında olması da mümkündür.(1)

Bu anlamı yüce Allah'ın şu buyrukları da desteklemektedir: *"Firavun hanedanının ise kötü azap ..... ateştir. Onlar sabah akşam ona arzolunurlar. Kıyametin kopacağı günde: Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun* (diyecekler)". (el-Mu'min, 40/45-46) Bununla birlikte birinci görüş daha tercihe değerdir. İlim adamlarından birden çok kişi de o görüşü tercih etmişlerdir.

İbn Arefe der ki: **"Tıpkı Firavun hanedanı... gidişi gibi"** buyruğu Firavun hanedanının adeti gibi; anlamındadır. Şöyle demek istiyor: Firavun hanedanı peygamberlere zorluk çıkarmayı adet haline getirdikleri gibi; bunlar da inkârı ve Peygamber (sav)'a zorluk çıkarmayı adet haline getirmişlerdir. el-Ezherî de bu anlamda açıklamalarda bulunmuştur. el-Enfal Sûresi'nde yer alan *"Firavun hanedanının gidişi gibi"* (el-Enfal, 8/52) buyruğuna gelince; bunun da anlamı şudur: İşte Firavun hanedanı suda boğulmak ve helak edilmekle cezalandırıldığı gibi, bunlar da öldürülmekle ve esir edilmekle cezalandırıldı.

Yüce Allah'ın: **"Onlar âyetlerimizi yalanladılar"** buyruğunda "okunan âyetler"i kastetmesi muhtemel olduğu gibi, Allah'ın vahdaniyetine delalet etmek üzere dikilmiş bulunan âyetleri de kastetmiş olması muhtemeldir. **"... Allah da günahlarından dolayı onları yakalayıverdi. Allah'ın azabı çok çetindir."**

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۖ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

12. Kâfirlere de ki: "Siz mutlaka yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü döşektir!"

(1) Buna göre mana şöyle olur: Onlar ateşin yakıtıdırlar. Tıpkı Firavun'un ve hanedanının ateşin yakıtı olduğu gibi.

Burada kasıt yahudilerdir. Muhammed b. İshâk der ki: Rasûlullah (sav) Bedir'de Kureyş'i mağlub edip Medine'ye döndükten sonra yahudileri toplayıp onlara şunu dedi: Ey Yahudiler topluluğu! Bedir günü Kureyş'in başına gelenlerin bir benzerini Allah'ın başınıza getirmesinden sakınınız. Sizler de biliyorsunuz ki ben gönderilmiş bir peygamberim. Siz bunu Kitabınızda Allah'ın size ahdinde (buyruğunda) görmektesiniz. Yahudiler ona: Ey Muhammed dediler. Savaşın ne olduğunu bilmeyen gafil bir topluluğu yenik düşürüp de onlara karşı eline bir fırsat geçti diye gurura kapılma! Allah'a yemin ederiz, bizimle savaşacak olursan asıl savaşçıların biz olduğumuzu göreceksin. Bunun üzerine yüce Allah: **"Kâfirlere de ki: Siz mutlaka yenileceksiniz..."** buyruğunu inzal buyurdu.

Buradaki (سَتُغْلَبُونَ): **Yenileceksiniz"** kelimesinin "tê" okunuşu yahudilere hitap olup bozguna uğratılacaksınız ve âhirette: **"Toplanıp cehenneme sürüleceksiniz"** demektedir. İkrime ve Said b. Cübeyr'in, İbn Abbas'tan rivâyeti budur.

Ebû Salih'in İbn Abbas'tan rivâyetine göre ise; yahudilerin, Uhud günü müslümanların başına gelen musibete sevinmeleri üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuştur. Buna göre bu kelime (سَيُغْلَبُونَ): Yenileceklerdir" anlamında olur.

Yani Kureyşliler yenilecekler ve: "(تُحْشَرُونَ) toplanıp sürüleceksiniz" kelimesi de: (يُحْشَرُونَ) şeklinde ve **"toplanıp sürülecekler"** anlamında okunur ki bu da Nâfi'in kıraatidir.

Yüce Allah'ın: **"Orası ne kötü döşektir!"** buyruğunda kastedilen yer, cehennemdir. Âyetin zahirinden anlaşılan budur. Mücahid der ki: Anlamı ise, onların kendileri için hazırladıkları şey ne kötüdür! Bunun manası şöyle gibidir: Kendilerini cehenneme götüren o fiilleri ne kötüdür!

قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا ۖ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى
كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَاْىَ الْعَيْنِ ۗ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ ۗ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُولِي الْاَبْصَارِ ﴿١٣﴾

13. Karşılaşan iki topluluğun durumunda sizin için bir ibret vardır. Biri Allah yolunda çarpışıyordu, diğeri ise kâfirdi. Öbürlerinin kendilerinin iki katı olduklarını gözleriyle görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için ibretler vardır.

Yüce Allah'ın: **"Karşılaşan iki topluluğun... bir ibret** (yani alamet) **vardır."** Burada (كان) denilerek (كانت) denilmeyişinin sebebi **"âyet"** ibret, alamet" kelimesinin müennesliğinin hakiki olmayışındandır. Bunun beyan anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani bu, sizin için bir beyan bir açıklama idi. Bu görüşte olanlar manayı göz önünde bulundurup lafza riayet etmemişlerdir. İmruu'l-Kays'ın şu beyitinde olduğu gibi:

رِفْرِهَةٌ رُؤْدَةٌ رَخْصَةٌ كَخُرْعُوبَةِ الْبَانَةِ الْمُنْفَطِرْ

"Dümdüz, yumuşak tenli, genç ve güzel, yumuşak huylu
Taptaze yaprakları tomurcuklanmak üzere dalları kabarmış sorgun
ağacının çubuğu gibi..."

Burada şairin (المنفطرة) demeyişinin sebebi, sıfatın (lafzen müzekker olan önceden geçmiş- asa anlamındaki kelimeye) ait olmasıdır.

el-Ferrâ der ki: Âyet-i kerimede fiilin müzekker gelmesi, fiil ile isim arasında sıfatın girmesinden dolayıdır. Sıfat, fiil ile isim arasına girdiğinden fiil müzekker gelmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar, Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Üzerinize yazıldı ki: Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman eğer bir hayır*** (mal) ***bırakacaksa... vasiyette bulunsun"*** (el-Bakara, 2/180. âyet 2. bölümde) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

"Karşılaşan iki topluluğun" Bedir günü karşı karşıya gelen müslümanlarla müşriklerin **"durumunda sizin için bir ibret vardır."** Cumhûr: (فِئَةٌ): **Biri"** kelimesini onlardan birisi, anlamında olmak üzere ötreli okumuştur. el-Hasen ve Mücahid ise bunu esreli olarak (فِئَةٍ) şeklinde, daha sonra da: "(وَأُخْرَى كَافِرَةٌ): **Diğeri ise kâfirdi"** diye bedel olmak üzere okumuştur. İbn Ebi Able ise bu her iki kelimeyi de nasb ile okumuştur. Ahmed b. Yahya der ki: Hal olmak üzere nasb ile okumak caizdir. Yani her iki fırka, birbirinden ayrı ve birileri mü'min diğerleri kâfir olmak üzere iki fırka idiler.

ez-Zeccâc der ki: Nasb ile okunması; yani ben şu iki topluluğu kastediyorum, anlamına gelir.

Bir insan topluluğuna "fie" denilmesinin sebebi, ona fey' edilmesi yani sıkıntılı zamanlarda ona dönülmesi dolayısıyladır.

ez-Zeccâc der ki "fie" fırka, topluluk demektir. Başı gövdeden ayrıldığını ifade etmek üzere "kılıçla başını fe'vetti" tabirinden alınmıştır.

Bu "iki topluluk" ile Bedir günü karşılaşan topluluklara işaret edildiğinde görüş ayrılığı yoktur. Ancak bunun muhatabının kim olduğu hususunda farklı kanaatler vardır. Bir görüşe göre bununla mü'minlere hitap edilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bütün kâfirlere olması da muhtemeldir. Medine yahudilerinin muhatab alınmış olması da muhtemeldir. Her bir ihtimali bir grup ileri sürmüştür.

Mü'minlere hitabın faydası, ruhlarına sebat vermek, onlarda kahramanlık duygularını uyandırarak; -fiilen gerçekleştiği gibi- kendilerinin iki misli hatta birçok kat fazlası olan düşmanları üzerine atılacak hale gelmeleridir.

Yüce Allah'ın: **"Öbürlerinin kendilerinin iki katı olduklarını gözleriyle görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için ibretler vardır."** Ebû Ali der ki: Bu âyet-i kerimedeki **"görmek"** göz ile görmektir. Bundan dolayı tek bir mef'ûle geçiş yapmıştır. Mekkî ve el-Mehdevî der ki: Buna **"gözleriyle"** buyruğu da delâlet etmektedir. Nafi' burada **"görüyorlardı"** anlamına gelen kelimeyi (يَرَوْنَهُم) diye (yâ ile) okumayıp "te" ile: (تَرَوْنَهُم): onları görüyordu" şeklinde okumuştur. Diğerleri ise bunu "yâ" ile okumuşlardır.

"Kendilerinin iki katı" buyruğu ise **"onları görüyordunuz"** buyruğunda bulunan "siz görüyordunuz"dan hal olmak üzere nasb mahallindedir. Cumhura göre ise burada **"görüyordunuz"** buyruğunun faili mü'minlerin kendileridir. (Yani: Ey mü'minler! Siz kendiniz görüyordunuz). **"Onları görüyordunuz"** buyruğundaki "hum: **onları"** zamiri ise kâfirlere aittir. Ancak Ebu Amr, bu kelimenin "te" harfi ile (ترونهم) şeklinde okunmasını kabul etmeyip şöyle der: Eğer durum böyle olsaydı bunun yerine: "Onları kendinizin iki katı görüyordunuz" denmesi gerekirdi.

en-Nehhâs der ki: Bu gerekmeyebilir. Fakat; arkadaşlarınızın iki katı, anlamında olması mümkündür.

Mekkî der ki: **"Onları görüyordunuz"** şeklinde "te" ile okunuş **"sizin için"** buyruğundaki hitaba uygundur. O bakımdan burada hitabın müslümanlara **"onları"** zamirinin de müşriklere ait olması güzeldir. "Te" ile bu kelimeyi okuyanların **"sizin iki katınız"** anlamında (مثليكم) şeklinde okumaları gerekirdi. Böyle bir okuyuş ise hatta muhalefet dolayısıyla caiz değildir. Fakat hitaptan gaibe yönelmek şeklindeki konuşma ve söz söyleyişleri görülegelmiş bir üsluptur. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman onlar da güzel bir rüzgarla gemileri götürdükleri̇nde"* (Yunus, 10/22); *"Verdiğiniz her bir zekât"* (er-Rum, 30/39) buyruğunda (mü'minlere) hitap ettikten sonra gaib zamir kullanılarak: *"İşte onlar kat kat mükâfat alanlardır"* (er-Rum, 30/39) diye buyurmaktadır.

Buna göre **"kendilerinin iki katı"** anlamındaki (مِثْلَيْهِم) kelimesindeki "hâ" ve "mîm" harflerinden oluşan zamirin müşriklere ait olması muhtemeldir. Yani ey müslümanlar, siz müşrikleri gerçek sayılarının iki katı kadar görüyordunuz. Bu ise mana itibariyle uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah, müslümanların gözlerinde müşriklerin sayısını çoğaltmaz. Aksine O, bizlere müşriklerin sayısını mü'minlerin gözünde az gösterdiğini haber vermektedir. Buna göre mana şöyle olur: Ey mü'minler, sizler müşrikleri sayıca kendinizin iki katı görüyordunuz. Gerçekte ise onlar mü'minlerin üç katı idiler. Yü-

ce Allah böylelikle müşriklerin sayısını mü'minlerin gözünde azaltarak müşrikleri kendilerine, kendilerinin iki katı gösterdi ki, manen güçlensinler ve cesaretleri artsın. Zaten onlara mü'minlerden yüz kişinin ikiyüz kâfiri yeneceği bildirilmişti. Diğer taraftan müslümanların sayısını müşriklerin gözünde de azaltarak gösterdi ki, müşrikler müslümanlara karşı cesaretlensinler ve böylelikle Allah'ın onlar hakkındaki hükmü yerini bulsun diye.

Buradaki **"kendilerinin iki katı"** buyruğundaki zamirin müslümanlara ait olması da muhtemeldir. Yani siz ey müslümanlar, müslümanları sahip olduğunuz gerçek sayının iki katı gibi görüyordunuz. Yani siz bizzat kendinizi gerçektekinin iki katı gibi görüyordunuz.

Allah'ın bunu bu şekilde onlara göstermesinin sebebi, müşriklerle karşılaşmaya karşı maneviyatlarını güçlendirmekti.

Fakat birinci te'vil daha uygundur. Buna yüce Allah'ın şu buyrukları da delâlet etmektedir: ***"Hani Allah onları rüyanda sana az göstermişti..."*** (el-Enfal, 8/43); ***"Hani siz karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyordu.."*** (el-Enfâl, 8/44)

İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Yanımda bulunan bir adama: Onları yetmiş kişi kadar görebiliyor musun? O: Zannederim onlar yüz kişidirler, demişti. Fakat esirleri aldıktan sonra bizlere bin kişi olduklarını haber verdiler.

Taberî'nin bazılarından naklettiğine göre şöyle demişler: Allah, kâfirlerin gözlerinde mü'minlerin sayısını çok gösterdi. Öyle ki kâfirler mü'minleri kendilerinin iki katı zannettiler. Ancak Taberî bu görüşün zayıf olduğunu belirtmektedir. İbn Atiyye ise der ki: Evet, bu görüş çeşitli açılardan reddedilir. Aksine Allah, müşriklerin sayısını (az önce de geçtiği üzere) mü'minlerin gözünde az göstermiştir. Bu te'vile göre "görüyordunuz" şeklindeki okuyuşta görenler, kâfirler olur. Yani siz ey kâfirler, mü'minleri kendilerinin iki katı olarak görüyordunuz. Önceden de geçtiği üzere kendinizin iki katı olarak görüyordunuz anlamına gelme ihtimali de vardır.

el-Ferrâ ise bunun anlamının, kendilerini kendilerinin iki katı yani üç misli olarak görüyordunuz. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Dilde böyle bir anlatım şekli bilinmemektedir. ez-Zeccâc der ki: Bu bir yanlışlıktır. Bütün ölçülere göre burada yanlışlık vardır. Çünkü bizler birşeyin mislini aklen ona eşit olarak biliyoruz. Onun iki mislini de onun iki katına eşit olarak aklımızla kavrıyoruz.

İbn Keysan der ki: el-Ferrâ, görüşünü şu sözleriyle açıklar: Sen yanında bir köle varken: Bunun gibi bir köleye ihtiyacım vardır, dediğin takdirde senin hem o köleye, hem onun gibi başka bir köleye ihtiyacın olduğunu ifade ediyorsun. Aynı şekilde, ben bunun gibi iki kişiye muhtacım, dediğin vakit senin üç köleye ihtiyacın var, demektir. Ancak kelimenin anlamı onun söy-

lediği gibi değildir, dildeki kullanış da öyle değildir. el-Ferrâ'yı böyle bir yanlışlığa düşüren ise müşriklerin Bedir gününde mü'minlerin üç misli olmalarıdır. Böylelikle o, müşrikleri ancak bu şekilde gerçek sayıları kadar görmelerinin mümkün olacağı vehmine kapılmıştır. Böyle bir ihtimal ise uzaktır, mana da bu şekilde değildir. Aksine şu iki sebepten dolayı Allah müşrikleri mü'minlere gerçek sayılarından başka şekilde göstermiştir. Bu sebeplerden birisi şudur: Yüce Allah, bunun daha uygun olduğunu görmüştür. Çünkü bu şekilde mü'minlerin kalpleri güç kazanmıştır. Diğer sebep ise bu, Peygamber (sav)'a bir âyet (mucize ve alâmet)tir. İleride -yüce Allah'ın izniyle- Bedir vak'asına dair açıklamalar (Âl-i İmrân, 3/123-125. âyetlerin tefsirinde) gelecektir.

Bu kelimenin "yê" ile okunuşuna gelince İbn Keysân der ki: "(يرونهم): **Onları görüyorlardı"** kelimesindeki "he" ve "mîm" (onlar) zamiri **"diğeri ise kâfirdi"** buyruğuna aittir. **"Kendilerinin iki katı"** buyruğundaki zamir ise **"biri Allah yolunda çarpışıyordu"** buyruğuna aittir. Bu ise ifadelerin akışının delalet ettiğine uygun olarak zamir kullanmak kabilindendir. Bu da yüce Allah'ın: **"Allah dilediğini yardımıyla destekler"** buyruğudur. İşte bu da kâfirlerin gözle görme itibariyle müslümanların iki katı olduklarını, fakat sayıca onların üç misli olduklarını göstermektedir. (İbn Keysân devamla) der ki: Burada görme, yahudilere aittir.

Mekkî ise der ki: Görmek Allah yolunda çarpışan kesim hakkındadır. Görünen ise kâfir topluluktur. Yani Allah yolunda çarpışan topluluk, kâfirler topluluğunu mü'min topluluğunun iki katı olarak görüyorlardı. Halbuki kâfirler topluluğu mü'min topluluğunun üç katı idi. Önceden de geçtiği üzere Allah kâfirlerirn sayısını mü'minlerin gözünde azaltmıştır. Burada **"sizin için bir ibret vardır"** buyruğundaki hitap yahudileredir.

İbn Abbas ve Talha ise "(يرونهم): **Onları görüyorlardı"** buyruğunu "te" harfini ötreli olarak (مثليهم): Size iki katı oldukları gösteriliyordu" okumuşlardır. es-Sülemî de meçhul fiil olarak "te" harfi ötreli okumuştur.

"Allah dilediğini yardımıyla destekler, şüphesiz bunda basiret sahipleri için ibretler vardır." Bu buyruğun anlamı önceden geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ
مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ
مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾

14. Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, salma atlara, develere ve ekinlere aşırı düşkünlük insanlara süslenip hoş gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimlidir. Oysa güzel dönüş yeri Allah nezdindedir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- İnsanlara Güzel Gösterilen Şeyler:

Yüce Allah'ın: **"... süslenip hoş gösterildi"** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları süsleyip hoş gösterenin kim olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bir kesim der ki: Bunu süsleyip hoş gösteren Allah'tır. Ömer b. el Hattab (ra)'ın sözünün zahiri de budur. Bu sözü Buhârî nakletmektedir.(1)

Kur'ân-ı Kerîm'de de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Biz yeryüzünde ne varsa ona bir zinet kıldık."*** (el-Kehf, 18/7) Hz. Ömer: Şimdi ey Rabb, onu bize süslü gösterdiğin zaman (biz ne yapabiliriz)? deyince yüce Allah'ın: ***"De ki: Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?"*** (bir sonraki âyet) buyruğu nâzil oldu.

Bir diğer kesim ise; burada süslü gösteren şeytandır, demektedir. el-Hasen'in sözünün zahirinden anlaşılan budur. O: Bunu kim süslü gösterdi? Dünyayı onu yaratandan daha çok zemmeden kimse yoktur, demiştir.

Yüce Allah'ın süslü göstermesi, ancak faydalanmak için varetmek, gerçek şekilde hazırlamak ve insanın mayasında bu gibi şeylere eğilimi yaratmak şeklinde olur. Şeytanın süslü göstermesi ise vesvese, aldatma, uygun olmayan yollardan dünyalık elde etmeyi güzel gösterme şeklindedir.

Âyet-i kerime her iki halde de bütün insanlara yeni bir öğüdün ifadesidir, demektir. Bunun muhtevâsında da Muhammed (sav)'ın çağdaşı olan yahudilere ve diğerlerine bir azar vardır.

Cumhûr, meçhul fiil olarak: "(زُيِّنَ): **Süslü gösterildi"** şeklinde ve: (حُبُّ): **Aşırı düşkünlük"** kelimesini merfu olarak okumuşlardır. ed-Dahhâk ve Mücahid ise malum fiil şeklinde: "(زَيَّنَ): **Süsledi"** ve: (حُبَّ): **Sevgisini"** şeklinde mansub olarak okumuştur. (الشَّهَوَاتِ) kelimesindeki "he" harfinin fetha ile harekelenmesi, isim ve sıfattan ayırdetmek içindir.

Şehevât; "şehvet" kelimesinin çoğuludur. Anlamı bilinen bir kelimedir. Arzulara uyup gitmek, insanı aşağılatır. Onlara itaat, bir helâk demektir. Müslim'in *Sahih*'inde: "Cennet hoşa gitmeyen şeylerle kuşatılmıştır, ateş de arzu ve şehvetlerle kuşatılmıştır" denilmektedir.(2) Bunu Enes, Peygamber

(1) *Buhârî,* Rikaak 11: "Ömer (bu âyeti işitince) dedi ki: Allah'ım, bize süslü gösterdiklerin dolayısıyla sevinmekten başka bir şey yapamayız. Allah'ım, Senden onu hak ettiği şekilde infak etmeyi dilerim!"

(2) *Müslim,* Cennet 1; *Tirmizî,* Cennet 21; *Dârimî,* Rikaak 117; *Müsned,* III, 153, 254, 284; ayrıca *Müsned,* II, 260, 380'de Ebû Hureyre'den aynı lafızlarla; *Buhârî,* Rikaak 28'de: "Huffet: kuşatıldı" yerine "hucibet: perdelendi" lafzı ile ve Ebû Hureyre'den. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd,* Sünne 22; *Nesâî,* Eymân 3, *Müsned,* II, 333, 354.

(sav)'dan rivâyet etmiştir.

Hadis-i şerifteki bu temsilin faydası şudur: Cennet ancak hoşa gitmeyen yolları aşmak ve bunlara katlanıp sabretmekle elde edilir. Cehenemden kurtulmak ise ancak arzu ve şehvetleri terkedip insanın bunlara karşı kendisini dizginlemesi ile mümkün olur.

Yine Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Cennetin yolu oldukça zordur ve yüksektir. Cehenneme giden yol ise son derece kolaydır ve toprağı yumuşaktır."(1) İşte Hz. Peygamber'in: "Cennet hoşa gitmeyen şeylerle kuşatılmıştır. Cehennem de arzularla kuşatılmıştır" hadisinin manası da budur. Yani cennetin yolu zordur ve tepelerden daha yüksek olan zorlu yerleri vardır. Cehenneme giden yol ise kolaydır. Zorluğu yoktur. Bunda herhangi bir tehlike ve sıkıntıya sebep olacak birşey yoktur. Hz. Peygamber'in: "Toprağı yumuşaktır" buyruğunun anlamı da budur.

2- Kadınlar:

Yüce Allah: **"Kadınlara"** buyruğunda, insanların nefisleri onlara çokça arzu duyduğundan önce kadınları sözkonusu ederek başladı. Çünkü kadınlar, şeytanın attığı kementler ve erkeklerin fitneye düşmelerine sebeptir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Benden sonra erkekler için kadınlardan daha çetin bir fitne terketmiş değilim." Hadisi Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.(2)

Kadın fitnesi herşeyden daha çetin ve zorlu bir fitnedir. Denilir ki: Kadınlarda iki fitne vardır. Çocuklarda ise tek bir fitne vardır. Kadınlardaki fitnenin birisi, akrabalık bağlarını kesmeye götürür. Çünkü kadın kocasına annelerle, kızkardeşlerle bağı kesmeyi emreder. İkinci fitne ise helâl, harama bakmaksızın mal toplama fitnesidir. Oğullara gelince onlardaki fitne bir tanedir. O da onlar için mal toplama tutkusudur.

Abdullah b. Mes'ud'un rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kadınlarınızı yüksek odalarda iskân etmeyiniz ve onlara yazı yazmayı öğretmeyiniz."(3) Bu şekilde Rasûlullah (sav) erkekleri bundan sakındırmış olmaktadır. Çünkü onların yüksek yerlerde iskân ettirilmeleri dolayısıyla erkekleri görmeleri sözkonusudur. Bu ise onları himaye etmek ve onları setretmek değildir. Çünkü kimi zaman erkekleri görüp de bundan dolayı fitne ve bela sözkonusu olabilir. Diğer taraftan kadınlar erkekten yaratılmışlardır. O bakımdan kadının bütün derdi, erkektir. Erkek ise şehvet ile birlikte yaratılmıştır. Kadın da erkeğin sükûn bulduğu bir varlık kılınmıştır. Bu sebeb-

(1) Merhum Kurtubî'nin zikrettiği lafızlarla tesbit edemedik. Kendisi de hadis olarak sübutundan emin olmadığından; **"ruviye:** rivâyet edildi" demektedir. Ancak önceden zikrettiği hadisle mana itibariyle uyum arzettiğinden, ayrıca zikretmiş görünmektedir.

(2) ***Buhârî,*** Nikâh 18; ***Müslim,*** Zikir 97, 98; ***Tirmizî,*** Edeb 31; ***İbn Mâce,*** Fiten 19. Ancak "eşedd: daha çetin" lafzı yerine: "edarr: daha zararlı" lafzı ile.

(3) Kaynağını tesbit edemedik.

le onlardan birine öteki hakkında güven duyulamaz.

Onlara yazı yazmayı öğretmekte de böyle bir ilke, daha da ileri derecede sözkonusudur. eş-Şihâb'ın Kitabında Peygamber (sav)'in: "Kadınlara (gereğinden çok) elbise almayınız ki, evlerinden dışarıya çıkmasınlar."[1] diye buyurmaktadır.

İşte bundan dolayı insan bu dönemlerde eğer (evlenmeden) duramıyor ise dininin zarar görmemesi için dindar kadını araştırmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber de: "Elleri toprakla dolasıca, sen dindar olan kadını seç" diye buyurmaktadır. Bu hadisi Müslim Ebu Hureyre'den rivâyet etmiştir.[2]

İbn Mâce'nin Sünne'inde de Abdullah b. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Güzellikleri dolayısıyla kadınlarla evlenmeyiniz. Çünkü onların güzellikleri onları aşağılatabilir. Malları dolayısıyla da kadınlarla evlenmeyiniz. Çünkü malları onları azdırabilir. Fakat dinleri dolayısıyla onlarla evleniniz. Şüphesiz burnu delik, siyah fakat dindar bir cariye daha faziletlidir."[3]

3- Oğullar:

Yüce Allah'ın: **"Oğullara"** buyruğu önceki buyruğa atfedilmiştir. **Oğullar** (anlamına gelen: **el-benin**) kelimesinin tekili: "ibn"dir. Yüce Allah, Hz. Nuh'tan haber vererek: ***"Şüphesiz benim oğlum benim aile halkımdandır"*** (Hud, 11/45) diye niyaz ettiğini bildirmektedir. Küçültme ismi de -Hz. Lukman'ın söylediği gibi- "büney" şeklindedir.

Peygamber (sav)'ın Eş'as b. Kays'a şöyle dediği nakledilmektedir: "Hamza'nın kızından bir oğlun var mı?" O: Evet ondan bir oğlum var; fakat onun yerine Cebeleoğullarından geri kalanlara yedirebileceğim bir tencere yemeğim olmasını tercih ederdim. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sen böyle desen dahi şüphesiz ki onlar, kalbin meyvesidir. Gözün aydınlığıdır. Bununla birlikte onlar (ölüm tehlikesine atılmaya karşı) insanı korkutur, cimriliğe iter, üzüntü ve kedere sebep olurlar."[4]

4- "Kantar Kantar":

el-Kenâtîr kelimesi "kıntâr"[5] kelimesinin çoğuludur. Nitekim yüce Allah: ***"Ve öbürüne kıntârla*** (mehir) ***vermiş olsanız..."*** (en-Nisâ, 4/20) diye buyur-

(1) Bu hadisin asılsız olduğu belirtilmiştir. (Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, ***el-Mevzûat***, Beyrut 1403/1983, II, 282-283).

(2) ***Buhârî***, Nikâh 15; ***Müslim***, Radâ' 53, 54; ***Ebû Dâvûd***, Nikâh 2; ***Nesâî***, Nikâh 13; ***İbn Mâce***, Nikâh 6; ***Müsned***, II, 428.

(3) ***İbn Mâce***, Nikâh 6.

(4) Buna yakın lafızlarla: ***Müsned***, V, 211.

(5) **Kıntâr** ve çoğulu: **Kanâtîr** ile ilgili açıklamalar için bk. M. Necmuddin el-Kürdi, ***Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri***, terceme: İbrahim Tüfekçi, Buruc Yayınları, İstanbul 1996, s. 63 v.d.

maktadır. Kıntar ise oldukça büyük ölçüde bağlanıp düğümlenmiş mal demektir. Rıtıl ve rubu' gibi ağırlık ölçüsü olarak kullanılan şeyin adı olduğu da söylenmiştir. Bu kadar ağırlığa ulaşan şeye de bu bir kıntardır, yani bir kıntara denk ağırlıktadır, denilir. Araplar bir kişinin malı kıntar ağırlığını bulduğu takdirde: (قَنْطَرَ الرجلُ) derler. ez-Zeccâc der ki: Kıntar kelimesi, birşeyin bağlanıp düğümlenmesinden ve sağlam hale getirilmesinden alınmıştır. Araplar birşeyi sağlam olarak yapan kimseye: (قنطرتَ الشيء): O şeyi sağlam yaptın, derler. İşte köprüye "el-kantara" denilmesinin sebebi de bu şekilde sağlam yapılışından dolayıdır. Tarafe der ki:

كَقَنْطَرَةِ الرُّومِيِّ أقسم ربُّها لتُكْتَنَفَنْ حتّى تُشَادُ بِمَرْمَدِ

(Devam) Rumlardan birinin muhkem yapmak ve her tarafını Tuğlalarla pekiştirmek üzere yemin ettiği bir köprü (kantara) gibidir."

Kantara üstüne düğüm atılmış demektir. Adeta kantar düğümlenmiş bir mal gibi kabul edilir. İlim adamları kıntâr'ın miktarını tesbit etmekte çok farklı görüşlere sahiptirler.

Ubey b. Ka'b, Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Bir kıntar binikiyüz ukıyyedir."(1)

Muaz b. Cebel, Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre ve ilim adamlarından birçok grup da bu görüştedir. İbn Atiyye der ki: Bu konudaki görüşlerin en sahihi olanı budur. Fakat Kıntar, buna göre ukıyye'nin miktarının bölgelerdeki farklılığına göre farklılık gösterir.

Kıntar'ın on iki bin ukıyye olduğu da söylenmiştir. Bunu senediyle el-Büstî, Sahih Müsned'inde Ebu Hureyre'den rivâyetle kaydetmektedir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıntar onikibin ukiyyedir. Bir ukıyye ise sema ile arz arasındakilerden hayırlıdır."(2)

Ebu Hureyre bu görüşü de benimsemiştir. Ebu Muhammed ed-Darimî'nin Müsned'inde Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Her kim bir gecede on âyet okursa o zikredenlerden diye yazılır. Her kim yüz âyet okursa kânitlerden yazılır, her kim beşyüz ile bin âyet okursa bir kıntâr ecir almış olarak sabahı eder." Kıntâr nedir? diye sorulunca: "Bir öküzün derisini dolduracak kadar altındır" diye cevap verdi. Bu hadis mevkuftur.(3)

Ebu'n-Nadra el-Abdî de bu görüştedir. İbn Sîde, Süryanicede de böyle söylendiğini zikretmektedir. en-Nekkaş, İbnu'l-Kelbî'den, bu kelimenin Rumcada böyle söylendiğini nakletmekdedir. İbn Abbas, ed-Dahhak ve el-Hasen der ki: (Kıntar) bin ikiyüz miskal gümüştür.(4) el-Hasen bunu merfû' olarak zik-

(1) Süyûti, *el-Câmi'ul-Kebir,* II, 555. (Kurtubî, Dârû'l-Hadîs baskısı IV, 34, 2 no'lu not).
(2) ***İbn Mâce,*** Edeb 1; ***Müsned,*** II, 363.
(3) ***Dârimî,*** Fedâilu'l-Kur'ân 30.
(4) ***Dârimî,*** Fedâilu'l-Kur'ân 32'de: "Muâz b. Cebel dedi ki: Kıntâr bin ikiyüz ukiyye'dir"; "Ebû Hureyre'den, dedi ki: Kıntâr oniki bin (dirhem)dir."

reder. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre kıntar onikibin dirhem gümüştür.(1) Altın olarak ise bin dinardır. Yani müslüman bir erkeğin diyeti kadardır. el-Hasen ve ed-Dahhâk'tan da bu görüş rivâyet edilmiştir.

Said b. el-Müseyyeb, bir kıntar seksenbin dirhemdir, derken; Katade kıntar yüz rıtıl altın yahut seksenbin dirhem gümüştür. Ebu Hamza es-Sumâlî ise der ki: Kıntar, Afrika ve Endülüs'te altın veya gümüşten sekiz bin miskaldir. es-Süddî, dörtbin miskaldir, derken; Mücahid yetmişbin miskaldir, demektedir.(2) Bu görüş, İbn Ömer'den de rivâyet edilmiştir.(3)

Mekkî'nin naklettiği bir görüşe göre kıntar, altın veya gümüş olsun kırk bin ukıyyedir. İbn Side, *el-Muhkem* adlı eserinde de bunu belirtmektedir. Devamla der ki: Kıntar berberîcede bin miskal demektir.

er-Rabi' b. Enes ise der ki: Kıntar üstüste yığılmış pek çok mal demektir. Araplarca bilinen anlamı da budur. Yüce Allah'ın: *"Ve onlardan birisine bir kıntar vermiş olsanız dahi"* (en-Nisâ, 4/20) buyruğu da böyledir. Yani ona pek çok mal verdiyseniz, demektir. Hadis-i şerifteki kıntar da bu anlamdadır: "Şüphesiz Safvan b. Umeyye cahiliyye döneminde kantar kantar mal biriktirdi. Babası da öylece kantar kantar biriktirdi."(4) Yani onu kantar kadar malı oldu demektir.

el-Hakem'den nakledildiğine göre kıntar yer ile gök arasıdır.

"el-Mukantara" kelimesinin anlamı hakkında da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır Taberî ve başkaları der ki: Bu kat kat katlanmış demektir. Adeta kantarlar üç, mukantara da dokuz kantar ifade ediyor gibidir. el-Ferrâ'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: el-Kanâtîr kelimesi kıntar'ın çoğuludur. el-Mukantara ise çoğulun da çoğuludur. O takdirde el-Mukantara dokuz kanâtîra eşit olur. es-Süddî der ki: el-Mukantara dinar yahut dirhem oluncaya kadar sikke haline getirilmiş olan maldır. Mekkî de el-Mukantara tamamlanmış anlamındadır der. Bunu el-Herevî de nakletmiştir.

Nitekim: (بِدَرٌ مُبَدَّرَة وآلافٌ مؤلَّفة) da denilmektedir.

Kimi (dilciler) der ki: İşte yapının üstüste gelmesi dolayısıyla binalara "el-kantara" denilmesi bundandır. İbn Keysan ve el-Ferra der ki: Mukantara, dokuz kıntardan daha aşağı olamaz. Yine denildiğine göre; mukantara malın hazır olduğuna ve mevcud olduğuna bir işarettir.

el-Büstî'nin Sahih'inde Abdullah b. Ömer'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Her kim on âyet-i kerime okuyarak namaz kılarsa gafillerden yazılmaz. Her kim yüz âyet-i kerime okuyarak namaz kılar-

(1) *Dârimî*, aynı yerde: "el-Hasen'den, dedi ki: Sizden birinizin diyeti olan onikibin (dirhem)dir."
(2) *Dârimi*, aynı yer.
(3) Burada sözü edilen ölçü birimleri ile ilgili açıklamalar için de el-Kürdî, *a.g.e.*, ilgili bölümlere bakılmasını tavsiye ederiz.
(4) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 113'te zikretmektedir.

sa kantirlerden yazılır. Her kim bin âyet-i kerime okuyarak namaz kılarsa mukantirlerden (yani kantar kantar sevaba nâil olanlardan) diye yazılır."(1)

5- Altın ve Gümüş:

Yüce Allah'ın: **"Altın ve gümüşe"** buyruğundaki **"altın"** kelimesi (ez-zeheb) müennestir. O bakımdan: "(الذهب الحسنة): Güzel altın" denilir. Çoğulu ise; (ذهاب وذُهُوب) diye gelir. Bunun (ذَهَبَة) kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. O vakit bu (الأذْهاب) diye çoğul yapılır. (ذهب فلان مذهباً حسناً): Filan kişi güzel bir yolda gitti, demektir. Yine "zeheb" kelimesi Yemen halkı için bir ölçektir. Bir kişi altın madenini görüp dehşete kapıldığı vakit: (رجل ذَهِبٌ) denilir.

Gümüş (fidda)ün ne demek olduğu da bilinen birşeydir. Çoğulu (فِضَضٌ) şeklinde gelir. Buna göre (altın anlamına gelen) zeheb kelimesi gitmek anlamına gelen (الذَّهاب)dan alınmadır. (Gümüş anlamına gelen); fidda kelimesi ise dağılan birşey hakkında kullanılan (انفَضّ)dan alınmadır.

(فَضَضْتُ القوم فانفضوا): Ben topluluğu dağıttım, onlar da dağıldılar, tabiri de buradan gelmektedir. İşte bu iki kelimenin türedikleri köklerin bunlar olması, bunların geçici oldukları ve sabit olmadıkları hissini vermektedir. Nitekim görülen de budur. Bu anlamı ifade etmek üzere söylenen sözlerin en güzeli bir şairin şu beyitleridir:

"Son söylediğin dinar işte ateştir
Şu geçip giden dirhemin sonu ise kederdir
İkisi arasında kişi evet, takvâ sahibi olursa
Keder ile ateş arasında kalbi muazzebdir.

6- Atlar:

Yüce Allah'ın: **"Atlara"** buyruğu müennestir. İbn Keysân der ki: Bana Ebu Ubeyde'den şöyle dediği nakledildi: "el-Hayl: Atlar" kelimesinin tekili "hâil" şeklindedir. " (Kuş anlamına gelen) tâir ve tayr" ile "(koyun anlamına gelen) dâin ve dayn" kelimeleri gibi.

Bir diğer adı "el-feres" olan "el-hayl"e bu adın veriliş sebebi, yürüyüşünde böbürlenmesidir (böbürlenmek demek olan ihtiyâl ile aynı kökten). Başkaları ise şöyle demektedir: Bu aynı kökten tekili olmayan çoğul isimdir. Tekili ise "feres"tir. Nitekim kavm, raht, nisâ, ibil ve benzeri kelimeler de böyledir. Hz. Ali'den nakledilen haberde Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu belirtilmektedir: "Şüphesiz Allah atı rüzgardan yarattı. Bundan dolayı onu kanatsız olduğu halde uçucu kıldı."

(1) Benzer bir rivâyet için bk. *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 30. Kantar'ın miktarına dair benzeri diğer rivâyetler için bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 161-162.

Vehb b. Münebbih der ki: Allah, atı güney rüzgarından yarattı. Yine Vehb der ki: Sahibinin getirdiği ne kadar tesbih, tekbir ve tehlil varsa mutlaka o at onu işitir ve onun gibisini söyleyerek ona cevap verir. Atlara ve onların nitelikleri el-Enfâl Sûresi'nde (8/60. âyette) gelecektir.

Haberde nakledildiğine göre Allah, Âdem'e bütün hayvanları arzetti. Ona bunlardan tek bir tanesini seç denildi, o da atı seçti. Ona; kendin için güç kaynağı olan bir şeyi seçtin, denildi.

Bu bakımdan ata "el-hayr: hayır" adı verilmiş oldu.

Diğer taraftan ata "hayl" adının veriliş sebebi ise, onda aziz olma alametinin bulunuşudur. Ata binen bir kimse, Allah Teala'nın bunu kendisine bağışlaması sebebi ile azizlik duygusunu duyar, yüce Allah'ın düşmanlarına karşı da böbürlenir. Ata "feras" adının veriliş sebebi, aslanın avının üzerine atılması gibi, ileri atılarak mesafeleri katetmesidir. O bu uzaklıkları adeta birşeyi elleriyle yakalayıp tüketircesine katetmektedir. Ata "arabî" adının veriliş sebebi, Hz. Âdem'den sonra Hz. İsmail'e Beytullah'ın temellerini yükseltmesine mükâfat olarak verilmiş olmasıdır. Hz. İsmail de araptır. Böylelikle bu Hz. İsmail'e yüce Allah tarafından verilmiş bir nimet ve bağış oldu. Ondan dolayı da ata "arabî" adı verildi.

Hadis-i şerifte de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "İçinde atîk bir atın bulunduğu eve şeytan girmez."[1] Ona "atîk" deniliş sebebi ise, dişi aygırdan ve arap attan doğmamış olması (yani erkeği de dişisi de arap at olmasıdır).

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Atların hayırlısı siyah, alnında beyazlık, burnu ve üst dudağı beyaz olandır. Bundan sonra ise yine alnında beyazlık olup da dört ayağı da bileklerine kadar beyaz olandır. Sonra üç ayağı beyaz olup ön sağ ayağı vücudunun renginden olandır. Şâyet siyah olmazsa siyah ile kırmızı arası rengi olup da bu şekilde benekleri olan at gelir." Bu hadisi Tirmizî, Ebû Katâde'den rivâyet etmiştir.[2] Dârimî'nin Müsned'inde yine Ebu Katade'den rivâyete göre adamın birisi: Ey Allah'ın Rasûlü demiş, ben bir at almak istiyorum, hangisini alayım. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Sen siyah renkli, alnında beyazlık bulunan, üç ayağı bileklerine kadar beyaz olup sağ (ön) ayağı beyaz olmayan veya bu şekilde rengi siyah ile kırmızı arası olan bir at al ki, hem ganimet elde edersin, hem de esenliğe kavuşursun."[3]

Nesâî de Enes'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) kadınlardan sonra atlardan fazla birşeyi sevmezdi.[4]

---

(1) *Tirmizî,* Cihâd 20; *İbn Mâce,* Cihâd 14; *Müsned,* V, 300.
(2) *Tirmizî,* Cihâd 20; *İbn Mâce,* Cihâd 14; *Dârimî,* Cihâd 35; *Müsned,* V, 300.
(3) *Dârimî,* Cihâd 35.
(4) *Nesâî,* Hayl 2, İşretu'n-Nisâ 1; *Müsned,* V, 27'de: Ma'kul b. Yesâr'dan aynı manada.

Hadis imamları Ebu Hureyre'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "At üç türlüdür. Bir adam için ecre sebeptir, bir adam için örtüdür, bir adam için de vebaldir." Hadis uzuncadır. Hadisin yaygınlığı onun tamamını zikretmeye ihtiyaç bırakmamaktadır.(1)

İleride Enfâl Sûresi (8/60) ile Nahl Sûresi (16/8. âyet)de yüce Allah'ın izniyle atlara dair hükümlerden yeteri kadar söz edilecektir.

7- Nişanlı Atlar:

Yüce Allah'ın: **"Nişanlı atlar"** buyruğundan kasıt, Said b. Cübeyr'e göre otlak ve meralarda yayılan atlar demektir. Çünkü bu şekilde yayılan hayvan ve koyunlara "sâime" denilir.

(**Nişanlı atlar** diye meali verilen: el-müsevveme ile aynı kökten).

Yine bu maksatla salınan hayvan hakkında (مسامة) denilir. (مُسَوَّمة) da salıverilen hayvanı anlatmak için kullanılır.

İbn Mace'nin Sünen'inde Hz. Ali'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) güneşin doğuşundan önce hayvanların (develerin) otlaklara salınmasını (sevm) ve süt veren hayvanların kesilmesini yasaklamıştır.(2)

Burada "es-sevm" kelimesi otlamak üzere salmak anlamındadır. Yüce Allah da: *"Ve içinde* (hayvanlarınızı) ***yaymakta olduğunuz*** (ot ve) ***ağaç***(lar) ***bundandır"*** (en-Nahl, 16/10) diye buyurmaktadır. el-Ahtal der ki:

مثل ابنِ بزعة أو كآخر مثلِه أولى لك ابن مسيمةِ الأجمالِ

"İbn Bez'a'nın (Husayn ez-Zühlî'nin kardeşi Şeddâd b. el-Münzir) yahut da onun gibi diğerinin (bununla da Havşeb b. Rüeym'i kastediyor) misali; Senin için daha uygundur! Ey develeri otlatan (deve çobanın)ın oğlu!"

Otlayan her bir davara da: "es-sevâm" denilir.

Bir görüşe göre burada **"nişanlı atlar"**dan kasıt, cihâd için hazırlanmış olan atlardır. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Mücahid der ki: Salma atlar demek, semiz ve güzel atlar demektir. İkrime der ki: Salma atlardan kasıt, güzelliğin gözkamaştırıcı hale getirdiği atlar demektir. en-Nehhâs da bu açıklamayı tercih etmiştir ki; bu da: (رجل وسيم) Gözalıcı adam, ifadesinden alınmadır.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmektedir. el-Müsevveme, alamet demek olan sîmâ kelimesinden gelmekte olup atların yüzlerine alamet vurmak demektir. el-Kisâî ve Ebu Ubeyde'nin görüşü budur.

---

(1) *Buhârî,* Cihâd 48, Musakaat 12, Menâkıb 28, Tefsir 99. sûre 1, İ'tisâm 24; *Müslim,* Zekât 24; *İbn Mâce,* Cihâd 14; *Muvatta,* Cihâd 3; *Müsned,* II, 262, 383. *Müsned,* I, 395'te: Abdullah b. Mes'ud'dan.

(2) *İbn Mâce,* Ticârât 29. Burada geçen ve: "Otlaklara salmak" anlamı tercih edilen "es-sevm" alışveriş kastıyla pazarlık yapmak anlamına da gelir.

Derim ki: Lafzın bütün bu anlamlara gelmesi muhtemeldir. O halde **"sal-ma atlar"**dan kasıt otlaklarda yayılan, diğerlerinden ayırdedilmeleri için nişanlanmış, güzel ve (cihad için) hazırlanmış atlar demektir.

Ebû Zeyd der ki: Bunun aslı atın üzerinde vücudunun diğer bölgelerinden farklı olacak şekilde bir yün parçası veya bir alamet koymaktır. Bu da o atların meralarda diğerlerinden ayrılması için yapılır. Dilci İbn Fâris, *Müc-mel* adlı eserinde der ki: el-Müsevveme, eyer takımları üzerinde olduğu halde salınan atlar demektir. el-Muerric (Ebu Feyd Amr b. el-Haris es-Sedûsî Basralı nahiv bilgini) der ki: Müsevveme'den kasıt, dağlanarak nişanlanmış atlar demektir. el-Muberred ise her tarafta bulunup tanınan anlamındadır der. İbn Keysan ise, ablak atlar demektir, der. Hepsinin de "sima" kelimesine yakın bir anlamı vardır. er-Rabia der ki:

وضُمْرٍ كالقِداح مُسَوَّماتٍ عليها مَعْشَرٌ أشْباهُ جِنّ

"Ve eğiltilerek zayıflatılmış, ok gibi alâmetli (müsevvemât) atlar ki;
Üzerlerinde cinleri andıran bir topluluk vardır."

8- Davarlar:

Yüce Allah'ın: **"Davarlara"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Keysân der ki: Eğer "neam" denilecek olursa, bununla yalnızca develer kastedilir. Şâyet "en'âm" denilecek olursa, hem deve hem de otlayan bütün davarlar buna girer. el-Ferrâ der ki: Bu kelime müzekker olup bunun müennesi yoktur. O bakımdan araplar: "(هذا نَعَمٌ واردٌ): İşte bu, suya giden bir davardır" derler. Çoğulu ise en'âm şeklinde gelir. el-Herevî der ki: "en-neam" kelimesinin müzekkeri de gelir, müennesi de gelir. "el-en'âm" kelimesi deve, sığır ve koyun türünden davarları ifade etmek için kullanılır. Şâyet "en-neam" denilecek olursa o takdirde özellikle deve kastedilir. Şair Hassan der ki:

وكانت لا يزال بها أنيس خِلالَ مُروجِها نَعَمٌ وشاءُ

"Eskiden de böyleydi, halen de böyledir, orada bir tanıdık vardır
Onun otlakları arasında alâmetli develeri var."

İbn Mâce'nin Sünen'inde Urve el-Bârikî'den merfu olarak (Hz. Peygamber'den) şöyle dediği nakledilmektedir: "Develer sahipleri için bir güç kaynağıdır, koyunlar berekettir, hayır ise kıyamet gününe kadar atların perçemlerinde düğümlenmiştir."(1) Yine İbn Mâce'nin Sünen'inde İbn Ömer'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Koyun cen-

(1) *İbn Mâce*, Ticarât 69. Zevâid'den: İsnâdının sahih olduğu kaydıyla.

netin hayvanlarındandır."[1] Yine orada Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) zenginlere koyun edinmelerini, fakirlere de tavuk edinmelerini emretti. Devamla buyurdu ki: "Eğer zenginler tavuk edinecek olurlarsa o takdirde Allah kasabaların helâk edilmelerine izin verir."[2] Yine orada Um Hani'den rivâyete göre Peygamber (sav) kendisine şöyle demiştir: "Koyun edininiz, çünkü onda bereket vardır."[3] Bu hadisi Ebu Bekr b. Ebî Şeybe'den, o Veki'den o Hişam b. Urve'den, o babasından o Um Hâni'den rivâyet etmiştir ki, isnadı sahihtir.

9- Ekinler:

Yüce Allah'ın: **"Ekinlere"** buyruğunda geçen **"el-hars"** kelimesi sürülen herşeyin adıdır. Bu kelime masdar olup ekine bu ad verilmiştir. Ekin kastı ile toprağı altüst eden kimse hakkında: (حَرَثَ الرجل حَرْثاً) denilir. O bakımdan "hirâse" ismi tahıl ekimi, bostan yapımı ve buna benzer diğer ziraat işleri hakkında kullanılır. Hadis-i şerifte: "Ebediyyen yaşayacakmış gibi dünyan için ekin ek" denilmektedir.[4]

Ekin ektim manasına (حرثت وأحترثت) denilir.

Abdullah b. Mesud'dan gelen hadis-i şerifte de: "Bu Kur'ân-ı Kerîm'i harsediniz" denilmektedir.[5] Onu iyice tetkik ediniz, demektir. İbn Arabî der ki: Hars etmek, tetkik etmek, teftiş etmek demektir. Hadis-i şerifte: "En doğru isim ise el-Hâris'tir"[6] denilmektedir.

Çünkü hâris kazanan demektir. Malın "ihtiras (peltek se ile) edilmesi" kazanılması demektir. "Mihras" ateş yakan "el-harâs" ise yayın kirişlerinin bağlandığı yerdir. Çoğulu da "ahrise"dir. Kişi dişi devesini zayıflattığı takdirde "ahrese" tabiri kullanılır.

---

(1) ***İbn Mâce,*** Ticarât 69. Zevâid'den: İsnadında ittifakla zayıf bir râvi olduğu kabul edilmiş bulunan Ebû Yahya el-Ezdî künyeli Zerbiy b. Abdullah bulunduğu kaydıyla. (Bk. İbn Hacer, ***Tehzîbu't-Tehzîb,*** III, 280).

(2) ***İbn Mâce,*** Ticarât 69. Zevâid'den: Senedinde kimi metrûk, kimi hadis uyduran, kimi meçhul râviler bulunduğu kaydıyla. Hadisin uydurma olduğu açıkça da bildirilmiştir. Bk. İbnu'l-Cevzî, ***el-Mevzûât,*** II, 253; eş-Şevkânî, ***el-Fevâidu'l-Mecmûa,*** s. 170-171.

(3) ***İbn Mâce,*** Ticarât 69. Bu hadis hakkında da Zevâid'den: İsnâdının sahih, râvilerinin sika oldukları kaydı da nakledilmektedir. Gerek bu hadise dair merhum müfessirimizin belirttiği sıhhat hükmü ile Zevâid'deki değerlendirmenin birbirine uygunluğu, gerek diğer hadislerin senedini vermek, suretiyle, sıhhatlerinin tetkike muhtaç olduklarını göstermesi, müfessirimizin bu hususteki ilmi hassasiyetinin bir örneğidir.

(4) İbnu'l-Esîr, ***en-Nihâye,*** I, 359. el-Azîzî, ***es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sâğir,*** I, 232'de: "Ebediyyen ölmeyeceğini kabul eden bir kişi gibi amel et! Yarın öleceğinden korkan kimse gibi de dikkatli ol!" anlamındaki bir rivâyeti kaydettikten sonra "zayıf" olduğuna işaret etmektedir.

(5) İbnu'l-Esîr, ***en-Nihâye,*** I, 360.

(6) ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 61; ***Müsned,*** IV, 345.

Muaviye yoluyla gelen hadiste şöyle sorduğu bildirilmektedir: "Su taşıyan develeriniz ne yaptı?" Onlar da: Bedir günü biz de onları biçtik, dediler.(1)

Ebû Ubeyd der ki: Bununla biz onları o günü zayıf ve güçsüz düşürdük, demek istemişlerdir.

Buhârî'nin Sahih'inde Ebu Umâme el-Bâhilî'den -toprağı sürmek için bir demir ve yine toprak sürmek için bazı aletler gördüğünde- şöyle dediği nakledilmektedir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Bu bir topluluğun evine girdimi, mutlaka o eve zillet girer."(2)

Denildiğine göre buradaki zillet'ten kasıt, yöneticilerin ve sultanların toprakla uğraşan kimselerden istedikleri arazideki haklardır.

el-Mühelleb der ki: Hz. Peygamber'in bu hadis-i şerifteki buyruğunun anlamı -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- üstün hallere teşvik ve rızkı en şerefli sanatlar yoluyla talep etmektir. Çünkü Peygamber (sav) ümmetinin ziraatle uğraşarak Allah yolunda atlara binip cihad etmeyi zayi etmelerinden korkmuştur. Zira, çiftçilik ile uğraşacak olurlarsa, atların sırtına binmekle geçimlerini kazanan ve atlara binen diğer ümmetler onlara galip gelir. Böylelikle Hz. Peygamber onları araziyi imar etmek ve bu gibi yorucu mihnetlere meyledip onlarla uğraşmak suretiyle değil de cihad ile geçimlerini sağlamaya teşvik etmiştir. Nitekim Hz. Ömer'in şu sözlerine bakalım: "Zorlu ve haşin yaşayışa alışın. Yüklerinizi develerin sırtına vurun, atlara da bindikçe binin. Sakın deve çobanları bu konuda sizi mağlub etmesin." Bu sözleriyle atlardan uzaklaşmamalarını ve atlara binerek bedenleri eğitmelerini emretmektedir.

Buhârî ve Müslim'de de Enes b. Malik'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bir müslüman bir ağaç diker yahut bir ekin eker de ondan bir kuş, bir insan veya bir hayvan yiyecek olursa mutlaka bu, onun için bir sadaka olur."(3)

İlim adamları der ki: Yüce Allah burada dört tür malı zikretmektedir. Bunların her birini bir sınıf insan mal edinir. Altın ve gümüşü ticaret erbabı kimseler mal edinir. Otlaklara salınan atları hükümdarlar mal edinir. Davarları, çölde yaşayanlar mal edinir. Ekini ise köy ve kasabalarda yaşayanlar mal edinirler. Böylelikle her bir sınıfın fitnesi mal edindiği bu tür ile olur. Kadın ve çocuklar ise herkes için fitne sebebidir.

10- Dünya Hayatının Metâı:

"Bunlar dünya hayatının geçimidir." Yani dünya hayatında kendileriy-

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye,* V, 69.
(2) *Buhârî,* el-Hars 2.
(3) *Buhârî,* el-Hars 1; Edeb 27; *Müslim,* Müsakaat 12. Aynı bölümün 7-10 hadisleri de aynı manada olup Hz. Câbir'den rivâyet edilmektedir. *Tirmizî,* Ahkâm 40; *Dârimî,* Buyû' 67, Câbir b. Abdullah'tan; *Müsned,* III, 147, 192, 229, 243.

le yararlanılan sonra da geçip giden, kalıcılığı olmayan şeylerdir. Bu buyruk-la yüce Allah dünyaya karşı zâhid olmayı teşvik etmekte; âhirete de rağbeti artırmaktadır. İbn Mace ve başkalarının Abdullah b. Ömer'den rivâyetlerine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Dünya bir metadır. Dünya metaı arasında ise salih bir kadından daha üstün hiçbir şey yoktur."(1)

Yine hadis-i şerifte: "Dünyada zahid ol (dünyaya rağbetin olmasın) Allah seni sever."(2) Yani dünya metaından olan ve zorunlu ihtiyaç fazlası olan mal ve makama rağbet etme.

Hz. Peygamber bir diğer hadis-i şerifte şöyle buyurmaktadır: "Âdemoğlunun şu hususlar dışında kalanlarda bir hakkı yoktur: Mesken olarak kullanacağı bir ev, avretini örtecek bir elbise ve kuru bir ekmek ile su." Bu hadisi Tirmizî el-Mikdam b. Madi Kerib'den rivâyet etmektedir.(3)

Sehl b. Abdullah'a soruldu: Kul dünyayı ve bütün arzularını kolaylıkla nasıl terkedebilir? O: Kendisine emrolunanlarla meşgul olarak, diye cevap verdi.

11- Güzel Âkıbet Allah Nezdindedir:

Yüce Allah'ın: **"Oysa güzel dönüş yeri Allah nezdindedir"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. ***Meâb;*** dönüş yeri demektir. Dönmeyi ifade etmek üzere (آب يؤوب إياباً) denilir. İmruu'l-Kays der ki:

وقد طوّفت في الآفاق حتى رضِيتُ من الغَنِيمَةِ بالإيَابِ

"Her uzak yerde dolaştırılıp durdum, o kadar ki;
Sonunda ganimet olarak dönüşe razı oldum."

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

وكلّ ذي غَيْبَةٍ يؤُوبُ وغائِبُ الْمَوْتِ لا يؤوبُ

"Ayrılıp giden herkes geri döner
Fakat ölüm ile ayrılan geri gelemez."

(مآب) kelimesinin aslı (مأوب) şeklindedir. Burada "vav"ın harekesi hemzeye kalbedilip, ibdal ile "vav" yerine "elif" getirilmiştir. "Mekaal" kelimesi gibi.

Âyet-i kerime dünyalığın azlığını vurgulamak, onun önemsizliğini belirtmek, buna karşılık âhirette yüce Allah'a güzel bir şekilde dönmeye teşvik etmek anlamındadır.

---

(1) *İbn Mâce,* Nikâh 5; ayrıca: *Müslim,* Radâ' 59.
(2) *İbn Mâce,* Zühd 1.
(3) *Tirmizî,* Zühd 30.

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَٰلِكُمْ ۚ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ
اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

15. De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını haber veriyim mi? Takvâya erenler için Rablerinin katında altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada ebedi kalacaklardır. Tertemiz eşler ve Allah'ın rızası da vardır. Allah kullarını çok iyi görendir.

Soru: **"Bunlardan"** (Türkçede: Vereyim mi? (buyruğu) ile sona ermektedir. **"Takvâya erenler için"** buyruğu öne alınmış bir haberdir. **"Cennetler"** kelimesi ise mübtedâ olmak üzere ref' edilmiştir.

Sorunun: **"Rablerinin katında..."** buyruğunda bittiği de söylenmiştir.(1) Bu açıklamaya göre **"cennetler"** kelimesi "bunlar öyle cennetlerdir ki" takdirin de gizli bir mübtedânın (haberi olmak üzere) merfudur. Bu açıklamaya göre ise **"daha hayırlısını"** kelimesinden bedel olarak **"cennetler"** kelimesinin iki esreli okunması da caiz olur.(2) Fakat birinci şekle göre böyle bir okuyuş caiz olmaz.

İbn Atiyye der ki: Bu âyet-i kerime ile bundan önceki âyet-i kerime Hz. Peygamber'in şu buyruğunu andırmaktadır: "Kadın dört şey için nikâhlanır: Malı, şerefi, güzelliği ve dini. Ey elleri toprakla dolasıca! Sen dindar olanını nikâhlayarak zafere ulaş." Hadisi Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir.(3)

İşte "dindar olanı nikâhlamakla zafere kavuş" buyruğu bu âyet-i kerimeye bir örnektir. Bundan öncekiler ise, bir önceki âyet-i kerimeye örnektir. Yüce Allah bunu dünyayı terkedenlerin maneviyatlarını güçlendirmek ve dünyalığa sahip olamadıkları dolayısıyla da onları teselli etmek için zikretmektedir. Bu âyet-i kerimenin kelimelerinin anlamları, daha önce Bakara Sûresi'nde (el-Bakara, 2/25. âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Rıdvân (rıza)" kelimesi "rıza"dan masdardır. Bu da yüce Allah'ın cennet

(1) O takdirde âyet-i kerimenin buraya kadar olan bölümünün anlamı: "De ki: Rablerinin katında takvâya erenler için bunlardan daha hayırlısını size haber vereyim mi?" şeklinde olur.

(2) O takdirde anlamı: "... Size bunlardan hayırlısını haber vereyim mi? Bunlardan daha hayırlı olan şeyler altından ırmaklar akan cennetlerdir" şeklinde olur.

(3) Bir önceki âyetin tefsiri yapılırken, ikinci başlıkta bu hadisin son bölümü zikredilmişti. Kaynakları için oradaki ilgili nota bakınız.

ehlini cennete koymasından sonra gerçekleşecektir. Yüce Allah onlara: "Size daha fazla vermemi istediğiniz birşey var mı?" diye soracaktır. Onlar da: Rabbimiz bundan daha üstün herhangi bir şey olabilir mi? diyecekler. Yüce Allah: "Benim rızam (var); bir daha ebediyyen size azap etmeyeceğim." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.(1)

Yüce Allah'ın: **"Allah kullarını çok iyi görendir"** buyruğu hem bir vaaddir, hem bir tehdit.

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾
الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ
بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

16. Onlar ki: "Rabbimiz, biz gerçekten iman ettik. Artık günahlarımızı bize bağışla ve o ateş azabından bizleri koru" diyenler;
17. Sabredenler, doğru olanlar, gönülden ibadet edenler (Allah yolunda) **infak edenler ve seherlerde Allah'tan mağfiret dileyenlerdir.**

"Onlar ki" buyruğu yüce Allah'ın: "Takvâya erenler" buyruğundan bedeldir. Bunu mef'ul de kabul edebiliriz. Yani: **"Onlar... diyenlerdir."** Övmek suretiyle nasb olarak da kabul edilebilir.

"Ey Rabbimiz biz gerçekten iman ettik" tasdik ettik. **"Artık günahlarımızı bize bağışla."** Bu, günahların bağışlanması için Allah'a yapılan bir duadır. **"Ve o ateş azabından bizleri koru."** Buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/201. âyet 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Sabredenler" masiyetlere ve arzularına karşı direnenler. İtaatlere devam edenler diye de açıklanmıştır.

"Doğru olanlar" yani davranışlarında, sözlerinde samimi olanlar: **"Gönülden ibadet edenler"** itaat edenler **"infak edenler"** Allah yolunda mallarını harcayanlar.

Yine Bakara Sûresi'nde bu hususlara dair açıklamalar eksiksiz bir şekilde geçmiş bulunmaktadır.(2) Yüce Allah, bu âyet-i kerimede kendilerine cennetlerin vadolunduğu takvâ sahiplerinin durumlarını açıklamaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Ve seherlerde Allah'tan mağfiret dileyenlerdir"** buyru-

(1) ***Buhârî,*** Tevhîd 38, Rikaak 51; ***Müslim,*** Cennet 9; ***Müsned,*** III, 88.
(2) bk. el-Bakara, 2/4, 14. başlık; 2/4; 2/45. âyetler.

ğunun anlamı hususunda farklı açıklamalar yapılmıştır.

Enes b. Malik der ki: Burada sözü geçenler, Allah'tan mağfiret dileyenlerdir. Katade ise, sözü geçenler namaz kılanlardır, demektedir.

Derim ki: Bu görüşler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunlar hem namaz kılarlar, hem Allah'tan mağfiret isterler. Özellikle **"seher vakti"**nin söz konusu edilmesi duanın vakti olması ve isteklerin karşılanma ihtimali yüksek bir zaman olmasıdır. Rasûlullah (sav) yüce Allah'ın Hz. Yakub'un çocuklarına söylediğini naklettiği: ***"Sizin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim"*** (Yusuf, 12/98) buyruğunu açıklamak üzere şöyle buyurur: "Yakub onların bu mağfiret isteklerini seher vaktine erteledi." Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir.(1) İleride gelecektir.

Peygamber (sav) da Hz. Cebrail'e: "Gecenin hangi vaktinde yapılan dua kabule şayandır?" diye sorunca Hz. Cebrail: Bilemiyorum, şu kadar var ki Arş seher vaktinde sarsılır" diye cevap verdi.(2)

"Seher" denildiği gibi "sehr" de denilir. ez-Zeccâc der ki: "Seher" gecenin geçip ikinci fecrin çıktığı vakte kadarki zamandır. İbn Zeyd ise, bu vakit gecenin sonuncu altıda biridir, demektedir.

Derim ki: Bundan daha sahih olanı, hadis imamlarının Ebu Hureyre'den naklettikleri şu hadis-i şeriftir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Aziz ve celil olan Allah, her gece gecenin ilk üçte biri geçince dünya semasına iner ve der ki: Ben melik olanım. Ben melik olanım. Var mı Bana dua eden? Ben de onun duasını kabul edeyim. Var mı Benden dilekte bulunan? Ben de ona istediğini vereyim? Benden mağfiret isteyen var mı? Ben de ona mağfiret edeyim. Ve bu tan yeri ağarıncaya kadar böyle devam eder, gider." Müslim'in bir rivâyetinde ise "sabah fecr ağarıncaya kadar" şeklindedir. Lafız Müslim'indir.(3)

Bu buyruğun te'vili hakkında farklı görüşler vardır. Buna dair yapılan açıklamaların en uygunu Nesâî'nin Kitabında müfesser olarak gelen şu rivâyettir: Ebu Hureyre ile Ebu Said'den (Allah ikisinden de razı olsun) rivâyete göre şöyle demişlerdir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz aziz ve celil olan Allah gecenin ilk yarısı geçinceye kadar mühlet verir. Sonra bir münâdiye em-

(1) *Tirmizî,* Deavât 114. Ancak "ertelenmeyi seher vaktine" değil de "cuma gecesine" yaptığı belirtilmektedir. Nitekim Kurtubî bu hadisi işaret edilen Yusuf, 12/98. âyetin tefsirinde uzun uzadıya kaydetmiş ve orada da onları "cuma gecesi"ne ertelediği belirtilmiştir. Yine orada onlara mağfiret dilemeyi "seher vakti"ne ertelediği, Abdullah b. Mes'ud'un bir görüşü olarak kaydedilmektedir.

(2) İbn Ebi Şeybe ve *Kitabu'z-Zühd*'de Ahmed (b. Hanbel), Ebû Said el-Hudrî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Bize ulaştığına göre Dâvûd (as), Cibril (as)e sormuş: Ey Cibril, gecenin hangi saatleri daha faziletlidir? Cibril: Bilmiyorum ey Dâvûd, şu kadar var ki Arş, seher vakti sarsılıyor, diye cevap vermiş. (Suyûtî, *ed-Durrû-l Mensûr,* II, 164).

(3) *Buhârî,* Tehecciid 14, Tevhid 35; *Müslim,* Salâtu'l-Müsâfirîn 168-170; *Ebû Dâvûd,* Sünne 19; *Tirmizî,* Salât 211, Deavât 78; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 182; *Dârimî,* Salât 168; *Muvatta,* Kur'ân 30; *Müsned,* II, 264-265, 267, 282, 419, 487, 504.

rederek şöyle der: Dua eden var mı? Duası kabul olunacak. Mağfiret isteyen var mı? Ona mağfiret olunacak. İstekte bulunan var mı? İstediği ona verilecek."(1) Ebu Muhammed Abdulhak bunun sahih olduğunu ifade etmiştir. İşte bu hadisteki ifadeler bir önceki hadisteki müşkilliği kaldırmakta ve her türlü ihtimali açıklamaktadır. Birinci hadisteki ifadeler muzafın hazfedilmesi kabilindendir. Yani Rabbimizin meleği iner ve der ki... anlamındadır. Yine buradaki "iner" kelimesi "indirilir" şeklinde de rivâyet edilmiştir ki, bu da bizim sözünü ettiğimiz hususa açıklık getirmektedir. Başarımız Allah'tandır. Buna dair açıklamalarımızı da ***"el-Kitabu'l-Esnâ fî Şerhi Esmaillahi'l-Hüsnâ ve Sifatihî el-Ulâ"*** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Allah'tan Mağfiret Dilemenin Hükmü:

Allah'tan mağfiret dilemek mendubtur. Yüce Allah bu âyet-i kerimede olsun, başka âyetlerde olsun mağfiret dileyenlerden övgü ile söz etmiştir. Başka bir âyet-i kerimede: ***"Seherlerde de onlar mağfiret dilerler"*** (ez-Zâriyât, 51/18.) diye buyurmaktadır. Enes b. Mâlik der ki: Biz seher vakti yetmiş defa istiğfâr getirmekle emrolunduk. Süfyan es-Sevrî der ki: Bana ulaştığına göre gecenin ilk bölümü oldu mu bir münadî kânitûn (Allah'a dua edip de yalvaranlar)ın kalkması için seslenir. Onlar da bu şekilde kalkarlar ve seher vaktine kadar namaz kılarlar. Seher vakti oldu mu yine bir münadî: Nerde mağfiret isteyenler? diye seslenir. Bunun üzerine onlar da mağfiret isterler. Başkaları da kalkıp namaz kılar ve onlar da bunlara katılırlar. Tanyeri ağardı mı yine bir münadî şöyle seslenir: Haydi gafiller kalksın. Bunlar da kabirlerinden diriltilen ölüler gibi yataklarından kalkarlar.

Enes'ten rivâyet edildiğine göre o şöyle demiş: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz yüce Allah buyuruyor ki: Ben yeryüzü halkını azab etmek istiyorum da mescidlerimi imar edenlere, Benim rızam için birbirlerini sevenlere, teheccüd kılanlara, seher vaktinde mağfiret isteyenlere bakınca; onlar sebebiyle yeryüzü halkından azabı defederim."(2)

Mekhûl der ki: Bir ümmet arasında her gün yirmibeş defa Allah'tan mağfiret dileyen onbeş kişi varsa Allah herkesi azab etmek suretiyle o ümmeti helâk etmez. Bunu Ebu Nuaym ***"el-Hilye"*** adlı eserinde zikretmektedir.

Nâfi' der ki: İbn Ömer bütün geceyi ihya eder sonra ey Nâfi' seher vakti geldi mi? diye sorardı. Ben de kendisine: Hayır derdim. Bu sefer yine namaz kılmaya devam eder sonra aynı soruyu sorardı. Ben kendisine: Evet de-

(1) ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsâfirîn 168; ***Müsned,*** II, 383, III, 34, 43. ***el-Musnedu'l-Câmi',*** VI, 415'te belirtildiğine göre bu hadisi Nesâî, ***Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle,*** 481, 482'de zikretmektedir. Ayrıca ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 183'de: Rifâ'a el-Cuheni'den rivâyet etmektedir. Ancak bu rivâyetin senedi tenkid edilmiştir.

(2) el-Azîzî, ***es-Sirâcu'l-Munir,*** I, 393'te belirtildiğine göre Beyhakî, ***Şuabu'l-İman***'da zikretmiş olup, zayıf bir hadistir.

diğim vakit oturur, Allah'tan mağfiret dilerdi.

İbrahim b. Hâtib babasından şöyle dediğini rivayet etmektedir: Seher vakti mescidin bir kenarında bir adamın şöyle dediğini işittim: Ya Rabbi, Sen bana emrettin, ben de Sana itaat ediyorum. İşte bu bir seher vaktidir, bana mağfiret buyur. Kim olduğuna baktım, onun Ibn Mes'ud olduğunu gördüm.

Derim ki: İşte bütün bunlar istiğfarın, kalbin huzuru ile birlikte dil ile mağfiret dilemek olduğunu göstermektedir. Yoksa İbn Zeyd'in dediği gibi, burada mağfiret isteyenlerden kasıt, sabah namazını cemaatle kılanlar değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Lokman, oğluna şöyle demiş: "Oğulcuğum, horoz senden daha akıllı olmasın. Sen uykuda iken o seher vakitleri seslenmesin."

İstiğfarda söylenecek sözler arasından tercih edilenler Buhârî'nin Şeddâd b. Evs'ten yaptığı şu rivâyette zikredilenlerdir. Buhârî'nin el-Câmi' es Sahih'in de (Şeddâd'ın) bundan başka bir rivâyeti de yoktur.(1) Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İstiğfarın başı şöyle demendir:

اللهم أنت ربي لا إله إلا أنت خلقتني وأنا عبدك وأنا على عهدك ووعدك ما أستطعت أعوذ بك
من شر ما صنعتُ أبوء لك بنعمتك عليّ وأبوء بذنبي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت

"Allah'ım, Sen benim Rabbimsin, Senden başka ilâh yoktur. Beni Sen yarattın ve ben Senin kulunum. Gücüm yettiğince Sana olan ahdim Sana olan va'dim üzereyim. Yaptığım kötülüklerden Sana sığınırım. Üzerimdeki nimetlerini itiraf ederim. Günahlarımı itiraf ederim. Bana mağfiret buyur. Şüphesiz günahları Senden başka mağfiret edecek yoktur." (Devamla) buyurdu ki: "Her kim gündüzün bunu inanarak söyler de o gün akşamı etmeden ölürse cennet ehlindendir. Her kim bunu geceleyin buna inanarak söyler de sabahı etmeden o gece ölürse cennet ehlindendir."(2)

Ebû Muhammed Abdulgani b. Said, İbn Lehia'dan, o Ebu Sahr'dan o Ebu Muaviye'den, o Said b. Cübeyr'den o Ebu's-Sahbâ el-Bekrî'den o Ali b. Ebi Talib (ra)'dan rivâyet ettiğine göre Rasulullah (sav) Ali b. Ebi Talib (ra)'ın elinden tuttuktan sonra şöyle buyurdu: "Sana günahların, karınca adımları sayısınca -veya ufak karıncaların adımları sayısınca- olsa dahi, Allah'ın günahlarını -ki sana mağfiret olmuştur ya- mağfiret etmesini sağlayacak sözler öğreteyim mi?

اللهم لا إله إلا أنت سبحانك عملتُ سوءاً وظلمتُ نفسي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت

Allah'ım, Senden başka hiçbir ilâh yoktur, Seni her türlü eksiklikten ten-

(1) "... Buhârî'de Şeddâd yoluyla gelen yegane hadis budur; başkası yoktur." (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 102).

(2) ***Buhârî***, Deavât 2, 16; ***Ebû Dâvûd***, Edeb 101; ***Nesâî***, İstiâze 57; ***İbn Mâce***, Dua 14; ***Müsned***, IV, 122, 125, V, 356.

zih ederim, ben kötülük işledim, nefsime zulmettim, bana mağfiret buyur. Çünkü günahları Senden başka mağfiret edecek yoktur."(1)

شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَآئِمًا بِالْقِسْطِ ۚ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

18. Allah -adaleti ayakta tutarak- şehadet etti ki, gerçekten O'ndan başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şehadet ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O Azizdir, Hakîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyetin Önemi:

Said b. Cübeyr dedi ki: Kabe'nin etrafında 360 tane put vardı. Bu âyet-i kerime nâzil olunca bu putlar yüzüstü secde eder gibi yıkıldılar.

el-Kelbî de der ki: Rasûlullah (sav)'ın Medine'de olduğu haberi yayılınca onun huzuruna Şam halkı yahudilerden iki alim geldi. Medine'yi görünce biri diğerine bu şehir ahir zamanda çıkacak peygamberin Medine'sinin niteliklerini ne kadar da andırıyor! Peygamber (sav)'ın huzuruna vardıklarında sıfat ve özellikleriyle onu tanıdılar. Ona: Sen Muhammed misin? dediler. O: Evet buyurdu. Yine aynı zamanda Ahmed misin diye sordular. Yine evet buyurdu. Bu sefer şöyle sordular: Biz sana bir şehadete dair soru soracağız. Eğer sen bunu bize haber verirsen sana iman eder ve seni takdis ederiz. Rasûlullah (sav) onlara: "Sorunuz" deyince şöyle dediler: Bizlere Allah'ın Kitabında yer eden en büyük şahitlik hakkında haber ver. Bunun üzerine yüce Allah Peygamberine (sav) şu: **"Allah, -adaleti ayakta tutarak- şehadet eder ki gerçekten O'ndan başka ilâh yoktur, melekler ve ilim sahipleri de buna şehadet ettiler"** âyetini indirdi. Her iki ilim adamı da İslâm'a girdi ve Rasûlullah (sav)'ı tasdik etti.(2)

Burada sözü geçen **"ilim sahipleri"**yle meleklerin kastedildiği söylenmiştir. İbn Keysan da der ki: Burada **"ilim sahipleri"**nden kasıt muhacirler ve ensardır. Mukatil de; Kitap ehlinin iman edenleridir, derken; es-Süddî ile el-

(1) Hadisi bu lafız ve senediyle elimizin altındaki kaynaklarda tesbit edemedik. Ancak , el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 180'de buna benzer manada ve yakın lafızlarla Zeyd b. Erkam'dan Taberânî'den naklen ve "zayıf" olduğu kaydıyla bir rivâyet zikretmektedir.

(2) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 101. el-Kelbî (Muhammed b. es-Sâib b. Bişr); yalancılıkla ve rafizîlikle itham edilmiş bir neseb ve tefsir âlimidir. (Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, II, 163; *Tehzîb*, IX, 157 v.d.)

Kelbî; bütün mü'minlerdir derler; ki daha kuvvetli olan görüş budur. Çünkü umumîdir.

2- İlmin ve Alimlerin Fazileti:

Bu âyet-i kerimede ilmin faziletine, ilim adamlarının şeref ve üstünlüğü ne delil vardır. Çünkü şâyet ilim adamlarından daha şerefli bir kimse bulunsaydı yüce Allah ilim adamlarını birlikte sözkonusu ettiği gibi; onları da elbette kendi ismiyle, meleklerinin ismiyle birlikte burada zikrederdi. Yüce Allah ilmin şerefi ile ilgili olarak Peygamberine (sav) şunu buyurmuştur: ***"De ki: Rabbim, ilmimi artır."*** (Tâ-Hâ, 20/114)

Eğer ilimden daha şerefli birşey olsaydı elbette ki yüce Allah peygamberine ilmini artırmasını istemesini emretmiş olduğu gibi; onun da artırılmasını istemesini emrederdi. Hz.Peygamber de: "Şüphesiz ilim adamları peygamberlerin mirasçılarıdır"(1) dediği gibi: "İlim adamları Allah'ın, yaratıkları üzerindeki eminleridir"(2) diye de buyurmuştur. Bu da ilim adamları için, büyük bir şereftir; dinde onların çok büyük bir yer işgal ettiklerini göstermektedir.

Hadis hafızı Ebu Muhammed Abdulgani yine hafız olan Bereka b. Naşit'dan -asıl adı Ankel b. Hakarik'dir. Bunun anlamı da Bereke b. Naşît'dir- rivâyetle der ki: Bize Ömer b. el-Müemmil anlattı. Bize Muhammed b. Ebi'l-Hasîb anlattı. Bize Ankel anlattı. Bize Muhammed b. İshak anlattı, bize Şerîk, Ebû İshak'tan anlattı. O el-Berâ'dan şöyle dediğini nakletti: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İlim adamları peygamberlerin mirasçılarıdır. Sema ehli onları sever ve öldükleri takdirde Kıyamet gününe kadar denizdeki balıklar dahi onlara mağfiret diler."(3) Bu konuda Ebû Dâvûd tarafından rivâyet edilen Ebu'd-Derda yoluyla gelen bir hadis-i şerif de vardır.(4)

3- Bu Âyetin Fazileti:

Gâlib el-Kattân rivâyetle der ki: Ben bir ticaret maksadıyla Kûfe'ye gittim. el-A'meş'e yakın bir yerde konakladım. Ona zaman zaman gidip gelirdim. Bir gece Basra'ya doğru gitmek isteyince geceleyin kalkıp teheccüd kıldığını gördüm. Şu: ***"Allah -adaleti ayakta tutarak- şehadet etti ki, gerçekten O'ndan başka ilâh yoktur, melekler ve ilim sahipleri de buna şehadet ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur, o Azîzdir, Hakîmdir. Muhakkak Allah katında din İslâm'dır."*** (Âl-i İmrân, 3/18-19) âyetlerini okudu. el-A'meş dedi ki: Ben de Allah'ın şahitlik ettiği şeye şehadet ediyorum. Bu şehadetimi Allah'a emanet bı-

(1) *Tirmizî*, İlm 19; ***Buhârî***, İlm 10 (muallak); ***Ebu Dâvûd***, İlm 1; ***Müsned***, V, 196.
(2) el-Azîzî, ***es-Sirâcu'l-Munîr***, II, 437; "hasen" kaydıyla.
(3) el-Azîzi, ***es-Sirâcu'l-Munîr***, II, 437. (Ancak burada olduğu gibi el-Berâ'dan değil de Enes'ten).
(4) Bk. ***Ebû Dâvûd***, İlm 1; ***Tirmizî*** İlm 19; ***Müsned***, V, 196.

rakıyorum. Ve bu benim Allah nezdindeki bir emanetimdir. Ve: ***"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır"*** -sözlerini defalarca tekrarladı-. Sabahleyin yanına gittim, onunla vedalaştıktan sonra şöyle dedim: Ben senin bu âyet-i kerimeyi okuduğunu işittim. Bu âyet hakkında sana ulaşan haber nedir? Ve bir seneden beri senin yanında olduğum halde bunu bana anlatmış değilsin. Bana: Allah'a yemin ederim, bir sene daha kalsan yine sana anlatacak değilim. (Gâlib devamla) dedi ki: Onun yanında ikamet ettim ve kapısına bana bu sözleri söylediği günün tarihini yazdım. Üzerinden bir sene geçince ona: Ey Muhammed'in babası işte sene geçmiş bulunuyor, dedim. Deki ki: Bana Ebu Vail, Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini nakletti: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet gününde bu emanetin sahibi getirilir. Yüce Allah şöyle buyurur: Kulum bana bir ahid vermişti. Verilen sözleri yerine getirmeye en layık olan Benim, haydi kulumu cennete koyunuz."(1)

Ebu'l-Ferec el-Cevzî der ki: Gâlib el-Kattan, Gâlib b. Hattâf el-Kattân'dır. el-A'meş'ten: "Allah adaleti ayakta tutarak şehadet etti ki" hadisini rivâyet etmekte ise de bu, mu'dal bir hadistir.(2) İbn Adiy der ki: Onun rivâyet ettiği hadislerin zayıf olduğu açıkça görülmektedir. Ahmed b. Hanbel de der ki: Galib b. Hattâf el-Kattân sikadır. İbn Maîn de: Sikadır derken, Ebu Hatim de: Çok doğru sözlü salih bir kimsedir, demektedir.(3)

Derim ki: Galib'in adaletli ve sika bir ravi olduğunu anlamak için Buhârî ve Müslim'in, Kitaplarında ondan rivâyet kaydettiklerini bilmek bizim için fazlasıyla yeterlidir.

Yine Enes'ten Peygamber (sav)ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Her kim: **"Allah -adaleti ayakta tutarak- şehadet etti ki, gerçekten O'ndan başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şehadet ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O Azîzdir, Hakîmdir"** âyet-i kerimesini uyuyacağı vakit okuyacak olursa, Allah Teala ona Kıyamet gününe kadar kendisi için mağfiret dileyecek yetmişbin tane melek var eder."(4)

Şöyle de denilmektedir: Her kim bu şahitliği kalbinden inanarak ikrar ederse o, adaleti ayakta tutmuş olur. Said b. Cübeyr'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ka'be'nin etrafında üçyüzaltmış tane put vardı. Arap kabilelerinden her birisinin bir ya da iki putu vardı. Bu âyet-i kerime nâzil olunca sabahleyin putların secde halinde yıkılmış oldukları görüldü.

---

(1) Suyûti, ***ed-Durru'l-Mensûr,*** II, 166; Beyhakî'nin "zayıf" olduğunu belirttiği kaydıyla.

(2) **Mudal hadis:** İsnadında birbirini takip eden iki ve daha fazla ravisi düşmüş hadislere denilir. (Prof. Dr. Talat Koçyiğit, ***Hadis Istılâhları***, Ankara 1980, s. 356; Doç. Dr. Mücteba Uğur, ***Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü,*** Ankara 1992, s. 246).

(3) Bk. İbn Hacer, ***Tehzib,*** VIII, 217.

(4) Hadisi herhangi bir kaynakta tesbit edemedik. Uydurma hadislerin özelliklerinin bir kısmını taşıdığı da açıkça görülmektedir. "Bu hadisin senedindeki râviler arasında hadis uyduran birisi bulunmaktadır." (Şevkânî, ***el-Fevâidu'l-Mecmûa,*** s. 312).

4- Âyet-i Kerime ile İlgili Açıklamalar:

"Allah... şehadet etti" açıkladı ve bildirdi, demektir. Nitekim filân kişi hakkın kimin lehine yahut kimin aleyhine olduğunu açıkladığı vakit, "hakimin yanında şahitlik etti" denilir. ez-Zeccâc dedi ki: Şahit bir şeyi bilen ve açıklayan kimse demektir. Yüce Allah bize vahdaniyetini, yarattıkları ile delillen dirdi ve açıkladı.

Ebû Ubeyde der ki: **"Allah şehadet etti"** buyruğu, Allah hükmetti, yani bildirdi, anlamındadır. İbn Atiyye ise der ki: Bu birkaç bakımdan reddedilir.

el-Kisaî (أنّه لا إله إلّا هُو) buyruğunun ilk hemzesini üstün okuduğu gibi, "(أنّ الدّينَ): **"Muhakkak din..."** buyruğundaki hemzeyi de bu şekilde okumuştur. el-Müberred der ki: Bu okuyuşa göre takdirî ifade şöyle olur: Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik ederek, Allah katında dinin de İslâm olduğuna (şahitlik etti).

el-Kisaî der ki: İki hemzeyi de nasb ile oku. Bunun anlamı şöyle olur: Allah şuna şuna şehadet etti ve Allah katında dinin İslâm olduğuna da şehadet etti.

İbn Keysân der ki: İkinci olarak gelen: (أنّ) birincisinden bedeldir. Çünkü İslâm, tevhid demek olan bu âyetin muhtevâsını açıklamaktadır.

el-Kisâî'nin naklettiğine göre İbn Abbâs da: (شَهِدَ اللّهُ إنّهُ) buyruğunda: **"Allah şahitlik etti ki muhakkak ki O"** buyruğundaki hemzeyi esreli okurken; (أنّ الـدّين) buyruğundaki hemzeyi üstün olarak okumuştur. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Allah, Allah katındaki dinin İslâm olduğuna şahitlik etmiştir. Daha sonra yine -sözün başına dönerek- şöyle buyurdu: Şüphesiz O'ndan başka ilâh yoktur.

Ebu'l-Muhelleb -ki kurra birisiydi- hal olmak üzere nasb ile: "(شُهَدَاءَ اللّهِ): Allah'ın şahitleri olarak... şahitlik ettiler" diye okumuştur.

Yine ondan: "(شُهَدَاءُ الله): Ki Allah'ın şahitleridirler" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir.

Şu'be, Âsım'dan o Zir'den o Ubey'den o Peygamber (sav)'dan şöyle okuduğunu rivâyet etmektedir: "Muhakkak Allah katında din, haniflik dinidir, yahudilik de değildir, hıristiyanlık da mecusilik de değildir.

Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Ayırdetme gücüne sahip olan kimse açıkça şunu anlar: Bu sözler Peygamber (sav) tarafından tefsir (açıklama) olmak üzere söylenmiştir. Hadisi nakleden bazı kimseler ise bunu Kur'ân'danmış gibi rivâyet etmişlerdir.

"Ayakta tutarak" buyruğu yüce Allah'ın: **"Allah şehâdet etti"** buyruğundaki ismini te'kid etmek üzere hal olarak ya da **"O'ndan başka ilâh yoktur"**daki zamirin hali olarak mansuptur.[1] el-Ferrâ ise der ki: Bu kelime kat'

(1) Meâl birinci şekle göre yapılmıştır. İkinci şekle göre meâl şöyle olabilir: "Allah şehâdet etmiştir: -O gerçekten adaleti ayakta tutarak- kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur (diye)."

dolayısıyla nasbedilmiştir. Çünkü bu kelimenin aslı (القائم) şeklindedir. Ancak elif-lam kat' edilince (kaldırılınca) yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi nasbolundu: "(وَلَهُ الدِّينُ وَاصِباً): ***Din de daima O'nadır"*** (en-Nahl, 16/52).

Abdullah'ın kıraatinde ise sıfat olmak üzere: "Adaleti ayakta tutan Allah" diye okumuştur. **Kıst** ise adalet demektir.

"Ondan başka ilâh yoktur, o Azîzdir, Hakîmdir" Bu buyruğun tekrarlanmasının sebebi birinci (O'ndan başka ilâh yoktur) buyruğun tez durumunda olması, ikinci şehadetin (O'ndan başka ilâh yoktur buyruğunun) ise hükmün yerini tutmasıdır.

Ca'fer es-Sadık der ki: Birinci cümle vasfetmek ve tevhid etmek, ikincisi ise resmetmek ve talim etmektedir. Yani "Siz Allah'tan başka ilâh yoktur, O Azîzdir, Hakîmdir deyiniz" demektir.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ
بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ
سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

19. Muhakkak Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilenler ise ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki ihtirastan dolayı ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse şüphesiz ki Allah hesabı çabuk görendir.

Yüce Allah'ın: **"Muhakkak Allah katında din İslâm'dır"** buyruğundaki **"din"** kelimesi itaat ve millet anlamındadır. **İslâm** ise iman ve itaatler anlamındadır. Bu açıklamayı Ebu'l-Aliye yapmıştır. Kelamcıların cumhuru da bu görüştedir.

Aslolan "iman" ve "İslâm"ın ad olduğu şeylerin birbirlerinden farklı olmasıdır. Çünkü Cibril Hadisi diye bilinen hadis bunu ifade etmektedir.(1)

Bazan bunlar eş anlamlı da olabilir; o takdirde her birine ötekinin adı verilebilir. Nitekim Abdulkays Heyetî ile ilgili hadiste bunu görüyoruz. Orada Hz. Peygamber, kendilerine yalnızca Allah'a iman etmelerini emretmiş ve şöyle demiştir: "İman nedir bilir misiniz? Onlar: Allah ve Rasûlü en iyi bilir, deyince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığı-

(1) ***Buhârî,*** İman 37, Tefsir 31. sûre 2; ***Müslim,*** İman 1, 5, 7; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 16; ***Tirmizî,*** İman 4; ***Nesâî,*** İman 5, 6; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 9; ***Müsned,*** II, 426, IV, 129.

na, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve aldığınız ganimetlerin beşte birini vermektir.."[1]

Yine Hz. Peygamber'in: "İman yetmiş küsûr bölümdür. Onun en alt seviyesi yolda eziyet veren şeyleri kaldırmak, en üst seviyesi ise Allah'tan başka ilâh yoktur (lâ ilâhe illallah) demektir." Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir.[2] Müslim de ayrıca: "Ve haya imandan bir şubedir" kısmını da eklemektedir.[3]

Kimi zaman bu kelimelerin her birisinde karşılıklı bir tedâhül (örtüşme) de sözkonusu olabilir. Şöyle ki; kişi bunlardan birisini zikreder ve aslında onun ad olduğu şeyi kastetmekle birlikte; diğerinin de ad olduğu şeyi kastedebilir. Bu âyet-i kerimede olduğu gibi. Çünkü bunun kapsamına hem tasdik, hem de ameller girmektedir. Hz. Peygamber'in şu buyruğu bu kabildendir: "İman kalbin bilmesi, dil ile söylemek ve erkân ile amel etmektir" Bu hadisi İbn Mace rivâyet etmiştir.[4] Önceden de geçmişti. Gerçek ise; birinci anlamın hem kelime anlamı itibariyle hem şer'î anlamı itibariyle kastedildiğidir. (Yani iman ile İslâm'ın ayrı şeyler olduğudur). Bunun dışındaki anlam ve yorumlar ise terimdeki kapsamın genişletilmesidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Kitap verilenler ise ancak.... ayrılığa düştüler." Yüce Allah, kitap ehlinin gerçekleri bilmelerine rağmen görüş ayrılığına düştüklerini ve bunun aralarındaki çekememezlik ve dünyalık aramaktan kaynaklandığını haber veriyor. Bunu İbn Ömer ve başkaları söylemiştir.

Buyrukta bir takdim ve te'hir vardır. Manası şudur: Kendilerine kitap verilenlerin aralarındaki kıskançlıktan dolayı ayrılığa düşmeleri, ancak kendilerine ilim geldikten sonra olmuştur. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır.

Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr de der ki: Bu âyet-i kerime ile kastedilenler hıristiyanlardır ve bu, Necran hıristiyanlarına bir azardır.

er-Rabi' b. Enes ise, bununla kastedilenler Yahudilerdir demektedir. Bununla birlikte **"Kitap verilenler"** tabiri yahudileri de hıristiyanları da kapsamına alır.

Yani **"kendilerine kitap verilenler"** Muhammed (sav)'ın nübüvveti hususunda **"ancak kendilerine ilim"** yani kitaplarında o peygamberin nitelik-

(1) *Buhârî,* İman 40, İlim 25, Edeb 98, Âhâd 5, Tevhîd 56; *Müslim,* İman 23, 24, 26; *Ebû Dâvûd,* Sünne 14, Eşribe 7; *Tirmizî,* İman 5; *Nesâî,* İman 25; *Müsned,* I, 228...

(2) *Buhârî,* İman 3; *Müslim,* İman 57, 58; *Ebû Dâvûd,* Sünne 14; *Tirmizî,* İman 6; *İbn Mâce,* Mukaddime 9; *Müsned,* II, 379, 445.

(3) *Buhârî,* İman 3; *Müslim,* İman 57, 58; *Ebû Dâvûd,* Sünne 14; *İbn Mâce,* Mukaddime 9.

(4) *İbn Mâce,* Mukaddime 9. Bu hadisin senedinde yer alan Ebu's-Salt Abdusselâm b. Salih el-Herevî hakkında cerh ve tadilde bulunulmuştur. Özellikle bu hadis ile ilgili olarak; bu hadisi kendisinin uydurduğu ve İbn Mâce'de yalnızca bu hadisinin yer aldığı belirtilmektedir. (İbn Hacer, *Tehzîb,* VI, 285-286).

leri ve peygamberliğine dair açıklamalar **"geldikten sonra aralarındaki ihtilaftan dolayı ayrılığa düştüler."**

Şöyle de denilmiştir: Yani kendilerine İncil verilenler, İsa hususunda ancak yüce Allah'ın tek bir ilâh olduğuna, İsa'nın da Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna dair bilgi geldikten sonra ihtilâfa düştüler ve onun hakkında farklı görüşler, iddialar ortaya attılar.

"(بَغْياً): **İhtiras"** kelimesi mef'ulun leh olmak üzere mansubtur.

Yahut da: "(الذين): ...**ler"** den hal olmak üzere nasb edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ ۚ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوا ۖ وَّإِن تَوَلَّوْا
فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

20. Seninle tartışmaya girişirlerse "Ben bana uyanlarla birlikte yüzümü Allah'a teslim ettim" de. Kendilerine kitap verilenlere ve (kitapsız) **ümmîlere: "Siz de İslâm oldunuz mu?" de. Eğer İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir. Şâyet yüzçevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah kulları görendir.**

Yüce Allah'ın: **"Seninle tartışmaya girişirlerse: «Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslim ettim» de"** buyruğu şu demektir: Şâyet onlar seninle uydurma sözlerle ve kelime oyunlarıyla tartışacak olurlarsa, senin işin mükellef kılınmış olduğun imana sahip çıkmak ve onu tebliğ etmek olsun. Sana yardımcı olmak ise Allah'a aittir. Yüce Allah'ın: **"Yüzünü"** buyruğu kendini, zatını anlamındadır. Hz. Peygamber'in: "Yüzüm onu yaratana ve ona suret verene secde etmektedir"[1] hadisindeki "yüz" kelimesi de bu kabildendir.

Buradaki **"yüz"** kelimesinin, kasıt anlamına geldiği de söylenmiştir. Kişinin: Filan kişi şu yüze (yöne) doğru çıktı, demesi gibi. Buna dair bu anlamdaki açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/112. âyette) yeterince geçmiş bulunmaktadır. Ancak birinci açıklama daha uygundur. Kişinin kendisini ifade etmek üzere "yüz" tabirinin kullanılması, kişinin en şerefli organı-

(1) *Müslim,* Salâtu'l-Müsâfirin 201; *Ebû Dâvûd,* Salât 119; *Tirmizî*, Deavât 32; *Nesâî,* Tatbik 67, 68, 69; *İbn Mâce,* İkâmetu's-Salât 70; *Müsned,* I, 95, 102.

nin ve en çok duyu organının toplandığı organ o olmasından dolayıdır. Şair der ki:

أسلمتُ وجهي لمن أسلمتْ لـه المُـزْنُ تحمـل عَـذْبـاً زُلالاً

"Ben yüzümü teslim ettim, kendisine teslim olduğu
Tatlı ve berrak suyu taşıyan bulutların."

Yüce Allah'ın: *"Celâl ve ikrâm sahibi Rabbinin vechi* (yüzü) *ise bakî kalır"* (er-Rahmân, 55/27) buyruğu hakkında yetkin kelamcılar bunun "zat" ifâ de eden bir ibare olduğunu söylemişlerdir. Kendisi ile vechi (rızası) kastedilen amel, diye de açıklanmıştır.

Allah'ın: **"Bana uyanlarla"** buyruğundaki "(من): **Ben"** kelimesi "(أَسْلَمْتُ): **Teslim ettim"** buyruğundaki "te" harfine atfedilmiş ve mahallen merfudur, yani bana uyanlar da teslim olmuşlardır, demektir. Bu şekilde arada te'kid olmaksızın merfu zamire atıf, aralarındaki fasıl (araya başka kelimelerin girmesi) dolayısıyla caizdir. Nâfi', Ebu Bekr ve Ya'kub: "(اتبعنِ): **Bana uyanlar"** buyruğunun sonunda "ye" harfini, aslında olduğu şekilde tesbit etmişlerdir, diğerleri ise Mushafa tabi olarak; bunu hazfetmişlerdir. Çünkü (Hz. Osman) Mushafında bu kelime "yâ"sızdır.

Şair de şöyle demektedir:

ليس تُخفي يَسارتي قـدرَ يـوم ولـقـد تُخْفِ شِيمتي إعسـاري

"Bir gün dahi, bolluk içinde olduğumu gizlemiyor
Fakat sıkıntımı ise, (devamlı) gizli tutar karakterim."

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere: «Siz de İslâm oldunuz mu?» de. Eğer İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir. Şâyet yüzçeviririlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah kulları görendir"** buyruğunda kasıt yahudiler ve hıristiyanlardır. **"Ümmiler"** ise kitabı olmayanlar demek olup kasıt Arap müşrikleridir. **"Teslim oldunuz mu?"** buyruğu hem takrir (durumu söyletmek) anlamında bir istifhamdır (soru) hem muhtevâsında emir de vardır. İslâm'a giriniz, demektir. Taberî ve başkaları böyle demiştir.

ez-Zeccâc: **"İslâm oldunuz mu?"** buyruğu tehdid anlamındadır der. Bu da güzel bir açıklamadır. Çünkü bu, İslâm oldunuz mu, olmadınız mı? anlamındadır.

Yüce Allah'ın: **"Doğru yola girmişlerdir"** ibaresinin dili geçmiş (mazi) sigasıyla gelmesi, onlar için hidâyetin gerçekleşip elde edileceğinin mübalağa yoluyla haber verilmesi kastı iledir.

(البلاغ): **Tebliğ"** ise fiil kökünün ikinci harfinin (aynu'l-fi'linin) hafif okunmasıyla (بلغ)nın mastarıdır. Sana tebliğ etmek düşer, demektir.

Bu buyruğun cihad ile neshedilen emirlerden olduğu da söylenmiştir. İbn Atiyye ise der ki: Ancak bu, buyruğun nüzûl tarihini bilmeyi gerektirir. Bu âyet-i kerimelerin Necrân heyeti hakkında nâzil olduğuna dair rivâyetin zahirine bakılacak olursa, bunun anlamı şöyle olur: Sana düşen, sana indirilen buyrukları savaşmak ve benzeri diğer yollarla tebliğ etmekten ibarettir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

21. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere, haksız yere peygamberleri öldürenlere ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenlere; işte onlara elem verici bir azabı müjdele.

22. İşte onlar, dünya ve âhirette amelleri boşa çıkmış olanlardır. Ve onların hiç bir yardımcıları yoktur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı da altı başlık halinde sunacağız:

1- Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere, haksız yere peygamberleri öldürenlere...."** buyruğu ile ilgili olarak Ebu'l-Abbâs el-Müberred der ki: İsrailoğullarından birtakım kimselere kendilerini aziz ve celil olan Allah'a davet eden peygamberler geldi. Onlar da o peygamberleri öldürdüler. Daha sonra bazı mü'minler kalkıp onlara İslâm'a bağlanmalarını emrettiler. Onları da öldürdüler. İşte bu âyet-i kerime onlar hakkında nâzil olmuştur.

Ma'kil b. Ebi Miskîn de böyle demektedir: Peygamberler (Allah'ın salâtı selâmı üzerlerine olsun) İsrailoğullarına Allah'tan yeni bir kitap getirmeksizin- gelirlerdi. İsrailoğulları da o peygamberleri öldürürlerdi. O peygamberlere tabi olanlardan bir topluluk kalkar ve kendilerine adaleti emrederler, bunları da öldürürlerdi.

İbn Mesud'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "İnsanlardan adeleti emredenleri öldüren topluluk ne kötü bir top-

luluktur! İyiliği emretmeyip kötülükten sakındırmayan bir topluluk ne kötü bir topluluktur! Mü'minin aralarından takiyye yaparak (kendisini gizleyerek) yürüdüğü topluluk, ne kötü bir topluluktur!"(1)

Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ın rivâyetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İsrailoğulları bir günün başının kısa bir bölümünde tam kırktığ peygamber öldürdü. İsrailoğulları arasında âbid kimselerden on iki kişi kalkıp iyiliği emrettiler, kötülükten sakındırdılar. Aynı günün son demlerinde de işte bunların hepsi öldürüldü. Bu âyet-i kerimede yüce Allah'ın sözünü ettikleri de bunlardır."(2) Bunu da el-Mehdevî ve başkaları zikretmiştir.

Şube, Ebu İshak'tan o Ebu Ubeyde'den o Abdullah'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İsrailoğullarının bir günde yetmiş peygamber öldürdüğü olurdu. Daha sonra da günün sonuna doğru onların sebze pazarları kurulurdu.

Birisi: Kendilerine bununla (bu âyet-i kerime ile) öğüt verilen kimseler, herhangi bir peygamber öldürmüş değillerdir; diyecek olursa, buna şu şekilde cevap verilir: Ancak buyruklara muhatap olanlar peygamberleri öldürenlerin yaptıklarına razı idiler. O bakımdan onların seviyesindedirler. Yine bu buyruklara muhatap olanlar da Peygamber (sav) ile ve onun ashabı ile savaştıkları gibi; onları öldürmeye de kalkıştılar. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Hani bir zamanlar o kâfirler seni tutup bağlamak veya öldürmek ya da seni çıkarmak için tuzak kuruyorlardı..."*** (el-Enfâl, 8/30)

2- Geçmiş Ümmetlerde Ma'rufu Emretmek ve Münkerden Alıkoymak:

Bu âyet-i kerime, önceki ümmetlerde de ma'ruf emrinin, münkerden alıkoymanın vacip (farz) olduğunu göstermektedir. Risaletin ve nebevî hilafetin asıl faydası da budur. el-Hasen der ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Her kim iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsa o Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Rasûlünün halifesidir, kitabının halifesidir."(3)

Ebu Leheb'in kızı Dürre'den ise şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav) minber üzerinde (hutbe irad etmekte) iken adamın birisi gelip dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, insanların en hayırlısı kimdir? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Aralarında ma'rûfu en çok emreden, münkerden en çok alıkoyan, Allah'tan en çok korkan, akrabalık bağlarını en çok gözetendir."(4)

Kur'ân-ı Kerîm'de de şöyle buyurulmaktadır: ***"Münâfık erkeklerle münâfık kadınlar birbirlerindendirler. Onlar münkeri emreder, mârûftan alıkoyarlar."*** (et-Tevbe, 9/67). Daha sonra şöyle buyurmaktadır: ***"Mü'min erkek-***

(1) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Münîr,* II, 139'da yalnız son cümlesi ve "zayıf" olduğu kaydıyla.
(2) *Taberî,* III, 216; *Suyûtî,* III, 169.
(3) Kurtubî, Dâru'l-Hadis baskısı IV, 51'de 1'no'lu notta belirtildiğine göre: Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr,* IV, 171'de Sevbân'dan rivâyet edilmektedir.
(4) *Müsned,* VI, 432.

lerle mü'min kadınlar da birbirlerinin velisidirler. Bunlar da iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar." (et-Tevbe, 9/71)

Böylelikle yüce Allah iyiliği (mârûfu) emredip münkerden (kötülükten) alıkoymayı mü'minler ve münafıklar arasındaki fark olarak göstermektedir. İşte bu da mü'minin en belirgin özelliklerinden birisinin, iyiliği emretmek, münkerden de alıkoymak olduğunu göstermektedir. Bunun başı ise İslâm'a davet etmek ve bu uğurda savaşmaktır.

İyiliği emretmek, herkesin yapabileceği bir iş değildir. Öncelikle bunu sultan (devlet yetkilisi) yerine getirmelidir. Çünkü hadlerin uygulanma yetkisi ona aittir, tazir de onun görüşüne göre yapılır. Hapsetmek, serbest bırakmak, sürgün etmek, gurbete göndermek, onun yetkisi içerisindedir. O her bir şehirde, salih, güçlü, alim ve emin bir kimseyi tayin eder ve bunları yerine getirmesi için emir verir. Herhangi bir ziyade sözkonusu olmaksızın o da gereği gibi hadleri uygular. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O mü'minlere ki eğer Biz yeryüzünde bir iktidar mevkii verirsek, onlar namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emreder, münkerden alıkoyarlar."* (el-Hacc, 22/41)

3- Kötülükten Alıkoyanın Nitelikleri:

Kötülüğü yasaklayan kimsenin adaletli bir kimse olması, Ehl-i Sünnete göre şart değildir. Bu görüş bid'atçilerin konu ile ilgili kanaatlerine muhaliftir. Çünkü bid'atçiler: Münkeri ancak adil olan bir kimse değiştirmeye kalkışır, derler. Bu ise yersizdir. Çünkü adalet, insanlar arasında çok az kimsede bulunabilen bir özelliktir. Buna karşılık ma'rûfu emretmek, münkerden alıkoymak ise bütün insanlar hakkında geneldir. Eğer yüce Allah'ın: *"Siz insanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz?"* (el-Bakara, 2/44) buyruğu ile: *"Sizin yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah nezdinde büyük bir hışmı gerektirir"* (es-Saf, 61/3) buyruklarına ve benzerlerine delil diye sarılacak olurlarsa onlara şöyle denilir:

Burada yasaklanmış bir işin yapılmasından dolayı kınama sözkonusudur. Yoksa bir kimsenin münkerden alıkoyması dolayısıyla yergi sözkonusu değildir. Bir kötülüğü işleyip de onu yasaklamanın onu işlemeyeninkine göre daha çirkin olduğunda şüphe yoktur. İşte bundan dolayıdır ki böyle yapanlar, cehennem ateşi içerisinde eşeğin değirmen etrafında döndüğü gibi döneceklerdir.[1] Nitekim biz bunu yüce Allah'ın: *"Siz insanlara iyiliği emreder de..."* (el-Bakara, 2/44) âyetini tefsir ederken açıklamış bulunuyoruz.

(1) Hadis için bakınız: ***Buhârî***, Bed'u'l-Halk 10; ***Müslim***, Zühd 51; ***Müsned***, V, 205, 206, 207, 209.

4- Münkeri Değiştirme Görevi:

İbn Abdi'l-Berr'in naklettiğine göre; müslümanlar, gücü yeten her kişinin, eğer münkeri değiştirdiğinden dolayı kınamaktan başka bir şeyle karşılaşmayacak ve bu ona eziyet etmek noktasına varmayacak olursa, gücü yeten her kimsenin o münkeri değiştirmesinin vacip olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Şâyet kınamadan başka birşeyle karşılaşmayacak olursa, bu kınamanın onu münkeri değiştirmekten alıkoymaması gerekir. Eğer eliyle değiştirmeye güç yetiremiyorsa diliyle değiştirir. Buna da güç yetiremiyorsa kalbiyle değiştirir ve bundan fazlasını yapmakla mükellef değildir. Şâyet kalbiyle değiştirerek red edecek olup başkasına gücü yetmiyor ise, üzerindeki sorumluluğu yerine getirmiş olur. (İbn Abdi'l-Berr) devamla der ki: Peygamber (sav)'den iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı vurgulayan hadis-i şerifler oldukça çoktur. Fakat bu hadisler "güç yetirmek" kaydı ile mukayyeddir. el-Hasen der ki: Bu konuda kendisiyle konuşulacak kimse, ancak düzelmesi umulan bir mü'min yahut da kendisine birşey öğretilecek bir cahil olabilir. Kılıcını yahut kamçısını eline alıp da: Benden kork! Benden kork! diyene gelince; böylesiyle senin bir ilgin yoktur.

İbn Mes'ud der ki: Değiştirme gücü bulunmayan bir münkeri gören bir kimse için kalbinden o münkerden tiksinmesi ve Allah'ın da bunu bilmesi, onun için yeterlidir.

İbn Lehîa el-A'rec'den, o Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: 'Mü'minin kendisini zelil kılması helâl değildir." Ey Allah'ın Rasûlü, kendisini zelil kılması ne demektir? diye sorulunca şöyle buyurdu: "Altından kalkamayacağı şekilde birtakım belâlara kendisini maruz bırakmasıdır."(1)

Derim ki: Bu hadisi İbn Mace, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'dan o el-Hasen b. Cündeb'den o Huzeyfe'den o da Peygamber (sav)'dan rivâyet etmiştir.(2) Bununla birlikte her iki senet hakkında da tenkid edici sözler söylenmiştir.

Ashab-ı kiramdan kimisinin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Şüphesiz bir kişi karşı çıkabilme gücü olmayan bir münkeri gördüğü takdirde üç defa: "Allah'ım, şüphesiz bu bir münkerdir" demelidir. Bunu söylediği takdirde üzerine düşeni yapmış olur. İbnu'l-Arabî'nin iddia ettiğine göre; eğer bir kimse o münkeri izâle edeceğini umuyor, bununla birlikte onu değiştirmeye kalk-

(1) *Tirmizî,* Fiten 67; *İbn Mâce,* Fiten 21; *Müsned,* V, 405. İşaret ettiğimiz yerlerde hadisin senedi, müfessirimizin senedinden farklıdır. Bu senedlerde İbn Lehîa ve diğeri bulunmadığı gibi; hadisin sahabeden râvisi de Huzeyfe'dir. Yani biraz sonra İbn Mâce'ye ait olarak gösterdiği senedle aynıdır.

(2) Bir önceki notta belirtilen yerler. Ancak Kurtubî merhumun senette zikrettiği: "el-Hasen b. Cündeb'den..." ibaresi "... el-Hasen'den, o Cündeb'den..." şeklindedir. Müstensihlerden birinin ya da yayına hazırlayanların yanlış okumasının bir sonucu olmalıdır.

ilgi takdirde dövüleceğinden yahut öldürüleceğinden korkuyor ise, ilim adamlarının çoğunluğuna göre, kendisini böyle bir tehlikeye atması caizdir. Şâyet onun ortadan kalkmasını umut etmiyor ise, böyle bir işe kalkışmanın faydası yoktur. (İbnu'l-Arabi) der ki: Benim kabul ettiğim görüşe göre; niyeti halis ise; durum ne olursa olsun o kendisini böyle bir tehlikeye atsın ve hiçbir şeye aldırış etmesin.

Derim ki: Bu Ebu Ömer'in (İbn Abdi'l-Berr'in) sözünü ettiği icmaya muhaliftir. Bu âyet-i kerime ise, öldürme tehlikesi olmakla birlikte iyiliği emretmenin ve münkerden alıkoymanın caiz olduğunu göstermektedir. Nitekim yüce Allah: ***"Mâ'rûfu emret, münkerden alıkoy. Ve sana isabet edenlere da sabret..."*** (Lukman, 31/17) diye buyurmaktadır ki; bu da (bu uğurda) gelebilecek eziyetlere bir işarettir.(1)

5- Münkeri El, Dil, ve Kalp ile Değiştirmenin Mahiyeti ve Sorumluları:

Hadis imamları Ebû Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sizden bir münker gören onu eliyle değiştirsin, gücü yetmezse diliyle, gücü yetmezse kalbiyle (değiştirsin). Bu ise imanın en zayıf halidir."(2)

İlim adamları der ki: El ile marufu emretmek, yöneticilere; dil ile ilim adamlarına; kalb ile değiştirmek ise zayıflara yani insanlar arasındaki avama ait bir görevdir. Şâyet münkerin onu yasaklayan tarafından dil ile ortadan kaldırılması mümkün ise onu yapsın. Eğer ancak cezalandırmak yahut öldürmekle bu münkeri ortadan kaldırabilecekse onu da yapsın. Öldürmekten daha aşağısı ile münkeri izale etmek mümkünse öldürmek caiz değildir. Bu ise yüce Allah'ın şu buyruğundan çıkartılmaktadır: ***"O haddi aşan grupla Allah'ın emrine dönünceye kadar çarpışın."*** (el-Hucurât, 49/9)

İlim adamları da bunu esas alarak şunu söylemişlerdir: Cana yahut mala saldıran bir kimseyi, canına yahut malına veya başkasının canına zarar vermeye kalkışanı önleyebilir ve bundan dolayı onun için sorumluluk sözkonusu değildir. Zeyd Amr'ı Bekr'in malını almak isterken görür ise, şâyet mal sahibi Amr'a gücü yetmiyor ve malının alınmasına da razı değil ise Zevd'in

(1) Bu başlıkta anlatılanlar birkaç açıdan dikkatimizi çekmektedir:
1. Evvelâ merhum müfessirimiz icmâ olduğu belirtilen görüş başta olmak üzere, bütün görüşleri özetlemek suretiyle, ilmi bir sorumluluğu yerine getirmiştir.
2. İbnu'l-Arabî'nin görüşünün, konu ile ilgili kabul görmüş genel kanaate uygun olmadığını belirtmekle birlikte;
3. Âyet-i kerimenin, fayda umulması halinde ölüm dahil, her türlü tehlikeyi göze alarak iyiliği emredip münkerden alıkoymaya delil olduğunu göstermektedir; diyerek, bu görüşü tercihe değer bulduğuna işaret etmektedir.
Bu ise; onun kuvvetli delili esas aldığını ve delilin ifade ettiği hükmün kabul edilmesi gerektiğine dikkat çektiğini ortaya koymaktadır.

(2) ***Müslim,*** İman 78; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 242, Melâhim 17; ***Tirmizî,*** Fiten 11; ***Nesâî,*** İman 17; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 155, Fiten 20; ***Müsned,*** III, 20, 49, 53.

Amr'i önlemesi ona engel olması gerekir. Hatta ilim adamları şöyle demiştir: İsterse bundan dolayı ona kısas uygulanacağını farzetsek dahi (Allah katında sorumlu tutulması sözkonusu değildir).

Şöyle de denilmiştir: Bir şehirde eğer dört türlü insan varsa ora halkı beladan korunmuş olurlar: Zulmetmeyen adil bir başkan, hidâyet yolu üzere âlim bir kimse, ma'rûfu emreden münkerden alıkoyan, ilmin ve Kur'ân'ın tulisine teşvik eden hocalar ve hanımları, ilk cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayanlar.

6- İyiliği Emredip Münkerden Alıkoymanın Terki:

Enes b. Malik'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! Biz ne zaman iyiliği emretmeyi münkerden alıkoymayı terkedelim? diye soruldu. Şöyle buyurdu: "Sizden önceki ümmetlerde başgösteren şeyler aranızda başgösterdiği takdirde." Ey Allah'ın Rasûlü, bizden önceki ümmetlerde neler başgösterdi? Şöyle buyurdu: "Yöneticilik küçükleriniz arasında, ahlâksızlık büyükleriniz arasında, ilim de sizin ayak takımınız arasında (olursa)." Zeyd der ki: Peygamber efendimiz'in: "İlim de ayak takımınız arasında" buyruğu fasıklar arasında ilim yayılırsa demektir. Bu hadisi İbn Mâce rivâyet etmiştir.(1) Bu hususa dair daha geniş açıklamalar Mâide Sûresi'nde (5/89. âyette) ve diğerlerinde yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

Yüce Allah'ın: **"Amelleri boşa gitmiş olanlardır"** buyruğu ile; **"Onlara.... müjdele"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde(2) geçmiş bulunmaktadır. Tekrarının anlamı yoktur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ
لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

23. Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanları görmedin mi ki, aralarında hüküm vermek üzere Allah'ın Kitabına çağırılıyorlar da sonra onlardan bir zümre arkasını çevirerek gidiyor?"

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime Rasûlullah (sav)'ın yahudilerden bir top-

(1) *İbn Mâce*, Fiten 21; *Müsned*, III, 187. Açıklamayı yapan Zeyd, hadisin İbn Mâce'den sonra gelen ikinci râvi olup tam adı: Zeyd b. Yahya b. Ubeyd el-Huzâî'dir.
(2) el-Bakara 2/25. âyet 1. başlık ile 2/18 âyet 10. başlıkta

luluğun yanına Beytu'l-Midras'a gelip de onları Allah'ın yoluna davet etmesi sebebiyle nâzil olmuştur. Nuaym b. Amr ile el-Haris b. Zeyd ona: Ey Muhammed, sen hangi din üzeresin? diye sordu. Peygamber (sav): "Ben İbrahim'in dini üzereyim" diye cevap verince şöyle dediler: İbrahim yahudi idi. Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: "Haydi Tevrat'ı getiriniz; o sizin ve bizim aramızda hakem olsun." Ancak Tevrat'ı getirmeyi kabul etmediler. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu.(1)

en-Nekkâş'ın naklettiğine göre ise bu âyet-i kerimenin iniş sebebi şudur: Yahudilerden bir topluluk Muhammed (sav)'ın peygamberliğini inkâr ettiler. Peygamber (sav) onlara: "Haydi Tevrat'ı getiriniz orada benim sıfatlarım yazılıdır" dedi. Ancak onlar bunu kabul etmediler.

Cumhur: "(لِيَحْكُمَ): **Hüküm vermek üzere"** diye okumuşlardır. Ebu Cafer Yezid b. el-Ka'ka' ise "ya" harfini ötreli olarak (لِيُحكم) diye okumuştur. Ancak birinci kıraat daha uygundur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"İşte bu, size karşı hakkı söyleyen Kitabımızdır."***(2) (el-Câsiye, 45/29)

2- Hakime Davet Edilenin Durumu:

Bu âyet-i kerimede hakime çağırılan kimsenin, hakimin huzuruna gitmesinin vacip olduğuna delil vardır. Çünkü o kimse, Allah'ın Kitabına davet edilmiştir. Şâyet onu kabul etmeyecek olursa emre muhalif olur ve muhalefet eden ile kendisine muhalefet edilenin durumuna göre, onun te'dib edilerek azarlanması gerekir. Bu bizde Endülüs'te ve Mağrib ülkelerinde uygulanan bir hükümdür. Fakat Mısır diyarında bu yoktur. Sözünü ettiğimiz bu hüküm ise Kitab-ı Kerimde Nûr Sûresi'nde yüce Allah'ın şu buyruğunda açıklanmış bulunmaktadır: ***"Aralarında hüküm vermek için Allah'a ve Rasûlüne davet olunduklarında onlardan bir grubun yüzçevirdiklerini görürsün... Hayır, onlar zalimlerin tâ kendileridir."*** (en-Nûr, 24/48-50)

ez-Zührî, el-Hasen'den senedini kaydederek, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Hasmı, müslüman âlimlerden birisine kendisini çağırdığı halde, bunu kabul etmeyen zalimdir, onun alacak bir hakkı yoktur."(3)

İbnu'l-Arabi der ki: Bu, batıl bir hadistir. Ancak buradaki "o kişi zalimdir" sözü doğrudur. Onun "alacak bir hakkı yoktur" sözü ise doğru olamaz. Bu-

(1) el-Vâhidî, ***Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân,*** s. 102.

(2) Ebû Câ'fer'in kıraatine göre fiil, aslına bir elif ziyadesiyle "ahkeme"den muzâri'dir. "Aramızdaki görüş ayrılığında kimin haksız olduğunu sağlamca ortaya koysun" gibi bir ifade ile Türkçe'ye aktarılabilir.
Birinci ve cumhûr'un kıraati lehine delil gösterilen âyetin delil olan tarafı ise, "söyleyen" anlamını veren "yantıku" fiilinin de aynı manayı ifade etmekle birlikte, ayrıca "elif" ziyadesinin getirilmeyişidir. Çünkü "hüküm vermek" bir bakıma "konuşmak" manasınadır.

(3) Ebû Dâvûd, ***el-Merâsil,*** Beyrût 1408/1988, s. 284. "... etmeyen zâlimdir" bölümüne kadar.

nunla birlikte hak üzere değildir, demek istemiş olması da muhtemeldir.

Malikî mezhebine mensup İbn Huveyzimendâd der ki: Hakimin meclisine çağrılan herkesin, hakimin fasık olduğunu bilmediği yahut da davacıya ya da davalıya düşmanlığı bilinmediği sürece bu çağrıyı kabul etmesi gerekir.

3- Bizden Öncekilerin Şeriati Bize Delil Olur mu?

Bu âyet-i kerimede bizden öncekilerin şeriatinin, neshолunduğunu bildiklerimiz dışında, bizim için de şeriat olduğuna dair delil vardır. Ayrıca -ileride açıklanacağı üzere- bizden önceki peygamberlerin şeriatiyle hükmetmekle görevli olduğumuza dair de delil bulunmaktadır. Şu kadar var ki; bu, biz Tevrat okuyup ordaki hükümlerle amel ederiz, demek değildir. Çünkü elinde Tevrat'ın bulunduğu kimseler, bu konuda güvenilir kimseler değildir ve onu değiştirmişlerdir tağyîr etmişlerdir. Şâyet onda değişikliğe, uğramamış ve değiştirilmemiş olduğunu bildiğimiz birşey bulursak, onu okumanız caiz olur.

Buna yakın bir görüş Hz. Ömer'den de nakledilmiştir. O Ka'b'a şöyle demişti: Eğer sen onun yüce Allah'ın İmran oğlu Mûsâ'ya indirdiği Tevrat olduğunu biliyor isen onu oku. Hz. Peygamber de Tevrat'ın değişikliğe uğratılmamış olan bölümlerini biliyordu. İşte bundan dolayı onları Tevrat'a davet etti ve Tevrat gereğince hüküm vermelerini istedi. Buna dair açıklamalar Maide Sûresi'nde (5/49. âyette) gelecektir. Ayrıca bu konuda varid olmuş haberler de yüce Allah'ın izniyle orada gelecektir. Bu âyet-i kerimenin bu hususta nâzil olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ ۖ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. Bu, onların: "Sayılı günlerden başka bize asla ateş dokunmayacak" demeleri yüzündendir ve uyduregeldikleri yalanlar dinleri hususunda kendilerini aldatmıştır."

Burada onların yüzçevirip dönüp gitmelerine ve: *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (el-Mâide, 5/18) şeklindeki sözlerine ve buna benzer diğer sözlerine aldandıklarına işaret etmektedir. Yüce Allah'ın: **"Bize asla ateş dokunmayacak"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/80. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَارَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَاكَسَبَتْ وَهُمْ لَايُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

25. Ya geleceğinde şüphe olmayan bir günde onları topladığımız ve kendilerine zulmedilmeden herkese kazandığı tastamam ödendiği zaman halleri ne olacak?

Burada Peygamber (sav) ve onun ümmetine konu üzerinde durup düşünmeleri ve hayret edilecek bir halde olduklarının anlaşılması için bir hitaptır. Yani Kıyamet gününde haşredilip artık dünyada iken ileri sürdükleri o aldatıcı sözlerin tutarsızlığı, çürüklüğü ortaya çıkıp da küfür ve inkârları cüretkârlıkları ve çirkin amellerinden kazandıkları şeylere karşılık cezalandırılacakları vakit durumları ne olacaktır? Yahut ne yapacaklardır. Yüce Allah'ın: "(ليوم) **Bir günde"** buyruğundaki "lâm"; "(في): ...de" anlamındadır. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır. Basralılar ise şöyle demektedir: Bunun anlamı Hesap günü için onları topladığımız... şeklindedir. et-Taberî ise; o günde meydana geleceklerden dolayı... diye açıklamıştır.

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾

26. De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayr yalnız Senin elindedir. Sen şüphesiz herşeye kadîrsin."

Ali (ra) dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Yüce Allah Fatiha'yı, Âyetu'l-Kürsî'yi, *"Allah -adaleti ayakta tutarak- şehadet etti ki..."* (Âl-i İmrân, 18) âyetini **"De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah.. dilediğin kimseye de hesapsız rızık verirsin"** âyetlerini indirmeyi murad edince, kendileriyle Allah arasında herhangi bir perde olmaksızın Arş'a tutundular ve şöyle dediler: Rabbim, Sen bizleri günahlar diyarına ve Sana isyan edenlere mi indiriyorsun?

Yüce Allah şöyle buyurdu: İzzet ve celalim hakkı için her farz namazın akabinde sizleri okuyan bir kimseyi mutlaka -yaptıkları ne olursa olsun- Haziratu'l-kuds'a yerleştireceğim ve mutlaka her gün gizli olan gözümle ona yetmiş defa nazar edeceğim. Her gün asgarileri mağfiret olan yetmiş ihtiyacını göreceğim, bütün düşmanlarından onu koruyacağım, düşmanlarına karşı ona yardım edeceğim ve onu cennete girmekten ölümden başka hiçbir şey alıkoymayacak."[1]

Muaz b. Cebel der ki: Bir gün Peygamber (sav)'ın yanına gidemedim. Onunla birlikte cuma namazını kılamadım. Şöyle buyurdu: "Ey Muaz, seni cuma namazına gelmekten alıkoyan nedir? Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Yahudi olan Bariyaoğlu Yuhanna'nın bende bir ukıyye külçe altın alacağı vardı. Kapıma gelmiş benim dışarı çıkmamı gözetleyip duruyordu. Onun beni yanına gelmekten alıkoymasından korktum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Muaz, Allah'ın, borcunu ödemeni (sağlamasını) arzu eder misin?" diye sorunca ben: Evet, dedim. Şöyle buyurdu: "Her gün: **"De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım..."** dilediğin kimseye de hesapsız rızık verirsin. Dünya ve âhiretin Rahmanı her ikisinin Rahimisin. Sen bu ikisinden dilediğini verirsin ve dilediğinden de alıkoyarsın. Bana borcumu ödemeyi kolaylaştır. Şâyet yer dolusu altın borcun olsa Allah o borcunu sana ödetir." Bu hadisi hafiz Ebû Nuaym de Ata el-Horasanî'den rivâyet etmiştir. Buna göre Muaz b. Cebel (ra) şöyle demiş: Rasûlullah (sav) Kur'ân-ı Kerîm'den bazı âyetler -yahut kelimeler- öğretti ki yeryüzünde bulunan her bir müslüman şâyet kederli yahut borçlu veya üzerinde bir alacak varsa mutlaka Allah onun borcunu ödetir ve kederini giderir. Bir gün Peygamber (sav)'ın yanına gidemedim... deyip hadisin geri kalan kısımlarını zikreder. Bu hadisin Ata yoluyla gelen rivâyeti garitpir. Ata bunu Muaz'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.[2]

Âyetin Nüzûl Sebebi:

İbn Abbas ve Enes b. Mâlik der ki: Rasûlullah (sav) Mekke'yi fethedince ümmetine İran ve Bizans mülkünü vadetti. Münafıklarla yahudiler: Heyhat, heyhat, dediler. Muhammed nerde, İranlılarla Bizanslıların mülkünü ele geçirmek nerde? Onlar bunu kaptırmayacak kadar güçlü ve kuvvetlidirler. Muhammed'e Mekke ile Medine yetmiyor mu ki İran ve Bizanslıların mülkü-

(1) Hadis mevzûdur. İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 244-245; eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 297.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 185-186'da buna yakın kaydettiği rivâyetlerden ilki hakkında: "Taberânî rivâyet etmiştir. Tanımadığım Nasr b. Mesrûk dışındaki râvileri sikadır. Ancak Said b. el-Müseyyeb, Muâz'dan hadis dinlememiştir" demektedir. Diğer bir rivâyet hakkında da: "Taberânî, (*el-Mu'cem*) *es-Sâgir*'de rivâyet etmiş olup ricâli sika (güvenilir)dir" demektedir. el-Bezzâr tarafından rivâyet ettiği belirtilen nisbeten farklı benzer bir rivâyet hakkında da: "Senedinde metrûk bir râvi olan el-Hakem b. Abdullah el-Eylî vardır" demektedir. Ayrıca bk. Süyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 172

ne göz dikiyor? Bunun üzerine yüce Allah, bu âyet-i kerimeyi indirdi. (1)

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime Necranlı hıristiyanların: "İsa, Allah'ın kendisidir" şeklindeki batıl iddialarını çürütmek üzere nâzil olmuştur. Çünkü İsa'nın sahip olduğu nitelikler, fıtratı sağlıklı olan herkese İsa'nın ulûhiyete ait niteliklerin hiçbirisine sahip olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

İbn İshak der ki: Aziz ve celil olan Allah bu âyet-i kerime ile onların inat ve küfürlerini bildirdiği gibi; Hz. İsa'nın da her ne kadar yüce Allah tarafından kendisine peygamberliğine delil olacak şekilde ölüleri diriltmek ve buna benzer mucizeler verilmiş olsa dahi, bu niteliklere tek başına yüce Allah'ın sahip olduğunu bildirmektedir. Bu nitelikleri ifade eden buyruklar ise yüce Allah'ın: **"Mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de alırsın dilediğini aziz edersin dilediğini zelil edersin"** buyruğu ile: ***"Geceyi gündüze geçirir, gündüzü geceye geçirirsin, ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın dilediğin kimseye de hesapsız rızık verirsin"*** (Âlî-İmrân, 3/27) buyruklarıdır. Şâyet İsa bir ilâh olsaydı bu özelliklerin onda bulunması gerekirdi. İşte bu buyrukta hem ibret alınacak taraf ve hem de (Hz. İsa'nın ilâh olmadığına) apaçık bir belge vardır.

Âyetin Açıklaması:

Yüce Allah'ın: **"De ki: Ey... Allah'ım"** buyruğunda yer alan *"Allahumme"* kelimesinin terkibi hususunda nahiv bilginlerinin farklı görüşleri vardır. Bununla birlikte bu kelimenin "he" harfinin ötreli, "mim" harfinin de şeddeli ve üstün ve münâda olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir. el-A'şâ'nın şu sözlerinde ise "mîm" harfi şeddesiz olarak gelmiştir:

كَدَعْوَةِ مَنْ أَبِي رَبَاحٍ يَسْمَعُهَا اللَّهُمَّ الْكُبَّارُ

"Ebû Rebâh'ın yaptığı bir dua gibi ki
Onu o büyük Allah'ım işitir."

Halil, Sibeveyh ve bütün Basralı nahivciler der ki: "Allahumme" kelimesinin aslı; "ya Allah"tır. Bu kelime "yâ" nidâ harfi olmaksızın kullanılmaya başlayınca, onun yerine sonundaki şeddeli "mîm"i koydular. Böylelikle iki harf olan şeddeli "mîm"i "yâ" ile "elif"ten ibaret olan iki harfin yerine kullandılar. "He" harfindeki ötre ise, müfred münada olan ismin ötresidir.

el-Ferrâ ve Kûfeliler ise "Allahumme" kelimesinin aslının: "(يا ألله أُمُّنا بخير): **Ey Allah! Karşımıza hayır çıkar"** şeklindedir. Bu diğer kelimeler hazfedilerek, **her iki kelime** birbirine karıştırılarak "Allahumme" lafzı ortaya çıktı. "He"nin **üzerindeki** ötre ise (أُمُّنا)deki ötredir. Hemze hazfedilince hareke oraya **intikal etti.**

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 102.

en-Nehhas ise der ki: Bu, Basralıların büyük bir yanlışlığıdır. Bu konuda doğru açıklama Halil ve Sibeveyh'in söyledikleridir. ez-Zeccâc ise der ki: Müfred olan nidâya delil teşkil eden ötrenin terkedilerek (أُمّ) kelimesindeki ötrenin "Allah" lafzına konulması imkânsız bir olaydır ve bu, yüce Allah'ın ismine karşı büyük bir saygısızlıktır.

İbn Atiyye der ki: Bu da ez-Zeccâc'ın bir aşırılığıdır. Ayrıca o hiçbir şekil de: "(يا أَللّهُ أُمّ) Allah'ım karşımıza hayır çıkar" sözünü işitmediğini ileri sürer. Arapların "ya Allahumme" demediğini söyler.

Kûfeliler ise der ki: Bazen nida harfi (yani yâ ve benzerleri) "Allahumme" lafzının başına gelebilir. Buna örnek olmak üzere de recez veznindeki şairin şu mısraını delil gösterirler:

غفرتَ أو عذّبت يا اللّهما

"Ey Allah'ım, mağfiret buyursan yahut azab etsen bile..."

Bir diğer şairin de şu beyitlerini buna örnek gösterirler:

وما عليكَ أن تقولي كلّما سبّحتِ أو هلّلتِ يا اللهُمّ ما
اردُدْ علينا شيخنا مسلّما فإننا من خيره لن نُعْدَما

"Tesbih yahut tehlil getirdiğin her seferinde
"Ey Allah'ım!" demenin senin için sakıncası ne ki (veya: sakıncası yoktur);
Bizim ihtiyarımızı bize salimen geri çevir
Çünkü biz onun hayrından asla mahrum kalmayız!"

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إني إذا ما حَدَثٌ أَلَمّا أقول يا اللّهُمّ يا اللّهُمّا

"Şüphesiz, ben, bir musibet gelip çattığı zaman
Ey Allah'ım, ey Allah'ım! derim."

Bu kanaatte olanlar derler ki: Şâyet "mim" harfi "yâ" harfinin yerine gelmiş olsaydı, her ikisi birlikte (bu beyitlerde olduğu gibi) kullanılmazdı.

ez-Zeccâc ise der ki: Böyle bir söyleyiş şaz (kuraldışı) ve istisnadır. Bunu kimin söylediği de bilinmemektedir. Bundan dolayı Allah'ın Kitabında ve bütün Arapların divanında (şiirlerinde) bulunan söyleyişler bir kenara bırakılamaz. Bununla birlikte bunun bir benzeri de şairin şu beyitinde zikredilmiştir:

هما نفثا في فيّ من فمويهما على النّابح العاوي أشدّ رِجام

"Her ikisi benim ağzıma kendi ağızlarından üflediler (ilham verdiler) Uluyan, havlayana karşı en etkin üfürükleri."

Kûfelilerden biri (فَم وأبْنَم) kelimelerinde şeddesiz olarak "mîm" ilave edilebilirse de şeddeli olarak ilave edilemez, der.

Bazı nahivciler de şöyle demektedir: Kûfelilerin söyledikleri bir hatadır. Çünkü şâyet durum dedikleri gibi olsaydı: "Allahumme" denilmesi ve sadece bununla yetinilmesi gerekirdi. Çünkü bu sözle birlikte dua da vardır. Yine kişi: (أنت اللهم الرزّاق): Allah'ım, Rezzâk olansın Sen, der. Şâyet durum iddia ettikleri gibi olsaydı, mübteda ile haber arasına iki cümle daha koymak gerekirdi. en-Nadr b. Şumeyl der ki: Her kim "Allahumme" diyecek olursa, yüce Allah'a bütün isimleriyle dua etmiş olur. el-Hasen de der ki: Allahumme lafzı dua (sırasında çağrılacak bütün isimleri) ifade eder.

"Mülkün sahibi olan" buyruğu hakkında Katâde der ki: Bana ulaştığına göre Peygamber (sav), aziz ve celil olan Allah'tan ümmetine İranlıların mülkünü vermesini diledi. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.(1)

Mukatil de der ki: Peygamber (sav) yüce Allah'tan İran ve Bizans mülkünü ümmetine vermesini diledi yüce Allah da ona bu duayı yapmasını emretti. Bu anlamdaki rivâyetler az önce geçmiş bulunmaktadır.

"Mâlik: Sahip" kelimesi Sibeveyh'e göre ikinci bir nidâ olduğu için nasbedilmiştir. Yüce Allah'ın: "(قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ والأَرْضِ): *De ki: Ey göklerin ve yeri yaratan... Allah'ım!"* (ez-Zumer, 39/46) buyruğu da bu kabildendir.

Sibeveyh'e göre "Allahumme" kelimesinin bir sıfat ile nitelenmesi caiz değildir. Çünkü buna ayrıca "mim" harfi ilave edilmiştir. Bununla birlikte Muhammed b. Yezid ile İbrahim b. es-Serrî ez-Zeccâc ona muhalefet ederek şöyle derler: **"Mâlik:** Sahip" kelimesi i'rab bakımından yüce Allah'ın isminin sıfatıdır. Yine **"gökleri ve yeri yaratan"** buyruğu da bu şekildedir.

Ebu Ali der ki: Ebu Abbas el-Muberred'in görüşü bu olmakla birlikte, Sibeveyh'in söylediği daha doğru ve daha açıktır. Çünkü vasf edilen isimler arasında "Allahumme"ye benzeyen bir başka isim yoktur. Çünkü bu, kendisine ek bir ses ilave edilmiş müfred bir isimdir. Sesler ise sıfat ile nitelendirilmez. "Gâk" ve benzeri sesler gibi. Bu şekildeki tekil ismin hükmü ise, sıfat ile nitelendirilmemektir. Bazı yerlerde böyle bir ismi sıfat ile nitelendirmiş olsalar dahi, durum böyledir. Burada kıyasa göre sıfat ile nitelendirilmemesi gereken birşey, bu isme ilave edildiğine göre bu kelime (Allahumme kelimesi) bir sese eklenmiş diğer bir ses durumunda olur. (Hayyaalelfelah'ı anlatmak üzere): "Hayye hele" sözü gibidir. Bu da sıfat ile nitelendirilmez.

Burdaki **"Mülk"** Mücahid'den nakledildiğine göre, peygamberlik demek-

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 222. el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 102-103; Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 171.

tir. Galip olmak yahut mal ve köleler anlamına geldiği de söylenmiştir. ez-Zeccâc der ki: Anlamı, ey kullara ve kulların malik olduklarına malik olan zat! demektir. Dünya ve âhiretin mâliki, anlamına olduğu da söylenmiştir.

"Mülkü" yani imanı ve İslâm'ı **"dilediğine verirsin."** Bunları vermeyi istediğin kimseye verirsin. Bundan sonraki buyruklardaki aynı kelimeler de bu anlamdadır. Bununla birlikte hazfedilmiş birtakım kelimelerin takdiri de kaçınılmazdır. Yani sen o mülkü kimden çekip almak istersen, onları çekip alırsın, demektir. Daha sonra bu kelimeler hazfedilmiştir. Sîbeveyh şu beyti zikreder:

أَلا هَـل لِـهَـذا الـدَّهـرِ مِن مُتَعَلِّل عَلى النـاسِ مهما شاء بالناسِ يَفْعَلِ

"Acaba bu zamanın (yaptıkları dolayısıyla) ileri süreceği bir mazereti var mıdır?
İnsanlara (yaptıkları dolayısıyla) O insanlara neyi yapmak itiyorsa yapıveriyor."

ez-Zeccâc: Yani insanlara neyi yapmak isterse onu yapar, demektir, der.

Allah'ın: **"Dilediğini aziz edersin"** buyruğundaki *izzet* yükselmek, kahretmek ve galip gelmek anlamındadır. Yine Allah'ın: "(وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ): ***Ve o söz söylemede beni mağlub etti"*** (Sâd, 38/23) buyruğu da bu kabildendir.

"Dilediğini zelil edersin." Yenik düşürüp başkası ona üstünlük sağlayarak kahredilen kimse hakkında kullanılır. Şair Tarafe der ki:

بَـطِيءٍ عَنِ الجُلّى سَرِيـعٍ إِلى الخَنَـا ذَلِـيـلٍ بِـأَجْمَـاعِ الـرِجـالِ مُـلَهَّـدِ

"Önemli ve görüş belirtilmesi gereken işlerde ağır hareket eder;
fakat eli çabuktur hayasızca konuşmalarda;
Yiğitlerin yumruklarıyla zelil düşendir, vurularak itilendir."

"Hayr yalnız Senin elindedir" yani hayır da şer de senin elindedir; anlamında olup "şer" kelimesi hazfedilmiştir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler"* (en-Nahl, 16/81) buyruğu da böyledir.

Özellikle hayrın zikredilişinin sebebinin, ifadelerin dua olması ve O'nun hazinesine rağbetin artırılması dolayısıyla olduğu da söylenmiştir. en-Nekkâş der ki: Hayr, yani zafer ve ganimet Senin elindedir.

İşarî metodla yorumlayanlar da derler ki: Ebu Cehil, çok miktarda mala sahipti. Bedir günü kuyuya atıldı. Fakirler ise Suheyb, Bilal ve Ammâr gibileri olup bunların da mal diye birşeyleri yoktu. Onların bütün varlıkları imandı.

"De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, Sen mülkü dilediğine verirsin." Ebu Talib'in yetimi olan Rasûlullah'ı, kuyunun başında durdurur ve kuyuya atılmış birtakım bedenlere. Ey Utbe, ey Şeybe, diye seslenmesini sağladı: İş-

le "**sen dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin.**" Ey Suhayb, ey Bilal, sizin buğzedilmeniz suretiyle sizden dünyayı alıkoyduğumuz kanaatinde olmayınız. **"Hayır senin elindedir"** yani sizin dünyalığa sahip olmayışınız acizlikten kaynaklanmamaktadır.

"Sen hiç şüphesiz herşeye kadîrsin." Hakkın nimet olarak bağışlanması umumidir ve Allah dilediğini veli (kendisine dost) edinir.

تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

27. Geceyi gündüze geçirir, gündüzü geceye geçirirsin. Ölüden diriyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğin kimseye de hesapsız rızık verirsin."

İbn Abbas, Mücahid, el-Hasen, Katade ve es-Süddî, yüce Allah'ın: **"Geceyi gündüze geçirir, gündüzü geceye geçirirsin...."** âyetinin anlamı hakkında şunu söylemişlerdir: Yani Sen, birisinden eksileni ötekine geçirirsin ve nihâyet gündüz onbeş saat olur ki bu da gündüzün en uzun olduğu süredir. Gece ise dokuz saat olur, bu da gecenin en kısa olduğu süredir.

Aynı şekilde: **"Gündüzü geceye geçirirsin"** buyruğu da böyledir. Bu el-Kelbî'nin de görüşüdür. İbn Mesud'dan da bu açıklama rivâyet edilmiştir.

Âyet-i kerimenin lafızlarının kapsamına gece ile gündüzün ardarda gelmesinin girme ihtimali de vardır. Adeta birinin gitmesi, ötekine girmesi gibidir.

Müfessirler yüce Allah'ın: **"Ölüden diriyi çıkarırsın"** buyruğunun anlamı hakkında farklı görüşlere sahiptirler. el-Hasen der ki: Bunun anlamı kâfirden mü'mini, mü'minden de kâfir çıkartırsın, şeklindedir. Buna yakın bir açıklama Selman-ı Farisî'den de rivâyet edilmiştir.

Ma'mer'in ez-Zührî'den rivâyetine göre Peygamber (sav), hanımlarının yanına girdiğinde görünüşü güzel bir kadın ile karşılaşır ve: "Bu kadın kimdir?" diye sorar. Hanımları: Senin teyzelerinden birisidir, diye cevap verirler. "Hangisi?" diye sorunca hanımları: Bu el-Esved b. Abd Yeğûs'un kızı Halide'dir, derler. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurur: "Ölüden diriyi çıkartan Allah'ın şanı ne yücedir!" Halide, saliha bir kadın idi, babası ise kâfir idi.

Bu açıklamaya göre maksat kâfirin kalbinin ölü olduğu, mü'minin kalbinin ise diri olduğudur. Buna göre ölüm ve hayat tabirleri istiâre yoluyla kul-

lanılmış olmaktadır.

İlim adamlarının birçoğunun kanaatine göre ise âyet-i kerîmede geçen "diri lik ve ölüm" gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır. İkrime der ki: Bu, canlı olan tavuktan cansız olan yumurtanın çıkartılması, cansız olan yumurtadan canlı olan tavuğun çıkartılması gibidir.

İbn Mes'ud ise şöyle demektedir: Bundan kasıt, cansız olan nutfenin canlı olan erkekten çıkması, canlı olan erkeğin cansız olan nutfeden çıkmasıdır.

İkrime ve es-Süddî de der ki: Maksat başaktan çıkan dane ve daneden çıkan başak, hurma ağacından çıkan çekirdek ile çekirdekten çıkan hurma ağacıdır. Buna göre hurma ağacındaki ve başaktaki hayat, bir benzetmedir.

Daha sonra yüce Allah: **"Dilediğin kimseye de hesapsız rızık verirsin"** yani rızkı darlık ve azlık sözkonusu olmaksızın, pek çok verirsin. Nitekim: Filan kişi hesapsız olarak verir, demek de bu kabildendir. Adeta o verdiği şeyleri hesap etmiyor gibidir, anlamındadır.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

28. Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veli edinmesinler. Kim böyle yaparsa Allah ile dostluğu kalmaz. Ancak onlardan (takiyye yaparak) **sakınmanız müstesnâdır. Allah size kendisinden korkmanızı emrediyor ve dönüş Allah'adır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Mü'minlerin Kâfirlere Karşı Tutumu:

İbn Abbas der ki: Yüce Allah mü'minlere, kâfirlere karşı yumuşak davranarak onları veli (dost ve sırdaş) edinmelerini yasaklamaktadır. Yüce Allah'ın: *"Kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin"* (Âl-i İmrân, 3/118) buyruğu da buna benzemektedir. Orada bu hususa dair açıklamalar gelecektir.

Yüce Allah'ın: **"Kim böyle yaparsa Allah ile dostluğu kalmaz"** buyruğu; o kimse ne Allah'ın hizbindendir, ne de Allah'ın dostları arasındadır, demektir. Bu yüce Allah'ın: *"Bu kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğuna benzemektedir. Sibeveyh ise; "(هو مني فرسخين): O benden iki fersah uzaktadır" ifade-

si benim arkadaşlarımdandır, benimle birliktedir anlamında olduğunu kaydetmektedir.

Daha sonra yüce Allah veli edinme yasağından istisnada bulunmaktadır ki; bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2- Takiyyenin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Ancak onlardan** (takiyye yaparak) **sakınmanız müstesnâ"** buyruğu hakkında Muâz b. Cebel ile Mücâhid şöyle derler: Müslümanların güçlenmesinden önce, İslâm'ın yeni olduğu dönemlerde ***takiyye*** sözkonusuydu. Bugün ise Allah İslâm'ı mü'minlerin düşmanlarına karşı takiyye yapmalarına gerek bırakmayacak şekilde güçlendirmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas der ki: Takiyye kalbi iman ile mutmain olduğu halde dili ile (imana aykırı) sözler söyleyip öldürülmemesi ve bir günah da işlememesi demektir. el-Hasen der ki: Takiyye, kişi için Kıyamet gününe kadar caizdir. Fakat öldürmede takiyye sözkonusu değildir.

Cabir b. Zeyd, Mücahid ve ed-Dahhâk ise bunu: "(إِلَّا أَن تَتَّقُوا منهم تَقِيَّةً): Ancak onlardan takiyye yaparak sakınmanız müstesnadır" diye okumuşlardır.

Şöyle de denilmiştir: Mü'min, kâfirler arasında ikamet ediyor ise, eğer canına bir zarar geleceğinden korkuyorsa, kalbi iman ile mutmain olduğu halde diliyle onları idare etme yoluna gidebilir. Bununla birlikte takiyye ancak öldürülme yahut bir azanın kesilmesi veya büyük bir eziyet ve işkenceden korkulması halinde helâl olabilir. Kâfir olmak üzere zorlanan bir kimsenin, -doğru görünen görüşe göre- direnmesi ve küfür sözünü söyleme teklifini kabul etmemesi hakkı vardır. Hatta bu onun için ileride yüce Allah'ın izniyle Nahl Sûresi'nde (16/106. âyet 40. başlıkta) geleceği üzere, caizdir.

Hamza ve el-Kisaî (تقاة) kelimesini imâle ile okurken, diğerleri tefhîm ile okumuşlardır. (تقـاة) kelimesinin aslı "fuale" vezninde (وُقَيَة) şeklindedir. "Tuhm ve Tu'ne kelimeleri gibi. Burada "vav" "te" harfine "ya" da "elif" harfine kalbedilmiştir.

ed-Dahhâk'ın İbn Abbas'tan rivâyet ettiğine göre; bu âyet-i kerime Ensardan olan Ubâde b. es-Sâmit hakkında nâzil olmuştur. Ubâde, Bedir gazasına katılmış takvâ sahibi bir kişi idi. Bazı yahudilerle antlaşması vardı. Peygamber (sav) Ahzab (Hendek) günü savaşa çıkınca Ubade şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi, beraberimde beşyüz yahudi var. Ben bunların benimle birlikte çıkarak düşmana karşı güç gösterisinde bulunmayı uygun görüyorum. Bunun üzerine yüce Allah: **"Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veli edinmesinler"** âyetini inzâl buyurdu.[1]

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân,* s. 105. "Senedinin oldukça zayıf olduğu" eseri tahkik eden tarafından bildirilmektedir.

Bu âyet-i kerimenin -ileride Nahl Sûresi'nde açıklanacağı şekilde müşriklerin kendisinden söylemesini istedikleri bazı sözleri söylemesi üzerine Ammâr b. Yâsir hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Allah size kendisinden korkmanızı emrediyor"** buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccâc şöyle demiştir: Yani Allah size kendisinden sakınıp korkmanızı emrediyor.

Daha sonra bu şekildeki (âyet-i kerimedeki söyleyişi) kabul benimseyip onunla yetindiler ve kullanılan söyleyiş bu oldu. Nitekim yüce Allah: ***"Sen benim nefsimde olanı bilirsin bense Senin nefsinde olanı bilmem"*** (el-Mâide, 5/116) buyruğunun anlamı da budur: Sen benim nezdimde olanı ve benim hakikatimde olanı bilirsin. Ben ise Senin nezdinde olanı ve Senin hakikatinde olanı bilmem, demektir.

Başkası ise şöyle demektedir: Bunun anlamı, Allah sizi cezası ile korkutup sakındırmaktadır, şeklindedir.

Yüce Allah'ın: *"O kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğu buna benzemektedir. Diğer taraftan: **"Sen nefsimde olanı bilirsin"** buyruğu ise, benim gaybımda gizleyip sakladıklarımı bilirsin, demektir. Burada "nefis" kelimesi, saklanan şey anlamında kullanılmıştır. Çünkü, kalpte saklanan şeyler, nefiste cereyan eder.

"Ve dönüş Allah'adır." Yani Allah'ın amellerin karşılığını vermesine dönülecektir.

Bu buyrukta öldükten sonra dirilişin ikrarı vardır.

قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللَّهُ ۗ وَيَعْلَمُ مَا فِي
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

29. De ki: "Kalplerinizde olanı gizleseniz de açıklasanız da Allah onu bilir. Göklerde olanı da yerde olanı da O bilir. Allah herşeye kadîrdir."

O kalplerin gizlediklerini, kalplerin içindekileri, göklerde ve yerde olanları, onların ihtiva ettiklerini bilendir. O bütün gizlilikleri çok iyi bilir. Zerre ağırlığı dahi birşey ona gizli kalmaz. Hiçbir şey O'na saklı değildir! O'nun şanı ne yücedir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O gizli olanı da, açıkta olanı da bilendir.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَاعَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا ۚ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ ۚ
تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ ۗ وَاللّٰهُ رَءُوفٌ
بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

30. O günde herkes ne hayır işlediyse ve ne kötülük yaptı ise karşısında onu hazırlanmış bulacak. Onunla kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını arzu edecektir. Allah size kendisinden korkmanızı emreder; Allah kullarını çok esirger.

Yüce Allah'ın: **"O günde"** buyruğu; **"Allah size kendisinden korkmanızı emreder. O günde herkes....."** buyruğuna muttasıl olmak üzere "mansub" gelir. Bunun yüce Allah'ın: **"Ve dönüş Allah'adır. O günde herkes..."** buyruğuna muttasıl olduğu da söylenmiştir. **"Allah herşeye kadirdir. O günde herkes"** buyruğuna muttasıl olduğu da söylenmiştir. Bunun **"O günü hatırla ki"** şeklinde "hatırla" kelimesinin takdiri ile munkatı' (yani yeni bir cümle) olması da caizdir.

Yüce Allah'ın: ***"Allah mutlak galiptir, intikam alıcıdır. O gün yer bir başka yere.... tebdil olunacaktır"*** (İbrahim, 14/47-48) buyruğu da (bu yönüyle) buna benzemektedir.

"Hazırlanmış" kelimesi ise (ما)nın sılasından hazfedilmiş bulunan zamirden haldir. Takdiri şöyledir: O günde her bir nefis, hayır kabilinden neyi işlediyse onu hazır bulacaktır. Bu takdir, kaybolan şeyi bulmak anlamında olan: (تجد)dan gelmesi halinde sözkonusudur.

Diğer taraftan: (وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ): **Ve ne kötülük yaptı ise"** buyruğundaki (ما) ise daha önce geçen, (ما)ya atfedilmiştir. "(تَوَدُّ): **Arzu edecektir"** kelimesi ise; ikinci olarak gelen (ما)dan hal mahallindedir.

Şâyet (تَجِدُ) kelimesini "bilmek" anlamında kabul edersek, o takdirde: "(مُحْضَراً): **Hazırlanmış"** kelimesi ikinci mef'ul olur. Aynı şekilde: "(تَوَدُّ) **Arzu edecektir"** kelimesi ise'ikinci mef'ul yerinde olur. Bunun da takdiri şöyle olur: O gün her bir nefis yaptıklarının karşılığını hazırlanmış olarak bulacaktır.

Diğer taraftan ikinci (ما)nın mübteda olmak üzere merfu olması, buna karşılık "(تَوَدُّ): **Arzu edecektir"** kelimesinin mübtedanın haberi olmak üzere nasb mahallinde olması da uygundur. (ما)'nın ceza (şart edatı) anlamın da olması, uygun düşmez. Çünkü "(تَوَدُّ): **Arzu edecektir"** fiili merfudur. Şâyet

mazi olsaydı ceza (şartın cevabı) olması caiz olmadı ve o takdirde de buyrugun anlamı şöyle olurdu: Yaptığı kötülüklerin ise, kendisi ile onun arasın da büyük bir uzaklığın bulunmasını arzu edecekti. Yani doğu ile batı arasın daki kadar uzak bir mesafe olmasını isteyecekti.

(ما) edatını şart için kabul ettiğimiz takdirde, gelecek zaman fiili (muzari fiil) ancak meczum gelir. Şu kadar var ki; (cevabın başına gelen) "la" harfinin hazfedildiği şeklinde yorumlanması ve şu takdirde olması müstesna olur. Yaptığı kötülüğe gelince; o nefis... arzu edecektir. Ebu Ali der ki: Bu, el Ferra'nın görüşüne kıyasen böyledir. Çünkü o yüce Allah'ın: ***"Eğer onlara itaat eder seniz elbette siz de müşriklerden olursunuz"*** (el-En'âm, 6/121) buyrugu hakkında burada "fe" harfi hazfedilmiştir, demektedir.

"(الأمد): **Uzak bir mesafe"**: nihaî uzaklık demektir. Çoğulu da (امَاد) şeklinde gelir. Önceden galip gelmişti, istila etmişti anlamında olmak üzere: (آستولى على الأمد) denilmektedir. Şair Nâbiğa der ki:

إلاّ لِـمِـثْـلِك او مِن أنـت سـابِـقُـه سَبْقَ الجَـوادِ إذا آستـولى على الأمَـدِ

"Ancak senin gibisine yahut da senin kendisini geride bıraktığın kimseye Tıpkı asîl bir atın önceden galip gelmesi gibi."

Emed kelimesi gazap anlamına da gelir. O taktirde mazi ve masdarı (أمِد أمَداً) şeklinde gelir.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

31. De ki: "Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz. Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.

Sevgi (el-hubb): Muhabbet demektir. Esreli olarak el-hibb de bu manadadır. Bu son şekliyle sevilen sevgili anlamına da gelir. "el-hıdn" ve "el-hadin" kelimeleri gibi. Seven kişiye "muhib", sevilene de "mahbûb" denilir. el-Cevherî der ki: Bu ise istisnaîdir. Çünkü mudâaf kelime esreli olarak "yef'ilu" şeklinde gelmez. Ebu'l-Feth der ki: Bunun aslı ise "zarufa" gibi "habube" şeklindedir. Birinci "be" harfi sakin okunup ikincisine idğam edilmiştir. İbn Dehhân Said ise der ki: "Habbe"nin söylenişinde iki şekil vardır: Habbe ve ehabbe şeklinde. Bu binası ile kelimenin aslı, "zarufa" gibi "habube" şeklindedir. Buna delil ise Arapların bu kökten (حَبُبْتَ) demeleridir. Ancak daha çok görülen "feule" vezninden "feîl" şeklidir.

Ebu'l-Feth der ki: Bu kelimenin "ehabbe" şeklinde kullanıldığına delil yüce Allah'ın: "(يُحِبُّهُم وَيُحِبُّونَه): ***O, onları sever, onlar da O'nu severler.***" (el-Maide, 5/54) buyruğu ile bu âyet-i kerimede geçen: "(اتَّبِعُوني يُحْبِبْكُم اللّهُ): **Bana uyunuz, Allah da sizi sevsin"** buyruğudur. Araplar "habîb" şeklinde kullandıklarından dolayı "habbe" kelimesi "feule" vezninde de gelir. Aynı şekilde "mahbûb" da dedikleri için "feile" şeklinde geldiği de olur. "Habbe" fiili müteaddi anlamıyla kullanıldığı takdirde ism-i faili varid olmaz. O bakımdan: (أنا حَابٌّ) denilmemektedir. Çok nadir haller dışında "ef'alu"den ism-i mef'ûl varid değildir. Şairin şu sözü (nadir hallerden) olduğu gibi:

مِنّي بمنزلة المُحَبِّ المُكْرَمِ

"(Sanma ki başkası) benim yanımda kendisine ikram olunan ve sevilen bir konumdadır."

Ebu Zeyd de: "(حَبَبْتُه أُحِبُّه): Onu sevdim, seviyorum" kullanışını nakletmekte ve şu beyiti zikretmektedir:

فَوَاللّهِ لَوْلا تَمْرُهُ مَا حَبَبْتُهُ ولا كَانَ أَدْنَى من عُوَيْفٍ وهَاشِمٍ

"Allah'a yemin ederim hurması olmasaydı sevmezdim onu
Ve Uveyf ile Haşim'den de daha yakın olmazdı."

Yine şu beyiti de zikretmektedir:

لَعَمْرُكَ إنّني وطِلابَ مِصْرٍ لَكَالْمُزْدادِ مِمّا حَبَّ بُعْدَا

"Ömrün hakkı için benim durumum ile bir beldeye varmak isteyişim
Sevdiğinden gittikçe uzaklaşanın durumuna benzer."

el-Asmaî, bu fiilin muzâri' olarak kullanılması halinde, muzâraat harflerinden yalnızca "yâ" harfinin meftuh olarak kullanıldığını nakletmektedir. **el-Hubb** kelimesi su doldurulan testi gibi kaplara denilir. Farsçadan arapçaya girmiştir. Çoğulu "hibâb" ve "hibebe" şeklinde gelir. Bunu el-Cevherî nakletmektedir.

Âyetin Nüzul Sebebi:

Âyet-i kerime Necrânlılardan gelen heyet hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar Hz. İsa ile ilgili olarak iddialarının, yüce Allah'a olan sevgilerinin ifadesi olduğunu ileri sürmüşlerdi. Bunu Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr söylemiştir. el-Hasen ve İbn Cüreyc ise der ki: Bu âyet-i kerime bizler Rablerimizi seven kimseleriz, diyen Kitap ehlinden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur.

Rivâyet edildiğine göre müslümanlar: Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'a yemin olsun ki şüphesiz bizler Rabbimizi seviyoruz dediler. Bunun üzerine yüce Allah: **"De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz..."** buyruğunu indirdi.

İbn Arafe der ki: Araplara göre ***muhabbet*** birşeyi onu kastetmek suretiyle istemektir. el-Ezherî de der ki: Kulun Allah'ı ve Rasûlünü sevmesi, onlara itaat etmesi ve emirlerine tabi olmasıdır. Çünkü yüce Allah: **"De ki Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz"** diye buyurmuştur. Allah'ın kullarını sevmesi, ise mağfirette bulunmak suretiyle onlara nimette bulunmasıdır. Yüce Allah: ***"Muhakkak Allah kâfirleri sevmez"*** (Âl-i İmrân, 32) diye buyurmaktadır. Yani onlara mağfiret buyurmaz, demektir.

Sehl b. Abdullah da der ki: Allah'ı sevmenin alâmeti Kur'ân'ı sevmektir. Kur'ân'ı sevmenin alâmeti Peygamber (sav)'ı sevmektir. Peygameber (sav)'ı sevmenin alâmeti sünneti sevmektir. Allah'ı, Kur'ân'ı, Peygamber'i ve sünneti sevmenin alâmeti ise âhireti sevmektir. Âhireti sevmenin alâmeti ise kendisini sevmektir. Kendisini sevmenin alâmeti ise dünyaya buğzetmektir. Dünyaya buğzetmenin alâmeti, ondan ancak yeteri kadar azık ve kendisini hayatta bırakacak kadarını almasıdır.

Ebud'd-Derdâ'nın rivâyetine göre Rasûlullah (sav)'dan yüce Allah'ın: **"De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz, Allah da sizi sevsin"** buyruğu hakkında şöyle buyurmuştur: "Yani iyilik, takvâ, tevazu ve nefsin zilleti hususunda (bana tabi olunuz) demektir." Bu hadisi Ebu Abdullah et-Tirmizî (el-Hakîm) rivâyet etmiştir.(1)

Yine Peygamber (sav)'dan, şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Allah tarafından sevilmeyi isteyen bir kimse doğru söz söylemeye, emaneti gereği gibi eda etmeye ve komşusuna eziyet etmemeye dikkat etsin."(2)

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) dedi ki: "Şüphesiz Allah bir kulu sevdiği takdirde Hz. Cebrail'i çağırır ve: Ben filanı seviyorum, onu sen de sev, der. Bunun üzerine Cebrail onu sever, sonra semada nida ederek der ki: Şüphesiz Allah filan kişiyi seviyor, siz de onu seviniz. Bunun üzerine semadakiler onu sever. Daha sonra yeryüzünde ona hüsnü kabul bırakılır. Yine Allah bir kula buğzetti mi Hz. Cebrail'i çağırır ve: Ben filana buğzediyorum, sen de ona buğzet, der. Bunun üzerine Cebrail ona buğzeder. Sonra sema halkı arasında şöyle nida eder: Muhakkak Allah filan kişiye buğzeder, siz de ona buğzediniz. Onlar da ona buğzederler, daha sonra yeryüzünde onun için buğz bırakılır."(3)

Buna dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Meryem Sûresi'nin

(1) et-Tirmizî el-Hakîm, ***Nevâdiru'l-Usûl,*** II, 459, senetsiz.

(2) Elimizin altındaki kaynaklarda tesbit edemedik.

(3) ***Müslim,*** Birr 157; ***Tirmizî,*** Tefsir 19. sûre 6; ***Müsned,*** II, 267, 341, 412, 509, V, 263. Yalnız "sevgi" ile ilgili bölümü: ***Buhârî,*** Bed'u'l-Halk 6, Edeb 41, Tevhîd 33; ***Muvatta,*** Şear 15; ***Müsned,*** II, 514, V, 259.

sonlarında (19/96. âyette) gelecektir.

Ebû Recâ el-Utaridî **"bana uyunuz"** buyruğunu "be" harfi üstün olarak (فاتَّبعوني) şeklinde okumuştur.

"Ve günahlarınızı bağışlasın" buyruğu **"Allah da sizi sevsin"** buyruğuna atfedilmiştir. Mahbûb, Ebu Amr b. el-Ala'dan rivâyet ettiğine göre Ebu Amr, (يغفر) kelimesinin sonundaki "re" harfini (لكم) kelimesinin başındaki "lam" harfine idğâm ederek okumuştur. en-Nehhas ise der ki: Halil ve Sibeveyh "re" harfini "lam" harfine idğam etmeyi caiz görmezler. Ebu Amr ise böyle bir yanlışlığa düşmekten uzaktır. Onun, birçok kelimede yaptığı gibi, harekeyi gizlemiş olması da muhtemeldir.

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ ۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

32. De ki: "Allah'a ve Peygambere itaat edin." Şâyet yüzçevirirlerse şüphesiz ki Allah kâfirleri sevmez.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Allah'a ve Peygambere itaat edin"** buyruğuna dair açıklamalar Nisâ Sûresi'nde (4/59. âyette) gelecektir.

"Şâyet yüzçevirirlerse" buyruğu bir şarttır. Şu kadar var ki fiil mazi olduğundan dolayı i'rab almaz. İfadenin takdiri şöyledir: Eğer küfürleri üzere sebat edip Allah'a ve Rasûlüne itaati kabul etmeyip dönecek olurlarsa **"şüphesiz ki Allah kâfirleri sevmez."** Yani onların yaptıklarından razı olmaz ve asla onlara mağfiret buyurmaz. -Az önce geçtiği gibi.-

Burada "Şüphesiz o" buyrulmayıp: **"Şüphesiz ki Allah"** diye buyurulmasının sebebi şudur: Araplar birşeyi ta'zim ettikleri vakit onu tekrar zikrederler. Sibeveyh şu beyiti nakletmektedir:

لا أرَى المـوتَ يسبِقُ المـوتَ شيءٌ نَغَّصَ المـوتُ ذَا الغِنَى والفَقِيـرا

Ölümü görmüyorum, ölümü birşeyin geçtiğini
Ölüm zengin olanın da fakir olanın da hayatını zehir eder."

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾

33. Muhakkak Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip alemlere üstün kıldı.

Yüce Allah'ın: **"Muhakkak Allah Âdem'i Nûh'u.. üstün kıldı"** buyruğunda geçen **"istafâ"** seçti demektir. Buna dair açıklamalar daha önce Baka-

ra Sûresi'nde (2/130. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Yine orada (2/31 âyet) **"Âdem"** kelimesinin türeyişi ve künyesi ile ilgili açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyruğun takdiri şu şekildedir: Şüphesiz Allah, onların da dini olan İslâm dinini seçmiştir.

ez-Zeccâc der ki: Anlamı onları çağdaşları olanlar arasından peygamberlik için seçmiştir, şeklindedir.

"Nûh" kelimesinin (ناح ينوح)dan türemiş olduğu söylenmektedir. Bu Arapça olmayan (Acemî) bir isim olmakla birlikte munsariftir. Çünkü üç harflidir. Hz. Nûh, rasûllerin piridir. Yüce Allah'ın Âdem (as)'dan sonra yeryüzü halkına gönderdiği ilk rasûl odur. Kız çocukların kızkardeşlerin, halaların, teyzelerin ve diğer yakın akrabaların nikâhlanmalarının haram kılınması onun risaletindeki hükümler arasındadır. İdris'in ondan önce olduğunu söyleyen tarihçiler yanılmışlardır. Nitekim ileride yüce Allah'ın izniyle A'râf Sûresi'nde (7/59. âyette) buna dair açıklamalar gelecektir.

"İbrâhim ailesini, İmrân ailesini âlemlere üstün kıldı" buyruğuna dair açıklamalara gelince; Bakara Sûresi'nde (2/49. âyet 2. başlıkta) "âl: aile"-nin anlamı ile bunun kullanıldığı manalara dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Buhârî'de İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: İbrâhim ailesi ve İmrân ailesinden kasıt İbrâhim, İmrân, Yâsîn ve Muhammed ailelerinden mü'min olan kimselerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Doğrusu İbrâhim'e en yakın olanlar elbette ki ona uyanlar, bu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin velisidir"*** (Âl-i İmrân, 3/68) diye buyurulmaktadır.(1)

İbrâhim'in ailesinin İsmâil, İshak, Yakub ve onun oğulları (Esbât) olduğu, Muhammed (sav)'ın da İbrâhim ailesinden (âlinden) olduğu da söylenmiştir. İbrâhim âlinden kastın, bizzat kendisi olduğu, İmrân âlinden kastın da yine İmrân'ın kendisi olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah'ın: ***"Ve Mûsâ ile Hârûn aile halkının terikesinden arta kalanlar vardır."*** (el-Bakara, 2/248) buyruğu da bu kabildendir. Hadis-i şerifte de: "Gerçekten ona Davud ailesinin mizmarlarından bir mizmar verilmiştir" denilmektedir.(2) Şair de der ki:

ولا تَبْكِ مَيْتًا بعد ميْتٍ أَحَبَّه عليٌّ وعبّاس وآلُ أبي بكر

"Ali'nin, Abbas'ın ve Ebubekr âlinin (Ebubekr'in kendisinin) sevmiş olduğu
Birisi vefat ettikten sonra artık, vefat etmiş hiçbir kimse için ağlama!"

---

(1) *Buhârî,* Enbiyâ 44.

(2) *Buhârî,* Fedâilu'l-Kur'ân 31; ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsâfirin 235, 236; *Tirmizî,* Menâkıb 55; *Nesâî,* İftitâh 83; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 176; ***Dârimî,*** Salât 171, Fedâilu'l-Kur'ân 34; ***Müsned,*** II, 369, 450.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

يُلاقِي مِن تَذَكُّرِ آلِ لَيْلَى كَما يَلقَى السَّليمُ مِن العِدادِ

"Yılan tarafından sokulmuş ve sayılı günlerini bekleyenin çektiği gibi;
O da Leylâ âlini (kendisini) hatırlamaktan sıkıntılar çekiyor."

Burada şair bizzat Leylâ'nın kendisini hatırlamaktan sıkıntı çektiğini anlatmak istemektedir.

İmrân ailesinin İbrâhim ailesi (âli) olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah (bir sonraki âyette): ***"Birbirinin soyundan olarak"*** diye buyurmaktadır.

Kastın Hz. İsa olduğu da söylenmiştir. Çünkü annesi İmrân'ın kızıdır. Önceden de açıkladığımız gibi kendisinin kastedildiği de söylenmiştir.

Mukatil der ki: İmrân, Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'un babasıdır. Nesebi (geriye doğru) şöyledir: İmrân b. Yeshur b. Fâhâs b. Lâvi b. Yakub.

el-Kelbî de der ki: Buradaki İmrân, Meryem'in babası olan İmrân'dır. O da Hz. Süleyman'ın soyundandır. es-Süheylî'nin naklettiğine göre adı İmrân b. Mâtân'dır. Hanımının adı ise Hanne'dir. Bütün peygamberler arasında özellikle bunların sözkonusu edilmesi ise, peygamberlerin ve rasûllerin tümüyle onların soyundan gelmiş olmalarıdır. "İmrân" kelimesi sonu zaid olan "elif" ve "nûn" ile bittiğinden dolayı munsarıf değildir.

"Âlemlere" buyruğundan kasıt ise tefsir âlimlerinin görüşüne göre çağdaşları olan âlemlerdir. Tirmizî el-Hakîm Ebu Abdullah Muhammed b. Ali der ki: Kasıt, bütün insanlardır. Bir diğer görüşe göre "âlemlere" buyruğu Sûr'a üfleneceği güne kadar bütün âlemlere üstün kılındıkları anlamındadır. Şöyle ki; bunlar: Rasûl ve peygamberdirler. O bakımdan bütün insanların en hayırlıları, seçkinleridir. Muhammed (sav)'a gelince; onun mertebesi ıstıfâ (seçkinlik) mertebesini de aşmıştır. Çünkü o hem habîbdir hem de rahmettir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*** (el-Enbiyâ, 21/107) Buna göre rasûller, rahmet olmak üzere yaratılmışlardır. Muhammed (sav)'ın kendisi ise bizatihî rahmet olarak yaratılmıştır. İşte bundan dolayı o, diğer bütün insanlar için bir eman olmuştur. Yüce Allah onu peygamber olarak gönderince, insanlar Sûr'a üfürüleceği vakte kadar dünya(da helak olmak) azabından yana güvenlik altına girmiş oldular. Sair peygamberler ise böyle bir makamı işgal edememişlerdir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber: "Ben hediye olarak ihsan edilen bir rahmetim"[1] diye buyurmuştur. Böylelikle bizzat kendisi, Allah'tan insanlara rahmet olduğunu haber vermektedir. "Hediye olarak" buyruğunun anlamı ise Allah'tan insanlara gönderilmiş bir hediye demektir.

(1) ***Dârimî***, Mukaddime 3.

Denildiğine göre; Hz. Âdem beş şey dolayısıyla seçilmiştir: Bunların ilki, yüce Allah'ın kendi eliyle, kudretiyle en güzel şekilde Hz. Âdem'i yaratması, ikincisi ona bütün isimleri öğretmiş olması, üçüncüsü meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiş olması, dördüncüsü onu cennete yerleştirmiş olması, beşincisi de onu insanlığın atası kılmış olmasıdır.

Nûh (as)'ı da beş şey ile üstün kılıp seçmiştir: Onu insanların (ikinci) atası kılmış olması. Çünkü bütün insanlar suda boğuldular ve geriye onun soyundan olanlar kaldı. İkincisi Allah'ın ona uzun ömür vermiş olması. "Ömrü uzayıp da ameli güzel olana ne mutlu!" denilmiştir. Üçüncüsü onun kâfirler hakkındaki bedduasını da mü'minler hakkındaki duasını da yüce Allah'ın kabul etmiş olması. Dördüncüsü onu gemide taşımış olması, beşincisi ise önceki şeriatleri nesheden ilk rasûl olmasıdır. Onun risaletinden önce ise teyzelerle ve halalarla evlenmek haram değildi.

Hz. İbrâhim'i de şu beş özelliği ile seçmiştir: Onu peygamberlerin atası kıldı. Çünkü rivâyet edildiğine göre onun sulbünden Peygamber (sav)'ın dönemine kadar bin peygamber gelmiştir. İkinci özelliği Allah'ın onu Halil edinmesi, üçüncüsü Allah'ın onu ateşten kurtarması, dördüncüsü Allah'ın onu insanlara imam kılması, beşincisi ise Allah'ın onu birtakım kelimelerle sınayıp onları tamamlama başarısını ihsan etmiş olması.

Daha sonra yüce Allah: **"İmrân ailesini"** diye buyurmaktadır. Eğer buradaki İmran'dan kasıt Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'un babası ise bunun açıklaması şöyle olur: Yüce Allah Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'u âlemlere üstün kılmış ve seçmiştir. Çünkü Allah İmrân'ın kavmine men ve selvâyı göndermiştir. Bu ise dünyada hiçbir peygambere verilmiş değildir. Şâyet kasıt Hz. Meryem'in babası ise, yüce Allah ona babasız olarak Hz. İsa'yı doğuran Meryem'i ihsan etmiş olmakla onu seçmiş demektir. Nitekim dünyada bu özellik kimseye verilmiş değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ذُرِّيَّةًۢ بَعْضُهَا مِنۢ بَعْضٍ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

34. Birbirinin soyundan olarak. Allah Semî'dir, Alîmdir."

Daha önce Bakara Sûresi'nde **"Zürriyet: Soy sop"** kelimesinin anlamı ve bunun türeyişi ile ilgili açıklamalar (2/124. âyet 19. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Burada "zürriyet" kelimesi hal olmak üzere nasbedilmiştir. Bu açıklama el-Ahfeş'e aittir. Yani Allah bunları biri diğerinin soyundan olmak üzere seçmiştir. Yani onların kimisi kimisinin soyundan gelmektedir.

Kûfeliler ise bunun önceki buyrukla (i'rab bakımından) alakalı olmadığı-

nı söylerken, ez-Zeccâc bedel olduğunu söylemektedir. Yani yüce Allah biri diğerinden olan bir zürriyeti seçmiştir. Birinin diğerinden olması ise, din hususunda birbirlerine yardımcı olmaları demektir. Yüce Allah'ın: *"Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerindendirler"* (et-Tevbe, 9/67) buyruğunda olduğu gibi. Yani sapıklık üzere birbirlerine yardımcı olurlar. Bu açıklamayı el-Hasen ve Katade yapmıştır.

Bunun, seçilmek, üstün kılınmak ve peygamberlik hususlarında olduğu da söylenmiştir. Kastın soy bakımından birbirlerinden olmaları olduğu da söylenmiş ise de, konu ile ilgili görüşlerin en zayıfı budur.

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ
مِنِّيٓ إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَآ
أُنْثٰى ۖ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ ۖ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثٰى ۖ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ
وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾

35. Hani İmrân'ın karısı: "Rabbim, karnımdakini hür olarak Sana adadım. Benden kabul buyur. Doğrusu hakkıyla işiten ve bilen Sensin Sen" demişti.

36. Fakat onu doğurunca: "Rabbim, ben onu kız olarak doğurdum" dedi. -Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyordu.- "Erkek ise kız gibi değildir. Gerçekten ben adını Meryem koydum. Ben onu da soyunu da kovulmuş şeytandan Sana sığındırırım."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- İmrân'ın Karısı:

Ebu Ubeyde, yüce Allah'ın: **"Hani İmrân'ın karısı.. demişti"** buyruğundaki (إِذْ): **Hani"** kelimesinin zâid olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Yezid ise burada bu kelime "hatırla" takdirindedir, demektedir. ez-Zeccâc der ki: Ayrıca İmrân'ın karısı... dediğinde; o İmrân ailesini seçmişti, anlamındadır.

İmrân'ın karısının adı Hanne'dir. Babası ise Fâkûd b. Kunbul'dur. Meryem'in annesidir ve Hz. İsa'nın anneannesidir.

Hanne, Arapça bir isim değildir. Arapçada Hanne diye bir kadın ismi bilinmemektedir. Bununla birlikte Arapçada Ebû Hanne el-Bedrî diye bir isim

kullanılmıştır. Bunun adının "Ebu Habbe" olduğu da söylenmiştir. Daha sahih olan da budur. Adı Âmir'dir.(1)

Şam taraflarında ise Deyr Hanne (Hanne Manastırı) diye bir yer vardır. Yine bu isimle anılan bir başka manastır daha vardır. Ebû Nuvâs der ki:

يـا ذيـرَ حَنّـةَ مِن ذات الأُكَـيْـرَاحِ مَن يَصْحُ عنك فإنّي لستُ بالصّاحِي

"Ey Zatü'l-Ukeyrah'daki Deyr Hanne (Hanne Manastırı)
Senden kim ayıkabilir ki? Şüphesiz ben ayık değilim."

Araplar arasında "Habbe" ismi çok kullanılır. Ebû Habbe el-Ensarî bunlardandır. "Subey'a hadisi" diye bilinen hadiste(2) sözü geçen Ebu's-Senabil b. Ba'kek'in adı da Habbe'dir.

(Noktalı) "hı" ile "Hanne" adı ile Kadı Yahya b. Eksem'in kızından başka bir kimseyi bilmiyoruz. Bu ise Muhammed b. Nasr'ın annesidir. Ebu Cenne dışında "Cenne" ismi taşıyan kimse de bilinmemektedir. Bu ise şair Zu er-Rimme'nin dayısıdır. Bütün bu açıklamaları İbn Mâkûla'nın kitabından naklettik.

2- İmrân'ın Karısının Adağı:

Yüce Allah'ın: **"Rabbim, karnımdakini hür olarak Sana adadım"** buyruğunda bir adaktan söz edilmektedir. Adağın anlamına dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/270. âyette) geçmiş bulunmaktadır. ***Adak,*** kulun kendisi için o işi bağlayıcı kılması halinde bağlayıcı olur. Denildiğine göre İmrân'ın karısı hamile kalınca şöyle demiş: Eğer Allah beni kurtarır ve ben doğum yaparsam, karnımdakini hür kılacağım.

Burada **"Sana"** buyruğunun anlamı ise, ibadetine adıyorum, demektir. **"Hür olarak"** kelimesi hal olarak nasbedilmiştir. Hazfedilmiş bir mef'ulun sıfatı olduğu da söylenmiştir. Yani ben Sana karnımdakini hür kılınmış (yalnız Sana tahsis edilmiş) bir köle olarak adıyorum.

Ancak, tefsir ve sözün akışı ile i'rab bakımından birinci açıklama daha uygundur. İrab açısından uygunluğuna sebep, sıfatın mevsufun yerine kullanılması bazı yerlerde caiz değildir, kimi yerde de mecazen caizdir.

Tefsir açısından uygunluğuna gelince; denildiğine göre İmrân'ın karısının bu sözü söylemesinin sebebi, doğum yapamayacak kadar ileri yaşta olmasıdır. Kendileri ise Allah nezdinde üstün yerleri olan bir aile halkı idiler. O sırada bir ağacın altında bulunuyor iken bir kuşun kursağından yavrusunun

(1) Ensâr'dan, Evs kabilesinden olup Bedir'e katılanlardandır. Bk. İzzuddin İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* Beyrut 1409/1989, V, 65-66.

(2) Bu hadis için bk. ***Buhârî,*** Meğâzî 10, Tefsir 65. sûre 2; ***Müslim,*** Talâk 56, 57; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 47; ***Tirmizî,*** Talâk 17; ***Nesâî,*** Talâk 56; ***İbn Mâce,*** Talâk 7; ***Dârimî,*** Talâk 11; ***Muvatta,*** Talâk 83, 85, 86; ***Müsned,*** I, 447, IV, 305, 327, VI, 312, 314, 319, 375, 432; ayrıca bk. Kurtubî, el-Bakara 2/234. âyetin tefsiri.

ağzına yiyecek boşaltığını görür. O da içinden böyle birşeyi arzuladı ve Rabbine kendisine bir evlat bağışlaması için dua etti. Eğer doğumunu yaparsa bu çocuğu hür kılacağını da adadı. Yani sırf yüce Allah için azad edilmiş, kiliseye hizmet edecek ve yalnızca o hizmetle uğraşacak, kendisini sadece Allah'ın ibadetine verecek, hür bir kimse olmak üzere onu adadı.

Böyle bir adak onların şeriatlerinde caiz idi. Çocuklarına da bu şekilde anne babasına itaat etmek bir görevdi.

Hz. Meryem'in annesi, doğumunu yapınca: **"Rabbim, ben onu kız olarak doğurdum"** dedi. Yani kız kilisenin hizmetine uygun değildir. Denildiğine göre buna sebep, ay hali olması ve bu şekilde rahatsızlanmasıdır. Bir diğer açıklamaya göre, erkeklerle beraber oturup kalkması uygun olmadığından dolayıdır. Halbuki kendisi erkek çocuk doğuracağını ümit etmişti. İşte onu **"hür olarak"** adamasının sebebi de budur.

3- İmrân'ın Karısının Adağının Hükmü:

İbnu'l-Arabî der ki: İmrân'ın karısının hamile kaldığı yavruyu, bizzat kendisi hür olduğundan dolayı (yavrusu da hür doğacağından) adamasının sözkonusu olamayacağında görüş ayrılığı yoktur. Şâyet İmrân'ın karısı cariye olsaydı, kişinin kendi çocuğu hakkında adakta bulunmasının sahih olmayacağı konusunda da görüş ayrılığı yoktur. Hangi tasarrufta bulunursa bulunsun, hüküm budur. Çünkü eğer adakta bulunan kimse köle ise, onun böyle bir söz söyleme yetkisi sözkonusu olmaz. Şâyet hür bir kimse ise, yavrusunun kendisine köle olması düşünülemez. Kadının durumu da onun gibidir. Peki burada böyle bir adakta bulunmak nasıl açıklanabilir? Bunun anlamı -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- şudur: Kişi, çocuğunu onunla teselli bulmak, onun yardım ve desteğini almak, onunla avunmak için ister. İşte bu kadın da çocuğu avunmak, onunla huzur ve sükûn bulmak için istedi. Yüce Allah ona bu çocuğu lütfedince o da bu teselliden payına düşeni, O'nun rızası için terketmeyi adadı ve onu Yüce Allah'ın hizmetine vakfedeceğini belirtti. Bu ise iyi kimselerin hür (asil) olanlarının yaptığı adak şeklidir. O bu sözleriyle; benim tarafımdan hür kılınmış demek istemiştir. Yani dünyaya kölelikten, dünya işlerine kölelikten hür kılınmış olarak demektir. Sûfilerden bir adam annesine şöyle demiş: Anacığım, beni Allah için serbest bırak, O'na ibadet edeyim, ilim öğreneyim. Annesi: Olur, deyince o da yola koyuldu. Nihâyet basireti açıldı, sonra annesine geri dönüp kapıyı çaldı. Annesi: Kim o? deyince o da: Ben oğlun filanım, dedi. Annesi: Biz seni Allah için bıraktık, tekrar seni geri dönüp kabul edemeyiz, diye cevap verdi.

4- "Hür Olarak":

Yüce Allah'ın: **"Hür olarak"** buyruğu, ubûdiyyetin (kulluğun, köleliğin)

zıddı olan "hürriyet"ten alınmadır. Kitabın tahrîr edilmesi (yazılması) da burdan gelir. Tahrîr ise kitabın bozulmaktan ve karışıklıktan, yanlışlıktan kurtarılması, arındırılması demektir. Husayf'ın rivâyetine göre İkrime ve Mücahid şöyle demişlerdir: Muharrar (hür olarak), aziz ve celîl olan Allah için halis kılınmış, dünya işinden hiçbir şaibe ile şaibelenmemiş demektir. Bu ise dinde bilinen bir manadır. Katıksız ve arı olan herşeye "hür" denilir. "Muharrar" da aynı anlama gelir. Şair Zû er-Rimme der ki:

والقُـرْط في حُـرَّة الـذُّفْـرَى مُـعَلَّقُـهُ تبـاعـد الحبـلُ منـه فهـو يَضْـطرِبُ

"Küpe, boynunun yan taraflarında kulağında asılı duruyor
İp (i andıran) boynundan ise oldukça uzaktır ve o (küpe) sallanıp durur."

Kum taneleri bulunmayan çamura " hur çamur" denilir. Kadına kocası ilk gece yaklaşmayacak olursa; "(وباتت فلانة بليلةٍ حُرَّة): Filan kadın hür bir gece geçirdi" denilir. Eğer kocası ona yaklaşabilmiş ise o takdirde: (فهي بليلة شَيْباء) denilir.

5- Kızın Adanması:

Yüce Allah'ın: **"Fakat onu doğurunca Rabbim, ben onu kız olarak doğurdum"** buyruğu ile ilgili olarak, İbn Abbas der ki: İmrân'ın karısı bu sözlerini adak olarak erkeklerden başkasının kabul edilmeyişi dolayısıyla söylemişti. Ancak yüce Allah Hz. Meryem'i kabul etti. **"Kız olarak"** anlamındaki kelime haldir. ("Onu" kelimesinden) bedel olarak da kabul edilebilir.

Denildiğine göre annesi, gelişip serpilinceye kadar onu büyüttü ve sonra da serbest bıraktı. Bunu Eşheb, Malik'ten rivâyet etmektedir. Bir diğer görüşe göre kızını kundağına sardı ve mescide gönderdi. Böylelikle adağını yerine getirdi ve ondan elini tamamiyle çekti. İslâm'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi onlarda da hicab (tesettür) emrinin bulunmayışı ihtimali de vardır. Buhârî ve Müslim'de rivâyet edildiğine göre siyahî bir kadın Rasûlullah (sav)'ın döneminde mescidi süpürür, temizlerdi ve sonra vefat etti...[1]

6- Allah Adağını Kabul Buyurdu:

Yüce Allah'ın: **"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyordu"** buyruğunda yer alan: "(وَضَعَتْ): **Doğurdu"** kelimesinin: "(وضعتُ): Doğurdum" şeklinde "te" harfinin ötreli olarak okunuşuna göre; bu da onun söylediği sözlerin bir devamıdır ve o takdirde bu ifade önceki ifadelerle muttasıl olur.[2]

(1) ***Buhârî,*** Salât 72, 74, Cenâiz 67; ***Müslim,*** Cenâiz 71; ***Ebû Dâvûd,*** Cenâiz 57; ***İbn Mâce,*** Cenâiz 57; ***Müsned,*** II, 353, 383. Bu yerlerde, Ebû Dâvûd, "genç bir delikanlı olduğunu", İbn Mâce, siyahi bir kadın olduğunu belirtirken; diğerleri "siyahi bir erkek ya da bir kadın olduğu" şeklinde rivâyet etmişlerdir.

(2) Zaten Allah benim ne doğurduğumu biliyor, demek olur.

Bu şekildeki okuyuş Ebu Bekr ve İbn Âmir'in kıraatidir. Bu okuyuş yüce Allah'a teslimiyet, O'na itaat ve boyun eğmek ve O'na herhangi bir şeyin gizli kalmasından O'nu tenzih etmek anlamını ifade eder. Bu sözünü haber vermek kastıyla söylemiş değildi. Çünkü yüce Allah'ın herşeye dair bilgi sahibi olduğu, mü'minin kalbinde yer etmiş bir esastır. O bu sözleri yüce Allah'ı tazim ve tenzih kastıyla söylemiştir.

Cumhurun kıraatine göre ise bu, yüce Allah'ın takdim edilmiş buyruklarını cümlesindendir. Bu ifadenin takdiri de: **"Ben onu da soyunu da kovulmuş şeytandan sana sığındırırım"** buyruğundan sonra **"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyordu"** şeklinde olmasıdır. Bu açıklamayı el-Mehdevî yapmıştır.

Mekkî ise der ki: Bu, yüce Allah tarafından bize sebat vermek üzere bildirdiği bir gerçektir. O: Allah Meryem'in annesinin ne doğurduğunu bilendir. O ister bu sözü söylesin, ister söylemesin, demektir. Bu açıklamayı pekiştiren bir husus da şudur: Eğer bu sözler Meryem'in annesinin sözlerinden olsaydı, sözünü şöyle söylemesi uygun düşerdi: Ve sen benim ne doğurduğumu daha iyi bilensin. Çünkü **"Rabbim, ben onu kız olarak doğurdum"** şeklinde sözlerinin başında O'na nida etmişti. İbn Abbas'tan ise "be" harfi esreli olarak (بِما وضعتِ) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir.(1) Yani ona böyle söylendi anlamındadır.

7- Erkek Kız Gibi Değildir:

Yüce Allah'ın: **"Erkek ise kız gibi değildir"** buyruğunu bazı Şafiî âlimleri şuna delil göstermişlerdir: Ramazan ayında gündüzün kocasının cima talebine itaat eden bir kadının keffaret ödemesinin vücubu erkek ile eşit değildir.

İbnu'l-Arabî (der ki): Ancak böyle bir görüşü ortaya koymak bir yanlışlıktır. Çünkü burada anlatılanlar, bizden öncekilerin şeriatine dair bir haberdir ve onlar (Şâfiîler) bunu delil kabul etmiyorlar. Bu saliha kadın bu sözleriyle, durumunun delaleti ile sözünün kat'i ifadesinin tanıklığı ile anlaşıldığına göre; bu saliha kadın, çocuğunu mescide hizmet etmesi için adamıştı. Ancak bunun kız olduğunu, hizmete uygun olmadığını, avret olduğunu görünce, bu konuda maksadına muhalif bir çocuğu olduğundan dolayı, Rabbine özür beyan etmektedir.(2)

(1) Allah senin ne doğurduğunu daha iyi bilir, demek olur.

(2) Kurtubî'deki ifadeler çok açık ve anlaşılır olmadığından; İbnu'l-Arabî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 271'deki ifadeleri de göz önünde bulundurularak bu başlığın tercümesi yapılmıştır.

Bu meselede Şâfiî Mezhebindeki hüküm burada belirtildiği gibidir. (Bk. Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmi*, II, 669) Mâlikî Mezebine göne ise; kocasının isteğine karşı durmayıp cevap vermişse kadına da keffâret düşer. (Dr. ez-Zuhaylî, *a.g.e.* II, 661) Hanefi Mezhebinde cimaın gerçekleşmesi halinde hem erkeğe, hem kadına keffâret düşer. (Dr. ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 655).

"Meryem" kelimesi hem müennes hem de marife olduğundan dolayı munsarif değildir. Aynı zamanda a'cemî (Arapça olmayan) bir kelimedir. Bunu en-Nehhâs söylemiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

8- Kişinin Soyunu Şeytandan Sakındırması:

Yüce Allah'ın: **"Gerçekten ben adını Meryem koydum"** buyruğunda "Meryem" kelimesi onların dillerinde rabbin hizmetçisi anlamındadır.

"Ben onu" yani Meryem'i **"da soyunu da"** yani İsa'yı **"kovulmuş şeytandan Sana sığındırırım."** Bu ifade soy (zürriyet) kelimesinin bazen özel olarak evlat hakkında kullanıldığını göstermektedir.

Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre (ra)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şeytan tarafından dürtülmemiş hiçbir çocuk yoktur. İşte çocuk şeytanın dürtüsünden dolayı ağlayarak doğar. Bundan tek istisna Meryem'in oğlu ve onun annesidir." Daha sonra Ebu Hureyre dedi ki: Dilerseniz yüce Allah'ın: **"Ben onu da soyunu da kovulmuş şeytandan Sana sığındırırım"** buyruğunu okuyunuz.(1)

İlim adamlarımız der ki: Bu hadis-i şerif şunu ifade etmektedir: Yüce Allah, Meryem'in annesinin duasını kabul etti. Çünkü şeytan peygamberler ve veliler dahil olmak üzere Âdem'in çocuklarının tümünü dürter. Bundan tek istisna Meryem ve onun oğludur.

Katâde der ki: Şeytan doğan her bir çocuğu doğduğu sırada böğründen dürter. Ancak Hz. İsa ve onun annesi bundan müstesnadır. Bunların arasına perde konuldu. Onun dürtmesi perdeye isabet etti, fakat hiçbir şey bu perdeyi aşıp onlara ulaşmadı.

Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamları der ki: Eğer durum böyle olmasaydı her ikisinin bu konudaki özellikleri sözkonusu olmazdı. Bununla beraber şeytanın herkesi dürtmesi, dürttüğü kimseleri saptırması ve azdırmasını gerektirmemektedir. Böyle birşeyi zannetmek yanlıştır, tutarsızdır, Çünkü şeytan peygamberlere ve velilere, nice defalar çeşitli bozgunculuklarla azdırma istekleriyle yaklaşmıştır.

Bununla birlikte yüce Allah, onları şeytanın maksadına maruz kalmaktan yana muhafaza buyurdu. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Şüphesiz Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tasallutun yoktur"*** (el-Hicr, 15/42). Bununla birlikte -Allah Rasûlünün de belirttiği gibi- her bir Âdemoğluna onun yanından ayrılmayan bir şeytan görevlendirilmiştir. Meryem ve oğlu her ne kadar şeytanın dürtmesinden yana korunmuş iseler de şeytanın onlarla birlikte bulunmasından, onların yanında olmasından korunmuş değillerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) *Müslim,* Fedâil 146; *Müsned,* II, 233.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا ۙ وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ۖ كُلَّمَا
دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ ۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا ۚ قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا ۖ
قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾
هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ ۚ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ۚ
إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

37. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile karşıladı ve onu güzel bir bitki gibi büyüttü. Onu Zekeriyyâ'nın himayesine verdi. Zekeriyyâ onun yanına, mihraba her girişinde, yanında bir yiyecek bulurdu. "Ey Meryem, bu sana nereden?" derdi. "O, Allah tarafındandır" derdi. Şüphe yok ki Allah, dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır.

38. İşte orada Zekeriyyâ Rabbine dua etti: "Rabbim, bana katından temiz bir zürriyet bahşet. Muhakkak Sen, duayı işitensin" dedi.

Yüce Allah'ın: **"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile karşıladı"** buyruğu, Allah onu kutlu olanların yoluna iletti, demektir. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bazıları da şöyle demiştir:

"Kabul" onu terbiye etmeyi, işlerini görmeyi üstlenmek demektir. el-Hasen der ki: Kabul etmenin anlamı şudur: O gece veya gündüzün kısacık bir anında dahi ona azap etmemiştir.

"Ve onu güzel bir bitki gibi büyüttü." Yani hilkatini eksiksiz ve fazlasız olarak gâyet güzel bir şekilde tamamladı. Bir günde bir başka çocuğun bir yıllık sürede büyüdüğü kadar büyüyordu. "Kabul" ve "nebat" (kabul etmek ve bitirmek), gelmeleri gereken vezinden başka şekilde gelmiş masdardırlar.

Yani bunlar (birer mutlak meful olarak) aslında (تَقَبُّلًا وإنباتاً) şeklinde gelmeli idiler. Şair der ki:

أكفراً بعد ردّ الموت عنّي وبعدَ عطائك المائةَ الرِّتاعا

"Ölümü benden geri çevirdikten sonra
Ve sen bana yayılan yüz deve verdikten sonra nankörlük mü ederim?"

Şair (عطائك) ile "(إعطائك) "vermen" şeklinde masdarı kastetmiştir.

Ancak yüce Allah'ın: "(أنبتها): **"Onu bir bitki gibi büyüttü"** diye buyurmuş olması; "(نبت): Bitki" fiil köküne delil teşkil etmektedir. Nitekim Imrul'l Kays:

فصرنا إلى الحسنى ورق كلامنا ورُضتُ فذلّت صعبةً أيّ إذلال

"Sonunda o en güzel yere vardık ve oldukça nazikleşti sözlerimiz,
Ben boyun eğdirmek istedim zorluğa o da ne biçim boyun eğdi!"

Burada "(ذَلّتْ): Boyun eğdi" kelimesinin masdarı (ذُلٌّ)dır. Ancak o bu masdarı "(أذْلَلتْ): Boyun eğdirdi" anlamına kullanmıştır. Bu kabilden karşılaşılacak bütün kelimeler bu şekildedir. Buna göre (تقبّل) ile (قَبِل)nin anlamı (kabul etmek demek olup) birdir. Öyleyse burada buyruğun anlamı: Onun Rabbi onu güzel bir kabul ile kabul buyurdu, şeklindedir.(1) Ru'be'nin şu sözü de bunu andırmaktadır:

وقد تَطَوَّيْتُ انطواءَ الجَضْبِ

"Ve ben yılanın büküldüğü gibi büküldüm."

Çünkü (تَطَوَّيتُ)nın anlamı ile (انطويت)ın anlamı (büküldüm demek olup) birdir. el-Katâmî'nin şu sözü de bu türdendir:

وخير الأمر ما استقبلت منه ولیس بأن تتبّعه اتّباعا

"İşin en hayırlısı senin karşına çıkandır
Yoksa onun arkasından giderek bulmaya çalıştığın değil."

Çünkü burada (تتبعت) ile (اتّبعت) (arkasından gittiğin, demek olup) birdir.

İbn Mes'ud: "(وَنُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ تَنْزِيلاً): ***Melekler indirildikçe indirilir***" (Furkan, 25/25) buyruğunu "(وأنزل الملائكة تنزيلاً): Melekleri indirdikçe indirir" diye okumuştur. Çünkü (نزّل) ile (انزل) indirdi, demek olup anlamları birdir.

el-Mufaddal der ki: Buyruk: O, onu bitirip yetiştirdi, o da güzel bir şekilde bitip yetişti; anlamındadır. Ancak belirttiğimiz gibi manaya riâyet daha uygundur.

"Kabul" kelimesinde aslolan ötreli olmasıdır. Çünkü bu kelime de "duhul ve huruc: Girmek ve çıkmak" kelimeleri gibi bir masdardır. Üstün ise çok az harflerde sözkonusu olur. el-Velû' ile el-Vezû' gibi. İşte bu şekilde üstün ol-

(1) Merhum müfessir, bu açıklamalarıyla kısaca; "kabûlen" ve "nebâten" lafızlarını, bu halleriyle mef'ul-i mutlak olmalarının uygun olduğunu konu ile ilgili özel kaidelere aykırı bir kullanım bulunmadığını anlatmak istemektedir.

ma (kabul) gibi yalnız şu üç kelimededir başkalarında yoktur. Bunu Ebu Amr ile el-Kisaî vesair lügat imamları (ileri gelen bilginleri) söylemiştir. ez-Zeccâc ise aslı üzere "kaf" harfini ötreli olarak "kubûl" şeklindeki okuyuşu da caiz kabul eder.

Yüce Allah'ın: **"Onu Zekeriyyâ'nın himayesine verdi"** buyruğu , yani onu Zekeriyya'ya kattı demektir. Ebu Ubeyde ise, işlerini görmeyi Zekeriyya üstlendi, diye açıklamıştır. Kûfeliler bu kelimeyi şeddeli olarak: (وكفّلها) diye okumuşlardır. O bakımdan bu kelime iki mef'ule geçiş yapar. İfadenin takdiri şöyledir: Rabbi, onu Zekeriyya'nın himayesine verdi. Yani onu himaye etmekle Zekeriyya'yı görevlendirdi. Bunu ona takdir buyurdu ve ona kolaylaştırdı.

Ubeyy (b. Kâ'b)in Mushafında ise bu kelime (وأكفلها) şeklindedir. Bu şekilde başa gelen hemze ise, mef'ûle geçiş konusunda kelimenin şeddeli olması gibidir. Bundan önceki "(فتقبلها وأنبتها): Onu kabul etti, onu büyüttü" kelimeleri de böyledir. Yüce Allah kendi zatı hakkında Meryem için ne yaptığını haber vermekte ve buna bağlı olarak buyruk: (كفّلها) **Onu himayesine verdi"** şeklinde gelmiştir.

Diğer kıraat imamları ise fiili Zekeriyya'ya isnad etmek esasına göre hafif (şeddesiz) okumuşlardır. Buna göre yüce Allah bize, onun bakımını ve işlerini görmeyi üstüne alanın Zekeriyya olduğunu haber vermiş olmaktadır. Yüce Allah'ın: ***"Meryem'in bakımını hangisi üzerine alacak?"*** (Âl-i İmrân, 3/44) buyruğu buna delalet etmektedir. Mekkî der ki: Tercih edilen de budur. Çünkü kelimenin şeddeli olmasının anlamı hafif olmasının anlamına racidir. Zira yüce Allah onu Zekeriyya'nın himayesine verecek olursa, o da Allah'ın emriyle bunu himayesine almış olur. Diğer taraftan eğer Zekeriyya bizzat bunu kendiliğinden himayesine almış ise, bu da Allah'ın meşîet ve kudretiyle olmuş bir iştir. Buna göre her iki kıraatin anlamı birbiriyle içiçedir.

Amr b. Mûsâ, Abdullah b. Kesir'den ve Ebu Abdullah el-Müzenî'den bu kelimeyi "fe" harfi esreli olarak (وكَفِلها) şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir. el-Ahfeş der ki: Bu kelime (كَفَلَ يَكْفُلُ وكَفِلَ يَكْفَلُ) şeklinde söyleniyor ise de ben (كَفُلَ) diye söylendiğini işitmedim. Ancak bu şekilde bir söyleyiş de sözkonusu edilmiştir.

Mücahid, **"Onu kabul etti"** kelimesini, kabul buyur, şeklinde dua ve niyaz anlamını vermek üzere "lam" harfini sakin olarak (فتقبّلها) şeklinde "rabbi" kelimesini de bir muzafın nidası olmak üzere mansub olarak; (رَبّها) (şeklinde, "büyüttü" kelimesini (وأنبتها) diye "te" harfini sakin olarak "onu (himayesine verdi)" kelimesini "lam" harfini sakin olarak (وكفّلها) şeklinde, "Zekeriyya" kelimesini de medli ve mansub olarak (زكرياء) diye okumuştur.[1]

(1) Bu şekildeki okuyuşun anlamı da şöyle olur: "Ey (Meryem'in) Rabbi! Sen bunu güzel bir kabul ile kabul buyur. Onu güzel bir şekilde büyüt ve onu Zekeriyyâ'nın himayesine ver!"

Hafs, Hamza ve el-Kisaî ise "Zekeriyya" kelimesini medsiz ve hemzesiz olarak okumuşlardır. Diğerleri ise medli ve hemzeli olarak okumuşlardır.

el-Ferrâ der ki: Hicaz halkı "Zekeriyya" kelimesini hem medli hem medsiz olarak okurlar. Necid halkı ise bundan "elif" harfini hazfeder ve bu kelimeyi munsarif yapar ve (زكريٌ) derler.

el-Ahfeş der ki: Bu kelimenin dört türlü söyleyişi vardır: Medli kasrlı, "ya" harfi şeddeli ve munsarif olarak (وكرِيٌ) şeklinde ve (cer ve nasb halinde): (زكَرِ ورأيت زكريا) şeklinde kullanırlar.

Ebu Hatim der ki: (زكرى) şeklinde munsarif değildir. Çünkü bu kelime Arapça olmayan (Acemî) bir kelimedir. Ancak bu yanlıştır. Çünkü bu şekilde "ya" bulunan bir kelime "kürsî ve Yahya" kelimeleri gibi munsarif olur. Ancak med ve kasr halinde Zekeriyyâ munsarif olmaz. Çünkü bunda hem müenneslik elifi hem ucmelik (Arapçadan başka bir dilden olmak) ve hem de marife (özel isim) olmak sözkonusudur.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Zekeriyyâ onun yanına mihraba her gelişinde yanında bir yiyecek bulurdu... Muhakkak Sen duayı işitensin dedi"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da dört başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Meryem ile Hz. Zekeriyyâ:

Yüce Allah'ın: **"Zekeriyya onun yanına mihraba her girişinde..."** buyruğundaki *mihrab* kelimesi sözlükte, oturulan bir yerdeki en değerli mekân demektir. İleride buna dair daha etraflı açıklamalar Meryem Sûresi'nde (19/11. âyet 1. başlıkta) gelecektir. Haberde nakledildiğine göre Hz. Meryem yüksekçe bir odada bulunuyordu. Hz. Zekeriyya da yanına bir merdivenle çıkıyordu. Veddâhu'l-Yemen der ki:

رَبَّـةُ مِحـرابٍ إذا جئتُهـا لم أُلْفِهـا حتى أرتَقِي سُلَّمَـا

"O bir mihrabın sahibidir yanına geldiğimde
Bir merdivenle çıkmadıkça onunla karşılaşamıyorum."

Yani, onun yüksekçe bir odası vardır demektir.

Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İmrân'ın karısı yaşlandıktan sonra hamile kaldı. Karnında bulunanı hür olarak adadı. İmrân ona: Yazık sana ne yapıyorsun? Ya doğurduğun dişi olursa? diye sordu. Bundan dolayı her ikisi de kedere kapıldı. Hanne henüz hamile iken İmrân vefat etti ve kız doğurdu. Allah da onu güzel bir kabul ile kabul buyurdu. Halbuki o zamana kadar erkeklerden başkaları hür olarak hizmete alınmıyordu.

Hahamlar kendileriyle vahyi yazdıkları kalemleriyle -ileride geleceği üzere- aralarında kur'a çektiler. Zekeriyya onu himayesine aldı ve onun için özel bir yer yaptı. Yaşı ilerleyince ona ancak bir merdivenle çıkılabilecek bir mihrab (yüksekçe bir oda) yaptı, onun için bir süt anneyi ücretle tuttu. Kapıyı da üzerine kapatıyordu. Onun yanına Zekeriyya'dan başka kimse girmiyordu. Büyüyünceye kadar böyle devam etti. Ay hali olduğu vakit, onu çıkartıp evine götürür ve teyzesi yanında kalırdı. Teyzesi el-Kelbî'nin görüşüne göre Zekeriyya'nın hanımı idi. Mukatil der ki: Meryem'in kızkardeşi Zekeriyya'nın hanımı idi. Ay halinden temizlendiği vakit gusleder ve Zekeriyya da onu geri mihrabına götürürdü.

Kimi ilim adamı der ki: Meryem ay hali olmazdı, o ay halinden temizlenmişti. Zekeriyya da onun yanına girdiği vakit, yazın kış meyvesini, kışın da yaz meyvesini yanında bulurdu. Ey Meryem, bu sana nereden geliyor? diye sorunca o: Allah'tan, diye cevap verirdi. Bunun üzerine Zekeriyya çocuk sahibi olmayı arzulayarak ona bunları veren, bana da bir evlat bağışlamaya kadirdir, dedi.

(أنّى), Ebu Ubeyde'ye göre (من أين) "Nereden" demektir. en-Nehhâs ise der ki: Ancak böyle bir açıklama kolaya kaçıştır. Çünkü "(أين) **Nere**" kelimesi yerler hakkında soru için kullanılır. (أنى) kelimesi ise yer ve yol hakkında soru edatı olmak üzere kullanılır. Burada ise, bu meyve sana hangi taraftan, hangi cihetten geliyor? demektir. el-Kumeyt bu iki edatı farklı anlamda kullanarak şöyle demiştir:

أنّى ومن أيْنَ آبك الطّرب من حيث لا صَبْوة ولا رِيَب

"Nereden ve hangi taraftan sevinç sana gelip döndü?
Şevk ve arzunun da olmadığı, şüphenin de bulunmadığı bir yerden (mi)?

"Her" anlamına gelen (كلّما) kelimesi ise **"bulurdu"** kelimesiyle nasbedilmiştir. Yanına girdiği her seferinde... bulurdu, anlamındadır.

"Şüphe yok ki Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır" buyruğunun Hz. Meryem'in sözlerinin devamı olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte onun sözleri olmayıp yeni bir cümle olması da mümkündür. İşte bu, Hz. Zekeriyya'nın Allah'a dua edip evlat istemesine sebep olmuştu.

2- Her Türlü Dua Allah'adır.

Yüce Allah'ın: **"İşte orada Zekeriyya Rabbine dua etti"** buyruğundaki: (هنالك): **Orada"** kelimesi asıl itibariyle mekân için olmakla birlikte, hem zaman hem mekan için kullanılabilen bir zarf edatıdır ve burada nasb mahallindedir.

el-Mufaddal b. Seleme ise der ki: (هنالك) kelimesi zaman için (o takdir-

de anlamı: O vakit, olur); (هنالك) kelimesi ise mekân için kullanılır. Kimi zaman birinin diğerinin yerine kullanıldığı da olur.

"Rabbim bana katından" nezdinden **"temiz bir soy"** nesilli bir nesil **"bahşet"** bağışla!

Soy (zürriyet) tekil de olabilir, çoğul da olabilir, erkek için de kullanılabilir, dişi için de kullanılabilir. Burada ise tekildir. Buna yüce Allah'ın ***"Bana kendi katından bir veli*** (evlat) ***ihsan et!"*** (Meryem, 19/5) buyruğu delalet etmektedir. Burada "veliler" dememiştir. **"Temiz"** anlamına gelen (طيّبة) kelimesinin müennes gelmesi ise, zürriyet lafzının müennes olduğundan dolayıdır. Şairin şu sözlerinde olduğu gibi:

أبـوك خليفـة ولـدتـه أخـرى وأنـت خـليـفـة ذاك الـكـمـال

"Senin baban bir halifedir, onu bir başkası doğurmuştur
Ve sen de halifesin işte kemal budur."

Burada görüldüğü gibi (ولدته): Onu doğurmuştur, kelimesini müennes söylemesinin sebebi (الخليفة): Halife kelimesinin müennes oluşundan dolayıdır.

Enes yoluyla gelen hadis-i şerifte de Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Her kim ölür de geriye iyi bir soy (ذُرّية طيبة) bırakırsa, Allah ona o kimselerin amellerinin ecrinin bir benzerini yazar ve onların ecirlerinden de hiçbir şey eksiltmez."(1)

Bakara Sûresi'nde (2/124. âyet 19. başlıkta) "soy" anlamına gelen "zürriyet" kelimesinin türeyişine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Temiz" yani salih ve mübarek **"bir soy bahşet. Muhakkak Sen duayı işitensin"** onu kabul edensin.

"(سمع الله لمن حَمِده): Allah hamdeden kulunu işitti yani "duasını kabul buyurdu" ifadesi de buradan gelmektedir.

3- Allah'tan Çocuk Sahibi Olmayı Dilemek:

Bu âyet-i kerime çocuk sahibi olmayı istemenin lehine bir delildir. Böyle bir istekte bulunmak, rasûllerin ve sıddîklarin sünnetidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Andolsun Biz senden önce peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve zürriyet*** (evlâtlar) ***verdik."*** (er-Ra'd, 13/38) Müslim'in Sahih'inde de Sa'd b. Ebi Vakkas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Osman dünyadan el etek çekmek istedi. Ancak Rasûlullah böyle birşey yapmayı ona yasakladı. Şâyet izin vermiş olsaydı biz de kendimizi iğdiş ederdik.(2)

(1) Hadisin kaynağını tesbit edemedik.
(2) *Buhârî,* Nikâh 8; *Müslim,* Nikâh 6-8; *Tirmizî,* Nikâh 2; *Nesâî,* Nikâh 4; *İbn Mâce,* Nikâh 2; *Dârimî,* Nikâh 3; *Müsned,* I, 176, 183.

İbn Mace de Âişe (ranha)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Nikah benim sünnetimdendir. Her kim sünnetim gereğince amel etmezse benden değildir. Evleniniz, çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı övüneceğim. Her kimin imkânı müsaitse nikâhlansın. İmkân bulamayan ise oruç tutsun. Çünkü oruç şehveti keser."(1)

İşte bu; "çocuk isteyen ahmaktır" diyen kimi cahil mutasavvıfların kanaatini reddetmektedir. Böyle bir kimse, asıl ahmak ve şaşkın olduğunu bilmiyor. Yüce Allah İbrâhim el-Halil'den şu şekilde dua ettiğini bize haber vermektedir: ***"Ve benden sonrakilerde de benim için güzel övgü*** (lisan-ı sıdk)***bırak!"*** (Şuarâ, 26/84) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Ve onlar ki: Rabbimiz, bize eş ve çocuklarımızdan gözlerimizin aydınlığı olacak kimseler ver ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl! diye dua ederler."*** (el-Furkan, 25/74)

Buhârî de buna binaen: "Çocuk İsteme Babı" diye bir başlık açmıştır.(2)

Hz. Peygamber de oğlu vefat ettiğinde Ebu Talha'ya şöyle dedi: "Bu gece hanımınla bir arada oldun mu?" Ebu Talha: Evet deyince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah geçirdiğiniz gecenizi mübarek kılsın." Ebu Talha dedi ki o gece hanımım hamile kaldı.(3) Yine Buhârî'de şöyle denilmektedir: Süfyan dedi ki: Ensardan bir adam şöyle dedi: Ben onun dokuz çocuğunu gördüm hepsi de Kur'ân'ı okuyup öğrenmişlerdi."(4)

Yine Buhârî şöyle bir başlık açmıştır: "Bereket ile birlikte çok çocuk sahibi olmak için dua etmek." Daha sonra Enes b. Malik'in rivâyet ettiği hadisi naklederek der ki: Umm Süleym: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Bu Enes senin hizmetkârındır. Sen onun için Allah'a dua et. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ım, sen ona çokça mal ve evlat ver ve ona verdiklerinde de bereket ihsan et."(5) Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ım, Ebu Seleme'ye mağfiret buyur. Onun hidâyete ermiş olanlar arasındaki derecesini yükselt ve onun soyundan geleceklere sen halef ol!" Bu hadisi de Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.(6)

Hz. Peygamber buyurdu ki: "Doğurgan ve sevecen kadınlarla evleniniz. Ben çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı övüneceğim." Bu hadisi de Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir.(7)

Bu anlamdaki haberler pek çoktur ve bunlar çocuk sahibi olmayı teşvik

(1) ***İbn Mâce,*** Nikâh 1.
(2) ***Buhârî,*** Nikâh 121.
(3) ***Buhârî,*** Akîka 1, Cenâiz 42; ***Müslim,*** Edeb 23.
(4) ***Buhârî,*** Cenâiz 42.
(5) ***Buhârî,*** Deavât 47.
(6) ***Müslim,*** Cenâiz 7; ***Ebû Dâvûd,*** Cenâiz 17; ***Müsned,*** VI, 297. Ancak ***Buhârî'de*** tesbit edemedik.
(7) ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 5; ***Nesâî,*** Nikâh 11; ***Müsned,*** III, 158, 245. Ancak ***Müsned'de*** her iki yerde de: "... diğer ümmetlere karşı..." ifadesi yerine: "... diğer peygamberlere karşı..." şeklindedir.

etmektedir. Çünkü insan hayatında da ölümünden sonra da çocuğundan faydalanmayı umud eder. Hz. Peygamber de: "Sizden bir kimse öldü mü üç şey müstesnâ ameli kesilir" diye buyurduktan sonra: "Yahut da kendisine dua edecek salih bir evladı olursa" diye buyurmuştur.(1)

Şâyet bu konuda bu hadisin dışında bir buyruk olmasaydı bile bu dahi yeterdi.

4- Çoluk Çocuğun Hidâyet Bulmaları İçin Allah'a Dua Etmek:

Bu sabit olduğuna göre insana düşen görev, çocuğunun, hanımının hidâyete ermesi için yaratıcısına yalvarıp yakarması, onların hidâyet, salah, iffet ve emir ve buyruklara riâyeti onlara ihsan etmesini; din ve dünyası için kendilerine yardımcı olmalarını istemesi gerekir. Böylelikle dünyasında da âhiretinde de bunlardan büyük bir fayda sağlamış olur. Nitekim Hz. Zekeriyya: *"Rabbim, Sen onu razı olduklarından kıl"* (Meryem, 19/6) diye dua ettiği gibi: *"Bana katından temiz bir soy bahşet"* diye de dua etmiştir.

Yüce Allah (bir başka yerde salih insanların dualarını bize nakletmekte ve) şöyle buyurmaktadır: *"Rabbimiz, bize eş ve çocuklarımızdan gözlerimizin aydınlığı olacak* (salih evlat)*lar ver..."* (Furkan, 25/74)

Rasûlullah (sav) Hz. Enes'e dua ederek şöyle buyurmuştur: "Allah'ım malını ve çocuklarını çoğalt ve bunları onun için mübarek kıl" Bu hadisi de Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.(2) Bu kadarı da bizim için yeterlidir.

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّى فِى الْمِحْرَابِ ۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى
مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿٣٩﴾

39. O mihrabda ayakta namaz kılarken melekler ona seslendiler: "Allah sana Allah'tan bir kelimeyi tasdik edici, bir efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler."

Yüce Allah'ın: **"Melekler ona seslendiler"** buyruğundaki: "(فَنَادَتْهُ): **"Ona seslendiler"** kelimesini Hamza ve Kisaî müzekker olarak ve "elif" ile (فناداه) diye okumuşlardır. Ayrıca bu kelimeyi okurken imale de yaparlar. Çünkü bunun aslı "ya" harfidir ve bu harf kelimede dördüncü harftir. İbn Abbas ve İbn

(1) *Müslim,* Vasiyyet 14; *Ebû Dâvûd,* Vesâyâ 14; *Tirmizî,* Ahkâm 36; *Nesâî,* Vesâyâ 8; *Müsned,* II, 372.
(2) *Buhârî,* Deavât 47; *Müslim,* Mesâcid 268.

Mes'ud'un kıraati de "elif"lidir. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği kıraat şekli de budur. Cerir'den rivâyet edildiğine göre o Muğire'den, Muğire İbrâhim'den şöyle dediğini nakletmektedir: Abdullah (b. Mes'ûd) Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde geçen: "(الملائكة): Melekler" kelimesini müzekker kabul ederek okurdu. Ebu Ubeyd der ki: Görüşümüze göre o bunu müşriklere muhalefet olsun diye tercih etmiş olmalıdır. Çünkü müşrikler, melekler Allah'ın kızlarıdır, diyorlardı.

en-Nehhâs der ki: Ancak böyle bir delillendirmeden hiçbir sonuç elde edilemez. Çünkü Araplar, "erkekler dedi" anlamını ifade etmek üzere hem (müennes olarak) (قالت الرجال) derler, hem de (müzekker olarak) (قال الرجال) diye söylerler. Kadınlar hakkında da aynı şekilde kullanılır. Peki onlara karşı bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm ile nasıl delil getirilebilir? Eğer bu şekilde onları (müşriklere) karşı Kur'ân-ı Kerîm'in bu buyruğuyla delil göstermek caiz olsaydı, onların da yüce Allah'ın: "(وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ): ***Melekler dediğinde...***" (Mesela, Âl-i İmrân, 3/42, 45 gibi) buyruğunu delil göstermeleri mümkün olurdu. Fakat böyle diyen müşriklere karşı delil, yüce Allah'ın: ***"Acaba onlar yaratılışlarına tanık mı oldular?"*** (ez-Zuhruf, 43/19) buyruğu aleyhlerine delildir. Yani onlar böyle bir şeye tanık olmamışlardır. Peki, meleklerin dişi olduklarını nasıl söyleyebilirler? Böylelikle onların bu iddialarının bizzat bir hevâdan ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak "(فناداه): **Ona seslendiler"** buyruğunun çoğulun müzekker kabul edilmesi esasına göre böyle gelmesi caizdir. Aynı manadaki: (وناديته) buyruğu ise çoğulun müennes kabul edilmesine göredir.

Mekkî der ki: **Melâike: Melekler** kelimesi kırık çoğul bakımından akıllı varlıklar durumundadır. O bakımdan müennes yapıldıkları vakit de aklı olmayan varlıklar durumunda kullanılır.

Buna göre; "(هي الرِّجال ، وهي الجُذوع ، وهي الجِمال ، وقالت الأعراب): Onlar erkeklerdir, onlar ağaç kökleridir, onlar develerdir. Araplar dediler ki" şeklinde (müennes zamirler) kullanmak mümkündür.

Bunu yüce Allah'ın: "(وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ): ***Melekler dediğinde"*** (Âl-i İmrân, 3/42) buyruğu pekiştirmektedir. Bir başka yerde de yüce Allah'ın:

"(وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ): ***Melekler de ellerini uzatmış olarak..."*** (el-En'âm, 6/93) buyruğunda ise fiil, müzekker olarak gelmiştir. Bu şekilde okuyuş üzerinde de icma vardır.

Yüce Allah bir başka yerde: "(وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ): ***Melekler de her kapıdan onların yanına gelip..."*** (er-Ra'd, 13/23) diye buyurmaktadır. Bu buyrukta ise çoğul olan kelimenin müzekker kabul edilmesi de güzeldir, müennes kabul edilmesi de.

es-Süddî ise der ki: Ona nidâ eden yalnızca Hz. Cebrail'dir. İbn Mes'ud'un kıraatinde de böyledir. Yine: ***"O kendi emriyle... melekleri ruh ile indirir"*** (en-

Nahl, 16/2) buyruğunda da "melek"ten kasıt Hz. Cebrail, "ruh"tan kasıt ise vahiydir. Arapçada çoğul kullanılarak tek kişi hakkında haber vermek caiz dir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de: ***"Onlar ki insanlar kendilerine... dediklerinde"*** (Âl-i İmrân, 3/173) buyruğu yer almaktadır. İleride geleceği üzere burada çoğul olan "insanlar"dan kasıt, Nuaym b. Mes'ud'dur.

Burada Hz. Zekeriyya'ya nida edenin, bütün melekler olduğu da söylenmiştir. Daha zahir olan görüş de budur. Yani onlar tarafından nida gelidi, demektir.

Yüce Allah'ın: **"O mihrabda ayakta namaz kılarken... Allah sana ... müjdeler"** buyruğundaki **"o ayakta"** buyruğu mübteda ve haberdir. **"Namaz kılarken"** buyruğu ise ref mahallindedir. Bununla birlikte mahzuf bir zamirin hali olarak mansub da kabul edilebilir.

"(أنّ الله): Allah..." buyruğunu Hamza ve Kisaî (إنّ) diye okumuşlardır. Melekler muhakkak Allah...; anlamındadır. **"Seslenmek"** söylemek manasındadır.

"(يبشرك): **Sana... müjdeler"** buyruğu Medinelilerin kıraatine göre şeddelidir. Hamza ise bunu şeddesiz olarak; (يُبْشِرُكَ) diye okumuştur. Humeyd b. el-Kays el-Mekkî de bu şekilde okumakla birlikte o "şin" harfini esreli "ya" harfini ötreli ve "be" harfini ise hafif (hareke vermeksizin) okumuştur. el-Ahfeş der ki: Bu kelime bu şekilde üç türlü okunur ve aynı anlamı ifade eder.

Birinci kıraatin delili, çoğunluğun bu şekilde okuyuşudur: Kur'ân-ı Kerîm'de bu kabilden bulunan mazi yahut emir fiiller bu şekilde şeddeli olarak gelmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Benim kullarıma müjde ver."* (ez-Zümer, 39/39); *"Ona bir mağfireti müjdele"* (Yasin, 36/11); *"Biz ona İshak'ı müjdeledik"* (Hud, 11/71); *"Biz sana hakk olarak müjde verdik dediler"* (el-Hicr, 15/55).

İkinci kıraat ise Abdullah b. Mes'ud'un kıraati olup Tihâmelilerin söyleyişi olan (بَشَرَ يَبْشُرُ)'den gelmektedir. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

بشَـرتُ عَيـالِي إذْ رأيتُ صحيفـةً أتتـك من الحجّـاج يُتلى كتـابُهـا

"Ben aile halkıma müjde verdim
Sana Haccac'dan yazılı olarak okunan bir sahife geldiğini gördüğüm zaman."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وإذا رأيت البـاهشين إلى النّـدى غُبْـراً أكُفُّهُـم بِقَـاعٍ مُمْحِـلِ
فـاعِنْهُمُ وآبشَـرْ بمـا بَشِـروا بـه وإذا هُم نَـزَلُـوا بضَنْـكٍ فـانـزِل

"Kurak, düzlük bir arazide geçip giderken
Avuçlarını şevkle yağmura açanları görürsen

Yardımcı ol onlara ve onların sevindiklerine sen de sevin;
Sıkıntılı bir yere konaklarlarsa sen de konakla!"

Üçüncü söyleyiş ise (أبشر يُبشر إبشاراً)'dan gelmektedir. Şairin şu beyiti de buna uygundur:

يـا أمّ عَمْـرو أبشـري بـالبُشْـرَى مـوتٌ ذريـعٌ وجَـرادٌ عَـظْلَى

"Ey Um Amr (sırtlanın künyesidir); sana müjdeyi müjdeliyorum
Yaygın ve seri bir ölüm ile ardı arkası kesilmeyen çekirgeleri."

Yüce Allah'ın: **"Yahya'yı"** buyruğuna gelince; ilk kitapta onun adı "Hayya" idi. Hz. İbrâhim'in eşi "Sârre"nin adı ise "Yesâre" şeklinde idi. Bunun Arapça karşılığı ise "doğum yapmayan, kısır" demektir. Ona Hz. İshak'ın müjdesi verilince "Sâre" denildi. Bu ismi ona Hz. Cebrail verdi. Hz. İbrâhim'e: Ey İbrâhim benim ismimden neden bir harf eksildi? diye sorunca Hz. İbrâhim de bunu Cebrail (as)'a sordu, şu cevabı aldı: "Onun adından eksilen harf, peygamberlerin en faziletlilerinden olan ve adı Hayya olup Yahya diye adlandırılan soyundan gelecek bir evladının ismine ilave edilmiştir." Bunu en-Nekkâş zikretmiştir.(1)

Katâde der ki: Ona "Yahya" adının verilmesi, yüce Allah'ın onu iman ve nübüvvet ile diriltmesinden dolayıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Ona bu adın veriliş sebebi, yüce Allah'ın onun vasıtasıyla gönderdiği hidâyetle insanları diriltmiş olması, onlara hayat vermiş olmasıdır. Mukatil de der ki: Yahya adı, yüce Allah'ın "Hayy" adından türetilmiştir. O bakımdan ona "Yahya" adı verilmiştir. Onun vasıtasıyla annesinin rahmini canlandırdığı için bu adın verildiği de söylenmiştir.

"Allah'tan bir kelimeyi tasdik edici.... olarak" buyruğunda kastedilen ise müfessirlerin çoğunluğunun görşüne göre Hz. İsa'dır. Hz. İsa'ya **"kelime"** adının veriliş sebebi, yüce Allah'ın "ol" kelimesiyle olmasıdır. Hz. İsa babasız dünyaya gelmiştir.

Ebu's-Simmal el-Adevî ise Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde bu kelimeyi "kâf" harfi esreli "lâm" harfi de sakin olarak okumuştur. O bakımdan bu kelimeyi burada (بِكِلْمة) şeklinde okumuştur ki, bu da fasih bir söyleyiş olup (كِتْف وفِخْذ): kol, uyluk kelimelerine benzemektedir.

Bir diğer görüşe göre Hz. İsa'dan "kelime" diye söz edilmesinin sebebi, insanların yüce Allah'ın kelâmı ile hidâyet bulduğu gibi, onun vasıtasıyla hidâyet bulmalarıdır.

Ebu Ubeyd ise der ki: **"Allah'tan bir kelime"** buyruğunun anlamı, Allah'tan

(1) en-Nekkâş'ın bu açıklamasının sağlam bir dayanağı olmasa gerek. Diğer açıklamalar ise, Yahya adının sözlük anlamından hareketle yapılmış açıklamalardır.

bir kitap demektir. Devamla der ki: Araplar: Bana bir kelime okudu, derken bana bir kaside okudu, demek isterler. Nitekim el Huveydera (Kutbe b. Muhsan b. Cervel'in lakabıdır)'den Hassan'a söz edilince Hassan: Allah onun kelimesine lanet etsin, demiştir. "Kelimesi"yle kastettiği ise onun kasidesidir.

Başka görüşler de ileri sürülmüştür. Şu kadar var ki birinci görüş, daha yaygındır ve ilim adamlarının çoğunluğu bunu kabul etmiştir.

Hz. Yahya, Hz. İsa'ya iman edip onu tasdik eden bir kişidir. Hz. Yahya, Hz. İsa'dan üç yaş daha büyüktü. Altı ay daha büyük olduğu da söylenmiştir. Bunlar teyze çocukları idiler. Hz. Zekeriyya (Hz. Yahya'nın) Hz. İsa hakkındaki tasdik edici tanıklığını işitince kalkıp Hz. İsa'yı -henüz daha kundaktayken- kucakladı.

Taberî'nin naklettiğine göre Hz. Meryem, Hz. İsa'ya gebe kalınca onun kızkardeşi de Hz. Yahya'ya gebe kalmıştı. Hz. Yahya'nın annesi kızkardeşinin ziyaretine gittiğinde: Ey Meryem, benim de hamile kaldığımı haber aldın mı? diye sorunca Hz. Meryem ona: Ya sen benim hamile olduğumdan haberdar mısın? diye sordu. Hz. Yahya'nın annesi ona: Ben karnımdaki yavrumun senin karnındaki yavruna secde ettiğini hissediyorum. Bunun da onun karnındaki ceninin başını, Hz. Meryem'in karnına doğru eğdiğini hissetmesi ile olduğu rivâyet edilmiştir. es-Süddî der ki: İşte yüce Allah'ın: **"Allah'tan bir kelimeyi tasdik edici olarak"** buyruğunda kastedilen budur.

"Tasdik edici olarak" kelimesi hal olarak nasbedilmiştir.

"Bir efendi" (anlamına gelen: **Seyyid**); kavmine efendilik eden ve sözüne başvurulan ileri gelen kişi, demektir. Bu kelimenin aslı: (وَسَيِّدًا) şeklindedir. (فلان أسْوَد من فلان): Filan kişi filandan daha bir efendidir, denirken bu kelime (السيادة)'den ism-i tafdil olur.

Bu buyruk insana "aziz veya kerim" adının verilmesinin caiz olduğu gibi "seyyid" adının verilmesinin de caiz olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Peygamber (sav)'ın Kurayzaoğullarına şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Haydi, efendiniz için ayağa kalkınız."(1)

Buhârî ve Müslim'de Peygamber (sav)'ın Hz. Hasan hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Benim bu oğlum bir seyyiddir. Muhtemeldir ki yüce Allah onun sayesinde müslümanlardan çok büyük iki kesimin arasını bulacaktır."(2)

Nitekim böyle de oldu. Hz. Ali şehid edildikten sonra kırk binden çok ki-

(1) Kurayzaoğulları Sa'd b. Muâz'ın vereceği hükmü kabul edeceklerini bildirince, Sa'd (ra)ın gelişi üzerine Hz. Peygamber bu sözleri -Müslim'de açıkça belirtildiği üzere- hazır bulunan Ensâr'a söylemişti. Bk. ***Buhârî,*** İsti'zân 26; ***Müslim,*** Cihâd 64; ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 144; ***Müsned,*** III, 22, 71, VI, 142.

(2) ***Buhârî,*** Sulh 9, Ashâbu'n-Nebiyy 22, Fiten 20; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 12; ***Tirmizî,*** Menâkıb 30; ***Nesâî,*** Cumua 27; ***Müsned,*** V, 38, 44, 49, 51. Ancak bu hadisi ***Müslim***'de tesbit edemedik.

şi Hz. Hasan'a bey'at etti. Daha önce babasına bey'at etmemiş, babasına yaptığı bey'ati bozanlardan çok kimse de ona bey'at etmiş idi. Yedi ay kadar bir süre Irak'ta ve onun dışında Horasan bölgesinde halifelik yaptı. Arkasından Hicaz ve Iraklılarla birlikte Muaviye'nin üzerine yürüdü. Muaviye de Şam halkıyla birlikte ona karşı yürüdü. Her iki ordu Enbar'a yakın Irak Sevadından Meskin denilen yerde karşı karşıya gelince; Hz. Hasan savaşmaktan hoşlanmadı. Çünkü karşı tarafın çoğunluğu helak olmadıkça iki ordudan birisinin galip gelemeyeceğini biliyordu. Bu ise müslümanların telef olması demekti. O bakımdan ileri sürdüğü birtakım şartları kabul etmesi üzerine işi Muaviye'ye terketti. Bunlardan birisi ise Muaviye'den sonra kendisinin halife olmasıydı. Muaviye bütün bunları kabul etti.

Böylelikle Hz. Peygamber'in: "Şüphesiz benim bu oğlum bir seyyiddir." buyruğu yerine gelmiş oldu. Allah'ın ve Rasûlünün Seyyidlik makamına çıkardığı kimseden daha seyyid olamaz.

Katade de yüce Allah'ın: **"Bir efendi"** buyruğunu ilim ve ibadette ileri gelen diye açıklamıştır. İbn Cübeyr ve ed-Dahhak ilim ve takvâda ileri gelen diye açıklarken; Mücahid de; seyyid keremli, şerefli demektir, der. İbn Zeyd ise bunu kızgınlığına yenik düşmeyen diye açıklamıştır.

ez-Zeccâc der ki: Seyyid, bütün hayırlarda akranı olan kimselerin üstüne çıkabilen demektir. Bu da oldukça kapsamlı bir açıklamadır. el-Kisaî der ki: Keçi cinsinden "seyyid" iki yaşındakilere denilir. Hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: "Üç yaşındaki bir koyun iki yaşındaki keçiden hayırlıdır."(1) Şair de der ki:

سواءٌ عليه شاةُ عامٍ دَنتْ له ليذبحها للضّيفِ أم شاةُ سيّدِ

"Misâfire kesmek için ona yaklaşan ister bir yaşındaki koyun olsun,
İster iki yaşındaki koyun olsun, farketmez onun için."

"Nefsine hakim" demek olan (وحَصُوراً) kelimesi aslında alıkoymak, hapsetmek anlamına gelen "el-hasr"dan türemiştir. Birşeyin engel olup alıkoymasını anlatmak için bu fiil kullanılır. Şair İbn Meyyade der ki:

وما هجرُ ليلَى أن تكون تباعدت عليكَ ولا أن أحْصَرتكَ شُغولُ

"Leylâ'nın senden uzaklaşması darılması değildir,
İşlerin, meşguliyetlerin de seni alıkoymaz."

Ferci dar olan dişi deveye (ضيّقة الإحليل) denilir. el-Hasûr ise adeta on-

(1) ***Müsned***, II, 402'de: "Cezâ' (bir yaşında) bir koyun seyyid (iki yaşında) bir keçiden hayırlıdır" lafızlarıyla.

lardan engellenip alıkonulmuşcasına kadınlara yaklaşmayan kimse demektir. Nitekim yiyeceğini alıkoyup içki içenlerin ortaya koydukları (mezeleri) koymayan kimseye de "hasûr ve hasîr" denilir. "Filan kişiler içtiler de filan kişi onlara karşı hasûr davrandı; yani cimrilik etti demektir. Bu açıklamaları Ebu Amr'dan naklettik. Şair el-Ahtal der ki:

وشارِبٍ مُرْبِحٍ بالكأسِ نادمني لا بِـالحَصُـورِ ولا فيهـا بِسـوّارِ

"Ve yağlı develeri kesip dolu kâselerle içki içen, içki arkadaşım oldu benim;
Ne yiyeceğini alıkoyup cimrilik etti, ne de tatsızlık çıkardı."

Kur'ân-ı Kerîm'de de yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"(وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيراً): ***Ve Biz cehennemi kâfirler için bir zindan*** (hasîr) ***yaptık***" (el-İsrâ, 17/8); yani bir hapishane kıldık.

Hasîr aynı zamanda hükümdar demektir. Çünkü başkalarının göremeyeceği bir yerdedir.

Şair Lebîd der ki:

وقُمـاقِمٍ غُلْبِ الرِّقـابِ كأنهم جِنٌّ لـدى باب الحصِيـر قِيـام

"Boyunları kalın ve pek kalabalıktırlar; adeta onlar cinler gibidir;
Engel olan (hasîr) kapının yanında ayakta duruyorlar gibi."

Hz. Yahya, hasûr (nefsine hakim kılınmış) idi. Bu kelime mef'ul anlamını verecek şekilde "fa'ûl" veznindedir. Yani kadınlara yaklaşmazdı. Adeta erkeklerde bulunan özelliklerden alıkonulmuş gibi idi. Bu açıklama şekli İbn Mes'ud ve başkalarından nakledilir. Arap dilinde mef'ûl anlamında fe'ûl vezninde kelime çok kullanılır. Nitekim "halûb" kelimesi mahlûb anlamındadır. (Birincisi çok süt veren, ikincisi süt sağılan anlamındadır.) Şair der ki:

فيهـا أثنتـان وأربعـون حَلُوبـةً سُـوداً كخافيـة الغـراب الأسْحَمِ

"Orada sütü sağılan simsiyah kırkiki (deve) vardır
Karganın yeni biten kanat tüyleri gibi siyahtırlar."

Yine İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade, İbn Cübeyr, Ata, Ebu'ş-Şa'sâ, el-Hasen, es-Süddî ve İbn Zeyd der ki: Hasûr, iktidar sahibi olmakla birlikte, kadınlardan uzak duran ve onlara yaklaşmayan demektir. İki sebep dolayısıyla bu, bu konudaki görüşlerin en sahih olanıdır. Birinci sebep, bunun Hz. Yahya için övgü olmasıdır. Övgü ise çoğunlukla insanın yapısında olan için değil de kazanılan bir fiil için sözkonusu olur. İkinci sebep ise dilde (hasûr kelimesinin vezni olan) "feûl" vezni ise fail hakkında kullanılan sîğalardandır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

ضَروبٌ بنصل السّيف سُوقَ سِمَانِها إذا عَـدِمـوا زاداً فـإنـك عـاقِـرُ

"Kılıcın ucuyla onların (develerin) en semizlerinin bacaklarını (kesmek için) pek çok vuransın,
Kıtlık dolayısıyla azık bulamadıkları takdirde, işte sen develeri boğazlayansın."

Buna göre "hasûr" kelimesinin anlamı, kendi nefsini şehvetlerden alıkoyup dizginleyen kimsedir. Belki de Hz. Yahya'nın şeriati öyle idi. Bizim şeriatimizde ise aslolan az önce geçtiği gibi nikâhtır.

Hasûr'un, evlenmesi umulmayan ve menisi gelmeyen, erkeklik organı bulunmayan anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu açıklama da yine İbn Abbas'tan, Said b. el-Müseyyeb'den ve ed-Dahhâk'tan zikredilmiştir. Ebu Salih ise Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Bütün Âdemoğulları yüce Allah'ın huzurunda dilediği takdirde kendilerini azab edeceği, yahut merhamet edip bağışlayacağı bir günah ile Allah'ın huzuruna çıkar. Bundan tek istisna Zekeriyya'nın oğlu Yahya'dır. Çünkü o seyyiddi, hasûrdu ve salihlerden bir peygamberdi." Daha sonra Peygamber (sav) eğilip eli ile yerden ufacık bir çöp aldı ve şöyle dedi: "Onun erkeklik organı işte bunun gibiydi, bu çöp gibiydi."[1]

Bunun anlamının kendisini Allah'a masiyet olan işlerden alıkoyan olduğu da söylenir.

"Ve sâlihlerden bir peygamber" buyruğu hakkında da ez-Zeccâc şöyle demiştir: **Sâlih,** Allah'ın kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getiren, insanların haklarını da eda eden kimse demektir.

قَالَ رَبِّ أَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِى عَاقِرٌ ۖ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاۤءُ ﴿٤٠﴾

40. "Rabbim, ben artık iyice kocamış, karım da kısırken nasıl oğlum olabilir?" dedi. "Öyle, Allah dilediğini yapar" dedi.

Denildiğine göre burada "rabb"dan kasıt Hz. Cebrail'dir. Yani o Hz. Cebrail'e: Rabbim -ey efendim- nasıl oğlum olabilir? diye sordu. Bu el-Kelbî'nin görüşüdür.

Kimisi de şöyle demektedir: "Rabbim"den kastı, yüce Allah'tır. Burada (أنّى) edatı da "nasıl" anlamındadır ve zarf olarak nasb mahallindedir.

Bu şekilde sorunun anlamı iki türlü açıklanmıştır: Birincisine göre; o

(1) Bk. Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 190.

hem kendisi hem de hanımı bu durumları üzere mi çocuk sahibi olacak, yoksa çocuk sahibi olabilecek hale mi döndürülecekler? İkinci açıklamaya göre o çocuğu kısır hanımından mı yoksa başkasından mı bağışlanacağını öğrenmek üzere soru sormuştur.

Bir diğer açıklamaya göre anlamı şöyledir: Ben ve hanımım bu durumda iken, nasıl çocuk sahibi olmaya layık görülebilirim? O böyle bir soruyu alçakgönüllük göstererek sormuştu. Yine rivâyet edildiğine göre dua ettiği vakit ile kendisine çocuk sahibi olacağı müjdesinin verildiği zaman arasında kırk günlük bir süre geçmiştir. Ona bu müjde verildiği zaman kendisi doksan yaşında idi. Hanımının yaşı da ona yakın idi. İbn Abbas ile ed-Dahhâk der ki: Ona çocuk sahibi olacağı müjdesi verildiğinde yüzyirmi yaşında idi. Hanımı ise doksansekiz yaşındaydı. İşte onun: **"Karım da kısırken"** yani çocuk doğuramayacak halde iken, ifadesinin manası da budur.

(Kısır anlamına gelen): ***Âkir*** kelimesi aynı şekilde erkek ve kadın için kullanılır. "Âkir" denildiği gibi (kadın hakkında): Ukâre de denilebilir. Âkir, aynı zamanda üzerinde hiçbir bitkinin bitmediği büyük kum yığını anlamına gelir. Ukr, şüphe bulunmakla birlikte kendisiyle ilişki kurulan kadına mehir olarak verilen şeye de denilir. Ukr yumurtası'nın horoz yumurtası demek olduğu söylenmiştir. Çünkü horoz bütün ömrü boyunca tek bir yumurta yapar. Ateşin ukru ise ortası ve büyük bir bölümü demektir. Havuzun akrı ise su içmek üzere gelen develerin durdukları son noktadır. Bu kelime ukr şeklinde söylendiği gibi ukur diye de söylenebilir. Usr ve usur gibi Çoğulu a'kâr gelir ve bu müşterek bir lafızdır.

Yüce Allah'ın "(كذلك): **Öyle"** kelimesi nasb mahallindedir. Yani, işte yüce Allah bunun gibi dilediğini yapar.

"Oğul" anlamına gelen (الغلام) kelimesi ileri derecede nikâh arzusu anlamına gelen (الغُلْمة)'dan türetilmiştir. (آغتلم الفحل) tabiri ise, dişisine yaklaşmak için duyduğu aşırı arzudan dolayı galeyana gelmek demektir. Leylâ el-Ahyeliyye der ki:

شفاها من الداء العُضال الذي بها غلامٌ إذا هَزَّ القناة سقاها

"Şifa verdi ona onulmaz hastalığından
Bir oğul ki, kanalı salladığında onun su içmesini sağladı."

"Ğulâm," bıyıkları yeni terlemiş genç demektir. Çoğulu ğılma ve ğılmân diye gelir. "Ğaylem"in genç erkek ve genç kız anlamına geldiği de söylenmiştir. Yine bu kelime erkek kaplumbağa demektir. el-Ğaylem aynı zamanda bir yerin de adıdır. Deniz coşup da ardı arkasına dalgalandığı vakit de: (آغتلم البحر) denilir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيٓ اٰيَةً ۭ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا ۭ
وَاذْكُرْ رَّبَّكَ كَثِيْرًا وَّسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾

41. "Rabbim, bana bir alâmet ver" dedi. "Alâmetin üç gün süreyle işaretten başka hiçbir şekilde insanlarla konuşamamandır. Bununla birlikte Rabbini çok an ve akşam sabah tesbih et" buyurdu.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1 Alâmet:

Şanı yüce Allah'ın: **"Rabbim, bana bir alâmet ver dedi"** buyruğundaki (جعل) kelimesi burada iki mef'ule geçiş yaptığı için **"kıldı"** anlamındadır. (لي): **"Bana"** kelimesi de ikinci mef'ul mahallindedir.

Hz. Zekeriyya'ya çocuk sahibi olacağı müjdesi verilince yüce Allah'ın kudretinin bunu gerçekleştireceğine dair kanaati onun için uzak bir ihtimal olmamakla birlikte, Allah'tan bu emrin doğruluğunu ve bunun Allah'tan olduğuna dair kendisi vasıtasıyla anlayacağı bir âyet veya bir alâmet gelmesini istedi. Yüce Allah da onu melekler doğrudan doğruya kendisiyle konuştuktan sonra, böyle bir alâmeti istediği için, üç gün süreyle insanlarla konuşamaması ile cezalandırdı.[1] Müfessirlerin çoğu bunu böyle açıklamış ve şöyle demişlerdir: İşte, eğer dilsizlik ve buna benzer bir hastalık olmamakla birlikte, böyle bir durum olursa; her halükârda bu bir çeşit cezadır (imtihandır).

İbn Zeyd der ki: Zekeriyya (as)'ın hanımı kendisinden Yahya'ya hamile kalınca hiç kimse ile konuşamaz bir halde sabahı etti. Bununla birlikte Tevrat'ı okuyabiliyor yüce Allah'ı zikredebiliyordu. Fakat herhangi bir kimseyle konuşmak istedi mi buna güç yetiremiyordu.

2- İşaretle Konuşmak:

Yüce Allah'ın: **"İşaretten başka"** buyruğundaki (işaret anlamına gelen:) **"eremz"** kelimesi sözlükte dudaklarla ima etmek, işaret etmek demektir. Kaş, göz ve el ile işaret anlamına da kullanılabilir. Kelimenin asıl anlamı harekettir. Bir açıklamaya göre Hz. Zekeriyya bu alâmeti itmi'nanının artması için is-

(1) Bir sonraki başlıkta geleceği üzere bu açıklama şekli Katâde'den nakledilmiştir. Kabul görmüş bir açıklama şekli de değildir. Böyle bir alâmeti istemesi, Allah'a bu nimet sebebiyle ayrıca şükretmek içindi. Konuşma organları sağlıklı, zikir ve tilavet ederken bu organları kullanabilmekle birlikte, insanlarla konuşamamak, onun için alâmet kılınmıştı.

temiştir. Buna göre anlamı şöyle olur: Sen bana bir alâmet vermekle ni'metini tamamla. O takdirde böyle bir alâmet ek bir nimet ve bir lûtuf (keramet) olur.

Bunun üzerine ona: **"Alâmetin üç gün süreyle işaretten başka hiçbir şekilde insanlarla konuşamamandır"** diye cevap verildi. Yani üç gün süreyle senin konuşmana engel olunacaktır.

Bu görüşün delili de yüce Allah'ın, meleklerin kendisine bu müjdeyi vermesinden sonra ona: ***"Nitekim sen daha önce birşey değilken ben seni yarattım"*** (Meryem, 19/9) diye buyurmuş olmasıdır. Yani Ben seni önceden kudretimle var ettiğim gibi; yine kudretimle senden bir evlat var edeceğim.

en-Nehhâs da bu görüşü tercih ederek der ki: Katâde'nin, Zekeriyya (as) konuşamamakla cezalandırıldı şeklindeki açıklaması, kabul edilmemiş bir açıklamadır. Çünkü yüce Allah bize, onun günah işlediğini haber vermediği gibi, böyle birşeyi istemeyi kendisine yasakladığını da bildirmemiştir. Bu bakımdan söylenecek söz şu olur: Bunun anlamı şöyledir: Rabbim, Sen bana çocuğun var olduğuna delalet edecek bir alâmeti yarat. Çünkü ben onun olup olmadığını bilemem, benim için bu bir gaybdır.

"İşaret" anlamına gelen (رَمْزاً) kelimesi, munkatı' istisna olarak nasbedilmiştir. Bunu el-Ahfeş söylemiştir. el-Kisaî der ki: Bu kelime (رمز يرمز ويرمز) şekillerinde gelir. Ayrıca "mim" harfi üstün olmak üzere (إلا رَمَزاً) şeklinde, yine hem "mim" harfi hem de "ra" harfi ötreli olmak üzere (رُمُزاً) diye de okunmuştur. Bunun tekili (رمزة) şeklinde gelir.

3- Hukukî Bakımdan İşaretin Değeri:

Bu âyet-i kerimede, işaretin söz söyleme seviyesinde değerlendirildiğine dair bir delil vardır. Ayrıca sünnet-i seniyyede de böyle değerlendirildiğini gösteren pek çok rivâyet vardır. İşaretler arasında en pekiştirici ifade Peygamber (sav)'ın kendisine dayanarak siyah bir cariyenin durumu hakkındaki hükmüdür. Hz. Peygamber ona "Allah nerededir?" diye sorunca, cariye başıyla semayı işaret etmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber: "Sen onu azad et, çünkü o mü'mine bir cariyedir" diye buyurmuştur.(1)

Böylelikle İslâm dini kendisi ile cennete hak kazanılıp ateşten korunulabilen diyanetin esası hakkında işareti geçerli kabul etmiştir ve Hz. Peygamber, imanı belirten sözleri bizzat diliyle söyleyenin hükmü gibi o cariyenin mü'min olduğuna hüküm vermiştir. O bakımdan işaretin dinin diğer hususları hakkında da geçerli ve etkili olması gerekir. Genel olarak fukâhanın ka-

(1) Kurtubî'nin kısmen naklettiği bu hadiste; sözünü ettiği şekilde "işaret"in yer aldığı rivâyetler: ***Ebû Dâvûd,*** Eymân 16; ***Müsned,*** II, 291'de yer almaktadır. Diğer rivâyetlerde ise "işaret etti" yerine, "dedi" lafzı açıkça zikredilmektedir: Bk. ***Müslim,*** Mesâcid 22; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 167; ***Nesâî,*** Sehv 20; ***Dârimî,*** Nuzûr 10; ***Muvatta,*** Itk 8, 9; ***Müsned,*** III, 452, IV, 222, 388, 389, V, 447, 448, 449

bul ettiği görüş budur.

İbnu'l-Kasım'ın, Malik'ten rivâyet ettiğine göre dilsiz bir kimse hanımını boşadığını işaretle ifade ederse bu boşama onun aleyhine geçerli kabul edilir.

Şafiî de hastalanıp da dili tutulan bir erkeğin karısına ric'at yapmak ve onu boşamak hususunda dilsiz gibi olduğunu belirtmiştir.

Ebu Hanife ise der ki: Bu, eğer yaptığı işaretin ne anlama geldiği biliniyor ise böyledir. Şâyet bu işaretin anlamı hususunda şüphe sözkonusuysa batıldır. Ancak onun bu sözü kıyas değil, istihsan yoluyla söylenmiştir. Bütün bu hususlarda kıyasa göre hüküm verilecek olursa, batıldır, demek gerekir. Çünkü dilsiz bir kimse ne konuşur, ne de onun işaretinin anlamı akıl ile kavranılabilir.

Ebu'l-Hasen b. Battal der ki: Ebu Hanife'yi bu sözü söylemeye iten, onu dine dair çeşitli hükümler hakkında işaretlerin caiz olduğunu belirten sünnetteki rivâyetleri bilemeyişidir. Muhtemelen Buhârî "Talak ve Benzeri İşlerde İşaret"[1] diye bir başlık açmakla onun görüşünü reddetmek istemiştir.

Ata da der ki: Yüce Allah: **"İnsanlarla konuşamamandır"** buyruğundan kasıt, üç gün süreyle oruç tutmasıdır. Çünkü onlar oruç tuttukları vakit ancak işaret ile konuşurlardı. Fakat böyle bir açıklama uzak bir ihtimaldir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Kur'ân'ın Sünnet ile Nesholunacağını Kabul Edenler:

Kur'ân'ın Sünnet ile neshedilebileceğini kabul eden bazıları şöyle demektedir: Zekeriyya (as) güç yetirebildiği halde konuşmaktan alıkonuldu. Bu ise Hz. Peygamber (sav)'ın: "Bir gün boyunca akşama kadar susup konuşmamak yoktur"[2] hadis-i şerifi ile neshedilmiştir.

Bununla birlikte ilim adamlarının çoğunluğu burada nesh bulunmadığını ve Hz. Zekeriyya'nın kendisini konuşmaktan alıkoyan bir hastalık sebebiyle konuşamaz hale geldiğini söylemişlerdir. Sözkonusu bu rahatsızlık ise, sağlıklı olmakla birlikte konuşamama halidir. Müfessirler de böyle demişlerdir. İlim adamlarının önemli bir çoğunluğu ise: "Akşama kadar bir gün boyunca susmak yoktur" hadisinin Allah'ı zikretmekten uzak olunmaz anlamında olduğunu söylemişlerdir. Anlamsız ve faydasız şeyler söylemeye gelince; elbette ki bunları söylemeyip konuşmamak daha güzeldir.

Yüce Allah'ın: **"Bununla beraber Rabbini çok an ve akşam sabah tesbih et"** buyruğuna gelince, birinci görüşe göre yüce Allah, dilinin tutulmuş olmasına rağmen, kalbinde Allah'ı zikretmeyi terketmemesini emretmektedir. Bundan önce Bakara Suresi'nde (2/40. âyette) zikrin anlamına dair açıklama-

(1) *Buhârî*, Talâk 24.
(2) *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ 9.

lar geçmiş bulunmaktadır.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî der ki: Eğer Allah'ı zikretmeyi terk hususunda herhangi bir kimseye ruhsat verilmiş olsaydı elbette yüce Allah'ın şu buyruğunda Hz. Zekeriyya'ya ruhsat verilmeli idi. Çünkü: **"Alâmetin üç gün süreyle işaretten başka hiçbir şekilde insanlarla konuşamamandır. Bununla birlikte Rabbini çok an"** diye buyurulmuştur. Yine savaşta bulunan kimseye yüce Allah'ın şu buyruğu ile zikirde bulunmama hususunda izin verilmesi gerekirdi: ***"Bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat gösterin ve Allah'ı çokça zikredin."*** (el-Enfâl, 8/45). İbn Ka'b'ın bu görüşünü Taberi nakletmiştir.

"Tesbih et" namaz kıl, anlamındadır. Namaza: "Sübha" denilmesinin sebebi, namazda yüce Allah'ın her türlü kötülükten tenzih edilmesidir.

"(العشيّ): **Akşam"** kelimesi (عشية) kelimesinin çoğuludur. Bunun tekil olduğu da söylenmiştir. Akşam ise güneşin zeval vaktinden batacağı vakte kadarki süredir. Bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir.

Muvatta'da el-Kasım b. Muhammed'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ben yetiştiğimde insanlar öğlen namazını aşıy vaktinde (akşam, yani güneşin zevalinden sonra) kılmakta idiler.[1]

"(والإبكار): **Sabah"** ise tan yerinin ağardığı vakitten, kuşluk vaktine kadar olan süredir.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَىٰكِ عَلَىٰ نِسَآءِ الْعَٰلَمِينَ ﴿٤٢﴾

42. Hani melekler: "Ey Meryem, şüphesiz Allah, seni seçip temizledi ve seni âlemlerin kadınlarından üstün tuttu" demişlerdi.

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah seni seçip temizledi"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/130. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

"Temizledi", Mücahid ve el-Hasen'den nakledildiğine göre küfürden arındırdı, demektir. ez-Zeccac ise ay hali, lohusalık ve buna benzer diğer kötülüklerden temizledi ve seni Hz. İsa'yı doğurmak üzere seçip üstün kıldı, diye açıklamıştır.

"Seni âlemlerin" yani el-Hasen, İbn Cüreyc ve diğerlerinden rivâyete göre çağdaşı olan âlemlerin kadınlarından üstün tuttu.

Burada geçen **"âlemlerin kadınlarından"** buyruğunun, Sûr'a üfürülece-

(1) *Muvatta*, Vukutu's-Salât 12.

ol ana kadar bütün kadınlardan anlamına geldiği de söylenmiştir. İleride yapacağımız açıklamaya göre de sahih olan budur. Bu, ez-Zeccâc ve başkalarının da görüşüdür. Seçilme ve üstün kılınmanın tekrar edilmesinin sebebi de şudur: Birincisinin anlamı ona ibadet etmek üzere seçilmesidir, ikincisinin anlamı ise Hz. İsa'yı doğurmak üzere seçilmesidir.

Müslim, Ebu Mûsâ'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Erkeklerden pek çok kimse kemale ermiştir. Fakat kadınlardan İmrân kızı Meryem, Firavun'un karısı Âsiye'den başkası kemale ermemiştir. Ve şüphesiz Âişe'nin kadınlara olan üstünlüğü, tiridin diğer yemeklere olan üstünlüğü gibidir."(1)

İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) derler ki: **Kemâl** en ileri noktaya varmak ve eksiksiz olmak demektir. Bu kelimenin mazisi "mim" harfi hem üstün hem de ötreli olmak üzere (كمل) şeklinde gelir. Muzârisi ise mim harfi ötreli olarak (يكمل) diye gelir. Herşeyin kemali kendisine göredir. Mutlak kemal ise yalnızca yüce Allah'a aittir. Şüphesiz ki insan türünün en mükemmel olanları peygamberlerdir. Ondan sonra ise sıddîklardan, şehidlerden ve salihlerden oluşan Allah'ın evliyası gelir.

Durumun böyle olduğu kabul edildiğinden şöyle denilmiştir: Hadis-i şerifte sözü geçen kemâl ile kastedilen peygamberlik olduğuna göre Hz. Meryem ile Hz. Âsiye'nin iki kadın peygamber olması gerekir. Nitekim böyle bir görüş de vardır. Sahih olan Hz. Meryem'in peygamber olduğudur. Çünkü yüce Allah önceden de geçtiği gibi, sair peygamberlere vahyettiği gibi melek vasıtasıyla ona da vahyetmiş bulunmaktadır. Buna dair açıklamalar da ileride Meryem Sûresi'nde (19/12-26. âyetleri tefsir ederken) gelecektir.

Âsiye'ye gelince; onun peygamberliğine açıkça delâlet eden bir buyruk vârid olmuş değildir. Aksine yine ileride Tahrîm Sûresi'nde (66/11. âyette) açıklanacağı üzere, onun sıddîk oluşuna ve faziletine delalet eden buyruklar gelmiştir. Sahih yollarla gelen rivâyetlerde Ebu Hureyre'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu da rivâyet edilmektedir: "Dünya kadınlarının en hayırlısı dört tanedir. Bunlar İmrân kızı Meryem, Firavun'un karısı Muzâhim'in kızı Âsiye, Huveylid kızı Hadice ve Muhammed kızı Fatıma'dır."(2)

Yine İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cennet halkı hanımlarının en faziltelisi Huveylid kızı Hadice, Muhammed kızı Fatıma, İmrân kızı Meryem ile Firavun'un karısı Muzâhim kızı Âsiye'dir."(3)

(1) ***Buhârî,*** Enbiyâ 32, 46, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 30, Et'ime 25; ***Müslim,*** Fedâilu's-Sahâbe 69; ***Tirmizî,*** Et'ime 31; ***İbn Mâce,*** Et'ime 14; ***Müsned,*** IV, 394, 409.
(2) el-Azîzî, ***es-Sirâcu'l-Munîr,*** II, 250, sahih bir isnâd ile ve Enes'ten.
(3) Hâkim, ***Müstedrek,*** II, 594, III, 185.

Yine ondan gelen bir diğer rivâyete göre şöyle buyurmuştur: "Meryem'den sonra cennet halkı kadınlarının efendisi Fatıma ile Hadice'dir."(1)

Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadis-i şeriflerin zahir ifadesi Hz. Meryem'in, Hz. Havva'dan Kıyametin kopuşuna kadar görülecek son kadına kadar bütün dünya kadınlarının hepsinden faziletli olmasını gerektirmektedir. Çünkü melekler kendisine yüce Allah'tan mükellefiyet, haber vermek ve müjdelemek gibi şeyler ihtiva eden vahyi -diğer peygamberlere bildirdikleri gibi- bildirmişlerdir. O halde Hz. Meryem bir peygamber kadındı. Peygamber ise veliden daha faziletlidir. O bakımdan Hz. Meryem mutlak olarak geçmiş ve gelecek, öncekilerin ve sonrakilerin bütün kadınlarından daha faziletlidir. Ondan sonra ise fazilette, Hz. Fatıma, sonra Hz. Hadice ve sonra da Hz. Âsiye gelir.

Nitekim Mûsâ b. Ukbe de bunu Kureyb'den böylece rivâyet etmiştir. Kureyb'in rivâyetine göre İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Dünya kadınlarının efendisi Meryem, sonra Fatıma, sonra Hadice, sonra da Asiye'dir."(2) Bu hasen bir hadis olup rivâyetler arasındaki müşkilliği kaldırmaktadır.

Nitekim yüce Allah Hz. Meryem'e hiçbir kadına vermediği şeyleri özellikle vermiştir. Bunlar Ruhu'l-Kudüs'ün onunla konuşması, ona görünmesi, gömleğinin yakasına üflemesi ve üflemek için ona yakınlaşmasıdır. Bunlar, hiçbir kadına verilmiş özellikler değildir. Ayrıca Hz. Meryem, Rabbinin kelimelerini tasdik etmiş ve çocuk doğacağı müjdesi kendisine verilince Hz. Zekeriyya'nın alâmet istemesi gibi ayrıca bir alâmet istememiştir. İşte bundan dolayı yüce Allah indirdiği Kitab-ı Hakiminde ona "Sıddîka: çokça tasdik eden, Rabbinin sözlerini doğrulayan kadın" adını vererek şöyle buyurmuştur: ***"Ve onun annesi sıddîka bir kadındı."*** (el-Maide, 5/75). Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ve o Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etmişti. O kânitlerden*** (Allah'ın buyruklarına itaat edenlerden) ***idi"*** (et-Tahrim, 66/12).

Böylelikle yüce Allah Hz. Meryem'in hem sıddîk oluşuna, hem müjde kelimelerini tasdik edip doğruladığına, hem de itaat eden kanitlerden olduğuna tanıklık etmiş bulunmaktadır. Ancak Hz. Zekeriyya'ya çocuk sahibi olacağı müjdesi verilince o, yaşının büyüklüğünü ve karısının da kısırlığını gözünün önüne getirerek: Karım da kısırken benim nasıl çocuğum olabilir? diye sormuş ve kendisine bir alemet verilmesini istemişti. Hz. Meryem'e çocuk sahibi olacağı müjdesi verilince o, kendisinin bakire olduğunu, ona hiçbir insan elinin değmediğini hatırına getirince de kendisine: ***"Evet, öyledir ve Rab-***

(1) Hâkim, ***Müstedrek,*** III, 185; el-Azîzî, ***es-Sirâcu'l-Munîr,*** II, 328. Benzer rivâyetler için bk. Suyûti, ***ed-Durru'l-Mensûr,*** II, 194.

(2) ***Tirmizî,*** Menâkıb 61'de, Enes yoluyla gelen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Dünya kadınları arasında İmrân kızı Meryem, Huveylid kızı Hadice, Muhammed kızı Fatıma ve Firavun'un karısı Âsiye yeter."

bin buyurdu ki:" (Meryem, 19/21) diye ona cevap verilmiş, o da bu kadarı ile yetinmiş, Rabbinin kelimelerini doğrulamış, bu işin içyüzünü bilenden ayrıca bir alâmet istememiştir. Peki, bütün âlemler arasında Hz. Âdem'in kız çocuklarından böyle üstün menkıbeleri bulunan bir başka kadın var mıdır? İşte bundan dolayı rasûllerle birlikte cennete es-sabikûnu (ileri gidenleri) geride bıraktığı rivâyet edilmiştir.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Cennete benim ümmetimin ileri gidenlerinden, aralarında İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kub, Esbat (Hz. Yakub'un evlatları) Mûsâ, İsa ile İmrân kızı Meryem gibi ondört adam dışında, hiç kimse daha önce cennete gitmeyecektir diye yemin edecek olursa şüphesiz ki benim bu yeminim doğrudur."(1)

Zahir bilgisini öğrenip de zahir şeyleri gizli şeylere delil gösteren kimselerin, Rasûlullah (sav)'ın şu hadis-i şeriflerine de dikkat etmeleri gerekirdi: "Ben Âdem evladının efendisiyim, bununla birlikte övünmüyorum..." Devamla onun: "Kıyamet gününde Hamd sancağı benim elimde olacaktır. Kerem anahtarları elimde olacaktır. Ben ilk konuşacak olanım, ilk şefaat edecek olanım, ilk müjde verecek olanım, ilk... ve ilk... olanım"(2) buyruğunda işaret edilen bu dünya hayatındaki sair peygamberlere olan üstünlük ve efendiliğe ancak batındaki çok büyük bir özelliği dolayısıyla nail olduğuna da dikkat etmeleri gerekirdi. İşte Hz. Meryem'in de Kur'ân-ı Kerîm'de sıddîk olduğuna ve Rabbinin kelimelerini tasdik ettiğine dair Allah'ın şahitliğine mazhar olması, ancak onu oldukça yücelten, yaklaştıran bir mertebe dolayısıyla olmuştur.(3)

Hz. Meryem'in peygamber olmadığını söyleyen kimselerin açıklaması da şöyledir: Onun meleği görmesi, ashabın Hz. Cebrail'i İslâm'a ve imana dair soru sormak üzere Dihyetu'l-Kelbi'ye benzer bir şekilde görmelerini andırmaktadır. Ashab-ı Kiram o meleği bu şekilde görmekle peygamber olmadılar. Ancak birinci görüş daha zahir (daha güçlü)dir ve çoğunluk da bu kanaattedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) "Cennete benim ümmetimin ileri gidenlerinden önce hiç kimse cennete girmeyecektir, diye yemin edersem, hiç şüphesiz bu yeminim doğrudur" şeklinde: el-Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid,* X, 69; el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munîr,* III, 198.

(2) *Tirmizî,* Tefsir 17. sûre 18, Menâkıb 1; *İbn Mâce,* Zühd 37; *Müsned,* I, 295, III, 2, 144.

(3) Ancak kadınlardan peygamber gönderildiğini kabul etmeyenler bilhassa; Yusuf 12/109, en-Nahl, 16/43 ve el-Enbiyâ, 21/7. âyet-i kerimelerin nübüvvet ve risâlet mahiyetindeki vahye, ancak erkeklerin mazhar oldukları hususunda açık nas olduklarını belirtirler ve bunun dışında bir mana anlaşılabilen buyrukları buna göre tevil ederler.

Kurtubî -merhum- de işâret ettiğimiz âyetleri tefsir ederken "erkekler" anlamına gelen "ricâl" kelimesini "Âdemoğulları" diye tefsir etmekle birlikte; bilhassa Yûsuf, 12/109. âyeti tefsir ederken el-Hasen'in: "Allah ne bedevîlerden, ne kadınlardan ne de cinlerden bir Peygamber göndermiştir" sözlerini nakletmekte daha sonra da şunları söylemektedir: "İlim adamları derler ki: Rasûlün şartlarından biri de Âdemoğlundan, erkek ve şehirli olmasıdır."

يَامَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43. "Ey Meryem, kunut ile Rabbinin divanına dur, secdeye kapan, rükû' edenlerle birlikte rükû' et."

Mücahid'den nakledildiğine göre **"kunût et";** namazda uzunca kıyamda dur, demektir. Katade ise, devamlı olarak O'na itaat et anlamındadır, der. **"Kunut"**un anlamına dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/116. âyet 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Evzaî der ki: Melekler ona bunu deyince kalkıp namaza durdu. Ayakları şişinceye ve ayaklarından kan ve irin akıncaya kadar ayakta namaz kılmaya devam etti. Selam olsun ona...

"Secdeye kapan, rükû' edenlerle birlikte rükû' et." Burada rükû'dan önce secdeye kapanmanın sözkonusu edilmesinin sebebi **"ve"** atıf harfinin tertibi gerektirmeyişindendir. Bu hususa dair görüş ayrılıkları ise Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki Safa ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir"*** (el-Bakara, 2/158) buyruğu açıklanırken ele alınmıştır. Şâyet: "Zeyd ve Amr kalktı" denilecek olursa Amr'ın Zeyd'den önce kalkmış olması mümkündür. Buna göre buradaki buyruğun anlamı: Rükû' et ve secde yap" şeklinde olur. Bir görüşe göre ise onların şeriatinde sücud, rüku'dan önce imiş.

"Rükû' edenlerle birlikte rükû' et" buyruğu hakkında da şöyle denilmiştir: Yani onlarla birlikte namaz kılmıyor isen de onların yaptıklarını yap, anlamındadır. Bundan kastın, cemaatle namaz kılmak olduğu da söylenmiştir. Yine buna dair açıklamalar daha önceden Bakara Sûresi'nde (2/43. âyet 5. başlık ve devamı) geçmiş bulunmaktadır.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ
اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. Bunlar sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Meryem'in bakımını hangisi üzerine alacak diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin. Çekişirlerken de sen yanlarında bulunmadın.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1 Gayb'ın Haberleri:

Yüce Allah'ın: **"Bunlar sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberlerindendir"** buyruğundan kasıt şudur: Yani Zekeriyya, Yahya ve Meryem (hepsine selam olsun)'ın durumlarına dair sözünü ettiğimiz bu hususlar gayba dair haberlerdendir.

"Sana vahyetmekte olduğumuz" buyruğunda da Muhammed (sav)'ın peygamberliğine açık bir delil vardır. Çünkü Hz. Peygamber geçmişlerin kitaplarını okumamış olduğu halde, Hz. Zekeriyya ile Hz. Meryem'in kıssalarını indirdiği gibi; bunlara dair haberler vermiştir ve bu konuda kitap ehli de onu tasdik etmişlerdir.

Yüce Allah'ın: **"Sana vahyetmekte olduğumuz"** buyruğu ile "(ذلك): **Bunlar"** buyruğuna işarette bulunmuştur. İşte bu kelimenin müzekker gelmesinin sebebi de budur.

Burada **"vahyetmek"**ten kasıt ise, Peygamber (sav)'a risalet vermek demektir. Vahiy ise, ilham ile de olabilir, işaretle de olabilir, başka şekillerde de olabilir. Sözlükte bunun asıl anlamı birşeyi gizlice bildirmek demektir. İşte bundan dolayı ilham da vahiy diye adlandırılır olmuştur. Yüce Allah'ın şu buyrukları da bu kabildendir: *"Hani Ben Havarîlere vahyetmiş idim."* (el-Maide, 5/111); *"Ve Rabbin arıya vahyetti ki.."* (en-Nahl, 16/68).

"Havarîlere vahyettim" buyruğunun onlara emrettim, anlamına olduğu da söylenmiştir. (وحى) ile (أوحى) aynı anlamda olup, **"vahyetti"** demektir. el-Accac der ki:

أوحى لهـا القـرار فـاستقـرّتِ

"Ve ona karar bulmasını vahyetti, o da karar buldu.!

Yani Allah arza karar bulmasını emretti, o da karar buldu.

Hadis-i şerifte de "(الوحي الوحي): Sür'atlice, sür'atlice"[1] denilmektedir. Bu kelimeden fiil ise; (توحيت توحيا) şeklinde gelir.

İbn Faris der ki: Vahiy, işaret, yazmak ve haber göndermek (risalet) demektir. Senden başkasına bilmek üzere bıraktığın herşeye (vahy) denir. Nasıl olursa olsun. Vahiy aynı zamanda hızlı demektir. Sese de 'el-Vahâ' denilir. Onlara bağırdık, çağırdık anlamında (vahiy kökünden olmak üzere-: (أستوحيناهم) denilir.

2- Hz. Meryem'in Himayesi:

Yüce Allah'ın: **".... sen yanlarında değildin"** yani ya Muhammed, sen on-

(1) *Dârimî*, Mukaddime 7; *Müsned*, III, 398'de uzunca bir hadiste: "Acele edin, acele edin" anlamında: "el-vehâ ve'l-acel" diye zikredilmektedir. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 163'te belirtildiği üzere "el-Vehâ" kelimesi, son harfi "ye" de gelebilir, "elif" de gelebilir.

ların bulundukları yerde, huzurlarında bulunmuyordun, demektir.

"Kalemlerini atarlarken." *Kalem* kelimesi birşeyi kesmek anlamına gelen; (قَلَمٌ)'dan gelmektedir. Bunun fal için kullandıkları oklar anlamına olduğu söylenmiştir. Kendileriyle Tevrat'ı yazdıkları kalemleri olduğu da söylenmiştir, daha uygun açıklama şekli budur. Çünkü yüce Allah fal oklarını kullanmayı yasaklayarak: *"Bu, bir fisktır"* (el-Maide, 5/3) diye buyurmuştur. Şu kadar var ki, onların bu işi cahiliyye döneminde yaptıkları şekilden başka türlü ve başka maksatla yapmış olmaları da düşünülebilir.

"Meryem'in bakımını hangisi üzerine alacak diye.." Hangisi onu büyütecek diye. Zekeriyya (as): "Onu almaya en çok hak sahibi benim. Çünkü teyzesi benim yanımdadır" demişti. Meryem'in annesi olan Fâkûd kızı Hanne'nin kızkardeşi Fakud kızı Eşyi' onun hanımı idi.

Sair İsrailoğulları ise: Hayır biz onu almaya daha hak sahibiyiz. Çünkü o bizim büyük ilim adamımızın kızıdır, demişlerdi.

Bunun üzerine onu himayelerine almak üzere kur'a çektiler. Herkes kendi kalemini getirdi ve kalemlerini akan suya atmaları, kimin kalemi durup da su onu akıntısıyla sürükleyerek götürmezse, o kimsenin Meryem'i yanına alacağı üzerinde ittifak ettiler.

Peygamber (sav) buyurdu ki: "Sair kalemler suyun akıntısına kapılıp gitti, fakat Zekeriyya'nın kalemi üstte kaldı."(1)

Bu da Hz. Zekeriyya için bir mucize idi. Çünkü o bir peygamberdi ve onun eliyle mucizeler ortaya çıkardı. Başka açıklamalar da yapılmıştır.

"Meryem'in bakımını hangisi üzerine alacak diye" buyruğu mübtedâ ve haber olup sözün delâlet ettiği gizli fiil ile nasb mahallinde mübteda ve haberdir. İfadenin takdiri ise şöyledir: Meryem'i hangisi himayesine alacak diye bakıyorlardı. Burada fiilin: "(أَيُّ): **Hangisi"** kelimesinde amel etmeyişinin sebebi, istifham (soru) için oluşudur.

3- Kur'a Çekmenin Hukukî Değeri:

Kimi ilim adamımız bu âyet-i kerimeyi kur'anın kabul edileceğine delil göstermiştir. Kur'a bizim şeriatimizde paylaştırmada adaleti isteyen herkes için aslî bir ilkedir. Fukahânın cumhûruna göre delilleri eşit seviyede olan kimselere göre kur'a sünnettir. Böylelikle taraflar arasında adalet sağlansın, kalpleri mutmain olsun ve onların arasında hakları paylaştıran kimse hakkında zanda bulunma ihtimalleri ortadan kalksın ve eğer paylaştırılan tek bir cinsten ise, hak sahiplerinden birisi ötekinden daha fazla hak almasın. Kitap ve Sünnete uymak, bunun böyle olmasını gerektirir.

Ebu Hanife ve arkadaşları kur'a gereğince uygulamada bulunmayı kabul

(1) *Buhârî*, Şehâdât 30; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 195-196 ve İbn Abbâs'ın sözü olarak nakletmektedirler.

olmazlar. Bu konuda vârid olmuş hadis-i şerifleri red ederek, bunların hüküm bakımından bir anlam ifade etmediklerini ve yüce Allah'ın yasaklamış olduğu fal oklarına benzediğini söylemişlerdir.

İbnu'l-Münzir ise Ebu Hanife'den kurayı caiz kabul ettiğini ve şöyle dediğini nakletmektedir: Kur'a, kıyasa göre uygun bir yol değildir. Fakat bizler bu konuda kıyası terkedip ilgili rivâyetleri ve sünnetteki delilleri alıp kabul ettik.

Ebu Ubeyd der ki: Üç peygamber kur'a ile amel etmişlerdir. Bunlar Yunus, Zekeriya ve peygamberimiz Muhammed (sav)'dır. İbnu'l-Münzir der ki: Kur'a ile uygulama yapılacağı hususu, ortak kimseler arasında paylaştırılan şeyler hakkında ilim adamları tarafından adeta icma ile kabul edilmiş gibidir. O bakımdan kurayı reddedenin sözünün bir anlamı yoktur. Buhârî "Kitabu'ş-Şehâde"nin sonlarında: "İçinden çıkılmaz işlerde kur'a ve yüce Allah'ın: **"Kalemlerini atarlarken"** buyruğunu" açıktan sonra en-Nu'man b. Beşir'in şu hadis-i şerifini nakleder: "Allah'ın sınırları üzerinde duran ve onlar hakkında riyakârlık yapan kimsenin misali, bir geminin (yerlerini) paylaştırmak üzere kur'a çekenlerin durumuna benzer...."(1)

İnşaallah el-Enfal Sûresi (8/25. âyet 1. başlıkta) ile Zuhruf Sûresi'nde (43/34. âyet 5. başlıkta) buna dair açıklamalar gelecektir. Ayrıca Um-el-Ala'nın Ensar, Muhacirlerin nerede kalacaklarına dair kura çektikleri vakit paylarına Osman b. Maz'ûn'un düştüğüne dair rivâyeti; Hz. Aişe'nin de: "Rasûlullah (sav) bir yolculuğa çıkmak istediğinde hanımları arasında kur'a çekerdi. Hangisinin payı çıkarsa onunla birlikte yolculuğa çıkardı" anlamındaki hadisi de (Buhârî) orada zikretmektedir.(2)

Bu hususta (yolculukta hanımlardan birisi ile çıkma) İmam Malik'ten farklı rivâyet gelmiştir. Bir seferinde bu hadis-i şerif dolayısıyla kur'a çeker derken, bir diğer seferinde yolculukta kendisine hangisini daha uygun buluyorsa onunla yola çıkar, demiştir.

Ebu Hureyre yoluyla gelen hadis-i şerife göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şâyet insanlar ezan okumakta ve birinci safta ne gibi hayırların bulunduğunu bilip de sonra da bunu yapmak için kur'a çekmekten başka bir yol bulamayacak olsalardı elbette kur'a çekerlerdi."(3)

Bu anlamda hadis-i şerifler pek çoktur. Kur'anın ne şekilde çekileceği ve konu ile ilgili görüş ayrılıkları fıkıh kitaplarında sözkonusu edilmiştir. Ebu Hanife şu sözleriyle delilini açıklar: Hz. Zekeriyya ile Peygamber (sav)'ın hanımları arasında kur'a çekmesi şâyet kur'asız olarak aralarında razı olup anlaşabilselerdi caiz olacak şeyler kabilindendi.

(1) *Buhârî*, Şehâdât 30.
(2) *Buhârî*, Şehâdât 30.
(3) *Buhârî*, Şehâdât 30.

İbnu'l-Arabî ise der ki: Böyle bir gerekçe zayıftır. Çünkü kur'anın faydası ancak taraflardan her birisinin o hakkın kendisinin olmasını istediği hallerdeki gizli hükmü ortaya çıkarmaktır. Karşılıklı rıza ile ortaya çıkacak olan birşey ise başka bir konudur. Herhangi bir kimse: Kur'a, karşılıklı rızanın sözkonusu olmasıyla birlikte yapılır, diyecek olursa şunu belirtelim ki kur'a karşılıklı rıza ile birlikte hiçbir zaman yapılmaz.

Kur'a ancak tarafların karşılıklı olarak cimrilik gösterdiği ve başkasına vermeyi kendiliğinden razı olmadığı şeyler hakkında olur. Şafiî'ye ve kur'ayı kabul edenlere göre de kur'anın şekli şöyle olur: Birbirine eşit küçük parçalar kesilir. Her bir parçanın üzerine pay sahibinin adı yazılır. Bundan sonra yine aralarında fark olmayacak şekilde çamurdan birbirine eşit parçalar arasına yerleştirilir. Sonra bu çamurlar azıcık kurutulup arkasından bu işlemlerde hazır bulunmayan bir adamın elbisesine bırakılıp elbisesi üzerine örtülür, sonra bu adam elini uzatır ve bir yuvarlak çamur parçası çıkarır. Bir adamın adı çıktı mı, kendisi için kur'a çekilen pay, o kişiye verilir.(1)

4- Teyzenin Hadane Hakkı:

Âyet-i kerime aynı şekilde teyzenin hadâne (annesi ölmüş küçük çocuğun bakımını üstlenme) hakkının nine dışında diğer akrabalardan daha öncelikli olduğunu göstermektedir. Peygamber (sav) da -Emetullah adındaki- Hz. Hamza'nın kızını, teyzesi nikâhı altında bulunan Ca'fer'e verilmesi hükmünü vermiş ve: "Teyze anne makamındadır" demiştir.(2) Bu mesele daha önce Bakara Sûresi'nde (2/233. âyette 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Ebû Dâvûd, Hz. Ali'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Zeyd b. Hârise Mekke'ye gitti ve Hamza'nın kızını getirdi. Ca'fer: Ben onu yanıma alacağım. Çünkü onu almaya daha çok ben hak sahibiyim. Hem amcamın kızıdır, hem de teyzesi benim yanımdadır ve teyze de anne demektir, dedi. Hz. Ali de: Hayır, onu almaya ben daha bir hak sahibiyim. Hem benim amcamın kızıdır, hem benim yanımda Rasûlullah (sav)'ın kızı vardır. O bu kızı almaya daha bir hak sahibidir, dedi. Zeyd de: Onu almaya ben daha çok hak sahibiyim. Çünkü onun için ben yolculuk yaptım, yola koyuldum ve onu ben getirdim. Peygamber (sav) yanlarına çıktı ve bazı şeylerden söz ederek dedi ki: "Bu kız çocuğuna gelince; ben onun Cafer'e verilmesini hükme bağlıyorum. Teyzesiyle birlikte olacak ve zaten teyze bir annedir."(3)

İbn Ebî Hayseme'nin naklettiğine göre Zeyd b. Hârise Hz. Hamza'nın vasisi idi. Buna göre teyze, vasiden daha bir hak sahibi olur. Amcaoğlu ise, eğer

(1) Kur'a ve tahminin Hanefîlerce caiz görülmeyişinin sebebleri için bk. Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, II, 828; diğer meselelerde kur'anın hükmü ve görüş ayrılıkları için de *A.g.e.*,V, 659, v.d., 662, 672, 681, VII, 102, 333.

(2) *Buhârî*, Sulh 6, Meğazî 43; *Ebû Dâvûd*, Talâk 35; *Tirmizî*, Birr 6

(3) *Ebû Dâvûd*, Talâk 35 ve bir önceki notta *Buhârî*'de belirtilen yerler.

teyzenin kocası ise, hadane hususunda -her ne kadar- teyze kızı için mahrem olmasa dahi- hadaneyi kesen bir engel değildir.

إِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ٱسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

45. Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem, Allah kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünyada da âhirette de şanı yücedir, Allah'a yakın kılınanlardandır.

46. "Beşiğinde de yetişkinlik halinde de insanlarla konuşacaktır ve salihlerdendir."

Bu buyrukta da önceden geçtiği üzere Hz. Meryem'in peygamberliğine bir delil vardır.

"Hani" anlamında (وإذ) kelimesi *"çekişirlerken"* buyruğuna taalluk etmektedir. Bunun yüce Allah'ın: *"Sen onların yanında bulunmadın"* buyruğuna taalluk etmesi de mümkündür.

"Kendinden bir kelimeyi" anlamındaki (بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ) buyruğunu Ebu's-Semmâl: (بِكَلْمَة منه) şeklinde okumuştur ki buna dair açıklamalar önceden (39. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

"Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir." Burada **"kelime"** kelimesi, erkek çocuk anlamına geldiğinden dolayı dişi olarak; (اسمها): Onun adı; dememiştir.

"Mesih" Hz. İsa'nın lakabı olup sıddîk anlamındadır. Bunu İbrahim en-Nehaî söylemiştir. Denildiğine göre bu kelime, arapçalaştırılmış bir kelimedir. Bunun aslı ise şin'lidir (meşih). Bu kelime müşterek bir lafızdır.

İbn Fâris der ki: Mesîh, damar, sıddîk, üzerinde yazı ve nakış bulunmayan düz dirhem anlamındadır. Mesh ise cima demektir. Erkek kadın ile cima ettiği vakit bu tabir kullanılır. Düz olan yere de (aynı kökten gelmek üzere): "el-emsah denilir. Kaba etleri oldukça zayıf olan kadına da "el-meshâ" denilir. (بفلان مَسْحة من جمال) tabiri; filân güzeldir, demektir. Güzel olan yaya "mesîha" denilir ki çoğulu da "mesâih" diye gelir. Şair der ki:

لها مَسائِحُ زُوْرٌ في مَراكِضِها لِينٌ وليس بها وَهْنٌ ولا رَقَقُ

"Onların yan taraflarında yana yatmış yumuşak yayları vardır
Fakat bu yaylar zayıf da değildir, ince de değildir."

Hz. Meryem'in oğlunun ünvanı olan **"Mesîh"** kelimesinin nereden alındığı konusunda da farklı görüşler vardır. Yeryüzünü meshettiği, yani orada karar bulmaksızın gidip geldiği için bu adın verildiği söylenmiştir. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre ise Hz. İsa, musibet sahibi birisine meshetti mi (elini sürdü mü) mutlaka iyileşirdi. Ona "Mesîh" adı bundan dolayı verilmiş olabilir. Buna göre "Mesîh" kelimesi fail anlamında fe'îl veznindedir.

Bir diğer görüşe göre Hz. İsa, bereket yağı ile meshedildiği için bu adı almıştır. Peygamberlere bu yağdan sürülürdü. Bu, kokusu hoş olan bir yağ idi. Bu yağ birisine sürüldü mü peygamber olduğu bilinirdi.

Yine denildiğine göre Hz. İsa'nın ayak tabanlarındaki iki çukur, düz olduğu (mensûh) için bu adı almıştır.

Güzelliğin onu meshetmesi yani güzelliğinin açıkça görülmesi dolayısıyla bu adı aldığı da söylenmiştir.

Ona bu adın veriliş sebebinin günahlardan temizlenmekle meshedildiğinden dolayı olduğu da söylenmiştir. Ebu'l-Heysem ise der ki: (Sonu ha'lı olarak) el-mesîh kelimesi (sonu hı'lı olarak) el-mesîh kelimesinin zıddıdır. "Allah onu meshetti" denildiği zaman, güzel ve mübarek bir hilkat ile yarattı, denilir. (Hı'lı olarak) "onu meshetti" ise çirkin ve lânetli bir şekilde yarattı, anlamındadır.

İbnu'l-Arabî der ki: Mesîh sıddîk demektir. Mesîh (hı'lı olarak) bir gözü kör demektir ki Deccal bu ad ile anılır.

Ebu Humeyd de der ki: Mesih'in İbranice aslı "şin"li olarak "meşih"tir. "Mûşa" kelimesi Arapçaya "Musa" şeklinde geçtiği gibi, bu da "mesih" şeklinde gelmiştir. Deccâl'e "mesih" adının veriliş sebebi ise, iki gözünden birisinin meshedilmiş (kör) olmasından dolayıdır. Deccâl'in ise "mim" esreli ve "sin" harfi de şeddeli olmak üzere "missîh" diye adlandırıldığı da söylenir. Bazıları da bu kelimeyi aynı şekilde son harfi "noktalı hı" olarak da söylemişlerdir. Bazı dilciler ise bu kelimeyi "mim" harfini üstün, "hı" harfini de şeddesiz olarak "mesîh" şeklinde söylemişlerdir. Ancak birincisi daha uygundur, çoğunluğun kabul ettiği de budur. Ona bu adın veriliş sebebi onun (Deccal) yeryüzünü dolaşacak olmasıdır. Yani Mekke, Medine ve Beyt-i Makdis dışında da yeryüzündeki bütün beldelere girebilecektir. O bakımdan bu da faîl anlamında "fail" vezninde bir kelimedir. Deccal, yeryüzünü mihnet ile mesh edecek (dolduracaksa); Hz. Meryem'in oğlu ise ni'met ile meshedecektir.

(Deccal'in adı olarak) Mesih'in gözünün birisi meshedilmiş (kör) anlamına gelmesi halinde bu kelime, "mef'ûl" anlamında fâil veznindedir. Şair der ki:

إنّ المسيح يقتل المسيخا

"Şüphesiz Mesih (ha ile); Mesih (hı ile)'i öldürecektir."

Müslim'in Sahih'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Deccal'in uğrayıp geçmeyeceği bir belde yoktur. Mekke ile Medine müstesna."(1)

Abdullah b. Amr yoluyla gelen rivâyette ise: "Ka'be ve Beytü'-l-Makdis müstesnâ" şeklindedir. Bunu Ebu Cafer et-Taberî zikretmektedir. Ebû Cafer et-Tahâvî ise şunu ilave etmektedir: "Ve Tûr Mescidi müstesna." Tahavi bunu Cunâde b. Ebi Umeyye yoluyla Peygamber (sav)'ın ashabından birisinden rivâyet eder. O da Hz. Peygamber'den bunu rivâyet eder.

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe'nin Samura b. Cündüb'den rivâyet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "O (Deccal) bütün yeryüzünde ortaya çıkacaktır, ancak Harem, Beytü'l-Makdis müstesna ve o Beytü'l-Makdis'te mü'minleri muhasara altına alacaktır." Daha sonra hadisin geri kalan kısmını zikreder.

Müslim'in Sahihinde ise şöyle denilmektedir: "O bu halde iken yüce Allah Meryem oğlu Mesih'i gönderecektir. O da, iki elbiseye bürünmüş, iki elini iki meleğin kanatları üzerine koymuş olarak Dımaşk'ın doğusunda el-Menartu'l-Beydâ (Beyaz Minare)nin yakınında nazil olacaktır. Başını eğdiği vakit damlar, yukarı kaldırdığı vakit ondan inciyi andıran gümüş taneleri saçılacaktır. Onun nefesinin kokusunu alan bir kâfir mutlaka ölür. Onun nefesi ise gördüğü son noktaya kadar ulaşır. (İsa) onu (Deccal'i) takip edecektir ve sonunda ona Babu Lüd denilen yerde yetişecek ve onu öldürecektir" diyerek hadisi bütünüyle nakleder.(2)

Şöyle de denilmiştir: Mesih Hz. İsa'nın başka bir kökten türememiş bir ismidir. Bu ismi ona Allah vermiştir. Buna göre "İsa" kelimesi "Mesih" kelimesinden aynıyla bedel olur. İsa ise Arapça olmayan bir isimdir. Bundan dolayı munsarıf değildir. Eğer bunu Arapça bir kelime kabul edecek olsak dahi, özel isim olunca da nekre olunca da munsarıf olmaz, çünkü bu kelimenin sonunda te'nis "elif"i vardır. Şâyet bu kelime müştak (başka kökten türemiş) bir kelime olursa, yönetmek ve başında işlerini idare etmek anlamına gelen (عاسه يُعوسه)'dan türemiş olur.

"Şanı yücedir (vecîh)": Yani makam ve mevkisi yüksek, şerefli kimse demektir. Hal olmak üzere nasbedilmiştir. Bu açıklama el-Ahfeş'e aittir.

"Allah'a yakın kılınmışlardandır." Allah nezdinde yakın olanlardandır. Bu kelime az önce geçen: **"Şanı yücedir"** kelimesine atfedilmiştir. Yani ay-

(1) *Buhârî*, Fedâilu'l-Medine 9; *Müslim*, Fiten 123.
(2) Bk. *Müslim*, Fiten 110; *Tirmizi*, Fiten 59; *İbn Mâce*, Fiten 33; *Müsned*, IV, 182, v.s...

ni zamanda o, yakın kılınmış olanlardandır, demektir. Bunu da el Ahfes söylemiştir.

"Vecih" kelimesinin çoğulu da: **Vücehâ ve vicehâ"** diye gelir.

"Beşiğinde" *Beşik,* süt emen çocuğun yattığı yerdir.

".... insanlarla konuşacaktır." Bu kelime de yine el Ahfeş'in açıklamasına göre **"Şanı yücedir"** kelimesine atfedilmiştir.

"Beşik" anlamına gelen *"el-mehd"* kelimesi birşeyin hazırlanıp uygun şekle getirilmesi anlamını ifade etmek üzere kullanılan (مهدت الأمر)'den alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de de aynı kökten olmak üzere: "(فلأنفسهم يمهدون): *Kendileri için hazırlamış olurlar"* (er-Rum, 30/44) diye buyurulmaktadır. Devenin hörgücünün yükseldiği gibi yükselen şeyi ifade etmek üzere de; (أمتهد الشيء) denilir.

"Yetişkinlik halinde" anlamına gelen (وَكَهْلًا) kelimesi ise, yaşlılık ile delikanlılık arasındaki durumu ifade eder. Kadın için (كهلة) denilir. Bahçe, beyaz çiçeklerle dolduğu vakit (آكتهلت الروضة) denilir.

Yüce Allah burada şunu anlatmaktadır: Hz. İsa mucize olmak üzere insanlarla beşikte iken konuşur, yetişkin iken de aldığı vahiyleri ve risaleti bildirerek konuşur.

Ebu'l-Abbas der ki: Hz. İsa beşikte iken onlarla annesinin günahsız olduğunu belirtip: *"Muhakkak ben Allah'ın kuluyum"* (Meryem, 19/30) dediği zaman onlarla konuştu. Yetişkinken onlarla konuşmasına gelince, yüce Allah onu semadan otuzüç yaşında olduğu halde -ki bu da yetişkin demektir- onlarla konuşacak ve yine beşikte iken onlara söylediği gibi; **"Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum"** diyecektir. İşte bu iki konuşma da iki mucize ve iki delildir. el-Mehdevî der ki: Âyet-i kerimenin ifade ettiği şudur: O kendilerine İsa (as)'ın beşikte iken onlarla konuşacağı gibi; yetişkinken de onlarla konuşuncaya kadar yaşayacağını bildirmektedir. Çünkü adeten beşikte iken konuşan kimse yaşamazdı. ez-Zeccâc der ki: **"Yetişkin iken"** kelimesi o yetişkinlik çağında da insanlarla konuşacaktır anlamındadır.

el-Ferrâ ve el-Ahfeş de der ki: Bu kelime de **"şanı yücedir"** kelimesine atfedilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Yani o küçükken de yetişkinken de insanlarla konuştu. İbn Cüreyc'in Mücahid'den naklettiğine göre (yetişkin anlamına gelen) "kehl" kelimesi, halim (başkalarının cahilce tutumlarına karşı tahammül gösteren) demektir. en-Nehhâs der ki: Ancak bu kelimenin dilde böyle bir anlamı bilinmemektedir. Dil bilginlerine göre bu kelime kırk yaşına yaklaşan kimseye denir. Kimi dilciler de şöyle demiştir: Onaltı yaşına kadar kişinin adı "hades"tir. Daha sonra otiziki yaşına kadar şab (genç) denilir, sonra otuzüç yaşında da kühûlet yaşına gelir (kehl olur). Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır.

"Ve salihlerdendir." Bu kelime de yine aynı şekilde: **"Şanı yücedir"** kelimesine atfedilmiştir. Yani o, Allah'ın salih kullarındandır da.

Ebu Bekr b. Ebû Şeybe şunu rivâyet etmektedir: Bize Abdullah b. İdris, Husayn'dan o Hilal b. Yesaf'dan naklederek dedi ki: Beşikte yalnız üç kişi konuşmuştur. Bunlar İsa, Yusuf'un sahibi (yani kıssasında sözü edilen kişi) ile Cüreyc'in kıssasında sözü edilen kişidir. O, bu şekilde "Yusuf'un sahibi" diye ifade kullanmıştır.

Müslim'in Sahih'inde ise Ebu Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Beşikte üç kişiden başkası konuşmuş değildir. (Bunlar) Meryem oğlu İsa, Cüreyc'in sahibi ile zorba birisinin adamıdır. Küçük bir çocuk annesinden süt emmekte iken ..." diyerek hadisi uzun uzadıya nakleder.(1)

Ashab-ı Uhdud kıssasına dair Suhayb'ın rivâyet ettiği hadiste de şöyle denilmektedir: "Bir kadın da imanı dolayısıyla ateşe atılmak üzere getirildi. Beraberinde de bir küçük çocuk vardı."

Müslim'den başka eserlerde: "Süt emen bir çocuk getirdi. Ateşe düşmekte tereddüt etti. Çocuk ona: Anacığım, sabret, çünkü sen hak üzeresin, dedi."(2)

ed-Dahhâk ise der ki: Altı kişi beşikte konuşmuştur. Bunlar Yusuf'un şahidi, Firavun'un karısı Maşita'nın küçük çocuğu, İsa, Yahya, Cüreyc'in adamı ile zorba olan kişinin adamı. ed-Dahhâk Ashab-ı Uhdud'dan söz etmez. Böylelikle o Ashab-ı Uhdud kısasında konuşan çocuktan söz etmemektedir. Onu da ilave ettiğimiz takdirde konuşanların sayısı yedi kişi olur. Bunun ile Hz. Peygamber'in: "Beşikteyken üç kişiden başka konuşan olmamıştır" hadisi arasında bir tearuz yoktur. Çünkü Hz. Peygamber bu hadisi söylediği durumda iken kendisine vahyedilenlerden elde ettiği bilgiye göre konuşmuştur. Daha sonra yüce Allah bu hususta dilediği şeylerin bilgisini verdi; o da bunların haberini verdi.

Derim ki: Yusuf kıssasında kendisinden söz edilen kişiye dair açıklamalar ileride geleceği gibi, Cüreyc kıssasında konuşan küçük ile zorba adamın ve Ashab-u Uhdudun kıssasında konuşan küçüğe dair açıklamalar da Müslim'in Sahih'inde yer almaktadır. Uhdud ashabı kıssası ise ileride yüce Allah'ın izniyle Buruc Sûresi'nde (85. sûre) gelecektir.

Firavun'un hanımı Maşita'nın küçük çocuğuna gelince; Beyhakî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "İsra'ya çıkarıldığım gece hoş bir kokunun geldiği bir yerde yürüdüm. Bu neyin kokusudur diye sordum. Bana Firavun'un kızı Maşita ile onun çocuklarının, de-

(1) ***Buhârî,*** Enbiyâ 48; ***Müslim,*** Birr 7, 8; ***Müsned,*** II, 307, 308

(2) ***Müslim,*** Zühd 73. ***"Müslim'***den başka eserde" diye naklettiği lafızlar da: ***Müsned,*** VI, 17-18'de Suhayb (ra)den gelen aynı rivâyettir.

diler. Maşita'nın tarağı elinden düşmüş o da: Bismillah demişti. Firavun'un (diğer) kızı: Babam mı, diye sorunca o şöyle dedi: Benim de Rabbim, senin de Rabbin, babanın da Rabbi. Senin babamdan başka Rabbin mi var? diye sorunca: Evet benim de Rabbim, senin de Rabbin babanın da Rabbi Allah'tır. Firavun onu çağırdı ve: Benden başka Rabbin var mı? diye sordu. O: Evet, benim de Rabbim senin de Rabbin Allah'tır. Bunun üzerine Firavun bakırdan büyük bir kazanın kızdırılmasını emretti. Daha sonra Maşita'nın oraya atılmasını emredince: Senden bir isteğim var, dedi. Nedir o? diye sorunca şöyle dedi: Benim ve çocuklarımın kemiklerini bir yere getirip koyacaksın. Firavun: Evet senin bu istediğini üzerimizdeki hakkın dolayısıyla yerine getireceğiz. Emir verdi ve çocukları biri ötekinin ardına ateşe atıldılar. Nihâyet aralarında süt emen bir çocuğa sıra geldi. O da (annesine): Anneciğim atıl, tereddüt gösterme. Çünkü biz hak üzereyiz, dedi. (İbn Abbas) dedi ki: - Küçükken dört kişi konuşmuştur. İşte bu çocuk, Yusuf'un lehine şahitlik eden kişi ile Cüreyc kıssasında kendisinden söz edilen kişi ve Meryem oğlu Hz. İsa'dır.(1)

قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ ۖ قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ
يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

47. Meryem dedi ki: "Rabbim bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olabilir?" Dedi ki: "Öyledir, Allah dilediğini yaratır. O birşeyin olmasını dilerse ona "ol" der ; o da oluverir."

Yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Rabbim..."** Efendim, demektir. O bununla Hz. Cebrail'e hitap etmektedir. Çünkü Hz. Cebrail, ona insan suretinde görününce: Ben, senin Rabbinin sana tertemiz bir evlat bağışlaması için gönderdiği elçisiyim, demişti. Hz. Meryem, onun bu sözlerini işitince, hangi yolla çocuk sahibi olacağını sordu ve dedi ki: Bana hiçbir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur? Yani nikâh yoluyla kimse bana dokunmamışken. Kendi adıyla anılan sûrede ise: *"Ve ben ahlâksız bir kadın da değilim."* (Meryem, 19/20) dediği nakledilmektedir. Bunu ise te'kid olmak üzere zikretmişti. Çünkü onun: **"Bana bir beşer dokunmamışken"** şeklindeki sözleri helâl yolla olanı da haram yolla olanı da kapsamaktadır. Demek istiyor ki: Yüce Allah'ın yaratmakta uyguladığı adeti, çocuğun ya nikâhı veya ahlâksızlık yoluyla dünyaya gelmesidir.

(1) *Müsned*, I, 309-310; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 65.

Şöyle de açıklanmıştır: O herhangi bir şeyi Allah'ın kudretinin dışında görmüş değildir. Fakat bu çocuğun nasıl olacağını öğrenmek istemişti. Bu çocuk ileride evleneceği kocasından mı olacak; yoksa doğrudan Allah'ın yaratmasıyla mı var edilecek? Rivâyet edildiğine göre Hz. Cebrail kendisine: **"Öyledir, Allah dilediğini yaratır"** ile ***"Öyle, fakat Rabbin, bu benim için pek kolaydır. Nitekim sen daha evvel birşey değilken seni yarattım; buyurdu"*** (Meryem, 19/9) deyince; gömleğinin yakasına ve yenine üfledi. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır.

İbn Abbas da der ki: Hz. Cebrail parmağı ile gömleğinin yenini tuttu ve ona üfledi. Anında Hz. İsa'ya gebe kaldı. Yine -yüce Allah'ın izniyle onun adıyla anılan sûrede açıklanacağı üzere- başka açıklamalar da yapılmıştı.

Kimisi de şöyle der: Hz. Cebrail'in üflemesi onun rahmine vardı ve böylelikle hamile kaldı. Kimisi de şöyle cevap verir: Hz. İsa Hz. Cebrail'in üflemesinden yaratılmış olamaz. Çünkü o takdirde bu çocuğun bir kısmı melekten bir kısmı insandan olur. Fakat bunun sebebi de şudur: Yüce Allah Hz. Âdem'i yaratıp onun zürriyetinden mîsak alınca, suyun bir bölümü babaların sülblerinde bir bölümü de annelerin rahminde vardı. İki su bir araya geldiği vakit çocuk olur. Yüce Allah bu iki türlü suyu Hz. Meryem'de bir arada yaratmıştı. Onun bir bölümünü rahminde bir bölümünü de sulbünde. Hz. Cebrail sulbüne, şehveti harekete gelsin diye üfledi. Çünkü kadının şehveti harekete gelmedikçe hamile kalmaz. Hz. Cebrail'in üflemesiyle şehveti harekete gelince; sulbünde bulunan su, rahmine düştü. Böylelikle her iki su birbirine karıştı ve bundan dolayı da hamile kaldı. İşte yüce Allah'ın: **"O birşeyin olmasını dilerse"** yani herhangi bir varlığı yaratmak isterse **"ona: Ol der o da oluverir"** buyruğunda anlatılan budur. Buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/117. âyet 2. başlıkta) yeterince yapılmış bulunmaktadır.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا
إِلٰى بَنِيٓ إِسْرَآئِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ ۙ أَنِّيٓ أَخْلُقُ لَكُمْ
مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ ۚ وَأُبْرِئُ
الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتٰى بِإِذْنِ اللّٰهِ ۚ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ
وَمَا تَدَّخِرُونَ ۙ فِي بُيُوتِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾

48. Ona Kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.

49. Onu İsrailoğullarına peygamber olarak gönderecek ve (onlara şöyle diyecektir): **"Ben size Rabbinizden bir âyet getirdim. Ben size çamurdan kuş gibi birşey yapıp ona üfleyeceğim ve Allah'ın izniyle hemen kuş olacak. Anadan doğma körleri ve abraşı iyi edeceğim ve ölüleri dirilteceğim Allah'ın izniyle. Yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı da size haber vereceğim. Eğer iman edenler iseniz elbette bunlarda sizin için bir delil vardır."**

Yüce Allah'ın: **"Ona Kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Cüreyc şöyle demektedir: Kitaptan kasıt, yazı yazmak ve hattır. Bunu yüce Allah'ın, İsa (as)'a öğretmiş olduğu Tevrat ve İncil'den başka bir kitap olduğu da söylenmiştir.

"Onu İsrailoğullarına peygamber olarak göndereceğiz." Onu peygamber kılacağız, demektir. Yahut peygamber olarak onlarla konuşacak, anlamındadır.

Bunun daha önce geçen yüce Allah'ın: ***"Şanı yücedir"*** buyruğuna atıf olduğu da söylenmiştir. el-Ahfeş der ki: Dilediğiniz takdirde "(ورسولا): **Bir peygamber olarak"** buyruğundaki "vav"ı fazladan gelmiş **"rasûl:** Peygamber" kelimesini de **"ona öğretecek"** anlamındaki: (وَيُعَلِّمُهُ) kelimesinin sonundaki "he" harfinden hal kabul edebilirsiniz. O zaman ifade: "Ve bir rasûl olarak ona Kitabı öğretir" takdirinde olur. Ebu Zerr yoluyla gelen uzunca hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: "İsrailoğullarının ilk peygamberi Mûsâ'dır, son Peygamberleri ise İsa'dır."

"Ben size çamurdan" kuşa benzer bir suret ve onu andıran ölçülerde **"kuş gibi birşey yapıp ona üfleyeceğim."** el-A'rec burada geçen; "(كَهَيْئَةِ): **gibi birşey"** kelimesini Ebu Cafer ile birlikte şeddeli olarak (كهيّة) şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise hemzeli okumuşlardır. Kuş anlamına gelen: **"Tayr"** kelimesi hem müzekker hem müennes gelebilir.

"Ona üfleyeceğim", yani yaptığım o kuşlardan birisine yahut çamura üfleyeceğim o da bir kuş olacak. "Tacir" kelimesinin çoğulu "tecr" geldiği gibi "tair" kelimesinin çoğulu da "tayr" diye gelir.

Vehb der ki: Hz. İsa'nın bu şekilde yaptığı kuş, insanlar ona baktıkları sürece uçardı. İnsanların gözünden kayboldu mu yere ölü düşerdi. Böylelikle yaratığın yaptığı iş ile yüce Allah'ın fiili arasındaki fark ortaya çıkmış oluyordu.

Şöyle de denilmiştir: O yarasadan başka bir kuş yapmıyordu. Çünkü yaratılış itibariyle en mükemmel olan kuş odur. Böylelikle bu, ileri derecede ilâhî kudretin ifadesi oluyordu. Çünkü yarasanın hem memesi, hem dişleri hem de kulağı vardır. Ayrıca ay hali olur, temizlenir ve yavrular.

Şöyle de denilmektedir: Onların Hz. İsa'dan yarasa yaratmasını istemelerinin sebebi, diğer mahlukattan daha bir hayret verici oluşundandır. Onun ayırdedici özelliklerinden bir tanesi de; o yarasanın sadece et ve kandan ibaret olması, tüysüz olduğu halde uçması ve diğer canlıların yavruladığı gibi yavrulamasıdır. Fakat sair kuşların yumurtladığı gibi yumurtlamaz. Yavruladıktan sonra memelerine süt gelir ve memelerinden süt çıkar. Ne gündüzün aydınlığında ne gecenin karanlığında görür. O yalnız güneşin batışından sonra bir süre; tan yerinin ağarmasından sonra ve iyice aydınlanmadan önce bir süre görür. İnsanın güldüğü gibi güler, kadının ay hali olduğu gibi o da ay hali olur.

Şöyle de açıklanmıştır: Onların Hz. İsa'dan böyle bir şeyi yaratmasını istemeleri işi yokuşa sürmek içindir. O bakımdan onlar Hz. İsa'ya: Eğer bu sözlerini doğru söylüyor isen, bize bir yarasa yarat ve bunun canı olsun, dediler. Hz. İsa da bir çamur aldı, onu yarasa şekline soktu, sonra da ona üfledi. O da havada uçan bir kuş oldu.

Çamura şekil vermek ve çamura üflemek Hz. İsa tarafından, yaratmak ise Allah tarafındandır. Üflemenin Hz. Cebrail tarafından, yaratmanın da Allah tarafından oluşu gibi.

Yüce Allah'ın: **"Anadan doğma körleri ve abraşı iyi edeceğim ve ölüleri dirilteceğim Allah'ın izniyle"** buyruğuna gelince; bu buyruktaki **"anadan doğma kör:** el-ekmeh" kelimesi İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre anadan doğma kör olarak açıklanmıştır. Ebu Ubeyde de böyle demektedir. el-Ekmeh kör olarak doğan kimse demektir. Ebû Ubeyde, Ru'be'ye ait olan şu mısraı da zikreder:

فـآرتـدّ آرْتـداد الأكـمـه

"Ve o anadan doğma körün geri dönüşü gibi geri döndü."

İbn Fâris de der ki: Anadan kör doğana **"ekmeh"** denildiği gibi; bu bazen sonradan da görülebilir. Şair Suveyd der ki:

كَمِهت عينـاه حتى آبيـضّتـا

"Ve iki gözü de kör oldu, tâ ki gözlerine ak düşünceye kadar."

Mücahid, gündüzün gören, geceleyin göremeyen kimsedir, der. İkrime, ışıktan gözleri kamaşan kişi demektir, der. Fakat sözlükte körlük anlamında, fiil şekillerinde kullanılışı (كَمِه يَكْمه كَمَهاً) şeklindedir. (وَكَمَّهْتها) ise, ben onu kör ettim, demektir.

Baras (abraşlık) ise bilinen bir hastalıktır ki, deride görülen beyazlıktır. **el-Abraş** ayın bir diğer adıdır. (سامٌ أبْرَص) ise bilinen bir (zehirli keler) çeşi-

didir. Çoğulu "ebâris" şeklinde gelir.

Özellikle bu iki hastalığın sözkonusu edilmesi doktorları aciz bırakan hastalık olmalarındandır. Hz. İsa döneminde ise en yaygın ve ileri meslek doktorluk idi. İşte yüce Allah insanlara çağlarında ilerlemiş bir meslek türünden bir mucize göstermiştir.

"Ve ölüleri dirilteceğim Allah'ın izniyle." Denildiğine göre Hz. İsa dört kişiyi diriltti. Bunların biri arkadaşı olan el-Âzir, diğerleri kocakarının oğlu, vergi memurunun kızı ile Hz. Nuh'un oğlu Sâm idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Âzir adındaki kişi Hz. İsa'nın mucizesinden birkaç gün önce vefat etmişti. Hz. İsa yüce Allah'a dua etti. O da Allah'ın izniyle vücudundan yağları damlayarak kalktı, yaşadı ve çocukları dahi oldu.

Kocakarının oğluna gelince yanında bu kadının oğlu naaşın üzerinde taşınırken Hz. İsa geçti. Yüce Allah'a dua etti, oğlu ayağa kalktı, elbiselerini giyindi, naaşını kendisi boynu üzerinde taşıdı, sonra akrabalarının yanına gitti.

Vergi memurunun kızına gelince, ölümü üzerinden bir gün geçmişti. Yüce Allah'a dua etti, bundan sonra o da yaşadı ve çocukları oldu.

Çevredekiler bunu görünce: Sen ölümü üzerinde fazla zaman geçmemiş kimseleri diriltiyorsun. Belki de bunlar ölmemişlerdi de geçici bir sekteye yakalanmış olabilirler. O bakımdan sen bize Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ı dirilt. Onlara: Bana onun kabrini gösterin, dedi. Daha sonra Hz. İsa ve onunla birlikte bir topluluk yola koyuldular. Nihâyet onun kabrinin yanına vardılar. Yüce Allah'a dua etti, o da kabrinden saçları ağarmış olarak çıktı. Hz. İsa ona: Sizin döneminizde saç ağarması diye birşey yoktu. Nasıl oldu da saçların ağardı, diye sorunca: Ey Allah'ın ruhu dedi. Sen beni çağırınca ben: Allah'ın ruhuna icabet et diyen bir ses işitim. Kıyametin koptuğunu zannettim, işte bunun dehşetinden olacak saçlarım ağardı. Hz. İsa ona ruhun nasıl kabzedildiğini sordu, şu cevabı verdi: Ey Allah'ın ruhu, ruhun kabzedilmesinin acısı hançeremden gitmiş değildir.

Oysa ölümü zamanından itibaren dört bin yıllık bir süreden fazla bir zaman geçmişti. Çevresindekilere de: Onu tasdik ediniz, bu bir peygamberdir, dedi. Bir kısmı Hz. İsa'ya iman etti, bir kısmı da onu yalanlayarak; bu bir büyüdür, dedi.

İsmail b. Ayyaş'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir. Bana Muhammed b. Talha bir adamdan naklederek, Meryem oğlu İsa ölüleri diriltmek istediğinde iki rek'at namaz kılardı, dedi. Birinci rek'atte Tebâreke Sûresi'ni, ikinci rek'atte ise Secde Sûresi'ni okurdu. Namazını bitirdikten sonra Allah'a hamd-ü senada bulunur, sonra da şu yedi isim ile Allah'a dua ederdi: Ey Kadîm, ey Hafiy, ey Daim, ey Ferd, ey Vitir, ey Ahad, ey Samed! Bunu Beyhakî zikreder

ve: Bu hadisin senedi kavi değildir, der.[1]

"Yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı da size haber vereceğim. Eğer iman edenler iseniz elbette bunlarda sizin için bir delil vardır" buyruğuna gelince, yani ben sizin yediklerinizi de sakladıklarınızı da bilenim, demektir. Şöyle ki; Hz. İsa onların isteği üzere ölüleri diriltince, ondan bir başka mucize göstermesini isteyip şöyle dediler: Haydi evlerimizde neler yediğimizi ve yarına ne saklayacağımızı bize haber ver. Hz. İsa onlara haber vererek derdi ki: Ey filan, sen şunu şunu yedin, sen de şunu şunu yedin ve şunu şunu sakladın. İşte **".. haber vereceğim"** âyeti ile kastedilen budur.

Mücahid, ez-Zührî ile es-Sahtiyanî, (تَدَّخِرُونَ) kelimesini "zel" harfi ile ve şeddesiz olarak; (وما تذخرون) diye okurlardı.

Said b. Cübeyr ve başkaları ise şöyle demektedir: Hz. İsa, ilk mektep çocuklarına neler sakladıklarını haber verirdi. Nihâyet o çocukların babaları, çocuklarına Hz. İsa ile birlikte oturmalarını yasakladılar.

Katade der ki: Kendilerine sofrada neler yediklerini ve başkalarından gizlice neler sakladıklarını haber verirdi.

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰىةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ
عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾
إِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۗ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

50. "Önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl yapayım diye (gönderildim). **Size Rabbinizden bir âyet de getirdim. Allah'tan korkun, bana da itaat edin.**

51. "Şüphe yok ki Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin. Doğru yol işte budur."

Yüce Allah'ın: **"... tasdik edici olarak"** buyruğu daha önce geçen: **"Peygamber olarak"** buyruğuna atfedilmiştir. Bunun: Ben size tasdik edici olarak geldim, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Önümdeki" yani benden önceki **"Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size"** ylyeceklerden **"haram kılınan bazı şeyleri helâl yapayım diye."** Bu buyrukta hazf vardır. Yani size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılayım diye geldim, anlamındadır.

(1) Zaten sözü edilen iki sûre Kur'ân-ı Kerîm'dendir ve bunların Hz. İsa döneminde inmiş olmaları mümkün değildir.

Denildiğine göre Hz. İsa, onlara günahları sebebiyle kendilerine haram kılınmış ve Tevrat'ta bulunmayan şeyleri helâl kılmıştır. İçyağlarını yemek ve tırnaklı her bir hayvanı yemek gibi.

Şöyle de denilmiştir: Hz. İsa kendilerine aslında Tevrat'ta onlara haram kılınmamış olmakla birlikte, ilim adamlarının haram kıldığı birtakım şeyleri helâl kılmıştı.

Ebu Ubeyde der ki: Burada geçen **"bazı"** kelimesinin, herşey, hepsi anlamına olması da muhtemeldir.

Lebîd der ki:

تَـرَّاكُ أمْـكِـنَـةٍ إذا لَـم أرضَـهـا أو يَـرْتَبِطْ بعضَ النفـوسِ حِـمـامُهـا

"Eğer beğenmeyecek olursam, (o) yerleri pek çok terkederim;
Yahut da birtakım nefislere (herkese) ölümü gelip yapışır."

Ancak böyle bir açıklama tetkikçi, inceleyici dilcilere göre yanlıştır. Çünkü "bazı" ve "cüz" ifadeleri böyle bir yerde hepsi ve bütün anlamını ifade etmez. Çünkü Hz. İsa, onlara Hz. Mûsâ'nın haram kılmış olduğu birtakım şeyleri helâl kılmıştı. İçyağlarının yenmesi ve buna benzer şeyler gibi. Fakat onlara öldürmeyi, hırsızlığı ve ahlâksızca herhangi bir işi helâl kılmamıştı.

Buna delil ise Katade'den söylediği rivâyet edilen şu sözlerdir: Hz. İsa onlara Hz. Mûsâ'nın getirdiğinden daha yumuşak hükümler getirmişti. Her ikisine de bizim peygamberimize de Allah'ın selamı olsun. Çünkü Hz. Mûsâ kendilerine deve etlerini ve bazı içyağlarını haram kılmıştı. Hz. İsa da bunların bir kısmını helâl kıldı. en-Nehaî ise: "(بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ): **Size haram kılınan bazı şeyleri"** buyruğunu (بَعْضُ الَّذِي حَرُمَ عَلَيْكُمْ) şeklinde okumuştur. Yani "size haram olan bazı şeyleri" anlamındadır. Delalet eden bir karine ek olarak bulunduğu takdirde "bazı" kelimesi nadiren bütün anlamına da kullanılabilir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

أبـا مُنْـذِرٍ أفْنَيتَ فـاستبقِ بعـضَنـا حَنَانَيْكَ بعضُ الشر أهْوَنُ من بعضِ

"Ey Ebâ Münzir, sen (çok kimseyi) yok ettin, bir kısmımızı hayatta bırak!
Merhametinle; (çünkü) kötülüğün bir kısmı, bir diğer kısmından daha hafiftir."

Kötülüğün bir kısmı tamamından daha hafiftir, demek istiyor.

"Size Rabbinizden bir âyet de getirdim" buyruğundaki **"âyet"** kelimesini birden çok oldukları halde tekil olarak sözkonusu etmesi, bu âyetlerin risaletine delalet etmek bakımından tek bir tür oluşundan dolayıdır.

فَلَمَّآ اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِىٓ اِلَى اللّٰهِ ۭ قَالَ الْحَوَارِيُّوْنَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ ۚ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ ۚ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ ﴿٥٢﴾

52. İsâ onların inkârlarını sezince: "Allah'a (giden yolda) **yardımcılarım kimlerdir?" dedi. Havariler de: "Biziz Allah'ın yardımcıları, Allah'a iman ettik, sen de şahid ol ki, biz muhakkak müslümanlardanız" dediler.**

Yüce Allah'ın: **"İsa onların inkârlarını sezince"** İsrailoğullarının inkâr edeceklerini sezince, demektir. Burada geçen (ve "sezince" anlamı verilen: (أحسّ) kelimesi, bilince ve bulunca demektir. Bu açıklama ez-Zeccâc'a aittir. Ebu Ubeyde ise der ki: Bu anlayınca anlamındadır. Bunun asıl anlamı ise birşeyin his (duyu) ile var olduğunun anlaşılmasıdır. **İhsas,** birşeyi bilmek demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ): *Onlardan hiçbirini görüyor musun?"* (Tâ-Hâ 20/98) Bir başka buyrukta "el-hass" öldürmek anlamında kullanılmıştır: "(إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ): *Onun izniyle onları öldürüyordunuz."* (Âl-i İmrân, 3/152). Çekirgelere dair hadis-i şerifteki: "(إذا حَسَّهُ الْبَرْدُ): Nihâyet soğuk onu öldürünce"[1] ifadesi de burdan gelmektedir.

"Onların inkârlarını sezince" buyruğu, Allah'ı inkâr edip kâfir olduklarını farkedince; bir açıklamaya göre onların küfrü gerektiren sözü söylediklerini işitince, demektir. el-Berrâ ise onu öldürmeyi istemişlerdi, demektedir.

"Allah'a (giden yolda) **yardımcılarım kimlerdir? dedi."** Hz. İsa böylelikle o inkârcılara karşı yardım istedi. es-Süddî, es-Sevrî ve başkaları der ki: Bu: Allah ile birlikte... (bana kim yardımcı olur?) anlamındadır. Buna göre buradaki "(إلى): ...e, ...a"; (مع): **Birlikte, beraber"** anlamındadır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Ve onların mallarını mallarınıza* (katarak) *yemeyin."* (en-Nisa, 4/2) Mallarınızla birlikte yemeyin, anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen de yüce Allah'tır. el-Hasen ise der ki: Bu; Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimlerdir? demektir. Çünkü onları aziz ve celil olan Allah'a davet etmişti. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kim yardımını yüce Allah'ın bana olan yardımına katar?

Bu iki görüşe göre (إلى) edatı asıl anlamında kullanılmıştır. Güzel bir açıklamadır.

Onun bu şekilde yardım dilemesi ise kavmine karşı korunmak ve dave-

(1) İbnu'l-Esir, *en-Nihâye,* I, 385.

tini açığa vurmak içindi. Bu gerekçe el-Hasen ve Mücahid tarafından gösterilmiştir. Nitekim yüce Allah'ın peygamberleri ve velileri hakkındaki sünneti budur. Hz. Lût da şöyle buyurmuştu: ***"Keşke size yetecek gücüm olsaydı yahut güçlü bir kaleye sığınabilseydim."*** (Hud, 11/80) Bir aşirete ve bana yardımcı olacak arkadaşlara sığınabilseydim, demektir.

"Havariler de: Biziz Allah'ın yardımcıları.. dediler." Yani O'nun peygamberine ve dinine yardımcı olacak olanlar bizleriz. ***Havariler*** Hz. İsa'nın ashabıdır. Bunlar on iki kişi idiler. Bunu el-Kelbî ve Ebu Ravk söylemiştir.

Onlara bu ismin verilmesi ile ilgili olarak farklı açıklamalar yapılmıştır. İbn Abbas der ki: Onlara bu isim elbiselerinin beyazlığı dolayısıyla verilmiştir.(1) Bunlar avcı kimseler idi. İbn Ebi Necîh ile İbn Artae şöyle demektedir: Bunlar elbise beyazlatıcıları idiler. Elbiseleri beyazlattıklarından dolayı onlara bu isim verilmiştir. Ata der ki: Hz. Meryem, Hz. İsa'yı türlü meslekleri öğrenmek üzere çırak vermişti.

Son olarak onu Havarilere vermişti. Bunlar ise elbise temizleyicisi, ağartıcısı ve boyacısı idiler. Hz. İsa'nın ustası yolculuğa çıkmak istedi. Hz. İsa'ya: Yanımda çeşitli renklerde pek çok elbise var. Ben de sana boya yapmayı öğretmiş bulunuyorum. Bu elbiseleri boya, dedi. Bunun üzerine Hz. İsa tek bir çömleği ısıttı ve o çömleğe bütün elbiseleri koyup: Allah'ın izniyle nasıl olmanızı istiyorsam öylece ol! dedi. Ustası geldiğinde bütün elbiselerin tek bir çömlek içerisinde olduklarını gördü. Bunu görünce: Bunları berbat ettin, dedi. Hz. İsa elbiselerin birisini kırmızı, sarı, yeşil ve buna benzer her bir elbiseyi üzerinde yazılı olarak renklerde çıkartınca boyacı bu işe hayret etti. Bunun Allah'tan olduğunu anladı ve sair insanları çağırıp ona iman etmelerini söyledi, onlar da buna iman ettiler. İşte Havariler bunlardır.

Katade ile ed-Dahhâk derler ki: Bunlar peygamberlerin has adamları olduklarından dolayı bu adı aldılar. Bununla kalplerinin temizliğini kastetmektedirler. Şöyle de denilmiştir: Bunlar hükümdar idiler. Şöyle ki, bir hükümdar bir yemek hazırladı ve insanları bu yemeğe davet etti. Hz. İsa'nın yemek yediği kap bir türlü eksilmiyordu.

Hükümdar ona: Sen kimsin? deyince Hz. İsa ona: Meryem oğlu İsa'yım, dedi. Hükümdar kendisine: Ben bu hükümdarlığımı bırakıyor ve sana uyuyorum, dedi. Ve kendisine uyanlarla Hz. İsa ile yola koyuldu. İşte Havariler bunlardır. Bu açıklamayı da İbn Avn yapmıştır.

Sözlükte ***"el-haver"*** beyazlık demektir. Elbiseyi ağartıp beyazlattığımız vakit; (حوّرت الثياب): Elbiseyi beyazlattım, deriz. Beyazlatılan una ise (الحُوّارَى) denilir. (حَوَرٌ): Beyazlandı, ağardı anlamındadır. (الجَفْنَة المحوّرة): Ateşte beyazlatılmış tencere demektir.

---

(1) *Buhârî*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 13.

Havari aynı zamanda yardımcı demektir. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Her bir peygamberin bir havarisi vardır. Benim havarim ise ez-Zübeyr'dir."(1)

Beyaz tenli kadınlara da: "el-havariyyât" denilmektedir. Şair der ki:

فقُـلْ للحَـواريـات يَبْكِيْن غَيـرَنـا ولا تَبْكِنـا إلّا الكـلابُ النّـوابـحُ

"Beyaz tenli kadınlara söyle ki: Bizden başkaları için ağlasınlar,
Bizim için uluyan köpeklerden başkası ağlamasın."

رَبَّنَآ اٰمَنَّا بِمَآ اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِينَ ﴿٥٣﴾

53. "Rabbimiz! İndirdiğine iman ettik ve peygamberinin ardınca gittik. Bizi şahit olanlarla beraber yaz."

"Rabbimiz: İndirdiğine iman ettik." Yani; Rabbimiz.. iman ettik derlerdi. **"İndirdiğine"** Kitabında indirip açıkça bildirdiğin hükümlere iman ettik **"ve peygamberinin"** yani İsa'nın **"ardınca gittik. Bizi şahit olanlarla beraber"** Yani Muhammed (sav)'ın ümmeti ile birlikte **"yaz!"** Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Anlamı da şudur: Sen bizim isimlerimizi onların isimleriyle birlikte yaz ve bizi onlardan kıl. Bizleri Peygamberlerinin doğru söylediklerine şahitlik edenlerle birlikte yaz; anlamında olduğu da söylenmiştir.

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ ۖ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾

54. Hile yaptılar. Allah da hilelerine karşılık verdi. Allah hile yapanların cezasını en iyi verendir.

Yüce Allah'ın: **"Hile yaptılar"** buyruğundan kasıt, Hz. İsa'nın kendilerinden küfür ve inkârı sezdiği, yani onu öldürmek istemelerini sezdiği İsrailoğullarının kâfir olanlarıdır. Şöyle ki; Hz. İsa'yı ve annesini kavmi kendi aralarından çıkarttıktan sonra, Havarilerle birlikte kavmine döndü ve açıkça onlara davetini ilan etti. Onlar da Hz. İsa'yı öldürmek istediler ve ona suikast tertiplemek üzere anlaştılar. İşte âyet-i kerimede sözü geçen **"hile yapmaları"** budur.

Allah'ın mekri (hile yapanların cezasını vermesi) ise; el-Ferrâ ve başkalarından nakledildiğine göre kullarına bilmedikleri yerden istidrâcı (yani on-

(1) ***Buhârî,*** Cihâd 40, 41, 135, Meğâzî 29, Fedâilu's-Sahâbe 13; ***Müslim,*** Fedâilu's-Sahâbe 48; ***İbn Mâce,*** Mukadime 11 (Fadlu'z-Zubeyr); ***Müsned,*** I, 89, 102, 103, III, 307, 314, 338, 365.

ları yavaş yavaş, farkına varmadan azaba yaklaştırmamı) demektir.

İbn Abbas ise der ki: Onlar her yeni bir günah işledikçe, biz de onlara yeni bir nimet verdik, demektir.

ez-Zeccâc da der ki: Allah'ın mekri, onların mekirlerine (hilelerine) karşılık onları cezalandırmasıdır. Bu şekilde onlara verilen karşılık (ceza), onların ilk olarak yaptıkları işin adı ile adlandırılmaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Allah onlarla alay eder."* (el-Bakara, 2/15); *"Halbu ki O, onları aldatandır* (hilelerini başlarına geçirendir)." (en-Nisâ, 4/142). Buna dair açıklamalar daha önceden Bakara Sûresi'nde (belirtilen âyet-i kerîmede) geçmiş bulunmaktadır.

Sözlükte **"mekr"**in karşılığı hile yapmak, aldatmaya çalışmak demektir. Bacağın güzel ve dolgun olmasına da mekr denir. Yine bir çeşit elbise de bu ad ile anılır. Bunun elbise değil de boyacılıkta kullanılan kırmızı kil olduğu da söylenmiştir. Bunu İbn Fâris nakletmektedir.

"Allah'ın mekri"nin burada, Hz. İsa'nın suretinin bir başkasına verilmesi ve Hz. İsa'nın Allah'ın katına yükseltilmesi olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki; yahudiler, Hz. İsa'yı öldürmeyi kararlaştırınca onlardan kaçmak üzere eve gitti. Hz. Cebrail onu evin üst tarafındaki havalandırma deliğinden çıkardı. Onların hükümdarları kendilerinden adi birisi olan Yahuda adındaki kişiye: Haydi yanına gir ve onu öldür, dedi. O da odaya girdi, fakat Hz. İsa'nın içeride olmadığını gördü. Yüce Allah da onun sûretini Hz. İsa'ya benzetti. Dışarı çıkıp Hz. İsa'ya benzediğini gördüler; bunun üzerine onu yakalayıp öldürdüler, sonra da haça astılar. Daha sonra da: Yüzü İsa'ya benzemekte, fakat bedeni bizim adamımızın bedenine benzemektedir. Eğer bu bizim arkadaşımızsa İsa nerede ve eğer bu İsa ise bizim arkadaşımız nerede? dediler. Bunun üzerine aralarında bir kavga başgösterdi. Kimisi kimisini öldürdü. İşte yüce Allah'ın: **"Hile yaptılar. Allah da hilelerine karşılık verdi"** buyruğunda anlatılan budur. İleride geleceği üzere bu konuda başka açıklamalar da yapılmıştır.

"Allah hile yapanların cezasını en iyi verendir." Burada *"el-Mâkir:* Hile yapan, hileye karşılık veren" kelimesi (مَكَرَ يَمْكُرُ مَكْراً)'dan isim-i faildir. Bazı ilim adamları bunun yüce Allah'ın isimleri arasında zikretmiştir. O bakımdan kul, bu ismi anarak dua edecek olursa: (يا خير الماكرين أمكر لي): Ey hilelere karşılık verenlerin en hayırlısı, benim lehime (bana yapılan hilelere) karşılık ver, der. Nitekim Hz. Peygamber de dua ettiğinde: "(اللهم أمكر لي ولا تمكر عليّ): Allah'ım, sen lehime mekr yap, fakat aleyhime mekr yapma!"(1) diye dua ederdi. Biz bunu *"el-Kitabu'l-Esnâ fî Şerhi Esmaillahi'l-Hüsnâ"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Ebû Dâvûd,* Vitr 25; *Tirmizî,* Duâ 102; *İbn Mâce,* Duâ 2; *Müsned,* I, 227. Ancak: "Allahumme..." değil de: "Rabbi...: Rabbim..." lafzı ile.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ۖ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾

55. Hani Allah şöyle buyurmuştu: "Ey İsa, senin vefatını Ben gerçekleştireceğim. Seni kendime kaldırıp yükseltecek, seni kâfirlerin içinden tertemiz çıkaracak ve sana tabi olanları Kıyamet gününe kadar küfre sapanlardan üstün tutacak olan da Benim. Sonra dönüşünüz yalnız bana olacaktır. Ayrılığa düştüğünüz konularda aranızda ben hüküm vereceğim.

Yüce Allah'ın: **"Hani Allah şöyle buyurmuştu: Ey İsa, senin vefatını ben gerçekleştireceğim..."** buyruğunda yer alan: "(إِذْ): **Hani"** buyruğunda âmil, ya "hile yaptılar" fiilidir yahut da gizli bir fiildir. Aralarında ed-Dahhak ve el-Ferrâ'nın da bulunduğu meânî alimlerinden bir topluluk da yüce Allah'ın: **"Senin vefatını Ben gerçekleştireceğim, seni kendime kaldırıp yükselteceğim..."** buyruğunda takdim ve te'hir vardır, demişlerdir. Çünkü "vav" harfi tertibi gerektirmez. Buna göre mana şöyle olur: Ben seni kendime kaldırıp yükseltecek ve kâfirlerin içinden tertemiz çıkaracak, semadan indikten sonra da senin vefatını gerçekleştireceğim. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Eğer Rabbinden geçmiş bir söz olmasaydı* (azap) *lazım olurdu ve belli bir vade olmasaydı."* (Tâ-Hâ, 20/129) Burada ifade: Eğer Rabbinden geçmiş bir söz ve belli bir vade olmasaydı, azap onlara lazım olurdu, takdirindedir. Şair de şöyle demektedir:

أَلَا يَا نَخْلَةً مِن ذَاتِ عِرْقٍ عَلَيْكِ وَرَحْمَةُ اللهِ السَّلَامُ

"Ey Zat-ı Irk'taki hurma ağacı; üzerine olsun;
Allah'ın rahmeti ve selâm."

Yani, selâm ve Allah'ın rahmeti üzerine olsun, takdirindedir.

el-Hasen ve İbn Cüreyc de der ki: Burada yüce Allah'ın: **"Senin vefatını Ben gerçekleştireceğim"** seni semaya ölüm sözkonusu olmaksızın kaldırıp yükselteceğim, demektir. Tıpkı; filan kişideki malımı eksiksiz aldım, alamında bu kelimeyi kullanmak halinde olduğu gibi.

Vehb b. Münebbih de der ki: Yüce Allah İsa (as)'yı gündüzün üç saat kadar öldürdü, sonra da onu semaya çıkardı. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çün-

kü Peygamber (sav)'dan gelen sahih haberlerde Hz. İsa'nın semadan inece ği ve Deccâl'i öldüreceği belirtilmiştir ki *"et-Tezkire"* adlı eserimizde sözü ge çen bütün bu hususlara dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. İle ride de gelecektir.

İbn Zeyd de der ki: **"Senin vefatını Ben gerçekleştireceğim"** buyruğu, seni kabzedeceğim, demektir. Vefatını gerçekleştireceğim ve seni yükselte ceğim, tabirleri aynı anlamdadır ve henüz Hz. İsa ölmüş değildir. İbn Vehb da İbn Abbas'tan: **"Vefatını Ben gerçekleştireceğim"** buyruğunun "seni öl dürecek olan Benim" anlamında olduğunu rivâyet etmiştir. er Rabi' b. Enes de der ki: Burada sözü geçen "vefat", uyku halinde kastedilen vefattır. Ni tekim yüce Allah: *"Geceleyin sizleri vefat ettiren O'dur"* (el-En'âm, 6/60); ya ni sizi uyutan odur, demektir. Çünkü uyku da ölümün kardeşidir. Nitekim Pey gamber (sav)'a: Cennette uyku var mıdır? diye sorulunca o: "Hayır, uyku ölü mün kardeşidir, cennette ise ölüm yoktur" diye buyurmuştur.(1) Bu hadisi Dâ rakutnî rivâyet etmiştir.

Sahih görüş şudur: Yüce Allah Hz. İsa'yı ölüm de uyku da sözkonusu ol maksızın semaya yükseltmiştir. Nitekim el-Hasen ve İbn Cübeyr de böyle de miştir. Taberî de bu görüştedir. İbn Abbas'tan gelen sahih rivâyet de budur. ed-Dahhâk da bu görüştedir.

ed-Dahhâk der ki: Olay şöyle olmuştur: Hz. İsa'yı öldürmek istediklerin de, Havarîler on iki kişi oldukları halde bir odada toplandılar. Hz. İsa, oda nın havalandırma deliğinden yanlarına geldi. İblis de yahudi topluluklarını durumdan haberdar edince dörtbin kişi bineklerine bindiler ve odanın ka pısını tuttular. Hz. Mesih Havarîlere: Hanginiz, cennette benimle birlikte ol mak karşılığında ölümü göze alabilir? dedi. Onlardan birisi: Ben ey Allah'ın peygamberi, dedi. Bunun üzerine Hz. İsa yünden yapılmış abasını ve yün den bir sarığı üzerine attı, sopasını ona teslim etti. Bu kişi Hz. İsa'nın sure tine benzetildi. Yahudilere karşı çıkınca onu öldürdüler, daha sonra çarmı ha gerdiler. Hz. İsa'ya gelince; Allah onu kuş tüyleriyle donattı, nurdan giydirdi ve ondan yemek ve ekmekten lezzet alma duyusunu aldı, melekler le birlikte uçtu.

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe der ki: Bize Ebu Muaviye nakletti, bize el-A'meş, el-Minhal'den nakletti, el-Minhal, Said b. Cübeyr'den o İbn Abbas'tan nak lederek dedi ki: Allah Tebareke ve Teâlâ, Hz. İsa'yı semaya yükseltmeyi mu rad edince Hz. İsa, on iki kişi olan arkadaşlarının yanına, evde bulunan bir su gözesinden başından su damlayarak çıktı. Onlara şöyle dedi: Sizden bi riniz bana iman ettikten sonra on iki defa beni inkâr edecektir. Sonra şöyle dedi: Hanginiz bana benzetilip de benim yerime öldürülmeyi ister? Buna kar şılık benimle birlikte benim derecemde bulunacaktır. En genç olanlarından

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 415.

bir delikanlı kalkıp: Ben deyince, Hz. İsa: Otur dedi. Daha sonra Hz. İsa sözünü tekrarladı, yine aynı delikanlı kalkıp: Ben dedi. Hz. İsa yine: Otur dedi. Sonra aynı sözü bir defa daha onlara tekrarladı yine bu genç delikanlı kalkıp: Ben dedi. Bu sefer Hz. İsa: Evet işte sen osun, dedi. Yüce Allah o genci Hz. İsa'ya benzetti. Yüce Allah Hz. İsa'yı odadaki havalandırma deliğinden semaya yükseltti. Daha sonra yahudilerden olan takipçiler geldi, Hz. İsa'ya benzeyeni aldılar, önce onu öldürdüler, sonra da çarmıha gerip astılar. Onlardan bir kişi ise Hz. İsa'ya iman ettikten sonra on iki defa Hz. İsâ'yı inkâr etti.

Sonunda bunlar üç gruba ayrıldılar. Onlardan bir grup şöyle dedi: Allah dilediği kadar bir süre aramızda bulundu, sonra da semaya yükseldi. Bunlar Yakubîlerdir. Bir diğer grup da şöyle dedi: Allah'ın oğlu, Allah'ın dilediği kadar bir süre aramızda kaldı, sonra Allah onu kendisine yükseltti. Bunlar da Nasturîlerdir.

Bir diğer kesim ise; Allah'ın kulu ve elçisi Allah'ın dilediği bir kadar aramızda kaldı; sonra Allah onu kendi katına yükseltti, dediler. İşte bunlar da müslümanlardır. Kâfir olan iki grup müslüman gruba karşı birbirleriyle yardımlaştılar ve müslümanları öldürdüler. O bakımdan yüce Allah, Muhammed (sav)'ı gönderinceye kadar İslâm bu şekilde üstü örtülü kalmaya devam etti. Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle bu kâfirler öldürüldü. Buna dair yüce Allah da şu buyruğu inzal buyurdu: ***"Bunun üzerine İsrailoğullarından bir zümre iman etti. Ve bir zümre de inkâr edip kâfir oldu. Biz iman edenleri"*** yani Hz. İsa döneminde ataları iman edenleri mü'minlerin dinlerini kâfirlerin dinlerine üstün kılmak suretiyle ***"düşmanlarına karşı destekledik de galibler oluverdiler"*** (es-Saf, 61/14).

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah'a yemin ederim. Şüphesiz Meryem'in oğlu adaletli bir hakim olarak inecektir ve şüphesiz haçı kıracak, domuzu öldürecek ve cizyeyi kaldıracaktır. Genç dişi develeri serbest bırakacaksınız, kimse onlara çobanlık etmeyecektir. Kin, karşılıklı düşmanlık, kıskançlık ortadan kaybolup gidecektir. Malı almak için çağrılacaklar da onu kimse kabul etmeyecektir."(1) Yine Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Nefsim elimde olana yemin olsun ki Meryem'in oğlu, Fec er-Ravhâ denilen yerden haccetmek yahut umre yapmak üzere veya her ikisini birlikte ifa etmek üzere ihrama girecektir."(2)

Bununla birlikte Hz. İsa şeriatimizi neshederek yeni bir şeriat ile inmeyecektir. Aksine bizim şeriatimizden uygulanması terk edilmiş olan hükümleri yenileyerek ve bu şeriate tabi olarak nazil olacaktır. Sahih-i Müslim'de Ebu

(1) ***Müslim***, İman 243, ***Müsned***, II, 494.
(2) ***Müslim***, Hacc 216; ***Müsned***, II, 240, 272.

Hureyre'den rivâyet edildiği gibi: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Meryem'in oğlu aranızda inip de sizin imamınızın da sizden olacağı vakit halini ne olacaktır?" Bir diğer rivâyette de: "Sizden olanla size imamlık edersе..." denilmiştir.(1) İbn Ebi Zi'b (Müslim'in senette adını verdiği üçüncü râvi) der ki: "Sizden olanla size imamlık yaparsa ifadesinin ne anlama geldiğini biliyor musun? Ben: Bana haber ver(irsen öğrenirim), deyince şöyle dedi: Yani, yüce Rabbinizin Kitabı ile Peygamberinizin sünneti ile size imamlık yaparsa (sizi yönetirse) demektir.(2)

Biz bu hususa dair daha geniş açıklamaları *"et-Tezkire"* adlı eserimizde yapmış bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

"(مُتَوَفِّيكَ): **Senin vefatını Ben gerçekleştireceğim"** kelimesinin aslı (متوفّيك) şeklindedir. (Yâ üzerindeki) damme ağır geldiğinden dolayı hazfedilmiştir. Bu (âyetin başında geçen) (إنّ)nin haberidir.

"Seni kendine kaldırıp yükseltecek" fiili de ona atfedilmiştir. **"Seni... tertemiz çıkaracak, ve sana tabi olanları .. üstün tutacak"** fiilleri de aynı şekilde atfedilmiştir. (وَجَاعِلُ الَّذِينَ)'ın (وجاعلُ الذين) şeklinde okunması da mümkündür. Asıl şekil de budur. Tam bir vakfın yüce Allah'ın:

"(وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا): **Seni kâfirlerin içinden tertemiz çıkaracağım"** buyruğunun nihâyetinde olduğu da söylenmiştir. en-Nehhâs der ki: Bu güzel bir görüştür.

"Ve sana tabi olanları" da ey Muhammed **"küfre sapanlardan üstün tutacak olan da Benim."** Yani delilleriyle ve bunlar lehine delil ve belgeleri ortaya koymak suretiyle. Güç, kuvvet ve galip gelmekle bunu gerçekleştireceği de söylenmiştir. ed-Dahhâk ile Muhammed b. Eban der ki: Burada üstün kılınacaklardan kasıt, (Muhammed ümmeti değil) Havarîlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ
مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ
أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾ ذَٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ
وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

56. Kâfir olanları da dünyada ve âhirette şiddetli azaba uğratacağım. Onların hiçbir yardımcıları da olmayacaktır.

(1) *Müslim*, İman 244.
(2) *Müslim*, İman 246.

57. İman edip salih amel işleyenlere gelince; onların mükâfatlarını da eksiksiz ödeyecektir. Allah zalimleri sevmez.
58. İşte bunları sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur'ân'dan okuyoruz.

"Kâfir olanları da dünyada" öldürülmek, asılmak, esir edilmek ve cizye vermek zorunda bırakılmakla, **"âhirette de"** cehenneme atılmakla **"şiddetli azaba uğratacağım."**

"İşte bunları sana.. okuyoruz" buyruğundaki "(ذلك): **İşte"** kelimesi mübtedâ olarak ref mahallindedir. Haberi ise **"okuyoruz"** buyruğudur. Bunun mübteda gizli olmak suretiyle; "durum işte böyledir" şeklinde (haber) olması da caizdir.

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن
فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

59. Gerçek şu ki; Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı, sonra ona: "Ol" dedi, o da oluverdi.
60. Hak Rabbindendir. Öyleyse şüphecilerden olma.

Yüce Allah'ın: **"Gerçek şu ki; Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı"** buyruğu kıyas yapmanın doğruluğuna delildir. Benzetmenin mahiyeti şudur: Hz. İsa da Hz. Âdem gibi babasız yaratılmıştır. Yoksa Hz. İsa da onun gibi topraktan yaratılmış değildir. Birşey bir başka şeyle belli bir ortak niteliğe sahip olduğu taktirde -aralarında büyük bir fark bulunsa dahi- benzetilebilir. Gerçekten Hz. Âdem topraktan yaratıldığı halde, Hz. İsa topraktan yaratılmış değildir. Bu açıdan her ikisi arasında fark vardır. Fakat aralarındaki benzerlik, her ikisini de Allah Teala'nın babasız yaratmış olması bakımındandır.

Diğer bir sebep de şudur: Her ikisinin de yaratılışının aslı topraktır. Çünkü Âdem, bizzat topraktan yaratılmadı. Fakat toprak çamur haline getirildi, sonra bu ses veren bir kuru çamura dönüştürüldü, sonra da Hz. Âdem ondan yaratıldı. İşte yüce Allah Hz. İsa'yı da bir halden diğer bir hale dönüştürdü, arkasından onu babasız olarak bir insan haline getirdi.

Bu âyet-i kerime Necran heyetinin Peygamber (sav)'ın: "Şüphesiz İsa Al-

lah'ın kulu ve kelimesidir" şeklindeki sözünü reddederek: Sen bize babasız yaratılmış bir kul göster; demeleri sebebiyle inmiştir. Peygamber (sav) da kendilerine: "Âdem'in babası kimdi? Siz insanın babasız oluşuna hayret mi ettiniz? Âdem'in babası da yoktu, annesi de yoktu."

Aynı şekilde yüce Allah'ın: ***"Onlar sana"*** İsa hakkında ***"her neyi örnek getirirlerse muhakkak biz sana"*** Âdem hakkında ***"hakkı ve daha güzel bir açıklamayı getiririz"*** (el-Furkan, 25/33) buyruğu da böyledir.

Yine rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, Necran heyetini İslâm'a davet edince onlar: Biz senden önce de müslümandık, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Yalan söylüyorsunuz. Sizi müslüman olmaktan alıkoyan üç şey vardır: Allah bir oğul edindi, demeniz, domuzu yemeniz ve haça secde etmeniz." Bunun üzerine: Peki İsa'nın babası kimdir? dediler. Bunun üzerine Yüce Allah'ın: ***"Gerçek şu ki Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir"*** buyruğundan itibaren: ***"... Allah'ın lânetinin yalancıların üzerine olmasını dileyelim"*** (61. âyet) buyruğuna kadar olan buyruklar nazil oldu. Peygamber (sav) onları (Mübâheley'e) çağırdı; fakat birbirlerine şöyle dediler: Eğer onun dediğini yapacak olursanız bu vadi size karşı alevli ateşle dolar taşar. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e: Sen bize bundan başka birşey arzetmiyor musun? deyince; Hz. Peygamber (sav): "Ya İslâm'ı kabul edersiniz, ya cizye verirsiniz yahut savaşırız." İleride geleceği üzere onlar da cizyeyi kabul ettiler.(1)

Yüce Allah'ın: **"Âdem"** kelimesi ile birlikte söz tamam olmaktadır. (Mealde: **Gibidir"** ile cümle tamamlanıyor).

Daha sonra yüce Allah: **"Allah onu topraktan yarattı, sonra ona «ol» dedi, o da oluverdi"** diye buyurmaktadır.

Buradaki yekûn fiili geniş zaman için olmakla birlikte; burada dili geçmiş zaman anlamında **"oluverdi"** şeklindedir. Gelecek zaman ifade eden "muzari" fiili anlamı bilindiği takdirde mazi yönünde kullanılır. el-Ferrâ der ki: **"Hak Rabbindendir"** buyruğu "o" zamiri gizli olarak takdir edilmek suretiyle merfû'dur.

Ebu Ubeyde ise der ki: Bu, yeni bir söz başlangıcıdır ve bunun haberi yüce Allah'ın **"Rabbindendir"** buyruğudur. Bunun fail olduğu da söylenmiştir. Yani; hak sana gelmiştir, anlamında olur.

"Öyleyse şüphecilerden olma" buyruğunda hitap Peygamber(sav)'a ait olmakla birlikte; maksat onun ümmetidir. Çünkü Peygamber (sav), İsa (as) hakkında asla şüphe etmemişti.

---

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 229.

فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ
أَبْنَآءَنَا وَأَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ
ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

61. Sana ilim geldikten sonra kim onun hakkında seninle tartışırsa de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra lânetleşelim, Allah'ın lânetinin yalancılara olmasını dileyelim."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Mübâhale (Lânetleşme):

Yâ Muhammed!: **"Sana ilim"** Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna dair bilgi **"geldikten sonra kim onun"** İsa hakkında **"seninle tartışırsa"** ve sana karşı iddialarda bulunursa **"de ki: Gelin..."** Haydi buyurun...

Bu ifade aslında üstünlüğü ve değeri olan kimseler için kullanılır. Daha sonra bu kelime gelmesi istenen herkes için kullanılmaya başlandı. İleride En'am Sûresi'nde (6/151. âyette) buna dair daha etraflı açıklamalar gelecektir.

"... Çağıralım" buyruğu cezm mahallindedir. **"Oğullarımızı"** ifadesi, kız çocukların oğullarına "ebnâ: oğullar" denileceğine delildir. Çünkü Peygamber (sav), Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i getirdi; Hz. Fatıma onun arkasında, Hz. Ali de Hz. Fatıma'nın arkasından yürüyerek geldi. Hz. Peygamber de onlara: "Ben dua edersem siz de âmin deyiniz" diyordu. İşte yüce Allah'ın: **"Sonra... dileyelim"** buyruğunun anlamı budur.

İbtihâl dua ederken yalvarıp yakarmak, tazarruda bulunmak demektir. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Ebu Ubeyde ve el-Kisaî ise: Lânet okuyalım, anlamında olduğunu söylemiştir. İbtihâl, aslında dua ederken yakarışta lânet okumak olsun başka hususlarda olsun alabildiğine gayret göstermek, tazarru ve niyazını uzunca yapmak demektir. Şair Lebid der ki:

في كهولٍ سادةٍ من قومِه نظر الدهرُ إليهم فأبتهل

"Kavminden, efendi ve yaşlı başlı kimseler arasında (birlikte geldi)
Dehr (zaman) onlara baktı da ibtihâl etti."

Yani onların helâk edilmesi için (dua etmekte) alabildiğine gayret gösterdi.

Allah ona behletti, ona lânet etti, demektir. el-Behl de lânetlemek anlamındadır. Az miktardaki suya da "el-behl" denilir. Bir kimseyi kendi istediğiyle başbaşa bırakmak halinde (أبهلت بهلت) ile (بهله الله) denilir.

Ebu Ubeyde, Allah onu behletti'nin ona lânet etti, lânet etsin anlamında olduğunu söylemiştir.

İbn Abbas der ki: Burada sözü edilen kimseler, Necranlıların ileri gelenleri olan es-Seyyid, el-Âkib ve İbnu'l-Hâris'tir.

"... Allah'ın lânetinin yalancılara olmasını dileyelim."

2- Peygamberliğin Belgelerinden Birisi:

Bu âyet-i kerime, Muhammed (sav)'ın peygamberliğinin alâmetlerindendir. Çünkü Hz. Peygamber onları lânetleşmeye davet ettiği halde, bunu kabul etmediler. Bunların büyükleri olan el-Âkib'in, kendilerine; eğer lânetleşme isteğini kabul edecek olurlarsa bu vadinin onları yakmak üzere ateşle dolacağını belirtmesinden sonra cizyeyi kabul ettiler. Çünkü Muhammed (sav) Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir, demişti. Ve siz de biliyorsunuz ki o İsa hakkında açık ve kesin doğruyu getirmiştir. Bu sözleri üzerine Necranlılar Hz. Peygamber'le lânetleşmeyi kabul etmeyip kendi topraklarına her sene Safer ayında bin ve Recep ayında da bin elbise (toplam iki bin elbise) ödemek şartıyla geri döndüler. Rasûlullah (sav) da İslâm'a girmek yerine onlardan bu cizyeyi kabul ederek onlarla barış yaptı.[1]

3- Torun, Evlat Kabul Edilebilir mi?

Çoğu ilim adamı der ki: Hz. Peygamber'in Mübâhale esnasında Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin hakkında: **"Oğullarımızı ve oğullarınızı.. çağıralım"** buyruğu ile: "Şüphesiz benim bu oğlum seyyiddir"[2] buyruğu, Peygamber (sav)'ın iki oğlu" olarak adlandırılmaları onlara hastır. Başkaları için böyle birşey sözkonusu değildir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde her bir sebep ve her bir neseb koparılmış olacaktır. Benim nesebim ve sebebim müstesnâ." [3]

İşte bundan dolayı Şafiî mezhebine mensup kimi ilim adamı: "Filanın oğluna" diye vasiyette bulunup da eğer o kişinin kendi sulbünden oğlu yoksa fakat oğlunun oğlu yahut kızının oğlu varsa; o takdirde bu vasiyyet yalnızca oğlun oğlu için geçerlidir, kızın oğlu için geçerli olmaz. Aynı zamanda bu Şafiî'nin de görüşüdür. Buna dair daha geniş açıklamalar ileride yüce Allah'ın izniyle En'âm Sûresi (6/84-86. âyetler 2. başlıklarda) ile Zuhruf Sûresinde (43/28. âyet 3. başlıkta) gelecektir.

---

(1) İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 357-358

(2) *Buhârî*, Sulh 9, Ashâbu'n-Nebiyy 22, Fiten 20; *Ebû Dâvûd*, Sünne 12; *Tirmizî*, Menâkıb 30; *Nesâî*, Cumua 27; *Müsned*, V, 38, 44, 49, 51.

(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 272, VIII, 216, IX, 173, 174.

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ إِلٰهٍ إِلَّا اللّٰهُ ۚ وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

62. Doğrusu kıssanın hak ifadesi işte budur. Allah'tan başka ilâh yoktur. Şüphesiz ki Allah Azîzdir, Hakîmdir.
63. Şâyet yüzçevirirlerse şüphesiz ki Allah, fesad çıkaranları çok iyi bilendir.

Yüce Allah'ın: **"Doğrusu kıssanın hak ifadesi işte budur"** buyruğunda yer alan **"doğrusu... işte bu"** ile Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalara işaret edilmektedir. Buna **"kasas"** denilmesinin sebebi ise, kıssadaki anlamların birbirinin ardınca gelmesidir. Bu da arapların: "(فلان يقص أثر فلان): Filan kişi filan kişinin izini kaseder, yani takip eder, demelerinden alınmıştır.

"Allah'tan başka ilâh yoktur" buyruğundaki (من) te'kid için fazladan gelmiştir.

"Azîz" yani asla mağlub edilemeyen, **"Hakîm"**, hikmet sahibi olan demektir ki; buna benzer açıklamalar önceden geçmiştir. Hamd Allah'adır.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ
إِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ
دُونِ اللّٰهِ ۚ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

64. De ki: "Ey Kitap ehli! Hepiniz sizinle bizim aramızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi Rabler edinmesin." Eğer yüzçevirirlerse o vakit: "Şahit olunuz ki biz müslümanlarız" deyin.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kitap Ehli de Herkes Gibi Allah'tan Başkasına İbadet Edemez:
Yüce Allah'ın: **"De ki: Ey Kitap ehli.."** buyruğunda hitap, -el-Hasen, İbn

Zeyd ve es-Süddî'nin görüşüne göre- Necranlılaradır. Katade, İbn Cüreyc ve diğerlerinin görüşüne göre; Medine yahudilerinedir.

Onlara bu şekilde hitap edilmesinin sebebi, itaat hususunda kendi alimlerini rabler gibi bir konuma çıkartmalarından dolayıdır.

Burada hitabın bütün yahudi ve hıristiyanlara olduğu da söylenmiştir. Peygamber (sav)'ın Herakliyus'a gönderdiği mektubunda şöyle denilmektedir: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Rumların büyüğü Herakliyus'a. Selam hidâyete tabi olanlara. İmdi ben seni İslâm daveti ile davet ediyorum.

İslâm'a gir, kurtulursun. İslâm'a gir, Allah sana ecrini iki defa versin. Ve şâyet yüzçevirecek olursan o takdirde ırgat ve çiftçilerinin günahları sanadır. **"Ve ey Kitap ehli! Hepiniz sizinle bizim aramızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim... Şahit olunuz ki biz müslümanlarız, deyin."** Bu rivâyette lafız Müslim'e aittir.(1)

Sevâ' (eşit); kelimesi, adalet ve insaf demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Şair Züheyr de der ki:

أروني خُطّة لا ضَيْم فيها يُسَوّي بيننا فيها السَّواء

"Bana bir yol gösterin ki onda zillet ve haksızlık olmasın
Bununla aramızda eşitlik sağlansın."

el-Ferrâ der ki: "Adalet" anlamında (سِوًى وسُوًى) denilir. "Sin" harfi üstün okunursa (kelimenin sonu) medli (sevââ) şeklinde gelir. Şâyet esreli ve ötreli gelirse, o takdirde (gösterildiği şekilde) medsiz gelir. Yüce Allah'ın: "(مَكَاناً سُوًى): ***Eşit bir buluşma yeri"*** (Tâ-Hâ, 20/58) buyruğunda olduğu gibi. Yine (el-Ferrâ) der ki: Bu buyruk Abdullah (b. Mes'ud)'un kıraatinde: "(إلى كلمة عدل بيننا وبينكم): Sizinle bizim aramızda adaletli olan bir kelimeye" diye okumuştur. Ka'neb burada, "kelime" kelimesini "lam" harfi sakin olarak "kilme" şeklinde okuyarak "lam"ın harekesini "kêf"e vermiştir. Nitekim (karaciğer anlamına gelen) kebid kelimesini kibd şeklinde de okuruz.

Bu buyruğun anlamı şudur: Çağrıldığınız şeyi kabul edin. Bu ise haktan en ufak bir uzaklaşmanın sözkonusu olmadığı, dosdoğru ve adaletli bir sözdür. Yüce Allah bu sözü: **"Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim..."** buyruğu ile açıklamış bulunmaktadır.

(أَلَّا) buyruğundaki "(أن): Kelime"den bedel olmak üzere mecrurdur. Yahut da gizli bir mübteda takdir edilerek merfudur. Bu durumda ifadenin takdiri şöyle olur: Bu kelime: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim'dir. Ya da bu i'rabda mahalli olmayan müfesire (açıklayıcı) bir edattır. Bununla birlik-

(1) ***Buhârî***, Bed'u'l-Vahy 6, Cihâd 102, Tefsir 3. sûre 4; ***Müslim***, Cihâd 74; ***Müsned***, I, 262-263.

ler; "(نعبد): ibadet etmeyelim" buyruğu ile buna atfedilen edatlarda hem merfu olma hem de meczum olma hali caizdir. Bunun meczum olabilmesi (أن)'ın "yani" anlamına gelen müfesire olması halinde sözkonusudur. Nitekim yüce Allah: "(أَنِ ٱمْشُوا): *Yani yürüyün....*" (Sâd, 38/6) buyruğunda olduğu gibi. Ve bu durumda (لا) olumuzluk edatı cezmedici edat olur. Sibeveyh'in görüşü budur. Buna göre; (نعبد): İbadet etmeyelim haber olması mümkündür. Merfu olması halinde de anlamı: Biz ibadet etmeyiz... şeklinde olabilir. Yüce Allah'ın: ***"Onlar bilmezler mi ki, o kendilerine ne bir cevap verir ne de onlara bir zarar ya da bir fayda sağlayabilir"*** (Tâ-Hâ, 20/89) buyruğu da buna benzemektedir.

el-Kisaî ile el-Ferrâ ise şöyle demektedir: "(وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ): **Ve O'na birşey ortak koşmayalım ve kimimiz kimimizi** (rab) **edinmesin,**" şeklinde, sözün başında (أن) yokmuş gibi cezimli okumuşlardır.

2- Allah'tan Başka Rab Edinme Şekli:

"Ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi rabler edinmesin." Yani yüce Allah'ın helâl kıldığı dışında, hiçbir kimseyi herhangi bir şeyi helâl ya da haram kılma hususunda izlemeyelim, ardından gitmeyelim. Bu da yüce Allah'ın: ***"Onlar Allah'ı bırakıp alimlerini, rahiplerini.. rabler edindiler.."*** (et-Tevbe, 9/31) buyruğunu andırmaktadır. Yani onlar Allah'ın haram ve helâl kılmadığı şeyler ile ilgili olarak, alim ve rahiplerini haram ve helâl kılmalarını kabul etmek sûretiyle rableri ayarında tuttular. Bu da, Şer'î hiçbir delile dayanmayan mücerred istihsanı kabulün, batıl olduğunu göstermektedir. el-Kiyâ et-Taberî der ki: Apaçık dayanakları olmaksızın tayin etmiş olduğu ölçüler hususunda Ebu Hanife'nin istihsanları gibi. Ayrıca bu buyrukta: "Şer'î dayanağı açıklamaksızın imamın sözünü kabul etmek icabeder" diyen ve yine imamın, şeriatten dayanağını açıklamaksızın Allah'ın haram kıldığını helâl kılabileceğini kabul eden Rafızîlerin de görüşünü reddetmektedir.(1)

---

(1) Başlığın başından itibaren buraya kadarki açıklamalar; bütünüyle el-Kiyâ et-Taberî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 288'den nakledilmiştir.

Şafiî Mezhebine mensup usûl âlimleri ile fıkıh usûlünde kelâmcıların metodunu benimseyenlerin istihsânı reddettikleri, fıkıh usûlü ile ilgilenenlerin bildikleri bir husustur. Ancak burada, istihsânı reddedenlerin, istihsânı; kabuledenlerden farklı anladıklarını ve buna binaen reddettiklerini özellikle belirtelim. Tarafların yaklaşımları yakından takip edildiği taktirde, esasen red ve kabullerinin lafzî olmaktan öteye gitmediği görülür.

İmam Şafiî; "İstihsân ancak zevke binâen (keyfî) bir görüş belirtmedir" derken; kıyâsı delil olarak kabul eder, şartlarını ve keyfiyetini açıklar. (*er-Risâle*, 1388/1969 baskısından İstanbul 1985 tıpkı basımı, s. 219 v.d.)

İstihsân ise, Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin tarif ettiği gibi: "Müctehidin belli bir mesele hakkında hüküm verirken, -gerekli ve daha güçlü herhangi bir sebeb dolayısıyla- benzerleri hakkında hüküm verdiği yoldan başka bir (istidlâl) yolu(nu) izleyerek hüküm vermesidir." (M. E. Zehra, *Usuli'l-Fıkh*, Kahire, tarihsiz, s. 262).....

Erbâb kelimesi "rab" kelimesinin çoğuludur. Burada yer alan (دون) kelimesi de "başka" anlamındadır.

3- Siz, Yüzçevirseniz de Biz Müslümanız:

Yüce Allah'ın: **"Eğer yüzçevirirlerse"** yani davet olundukları şeyi kabul etmezlerse **"o vakit: Şahit olunuz ki biz müslümanlarız, deyin."** Yani İslâm dinine bağlı kalmak, bizim ayrılmaz vasfımızdır. Biz bu dinin hükümlerine uyan kimseleriz. Bu hususta Allah'ın üzerimizdeki lütuf ve nimetlerini itiraf eden kimseleriz. İsa olsun Üzeyr olsun melekleri olsun hiçbir kimseyi rab edinmeyiz. Çünkü İsa ve Üzeyr de bizim gibi birer insandır. Ve hepsi de bizim gibi sonradan yaratılmışlardır. Bizler Allah'ın bize haram kılmadığı birşeyi, rahipler haram kıldı diye haram kabul edemeyiz. O takdirde onları rab edinmiş oluruz.

İkrime de der ki: **"Edinmesin"** buyruğu secde etmesin, anlamındadır. Peygamber (sav)'ın zamanına kadar (insanların) birbirlerine secdelerinin caiz olduğu, fakat Peygamber (sav)'ın Hz. Muaz'ın kendisine secde etmek istemesi üzerine bunu nehyettiğini önceden açıklamış bulunuyoruz. Buna dair açıklamalar daha önceden Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Enes b. Malik'in de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü, birbirimize karşı eğilelim mi? diye sorduk, Hz. Peygamber: "Hayır" buyurdu. Dedik ki: Birbirimizle muânaka (kucaklaşma) yapalım mı? Yine: Hayır, fakat musafaha yapın" dedi.

Bunu İbn Mace Sünen'inde[1] rivâyet etmiştir.

Bu hususa dair daha fazla açıklamalar yüce Allah'ın izniyle ileride Yusuf Sûresi'nde (12/100. âyet 2. başlıkta) gelecektir.

Vâkıa Sûresi'nde de yüce Allah'ın izniyle Kur'ân-ı Kerîm'e yahut onun bir bölümüne taharetsiz dokunmaya dair açıklamalar gelecektir.[2]

..... Buna göre istihsân, daha derin bir kavrayışla kıyas'ın bir çeşididir. Bu manasıyla kıyası kabul eden bütün fukahâ istihsânı da -lafzan olmasa bile- fiilen kabul edip uygulayagelmişlerdir. İstihsânı reddedenler de esasen, mücerred hevâ ve heves ile bir hükmü diğerine tercih etmeyi reddetmişler; delile binâen yapılan tercihi ve kıyası İ. Şafiî dahil, kıyası kabul eden hiçbir ilim adamı reddetmemiştir.

Geniş bilgi için bakınız: Şafii, *er-Risâle,* aynı yer; Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûli's-Serahsi,* Beyrût, tarihsiz, II, 199 v.d.; Muhammed el-Hudarî, *Usûli'l-Fıkh,* Kahire 1389/1969, s. 334 v.d.; M. E. Zehra, *a.g.e.,* s. 262 v.d.; Dr. Seyyid Muhammed Mûsâ Tâvânâ, *el-İctihâd,* Kâhire, tarihsiz, s. 52 v.s...

(1) *İbn Mâce,* Edeb 15

(2) Görüldüğü kadarıyla burada böyle bir göndermeyi gerektiren bir husus yoktur.

يَـٰٓأَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَآجُّونَ فِىٓ إِبْرَٰهِيمَ وَمَآ أُنزِلَتِ التَّوْرَىٰةُ وَالْإِنجِيلُ إِلَّا مِنۢ بَعْدِهِۦٓ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾

65. Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin münakaşa ediyorsunuz? Halbuki Tevrat da İncil de ondan sonra indirilmiştir. Aklınız ermiyor mu?

Yüce Allah'ın: **"Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin münaşaka ediyorsunuz?"** buyruğundaki: "(لِمَ): **Niçin"** kelimesinin aslı: (لِما) şeklindedir. İstifham ile haberin arasındaki farkı göstermek üzere elif hazfedilmiştir.

Bu âyet-i kerime, yahudi ve hıristiyanların her birisinin, İbrahim'in kendi dinleri üzere olduğunu iddia etmeleri üzere nâzil olmuştur. Yüce Allah onları, yahudiliğin de hıristiyanlığın da ancak İbrahim'den sonra ortaya çıktığını belirterek yalanlamaktadır. İşte yüce Allah'ın: **"Halbuki Tevrat da İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir"** buyruğu bunu ifade etmektedir.

ez-Zeccâc der ki: Bu âyet-i kerime yahudi ve hıristiyanlara karşı getirilen en açık bir delildir. Çünkü Tevrat da İncil de ondan sonra indirilmiştir ve bunlarda bu dinlerden birisinin olsun adı geçmemektedir. Halbuki İslâm adı bütün kitaplarda vardır.

Denildiğine göre; İbrahim ile Mûsâ (ikisine de selam olsun) arasında bin yıl, Hz. Mûsâ ile Hz. İsa arasında da aynı şekilde bin yıl vardır.

"Aklınız ermiyor mu?" Sizin delilinizin çürüklüğünü, sözlerinizin de tutarsızlığını aklınızla kavrayamıyor musunuz?

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

هَـٰٓأَنتُمْ هَـٰٓؤُلَآءِ حَـٰجَجْتُمْ فِيمَا لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

66. Haydi siz, bilginiz olan şey hakkında münakaşa ettiniz diyelim. Ya bilginiz olmayan şey hakkında niçin münakaşa ediyorsunuz? Halbuki Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Yahudi ve Hıristiyanların Bilgisizce İddiaları:

"Haydi siz bilginiz olan şey hakkında münaşaka ettiniz diyelim." Yani Muhammed (sav) hakkında münakaşa ettiniz, kabul edelim. Çünkü onlar kitaplarında Hz. Peygamber'in niteliklerine dair buldukları bilgilerle onun peygamber olduğunu biliyorlar fakat bâtılı ileri sürerek onun hakkında tartışıyorlardı.

"Ya bilginiz olmayan şey hakkında niçin münakaşa ediyorsunuz?" Bundan kasıt da Hz. İbrahim'in yahudi veya hıristiyan olduğunu iddia etmeleridir.

Yüce Allah'ın: "(ها أنتم): **Haydi siz..."** buyruğunun aslı: (أأنتم) şeklindedir. Birinci hemze, benzeri olduğundan dolayı "he" harfiyle değiştirilmiştir. Bu şekildeki açıklama Ebu Amr b. el-Alâ ile el-Ahfeş'ten nakledilmiştir. en-Nehhâs: Bu güzel bir açıklamadır, der. Kunbul'un, İbn Kesir'den rivâyetine göre (medsiz olarak): (هعنتم) gibi, (هأنتم) diye okuduğunu nakletmektedir. Fakat bundan daha da güzeli "he" harfinin hemzeden bedel olmasıdır. O takdirde bunun aslı (أأنتم) şeklinde olur. Buradaki "he" harfinin tenbîh (uyarıp dikkat çekmek için) olup (أنتم)ın başına gelmiş olması ve çokça kullanım dolayısıyla "elif"in hazfedilmiş olması da mümkündür.

(هؤلاء) kelimesinin telaffuzu iki şekilde olur. Birincisi medli, ikincisi de medsiz (kasr)dır. Araplar arasında bunu medsiz okuyan vardır. Ebû Hatim şu beyiti nakleder:

لعمرك إنا والأحاليف هاؤلا لفي مِحنة أظفارها لم تُقلَّم

"Ömrün hakkı için bizler ve bizim bu antlaşmalılarımız
Tırnakları kesilmemiş bir mihnet (savaş) içindeyiz."

Buradaki: "(هؤلاء): **Siz o kimselersiniz ki"** edatı nidâ mahallindedir. Ey o kimseler! anlamındadır. Bunun "(أنتم): **Sizin"** kelimesinin haberi olması da mümkündür. O takdirde (أولاء) kelimesi (الذين) Kimseler, anlamında olur, ondan sonraki ifadeler de onun sılası olur.(1) Bununla birlikte "(أنتم): **Siz"** kelimesinin haberinin, **"münakaşa ettiniz"** buyruğu da olabilir.(2) Bu kelimeye dair açıklamalar daha önceden Bakara Sûresi'nde (el-Bakara, 2/31. âyet 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

2- Bilgisizce Tartışmak:

Âyet-i kerimede bilgisi olmayanlara tartışmanın ve konu ile ilgili yeterince araştırması bulunmayan kimsenin o konuda tartışmasının yasak kılındı-

(1) Buna göre de ifadenin anlamı şöyle olur: Sizler öyle kimselersiniz ki bilginiz olan şey hakkında tartıştığınız halde ne diye .... tartışıyorsunuz?
(2) Anlamı: İşte siz bilginiz olan hususlarda münakaşa ettiniz... şeklinde olur.

buna dair delil vardır. İşte yüce Allah: **"Haydi siz bilginiz olan şey hakkında mübahaşa ettiniz diyelim, ya bilginiz olmayan şey hakkında niçin mübahaşa ediyorsunuz?"** diye buyurmaktadır.

Bununla birlikte bilen ve yakîn sahibi olan kimsenin tartışacağına dair de emir varid olmuştur. Yüce Allah: ***"Ve onlarla en güzel yol hangisiyle onunla mücadele et"*** (en-Nahl, 16/125) diye buyurmaktadır.

Peygamber (sav)'dan rivâyete göre ona bir adam gelip oğlunun kendisinden olmadığını belirterek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, benim hanımım siyah bir çocuk doğurdu. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona: "Senin hiç devin var mı?" diye sorunca adam: Evet, diye cevap verdi. Hz. Peygamber: "Bu develer ne renk?" diye sorunca: Kırmızı diye cevap verdi. Hz. Peygamber tekrar: "Aralarında rengi siyaha çalanları da var mı?" diye sorunca adam: Evet dedi. Bu sefer Hz. Peygamber: "Peki, bu renkte olanlar nereden geldi?" diye sordu. Adam: Olur ki bir damarı çekmiş ve o renkte olmuştur. Bu sefer Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Senin bu çocuğun da bir damara çekmiş de böyle gelmiş olabilir."(1)

İşte bu, Rasûlullah (sav) tarafından tartışmanın gerçek mahiyetine dair verilmiş ve delil getirmenin açıklanmasını ortaya koyan oldukça önemli bir örnektir.

مَا كَانَ إِبْرٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾

67. İbrahim ne yahudi ne de hıristiyan idi. Fakat o Hanîf bir müslüman idi. O müşriklerden de değildi.

Yüce Allah, Hz. İbrahim'i yahudi ve hıristiyanların yalan iddialarından tenzih etti ve onun Hanîf olan müslümanlık üzere olduğunu, asla müşrik olmadığını beyan etti.

Hanîf ise: Allah'ı birleyen, hacceden, kurban kesen, sünnet olan ve kıbleye yönelen kimse demektir. Daha önce Bakara Sûresi'nde (2/135. âyette) bu kelimenin türediği köke dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Sözlükte ***Müslim*** ise yüce Allah'ın emrine zilletle boyun eğen, O'na itaat eden demektir. Yine Bakara Sûresi'nde (2/131. âyette) İslâm kelimesinin anlamı yeterince açıklanmış bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

(1) ***Buhârî,*** Talâk 26, Hudûd 41, el-İ'tisâm 12; ***Müslim,*** Li'ân 18-20; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 28; ***Tirmizî,*** Velâ 4; ***Nesâî,*** Talâk 46; ***İbn Mâce,*** Nikâh 58; ***Müsned,*** II, 233-234, 239, 279, 409.

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا ۗ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

68. Doğrusu İbrahim'e en yakın olanlar, elbette ki ona uyanlar, bu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin velisidir.

İbn Abbas der ki: Yahudilerin başkanlarının: "Allah'a yemin ederiz ya Muhammed, sen de bilirsin ki, insanlar arasında senden de başkalarından da İbrahim'in dinine en yakın olanlar bizleriz. Çünkü o yahudi idi ve sendeki bu durumun tek sebebi kıskançlıktır" demeleri üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

"Evlâ: En yakın"ın anlamı en layık, en çok hak sahibi demektir. Bunun yardım ve destek vermek sûretiyle olacağı söylendiği gibi, delil ile de olacağı söylenmiştir.

"Elbette ki" dini ve sünneti üzere olup **"ona uyanlar, bu peygamber"** tek başına ayrıca zikredilmesi ona tazim içindir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"O iki cennette meyve, hurma ve nar vardır."*** (er-Rahman, 55/68) buyruğunda olduğu gibi. Bakara Sûresi'nde bu türden açıklamalar yeterince geçmiş bulunmaktadır.

"Bu" kelimesi "(الذين): **lar"**a atf ile ref' mahallindedir. **"Peygamber"** ise **"bu"** kelimesinin sıfatı veya atf-ı beyandır. Şayet nasb ile okunsa, **"ona uyanlar"**daki "he" zamirine atf olmak üzere günlük konuşmada caiz olur.

"Allah da mü'minlerin velisidir." Yani onların yardımcısıdır. İbn Mesud'dan rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz her bir peygamberin sair peygamberlerden velileri vardır ve onlar arasından benim velim, atam ve Rabbimin Halili olan (İbrahim-as-)dır." Daha sonra Hz. Peygamber: **"Doğrusu İbrahim'e en yakın olanlar, elbette ki ona iman edenler, bu Peygamber ve iman edenlerdir..."** âyetini okudu.(1)

وَدَّتْ طَّائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ ۖ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

69. Kitap ehlinden bir taife sizi saptırmak istedi. Halbuki onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar da farkında değildirler.

(1) *Tirmizî*, Tefsir 3. sûre 3; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 292.

Bu âyet-i kerime Muâz b. Cebel, Huzeyfe b. el-Yemân ve Ammâr b. Yasir'i, Nadiroğulları ile Kurayza ve Kaynukaoğullarına mensup yahudilerin kendi dinlerine çağırmaları üzerine nâzil oldu. Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden pek çok kimse hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geri döndürmek isterler..."* (el-Bakara, 2/109) âyetine benzemektedir.

Bu görüşe göre "(مِنْ): **"...den"** teb'iz (kısmîlik) ifade etmektedir. Ayrıca bütün Kitap ehlinin böyle olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu edat cinsin beyanı için olur.

"Sizi saptırmak istedi"; yani İslâm dininden döndürmek, ona aykırı davranmak sûretiyle sizi masiyete sürüklemek istediler, demektir. İbn Cüreyc der ki: **"Sizi saptırmak istedi"** helâke götürmek istediler, anlamındadır. el-Ahtal'ın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

كُنْتَ الْقَذَى فِي مَوْجِ أَكْدَرَ مُزْبِدٍ قَذَفَ الأَتِيُّ بِهِ فَصَلَّ ضَلالا

"Nereden geldiği bilinmeyen selin aktığı ve
Helâk olup giden köpüklü bulanık bir dalgadaki çöp gibiydin."

"Halbuki onlar kendilerinden başkasını saptırmazlar" buyruğunda bir olumsuzluk ve bir olumluluk vardır.(1) **"... da farkında değiller."** Yani bizzat mü'minleri saptırma amacına ulaşamaycaklarını akledemiyorlar.

"Farkında değiller"in İslâm'ın doğruluğunu bilmiyorlar. Halbuki bunu bilmeleri onlar için bir farzdır. Çünkü bu konudaki deliller apaçıktır, belgeler gözkamaştırıcıdır; anlamında olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

70. Ey Kitap ehli! Kendiniz görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?

Katâde ve es-Süddî'den nakledildiğine göre; Kitaplarınızda bulunan âyetlerin doğruluğunu bilip durduğunuz halde... demektir.

Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Halbuki sizler, bunların benzeri olan ve bizzat kabul ettiğiniz peygamberlerin birtakım âyetlerini de görüp durmaktasınız.(2)

---

(1) Yani; "saptıramazlar" olumsuzluk, yalnız kendilerini saptırabilecekleri ifadesi de olumluluktur.

(2) Yani bu âyetlerin benzerlerini kabul ettiğinize göre, bunları da kabul etmelisiniz.

يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

71. Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile hakkı gizliyorsunuz?

"Karıştırmak" anlamı verilen ***el-lebs*** bir şeyi birşeye katıp karıştırmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/42 âyette) geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerime ile bundan önceki âyet-i kerime de (işaret edilen âyetle) aynı manadadır.

"Bile bile hakkı gizliyorsunuz" buyruğundaki **"gizliyorsunuz"**un sorunun cevabı; **"bile bile"**nin de hal yerinde bir cümle olması da mümkündür.(1)

وَقَالَتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذِىٓ اُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوٓا اٰخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾

72. Kitap ehlinden bir grup şöyle dedi: "Varın o mü'minlere indirilenlere, gündüzün erken saatlerinde iman edin, sonunda da inkâr edin. Belki onlar da dönerler."

Bu âyet-i kerime, Ka'b b. el-Eşref, Malik b. es-Sayf ve benzerleri hakkında nâzil olmuştur. Bunlar kavimlerinin ayak takımlarına: Gündüzün erken saatlerinde yani ilk saatlerinde iman edenlere indirilenlere iman edin, demişlerdi. **"Gündüzün ilk saatleri"**ne ***"vech"*** denilmesinin sebebi, en güzel vakit oluşundan dolayıdır ve gündüzün, ilk olarak, karşı karşıya, yüzyüze gelinen bölümlerinin erken dönemleri oluşu dolayısıyladır. Şair der ki:

وتُضِيءُ في وجهِ النهارِ منيرة كجُمَانةِ البحرِيّ سُلّ نِظامُها

"Günün erken saatlerinde aydınlık saçarak ışık verir
Denizcinin çıkardığı, ipi çözülmüş inci gerdanlık gibi."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

(1) Buna göre anlam şöyle olur: Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyorsunuz? Ve siz bilip durduğunuz halde hakkı da gizliyorsunuz.

من كـان مسـروراً بـمقتـل مـالـكٍ فـلـيـأتِ نـسـوتـنـا بـوجـه نـهـار

"Mâlik'in öldürülmesine sevinen kimseler
Gündüzün erken saatlerinde kadınlarınızın yanına gitsin."

Buradaki ("erken saatleri" anlamına gelen:) vech kelimesi zarf olarak nasb gelmiştir. "(آخرَه): **Sonunda"** kelimesi de böyledir. Katâde'nin görüşüne göre yahudiler bu işi, müslümanları şüpheye düşürmek için yaptılar.

"Taife" kelimesi ise topluluk, cemaat anlamına gelir. (طاف يطوف): Etrafında dönmek, dolaşmak'tan gelmektedir. Bazen belli bir grubun kendisi anlamında tekil için de kullanılabilir.

Âyetin anlamı da şudur: Yahudiler birbirlerine şöyle dediler: Siz günün erken saatlerinde Muhammed'e iman ettiğinizi açıklayınız. Sonra da akşama doğru onu inkâr ediniz. Sizler bu şekilde yaptığınız takdirde ona uyanlar, dini hakkında şüpheye düşer ve onun dinini bırakıp sizin dininize dönerler ve: Kitap ehli, onu bizden daha iyi bilir, derler. Bir diğer açıklamaya göre anlamı şudur: Günün erken saatlerinde Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılmasının hak olduğuna iman ediniz. Fakat günün son saatlerinde Kâ'be'ye doğru namaz kılmasını inkâr edip kâfir olunuz. Belki onlar sizin kıblenize geri dönerler. Bu şekilde açıklama, İbn Abbas ve başkalarından rivâyet edilmiştir.

Mukâtil de der ki: Anlamı şudur: Bunlar Muhammed (sav)'ın yanına günün erken saatlerinde geldiler ve daha sonra yanından dönüp sıradan olan insanlarına şöyle dediler: O haktır; ona tabi olunuz. Sonra da şöyle dediler: Hele bir Tevrat'a bakalım. Arkasından akşama doğru geri dönüp şöyle dediler: Biz Tevrat'a baktık; orada anlatılan bu değil. Onlar bu sözleriyle peygamberin hak olmadığını söylüyorlar ve sıradan kimselerin işin içinden çıkmaması isteğiyle onun hakkında şüphe uyandırmak istediler.

وَلَا تُؤْمِنُوٓا إِلَّا لِمَن تَبِعَ دِينَكُمْ ۗ قُلْ إِنَّ ٱلْهُدَىٰ هُدَى ٱللَّهِ أَن يُؤْتَىٰٓ
أَحَدٌ مِّثْلَ مَآ أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَآجُّوكُمْ عِندَ رَبِّكُمْ ۗ قُلْ إِنَّ ٱلْفَضْلَ بِيَدِ ٱللَّهِ
يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

73. "Kendi dininize uyanlardan başkasına inanmayın." De ki: "Gerçek hidâyet Allah'ın hidâyetidir." (Derler ki): **"Size verilenin bir benzerinin de başkasına verildiğine veya Rabbinizin katında onu size karşı delil getireceklerine** (de inanmayın)." **De ki: "Doğrusu lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir, Allah Vâsi'dir, Alîm'dir.**

Yüce Allah'ın: **"Kendi dininize uyanlardan başkasına inanmayın"** buyruğu bir nehiydir. Bu da Yahudilerin birbirlerine söyledikleri sözlerden bi ridir. Yani ileri gelenler avamdan olanlara böyle dediler.

es-Süddî der ki: Burdaki ifadeler Hayber yahudilerinin Medine yahudile rine söylediği sözlerden bir bölümdür.

Bu âyet-i kerime bu sûredeki en müşkil (anlaşılması zor) âyetlerden bi risidir. el-Hasen ve Mücahid'den rivâyet edildiğine göre âyet-i kerimenin an lamı şudur: "Ancak dininize uyanlara iman ediniz. Ve Rabbinizin nezdinde onların size karşı delil getireceklerine de inanmayınız. Çünkü onların delil ne hiçbir delil yoktur. Sizin dininiz onlardan daha bir sahih ve doğrudur.

Diğer taraftan buradaki: "(أن)...e" ile "(يحاجوكم): **Delil göstereceklerine"** buyrukları cer mahallindedir. Yani onların size karşı delil getirmelerine, yahut onların size karşı getirdikleri delillere inanmayınız, anlamındadır. Bu hususta onları tasdik etmeyiniz, çünkü onların delil diye ortaya koyabilecekleri birşeyleri yoktur.

"(Derler ki): **"Size verilenin bir benzerinin de başkasına verildiğine..."** Tevrat, men, selvâ, denizin yarılması ve buna benzer pek çok mucizelerin ve diğer üstünlüklerin başkalarına verileceğine de inanmayın, demektir. Bu durumda **"verildiğine"** buyruğu, **"veya Rabbiniz katında onu size karşı delil göstereceklerine"** buyruğundan sonra gelmesi gereken bir ifadedir. Ayrıca **"Gerçek hidâyet Allah'ın hidâyetidir"** buyruğu ise (yahudilere ait) iki söz arasında bir ara cümlesi (i'tiraz)dır.

el-Ahfeş der ki: Buyruğun anlamı şöyledir: Sizler dininize uyandan başkasına inanmayınız. Herhangi bir kimseye size verilenin benzerinin verileceğine de inanmayınız, onların size karşı delil getireceklerini de doğrulamayınız. Buna göre el-Ahfeş, bu ifadelerin atfedilmiş olduğu görüşündedir.

Bir diğer açıklamaya göre anlamı şöyledir: Herhangi bir kimseye bize verilen şeylerin benzerinin verileceği hususunda dininize uyanlardan başkasına inanmayınız. Buna göre buyruktaki istifham, yani (أن)deki hemzenin, soru edatı olarak uzatılması dolayısıyla hemzenin böyle okunması da söyledikleri inkârı (reddi) te'kid etmektedir. Ki onların söyledikleri söz: Kendilerine verilenin bir benzerinin başka bir kimseye verilmeyeceği şeklindedir. Zira yahudi ilim adamları onlara şöyle demişti: Size verilenin bir benzerinin verileceğine dair dininize tabi olandan başkasına inanmayınız. Yani size verilenin bir benzeri hiçbir kimseye verilmeyecektir. O halde bu ifadede de bir uyum (nesak) vardır ve (أن) ise edatı (أزيد ضربته): Sen Zeyd'i mi dövdün? şeklindeki ifadeyi merfu kabul edenlerin görüşüne göre de ref mahallindedir. Haberi ise hazfedilmiştir ki takdiri de şöyledir: Size verilenin bir benzerinin kimseye verileceğini tasdik yahut kabul eder misiniz? Yani doğrulanacak yahut da kabul olunacak bir türden başkalarına verilmiş birşey var mıdır? Bu

da, böyle bir şeyin olacağını tasdik etmeyiniz, doğrulamayınız anlamındadır.

Bununla birlikte (أن)ın, gizli bir fiil takdir etmek sûretiyle nasb mahallinde olması da caizdir. Nitekim: (أزيداً ضربته): Sen Zeyd'i mi dövdün? sözünde de böyle bir gizli fiil takdiri caizdir. Bu açıklama şekli Arapçada daha güçlü bir eğilimdir. Çünkü fiil ile istifham (soru sorma) daha uygundur. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Sizler böyle birşeyin başkasına verileceğini kabul ediyor musunuz? Yahut, böyle birşeyi yayar mısınız? Veya böyle bir şeyden söz eder misiniz? Ve buna benzer takdirî ifadelerdir.

İbn Kesir ile İbn Muhaysin ve Humeyd med ile okumuşlardır. Ebû Hâtim de der ki: (آن)nın med ile okunması; "(أَٱلْأَنْ) **...e mi?**" anlamındadır. Burada daha hafîf söyleyiş kastıyla harf-i cer olan "lâm" hazfedilmiş ve onun yerine hemze medli okunmuştur. Nitekim: "(أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ): ***O kişi mal sahibi oldu diye....***" (el-Kalem, 68/14) buyruğu da aynı şekilde; (أَلأن)...e diye mi, için mi? anlamındadır.

Yüce Allah'ın: **"Veya ... size karşı delil göstereceklerine"** buyruğun bu kıraate göre anlamı, mü'minlere hitaba bir yöneliştir. Yahut da "(أو): **Veya**" edatı (إِنْ) anlamında olur. Çünkü bu ikisi de şüphe ve ceza (karşılık) ifade eden edatlardır. Ve bunlardan birisi ötekinin yerine kullanılabilir. Bu durumda âyet-i kerimenin takdirî ifadesi şöyle olur: Ey mü'minler topluluğu onlar Rabbinizin nezdinde size karşı delil getirirler (diye) inanmayınız. O bakımdan ya Muhammed de ki: Şüphesiz asıl hidâyet, Allah'ın hidâyetidir ve biz o hidâyet üzereyiz.

Bu edatı medsiz olarak okuyanlar da derler ki: Buyruğun başındaki birinci nefiy onların: **"İnanmayınız"** sözlerindeki inkârlarını göstermektedir. Yani yahudi alimleri onlara şöyle dediler: Size verilenin bir benzerinin herhangi bir kimseye verileceğine inanmayınız.

Yani onların ne imanları vardır, ne de size karşı ileri sürebilecekleri bir delilleri. Bu şekilde ilim, hikmet, Kitap delil, men selva, denizin yarılması ve buna benzer üstünlükler ve ikramları ihtiva eden manaya atıfta bulunulmaktadır. Bunun da anlamı şudur: Bütün bunlar ancak size verilmiş şeyler olabilir. Sizin dininize tabi olanlar dışında, size verilenlerin benzerinin herhangi bir kimseye verileceğine inanmayınız.

Bu okuyuşa göre ifadede bir takdim ve tehir vardır ve "lâm" da fazladan gelmiştir.

İfadede istisnâ olduğunu kabul eden de bu istisnayı birincisinden yapmamaktadır. Aksi takdirde böyle bir ifade caiz (uygun ve yerinde) olamaz.

(أَحَدٌ): **Kimse"** kelimesinin gelmesi, sözün başının nehiy oluşundan dolayıdır. O bakımdan bu da (أن)ın sılasına dahildir. Zira bu da menfi olan fiilin mef'ulüdür. Ve bu edat cerr'i gerektiren bir durum olmadığından dolayı nasb mahallindedir.

el-Halil der ki: Bu, hazf edilmiş ve cerri gerektiren edat dolayısıyla cer mahallindedir. Şöyle de denilmiştir: Burada "lâm" fazladan gelmiş (bir cer) edatı değildir. "(تُؤْمِنُوا): **İman etmeyiniz"** ifadesi de; ikrar etmeyiniz, anlamındadır.

İbn Cüreyc der ki: Buyruğun anlamı şudur: Sizden herhangi bir kimseye size verilenin benzeri verilir korkusuyla siz, dininize uyandan başkasına inanmayınız. Bir diğer görüşe göre anlamı şöyledir: Siz Kitabınızda bulunan Muhammed (sav)'ın niteliklerini, sizin dininize uyanlardan başkasına bildirmeyiniz ki, bu, putlara tapanların onu tasdik etmelerine götüren bir yol olmasın.

el-Ferrâ da der ki: Yahudilerin sözlerinin yüce Alah'ın naklettiği: **"Başkasına inanmayın"** buyruğu ile sona ermiş olması da mümkündür. Bundan sonra yüce Rabbimiz Muhammed (sav)'a şöyle buyurmaktadır: **"De ki: Gerçek hidâyet Allah'ın hidâyetidir."** Yani asıl gerçek açıklama yüce Allah'ın açıklamasıdır ki: **"Size verilenin bir benzerini(n) de başkasına"** verilmeyeceği hususu yani size verilenin benzerinin kimseye verilmeyeceği hususu apaçıktır. Bu durumda "(لا) şeklindeki olumsuzluk edatı, (أن)den sonra takdir edilmiş gibidir. Yani "(لئلا يؤتى): **Verilmeyeceğine** (inanın)" şeklindedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا): *Allah size saparsınız diye açıklar*" (en-Nisa, 4/176), sapmıyasınız diye açıklar, anlamındadır. Bundan dolayı bu ifade arasında: "(أحد): **Kimse"**nin girmesi uygun düşmüştür. Ayrıca: "(أو): **Veya"** kelimesi de; "(حتى): ... e kadar" ve: "(إلا أن): Ancak ...e" anlamındadır. Nitekim şair İmruu'l-Kays şöyle demiştir:

فقلتُ لـه لا تَبْـكِ عَيْنُـك إنّمـا نحـاول مُلكـاً أو نـمـوتَ فنُعـذَرا

"Ona şöyle dedim: Gözün ağlamasın; çünkü bizler
Ya bir devlete konmaya çalışıyoruz yahut ölürüz ve mazur görülürüz."

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

وكـنـتُ إذا غَـمَـزْتُ قَـنَـاةَ قـوم كـسـرتُ كُعُـوبَـهـا أو تـسـتـقـيـمـا

"Ben bir kavmin mızraklarına bir işarette bulunursam,
Topuklarını kırarım yahut doğrulurlar" (1)

Arapların: (لا نلتقي أو تقوم الساعة): (Ya) bir araya gelmeyiz yahut Kıyamet kopar" sözleri de buna benzemektedir. Bu ise: ...ceye kadar (bir araya gelmeyiz), anlamına gelir.

(1) Kısaca şu demektir: "Bir kavmin bana karşı sertliğini görürsem, ben de ya o sertliklerini yumuşatırım yahut da doğrulurlar." Her iki beyit de "veya" anlamına gelen "ev"den sonra gelen muzari fiilin nasb edilmesine delil gösterilmiştir. (*Lisânu'l-Arab*, V, 389).

el-Kisaî'nin görüşü de böyledir.

el-Ahfeş'e göre ise bu edat; "(وَلَا تُؤْمِنُوا): **İnanmayın"** buyruğuna atfeden bir edattır ki, bu tür açıklama önceden geçmiş bulunmaktadır. Yani onların öyle bir inançları da, delilleri de yoktur. Bu da manaya bir atıftır.

Âyet-i kerimenin bütünüyle yüce Allah'ın mü'minlere hitabı şeklinde olması ihtimali de vardır. Bu da onların kalplerine sebat vermek ve basiretlerini artırmak maksadıyla yapılmış bir hitaptır ki, bundan maksat, yahudilerin işleri içinden çıkılmaz göstermeleri ve dinleri ile ilgili onlara karşı yalan söylemeleri halinde şüpheye düşmelerini önlemektir. Bu takdirde âyet-i kerimenin anlamı şöyle olur: Ey mü'minler topluluğu, sizler dininize uyanlardan başkasına inanmayınız ve size verilen lütuf ve dinin benzerinin herhangi bir kimseye verileceğine de inanmayın, size muhalefet edenlerin Rabbiniz hususunda, dininiz hakkında size karşı delil getirebileceklerine yahut buna güç yetirebileceklerine de inanmayınız, tasdik etmeyiniz. Şüphesiz gerçek hidâyet Allah'ın hidâyetidir ve muhakkak bütün lütuf Allah'ın elindedir.

ed-Dahhâk der ki: Yahudiler dediler ki: Bizler dinimiz hususunda bize muhalefet edenlere karşı Rabbimiz huzurunda delil getirip (hasımlarımızı) mağlub edeceğiz. Yüce Allah bununla onların delilleri çürütülenler ve azab edilenler olacaklarını, buna karşılık üstün gelenlerin de mü'minler olacağını açıklamakta ve Kıyamet gününde onların ileri sürecekleri iddialara karşı delil getirilip susturulacaklarını beyan etmektedir. Rasûlullah (sav)'dan ulaşan haberde de şöyle buyrulmaktadır: "Yahudiler ve hıristiyanlar Rabbimiz nezdinde bize karşı delil getirecekler ve diyecekler ki: Sen bize tek bir ecir verdin, onlara ise iki ecir verdin. Yüce Allah şöyle buyurur: Peki, ben haklarınızdan birşey eksilterek size zulmettim mi? Onlar: Hayır, diyecekler. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyuracak: İşte bu Benim lütf-u keremimdir, Ben onu dilediğime veririm."(1)

İlim adamlarımız der ki: Şâyet onlar, bunun Allah'ın lütfundan dolayı bize verildiğini bilselerdi Rabbimiz nezdinde bize karşı delil getirmeye kalkışmazlardı. Yüce Allah böylelikle Peygamberine şunu bildirmektedir: Onlar Kıyamet gününde Rabbiniz nezdinde size karşı delil getireceklerdir.

Daha sonra şöyle buyurmaktadır: Şimdi onlara de ki: **"Doğrusu lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir, Allah Vasi'dir, Âlîmdir."**

İbn Kesir: "(أَنْ يُؤْتَى): **Verildiğine"** buyruğunu; (آَنْ يُؤْتَى) şeklinde medli olarak ve soru olmak üzere okumuştur. (Buna göre anlamı şöyle olur: Verileceğine inanır mısınız?")

Nitekim şair el-A'şâ şöyle demektedir:

---

(1) *Buhârî*, Mevâkît 17, İcâre 9, Enbiyâ 50, Fedâilu'l-Kur'ân 17, Tevhîd 31, 47; *Tirmizî*, Edeb 82; *Müsned*, II, 6, 111, 121, 129.

اأنْ رأت رجُـلاً أعْـشـى أضَـرَّ بِـهِ رَيْبُ المَنُـون ودهْـرٌ مُتْبِـلٌ خَبِـلُ

"Bir gözü kör, kötü zamanın hastalıklı ve sevindirici bir tarafı bulunmayan Bir ömrün sıkıntıya düşürdüğü bir adam gördü diye mi?"

Diğerleri ise haber olmak üzere medsiz olarak okumuşlardır. Said b. Cübeyr ise nefiy anlamını vermek üzere hemze'yi esreli olarak; (إن يؤتى): **Verilmez"** diye okumuştur. O vakit bu da el-Ferrâ'nın da dediği gibi yüce Allah'ın sözleri cümlesinden olur. Anlamı da şöyle olur: Ya Muhammed de ki: Asıl hidâyet Allah'ın hidâyetidir. Size verilenin bir benzeri kimseye verilmez; yahut onlar Rabbinizin katında onu size karşı delil gösteremezler. Yani yahudiler batıl yolla size karşı mücadele vererek; biz sizden daha faziletliyiz, diyemezler.

Yüce Allah'ın; "(أو يحاجوكم): **Veya... size karşı delil gösterecekleri"** buyruğunun mansub olması, mahzûf (أن) iledir. "(أو) **veya"** da (حتى) ve (إلاّ أن) anlamında ise; (أن) edatı gizli kabul edilir.

el-Hasen ise "te" harfini esreli, "ye" harfini de fetha'lı olarak; kimsenin kimseye size verilenin benzerini vermesi... anlamında okuyarak; mef'ulu hazfetmiş olmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Gerçek hidâyet Allah'ın hidâyetidir"** buyruğunun açıklanması ile ilgili olarak iki görüş vardır:

1- Hayra iletmek ve yüce Allah'ın nurunu göstermek, aziz ve celil olan Allah'ın elinde olup, o nuru peygamberlerine verir. Bu bakımdan sizin dışınızda sizden herhangi bir kimseye size verilenin benzerinin verilmesini inkâr edip böyle birşey olmaz, demeyin. Şâyet bunu inkâr edecek olurlarsa sen de onlara: **"Doğrusu lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir"** de.

2- De ki: Şüphesiz hidâyet, Allah'ın mü'minlere vermiş olduğu Muhammed (sav)'ı tasdik etmektir, başkası değildir.

İşarî tefsir yapanların kimisi bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Siz ancak halinize ve yolunuza uygun düşenlerle birlikte olunuz, oturup kalkınız. Çünkü size muvafakat etmeyen, size murafakat etmez. (Size uygun düşmeyen, size arkadaşlık etmez.)

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

74. Dilediğine rahmetini tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir.

Yani O, dilediğine peygamberliğini ve hidâyetini tahsis eder. Bu açıklama el-Hasen, Mücahid ve başkaları tarafından nakledilmiştir. İbn Cüreyc der ki: O dilediğine İslâm'ı ve Kur'ân'ı tahsis eder. Ebu Osman da der ki: Yüce Allah bu buyruğunu gâyet mücmel bir ifade ile zikretmiştir ki, bununla beraber Allah'ın rahmetini ümit etmek ve ümit etmeye devam edilsin ve ondan korkanlar da korkmayı sürdürsün.

"Allah büyük lütuf sahibidir."

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ
تَاْمَنْهُ بِدِيْنَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَآئِمًا ۗ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
قَالُوْا لَيْسَ عَلَيْنَا فِى الْاُمِّيّٖنَ سَبِيْلٌ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿٧٥﴾

75. Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona kantarla emanet bıraksan onu sana öder. Öylesi de vardır ki, ona bir tek altın emanet etsen bile tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Bu, onların: "Ümmîler hakkında bize karşı bir sorumluluk yoktur" demelerindendir. Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylemektedirler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Kıraate Dair Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: **"Kitap ehlinden"** Abdullah b. Selâm gibi **"öylesi vardır ki ona kantarla emanet bıraksan onu sana öder. Öylesi de vardır ki, ona bir tek altın emanet etsen bile.. onu sana ödemez."** Bununla da Yahudi Finhâs b. Âzûrâ kastedilmektedir. Bir kişi ona bir dinar emanet bırakmıştı da emanetine ihanet etmişti. Bununla Kâb b. el-Eşref ve arkadaşlarının kastedildiği de söylenmiştir.

İbn Vessab ile el-Eşheb el-Ukaylî: (مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ): **Kendisine... emanet bıraksan"** buyruğunu (مَنْ إِنْ تِيْمَنْه) şeklinde "nûn" harfi üstün olması gerekirken; "(نِستعين): **Yardım dileriz"** diye (nûn'u esreli) okuyanlar gibi okumuştur ki; bu da Bekr ve Temîmlilerin şivesidir. Abdullah: *"Yusuf hakkında niye bize güvenmiyorsun?"* buyruğunu "(مالك لَا تِيْمَنَّا على يوسف) te'menne'deki hemze yerine tîmenne diye okumuştur. Diğerleri ise "elif"i (hemzeli) ola-

rak okumuşlardır. Nâfi' ve el-Kisaî (يُؤَدِّهِ) şeklinde **onu öder"** kelimesini idrâc (seri okuyuş) halinde (يؤدِّ هِي): şeklinde, "yâ"lı okur.

Ebu Ubeyd der ki: Ebu Amr, el-A'meş, Âsım ve Hamza, Ebu Bekr'in rivâyetinde "he"yi ittifakla vakfe ile (sâkin) olarak ve: "(يؤدّهْ إليك): **Onu sana öder"** diye okumuşlardır.

en-Nehhâs der ki: "He" harfinin sakin olarak okunması bazı nahivcilere göre ancak şiirde kabul edilebilir. Bazıları ise hiçbir şekilde kabul etmezler ve bu şekilde okuyanın hatâ ettiği, böylelerinin "he" harfinin sakin okunacağını kabul etmekle yanıldıklarını söylemişlerdir. Ancak Ebu Amr hakkında böyle birşey düşünülemez. O bundan daha üstündür. Ondan gelen sahih rivâyete göre o, "he" harfini esreli okurdu. Bu da Yezîd b. el-Ka'ka'ın kıraatıdır. el-Ferrâ der ki: Kimi Araplar, kendisinden önceki harf harekeli olduğu takdirde "he"yi sakin çıkarırlar ve: "(ضربتهْ ضرباً شديداً): Onu şiddetlice vurdum" derler. Tıpkı "entum, kuntum: siz, idiniz" harflerindeki "mim"i sakin telaffuz ettikleri gibi. Halbuki bunların aslı merfudur. Şairin söylediği gibi:

لـمـا رأى ألاّ دَعَـهْ ولا شِـبَـعْ مـال إلى أرْطَـاةِ حِقْفٍ فـاضـطَجـعْ

"Rahat da olmadığını karnının da doymayacağını görünce
Karnını kum yığınındaki ağaca doğru verip yattı."

Şöyle de denilmiştir: Böyle bir yerde "he" harfinin sakin okunması cezm mahallinde olduğundan dolayıdır. Bu ise (fazladan gelen) "el-Yâ ez-zâhibe"dir.

Ebû Münzir, Sellâm ile ez-Zührî de "vav"sız ve "he" harfini ötreli olarak (يؤدّهُ) şeklinde okumuşlardır. Katade, Humeyd ve Mücahid ise idrâc halinde (يؤدُّهُو) şeklinde, "vav"lı okumuşlardır. Bunun için "vav" harfinin seçilmesinin sebebi, "vav"ın dudaktan, "he" harfinin mahreç itibariyle uzak olmasıdır.

Sibeveyh der ki: Müzekkerde "vav" müennesteki "elif" durumundadır. Bunun yerine "ya" harfi getirilebilir. Çünkü "ya", eğer önceki harf esreli, yahut "ya" ise daha hafif söylenir. Sonra da "ya" hazfedilir, geriye esre kalır. Çünkü fiil merfu iken "ya"nın hazfedildiği olur. O bakımdan burada olduğu gibi bırakılmıştır.

2- Kitap Ehlinin Güvenilir Olan ve Olmayanları:

Yüce Allah, kitap ehli arasında hainlik edenlerin de, güvenilir olanların da bulunduğunu haber vermektedir. Mü'minler ise bunu ayırdedemezler. O bakımdan onların hepsinden uzak durmak gerekir. -Mü'minlerin de bu durumda olmasına rağmen- özellikle kitap ehlinin sözkonusu edilmesi, onlarda hainliğin daha çok oluşundan dolayıdır. O bakımdan bu konudaki ifade onların çoğunluğuna göre kullanılmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Kıntar" (kantar)'a dair açıklama daha önce (Âl-i İmrân, 3/14. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Dinar"a gelince; dinar yirmidört kırat, bir kırat ise orta büyüklükte üç tane arpadır. O halde dinar toplam olarak yetmiş iki arpa tanesidir. Bu konuda icma vardır.(1)

Çok miktardaki malı gereği gibi koruyup onu tastamam ödeyen kimsenin, az olanı da bu şekilde ödeyeceği öncelikle sözkonusudur. Az miktarda hainlik eden ve vermeyen bir kimsenin daha çok miktarda hainlik yapma ihtimali daha yüksektir. İşte bu "mefhûmu'l-hitâb"ı(2) kabule dair en açık delildir. Bu konuda ilim adamları arasında oldukça görüş ayrılıkları vardır ki usul-u fıkıh'da bundan söz edilir.

Yüce Allah, bir kısmı emaneti tastamam ödeyen, diğeri ise onun tepesine dikilip durmadıkça ödemeyen olmak üzere iki kısım sözkonusu etmektedir. Ancak, insanlar arasında tepesinde dikilip dursan dahi yine ödemeyen kimseler de vardır. Yüce Allah'ın sadece bu iki kısımdan söz etmesi, çoğunlukla görülen ve mutad olanın bunlar olduğundan, üçüncü kısma ise az rastlanıldığındandır. O bakımdan burada ifade çoğunluk hakkındadır.

Talha b. Musarrif ile Ebu Abdurrahman es-Sülemî ve başkaları: (دُمْتَ): **Durmadıkça"** "dâl" harfini esreli olarak okumuşlardır. Bu şekildeki iki okuyuş, iki ayrı şivedir. Esreli okuyuş Ezd es-Serât'lıların şivesidir.

Bu okuyuş (دِمْتَ تدام)'dan; (خفت تخاف) gibi gelmektedir. el-Ahfeş ise şaz olarak (دِمت تدوم) diye nakletmiştir.

3- Borçlunun Yakın Takibi:

Ebu Hanife, borçlunun yakından takip edilmesine dair görüşüne yüce Allah'ın: **"Tepesine dikilip durmadıkça..."** buyruğunu delil göstermektedir. Diğer ilim adamları ise bunu kabul etmezler. Buna dair açıklamalar ise önceden Bakara Sûresi'nde (2/280. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Bizim (mezhebimize) mensup olan) Bağdatlı ilim adamlarımızın bazısı borçluların hapsedileceğine yüce Allah'ın: **"Öylesi de vardır ki, ona bir tek altın emanet etsen bile tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez"** buyruğunu delil göstermişlerdir. Bu şekildeki bir borçluyu takip etmek ve onun tasarrufunu engellemek, alacaklıların hakkı olduğuna göre; onun hapsedilmesi de caizdir.

---

(1) M. Necmuddin el-Kürdi, ***Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri,*** terceme: İ. Tüfekçi, Burûc Yayınevi, İstanbul 1996, s. 58 v.d.

(2) **Mefhûmu'l-muhâlefe** diye de bilinen ve lafzın manaya delâlet şekillerinden biri kabul edilen bu delâlet şekli şöylece tarif edilmiştir: "Lâfzın sözkonusu ettiği hallere dair hükmün muhalifinin (aksinin), sözkonusu etmediği husus hakkında sabit olmasıdır." Delil olması ve halleri usûl âlimleri arasında oldukça ihtilâflı bir konudur. Fıkıh Usûlüne dair kaynakların Delâletler bahsinde bu delâlet şekli de ele alınır.

Yüce Allah'ın: **"Tepesine dikilip durmadıkça"** buyruğunun; yüzünü kendisine gösterip senden çekinip utanmadıkça; anlamına geldiğini de söylemişlerdir. Çünkü haya gözlerdedir. Nitekim İbn Abbas (ra)'ın şu sözüne dikkat edelim: Gözleri görmeyen bir âmâdan bir ihtiyacımızı gidermesini istemeyiniz, çünkü haya gözlerdedir. Sen kardeşinden bir ihtiyacını gidermesini isteyecek olursan senden utanıp da onu görmesi için yüzünü ona göster ve ona bak.

"Dikilip durmadıkça"nın, onun peşine takılıp yanından ayrılmadıkça anlamına olduğu da söylenmiştir. Çünkü sen onu takibe ara verecek olursan, senin kendisindeki alacağını kabul etmez. **"Tepesine dikilip durmak"**la bizzat durmanın kendisini değil de devamlı istemenin kastedildiği de söylenmiştir.

"Dinar" kelimesinin aslı "dinnar"dır. Çokça kullanıldığı için kelimenin hafifletilmesi arzusuyla iki "nûn"dan birisi "ya"ya dönüştürülür. Buna delil ise, bu kelimenin çoğulunun "denânîr"; küçültme isminin ise "duneynîr" şeklinde gelmesidir.

4- Emanetin Değeri:

Emanetin dindeki yeri ve önemi pek büyüktür. -Müslim'in Sahih'inde belirtildiği gibi-[1] emanetin, rahim ile birlikte Sırat'ın iki tarafına dikilmesi yerinin ve öneminin büyüklüğünü gösterir. Bu ikisini koruyanlar müstesna kimsenin Sırat'ı geçmeye imkânı olmaz. Müslim, Huzeyfe'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (sav) bize emanetin kaldırılışından söz ederek buyurdu ki: "Kişi uykusuna dalar ve emanet de kalbinden alınır."[2] Bu hadis-i şerif bütünüyle Bakara Sûresi'nin baş taraflarında geçmiş bulunmaktadır. (Bk. el-Bakara, 2/7. âyet, 5. başlıkta).

İbn Mace rivâyet ediyor: Bize Muhammed b. el-Musaffâ anlattı, bize Muhammed b. Harb, Said b. Sinan'dan anlattı, Said bize Ebu ez-Zâhiriyye'den o Ebu Şecere Kesir b. Murre'den, o İbn Ömer'den naklettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak aziz ve celil olan Allah bir kulu helâk etmek istedi mi ondan hayayı çekip alır. Ondan hayayı çekip aldı mı, artık sen onun ancak buğzeden ve buğzedilen kimse olduğunu görürsün. Sen onu ancak buğzeden ve buğzedilen olarak gördün mü, artık emanet de ondan çekilip alınır. Emanet ondan çekilip alındı mı, sen onun ancak hain ve hainlik yapan olarak bilinen bir kimse olduğunu görürsün. Bu şekilde onun hain ve hainlik yaptığı bilinen bir kimse olarak gördün mü, artık rahmet de ondan çekilip alınır. Bu sefer sen onu ancak koğulmuş ve lânete uğramış ola-

(1) *Müslim*, İman 329.
(2) *Buhârî*, Fiten 13, Rikaak 35; *Müslim*, İman 230; *Tirmizî*, Fiten 17; *İbn Mâce*, Fiten 27; *Müsned*, V, 383.

rak görürsün. Onu koğulmuş ve lânete uğramış olarak da gördün mü, bu seler İslâm'ın boyunduruğu ondan çekilip alınır.(1)

Yine Bakara Sûresi'nde Hz. Peygamber'in: "Sana emanet verene emanetini tastamam öde ve sana hainlik edene sen hainlik etme"(2) buyruğunun ne anlama geldiğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.(3) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Bu Âyet-i Kerime Kitap Ehli İçin Bir Övgü müdür?

Bu kanaate sahip olanların aksine -bu âyet-i kerime'den kitap ehli'nin bir bölümünün olsun, âdil olduğu anlamı çıkmaz. Çünkü müslümanların fasıkları arasında bile emanetleri tastamam yerine getiren, pek çok mala karşı güvenilir olan, bununla birlikte de bundan dolayı yine de adaletli sayılmayan kimseler bulunabilmektedir. Çünkü adaletin ve şehadetin yolu için karşılıklı ilişkiler ve malda emanetin gereğini yerine getirmek yeterli değildir. Nitekim kitap ehlinin: **"Ümmîler hakkında bize karşı bir sorumluluk yoktur"** dediklerine dikkat etmemiz gerekir. Peki, bizim mallarımızın, namusumuzun kendisi için bir vebal olmaksızın mübah olduğuna inanan bir kimse nasıl adaletli olabilir, nasıl adil olduğu söylenebilir? Şâyet onların adaletli kabul edilmeleri için bu kadarı yeterli olsaydı onların müslümanların aleyhindeki şahitliklerinin kabul edilmesi gerekirdi.

6- Kitap Ehlinin Emanete Riâyet Etmeme Gerekçeleri:

Yüce Allah'ın: **"Bu, onların"** yani yahudilerin **"ümmîlere karşı bize bir sorumluluk yoktur, demelerindendir."** Denildiğine göre yahudiler müslümanlarla alışveriş yaptıklarında: Bizim ümmiler hakkında aleyhimize bir yol yoktur -yani onlara zulmetmemizde bir vebal olmaz.- Çünkü onlar bize muhalefet ediyorlar, diyorlardı. Hatta bunun Kitaplarında bulunduğunu dahi iddia ediyorlardı. Yüce Allah da onları yalanladı ve onların sözlerini reddederek (bir sonraki âyette) *"Hayır,"* diye buyurdu. Yalan söylemeleri ve müslümanların mallarını helâl kabul etmeleri dolayısıyla onların aleyhlerine bir yol var."

Ebû İshak ez-Zeccâc der ki: Burada ("Hayır" anlamına gelen: "belâ" buyruğuyla) söz tamamlanmaktadır. Daha sonra yüce Allah: **"Kim ahdini yerine getirir ve sakınırsa..."** diye buyurmaktadır.

Denildiğine göre; yahudiler bedevî araplardan bazı mallar borç almışlardı. Bu hak sahipleri İslâm'a girince yahudiler: Sizin bizden bir alacağınız yok-

(1) *İbn Mâce*, Fiten 27.
(2) *Ebû Dâvûd*, Buyû' 79; *Tirmizî*, Buyû' 38; *Dârakutnî*, III, 35; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 46; Beyhakî, *es-Sünen*, X, 457.
(3) el-Bakara, 2/194. âyet, 3. başlık

tur. Çünkü sizler dininizi terkettiniz. O bakımdan bizden alacaklarımız da düştü, dediler ve Tevrat'ın hükmünün de böyle olduğunu iddia ettiler. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ümmîler hakkında bize karşı bir sorumluluk yoktur"** şeklindeki sözlerini reddetmek üzere **"hayır"** diye buyurmaktadır. Yani durum sizin dediğiniz gibi değildir. Daha sonra yeni bir cümleye başlayarak: **"Kim ahdini yerine getirir ve sakınırsa"** şirkten uzak durursa artık o kimse yalancılardan olmaz, aksine Allah ve Rasûlü onu sever, diye buyurmaktadır.

7- Zımmîlere Hainlik:

Adamın birisi İbn Abbas'a: Biz kasten zimmet ehli mallarından bir tavuk, bir koyun alır ve bu konuda bizim için bir sakınca yoktur, deriz. İbn Abbas ona şöyle der: Bu kitap ehlinin: **"Ümmîler hakkında bize karşı bir sorumluluk yoktur"** demelerine benzer. Şunu bilin ki zımmîler cizyeyi ödedikleri takdirde gönülleri hoşluğu ile olmadığı sürece malları size helâl olmaz. Bunu Abdurrezzak, Ma'mer'den o Ebu İshak el-Hemdanî'den o Sa'saa'dan: Adamın birisi İbn Abbas'a dedi... diyerek zikretmektedir.(1)

8- Bile Bile Allah'a Karşı Yalan Söylemek:

Yüce Allah'ın: **"Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylemektedirler"** buyruğu, kâfirin, şehadeti kabul edilebilecek bir konuma getirilmeyeceğini göstermektedir. Çünkü yüce Allah, kâfirleri çok yalancı olmakla nitelendirmiştir.

Ayrıca bu buyruk, Allah'ın haram ve helâl kıldığından başka şeyleri haram ve helâl kılarak bunu şeriatin bir bölümü gibi kabul eden kâfirlere bir red de ihtiva etmektedir. İbnu'l-Arabî der ki: Bundan da şu çıkar: Delile dayalı olmaksızın istihsân ile hükmedenin bu kanaati red olunur. Bununla beraber ben kıble ehlinden herhangi bir kimsenin böyle birşey söylediğini de bilmiyorum.

Haberde nakledildiğine göre bu âyet-i kerime nâzil olunca Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Cahiliye döneminde olup da şu ayaklarımın altında olmayan hiçbir şey yoktur. Bundan emanet müstesnâdır. Çünkü emanet iyi olana da kötü olana da eksiksiz olarak ödenir."(2)

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِيْنَ﴿٧٦﴾

76. Hayır! Kim ahdini yerine getirir ve sakınırsa şüphe yok ki Allah sakınanları sever.

(1) Suyûtî, *el-Durru'l-Mensûr*, II, 244.
(2) İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 51'de: Sâîd b. Cübeyr yoluyla.

"(من): **Kim"** buyruğu mübtedâ olmak üzere merfudur ve şart edatıdır. "(أوفى): **Yerine getirir"** kelimesi ise cezm mahallindedir. "(اتقى): **Sakınır-sa"** buyruğu da ona atfedilmiştir. Yani kim Allah'tan korkar, yalan söylemez ve kendisine haram kılınanları helâl kabul etmezse "şüphe yok ki Allah sakınanları" bu şekilde davranan kimseleri **"sever."**

Yüce Allah'ın velilerini, dostlarını sevmesinin anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Yine yüce Allah'ın: "Ahdini" buyruğundaki zamir yüce Allah'a racidir. Yüce Allah lafzı ise: **"Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylemektedirler"** buyruğunda geçmiş idi. (Dolayısıyla zamir ona râci olabilir). Bunun emaneti ödeyen, küfürden, hainlikten ve ahdi bozmaktan sakınan kimseye ait olması da mümkündür. **"Ahd"** ise faile ve mef'ule de izâfe olunabilen bir mastardır.

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾

77. Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir pahaya değişenlerin âhirette hiçbir payı yoktur. Allah Kıyamet günü onlarla konuşmaz, onlara bakmaz, ve onları temize çıkarmaz. Ve onlar için elim bir azap vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi:

Hadis imamları el-Eş'as b. Kays'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Benimle yahudilerden bir adam arasında (ortak) bir arazi vardı. O benim o arazideki hakkımı inkâr etti. Ben de onu Peygamber (sav)'ın huzuruna götürdüm. Rasûlullah (sav) bana: "Senin herhangi bir delilin var mı?" diye sordu. Ben: Hayır, dedim. Bu sefer yahudiye: "(Arazide hakkım olmadığına dair) yemin et!" diye buyurdu. Ben: O vakit yemin eder ve benim malımı alıp götürür, deyince, yüce Allah: **"Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir pahaya değişenlerin..."** buyruğunu âyetin sonuna kadar indirdi.(1)

(1) ***Buhârî,*** Hususmât 4, Şehâdât 19; ***Müslim,*** İman 220; ***Ebû Dâvûd,*** Eymân 1, Akdiye 25; ***Tirmizî,*** Buyû' 42, Tefsir 3. sûre 4; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 7; ***Müsned,*** I, 379, 426, V, 211.

Yine hadis imamlarının Ebu Umame'den rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim yeminiyle müslüman bir kimsenin hakkını kesip alırsa, Allah onun için cehennemi vacip kılar ve cenneti de ona haram kılar." Ona bir adam şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, bu önemsiz birşey olsa dahi böyle midir? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İsterse erâk (misvâk) ağacından bir küçük çubuk olsun."(1)

Bakara Sûresi'nde (2/174. âyette) de yüce Allah'ın: **"Allah Kıyamet günü onlarla konuşmaz, onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz"** buyruğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

2- Hakimin Hükmü Helâl Olmayan Birşeyi Gerçekte Helâl Kılar mı?

Bu âyet-i kerime ile hadis-i şerifler, hakimin hükmünün, lehine hüküm verilen kimse bu hükmün batıl olduğunu biliyor ise, zahiren verilen hüküm ile o malı lehine hüküm verilene batınen de helâl kılmayacağını göstermektedir.

Hadis imamları Um Seleme'den şöyle dediğini rivâyet ederler: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizler benim huzurumda davalaşıyorsunuz. Ben bir insanım. Belki sizden herhangi bir kimse kendi delilini diğerinden daha güzel bir şekilde açıklayabilir. Ben de sizden işittiğime uygun olarak aranızda hüküm veririm. Her kime kardeşinin hakkından birşeyin verilmesine hüküm verecek olursam onu almasın. Çünkü ben bu hükmüm ile ona cehennemden bir parça kesip veriyorum ki o Kıyamet gününde bunu getirip gelecektir."(2)

Bu hususta imamlar arasında görüş ayrılığı yoktur. Bu konuda çelişkili iddiada bulunarak aşırıya giden Ebû Hanife olup o şöyle der: Batıl şahitliğe mebni olan hakimin hükmü kendisi için haram kılınmış bulunan ferci (yanı kadını) helâl kılar. Nitekim Bakara Sûresi'nde (2/188. âyet 3. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Ebu Hanife'nin iddiasına göre iki yalancı şahit bir adamın aleyhine hanımını boşadığına dair şahitlikte bulunsa ve hakim de bu iki şahidin şahitliğine göre hüküm verecek olsa, artık o kadın, mes'elenin batıl olduğunu bilenlerden olup kendisiyle evlenen kimseye dahi helâl olur.(3)

---

(1) ***Buhârî,*** Tevhîd 4 (kısmen); ***Müslim,*** İman 218; ***Nesâî,*** Kudât 30; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 8; ***Dârimî,*** Buyû' 62; ***Muvatta,*** Akdiye 11; ***Müsned,*** V, 260.

(2) ***Buhârî,*** Şehâdât 27, Huyel 10, Ahkâm 20; ***Müslim,*** Akdiye 4, 5; ***Ebû Dâvûd,*** Akdiye 7; ***Tirmizî,*** Ahkâm 11; ***Nesâî,*** Kudât 13, 33; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 5; ***Muvatta,*** Akdiye 1; ***Müsned,*** VI, 203, 290, 307, 308, 320.

(3) Meselâ, Hanefî Fıkıh kitaplarından ***el-İhtiyâr*** (II, 88)da şöyle denilmektedir: "Yalan şahitliğe binaen hakimin verdiği hüküm, -nikâh, talâk, bey, (alış-veriş) gibi- akid ve fesihlerde ve aynı şekilde hibe ve mirasta, hem zâhiren, hem bâtınen geçerlidir. Ancak Ebû Yûsuf ile Muhammed, bâtınen geçerli değildir, derler. Şöyle ki: İki yalancı şahid, bir kadını bir erkeğin nikâhladığına dair şahitlik etseler, kadı da bunun geçerliliğine dair hüküm verse, Ebû Hanife'ye göre hüküm geçerlidir ve kocanın bu kadın ile evlilik ilişkisi -Ebû Yûsuf ile Muhammed'in kanaatlerinin aksine- helâl olur..."

Bu, açık ve sahih hadisten yüzçevirmesi dolayısıyla onun çirkin bir iş yaptığı ve böylelikle malları koruma altına alırken, fasid hükümlerle bunların mübahlı olmayacağı görüşüne rağmen fercleri (namusları) böyle bir şeye karşı korumaması dolayısıyla ayıplanmış bulunmaktadır. Halbuki ferclerin gereken şekilde korunmaları ve bu hususta ihtiyatlı olmak, daha uygundur. Yüce Allah'ın izniyle liân âyetinde (en-Nûr, 24/6-10. âyetler) onun bu sözünün tutarsız olduğuna dair açıklamalar gelecektir.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُۥنَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ
وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ ۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۚ
وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

78. Onlardan bir gurûh vardır ki kitaptan zannedesiniz diye kitapla dillerini eğip bükerler. Halbuki o kitaptan değildir. "O Allah katındandır" derler. Halbuki o Allah katından değildir. Allah adına bile bile yalan söylerler.

Bununla yahudilerden bir kesim kastedilmektedir: "(يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالكِتَابِ): **Kitapla dillerini eğip bükerler"** buyruğunda Ebû Cafer ve Şeybe çokluk ifade etmek üzere; "(يُلَوُّونَ): Çokça eğip bükerler" diye okumaktadır. Yani onlar sözleri tahrif ederler ve bu yolla maksattan uzaklaşırlar.

(اللَّيّ): ***Eğip bükmek,*** meyletmek anlamındadır. Eliyle büktü ve başıyla büktü ifadeleri için yine bu fiil kullanılır. Yüce Allah'ın: "(لَيًّا بألسنتهم): ***Dillerini eğip bükerek"*** (en-Nisâ, 4/46) buyruğundan kasıt, hakka karşı inat ile ve hakkı bırakıp başkasına yönelerek... anlamındadır.

Diğer taraftan: "(ولا تلوون على أحد): ***Kimseye dönüp bakmıyordunuz"*** (Âli İmrân, 3/153) buyruğu da kimseye doğru yönelmiyordunuz bile anlamındadır. Birisine doğru yönelip orada ikamet ettiğin vakit; (لَوَى عليه) denilir. Borcu savsaklamak anlamına da; (ayni kökten olmak üzere): "el-Leyy" denilir. Şair (bu anlamı ifade etmek üzere) der ki:

قد كنت داينت بها حسّانا مخافة الإفلاس والليّانا
يحسن بيع الأصل والعيانا

"Ben bunu daha önceden Hassan'a borç vermiştim;
İflas etmek ve borcumun savsaklanması korkusuyla;
O aslı da ayn'ı da satmayı iyi becerir."

Şair Zu'r-Rimme de der ki:

تـريـديـن لـهـانـي وانـت مـليّـةٌ واحسن يـا ذات الـوشـاح التّقـاضيـا

"Senin hiç ihtiyacın olmayıp zengin olmana rağmen,
benim alacağımı savsaklamak istiyorsun
Ey kemer kuşanmış kimse! Güzel bir şekilde borcumu ödel"

Hadis-i şerifte de (aynı kökten olmak üzere): "Varlıklı olanın borcunu savsaklaması (leyy), ırzını (haysiyetine dokunacak davranışlara maruz kalmayı) ve cezalandırılmasını helâl kılar"(1) buyurulmaktadır.

Elsine (diller) kelimesi tekilini müzekker kabul edene göre "lisân"ın çoğuludur; müennes kabul edene göre ise çoğulu "elsun" diye gelir.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾

79. Hiçbir insana yakışmaz ki Allah kendisine Kitabı, hükmü ve peygamberliği versin de sonra o insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kullar olun" desin. Fakat: "Kitabı okuyup öğrettiğinize göre Rabbânîler olun" (der).

"Yakışmaz" olmaması gerekir, anlamındadır. Nitekim yüce Allah'ın: ***"Yanlışlıkla olması müstesna bir mü'minin, bir mü'mini öldürmesi yakışmaz"*** (en-Nisâ, 4/92); ***"Allah'ın her hangi bir evlat edinmesi yakışmaz"*** (Meryem, 19/35); ***"Bizim böyle bir söz söylememiz bize yakışmaz"*** (en-Nûr, 24/16) buyruklarında olduğu gibi. Bütün bunlarda **"yakışmaz"** ve **"gerekmez"** anlamları vardır.

"Beşer" kelimesi tek kişi için de kullanılır, çoğul için de kullanılır. Çünkü bu kelime masdar ayarındadır. Burada **"beşer"**den kasıt, ed-Dahhâk ile es-Süddî'nin görüşüne göre Hz. İsa'dır.

Kitap'tan kasıt, Kur'ân-ı Kerîm'dir, **Hüküm**'den kasıt ise, ilim ve kavrayıştır. Aynı şekilde ahkâm (hükümler) demek olduğu da söylenmiştir.

Yani şanı yüce Allah, yalancıları peygamberlik için seçmez. Eğer herhan-

(1) *Buhârî,* İstikrâz 13 (muallak olarak); *Ebû Dâvûd,* Akdiye 29; *Nesâî,* Buyû' 100; *İbn Mâce,* Sadakât 18; *Müsned,* IV, 222, 338, 389.

gi bir insan böyle birşey yapmaya kalkışacak olursa, yüce Allah ondan peygamberliğin mucize ve alâmetlerini geri alır.

"(ثم يقول): **Sonra.. desin"** kelimesinin mansub olması, (أن يؤتيه): **Ona vermesi"** ile "(يقول): **Desin"** kelimeleri arasındaki ortaklık dolayısıyladır. Yani bir peygamber için, hem peygamberliğin verilmesi, hem de: **"Allah'ı bırakıp bana kul olun"** demesi, bir arada bulunur şey değildir. **"Fakat: Rabbanî olun"** yani, fakat o peygamberin insanlara rabbanî olun, demesi yakışır.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime Necran hıristiyanları hakkında nâzil olmuştur. Aynı şekilde sûrenin tümünün, yüce Allah'ın: *"Hani sen erkenden mü'minleri savaşmaya elverişli yerlerde yetiştirmek üzere ailenin yanından ayrılmıştın"* (Âl-i İmrân, 3/121) buyruğuna kadar olan bölümünün nüzul sebebinin Necran hıristiyanları olduğu rivâyet edilmiştir. Fakat onlarla birlikte yahudiler de sözkonusu edilmektedir. Çünkü yahudiler de hıristiyanların inkâr ve inadının aynısını göstermişlerdir.

"er-Rabbâniyyûn: Rabbanîler" kelimesinin tekili "rab"e nisbet olunan anlamında; **"rabbânî"** kelimesidir. Rabbânî ise insanlara büyük hususlardan önce bilginin küçük hususlarını öğreterek terbiye eden, eğiten kimse demektir. Adeta o işleri kolaylaştırmak hususunda rabbe uyuyor gibidir.[1] Bu anlamda bir açıklama İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir.

Kimi müfessir de şöyle demiştir: Bu kelimenin aslı "rabbî"dir. Mübalağalı bir anlam ifade etmek üzere araya "elif" ile "nûn" harfleri sokulmuştur. Nitekim sakalı büyük olan kimseye "lihyânî", perçemi büyük olana "cummânî", boynu kalın olana "rakdânî" denilmesi gibi.

el-Müberred de der ki: Rabbânîler ilim erbabı demektir. Bunun tekili "rabbân" diye gelir. Arapların, bir kimsenin işini çekip çevirip düzelten kimseye; (ربّه يربّه)dan **"rabbân:** çekip çeviren" demeleri gibi. Buna göre "rabbânîler"; insanların işlerini çekip çeviren ve ıslah edip düzelten kimseler demektir. "Elif" ile "nûn" harfleri ise tıpkı "reyyân ve atsân (suya kanmış ve susuz)" dedikleri gibi mübalağa için gelmiştir. Daha sonra da nisbet ifade etmek üzere "yâ" harfi ilave edilmiştir. Tıpkı lihyânî, rakabânî ve cummânî denildiği gibi. Şair de der ki:

لـو كنتُ مُـرتَهنـاً في الجَـوِّ أنـزلني منـه الحـديث وربّـانيُّ أحبـاري

"Ben havada rehin alınmış olsam dahi;
Oradan söz (hadis) ile rabbânî alimlerim beni indirir."

Buna göre rabbânî demek, ilmiyle amil olan, Rabbin dinini bilen kimse demektir. Çünkü eğer ilmiyle amil değilse zaten alim olamaz. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır.[2] Ebu Re-

(1) *Buhârî*, İlm 10.
(2) Bk. el-Fâtiha Sûresi'nin Tefsiri, 4. bölüm, 8. başlık.

in de der ki: Rabbânî, alim ve hakîm kimse demektir. Şu'be, Âsım'dan o Zir'den o Abdullah b. Mes'ud'dan **"Fakat rabbanîler olunuz"** buyruğu hakkında; "yani hükemâ ve ulemâ olunuz" dediğini nakletmektedir. İbn Cübeyr ise, takvâ sahibi hakimler olunuz, diye açıklarken, ed-Dahhâk da şöyle demektedir: Hiçbir kimsenin gücü yettiğince Kur'ân'ı ezberlemeyi bırakmaması gerekir. Çünkü yüce Allah: "Rabbânî olun" diye buyurmuştur.

İbn Zeyd de der ki: Rabbanîlerden kasıt yöneticiler, ahbâr'dan kasıt ise ilim adamlarıdır. Mücahid de der ki: Rabbanîler ahbârdan daha üstündürler.(1) en-Nehhâs der ki: Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü ahbâr dediklerimiz ilim adamlarının kendileridir.

İlim ile birlikte siyaset ve idarede basireti bir arada bulunduran anlamıyla **"rabbânî"** kelimesi, Arapların bir işi düzeltip onu yönetmesini anlatmak üzere kullandıkları ifade olan: "(رَبَّ أمرَ الناس يَرُبّه): İnsanların işlerini idare etti" tabirinden alınmıştır. Böyle bir kimseye de çokluk ifade etmek üzere: "Râbb ve rabbânî" denilir. Ebu Ubeyde der ki: Ben bir ilim adamını şöyle derken dinledim: Rabbânî helâlı, haramı, emri, yasağı bilen, ümmetin haberlerini, olmuşu ve olanı bilen kimse demektir.

İbn Abbas'ın vefat ettiği gün de Muhammed b. el-Hanefiyye şöyle demişti: "İşte bugün bu ümmetin rabbânîsi öldü."

Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Erkek olsun dişi olsun hür ya da köle olsun her bir mü'minin Kur'ân-ı Kerîm'den bir bölüm öğrenmesi ve dininde fakîh olması (yeterli bilgi sahibi olması) onun için bir görevdir." Hz. Peygamber daha sonra: **"Fakat, Kitabı okuyup öğrettiğinize göre rabbânî olun"** âyetini okudu.(2) Bunu İbn Abbas rivâyet etmiştir.

Yüce Allah'ın: "Fakat Kitabı okuyup öğrettiğinize göre Rabbânî olun buyruğuna gelince; bu buyruktaki; (تُعَلِّمُونَ): **Öğrettiğinize"** kelimesini Ebu Amr ile Medineliler "ilm"den hafif şeddesiz olarak okumuşlardır. Ebu Hatim de bu kıraati tercih etmiştir.(3) Ebu Amr der ki: Bu kıraati doğrulayan şey (âyeti kerimenin sonraki bölümünde gelen); (تَدْرُسُونَ) kelimesinin şeddesiz gelerek, şeddeli olarak tedris'ten (تُدَرِّسون) şeklinde gelmeyişidir. Buna karşılık, İbn Âmir ile Kûfeliler bu kelimeyi "ta'lim"den şeddeli olarak (تُعلّمون) diye okumuştur. Ebu Ubeyd de bu kıraati tercih etmekte olup der ki: Çünkü bu okuyuş, hem "bilirsiniz, hem de öğretirsiniz" kelimelerinin anlamını bir arada ifade etmektedir.

Mekkî der ki: Şeddeli olarak daha belağatlidir. Çünkü her bir muallim (öğretici) aynı zamanda bilen bir kimse olmak anlamında (alim)dir. Fakat bir-

(1) Bu açıklamalar ve yer aldıkları kaynaklar için bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 250-251.
(2) Bu anlamda bir sözü Abd b. Humeyd ile İbn Ebî Hâtim, ed-Dahhâk'ın bir sözü olarak naklemişlerdir. (Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 251)
(3) O taktirde buyruğun bu bölümü: "... Fakat Kitab'ı... bildiğinize göre..." anlamında olur.

şeyler bilen herkes muallim olamaz. O bakımdan bu kelimenin şeddeli okunuşu, hem ilme hem de ta'lime (ilim öğretmeye) delâlet etmektedir. Şeddesiz okuyuş ise, yalnızca bilmeye delâlet etmektedir. Ta'lim (öğretmek) ise daha belîğ ve daha çok övücü bir sıfattır. Böyle olmayan bir kelime ise, yermek için kullanıldığı takdirde, daha beliğ olur. Şeddesiz okuyuşu tercih edenler İbn Mes'ud'un: **"Rabbânîler olunuz"** buyruğunu; hükemâ ve ulema olunuz, diye açıklamasını delil gösterirler. O bakımdan burada sizler öğretmeniz dolayısıyla fukahâ, hukemâ ve ulemâ olunuz, denilmiş olması uzak bir ihtimaldir. el-Hasen der ki: İlminiz dolayısıyla sizler hükemâ ve ulemâ olunuz, demektir. Ebu Hayve ise; (تُدرِسون)dan; (أدرس يُدرس) diye okumuştur. Mücahid de; "öğrenmekte olduğunuz" anlamında olmak üzere, "te" harfini üstün, "lam"ı da şeddeli olarak (تَعلّمون) şeklinde okumuştur.

وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا ۚ أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

80. Size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi de emretmez. Müslüman olduktan sonra size inkâr etmeyi mi emredecek?

İbn Âmir, Âsım ve Hamza ("emretmez" anlamındaki buyruğu) "(أَنْ يُؤْتِيَهُ): **Versin de"** buyruğuna atfolmak üzere mansûb okumuşlardır. Yahudilerin Peygamber (sav)'a: "Ey Muhammed, sen bizim seni rab edinmemizi mi istiyorsun?" deyip yüce Allah'ın: **"Hiçbir insana yakışmaz ki Allah kendisine Kitabı, hükmü ve peygamberliği versin de.... size melekleri... de emretmez"** buyruklarının nâzil olmuş olması, bunu pekiştirmektedir. Ayrıca bunda "beşer"e giden bir zamir de vardır. Yani insanlar da size bunu emretmez. Burada "insan"dan kasıt ise, Hz. İsa ile Hz. Üzeyr'dir. Diğerleri ise bu kelimeyi yeni bir cümle ve önceki buyruklarla ilişkisi olmaksızın ref' ve kat' ile: (ولا يأمُرُكم) diye okumuşlardır. Ayrıca burda, Allah'ın adına râci bir zamir de vardır. Yani yüce Allah sizlere melekleri... rab edinmenizi de emretmez anlamındadır. Bu okuyuşu pekiştiren şey ise Abdullah b. Mesud'un Mushafında: "(ولن يأمركم): Asla size emretmez" şeklindeki okuyuştur. Bu da cümlenin yeni bir cümle olduğunu göstermektedir. Yine burada da zamir yüce Allah'a aittir. Bunu da Mekkî zikretmiş, Sibeveyh ve ez-Zeccâc da bu görüşü ifade etmişlerdir.

İbn Cüreyc ve bir topluluk ise şöyle demektedir: Muhammed (sav) sizlere.... emretmez, anlamındadır. Bu aynı zamanda Ebû Amr, el-Kisaî ve Haremeyn halkının kıraatidir.

"Rabler edinmenizi" yani melekleri ve peygamberleri rabler edinmeni zi emretmez. Bu kusur, hıristiyanlarda vardı. Onlar peygamberleri ve melek leri kendilerine rab edinecek derecede ta'zim ederler.

"Müslüman olduktan sonra size inkâr etmeyi mi emredecek?" Bu so ru, böyle bir şeyi inkâr ve taaccüb anlamındadır. Yüce Allah peygamberle re, insanları kendilerini ilâh edinecek şekilde, kendilerine kul edinmeyi ha ram kılmıştır. Fakat diğer insanlara da peygamberlere saygı göstermeyi em retmiştir. Peygamber (sav)ın da şöyle buyurduğu vâridir: "Sizden herhan gi bir kimse: Benim kulum, benim cariyem demesin. Bunun yerine: Benim delikanlım, benim kızım, desin. Sizden herhangi bir kimse: Rabbim demesin, efendim desin."(1)

Kur'ân-ı Kerîm'de de yüce Allah'ın: "(اُذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ): ***Rabbinin*** (efendinin) ***yanında beni an"*** (Yusuf, 12/42) buyruğu yer almaktadır ki, yüce Allah'ın izniyle orada bu hususa dair açıklamalar gelecektir.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ
جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ ۚ قَالَ
ءَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي ۖ قَالُوا أَقْرَرْنَا ۚ قَالَ فَاشْهَدُوا
وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾

81. Hani Allah peygamberlerden: "Andolsun ki size Kitabı ve hikmeti verdim. Sonra da size yanınızda olanı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde mutlaka ona inanacak ve ona yardım edeceksiniz" diye söz almış ve "İkrar edip de kabul ettiniz mi?" buyurmuştu. Onlar da: "İkrar ettik" demişlerdi. "Öyleyse şahid olun; ben de sizinle beraber şahitlik edenlerdenim" diye buyurmuştu.

Denildiğine göre; yüce Allah peygamberlerden, birbirlerini tasdik edip doğrulamak, birbirlerine imanı emretmek üzere söz almıştır. İşte doğrulamak sûretiyle yardımcı olmanın anlamı budur. Said b. Cübeyr, Katade, Tavus, es-Süddî ve el-Hasen'in görüşü de budur, âyet-i kerimenin zahirinden anlaşılan da budur. Tavus der ki: Allah ilk mîsâkı peygamberlerden, her birinin ötekinin getirdiğini tasdik etmesi üzere almıştır.

(1) *Buhârî,* Itk 17; *Müslim,* Elfâz 13, 15; *Ebû Dâvûd,* Edeb 75; *Müsned,* II, 316, 423, 463, 484.

İbn Mesud: "(وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الكتاب): ***Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden .... söz almıştı...***" diye okumuştur. el-Kisaî der ki: Bunun: **"Hani Allah peygamberlerden misak almıştı"** buyruğunun "Hani Allah peygamberlerle birlikte olanlardan söz almıştı" anlamında olması da mümkündür. Basralılar der ki: Allah, peygamberlerden mîsâk aldığında, kendileriyle birlikte olanlardan da mîsâk almış demektir. Çünkü onlar da peygamberlere uymuş ve peygamberleri tasdik etmişlerdir.

Yüce Allah'ın: (لَمَا) buyruğundaki (ما) "(الذي): **...ki**" anlamındadır. Sibeveyh der ki: Ben, Halil b. Ahmed'e yüce Allah'ın: **"Hani Allah peygamberlerden: Andolsun ki size Kitabı ve hikmeti verdim..."** buyruğuna dair soru sordum bana: (لما) edatı (الذي) anlamındadır, dedi.

en-Nehhâs der ki: Halil'in bu açıklamasına göre bu ifade: "(للذي آتيتكموه): Size verdiğim o kitaba" takdirindedir. Daha sonra ismin uzunluğu dolayısıyla (o anlamına gelen) "he" zamiri hazfedilmiştir.

Ayrıca "(الذي): **ki**" edatı mübteda olmak üzere merfudur. Onun haberi de **"Kitap ve hikmet"** kelimeleri olur. (مِن) de cinsin beyanı için olur.(1) Bu ise bir kimsenin: (لزيد أفضل منك): Şüphesiz Zeyd senden daha faziletlidir, demesine benzer. Aynı zamanda bu, el-Ahfeş'in de görüşüdür ve buna göre bu "lâm" ibtidâ (başlangıç) "lâm"ıdır.

el-Mehdevî der ki: Yüce Allah'ın: **"Onlara yanınızda olanı... geldiğinde"** buyruğu ve ondan sonrakiler, sılaya atfedilmiş bir cümledir. Bu cümledeki mevsûl isme ait olan zamir ise hazfedilmiştir. İfade: Sonra da size onu doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde... takdirindedir.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Sonra da size yanınızda olanı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde mutlaka ona inanacak ve ona yardım edeceksiniz"** buyruğunda Hz. Ali ve İbn Abbas (r. anhuma)'ın görüşüne göre sözü geçen peygamberden kasıt, Allah'ın Rasûlü Muhammed (sav)'dır. Lafız her ne kadar nekre (belirtisiz) ise de yapılan işaret muayyen bir kişiyedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Allah bir kasabayı örnek olarak verdi. Orası korkudan yana güvenlik ve huzur içerisindeydi... Andolsun onlara aralarından bir peygamber geldi de onu yalanladılar..."*** (en-Nahl, 16/112-113)

Yüce Allah bütün peygamberlerden Muhammed (sav)'a iman etmelerine, ona yetiştikleri takdirde yardımcı olacaklarına dair söz almış ve bu şekilde ümmetlerinden de söz almalarını emretmiştir.

Yüce Allah'ın: "(لتؤمنن به): **Mutlaka ona inanacak...**" buyruğunun başın-

(1) Buna göre burada ifadenin anlamı şöyle olmaktadır: "Hani Allah peygamberlerden size Kitap ve hikmet türünden verdiklerime .... inanacaksınız.. diye söz almıştı."

daki "lâm" harfi mîsâk almaktan ibaret olan kasemin (yeminin) cevabıdır. Çünkü mîsâk almak, yemin ettirmek anlamındadır. Bu da konuşma esnasında: "Ben senden mutlaka şu işi yapacaksın diye misak aldım" demeye benzer ve burada: Ben sana yemin ettiriyorum, demek gibidir.

Kasem ile cevabı arasına ileride geleceği üzerek İbn Kesir'in kıraatinde, (لما)'ın başındaki harfi-i cer olan "lâm" ile kasem ile cevabı birbirinden ayrılmıştır. Ancak bu "lâm"ı üstün okuyan ise, mîsâk almaktan ibaret olan kasemi telakki eden (karşılayan) "lâm" olarak kabul eder. "(لتؤمنن به): **Mutlaka ona inanacak"** buyruğunun başındaki "lâm" ise hazfedilmiş bir kasemin cevabıdır. Yani, (والله لتؤمنن به): Allah'a yemin olsun ki mutlaka ona inanacaksınız, takdirindedir.

el-Muberred, el-Kisaî ve ez-Zeccâc der ki: (ما) edatı şart edatıdır. (إن)nin başına geldiği gibi; bunun da başına tahkik için "lâm" gelmiştir. Anlamı da şöyle olur: Size her bir kitap verdikçe muhakkak...

Buna göre; (ما) nasb mahallinde, "(آتيتكم): Size verdikçe" cezm mahallinde; "(ثم جاءكم): **Sonra size gelirse..."** de ona atfedilmiş olur.

"Mutlaka ona inanacak" buyruğunun başında yer alan "lâm" harfi aynı zamanda cezanın (şartın cevabının) da cevabıdır. (Bu yönüyle) yüce Allah'ın: "(وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ): ***Ve eğer biz istersek mutlaka.... gideriz"*** (el-İsra, 17/86) buyruğuna ve buna benzer diğer buyruklara benzemektedir.

el-Kisaî der ki: "Mutlaka ona iman edeceksiniz" buyruğu kasem için bir imaddır; o bakımdan sözün birinci bölümüne bitişiktir. Şartın cevabının cevabı ise yüce Allah'ın (bir sonraki âyet-i kerimede gelen): ***"Artık kim bundan sonra dönerse..."*** buyruğudur. Böyle bir açıklamaya göre ayrıca bir aidi takdire gerek yoktur.

Kûfeliler ise "lâm" harfini esreli olarak (لِمَا آتيتكم) diye okurlar. Burada da "lâm" aynı zamanda (الذي): Ki... anlamındadır ve; (أخذ): Aldı'ya mütaallaktır. Yani, Allah onlardan kendilerine vermiş olduğu Kitap ve hikmet sebebiyle misaklarını almış, sonra eğer size beraberinizde bulunanı doğrulayıcı bir peygamber gelecek olursa bu sözden sonra mutlaka ona iman edeceksiniz (diye söz almıştır). Çünkü misak almak az önce de geçtiği gibi, yemin ettirmek anlamındadır.

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyde'nin bu hususta güzel bir açıklaması vardır. O der ki: Bu buyruğun anlamı şudur: Hani Allah kendilerine kitap verilenlerin mîsâkını, size vermiş olduğum Tevrat sebebiyle mutlaka ona iman edeceksiniz, diye almıştı.

Bu sözde hazf bulunduğu da söylenmiştir. Buna göre anlamı şöyledir: Hani Allah peygamberlerden size gelen Kitap ve hikmeti mutlaka insanlara öğreteceksiniz ve insanlardan da iman etmelerine dair mutlaka söz alacaksınız, diye misak almıştı. Burada hazf bulunduğuna da: **"İkrar edip de ahdimi ka-**

bul ettiniz mi" buyruğu delalet etmektedir. Bir diğer görüşe göre (لما)i esreli olarak okuyanların okuyuşuna göre bu edat, "lâm"; (بعد): Sonra, anlamındadır. Yani; ben size Kitap ve hikmeti verdikten sonra ona mutlaka inanacaksınız, anlamında olur. Nitekim Nâbiğa şöyle demektedir:

تـوهّمتُ آيـات لـهـا فعـرفتُهـا لستّـةِ أعـوام وذا العـامُ سـابـع

"Ben ona ait alâmetleri tesbite çalıştım ve sonunda onu tanıdım
Altı yıl geçtikten sonra ve bu yıl da yedincidir."

"Altı yıl sonra" anlamındadır.

Said b. Cübeyr ise bunu; (لمّا) şeklinde şeddeli olarak okumuştur. "Vereceğim zaman" anlamında olur. Bunun aslının şeddesiz olma ihtimali de vardır. Yahut (من)'in fazladan ilave edilmesini gerekli görenlerin görüşüne göre; bu edat ilave edilmiş ve böylelikle (لمن ما) haline gelmiştir. Daha sonra "nûn" harfi idgam dolayısıyla mim'e kalbedilmiş olur. Bu durumda üç tane mim bir araya gelmiş olur. Bunlardan birincisi söyleyiş hafif olsun diye hazfedilmiştir. Medineliler ise ta'zim anlamı ifade etmek üzere; (آتيناكم): Size verdik, şeklinde diğerleri ise tekil olarak (آتيتكم): Size verdim, diye okumuşlardır.

Diğer taraftan, bütün peygamberlere değil de peygamberlerin bir kısmına kitap verilmiştir. Şu kadar var ki kitap verilenler için tağlîb sözkonusudur. Maksat da bütün peygamberlerden söz alınmış olmasıdır. Kendilerine kitap verilmemiş olan peygamberler de kitap verilmiş hükmündedirler. Çünkü onlara da hüküm ve peygamberlik verilmiştir. Yine kendilerine kitap verilmeyen peygamberler de kendilerinden önceki peygamberin kitabı gereğince hüküm vermekle emrolunmuşlardır. O bakımdan onlar da kendilerine kitap verilenlerin kapsamına girer.

Yüce Allah'ın: **"İkrar edip ahdimi kabul ettiniz mi? buyurmuştu. Onlar da: İkrar ettik, demişlerdi. Öyleyse şâhid olun! Ben de sizinle beraber şahidlerdenim, diye buyurmuştu"** buyruğunda yer alan: "(أَأَقْرَرْتُمْ): **İkrâr ettiniz mi?"** lafzı, "ikrar etmek, kabul etmek"ten gelir.

"(الإصْـر والأصْر): Ahid" anlamında olup her iki şekilde de söylenir. Bu kelime sözlükte ağırlık anlamına gelir. Ahid'e bu adın veriliş sebebi ise; onun alıkoymak ve işi ağırlaştırıp sıkı tutmak anlamını ihtivâ etmesinden dolayıdır.

"Öyleyse şahit olun" İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre bilin anlamındadır. ez-Zeccâc ise; açıklayın demektir, der. Çünkü şahit davacının davasını doğrulayan kimsedir. Anlamının; sizler hem kendinize hem de size tabi olanlara karşı şahitlik edin, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Ben de sizinle beraber" size ve onlara karşı **"şahitlerdenim."** Said b.

el-Müseyyeb der ki: Yüce Allah meleklere: Onlara şahitlik edin, diye buyurdu; şeklinde açıklamıştır. O takdirde bu kendisinden söz edilmeyen hakkında dolaylı bir anlatım olur.

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

82. Artık bundan sonra kim dönerse onlar fâsıklardır.

Bu buyruktaki: "(مَنْ): **Kim,**" şarttır. Peygamberlerin ümmetlerinden sözün alınışından sonra kim imandan dönecek olursa; **"onlar fâsıklardır";** yani imanın dışına çıkan kimselerdir.

Fâsık dışarıya çıkan kimse demek olup; buna dair açıklamalar önceden (el-Bakara, 2/26. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهٗٓ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾ قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ
عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُوتِىَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ
بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾

83. Yoksa Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir.

84. De ki: "Allah'a iman ettik. Bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'e, Yakub'a ve Esbât'a indirilenlere, Mûsâ'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rableri tarafından verilenlere de iman ettik. Onların hiçbirinin arasında fark gözetmeyiz ve biz O'na teslim olanlarız."

Yüce Allah'ın: **"Yoksa Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"** buyruğu ile ilgili olarak el-Kelbî der ki: Ka'b b. el-Eşref ile arkadaşları hıristiyanlarla birlikte, anlaşmazlıkları hakkında hüküm vermek üzere Peygamber

(sav)'in yanına geldiler ve şöyle dediler: Bizden hangimiz İbrahim dinine daha layıktır? Peygamber (sav): "Her iki kesiminiz de onun dininden uzaktır" deyince onlar: Hayır biz senin verdiğin bu hükme razı olmuyoruz ve senin dinini de kabul etmiyoruz, dediler. Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"Yoksa Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar"** yani istiyorlar buyruğu nâzil oldu.[1]

Buradaki: "(غير) **Başka"** kelimesi **"arıyorlar"** ile nasbedilmiştir. Yani, onlar Allah'ın dininden başkasını(mı) arıyorlar. Ebû Amr ise yalnız başına; (يبغون): **Arıyorlar"** diye gaibten haber vermek üzere "ya"lı, buna karşılık: "(وإليه ترجعون): **Ona döndürüleceksiniz"** buyruğunda da muhatab te'si ile okumuş ve şöyle demiştir: "Çünkü birincisi hastır, ikincisi ise geneldir." O bakımdan anlam itibariyle aralarındaki fark dolayısıyla farklı okumuştur.

Hafs ve başkaları ise her iki fiili de; "(يبغون ، ويرجعون): **Arıyorlar, döndürüleceklerdir"** diye okumuşlardır. Çünkü bundan önce: **"Onlar fâsıklardır"** diye buyurulmuştur. Diğerleri ise her iki fiili de muhatab olmak üzere "te" harfiyle okumuşlardır. (Anlamı da şöyle olur: Arıyorsunuz, döndürüleceksiniz). Çünkü yüce Allah (daha önceden): **"Andolsun ki size kitabı ve hikmeti verdik"** diye buyurmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Oysa... O'na teslim olmuştur"** yani O'na teslimiyet göstermiş, boyun eğmiş, zillet ve itaatini arzetmiştir. Bütün mahlukat, boyun eğmiş ve teslimiyet göstermiştir. Çünkü bütün yaratıklar güçlerinin dışına çıkamayacak bir şekilde yaratılmışlardır. Katâde der ki: Mü'min kimse isteyerek teslim olur (İslâm'a girer) kâfir ise öleceği vakit istemeyerek İslâm'a girer, bunun ise ona bir faydası yoktur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Fakat Bizim azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermedi."* (el-Mü'min, 40/85)

Mücahid der ki: Kâfirin istemeyerek İslâm olması Allah'tan başkasına secde etmesiyle ve gölgesinin de Allah'a secde etmesiyle olur: *"Allah'ın yarattığı şeylerin gölgelerinin zilletle ve itaat ediciler olarak, durmadan sağa sola dönerek Allah'a secde ettiklerini görmüyorlar mı?"* (en-Nahl, 16/48); *"Göklerde ve yerde bulunanların kendileri ve gölgeleri isteyerek istemeyerek sabah akşam Allah'a secde ederler."* (er-Ra'd, 13/15)

Bir diğer görüşe göre anlamı şöyledir: Yüce Allah mahlukatı onlardan, yerine getirmelerini istediği şeylere elverişli bir yapıda yaratmıştır. Kimisi güzel, kimisi çirkin, kimisi uzun, kimisi kısa, kimisi sağlıklı, kimisi hastadır. Hepsi de zorunlu olarak O'nun emrine boyun eğerler. Sağlıklı olan itaatle ve buna severek boyun eğer, hastalıklı olan da yine itaat etmekte boyun eğmektedir. Bunu hoş görmese dahi.

İsteyerek (tav'an) boyun eğmek, kolaylıkla tabi olup uymak demektir.

---

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzuli'l-Kur'ân,* s. 116'da İbn Abbas'tan ve herhangi bir sened zikretmeksizin.

İstemeyerek (kerhen) ise, zorlukla ve içten kabul etmeyerek olan itaattir. **"İster istemez"** kelimeleri hal konumunda iki masdardır. İsteyenler olarak ve istemeyenler olarak, demektir.

Rivâyet edildiğine göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) yüce Allah'ın: **"Oysa göklerde ve yerde ne varsa ister istemez O'na teslim olmuştur"** buyruğu hakkında şöyle buyurdu: Melekler Semada Ensâr ve Abdulkays da yeryüzünde O'na itaat ettiler."[1] Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Ashabıma sövmeyiniz, çünkü benim ashabım Allah'tan korkarak İslâm'a girdiler. Sair insanlar ise kılıç korkusuyla İslâm'a girdiler."[2]

İkrime der ki: **"İster"** buyruğu tartışmaksızın teslim olan; **"istemez"** buyruğu ise karşılaştığı delilin kendisini tevhidi kabul etmek zorunda bıraktığı kimse hakkındadır.Buna yüce Allah'ın şu buyrukları delildir: ***"Andolsun ki sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan elbette ki «Allah» diyeceklerdir."*** (ez-Zuhruf, 43/87); ***"Eğer onlara gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ay'ı kim emrinize verdi, diye sorsan onlar elbette «Allah» diyeceklerdir."*** (el-Ankebut, 29/63)

el-Hasen der ki: Bu buyruk genel olmakla birlikte anlamı özeldir. Yine ondan gelen rivâyete göre: **"Oysa göklerde olanlar O'na teslim olmuştur"** buyruğunda söz tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah: **"Yer de ister istemez** (O'na teslim olmuştur)" diye buyurmuştur.[3] İstemeyerek teslim olan münafık olandır. Amelinin kendisine bir faydası yoktur.

"İster istemez" kelimeleri hal mahallinde iki masdardır. Mücahid'in İbn Abbas'tan nakline göre o şöyle demiştir: Herhangi birinizin bineği kendisine zorluk çıkartır yahut da serkeşlik edecek olursa kulağına şu: **"Yoksa Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na teslim olmuştur..."** âyetini sonuna kadar okusun.

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ ۚ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ
مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾

85. Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan asla kabul olunmaz ve o, âhirette de en büyük zarara uğrayanlardandır.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 254, Deylemî'de yer aldığını belirtmektedir.
(2) Ashâba dil uzatmayı yasaklayan pekçok hadis bulunmakla birlikte; bu lâfızla bir hadis tesbit edemedik.
(3) Sözün tamam olduğunu belirttiği yerde durak yapılırsa; daha sonraki buyruğun anlamı da böyle olur.

"(غير): **Başka**" kelimesi, "(يبتغ): **Ararsa**" kelimesinin mef'ulu, "(دينا): **Din**" kelimesi de temyîz olmak üzere nasbedilmiştir. Bununla birlikte, "(يبتغ): **Ararsa**" kelimesi ile nasbedilmesi, diğer taraftan "(غير): **Başka**" kelimesinin de "**din**"den hal olmak üzere mansub olması da mümkündür.

Mücahid ve es-Süddî der ki: Bu âyet-i kerime el-Cülâs b. Süveyd'in kardeşi el-Haris b. Süveyd hakkında nâzil olmuştur. Ensardan bir kimseydi. Oniki kişi ile birlikte İslâm'dan döndü ve bunlar kâfir olarak Mekke'ye gidip sığındılar. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Daha sonra kardeşine mektup yazarak tevbe etmek istediğini bildirdi. Aynı zamanda bu İbn Abbas'tan ve başkalarından da rivâyet edilmiştir. İbn Abbas der ki: Bu âyetlerin nüzûlünden sonra (Haris) tekrar İslâm'a girmiştir.(1)

"O, âhirette en büyük zarara uğrayanlardandır." Hişam der ki: Yani o âhirette hüsrana uğrayan kimselerden, hüsrana uğramış birisidir. Şâyet böyle olmasaydı, sıla ile mevsûlün birbirinden ayrılması gerekirdi.

el-Mâzini de der ki: (**el-Hâsirîn**'in başındaki) "elif" ile "lâm", "er-racul; adam" kelimesinde olduğu gibidir. Nitekim bu hususa dair açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde: ***"Ve şüphe yok ki o âhirette salihlerdendir"*** (el-Bakara, 2/130) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.(2)

كَيْفَ يَهْدِى اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ اِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا اَنَّ الرَّسُولَ
حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۗ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٨٦﴾

86. İman ettikten, Peygamberin hak olduğuna tanık olduktan ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra küfre sapan bir kavmi, Allah nasıl hidâyete eriştirir? Allah zalimler topluluğunu hidâyete eriştirmez.

İbn Abbas der ki: Ensardan bir kişi İslâm'a girdi. Sonra irtidat edip müşriklere katıldı, sonra pişman oldu. Kavmine şöyle bir haber gönderdi: Benim adıma Rasûlullah (sav)a: Tevbe etme imkânım var mıdır? diye sorunuz. Kavmi Rasûlullah (sav)'ın yanına gelerek onun tevbesi sözkonusu olur mu? diye sordular. Bunun üzerine: **"İman ettikten Peygamberin hak olduğuna tanık olduktan.. sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete eriştirir?"** âyetinden itibaren ***"Allah Ğafurdur, Rahimdir"*** (âyet, 89) buyruğuna kadar

(1) İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 297

(2) Burada müfessirimiz; "... ve o, âhirette..." buyruğunun sılaya dahil olmakla birlikte, nasıl sonradan geldiğine dair nahivcilerin açıklamalarına işaret etmektedir. Konu ile ilgili görüşlere belirtilen yerde değinilmiştir.

nâzil oldu. Bu haber ona gönderildi, o da İslâm'a girdi. Bunu Nesaî rivâyet etmiştir.(1)

Bir diğer rivâyete göre Ensardan birisi irtidat etti ve müşriklere katıldı. Bunun üzerine yüce Allah: **"İman ettikten... sonra Allah nasıl hidâyete eriştirir?"** buyruğundan itibaren: ***"Ancak bunun ardından tevbe edip ıslah edenler müstesnâdır"*** (âyet, 89) buyruğuna kadar nâzil oldu, kavmi bu buyrukları ona gönderdi. Bu âyet-i kerimeler kendisine okununca Allah'a yemin ederim, benim kavmim Rasûlullah (sav)'a karşı yalan söylemiyor. Ben de Rasûlullah (sav)'ın Allah'tan getirdiklerinde yalan söylediğini iddia etmiyorum. Şüphesiz yüce Allah da bu üçün en doğru söyleyenidir, diyerek tevbe edip geri döndü. Rasûlullah (sav) da tevbesini kabul etti ve ona ilişmedi.(2)

el-Hasen ise der ki: Bu âyet-i kerime yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü yahudiler Peygamber (sav)'ın geleceği müjdesini veriyorlar ve kâfirlere karşı onun yanında yer almak sûretiyle zafer kazanacaklarını ileri sürüyorlardı. Ancak Hz. Peygamber gönderilince inatlaştılar, kâfir oldular. Bunun üzerine yüce Allah da: ***"İşte bunların cezası Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetinin üzerlerine olmasıdır"*** (Âyet, 87) buyruğu nâzil oldu.

Diğer taraftan **"nasıl"** kelimesi, bir istifham edatıdır ve bu red ve inkâr anlamını ifade eder. Yani Allah böylelerine hidâyet etmez. Bu buyruğun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"O müşriklerin Allah nezdinde ve Rasûlü yanında nasıl bir ahidleri olabilir?"*** (et-Tevbe, 9/7) buyruğudur. Onların böyle bir ahidleri olamaz, demektir. Şair de şöyle demektedir:

كيف نومي على الفراش ولمّا يشمل القومَ غارةٌ شعواءُ

"Kavmin dört bir yanını bir baskın kuşatmışken
Yatak üstünde nasıl olur da uyuyabilirim?"

Bu durumda uyumam imkânsızdır, demek istiyor.

Denildiğine göre **"Allah zalimler topluluğunu hidâyete eriştirmez"** buyruğunun zahiri şunu ifade etmektedir: İslâm'a girdikten sonra kâfir olana Allah hidâyet vermez, zalim olana da aynı şekilde Allah hidâyet vermez.

Fakat bizler mürted birçok kimsenin İslâm'a girdiklerini ve Allah'ın kendilerini hidâyete erdirdiğini, yine zalimlerden pek çok kimsenin zulümden tevbe ettiklerini görüyoruz. Buna şöyle cevap verilir: Onlar küfür ve zulümlerinde diretip İslâm'a yönelmedikleri sürece Allah da onlara hidâyet vermez. İslâm'a girip tevbe ettikleri takdirde, Allah onlara hidâyeti elde etme başarısını verir. Yüce Allah en iyi bilendir.

(1) *Nesâî,* Tahrîmu'd-Dem 15; *Müsned,* I, 247 (irtidat edenin soru talebini zikretmeden).
(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 257

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾
خَالِدِينَ فِيهَا ۖ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٨﴾
إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٨٩﴾

87. İşte bunların cezası Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetinin üzerlerine olmasıdır.
88. Ebediyyen onun içindedirler. Onlardan azab hafifletilmez ve onlara süre verilmez.
89. Ancak bunun ardından tevbe edip ıslah edenler müstesnâ. Doğrusu Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.

Yani küfürleri üzere devam ettikleri takdirde (Allah'ın meleklerin ve insanların lâneti üzerlerine olur). Allah'ın ve insanların lânetinin ne anlama geldiği Bakara Sûresi'nde (2/161-162'de) geçmiş bulunmaktadır, tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

"Ve onlara süre verilmez." Ertelenmezler ve sonraya bırakılmazlar. Daha sonra tevbe edenleri istisnâ ederek: **"Ancak bunun ardından tevbe edip ıslah edenler müstesnâdır"** diye buyurmaktadır. Burada (nüzûl sebebine göre) kastedilen kişi, önceden de geçtiği üzere Hâris b. Suveyd'dir. Anlamı itibariyle tekrar İslâm'a dönüp ihlâsla bu dönüşü üzerinde sebat gösteren herkes âyetin kapsamına girmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَّن تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ ۖ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

90. İman ettikten sonra küfre sapıp küfürleri artanların tevbeleri asla kabul edilmez. İşte onlar sapanların kendileridir.

Katâde, Ata el-Horasanî ve el-Hasen der ki: Bu âyet-i kerime, Hz. İsa ve İncil'i inkâr edip kâfir olan sonra da Muhammed (sav)'ı ve Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr ederek küfürleri artan yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Ebu'l-Âliye de der ki: Bu âyet-i kerime Hz. Peygamber'in nitelik ve sıfatlarına iman et-

melerinden sonra onu inkâr edip kâfir olan yahudi ve hıristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Küfürleri üzere kalmak ve direnmek sûretiyle de **"sonra küfre sapıp küfürleri artan"** kimseler oldular.

Bir diğer görüşe göre **"sonra küfre sapıp küfürleri artanların,"** kazandıkları günahlar sebebiyle küfürlerinin artmasının sözkonusu olduğunu söylemişlerdir. Taberî'nin tercih ettiği görüş budur ve ona göre bu âyet-i kerîme yahudiler hakkındadır.

"Tevbeleri asla kabul edilmez" buyruğu, yüce Allah'ın: *"O, kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayandır"* (eş-Şûrâ, 42/25) buyruğu ile çelişkisiyle müşkildir (anlaşılması, açıklanması zordur) denilecek olursa; şöyle cevap veririz:

Bunun anlamı ölüm esnasında tevbeleri asla kabul olunmaz, şeklindedir. en-Nehhâs der ki: Bu; güzel bir açıklamadır. Nitekim yüce Allah: *"Yoksa* (makbul) *tevbe kötülükleri işleyip durup da onlardan herhangi birine ölüm gelip çattığında: «Ben şimdi gerçekten tevbe ettim» diyenlerin ve kâfir olarak öleceklerinki değildir"* (en-Nisa, 4/18) diye buyurmaktadır. Bu açıklama el-Hasen, Katade ve Ata'dan da rivâyet edilmiştir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Muhakkak Allah gargara haline gelmedikçe (can boğaza ulaşmadıkça) kulun tevbesini kabul eder."(1)

İleride Nisa Sûresi'nde buna dair açıklamalar gelecektir.

Bir diğer açıklamaya göre: **"Tevbesi asla kabul edilmez"** buyruğu, yani küfre girmeden önce yapmış oldukları tevbeleri kabul olunmaz, anlamındadır. Çünkü küfür artık o tevbeyi silmiş, boşa çıkarmıştır.

Yine: **"Tevbeleri asla kabul edilmez"** buyruğu, içinde bulundukları küfürden tevbe edip bir başka küfre girdikleri takdirde tevbeleri kabul edilmez, diye de açıklanmıştır. Ancak Tevbe edip İslâm'a girmeleri halinde tevbeleri kabul edilir.

Kutrub der ki: Bu âyet-i kerime biz Muhammed'in ölümünü bekliyoruz. Eğer dönme görüşü bizde ağır basarsa kavmimize geri döneriz, diyen Mekkelilerden bir grup hakkında nâzil olmuştur. Onların böyle demeleri üzerine yüce Allah: **"İman ettikten sonra küfre sapıp küfürleri artanların tevbeleri asla kabul edilmez"** buyruğunu indirdi.

Yani onlar küfürlerinde sabit kaldıkça tevbeleri kabul olunmaz, diyerek onların tevbelerinin makbul olmayacağını ifade etti. Çünkü böylelerinin kararları sağlıklı değildir.

Yüce Allah ise sağlıklı (kabul edilebilir) bir karar verildiği takdirde her türlü tevbeyi kabul eder.

---

(1) *Tirmizî*, Deavât 98; *İbn Mâce*, Zühd 30; *Müsned*, II, 132, 153; ayrıca bk. III, 425, V, 362.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ
ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ ۗ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

91. Doğrusu kâfir olup kâfir olarak ölenler, yeryüzü dolusu altını fidye verecek olsalar bile o, hiçbirinden kabul edilmez. Onlar için can yakıcı bir azap vardır ve onların hiç yardımcıları yoktur.

"(الملء): **Dolusu"** şeklinde "mim" harfi esreli olarak birşeyi dolduracak miktar anlamındadır. "Mim" harfi üstün olarak okunursa doldurmak anlamında masdardır.

"(ولو افتدى به): **Onu fidye verecek olsa bile"** buyruğundaki "vav"ın fazladan geldiği söylenmiştir. Anlamı şudur: Fidye olarak verecek olsa dahi onların hiçbirisinden yeryüzü dolusu kadar altın dahi kabul olunmaz. Nahivciler arasında görüş sahibi (ehl-i nazar) kimseler de der ki: Bu "vav"ın fazladan gelmiştir görüşü uygun değildir. Çünkü bir mana ifade ediyor. Âyet-i kerimenin anlamı da şöyledir: Karşılıksız olarak yeryüzü dolusu altın onlardan hiç birisinden kabul olunmaz. İsterse onu fidye olarak vermiş olsun.

"(ذهبا): **Altın"** kelimesinin nasbedilmesi ise el-Ferrâ'nın görüşüne göre, tefsir (temyîz) olduğu içindir. el-Mufaddal ise der ki: Açıklayıcı (temyîz) olmasını; müphem olduğu halde sözün eksiksiz olması gerekir. Mesela, benim yanımda yirmi vardır, demek gibi. Burada sayı malum fakat sayısı belirtilen meçhuldur. Eğer "dirhem" diyecek olursak bunu açıklamış oluruz (ve bu takdirde bu, tefsir olarak mansub gelir). Zaten temyîzin nasbedilmesi onu mecrur veya merfu kılan bir âmilin bulunmayışı dolayısıyladır. Nasb da harekelerin en hafif olduğundan dolayı, âmili olmayan her bir şeyin harekesi kılınır.

el-Kisaî der der ki: Bu kelimenin mansub olması, bir "(من):..den" edatının mahzûf olması dolayısıyladır. Yani **"altından..."** anlamındadır. Yüce Allah'ın buyruğu: "(أو عدل ذلك صياما): *Veya bunun dengi oruç tutmaktır"* (el-Mâide, 5/95) yani oruç türünden, demektir. Buhârî ve Müslim'de Katade'den, onun Enes b. Malik'ten rivâyetine göre Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Kıyamet gününde kâfir getirilir ve ona şöyle denilir: Ne dersin, şâyet senin yeryüzü dolusu kadar altının olsaydı onu kendini kurtarmak için kimselere verir miydin? O: Evet der. Ona şöyle denilir: Senden bundan daha kolay olan şey istenmişti." Buhârî'nin lafzı bu şekildedir.(1) Müslim'de ise: "İstenmiştir" yerine: "Yalan söyledin senden... istenmişti" şeklindedir.(2)

(1) ***Buhârî,*** Rikaak 49.
(2) ***Müslim,*** Sifâtu'l-Münâfikîn 53; ayrıca 51, 52; ***Buhârî,*** Enbiyâ 1; ***Müsned,*** III, 218

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ۖ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

92. Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe asla Birr'e erişemezsiniz ve her ne infâk ederseniz şüphesiz Allah onu çok iyi bilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyetin Nüzûl Sebebi:

Hadis imamları -lafız Nesâî'nin olmak üzere- Enes'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Bu âyet-i kerime yani: **"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe asla Birr'e erişemezsiniz"** buyruğu nâzil olunca Ebû Talha şöyle dedi: Şüphesiz Rabbimiz mallarımızı infak etmemizi istiyor. Ey Allah'ın Rasûlü! Şahit ol ki ben, arazimi Allah'a verdim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Sen onu akrabaların olan Hassan b. Sabit ile Ubey b. Ka'b'a ver (vakfet) diye buyurdu.(1)

Muvatta'da ayrıca: Onun malları arasında en çok sevdiği Bi'ru Hâ idi ve bu mescidin karşısında idi. Rasûlullah (sav) oraya girer ve o bahçedeki güzel sudan içerdi" denilmekte ve hadisin geri kalan bölümleri zikredilmektedir.(2)

Bu âyet-i kerimede, hitabın zahiri ile umumunun delil olarak kullanılabileceğine delil vardır. Çünkü ashab-ı kiram (Allah tümünden razı olsun) bu âyet-i kerime nâzil olduğu sırada hitabın fehvasından başka bir şey anlamamışlardır.(3) Nitekim Ebu Talha: **"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe..."** âyetini işitince, yüce Allah'ın bir başka âyet-i kerime ile yahut bunu açıklayıcı Peygamberin bir sünneti ile, Allah'ın kendisinden neyi infâk ettiğini açıklayacak olan buyruk, varid oluncaya kadar beklemek gereğini duymadı. Çünkü onlar pek çok şeyi severler.

Aynı şekilde Zeyd b. Harise'nin de böyle yaptığını görüyoruz. O da "Sebel" adındaki sevdiği atını aldı ve: Allah'ım Sen de bilirsin ki benim bu atım-

(1) *Nesâî,* Ehbâs 2; ***Müslim,*** Zekât 43; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 45; ***Müsned,*** III, 285.

(2) *Muvatta,* Sadaka 2; ayrıca bk.: ***Buhârî,*** Zekât 44, Vekâlet 15, Vesâyâ 17, 26, Tefsir 3. sûre 5, Eşribe 13; ***Müslim,*** Zekât 42; ***Tirmizî,*** Tefsir 3. sûre 5; ***Dârimî,*** Zekât 23; ***Müsned,*** III, 115, 141, 174, 256, 262.

(3) **Zâhir:** Açık seçik olan demek olup, bir fıkıh usûlü terimi olarak; lafızlarından maksadı açıkça anlaşılan, demektir. Hitabın umumî oluşu, gerekli vasıfları kendisinde toplayan bütün mükellefleri kapsayıcı olması, demektir.
Fehva'l-hitab: Buyruğun lafzi tabirlerinden açıkça anlaşılan, demektir.

dan daha çok sevdiğim bir malım yoktur, deyip bu atını Peygamber (sav)a getirdi ve: Bu Allah yolunda (vakf)dır, dedi. (Oğlu) Usame b. Zeyd'e de: (Hz. Peygamber): "Onu al" deyince Zeyd adeta bundan dolayı rahatsız olmuş gibi oldu. Rasûlullah (sav) da ona: "Şüphesiz Allah bunu senden kabul buyurdu" dedi. Bunu da Esed b. Mûsâ zikretmiştir.(1)

İbn Ömer de kölesi Nâfi'i azad etti. Halbuki Abdullah b. Cafer ona karşılık bin dinar teklif etmişti. Ebu Ubeyd kızı Safiyye dedi ki: Zannederim o yüce Allah'ın: **"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe asla Birr'e erişemezsiniz"** buyruğunu davranışına esas almıştır.

Şibl, Ebu Necih'ten o Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer b. el-Hattab, Ebu Mûsâ el-Eş'arî'ye kendisine Kisra'nın Medâin şehrini fethettiği günü Celûlâ vak'asında alınan emirlerden bir cariye satın almasını belirten bir mektup yazdı. Sa'd b. Ebi Vakkas dedi ki: Hz. Ömer o cariyeyi çağırttı, onu beğendi. Bunun üzerine dedi ki: Aziz ve celil olan Allah: **"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla Birr'e erişemezsiniz"** diye buyurmaktadır. Daha sonra Ömer (ra) o cariyeyi azad etti.(2)

es-Sevrî'den rivâyet edildiğine göre ona şöyle bir haber ulaşmıştır: er-Rabi' b. Haysem'in Um Veled'i yani er-Rabi'den çocuğu olan cariyesi şöyle dedi: Ona bir dilenci geldiğinde bana şöyle derdi: Ey filan cariye sen dilenciye şeker ver. Çünkü er-Rabi' şekeri sever. Süfyan der ki: O bunu söylerken yüce Allah'ın: **"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe asla Birr'e erişemezsiniz"** buyruğunu esas alıyordu.

Rivâyet edildiğine göre Ömer b. Abdulaziz de heybelerle şeker satın alır ve onları tasadduk ederdi. Kendisine: Sen ne diye bu şekerlerin kıymetini sadaka olarak vermiyorsun? denilince o da: Çünkü ben şekeri daha çok severim. O bakımdan sevdiğim şeyleri infak etmek istedim.

el-Hasen de der ki: Hiç şüphesiz sizler canınızın çektiği şeyleri terketmedikçe, sevdiğiniz şeyleri elde edemezsiniz. Umduğunuz şeylere ise hoşunuza gitmeyen şeylere sabretmedikçe ulaşamazsınız.

2- "Birr"in Mahiyeti:

"Birr"in açıklaması hakkında tefsir alimleri farklı görüşlere sahiptirler. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ata, Mücahid, Amr b. Meymun ile es-Süddî'den cennet diye açıklanmıştır. İfadenin takdiri ise şöyledir: Sizler sevdiklerinizden infak etmedikçe birr'in sevabına nail olamazsınız.

Nail olmak ise, vermek, bağışlamak demektir. Filan kişiden bana iyilik nail oldu, yani bana iyiliği dokundu. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur:

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 260-261

(2) Benzer bir rivâyet: Suyûtî, *a.g.e.*, II, 260.

Sevdiklerinizden infak etmedikçe, cennete ulaşamazsınız ve size cennet verilmez. Birr'in salih amel olduğu da söylenmiştir. Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Siz sıdka sarılın, çünkü o birre iletir, birr ise cennete iletir."(1) Bu hadis-i şerif Bakara Sûresi'nde (2/177. âyet 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Atiyye el-Avfî; birr itaat anlamındadır, demektedir. Ata da şu açıklamayı yapar: Sizler, sağlıklı, cimri, yaşamayı ümid eden, fakirlikten de korkan bir kavim iken tasaddukta bulunmadıkça dinin şerefine ve takvâya nail olamazsınız.

el-Hasen de rivâyete göre şöyle demiştir: **"İnfak etmedikçe"** buyruğun dan kasıt, farz olan zekâtını vermektir.

Mücahid ve el-Kelbî ise bu âyet-i kerime neshedilmiştir. Bunu zekâtı emreden âyet-i kerime neshetmiştir, demektedirler.

Anlamı: Hayr yolunda sadaka vermek yahut onun dışında itaatlerde bulunmak sûretiyle sevdiklerinizden infak etmedikçe birre nail olamazsınız diye de açıklanmıştır. Bu da kapsamlı bir açıklamadır.

Nesaî, Sa'saa b. Muaviye'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Ebu Zer ile karşılaştım. Ona: Bana bir hadis naklet, dedim, olur dedi. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bütün malından Allah yolunda iki avuç kadar infak eden her bir müslümanı mutlaka cennetin hacibleri (teşrifatçıları) karşılar ve hepsi de onu yanlarında bulunanlara gelmesi için çağırır. Ben ona: Bu nasıl olur? deyince şöyle dedi: Eğer (sadakası) deve ise iki devesi, eğer inek ise iki ineği (sadaka vermiş gibi ecir alır)."(2)

Ebu Bekr b. el-Varrak der ki: Yüce Allah bu âyet-i kerime ile onları fütüvvete(3) iletmektedir. Yani benim sizlere olan iyiliğime nail olmanız, ancak kardeşlerinize iyilik yapmanızla, onlara mallarınızdan, infak etmenizle, makam ve mevkileriniz vasıtasıyla onlara yardım etmekle nail olabilirsiniz. Eğer bunu yapacak olursanız, o takdirde benim birrime ve atifetime nail olursunuz. Mücahid der ki: Bu yüce Allah'ın: ***"Onlar ona olan sevgilerine rağmen fakire yetime ve esire yemek yedirirler"*** (el-İnsan, 76/8) buyruğunu andırmaktadır.

"Her ne infak ederseniz şüphesiz Allah onu çok iyi bilir." Yani onu bildiğine göre, mükâfatını da verir.

---

(1) *Buhârî,* Edeb 69; ***Müslim,*** Birr 103-105; ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 80; ***Tirmizî,*** Birr 46; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 7; ***Dârimî,*** Rikaak 7; ***Muvatta,*** Kelâm 16; ***Müsned,*** I, 8, 384, 432.

(2) ***Nesâî,*** Cihâd 45; yakın lafızlarla ***Dârimî,*** Cihâd, 13; ***Müsned,*** V, 151, 153.

(3) **Fütüvvet:** Sözlükte cömertlik, iyilik, eliaçıklık demektir. Terim olarak; başkalarının iyiliğini kendi iyiliğinden çok istemektir. (Şerif el-Cürcânî, ***et-Ta'sîfât).***

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَٰٓءِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ
مِن قَبْلِ أَن تُنَزَّلَ ٱلتَّوْرَىٰةُ ۗ قُلْ فَأْتُوا۟ بِٱلتَّوْرَىٰةِ فَٱتْلُوهَآ إِن كُنتُمْ
صَٰدِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ
هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٩٤﴾

93. Tevrat indirilmeden önce İsrâîl'in kendi nefsine haram kıldığından başka bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun!"
94. Bundan sonra artık kim Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Buyruğun İniş Sebebi:

Yüce Allah'ın: "(حِلّ): Helâl" demektir. Daha sonra (helâl kılınanlardan) istisnâda bulunarak: **"İsrâîl'in kendi nefsine haram kıldığından başka"** diye buyrulmaktadır. İsrâîl ise Yakub (as)'dır.

Tirmizî'de İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre; yahudiler Peygamber (sav)'a: Bize İsrâîl'in kendisine neyi haram kıldığını bildir dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "O çölde yaşardı. Siyatik (ırku'n-nesâ) hastalığına yakalandı. Ona deve eti ile deve sütünden daha uygun birşey bulunmadı. Bundan dolayı onları kendisine haram kıldı." Yahudiler: Doğru söyledin, dediler... (Tirmizî) hadisin geri kalan kısmını kaydeder.(1)

Yine onun, o hastalıktan iyileşecek olursa en çok sevdiği yiyecek ve içeceğini terkedeceğini adadığı da söylenmektedir. En çok sevdiği yiyecek ve içecek ise, deve eti ile deve sütü idi.

İbn Abbas, Mücahid, Katade ve es-Süddî der ki: Yakub (as) oldukça güçlü bir kişi olan kardeşi Îsû'dan kaçarken Harran'dan Beytü'l-Makdis'e geldiği sırada bir melek ile karşılaştı. Hz. Yakub onun hırsız olduğunu zannetti. Onu tutup sırtını yere yıkmak istedi. Ancak melek Hz. Yakub'un baldırını yakaladı ve arkasından semaya yükseldi. Hz. Yakub da ona bakıp duruyorken siyatikten rahatsızlandı. Bundan dolayı da oldukça sıkıntı çekti. Geceleyin ağ-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 13. sûre 1; *Müsned*, II, 274.

rısından uyuyamıyordu. Geceyi feryad ederek, bağırarak geçiriyordu. Hz. Yakub: Şâyet yüce Allah kendisine şifa verecek olursa hiçbir zaman (nun eti) yememeye ve yine damar bulunan bir yemek yememeye yemin etti, ve böylece bunları kendisine haram kıldı. Bunun üzerine çocukları damarları ayıklayıp etten çıkarmaya başladılar.

Meleğin Hz. Yakub'u bu şekilde dürtmesinin sebebi de şudur: Hz. Yakub, Allah kendisine oniki evlat verdiği ve Beytü'l-Makdis'e de sağlıklı bir şekilde ulaşabildiği takdirde onların sonuncularını boğazlamayı adamıştı. O bakımdan meleğin onu bu şekilde dürtmesi adağının yükümlülüğünden kurtulması içindi. Bu açıklamalar ed-Dahhâk'tan nakledilmiştir.

2- Peygamberlerin Haram Kılmaları:

Hz. Yakub'un bu yiyecekleri kendisine haram kılması kendi ictihadı ile mi olmuştu, yoksa yüce Allah'ın izniyle mi olmuştu? hususunda farklı görüşler vardır. Doğru olanı birincisidir. Çünkü yüce Allah: **"İsrâîl'in kendi nefsine haram kıldığından başka"** buyruğu ile bu haram kılmayı, ona izafe etmektedir. Diğer taraftan Peygamber, ictihadı ile bir kanaate varacak olursa, bu bizim için uymamız gereken bir dinî hüküm halini alır. Çünkü yüce Allah onun bu uygulamasını takrîr yoluyla kabul etmiş olur. Nasıl ki o peygambere yüce Allah vahiy gönderiyor ve bizim ona uymamız lazım ise, aynı şekilde Allah'ın izin vermesiyle o da ictihad ediyor ve buna güç yetirdiği takdirde de ictihadının gereğini yerine getirmek zorunlu oluyordu. Eğer önceden de Hz. Yakub'a bunları haram kılmaya dair izin verilmemiş olsaydı, elbette ki o, helâl ve haram kılmak gibi bir işe kalkışmazdı.

Bizim Peygamberimiz de sahih olan rivâyete göre balı yahut da cariyesi Mâriye'yi kendisine haram kılmıştı. Ancak yüce Allah onun bu haram kılmasını takrîr yoluyla kabul buyurmayıp ileride Tahrim Sûresi'nde açıklanacağı üzere: ***"Allah'ın sana helâl kıldığını ne diye haram kılıyorsun?"*** (et-Tahrim, 66/1) buyruğu nâzil oldu.

el-Kiyâ et-Taberî der ki: Yüce Allah'ın: ***"Allah'ın helâl kıldığını ne diye haram kılıyorsun?"*** buyruğunun mutlak ifadesi bunun Mâriye'ye has olmamasını gerektirir, denilebilir. Şafiî ise bu durumda keffaretin vücubunun manasının aklen anlaşılamayacağı kanaatinde olduğundan; keffâreti nassın konusuna tahsis ettiğini görüyoruz. Ebu Hanife ise mübah olan her bir şeyin haram kılınmasında bunun bir asıl olduğu görüşündedir. O bakımdan o, haram kılmayı yemin etmek gibi değerlendirmiştir.

3- Muhammed (sav)'ın Peygamber Oluşunun Belgeleri:

Yüce Allah'ın: **"De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi Tevrat'ı getirip okuyun"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas der ki: Yâkub (as) siyatik-

ten rahatsızlanınca doktorlar ona deve etlerinden uzak durmasını tavsiye ettiler, o da deve etini kendisine haram kıldı. Yahudiler: Biz de deve etlerini kendimize haram kılıyoruz, çünkü Yakub onu haram kıldı, Allah da bu etin haram olduğunu Tevrat'ta bildirdi, dediler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

ed-Dahhâk der ki: Yüce Allah onları yalanladı ve iddialarını reddederek şöyle buyurdu: Ey Muhammed: **"De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi Tevrat'ı getirip okuyun,"** fakat onlar getirip okumadılar. Bunun üzerine yüce Allah: **"Bundan sonra artık kim Allah'a karşı yalan uydurursa işte onlar zalimlerin tâ kendileridir"** diye buyurdu.

ez-Zeccac bu âyet-i kerime ile ilgili olarak der ki: Bu âyet-i kerimede Peygamberimiz Muhammed (sav)ın peygamberliğine çok büyük bir delil vardır. Onlara böyle bir hükmün Kitapları Tevrat'ta bulunmadığını haber verdiği ve onu getirmelerini emrettiği halde, onlar bunu kabul etmediler. Yani böylelikle onlar Hz. Peygamber'in bunu vahye dayanarak söylediğini anlamış oldular.

Atiye el-Avfî de der ki: Deve etinin kendilerine haram olması, Hz. Yakub'un bu eti kendilerine haram kılması dolayısıyla olmuştu. Şöyle ki: İsrâîl (Hz. Yakub) siyatikten rahatsızlanınca: Allah'a yemin ederim eğer Allah bana bu rahatsızlıktan şifa verecek olursa hiçbir çocuğum onu yemeyecektir, diye yemin etti. Bu ise onlara haram kılınmamıştı.

el-Kelbî de der ki: Yüce Allah deve etini Tevrat'ta onlara haram kılmamıştı. Bu onlara sadece zulüm ve küfürleri dolayısıyla Tevrat'tan sonra haram kılınmıştı. İsrailoğulları büyük bir günah işledikleri takdirde, yüce Allah da onlara hoş ve temiz bir yiyeceği haram kılar ya da onların üzerine -ölüm- olan riczi (azabı) indirirdi. İşte yüce Allah'ın şu buyrukları bunu ifade etmektedir: ***"O yahudilerin zalimlikleri... sebebiyledir ki kendilerine helâl kılınan birçok pak ve temiz şeyleri onlara haram kıldık."*** (en-Nisa, 4/160); ***"Biz yahudilere de bütün tırnaklıları haram kıldık... Bunu onlara zulümleri yüzünden ceza diye verdik. Şüphesiz Biz doğru söyleyenleriz."*** (el-En'âm, 6/146)

4- Siyatik Rahatsızlığının Tedavisi:

İbn Mace Sünen'inde: "(دواء عِرق النسا): Siyatiğin tedavisi" diye bir başlık altında şu hadisi nakleder: Bize Hişam b. Hammad ile Râşid b. Said er-Ramlî anlatarak dediler ki: Bize el-Velid b. Müslim anlattı, bize Hişam b. Hassân anlattı, bize Enes b. Sîrîn anlattı, o Enes b. Malik'i şöyle derken dinlemiş: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Siyatik rahatsızlığının tedavisi için bir bedevî koyunun kuyruk yağı alınır, eritilir, sonra da bu (yağ), üç bölüme ayrılır, her gün aç karna bir bölümü içilir."(1)

(1) *İbn Mâce*, Tıb 14.

Bunu ayrıca es-Sa'lebî de Tefsirinde Enes b. Malik yoluyla söylemiş rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) siyatik hakkında şöyle buyurdu: "Küçük de olmayan büyük de olmayan bir Arap koçunun kuyruk yağı alınır, küçük parçalara bölünür. Daha sonra eritilerek yağı çıkarılır, üçe bölünür ve her gün aç karnına üçte biri içilir."(1) Enes der ki: Ben bunu üç kişiden fazlasına tavsiye ettim, Allah'ın izniyle şifa buldular.

Şu'be der ki: Haccac b. Yusuf döneminde bir yaşlı siyatik hakkında bana şunu anlattı: Yüce Allah adına sana yemin ediyorum: Eğer iyileşmeyecek olursan seni ya ateşle dağlayacağım yahut da bir ustura ile traş edeceğim. Şu'be dedi ki: Ben bunu denedim. Sen böyle dersin ve siyatik olan yere bu şekilde (elini) sürersin (iyileşirsin).

قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

95. De ki: "Allah doğru buyurmuştur. O halde Hanîf olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi."

Yani, Ey Muhammed de ki: Allah doğru buyurmuştur. Bunlar Tevrat'ta haram kılınmış şeyler değildir. **"O halde Hanif olarak İbrahimin dinine uyun."** Bu buyrukla onun dinine uyulması emredilmektedir.

"O, müşriklerden değildi." Bu da daha önce de geçtiği gibi onların batıl iddialarını reddetmektedir.

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾
فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَ ۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا ۗ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ
حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا ۗ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

96. Doğrusu insanlar için kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan, âlemlere mübârek ve hidâyet olmak üzere kurulan o Evdir.

97. Orada apaçık alâmetlerle İbrahim'in Makamı vardır. Kim oraya girerse emin olur. Ona yol bulabilen herkesin Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Artık kim inkâr ederse, bilsin ki doğrusu Allah, âlemlere muhtaç değildir.

(1) *Müsned*, II, 219, V, 78.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Yeryüzünde Kurulan İlk Mescid:

Müslim'in Sahih'inde Ebû Zer'den şöyle dediği sabit olmuştur: Ben Rasûlullah (sav)'a yeryüzünde kurulan ilk mescide dair soru sordum, O: "Mescid-i Haram'dır" diye buyurdu. Sonra hangisidir? diye sorunca, O: "Mescid-i Aksâ" diye buyurdu. Bu sefer ben: İkisi arasında ne kadar (zamanlık bir süre) vardır? diye sordum, şöyle buyurdu: "Kırk yıl. (1) Hem diğer taraftan yerin tümü senin için bir mesciddir. Namaz vakti nerede girerse orada namaz kıl."(2)

Mücahid ve Katade dedi ki: Beyt-i Haram'dan önce herhangi bir mescid kurulmuş değildir. Ali (r.a) da şöyle demiştir: Beyt-i Haram'dan önce birçok evler vardı. Yani ibadet maksadıyla kurulmuş ilk ev, odur.

Mücahid'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Müslümanlarla yahudiler karşılıklı olarak övündüler. Yahudiler: Beytü'l-Makdis Kâ'be'den daha faziletli ve daha büyüktür. Çünkü peygamberlerin hicret ettiği yer orasıdır ve O, Arz-ı Mukaddes'tedir dediler. Müslümanlar da şöyle karşılık verdi: Hayır, Kâ'be ondan daha faziletlidir. Bunun üzerine yüce Allah bu âyeti kerimeyi indirdi.

Bundan önce Bakara Sûresi'nde (2/127'nci âyetin tefsirinde) Beyt'in inşa edilmesine ve onu ilk inşa edenlere dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Mücahid der ki: Şanı yüce Allah, bu Beyt'in yerini, yeryüzünden herhangi bir şeyi yaratmadan ikibin yıl önce yaratmıştı. Hiç şüphesiz onun temelleri, en aşağıdaki yedinci arza kadar inmektedir. Mescid-i Aksâ'yı ise, Süleyman (a.s) bina etmiştir. Nitekim Nesâî tarafından sahih bir isnadla kaydedilen ve Abdullah b. Amr yoluyla gelen hadisde de böyle ifade edilmiştir. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Süleyman b. Dâvud (a.s) Beytü'l-Makdis'i inşa edince yüce Allah'tan üç husus diledi. Yüce Allah'tan vereceği hükümlerinin kendi hükmüne uygun düşmelerini söylemesini istedi; bu isteği ona verildi. Yine yüce Allah'tan kendisinden başka hiçbir kimseye verilmeyecek bir mülk verilmesini istedi, bu da ona verildi. Yüce Allah'tan Mescid'in inşasını biti-

(1) Kâbe'yi ilk bina eden İbrahim (as), Mescid-i Aksâ'yı ilk bina edenin de Dâvûd (as) ile Süleyman (as) olduğu kabul edilirse, ilk mescidin bina ediliş tarihleri arasında kırk yıllık bir süre bulunduğu, bilinen tarihi gerçekler açısından imkânsız görülmüştür. Bu bakımdan mesele şöyle açıklanmıştır:

a. Kâ'be'yi ilk bina eden Hz. Âdem'dir. O'nun soyundan birileri de daha sonra Mescid-i Aksâ'yı inşâ etmiştir. İbrahim (as) Kâ'be'nin, Dâvûd (as) ile Süleyman (as) Mescid-i Aksâ'nın inşasını yenilemişlerdir.

b. İbrahim (as)'in Kâ'be'nin ilk banisi olduğu kabul edilirse, Mescid-i Aksâ'nın ilk banisi de Kâ'be'den sonra İbrahim (as) ya da Ya'kub (as) olabilir. Dâvûd (as) ile Süleyman (as) ise binayı genişletmiş olabilirler. (İbn Hacer, ***Fethu'l-Bârî,*** VI, 470-471; Ahmed Davudoğlu, ***Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi,*** İstanbul 1978, III, 349). Müfessirimizin benzer açıklamaları birazdan gelecektir.

(2) ***Buhârî,*** Enbiyâ 10, 40; ***Müslim,*** Mesâcid 1, 2; ***Nesâî,*** Mesâcid 2; ***Müsned,*** I, 150, 156, 157, 160, 166; ***İbn Mâce,*** Mesâcid 7.

rince de buraya yalnızca onda namaz kılmak arzusuyla kim gelirse, mutlaka onu günahlarından -annesinin o kimseyi doğurduğu gibi kurtarılmasını diledi, bu da kendisine verildi. (1)

Bu durumda bu iki hadis (son naklettiğimiz hadis-i şerif ile, başlığın başında nakledilen hadis-i şerif) arasında bir işkâl (çelişki) görülmektedir. Çünkü, Hz. İbrahim ile Hz. Süleyman arasında uzun yıllar geçmiştir. Tarihçilere göre bin yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Bu çelişki şöyle açıklanmıştır: İbrahim ile Süleyman (ikisine de selam olsun) başkalarının temelini atmış olduğu mescidlerin binalarını yenilemişlerdir. Beyt-i Haram'ı ilk bina edenin önceden de geçtiği gibi Adem (a.s) olduğu söylenmiştir. Buna göre, onun çocuklarından başka birtakım kimselerin Beyt-i Haram'dan kırk yıl sonra Beytü'l-Makdis'i bina etmiş olması mümkün görünmektedir. Aynı şekilde meleklerin de Allah'ın izin vermesi üzerine Beyt'i bina etmiş olmaları da mümkündür. Bütün bunlar ihtimal dahilindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Ali b. Ebi Talib (r.a) da şöyle demiştir: Şanı Yüce Allah meleklere yer yüzünde bir ev bina etmelerini ve etrafında tavaf etmelerini emretti. Bu ise, Hz. Adem'in yaratılışından önce olmuştu. Daha sonra Hz. Adem, bu evin yapabildiği kadarını bina etti ve onu tavaf etti. Ondan sonra diğer peygamberler de böyle yaptı. Sonra da onun inşasını İbrahim (a.s) tamamladı.

2. Mekke Adı Nereden Gelmektedir:

Yüce Allah'ın: "(لَلَّذِي بِبَكَّةَ): **Mekke'de bulunan...dır"** buyruğu, "(إن): **Doğrusu"**nun haberidir. Baştaki "lâm" da te'kid içindir. "Bekke," Beyt'in yerinin adı, "Mekke" ise şehrin sair bölümlerinin adıdır. Bu açıklama, Malik b. Enes'den nakledilmiştir. Muhammed b. Şihâb da şöyle demektedir: Bekke mescidin adı, Mekke Harem bölgesinin hepsidir. Bunun kapsamına evler de girer. Mücahid der ki: Bekke ile Mekke aynı şeylerdir. "Mekke"nin başındaki bu "mim" harfi (Bekke'nin başındaki) "b" harfinin yerine (bedel olarak) gelmiştir. Nitekim araplar "(طين لازِبٌ): Yapışkan çamur" derken, "b" harfi yerine (لازم) da derler. Bu açıklamaları da ed-Dahhak ve el-Muerric dile getirmişlerdir.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: "Bekke" izdiham anlamına gelen "Bekk"den türetilmiştir. Bu şehire "Bekke" adının verilmesi ise, insanların tavaf ettikleri yerde izdiham etmelerinden dolayıdır. Aynı zamanda bu mastar, boyunun ezilmesi, bükülmesi manasına da gelir.

Şöyle de açıklanmıştır. "Bekke"ye bu adın veriliş sebebi, orada haksızlık, zulüm ve isyana kalkışmaları halinde zorbaların boyunlarını ezmesinden dolayıdır. Abdullah b. ez-Zübeyr der ki: Buraya herhangi bir zorba kötülük et-

(1) *Nesâî*, Mesâcid 6; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 196; *Müsned*, II, 176.

mek kastıyla geldi mi, mutlaka aziz ve celil olan Allah onun boynunu kırar ve onu ezer.

"Mekke"ye gelince, Bu şehire bu ismin veriliş sebebinin suyunun azlığı olduğu söylendiği gibi, buraya gelmek isteyen kimsenin karşı karşıya kaldığı zorluklar dolayısıyla kemikten adeta iliğini çıkaracak kadar sıkıntılarla karşılaşmasından ötürü verilmiştir. Bu açıklama Arapların kemiğin içinde bulunanları çıkartmayı ifade etmek üzere kullandıkları (مَكَكْتُ العظم): Kemiğin içindekini (iliğini) çıkardım, tabirinden alınmıştır.

Aynı şekilde deve yavrusunun annesinin memesindeki sütü tamamen emip içmesini anlatmak üzere; (ومَكَّ الفصيلُ ضرع امه وامْتَكّه) ifadesini kullanırlar. Şair de şöyle demektedir:

مَكَكْتُ فلم تُبْقِ في أجْوافها دِرَرا

"Emdikçe emdi, sonunda içlerinde süt diye bir şey bırakmadılar."

Mekke'ye bu ismin veriliş sebebinin, orada zulme sapan kimseleri helak etmesi ve imkânlarını eksiltmesi olduğu da söylenmiştir. Bir başka görüşe göre Mekke'ye bu ismin veriliş sebebi, insanların orada ıslık çalıp gülmeleridir. Bu da Yüce Allah'ın: "(وما كان صَلاَتُهُم عِندَ الْبَيْتِ إلاَّ مُكَاءً وتَصْدِيَةً): ***Onların, Beyt'in yanındaki duaları ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan ibaretti"*** (el-Enfâl, 8/35) buyruğundan alınmış bir açıklamadır. Ancak tasrif (Arapçada kelime türetme kuralları) böyle bir açıklamayı uygun göstermemektedir. Zira (مكة): Mekke kelimesi son iki harfi aynı (muzaaf) bir kelime iken, (مُكَاءً): ıslık çalmak ise sülâsî ve illetlidir.

3. Mübârek Ev:

Yüce Allah: **"Mübârek... olmak üzere"** buyruğu, orada amellerin kat kat fazlasıyla mükâfaatlandırılışı dolayısıyla mübârekliğini ifade etmektedir.

Bereket; hayrın çokluğu demektir. **"Mübârek"** kelimesi, ya "(وُضِعَ) : **Kurulan"** kelimesindeki zamirden, yahut da: "(بَكَّةَ): **Mekke"** kelimesinden anlaşılan zarftan hal olmak üzere nasb edilmiştir. Anlamı şöyle olur: Mekke'de bulunan ve mübârek olan evdir, şeklindedir. Kur'ân-ı Kerîm'in dışında bu kelimenin: (مبارك): **Mübârek"** şeklinde ikinci bir haber olarak, yahut da (الذي): ... **an**'dan bedel, ya da bir müpteda takdiri ile (haber) olması da mümkündür.

"Âlemlere... ve hidâyet olmak üzere ..." buyruğu da öncekine atfedilmiştir. "(وهو هدى للعالمين): Ve o âlemler için bir hidâyettir" anlamında da olabilir. Kur'ân-ı Kerîm'in dışında **"Beyt"**e sıfat olmak üzere mecrûr olarak (مباركٍ) şeklinde kullanılması da mümkündür.

4. Apaçık Alâmetlere Sahip Bir Ev:

Yüce Allah'ın: "(فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ): **Orada apaçık alâmetler... vardır"** buyruğu, müptedâ ya da sıfat olarak merfu' dur. Mekkeliler, İbn Abbâs, Mücahid ve Said b. Cübeyr ise **"apaçık âyetler"** anlamındaki buyruğu tekil olarak "(آية بينة): Apaçık bir âyet" diye okumuşlardır ki, bununla sadece Makam-ı İbrahim kast edilir. Bunlar derler ki: İbrahim'in Makamdaki ayak izi, apaçık bir âyettir.

Mücahid ise, Makam-ı İbrahim'i, Haremin tamamı diye açıklamıştır. (), bu görüşü ile Safâ, Merve, Rükün ve Makam'ın, Haremin âyetlerinden olduğu görüşünü benimsemiş olmaktadır.

Diğer kırâatlerde ise, "Apaçık alâmetler" anlamında çoğuldur. Bunlar ise bu alâmetlerle Makam-ı İbrahimi, Hacer-i Esvedi, Hatîmi, Zemzemi ve bütün Meşairi kast ederler.

Ebu Cafer en-Nehhas der ki: Bunu çoğul olarak **"apaçık alâmetler"** anlamında okuyanların kıraati daha açık ve anlaşılırdır. Çünkü, Safa ile Merve de bu alâmetlerdendir. Diğer taraftan, sağlıklı olarak kuşun Beytin üzerine çıkamayacağı, aynı şekilde avlayıcı hayvanlar avlarının peşinden koştıklarında av hayvanı Harem sınırına girdi mi onu bırakması, eğer yağmur Rüknü Yemani tarafından gelirse Yemende bolluk olacağı, eğer Rüknü Şamî tarafından gelirse Şam bölgesinde bolluk olacağı, Beyt'in tamamını kuşatacak olursa her tarafta bolluk olacağı, taş atılan Cemrelere sürekli taş atılmakla birlikte aynı miktarda görünmeye devam etmesi de bu alâmetler arasındadır.

"Makam" kelimesi ise, Arapların; (قمت مَقاماً): Ben bir yerde (makamda) kaldım, ifadelerinden alınmıştır. Makam, ayakta kalkılan yer demektir. Yine makam kelimesi, "mukam : kalkış" kelimesinden de alınmış olabilir. Buna dair açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/125'nci âyet, 3. başlıkta) geçtiği gibi, yine makama dair görüş ayrılıkları ve bunların hangisinin sahih olduğuna dair açıklamalar da geçmişti.

"Makam" anlamındaki kelimenin merfu' gelmesi de mübtedâ oluşundan dolayıdır. Haberi ise hazfedilmiştir. İfadenin takdiri: "(منها مقام إبراهيم): Onlardan birisi de Makam-ı İbrahim'dir" şeklindedir ki, bu açıklamayı el-Alıfeş yapmıştır.

Muhammed b. Yezid'den, "makam" kelimesinin "alâmetler" anlamındaki kelimeden bedel olduğunu söylediği de nakledilmiştir. Bu hususta ikinci bir görüş daha vardır ki, bu görüşe göre buyruğun anlamı: "(هي مقام إبراهيم): O alâmet (ler) Makam-ı İbrahim...dir" anlamındadır. el-Alıfeş'in açıklaması Arap dilinde bilinen bir hususdur. Nitekim şair Züheyr şöyle demiştir:

لها متاعٌ وأعوانٌ غدَوْنَ به قِتْبٌ وغُرْبٌ إذا ما أُفْرِغَ انْسَحَقَا

"O, dişi devenin üzerinde su taşımak için gerekli eşyası ve diğer malzemeleri vardır ki, bütün bunlar o deveyle beraber gitmiştir. Yine o devenin, su kaplarının üzerinde asılması gereken yerleri ve ipleri de vardır. Ayrıca bir yük ve bir su kovası da. Bu kova boşaltıldı mı, suyu uzak yerlere kadar akar gider."

Ebu'l-Abbas'ın görüşüne göre de (tekil olarak) "makam" kelimesi, "makamlar" anlamındadır. Çünkü mastardır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Allah kalplerine de, kulaklarına da mühür vurmuştur."*** (el-Bakara, 2/7)(1)

Şair de (bu kabilden olmak üzere) şöyle demektedir:

إنّ العُيون التي في طَرْفِها مَرَضٌ

"Şüphesiz ki kapağında hastalık bulunan gözler..."

Burada şair ("kapak" anlamına kullanılan ve mastar kipinde bulunan tarf kelimesini çoğul olarak) göz kapakları anlamında kullanmıştır. Bunu da: "Hac bütünüyle (her tarafı) Makam-ı İbrahim'dir"(2) anlamında rivâyet edilen hadis pekiştirmektedir.

5. Beyt-i Haram'ın Güvenliği:

Yüce Allah'ın: **"Kim oraya girerse emin olur"** buyruğu ile ilgili olarak Katade şunları söylemektedir: Bu da aynı zamanda Harem'in alâmetlerindendir. en-Nehhâs der ki: Bu, güzel bir görüştür. Çünkü insanlar gerçekten onun çevresinden kapılıp alınıyorlardı. Kendisine ise, hiçbir zorba ulaşamıyordu. Oysa Beytu'l-Makdis'e ulaşılmış, tahrib edilmiştir. Ama Harem'e ulaşılamamıştır. Nitekim Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Rabbinin Fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi ?"*** (el-Fîl, 105/1)

Meânî âlimlerinden (yani Meani'l-Kur'ân'a dair eser yazanlardan) birisi şöyle demektedir: Âyet-i kerime şeklen haber kipinde olmakla birlikte, anlamı emirdir. Bu da: Oraya giren kimseye eman veriniz, takdirindedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Artık hacda refes*** (kadına yaklaşmak) ***fasıklık ve kötü söz yoktur."*** (el-Bakara, 2/197) Bu ise, refes yapmayın, fasıklık etmeyin, kötü söz söyleyip tartışmayın demektir. İşte bu hususta ileri geçen imam Nu'man b. Sabit (Ebu Hanife) şöyle demiştir: Her kim kendisine had uygulanmasını gerektiren bir günah işleyip sonra da Harem'e sığınacak olursa, bu onu koruma altına alır. Çünkü yüce Allah: **"Kim oraya girerse emin olur"** diye buyurmakta, böylelikle Şanı yüce Allah oraya giren kimseye eman verilmesini gerekli kılmaktadır. Bu husus aralarında İbn Abbas'ın ve başkalarının

(1) Bununla "kulaklar" anlamı verilen "semi'" kelimesinin mastar olduğuna işaret edilmektedir.

(2) Bu, Sâid b. Cübeyr'e ait bir açıklamadır. *İbn Kesîr,* II, 65.

da bulunduğu selefden bir topluluktan rivâyet edilmiştir.

İbnü'l-Arabî der ki:"Bu görüşü ileri süren herkes, iki cihetten yanılmıştır. Birincisi, bu görüşe sahip olan kimse, âyet-i kerimenin geçmişe dair haber verdiğini ve bu âyet-i kerimeyle gelecekte de böyle bir hükmün tesbit etme kastı güdülmediğini anlayamamıştır. İkincisi ise, burada sözü geçen emin ve güvenliğin önceden olup bittiğini, bundan sonra da Harem bölgesinde öldürme ve çarpışmanın vukua geldiğini, Şanı Yüce Allah'ın verdiği haberin ise, verdiği habere hilafen vaki olmayacağını bilmemektedir. İşte bütün bu hususlar, bunun geçmişte böyle olduğunun delilidir. Ebu Hanife, diğer taraftan çelişkiye düşerek şöyle demektedir: Eğer Hareme sığınacak olursa, ona yemek verilmez, su içirilmez, onunla herhangi bir muameleye girilmez ve konuşulmaz. Tâ ki oradan çıkıncaya kadar. Onun bu şekilde çıkmaya mecbur bırakılması hiç bir şekilde güvenlik ve emanı söz konusu etmemektedir. Diğer taraftan ondan şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Harem bölgesinde azalarda (öldürme dışında) kısas uygulanır. Fakat bu durumda da yine güvenlik altında olmak sözkonusu değildir."

İlim adamlarının cumhuru Haremde hadlerin uygulanacağını kabul etmişlerdir. Nitekim Peygamber (sav)'da Kâ'be'nin örtülerine asılı olarak bulunmuş olsa dahi Abdullah b. Hatal'ın ve başkalarının öldürülmesini de emretmiş idi.

Derim ki: es-Sevrî, Mansur'dan o, Mücahid'den, o, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Her kim Harem bölgesinde haddi gerektiren bir iş işleyecek olursa, orada ona had uygulanır. Eğer, Harem dışındaki bir yerde öyle bir suç işleyip de Hareme sığınacak olursa, onunla konuşulmaz. Onunla alış veriş yapılmaz. Tâ ki, Harem bölgesinden çıkıp ona had uygulanıncaya kadar. Bu, eş-Şa'bî'nin de görüşüdür. İşte Kûfelilerin delili budur. İbn Abbas bunu, âyetin ifade ettiği manadan anlamıştır. O ise, bu ümmetin en büyük bilgini ve alimidir.

Doğru olan ise yüce Allah'ın bu buyrukla Araplar arasından bunları bilmeyen ve kabul etmeyen herkese bu nimetleri sayıp dökmektir. Nitekim Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Onların çevresinde bulunan insanlar kapılıp alınırken, Bizim kendilerine emin bir Harem*** (belde) ***kıldığımızı görmediler mi?."*** (el-Ankebût, 29/67) Cahiliyye döneminde Harem bölgesine girip, ona sığınan herhangi bir kimse, artık baskın ve öldürülmeden, -ileride Yüce Allah'ın izniyle Mâide Sûresi'nde (5/97. âyet 2. başlıkta) geleceği üzere- emin olup güvenlik altına girerdi.

Katade der ki: Oraya cahiliyye döneminde giren emin olurdu. Bu da güzel bir görüştür.

Rivâyet olunduğuna göre, inkârcılardan birisi bir ilim adamına şöyle sormuş: Kur'ân'da: **"Kim oraya girerse emin olur"** denilmiyor mu?. Biz oraya

gördük, şunu şunu yaptık, bununla birlikte orada bulunan kimse emin olmadı. İlim adamı ona: Sen Araplardan değil misin diye sormuş. Benim evime giren emniyet altındadır diyen bir kimse bu sözüyle neyi demek ister? O, kendi sözüne itaat eden kimselere: Bundan vazgeç, ona ilişme. Ben ona eman verdim ve ona ilişmekten kendimi uzak tuttum, demiş olmuyor mu?. İnkârcı: Evet deyince, ilim adamı şu cevabı vermiş: İşte Yüce Allah'ın: **"Kim oraya girerse emin olur"** buyruğu da böyledir.

Yahya b. Ca'de der ki: **"Kim oraya girerse emin olur"** buyruğu, ateşten emin olur anlamındadır.

Derim ki: Yahya b. Ca'de'nin bu sözü, umumî anlamıyla ele alınmamalıdır. Çünkü Müslim'in Sahih'inde Ebu Said el-Hudrî'den rivâyet olunan Şefaat hadisinde şöyle denilmektedir: "Nefsim elinde olana yemin olsun ki, Kıyamet gününde mü'minlerin cehennemde bulunan kardeşleri lehine Allah'tan haklarını sonuna kadar vermesini istemek için yalvardıklarından daha çok, sizden hiçbir kimse Allah'a yalvaramaz. Şöyle diyeceklerdir: Rabbimiz, onlar bizimle birlikte oruç tutuyor, namaz kılıyor, haccediyorlardı. Bu sefer onlara: Haydi tanıdığınız kimseleri çıkartın, denilir..."(1)

Oraya girenin ateşten emin olması hac ibadetlerini yapmak ve yüce Allaha yakınlaşmak üzere oranın hakkını, hukukunu bilen ve onu ta'zim etmek üzere girmesi halinde sözkonusu olur.

Cafer es-Sadık der ki: Kim peygamberlerin ve Allah'ın dostlarının girdiği şekilde temiz ve iyi niyetiyle oraya girecek olursa, Allah'ın azabından emin olur. İşte Hz. Peygamber'in: "Kim hac eder de, çirkin söz söylemez iş yapmaz ve fasıklık etmez ise o, annesinin kendisini doğurduğu günkü gibi günahlarından sıyrılır. (2) Hacc-ı Mebrûr'un cennetten başka bir mükâfatı da yoktur." (3)

el-Hasen: Hacc-ı Mebrur, kişinin hacdan dünyaya karşı zahid, ahirete karşı rağbeti artmış olarak dönmesidir demekte ve şu beyitleri zikretmektedir:

يـا كعبـةَ اللهِ دَعْـوةَ الـلاّجِي ... دَعـوةَ مُسـتَشْعِـرٍ ومُحْتـاجِ
ودَّعَ أَحْـبَـابَـه وَمَـسْـكَـنَـهُ ... فَجَـاءَ مَـا بيـنَ خـائِفٍ رَاجِي
إنْ يَـقْـبَـلِ اللهُ سَـعْـيَـهُ كَـرَمـاً ... نَـجَـا ، وَإلاَّ فَلَيْسَ بِـالـنَّـاجِي
وأَنْـتَ مِمَّـنْ تُـرجَى شَـفَـاعَتُـهَ ... فَـاعْـطِفْ عَلَىَّ وافِـدِ بنِ حَجّاجِ

(1) *Buhârî*, Tevhîd 24; *Müslim*, İman 302; *Nesâî*, İman 18; *İbn Mâce*, Mukaddime 9; *Müsned*, III, 17.

(2) Hadisin bu bölümü: *Buhârî*, Hacc 4, Muhsar 9, 10; *Müslim*, Hacc 438; *Tirmizî*, Hacc 2; *Nesâî*, Hacc 4; *İbn Mâce*, Menâsik 3; *Dârimî*, Menâsik 7; *Müsned*, II, 229, 248, 410, 484, 494.

(3) Hadisin bu bölümü: *Buhârî*, Umre 1; *Müslim*, Hacc 437; *Tirmizî*, Hacc 2; *Nesâî*, Hacc 5, 6; *İbn Mâce*, Menâsik 3; *Dârimî*, Menâsik 7; *Müsned*, I, 387, II, 246, 461, 462, III, 325, 334, 447

"Ey Allah'ın Kâ'besi, muhtac olduğunun şuurunu vararak
Rabbine sığınanın duası!
O kimse ki, arkadaşlarından ve meskeninden vazgeçti de;
Korku ve ümit arasında geldi.
Eğer Allah lütfedip sa'yini kabul ederse,
Kurtulur, aksi takdirde kurtulamaz o.
Ve sen şefaati umulan kimselerdensin
Artık Vâfid b. Haccâc (kinaye yoluyla kendisini kastediyor)'a sen de merhamet eyle!"

Buyruğun anlamının: Kim Umretu'l-Kazâ esnasında Muhammed (sav) ile birlikte oraya girerse emin olur, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna delil ise Yüce Allah'ın: *"Andolsun Mescid-i Haram'a -inşaallah- korkusuzca ve emin olarak... gireceksinizdir"* (el-Feth, 48/27) buyruğudur.

Burada **"kim"** lafzı ile akıl sahibi olmayan varlıklar kastedildiği ve âyet-i kerimenin av hayvanlarının güvenlik altında olması hakkında olduğu da söylenmiştir ki, bu şaz bir görüştür. Bununla birlikte **"kim"** anlamına gelen **"men"** ism-i mevsûlunun aklı ermeyen cansız varlıklar hakkında kullanıldığına şu buyruk delil gösterilebilir: *"Onlardan kimisi de karnı üzere yürür* (sürünür)." (en-Nûr, 24/45)

* * *

Yüce Allah'ın: **"Ona yol bulabilen herkesin Beyt'i haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, bilsin ki, muhakkak Allah âlemlere muhtaç değildir."**

Buyruğuna dair açıklamalarımızı da dokuz başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın İnsanlar Üzerindeki Hakkı: Beyt'inin Haccedilmesi:

Yüce Allah'ın: "(لله): **Allah'ın..."** buyruğundaki "lâm" harfi, vacib kılma ve bağlayıcı emir verme kastıyla getirilen "lâm" harfidir. Daha sonra Yüce Allah bunu, Araplar tarafından vücubu en güçlü ifadelerle anlatan "(عَلَى): **Üzerinde"** buyruğu ile te'kid etmiştir. Çünkü, Arap olan bir kimse; (لفلان عليّ كذا): Filanın üzerimde şu hakkı vardır, diyecek olursa o, o filanın bu hakkını te'kid etmiş ve üzerine vacib kılmış olur. İşte Yüce Allah, hakkını, daha bir te'kid, hürmetini daha bir ta'zim kastıyla vücub ifade eden lafızların en beliği ile sözkonusu etmektedir.

Haccın farziyeti hususunda görüş ayrılığı yoktur. O, İslâm'ın temellerinden birisidir. Hac, yalnız ömürde bir defa farzdır.

Kimileri ise şöyle demiştir: Hac her beş yılda bir farzdır. Onlar bu hususta Peygamber (sav)'a kadar senedini ulaştırdıkları bir hadis de rivâyet ederler. Ancak bu hadis batıldır, sahih değildir. Diğer taraftan icma onların yüzlerine karşı böyle bir kapıyı kapatmaktadır.

Derim ki: Abdurrezzak dedi ki: Bize Süfyan es-Sevrî anlattı, o, el-Âlâ b. el-Müseyyeb'den, O, babasından, O, Ebu Said el-Hudrî rivâyetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Aziz ve celil olan Rab buyuruyor ki: Ben, eğer bir kula rızkında bolluk vermiş isem, o da bana her dört yılda bir dönmeyecek olursa, şüphesiz ki mahrumdur."(1) Bu ise el-Âlâ b. el-Müseyyeb b. Rafi' el-Kâhilî el-Kûfi diye bilinen, muhaddislerin çocuklarından birisinin rivâyeti yoluyla meşhurdur. Bu kişiden, birden çok kişi hadis rivâyet etmiştir.(2)

Onlardan kimisi "her beş yılda bir" derken, kimisi de şöyle rivâyet etmektedir: el-Âlâ b. Yunus b. Habbab'dan, O, Ebu Said'den demektedir. Hadis buna benzer daha farklı rivâyetlerle gelmiştir.(3)

İnkârcılar haccı kabul etmez ve şöyle derler: Hacda elbiselerin çıkartılması vardır. Bu hayaya aykırıdır. Sa'y vardır. Bu da vekara aykırıdır. Taş atılan kimse bulunmaksızın Cemrelere taş atılır. Bu ise akla aykırıdır. Onlar bu kanaatleriyle bütün bu fiillerin batıl olduğu sonucuna varmışlardır. Çünkü onlar, bu fiillerin herhangi bir hikmet ve illetini bilememektedirler. Ayrıca bunlar yüce Mevlâ'nın mutlaka kuluna vermiş olduğu bütün emirlerin maksadını bileceğini ve her bir teklifinin faydasına muttali olacağını taahhüd etmediğini bilmemektedirler. Yine onlar, kula düşenin yalnızca ilâhî emirlere uymak olduğunu, bunun faydasını aramaksızın ve bundan maksadın ne olduğunu soruşturmaksızın bu emre itaat etmekle yükümlü olduğunu bilmemektedirler. İşte bu husus dolayısıyla Hz. Peygamber telbiye getirdiğinde: "(لبيك حقاً حقاً تعبُّداً ورِقاً لبيك إله الحق): Buyur, Senin emrin haktır, haktır. Ben de emrine uyuyorum.(4) Sana ibadet ederek ve Sana köleliğimi arz ederek. Buyur ey hak olan ilah."(5)

Hadis imamları da Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet ederler: Rasûlullah (sav) bize bir hutbe irad edip şöyle buyurdu: Ey insanlar, Allah size haccı farz kıldı. O sebepten haccediniz". Bir adam: Her sene mi Ey Allah'ın Rasûlü? diye sorunca, Hz. Peygamber sustu. Nihâyet adam sorusunu üç defa tekrarlayınca, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Eğer evet desem, şüphesiz bu vacip olur ve sizin de buna gücünüz yetmezdi". Daha sonra şöyle buyurdu: "Ben size ilişmedikçe siz de beni bırakınız. Çünkü sizden öncekiler

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 206.
(2) Bk. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, VII, 171-172.
(3) İbn Hibbân, 3695 no'lu hadis. (*Kurtubî*, Daru'l-Fikr 1405/1995 baskısı, IV, 135, dipnot: 2).
(4) Bu bölümü el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 223.
(5) Son cümle: *Nesâî*, Menâsiku'l-Hacc 54; *Müsned*, II, 341, 352, 476.

çokça soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri dolayısıyla helâk oldular. Ben size herhangi bir şeyi emredecek olursam onun gücü nüz yettiği kadarını ifa ediniz. Ve size bir şeyi yasaklayacak olursam, onu da terkediniz". Hadisin lafzı Müslim'e aittir.(1)

Böylelikle bu hadis şunu açıklamaktadır: Hitab, mükellefler bir farzı emrederek yöneltilecek olursa, o emrin bir defa yapılması yeterlidir ve bu hitap tekrarı gerektirmemektedir. Bu ise, üstad Ebû İshak el-İsferâyinî ve diğerlerinin kanaatlerine hilâfen böyledir.

Rivâyette sabit olduğuna göre, Peygamber (sav)'a ashabı: Ey Allah'ın Rasûlü, bizim bu haccımız, içinde bulunduğumuz bu yıl için midir? Yoksa ebediyyen mi bu hüküm böyledir? diye sormuşlar. Hz. Peygamber de: "Hayır, ebediyyen bu böyle olacaktır"(2) diye buyurmuştur.

İşte bu buyruk: Hac, her beş yılda bir defa farzdır diyenlerin görüşlerini açıkça reddeden bir nasdır.

Hac, Araplarca bilinen ve meşhur bir ameldir. Hac mevsiminde kurulan pazarlar (panayırlar), yapılan itaatler ve Haniflikten kalma ameller, hacca teşvik eden sebeplerdendi. İslam gelince onlar bildikleri şeyle muhatap oldular ve yakından tanıdıkları bir işi yerine getirmekle mükellef kılındılar. Peygamber (sav), farz hacdan önce de hac etmiştir. Arefede vakfe yapmış ve onların yaptıkları değişiklikler gibi, o da Hz. İbrahim'in şeriatında değişiklik yapmaksızın Arafat'ta vakfede bulunmuştur. Oysa o zamanda Kureyşliler Meş'ar-i Haramda vakfe yapıyor ve: Biz harem ehliyiz, o bakımdan onun dışına çıkmayız, biz el-Hums'uz diyorlardı. Nitekim bu türden açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/189. âyet, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Derim ki: (Bu hususta) rastladığım en garip açıklamalardan birisine göre, Peygamber (sav) hicretten önce iki defa haccetmiş ve böylelikle de farz olan hac üzerinden sakıt olmuş. Çünkü Hz. Peygamber bununla Hz. İbrahim'in sözü geçen şu nidasına cevap vermiş bulunuyordu: ***"Ve insanlar arasında hacca çağır..."*** (el-Hac, 22/27).

el-Kiyâ et-Taberî de der ki: Ancak böyle bir şey uzak bir ihtimaldir. Çünkü Muhammed (sav)'ın şeriatinde: **"Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"** buyruğu varid olduğuna göre, şeriatindeki hitab gereği, haccın onun için de vacib kılınması kaçınılmaz bir şeydir. Eğer bununla: Haccetmeyenler muhatap alınmıştır, denilecek olursa, bu iddia bir tahakküm olur ve delilsiz bir tahsis olur. Diğer taraftan; bu hitap ile -bu iddiaya göre-

(1) *Müslim,* Hacc 412; *Nesâî,* Menâsiku'l-Hacc 1; *İbn Mâce,* Menâsik 2; *Dârimî,* Menâsik 4; *Müsned,* II, 508; ayrıca yakın lafızlarla: *Tirmizî,* Tefsir 5. sûre 15; *Müsned,* I, 255, 291, 371-372.

(2) Yakın lafızlarla: *Müslim,* Hacc 143; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 23, 56; *Nesâî,* Hacc 77; *İbn Mâce,* Menâsik 41, 84.

Hz. İbrahim'in dini üzere hacceden kimselere haccın da vacib olmaması gerekir ki, böyle bir ihtimal alabildiğine uzaktır.

2. Hac Fevrî midir (İmkân Bulunulan İlk Fırsatta mı Haccetmelidir)?

Kitap ve Sünnet, haccın fevrî (derhal) değil de terâhî (ertelenebilir) üzere farz olduğuna delildir. İbn Huveyzimendâd'ın naklettiğine göre, Malik'in mezhebinden (görüşlerinden) çıkartılan sonuç da budur. Aynı zamanda bu, Şafiî, Muhammed b. el-Hasen ve kendisinden nakledilen bir rivâyete göre Ebu Yusuf'un da görüşüdür. Maliki mezhebine mensub müteahhir Bağdad'lı alimler arasında, haccın fevrî olarak farz olduğu kanaatinde olanlar da vardır. Bunlara göre güç yetirmekle birlikte haccın tehiri caiz değildir. Bu, aynı zamanda Dâvûd (ez-Zâhirî)'nin de görüşüdür. Ancak sahih olan birincisidir. Çünkü şanı yüce Allah, Hac Sûresi'nde: *"Ve insanlar arasında hacca çağır. Hem piyade, hem de develer üzerinde her uzak bir yoldan sana gelsinler"* (el-Hac, 22/27) diye buyurmaktadır. Hac Sûresi ise Mekke'de inmiştir. Burada da yüce Allah: **"Ona yol bulabilen herkesin Beyt'i haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"** diye buyurmaktadır. Bu sûre ise, Medine'de hicretin üçüncü yılında, Uhud gazvesinin gerçekleştiği sene nazil olmuştur. Rasûlullah (sav) ise, hicretin onuncu yılına kadar haccetmedi.

Bu hususta sünnetten delile gelince: Sa'd b. Bekr oğullarından Dimâm b. Sa'lebe es-Sa'dî'nin Hz. Peygamberin huzuruna gelişini anlatan hadis-i şeriftir. Dimâm, Peygamber (sav)'ın huzuruna gelerek ona İslâm'a dair sormuş, Hz. Peygamber de şehadeti, namazı, zekâtı, oruç ve haccı zikretmişti. Bu hadisi İbn Abbas, Ebu Hureyre ve Enes rivâyet etmişlerdir. Hepsinde de hacc'dan söz edilmekte ve haccın o vakit farz olduğunu belirtmektedir. Bunlar arasında anlatımı en güzel ve tam olan rivâyet ise Enes yoluyla gelendir.(1)

Bununla birlikte Dimâm'ın Hz. Peygamberin huzuruna geliş zamanı konusunda farklı görüşler vardır. Beşinci yılda geldiği söylendiği gibi, yedinci yılda ve dokuzuncu yılda geldiği de söylenmiştir. Bunun İbn Hişam, Ebu Ubeyde el-Vakidî'den Alızâb'ın geri dönüp gitmesinden sonra Hendek gazvesinin meydana geldiği yıl olduğunu da nakletmektedir.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Hacc'ın fevrî değil de terâhî ile farz olduğunun delillerinden birisi de, ilim adamlarının haccetmeye gücü yeten kimsenin bir, iki yıl ve buna benzer bir süre, haccetmeyi erteleyecek olursa, ona fasık demeyi terk etmek ve eğer güç yetirebildiği zamandan itibaren birkaç yıl son-

(1) Haccın farziyetinin dile getirildiği rivâyetler: *Nesâî,* Siyâm 1; *Dârimî,* Vudû' 1; *Müsned,* I, 250, 264; yine Dimâm'ın soru ve cevapları yer almakla birlikte şu rivâyetlerde de haccın farziyetine dair soru ve cevap yer almamaktadır: *Buhârî,* İlm 6, *Ebû Dâvûd,* Salât 23; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 194; *Müsned,* III, 168.

ra haccedecek olursa, üzerinde farz olan hacc vaktinde eda etmiş olacağını icma ile kabul etmiş olmalarıdır.

Diğer taraftan hac, bütün ilim adamlarına göre, namaz vakti çıkıncaya kadar namazını geçiren ve vakti çıktıktan sonra namazını kaza eden gibi de değildir, hastalık ya da yolculuk sebebiyle ramazan orucunu geçirip de sonradan kaza eden kimse gibi de değildir. Haccını ifsad edip de sonradan haccını kaza eden kimse gibi de değildir. İlim adamları güç yetirebildiği vakitten itibaren birkaç yıl sonra hacceden kimseye; sen üzerinde vacip olan farzı artık kaza etmiş oldun, dememeyi icma ile kabul etmiş olduklarına göre, haccın edâ vaktinde bir genişlik (muvassaun fihi) bulunduğunu ve haccın fevrî değil de terâhî üzere farz olduğunu anlamış oluruz.

Ebu Ömer der ki: Haccın terâhî ile farz olduğunu söyleyen herkes de bu hususta herhangi bir sınır tesbit etmemektedir. Ancak Suhnûn'dan şöyle bir rivâyet gelmiştir: Haccedebilme imkanı bulup da buna güç yetirebilmekle birlikte pekçok yıl tehir eden kimseye haccı tehiri dolayısıyla fasık kabul edilir mi? Ve şahidliği reddedilir mi? diye kendisine sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: Hayır, velevki ömründen altmış yıl geçmiş olsun. Şâyet yaşı altmış yılı aşacak olursa, bu sefer onun fasık olduğu kabul edilir ve şahidliği de reddedilir.

Bu ise bir vakit ve sınır belirlemedir. Şeriatte ise, bu gibi sınırlandırmalar ancak teşrî' etmek hakkına sahip olan kimseden öğrenilebilir.

Derim ki: Bu görüşü, İbn Huveyzimendâd da İbnü'l-Kasım'dan rivâyet etmektedir. İbnü'l-Kasım ve başkaları derler ki: Eğer haccı altmış yıl erteleyecek olursa, böyle bir kimsenin vebal altında olduğu söylenmez. Şâyet altmış yıldan sonrasına erteleyecek olursa günahkâr olduğu söylenir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ümmetimin ömürleri altmış ile yetmiş arasıdır. Bunu aşan azdır."(1) Sanki bu son on yıllık süre içerisinde (hacc ile mükellef olan kimse için) hitabın edâ edileceği süre daralmış gibi görülür.

Ebu Ömer der ki: Suhmûn gibi kimileri, Hz. Peygamber'in: "Ümmetimin ölümlerinin çokça yaklaştığı zaman altmış ile yetmiş yaş arasıdır. Bunları aşanlar da pek azdır" buyruğunu delil gösterir iseler de; bunda delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bu ifade, eğer hadis sahih ise, Hz. Peygamber'in ümmetinin çoğunlukla ömrünü ifade etmektedir. Bununla birlikte bunda yetmiş yıla kadar da zamanın genişletilebileceğine delil vardır. Çünkü yetmiş yaşı da ümmetin çoğunlukla rastlanılan yaşları arasındadır. Böyle zayıf bir te'vile dayanılarak, adaleti ve emaneti sahih olarak sabit olmuş bir kimsenin fasıklığına kat'i olarak hükmetmemek gerekir. Başarı Allah'tandır.

---

(1) *Tirmizî*, Zühd 23; *İbn Mâce*, Zühd 27.

3. Hac Bütün İnsanlara Farzdır:

İlim adamları yüce Allah'ın: **"Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"** buyruğunda, hitabın onların hepsi hakkında umumî bir hitab olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. İbnü'l-Arabî der ki: "Her ne kadar insanlar umum lafızların mutlaklığı hususunda farklı görüşlere sahip iseler de, bu âyet-i kerimenin, erkekleriyle, dişileriyle bütün insanlar hakkında kabul edilmesi gerektiğini ittifakla kabul etmişlerdir. Bundan tek istisna küçük çocuklardır. Çünkü küçük çocuk da icma ile teklifin esasları dışındadır. Köle de bu hitabın kapsamına girmez. Çünkü köleyi, yüce Allah'ın, mutlak umum ifade eden bu buyruğunun dışına çıkartan, yine âyet-i kerimenin sonunda yer alan: **"Ona yol bulabilen"** kaydıdır. Köle ise oraya yol bulabilen birisi değildir. Zira efendi, sahip olduğu hakları dolayısıyla kölesini böyle bir ibadetten engeller. Şanı Yüce Allah ise, kullara olan merhameti ve kullarının maslahatı için efendinin hakkını kendi hakkından öncelemiştir. Bu hususta ümmet arasında da, imamlar arasında da görüş ayrılığı yoktur. Biz bilmediğimiz şeyleri sayıklayamayız. Buna da icmadan başka bir delil yoktur."

İbnü'l-Münzir der ki: Muhalif kanaat belirtmesi, muhalefet sayılmayan istisnalar dışında, bütün ilim adamlarının kanaatine göre, küçük çocuğun küçükken, kölenin de köleliği sırasında haccetmeleri halinde, eğer küçük baliğ olur, köle de azad olursa, yine haccedebilmek için imkân buldukları takdirde İslâm'ın farz olan haccını yerine getirmekle yükümlüdürler.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Dâvûd (ez-Zâhirî) köle hususunda ve kölenin hacc farzı ile muhatap olduğu konusunda bütün bölgelerdeki fukahâ topluluğuna ve rivâyet imamlarına muhalefet etmiştir. Halbuki ilim adamlarının cumhuruna göre köle, yüce Allah'ın: **"Ona yol bulabilen herkesin Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"** buyruğundaki umumî hitabın dışında kabul edilmiştir. Buna delil ise, kölenin tasarrufta bulunma yetkisinin bulunmayışı ve efendisinin izni olmaksızın hac yapamıyacağıdır. Tıpkı cumayı emreden yüce Allah'ın şu buyruğundaki hitabının dışında kaldığı gibi: ***"Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrıldığınızda Allah'ı anmaya koşun..."*** (el-Cumua, 62/9). İstisnalar hariç, genel olarak bütün ilim adamları bu kanaattedir. Aynı şekilde köle, şahadette bulunma mükellefiyetini getiren hitabın da kapsamı dışındadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Şahidler de*** (şahidlik etmeye) ***çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar"*** (el-Bakara, 2/282). Köle ise bu hitabın kapsamına girmemektedir.

Yine küçük çocuk da "insanlar"dan olmakla birlikte Kalem'in (sorumluluğun) üzerinden kaldırılmış olması deliline dayanarak[1] yüce Allah'ın: "...

(1) Sorumlu tutulmayanlara dair hadis için bk. ***Buhârî,*** Talâk 11, Hudûd 22; ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 17; ***Tirmizî,*** Hudûd 1; ***İbn Mâce,*** Talâk 15; ***Dârimî,*** Hudûd 1; ***Müsned,*** VI, 100-101, 144.

Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır" buyruğunun kapsamı dışına çıkması mümkündür. Nitekim kadın da yine Allah'ın ***"Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrıldığında..."*** buyruğunun kapsamına girmez. Halbuki kadın da iman edenler kapsamına girenlerdendir. İşte kölenin de sözü geçen hitabın kapsamı dışına çıkması bu kabildendir. Ayrıca bu, Hicaz, Irak, Şam ve Mağrip fukahasının da görüşüdür. Bütün bunların herhangi bir şekilde Kitabın te'vilini tahrif ettiklerini kabul etmeye imkân yoktur.

Denilse ki: Eğer köle, Mescid-i Haram'ın yakınında bulunur da efendisi de ona izin verecek olursa, ne diye hacc ile mükellef olmasın? Böyle soruna, şöyle cevap verilir: Bu, icma'a karşı sorulan bir sorudur. Belki de bunun illeti (sebebi, gerekçesi) gösterilemez. Şu kadar var ki bu hüküm, icma ile sabit olduğuna göre, biz de bunu köle bir kimsenin köle iken yapmış olduğu haccın, daha sonra hürriyetine kavuşması ve güç yetirmesi halinde İslâm haccı (farz haccı) bakımından herhangi bir önem taşımadığına delil gösterdik.

Diğer taraftan İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre o, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Herhangi bir küçük çocuk hac eder de sonra bulûğa ererse, onun bir defa daha haccetmesi gerekir. Herhangi bir bedevî, bedevî iken hacceder de, sonra hicret edecek olursa, onun bir daha haccetmesi gerekir. Herhangi bir köle hac eder de sonra azad edilirse, onun bir daha haccetmesi gerekir."(1)

İbnü'l-Arabi der ki: Kimi ilim adamımız işi nisbeten gevşek tutarak şöyle demektedir: Hac, köle üzerinde -efendisi ona haccetmek için izin verecek olsa dahi- farziyeti itibariyle sabit değildir. Çünkü (köle) aslında kâfir idi. Kâfirin haccı ise sayılmaz. Ancak daha sonra köleleştirilince, bu sefer de hac emrine muhatap olmaz. Böyle bir görüş ise, üç bakımdan tutarsızdır. Bunları bilmek gerekir:

1) Bize göre kâfirler, şeriatin fer'î emirlerine de muhataptırlar. Malik'in görüşüne göre bunun böyle olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

2) Köle olmakla birlikte namaz ve oruç gibi diğer ibadetleri yerine getirmekle mükelleftir. Bununla birlikte kâfirken bu mükellefiyetleri yapacak olursa, bunlar hiçbir önem taşımaz. O bakımdan haccın da böyle olması icabeder.

3) Küfür, İslâm'a girmekle kalkmış olur. Dolayısıyla küfrün, hükmünün de kalkması icabeder. Böylelikle bizim daha önce sözünü ettiğimiz efendinin haklarının öncelikli olduğu görüşünün sağlam görüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Başarıya ileten Allah'tır.

---

(1) Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kubrâ*, IV, 533, V, 291; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 206; Taberânî, *el-Evsat*, Riyâd 1407/1987, III, 353 -bedevî'nin haccını sözkonusu etmeksizin-

4. Güç Yetirebilme (İstitâ'a):

Yüce Allah'ın: **"Ona yol bulabilen herkesin"** buyruğunda yer alan **"herkes"** anlamındaki (مَنْ) kelimesi, bedelu'l-ba'd minel küll (bölümün bütünden bedeli) olarak (ki, kül **"insanlar"** kelimesidir) cer mahallindedir. Çoğu nahivcilerin görüşü budur. el-Kisâî ise, bu edatın "hicc: **hacc etmek"** kelimesi ile ref' mahallinde olmasını caiz kabul eder. Buna göre ifadenin takdiri: (أن يحج البيت من): ... Gücü yeten kimsenin Beyt'i haccetmesi..." şeklindedir. Bunun şart olduğu, **"bulabilen"**in de cezm mahallinde olduğu, cevabının da hazf edilmiş olduğu da söylenmiştir. Yani: Ona yol bulabilenin haccetmesi üzerinde bir borçtur, takdirindedir.

Dârakutnî, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet eder: Ey Allah'ın Rasûlü hac her yıl mıdır? diye soruldu. O da: "Hayır, (farz olarak) gereken bir defa hac etmektir." Hz. Peygambere; "yol bulabilmek" nedir diye sorulunca, O da: "Azık ve binektir" diye cevap vermiştir. O, bu hadisi ayrıca Enes, İbn Mes'ud, İbn Ömer, Cabir, Aişe ile Amr b. Şuayb'dan, o, babasından, o da dedesi yoluyla da rivâyet etmiştir.(1)

Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan, Peygamber (sav)'dan buyurdu ki: **"Ona yol bulabilen herkesin Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"** buyruğu ile ilgili olarak, ona soru sorulunca şöyle buyurdu: "Bineceğin bir deve sırtı bulabilmendir."(2)

İbn Ömer'in rivâyet ettiği hadisi, İbn Mace de Sünen'inde,(3) Ebû İsa et-Tirmizî de Cami'inde rivâyet etmiştir. Tirmizî daha sonra şunları söylemektedir: "Bu hasen bir hadistir. İlim ehline göre de uygulama bu hadis mucibincedir. Buna göre bir kimse, azık ve bineğe sahip olursa, ona haccetmek farzdır. (Senette ismi geçen) İbrahim b. Yezid ise, el-Hûzî el-Mekkî'dir. Kimi hadis ehli, hıfzı bakımından onun hakkında eleştiride bulunmuşlardır.(4)

İbn Mâce(5) ile Tirmizî bunu, Veki' (6) yoluyla rivâyet etmekle birlikte, Dârakutnî(7) bunu, Süfyan b. Said yoluyla rivâyet etmiş olup, (müştereken) şöyle demişlerdir: Bize İbrahim b. Yezid anlattı. O, Muhammed b. Abbâd'dan, O, İbn Ömer'den dedi ki: Bir adam kalkıp Peygamber (sav)'e şöyle dedi: Ey

(1) Sözü edilen rivâyetler: ***Dârakutnî,*** II, 215-218'de yer almaktadır. Bu rivâyetlerdeki illetler için de aynı yerde yer alan Ebu't-Tayyib'in notlarına bakılmalıdır.

(2) ***Dârakutnî,*** II, 218-219. Râvilerinden Huseyn b. Abdillah tenkide uğramıştır. ***Ebu't-Tayyib et-Ta'lik,*** aynı yer.

(3) ***İbn Mâce,*** Menâsik 6

(4) ***Tirmizî,*** Hacc 4

(5) ***İbn Mâce,*** Menâsik 6

(6) ***Tirmizî,*** Tefsir 3. sûre 6. Az önce geçen hadis ile ilgili olarak Kurtubî'nin de naklettiği İbrahim b. Yezid el-Huzî ile ilgili açıklamalarını, Tirmizî burada da tekrarlamaktadır.

(7) ***Dârakutnî,***II, 217. En faziletli Hacc'ın "acc ile secc" olduğuna dair Ebû Bekir (ra)'den gelen bir rivâyeti ***Tirmizî,*** Hacc 14; ***İbn Mâce,*** Menâsik 16 ve ***Dârimî,*** Menâsik 8'de zikretmektedirler.

Allah'ın Rasûlü, hac ne ile (hangi şartlarla) vacip olur? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Azık ve binek (ile)." Adam: Ey Allah'ın Rasûlü, peki hacı kime derler? diye sorunca, Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "(Tıraşlanmaktan dolayı) saçı keçeleşmiş ve koku kullanmayı da terketmiş kişiye" diye buyurdu. Bir başkası kalkarak: Ey Allah'ın Rasûlü, ya hac nedir? diye sorunca, Hz. Peygamber de: "(Hac), acc ve secc'dir". Vekî' der ki: Acc ile telbiye getirmek suretiyle, sesi yükseltmeyi, secc ile de kurbanlıkları kesmek demektir. Bu, İbn Mace'nin lafzıdır.

Haccın vacib olması için azık ve bineğin şart olduğunu kabul edenler arasında, Ömer b. el-Hattab, oğlu Abdullah, Abdullah b. Abbas, Hasan-ı Basrî, Said b. Cübeyr, Ata ve Mücahid de vardır. Şafiî, es-Sevrî, Ebu Hanife, onun arkadaşları, Ahmed, İshak, Abdulaziz b. Ebi Seleme ve İbn Habib de bu görüştedirler. Abdûs da bunun bir benzerini Suhnûn'dan nakletmektedir.

Şafiî derki: Güç yetirebilmek iki türlüdür. Birincisi, insanın kendi bedeniyle haccedebilecek durumda olup, kendisini hacca ulaştırabilecek kadar da mala sahip olması şeklindedir. İkincisi ise, kendisi bedenen hareket edemeyecek şekilde kötürüm, binek üzerinde duramayacak halde olmakla birlikte, kendisi adına ücretli ya da ücretsiz olarak, birisine haccetmesini emredecek olursa, -ileride açıklaması geleceği üzere- kendisine itaat edecek bir kimse bulabilmesidir. Bedenen kendisi haccedebilen kişinin Kur'ân-ı Kerîm hükmü gereği haccetmesi farzdır. Çünkü Yüce Allah: **"Ona yol bulabilen herkesin"** buyruğu bunu gerektirmektedir. Malıyla buna güç yetirene gelince, böyle bir kimsenin de haccetmesinin farz oluşu -ileride geleceği üzere- Has'am'lı kadın dolayısıyla varid olan hadis-i şeriftir. Bizatihi haccedebilecek kimse -ki, o da bineği üzerinde binmekte katlanılamıyacak kadar çok sıkıntı çekmeyen, gücü yeten kimsedir- eğer azık ve bineğe sahip olursa, hac farzını bizatihi yerine getirmek zorundadır. Eğer, azık ve binek bulamayacak, yahut bunlardan birisine sahip olamayacak olursa, hac farizası üzerinden kalkar. Şâyet yürüyerek haccedebilme gücü varsa, bununla birlikte azığını da bulur, yahut da yolda, mesela, ayakkabı dikmek, hacamat yapmak veya buna benzer bir meslek icra etmek suretiyle azığını kazanabilme gücü varsa, böyle birisi için müstehap olan, erkek veya kadın olsun, yürüyerek haccetmesidir. Şafiî der ki: Kadına nisbetle erkeğin mazur görülmesi daha azdır. Çünkü, erkek daha güçlüdür. Bu şekilde haccetmek onlara göre vacib değil, müstehabtır. Ancak, insanlardan yolda dilencilik yapmak suretiyle azık elde edebilecekse, böyle bir kimsenin hacca gitmesi mekruhtur. Çünkü bu durumda o kişi, diğer insanların sırtına yük olur.

Malik b. Enes -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Eğer, yürümeye güç yetirip azık da buluyor ise, onun farz haccını edâ etmesi gerekir. Eğer binek bulamamakla birlikte yürümeye gücü yetiyorsa, durumuna bakılır. Şâyet

azığa sahip ise, onun farz olan haccı eda etmesi gerekir. Eğer azığa sahip olmamakla birlikte yolda ihtiyaç duyacağı miktarını kazanabilme gücüne sahipse, yine durumuna bakılır. Eğer bizatihi çalışarak kazanmayan ve bu şekilde davranması uygun görülmeyen kimselerden ise, farz haccı bu yolla eda etmek onun için vacip değildir. Şâyet kendisi için yeterli olan miktarı, ticaret ya da bir sanat icra ederek kazanan bir kimse ise, o takdirde farz haccını ifa etmesi gerekir. Aynı şekilde eğer böyle bir kimsenin, adet ve alışkanlığı insanlardan dilencilik yapmak ise, onun da farz olan haccı (bu yolla) eda etmesi gerekir. Malik, gücü yeten kimsenin haccetmesinin de farz olduğu görüşündedir. İsterse beraberinde azık ve binek bulunmasın. Aynı zamanda bu, Abdullah b. ez-Zübeyr, eş-Şa'bî ve İkrime'nin de görüşüdür. ed-Dahhak da der ki: Eğer güçlü ve sağlıklı, genç birisi olup malı da yoksa, haccını eda edip bitirinceye kadar karın tokluğuna işçi olarak çalışması gerekir. Mukatil ona: Allah insanları Beytine yürüyerek gitmekle mükellef tutmuş mudur? diye sorunca, Dahhak şu cevabı verir: Onlardan herhangi birisinin, Mekke'de bir mirası bulunsa, onu bırakır mı? Hayır, emekleyerek dahi olsa o mirasını almaya gider. Aynı şekilde hac da onun için vacibtir.

Bu görüşü benimsiyenler, Yüce Allah'ın: ***"Ve insanlar arasında hacca çağır ki, hem piyade ve hem de develer üzerinde, her uzak yoldan sana gelsinler"*** (el-Hac, 22/27) buyruğunu delil göstererek şöyle derler: Çünkü hac, farz-ı ayn olup bedenî ibadetlerdendir. O bakımdan tıpkı namaz ve oruçta olduğu gibi, azık bulmanın da, binek bulmanın da haccın vücup şartlarından olmaması gerekir. Yine derler ki: Eğer el-Huzî yoluyla gelen ve azık ile bineği öngören hadis sahih ise, biz bu hadisi insanların uzak bölgelerde bulunanların çoğunun durumuna ve umumî şekildeki haccedişlerine hamlederek yorumlarız. Nitekim şeriatte olsun, Arapçada olsun, Arap şiirlerinde olsun, sözün mutlak olarak çoğunlukla görülen hale uygun kullanılması çokça görülen bir durumdur.

İbn Vehb, İbnü'l-Kasım ve Eşheb'in Malik'ten rivâyetlerine göre, ona bu âyet-i kerimeye dair soru sorulunca şöyle demiş: Bu hususta insanlar, kendi takatlerine kolaylıklarına ve tahammül güçlerine göre mükelleftirler. Eşheb, Malik'e: Burada kasıt azık ve binek midir? diye sorunca şu cevabı verir: Hayır, Allah'a yemin ederim ki değil. Bu yükümlülük, ancak insanların takati oranındadır. Kişi kimi zaman azık ve binek bulmakla birlikte yolculuğa dayanamaz. Bir başkası ise, ayakları üzerinde yürüyerek gidecek gücü bulabilir.

5. Haccı Engelleyen Sebepler:

Hacca gidecek güç bulunmakla ve hac farz olmakla birlikte; kimi zaman -alacaklının kişiyi borcunu ödemeyinceye kadar yola çıkmaktan engellemesi gibi- bazı engeller ortaya çıkabilir. -Alacaklının bu engellemeyi yapabile-

ceği hususunda görüş ayrılığı yoktur.- Yahut kişinin nafakalarını karşılamakla yükümlü bulunduğu çoluk çoçuğu da olabilir. Böyle bir durumda, gidip dönünceye kadar yanlarında bulunmayacağı süre içerisinde nafakalarını sağlamadıkça haccetme mükellefiyeti yoktur. Çünkü bu şekildeki bir nafakayı hazırlamak, fevren (derhal) farzdır. Hac ise terâhî üzere (ertelenebilen türden) farzdır. O bakımdan, nafakaları sağlanması gereken çoluk çocuğu öncelik tanımak gerekir. Nitekim Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kişinin nafakalarını sağlamakla yükümlü olduğu kimseleri zayi etmesi, ona günah olarak yeter."(1) Aynı şekilde anne-babanın zayi olmasından korkmak, onun yerine onlara güzel bir şekilde bakacak kimselerin bulunmaması halinde de kişi için hacca yol bulabilme sözkonusu olmaz. Şâyet ona duyacakları özlem ve kendisi olmadan yalnızlık çekecekleri gerekçesiyle onu engellemek isterlerse, buna önem verilmez.

Koca, hanımını hacca gitmekten alıkoyabilir. Alıkoyamayacağı da söylenmiştir. Sahih olan ise onu alıkoyabileceğidir. Özellikle de haccın fevren olmadığı görüşünü kabul edecek olursak.

Şâyet -daha önce Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 5. başlıkta) açıklanmış olduğu gibi- çoğunlukla yolculuklar esenlikle sonuçlanıyor ve kendisini denizin tutmayacağını biliyor ise, deniz yolculuğu engel değildir. Eğer deniz yolculuğunda çoğunlukla yerinden kalkamayacak hale geliyor yahutta namazı kılamayacak kadar başı dönüyor, midesi bulanıyor ise, o takdirde vacip olmaz. Yolcuların çokluğu ve yerin darlığı dolayısıyla secde etmek için yer bulamayacak olursa; Malik der ki: Eğer, ancak yolcu kardeşinin sırtı üzerinde rükû ve secde yapabilecek kadar izdiham oluyor ise, böyle bir yolculuğa çıkmasın. Daha sonra da: Hiç namaz kılamayacağı bir yerde yolculuk yapar mı?. Namazı terkeden kimsenin vay haline! diye ilavede bulunur.

Yolda cana kıymak istiyen yahut da belli bir sınırı tesbit edilemeyen, yada oldukça fazla bir miktar ile sınırlandırılabilecek kadar mal isteğinde bulunan düşman bulunuyor ise, hac sakıt olur. Ancak, fazla miktarda istekte bulunmaması halinde haccın sakıt olacağı hususunda görüş ayrılığı vardır. Şafiî der ki: Bir tane dahi vermez ve böyle bir durumda hac farzı sakıt olur.

Dilenci bir kimsenin eğer adeti dilencilik yapmak olup, zannı galibi ile kendisine birşeyler verecek kişi bulunacağı kanaatini taşıyor ise, haccetmesi vaciptir. Daha önce sözü geçen güç yetirebilme hususunu gözönünde bulundurmaya dair açıklamalara göre ise, vacip olmayacağı da söylenmiştir.

6. Serveti Bulunmakla Birlikte Yeterli Nakit Bulamayan Kimse:

Engeller ortadan kalkıp da kişi haccedecek kadar nakit bulamamakla bir-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 45; ***Müsned,*** II, 160, 193, 194, 195; Taberânî, ***el-Evsat,*** VI, 73; Hâkim, ***Müstedrek,*** I, 415; Beyhakî, ***es-Sunenu'l-Kübrâ,*** VII, 769.

likte, ticaret malları (emtiası) varsa, borçlu olması halinde borcunu ödemek için malından satmasına hükmedilen malları hac için satması, (böylelikle nakit ihtiyacını sağlaması) gerekir. İbnü'l-Kasım'a: Bir adamın mal olarak sadece bir kırbası bulunuyor, başka bir şeyi de yoksa, farz olan İslâm haccını eda etmek için onu satıp da çoluk çocuğunun geçimlerini sağlayacak hiçbir şeye sahip olmaksızın bırakabilir mi? diye sorulunca şu cevabı vermiş: Evet, bunu yapmalı, çoluk çocuğunu da sadaka alacak durumda bırakmalıdır.

Ancak, sahih olan birinci görüştür. Çünkü Hz. Peygamber: "Kişinin geçindirmekle yükümlü olduğu kimseleri zayi etmesi, ona günah olarak yeter" diye buyurmuştur. Şafiî'nin görüşü de budur.

Şafiî'nin mezhebinde zahir (kuvvetli) olan görüş şudur: Hac ancak, gidip dönecek kadar masrafını karşılıyacak yeterli miktarda malı bulunan kimseler için farzdır. -Bunu *el-İmlâ* adlı eserinde ifade etmiştir.- Velevki bu kimsenin çoluk çocuğu bulunmasın.

Kimi fukaha da şöyle demiştir: Geri dönüş nazarı itibara alınmaz. Çünkü böyle bir kimsenin kendi beldesinde ikâmeti terk etmesinde fazlaca zorluk çekmesi sözkonusu değildir. Çünkü onun, kendi beldesinde ne ailesi, ne çoluk çocuğu vardır. Böyle birisi için her belde bir vatandır. Ancak birinci görüş daha doğrudur. Çünkü kişi, meskeninden ayrıldığı için yalnızlık çektiği gibi, vatanından ayrılığından dolayı da yalnızlık çeker. Nitekim, evlenmemiş bir kimse zina edecek olursa, ona celde vurulmakla birlikte, şehrinden de sürgüne gönderilir. Şehrinde aile halkı olsun, olmasın farketmez.

Diğer taraftan Şafiî, el-Üm adlı eserinde de şöyle demektedir: Eğer kişinin bir meskeni ve bir hizmetçisi bulunup da, hac dolayısıyla yanlarında bulunmayacağı bir sürede aile halkının nafakasını sağlayacak kadar malı varsa haccetmesi gerekir.

Bu ifadenin zahirinden anlaşıldığına göre o, kişinin, mesken ve hizmetçiden ayrı olarak fazladan haccedebilecek kadar bir malının bulunmasını nazarı itibara almış bulunmaktadır. Çünkü o, hizmetçi ve meskene sahip olmayı, aile halkının nafakasından öne almış görünmektedir. Sanki o, bütün bunlardan sonra (yeteri kadar malı varsa) demiş gibidir.

Arkadaşları (Şafiî mezhebinin alimleri) ise şöyle derler: Böyle bir durumda, meskenini ve hizmetçisini (kölesini) satması, bunun yerine aile halkı için de bir mesken kiralaması ve ücretle hizmet edecek birisini tutması gerekir.

Şâyet ticaret yaptığı malı bulunup, ondan sağladığı kâr, kendisine ve çoluk çocuğuna yeterli gelebiliyor ve bu sürekli böylece devam ediyor ise, sermayesinden herhangi bir miktar harcadığı takdirde, sağladığı kârı azalacak ve böylelikle yetecek kadar kâr elde edemeyecek duruma düşecek olursa, sermayesinden harcayarak haccetmesi gerekir mi, gerekmez mi? hususunda iki görüş vardır.

Birinci görüş, (gerekir görüşü) cumhurun görüşüdür, sahih ve meşhur olan görüş budur. Çünkü, bir kimsenin eğer, geliri kendisine yetecek kadar bir akarı bulunuyor ise, hac etmek maksadıyla akarın aslını satması gerektiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ticaret malı da aynen böyledir.

İbn Şureyh de der ki: Böyle bir durumda haccetmesi gerekmez, malını olduğu gibi bırakır ve sermayeden alarak hacca gitmez. Çünkü hac, o kimse hakkında yeteri kadar ihtiyacından sonra arta kalan malında vacipti.

İşte bunlar, kişinin bedenen ve mali bakımdan yol bulabilmesi, güç yetirebilmesine dair açıklamalardır.

7. Hasta ve Kötürümün Durumu:

Hasta ve bineği üzerinde duramayacak kadar kötürümleşen ve adeta hiçbir şeye güç yetiremediği için azaları tamamıyla takattan kesilmiş kimselerin, hacca yürüyerek gitme yükümlülüklerinin olmadığı hususunda icma bulunmakla birlikte, (diğer) hükümleri hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Çünkü, şanı yüce Allah'ın haccı gücü yetene farz kıldığı icma ile kabul edilmiştir. Hasta ve kötürümün ise, güç yetirmeleri sözkonusu değildir.

Malik der ki: Bir kişi kötürüm düşecek olursa, hac farziyeti üzerinden kesinlikle düşer. Masrafını karşılayarak yahut bedelsiz olarak haccedecek kimse bulabilse dahi farz haccı yerine getirmekle yükümlü değildir. Şayet, kendisine haccetmek farz olduktan sonra kötürümleşir ve yatalak düşerse, hac farziyeti de üzerinden kalkar. Hayatta kaldığı sürece herhangi bir kimsenin onun yerine hacca gitmesi caiz değildir.

Ancak, ölümünden sonra yerine haccedilmesini vasiyet edecek olursa, malının üçte birinden hesap edilmek üzere, onun yerine birisi hacca gönderilir ve bu yapılan hac da tatavvu olur. Delil olarak da Yüce Allah'ın: *"Kişi için çalıştığından başkası yoktur"* (en-Necm, 53/39) buyruğunu göstermektedir. Böylelikle yüce Allah, kişi için çalışıp çabaladığından başka bir şeyin sözkonusu olmadığını haber vermektedir. Her kim: Kişi için başkasının çalışıp çabaladığı da vardır, diyecek olursa, âyetin zahirine muhalefet eder. Ayrıca yüce Allah'ın: **"Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"** buyruğunu da delil göstermektedir. Böyle bir kimse ise, gücü yeten bir kimse değildir. Çünkü haccetmek, mükellefin bizzat Beyt'e gitmeyi kast etmesi demektir.

Diğer taraftan hac bir ibadettir. Namazda olduğu gibi, bu ibadeti yerine getirmekten aciz olunması halinde, bunun hakkında nâiblik (vekâlet), bedel sözkonusu olmaz. Ancak, Muhammed b. el- Münkedir Câbir'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak Yüce Allah, bir tek hac sebebiyle üç kişiyi cennete girdirir: Ölen kimseyi, ye-

rine hac edilen kişiyi ve bu emri yerine getireni."[1] Bunu Taberânî, Ebu'l-Kasım, Süleyman b. Ahmed şöylece rivâyet etmektedir: Bize, Amr b. Husayn es-Sedûsî anlattı, dedi ki: Bize, Ebu Ma'şer anlattı, o, Muhammed b. el-Munkedir'den... deyip hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

Derim ki: Ebu Ma'şer'in adı Necîh'dir. Ve bu, hadis âlimlerine göre zayıf bir ravidir.

Yerine hac etmesini emrettiği takdirde, emrini yerine getirecek bir kimse bulabilen müzmin hasta, kötürüm ve oldukça yaşlanmış ihtiyar hakkında Şafiî, böyle bir kişi bir bakıma güç yetirebilen, yol bulabilen bir kimsedir, demektedir. Bu da iki türlü olur:

Birincisi; kendisinin yerine haccedecek kişiyi ücretle tutabilecek bir mal bulabilen birisinin farz haccı yerine getirmesi gerekir. Bu, Ali b. Ebi Tâlib (r.a)'in görüşüdür. Ondan rivâyet edildiğine göre, o, henüz hacca gitmemiş, oldukça yaşlı birisine, bir adamın ihtiyacını karşıla, o senin yerine haccetsin, dediği rivâyet edilmiştir. es-Sevrî, Ebu Hanife, onun arkadaşları, İbnü'l-Mübârek, Ahmed ve İshak da bu görüştedirler.

İkinci durum ise, kişinin bedelsiz olarak kendisine itaat edecek ve onun yerine haccedebilecek bir kimseyi bulabilme halidir. Böyle birisinin de Şafiî, Ahmed ve İbn Rahaveyh'e göre, yerine haccedecek kimseyi göndermesi gerekir. Ebu Hanife ise, bu şekilde karşılıksız olarak haccedecek kimsenin bulunmasıyla -hiçbir şekilde- hac gerekmez, der.

Şafiî görüşüne, İbn Abbâs'ın rivâyet ettiği şu hadisi delil göstermektedir: Has'amlılardan bir kadın, Peygamber (sav)'a şöyle sordu: Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'ın kullarına haccı farz kılma emri, babama binek üzerinde duramayacak kadar kocamış bir ihtiyar iken ulaştı. Onun yerine haccedeyim mi? Hz. Peygamber: "Evet" diye buyurdu. Bu husus ise, Veda haccında olmuştu.[2]

Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: O, bineğinin sırtı üzerinde doğru dürüst duramıyor. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Onun yerine haccet. Ne dersin, eğer babanın üzerinde bir borç bulunsaydı, sen onu ödeyecek miydin?" Kadın: Evet deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ın borcunun ödenmesi daha uygundur."[3]

Böylelikle Peygamber (sav), kızının kendisine itaat etmesi ve kendiliğin-

(1) Beyhakî, ***es-Sunen,*** V, 293. Beyhakî de; -biraz sonra Kurtubî'nin belirteceği üzere-; Ebû Ma'şer'in, Necîh es-Sindî diye bilinen kişi olup zayıf bir râvî olduğunu belirtmektedir.

(2) ***Buhârî,*** Hacc 1; Cezâu's-Sayd 24; ***Müslim,*** Hacc 407; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 25; ***Tirmizî,*** Hacc 85; ***Nesâî,*** Hacc 9, 12, Âdâbu'l-Kudât 9; ***Muvatta,*** Hacc 97; ***Dârimî,*** Menâsik 23; ***Müsned,*** I, 346, 359.

(3) ***Buhârî,*** Cezâu's-Sayd 23 ve İsti'zân 1; ***Müslim,*** Hacc 408; ***Tirmizî,*** Hacc 85; ***Nesâî,*** Hacc 12, Âdâbu'l-Kudât 9; ***Dârimî,*** Menâsik 23. Ancak bu rivâyetlerde borç ödeme hususu zikredilmemektedir. Borç ödeme hususunun zikredildiği rivâyetler başkalarının sorduğu sorularla ilgilidir. Biraz sonra bunlardan birisi gelecektir. Yalnız ***İbn Mâce,*** Menâsik 10'da zikredilen rivâyette borç ödeme örneğinden sözedilmektedir.

den onun yerine haccetmesi sebebiyle kişinin haccetmesini farz kılmıştır. Bu husus, kızın babasına itaati sebebiyle vacib olduğuna göre, ücretle birisini tutabilecek kadar mal bulabilmesi halinde, hacın ona vacib olması öncelikle sözkonusudur. Eğer böyle bir kimseye hacının masrafları verilmekle birlikte, bu kişi, gönderenin emirlerine itaat etmeyecek olursa, sahibi olan, böyle bir kimseyi ve onun kendisi yerine haccetmesini kabul etmekle yükümlü olmadığıdır ve böyle birisine mal vermekle de kişinin hac edebilecek hale gelmeyeceğidir.

İlim adamlarımız derler ki: Has'amlı kadının hadisinden maksat, böyle birisi yerine haccetmenin farz olduğunu ifade etmek değildir. Bundan maksat, sadece anne-babaya iyilik yapmayı, onların hem dünyevî, hem uhrevî maslahatlarına dikkat etmeyi, hem tabiat itibariyle, hem de şer'î yönden onlara menfaat sağlamayı kastetmektedir. Hz. Peygamber, kadının olumlu bir tepki gösterdiğini, babasına iyilik yapmak noktasında açıkça görülen samimi bir arzusunun bulunduğunu, ona hayır ve sevap ulaştırma isteğini görüp, haccın bereketinden mahrum kalmasından üzüldüğünü tesbit edince, ona bu şekilde karşılık vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber: Benim annem haccetmeyi adadı, fakat ölünceye kadar hac edemedi. Onun yerine hac edeyim mi? diye soran kadına da: "Sen onun yerine haccet. Çünkü annenin üzerinde bir borç olsaydı, ne dersin onun borcunu öder miydin?" diye sorunca, kadın da: Evet diye cevap vermişti.[1]

İşte bunda bu gibi hususların nafileler ve ölülere iyilik ve hayırlar ulaştırmak kabilinden olduğuna delâlet eden ifadeler vardır. Çünkü, gördüğünüz gibi, Hz. Peygamber onlar yerine haccetmeyi borç ödemeye benzetmiştir. İcma ile kabul edilen görüşe göre ise, bir kimse borçlu olarak ölür ise, onun velisinin o borcu, kendi öz malından ödemesi icab etmez. Eğer tatavvu olarak bunu ödeyecek olursa, onun yerine bu borç da ödenmiş olur. Hadiste sözü geçen haccetmenin, kadının babası üzerine farz olmadığının delillerinden birisi de, kadının açıkça belirttiği "güç yetiremiyor" ifadesidir. Güç yetiremeyene de hac zaten farz değildir. İşte bu da böyle bir şeyin vacip olmayacağını ve farz olmadığını açıkça ortaya koyar. O bakımdan hadisin baş tarafından kat'î olarak nefyolunan (farziyet) hususunun, sonunda zannî olarak sabit olması mümkün değildir. Zaten Hz. Peygamber'in: "Allah'ın borcunun ödenmesi daha bir layıktır" ifadesi de bunu ortaya koymaktadır. Çünkü bu hadisin zahiri üzere olmadığı icma ile kabul edilmiştir. Zira, kulun borcunun ödenmesinin önceliği vardır. Ve öncelikle kulların borçlarının ödenmeye başlanacağı icma ile kabul edilmiştir. Çünkü Âdemoğlu muhtaçtır, Yüce Allah'ın ise ihtiyacı yoktur. Bu açıklamaları İbnü'l-Arabî yapmıştır.

(1) *Buhârî*, Cezâu's-Sayd 22, İ'tisâm 12.

Ebu Ömer İbn Abdi'l-Berr'in naklettiğine göre ise, Malik ve arkadaşlarının görüşüne göre, Has'amlı kadın ile ilgili hadis, ona has bir hükmü ifade eder. Başkaları da şöyle demektedir: Bu hadiste bir ızdırap vardır. İbn Vehb ile Ebu Mus'ab şöyle demişlerdir: Bu, özel olarak baba hakkında böyledir. İbn Habib ise şöyle demektedir: Kendisini tutup kaldırabilecek kimsesi bulunmayan ve hac edemeyen yaşlı kimse ile, haccetmeksizin ölen kimse hakkında vasiyet etmeyecek olsa dahi, evladının onun yerine haccedebileceği hususunda ruhsat varid olmuştur. Ve böyle bir hac, o kimse için yüce Allah'ın izniyle yeterli olur. Bu açıklamalar ise, kötürüm ve benzeri kimseler hakkında sözkonusudur.

Has'amlı kadının durumu ile ilgili hadisi, hadis imamları rivâyet etmiş olup, bu, el-Hasen'in: "Kadının, erkeğin yerine haccetmesi caiz değildir" şeklindeki görüşünü de reddetmektedir.

8. Yol Azığı Bulamayan Kimse, Yapılan Bağışı Kabul Edebilir mi?

İlim adamları, icmâ' ile şunu kabul etmişlerdir: Şâyet mükellefin yol azığı bulunmuyor ise, onun haccetmesi farz değildir. Eğer, yabancı bir kimse kendisine haccedeceği bir malı hibe olarak verecek olursa, bu konuda minnet altında kalacağından dolayı icmâ' ile bunu kabul etmekle mükellef değildir.

Bir kişi, babasına bir mal hibe edecek olursa, Şafiî şöyle demiştir: Böyle bir hibeyi kabul etmesi gerekir. Çünkü evlat, kişinin kendi kazancındandır. Ve bu hususta babaya minnet sözkonusu edilmez. Malik ve Ebu Hanife ise, böyle bir hibeyi kabul etmekle mükellef değildir, derler. Çünkü, böyle bir durumda baba oluşun saygısı ortadan kalkar. Zira bu durumda o, babasını mükâfatlandırmış, babasının hakkını ödemiştir, denilebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9. Haccetme İmkânı Olmakla Birlekte Haccetmemenin Hükmü ve Cezası:

Yüce Allah'ın: **"Kim inkâr ederse, bilsin ki doğrusu Allah, âlemlere muhtaç değildir"** buyruğu ile ilgili olarak, İbn Abbas ve başkaları şöyle demişlerdir: Yani, kim haccın farz olduğunu inkâr eder ve onun yerine getirilmesi gerekli olmadığı görüşüne sahip olursa... demektir. Hasan-ı Basrî ve başkaları da derler ki: Şüphesiz, haccedebilecek gücü olmakla birlikte haccı terkeden bir kimse kâfirdir. Tirmizî de el-Hâris yoluyla Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim kendisini Allah'ın Evine ulaştıracak bineğe ve azığa sahip olur da haccetmeyecek olursa, artık o kimse, ister yahudi, ister hıristiyan ölsün. Çünkü, Allah, Kitabında: **"Ona yol bulabilen herkesin, Beyt'i haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"** diye buyurmaktadır." Ebû İsa (et-Tirmizî) der ki: "Bu, garip bir hadistir. Biz bunu ancak bu yoldan biliyoruz. İsnadı hakkında

tenkidlerde bulunulmuştur. Hilâl b. Abdullah ise, meçhul bir ravidir. Haris de zayıf kabul edilmektedir."[1]

Buna yakın bir rivâyet de Ebu Umame ile Ömer b. el-Hattab (r. anhu ma)'dan nakledilmektedir.

Abdu Hayr b. Yezid'den, o, Ali b. Ebî Talib (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) irad ettiği bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar, muhakkak Allah size, ona yol bulabilen kimselere haccetmeyi farz kılmıştır. Kim bunu yapmayacak olursa, hangi halde dilerse öylece ölsün. İster yahudi, ister hıristiyan, isterse de mecusî olarak (ölsün). Ancak hastalık, yahut zalim bir yönetici gibi bir özrü bulunması hali müstesnâ. Şunu bilin ki, bu şekilde (özrü bulunmayan) olan kimsenin şefaatimden de bir payı yoktur, Havz'ıma da gelmeyecektir."[2]

İbn Abbas da dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Her kimin yanında kendisini hacca ulaştıracak kadar bir mal bulunup da haccetmez veya zekât düşen bir malı bulunup da onun zekâtını vermezse, ölüm esnasında geri döndürülmeyi isteyecektir." Ey İbn Abbas, biz bu cezanın kâfirler hakkında sözkonusu olduğu görüşüne sahiptik, dediler. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Bu hususta ben de size Kur'ân-ı Kerîm'den bir bölüm okuyayım: ***"Ey iman edenler, mallarınız da, evlatlarınız da sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar zarara uğrayanların tâ kendileridir. Her hangi birinize ölüm gelip de: Rabbim beni yakın bir zamana kadar geciktirseydin de sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım, diyeceği vakit gelmeden evvel, Bizim size verdiğimiz rızıktan infak edin."*** (el-Münâfikun, 63/9-10)[3]

el-Hasen b. Salih, Tefsir'inde der ki: "(Beni döndürün) ki, zekât vereyim, hac edebileyim (diyecektir, anlamındadır)".

Peygamber (sav)'den rivâyet edildiğine göre, bir adam kendisine bu âyet-i kerime hakkında soru sormuş, o da şöyle buyurmuştur: "Her kim, hac eder de bundan bir sevap ummaz, yahut (haccetmeyip) oturur da bir ceza alacağından korkmazsa, onu inkâr etmiş olur.[4]

Katade, el-Hasen'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer (r.a) dedi ki: Ben, belli başlı şehirlere bir takım kimseler göndermek istedim. Bunlar, malı bulunduğu halde haccetmeyenleri tesbit etsinler ve onu cizyeye bağlasınlar.[5]

---

(1) *Tirmizî*, Hacc 3.

(2) Benzer hadisleri İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûat*, II, 209'da uydurma hadisler olarak zikretmektedir.

(3) *Tirmizî*, Tefsir 63. sûre 5.

(4) Beyhakî, *es-Sunen*, IV, 531. Abdullah b. Abbâs'ın ve İkrime'nin açıklaması olarak.

(5) İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 70; Suyûtî, *ed-Durr*, II, 275.

İşte yüce Allah'ın: **"Kim inkâr ederse bilsin ki, doğrusu Allah, alemlere muhtaç değildir"** buyruğu bunu anlatmaktadır.

Derim ki: Bu buyruk, haccı terketmenin ağır bir vebal olduğunu ifade etmek sadedindedir. Bundan dolayı ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime şunu ihtiva etmektedir: Her kim gücü yettiği halde haccetmeksizin ölecek olursa, onun hakkında tehdit sözkonusu olur ve başkasının onun yerine haccetmesi yeterli olmaz. Çünkü, başkasının haccetmesi, üzerinden farzı kaldırmış olsaydı, elbetteki tehdit de sözkonusu olmazdı. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Said b. Cübeyr de der ki: Gücü yettiği halde haccetmeyen bir komşum ölecek olsa, gidip onun cenaze namazını kılmam.

قُلْ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ۖ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى
مَاتَعْمَلُونَ﴿٩٨﴾قُلْ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ
تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاَنْتُمْ شُهَدَآءُ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

98. De ki: "Ey kitab ehli, Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"

99. De ki: "Ey kitab ehli siz, (gerçeği) **gördüğünüz halde Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek, iman edenleri niçin o yoldan çeviriyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."**

Yüce Allah'ın: **"De ki: Ey kitap ehli...niçin Allah'ın yolundan çeviriyorsunuz"** buyruğundaki: "(تَصُدُّونَ): **Çeviriyorsunuz"** buyruğu, Allah'ın dininden döndürüyorsunuz demektir. el-Hasen ise bu kelimeyi (تُصِدون) şeklinde okumuş olup, bunlar da: (صَدّ وأصَدّ) den gelen iki ayrı söyleyiştir.

Tıpkı kokuşan eti anlatmak üzere: (صَلّ اللحمُ وأصَلّ) demek ile, yine kokup değişmesini anlatmak üzere kullanılan (وخم وأخم) fiilleri gibi.

"(تَبْغُونَهَا عِوَجاً): **Onu eğri göstermeye yeltenerek"** buyruğunda: "(وَإِذَا كَالُوهُمْ): *Onlara ölçerek verdiklerinde..."* (el-Mutaffifîn, 83/3) buyruğunda da olduğu gibi, "lâm" harfi hazf edilmiştir. Meselâ; (بغيت له كذا): Ona bunu istedim; denildiği gibi, "lâm" harfi kullanılmaksızın (أبغيته كذا) da denilir. Ona yardım ettim, anlamındadır.

(العِوَج): **Eğrilik:** Dinde, sözde ve davranışta meyletmek, sapmak ve doğru yoldan uzaklaşmak demektir. "Ayn" harfi üstün okunursa duvar ve benzeri dosdoğru olan herşey hakkında eğriliği anlatmak için kullanılır. Bu

açıklamalar Ebu Ubeyde ve başkalarından nakledilmiştir.

Yüce Allah'ın: "(يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ): ***Davetçiye hiçbir tarafa eğrilmeden uyup giderler***" (Tâ-Hâ, 20/108) da, onun çağrısından eğrilip başka tarafa dönemezler, anlamındadır. Belli bir yer hakkında, (حاج بالمكان وعرّج) onda ikâmet edip durdu, manasına kullanılır ki, duran anlamını veren ism-i fail (العائج) şeklinde gelir. Şair der ki:

هـل أنتم عـائجـون بنـا لَعَنّـا نـرى العَـرَصـاتِ أو أثـرَ الخِيـام

"Olur ki onların boş arsalarını yahut çadırlarının izlerini görürüz,
Diye siz de bizimle birlikte kalır mısınız?"

"Eğri adam" huyu kötü adam demektir. Ayaklarında nisbeten eğrilik bulunan atların halini anlatmak üzere de bu kökten gelen kelimeler kullanıldığı gibi, "el-A'veciyye" önceleri cahiliyye döneminde bilinen bir at çeşidi idi. Bunun, -fazla aralık olmaksızın- ayaklar arasında mesafelerin uzaklığını anlattığı da söylenmiştir ki, bu da at için övücü bir özelliktir.(1)

Yüce Allah'ın: **"Siz, gördüğünüz halde"** buyruğu, aklınız erdiği halde anlamındadır. Bu, siz Tevrat'ta Allah'ın kendisinden başka hiçbir dini kabul etmediği din İslâm'dır, yazısını gördüğünüz ve buna tanıklık ettiğiniz halde anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü Tevrat'ta, Muhammed (sav)'ın nitelikleri de yazılıdır.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تُطِيعُوا۟ فَرِيقًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ كَٰفِرِينَ ﴿١٠٠﴾

100. Ey iman edenler! Eğer kendilerine kitap verilenlerden bir zümreye itaat ederseniz, imanınızdan sonra sizi kâfirler olarak geri çevirirler.

Bu âyet-i kerime, Evs ile Hazrecliler arasında fitneyi -Peygamber (sav) ile ardı arkası kesildikten sonra- yeniden körüklemek isteyen bir yahudi hakkında inmiştir. Bu yahudi aralarında oturmuş ve onlara iki kabileden birisine mensub birisine ait ve aralarındaki savaşa dair söylemiş olduğu bir şiiri okudu. Bu sefer, diğer kabile şöyle demişti. Bizim şairimiz de filan filan gün hakkında şöyle dedi. Bunun sonucunda olaydan bir parça etkilenmiş gibi ol-

(1) Burada açıklanmakta olan kelime ile ilgisi olmayan ve aslen âyette de bulunmayan "el-Haneb" kelimesinin anlamına dair bir satırlık açıklama, ilgili olmadığından tercüme edilmemiştir.

dular ve şöyle dediler: Haydi gelin, önceden olduğu gibi savaşı bir daha alevlendirelim. Bunun üzerine onların bir bölümü: Ey Evsliler geliniz. Diğerleri ise, ey Hazrecliler geliniz, diye seslendiler. Bir araya toplandılar, silahlarını aldılar, savaşmak üzere dizildiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Peygamber (sav) da geldi. Ve iki saf arasında durarak, yüksek sesle bu âyet-i kerimeyi okudu. Evslilerle, Hazrecliler Hz. Peygamber'in sesini işitince ona kulak verip dinlediler. Okumasını bitirince silahları bıraktılar, biribirlerinin boyunlarına sarılıp ağlaşmaya başladılar. Bu açıklama, İkrime, İbn Zeyd ve İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir.(1)

Bu şekilde şiir okunmasını sağlayan kişi, yahudi Şâs b. Kays idi. O, Evslilerle Hazrecliler arasına daha önce aralarında cereyan eden savaşları hatırlatacak kimseyi göndermişti. Peygamber (sav) ise gelip onlara durumlarını hatırlattı. Böylelikle onlar, bu işin şeytanın bir dürtüsü ve düşmanlarının bir tuzağı olduğunu anladılar. Ellerinden silahlarını bıraktılar, ağladılar, biribirlerinin boyunlarına sarıldılar. Daha sonra da dinleyip itaat edenler olarak Peygamber (sav) ile birlikte gittiler. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Ey iman edenler,"** yani Evs ve Hazrecliler **"eğer kendilerine kitap verilenlerden bir zümreye"** yani, Şâs'a ve arkadaşlarına **"itaat ederseniz, imanınızdan sonra sizi kâfirler olarak geri çevirirler"** âyetini inzal buyurdu.

Cabir b. Abdullah dedi ki: Bu işimize muttali olmasından en çok hoşlanmadığımız kişi Rasûlullah (sav) idi. O da geldi ve bize eliyle işaret etti, biz de bu işten vazgeçtik, Allah da aramızı bulup barıştırdı. Bunun üzerine biz (bu işe muttali olduğundan dolayı) Rasûlullah (sav)'ın haberdar olmasından daha çok sevindiğimiz kişi olmadı. Ve ben, başı itibariyle ondan daha çirkin ve daha vahşetli, sonu itibariyle de ondan daha güzel bir gün görmedim.(2)

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ ۗ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

101. Allah'ın âyetleri size okunur, aranızda da Peygamberi bulunurken, nasıl kâfir olursunuz? Kim Allah'a sımsıkı sarılırsa muhakkak doğru yola iletilmiştir.

Yüce Allah, bu ifadeyi hayret üslûbu ile kullanmıştır. Yani: **"Allah'ın âyetleri"** Kur'ân-ı Kerîm, **"size okunup, aranızda da Peygamberi"** Muhammed

(1) el-Vahidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân,* s. 119-120. Suyutî, *ed-Durr,* II, 278-280. Ayrıca Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr,* İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, tarihsiz, s. 258'de benzer bir rivâyeti Enes b. Mâlik'ten zikretmektedir.

(2) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân,* s. 120

(sav) **"bulunurken, nasıl kâfir olursunuz?"** İbn Abbas dedi ki: Cahiliyye dö neminde Evs ile Hazrec arasında oldukça kötü bir savaş sürüp gidiyordu. (İs lâm'dan sonra) aralarında cereyan eden bu olayları sözkonusu ettiler, birbir lerine karşı kılıç çekerek ayaklandılar. Peygamber (sav)'ın yanına gidildi, bu durumdan ona söz edildi, O da yanlarına vardı. Bunun üzerine şu **"Allah'ın âyetleri size okunup, aranızda da Peygamberi bulunurken..."** buyruğundan itibaren, *"Siz, bir ateş uçurumunun tam kenarındayken, sizi oradan kurtar dı"* (âyet 103) buyruğuna kadar olan bölüm nazil oldu.

Bu âyeti kerime(ler)in kapsamına, Peygamber (sav)'ı görmeyenler de gi rer. Çünkü, onların arasında kalan Hz. Peygamber'in sünneti, bizzat onu gör menin yerini alır. ez-Zeccâc der ki: Bu hitabın, Peygamber (sav)'ın ashabı na has olması da mümkündür. Çünkü, Rasûlullah (sav) aralarında bulunuyor, onlar da onu görüyorlardı. Aynı şekilde bu hitabın ümmetin tümüne olma sı da mümkündür. Çünkü, onun eserleri, alâmetleri, ona verilmiş bulunan Kur'ân-ı Kerîm, Rasûlullah (sav)'ın aramızda imiş gibi yerini tutmaktadır. İs terse biz onu görmeyelim. Katade de der ki: Bu âyet-i kerimede gâyet açık iki büyük alâmet vardır. Bunların birisi Allah'ın Kitabı, diğeri Allah'ın Pey gamberidir. Allah'ın Peygamberi geçip gitti. Allah'ın Kitabına gelince, Allah onu aralarında kendi katından bir nimet ve rahmet olmak üzere kalıcı bırak tı. Allah'ın helâl ve haramı, ona itaat ve masiyet orada belirtilmiştir.

"(وكيف): **Nasıl"**, nasb mahallindedir. Edatın sonundaki "f" harfi, Halil ve Sibeveyh'e göre, iki sakin harfin yanyana gelmesi dolayısıyla nasb olunmuş tur. Bu harf için, fethanın tercih edilme sebebi, "fâ"dan önceki harfin "yâ" ol masıdır. "Yâ" ile esreyi bir arada teleffuz ağır geldiğinden (üstün) olmuştur.

Yüce Allah'ın: **"Kim Allah'a sımsıkı sarılırsa"**, kim Allah'ın dinine ve ita atine sımsıkı sarılarak korunursa, **"muhakkak doğru yola iletilmiştir."** Doğ ru yolu izleme muvâfakiyeti ona ihsan edilmiş ve gösterilmiştir.

İbn Cüreyc, **"Allah'a sımsıkı sarılırsa"** buyruğunu, Allah'a iman ederse diye açıklamıştır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Her kim Allah'a sım sıkı sarılırsa; yani kim Allah'ın ipi olan Kur'ân-ı Kerîm'e sıkı sıkıya yapışır sa, demektir. Çünkü onun vasıtasıyla başkasından vazgeçer ve başkasına kar şı korunacak olur ise, bu kökten gelen ifadeler kullanılır. (اعتصمت فلانا): ifadesi ise, kendisi ile korunulacak şeyi ona hazırladım, anlamındadır. Bir şe ye sımsıkı yapışan, sarılan herkes hakkında mu'sim ve mu'tasim denilir. Bir şeyi önleyen herşeye de âsım denilir. Ferazdak der ki:

أنا ابن العاصمين بني تميم إذا ما أعظم الحدثان نابا

"Ben âsımlar (koruyucular) olan Temim oğullarının oğluyum
Gece ve gündüzün en büyük musibetleri geldiğinde."

Şair Nâbiğa da der ki:

يَظَلّ من خوفه الملّاح معتصماً بالخَيزُرانة بعد الأين والنَّجدِ

"Korkusundan dolayı gemi tayfası sımsıkı saran (mu'tasım);
Alabildiğine yorulan, kendisini ter bastıktan sonra geminin dümenine."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فأشرطَ فيها نفسه وهو مُعصِمٌ وألقى بأسباب له وتوكّلا

"Sımsıkı sarılmış (mu'sim) olarak, o işte kendisini şarta bağladı;
Ve bunun için sebeplere yapışmayı bıraktı ve tevekkül etti."

Bir kimsenin açlığını önlemeyi ifade etmek için de: (عصمه الطعامَ) denilir. Araplar, yemek, bir kimsenin açlığını önlediği vakit (عَصَم فلاناً الطعامُ) derler. İşte bundan dolayı Sevîk (kavut)a da "Ebu Âsım" künyesini vermişlerdir. Ahmed b. Yahya dedi ki: Araplar ekmeğe âsım ve câbir adını verirler. Daha sonra şu beyiti okudu:

فلا تلوميني ولُومي جابِراً فجابرٌ كلّفني الهواجرا

"Sen beni kınama, bunun yerine câbiri (ekmeği) kına.
Çünkü çirkin sözleri söylemek zorunda beni bırakan câbirdir."

Yine araplar, ekmeğe âmir adını da verirler, dedi ve şu beyiti okudu:

أبو مالك يعتادني بالظّهائر يجيء فيُلقي رحلَه عند عامِر

"Ebû Mâlik (açlığın künyesi) mûtad olarak yanıma öğle vakitleri gelir
Gelir de yükünü âmirin (ekmeğin) yanında bırakır."

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

102. Ey iman edenler! Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı tek başlık halinde sunacağız:

Buhârî'nin Murre'den, onun da Abdullah'tan rivâyetine göre, Abdullah şöyle demiş: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah'tan gereği gibi korkmak, O'na itaat edilmesi ve asi olunmaması, anılıp unutulmaması, O'na şükredilip,

nankörlük edilmemesi şeklinde olur."(1)

İbn Abbas der ki: Bu, bir göz açıp kırpacak kadar bir zaman dahi Allah'a asi olmamaktır.

Müfessirlerin açıkladıklarına göre, bu âyet-i kerime nâzil olunca, Ashab-ı Kiram, buyruğun ağırlığını hissederek: Ey Allah'ın Rasulü, buna kim güç yetirebilir? diye sordular. Bunun üzerine Yüce Allah: ***"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"*** (Teğâbün, 64/16) buyruğunu indirdi ve bu âyet-i kerimeyi nesh etti.

Bu açıklama Katade, er-Rabî' ve İbn Zeyd'den nakledilmektedir. Mukatil der ki: Âl-i İmran'da bu âyetin dışında neshedilmiş bir buyruk da yoktur.

Bir diğer görüşe göre Yüce Allah'ın: ***"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"*** buyruğu bu âyet-i kerimeyi açıklamaktadır.

Yani, siz gücünüz yettiğince ve nasıl korkmak gerekiyorsa öylece Allah'tan korkun.

Bu, daha doğru bir açıklamadır. Çünkü nesih, ancak iki âyet-i kerimenin bir arada anlaşılmasına (cem'a) imkân olmadığı halde sözkonusu olur. Bir arada bunları anlamak mümkün olduğundan dolayı, nesihe gitmemek daha uygundur.

Ali b. Ebi Talha'nın rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiş: Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkun"** âyet-i kerimesi nesholmuş değildir. **"Nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkun"** buyruğunun anlamı ise, Allah yolunda nasıl cihad etmek gerekiyorsa öylece cihad etmeleri, Allah yolunda hiçbir kınayıcının kınamasından etkilenmemeleri ve kendilerinin de çocuklarının da aleyhine dahi olsa, adaleti uygulamaları demektir.

en-Nehhâs der ki: Müslümanların âyet-i kerimede sözü edilen her bir şeyi yerine getirmeleri bir farzdır ve bunda nesh vaki olmamıştır.

Yüce Allah'ın: **"Ve ancak müslümanlar olarak can verin"** buyruğunun anlamı ise, daha önce Bakara Sûresi'nde (2/132. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) Tercümemizi esas aldığımız Kurtubî'nin ilk baskısında iki ayrı nüshada en-Nehhâs'ın bunu Abdullah b. Mes'ud'a kadar ulaşan (mevkuf) bir rivâyeti olduğu belirtildiği gibi; Daru'l-Fikir baskısında (IV, 149, dn: 1'de) de nüshaların birinde de aynı ifadelerin geçtiği belirtilmektedir.

Ayrıca sözü geçen rivâyeti: el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** II, 294'te; "Sahih olmakla birlikte Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilmediğini belirtirken; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VI, 326'da Taberânî, tarafından biri sahih diğeri zayıf olmak üzere iki ayrı senedle rivâyet edildiğini belirtmekte; Buhârî'den söz etmemektedir.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا ۚ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا ۚ وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103. Topluca Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin. Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz düşmanlar idiniz de O, kalplerinizin arasını uzlaştırdı. O'nun nimeti sayesinde kardeşler oluverdiniz. Siz bir ateş uçurumunun tam kenarındayken, sizi oradan O kurtardı. Doğru yola eresiniz diye Allah, âyetlerini size işte böylece açıklar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın İpine Sarılmak:

Yüce Allah'ın: "(وَاعْتَصِمُوا): **Sarılın**" buyruğundaki (isim-mastar) **ismet,** korunmak demektir. İşte "bezraka"ye ismet denilmesi burdan gelmektedir. Bezraka ise, kafilenin korumaya alınması demektir. Bu da kafile ile birlikte, kafileyi rahatsız edecek kimselere karşı koruyacak kimseleri göndermek suretiyle olur. İbn Haleveyh der ki: Bezraka kelimesi Arapça değildir. Farsça bir kelimedir. Araplar bunu arapçalaştırmışlardır. O bakımdan; sultan, kafile ile birlikte bir bezraka gönderdi, denilir.

Habl (İp): müşterek (birçok anlam için ortak olarak kullanılan) bir kelimedir. Dilde asıl anlamı ise, kendisi aracılığı ile istenilen ve gerek duyulan şeye ulaşılan sebep demektir. el-Habl, boyun ve omuzu birbirine bağlayan ip. Yine, kumdan uzunca devam eden dalga da bu anlamdadır. (Haccetmek üzere gelen bedevî Arabın sözlerinin nakledildiği) hadis-i şerifteki: "Allah'a yemin ederim, üzerinde vakfe yapmadığım bir habl yoktur. Benim haccım oldu mu?"[1] şeklindeki ifadesi de bu anlamdadır. Yine habl, hayvanın burnundan bağlanan yulara da denilir. Ahid ve ant anlamına da gelir. el-A'şâ der ki:

وإذا تُجَوِّزَها حِبالُ قَبيلةٍ أخذتْ من الأُخرَى إليك حِبالَها

(1) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 68; *Tirmizî,* Hacc 57; *Nesâî,* Hacc 211; *İbn Mâce,* Menâsik 57; *Dârimî,* Menâsik 54; *Müsned,* IV, 15.

"Eğer bir kabilenin ahidleri (hibâl) ona (devama) sınırları geçirirse;
O vakit o, senin için başka bir kabileden ahid alır."

Buradaki ahid'den kastı da emândır.

Habl, aynı zamanda büyük musibet anlamına da gelir. Kuseyyir der ki:

فـلا تعجلي يـا عـزُّ أن تتـفهّمي بنُصْـح أتى الـواشُـون أم بِحُبُـولِ

"Ey Azze, iyice anlamak için acele etme!
Samimi mi geldiler laf getirenler, yoksa musibetlerle (habl'in çoğulu: hebûl ile) mi?

Hibâle ise, avcının şebekesine denir. Ahid anlamında olanı müstesnâ, bütün bunların hiçbirisi âyet-i kerimede kastedilmiş değildir. Bu açıklama İbn Abbas'tan gelmiştir. İbn Mes'ûd ise der ki: Allah'ın ipi, (hablullah) Kur'ân-ı Kerîmdir.(1) Ali ve Ebû Said el-Hudrî de bunu Peygamber (sav)'dan rivâyet ettiği gibi, Mücahid ve Katade'den de buna benzer bir açıklama rivâyet edilmiştir. Ebu Muaviye'nin el-Hecerî'den, Onun, Ebu'l-Ahvas'dan, Onun da Abdullah'dan rivâyetine göre Abdullah şöyle demiş: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz bu Kur'ân-ı Kerîm hablullahtır (Allah'ın ipidir)."(2)

Taki b. Mahled rivâyetle der ki: Bize Yahya b. Abdulhamid anlattı, bize, Huşeym el-Avvam b. Havşeb'den anlattı, o, eş-Şa'bi'den, O, Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyetle dedi ki: **"Topluca Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin"** buyruğu cemaat olun demektir. Yine ondan ve başkalarından çeşitli yollarla böyle bir açıklama rivâyet edilmiştir. Bütün bunların manası birbirine yakın ve birbiriyle iç içedir. Şüphesiz yüce Allah, birbirimizle kaynaşmamızı emretmekte ve ayrılığı yasaklamaktadır. Çünkü ayrılık, (tefrika) helâk olmaktır, cemaat ise kurtuluştur. Şöyle diyen İbnü'l-Mübârek'e Allah'ın rahmeti olsun:

إن الجمـاعـة حَبْـلُ الله فـاعتَصِمـوا منـه بعُـرْوَتـه الـوُثْقى لـمن دَانـا

"Şüphesiz cemaat hablullahtır. Ona yapışın,
Onun sapasağlam kulpuna yapışarak korunun."

2. Geçmiş Ümmetlerdeki Tefrika ve İslâm Ümmetinin Çeşitli Fırkaları:

Yüce Allah'ın: **"Ve ayrılığa düşmeyin"** buyruğu, yahudiler ve hıristiyanlar kendi dinlerinde ayrılığa düştüğü gibi, siz de dininizde ayrılığa düşmeyin, demektir. Böyle bir açıklama İbn Mes'ud ve başkalarından nakledilmektedir. Bunun hevâ ve değişik maksatlara uyarak tefrikaya düşmeyiniz, bunun yerine Allah'ın dininde kardeşler olunuz, anlamında olması da mümkündür.

Böylelikle bu, onların biribirleriyle olan ilişkilerini koparmalarını, biribir-

(1) *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 1, hadis no: 3330.
(2) *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 37.

lerine sırt çevirmelerini önlemiş olur. Bundan sonra gelen yüce Allah'ın şu buyrukları da bu anlama delildir: **"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz, düşmanlar idiniz de O, kalplerinizin arasını uzlaştırdı. Onun nimeti sayesinde kardeşler oluverdiniz."**

Bununla birlikte bu âyet-i kerimede fer'î konularda ayrılığın haram olduğuna bir delil yoktur. Çünkü bu, ihtilâf değildir. Zira ihtilâf, kaynaşmanın ve bir araya gelmenin imkânsız olduğu şeyler hakkında kullanılır. İçtihada dayalı meselelerin hükmünde ihtilâfa gelince, bu konularda ihtilâf, farzların delillerinden çıkartılması ve Şeriatın anlam inceliklerinin ortaya çıkartılmak istenmesi dolayısıyladır. Ashab-ı Kiram da değişik olayların hükümleri hakkında ihtilâf edegelmiştir. Buna rağmen onlar, biribirleriyle ülfet halindeydiler, kaynaşma halindeydiler. Rasûlullah (sav) de: "Ümmetimin ihtilafı bir rahmettir"[1] diye buyurmuştur.

Yüce Allah, ancak fesada sebep teşkil eden ihtilafı men etmiştir. Tirmizî'nin Ebu Hureyre (r.a)'dan rivâyetine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Yahudiler yetmiş bir yahut yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar da buna yakın sayıda fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır." Tirmizî der ki: Bu sahih bir hadistir.[2]

Yine bu hadisi, İbn Ömer'den şöylece rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz İsrailoğulları'nın başına gelenlerin aynısı adım adım ümmetimin de başına gelecektir. O kadar ki, onlardan herhangi bir kimse, annesine açıkça varıyor ise, ümmetimden de bu işi yapan çıkacaktır. Ve şüphesiz İsrailoğulları yetmiş iki millete (fırkaya) ayrılmıştır. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Hepsi cehennemde olacaktır. Bir tanesi müstesna." Peki bu fırka hangisidir? Ey Allah'ın Rasûlü! diye soran ashaba, Hz. Peygamber: "Benim ve ashabımın yolunu takib edenler" diye cevap vermiştir. Bu hadisi, Abdullah b. Ziyad el-İfrîkî yoluyla, Abdullah b. Yezid'den, o, İbn Ömer senediyle rivâyet etmiş ve: Bu, hasen, garib bir hadistir. Biz bunu ancak bu yoldan gelen rivâyetiyle biliyoruz, demiştir.[3]

Ebu Ömer (İbn Abdu'l-Berr) der ki: Abdullah el-Ifrîkî, sika bir ravidir. Kavmi onun sika olduğunu belirtip ondan övgüyle söz ettiği halde, başkaları da onun zayıf olduğunu belirtmişlerdir.

Ebu Dâvud da Sünen'inde, Muâviye b. Ebi Süfyan'dan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Şüphesiz sizden önceki kitap ehli kimseler yetmiş iki millete (fırkaya) ayrıldılar. Ve şüphesiz bu millet, pek yakında yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların yetmiş iki fırkası cehennemde

(1) Hadisi Nasr el-Makdisî, el-Halîmî, ed-Deylemî gibileri zikretmişlerdir. Zayıftır. (el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munir*, I, 65; el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 64).
(2) *Tirmizî*, İman 18.
(3) *Tirmizî*, İman 18.

bir tanesi cennette olacaktır. Bu ise, cemaattir. Benim ümmetimden öyle bir takım topluluklar çıkacak ki, bu hevalar onlarda, bir kişinin bünyesinde yayılıp girmedik hiçbir damar, hiçbir eklem bırakmayan kuduz hastalığının yayıldığı gibi yayılacaktır."(1)

İbn Mâce'nin Sünen'inde de Enes b. Malik'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim yalnızca Allah'a ilâha, O'na hiçbir kimseyi ortak koşmaksızın ibadet, namaz kılmak ve zekât vermek üzere dünyadan ayrılırsa, O, Allah kendisinden razı olmuş olarak ölmüş olur." Enes dedi ki: İşte bu, rasûllerin getirdiği ve sözlerin bir birine karışıp hevâ ların ihtilâfa düşmeden önce tebliğ ettikleri, Allah'ın dinidir. Bunu doğrulayan buyruk ise, yüce Allah'ın Kitabında nâzil olan son buyruklar arasındadır. Yüce Allah buyuruyor ki: **"Eğer tevbe ederlerse"** yani, putları ve putlara ibadeti terk ederlerse ***"ve namaz kılıp zekât verirlerse..."*** (et-Tevbe, 9/5) Bir başka âyet-i kerimede de şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer tevbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse, artık dinde kardeşlerinizdir."*** (et-Tevbe, 9/11) Bunu, Nasr b. Ali el-Cehdamî'den, o, Ebu Ahmed'den, o, Ebu Cafer er-Razî'den, o, er-Rabi b. Enes'den, o, Enes yoluyla rivâyet etmiştir.(2)

Yetmişiki Fırka:

Ebu'l-Ferac el-Cevzî de der ki: Şâyet bu fırkalar bilinmekte midir denilecek olursa, buna cevap şudur: Bizler, ayrılmanın tefrikanın gerçekleştiğini biliyoruz. Fırkaların asıllarını da biliyoruz. Her bir fırkadan belli bir kesimin yine birçok fırkalara da ayrıldığını görüyoruz. Her ne kadar bütün bu fırkaların isimlerini ve görüşlerini tamamıyle bilemiyor isek dahi, bizler, bunlar arasında çıkmış bulunan şu asıl fırkaları biliyoruz: Haruriye, Kaderiye, Cehmiyye, Murci'e, Rafizîler ve Cebriyye... Kimi ilim ehli de der ki: İşte bütün sapık fırkaların aslı bu altı fırkadır. Bunların herbirisi de on iki fırkaya ayrılmıştır. Böylelikle bunların toplamı yetmiş iki fırka etmektedir:

Haruriyye oniki fırkaya ayrılmıştır. Bunların birincisi,

Ezrakîlerdir. Derler ki: Biz hiçbir kimsenin mü'min olduğunu bilemeyiz. Kendi görüşlerini kabul edenlerin dışında bütün ehl-i kıbleyi tekfir ederler.

İbâziye der ki: Bizim görüşümüzü kabul eden mü'mindir, ondan yüz çeviren ise münafıktır.

Sa'lebîler der ki: Allah herhangi bir kaza veya kader tayin etmemiştir.

Hâzimiye der ki: Biz imanın ne olduğunu bilmiyoruz. Ve bütün yaratık-

(1) *Ebû Dâvûd,* Sünne 1. Ümmetin bu kadar fırkaya ayrılacağını belirten diğer hadisler için *Ebû Dâvûd,* Sünne 1; *Tirmizî,* İman 18; *İbn Mâce,* Fiten 17; *Dârimî,* Siyer 75; *Müsned,* II, 332, III, 120, 145.

(2) *İbn Mâce,* Mukaddime 9. Kurtubî'nin kaydettiği bu sened hakkında İbn Mâce'de belirtilen yerde hadisin akabinde: "Senedi zayıftır" kaydı yer almaktadır.

lar mazurdur.

Halefiye'nin iddiasına göre ise, erkek olsun, kadın olsun kim cihadı terk ederse o kimse kâfir olur.

Kuziyye (bazı nüshalarda: Kureviyye, bazılarında da Kudriyye) derler ki: Kimsenin kimseye dokunmaya hakkı yoktur. Çünkü onun pislikten temiz olup olmadığını bilemez. Tevbe edip gusledinceye kadar onunla oturup yemek yiyemez.

Tenziyye der ki: Kimse kimseye malını veremez. Çünkü belki o kişi malı hakkeden bir kimse değildir. Bunun yerine hak ehli ortaya çıkıncaya kadar onu yere gömer.

Şemrâhiyye der ki: Yabancı kadınlara dokunmakta bir sakınca yoktur. Çünkü onlar bir çeşit reyhandırlar.

Ahnesiyye der ki: Ölmüş bir kimseye ölümünden sonra ne hayır ulaşır, ne de şer.

Hakemiyye der ki: Her kim bir yaratılmışın hükmüne başvurursa o kimse kâfirdir.

Mu'tezile der ki: Biz, Ali ve Muaviye'nin durumu hakkında şüphedeyiz. O bakımdan bizler her iki kesimden de beriyiz.

Meymûniyye der ki: Bizim sevdiklerimizin rızası ile olmadıkça kimse imam olamaz.

Kaderiye de oniki fırkaya ayrılmıştır.

Bunlardan *el-Ahmeriyye* şu iddiadadır: Yüce Allah'ın adaletinin şartlarından birisi de kullarını kendi işlerinde serbest bırakması ve kendilerinin masiyet işlemelerine de engel olmasıdır.

Seneviyye'nin iddiasına göre ise, hayır Allah'tan, şer şeytandandır.

Mu'tezile, Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğunu söyleyip, rububiyetin sıfatlarını inkâr eden kimselerdir.

Keysaniyye şöyle der: Bizler bu fiillerin Allah'tan mı, kullardan mı olduğunu bilemiyoruz. Aynı şekilde, daha sonra insanlar sevap mı görecek, ceza mı görecekler onu da bilemiyoruz.

Şeytaniye der ki: Allah şeytanı yaratmamıştır.

Şerikiye der ki: Küfür dışında bütün kötülükler kaderle tesbit edilmiştir.

Vehmiye der ki: Yaratıkların fiillerinin ve sözlerinin bir zatı (hakiki kişiliği) yoktur. Hasenenin de, seyyienin de bir zatı yoktur.

Zibriyye der ki (bazı nüshalarda Zebunediyye): Allah'tan indirilmiş olan her bir kitap ile amel haktır. İster neshedici olsun, ister nesh edilmiş olsun.

Mes'adiyye (kimi nüshalarda Mütebberiye)'nin iddiasına göre, isyan edip sonradan tevbe edenin tevbesi makbul değildir.

Nâkisiye'nin iddiasına göre ise, Rasûlullah (sav)'a olan bey'ati nakzeden (yani bozan) için günah yoktur.

Kasıtıyye ise, İbrahim b. en-Nazzam'ın; her kim Allah'ın bir şey olduğu-

nu iddia ederse, o kimse kâfirdir, şeklinde sözüne tabi olmuşlardır.

Cehmiyye de aynı şekilde on iki fırkaya ayrılmıştır.

Muattıle'nin iddiasına göre, insan zihninden geçen her bir şey mahluk tur. Allah'ın görüleceğini iddia eden kâfirdir.

Mureysiye der ki: Allah'ın sıfatlarının çoğunluğu mahluktur.

el-Meltezika ise, yaratıcı yüce Allah'ı her yerde kabul etmişlerdir.

Vâridiyye der ki: Rabbini bilen kimse cehenneme girmez. Oraya giren de bir daha ebediyyen çıkmaz.

Zenadika (kimi nüshalarda Zeyarika) der ki: Hiçbir kimse rabbi olduğu nu ileri süremez. Çünkü böyle bir iddia ancak duyuların idrâkinden sonra mümkün olabilir. İdrak olunamıyan bir şeyin varlığından ise söz edilemez.

Harkiyye'nin iddiasına göre, kâfiri ateş yalnız bir defa yakar, ondan sonra da ebediyyen yakılmış olarak kalır ve ateşin sıcaklığını duymaz.

Mahlûkiyye'nin iddiasına göre Kur'ân mahlûktur (yaratılmıştır).

Fâniye'nin iddiasına göre, cennet ve cehennem fanidir, yok olacaktır. Aralarından; bunlar yaratılmamıştır diyenleri de vardır.

Abdiyye (kimi nüshalarda İ'riyye) ise, peygamberleri inkâr eder ve peygamberler aslında hakim (filizof) kimselerdir, derler.

Vakifiyye der ki: Biz, Kur'ân mahlûktur demeyiz, değildir de demeyiz.

Kabriyye ise, kabir azabını ve şefaatı inkâr ederler.

Lafuziyye der ki: Bizim Kur'ân'ı teleffuz etmemiz mahluktur.

Murcie de on iki fırkaya ayrılmıştır.

Târikiyye der ki: Yüce Allah'ın yarattıkları üzerinde kendisine iman dışında farz kıldığı bir yükümlülük yoktur. Her kim ona iman ederse dilediği her şeyi yapabilir.

Sâibiyye der ki: Yüce Allah, halkını dilediklerini yapsınlar diye sâib (serbest) bırakmıştır.

Râciyye der ki: İtaat edene itaatkâr, isyan edene de isyankâr denilmez. Çünkü bizler, Allah nezdinde onun için neler olduğunu bilemiyoruz.

Sâlibiyye (bir nüshada: Şâkkiyye) derler ki: İtaat imandan değildir.

Behîşiyye (üç nüshada: Beyhesiyye, bir nüshada da Beysemiyye) derler ki: İman bir ilimdir. Hakkı batıldan, helâlı haramdan ayırd edecek bilgiye sahip olmayan bir kimse kâfirdir.

Ameliyye der ki: İman bir ameldir.

Mankusiyye der ki: İman artmaz ve eksilmez.

Mustesniye der ki: İstisna (inşallah ben mü'minim, demek) imandandır.

Müşebbihe der ki: (Allah'ın) görmesi bir görme gibidir, eli de bir el gibidir.

Haşviyye der ki: Bütün hadislerin hükmünü bir kabul ederler. Onlara göre, nafileyi terkeden bir kimse farzı terketmiş kimse gibidir.

Zahiriyye ise, kıyası kabul etmeyenlerdir.

Bid'iyye ise, bu ümmet arasında bid'atleri ilk olarak ortaya koyan kimselerdir.

Râfîziler de oniki fırkaya ayrılmışlardır.

Alevîler derler ki: Risalet görevi Ali'ye idi. Ancak Cebrail yanlışlık etti.

Emriyye derler ki: Ali, Muhammed'le emrinde (peygamberlik işinde) ortaktır.

Şia der ki: Ali (r.a), Rasûlullah (sav)'dan sonra onun vasisi ve velisidir. Ümmet ondan başkasına bey'at etmek suretiyle kâfir olmuştur.

İshakiyye der ki: Nübüvvet Kıyamet gününe kadar kesintisiz olarak devam edecektir. Ehl-i Beyt ilmini bilen herkes peygamberdir.

Nâvusiyye der ki: Ali ümmetin en faziletlisidir. Her kim ondan başkasını ondan faziletli bilirse, kâfir olur.

İmamiye der ki: Dünya, Hüseyin soyundan gelen bir imam olmaksızın var olmasına imkân yoktur. İmama, Cebrail (a.s) ilim öğretir. O öldü mü, onun yerine bir başkasını getirir.

Zeydiye der ki: Hüseyin soyundan gelenlerin hepsi, namazlarda imamdır. Onlardan birisinin bulunduğu yerde başkalarının arkasında namaz caiz değildir. İyi olsunlar, olmasınlar.

Abbasiye; Hz. Abbas'ın halifelik konusunda başkalarından önce geldiğini iddia ederler.

Tenâsuhiyye der ki: Ruhlar arasında tenâsuh vardır. İyilik yapan bir kimsenin ruhu çıkar ve onun yaşaması ile mutlu olacak bir canlıya girer.

*Rec'iyye'*nin iddiasına göre, Hz. Ali ve arkadaşları dünyaya geri dönerler ve düşmanlarından intikâm alırlar.

Lâine (veya Lâiniyye) ise, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Muaviye, Ebu Musa, Hz. Âişe ve başkalarına lanet okurlar.

Mutarabbisa abidlerin kılığına girerler ve her bir çağda işi kendisine nisbet edecekleri birisini nasb ederler. Onun bu ümmetin Mehdisi olduğunu iddia ederler. O kişi öldü mü, bir başkasını nasb ve tayin ederler.

Cebriyye de oniki fırkaya ayrılmıştır. Bunlardan bir tanesi

el-Muztariyye adını alır. (Bazı nüshalarda Muztaribe). Bunlar derler ki: Hiçbir insanoğlunun yaptığı bir fiil yoktur. Aksine her şeyi yapan Allah'tır.

Efâliye der ki: Bizim yaptığımız bazı fiillerimiz vardır. Fakat, bizim o konuda bir istitaatımız (yapıp yapmama gücümüz) yoktur. Bizler, ancak bir iple bir tarafa sürüklenen hayvanlar gibiyiz.

Mefrûğiyye der ki: Her şey yaratılmış bulunmaktadır. Şu anda hiçbir şey yaratılmamaktadır.

Neccâriyye'nin iddiasına göre, yüce Allah insanları, yaptıkları fiillerinden dolayı değil, kendi fiili dolayısıyla azaplandırmaktadır.

Mennâniyye der ki: Sen kalbinden geçene bak ve kalbinde hayır diye benimsediğin şeyi yap.

Kesbiyye der ki: Kul ne bir sevap kazanır, ne de cezayı gerektirecek bir şey.

Sâbikiyye der ki: İsteyen amel etsin, isteyen amel etmesin. Çünkü mutlu olan kimseye günahlarının bir zararı olmaz, bedbaht olan kimseye de iyiliğinin faydası olmaz.

Hibbiyye der ki: Her kim Yüce Allah'ın muhabbetinden bir kâse içecek olursa, onun üzerinden İslâm'ın rükünleriyle ibadet mükelleflyeti kalkar.

Havfiyye der ki: Yüce Allah'ı seven bir kimse O'ndan korkamaz. Çünkü seven sevdiğinden korkmaz.

Fikriyye (bazı nüshalarda Firkiyye, bir nüshada Nekriyye şeklindedir) der ki: Kimin ilmi artarsa, o oranda üzerinden ibadet düşer.

Haşebiyye der ki: Dünya bütün kullar arasında eşittir. Ataları Âdem'in kendilerine bıraktığı miras bakımından birinin ötekine bir üstünlüğü yoktur.

Menniyye der ki: Fiil de bizdendir, istitâa (fiile güç yetirebilmek) da bize aittir.

Yüce Allah'ın izniyle En'âm Sûresi'nin sonlarında da (6/153. âyet) bu ümmette daha fazla görülen tefrikaya dair açıklamalar gelecektir.

İbn Abbas, Simek el-Hanifi'ye şöyle demiş: Ey Hanifî, cemaatten ayrılma, cemaatten ayrılma. Çünkü bundan önceki ümmetler tefrikaya düştükleri için helâk oldular. Sen, yüce Allah'ın: **"Topluca Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin"** buyruğunu hiç işitmedin mi?

Müslim'in Sahih'inde Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz Allah sizin için üç şeyden hoşnud olur ve sizin için üç şeyi de hoş görmez. Ona ibadet edip kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamanızdan, Allah'ın ipine topluca sarılıp ve ayrılmamanızdan razı olur. Üç şeyi de sizin için hoş görmez. Kıylukal (dedikodu), çokça sual ve malı zayi etmek."(1)

Yüce Allah bizlere, Kitabına ve Peygamberinin sünnetine sımsıkı sarılmayı, anlaşmazlık halinde onlara başvurmayı farz kılmış, Kitap ve Sünnete hem itikat, hem amel bakımından sımsıkı sarılmak ilkesi etrafında bir araya gelmemizi emretmiştir. Bu ise, sözbirliğini gerçekleştirmenin ve kendisi vasıtasıyla din ve dünya menfeatlerinin gerçekleşebileceği, dağınıklığın düzene girdiği bir araya gelmenin ve anlaşmazlıktan kurtulmanın bir sebebidir. Aynı zamanda O, bizlere bir araya gelmeyi emretmiş ve iki kitap ehlinin karşı karşıya kaldığı tefrikaya düşmeyi de yasaklamıştır. İşte âyet-i kerimenin tam anlamı budur. Ayrıca bu âyet-i kerimede usulü fıkıh kitaplarının ilgili yerle-

(1) ***Müslim,*** Akdiye 10; ***Muvatta,*** Kelâm 20; ***Müsned,*** II, 327, 360, 367

rinde de belirtildiği gibi, icma'ın sahih oluşuna bir delil de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz düşmanlar idiniz de O, kalplerinizin arasını uzlaştırdı. O'nun nimeti sayesinde kardeşler oluverdiniz. Siz, bir ateş uçurumunun tam kenarındayken sizi oradan O kurtardı"** buyruğu ile yüce Allah, nimetlerinin hatırlanmasını emretmektedir. Bu nimetlerin en büyüğü ise, İslâm ve onun Peygamberi Muhammed (sav)'e tabi olmaktır. Şüphesiz, onun sayesinde düşmanlık ve ayrılık ortadan kalkmış, sevgi ve kaynaşma başgöstermiştir. Maksat, Evs ile Hazrecliler olmakla birlikte, âyet-i kerimenin kapsamı geneldir.

Yüce Allah'ın: **"O'nun nimeti sayesinde kardeşler oluverdiniz"** buyruğu da: Siz, İslâm nimeti sayesinde din kardeşleri oldunuz anlamındadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen (أصبحتم) şeklindeki bütün kelimeler, "oldunuz," manasına gelir. Yüce Allah'ın: "(إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْراً): ***Eğer suyunuz yerin dibine geçiverse..."*** (el-Mülk, 67/30). Yerin dibine geçecek olursa, demektir.

"İhvân" kelimesi, (أخ): ***Kardeş*** kelimesinin çoğuludur. Ona bu ismin veriliş sebebi, kardeşin kardeşinin yolunu izleme maksadını güttüğünden dolayıdır.

Herşeyin kenarına da (شَفا) denilir. (شفير) de aynı anlamdadır. Yüce Allah'ın: "(على شَفَا جُرُفٍ هَارٍ): ***Yıkılmaya yüz tutmuş bir yarın kenarına..."*** (et-Tevbe, 9/109) buyruğundaki "kenar, kıyı" anlamındaki kelime de buradan gelmektedir. Şair recez vezninde şöyle demektedir:

نحن حفرنا للحجيج سَجْلَهْ نابتة فوق شِفاها بَقْلَهْ

"Biz hacılar için bir kuyu kazdık
Kuyu ağzının üzerinde (kıyısında) yeşil ot bitmektedir."

(أَشْفَى) ise, bir şeyin kıyısına gelmek demektir. "(أشفى المريض على الموتِ): Hasta ölümün kertesine geldi" tabiri de buradan gelmektedir.

(ما بقي منه إلا شَفاً) tabiri; ondan ancak pek az bir şey kaldı, anlamındadır. İbn es-Sikkît der ki: Kişinin ölümü yaklaştığı vakit, ay görülmeyecek hale yaklaştığında, güneşin de batışı esnasında hep: (ما بقي منه إلا شفاً): Ondan ancak pek az bir şey kaldı, denilir. el-Accâc der ki:

ومَرْبَإٍ عالٍ لمن تشرَّفا أشرفْتُه بلا شفًى أو بشَفَى

"Güneşin battığı yahut da batmak üzere olduğu bir vakitte,
Bakmak isteyen kimselere baktırdığım, oldukça yüksek bir gözetleme yeri..."

Bu fiil, "yâ"lı olmakla birlikte, bunun "vâv"lı bir kullanışı da vardır. en-Nehhâs der ki: (شفا)'ın aslı (شَفَو)'dır. O bakımdan "elif" ile yazılır, fakat ima-

le yapılmaz. el-Ahfeş de der ki: Bunda imale yapmak caiz olmadığından "vav"lı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü imale "yâ"ya yakın bir şeydir. Ayrıca, bunun tesniyesi de (شفوان) şeklinde gelir.

el-Mehdevî der ki: Bu buyruk, onların küfürden çıkıp imana girişlerini anlatan temsilî bir ifadedir.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. İçinizden hayra çağıran, mârûfu emredip münkerden alıkoyan bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.

Bu sûrede (21-22. âyetlerin tefsirinde) mârûfu emredip münkerden alıkoymaya dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: "(منكم): **İçinizden"** buyruğunda yer alan "(من): **...den,"** teb'îd (kısmilik bildirmek) içindir. Yani, iyiliği emredecek olanların ilim adamı olmaları gerekmektedir. Çünkü bütün insanlar ilim adamı değildir.

Bunun cinsi beyan etmek için geldiği de söylenmiştir. O takdirde: Hepiniz böyle olunuz, demek olur.

Derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Çünkü birinci görüş, mârûfu emredip, münkerden alıkoymanın farz-ı kifaye olduğuna delildir. Şanı yüce Allah da bunların kimliklerini: ***"Onlar ki, yeryüzünde kendilerine imkân ve iktidar verdiğimiz takdirde namazı dosdoğru kılarlar..."*** (el-Hac, 22/41) buyruğuyla tayin etmektedir. Bütün insanlar ise, bu şekilde bir imkâna mazhar kılınmamışlardır.

İbn ez-Zübeyr de bu buyruğu: **"İçinizden hayra çağıran, mârûfu emredip münkerden alıkoyan ve kendilerine isabet edene karşı Allah'tan yardım dileyen bir topluluk bulunsun"** anlamında "(ويستعينون الله على ما أصابهم): Kendilerine isabet edene karşı Allah'tan yardım dileyen" (ilavesiyle) diye okumuştur. (1)

Ebû Bekr el-Enbarî der ki: Bu fazlalık, İbn ez-Zübeyr tarafından yapılmış bir açıklamadır ve onun söylediği bir sözdür. Bazı nakilciler bu hususta yanlışlık yaparak bunu Kur'ân-ı Kerîm'in lafızları arasına almıştır. Benim bu söylediklerimin sahih oluşuna bana, babamın naklettiği şu hadis de delildir. Babam dedi ki: Bize, Hasen b. Arefe anlattı. Bize, Vekî' anlattı. Vekî', Ebû Âsım'dan, o, Ebû Avn'dan, o, Subayh'dan dedi ki: Ben Osman b. Affân'ı: **"Mâ-**

(1) *Taberî*, Câmiu'l-Beyân, IV, 38.

rûfu emreden, münkerden alıkoyan ve kendilerine isabet edene karşı Allah'tan yardım dileyen..." şeklinde okuduğunu işittim. (1)

Aklı başında hiçbir kimse, Hz. Osman'ın bu fazlalığın Kur'ân-ı Kerîmden olduğuna asla inanmadığında hiçbir şüphe etmez. Çünkü o, bütün müslümanların imamı durumunda olan kendi Mushafına bu ibareyi yazmamıştır. O, bu ibareyi sadece bununla öğüt vermek ve bundan önce gelen âlemlerin Rabbinin sözünü te'kid etmek kastıyla zikretmiştir, o kadar.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾

105. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ihtilâfa düşenler gibi olmayın. İşte onlara büyük bir azap vardır.

Bu buyrukla, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre, yahudilerle hıristiyanlar kast edilmektedir. Kimisi de bununla kast edilenler, bu ümmetin bid'atçileridir, demişlerdir. Ebû Umâme ise, bunlardan kasıt, Haruralılar (Hâricîler)dir demiş ve bu âyet-i kerimeyi okumuştur. Cabir b. Abdullah ise: **"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ihtilâfa düşenler"** yahudilerle hıristiyanlardır, demiştir. Âyet-i kerimede: "(جاءهم): **Kendilerine geldi"** buyruğu, çoğul olarak müzekker gelmiştir. Bunun (günlük konuşmada): (جاءتهم) şeklinde kullanılması da mümkündür.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

106. O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler kararır. O zaman yüzleri kara olanlara: "İmanınızdan sonra küfre saptınız ha! İşte kâfir olmanızın cezası olarak tadın azabı!" denir.

107. Ama yüzleri ağaranlar ise, Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 38; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 288.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Kıyamet Gününde Kimi Yüzler Ağaracak, Kimi Yüzler Kararacaktır:

Yüce Allah'ın: **"O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler kararır"** buyruğu ile Kıyamet günü kast edilmektedir. İnsanlar, kabirlerinden diriltilecekleri vakit, mü'minlerin yüzleri ağarmış olacak, kâfirlerin yüzleri de kararacaktır.

Bu ağarıp kararmanın, herkesin kendi kitabını (amel defterini) okuyacağı vakit olacağı da söylenmektedir. Mü'min, kitabını okuyup da, kitabında hasenatının yazılı olduğunu görünce buna sevinir ve yüzü ağarır. Kâfir ile münafık da kitabını okuyup orada günahlarını göreceği vakit, yüzü simsiyah kesilir.

Bir başka görüşe göre, bu husus amellerin tartılacağı sırada olacaktır. İyilikleri ağır basarsa yüzü ağarır, kötülükleri ağır basarsa yüzü kararır.

Bir diğer görüşe göre de bu husus, Şanı Yüce Allah'ın: *"Ey günahkârlar! Bugün siz ayrılın"* (Yâsin, 36/59) denileceği vakit sözkonusu olacaktır.

Başka bir görüşe göre, Kıyamet günü, her bir kesime kendi mabudunun etrafında toplanması emrolunacaktır. Onlar, bu batıl mabutlarına gidecekleri vakit üzülecekler ve yüzleri simsiyah kesilecektir. Mü'minler, ehli kitab ve münafıklar ise yerlerinde kalacaklardır. Yüce Allah mü'minlere: "Rabbiniz kim?"der, onlar: Rabbimiz aziz ve celil olan Allah'tır, derler. Bu sefer onlara: "Onu görürseniz tanır mısınız"? diye sorucak, onlar da: Biz onu tenzih ederiz. Ancak O bize kendisini tanıtırsa biz de O'nu tanırız, derler. Onlar da yüce Allah'ı dileyeceği şekilde görecekler. Bunun üzerine mü'min olanlar yüce Allah'a secde ederek yere kapanacaklar. Yüzleri kar gibi bembeyaz kesilecektir. Münafıklarla kitap ehli ise, secde edemeyecek halde kalacaklar, bundan dolayı üzülecek ve yüzleri simsiyah kesilecektir. İşte yüce Allah'ın: **"O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler kararır"** buyruğunda anlatılan budur.(1)

"(تَبْيَضُّ وَتَسْوَدُّ): **Ağarır, kararır"** anlamındaki buyrukların "t" harfleri, üstün yerine esreli de okunabilir. Çünkü, "(اٰبِيضَت): **Ağardı"** denildiği vakit hemze esreli söylenir. İşte başa gelen "t" de böylece esreli okunabilir. Bu da Temimlilerin şivesidir. Yahya b. Vessab da bu şiveye göre okumuştur. ez-Zührî ise: (يوم تبياض وتسوادّ) diye okumuştur. Bunda da "te" harfinin esreli okunması caizdir. Bununla birlikte (يوم يبيض وجوه) şeklinde **"yüzler"** anlamındaki kelimenin müzekker kabul edilmesi suretiyle "ye" ile de okunması mümkündür. "Yüzler" anlamındaki kelimenin; (أجوه) şeklinde okunması da caizdir. Tıpkı: *"Belirli vakitleri geldiği zaman"* (el-Murselât, 77/11) buyruğunda ("vav" harfi yerine) hemze ile söylenmesi gibidir. Yüzlerin ağarması, nimetlerle aydınlanıp parıldaması, kararması ise, can yakıcı azabın kendilerini yorup bitirmesidir.

(1) Bakınız: *Buhârî,* Tevhîd 24; *Müslim,* İman 302; *Müsned,* III, 16-17.

2. Bu Azap Kimler Hakkındadır:

Muayyen olarak kimlerin böyle olacağı hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas der ki: Sünnet ehlinin yüzleri ağaracak, bid'at ehlinin yüzleri kararacaktır.

Derim ki: İbn Abbas'ın bu sözünü, Gassân'ın kardeşi Malik b. Süleyman el-Herevî, Malik b. Enes'den, o, Nafi'den, o, İbn Ömer'den şöyle rivâyet etmiştir: İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav), Allah'ın: **"O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler kararır"** buyruğu hakkında şöyle buyurmuştur: "Yani, sünnet ehlinin yüzleri ağaracak, bid'at ehlinin yüzleri kararacaktır." Bunu da Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb zikretmektedir.(1) O, bu hususta der ki: Bu hadisin Malik yoluyla rivâyet edilmesi münkerdir.

Ata der ki: Muhacir ve Ensar'ın yüzleri ağaracak, Kurayza ve Nadiroğullarının yüzleri ise kararacaktır. Ubey b. Ka'b der ki: Yüzleri kararacak olanlar kâfirlerdir. Onlara şöyle denilecektir: Sizler, Adem'in sırtından küçücük zerreler gibi çıkartıldığınız vakit ikrarınız dolayısıyla iman ettikten sonra küfre saptınız ha!. Bu açıklama, Taberî'nin de tercihidir.

el-Hasen der ki: Âyet-i kerime münafıklar hakkındadır. Katade ise mürtedler hakkındadır, demiştir. İkrime ise: Bunlar kitap ehlinden bir kavimdir. Önceleri kendi peygamberlerini tasdik eden kimseler idiler. Muhammed (sav)'i de peygamber olarak gönderilmeden önce tasdik edenlerdi. Ancak Muhamammed (sav) peygamber olarak gönderilince, onu inkâr ettiler. İşte yüce Allah'ın: **"İmanınızdan sonra küfre saptınız ha!"** buyruğu buna işaret etmektedir. ez-Zeccâc'ın tercih ettiği görüş de budur.

Malik b. Enes de: Bu âyet-i kerime, hevâ ehli hakkındadır, demiştir.

Ebu Umame el-Bâhilî Peygamber (sav)'den: Bu, Haruralılar hakkındadır" dediğini nakletmektedir.(2) Bir başka haberde de Hz. Peygamber şöyle buyurmuş: "Bu, kaderiye hakkındadır."

Tirmizî Ebû Gâlib'ten şöyle dediğini rivâyet eder: Ebû Umâme, Dimaşk kapısı üzerinde dikilmiş (kesik) bir takım başlar gördü. Bunun üzerine Ebû Umâme şöyle dedi: Bunlar ateşin köpekleridir. Gökyüzü altında öldürülmüşlerin en kötüleridir. Bunların öldürdükleri ise, en hayırlı maktullerdir. Daha sonra: **"O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler kararır..."** âyetini sonuna kadar okudu. Ben, Ebû Umâme'ye: Bunu Rasûlullah (sav)'dan bizzat sen mi dinledin? diye sordum, şöyle dedi: Eğer ben bunu Rasûlullah (sav)'dan bir, iki, üç -diyerek yediye kadar saydı- defa duymamış olsaydım. Hiç de bunu size nakl etmezdim. Tirmizî dedi ki: Bu, hasen bir hadistir.(3)

---

(1) Hatîb (el-Bağdâdî) bunu; ***"Ruvâtu Mâlik"*** adlı eserinde ve ed-Deylemî rivâyet etmektedir. (Suyûtî, ***ed-Durr,*** II, 291).

(2) Taberî, ***Câmiu'l-Beyân,*** IV, 40'da; Suyûtî, ***ed-Durr,*** II, 292'de "Ebû Umâme'den" diye mevkûf olarak zikretmektedir. Bundan sonraki rivâyet de bu kabilden olmalıdır.

(3) ***Tirmizî,*** Tefsir 3. sûre 8; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 12 (az farkla); ***Müsned,*** V, 253, 256

Buhârî'nin Sahih'inde de Sehl b. Saad'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizden önce Havz'ın kenarına ben varmış olacağım. Her kim benim yanıma uğrayacak olursa, (o havuzdan) içer. Ondan içen ise, ebediyyen bir daha susuzluk çekmeyecektir. Benim yanıma (su içmek üzere) kendilerini tanıdığım, kendilerinin de beni tanıdıkları bir takım kimseler de gelecektir. Sonra benimle onlar arasına engel olunacaktır." Ebu Hâzim dedi ki: en-Nu'man b. Ebi Ayyaş, benim bu sözlerimi işitip şöyle dedi: Sen, Sehl b. Saad'dan bunu böyle mi dinledin? Ben: Evet dedim. O da şöyle dedi: Ben de tanıklık ederim ki, Ebu Said el-Hudrî'den bunu işittim ve o bunda şunu da ilave ediyordu: (Hz. Peygamber buyuruyor ki): Ben diyeceğim ki: Onlar bendendir. Bana: Şüphesiz ki sen, senden sonra ne bid'atler uydurup çıkardıklarını bilmezsin. Bu sefer ben de: Benden sonra değişiklik yapanlar benden uzak dursun, uzak dursun diyeceğim."(1)

Ebu Hureyre de Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet ederdi: "Kıyamet gününde ashabımdan bir topluluk Havz'a benim yanıma gelecekler. Bu sefer Havz'dan alınıp uzaklaştırılacaklar. Ben, Rabbim, onlar benim ashabımdır (ümmetimdir), diyeceğim. Şöyle buyuracak: Sen, bunların senden sonra neler ortaya çıkardıklarını bilmiyorsun. Onlar, gerisin geri arkalarına dönüp irtidat ettiler."(2)

Bu anlamdaki hadisler pek çoktur. Her kim Allah'ın razı olmayacağı ve Allah'ın izin vermediği şekilde Allah'ın dininde bir takım değişiklikler yapar, değiştirir yahut bid'atler ortaya koyacak olursa, şüphesiz ki o, Havz'ın etrafından kovulup uzaklaştırılan, yüzleri kararacak olan kimselerden olacaktır. Elbetteki en çok uzaklaştırılıp kovulacak olanlar da müslümanların cemaatine muhalefet edip onların yolundan ayrılanlardır. Çeşitli fırkalarıyla Hâricîler, farklı sapıklıklarıyla Râfizîler, türlü hevâ ve hevesleriyle Mutezilîler gibi. Bütün bunlar değiştirmiş ve bid'at çıkarmış kimselerdir.

Aynı şekilde haksızlık, zulüm, hakkı gizlemek, hak ehlini öldürmek, hak ehlini zelil etmek suretiyle aşırıya kaçan zalimler, masiyetleri hafife alıp büyük günahları açıkça işleyen kimseler, çeşitli sapıklık, hevâ ve bid'at sahibi kimseler de böyledir. Bütün bunların âyet-i kerime ile haberde -açıkladığımız gibi- kastedilen kimseler olacaklarından korkulur. Bununla beraber cehennemde ebediyyen kalacak olanlar, ancak ve ancak kalbinde iman namına hardal tanesi ağırlığı kadar dahi hiçbir şey bulunmayan inkârcılardır. İbnü'l-Kasım der ki: Bazan sapık fırkalara mensup olmayanlar arasında bu sapık fırkalar arasındakilerden daha kötüler de bulunabilir. Yine o, şöyle derdi: İhlâs masiyetlerden uzak durmakla mükemmel olur.

(1) *Buhârî*, Rikaak 53, Fiten 1; *Müslim*, Fedâil 26; *Müsned*, V, 333, 339.
(2) *Buhârî*, Rikaak 53.

3. İmandan Sonra Küfrün Cezası:

Yüce Allah'ın: **"O zaman yüzleri kara olanlara..."** buyruğunda: "Şöyle denilecektir" anlamındaki ibare hazf edilmiştir. **"İmanınızdan sonra küfre saptınız hal..."** Yani onlar, Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye sorulduğu vakit; evet dedikleri o misak gününde iman etmişlerdi. Bu sözler yahudilere söylenecektir. Çünkü onlar, Muhammed (sav) peygamber olarak gönderilmeden önce ona iman ediyorlardı. Fakat peygamber gönderilince onu inkâr ettiler.

Ebu'l-Âliye der ki: Bu, münafıklara söylenecektir. Onlara: Açıktan açığa imanınızı ikrar ettikten sonra, gizliden gizliye de kâfir mi oldunuz? denilecektir.

Arap dili bilginleri (أما) şart edatının cevabında "fê" harfinin mutlaka gelmesi gerektiğini ismâ ile kabul etmişlerdir. Çünkü bir kimsenin (أما زيد فمنطلق): Zeyd'e gelince, o da yola koyulacaktır, ifadesi, (مهما يكن من شيء فزيد منطلق): Ne olursa olsun Zeyd yola koyulacaktır, manasındadır.

Yüce Allah'ın: **"Ama yüzleri ağaranlar ise..."** buyruğunda sözkonusu edilenler, Yüce Allah'a itaat ve onun ahdine vefa gösteren kimselerdir.

"Allah'ın rahmeti içindedirler, onlar orada ebedi kalacaklardır." Yani, O'nun cennetinde ikram ve ihsan yurdunda ebedi ve devamlı kalacaklardır. Şanı yüce Allah bizi de onlardan kılsın. Bizi türlü bid'at ve sapıkların yollarından uzak tutsun, iman edip salih amel işleyenlerin yollarına muvaffak etsin. Âmîn.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۗ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾

108. Bunlar Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak olarak okuyoruz. Allah âlemlere zulmetmek istemez.

109. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Bütün işler Allah'a döndürülür.

Yüce Allah'ın: **"Bunlar Allah'ın âyetleridir"** anlamındaki buyruk, mübtedâ ve haberdir. Maksat da Kur'ân-ı Kerîm'dir.

"Onları sana hak olarak" yani, doğrulukla **"okuyoruz."** Bundan maksat da, biz sana Cebrail'i indiriyoruz, Cebrail de onları sana okumaktadır, demektir. ez-Zeccâc: **"Bunlar Allah'ın âyetleridir"** buyruğu, zikrolunan bu buyruklar, Allah'ın hüccet ve delilleridir demektir, diye açıklamıştır.

(تلك): **Şunlar,"** aslında "bunlar" manasınadır. Çünkü, bu âyet-i kerimelerin indirilmesi sona erdiğinden dolayı adeta uzaklaşmış gibi olduğundan, bu işaret zamiri getirilmiştir. Bununla birlikte **"Allah'ın âyetleri"** anlamındaki ifadenin, **"bunlar"** anlamındaki işaret zamirinden bedel olması ve sıfat olmaması da mümkündür. Çünkü, müphem olan belirtisiz bir kelime, izafet ile nitelendirilmez.

"Allah, âlemlere zulmetmek istemez." Yani O, günahsız oldukları halde onlara azab etmez.

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır." el-Mehdevî der ki: Bu buyruğun kendisinden önceki buyruklarla ilişki yönü şudur: Şanı Yüce Allah, mü'minlerle kâfirlerin durumunu sözkonusu edip de, kendisinin âlemlere zulmetmek istemediğini belirttikten hemen sonra kudretinin genişliğini ve zulme ihtiyacı olmadığını sözkonusu etti. Çünkü, göklerde ve yerde bulunan herşey O'nun mülkü ve tasarrufundadır.

Bu âyetin (109. âyetin) yeni bir söz başlangıcı olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah bununla kullarına, göklerde ve yerde bulunan herşeyin kendisinin olduğunu beyan etmektedir ki, yalnız O'ndan dilekte bulunsunlar, yalnız O'na ibadet etsinler, O'ndan başka hiçbir kimseye ibadet etmesinler.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ
الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

110. Siz, insanlar için çıkartılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Mârûfu emreder, münkerden alıkorsunuz ve Allah'a inanırsınız. Kitap ehli de inanmış olsalardı, kendileri için hayırlı olurdu. İçlerinde iman edenler olmakla birlikte çoğu fâsıklardır.

Bu buyrukların: **"Siz insanlar için çıkartılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"** bölümüne dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Ümmetlerin En Hayırlısı Olan Bir Ümmet:

Tirmizî, Behz b. Hakîm'den, o, babasından, o da dedesi yoluyla rivâyet ettiğine göre, Behz b. Hakîm'in dedesi Rasûlullah (sav)'ı şanı yüce Allah'ın: **"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle buyururken dinlemiş: "Siz yetmiş ümmetin tamamlayıcısısınız.

Allah nezdinde bunların en hayırlıları ve en değerlileri de sizlersiniz." Tirmizi der ki: Bu, hasen bir hadistir.(1)

Ebû Hureyre de der ki: Biz, insanlar arasında, insanlara en hayırlı olan kimseleriz. Zincirlerle onları İslâm'a sürükleriz.(2)

İbn Abbas der ki: Bunlar, Mekke'den Medine'ye hicret edip, Bedir ve Hudeybiye'de hazır bulunan kimselerdir.(3)

Ömer b. el-Hattab da şöyle demiştir: Onların yaptıklarını yapan, onlar gibi olur.

Denildiğine göre burada sözü geçenler, Muhammed (sav)'ın ümmetidir. Yani, onların arasından salih kimselerle, fazilet ehli olan kimseler kast edilmektedir. Kıyamet gününde diğer insanlara karşı şahidlik edecek olanlar da -Bakara Sûresi'nde de (2/143. âyet, 2. başlıkta) geçtiği gibi- onlar olacaklardır.

Mücahid der ki: **"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"** buyruğunun yerine gelmesi, âyet-i kerimede sözü geçen şartların gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bunun, Levh-i Mahfuzda siz böylesiniz, anlamına geldiği söylendiği gibi, siz iman ettiğinizden bu yana en hayırlı bir ümmetsiniz anlamına geldiği de söylenmiştir. Bir başka açıklama da şu şekilde yapılmıştır: Bunun böyle olması, Peygamber (sav)'ın ve onun ümmetinin geleceğinin daha önceden müjdelenmiş olmasıdır.

Buna göre buyruğun anlamı şöyledir: Sizler, sizden önce gelen kitap ehline göre, en hayırlı bir ümmetsiniz. el-Ahfeş der ki: Burada "en hayırlı ümmet"ten kasıt, en hayırlı din mensubu sizlersiniz, demektir. Daha sonra el-Ahfeş (burada ümmetin din anlamına kullanıldığını açıklamak üzere) şu beyiti nakletmektedir:

حلفتُ فلم أترك لنفسك ريبةً وهل يأثمَنْ ذو أمّةٍ وهو طائع

"Yemin ettim ve ben artık senin içinde herhangi bir şüphe bırakmadım;
(Sana) kendisi itaatkâr olduğu halde bir dine mensup birisi
(bu yemini dolayısıyla) hiç günahkâr olur mu?"

Âyet-i kerimedeki (كان) fiilinin nâkıs değil de tam olduğu da söylenmiştir. Yani siz, en hayırlı bir ümmet olarak yaratılmış ve var edilmişsinizdir. Buna göre **"en hayırlı ümmet"** anlamındaki ibare hal'dir. Buradaki (كان)'in zaid olduğu da söylenmiştir. O takdirde anlam: "(أنتم خير أمّة): Siz en hayırlı bir ümmetsiniz" şeklinde olur. Sîbeveyh de şöyle bir mısra nakletmektedir:

(1) *Tirmizî*, Tefsir 3. sûre 9; ***Müsned***, V, 3, 5(de; âyeti zikretmeksizin).
(2) Biraz sonra kaynağı zikredilecektir.
(3) Hâkim, ***Müstedrek***, II, 294.

وجيرانٍ لنا كانوا كرام

"Ve oldukça kerim olan bizim komşularımız..."

Yüce Allah'ın: ***"Beşikte bulunan bir çocuk ile nasıl konuşurus?"*** (Meryem, 19/29); ***"Düşünün ki siz, bir zamanlar çok az idiniz de O, sizi çoğaltti"*** (el A'râf, 7/86) buyruklarındaki bu kökten gelen kelime de bunun gibidir. Yüce Allah, bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Hatırlayın ki siz, bir zamanlar azlıktınız..."*** (el-Enfâl, 8/26).(1)

Süfyan, Meysere el-Eşcaî'den, o, Ebû Hâzim'den, o da Ebû Hureyre'den **"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Siz, insanları zincirlerle İslâm'a çekiyorsunuz.(2)

en-Nehhas der ki: Buna göre ifadenin takdiri: Siz, insanlar için en hayırlı bir ümmet oldunuz, şeklindedir.

Mücahid'in görüşüne göre ise ifadenin takdiri şöyle olur: Siz, insanlar için en hayırlı bir ümmetsiniz. Çünkü sizler iyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız.

Şöyle de açıklanmıştır: Muhammed (sav)'ın ümmetinin en hayırlı bir ümmet oluşu, onun (tebliğine muhatap olan) ümmetin arasında müslümanlığın daha çok oluşundan, iyiliği emredip, münkerden alıkoymanın onlar arasında daha bir yaygın oluşundan dolayıdır.

Şöyle de denilmiştir: Bu husus, Rasûlullah (sav)'ın ashabı içindir. Nitekim Hz. Peygamber'in: "İnsanların en hayırlısı benim (aralarında peygamber olarak gönderilmiş olduğum) bu neslimdir"(3) buyruğu da buna benzemektedir.

2. Bu Ümmetin En Hayırlıları:

Kur'ân-ı Kerîm'in nassı ile, bu ümmetin en hayırlı ümmet olduğu sabit olduğu gibi, hadis imamları da İmran b. Husayn yoluyla Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedirler: "İnsanların en hayırlıları benim (çağdaşım olan) neslimdir. Sonra, onlardan sonra gelenler, daha sonra da onlardan sonra gelenler."(4)

---

(1) Bu son âyet-i kerimede: "Kâne" kökünden fiil kullanılmadığı halde, bu kökten gelen fiilin kullanıldığı âyet ile aynı anlamdadır. Bununla Kurtubî, bu fiilin gerektiğinde zâid olarak gelebileceğine Kur'ân'dan delil göstermek istemiştir.

(2) *Buhârî,* Tefsir 3. sûre 7: "Siz insanlara en hayırlı insanlarsınız. Onları boyunlarında zincirlerle getirirsiniz. Nihayet onlar da İslâm'a girerler."

(3) *Buhârî,* Şehâdât 9, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 1, Rikaak 7, Eymân 10, 27; *Müslim,* Fedâilu's-Sahâbe 210-215; *Ebû Dâvûd,* Sünne 9; *Tirmizî,* Fiten 45, Şehâdât 4, Menâkıb 56; *İbn Mâce,* Ahkâm 27... Kimisinde: "İnsanların hayırlısı..." kimisinde: "Ümmetimin hayırlısı..."; kimisinde de: "İnsanların hayırlısı kim?..." sorusuna cevap olmak üzere...

(4) Bir önceki başlığın sonlarında geçti.

Bu hadis-i şerif de bu ümmetin öncekilerinin daha sonra gelenlerden daha faziletli olduğunu göstermektedir. İlim adamlarının büyük çoğunluğu da bu görüştedir. Onların bu görüşüne göre, Peygamber (sav)'ın sohbetinde bulunup, ömründe bir defa dahi olsa, onu görmüş olan kimselerin kendisinden sonra gelenlerden daha faziletli olduğunu, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmak faziletine denk hiçbir amelin bulunmayacağını kabul etmişlerdir.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) ise, ashabdan sonra gelenler arasında genel olarak ashab arasında bulunanlardan daha faziletli kimselerin bulunabileceğini ve Hz. Peygamber'in: "İnsanların en hayırlıları benim neslimdir" buyruğunun umum ifadesi ile anlaşılmaması gerektiğini kabul etmektedir.(1) Buna delili de şudur: Bir nesilde daha çok faziletli olan da bulunabilir, daha az faziletli bulunan da bulunabilir. Nitekim Hz. Peygamberin nesli arasında imanını açıkça izhar eden münafıklar topluluğu ve Hz. Peygamberin kendilerine yahutta bazılarına hadler uyguladığı büyük günah sahibi kimseler de vardı. Ve kendilerine: "Hırsız, içki içen, zina eden kimse hakkında ne dersiniz?" diye sormuştur. Yine, kendi çağdaşı bulunanlara da yüz yüze: "Ashabıma sövmeyiniz" demiştir.(2) Halid b. el-Velid'e de Ammâr hakkında: "Senden daha hayırlı olan kimseye sövme"(3) diye buyurmuştur. Ebu Umame'nin rivâyetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Beni görüp de bana iman edene ne mutlu. Beni görmediği halde bana iman eden kişiye de yedi defa ne mutlu!"(4)

Ebû Dâvûd et-Tayalisî'nin Müsned'inde de şöyle bir hadis yer almaktadır: Muhammed b. Ebi Humeyd'den, o, Zeyd b. Eslem'den, o babasından, o, Ömer (r.a)'dan dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın yanında oturuyordum. Şöyle buyurdu: "Yaratıklar arasında imanı en üstün olanların kimler olduğunu bilir misiniz?" Biz: Meleklerdir, dedik. O: "Onların iman etmeleri elbette gerekir. Ama onlardan başkaları. (Onlardan iman bakımından daha üstündür)." Biz, Peygamberlerdir dedik. Bu sefer: "Onların zaten iman etmeleri gerekir. Hayır, onlardan başkalarıdır." Daha sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Yaratıklar arasında iman bakımından en üstün kimseler, henüz atalarının sulblerinde bulunan, beni görmedikleri halde bana iman eden, yazılı bir takım kâğıtlar görüp de onlarda bulunanlar gereğince amel eden bir takım insanlardır. İşte bunlar bütün yaratıklar arasında imanları en üstün kimselerdir."(5)

Salih b. Cübeyr de Ebu Cum'a'dan şöyle dediğini rivâyet eder: Ey Allah'ın

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* II, 175

(2) *Buhârî,* Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 5; *Müslim,* Fedâilu's-Sâhâbe 221, 222; *Ebû Dâvûd,* Sünne 10; *Tirmizî,* Menâkıb 58; *Müsned,* III, 11.

(3) Bk. *Müsned,* IV, 89.

(4) *Müsned,* III, 155, V, 248, 257, 264, yakın lafızlarla: III, 71

(5) Hâkim, *Müstedrek,* IV, 85-86; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* II, 172; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* X, 65.

Rasûlü, bizden daha hayırlı bir kimse var mıdır? diye sorduk. O, şöyle buyurdu: "Evet, sizden sonra gelen ve iki kapak arasında bir kitap görüp onda bulunanlara iman eden, bana da beni görmedikleri halde iman eden bir topluluktur."(1)

Ebû Ömer der ki: Ebu Cum'a'nın Hz. Peygambere arkadaşlığı (sohbeti) vardır. Asıl adı da Habib b. Sibâ'dır. Salih b. Cübeyr ise, tabiinin sika râvilerindendir.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî de Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivâyet eder: "Şüphesiz önünüzde öyle bir takım günler vardır ki, o günlerde dini üzere sabır ve sebat gösterecek bir kimse, tıpkı kor ateşi avucunda tutan kimse gibi olacaktır. İşte o günlerde amel eden kimseye onun gibi amelde bulunan elli adamın ecri kadar ecir verilecektir." Ey Allah'ın Rasûlü, onlardan birisinin ecri kadar mı diye sorunca: "Hayır, sizden birisinin ecri kadar" diye buyurdu.(2)

Ebu Ömer (İbn. Abdi'l-Berr) der ki: İşte bu: "Hayır, sizden" lafzını, kimi muhaddisler zikretmemişlerdir. Ömer b. el-Hattab da Yüce Allah'ın: **"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"** buyruğunun açıklaması ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: Kim sizin yaptığınız gibi yaparsa, o da sizin gibi olur.

Hadis-i şerifler arasında her hangi bir teâruz (çatışma, çelişki) yoktur. Çünkü, birincisi hususi bir anlam ihtiva etmek üzere varid olmuştur. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

Bu hususa dair hadislerin açıklanması ile ilgili olarak şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber'in çağdaşı olan nesilin üstün kılınması, onların kâfirlerin çokluğu dolayısıyla imanları bakımından garip olmaları, kâfirlerin eziyetlerine sabredip katlanmaları, dinlerine sımsıkı sarılmalarıdır. Şüphesiz bu ümmetin daha sonra gelecek olanları da, kötülüğün, fasıklığın, haksızca kan dökmelerin, masiyetlerin ve büyük günahların açıktan açığa işlendiği bir zamanda, bu dini dosdoğru uygulayıp, ona sımsıkı sarılıp Rablerine itaat üzere sabır ve sebat gösterecek olurlarsa, işte onlar da böyle bir durumda garipler-den olurlar. Böyle bir durumda onların amelleri, tıpkı kendilerinden öncekilerin amellerinin temiz ve bereketli olduğu gibi, temiz ve bereketli olur. Bu açıklamaya tanıklık eden hususlardan birisi de Hz. Peygamber'in: "İslâm garip olarak başladı ve başlangıçtaki haline dönecektir. O halde gariplere ne mutlu"(3) buyruğudur.

Yine Ebu Sa'lebe'nin rivâyet ettiği hadis de buna tanıklık ettiği gibi, Hz.

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, II, 172; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 66.
(2) *Ebû Dâvûd*, Melâhim 17; Tefsir 5. sûre 18 yakın lafızlarla.
(3) *Müslim*, İman 232; *Tirmizî*, İman 13; *İbn Mâce*, Fiten 15; *Dârimî*, Rikaak 42; *Müsned*, I, 184 ("İslâm" yerine "iman" lafzı ile), 398, II, 389 ("İslâm" yerine; "din" lafzı ile), IV, 73.

Peygamber'in: "Ümmetim öncesi mi hayırlıdır, sonrası mı hayırlıdır bilinemiyen bir yağmur gibidir"[1] buyruğu da buna tanıklık etmektedir. Bu hadisi de Ebu Dâvud, et-Tayalisî ve Ebu İsa et-Tirmizî rivâyet etmişlerdir.

Hişam b. Ubeydullah er-Râzî de bunu Mâlik'ten, o, ez-Zühri'den, o da Enes'den şöylece rivâyet etmektedir: Enes dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ümmetimin misali yağmura benzer. Onun öncesi mi hayırlıdır, yoksa sonrası mı bilinmez."[2] Bunu Dârakutnî ***"Musned-u Hadis-i Malik"*** adlı eserde de kaydetmektedir.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Hişam b. Ubeydullah sika bir ravidir. Bu hususta (hadis alimleri) farklı kanaatlere sahip değildirler.

Rivâyete göre Ömer b. Abdulaziz, halifeliğe gelince, Salim b. Abdullah'a şöyle bir mektup yazmış: Sen, bana Ömer b. el-Hattab'ın yaşayış ve davranışını yaz ki, ben de ona göre amel edeyim. Salim ona şunu yazdı: Eğer sen, Ömer'in uygulamasını yapacak olursan, Ömer'den daha faziletli olursun. Çünkü senin zamanın, Ömer'in zamanı gibi değildir. Senin etrafında bulunan adamların da Ömer'in etrafındaki adamlar gibi değildir.[3] Ömer b. Abdulaziz, çağının fukahasına da (bu şekilde) mektup yazdı, hepsi de ona Salim'in dediğine benzer şeyler yazdılar.

Değerli bir takım ilim adamları, Hz. Peygamber'in: "İnsanların en hayırlısı benim çağımda yaşayan neslimdir" hadisi ile: "İnsanların en hayırlısı ömrü uzayıp, ameli güzel olandır. En kötüsü de, ömrü uzayıp ameli kötü olandır"[4] hadisleri arasında bir teâruz bulunduğunu kabul etmişlerdir. Ebu Ömer ise şöyle demektedir: Bu hadis-i şerifler rivâyet yollarının tevatur derecesine ulaşması ve güzel olmasına rağmen, bu ümmetin başı ile sonu arasında eşitliğin bulunmasını gerektirmektedir. Yani daha önce belirtildiği şekilde, ilim ve din ehlinin yüksek görülmediği, fıskın ve kötülüklerin, haksızca kan dökmelerin çok olduğu, mü'minin zelil kılınıp facir'in üstün kılındığı ve din garip olarak başladığı gibi, tekrar garip hale döndüğü, dini yerine getiren kimsenin kor ateşi avucunda tutan kimse gibi zora katlandığı, fasid bir zamanda iman ve ameli salihe bağlı olmak halinde böyledir. İşte böyle bir durumda bu ümmetin başı ile sonu arasında amellerin fazileti birbirine eşit olur. Bundan Bedir ve Hudeybiye'ye katılanlar müstesnâdır.[5] Bu bölümde varid olmuş hadisler üzerinde dikkatle düşünen bir kimse, açıkça doğruyu anlayıp görür. Allah da lütfunu dilediği kimseye verir.

---

(1) *Tirmizî*, Edeb 81; Taberânî, *el-Evsat*, IV, 396.

(2) *Müsned*, III, 130, 143, IV, 319; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 68.

(3) Ömer b. Abdülaziz'in bu mektubu ile Sâlim'in cevabı için bk. Prof. Dr. Ahmed Ağırakça, *İslâm'da İlk Tecdid Hareketi ve Ömer İbn Abdülaziz*, İstanbul 1995, Burûc Yayınları, s. 214 v.d.

(4) *Tirmizî*, Zühd 21'de birinci bölümü, 22'de ikinci bölümü; *Dârimî*, Rikaak 30; *Müsnde*, V, 40, 43-44, 47, 48, 49, 50.

(5) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, II, 175

3. İyiliği (Marufu) Emredip, Kötülükten (Münkerden) Alıkoymak:

Şanı Yüce Allah'ın: **"Marufu emreder, münkerden alıkorsunuz"** buyruğu, bu ümmete, bunu yerine getirdikleri ve bu niteliğe sahip oldukları sürece bir övgüdür. Eğer, münkere karşı çıkıp onu değiştirmeyi terkedecek, münker işlemek üzere birbirleriyle anlaşacak olurlarsa, o takdirde bu övgüyü hak etmezler, bunun yerine yerilirler. Bu, onların helâk edilişlerine de sebep teşkil eder. İyiliği emredip, münkerden alıkoymaya dair açıklamalar, bu sûrenin baş taraflarında (3/21-22. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Kitap ehli de inanmış olsalardı, kendileri için hayırlı olurdu"** buyruğunda yüce Allah, Kitap ehli'nin Peygamber (sav)'a iman etmelerinin kendileri için daha hayırlı olduğunu, onlardan kimisinin mü'min, kimisinin fâsık olmakla birlikte, fâsık olanlarının da daha çok olduğunu haber vermektedir.

لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى ۖ وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

111. İncitmekten başka size herhangi bir zarar veremezler. Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

Yüce Allah'ın: **"İncitmekten başka size herhangi bir zarar veremezler"** buyruğu ile kast edilen, onların (verebilecekleri zararın) yalanları, tahrifleri ve iftiralarından ibaret olduğunu anlatmaktadır. Yoksa, onların galip gelecekleri anlamında değildir. Bu açıklama, el-Hasen ve Katade'den nakledilmiştir.

Buna göre, âyet-i kerimedeki istisnâ muttasıldır. Manası da şöyle olur: Onlar size ancak az miktarda bir zarar verebilirler. Buna göre "ezâ" kelimesi, mastar gibi kullanılmıştır.

Âyet-i kerime Allah'ın, Rasûlüne ve mü'minlere bir vaadidir. Buna göre, kitap ehli onları mağlup edemeyeceklerdir. Kendileri kitap ehline karşı zafer kazanacaklar ve kitap ehlinin mü'minlere, kökten imha gibi bir zarar görmeleri söz konusu olmayacaktır. Onlardan görecekleri zararlar, iftiralarla, tahriflerle eziyet vermekten ibaret kalacaktır. Sonunda güzel akibet ise mü'minlerin olacaktır.

Buradaki istisnânın munkatı' olduğu da söylenmiştir. Anlam da şöyle olur: Onlar asla size zarar veremeyeceklerdir. Bununla birlikte size, işittirecekleri sözlerle sizi rahatsız edeceklerdir.

Mukatil der ki: Yahudilerin elebaşları olan Ka'b, Adiy, Nu'man, Ebû Rafi', Ebû Yâsir, Kinane ve İbn Suriyâ, kendi kavimleri arasından iman eden,

Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarına müslüman olmaları sebebiyle eziyet vermeye koyuldular. Bunun üzerine yüce Allah: **"İncitmekten başka size herhangi bir zarar veremezler"** yani onlar, ancak dilleriyle sizi rahatsız edebilirler, buyruğunu indirdi.(1) İfade burada tamam olmaktadır.

Daha sonra yüce Allah: **"Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar"** yani, bozguna uğrarlar. Burada da ifade tamam olmaktadır. **"Sonra kendilerine yardım da edilmez"** buyruğu da yeni bir cümledir. Bundan dolayı bu buyruğun sonunda "nun" harfi sabit olmuştur.

Bu âyet-i kerime Peygamber (sav)'ın bir mucizesidir. Çünkü, ona karşı savaşan yahudiler ona arkalarını dönüp kaçmışlardır.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُوٓا إِلَّا بِحَبْلٍ مِّنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ
وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا
عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾ لَيْسُوا سَوَآءً ۗ مِنْ أَهْلِ الْكِتَٰبِ أُمَّةٌ
قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ ءَايَٰتِ اللَّهِ ءَانَآءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْـَٔاخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَٰرِعُونَ
فِى الْخَيْرَٰتِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ مِنَ الصَّٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلَن يُكْفَرُوهُ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌۢ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

112. Nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet vurulmuştur. Allah'tan bir ahde ve insanların ahdine sığınmış olmaları müstesnâ. Allah'ın hışmına uğradılar. Üzerlerine de miskinlik vuruldu. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendir. Bu, onların isyan etmeleri ve taşkınlık yapmalarındandır.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 122

113. Hepsi bir değildir. Kitap ehlinden secdeye vararak geceleri Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır.
114. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar. Mârûfu emrederler, münkerden vazgeçirirler. Hayırlara koşuşurlar. İşte onlar salihlerdendir.
115. Yaptıkları hayırlardan asla mahrum bırakılmazlar. Allah takvâ sahiplerini en iyi bilendir.

Yüce Allah'ın: **"Nerede bulunurlarsa bulunsunlar"** nerede ele geçirilir ve onlarla karşılaşılırsa karşılaşılsın; **"üzerlerine zillet vurulmuştur"** buyruğu ile kastedilenler, yahudilerdir. İfade burada tamam olmaktadır.

Bakara Sûresi'nde onlara zilletin vurulmasının anlamına dair açıklamalar (2/61. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Allah'tan bir ahde ve insanların ahdine sığınmış olmaları müstesnâ" buyruğu ise, bir önceki buyruktan yapılmış, munkatı' bir istisnâdır. Yani, fakat onlar Allah'tan gelen bir ahde sığınırlar, demektir. İnsanların ahdinden kasıt ise, onlara verdikleri zimmet ahdidir. "İnsanlar"la kastedilenler, Muhammed (sav) ile mü'minlerdir. Onlar, Muhammed (sav)'e ve mü'minlere haraç verirler, onlar da kendilerine eman verirler. İfadede bir ihtisar vardır. Yani: Allah'tan bir ahde bağlı olarak korunmaları hali müstesnâ; şeklindedir ki, bu hazf edilmiştir. Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır.

"Allah'ın hışmına uğradılar" buyruğundaki: "(بَآءُوا): Döndüler," demektir. Bunun, yüklenip taşıdılar anlamına geldiği de söylenmiştir. Sözlükte bunun asıl anlamı ise, öyle bir hışım onlardan ayrılmaz bir şeydir, manasındadır. Bakara Sûresi'nde de (2/61. âyetin tefsirinde) bu açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Daha sonra Yüce Allah onları neden bu şekilde cezalandırdığını da: **"Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendir. Bu, onların isyan etmeleri ve taşkınlık yapmalarındandır"** diye buyurarak açıklamaktadır. Yine buna dair yeterli açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/61. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Daha sonra şanı yüce Allah: **"Hepsi bir değildir"** diye haber vermektedir. İfade burada tamam olmaktadır. Buyruğun anlamı da şudur: Kitap ehli ile Muhammed (sav)'ın ümmeti eşit değildir. Bu şekildeki açıklama İbn Mes'ud'dan nakledilmiştir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kitap ehlinden iman edenlerle kâfirler birbirine eşit değildirler.

Bu Âyetlerin Nüzûl Sebebi:

Ebû Hayseme Züheyr b. Harb şunu nakletmektedir: Bize, Haşim b. el-Kasım anlattı. Bize, Şeyban anlattı: O, Âsım'dan, o, Zir'den, o da İbn Mes'ud'dan

dedi ki: Rasûlullah (sav) bir gece yatsı namazını geciktirdi. Daha sonra Mescide çıktı, herkesin bu namazı beklemekte olduğunu gördü. Şöyle buyurdu: "Din sahiplerinden yüce Allah'ı bu saatte sizden başka zikreden hiçbir kimse yoktur." (İbn Mes'ud) der ki: Ve şu âyet: **"Hepsi bir değildir, kitap ehlinden... bir topluluk vardır... Allah takvâ sahiplerini en iyi bilendir"** buyruklarını indirdi.(1) İbn Vehb de buna benzer bir rivâyet nakletmektedir.

İbn Abbas der ki: Yüce Allah'ın: **"Kitap ehlinden secdeye vararak geceleri Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır"** buyruğu, Peygamber (sav) ile birlikte iman edenler hakkındadır.

İbn İshak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakleder: Abdullah b. Selâm, Sa'lebe b. Sa'ye, Esid b. Sa'ye, Esid b. Ubeyd ve yahudilerden İslâm'a giren diğerleri müslüman olup iman ve tasdik ederek İslâm'a yönelip, İslâm kalplerinde yerleşince, yahudilerin alimleriyle küfre sapanları şöyle demişlerdi: Muhammed'e iman edip tabi olanlar, ancak bizim kötülerimizdir. Eğer bunlar bizim hayırlılarımız olsalardı, atalarının dinini terkedip bir başkasına gitmezlerdi. Bunun üzerine şanı yüce Allah: **"Hepsi bir değildir, kitap ehlinden secdeye vararak geceleri Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır... İşte onlar salihlerdendir"** buyruklarını indirdi.

el-Ahfeş der ki: İfade; kitap ehlinden öyle ümmete mensup kimseler, yani öyle güzel yol izleyen kimseler vardır ki... takdirindedir. Bu takdire, delil olarak da şu mısrayı zikretmektedir:

وهل يَأْتَمِنْ ذُو أُمَّةٍ وهْوَ طَائِعُ

"Kendisi (emre) itaatkâr olduğu halde, bir ümmet sahibi (güzel bir yola sahip bir kimse) hiç günahkâr olur mu?"

İfadede hazif olduğu ve ifadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Kitap ehlinden (emirleri) uygulayıp duran bir topluluk da vardır. Bu şekilde olmayan bir topluluk da vardır. Yüce Allah, birisini zikretmekle yetinip, ötekini sözkonusu etmemiştir. Ebû Züeyb'in şu beyitinde olduğu gibi:

عَصَانِي إِلَيْهَا القَلْبُ إِنِّي لأَمْرِهِ مُطِيعٌ فَمَا أَدْرِي أُرْشُدٌ طِلاَبُهَا

"Kalbim ona gitmek hususunda bana karşı çıktı. Ben de onun emrine itaat ediyorum.
Ama bilemiyorum onun arkasından gitmek doğru mudur?"

O, bununla doğru mudur, yanlış mıdır demek istemiş, fakat ikincisi (anlaşıldığından) hazf edilmiştir.

(1) ***Müsned,*** I, 396; el-Vâhidî, ***Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân,*** s. 122-123. Benzer bir rivâyet: ***Buhârî,*** Mevkâkitu's-Salât 24; ***Müslim,*** Mesâcid 220, 221.

el-Ferrâ der ki: "(أُمَّة): **Bir topluluk**" kelimesi, (سواء): **Bir, eşit**" kelimesiyle ref' edilmiştir. İfadenin takdiri de şöyledir: Kitab ehlinden Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk ile kâfir olan bir topluluk birbirine eşit olamaz.

en-Nehhâs ise der ki: Bu, çeşitli bakımlardan yanlış bir görüştür. Birincisi, bu "(أُمَّة): **Topluluk**" kelimesinin; "(سواء): **Bir, eşit**" kelimesi ile ref' etmektedir. Bu durumda; "(ليس): **Değil**" kelimesinin ismine herhangi bir şey avdet etmemekte, buna karşılık fiil gibi değerlendirilmeyen kelime ile ref' etmekte ve gerek olmayan ifadeleri de takdir etmektedir. Zira daha önceden kâfirlerden söz edilmiştir. O halde, bunu takdir edip mahzûf kabul etmenin uygun bir yönü de yoktur.

Ebu Ubeyde ise der ki: Bu, Arapların "(أكلوني البراغيثُ، وذهبوا أصحابُك): Pireler beni yediler ve arkadaşların gittiler" şeklindeki sözlerini andırmaktadır.(1) en-Nehhâs der ki: Bu da yanlıştır. Çünkü, onlardan daha önce söz edilmiştir. Halbuki, "pireler beni yediler" anlamındaki kullanımda ve benzerlerinde, bunlardan daha önceden söz edilmemiş olmalıdır.

Yüce Allah'ın: "(آنَاءَ اللَّيْلِ): **Geceleri**" yani, gecenin çeşitli zamanları anlamındadır. Bunun tekili; (إِنًى وأَنًى وإِنِيٌّ) şeklinde gelir. Bu kelime burada zarf olarak nasb edilmiştir.

"Secdeye vararak" buyruğu ise, namaz kıldıklarını anlatmaktadır. Bu açıklama el-Ferrâ ve ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir. Çünkü Kur'ân okumak, rükû ve sücud halinde sözkonusu değildir. Bunun bir benzeri de Yüce Allah'ın: *"Ve O'na secde ederler"* (el-A'raf, 7/206) buyruğudur. Yani, ona namaz kılarlar, demektir. Furkan Sûresi'nde de: *"Onlara Rahman* (olan Allah)*'a secde edin, denildiğinde..."* (el-Furkan, 25/60); en-Necm Sûresi'nde de: *"Artık Allah'a secde edip ibadet edin"* (en-Necm, 53/62) diye buyurulmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu buyrukla özellikle bilinen secde anlatılmak istenmiştir. Ancak âyetin nüzûl sebebi bu görüşü reddetmektedir. Diğer taraftan önceden, İbn Mes'ud'dan gelen hadiste zikrettiğimiz gibi maksat, yatsı namazıdır. Puta tapıcılar ise, akşam kararda mı, hemen uyurlar. Muvahhidler ise, yatsı namazında Allah'ın âyetlerini okuyarak Allah'ın huzurunda ayakta dururlar. Nitekim yüce Allah, onların ayakta duruşlarını sözkonusu etmekle birlikte: **"Secdeye vararak..."** diye de buyurmaktadır. Yani onlar, kıyamla birlikte secde ederler anlamındadır.

es-Sevrî der ki: Burada sözkonusu edilen, akşam ile yatsı namazı arasındaki namazdır. Maksadın gece namazı olduğu da söylenmiştir. Önceki kitap-

(1) Arapça'da fiil cümlesinde, failin tesniye ya da çoğul olması halinde bile fiil, çoğunlukla müfred olarak kullanılır. Fiile tesniye ya da çoğula alâmet zamirlerin bitişmesi nâdirdir. Ebû Ubeyde buna temas etmektedir. Mesela bk. İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, Mısır 1385/1965, s. 176 vd.

ları okuyan Seybeoğullarından birisinin de şöyle dediği nakledilmektedir: Biz, aziz ve celil olan Rabbin sözleri arasında şunu da buluyoruz: Gece karardı mı, tek başına kalan bir deve veya bir koyun çobanının, hiç gece saatlerinde ayakta durarak, secde ederek ibadet eden kimse gibi olduğu mu zannedilir?

"Onlar Allah'a... inanırlar." Yani, Allah'ın varlığını ikrar ve kabul ederler. Muhammed (sav)'ı da tasdik ederler.

"Mârûfu emrederler." Bunun, umum ifade ettiği söylendiği gibi bununla, Peygamber (sav)'a tabi olmanın emredilmek maksadında olduğu da söylenmiştir.

"Münkerden vazgeçirirler." Münkerden vazgeçirmek, Allah'ın emirlerine muhalefetten vazgeçirmek demektir. **"Hayırlara koşuşurlar."** İşledikleri hayırlara, sür'atlice ve herhangi bir şekilde ağırdan almaksızın yönelirler. Çünkü onlar, bu hayırların sevaplarının ne kadar çok olduğunu bilirler. Vakit geçmeden önce amellerini işlemekte ellerini çabuk tutarlar, diye de açıklanmıştır.

"İşte onlar, sâlihlerdendir." Yani, salihlerle birlikte olanlardır. Salihler ise, Muhammad (sav)'ın ashabı olup, cennettedirler.

"Yaptıkları hayırlardan asla mahrum bırakılmazlar" buyruklarında geçen "(يَفْعَلُوا): **Yaptıkları"** kelimesi ile "(فَلَنْ يُكْفَرُوهُ): **Ondan mahrum bırakılmazlar"** anlamındaki kelimeleri, el-A'meş, İbn Vessâb, Hamza, el-Kisaî, Hafs ve Halef, her ikisinde de "yâ" ile, **"Allah'ın âyetlerini okuyup duran topluluğ"**a dair haber olmak üzere okumuşlardır. Aynı zamanda bu, İbn Abbas'ın da kıraatidir, Ebu Ubeyd'in tercih ettiği kıraat de budur. Diğerleri ise, her iki yerde de (ne hayır yaparsanız ondan mahrum bırakılmazsınız anlamında) muhatap sigası ile okumuşlardır. Çünkü daha önce yüce Allah 'ın: *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"* buyruğu geçmiştir. Ebu Hatim'in tercih ettiği kıraat de budur. Ebû Amr ise hem "ya" ile, hem de "te" ile okunuşun uygun olacağı görüşünde idi. Buyruğun anlamı da: Siz, hayır namına ne yaparsanız asla onun sevabından mahrum bırakılmazsınız. Aksine size hayırlarınızın sevabı verilir ve onun karşılığında mükâfat göreceksiniz, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ
وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾

116. Küfre sapanların mallarının ve çocuklarının Allah'a karşı kendilerine hiçbir faydası olmayacaktır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebediyyen kalacaklardır.

Yüce Allah'ın: **"Küfre sapanların"** anlamındaki buyruk, (إن) nin ismidir. Haberi ise: **"Mallarının ve çocuklarının Allah'a karşı kendilerine hiçbir faydası olmayacaktır"** buyruğudur.

Mukatil der ki: Şanı yüce Allah, kitap ehli mü'minlerini sözkonusu ettikten sonra, onların kâfirlerini sözkonusu etmektedir ki, bu da yüce Allah'ın **"Küfre sapanların..."** buyruğu ile dile getirilmektedir. el-Kelbî de şöyle demektedir: Yüce Allah, bu buyruğu bir müptedâ (söz başlangıcı) yaparak şöyle buyurmaktadır: Küfre sapanların mallarının çok olması ile çocuklarının çok olmasının Allah'ın azabına karşı kendilerine hiçbir faydası olmıyacaktır. (Sair akrabalar arasından) çocukların özellikle anılmaları ise, neseb itibariyle kendilerine en yakın olanların çocukları olmalarından dolayıdır.

"Onlar cehennemliklerdir" buyruğu, bir müptedâ ve haberdir. Aynı şekilde: **"Orada ebediyen kalacaklardır"** anlamındaki buyruk da böyledir. Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ
حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ ۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

117. Bu dünya hayatında onların harcadıkları şeylerin misali, kendilerine zulmeden bir kavmin ekinlerine isabet ederek onu helâk eden kavurucu soğuğu bulunan bir rüzgârın durumuna benzer. Allah, onlara zulmetmedi. Ama onlar, kendilerine zulmediyorlar.

Yüce Allah'ın: **"Bu dünya hayatında onların harcadıkları şeylerin misali... kavurucu bir soğuğu bulunan bir rüzgârın durumuna benzer"** anlamındaki buyruğunda yer alan (ما) edatı, hem mastar manasını veren edat olabilir, hem de (الذي) anlamında âidi hazf edilmiş bir ismi mevsul anlamında olabilir. Yani, onların o harcadıklarının misali... anlamındadır. **"Bir rüzgârın durumuna benzer"** buyruğu ise, bir rüzgârın esişine benzer, anlamındadır.

İbn Abbas der ki: Âyet-i kerimede geçen "(الصِّرّ): **Kavurucu soğuk,"** ileri derecede soğuk demektir. Bu kelimenin aslı itibariyle ses demek olan (الصرير)den geldiği söylenmiştir. O takdirde bu âyet-i kerimede bu kelime, şiddetle esen rüzgârın sesi demek olur. ez-Zeccâc ise der ki: Bu kelime o rüzgârda bulunan ateşin alevinin çıkardığı sestir. Bu manadaki açıklamalar Ba-

kara Sûresi'nde (2/266. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Hadis-i şerîfte de şöyle denilmektedir: Hz. Peygamber soğuk sebebiyle ölmüş bulunan çekirgeleri (yemeyi) yasaklamıştır.(1)

Âyet-i kerimenin anlamına gelince: Kâfirlerin harcamalarının geçersizliğinin, boşa gitmesinin ve fayda sağlamamasının örneği, oldukça soğuk, kavurucu bir rüzgârın yahut da bir ateşin isabet edip yaktığı ve helâk ettiği bir ekine benzer. O ekin sahipleri, ekinin kendilerine bir fayda sağlayacağını umuyorken, artık ondan hiçbir fayda sağlayamaz olurlar.

Yüce Allah buyuruyor ki: **"Allah"** böyle yapmakla **"onlara zulmetmedi. Ama, onlar kendilerine"** küfre sapmak, isyan etmek, yüce Allah'ın hakkını vermemek suretiyle **"kendilerine zulmediyorlar."**

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, ziraat zamanı dışında, yahut uygun olmayan yerlerde ekin ekmek suretiyle kendilerine zulmettiler. Şanı yüce Allah da bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koydukları için onları te'dip etti. Bu açıklamayı da el-Mehdevî nakletmektedir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَّخِذُوا۟ بِطَانَةً مِّن دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا ۖ
وَدُّوا۟ مَا عَنِتُّمْ ۖ قَدْ بَدَتِ ٱلْبَغْضَآءُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ ۖ وَمَا تُخْفِى صُدُورُهُمْ
أَكْبَرُ ۚ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾

118. Ey iman edenler! Sizden başkasını kendinize sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük yapmaktan geri kalmazlar. Sıkıntıya düşmenizi candan isterler. Öfkeleri ağızlarından taşmaktadır. Göğüslerinin gizlediği ise daha büyüktür. Size âyetlerimizi açıkladık; eğer akıl ederseniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Kâfirlere Meyletmenin Yasaklığı:

Yüce Allah, kâfirlere meyletmeyi yasaklamayı burada daha da pekiştirmektedir. O halde bu buyruk, daha önce yer alan: ***"Eğer kendilerine kitap verilenlerden bir zümreye itaat ederseniz..."*** (Âl-i İmran, 3/100) buyruğu ile ilişkilidir. Âyet-i kerimede geçen, (ve ***"sırdaş"*** anlamı verilen): ***el-Bitâne*** kelimesi mastardır. Tek kişiye de, çoğula da isim olarak verilebilir. Kişinin, ***"bitâne"***si

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis*, III, 23.

ise, onun iç ve gizli işlerine muttali olan özel adamları ve yakınlarıdır. Bunun aslı ise, (hem sırt, hem de elbise ve benzerlerinin yüzü anlamına gelen) zahr'ın zıddı olan batn (karın ve astar) dır. Bir kimsenin, bir diğer kimsenin özel adamı ve yakını olmasını anlatmak için de (بطن فلان بفلان يَبْطُن بُطوناً وبِطَانَةً) denilir. Şair de der ki:

أولئك خُلَصائي نَعَمْ وبِطَانَتي وهم عَيْبَتي من دون كلّ قَريب

"İşte onlar, benim samimi adamlarımdır. Evet ve hatta özel adamlarım.
Hem onlar, her yakınım bir tarafa, benim en yakın sırdaşlarımdır."

2. Kâfir ve Sapıkları Sırdaş Edinmenin Yasaklanışı:

Yüce Allah, bu âyet-i kerimeyle, mü'minlere, kâfirlerden, yahudilerden ve hevâlarının arkasından giden sapık fırkalardan olanları içli dışlı kimseler, yakın kimseler edinmeyi, görüşlerini almayı ve işlerini görmeyi kendilerine havale etmeyi yasaklamaktadır. Denildiğine göre, senin itikat ve dinine muhalif olan hiçbir kimse ile karşılıklı konuşmaman gerekir. Şair der ki:

عن المَرْءِ لا تَسْأَلْ وسَلْ عن قَرينِهِ فكلُّ قَرينٍ بالمُقارن يَقْتَدي

"Sen kişiye dair sorma. Onun arkadaşını sor.
Çünkü herbir arkadaş beraber olduğu kimseye uyar."

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan rivâyete göre, Ebû Hureyre, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Kişi, arkadaşının dini üzeredir. O bakımdan sizden herhangi bir kimse kiminle arkadaşlık ettiğine bir baksın."(1)

İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği nakledilmektedir: Siz insanları kardeş edindikleri kimselerle değerlendirin.

Daha sonra yüce Allah, yakın ilişki kurmayı neden ve hangi hususlardan dolayı yasakladığını şöylece açıklamaktadır: **"Onlar, size kötülük yapmaktan geri kalmazlar."** Yani onlar, sizin halinizin bozulması için ellerinden gelen herşeyi yaparlar. Bu da şu demektir: Onlar, zahiren sizinle savaşmıyor olsalar dahi, -ileride açıklaması geleceği üzere- size, hileler, tuzaklar kurmakta, sizi aldatmak uğrunda ellerinden gelen hiçbir gayreti esirgemezler.

Ebu Umame'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav) yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Sizden başkasını kendinize sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük yapmaktan geri kalmazlar"** buyruğu hakkında: "Onlar Haricîlerdir" dediğini rivâyet etmektedir.(2)

(1) *Ebû Dâvûd,* Edeb, 16; *Tirmizî,* Zühd 45; *Müsned,* II, 303, 334.
(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 300'de belirttiğine göre; Taberânî bunu ceyyid bir sened ile rivâyet etmiştir.

Rivâyete göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, zımmi bir kimseyi kâtip olarak göreve aldı. Ömer (r.a) ona bundan dolayı sitem eden bir mektup yazdı ve bu âyet-i kerimeyi hatırlattı. Sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ömer (r.a)'ın huzuruna bir hesap getirdi ve bunu Hz. Ömer'e sundu. Hz. Ömer, yapılan bu hesabı beğendi. Daha sonra Hz. Ömer'e bir mektup geldi. Ebu Musa'ya: Senin kâtibin nerede? Gelsin de insanlara bu mektubu okusun, deyince, Ebu Musa: O mescid'e giremez, dedi. Hz. Ömer: Neden, o cünüp mü? diye sorunca, Ebu Mûsâ: Hayır o bir hıristiyandır, dedi. Hz. Ömer onu azarladı ve şöyle dedi: Allah onları uzaklaştırmışken sen onları yakınlaştırma. Allah onları hakir düşürmüşken sen onları tebcil etme. Allah onların hain olduklarını söylemişken sen onlara güvenme.

Yine Ömer (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Siz, kitap ehlini görevlerinizde kullanmayın. Çünkü onlar, rüşveti helâl bilirler. Siz, göreceğiniz işlerinize ve yönettiğiniz raiyenizin işlerine yüce Allah'tan korkan kimseleri görevlendirerek yardım alınız.

Hz. Ömer'e: Burada Hireli bir hıristiyan vardır. Ondan daha iyi kâtiplik edecek, ondan daha güzel kalemle yazı yazacak kimse yoktur. O, senin yazı işlerini yürütmesin mi? denilince şu cevabı vermiş: Ben, mü'minleri bırakıp başkalarını sırdaş edinemem.

O halde zimmet ehlini kâtipliğe getirmek caiz değildir. Bundan başka alış verişteki tasarrufları da, onların vekâletleri de caiz değildir.

Derim ki: Bu günümüzde şartlar artık değişmiştir. Kitap ehlinden kimseler artık kâtip yapılıyor, güvenilir kimse kabul ediliyor ve bunlar böylelikle alımak ve cahil yönetici ve emirler nezdinde üstün mevkilere getirilmiş bulunuyorlar.

Buhârî'nin rivâyetine göre, Ebu Said el-Hudrî, Peygamber (sav)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Allah, ne kadar peygamber göndermiş ve ne kadar halife tayin etmiş ise, mutlaka onun iki türlü sırdaşı vardır. Bu sırdaşlardan bir türü ona iyiliği emreder ve iyiliği yapmaya teşvik eder. Diğeri ise, ona kötülüğü emreder ve kötülük yapmaya teşvik eder. (Kötülükten) korunan kimse ise, yüce Allah'ın koruduğu kişidir."(1)

Enes b. Malik de Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Müşriklerin ateşiyle aydınlanmayınız ve mühürlerinize de Arapça (Hz. Muhammed'in mührü gibi) kazımayınız."(2) el-Hasen b. Ebi'l-Hasen bunu şöylece açıklamaktadır: Hz. Peygamber bununla şunu kastetmektedir: Sizler, herhangi bir işiniz hakkında müşriklere danışmayınız ve mühürlerinize (yüzüklerinize) de "Muhammed (Rasûlullah) diye" kazımayınız.

(1) ***Buhârî***, Ahkâm 42; ***Nesâî***, Bey'at 32; ***Müsned***, III, 39, 88, Ebû Hureyre'den yakın bir rivâyet: II, 237, 289.

(2) ***Nesâî***, Zinet 51; ***Müsned***, III, 99.

el-Hasen der ki: Bunu doğrulayan da şanı yüce Allah'ın Kitabında yer alan: **"Ey iman edenler! Sizden başkasını kendinize sırdaş edinmeyin..."** âyetidir.

3. Mü'min Olmayan Sırdaşlar Kötülük Yapmaktan Geri Kalmazlar:

Yüce Allah'ın: "(مِنْ دُونِكُمْ): **Sizden başkasını"** yani, sizin dışınızda kalanları sırdaş edinmeyin. el-Ferrâ der ki: Yüce Allah'ın: "(وَيَعْمَلُونَ عَمَلاً دُونَ ذَلِكَ) *Bundan başka iş yaparlardı"* (el-Enbiyâ, 21/82) bunun dışında işler yaparlardı, demektir.

"Sizden başka" ifadesi, yaşayış, güzel davranış ve itikada bağlılık noktasında sizden başkaları diye de açıklanmıştır.

Yüce Allah'ın: "(لَا يَأْلُونَ): **Geri kalmazlar"** da, aleyhinize fesad teşkil edecek hususlarda ellerinden geleni yapmaktan geri kalmazlar, demektir. Bu buyruk ise: **"Sizden başkası"**nın sıfatı durumundadır.

(لا آلو جهداً): Hiçbir gayret esirgemem ve; (أَلَوْتُ أَلْوًا): Kusurlu hareket ettim, esirgedim, diye kullanılır. Şair İmruu'l-Kays der ki:

وما المرءُ ما دامتْ حُشاشةُ نفسِه بمُدْرِكِ أطْرافِ الخُطُوبِ ولا آلِ

"Şüphesiz ki kişi, hayatta kaldığı sürece hiçbir zaman;
-Üzerine düşeni yerine getirmekte kusurlu davranmasa dahi-
istediği işleri başaramaz."

(الخَبَال) ile (الخَبْل) aynı anlama gelir; *fesat* demektir. Bu fesat, (bozuluş) fiillerde, bedende ve akıllarda olabilir.

Hadis-i şerifte de: "(من أصيب بدَمٍ أو خَبْل): Her kim (organı işlemez hale getirecek) bir şekilde yaralanır, yahut da organları bozulacak olursa..."[1] diye buyurulmaktadır. Aklı bozulmuş kimseye de: (رَجُلٌ خَبْلٌ ومُخْتَبَلٌ) denilir. (خَبَله الحبُّ) ise, sevgi o kişinin aklını bozdu, demek olur. Şair Evs der ki:

أبني لُبَيْنَى لستُم بيَدٍ إلَّا يدٌ مَخْبولَةَ العَضُدِ

"Ey Lübeynâ'nın soyundan gelenler!
Sizler ancak pazusu işlemez hale gelmiş bir elsiniz."

el-Ferrâ da şöyle bir beyit nakletmektedir:

نَظَر ابنُ سعدٍ نظرةً وبُتّ بها كانت لِصُحْبِك والمطِيِّ خَبالاً

"İbn Saad öyle bir baktı ki ve bununla hamle için hazırlık yaptı;
Bu hem seninle beraber olanların, hem de bineklerin bozuluşuna sebep olmuştu."

(1) *Ebû Dâvûd*, Diyât 3; *İbn Mâce*, Diyât 3; *Dârimî*, Diyât 1.

"(خَبَالاً): **Kötülük"** kelimesi ikinci mef'ul olarak mansub gelmiştir. Çünkü "geri kalmamak" anlamındaki fiil, iki mef'ule teaddi eder. Mastar olarak (mef'ul-i mutlak) olarak da mansub gelmiş olabilir. Yani, (يخبلونكم خبالاً): Onlar size, sizi bozacak şekilde kötülük yaparlar, demek olur. Cer harfinin hazfi ile nasb edildiğini kabul etmek de mümkündür.

Nitekim Araplar, (أوجعته ضرباً): Vurmakla onun canını yaktım, derler.

"(وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ): **Sıkıntıya düşmenizi isterler"** buyruğundaki (ما) mastar manası vermek içindir. Onlar size zor gelen şeyleri severler, demektir. (العنت) ise, zorluk ve meşakkat demek olup, buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/220. âyet 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

4. Kâfirlerin Açığa Vurdukları Öfkeleriyle İçlerinde Gizledikleri:

Yüce Allah'ın: **"Öfkeleri ağızlarından taşmaktadır"** buyruğu, size olan düşmanlıkları ve sizi yalanlamaları, ağızlarıyla ortaya çıkmaktadır, demektir.

Öfke (buğz), sevginin zıddıdır. (Âyet-i kerimedeki): (البغضاء) ise, müennes bir mastardır.

Şanı yüce Allah'ın, diller bir kenara özellikle ağızları sözkonusu etmesi, gelişigüzel konuşmalarında bile bunu ortaya attıklarına işaret içindir. Onlar, öfkesi gözlerinden belli olan ve bunu gizlemeye çalışan bir kimseden daha da ileri derecededirler. İşte Hz. Peygamber'in; kişinin kardeşinin ırzına (şeref ve haysiyetine) gelişi güzel dil uzatmasını (يشتجي) yasaklaması da bu anlamdadır. "(شحى الحمار فاه بالنهيق): Eşek anırmak üzere ağzını açtı" tabiri ile; "(جاءت الخيل شَوَاجِي): Atlar ağızlarını açarak geldiler" tabirlerinde de aynı kökten kelimeler kullanılmıştır. Bu hadisten kişinin kardeşinin şeref ve haysiyetine farkettirmeden dil uzatmasının caiz olduğu anlaşılamaz. Çünkü bu da, ilim adamlarının ittifakı ile haramdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde de: *"Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın"* (el-Hucurât, 49/12) diye buyurulduğu gibi, Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (namus, şeref ve haysiyetleriniz) birbirinize haramdır."(1) Buna göre hadis-i şerifte "ağız açma"nın söz konusu edilmesi, bu konuda kişinin böyle bir sözü söylemesi ve bu konuda işi ileriye götürmesinin yasaklığına işaret etmektedir. Bunu bilelim.

5. Düşmanın Düşmanı Aleyhine Şahidliği:

Bu âyet-i kerimede düşmanın, düşmanı aleyhine şahidliğinin caiz olmadığına delil vardır. Medinelilerle Hicaz ehli de bu görüştedir. Ebû Hanife'den ise bunun caiz olduğu görüşü rivâyet edilmiştir. İbn Battal, İbn Şaban'dan şöyle dediğini nakleder: İlim adamları adalet sahibi olsa dahi düşmanın düşma-

(1) Hadisin geçtiği bazı yerler: ***Buhârî,*** Hacc 132, İlm 9, 37, Fiten 8, Tevhîd, 24; ***Müslim,*** Kasâme 29, 30; ***Tirmizî,*** Fiten 2; ***Müsned,*** I, 230...

ni aleyhine şahidliğinin hiçbir hususta caiz olmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Çünkü, düşmanlık adaleti ortadan kaldırır. Ya kâfirin düşmanlığı...

6. Kâfirlerin Gizledikleri Kin:

Yüce Allah: **"Göğüslerinin gizlediği ise daha büyüktür"** buyruğu onların ağızları ile açığa vurduklarından daha fazla bir kin ve öfkeyi gizledikleri ni haber vermekte ve bize bildirmektedir.

Abdullah b. Mes'ud "(قَدْ بَدَتْ الْبَغْضَاءُ): **Öfkeleri... taşmaktadır"** buyruğunu, fiili müzekker olarak; (قد بدأ البغضاء) diye okumuştur. Çünkü müennes olan (البغضاء) kelimesi, yine "öfke" anlamına gelen -ve müzekker olan (البغض) ile aynı anlamdadır.

هَآ أَنتُمْ أُولَآءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِۦ ۖ وَإِذَا
لَقُوكُمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا ۖ وَإِذَا خَلَوْا۟ عَضُّوا۟ عَلَيْكُمُ ٱلْأَنَامِلَ مِنَ ٱلْغَيْظِ ۚ قُلْ
مُوتُوا۟ بِغَيْظِكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١١٩﴾

119. İşte siz, öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz. Halbuki onlar sizi sevmezler. Siz, Kitabın tümüne inanırsınız. Onlar ise sizinle karşılaştıklarında: "İman ettik" derler. Yalnız başlarına kaldıkları vakit de size karşı öfkeden parmaklarını ısırırlar. "Öfkenizden geberin" de. Gerçekten Allah, göğüslerin özünü çok iyi bilendir.

Yüce Allah'ın: **"İşte siz, öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz"** buyruğunda kastedilenler münafıklardır. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Sizinle karşılaştıklarında: İman ettik, derler"** buyruğudur. Bu açıklamayı, Ebu'l-Âliye ve Mukatil yapmışlardır. Burada **"sevgi"**, temiz duygular beslemek, kötülük düşünmemek anlamındadır. Yani siz ey müslamanlar, o münafıklara karşı temiz duygular beslersiniz. Onlarsa münafıklıkları dolayısıyla size karşı temiz duygular beslemezler.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Siz onların İslâm'a girmelerini istersiniz, onlar ise sizin küfre sapmanızı isterler. Çoğunluğun ifade ettiği görüşe göre ise, burada maksat yahudilerdir. **"Kitap"** dan kasıt ise, ilâhî kitapların tümüdür. İbn Abbas der ki: **"Siz kitapların tümüne inanırsınız"** demektir. Yahudiler ise Kitabın bir bölümüne inanırlar. Nitekim yüce Allah şöyle bu-

yurmaktadır: *"Onlara Allah'ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman, biz, bize indirilene iman ederiz, derler"* (el-Bakara, 2/91).

"Sizinle karşılaştıklarında iman ettik derler." Yani, biz Muhammede ve onun Allah'ın Rasûlü olduğuna iman ederiz, derler. Ancak, **"yalnız başlarına"** kendilerinden olanlarla birlikte **"kaldıkları vakit de"** kendi aralarında **"size karşı öfkeden parmaklarını ısırırlar."** Size besledikleri kinden dolayı parmak uçlarını ağızlarına götürürler. Biri diğerine: Şunları görmüyor musunuz? Güçlendiler ve çoğaldılar, derler.

"Isırmak" gereğini yerine getirememekle birlikte ileri derecede öfke ve kin duymayı anlatan bir tabirdir. Ebû Talib'in şu mısraı da bu türdendir:

يَعُضُّونَ غَيْظاً خَلْفَنَا بِالأَنَامِلِ

"Bizim arkamızdan öfkelerinden parmak uçlarını ısırırlar."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إذا رَأَوني ـ أطال الله غيظَهُم ـ عَضُّوا من الغَيْظِ أطرافَ الأباهِيم

"Beni gördükleri vakit -Allah öfkelerini daha uzatsın-
Öfkeden dolayı başparmaklarının uçlarını ısırırlar."

Aynı kökten gelen (العُضُّ) ise, şehirlerde yaşayanların davarlara verdikleri küsbe, hurma çekirdeği ve öğütülmüş hurma çekirdeği gibi hayvan yemlerine denilir. Bir toplumun develerinin bu tür yemleri yediğini ifade etmek için de: (أعَضَّ القوم) denilir. (بعير عُضَاضِيٌّ) tabiri ile, adeta hurma çekirdeği ile beslenmiş gibi semirmiş deve kastedilir. (والعِضّ) da oldukça hilekâr ve son derece zeki kişi demektir.

Parmakları ısırmak ise, kişinin güç yetiremediği şeyleri elinden kaçırmaktan ötürü, yahutta değiştirmeye güç yetiremediği musibetlerle karşı karşıya gelen öfkeli ve kızgın kişinin davranışıdır. Burada ısırmak, dişlerle yapılan bir ısırmadır. Nitekim henüz çabuk geçip gitmiş birşey dolayısıyla eli ısırmak ve buna benzer, dişleri pişmanlıktan dolayı gıcırdatmak ve kederlenen kimsenin çakıl taşlarını sayması, yere çizgiler çizmesi gibi davranışlar da bu kabildendir. Bu şekilde ısırmak (العض), "dâd" harfi ile yazılır. Zamanın musibeti anlamındaki (عَظُّ الزمان) da ise, noktalı "tı" ile yazılır. Nitekim şair (Ferazdak) şöyle demiştir:

وعَظُّ زمانٍ يابنَ مَرْوانَ لم يَدَعْ ـ من المالِ إلا مُسْحَتاً أو مُجَلَّفُ

"Ve ey Mervan'ın oğlu, zamanın musibetleri mal diye bir şey bırakmadı.
Kökü tamamıyla kurumuş olan yahut da geriye azıcık bir kalıntıdan başkasını."

(الأنامل): Parmak uçları'nın tekili, (أنملة) şeklinde gelir.

Ebu'l-Cevzâ bu âyeti okuduğunda, burada sözü geçenler Hâdiyeler, dermiş.[1] İbn Atiyye der ki: Bu nitelik, Kıyamet gününe kadar bid'at ehlinin bir çoğunda sözkonusu olabilir.

Yüce Allah'ın: **"Öfkenizle geberin, de. Gerçekten Allah gönüllerin özünü çok iyi bilendir."** Denilse ki: Şanı yüce Allah bir şeye ol dediği zaman o da derhal olur, gerçeği varken nasıl olur da ölmediler.

Şöyle cevap verilir: Böyle bir soruya iki türlü cevap verilebilir: Bu hususta Taberî ve pek çok müfessir şöyle demiştir: Bu, onlara yapılan bir beddu adır. Yani, ey Muhammed de ki: Ölünceye kadar Allah sizin kin ve öfkenizi devam ettirsin. Bu açıklamaya göre, yüzlerine karşı bu sözlerle onlara bed dua etmesi -yüzlerine karşı onlara lânet etmekten farklı olarak- uygundu.

İkinci cevap: Buyruğun anlamı şudur: Sen onlara arzuladıklarını ele geçiremeyeceklerini bildir. Çünkü ölüm, onların bu arzularının gerçekleşmesine engeldir. Bu açıklamaya göre, beddua anlamı yoktur. Geriye ise azarlama ve onları öfkelendirme manası kalmaktadır. İşte bu mana Müsafir b. Ebî Amr'ın şu sözü de buna uygun bir anlam ihtivâ etmektedir:

وَيَسْمُنُّ فِي أُرُومَتِنَا ... وَنَفْقَأُ عَيْنَ مَنْ حَسَدَا

"O bizim aslımız hakkında dahi kötü temennide bulunur,
Biz de kim kıskançlık ederse onun gözünü patlatırız."

Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu anlamı andırmaktadır: *"Kim Allah'ın ona dünyada da âhirette de yardım etmeyeceğini sanıyor ise, derhal tavana bir ip bağlasın, sonra da koparsın"* (el-Hacc, 22/15).

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا ۖ وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا ۗ إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

120. Sizlere bir iyilik dokunursa bu, onları üzer. Ama size bir kötülük dokunursa buna sevinirler. Sabreder ve sakınırsanız onların hilesi size hiçbir zarar veremez. Şüphesiz ki Allah, onların yaptıklarını kuşatandır.

(1) İbâdiyye ve kanaatleri için bk. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Mekaalâtu'l-İslâmiyyin*, Beyrut 1411/1990, I, 183 vd.; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut tarihsiz, ikinci baskı, I, 134 vd.

Yüce Allah'ın: "(إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ): **Sizlere bir iyilik dokunursa bu, onları üzer"** buyruğunda **"sizlere... dokunursa"** anlamındaki fiili, es-Sülemî, "yâ" ile, diğerleri ise "te" ile okumuşlardır.

Lafız, hoşa giden ve gitmeyen her şey hakkında umumîdir. Müfessirlerin sözünü ettikleri bolluk, kuraklık, mü'minlerin toplanıp biraraya gelmeleri, aralarına tefrikanın düşmesi ve buna benzer çeşitli açıklamalar, bir takım örneklendirmelerden ibarettir. Açıklamalar arasında bir farklılık yoktur.

Âyet-i kerimenin ifade ettiği mana şudur: Bu kadar aşırı derecede düşmanlık beslemek, kin duymak, mü'minlere gelen sıkıntılardan dolayı sevinmek gibi niteliklere sahip olanlar, sırdaş edinilmeye ehil ve layık kimseler değildir. Özellikle de dünya ve âhiretin kazanılması kendisine bağlı olan cihad ve oldukça büyük böyle bir işte bu, sözkonusu edilmemelidir. Şu beyiti söyleyen şair ne güzel demiş:

كُلّ العداوةِ قد تُرجَى إفاقتُها إلّا عداوة مَن عاداك مِن حسدِ

"Her bir düşmanlığın zamanla ortadan kalkması umulabilir
Sana kıskançlık duyduğu için düşmanlık edenin düşmanlığı müstesnâ."

"Sabreder" yani, onların eziyetlerine katlanır, itaate ve mü'minleri de veli ve dost edinmeye devam eder **"ve sakınırsanız, onların hilesi size hiçbir zarar veremez."**

Âyet-i kerimedeki **"size hiçbir zarar veremez"** anlamındaki: (لَا يَضُرُّكُمْ) buyruğu (Nâfi' tarafından): (لَا يَضِرْكُمْ) şeklinde okunmuştur. (Bu okuyuşa görede) bu fiil: (ضاره يَضُوره ويَضِيره ضَيْراً وضَوْراً): Zarar vermek anlamına gelir. Şanı yüce Allah onların zararlarının sözkonusu olmamasını sabır ve takvâ şartına bağlamaktadır. O bakımdan bu buyruk, mü'minlere teselli ve onların maneviyatlarını bir güçlendirme sadedindedir.

Derim ki: İki el-Haremî[1] ile Ebû Amr da bu kelimeyi önceden de açıkladığımız gibi (لَا يَضِرْكُمْ) şeklinde; (ضار يضير) dan gelmiş gibi okumuşlardır. Yüce Allah'ın: "(لَا ضَيْرَ): ***Bir zararı yoktur"*** (eş-Şuarâ, 26/50) buyruğu da buradan gelmektedir. Âyet-i kerimedeki bu kelimede "ya" harfinin hazf edilmesi ise, iki sakinin bir arada olmasından ötürüdür. Çünkü, "ra" harfinin ötresi hazf edilecek olursa, geriye "ra" harfi de sakin, "yâ" harfi de, kalacağından, "yâ" harfi hazf edilmiştir. "Yâ" harfinin hazfedilmesinin daha uygun gelmesi ise, ondan önce ona delâlet edecek bir şeyin ("dad" harfinin esresinin) bulunmasıdır. el-Kisaî ise, kendisinin: (ضَارَه يَضُورُه) şeklinde ("yâ"

(1) Kıraât âlimleri arasında "el-Haremî" adını taşıyan üç kişiden söz edilmektedir. Bunlar 1) Haremî b. Abdullah b. Mekkî, 2) Hasemî b. Umâre b. Ebû Hafsa ve 3) Haremî b. Yunus el-Mueddeb'tir. (Şemsuddin el-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, Mısır 1351/1932, I, 203) "Nesebler ve lakablar" bölümünde de "el-Haremî Ahmed b. Muhammed"in adı verilmektedir. (el-Cezerî, *a.g.e.*, I, 267).

yerine "vav"lı) kullanışını (Araplardan) işittiğini nakletmiş ve (لا يضُرْكم) şeklindeki okuyuşu da caiz kabul etmiştir. Ayrıca, Ubey b. Kâ'b'ın kıraatinde bu kelimenin (لا يَضُرُّكُم) diye okuduğunu da iddia etmiştir.

Kûfeliler ise, (لا يضركم) şeklinde "râ" harfini şeddeli ve ötreli olarak okumuşlardır. Bu da "(فلا يضركم): Zarar verdi"den gelmektedir. Bunun "fe" harfi takdiri ile merfu' olması mümkündür. "Size zarar vermez" anlamındadır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

مَن يَفعلِ الحسناتِ اللّٰهُ يَشْكُرُها

"Her kim iyilikler yaparsa Allah onların mükâfatlarını verecektir."

el-Kisaî ve el-Ferrâ'nın görüşü budur. Yahud da bu fiil, takdim takdiri ile de merfu olabilir. Sibeveyh de (bu şekildeki kullanışa) örnek olmak üzere şu mısraı nakleder:

إنـك إن يُـصـرَع أخـوك تُـصْـرَعُ

"Şüphesiz ki senin kardeşin eğer yere yıkılacak olursa, sen de yere yıkılırsın.

Bu da şu demek olur: Şâyet sabreder ve sakınırsanız, (onların hilesinin) size zararı olmaz. Bu fiilin meczum olması da caizdir. "Ra" harfi ise, iki sakinin yanyana gelişi dolayısıyla -ötreden sonra ötreyi tabi kılmak suretiyle- ötreli okunmuştur: Aynı şekilde "ra" harfini üstün okuyanlar da fiili meczum kabul ederek böyle okumuşlardır. "Râ" harfinin üstün okunuşu da iki sâkinin yanyana gelmesi ve fethanın hafifliği dolayısıyladır. Bunu da Ebû Zeyd, el-Mufaddal'dan Âsım'dan rivâyet etmiştir. Bu açıklamaları da el-Mehdevî nakletmektedir.

en-Nehhâs da şunu nakletmektedir: el-Mufaddal ed-Dabbî ise, Âsım'dan; (لا يضُرِّكم) şeklinde, iki sâkinin yanyana gelmesinden ötürü "râ" harfini esreli okuduğunu iddia etmektedir.

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾

121. Hani sen, mü'minleri savaş için duracakları yerlere yerleştirmek için erkenden aile halkının yanından ayrılmıştın. Allah Semî'dir, Alîm'dir.

Yüce Allah'ın: **"Hani sen... erkenden aile halkının yanından ayrılmıştın"** buyruğunda yer alan: "(إِذْ): **Hani"** kelimesinde mukadder bir fiil amel

etmektedir ki, ifadenin takdiri: Hatırla ki sen, erkenden -yani sabahleyin- ayrılmıştın, şeklindedir. **"Aile halkının yanından"** buyruğu, Âişe'nin yanından, evinden ayrılmıştın, demektir.

"Mü'minleri savaş için duracakları yerlere yerleştirmek için, erkenden aile halkının yanından ayrılmıştın. Allah, Semî'dir, Alîmdir" buyruğunda sözü edilen gazve Uhud'dur. Bu âyet, bütünüyle onun hakkında nazil olmuştur. Mücahid, el-Hasen, Mukatil ve el-Kelbî de bu gazadan kasıt Hendek gazasıdır, demişlerdir. Yine el-Hasen'den bunun Bedir günü diye açıkladığı da nakledilmektedir.

Ancak cumhur, bunun Uhud gazvesi olduğu görüşünü benimsemiştir. Yüce Allah'ın: *"O zaman sizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu"* diye başlayan bir sonraki âyet de buna delil teşkil etmektedir. Çünkü sonraki âyette sözü geçen bu durum Uhud günü olmuştu.

Müşrikler, Bedir gününün intikamını almak üzere üçbin kişilik bir ordu ile Medine'nin üzerine yürümüşlerdi. Medine'nin karşısında, vadinin kıyısında bulunan Uhud yakınlarında konaklamışlardı. Müşrikler, buraya hicretin otuzbirinci ayının başında, hicretin üçüncü yılı Şevval ayının onikisine rastlayan Çarşamba gününde varmışlar, Peygamber (sav) da henüz Medine'de iken Perşembe günü de orada kalmışlardı.

Rasûlullah (sav) rüyasında kılıcında bir parça körelmenin olduğunu ve bir takım ineklerin boğazlandığını, elini de oldukça sağlam bir zırha soktuğunu gördü. O, bu rüyasını şöylece yorumladı: "Ashabımdan bir gurup kişi öldürülecek, Ehl-i Beyt'imden de bir kişi bu öldürülecekler arasında bulunacaktır. Sağlam zırh ise Medine'dir." Bunu Müslim rivâyet etmiştir.(1)

Bütün bunlar da bilindiği gibi bu gazada gerçekleşmişti.

"(تُبَوِّئُ): **Yerleştiriyordun"** fiilinin aslı, (التبوّء) şeklindeki mastarı ile yer edinmek demektir. Hz. Peygamber'in: "(من كذب عليّ متعمداً فليتبوّأ مقعده من النار): Bana kasten yalan uyduran bir kimse cehennemdeki yerini hazırlasın"(2) buyruğunda da bu kökten gelen fiil kullanılmıştır. Orada kendisine bir yer edinsin, demektir.

Buna göre **"mü'minleri... yerleştirmek için"** buyruğu, onları savaşta dizmek için anlamındadır. Beyhakî'nin Enes (r.a)'den rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben rüyamda kendimi adeta bir koçun terkisine biniyormuşum gibi gördüm. Kılıcımın keskin tarafını kırılıyor gördüm. Bunu ben, kavmin (Kureyşlilerin) koçunu öldürmek diye te'vil ettim. Kılıcımın keskin tarafının kırılmasını da Ehl-i Beyt'imden, yakınlarımdan birisinin öldürülmesi diye te'vil ettim."(3)

(1) Yakın ifadelerle: *Buhârî,* Meğâzî, 26; *Müslim,* Ru'yâ 20; *Dârimî,* Ru'yâ 13.
(2) *Buhârî,* İlim 38, Enbiyâ 50, Edeb 109; *Müslim,* Zühd 72; *Ebû Dâvûd,* İlm 4; *Tirmizî,* Fiten 70; *İbn Mâce,* Mukaddime 4; *Dârimî,* Mukaddime 25, 46 vs...
(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VII, 180.

Hz. Hamza şehid edildi ve Rasûlullah (sav) da müşriklerin sancaktarı olan Talha'yı öldürdü.

Musa b. Ukbe de İbn Şihab'dan şöyle dediğini nakleder: Muhacirlerin sancaktarı, Rasûlullah (sav)'ın ashabından birisi olup şöyle demiştir: Ben Âsım'ım! İnşaallah (beraberimdekileri koruyacağım).

Said b. Osman'ın kardeşi Talha b. Osman el-Lahmî ona: Ey koruyacağını iddia eden (Âsım), teke tek çarpışmaya var mısın? deyince, adamı: Evet, dedi. Bu adam çabuk davranıp Talha'nın başına bir kılıç darbesi indirdi. Ve bu kılıcını adamın sakalına varıncaya kadar vurdu ve onu öldürdü. Böylelikle müslümanların sancaktarının onu öldürmüş olması, Rasûlullah (sav)'ın rüyasında gördüğünü ifade ettiği: "Bir koçun terkisine biner gibiyim" şeklindeki ifadesini doğrulamaktadır.

إِذْ هَمَّتْ طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَنْ تَفْشَلَا ۙ وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا ۗ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

122. O zaman sizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki onların dostu Allah idi. Mü'minler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar.

Yüce Allah'ın: "(إذ): **Hani"** buyruğunda âmil; "(تبوىء): Yerleştiriyordun" fiili, yahut *"Semî'dir, Alîm'dir"* buyruğudur.

Sözü geçen **"iki takım"**dan kasıt ise, Hazreclilerden Selimeoğulları ile Evs'den Hâriseoğullarıdır. Bunlar Uhud günü ordunun iki kanadını oluşturuyorlardı.

"Bozulmaya yüz tutmuştu" buyruğu ise, korkaklığa kapılmak üzere idi, anlamındadır.

Buhârî'de Câbir (r.a)'dan şöyle dediği nakledilmektedir: **"O zaman sizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki onların dostu Allah idi"** buyruğu bizim hakkımızda nazil olmuştur. Sözü geçen iki takım biz Hariseoğulları ile Selime oğullarıyız. Bununla birlikte biz, bu âyet-i kerime keşke inmese idi, diye temenni etmiyoruz. Çünkü Yüce Allah'da: **"Halbuki onların dostu Allah idi"** diye buyurmaktadır.(1)

Bir başka görüşe göre bunlar, Harisoğulları ile Hazrecoğulları ve Nebîtoğullarıdır. Nebît ise, Evsoğullarından Amr b. Malik'tir.

Dağılmaktan kasıt ise, korkaklığa kapılmaktan ibarettir. Sözlükte de bu

(1) *Buhârî*, Tefsir 3. sûre 8; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 171.

böyledir. İki kesimin dağılıp bozulmaya yüz tutması ise, Medine'den çıkıştan sonra Abdullah b. Ubeyy'in, beraberinde bulunan münafıklarla geri dönmesi sırasında olmuştu. Yüce Allah, onların kalplerini sebat vererek geri dönmediler. İşte Yüce Allah'ın: **"Halbuki onların dostu Allah idi"** buyruğu bunu ifade etmektedir. Yani, bu isteklerini gerçekleştirmeye karşı kalplerini koruyan O olmuştu.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar savaşa çıkmayıp oturmak istediler. Bu ise onlar için küçük bir günahtı. Şöyle de açıklanmıştır: Bu bozuluş (yani savaşa çıkmamak isteği), sadece içlerinden geçen bir düşünce idi. Onlar bunu hatırlarından geçirmişlerdi. Yüce Allah da Peygamberini bu hususa muttali kılarak, basiretlerini daha bir artırmış oldu. Bu şekilde bir gevşeme eğilimi, onların kasıtlı olarak yapmak istedikleri birşey değildi. O bakımdan Allah da onları korudu. Biri ötekini (bundan dolayı) yerdi, Peygamber (sav) ile çıkıp gittiler.

Rasûlullah (sav) da müşrikleri göreceği bir yere varıncaya kadar yoluna devam etti. Medine'den bin kişilik bir kuvvet ile çıkmıştı. Ancak, Abdullah b. Ubey b. Selûl, kızarak üçyüz kişi ile birlikte geri dönmüştü. Kızmasının sebebi de, düşman üzerlerine gelecek olursa, Medinede oturup orada savaşma görüşünü ifade etmekle birlikte, görüşüne muhalefet edilmesiydi. O, bu görüşüyle Rasûlullah (sav)'ın görüşünü de paylaşmış oluyordu. Ancak, Ensar'ın çoğunluğu bunu kabul etmemişti. -İleride gelecektir-. Rasûlullah (sav), müslümanlarla birlikte Medine'nin dışına çıktı ve aralarından yüce Allah'ın kendilerine şehidlik lutfettiği kimseler şehid oldu.

Malik, -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Uhud günü muhacirlerden dört kişi, ensardan da yetmiş kişi öldürüldü. -Allah hepsinden razı olsun-.

(Bir önceki âyette geçen): "Duracak yerler" anlamındaki (المقاعد) kelimesi, oturma yeri demek olan (مقعد)'in çoğuludur. Anlam itibariyle duracak yer (mevkıf) gibidir. Ancak, bunun "oturmak" anlamındaki (القعود) lafzı, bir yerde sabit olmayı anlatır. Özellikle de okçular, yerlerinde oturan kimselerdi. İşte, Uhud gazvesine dair açıklamalar kısaca bundan ibarettir. İleride yeteri kadar açıklamalar gelecektir.

Uhud Gazvesi:

O gün müşriklerle birlikte başlarında Halid b. Velid'in bulunduğu yüz at (lı) vardı. Müslümanların ise, yalnızca bir atı vardı. Rasûlullah (sav) bu gazvede yüzünden yara aldı ve alt çenesinin sağındaki ön dişi atılan bir taşla kırıldı. Başındaki miğferi de yarıldı. Allah, ümmetine ve dinine yapmış olduğu hizmetleri karşılığında peygamberlerinden bir Peygambere sabrına karşılık verdiği mükâfatların en üstünü ile onu mükâfatlandırsın.

Peygamber (sav)'a bu şekilde zarar veren kişiler Leysoğullarından Amr b.

Kamia ile Utbe b. Ebi Vakkas idiler. Şöyle de denilmiştir: Büyük fakih Muhammed b. Müslim b. Şihab (ez-Zührî)'nin dedesi olan Abdullah b. Şihab, Rasûlullah (sav)'ın alnını yaralayan kişidir. el-Vakidî der ki Bize sabit olan Peygamber (sav)'ın yüzüne taş atan kişinin, İbn Kamia'dır. Onun dudağını kanatan ve ön dişini kıran kişi ise, Utbe b. Ebi Vakkas'tır. Yine el Vakidî, isnadını kaydederek Nafi' b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletmektedir: Ben, muhacirlerden bir kişiyi şöyle derken dinledim: Uhud'da hazır bulundum. Dört bir yandan okların yağdığını, Rasûlullah (sav)'ın da bu okların ortasında yer aldığını ve bütün bunların ona isabet etmesinin önlendiğini gördüm. Ben, Abdullah b. Şihab ez-Zührî'nin de o gün şöyle dediğini gördüm: Bana Muhammed'i gösterin, bana Muhammed'i gösterin; eğer o kurtulursa kurtulmayayım, diyordu. Rasûlullah (sav) ise, beraberinde hiçbir kimse bulunmaksızın onun yanıbaşında duruyordu. Sonra da onun yanından geçip gitti. Bu hususta Safvân kendisine sitem edince de: Allah'a yemin ederim onu görmedim. Allah'a yemin ederim ki o, bize karşı korunmaktadır. Biz, onu öldürmek üzere kendi aramızda dört kişi olarak sözleşmiş ve antlaşmıştık. Fakat bunu bir türlü gerçekleştiremedik, dedi.

Taşlar Rasûlullah (sav)'ın üzerine yağarcasına geldi. Nihâyet bir çukura düştü. Bu çukuru Ebu Âmir er-Rahib, müslümanlara bir tuzak hazırlamak kastıyla kazmış idi. Hz. Peygamber, yanı üzere çukura düşünce, Talha doğrulıncaya kadar onu kucakladı. Ebu Said el-Hudrî'nin babası Malik b. Sinan, Rasûlullah (sav)'ın yarasından kan emdi. Başındaki miğferde bulunan iki halka da Rasûlullah'ın yüzüne batmıştı. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ise onları dişleriyle çekmeye çalışmış ve iki ön dişi bundan dolayı düşmüştü. O bakımdan Ebu Ubeyde'nin ön dişleri yoktu ve bu ona adeta bir güzellik veriyordu. -Allah ondan razı olsun.-

Yine bu gazada Hamza (r.a) şehid düştü. Onu Vahşi öldürdü. Vahşi, Cübeyr b. Mut'im'im kölesi idi. Cübeyr de kendisine: Eğer Muhammed'i öldürecek olursan, atların yularlarını sana veririz (önderimiz yaparız), demişti. Eğer Ali b. Ebi Talib'i öldürürsen, hepsi siyah gözlü yüz deve veririz. Eğer Hamza'yı öldürürsen, sen hürsün, demişti. Vahşi ise şöyle demişti: Muhammed'e gelince, onun Allah tarafından bir koruyucusu vardır. Kimse ona ulaşamaz. Ali'ye gelince, onun karşısına kim çıktıysa mutlaka onu öldürmüştür. Hamza'ya gelince, o da kahraman birisidir. Bununla birlikte denk düşürüp onu öldüreceğimi umarım.

Hint de, Vahşi bu işe hazırlandığı yahut yanından geçtiği her seferinde: Haydi Ebu Deseme! Yüreğimizi soğut, sen de rahatla! diyordu.

Vahşi, bir kayanın arkasında pusuda yattı. Hz. Hamza da müşriklerden bir topluluğun üzerine bir hamle düzenlemişti. Hamle yapıp geri dönüp yanından geçince, ona attığı mızrak isabet etti ve ölü olarak yere yıkıldı. -Yüce Al-

lah'ın rahmeti üzerine olsun ve Allah ondan razı olsun-.

İbn İshak der ki: Hint, Hz. Hamza'nın karnını yarıp ciğerini çıkardı, ağzına koyup çiğnedi. Ancak, onu yutamadı. Ağzından dışarıya fırlatıp, daha sonra yüksekçe bir kayanın üzerine çıkarak, avazı çıktığı kadar bağırıp şu beyitleri okudu:

"İşte biz size Bedir gününün karşılığını verdik
Savaştan sonra savaş, elbetteki alevli olur
Utbe'nin (Bedir'de) öldürülüşüne dayanamıyordum
Kardeşimin de onun amcasının da ve Bekr'imin de.
Şimdi içimi rahatlattım ve adağımı yerine getirdim
Ey Vahşi, göğsümdeki kini susturdun.
Yemin olsun ki, Vahşi'ye teşekkür borcum vardır
Kabrimde kemiklerim çürüyünceye kadar."

Usâse b. Abbâd b. Abdulmuttalib'in kızı Hint de Ona, şu şekilde cevab verdi:

"Sen Bedir'de de Bedir'den sonra da rezil oldun
Ey ileri derecede kâfir ve son derece müfteri kişinin kızı!
Yüce Allah, sabahleyin erkenden karşına aydınlık yüzlü, uzun boylu Hâşimîleri çıkardı
Ellerinde delip geçen kesici her bir kılıç bulunan!
Hamza benim arslanım, Ali benim kartalım;
Hani, Şeybe ve baban bana kötülük etmek istemişlerdi de
Her ikisinin de göğsü kana bulanmıştı.
Senin o kötü adağın ise en kötü bir adaktır!"

Abdullah b. Revâha da, Hamza (r.a) için şu ağıtı yakmıştı:

Ağladı gözüm, ağlaması da gerekir
Fakat ağlamanın da, feryadın da yok faydası
O Allah'ın arslanı için hani, sabahleyin şöyle demişlerdi:
İşte Hamza! Öldürülen yiğit adamımız!
Bütün müslümanlar için musibet oldu, onun orada ölümü
Rasûlullah için de bu bir musibetti.
Alâ'nın babası! Senin şehadetinden dolayı yıkıldık hep birlikte
Sense, çok üstün, iyilik sahibi ve hakları gözetendin.
Cennetlerde Rabbinin selâmı olsun sana
İçinde zeval bulmayan nimetlerin bulunduğu

Ey hayırlı Hâşim oğulları! Sabredin
Çünkü sizin bütün işleriniz hoştur, güzeldir.
Allah Rasûlü sabredendir, kerimdir
Konuştu mu O, Allah'ın emriyle konuşur.
Yok mu, benden Lüeyy'e şu sözü ulaştıracak:
Bugünden sonra devran dönecektir.
Bilmediler ve tadmadılardı bugünden önce;
Susamışı suya kandıran darbelerimizi.
Unuttunuz Bedir kuyusuna attıklarımızı
Hani sabahleyin o çabucak gelen ölüm gelmişti size
O sabah, yere yıkılmıştı Ebu Cehil
Kuşlar leşi etrafında döner dururdu.
Utbe ve onun oğlu da yıkıldılar hep birlikte.
O keskin kılıç ise, Şeybe'yi ısırmıştı.
Ve bizim Ümeyye'yi kan revan içerisinde bırakışımız
Göğsünde saplanmış bir mızrak ile;
Rabiaoğullarının tepelerini soruyorsunuz
İşte bizim kılıçlarımız o tepelere inen darbelerden körelmişler.
Hamza öldü diye sevincini izhar etme ey Hind!
Çünkü sizin izzetiniz de bir zillettir.
Ey Hind, ağlamana devam et ve usanmadan ağla! Çünkü
Sensin çokça gözyaşı döken, çokça kederli ve yakınlarını kaybetmiş kadın."

Hz. Hamza'nın kızkardeşi Safiyye de onun için bir mersiye söylemişti. Bu da Siyret'te zikredilmiştir. Allah hepsinden razı olsun.

* * *

Tevekkül:

Yüce Allah'ın: **"Mü'minler, yalnız Allah'a güvenip dayansınlar"** buyruğuna gelince, buna dair açıklanacak tek bir husus vardır. O da "tevekkül"e dair yapılacak açıklamalardır.

Tevekkül; sözlükte âcizliğini ve başkasına güvenip dayandığını izhar etmek demektir. Bir kişi, başkasına güvenip dayanarak kendi işini göremeyecek olursa; (وَاكل فلان) denilir.

İlim adamları, tevekkülün gerçek mahiyeti hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Sehl b. Abdullah'a tevekkülün mahiyeti hakkında soru sorulması üzerine şöyle demiştir: Bazıları tevekkül; gelenlere peşinen razı olmak ve mahlukattan ümit kesmek demektir. Bir başka kesim ise tevekkül; sebepleri terk edip,

sebeplerin müsebbibine yönelmek demektir. Eğer sebep kişiyi müsebbipten alıkoyacak olursa, o kişinin yaptığı o işe tevekkül denilmez, demişlerdir. Sehl ise şöyle demektedir: Kim tevekkül sebebe yapışmayı terketmekle gerçekleşir derse, şüphesiz ki o, Rasûlullah (sav)'ın sünnetine karşı çıkmış olur. Çünkü şanı yüce Allah: ***"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin"*** (el-Enfâl, 8/69) diye buyurmaktadır. Ganimet ise, kulun kazancı ile ele geçirilen bir şeydir. Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Artık boyunlarının üstüne ve onların her parmağına vurun."*** (el-Enfâl, 8/12) Bu da bir ameldir. Peygamber (sav) da: "Muhakkak Allah, (çalışıp kazanan) meslek sahibi kulunu sever"(1) diye buyurmaktadır. Rasûlullah (sav)'ın ashabı da Seriyye'den gelecek ganimetten ödenmek üzere birbirlerine borç verirlerdi.

Sehl'den başkaları da şöyle demişlerdir: Genel olarak fukâhanın görüşü budur. Bu görüşe göre: Yüce Allah'a tevekkül, Allah'a güvenmek, O'nun takdir ettiği hükmün mutlaka gerçekleşeceğine kat'i olarak inanmak, yemek yemek, içmek, düşmandan sakınmak, silah hazırlamak, şanı yüce Allah'ın sünneti gereğince mûtâd olan şeyleri kullanmak gibi, mutlaka yerine getirilmesi gereken sebepleri yerine getirmek hususunda da onun Peygamberinin sünnetine tabi olmaktır.

Sufilerin muhakkik olanları da bu görüştedirler. Şu kadar var ki, onların kanaatine göre, bu sebepleri yerine getirmek suretiyle tatmin olup kalbin sebeplere yöneltilmesi halinde tevekkül adını almaya hak kazanılmaz. Çünkü sebepler, tek başlarına ne bir menfaat sağlayabilir, ne bir zarar önleyebilir. Aksine, sebep de sonuç da şanı yüce Allah'ın fiilidir. Hepsi O'ndandır ve O'nun meşîeti ile gerçekleşir. Tevekkül eden kişi, ne vakit bu sebeplere kalbi ile meyledecek olur ise, artık o, bu isimden (mütevekkillikten) sıyrılmış olur.

Diğer taraftan tevekkül edenlerin de iki hali sözkonusudur. Birincisi, tevekkül hususunda sağlamlaşmış kişinin halidir. Böyle bir kimse kalbi ile bu sebeplerden herhangi birisine iltifat etmez ve ancak bu konudaki emir gereğince sebepleri yerine getirir. İkincisi ise, bu duruma gelmemiş olanın halidir ki, o da kimi zaman bu sebeplere iltifat etmekle birlikte, ilmi yollarla, kat'i burhanlarla ve halî zevkleriyle bunlara iltifatı nefsinden uzaklaştırır. O, bu durumunu, şanı yüce Allah, lütfu ile kendisini sağlam mütevekkillerin makamına ulaştırıncaya ve ariflerin derecesine çıkartıncaya kadar devam ettirir.

---

(1) "... kulunu ..." yerine; "... mü'min ..." lafzıyla: Taberânî, *el-Evsat*, IX, 431; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 62.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾
إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ
الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ
هَٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

123. Andolsun ki siz, düşkünler iken Bedir'de Allah size zafer vermişti. Allah'tan korkun ki, şükretmiş olasınız.
124. Hani sen, mü'minlere: "İndirilmiş üçbin melekle Rabbinizin size yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun.
125. Evet, sabreder, sakınırsanız ve onlar da hemen üzerinize bu cihetlerinden gelirlerse, Rabbiniz size nişanlı beşbin melekle yardım edecektir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Rasûlullah (sav)'ın Gazaları ve Bunlar Arasında Bedir'in Yeri:

Şanı yüce Allah'ın: **"Andolsun ki siz, düşkünler iken Bedir'de Allah size zafer vermişti"** buyruğunda sözünü ettiği Bedir gazvesi, hicretin onsekizinci ayında, Ramazan ayının onyedisine rastlayan cuma günü cereyan etmişti. Bedir, bir suyun bulunduğu ve o suyun bölgeye adını verdiği bir yerdir. Şa'bî der ki: Bu su, Bedir adında Cüheyne'li bir adama aitti. O yere de bu ad verilmişti. Ancak birinci görüşü kabul edenler daha çoktur. Vâkidî ve başkaları derler ki: Bedir, belli bir yerin adıdır. Başka bir şeyden aktarılmış (nakledilmiş) bir isim değildir. İleride yüce Allah'ın izniyle Enfâl Sûresi'nde (8/11. âyet-i kerimenin tefsirinde) Bedir'e dair açıklamalarda da bu husus gelecektir.

"Düşkünler" kelimesinin buradaki anlamı, sayıca az kimseler demektir. Çünkü, o sırada müslümanların sayısı üçyüz onüç yahut üçyüz ondört kişi idi. Düşmanları ise, dokuzyüz ile bin kişi idi.

"(أذلة): **Düşkünler"** kelimesi, (ذليل)'in çoğuludur. Burada bu (düşkünlük; zül) istiare yoluyla kullanılmış bir isimdir. Yoksa onlar, kendi özleri itibari ile aziz kimseler idiler. Şu kadar var ki, düşmanlarına ve yeryüzünde bulunan bütün kâfirlerin toplamına nisbetle sayıları düşünülecek olursa, onların düşkün görülmeleri ve yenilgiye uğramaları gerekirdi. **Nasr,** (meâlde; **za-**

fer); yardım demektir. Allah, Bedir günü onlara yardım etmişti. O günde müşriklerin ileri gelenleri öldürülmüştü. Ve İslâm, o günün temeli üzerine bina edilmişti. Peygamber (sav)'ın ilk savaşı idi. Müslim'in Sahih'inde Büreyde'den şöyle dediği nakledilmektedir: "Rasûlullah (sav) onyedi gaza yapmış ve onların sekiz tanesinde fiilen çarpışmıştır."(1)

Yine Müslim'de İbn İshak'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, Zeyd b. Erkam ile karşılaştım, ona şöyle sordum: Rasûlullah (sav) kaç gazada bulundu? O: Ondokuz gaza yaptı, dedi. Peki sen bunlardan kaçında onunla birlikte bulundun, diye sordum, bu sefer: Onyedi gazada bulundum dedi. Yine: Hz. Peygamber'in yaptığı ilk gaza hangisidir? diye sordum, O: Zatü'l-Useyre veya Zatü'l-Uşeyr dedi.(2)

Bütün bunlar, tarih ve siyer bilginlerinin kabul ettiklerine muhalif görülmektedir. Muhammed b. Sa'd, ***Tabakat*** adlı eserinde şöyle demektedir: Rasûlullah (sav)'ın gazvelerinin sayısı yirmiyedidir. Seriyye sayısı ise elli altıdır. Bir başka rivâyette de kırk altıdır. Rasûlullah (sav)'ın savaştığı gazveler ise, Bedir, Uhud, Mureysi', Hendek, Hayber, Kurayza, Fetih (Mekke'nin fethi), Huneyn ve Taif gazalarıdır. Yine İbn Sa'd der ki: Bize nakledenlerin icma ile söyledikleri bunlardır. Kimi rivâyetlerde de Hz. Peygamber, Nadiroğulları, Hayber dönüşü, Va'di'l Kurâ ve el-Ğabe gazvelerinde de savaşmıştır.(3)

Bu husus böylece ortaya çıktığına göre, şunları söyleyebiliriz: Zeyd de Bureyde de her biri kendi bildiklerini veya tanık olduklarını anlatmıştır. Zeyd'in: "Hz. Peygamber'in ilk gazvesi Zutü'l-Useyre (el-Uşeyre) gazvesidir" şeklindeki sözü de aynı şekilde tarih ve siyer bilginlerinin söylediklerine muhaliftir.

Muhammed b. Sa'd der ki: Zatü'l-Uşeyre gazvesinden önce, Hz. Peygamber'in bizzat yaptığı üç tane gazve daha vardır.(4)

İbn Abdi'l-Berr de; ***"ed-Durer fi'l-Meğazî ve's-Siyer"*** adlı eserinde şöyle demektedir:

Rasûlullah (sav)'ın bizzat katıldığı ilk gazvesi, Safer ayındaki Ebvâ gazvesidir. Şöyle ki, Hz. Peygamber Rebiül-evvel ayının onikisinde Medine'ye ulaştı. Rebiül-evvel ayının geri kalan zamanını Medine'de geçirdiği gibi, o yılın geri kalan süresini ve hicretin ikinci yılından da Safer ayına kadar olan süreyi Medine'de geçirdi. Daha sonra sözü geçen yılın Safer ayında Medine'ye Saad b. Ubâde'yi yerine vekil bıraktı ve Veddan'a kadar gitti. Orada Dam-

(1) ***Müslim,*** Cihâd 146'da: "Rasûlullah ondokuz gazve yapmış ve bunların sekizinde fiilen çarpışmıştır"; Cihâd 147'de: "Onaltı gazve yapmış" denilmektedir. ***Buhârî,*** Meğâzî, 89'da da rivâyet bu kadarıyladır.

(2) ***Buhârî,*** Meğazî 1; ***Müslim,*** Cihâd 143; ***Tirmizî,*** Cihâd 6; ***Müsned,*** IV, 373.

(3) İbn Sa'd, ***Tabakat,*** II, 5, 6. Ancak orada; "Gönderdiği seriyyelerin sayısı kırkyedidir" denilmektedir.

(4) İbn Sa'd, ***Tabakat,*** II, 7-9'da, Zu'l-Uşeyre'den önce, sırasıyla: Ebvâ, Buvât, Kürz b. Câbir el-Fihrî'yi takib ettiği gazvelerini saymaktadır.

oğulları ile bir barış antlaşması yaptı. Oradan Medine'ye savaşmaksızın geri döndü. İşte Ebvâ'a gazvesi diye bilinen gazve de budur. Sonra, Medine'de aynı yılın Rebiü'l-evvel ayına kadar kaldı. Daha sonra, aynı yıl içerisinde Medine'ye es-Saib b. Osman b. Maz'ûn'u yerine vekil tayin edip, Medine'nin dışına çıktı ve Radvâ tarafında Bavât denen yere kadar gitti. Ondan sonra da Medine'ye savaşmaksızın geri döndü. Daha sonra Rebiu'l ulâ ayının geri kalan süresi ile Cumade'lula'nın bir miktarını Medine'de geçirdikten sonra Medine'nin dışına gazada bulunmak üzere çıktı, Medine'ye de Ebu Seleme b. Abdülesed'i vekil bıraktı. Milk yolu üzerinden Zatü'l Useyre'ye doğru yola koyuldu.

Derim ki: İbn İshak, Ammâr b. Yâsir'den şöyle dediğini naklemektedir: Ben ve Ali b. Ebi Talib, Yenbû'un iç taraflarındaki Zatü'l-Uşeyre gazvesinde iki yol arkadaşı idik. Rasûlullah (sav) oraya varıp konaklayınca, orada bir ay kadar bir süre ikâmet etti. Orada Mudlicoğulları ile onların Damraoğullarından antlaşmalıları olanlarla bir barış antlaşması akdetti. Ali b. Ebi Talib bana şöyle dedi: Ey Ebu'l- Yakzân (Ammar'ın künyesi), ne dersin, şu kendilerine ait (hurmalıktaki) pınar başında çalışan Mudlicoğullarına mensup bir topluluğun yanına gidip onların nasıl çalıştıklarını bir görelim mi? Biz de onların bulundukları yere gittik, bir süre onların çalışmalarını seyrettik. Daha sonra uyku bizi bürüdü. Biz de toprağı bol bir yerde küçük arıların bulunduğu bir yere gittik ve orada uyuduk. Allah'a yemin ederim ki, bizi Rasûlullah (sav) gelip ayağıyla uyandırıncaya kadar uyanmadık. Rasûlullah bizi uyandırınca, o topraklardan üstümüz başımız bulanmış olduğu halde kalkıp oturduk. İşte Rasûlullah (sav) o gün Ali'ye: (toprağa bulanmış olduğundan dolayı) "Bu ne hal Ey Ebû Turab (toprağın babası)! dedi. Biz de Hz. Peygambere durumumuzu anlatınca şöyle buyurdu: "Ben sizlere insanlar arasında en bedbaht iki adamın kimler olduğunu haber vereyim mi?" Biz: Bildir ey Allah'ın Rasûlü deyince, şöyle buyurdu: "Semud kavminden o dişi deveyi kesen Uhaymir ile ey Ali, sana şuranın üzerine vuran -deyip Rasûlullah (sav) elini başına koydu- ve bu darbesi dolayısıyla da senin şuranı kana bulayacak olan kişidir" dedi ve elini de sakalının üzerine koydu.(1)

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Rasûlullah (sav) Cumadelûlâ'nın geri kalan süresi ile Cumadeul-âhire'den bir kaç gün daha orada kaldı ve orada Mudlicoğulları ile barış antlaşması yaptıktan sonra savaşmaksızın geri döndü. İşte bundan birkaç gün sonra Bedir gazvesi meydana geldi. İşte, tarih ve

(1) ***Müsned,*** IV, 263. İbnu'l-Kayyım, ***Zâdu'l-Meâd,*** Beyrut 1405/1985, III, 167'de buna kısaca değindikten sonra şunları söylemektedir: "... Ancak Peygamber (sav), Ali (ra)'ye Ebû Turâb künyesini Fâtıma (r.anhâ) ile evlendikten sonra vermiştir. Onunla evlenmesi ise Bedir'den sonra olmuştu..." Nitekim ***Buhârî,*** Salât 58, Menâkıb 9, Edeb 113, İsti'zân 40; ***Müslim,*** Fedâilu's-Sahâbe 38'de de böyle geçmektedir. Ancak Peygamber Efendimiz'in bu künye ile Ali (ra)'ye her iki yerde de hitap etmiş olması da mümkündür.

siyer bilginlerinin hakkında şüphe etmedikleri husus budur. Buna göre Zeyd b. Erkam, ancak kendi bildiği bir hususu anlatmış olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Zatü'l-Uşeyre'ye "Zatü'l-Useyr ve Zatü'l-Uşeyr" de denilir.

İşte bundan sonra büyük Bedir gazvesi olmuştur ki, bu da o gazvede bulunanlar için en üstün, en faziletli ve en büyük gazvedir. İlim adamlarının büyük bir topluluğunun kanaatine göre, Allah, melekleri ile Peygamberine ve mü'minlere bu gazvede yardımcı olmuştur. Âyetin zahiri de buna delalet etmektedir. Yardım, Uhud'da değil de bu gazvede olmuştur. Bu yardımın Uhud gününde olduğunu söyleyenler ise, yüce Allah'ın: **"Andolsun ki...Bedir'de Allah size zafer vermişti"** buyruğundan **"şükretmiş olasınız"** buyruğuna (yani, 125. âyet-i kerimeye) kadar olan bölümü iki ifade arasında bir ara cümlesi olarak kabul etmektedir. İşte Amir eş-Şa'bî'nin görüşü budur. Ancak, diğerleri ona muhalefet etmişlerdir.

Diğer taraftan meleklerin Bedir günü savaşta bulunduğu ve çarpıştıklarına dair rivâyetler, ardı arkasına gelmiş ve birbirini pekiştirmektedirler. Bunlardan birisi de Ebu Useyd Malik b. Rabia'nın sözleridir. Ebu Useyd, Bedir günü hazır bulunanlardan idi. O şöyle demiştir: Şu anda sizinle birlikte Bedir'de bulunsam ve gözlerim görseydi, ben sizlere meleklerin çıkıp geldikleri dağ yolunu hiçbir şüphe ve tereddüde kapılmaksızın gösterecektim.(1) Ebu Useyd Malik b. Rabia'nın bu sözünü, Akil, ez-Zührî'den, o, Ebu Hâzım Seleme b. Dinar yoluyla rivâyet etmiştir.

İbn Ebi Hatim der ki: ez-Zührî'nin Ebu Hâzım yoluyla bu tek hadisten başka yaptığı bir rivâyeti bilinmemektedir. Ebu Useyd ise, denildiğine göre Bedire katılanlar arasında en son vefat eden kişidir. Bunu, Ebû Ömer *el-İstîâb* adlı eserinde ve başkaları da ifade etmişlerdir.

Müslim'in Sahih'inde de Ömer b. el-Hattâb'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Bedir günü Rasûlullah (sav) müşriklere baktı, onların bin kişi, ashabının ise üçyüz ondokuz kişi olduğunu gördü. Bunun üzerine Allah'ın Peygamberi -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun- kıbleye yöneldi, sonra da ellerini uzatarak Rabbine şöylece seslenmeye başladı:

اللّهم أنجِزْ لِي ما وَعَدْتَنِي اللّهم آتِ ما وعدْتَنِي اللّهم إن تَهْلِك هذه العِصَابَةُ
من أهل الإسلام لا تُعْبَدُ في الأرض

"Allah'ım, bana olan vadini gerçekleştir. Allah'ım, bana vadettiğini ver. Allah'ım, eğer şu müslümanlar topluluğu helâk olursa, yeryüzünde sana ibadet olunmayacaktır." Rasûlullah (sav) kıbleye yönelmiş, ellerini uzatmış ola-

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 77.

rak Rabbine seslenmeye devam edip durdu. Sonunda ridâsı omuzlarının üzerinden düştü. Ebu Bekir yanına varıp ridâsını aldı ve tekrar omuzlarına koydu. Daha sonra arkasında durup şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi, Rabbine bu kadar niyaz ettiğin yeter. Şüphesiz ki O, sana verdiği vadini yerine getirecektir. Bunun üzerine şanı yüce Allah: ***"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz da, O da: Şüphesiz Ben, size, meleklerden birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim; diyerek duanızı kabul buyurmuştu"*** (el-Enfâl, 8/9) buyruğunu indirdi. Ve yüce Allah, meleklerle Peygamberine yardım etti.

Ebu Zumeyl der ki: İbn Abbas bana şunları anlattı: O gün müslümanlardan bir kişi önündeki müşriklerden birisini hızlıca takip ederken, üst taraflardan bir kamçı darbesi sesi ve bir suvarinin şöyle dediğini işitti: İleri ey Hayzûm! Önündeki müşrike baktı ve sırt üstü yere yıkıldığını gördü. Yere düşen bu müşriğe bakınca da burnunun kırılmış ve yüzünün de -bir kamçı yemişçesine- yarılmış ve yüzünün her tarafının morarmış olduğunu gördü. Ensar'dan olan bu kişi gelip bunu Rasûlullah (sav)'a anlatınca, Hz. Peygamber de: "Doğru söyledin, bu üçüncü semadan yardıma gelen meleklerdendir." O gün müslümanlar, yetmiş kişi öldürmüş, yetmiş kişi de esir almışlardı... diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretti.(1) Bu hadisin geri kalan bölümleri de yüce Allah'ın izniyle Enfâl Sûresi'nin sonlarında (8/67. âyet 2. başlıkta) gelecektir. Böylelikle sünnet de, Kur'ân-ı Kerîm de cumhûrun dediğini destekler mahiyette vârid olmuştur. Yüce Allah'a hamd olsun.

Harice b. İbrahim'den o, babasından rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) Hz. Cebrail'e: "Bedir günü meleklerden ilerle ey Hayzum! diyen kimdi?" diye sorunca, Cebrail de: "Ben semadakilerin hepsini tanımıyorum ki ey Muhammed" diye cevap verdi.(2)

Ali (r.a)'dan nakledildiğine göre, insanlara irad ettiği bir hutbesinde şöyle demiş: Ben, Bedir kuyusundan su çekmek isterken hiçbir şekilde benzerini görmediğim şiddetli bir rüzgâr gelip gitti. Daha sonra yine -ondan önce eseni müstesnâ- benzerini görmediğim şiddetli bir rüzgâr daha esti. (Hz. Ali'den bunu rivâyet eden kişi) dedi ki: Zannederim bir şiddetli rüzgârdan daha söz etti.

Birinci rüzgâr, Cebrail idi. O, bin melek ile birlikte Rasûlullah (sav)'ın yardımına geldi. İkinci rüzgâr ise, bin melek ile birlikte gelen Mikâil idi. Bunlar da Rasûlullah (sav)'ın sağında yer aldılar. Ebu Bekr de onun sağında idi. Üçüncü rüzgâr ise İsrafil idi. O da bin melek ile birlikte gelip Rasûlullah (sav)'ın solunda yerini aldı. Ben de sol kanatta idim.(3)

---

(1) *Müslim,* Cihâd 58; *Müsned,* I, 30-31; ayrıca *Ebû Dâvûd,* Cihâd 121; *Tirmizî,* 8. sûre 13'te daha kısaca.

(2) Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve,* III, 57. (Kurtubî, Daru'l-Hadis baskısı, III, 204, dipnot: 4)

(3) Beyhakî, *a.g.e.,* III, 55. (A.g., baskı, III, 205, dipnot: 1)

Sehl b. Huneyf (r.a)'dan dedi ki: Bedir günü, bizim herhangi birimizin kılıcı ile müşrikin kafasına işaret etmekle birlikte kılıcımız daha başına ulaşmadan kafasının vücudundan kopup düştüğünü görüyorduk. er-Rueyyi' b. Enes'den dedi ki: Bedir günü insanlar, melekler tarafından öldürülenleri, kendilerinin öldürdüklerinden boyunlar ve parmaklar üzerinde ateşle dağlanmışçasına bir alâmetten ayırt edebiliyorlardı. (1) Bütün bunları, Beyhakî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmektedir.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Melekler de fiilen çarpışıyorlardı. Kâfirlere vurdukları darbelerin alâmeti apaçık belli oluyordu. Çünkü, darbelerinin isabet ettiği her bir yerde ateş alevi ortaya çıkıyordu. O kadar ki Ebû Cehil, İbn Mes'ud'a: Beni sen mi öldürdün (sanıyorsun)? Hayır, beni bütün gayretlerime rağmen kılıcının ucu atının tırnağına dahi ulaşmayan bir kişi öldürdü, demiştir.

Meleklerin sayıca çok oluşunun faydası ise, mü'minlerin kalbine sükûn vermekti. Çünkü yüce Allah, bu melekleri Kıyamet gününe kadar cihad edecek melekler kılmıştır. Allah için sabredip ecrini Allah'tan bekleyen herbir orduya melekler de katılır, onlarla birlikte savaşırlar.

İbn Abbas ve Mücahid der ki: Melekler ancak Bedir günü çarpışmışlardır. Bunun dışındaki günlerde ise, savaşta hazır bulunurlar, fakat savaşmazlar. Onlar, yalnızca bir sayı çokluğu veya bir yardım gücü teşkil ederler.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Meleklerin çokluğunun faydası, dua ve tesbih etmeleri ve o gün savaşanların sayısını artırmalarıdır.

Bu görüşe göre melekler Bedir günü çarpışmamışlar, sadece mü'minlere sebat verilmesi için dua etmek üzere hazır bulunmuşlardır. Ancak birinci görüşü kabul edenler daha çoktur.

Katade der ki: Bu olay Bedir günü olmuştu. Yüce Allah mü'minlere önce bin melek ile yardım göndermiş, sonra da bunlar üçbin melek olmuşlardı. Daha sonra da beş bin melek oldular. İşte Yüce Allah'ın: *"Hani siz Rabbinizden yardım diliyordunuz da, O da: Muhakkak Ben size, birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurmuştu"* (el-Enfâl, 8/9) buyruğu ile: **"İndirilmiş üçbin melekle Rabbinizin size yardım etmesi size yetmez mi"** (Âl-i İmran, 3/124) buyruğu ile: **"Evet, sabreder sakınırsanız ve onlar da hemen üzerinize bu cihetlerinden gelirlerse, Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir"** (Âl-i İmran, 3/125) buyruklarında anlatılanlar bunlardır. Mü'minler, Bedir günü sabrettiler, Allah'tan korktular, sakındılar. Allah da vâdettiği üzere beş bin melek ile onlara yardım gönderdi. Bütün bunlar Bedir günü olmuştu.

el-Hasen der ki: Bu beşbin melek, Kıyamet gününe kadar mü'minler için yardımcı bir güç kalmaya devam edecektir.

(1) Beyhakî, *a.g.e.*, III, 56. (Aynı yer, dipnot 2)

eş-Şa'bî der ki: Peygamber (sav) ve ashabına Bedir günü şöyle bir haber ulaşmıştı: Muhariboğullarından Kürz b. Cabir, müşriklere yardımcı olmak istiyor. Bu ise hem Peygambere hem müslümanlara ağır gelmişti. Bunun üzerine de yüce Allah: **"İndirilmiş üçbin melekle Rabbinizin size yardım etmesi yetmez mi?"** buyruğundan itibaren **"... nişanlı beşbin melekle yardım edecektir"** buyruğuna kadar olan bölüm nâzil oldu. Kürz yolda iken müşriklerin bozguna uğradıkları haberini alınca, onlara yardıma gelmedi ve geri döndü. Yüce Allah da mü'minlere beşbin melek ile yardım göndermedi. Daha önceden ise, bin melek ile onlara yardım edilmişti.

Şöyle de denilmiştir: Allah, Bedir günü mü'minlere, itaati üzere sabredeler ve haramlardan sakınacak olurlarsa bütün savaşlarında da onlara yardımcı göndereceğini vâdetmişti. Onlar Ahzap günü dışında sabretmediler ve yasaklarından çekinmediler. Bunun için yüce Allah da (Ahzab Gazvesi'nde) Kurayzaoğullarını muhasara etmeleri üzerine onlara yardımcılar göndermişti.

Şöyle de denilmiştir: Bu yardım, Uhud günü gerçekleşmişti. Allah, sabrettikleri takdirde onlara yardımcılar göndereceğini vâdetmişti. Onlar ise sabretmediler, o da tek bir melekle dahi onlara yardım etmedi. Eğer, onlara yardım gönderilmiş olsaydı bozguna uğramazlardı. Bu açıklamayı da İkrime ve ed-Dahhâk yapmıştır.

Saa'd b. Ebi Vakkas'dan şöyle dediği sabit olmuştur: Ben, Bedir günü Rasûlullah (sav)'ın sağ ve solunda beyaz elbiseleri bulunan iki adam gördüm. Bunlar onun önünde alabildiğine çetin bir şekilde savaşıyorlardı. Bu iki kişiyi ne önceden görmüştüm, ne de sonra gördüm;[1] buna ne dersiniz? diyene şu şekilde cevap verilir:

Belki de bu, Peygamber (sav)'a has bir durumdu. Allah, özel olarak ona, onu savunmak üzere iki melek göndermiş olabilir. Bu ise, Ashab-ı Kirama gönderilmiş bir yardım değildir.

2. Melek İndirmenin Hikmeti:

Meleklerin inmesi, şanı yüce Rabbin bizzat muhtaç olmadığı yardım sebeplerinden bir sebeptir. Böyle bir sebebe Yüce Rab değil, yaratıkların ihtiyacı vardır. O halde, kalbimiz yalnızca Allah'a taalluk etmeli, yalnızca O'na güvenmelidir. Sebepli sebepsiz biricik yardımcı O'dur. *"O, bir şeyi dilerse, O'nun emri sadece ona: Ol, demesidir. O da oluverir."* (Yâsîn, 36/82)

Ancak yüce Allah bunu, insanlar eskiden beri devam edegelen ve kendilerine emretmiş olduğu şekilde sebeplere yapışsınlar diye haber vermektedir. *"Ve sen, Allah'ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın."* (el-Ahzâb,

(1) *Buhârî*, Meğâzî 18; Libâs 24. Ancak: "Bedir günü" yerine; "Uhud günü." Nitekim Arapçasını baskıya hazırlayanların notuna göre iki nüshada da "Uhud günü" şeklindedir. Doğrusu da bu olmalıdır.

33/62) Bunun da tevekküle aykırı bir tarafı yoktur. Ayrıca bununla: Sebepler, ancak zayıflar için bir sünnet olmuştur. Yoksa güçlüler için değil, diyenlerin görüşleri de reddedilmektedir. Çünkü asıl güçlü olanlar Peygamber (sav) ve ashabı idi Onların dışındakiler de zayıfların tâ kendileridir.

Fiilin (مدّ) şekli, kötülüklerde yardım etmeyi, (أمدّ) şekli ise, hayırda, iyi hususlarda yardım etmeyi ifade etmek için kullanılır ki, buna dair açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/15. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Hayve (مُنْزَلِينَ) kelimesini, "z" harfi esreli ve şeddesiz olarak okumuştur. Yardımı beraberlerinde indirenler olarak, demektir. İbn Âmir ise "z" harfini şeddeli ve üstün olarak, çokluk anlamı ifade edecek şekilde okumuştur.

Daha sonra Yüce Allah: **"Evet"** diye buyurmakta ve ifade burada tamam olmaktadır.(1)

"Sabreder" ifadesi bir şarttır. Yani düşman ile karşılaşmanız halinde sabreder ve **"sakınırsanız"** demek olup, bu da ona atfedilmiştir. O'nun masiyetinden sakınırsanız demektir. Cevabı da: **".. Yardım edecektir"** buyruğudur.

"(مِنْ فَوْرِهِمْ): **Bu cihetlerinden"** buyruğu, geldikleri bu taraftan demektir. Bu açıklama, İkrime, Katade, el-Hasen, er-Rabi, es-Süddî ve İbn Zeyd'den rivâyet edilmiştir. Bunun; gazap ve öfkelerinden... anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu açıklama Mücahid ve ed-Dahhâk'tan nakledilmektedir. Çünkü onlar, Uhud günü, Bedir günü gördükleri ve çektiklerinden ötürü bayağı öfkelenmiş idiler. Ancak bu kelimenin (mastar olarak) asıl anlamı, bir şeyi kast etmek ve ciddiyetle, ısrarla, gayretle o işe yönelmek, koyulmak demektir. Bu da (فارتِ القِدْر تَفُور فَوْراً وفَوَرَاناً): Tencere kaynayıp taştı, ifadesinden alınmıştır. (فارَ غضبه) İse, öfkeyle dolup taştı, demektir. (فعله من فَوْرِه): Durmaksamadan ve derhal o işi yaptı, manasına gelir. (الفوّارة) ise, tencereden taşan şey manasına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de de: "(وفَارَ التَّنُّورُ): *Ve tandır kaynayıp taştı"* (Hûd, 11/40) diye buyurulmaktadır. Şair de şöyle demiştir:

تَفُورُ علينا قِدْرُهُم فنُدِيمُها

"Tencereleri taşar üzerimize, biz de (ona su ve benzeri şeyler katarak) onun kaynayıp taşmasını önleriz."

3. Yardımcı Melekler:

Yüce Allah'ın: "(مُسَوِّمِينَ): **Nişanlı"** kelimesi "vav" harfi üstün olarak ism-i mef'ûldür. İbn Âmir, Hamze, el-Kisaî ve Nâfi'in kıraati bu şekildedir. Belli birtakım alamet ve nişanları bulunanlar olarak, demektir (مُسَوِّمِينَ): Şeklin-

(1) "Yetmez mi?" sorusuna; cevap olan "evet" anlamındaki "belâ" lafzı ile ifadenin tamam olması; "evet, Rabbimizin bu kadar melekle bize yardım etmesi yeter!" anlamına gelir.

de "vav" harfi esreli okunursa; ism-i fail olur. Bu da Ebu Amr, İbn Kesir ve Asım'ın kıraatidir. Önceki manaya gelme ihtimali de olabilir. Yani bunlar, bir takım alâmetler ile hem kendilerini, hem de atlarını nişanlamışlardı. Taberi ve başkaları da bu kıraati tercih etmiştir. Çoğu müfessir de şöyle demiştir: Bu şekilde "vav" harfinin esreli okunuşu, onlar baskın ve hâkimdir atlarını serbest bırakmışlar olarak, salmışlar olarak demektir. el-Mehdevî, bu manının "vav" harfinin üstün okunuşu halinde sözkonusu olacağını zikretmiştir. Yani yüce Allah onları kâfirler üzerine böylece göndermişti. İbn Fürek de böyle açıklamıştır.

Birinci kıraat ile ilgili olarak ilim adamları, meleklerin nişan ve alâmetleri hususunda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas ve diğerlerinden rivâyet olunduğuna göre melekler, uçlarını omuzları arasına saldıkları beyaz birtakım sarıklar sarmışlardı. Bunu, Beyhakî, İbn Abbas'tan naklettiği gibi, el-Mehdevî de ez-Zeccâc'dan nakletmiştir. Ancak Cebrail (a.s), ez-Zübeyr İbn Avvâm'ın sarığına benzer sarı bir sarık sarmıştı. İbn İshak da böyle demiştir. er-Rabi der ki: Onların nişanları siyah beyaz renkli atlar üzerinde bulunmaları idi.(1)

Derim ki: el-Beyhakî, Süheyl b. Amr (r.a)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Ben, Bedir günü siyah beyaz renkli atlar üzerinde sema ile arz arasında nişanlı bir takım kimseler gördüm. Bunlar, hem müşriklerden adam öldürüyor, hem esir alıyorlardı. Burada Süheyl'in ayrıca "nişanlı" ifadesini kullanması, siyah beyaz renkli atların âyet-i kerimede sözü geçen nişanın kendisi olmadığını gösterir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Mücahid de der ki: Meleklerin atlarının kuyrukları ve yeleleri kesilmiş, alınlarında ve kuyruklarında renkli yünler ile sade yünden alâmetler bulunuyordu.

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre melekler, Bedir günü atlarının alın ve kuyruklarına beyaz yün ile nişan koymuşlardı. Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr ile Hişam b. Urve ve el-Kelbî de şöyle demişlerdir: Melekler, Zübeyr gibi üzerlerinde omuzları arasına uçları sarkıtılmış sarı sarıklar giyinmiş oldukları halde indiler. ez-Zübeyr'in iki oğlu Abdullah ve Urve de böyle demişlerdir. Abdullah der ki: Zübeyr (r.a)'ın sarık olarak kullandığı, sarı bir çarşaftan ibaretti.

4. Askeri Birliklerin Nişan ve İşaretleri:

Derim ki: Âyet-i kerime, kabile ve askerî birliklerin bir takım nişan ve işaretler edinmelerine delil teşkil etmektedir. Bunları, sultan (halife veya komutan) onlar için tayin ve tesbit eder. Böylelikle savaş esnasında her bir kabile ve birlik diğerlerinden ayırt edilebilir.

(1) Bu ve bundan sonraki "meleklerin nişanları"na dair rivâyetler için bk. Suyûtî, *ed-Durr*, II, 309-310.

Aynı şekilde âyet-i kerime, meleklerin bu türden atlar sırtında gelmiş oldukları dolayısıyla, ablak (siyah-beyaz renkli) atların faziletine de delildir.

Derim ki: Meleklerin bu tür atlar üzerinde gelmeleri, el-Mikdâd'ın atına benzemesi için olabilir. Çünkü onun atı da ablak idi ve orduda başka bir at da yoktu. O bakımdan melekler el-Mikdad'a ikram için ablak atlar üzerinde inmiş olabilirler. Nitekim Hz. Cebrail de ez-Zübeyr gibi sarı bir sarık sarınmış olarak inmişti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. Yün Giymek:

Âyet-i kerime yün giyinmeye de delil teşkil etmektedir. Peygamberler de salih kimseler de yün giyinmişlerdir. Ebû Dâvûd ve -lafız kendisinin olmak üzere- İbn Mâce, Ebû Burde'den, o, babasından şöyle dediğini rivâyet ederler: Babam bana dedi ki: Biz, Rasûlullah (sav) ile birlikte bulunduğumuz sırada yağmur üzerimize yağdıktan sonra yanımızda bulunmuş olsaydın, bizim koyunlar gibi koktuğumuzu görürdün.(1)

Peygamber (sav) 'da yenleri dar, yünden bir Bizans cübbesi giyinmiştir. Bunu da hadis imamları rivâyet etmişlerdir.(2)

Hz. Yunus da yün cübbe giyinmiştir. Bunu da Müslim rivâyet etmiştir.(3)

Bu hususa dair daha geniş açıklamalar, Yüce Allah'ın izniyle Nahl Sûresi'nde (16/80. âyet, 3. başlıkta) gelecektir.

6. Meleklerin Atlarının Şekli ve Mücahid'in İfadeleri:

Derim ki: Mücahid'in nakline göre, meleklerin atlarının kuyruklarının ve yelelerinin kesilmiş olma ihtimali uzaktır. Çünkü, Ebû Dâvûd'un Musannef'inde (Sünen'inde) Utbe b. Abd es-Sulemî' den, onun Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinlediği rivâyet edilmektedir: "Atların perçemlerini de yelelerini de kuyruklarını da kesmeyiniz. Çünkü atların kuyrukları, onların kendilerini koruduktan araçları, yeleleri onların ısıtıcısıdır. Hayır ise onların alınlarında düğümlenmiştir."(4) Buna göre Mücahid'in bu sözünün kabul edilebilmesi için meleklerin atlarının bu şekilde olduklarını ortaya koyan ayrıca bir nakli gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ayrıca âyet-i kerime beyaz ve sarı renginin güzelliğine de delil teşkil etmektedir. Çünkü melekler bu renkte sarıklar giyinmiş oldukları halde inmişlerdi. İbn Abbas der ki: Sarı ayakkabı giyenin ihtiyacı giderilir.

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Libâs 5; ***Tirmizî,*** Sıfatu'l-Kıyâme 38; ***İbn Mâce,*** Libâs 4; ***Müsned,*** IV, 407, 419

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 60; ***İbn Mâce,*** Libâs 4. Kimi rivâyetlerde: "Yünden bir cübbe"; kimisinde: "Şam mamulü bir cübbe" gibi nitelemelerle benzer rivâyetler: ***Buhârî,*** Libâs 10, 11, Meğâzî 81; ***Müslim,*** Tahâre 77, 79, Salât 105; ***Tirmizî,*** Libâs 39; ***Nesâî,*** Tahâre 97; ***Muvatta,*** Tahâre 41; ***Müsned,*** IV, 244, 247, 251, 254, 255.

(3) ***Müslim,*** İman 268, 269; ***İbn Mâce,*** Menâsik 4; ***Müsned,*** I, 215-216.

(4) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 41; ***Müsned,*** IV, 184.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Beyaz elbise giyiniz. Çünkü o, giyindiğiniz elbiselerin en hayırlısıdır. Ölülerinizi de beyaz renkli elbiselerle kefenleyiniz.(1) Sarıklar ise Arapların tacları ve elbiseleridir."(2)

Rükâne -ki, Peygamber (sav) ile güreşmiş, Hz. Peygamber de onun sırtını yere yıkmıştı- şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Peygamber (sav)'i şöyle buyururken dinledim: "Bizlerle müşrikler arasındaki fark başımızdaki kalelerimizin üzerine sarık sarmamızdır." Bunu Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir.(3) Buhârî der ki: Bu hadisin senedinde meçhul raviler vardır. Ve onlardan kimin kimden hadis işittiği bilinmemektedir.

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهٖ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾

126. Bunu (yardımı) **Allah size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yoksa zafer ancak Azîz ve Hakîm olan Allah'tandır.**

127. Küfre sapanların bir kısmını kessin, yahut kedere boğsun da ümitsiz olarak geri dönüp gitsinler diye.

Yüce Allah'ın: **"Bunu, Allah size sırf bir müjde olsun.. diye yaptı"** buyruğundaki zamir, gönderilen yardıma aittir. Bu ise melekler yahut yardım vaadi veya yardım göndermekten ibarettir. Buna da yüce Allah'ın: **"Yardım edecektir"** buyruğu delil teşkil etmektedir.

Zamir, nişan ve alâmete veya meleklerin indirilmesine yahut da gönderilecek meleklerin sayısını bildiren ifadelere de ait olabilir. Çünkü, beşbin kişi bir sayıyı ifade etmektedir.

"Ve kalpleriniz bununla yatışsın diye" anlamını ifade eden buyrukta, **"diye"** anlamını veren **"lâm,"** lam-ı key diye bilinir. Yani, kalplerinizin bununla yatışıp huzur bulması için o bunu böyle yaptı. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا) *Dünya göğünü de yıldızlar-*

(1) Buraya kadar: ***Ebû Dâvûd,*** Tıb 14, Libâs 13; ***Tirmizî,*** Cenâiz 18; ***İbn Mâce,*** Cenâiz 12, Libâs 5.

(2) el-Azîzî, ***es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr,*** II, 439; Şevkânî, ***el-Fevâidu'l-Mecmûa,*** 187 zayıf olduğu kaydıyla.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Libâs 21; ***Tirmizî,*** Libâs 42. Bu hadis ile ilgili olarak Tirmizî şu kaydı düşmüştür: "Bu hadis, hasen-garîptir. İsnadı pek sağlam değildir. (Râvilerinden): Ebu'l-Hasen el-Askalânî'yi de İbn Rukâne'yi de tanımıyoruz."

la süsledik ve korumak için böyle yaptık." (Fussilet, 41/12) O semâyı korumak üzere Allah bunu böyle yaratmıştır, anlamındadır.

"Yoksa zafer" yani mü'minlere yardım **"ancak Azîz ve Hakîm olan Allah'tandır."** Kâfirlerin zafere ulaşması bunun kapsamına girmez. Çünkü kâfirlerin galip gelmeleri, ancak ve ancak yardımsızlıkla ve yenilgiye uğramakla etrafı kuşatılmış kötü âkibet ve hüsranla çevrelenmiş bir mühlet vermekten ibarettir.

"Küfre sapanların bir kısmını" öldürmek suretiyle **"kessin"** buyruğuna gelince; âyetin nazmı (ifade dizilişi) şöyledir: Andolsun Allah, küfre sapanların bir kısmını kessin diye Bedir'de size yardım etmiştir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Yardım -Allah bu yolla küfre sapanların bir kısmını kessin diye- ancak Allah'tandır.

Bunun; "(يُمْدِدْكُمْ): **Size... yardım edecektir"** buyruğu ile ilgili olması da mümkündür. Yani, küfre sapanların bir kısmını kessin diye size yardım edecektir. Bundan kasıt ise, Bedir günü öldürülen müşriklerdir. Bu açıklama da el-Hasen ve başkalarından nakledilmiştir. es-Süddî de der ki: Bununla kast edilenler, Uhud günü öldürülen müşriklerdir. Bunlar onsekiz kişi idi.

"(يَكْبِتَهُمْ): **Onları kedere boğsun."** Onları üzüntüye gark etsin, demektir. (Bu kelimenin bu anlamda kullanılışına örnek olmak üzere) Rivâyete göre, Peygamber (sav) Ebu Talha'nın yanına gelmiş, oğlunun kederli, üzüntülü (mekbût) olduğunu görünce: Bu neden böyle? diye sormuş, ona devesi öldü diye cevap verilmiştir.(1)

Bu kelimenin aslı, kimi dilcilerin naklettiklerine göre, (يكبدهم) şeklindedir. bu ifade, üzüntü, keder ve öfke onların ciğerlerine isabet eder ve işler manasınadır. Burada "dâl" harfi "te"ye dönüştürülmüştür.

Nitekim, "(سَبَتَ رأسه وسبده): Başını tıraş etti" ifadesinde de "te" ile "dâl" harfi birbirine dönüştürülebilmektedir. (كبت الله العدوّ كَبْتاً) ise, Allah düşmanı püskürttü ve zelil etti, manasına gelir.

(كَبِدَه) ifadesi de ciğerine isabet ettirdi, demektir. Meselâ, keder ciğerini yaktı, yahut düşmanlık ciğerini yaktı tabirleri kullanılır. Araplar da düşmanı kastetmek üzere "ciğeri kara" tabirini kullanırlar. Şair el-A'şâ der ki:

فما أجْشَمتِ من إتْيانِ قَوْمٍ هُمُ الأعْداءُ والأكْبادُ سُودُ

"Bir topluluğa gitmek için zorlanmana gelince,
İşte asıl düşmanlar ve kara ciğerliler onlardır."

Sanki ciğerler, aşırı düşmanlıktan dolayı kavrulmuş da kararmış gibidir.

(1) İbnu'l-Eshir, *en-Nihâye*, IV, 138'de: Üzüntülü gördüğü kişinin Talha olduğu belirtilmektedir.

Ebu Miclez ise bu kelimeyi, (أو يكبتهم) şeklinde "dal" harfi ile okumuştur. **Hâib** (ümitsiz kimse); ümidi kesilmiş kimse demektir. İstediğini elde edemeyen kimse hakkında kullanılır. "Hayyâh" ise ateş yakmakla sonuçlanma yan çakış demektir.

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾
وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ ۚ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

128. Elinde emirden birşey yok. Allah ya onların tevbesini kabul eder, ya da zalim oldukları için onları azaplandırır.
129. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder; Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Peygamber'in Kavmine Bedduası:

Müslim'in Sahih'inde sabit olduğuna göre, Peygamber (sav)'ın Uhud günü ön dişi kırılmış, başı yaralanmıştı. Bunun üzerine akan kanlarını silmeye ve şöyle demeye koyulmuştu: Peygamberleri kavmini Yüce Allah'a davet edip durduğu halde, Peygamberlerinin başını yaralayan ve dişini kıran bir kavim nasıl felah bulabilir!" Bunun üzerine yüce Allah: **"Elinde emirden birşey yok"** buyruğunu indirdi.(1)

ed-Dahhâk der ki: Peygamber (sav), müşriklere beddua etmek isteyince, Yüce Allah da: **"Elinde emirden birşey yok"** buyruğunu indirdi.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber, toptan imha edilmeleri için beddua etmek üzere izin istedi. Ancak, bu âyet-i kerime nâzil olunca, onlardan bazılarının müslüman olacaklarını anladı. Nitekim, aralarında Halid b. Velid, Amr b. el-Âs, İkrime b. Ebî Cehil ve başkalarının bulunduğu pek çok kimse de onlardan iman etmiş idi.

Tirmizî'nin de rivâyetine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Peygamber (sav) dört kişiye beddua ediyordu. Şanı yüce Allah: **"Elinde emirden birşey yok"** buyruğunu indirdi. Allah onları İslâm'a hidâyet etti. (Tirmizî) der ki: Bu, hasen, ğarip, sahih bir hadistir.(2)

(1) *Müslim,* Cihâd 104; *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 10, 11; *İbn Mâce,* Fiten 23; *Müsned,* III, 99, 178-179, 201, 206, 253, 288.
(2) *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 13.

Yüce Allah'ın: "***Ya onların tevbesini kabul eder***" anlamındaki buyruğun: "***Küfre sapanların bir kısmını kessin***" buyruğuna atfedildiği söylenmiştir. Yani, yüce Allah, ya küfre sapanların bir kısmını kessin yahut bozguna uğratmakla onları kedere boğsun yahut onların bir kısmının tevbelerini kabul etsin, ya da bir kısmını azaplandırsın, demektir. "(أو): Ya, yahut, veya" edatı, "(حتى): Tâ ki"; ve "(إلا أن) ancak... sa", anlamında olur. Nitekim şair İmruu'l-Kays bu şekilde bu edatı şöylece kullanmıştır:

.. أو نَمـوتَ فنُعـذَرا

"Yahut da (tâ ki) ölelim de mazur görülelim."

İlim adamlarımız der ki: Hz. Peygamber'in: "Peygamberlerinin başını yaralayan bir kavim nasıl iflah olabilir!" şeklindeki sözü, kendisine böyle bir şeyi yapanların hidâyete muvaffak kılınmalarını uzak gördüğünü ortaya koymakla birlikte, yüce Allah'ın: **"Elinde emirden bir şey yok"** buyruğu, onun uzak gördüğü şeyin yakın bir ihtimal olduğunu ifade etmekte, müslüman olabilecekleri umudunu aşılamaktadır. Hz. Peygamber'e bu hususta ümit verilince: "Allah'ım! Sen benim kavmime mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar" diye dua buyurmuştur.(1)

Nitekim Müslim'in Sahih'inde İbn Mes'uddan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben Rasûlullah (sav)'ı, kavmi kendisini vurduğu için yüzünden akan kanları "Rabbim, kavmime mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar" diye silen peygamberlerden bir peygamberin halini anlatırken görür gibiyim.(2)

İlim adamlarımız derler ki: İbn Mes'ud'un hadisinde anlatan kişi de, durumu nakledilen kişi de bizzat Rasûlullah (sav)'ın kendisidir. Buna delil de Hz. Peygamber'in Uhud günü ön dişi kırılıp yüzü yaralanınca, bu işin ashabına oldukça ağır gelmesi ve onların: Keşke onlara beddua etsen, demeleri üzerine, Hz. Peygamber'in: "Şüphesiz ki ben, lanet okuyan bir kişi olarak gönderilmedim. Aksine ben, bir davetçi ve bir rahmet olmak üzere gönderildim. Allah'ım! Kavmime mağfiret buyur. Çünkü onlar bilmezler" şeklinde açık ve sarih olarak gelen hadisi buna delildir.(3)

Sanki Hz. Peygambere, bu husus, Uhud'daki bu durum vukua gelmeden önce vahiy ile bildirilmiş ve bu peygamberin kimliği ona tayin edilmemiş gibidir. Bu durum kendi başına gelince, naklettiğimiz bu hadisin delili ile kastedilenin kendisi olduğu ortaya çıkmış oldu. Yine bunu, Hz. Ömer'in Hz. Peygambere söylediği şu söz de açıklamaktadır: Anam-babam sana feda olsun

(1) Bundan hemen sonra zikredeceği hadise işaret etmektedir.
(2) *Buhârî*, Enbiyâ 54, İstitâbetu'l-Murteddîn 5; *Müslim*, Cihâd 105; *İbn Mâce*, Fiten 23; *Müsned*, I, 380, 427, 432, 441, 456.
(3) *Müslim*, Birr 87.

Ey Allah'ın Rasûlü, gerçekten Nuh, kavmine: ***"Rabbim, yer yüzünde kâfirler den dönüp dolaşan bir kimse bırakma"*** (Nuh, 71/26) diyerek beddua etmiş tir. Sen de bize bu şekilde beddua edecek olursan kimse kalmamak üzere top tan helâk oluruz. Halbuki senin sırtına basıldı, yüzün kanatıldı, ön dişin kı rıldı. Bununla birlikte hayırdan başka bir şey söylemeyi kabul etmeyerek: "Rabbim, kavmime mağfiret buyur. Çünkü onlar bilmezler, dedin."[1]

Hz. Peygamber'in: "Peygamberlerinin ön dişini kıran bir topluluğa, Allah, ileri derecede gazab eder" şeklindeki ifadesinde kastedilen ise, bu işi fiilen yapan kimsedir. Biz, bu kişinin adını bu konudaki farklı görüşlerle birlikte zikretmiş bulunuyoruz. Durumun, özellikle bu işi yapana has olduğunu söylememizin sebebi ise, Uhud'da bulunanlardan bir topluluğun İslâm'a girmiş olup bunların güzel bir şekilde İslâm'a bağlanmış olmalarıdır.

2. Sabah Namazında Kunut:

Kûfeli ilim adamlarından birisi, bu âyet-i kerimenin, Peygamber (sav)'ın, sabah namazının son rekatinde rükûdan sonra yaptığı kunûtu nesh ettiğini iddia etmiş ve bu hususta İbn Ömer'den gelen hadisi de delil göstermiştir. Buna göre İbn Ömer, Peygamber (sav)'ı sabah namazının son rekatinde rükûdan başını kaldırdıktan sonra şöyle buyururken dinlemiş:

"(اللّهم ربنا ولك الحمد ثم قال ـ اللّهم ألعن فلاناً وفلاناً): Allah'ım, Rabbimiz, sonunda da hamd yalnız sanadır" dedikten sonra: "Allah'ım, filâna ve filâna lânet et" demesi üzerine, şanı yüce Allah da: **"Elinde emirden birşey yok. Allah, ya onların tevbesini kabul eder, ya da zalim oldukları için onları azaplandırır"** âyetini indirdi. Bunu, Buhârî rivâyet etmiştir.[2] Müslim de bunu, Ebû Hureyre'den daha geniş olarak rivâyet etmiştir.[3]

Ancak, bunda nesih sözkonusu değildir. Şanı yüce Allah bununla, elinde emirden birşey olmadığına dair Peygamber efendimizin dikkatini çekmekte ve onu uyarmaktadır. Gayba dair Allah'ın kendisine bildirdiğinden başkasını bilemeyeceğini, işin bütünüyle Allah'a ait olduğunu haber vermektedir. O, dilediği kimsenin tevbesini kabul eder, dilediği kimseyi de âcilen cezalandırır. İfadenin takdiri de şöyledir: Emirden elinde bir şey yok. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi, ne senin, ne onların; yalnız Allah'ındır. O, dilediğine mağfiret eder, dilediğinin de tevbesini kabul eder. Buna göre nesih diye bir şey sözkonusu değildir. Doğrusunu en iyi bilen de Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Elinde emirden bir şey yok"** buyruğu her bir işin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu açıkça ortaya koymakta, böylelikle Kaderiye'nin ve onlardan başkalarının görüşleri de reddolunmaktadır.

---

(1) Hz. Ömer'in bu sözleri Uhud Gazvesi dolayısı ile söylediğini tesbit edemedik. Ancak buna yakın ifadeleri Bedir esirlerinin durumu görüşülürken söylemişti. Meselâ bk. *Müsned*, I, 383.

(2) *Buhârî*, Meğâzî 21, Tefsir 3. sûre 9, İ'tisâm 17; *Nesâî*, Tatbîk 31; *Müsned*, II, 147.

(3) *Buhârî*, Tefsir 3. sûre 9; *Müslim*, Mesâcid 294, 295; *Dârimî*, Salât 216; *Müsned*, II, 255.

3. Sabah Namazında ve Diğer Namazlarda Kunut İle İlgili Görüşler:

İlim adamları, sabah namazında ve diğer namazlarda kunut hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Kûfeliler, sabah namazında olsun, diğer (farz) namazlarda olsun kunut yapmayı kabul etmezler. Leys, Malik'in arkadaşı olan Yahya b. Yahya el-Leysî el-Endülüsî'nin görüşü de budur, Şa'bî de bunu kabul etmez. Muvatta'da İbn Ömer'den nakledildiğine göre o, hiçbir namazda kunut yapmazdı.(1)

Nesaî'de de şu rivâyet vardır: Bize Kuteybe, Halef'ten haber verdi. O, Ebu Malik el-Eşcaî'den, o, babasından dedi ki: Ben, Peygamber (sav)'ın arkasında namaz kıldım. Kunut okumadı. Ebu Bekir'in arkasında namaz kıldım o da kunut okumadı, Ömer'in arkasında da namaz kıldım, o da kunut okumadı. Osman'ın arkasında da namaz kıldım o da kunut okumadı. Ali'nin arkasında da namaz kıldım, o da kunut okumadı. Sonra şöyle dedi: Oğulcağızım o, bir bid'attir.(2)

Bir görüşe göre de sabah namazında her zaman, diğer namazlarda ise müslümanların başına bir musibet geldiği vakit kunut okur. Bu görüşü, Şafiî ve Taberî ifade etmiştir. Bir başka görüşe göre kunut, sabah namazında müstehabtır. Bu görüş Şafiî'den rivâyet edilmiştir. el-Hasen ve Sahnûn ise kunut sünnettir, demişlerdir. Ali b. Ziyad'ın Malik'ten kunutu kasti olarak terkedenin namazı iade edeceğine dair naklettikleri rivâyet bunu gerektirmektedir. Taberî ise, kunûtu terketmenin, namazı ifsad edici olmadığına dair icma bulunduğunu nakletmektedir. el-Hasen'den nakledildiğine göre ise, kunutu terketmek, sehiv secdesi gerektirir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur. Dârakutnî ise, Said b. Abdülaziz'den, sabah namazında kunut yapmayı unutan kimse hakkında sehiv secdesi yapar, dediğini nakletmektedir.(3)

Malik ise, rükûdan önce kunut yapmayı tercih etmiştir. İshak'ın görüşü de budur. Yine Malik'ten, rükûdan sonra kunut yapacağına dair rivâyet yapılmıştır. Bu şekildeki kunut dört halifeden de rivâyet edilmiştir. Aynı zamanda bu Şafiî, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür. Ashab-ı Kiram'dan bir topluluktan ise bu hususta, namaz kılanın muhayyer olduğunu ifade ettikleri görüşü rivâyet edilmiştir. Dârakutnî de sahih bir sened ile Enes'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) dünyadan ayrılıncaya kadar sabah namazında kunut okumaya devam edip durdu.(4)

Ebû Dâvûd da *"el-Merâsîl"* adlı eserinde, Halid b. Ebi İmran'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) Mudarlılara beddua ederken, Cebrail ona gelerek: "Sus" diye işaret etti, o da sustu. Daha sonra Cebrail şöyle de-

(1) *Muvatta*, Kasru's-Salât 48
(2) *Nesâi*, Tatbik 32.
(3) *Dârakutnî*, II, 41.
(4) *Dârakutnî*, II, 41.

di: Ey Muhammed, şüphesiz ki Allah, seni, ne sövüp sayan, ne de lanet okuyan birisi olarak göndermiştir. O, seni ancak bir rahmet olmak üzere göndermiştir. Seni bir azab olasın diye göndermedi. **"Elinde emirden hiç bir şey yok. Allah, ya onların tevbelerini kabul eder yahud zalim oldukları için onları azaplandırır."** Daha sonra Cebrail Hz. Peygamber'e şu kunûtu öğreterek dedi ki:

اللّهم إنا نستعينك ونستغفرُك ونؤمنُ بك ونَخْنَع لك ونَخْلَع ونترُكُ من يكْفُرك اللّهم إياك نَعْبُد ولك نصلّي ونَسْجُدُ وإليك نسْعَى ونَحْفِدُ ونرجُو رحمتَك ونخافُ عذابَك الجِدَّ إن عذابك بالكافرين مُلْحِق

"Allah'ım, şüphesiz biz, yalnız Senden yardım dileriz. Yalnız Senden mağfiret dileriz. Sana iman eder, Sana zillet ve itaatle boyun eğeriz. Sana karşı nankörlük edenleri hal' (iktidardan alaşağı) eder, terk ederiz. Allah'ım, yalnız Sana ibadet eder, Sana namaz kılar ve secde ederiz. Sana doğru gelir, hizmetine koşarız. Rahmetini umar ve kesin azabından korkarız. Şüphesiz Senin azabın kâfirlere yetişir."(1)

يَـٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَوٰٓا أَضْعَافًا مُّضَـٰعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِىٓ أُعِدَّتْ لِلْكَـٰفِرِينَ ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾

130. Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'tan korkun ki felâh bulasınız.
131- Ve kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakınınız.
132- Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz.

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin"** buyruğundaki bu faiz yasağı, Uhud ile ilgili açıklamalar arasına gelmiş bir ara cümlesi gibidir. İbn Atiyye der ki: Ben, bu hususta rivâyet edilen herhangi bir şey bilmiyorum.

Derim ki: Mücahid dedi ki: Onlar, belli bir vadeye bir şey satarlar, vade gelince, bu ödeme vaktini daha da ertelemek üzere o bedelin miktarını artırırlardı. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin"** buyruğunu indirdi.

(1) Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, Beyrut 1408/1988, s. 118-119

Derim ki: Diğer masiyetler arasında özellikle faizi sözkonusu etmesi, şanı yüce Allah'ın: *"Eğer yapmazsanız* (faizden vazgeçmeyecek olursanız), *Allah ve Rasûlünden size savaş açılmış olduğunu biliniz"* (el-Bakara, 2/279) buyruğunda, Allah'ın savaş ilan etmiş olduğundan dolayıdır. Savaş ise, öldürülmenin habercisidir.

Sanki şöyle buyurulmuş gibidir: Eğer faizden sakınmayacak olursanız, bozguna uğrar ve öldürülürsünüz. Yüce Allah bununla, faizi terketmelerini emretmektedir. Çünkü onlar, faizli işlemler yapıyorlardı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"(أَضْعَافًا): **Kat kat"** kelimesi, hal olarak nasb edilmiştir. "(مُضَاعَفَةً): **Katlanmış olarak"** ifadesi ise, onun sıfatıdır. Bu kelime (مُضْعَفَةً) şeklinde de okunmuştur. Anlamı şudur: Arapların borçları kat kat artırdıkları o faizi yemeyin. Çünkü, faiz isteyen kişi: -Bakara Sûresi'nde de geçtiği gibi: Borcunu mu ödersin, yoksa faiz mi verirsin? derdi. **"Katlanmış olarak"** kelimesi ise, yaptıkları şekilde yıl beyıl bu borcun katlanmasının tekrarlandığına bir işaretdir. Bu pekiştirici ifade, onların yaptıkları işin ne kadar çirkin ve ne kadar şenî olduğunu göstermektedir. İşte bundan dolayı, özellikle borcun kat kat artırılma hali sözkonusu edilmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan korkun"** yani, faizden elde ettiğiniz mallar hususunda Allah'tan korkup onları yemeyin. Daha sonra onları korkutarak: **"Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakınınız"** diye buyurmaktadır. Bu tehdit, faizi helâl kabul eden kimseyedir. Faizi helal kabul eden kişi kâfir olur ve kâfir olduğuna hükmedilir. Şöyle de açıklanmıştır: Bunun anlamı, sizden imanı söküp alan ve bundan dolayı da cehenneme girmenizi gerekli kılan böyle bir işten uzak durunuz. Çünkü, kimi günahlar kişinin imanının sökülüp alınmasını gerektirir ve imansız bırakacağından korkulur. Anne-babaya kötü davranış da bunlardandır.

Bu hususta şöyle bir rivâyet de nakledilir: Alkame adındaki anne-babasına kötü davranan birisine, ölüm esnasında: La ilâhe illallah, de denilmiş, o, buna güç yetirememiş. Nihâyet annesi gelip ondan razı olmuş. Akrabalık bağlarını koparmak, faiz yemek, emanete hainlik de bu türden günahlar arasındadır. Ebû Bekr el-Verrâk, Ebu Hanife'den şöyle dediğini nakletmektedir: Kuldan imanın en çok nez' edildiği (çekilip alındığı) hal, ölüm esnasındaki haldir.

Daha sonra Ebû Bekr (el-Verrâk) der ki: İmanı söküp alan günahlara baktık, kullara zulmetmekten daha çabuk imanı söküp alan birşey göremedik.

Bu âyet-i kerimede, Cehmiyyenin kanaatini reddetmek üzere ateşin mahlûk olduğuna delil vardır. Çünkü, olmayan birşeyin hazırlanmış olduğundan söz edilmez. Daha sonra yüce Allah: **"Allah'a ve Peygambere itaat edin"** di-

ye buyurmaktadır. Yani, farzlar hususunda Allah'a, sünnetler hususunda da Peygambere itaat edin.

"Allah'a itaat edin" buyruğu ile faizin haram kılınışı hususunda ona itaat edin, **"Rasûle itaat edin"** buyruğunda da, size, bunun haram olduğuna dair tebliğinde itaat edin, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"... ki, rahmete erdirilesiniz" Allah size rahmet ihsan etsin diye. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/21. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ
أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾

133. Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği göklerle yer arası kadar olan cennete koşuşun. O, takvâ sahipleri için hazırlanmıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Cennete ve Mağfirete Koşmak:

Yüce Allah'ın: "(وسَارِعُوا): **Koşuşun"** anlamındaki buyruğunu, Nâfi' ve İbn Âmir, "vav"sız olarak: (سَارِعُوا) diye okumuşlardır. Medine ve Şamlıların Mushaflarında da böyledir. Yedi kıraat imamının geri kalanlarında ise bu kelime, "vav"lıdır.

Ebû Ali der ki: Her iki husus da yaygın ve doğrudur. Bunu, "vav"lı okuyanlar, cümleyi cümleye atfettikleri için böyle okurlar. "Vav"sız okuyanlar ise, ikinci cümlenin birinci cümle ile içiçe olması ve böylelikle de "vav" ile atfa ihtiyaç bırakmaması dolayısıyladır.

"Müsâraat: koşuşmak" eli çabuk tutmak demek olup, "müfâale" veznindedir.

Âyet-i kerimede hazfedilmiş ifadeler de vardır. Anlamı şöyledir: Mağfireti gerektiren bir iş olan itaate koşuşun.

Enes b. Malik ile Mekhûl, yüce Allah'ın: **"Rabbinizden bir mağfirete... koşuşun"** buyruğunu, ihram tekbirine (iftitah tekbirini imamla birlikte getirmeye) koşuşun demektir, diye açıklamışlardır. Ali b. Ebi Talib farzları edaya, Osman b. Affan ise ihlasa koşuşun, diye açıklamışlardır. el-Kelbî ise, faizden tevbe etmeye koşuşun diye açıklamıştır. Savaşta sebata koşuşun diye açıklandığı gibi, başka açıklamalar da yapılmıştır.

Âyet-i kerime, bütün bunları kapsayan umumî bir buyruktur. *"Öyleyse siz de hayırlarda birbirlerinizle yarışın"* (el-Bakara, 2/148) buyruğu ile aynı ma-

mayı dile getirmektedir ki, buna dair açıklamalar daha önceden (Bakara Sûresi'nde işaret eden âyet-i kerime açıklanırken) geçmiş bulunmaktadır.

2. Cennetin Azameti:

Yüce Allah'ın: **"Ve genişliği göklerle yer arası kadar olan cennete..."** buyruğu, eni, göklerle yerin eni kadar olan cennete...; takdirinde olup muzaf hazf edilmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, yalnız bir nefis gibidir"*** (Lukman, 31/28) buyruğunda olduğu gibi. Bu da yalnızca bir nefsin yaratılıp diriltilmesi gibidir, takdirindedir. Şair de şöyle demektedir:

حَسِبْتَ بُغَامَ رَاحِلَتِي عَنَاقاً وما هي وَيْبَ غَيرِكَ بالعَنَاقِ

"Sen, devenin böğürtüsünü keçi mi sandın?
Yazıklar olsun sana o keçi değildir.

Şair burada: Onun böğürtüsünü keçinin meleme sesi mi sandın? demek istemektedir.

Bu buyruğun bir benzeri de Hadîd Sûresi'nde yer alan: ***"Eni yerle göğün eni gibi olan bir cennete..."*** (el-Hadid, 57/21) anlamındaki buyruğa benzemektedir.

Bu buyruğun te'vili hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbn Abbas der ki: Nasıl ki kumaşlar yayılıp, serilip ve biri diğerine ekleniyor ise, gökler ve yer de birbirine eklenecek, bir araya getirilecektir. İşte bu, cennetin enini teşkil eder. Boyunu ise Allah'tan başkası bilemez. Cumhûrun görüşü de budur. Böyle bir açıklamaya da karşı çıkılamaz. Çünkü, Ebû Zer'in Peygamber (sav)'dan şu hadisi şerifi naklettiği bilinmektedir: "Yedi gök ile yedi yer, Kürsî'ye oranla ancak yer yüzünün geniş bir düzlüğüne bırakılmış birkaç dirhem gibidir. Kürsî de Arşa göre, ancak yer yüzünün geniş bir düzlüğünde bırakılmış bir halka gibidir."[1] İşte bunlar (yani, Kürsî ile Arş) gökler ve yerden oldukça daha büyük yaratıklardır. Şanı yüce Allah'ın kudreti ise bütün bunlardan da büyüktür.

el-Kelbî der ki: Cennetler dört tanedir: Adn cenneti, Me'vâ cenneti, Firdevs cenneti ve Naîm cenneti. Bunların herbirisinin eni, bir birine eklenecek olursa göğün ve yerin eni kadardır. İsmail es-Süddî der ki: Eğer gökler ve yerler kırılıp dökülecek ve hardal yapılacak olursa, her bir hardal tanesi karşılığında eni gökle yerin eni kadar olan bir cennet ortaya çıkar.

Sahih hadiste de şöyle denilmiştir: "Şüphesiz ki, cennet ehli arasında en düşük makamlı olan kişi, yapabileceği bütün temennilerini yaptıktan sonra, yüce Allah'ın da kendisine: Sana bütün bu dileklerin ve bir de onların on mis-

(1) İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, I, 458; Suyûtî, *ed-Durr*, II, 17.

li kadarı vardır, diyeceği kimsedir." Bu hadisi Ebu Said el-Hudrî Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş olup, bunu Müslim ve başkaları da kaydetmişlerdir.(1)

Ya'lâ b. Ebi Murre der ki: Ben, Heraklius'un Peygamberе gönderdiği elçisi olan et-Tenûhî ile kocamış bir yaşlı iken Humus şehrinde karşılaştım. Şöyle dedi: Rasûlullah (sav)'ın huzuruna Heraklius'un mektubunu götürdüm. Solunda duran bir adama bu mektup sahifesini uzattı. Ben: Bu mektubu okuyacak adamınız hanginizdir? deyince onlar: Muaviye'dir, dediler. Bir de baktım ki, benim adamımın (Heraklius'un) mektubunda şunlar yazılıdır: Sen, bana beni eni gökler ve yer kadar olan bir cennete davet ettiğin bir mektup yazdın. Peki ateş nerede? Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sübhanallah. Peki, gündüz geldiği vakit gece nerede?"(2)

İşte bu delile benzer bir delili, Hz. Ömer de yahudilere karşı getirmiştir. Onlar, Hz. Ömer'e sizin: **"Genişliği göklerle yer arası kadar olan bir cennet"** şeklindeki sözünüze göre cehennem nerede kalıyor? (Hz. Ömer onlara benzer cevabı verince, bu sefer ona): Sen Tevrat'ta bulunana benzer bir cevap verdin, dediler.(3)

Şanı yüce Allah, eni söz konusu etmek suretiyle boyuna dikkat çekmektedir. Çünkü boy, çoğunlukla en ve genişlikten daha fazla olur. Eğer boy sözkonusu edilecek olursa, bu enin genişliği miktarına delâlet etmez.

ez-Zührî der ki: Şanı yüce Allah sadece genişliğini nitelendirmektedir. Boyunu ise Allah'tan başka hiçbir kimse bilmez. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"Astarları kalın ipekten yaygılara dayanmış haldedirler"* (er-Rahmân, 55/54). Şanı yüce Allah astarı, bilinen en güzel süs kumaşı ile nitelendirmektedir. Çünkü bilindiği gibi elbiselerin yüzleri her zaman için astarlardan daha güzel ve daha sağlam olur.

Araplar da: "(عريضة ، وفلاة عريضة): Enli ülke ve enli düzlük" derken, geniş ülke ve geniş düzlük demek isterler. Şair de der ki:

كَـأنَّ بِـلادَ الله وهْيَ عَـرِيضَـةٌ على الخائف المطلوب كِفَّةُ حَابِل

"Genişliğine rağmen Allah'ın ülkesi,
Takib edilen ve korkan kimse için adeta bir avcının kemendi gibidir."

Kimisi de şöyle demiştir: Burada ifade, Arapların istiâreli kullanımlarına uygun kullanılmıştır. Cennet, alabildiğine geniş ve enli, uçsuz bucaksız olduğundan dolayı bunun, gökler ve yerin eni zikredilerek anlatılması güzel düşmüştür. Nitekim bir kimseye: Bu bir denizdir, denildiği gibi, büyük bir can-

(1) *Buhârî,* Ezân 129, Rikaak 52, Tevhîd 24; *Müslim,* İman 299; *Müsned,* II, 276, 293-294, 534, III, 27.
(2) *Müsned,* III, 441.
(3) Suyûtî, *ed-Durr,* II, 315.

li varlığa da: Bu bir dağdır, denilebilir. Âyet-i kerime eni sınırlamak kastıyla zikredilmiş değildir. Yüce Allah bununla, gözümüzle gördüğümüz en geniş şeyden daha geniş olduğunu atlatmak istemektedir.

Genel olarak ilim adamları, cennetin mahlûk ve halen mevcut olduğu kanaatindedir. Çünkü yüce Allah'ın: **"O, takvâ sahipleri için hazırlanmıştır"** buyruğu bunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu, Buhârî ile Müslim'de ve diğer hadis kitaplarında yer alan İsrâ hadisi ile diğer hadislerin açık nass ile ifade ettiği bir gerçektir. Mu'tezile ise, cennet ile cehennemin halihazırda yaratılmamış olduğu görüşündedirler. Onlara göre yüce Allah, gökleri ve yeri katlayıp dürdükten sonra dilediği yerde cennet ve cehennemi yaratacaktır. Çünkü bunlar, mükâfat ve ceza ile amellerin karşılıklarının görüleceği birer yurttur. Dolayısıyle bu ikisi de amellerin karşılığının verileceği bir zamanda ve tekliften sonra yaratılacaklardır. Tâ ki, teklif yurdu ile amellerin karşılığının verileceği yurtlar, âhirette bir arada bulunmadığı gibi, dünyada da bu iki yurt bir arada bulunmasın.

İbn Fûrek der ki: Kıyamet gününde cennet artırılıp büyütülür. İbn Atiyye der ki: Bu ifadede cennet henüz yaratılmamış diyen Münzir b. Said ve diğerlerinin delil diye tutunacakları bir taraf vardır. Yine İbn Atiyye der ki: İbn Fûrek'in: "Ona ilave edilir, arttırılır" şeklindeki ifadesi halen mevcut olan bir şeye işarettir. Şu kadar var ki, bu yapılacak ilave hususundaki kanaatini haklı gösterecek ve kesinleştirecek bir dayanağa ihtiyacı vardır.

Derim ki: İbn Atiyye -Allah ondan razı olsun- bu sözlerinde doğruyu söylemiştir. Eğer, yedi gök ile yedi arz Kürsî'ye nisbetle yerin geniş bir düzlüğüne bırakılmış bir kaç dirhem gibi ise, Kürsî de Arş'a nisbetle geniş bir yer düzlüğünde bırakılmış bir halka gibi ise, şu anda cennet, âhiretteki şekli üzeredir. Ve eni göklerle yerin eni gibidir. Zira Arş, Müslim'in Sahih'inde de varid olduğu üzere[1] cennetin tavanıdır. Bilindiği gibi tavan, hem altındakileri ihtiva eder, hem de onlardan da fazladır. Bütün yaratıklar Arş'a nisbetle bir halkayı andırdığına göre, onun enini ve boyunu kudreti sonsuz, egemenlik alanının genişliği nihâyetsiz ve O'nun yaratıcısı Allah'tan başka kim takdir edebilir ki! O, her şeyden yüce ve her türlü eksiklikten münezzeh olandır.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ
عَنِ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

(1) Arş'ın cennetlerin en yükseği olan Firdevs'in üstünde (tavan gibi) olduğunu belirten hadisler için bk. ***Buhârî***, Tevhîd 22, Cihâd 4; ***Ebû Dâvûd***, Sünne 18; ***Tirmizî***, Sıfatu'l-Cenne 4; ***İbn Mâce***, Zühd 39; ***Müsned***, II, 335.

134. Onlar ki bollukta ve darlıkta infak ederler, öfkelerini yenerler, insanları bağışlarlar. Allah iyilik edenleri sever.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. İnfak Edenler:

Yüce Allah'ın: **"Onlar ki ... infak ederler"** buyruğunda dile getirilen bu husus, kendileri için cennetin hazırlanmış olduğu takvâ sahiplerinin niteliklerindendir. Âyetin zahirinden, yapılması teşvik olunan şeyleri yapmaktan ötürü övgü ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.

"Bollukta" yani, kolay zamanlarda **"ve darlıkta"** zor zamanlarda **"infak ederler."** Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Kelbî ve Mukatil yapmıştır.

Ubeyd b. Umeyr ile ed-Dahhâk da şöyle demektedir: Serrâ ve Darrâ, bolluk ve darlık zamanları demektir. Sağlık ve hastalık halleri diye de açıklanmıştır. Serrâ hayatta iken, Darrâ ise ölümden sonra vasiyyet etmek suretiyle infak etmek, diye de açıklanmıştır.

Serrâ'nın düğün ve ziyafetler, Darrâ'nın da musibet ve matemler zamanındaki infaka işaret olduğu söylendiği gibi, Serrâ'nın sizi sevindiren harcama -çocuklara ve yakınlara harcama gibi-, Darrâ'nın ise düşmanlara (karşı) yapılan harcamalar olduğu da söylenmiştir. Serrâ'nın kişinin ziyafet verdiği ve hediye olarak bağışladığı şeyler, Darrâ'nın ise kişinin darlıktaki kimselere harcayıp onlara verdiği sadakalar olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Âyet-i kerime, bütün hayırlı infakları kapsamaktadır.

Daha sonra yüce Allah: **"Öfkelerini yenerler"** diye buyurmaktadır ki, bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

2. Öfkenin Yenilmesi:

Öfkenin yenilmesi, onun tekrar içe döndürülmesi demektir. (كظم غيظه) tabiri, kişinin öfkesini yutup ses çıkarmaması, düşmanına bunun gereğini yapabilecek gücü bulmakla birlikte, öfkesini açığa vurmaması demektir. Su kabını doldurup ağzını kapatmayı anlatmak üzere; (كظمت السِّقاء) denilir. Suyun aktığı yerin kendisiyle kapatıldığı şeye de; (الكِظامة) denilir. Kırba ve tulumun ağzının kendisi ile kapatıldığı, köseleden ince uzun kesilmiş bağa; (الكِظام) denilmesi de buradan gelmektedir. (كظم البعير جِرّته) ise, geviş getiren devenin ağzındakini tekrar karnına geri göndermesi halini anlatmak için kullanılır. Gevişini ağzına çıkarmadan önce içinde tutmasına da (كظم) denildiği de olur. Bu açıklamaları ez-Zeccâc nakletmiştir. O bakımdan, deve ve dişi deve ağızlarına gevişi getirmedikleri zaman da bu fiil kullanılır. Çobanın şu beyiti de bu kabildendir:

فـانـفـضـنَ بـعـد كُـظـومِهِنّ بِجِـرَّةٍ من ذي الأبـارِق إذ رَعَيْـن حَقِيـلا

"Hakîl (denilen yerde veya bitkiyi) otladıkları yer olan Zulebârik'ten Gevişlerini içlerinde saklı tuttuktan sonra yayıldılar."

Şöyle de denilmiştir: Bu hayvanlar, korkup yoruldukları vakitlerde geviş getirmeyip içlerinde tutarlar. Bahileli A'şâ da, hızlı bir şekilde deve kesen bir adamı ve kendisinden korkan develeri vasfetmek üzere şöyle demiştir:

قـد تكـظِم البُـزْلَ منـه حين تُبصِـره حتى تقـطّع في أجـوافهـا الجِـرَزُ

"Olgunlaşmış develer dahi onu gördüğü vakit, gevişlerini içlerinde yutarlar bazan
O kadar ki, o gevişleri içlerinde paramparça olur."

Gam ve kederle dolu bir kişiye; (رجل كظيم ومكظوم) denmesi de buradan gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de başka yerlerde (bu kelime) şöylece kullanılmıştır:

"(وَٱبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ): ***Ve kederinden gözüne ak düştü. Artık O,*** (kederini) ***bütünüyle yutmakta idi"*** (Yûsuf, 12/84); "(ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَـظِيمٌ): ***Yüzü kapkara kesilir ve kendisi pek öfkelenir"*** (en-Nahl, 16/58);

"(إِذْ نَـادَى وَهُوَ مَكْـظُومٌ): ***Hani o kederli olduğu halde duâ etmişti"*** (el-Kalem, 68/48).

Gayz, gazabın aslını teşkil eder. Çoğunlukla bunlar bir arada bulunurlar. Fakat aralarında bir fark vardır. Çünkü, gayz'ın etkisi organlar üzerinde görülmez. **Gazab** ise böyle değildir. Herhangi bir fiil ile birlikte onun etkisi mutlaka organlar üzerinde ortaya çıkar. İşte bundan dolayı gazab, şanı yüce Allah'a izafe edilmiştir. Zira gazab, şanı yüce Allah'ın kendilerine gazab olunanlara fiillerinden ibarettir. Bazıları da gayz'ı gazab ile tefsir etmişlerdir ki, pek iyi bir açıklama değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. İnsanları Affetmek:

Yüce Allah'ın: **"İnsanları bağışlarlar"** buyruğunda geçen insanları affetmek (bağışlamak), -insanın hakkının bulunduğu ve affetmesinin caiz olduğu hallerde- çeşitli hayır türlerinden daha üstündür. Her hangi bir cezayı haketmekle birlikte bu ceza kendisine verilmeyen her kişi affedilmiş demektir.

"İnsanlar" buyruğunun anlamı hakkında da farklı görüşler vardır. Ebu'l-Âliye, el-Kelbî ve ez-Zeccâc, **"insanları bağışlarlar"** buyruğu ile kölelerinin bağışlanmasının kastedildiğini söylemişlerdir. İbn Atiyye der ki: Bu bir örnek olmak üzere güzel bir şeydir. Çünkü, köleler hizmet eden insanlardır. Ve kö-

leler çokça hata ederler. Onlara da güç yetirmek kolay bir iştir. Onlara rahatlıkla ceza verilebilir. İşte bundan dolayı bu buyruğu tefsir edenler, bunu bu örnek vermişlerdir. Meymûn b. Mehrân'dan rivâyet edildiğine göre, bir gün cariyesi, içinde sıcak yemek bulunan bir kabı getirir. Yanında da misafirleri vardı. Bu cariye'nin ayağı birşeye takıldı ve yemeği Meymûn'un üzerine döktü. Meymûn onu vurmak isteyince cariye: Efendim sen yüce Allah'ın **"Öfkelerini yenerler"** buyruğunun gereğini yerine getir. O: Getirdim deyince, bu sefer: Ondan sonra gelen: **"İnsanları bağışlarlar"** buyruğunun gereğini yerine getir, dedi. Meymûn yine: Seni affettim deyince, bu sefer cariye: **"Allah iyilik edenleri sever"** buyruğunu okudu. Meymûn: Ben de sana iyilik ediyorum. Allah rızası için hürsün, deyiverdi. Benzeri bir olay, el-Ahnef b. Kays'dan da rivâyet edilmiştir. Zeyd b. Eslem de şöyle açıklamıştır: **"İnsanları bağışlarlar."** Onların zulümlerini ve onların kötülüklerini affederler, demektir. Bu da genel bir açıklama olup, âyetin zahirinden anlaşılan budur.

Mukatil b. Hayyân bu âyet-i kerime hakkında şunları söylemektedir: Bize ulaştığına göre, Rasûlullah (sav) bu buyruk ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki bunlar, -Allah'ın koruduğu kimseler müstesnâ- ümmetimin arasında pek azdır. Halbuki geçmiş ümmetlerde böyleleri pek çoktu."(1)

Şanı yüce Allah, böylelikle kızgınlık esnasında bağışlayan kimseleri övgü ile zikredip: ***"Ve onlar kızdıkları zaman bağışlayanlardır"*** (eş-Şûrâ, 42/37) diye buyurmaktadır. Öfkelerini yenen kimseleri de **"insanları bağışlarlar"** buyruğu ile övmektedir. Ayrıca bu hususta iyilik yapanları sevdiğini de bildirmektedir.

Öfkeyi yenmek, insanları affetmek, kızgınlık esnasında kişinin kendisine hakim olması hakkında birtakım hadis-i şerifler varid olmuştur. Şüphesiz ki bu, en büyük ibadetlerden ve nefse karşı cihad türündendir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Güçlü kuvvetli kimse, herkesin sırtını yere getiren kimse değildir. Fakat asıl güçlü ve kuvvetli kişi, kızgınlık anında kendisine hakim olandır."(2) Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Kulun, yuttukları arasında Allah uğrunda yuttuğu bir yudum öfkeden daha büyük ecri bulunan ve kul için ondan daha hayırlı olan hiçbirşey yoktur."(3) Enes'in de rivâyetine göre bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü, herşeyden en çetin olan şey nedir? diye sorunca, Hz. Peygamber: "Allah'ın gazabıdır" diye buyurmuş; adam: Peki Allah'ın gazabından koruyan nedir? diye sorunca, Hz. Peygamber ona: "Kızma!" diye emir vermiştir.(4)

(1) Kaynağını tesbit edemedik.

(2) *Buhârî,* Edeb 76; *Müslim,* Birr 107; *Muvatta,* Husnü'l-Huluk 12; *Müsned,* II, 236, 268, 517.

(3) *İbn Mâce,* Zühd 18; *Müsned,* II, 128.

(4) Hz. Peygamber'den kendisine tavsiyede bulunmasını isteyip de ona: "Kızma!" diye emir verdiği hadisler için bk. *Buhârî,* Edeb 76; *Tirmizî,* Birr 73; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 69-70.

el Ber'î der ki:

"Öfkelendiğin zaman vakur ol ve yut öfkeni
Ne söylediğini basiretle görür ve işitirsin
Kendisi sebebiyle yüce İlâhımızın senden razı olup seni yükseltecek olan
Bir anlık sabra kendini mecbur etmen, şeref olarak sana yeter."

Urve b. ez-Zübeyr de affetmek hakkında şöyle demiştir:

"Şan ve şerefe ulaşamaz bazı topluluklar, üstün şerefli olsalar dahi
Kendileri zelil kılınmadıkça bir takım kimselere karşı aziz olsalar dahi
Ve onlara hakaret edilmedikçe renklerin parıldar olduğunu görürsün
Ancak onların bu affedişleri zilletten dolayı bir affetmek değil ikramdan dolayı bir affetmek olmalıdır."

Ebû Dâvûd ile Ebû İsa et-Tirmizî'nin, Sehl b. Muâz b. Enes el-Cühenî'den, onun babasından rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim gereğini yerine getirebilecek gücü bulmakla birlikte bir öfkeyi yutacak olursa, Kıyamet günü Allah herkesin gözü önünde onu çağırır ve dilediği hurilerden seçmekte muhayyer bırakır." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, ğarip bir hadistir.(1)

Enes b. Malik de Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Kıyamet günü olunca, bir münadi şöyle seslenir: Ecrini vermek Allah'a ait olan kimseler cennete girsin. Şöyle denilir: Ecrini vermek Allah'a ait olan kimlerdir? Bu sefer, insanları affedenler kalkarlar ve hesapsız olarak cennete giderler." Bunu da el-Maverdî zikretmektedir.(2)

İbnü'l-Mubârek der ki: Ben, Mansur'un yanında oturuyordum. Bir adamın öldürülmesini emretti. Ey mü'minlerin emiri dedim. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü oldu mu, bir münadi aziz ve celil olan Allah'ın huzurunda şöylece seslenir: Her kimin Allah nezdinde karşılığını alacağı bir lütuf ve ikramı varsa, haydi öne çıksın. Bu sefer bir günahı affedenden başka kimse öne çıkmaz." Bunun üzerine serbest bırakılmasını emretti.

4. Allah, İyilik Edenleri Sever:

Yüce Allah'ın: **"Allah iyilik edenleri sever"** buyruğu; Allah onların iyiliklerine karşılık onları mükâfatlandırır, demektir. Serî es-Sekatî der ki: İhsan (iyilik) imkân vaktinde iyilik yapmandır. Çünkü her zaman ihsan yapmak imkânını bulamazsın. Şair de şöyle demiştir:

(1) *Ebû Dâvûd*, Edeb 3; *Tirmizî*, Birr 74; *İbn Mâce*, Zühd 18.
(2) Ebû Nuaym, *Hilye*, Dâru'l-Fikr baskısı, III. 139. (Kurtubî, Beyrut 1415/1995 Daru'l-Fikr baskısı, IV. 197-198 dipnot: 5. senedinin gevşek olduğu kaydıyla).

"Gücün yettiği vakit bir hayır işlemekte çabuk tut elini
Çünkü sen her zaman güç yetirebilecek değilsin."

Ebu'l-Abbas el-Cummânî de şu beyitlerinde ne güzel söylemiştir:

"Her vakit ve her zamanda mümkün olmaz
İyilik yapabilme fırsatları doğmaz
Böyle bir fırsat ve imkân doğdu mu, çabuk tut elini, koş iyiliğe
Bir gün imkân bulamayacaksın korkusuyla."

Bakara Sûresi'nde (2/58. âyet, 9. başlıkta) muhsin ve ihsan'a dair açıklamalar geçmiş bulunduğundan bunları tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا
لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾

135. Ve onlar ki, çirkin bir iş yaptıklarında yahut kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı anarlar ve hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar ki? Ve onlar, yaptıklarında bile bile ısrar da etmezler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah: **"Ve onlar ki, çirkin bir iş yaptıklarında yahut kendilerine zulmettiklerinde..."** buyruğuyla bir önceki âyette sözü eden kesimden daha aşağıda bir başka kesimi sözkonusu etmekte ve rahmet ve lütfuyla bunları da onlara katmaktadır. Burada sözü edilenler, tevbe eden kimselerdir.

İbn Abbas, Atâ yoluyla gelen rivâyetinde şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime -Ebû Mukbil künyeli- hurmacı Nebhân hakkında nâzil olmuştur. Ona, güzelce bir kadın gelmiş, o kadına hurma satmıştı. Kadını alıp kucaklamış, öpmüştü. Fakat yaptığına pişman olup, Peygamber (sav)'ın huzuruna gitmiş, durumu ona anlatınca, bu âyet-i kerime nâzil olmuştu.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî de Müsned'inde, Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Bana Ebu Bekir anlattı. -Ki, Ebu Bekir doğru söylemiştir- Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bir kul, bir günah işledikten sonra, abdest alır, iki rekat namaz kılar, sonra da Allah'tan mağfiret dileyecek olursa,

mutlaka Allah ona mağfiret buyurur. Daha sonra şu: **"Ve onlar ki, çirkin bir iş yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı anarlar ve hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler"** âyeti ile diğer âyeti yani ***"Kim bir kötülük yapar yahut kendisine zulmeder de..."*** (en-Nisâ, 4/110) âyetini okudu. Bu hadisi Tirmizî de rivâyet etmiş ve: Hasen bir hadistir demiştir.(1)

Bu, umumî bir buyruktur. Âyet-i kerime, kimi zaman özel bir sebep dolayısıyla nâzil olur, sonra da bu işi yapanı, yahut ondan fazlasını yapanı da kapsayabilir.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime, bir gazaya gitmek üzere çıkan bir Sakifli'nin ensardan bir arkadaşını aile halkına bakmak üzere görevlendirmesi üzerine nâzil olmuştur. Ensardan bıraktığı bu kişi, bu hususta Sakifliye hanımının üzerine hücum etmek suretiyle ihanet etmişti. Kadın kendisini savunurken elini ısırmış ancak, bu yaptığına da pişman olunca, pişmanlık duyup tevbe ederek insanlardan kaçıp (dağlarda) dolaşmaya koyuldu. Sakifli kişi evine dönünce, hanımı ona arkadaşının yaptığını bildirdi. O da arkadaşını aramaya çıktı. Nihâyet adamı alıp Ebu Bekir ve Ömer'in yanına onların nezdinde bir kurtuluş bulur ümidiyle götürdü. Ebu Bekir'le Ömer, o kişiyi azarladılar. Daha sonra Peygamber (sav)'ın yanına gidip ona arkadaşının yaptığını haber vermesi üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Ancak, naklettiğimiz hadis-i şerif dolayısıyla âyetin umumî olması daha uygundur.

İbn Mes'ud'dan rivâyet edildiğine göre, ashab-ı kiram: Ey Allah'ın Rasûlü demişler, İsrailoğulları Allah katında bizden daha üstün idiler. Çünkü onlardan günah işleyen bir kimsenin bu günahı sabahleyin evinin kapısı üzerinde yazılı olduğu görülürdü. Bir rivâyette ise, o günahının keffareti evinin eşiği üzerinde yazılı bulunurdu: Burnunu kes, kulağını kopar, şu işi yap gibi. Yüce Allah da bu âyet-i kerimeyi İsrailoğullarına yapılan bu uygulamanın yerine bir bedel, bir genişlik ve bir rahmet olmak üzere indirdi. Yine rivâyet olunduğuna göre İblis, bu âyet-i kerime nâzil olunca ağlamış.

Çirkin iş (el-Fâhişe), her masiyet hakkında kullanılır. Bununla birlikte özel olarak zina hakkında çokça kullanılmıştır. O kadar ki, Cabir b. Abdullah ve es-Süddî bu âyet-i kerimedeki bu kelimeyi "zina" diye tefsir etmişlerdir.

"Yahut kendilerine zulmettiklerinde" buyruğundaki **"yahut"** anlamını veren "ev"in, "ve" anlamında olduğu söylenmiştir, maksat ise kebâirden aşağı olan küçük günahlardır.

"Allah'ı anarlar." Yani, onun cezasından korkmayı ve O'ndan hayayı hatırlarlar. ed-Dahhâk: Allah'ın huzurunda o en büyük sunuluşu hatırlarlar diye açıklamıştır.

Bunun, kendi kendilerine Allah'ın bunu kendilerinden soracağını düşü-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 26; ***Tirmizî,*** Tefsir 3, süre 14; ***İbn Mâce,*** İkametü's-Salât 193.

nürler, anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu açıklamayı el-Kelbî ve Mukatil yapmıştır. Yine Mukatil'den nakledildiğine göre: Onlar, günah işledikleri zaman dilleriyle Allah'ı hatırlarlar, demektir.

"Ve hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler." (Günahları dolayısıyla bağışlanma isterler. Bu anlamı, yahut bu lafzı ihtiva eden her bir dua istiğfardır.

Bu sûrenin baş taraflarında (3/16-17. âyetlerin tefsirinde) **seyyidü'l-istiğfâr** (istiğfâr'ın başı, en üstünü) geçmiş ve onun vaktinin seher vaktleri olduğu belirtilmiştir. İstiğfâr büyük bir iştir. Sevabı da büyüktür. O kadar ki, Tirmizî, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Her kim: (أستغفر الله الذي لا إله إلا هو الحيّ القيوم وأتوب إليه): Kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan, Hay ve Kayyûm olan Allah'tan mağfiret dilerim ve O'na tevbe ederim, diyecek olursa, o, savaştan kaçmış olsa dahi günahları bağışlanır."(1)

Mekhûl de Ebû Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet eder: Ben Rasûlullah (sav)'dan daha çok istiğfar ederek mağfiret dileyen bir kimse görmedim. Mekhûl de der ki: Ben de Ebû Hureyre'den daha çok istiğfar edip bağışlanma dileyen kimse görmedim. Mekhûl'ün kendisi de çokça istiğfar edip bağışlanma dileyen bir kimse idi.

İlim adamlarımız derler ki: Asıl istenen istiğfâr, günah üzere ısrarın düğümlerini çözen ve manası kalpte yer eden istiğfârdır. Yoksa dil ile söylenen bağışlanma dileği değildir. Diliyle "estağfirullah" demekle birlikte, kalbiyle masiyeti üzere ısrar edenin istiğfarı ise, ayrıca bir istiğfarı gerektirmektedir. Ve onun işlediği küçük günahı da büyük günahlara katılır. Hasan-ı Basrî'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bizim istiğfarımızın da ayrıca istiğfara ihtiyacı vardır. Derim ki: O, bunu kendi dönemi hakkında söylemektedir. Ya bizim bu zamanımızda alay edercesine, hafife alırcasına günahından ötürü Allah'tan bağışlanma dilediği iddiasıyla tesbihini elinde tuttuğu halde günahtan vazgeçmemek kararlılığında ve zulme abanmış haliyle insanların görüldüğü şu bizim zamanımız hakkında ne denilir! Kur'ân-ı Kerîm'de ise: ***"Allah'ın âyetlerini alaya almayın"*** (el-Bakara, 2/231) diye buyurulmaktadır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (2/67 ile 231. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

2. Günahları Bağışlayan Yalnız Allah'tır:

Yüce Allah'ın: **"Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar ki?"** buyruğu, masiyeti bağışlayıp, onun cezasını ortadan kaldıran Allah'tan başka kimse yoktur demektir.

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 26; ***Tirmizî,*** Deavât 117.

nürler, anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu açıklamayı el-Kelbî ve Mukatil yapmıştır. Yine Mukatil'den nakledildiğine göre: Onlar, günah işledikleri zaman dilleriyle Allah'ı hatırlarlar, demektir.

"Ve hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler." Günahları dolayısıyla bağışlanma isterler. Bu anlamı, yahut bu lafzı ihtiva eden her bir dua istiğfardır.

Bu sûrenin baş taraflarında (3/16-17. âyetlerin tefsirinde) seyyidü'l-istiğfâr (istiğfâr'ın başı, en üstünü) geçmiş ve onun vaktinin seher vaktileri olduğu belirtilmiştir. İstiğfâr büyük bir iştir. Sevabı da büyüktür. O kadar ki, Tirmizî, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Her kim: (أستغفر الله الذي لا إله إلا هو الحيّ القيوم وأتوب إليه): Kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan, Hay ve Kayyûm olan Allah'tan mağfiret dilerim ve O'na tevbe ederim, diyecek olursa, o, savaştan kaçmış olsa dahi günahları bağışlanır."(1)

Mekhûl de Ebû Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet eder: Ben Rasûlullah (sav)'dan daha çok istiğfar ederek mağfiret dileyen bir kimse görmedim. Mekhûl de der ki: Ben de Ebû Hureyre'den daha çok istiğfar edip bağışlanma dileyen kimse görmedim. Mekhûl'ün kendisi de çokça istiğfar edip bağışlanma dileyen bir kimse idi.

İlim adamlarımız derler ki: Asıl istenen istiğfâr, günah üzere ısrarın düğümlerini çözen ve manası kalpte yer eden istiğfârdır. Yoksa dil ile söylenen bağışlanma dileği değildir. Diliyle "estağfirullah" demekle birlikte, kalbiyle masiyeti üzere ısrar edenin istiğfarı ise, ayrıca bir istiğfarı gerektirmektedir. Ve onun işlediği küçük günahı da büyük günahlara katılır. Hasan-ı Basrî'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bizim istiğfarımızın da ayrıca istiğfara ihtiyacı vardır. Derim ki: O, bunu kendi dönemi hakkında söylemektedir. Ya bizim bu zamanımızda alay edercesine, hafife alırcasına günahından ötürü Allah'tan bağışlanma dilediği iddiasıyla tesbihini elinde tuttuğu halde günahtan vazgeçmemek kararlılığında ve zulme abanmış haliyle insanların görüldüğü şu bizim zamanımız hakkında ne denilir! Kur'ân-ı Kerîm'de ise: ***"Allah'ın âyetlerini alaya almayın"*** (el-Bakara, 2/231) diye buyurulmaktadır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (2/67 ile 231. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

2. Günahları Bağışlayan Yalnız Allah'tır:

Yüce Allah'ın: **"Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar ki?"** buyruğu, masiyeti bağışlayıp, onun cezasını ortadan kaldıran Allah'tan başka kimse yoktur demektir.

(1) *Ebû Dâvûd,* Vitr 26; *Tirmizî,* Deavât 117.

"Ve onlar, yaptıklarında bile bile ısrar da etmezler." Yani, yaptıkları (hatalar) üzere sebat etmez ve kararlı olmazlar. Mücahid der ki: Bunu devam ettirip gitmezler, demektir. Ma'bed b. Subaylı da der ki: Ali (r.a) yanında olduğu halde Osman (r.a)'ın arkasında namaz kıldım. Bize dönüp şöyle dedi: Ben abdestsiz namaz kıldım. Daha sonra gidip abdest aldı ve namaz kıldı.

"Ve onlar yaptıklarında bile bile ısrar da etmezler" buyruğunda sözü geçen *ısrar,* kalp ile bir işi yapmaya karar vermek ve onu işlemeyi terk etmemektir. (صَرَّ الدنانير): Dinarların üzerini bağladı, ifadesi de buradan gelmektedir. el-Hutay'a da atları vasfederek şöyle demektedir:

عـوابس بـالشُّعْثِ الكُمـاة إذا ٱبتغـوا عُـلالَتهـا بـالـمُحْصَـدات أصَـرَّتِ

"Yavaşlamış atların arkalarından kamçılarla gittiklerinde (koşmalarında) sebat gösteren o atların tersleri kurur,
Yapışır birbirine ve siyaha çalan bir renk alır."

Katade der ki: Israr, masiyetler üzerinde sebat göstermek demektir. Nitekim şair şöyle demektedir:

يُصِـرّ بـالليـل مـا تُـخْفِي شَـوَائِلهُ يـا ويـحَ كـلِّ مُـصِـرّ القـلبِ خَتّـار

"Dar yollarının sakladıklarını geceleyin ısrarla işler
Kalbiyle (günaha) ısrar edip aldatan her kişinin vay haline!"

Sehl b. Abdullah der ki: Cahil ölüdür. Unutkan ise uykudadır. Asi sarhoştur, günahı üzere ısrar eden helâk olmuştur. Israr etmek, sonraya ertelemektir. Sonraya ertelemek, yarın tevbe ederim demektir. Bu da nefsin bir iddiasıdır. Hem yarına kendisi malik değilken yarın nasıl tevbe edebilir?

Sehl'den başkaları da şöyle demiştir: Israr, tevbe etmemeye niyet etmektir. Eğer samimi bir şekilde tevbe etmeyi niyet edecek olursa, o ısrar eden bir kişi olmaktan çıkar.

Ancak, Sehl'in görüşü dalıa güzeldir. Peygamber (sav)'dan da: "(Günaha) ısrar ile birlikte tevbe olmaz" buyurduğu rivâyet edilmiştir.[1]

3. Kur'ân Üzerinde Tefekkürün Tevbe Etmekteki ve Günahlardan Kaçınmaktaki Rolü:

İlim adamlarımız der ki: Kişiyi tevbeye ve günahlar üzerinde ısrardan vazgeçmeye iten, aziz ve gaffâr olan Allah'ın Kitab'ı, şanı yüce Rabbimizin sözünü ettiği cennetin niteliklerine ve itaatkârlara vadettiklerine dair açıklama-

(1) el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* II, 364'de: "Israr ile işlenen (küçük günah) artık küçük günah olmaktan çıkar; istiğfâr edilirse büyük günah kalmaz (af edilir)" anlamında bir rivâyet kaydetmekte ve çeşitli kaynaklarda yer almakla birlikte; "zayıf" olduğunu bildirmektedir.

ları, cehennem azabı ile isyankârlara yaptığı tehditleri üzerinde devamlı düşünmektir. Bir kişi, bu şekilde tefekkürünü sürdürür ve Allah'tan korkması ve nimetlerini umması güç kazanıncaya kadar devam ettirirse, yüce Allah'a nimetini umarak, azabından korkarak dua eder. Allah'ın nimetlerini umup, azabından korumak ise, korku ve ümidin bir semeresidir. Kişi, bunun sayesinde Allah'ın cezasından korkar, O'nun mükâfatını umar. Doğruyu uluşmak başarısını ihsan eden ise şanı yüce Allah'tır.

Şöyle de denilmiştir: Kişiyi tevbeye ve günahlardan vazgeçmeye iten, günahların -öldürücü zehirler olmalarından ötürü- çirkinliklerine ve zararlarına Allah'ın mutluluğa iletmek istediği kimseye ilâhî bir yolla dikkatini çekmesidir.

Derim ki: Bu, sadece lafızda bir ayrılıktır. Anlam itibariyle (öncekinden) bir farklılık ihtiva etmiyor. Çünkü insan, ancak yüce Allah'ın insanın dikkatini çekip uyarması sonucunda Allah'ın vaidleri ve tehditleri üzerinde tefekkür eder. Kul, yüce Allah'ın başarı ihsan etmesi sonucunda kendi nefsine bakıp işlemiş olduğu günahlarla ve hatalarla dolup taştığını fark edip, bundan dolayı da kusurlarına pişmanlık duyarak, şanı yüce Allah'ın cezasından korkarak, geçmişte yaptıklarının benzerini terke koyulacak olursa, ancak ona: "Tevbe eden kimse" demek mümkündür. Eğer bu şekilde olmayacak olursa, artık bu, masiyet üzerinde ısrar eden ve helâk oluşun sebeplerini terketmeyen bir kimse olur. Sehl b. Abdullah der ki: Tevbe edenin alâmeti, işlemiş olduğu günahından dolayı, -Tebûk Gazası'nda geriye kalan üç kişi gibi (Bk. et-Tevbe, 9/118)- yiyecek ve içecekten kesilmesidir.

4. Allah'ın Bağışlayıcılığı:

Yüce Allah'ın: **"Ve onlar, yaptıklarında bile bile ısrar da etmezler"** buyruğu ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunun, yani onlar, günahlarını hatırlayıp onlardan tevbe ederler anlamına geldiği söylenmiştir. en-Nehhâs, bu güzel bir görüştür demektedir.

"Onlar bile bile..." buyruğunun, Benim günah işlemeyi cezalandıracağımı ısrarla bile bile... anlamına geldiği de söylenmiştir.

Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr der ki: Onlar, eğer tevbe ettikleri takdirde, Allah'ın da tevbelerini kabul edeceğini bilirler, demektir. Yine: Onlar, günahlarından dolayı mağfiret dileyecek olursa, günahlarının bağışlanacağını bilirler anlamındadır, diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre de, onlar, Benim kendilerine neleri haram kıldığımı bile bile yapmazlar. Bu açıklamayı da İbn İshâk yapmıştır. İbn Abbas, el-Hasen, Mukatil ve el-Kelbî derler ki: Onlar, günah üzerinde ısrarın zararlı, onu terk etmenin, o günahı sürdürmekten daha hayırlı olduğunu bilirler (ve bundan dolayı da günahtan vazgeçerler). el-Hasen b. el-Fadl da der ki: Onlar, günahları bağışlayan bir

Rabblerinin bulunduğunu bilirler.

Derim ki: el-Hasen b. el-Fadl bu açıklamayı, Ebu Hureyre (r.a)'ın rivâyet ettiği şu hadisten almıştır. Peygamber (sav) aziz ve celil olan Rabbinin şu buyruğunu bize aktarmıştır: "Kul, bir günah işler ve: Allah'ım günahımı mağfiret buyur derse, şanı yüce ve mübârek olan (Allah) da şöyle buyurur: Kulum bir günah işledi ve o, günahı bağışlayan ve günah dolayısıyla sorumlu tutan bir Rabbinin bulunduğunu bildi. Sonra bir daha günah işleyip de tekrar: Rabbim, bana günahımı bağışla, diyecek olursa -yine benzeri sözleri iki defa daha tekrarlayıp- sonunda şöyle buyurur: İstediğini işle, Ben sana günahını bağışladım." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.(1)

Bu buyrukta, tekrar günaha dönmek suretiyle tevbenin bozulmasından sonra yapılan tevbenin sahih oluşuna bir delil vardır. Çünkü, birinci tevbe bir itaatti. Bu ise geçip gitmiş ve sıhhatli bir şekilde gerçekleşmiştir. Kul, ikinci bir günahı işledikten sonra bir daha yeni bir tevbeye muhtaçtır. Günaha dönmek, her ne kadar onu ilk işlemekten daha çirkin ise de bu böyledir. Çünkü, günahı tekrarlamakla günaha bir de tevbesini bozmayı ilave etmiş olur. O halde tekrar tevbeye dönmek ilk tevbeden daha iyidir. Zira kul, böylelikle kerim olan ve kendisinden başka günahları bağışlayacak kimsenin bulunmadığı O yüce zatın kapısına ısrarla gitmeyi ilave etmiş olur.

Hadis-i şerifin sonunda yer alan: "Dilediğini yap" ifadesi, konuyla ilgili açıklayıcı görüşlerin birisine göre, ikram ve lütufkârlık anlamında bir emirdir. Dolayısıyla bu, yüce Allah'ın: ***"Oraya esenlikle giriniz"*** (el-Hicr, 15/46) buyruğu kabilindendir. Hadisin sonundaki ifadeler, muhatabın geçmişte işlemiş olduğu günahlarının bağışlanmış olduğunu ve şanı yüce Allah'ın izniyle de gelecekte yapacağı işlerinde de Allah tarafından korunmuş olacağını haber vermektedir. -Bu âyet-i kerimeyle bu hadis-i şerif, günahı itiraf edip günahtan dolayı Allah'tan bağışlanma dilenmenin çok büyük faydalar sağladığına delil teşkil etmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki kul, günahını itiraf edip de sonra yüce Allah'a tevbe edecek olursa, Allah da onun tevbesini kabul buyurur." Bu hadisi Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde rivâyet etmişlerdir.(2)

Bir şair de şöyle demektedir:

يستوجبُ العفوَ الفتى إذا اعترفْ بما جَنى من الذنوب واقترفْ

"Yiğit affedilme hakkını kazanır itiraf ederse
Yapıp işlediği günahlarını."

(1) *Buhârî*, Tevhîd 35; *Müslim*, Tevbe 29; *Müsned*, II, 296, 405, 492.
(2) İlk (Hz. Âişe'ye iftira) hadisinin bir bölümüdür. *Buhârî*, Tefsir 24. sûre 6, Meğâzî 34; *Müslim*, Tevbe 56; *Müsned*, VI, 196.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أقِرَّ بِذَنْبِكَ ثُمَّ اطْلُبْ تَجَاوُزَهُ إِنَّ الْجُحُودَ جُحُودَ الذَّنْبِ ذَنْبَانِ

"İtiraf et günahını, sonra affedilmesini dile
Çünkü günahı inkâr şeklindeki inkâr, iki günahtır."

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Hureyre'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer günah işlemeyecek olursanız, Allah sizi yok eder; (sizin yerinize) günah işleyip mağfiret dileyecek ve (Allah'ın da) kendilerine mağfiret edeceği bir toplum getirir."(1)

İşte *"el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerh-i Esmaillahi'l-Hüsnâ"* adlı eserimizde de açıklamış olduğumuz gibi, şanı yüce Allah'ın Ğaffâr ve Tevvâb isimlerinin anlamları budur.

5. Çeşitli Günahlardan Tevbe Şekli:

Tevbesi yapılan günahlar, ya küfür ve inkârdır yahut başka günahlardır. Kâfirin tevbesi, geçmişteki küfür ve inkârına pişmanlık duymakla birlikte iman etmesidir. Yalnızca iman etmek, tevbenin kendisi değildir.

Küfrün dışındaki günahlar ise ya yüce Allah'ın bir hakkıdır, ya ondan başkalarının bir hakkıdır. Yüce Allah'ın hakkından tevbe için günahı terketmek yeterlidir. Şu kadar var ki, bir takım günahlardan tevbe hususunda yalnızca o günahı terk etmeyi şeriat yeterli görmemiştir. Aksine, kimi günahlardan tevbeye -namaz ve oruçta olduğu gibi- ancak kaza etmeyi, kimisinde de yemin, zihar ve benzeri keffaretlerde olduğu gibi keffarette bulunmayı da ilave etmiştir.

İnsanların haklarıyla ilgili günahlardan tevbeye gelince, bu hakların sahiplerine ulaştırılması kaçınılmazdır. Eğer, bu hak sahipleri bulunamayacak olursa, onlar adına bu hakları sadaka olarak verilir. Fakirliği dolayısıyla üzerindeki haktan kurtulabilme imkânını bulamayan bir kimsenin de Allah tarafından affedilmesi umulur; O'nun lütfu zaten çok yaygındır. Çünkü O, nice nice hak ve mükellefiyetleri sahipleri adına kendisi yerine getirmiş ve nice nice günahları hasenâta dönüştürmüştür. İleride (el-Furkan, 25/70. âyetin tefsirinde) bu hususa dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

6. Günahını Hatırlamayan ve Bilmeyen Kimsenin Tevbe Etmesi:

Kişi, günahını hatırlamıyor ve bilmiyor ise, muayyen olarak o günahtan tevbe etme yükümlülüğü yoktur. Bununla birlikte bir günah işlediğini hatır-

(1) *Müslim,* Tevbe 11 (ayrıca bk. 9, 10); *Tirmizî,* Deavât 98, Sıfatu'l-Cenne 2; *Müsned,* I, 289, II, 305, V, 414

layacak olursa, ondan dolayı tevbe etmesi gerekir. Hocamız Ebu Muhammed Abdulmu'tî el-İskenderânî'nin -Allah ondan razı olsun- naklettiğine göre, pek çok kimse, imam el-Muhasibî'nin (bu hususlaki görüşlerini) yanlış yorumlamışlardır. Bunların yorumuna göre; İmam el-Muhasibî, -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- tür olarak masiyetlerden tevbe etmenin sahih olmayıp genel olarak bütün masiyetlerden pişmanlık duymanın yeterli olmayacağı, bununla birlikte kişinin, azasıyla yapmış olduğu her bir fiilden ve kalbi ile işlemiş olduğu her bir günahtan muayyen olarak tevbe etmesi kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Bunu yanlış anlayanlar, Muhasibî'nin böyle dediğini kabul ederler.

Oysa onun maksadı böyle değildir. Onun sözlerinden de bu anlaşılmaz. Aksine mükellef, eğer fiillerinin hükmünü bilecek olursa ve neyin masiyet olduğunu bilip masiyet olmayandan ayırdedebilecek olursa, bu kişinin bütün bildiği günahlarından tevbesi sahih olur. Eğer o, geçmişte yapmış olduğu fiilin bir masiyet olduğunu bilmiyor ise, ne genel olarak, ne de özel olarak o günahından dolayı tevbe etmesine imkân yoktur.

Meselâ, bir kimse faiz çeşitlerinden birisini işleyip durmakla birlikte, bunun bir faiz olduğunu bilmiyor ise, şanı yüce Allah'ın: ***"Ey iman edenler! Allah'tan korkun, faizden arta kalanı da bırakın. Eğer mü'minler iseniz. Şâyet böyle yapmazsanız Allah ve Rasûlü tarafından size karşı savaş açıldığını bilin"*** (el-Bakara, 2/278-279) buyruğunu işitince bu tehdit kendisine ağır gelir ve kendisinin faiz almaktan uzak olduğunu zanneder. Ancak şu anda faizin hakikatini öğrenip de geçmiş günleri üzerinde düşünüp değerlendirme yaptığında, daha önceki zamanlarda böyle birşeye çokça bulaştığını öğrenecek olursa, bu kimsenin şu anda bütün bu yaptıklarından pişmanlık duyması sahihtir. Bu işleri yaptığı vakitleri tayin etmek yükümlülüğü yoktur. İşte gıybet, nemîme (laf taşıyıcılık) ve buna benzer haram olduklarını bilmediği diğer bütün günahları işleyen herkesin durumu böyledir.

Kulun, bilgi sahibi olup geçmiş konuşmalarını tetkik edince, genel olarak bunların hepsinden tevbe etmesi, şanı yüce Allah'ın hakkına karşı kusurlu davranışından pişmanlık duyması ve zulmettiği kimselerden helallik dileyip de o kimselerin de genel olarak ondaki haklarını gönül hoşluğu ile helal edip haklarından vazgeçmeleri caizdir. Çünkü, böyle bir şey, meçhul olan bir malı hibeye benzer.

Şimdi kulun cimriliğine, hakkını istemeye, tutkunluğuna rağmen durumu (yani bilinmeyen bağışının kabulü) sözkonusu olduğuna göre, ya itaatte bulunup sebeplerini takdiri lûtfeden, küçüğüyle büyüğüyle masiyetleri affeden kerimler keriminin günahları bağışlaması hakkında ne denir! Yine Hocamız, -Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: İşte İmam (el-Muhasibî)'nin maksadı budur. Üzerinde dikkatle düşünenlerin sözlerinin ifade ettiği anlamın bu olduğunu görürler. Herhangi bir kimsenin yanlış olarak an-

layıp zannettiği gibi, herbir fiil, hareket ve durak için ayrı ayrı ve muayyen olarak pişmanlık duymaya gelince bu, aklen caiz olmakla birlikte şer'an vukuu sözkonusu olmayan teklif-i mâ lâ yutâk (güç yetirilemeyen şeyleri yerine getirmekle mükellef tutmak) kabilindendir. Bu yanlış anlamaya göre, tevbe edecek olanın, içki içerken kaç yudum aldığını, zina ederken kaç defa hareket ettiğini, haram bir işi işlemek için kaç adım attığını da bilmesi gerekir. Oysa hiçbir kimsenin buna gücü yetmez ve bu şekilde tafsilatlı olarak hiçbir kimsenin günahından tevbe etmesi beklenemez. İleride Nisâ Sûresi'nde ve başka yerlerde (en-Nisâ, 4/17-18; Tâ-Hâ, 23/82. âyet...) tevbenin şartları ve tevbenin hükümlerine dair daha geniş açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

7. Kişinin Kalbî Kararlarından Sorumluluk Derecesi:

Yüce Allah'ın: **"... ısrar da etmezler"** buyruğunda sünnetin kılıcı, ümmetin lisanı, Kadı Ebu Bekr b. et-Tayyib'in söylemiş olduğu; insan kalbinde yapmak üzere kararlaştırıp kendisini hazırladığı ve azmetmiş olduğu masiyetlerden sorumlu tutulur, şeklindeki görüşünün lehine açık bir belge ve kat'i bir delil vardır.

Derim ki: Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Kim orada zulme meyletmeyi ve ilhadı isterse Biz ona acıklı azapdan tattırırız"*** (el-Hac, 22/25) bir başka yerde de: ***"Sonunda*** (o bahçeleri) ***kapkara kesilivermişti"*** (el-Kalem, 68/20) buyruğu ile de bahçe sahiplerinin kararları sebebiyle fiilen onu uygulamaya koymadan cezalandırıldıkları belirtilmektedir ki, ileride buna dair açıklamalar da gelecektir. Buhârî'deki hadise göre de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelecek olurlarsa, katil de maktul de cehennemdedir." Ashâb: Ey Allah'ın Rasûlü, katili anladık. Maktul ne diye? diye sorunca, Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Çünkü o da arkadaşını öldürmeyi arzu ediyordu."(1)

Böylelikle Hz. Peygamber, cehennem azabı tehdidini arkadaşını öldürmeyi arzulamasına bağlamaktadır. Bu da bu konuda karar vermek demektir. Bizzat silahını çekmesini de hükümsüz kılmaktadır.

Bundan daha açık bir delil ise, Tirmizî'nin, Ebu Kebşe el-Elnarî'den merfu' olarak rivâyet edip, sahih olduğunu belirttiği şu hadis-i şeriftir: "Dünya dört kişiyedir. Yüce Allah, birisine bir mal ve bir ilim vermiş, o da bu hususta Rabbinden sakınır, bu yolla akrabalık bağını gözetir; malında Allah'ın hakkının bulunduğunu da bilir. Bu mevkilerin en üstündedir. Birisine de yüce Allah bir ilim vermiş fakat mal vermemiştir. Bu kimse de samimi bir niyetle der ki: Eğer malım olsaydı filan kişinin amel ettiği gibi ben de malımda amel

(1) *Buhârî*, Diyât 2; *Müslim*, Fiten 14; *Nesâî*, Tahrimu'd-Dem 29; *İbn Mâce*, Fiten 11.

edecektir. Bu da niyeti ile (ecir alır) ve her ikisinin de ecri birbirine eşittir. Bir kimseye de yüce Allah mal vermekle birlikte ilim vermemiş olur. Bu da bilgisizce malını gelişi güzel kullanır. Malı hususunda Rabbinden korkmaz, onunla akrabalık bağını gözetmez, Allah'ın o malında bir hakkının bulunduğunu bilmez. Bu ise, mevkilerin en kötüsündedir. Bir kişiye de Allah mal da vermemiş, ilim de vermemiş olur. Bu kişi de: Eğer benim bir malım bulunmuş olsaydı, filan kişinin o malına yaptığı uygulamanın bir benzerini yapardım der. İşte bu kişi de niyetinin karşılığını alır. Bunun da, ötekinin de vebali eşittir."(1)

İşte Kadı (Ebu Bekir b. et Tayyib)'in kabul etmiş olduğu bu görüş, genel olarak selefin ve fukahâ, muhaddis ve kelâmcılardan ilim ehlinin benimsemiş olduğu görüştür. İnsanın yapmayı tasarladığı bir şeyden dolayı - bu konuda karar verip kendisini buna hazırlamış olsa dahi- bundan dolayı sorumlu tutulmayacaktır diye iddia eden muhalif kanaatlere de itibar edilmez.

Bu muhalif kanaati savunanların, Hz. Peygamber'in: "Her kim bir günah işlemek isteyip de onu işlemeyecek olursa, o aleyhine yazılmaz. Eğer onu işleyecek olursa, onun için tek bir günah olarak yazılır"(2) buyruğunda da bu muhalif kanaatin lehine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü "onu yapmayacak olursa" buyruğunun anlamı, zikrettiğimiz buyrukların delâleti ile onu işlemeyi kararlaştırmazsa anlamındadır. "Eğer onu işlerse" ifadesinin anlamı ise, yaptığımız açıklamaların da ifade ettiği üzere onu fiilen açığa çıkartır veya işlemeye azmederse anlamındadır. Başarımız Allah'tandır.

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا ۗ وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

136. İşte onların mükâfatı, Rablerinden bir mağfiret ve altından ırmaklar akan cennetlerdir. Orada ebedî kalacaklardır. İş yapanların mükâfatı ne de güzeldir!

Şanı yüce Allah, lütuf ve keremi ile samimi ve ihlâslı olarak tevbe edip, günahı üzerinde ısrar etmeyen kimselere günahlarını bağışlayacağını, ifade buyurmaktadır. Bu buyruğun, Uhud olayı ile ilişkili olması da mümkündür. Yani, her kim kaçar, sonra da tevbe edip de bu husus üzerinde ısrar etmeyecek olursa, Allah, ona mağfiret edecektir demek olur.

(1) *Tirmizi*, Zühd 17.

(2) *Buhârî*, Rikaak 31; *Müslim*, İman 206, 207, 259; *Dârimî*, Rikaak 70; *Müsned*, I, 227, 279, 310, 361, II, 234, III, 149. Aynı manada nisbeten farklı lafızlarla: *Müslim*, İman 203-205; *Tirmizi*, Tefsir 6. sûre 10.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

137. Sizden önce sünnetler gelip geçti. Onun için yer yüzünde gezin de yalanlayanların âkibetinin nasıl olduğunu görün!

Bu buyruk, şanı yüce Allah tarafından mü'minlere bir tesellidir.

Sünnetler (sünen) kelimesi, "sünnet"in çoğulu olup, dosdoğru yol demektir. "Filan kişi sünnet üzeredir" sözü, o kimse, yanlış herhangi bir hevâya meyletmeksizin dosdoğru yol üzeredir, demektir. el-Hüzlî der ki:

فـلا تَجْزَعَن مِنْ سُنَّـة أنت سِـرْتَهـا فـأوّلُ راضٍ سُنَّـةً مَـن يَـسِـيـرهـا

"İzlemiş olduğun bir sünnetten dolayı çekinme!
Çünkü bir sünneti ilk beğenen kişi, onu izleyendir."

Sünnet, aynı şekilde kendisine tabi olunan ve uyulan imam, önder kişi de demektir. Meselâ bir kimse, hayır veya şer türünden olsun, bir iş yapıp da o işte ona uyulacak olursa: "(سنّ فلانٌ سنة حسنة وسيئة): Filan kişi iyi ve kötü bir sünnet ortaya koydu" denilir. Şair Lebid der ki:

مِن مَعشَرٍ سَنَّت لهم آباؤهم ولكلِّ قومٍ سنّةٌ وإمامُها

"Öyle bir aşiretten(im) ki, ataları onlar için bir sünnet belirlemiştir.
Zaten her bir kavmin bir sünneti ve bir imamı vardır."

Sünnet, aynı zamanda ümmet, sünen ise ümmetler anlamındadır. Bu açıklama el-Mufaddal'dan nakledilmiştir. Ayrıca el-Mufaddal, şu beyiti nakletmektedir:

مـا عَـايَن النـاسُ من فَضْـلٍ كفضلِهم ولا رَأوا مِثْلهم في سـالِفِ السُّـنـنِ

"İnsanlar, onların fazileti gibi bir fazileti görmediler.
Ve geçmiş sünnetler (ümmetler) arasında da onlar gibisini görmediler."

ez-Zeccâc der ki: (Âyet-i kerimede geçen) **"sünnetler"** in anlamı, sünnetlerin sahipleri şeklinde olup, muzaf hazfedilmiştir.

Ebû Zeyd de bunun, misaller ve örnekler anlamına geldiğini, Ata ise şeriatler manasında olduğunu söylemiştir.

Mücâhid de der ki: **"Sizden önce sünnetler gelip geçti"** buyruğu ile sizden önce Âd ve Semûd gibi peygamberlerini yalanlayan kimselerin helâk edilmesi kastedilmektedir.

Âkibet ise, işin nihâyeti ve sonu demektir. Buradaki âkibet ile Uhud günü kastedilmektedir. Yani şöyle buyurmaktadır: Ben, Peygamber (sav)'ın ve mü'minlerin zafere kavuşması, onların düşmanları olan kâfirlerin de helâk edilmesi için belirlemiş olduğum va'de gelinceye kadar onlara mühlet veriyorum, onlara zaman tanıyorum ve onları derece derece azaba yaklaştırıyorum.

هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

138. Bu, insanlar için bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür.

Burada maksat, el-Hasen ve başkalarından nakledildiğine göre Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bir diğer görüşe göre bununla, yüce Allah'ın: *"Sizden önce ümmetler gelip geçti"* buyuruğuna işaret edilmektedir.

"Mev'iza" ise, vaaz ve öğüt demek olup buna dair açıklamalar önceden (el-Bakara, 2/66. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

139. Gevşemeyin, üzülmeyin. Gerçekten inanmışsanız mutlaka siz en üstünsünüz.

Şanı yüce Allah, Uhud günü, aralarından öldürülen ve yaralananlar dolayısıyla onlara taziyede bulunmakta, teselli etmekte; düşmanlarıyla savaşa teşvik edip, acze düşüp güç ve kuvvetlerini de yitirmelerini yasaklayarak: **"Gevşemeyin"** diye buyurmaktadır.

Yani, ey Muhammed'in ashabı! Başınıza gelen bu musibetler dolayısıyla düşmanlarınıza karşı cihad etmek hususunda zaaf göstermeyin, korkaklığa kapılmayın. Ne onların üstünlükleri dolayısıyla, ne de başınıza gelen musibet ve bozguna uğramanız dolayısıyla da **"üzülmeyin."** Eğer siz, Benim va'dimin doğruluğuna **"gerçekten inanmışsanız, mutlaka siz en üstünsünüz."** Sonunda güzel âkibet, zafer ve yardımım sizin olacaktır. "(إن): ... **sanız,"** şart edatının (sebeplilik bildiren: إذ) anlamında olduğu da söylenmiştir. (Yani: Siz, en üstünsünüz, çünkü siz inanmışsınız, anlamındadır).

İbn Abbas der ki: Uhud günü Rasûlullah (sav)'ın ashabı bozguna uğradı. Onlar bu halde iken, Halid b. el-Velid, müşriklerden bir grup atlı ile birlikte dağdan dolanıp üzerlerine baskın yapmak arzusu ile geldi. Peygamber (sav)'da şöyle buyurdu: "Allah'ım, bunlar bizim üzerimize çıkmamalıdır! Allah'ım, bizim gücümüz ancak Sendendir. Allah'ım, bu beldede bu topluluktan başka Sana ibadet eden yoktur" diye buyurdu. Bunun üzerine yüce Allah'da bu âyet-i kerimeleri indirdi. Müslümanlardan bir grup okçu da yerlerinden kalkıp dağa tırmandılar ve bozguna uğratıncaya kadar müşriklerin atlılarına ok attılar. İşte yüce Allah'ın: **"Siz en üstünsünüz"** buyruğunda kastedilen de budur. Yani, Uhud'daki yenilgiden sonra, düşmanlarına karşı galip gelenler sizlersiniz, demektir.

Artık bundan sonra müslümanlar, ne kadar asker ve ordu sevk edip çıkardılarsa, Rasûlullah (sav) döneminde karşılaştıkları her orduya karşı mutlaka zafer kazandılar. Rasûlullah (sav)'dan sonra, ashabı kiramdan bir kişinin dahi bulunduğu her bir orduda da yine onlar muzeffer oluyorlardı. İşte bütün şu beldeler de Rasûlullah (sav)'ın ashabı döneminde fethedilmiştir. Onların dünyadan ayrılmalarından sonra ise, o dönemde onların fethettikleri şekilde herhangi bir belde fethedilmiş değildir.

Bu âyet-i kerimede bu ümmetin fazilet ve üstünlüğü de açıklanmaktadır. Çünkü, yüce Allah onlara, Peygamberlerine hitap ettiği şekilde hitap etmiştir. Zira, yüce Allah Hz. Mûsâ'ya: ***"Şüphesiz ki, en üstün olan sensin, sen!"*** (Tâ-Hâ, 20/68) diye buyururken, bu ümmete de: **"Siz en üstünsünüz"** diye hitap etmiştir. Burdaki **"en üstün"** anlamındaki lafız ise, şanı yüce Allah'ın, "el-Âlâ: en yüce, en üstün" isminden müştaktır. Ve Yüce Allah mü'minlere: **"En üstün olanlar sizlersiniz"** diye hitap etmektedir.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ ۚ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ
نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ ۚ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ ۗ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾

140. Eğer size bir yara dokunduysa, şüphesiz ki o kavme de onun gibi bir yara dokunmuştur. İşte bu günleri Biz, insanlar arasında döndürür dururuz. Bu, Allah'ın iman edenleri belirtmesi, içinizden şahidler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.

Yüce Allah'ın: **"Eğer size bir yara dokunduysa"** buyruğundaki (القرح); yara demektir. el-Kisaî ile el-Ahfeş'den nakledildiğine göre bu kelimenin, "kaf" harfinin üstün ile ötre okunması iki ayrı söyleyiştir. el-Ferrâ ise şöyle der: "Kaf" harfi üstün okunursa yara, ötreli okunursa o yaranın acısı anlamına gelir.

Buyruğun anlamı şudur: Eğer Uhud günü size bir yara dokunduysa, şüphesiz o kavme de Bedir günü onun gibi bir yara dokunmuştur.

Muhammed b. es-Semeyka' ise, bu kelimeyi mastar olarak "kaf" ve "ra" harfini üstün okumuştur.

"O günleri Biz insanlar arasında döndürür dururuz." Bunun savaş hakkında olduğu söylenmiştir.

Savaş, yüce Allah'ın dinini muzaffer kılması için, kimi zaman mü'minler lehine zaferle sonuçlanır, mü'minler isyan edecek olurlarsa, onları belâlarla denemek ve günahlardan da temizlemek maksadıyla da, kimi zaman da kâfirler lehine sonuçlanır. Şâyet isyanları sözkonusu olmazsa, şüphesiz Allah'ın hizbi (Allah'ın taraftarları) galip gelenler olurlar.

"İnsanlar arasında döndürür dururuz" buyruğunun, sevinç, keder, sağlık, hastalık, zenginlik, fakirlik gibi şeyleri döndürür dururuz anlamına geldiği de söylenmiştir.

Döndürüp durmak anlamındaki (الدُّولَةُ); geri gittikten sonra tekrar dönmek, gelmek demektir. Şair der ki:

فيومٌ لنا ويومٌ علينا ويومٌ نُسَاءُ ويَوْمٌ نُسَرُّ

"Bir gün lehimize, bir gün de aleyhimizde
Ve bir gün üzülürüz, seviniriz bir gün de."

Yüce Allah'ın: **"Bu, Allah'ın iman edenleri belirtmesi... içindir"** buyruğu şu demektir: Günlerin bu şekilde dördürülüp durulması, mü'min kim, münafık kim görünsün ve biri diğerinden ayırd edilsin diyedir. Nitekim Yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"İki ordunun karşılaştığı gün size gelen musibet, Allah'ın izniyle idi. Ve bu, mü'minleri belirtmek içindi. Bir de münafıklık edenleri açığa vurmak içindi."* (Âl-i İmran, 3/166-167)

Buyruğun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Yüce Allah, onları sabretmekle mükellef kılmadan önce, gaybî bilgisiyle bildiği gibi, karşılığın verilmesinin sözkonusu olacağı şekilde, mü'minlerin sabrını, vakıada ortaya çıkarmak içindi, demektir. Bu anlamdaki açıklamalar, daha önce Bakara Sûresi'nde (2/143. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Ve içinizden şâhidler edinmesi içindir"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1. Şehidlerin Şahidliği:

Yüce Allah'ın: **"İçinizden şahidler edinmesi içindir"** buyruğu, sizi şehidlikle mükâfatlandırması, size şehidliği ikram etmesi içindir, anlamındadır. Bunun da; aranızdan bir topluluk öldürülüp, amelleri ile insanlara karşı şahidler olsun diye, anlamındadır. Şehide bundan dolayı bu ismin verildiği de söylenmiştir. Bir başka görüşe göre de şehide bu ismin veriliş sebebi, onun cennetlik olduğuna şahidlik edilmiş olmasından ötürüdür. Bir diğer görüşe göre de şehide bu ismin veriliş sebebi, onların ruhlarının Darü's-Selâm'da hazır bulunmaları dolayısıyladır. Zira onlar, Rableri katında dirildirler. Şehidlerin dışındakilerin ruhları ise cennete ulaşamaz. Buna göre şehid, cennette hazır bulunan manasında şahid anlamındadır. İleride gelecek açıklamalara göre sahih olan açıklama da budur. Şehadetin fazileti çok büyüktür. Şehadetin faziletine dair Yüce Allah'ın: ***"Muhakkak Allah mü'minlerden canlarını... satın almıştır"*** (et-Tevbe, 9/111) âyeti ile: ***"Ey iman edenler, sizi çok acıklı bir azabdan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Rasûlüne iman edersiniz, mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz... İşte bu çok büyük kurtuluştur"*** (es-Sâf, 61/10-12) buyrukları yeterlidir.

el-Bustî'nin Sahih'inde Ebû Hureyre'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şehidin öldürülmekten dolayı hissettiği, ancak sizden herhangi bir kimsenin bir yaradan hissettiği kadardır."(1)

Nesaî de Raşid b. Saad'dan, o, Peygamber (sav)'ın ashabından birisinden rivâyet ettiğine göre, bir adam şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, şehid müstesnâ neden bütün mü'minler kabirlerinde fitneye (sorgulanmaya) maruz kalırlar? Hz. Peygamber şu cevabı vermiş: "Başının üstündeki kılıç parıltıları fitne olarak ona yeter."(2)

Buhârî'de de şöyle denilmektedir: "Uhud günü öldürülen müslümanlar" diye açtığı babta şehidler arasında; Hamza, el-Yeman, en-Nadr b. Enes (Buhârî'de de olduğu gibi doğrusu Enes b. en-Nadr'dır), Mûsâb b. Umeyr de vardır. Bana, Amr b. Ali'nin naklettiğine göre, Muaz b. Hişam dedi ki: Bana babam anlattı, o, Katade'den naklen dedi ki: Arap kolları arasında Kıyamet gününde şehidi ensârdan daha üstün ve bol kimse bilmiyoruz. Katade der ki: Bize Enes b. Malik'in anlattığına göre, Uhud günü onlardan yetmiş kişi, Bi'r'i Maûne günü yetmiş kişi, Yemame günü de yetmiş kişi öldürülmüştür. (Katade) der ki: Bi'r'i Maûne faciası, Peygamber (sav) döneminde, Yemame günü ise, Ebû Bekir'in halifeliği döneminde Müseylime el-Kezzâb ile karşılaşıldığı gündür.(3)

(1) "Yara" anlamındaki "kurha" veya: "karha" yerine; bir böceğin ısırması, sokması ya da çimdik anlamına gelen: "karsa" lafzı ile: *Tirmizî,* Fadlu'l-Cihâd 26; *Nesâî,* Cihâd 35; *İbn Mâce,* Cihâd 16; *Dârimî,* Cihâd 17; *Müsned,* II, 297.

(2) *Nesâî,* Cenâiz 112.

(3) *Buhârî,* Meğâzî 26.

Enes der ki: Peygamber (sav)'ın huzuruna vücudunda altmiş küsûr mızrak yarası, kılıç darbesi ve ok yarası bulunduğu halde Ali b. Ebî Tâlib getirildi. Peygamber (sav) bu yaraları eliyle sıvazlamaya koyuldu. Onun sıvazlaması ile birlikte, yüce Allah'ın izniyle hiç yara olmamış gibi yaralar kapanıveriyordu.

2. İlahi İrade ve Emir Arasındaki Fark:

Yüce Allah'ın: **"Ve içinizden şahidler edinilmesi içindir"** buyruğunda, Ehl-i Sünnet'in de dediği gibi, irade'nin emir'den farklı olduğuna delil vardır. Şanı yüce Allah, Hz. Hamza ile diğer mü'min arkadaşlarının öldürülmesini kâfirlere yasak kılmakla birlikte, onların öldürülmelerini de irade buyurmuştur. Hz. Âdem'e ağaçtan yemesini yasaklamakla birlikte, ondan yemesini irade buyurmuş, Hz. Âdem de o ağaçtan yemiştir. Bunun aksi olarak da İblis'e, Âdem'e secde etmesini emretmekle birlikte secde etmesini irade buyurmamıştır. O bakımdan İblis de secde etmemişti. Şanı yüce Allah'ın: *"Fakat Allah, onların bu sefere çıkmalarını hoş görmedi. Bu sebepten dolayı onları alıkoydu"* (et-Tevbe, 9/46) hak buyruğunda da bu gerçeğe işaret edilmektedir. Her ne kadar yüce Allah, hepsine cihada çıkmalarını emretmiş ise de, yola koyulmayı engelleyen tembellik ve sair sebepleri halkederek, onlar da yerlerinde oturup kalmışlardı.

3. Uhud Şehidleri, Bedir'de Müşrik Esirlerden Fidye Alınmasının Bir Karşılığı İdi:

Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Cebrail, Peygamber (sav)'a Bedir günü gelip şöyle dedi: Sen, ashabını esirler hususunda muhayyer bırak. Dilerlerse esirleri öldürürler, dilerlerse karşılığında fidye alırlar. Ancak o takdirde, gelecek yıl ashabından bu esirler kadar öldürülecektir. Bu sefer ashab: Fidyeyi kabul edelim ve bizden bu kadar kişi öldürülsün dediler." Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiş ve: Hasen bir hadistir, demiştir.(1)

Şanı yüce Allah onları muhayyer bırakıp, kendilerinden o sayıda kişinin öldürülmesini tercih etmelerinden sonra, gerçek dostlarına şehid düşmesi şeklindeki va'dini yerine getirdi.

"Allah, zalimleri sevmez." Yani, müşrikleri sevmez. Bu da şu demektir: Her ne kadar kâfirlerin mü'minlere zarar vermelerine imkân tanısa bile O, onları sevmez. Her ne kadar mü'minlere bir acı isabet ettirilse bile O, mü'minleri sever.

---

(1) *Tirmizî*, Siyer 18.

وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾

141. (Bu), **Allah'ın iman edenleri temizlemesi, kâfirleri de mahvetmesi içindir.**

"(يُمَحِّص): **Temizlemesi"** kelimesinin anlamı ile ilgili üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, sınayıp denemesi içindir anlamındadır. İkinci görüşe göre ise, temizlemesi içindir. Yani, onları günahlarından arındırması içindir, demektir. Bunun da anlamı şu olur: Allah'ın, iman edenleri günahlarından arındırıp temizlemesi içindir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

Üçüncü görüşe göre ise bu kelime, kurtarmak anlamındadır ki, en garip açıklama şekli budur. el-Halil der ki: Kalın ipin tüyleri bittiği ve kalmadığı vakit bu fiil kullanılır. Nitekim; (اللّهم محّص عنا ذنوبنا): Allah'ım, bizi günahlarımızdan kurtar ifadesi de buradan gelmekte olup, günahlarımızın cezasından bizi kurtar, demektir.

Ebû İshak ez-Zeccâc der ki: Ben, Muhammed b. Yezid'e, el-Halil'den naklen "temhîs" fiilinin tahlîs (kurtarmak, temizlemek) anlamına geldiğini okudum. Bu anlamda olmak üzere: "(محّصه يمحصه تمحيصاً): onu kurdardı, kurtarır" şeklinde kullanılır. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Mü'minleri sınaması, onlara sevap vermesi ve onları günahlarından kurtarması içindir. **"Kâfirleri de mahvetmesi içindir."** Onları kökten helak etmesi içindir, demektir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾

142. Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belirtmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?

Buradaki "(أم): **Yoksa"** kelimesi, (بل): Hayır, anlamındadır. Burada "mim" harfinin fazladan geldiği ve mananın, istifham hemzesi ile: Ey Uhud günü bozguna uğrayanlar! Siz de öldürülüp hem öldürülmeye hem de yaralanmanın acılarına sabredenlerin cennete girdikleri gibi, onların yollarını izlemeksizin ve onlar sabrettiği gibi sabretmeksizin cennete gireceğinizi mi sandınız? Hayır bu olmaz! şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Allah içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belirtmeden" yani, amellerin karşılığının verilmesi sözkonusu olsun diye vakıa âleminde bunu ortaya çıkartmadan **"cennete girivereceğinizi mi sandınız?"** Yani: Siz, cihad

olup da cihad ettiğinizi ortaya çıkartmadıkça bu iş olmaz.

Burada (لما) kelimesi (لم) manasınadır. Sîbeveyh ise, bu iki edat arasında fark gözeterek (لم يَفعلْ): Yapmadı kelimesinin, yaptı fiilinin nefyi olduğunu, (لَمّا يفعلْ) ise, yapmıştır anlamındaki: (قد فَعَل)'in nefyi olduğunu iddia etmiştir.

(يَعْلَمَ) ise, (أن)'ın takdiri ile nasb edilmiştir. Bu açıklama el-Halil'den nakledilmiştir.

el-Hasen ile Yahya b. Ya'mer ise cezm ile (يَعْلَمِ الصَّابرينَ) okumuşlardır. Bunun önceki cümle ile bağlantısı koparılarak ref ile de okunmuştur. Yani (وهو يعلم): Ve Allah bilir, takdirindedir. Bu kıraati de Abdülvaris, Ebû Amr'dan rivâyet etmiştir.

ez-Zeccâc der ki: Burada fiilin başındaki "vav" harfi (حتى) takdirindedir. Yani, az önce de geçtiği gibi; (ولما يعلم الله الذين جاهدوا منكم حتى يعلم صبرهم): Allah sizden cihad edenleri (ve) onların sabrettiklerini ortaya çıkartmadan... takdirindedir.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ ۖ فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

143. Andolsun siz, onunla karşılaşmadan önce ölümü arzuluyordunuz. İşte bakıp duruyorken onu gördünüz.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun siz... ölümü arzuluyordunuz"** buyruğu, siz ölüm ile karşılaşmadan önce şehadeti temenni ediyordunuz demektir. el-A'meş: **"Onunla karşılaşmanızdan önce"** buyruğundaki: "(تَلْقَوْهُ): **Onunla karşılaşmanız..."** anlamındaki kelimeyi (تُلاقُوهُ) diye okumuştur. Siz, öldürülme ile karşılaşmadan önce ... demektir. Bunun, ölüm sebepleriyle karşılaşmadan önce... anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da şuna işarettir: Bedir'de hazır bulunmayanlardan pek çok kimse, savaş olacak bir günde hazır bulunmayı temenni ediyorlardı. Ancak, Uhud günü savaş olunca geri dönüp kaçtılar. Bozguna uğradılar. Aralarından öldürülünceye kadar sebat gösterenler de oldu ki, bunlardan birisi de Enes b. Malik'in amcası Enes b. en-Nadr'dır.

Enes b. en-Nadr, müslümanlar geri çekilip bozguna uğrayınca: Allah'ım! Ben bunların yaptıklarından uzak olduğumu Sana bildiririm, deyip savaşa girişti ve: Oh be gerçekten cennet kokusudur bu! Şüphesiz ben, o kokuyu alıyorum, diyerek şehid düşünceye kadar çarpışmaya devam etti. Enes der ki: Biz, onu ancak parmak uçlarından tanıyabildik. Vücudunda seksen küsur yara tesbit ettik. İşte yüce Allah'ın: ***"Mü'minlerden Allah'a verdikleri ahidle-***

rinde sebat gösteren yiğitler de vardır" (el-Ahzab, 33/23) buyruğu, onun ve benzeri kimseler hakkında nâzil olmuştur.(1)

O halde bu âyet-i kerime, yenilip bozguna uğrayan kimseler hakkında bir sitemdir. Özellikle de Peygamber (sav)'e Medine dışına çıkmanın hususunda baskı yapanlar olmuştu. -Buna dair açıklamalar ileride gelecektir-.

Ölümün temenni edilmesi ise, müslümanlar hakkında cihad üzere sabır ve sebat göstermeye mebni şehâdetin temenni edilmesi manasınadır. Yoksa kâfirlerin kendilerini öldürmesi anlamında bir temenni değildir. Çünkü, böyle bir temenni masiyettir, küfürdür. Böyle bir masiyetin irade edilmesi de caiz olamaz. İşte müslümanların Allah'ın kendilerine şehadeti nasib etmesini dilemeleri de bu şekilde yorumlanır. Onlar, öldürülme sonucunu verecek olsa dahi, cihad üzere sabretmeyi Allah'tan dilerler.

Yüce Allah'ın: **"İşte siz bakıp duruyorken"** buyruğu ile ilgili olarak el-Ahfeş şöyle demektedir: Bu buyruk, yüce Allah'ın: **"Onu gördünüz"** buyruğunun te'kid anlamı ile tekrar edilmesi demektir. Yüce Allah'ın: *"Ve kanatlarıyla uçan herbir kuş"* (el-En'âm, 6/38) buyruğunda olduğu gibi.

Bunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Sizler, gözlerinizde herhangi bir hastalık olmaksızın görebildiğiniz halde onu gördünüz, anlamındadır. Nitekim: Gözlerinde herhangi bir rahatsızlık sözkonusu olmaksızın sen şunu şunu gördün, demek bu kabildendir. Yani sen onu, gerçek manada gördün. Bu da te'kid anlamını ifade eder.

Kimisi de: **"Siz bakıp duruyorken"** buyruğu, siz Muhammed (sav)'a bakıp duruyorken, anlamındadır, der. Âyet-i kerimede hazf edilmiş ifade de vardır. Yani: Siz, bakıp duruyorken, onu gördüğünüz halde, ne diye bozguna uğradınız? demektir.

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ ۚ أَفَائِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ
انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا ۗ
وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

144. Muhammed ancak bir Peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi ölür veya öldürülürse, ökçeleriniz üzerinde (geriye) **mi döneceksiniz? Kim ökçeleri üzerinde dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir.**

(1) *Buhârî*, Cihâd 12, Meğâzî 17; *Tirmizî*, Tefsir 33, sûre 2; *Müsned*, III, 201.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Rivâyet edildiğine göre âyet-i kerime, Şeytan: Muhammed öldürüldü, diye bağırdığı vakit müslümanların geri dönüp kaçışmaları sebebiyle nâzil olmuştur.(1)

Atiyye el-Avfî der ki: Bunun üzerine kimisi şöyle dedi: Muhammed öldürüldü, haydi artık bunlara elinizi uzatın z. Ne de olsa onlar kardeşlerinizdir. Kimisi de şöyle dedi: Eğer Muhammed öldürülmüş ise ne diye siz de ona kavuşuncaya kadar Peygamberiniz ne uğurda can verdiyse siz de canınızı vermiyorsunuz? İşte bunun üzerine şanı yüce Allah: **"Muhammed ancak bir Peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçmiştir"** buyruğundan itibaren ***"Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini de... verdi"*** (Âl-i İmran, 3/148) buyruklarını indirdi.(2)

(ما) Nefy edatıdır. Ondan sonra gelen ifadeler ise, müptedâ ve haber olup amel etmemiştir. İbn Abbas: **"peygamberler"** anlamındaki kelimeyi "elif-lam"sız olarak (رُسُلٌ) diye okumuştur.

Yüce Allah bu âyet-i kerimede peygamberlerin kavimleri arasında ebediyyen kalmayacaklarını, bununla birlikte Peygamber eğer ölür veya öldürülerek yitirilecek olursa, peygamberlerin getirdiklerine sımsıkı yapışma gerektiğini anlatmaktadır. Şanı yüce Allah, Peygamberi ve seçkin kuluna, Muhammed ve Ahmed olmak üzere kendi isminden müştak iki isim lütfederek şereflendirmiştir. Araplar, bir kimsenin övülmeye değer bir kimsenin hasletlerinin çokluğunu anlatmak üzere Mahmud ve Muhammed derler. Nitekim şair şöyle demiştir:

إلى الماجِدِ القَرْمِ الجَوَادِ المحَمَّدِ

"O çok şerefli ta'zim olunan efendi cömert ve övülen kimseye..."

Bu mısra, daha önce Fatiha Sûresi'nde de (1/2. âyet, 4. başlıkta) geçmiş idi. Abbas b. Mirdâs da der ki:

يـا خـاتِـمَ الـنُّبَـآءِ إنّـك مُـرْسَـلٌ بـالخَيْـرِ كـلُّ هُـدَى السَّبِـيـلِ هُـداكـا
إن الإلَـه بـنَـى عـلـيـك مَـحـبَّـةً فـي خَـلْقِـه ومُـحَـمَّـداً سَـمَّـاكـا

(1) İbnu'l-Münzir, Hz. Ömer'in irâd ettiği bir hutbede bu âyeti sözkonusu ederek, Uhud hakkında inmiş olduğunu belirttikten sonra şunları söylediğini nakletmektedir: "Uhud günü Rasûlullah'ın etrafından dağıldık. Bir yahudinin: Muhammed öldürüldü, dediğini duydum. Ben de: Kimin Muhammed öldürüldü dediğini duyarsam, boynunu vururum, dedim. Bu âyet bunun üzerine inmiştir. (Suyûtî, *ed-Durr*, II, 334).

(2) Suyûtî, *ed-Durr*, II, 336.

"Ey Peygamberlerin sonuncusu, sen (Allah tarafından) hayır ile gönderilmiş bir Peygambersin
Bütün doğru yolları gösteren sensin
O, mutlak İlah senin hakkında mahlukatı arasında bir sevgi takdir etmiş ve
Sana Muhammed (çokça övülen) adını vermiştir."

Bu âyet-i kerime (Uhud'da) bozguna uğrayanlara sergilenen tamamlayıcı bir bölümüdür. Yani, Muhammad (sav) öldürülecek olsa dahi, onlar bozguna uğramakta haklı olamazlar. Peygamberlik ölüm ile sona ermez. Dinler peygamberlerin ölümü ile zeval bulmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2. Hz. Peygamberin Vefatı ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Tavırları:

Bu âyet-i kerime, Ebû Bekir es-Sıddîk'ın kahramanlığına ve cesaretine en açık delillerden birisidir. Kahramanlık ve cesaretin sınırı ise musibetlerin gelip çatması esnasında kalbin sebat göstermesiyle ortaya çıkar. Daha önceden de Bakara Sûresi'nde (2/156-157. âyet, 3. başlıkta) açıklandığı gibi Peygamber (sav)'ın vefatından daha büyük bir musibet olamaz. İşte Ebû Bekir'in kahramanlığı ve bilgisi, bu musibet esnasında açıkça ortaya çıkmıştır. Zira insanlar, Rasûlullah (sav) ölmedi, dediler.

Ömer de bunlardan birisiydi. Hz. Osman'ın dili tutulmuş, Hz. Ali evinde kalmıştı. İş, içinden çıkılmaz bir hal almışken, Ebû Bekir es-Sıddîk ise, (Medine'nin) es-Sunh diye bilinen yerindeki evinden geldiği sırada bu âyet-i kerimeyi okumakla durumu açıklığa kavuşturmuştu. Nitekim Buhârî'de de bu durum böylece açıklanmıştır.(1)

İbn Mace'nin Sünen'inde Hz. Âişe'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın ruhu kabz edildiğinde Ebû Bekir de el-Avâli denilen yerde hanımı Harice kızının yanında bulunuyordu. Herkes, Peygamber (sav) ölmedi. O, sadece vahiy geldiği zaman karşı karşıya kaldığı hallerden bir hal içerisindedir, diyordu. Ebû Bekir geldi. Rasûlullah (sav)'ın yüzünü açtı ve gözleri arasından (alnından) öpüp şöyle dedi: Senin Allah nezdindeki değerin canını iki defa almayacak kadar büyüktür. Allah'a yemin ederim, Rasûlullah vefat etmiş iken Ömer de Mescid'in bir tarafında şöyle diyordu: Allah'a yemin olsun, Rasûlullah (sav) ölmedi. O, pek çok münafık kimsenin el ve ayaklarını koparmadan ölmeyecektir. Bunun üzerine Ebû Bekir ayağa kalkıp mimbere çıktı ve şöyle dedi: Kim Allah'a ibadet ediyor idiyse, şüphesiz Allah diridir, ölmez. Kim de Muhammed'e ibadet ediyor ise, gerçek şu ki Muhammed ölmüştür. **"Muhammed ancak bir Peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse, ökçeleriniz üzerinde** (geriye) **mi döneceksiniz? Kim ökçeleri üzerinde dönerse Allah'a**

(1) *Buhârî*, Cenâiz 3, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 5, Meğâzî 83; *Müsned*, VI, 220.

hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenlerin mükâfatını verecektir." Ömer dedi ki: Ben bu âyeti o güne kadar hiç okumamış gibi idim.(1)

Ebu Nasr Ubeydullah *el-Vâilî'nin* el-İbâne adlı eserinde de belirttiği gibi, daha sonra Hz. Ömer söylediği bu sözden vazgeçtiğini ifade etmiştir: Enes b. Malik'ten rivâyete göre o, Ebû Bekir (r.a)'a Rasûlullah (sav)'ın Mescidinde bey'atte bulunulup da Rasûlullah (sav)'ın minberine çıktığı sırada, Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın Hz. Ebû Bekir'den önce davranarak şehadet kelimesi getirdikten sonra şöyle dediğini işitmiş:

Şimdi gerçekten ben dün size bir söz söyledim. Fakat durum benim dediğim gibi değildir. Allah'a yemin ederim, dün size söylediğim sözü destekleyen herhangi bir delili ne Allah'ın indirdiği Kitabında buldum, ne de Rasûlullah (sav)'ın bana özel olarak söylediği bir söz gördüm. Ancak ben, Rasûlullah (sav)'ın hepimizden en son ölecek şekilde uzun bir ömür süreceğini umuyor idim. Ancak, aziz ve celil olan Allah, Rasûlü için kendi nezdindekini sizin yanınızda bulunana tercih edip seçti. İşte Allah'ın kendisi vasıtasıyla Rasûlüne hidâyet verdiği bu Kitap! Onu alınız, siz de Allah'ın Rasûlünün kendisine çağırmış olduğu hidâyeti bulmuş olursunuz.

Ebu Nasır der ki: Ömer (r.a)'ın söyleyip de vazgeçtiği sözü şudur: "Peygamber (sav) ölmedi. Ve o, bir takım kimselerin el ve ayaklarını kesmedikçe asla ölmeyecektir" sözüdür. O, bu sözlerini karşı karşıya kaldığı işin büyüklüğü dolayısıyla söylemiş, fitnenin başgösterip münafıkların üstünlük sağlamasından korkmuştu. Fakat, en büyük Sıddîk Ebû Bekir'in yakininin gücünü görünce ve o da yüce Allah'ın: ***"Her can ölümü tadacaktır"*** (Âl-i İmran, 3/185) ile: ***"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da öleceklerdir"*** (ez-Zümer, 39/30) ile, o gün söylediği diğer sözlerini de işitince uyandı, ona da sebat geldi ve: Ben sanki bu âyeti o anda Ebû Bekir'den duymadan önce duymamış gibi idim. Bunun üzerine ashab da çıkıp Medine yollarında bu âyetleri okuyarak yollarına devam ettiler. Adeta o güne kadar bu âyet inmemiş gibiydi.

Rasûlullah (sav)'ın vefat ettiği günün, pazartesi günü olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Kuşluk vaktinin ilerlediği bir vakitte Medine'ye hicretinde girdiği vakitte vefat etmiş, salı günü defnedilmişti. Çarşamba gecesi defnedildiği de söylenmiştir.

Abdulmuttalib'in kızı Safiyye, Rasûlullah (sav) için söylediği mersiyesinde şöyle demişti:

"Ey Allah'ın Rasûlu, bizim umudumuzdun sen
Bize karşı iyi davranan birisiydin, hiç katı değildin

(1) *İbn Mâce*, Cenâiz 65.

Çok merhametliydin, doğruya ileten ve bir öğretici idin
Artık bugün ağlasınlar senin için ağlayacak olanlar
Yemin olsun Peygamberi yitirdiğim için ağlamıyorum
Fakat gelmekte olduğundan korktuğum, o kan dökmelerden dolayı ağlıyorum.
Muhammed'i andığımdan ötürü
Bir de Peygamber'den sonra olacaklardan korkumdan dolayı
Adeta yüreğimin üzerinde dağlayıcılar vardır.
Ey Fatıma, Muhammed'in Rabbi salât getirsin
Yesrib'te yatmakta olan O mübârek na'şa
Feda olsun Allah Rasûlüne annem ve teyzem
Amcam, babalarım, canım ve malım.
Doğru söyledin, risaleti tebliğ ettin doğru olarak
Gücün, kuvvetin yerinde iken vefat ettin ve apaydınlık arı duru
Eğer insanların Rabbi Peygamberimizi hayatta bırakmış olsaydı mutlu olurduk.
Fakat O'nun emri mutlaka tahakkuk eder.
Selâm olsun sana Allah'tan bir selâm
Ve hoşnut kılınmış olarak Adn cennetlerine girdirilesin,
Görüyorum ki Hasan'ı yetim bırakıp gittin;
Ağlatıyor bizleri ve bugün, vefat eden dedesini ağlayarak çağırıyor."

3. Rasûlullah (sav)'ın Defni:

Rasûlullah (sav) ölülerini defnetmeyi geciktiren bir aile halkına: "Bu ölünüzü defnetmekte elinizi çabuk tutunuz ve onu geciktirmeyiniz"[1] demiş olduğu halde, kendisinin defni niye böyle geciktirildi, diye sorulacak olursa, buna üç şekilde cevap verilebilir:

1- Ashab-ı kiram'ın onun vefat ettiği hususu üzerinde sözünü ettiğimiz şekilde ittifak etmemiş olmaları.

2- Çünkü onu nerede defnedeceklerini bilemiyorlardı. Kimisi, Bakî de defnedelim derken, başkaları Mescidde, diğer başkaları atası İbrahim'in yanına götürüleceği vakte kadar alıkonulsun, demişti. Nihâyet o en büyük ilim adamı (Hz. Ebû Bekir'i kastediyor) ben onu şöyle buyururken dinledim dedi: "Her bir peygamber mutlaka öldüğü yerde defnedilegelmiştir." Bu hadisi de İbn Mace, Muvatta ve başkaları zikretmiştir.[2]

3- Ashab-ı kiram, bey'at hususunda muhâcirlerle ensâr arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı ile uğraştılar ve bu hususta mesele kesinlik kazanıncaya, düzen yerleşinceye ve durum sağlam bir hal alıp hilafet olması gereken yer-

(1) Aynı manada yakın lafızlarla: *Buhârî,* Cenâiz 52; *Müslim,* Cenâiz 50, 51; *Tirmizî,* Cenâiz 30; *İbn Mâce,* Cenâiz 15.

(2) *İbn Mâce,* Cenâiz 65; *Muvatta,* Cenâiz 27; ayrıca bk. İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd,* XXIV, 394 v.d.

de karar kılıncaya kadar uğraştılar; sonunda Ebû Bekir'e bey'at ettiler. Daha sonra ertesi gün herkesin gözü önünde ve rızaları ile ona bir defa daha bey'at ettiler. Yüce Allah, onun vasıtası ile irtidat edenlerin sebep oldukları sıkıntıları açıp giderdi, onunla din dimdik ayakta kaldı. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Bundan sonra da Peygamber (sav)'ın durumunu ele aldılar, onun defnedilmesi, yıkanması ve kefenlenmesi işine baktılar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Hz. Peygamberin Cenaze Namazı:

Peygamber (sav)'ın cenaze namazının kılınıp kılınmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Kimi ilim adamı şöyle demiş: Kimse onun cenaze namazını kılmadı. Bunun yerine herkes huzurunda durup dua etti. Çünkü o, namazı kılınmayacak kadar şerefli idi.

İbnü'l-Arabî ise der ki: Bu zayıf bir görüştür. Çünkü sünnet, ona dua esnasında salât ve selâm getirilmek sûretiyle yerine getirildiği gibi, cenaze namazı esnasında yine ona salât ve selâm getirilmek sûretiyle yerine getirilir. Kişi: Allah'ım, Kıyamet gününe kadar Muhammed'e salât ve selâm getir, der ve bu bizim için bir menfaattir. Onun namazının kılınmadığı da söylenmiştir. Çünkü o vakit imam olacak kimse yoktu. Ancak bu görüş de zayıftır. Zira, onlara farz namazı kıldıran kim idiyse, cenaze namazında da onlara o imam olup kıldırırdı. Bir diğer görüşe göre, herkes tek başına onun cenaze namazını kıldı. Çünkü bu, onunla son bir karşılaşma idi. O bakımdan herkes bu hususta başkasına tabi olmamak sûretiyle yalnızca kendisine has olarak onun bereketini almak istemişti. Bunun da doğruluğunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: İbn Mace, hasen hatta sahih bir isnad ile İbn Abbas'tan bir hadis rivâyet etmektedir. Bu hadiste şu ifadeler yer alır: Salı günü Hz. Peygamber'in techizini bitirmeleri üzerine evinde divanı üzerine konuldu. Sonra insanlar, Rasûlullah (sav)'ın bulunduğu yere guruplar halinde girip üzerine namaz kıldılar. Erkekler bittikten sonra kadınları içeri aldılar. Kadınlar da bitirdikten sonra çocukları içeri aldılar. Rasûlullah (sav)'a kılınan namazda kimse cemaate imam olmadı. İbn Mace bunu, Nasr b. Ali el-Cehdamî'den rivâyet etmektedir. Nasr dedi ki: Bize, Vehb b. Cerir haber verdi, bize babam anlattı. O, Muhammed b. İshak'tan dedi ki: Bana Hüseyn b. Abdullah anlattı. O, İkrime'den, O, İbn Abbas'tan diyerek; hadisi bütünüyle kaydetmektedir.[1]

5. Hz. Peygamberin Vefatından Sonraki Durum Değişikliği:

Peygamber (sav)'ın vefatından sonraki değişiklikler hususunda Enes'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın Medine'ye girdiği günü, bu

(1) ***İbn Mâce***, Cenâiz 65, hadis no: 1628.

girişi dolayısıyla her şey aydınlanmıştı. Onun vefat ettiği gün ise, bundan dolayı da her şey kararmıştı. Peygamber (sav)'in delin işini bitirir bitirmez kalplerimizi tanımaz olduk. Bu hadisi İbn Mâce rivâyet etmiştir.(1)

Yine İbn Mace der ki: Bize Muhammed b. Beşşâr anlattı. Bize, Abdurrahman b. Mehdi haber verdi. Bize, Süfyan anlattı. O, Abdullah b. Dinar'dan, o, İbn Ömer'den, dedi ki: Rasûlullah (sav) hayatta iken hakkımızda Kur'ân iner korkusuyla kadınlarımız ile uzun uzun konuşup, gülüp şakalaşmaktan çekinirdik. Rasûlullah (sav) vefat edince konuşur olduk.(2)

Yine İbn Mace, Peygamber (sav)'ın hanımı, Ebu Umeyye kızı Um Selame'den senedini kaydederek şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) döneminde insanlardan birisi namaza kalktı mı, onlardan herhangi birisinin gözü ayaklarını koyduğu yerden ötesini görmüyordu. Fakat Rasûlullah (sav) vefat edip de Ebû Bekir (halife) olunca, insanlardan herhangi birisi namaza kalktı mı, gözü alnını koyduğu yerin ötesini görmüyordu. Ebû Bekir vefat edip, Ömer (halife) olunca, bu sefer insanlardan herhangi birisi namaza kalktı mı, onun da gözü kıble yerinden başkasını görmüyordu. Osman b. Affan (halife) olunca, bu sefer fitne başgösterdi ve insanlar namazda sağa sola bakar oldular.(3)

* * *

"Şimdi O ölür veya öldürülürse, ökçeleriniz üzerinde (geriye) **mi döneceksiniz?"** buyruğundaki: **"Şimdi O ölür"** ifadesi şarttır. **"Veya öldürülürse"** buyruğu da ona atfedilmiştir. Cevabı ise: **"... döneceksiniz?"** buyruğudur. İstifham harfi (hemze)'nin ceza (cevap) harfi (fâ)'nın başına gelmesi ise, şartın ona bağlı olması ve artık şartın tek bir cümle ve tek bir haber halinde oluşundan dolayıdır. Yani: Eğer ölür yahut öldürülürse, siz ökçeleriniz üzerinde gerisin geri mi döneceksiniz demektir. Bu şekilde ceza harfi başına gelen her türlü istifhamın takdiri de böyledir. Bu ceza harfi olması gereken yerde kullanılmaz. Onun yeri ise, şartın cevabından önce olmasıdır.

Yüce Allah'ın: **"Ökçeleriniz üzerinde** (geriye) **mi döneceksiniz"** buyruğu temsilî bir ifadedir. Yani: İman ettikten sonra kâfirler olarak mı geriye döneceksiniz? Bu açıklamayı Katâde ve başkaları yapmıştır. Önceki haline geri dönen kimseye: Ökçeleri üzerinde (geriye) döndü denilir. Yüce Allah'ın: "(نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ): ***İki ökçesi üzerine kaçıp dönerek...***" (el-Enfâl, 8/48) buyruğu da bu kabildendir.

Burada "geri dönmek"ten kastın, bozguna uğramak olduğu da söylenmiş-

(1) *İbn Mâce*, Cenâiz 65, hadis no: 1631
(2) *İbn Mâce*, Cenâiz 65, hadis no: 1632
(3) *İbn Mâce*, Cenâiz 65, hadis no: 1634

dir. O takdirde bu ifade mecazî bir ifade değil, hakikat anlamında kullanılmış olur. Mananın: -Bu irtidâd olmasa dahi- Mürtedlerin yapacağı işi mi yapacaksınız? şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Kim ökçeleri üzerinde geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez." Aksine kendisine zarar verir ve Allah'ın emirlerine aykırı hareketi dolayısıyla kendisini cezaya maruz bırakır.

Yüce Allah'a itaat'in faydası olmadığı gibi, masiyetin de bir zararı olmaz. Çünkü O, hiçbir şeye muhtaç olmayan (Ganî)dir.

"Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir." Yani, sabreden, cihad eden ve şehid düşenleri mükâfatlandıracaktır. Burada **"Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir"** buyruğunun **"Allah'a hiçbir zarar veremez"** buyruğundan sonra gelmesi suretiyle tehditten hemen sonra ilâhî bir mükâfat va'di gelmiş olmaktadır.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا ۗ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ
الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا ۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهٖ مِنْهَا ۗ وَسَنَجْزِى
الشّٰكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

145. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur. O, va'desi ile yazılmış bir yazıdır. Kim dünya nimetini isterse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiretin mükâfatını dilerse, buna da ondan veririz. Biz, şükredenleri mükâfatlandıracağız.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur. O, va'desi ile yazılmış bir yazıdır"** buyruğu, cihada bir teşviktir. Ölümün kaçınılmaz olduğunu, her insanın -ister öldürülmüş olsun, ister öldürülmemiş olsun- kendisi için yazılmış olan eceline ulaştı mı, mutlaka öleceğini bildirmektedir. Çünkü **"va'desi ile yazılmış bir yazı"** belli bir ecel takdir edilmiştir, demektir. **"Allah'ın izni ile"** buyruğunun anlamı ise, Allah'ın kaza ve kaderi ile demektir.

"(كِتَابًا): **Bir yazı"** ise, mastar olarak nasb edilmiştir. Allah, va'desi belli bir yazı yazmıştır, anlamındadır. Ölümün va'desi ise, şanı yüce Allah'ın canlının ruhunun bedeninden ayrılacağını bildiği vakittir. Kul öldürüldü mü, biz bununla ecelinin o olduğunu bilmiş oluruz. O bakımdan: Öldürülmeseydi yaşıyacaktı, demek doğru değildir.

"O, va'desi ile yazılmış bir yazıdır" buyruğuna delil teşkil eden diğer buy-

rıklar da söyledir: *"Onların ecelleri geldi mi, ne bir an geri bırakılırlar, ne de bir an öne geçirilirler"* (el-A'râf, 7/34);

"Muhakkak Allah'ın eceli gelecektir" (el-Ankebut, 29/5); *"Her bir mü'minin bir yazısı vardır"* (er-Ra'd, 13/38).

Mutezile görüşünü benimseyenler ise şöyle derler: Ecel, öne de alınır, geri de kalabilir. Öldürülen bir kimse, ecelinden önce ölür. Yine boğazlanan her bir hayvanın da ölümü ecelinden önce gerçekleşir. Çünkü, katil kimsenin yerine göre tazminat ve diyet ödemesi icabeder.

Şanı yüce Allah ise, bu âyet-i kerimede hiçbir canın ecelinden önce ölmeyeceğini beyan etmektedir.

Bu hususa dair daha geniş açıklamalar ileride yüce Allah'ın izniyle A'râf Sûresi'nde (7/34. âyetin tefsirinde) gelecektir. Yine bu buyrukta ilmin yazılıp tedvin edilmesine delil vardır. Buna dair açıklamalar da Tâ-Hâ Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Onların ilmi Rabbinin nezdinde bir kitaptadır"* (Tâ-Hâ, 20/52) buyruğuna dair açıklamalarda bulunacağımız vakit -yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

"Kim dünya nimetini isterse kendisine ondan veririz." Burada dünya nimetinden kasıt ganimettir.

Bu buyruk ganimet arzusu ile yerleştirildikleri yerleri terkeden kimseler hakkında inmiştir. Bunun, âhireti bir kenara bırakıp dünyayı isteyen herkes hakkında umumî olduğu da söylenmiştir. Biz ona, dünyadan kendisi için kısmet olarak tayin edilen miktarı veririz, demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir başka yerde şöyle buyurulmaktadır: *"Kim bu çabucak geçeni* (dünyayı) *isterse, Biz de buradan dilediğimize, dileyeceğimiz şeyi çabucak veririz."* (el-İsra, 17/18)

"Kim de âhiretin mükâfatını dilerse buna da ondan veririz." Yani ona, şanı yüce Allah'ın açıkladığı şekilde, dilediği kimselere hasenatının ecrini kat kat vereceğini belirttiği üzere, amelinin karşılığını mükâfatını veririz. Şöyle de açıklanmıştır: Bu buyrukla Abdullah b. Cübeyr ile yerini terk etmeyen ve öldürülünceye kadar yerinden ayrılmayan okçuların kast edildiği de söylenmiştir.

"Biz, şükredenleri mükâfatlandıracağız." Bozguna uğramayıp, geri kaçmadıkları için mükâfat olmak üzere, onlara ebedî ecir vereceğiz demektir. Bu da daha önce âhirette daha fazla mükâfat verileceğine dair buyrukları te'kit etmektedir.

"Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız." Yani, kâfirlerin, kendilerinin elde ettiklerinden mahrum bırakıldığı vehmine kapılmasın diye, dünyada onlara rızıklarını vereceğiz, anlamına geldiği de söylenmiştir.

وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾
وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَن قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا
وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾

146. Beraberlerinde Rabbîlerden çok kimsenin savaştığı nice peygamberler vardır. Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, yılmadılar, boyun da eğmediler. Allah, sabredenleri sever.

147. "Rabbimiz, günâhlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bize bağışla. Ayaklarımıza sebat ver. Kâfirler güruhuna karşı bize yardım et" demekten başka bir söz söylemiyorlardı.

Yüce Allah'ın: **"Beraberlerinde Rabbîlerden çok kimsenin savaştığı nice peygamberler vardır"** buyruğu ile ilgili olarak, ez-Zührî şöyle demektedir: Şeytan, Uhud günü: Muhammed öldürüldü, diye bağırdı.(1) Bu sebepten müslümanlardan bir topluluk bozguna uğradı. Ka'b b. Malik der ki: Rasûlullah (sav)'ı ilk tanıyan kişi ben olmuştum. Gözlerinin miğferin altında parladığını görünce sesim çıkabildiği kadar: "İşte Rasûlullah (sav)!" diye bağırdım. O da bana: Sus diye işaret etti.(2) Bunun üzerine de aziz ve celil olan Allah: **"Beraberlerinde Rabbîlerden çok kimsenin savaştığı nice peygamberler vardır. Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, yılmadılar"** âyetini indirdi.

(كأين) kelimesi, "(كَمْ): **Nice"** anlamındadır. el-Halil ve Sibeveyh der ki: Bu kelime aslında (أَيّ) şeklinde olup, başına benzetme edatı olarak "kef" girmiş ve onunla beraber mebni bir kelime haline gelerek konuşma dilinde: "(كم): Nice" anlamına kullanılmıştır. Mushafta ise, (tenvin) "nun" olarak yazılmıştır. Zira bu, aslından nakledilen bir kelime olup, anlamı değiştirildiğinden dolayı, lafzı da değiştirilmiş oldu. Daha sonra bu kelime çokça kullanılır oldu. Araplar bu kelimenin şeklini değiştirip durdu ve kalb ve hazf gibi yollarla değişikliğe uğrattı. Bunun sonucunda da bu kelimenin kıraatte de kullanılmış dört söyleyişi ortaya çıktı. İbn Kesir bu kelimeyi, "fâil" vezninde

(1) Böyle bağıranın bir yahudi olduğuna dair Hz. Ömer'den gelen rivâyete az önce 144. âyetin nüzûl sebebine dair açıklamalar sırasında işaret etmiştik.
(2) İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 46; İbnu'l-Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III, 199.

(وكَائِنْ) şeklinde okumuştur. Aslı da: (كَيْءٍ) şeklinde olup, buradaki "yâ" elif'e kalb edilmiştir. Nitekim (يَيْأَس) kelimesindeki "yâ" harfi, elif'e kalb edilerek (يَاْسُ): Umut keser, yese düşer, şeklinde kullanılmıştır. Şair de der ki:

وكَـائِنْ بِـالأَبَـاطِـحِ مِن صَـدِيـقٍ يَـرَانِي لَـوْ أُصِبْتُ هـو المُـصَـابَـا

"Sel yataklarında nice arkadaş vardır ki,
Bana bir musibet geldiğini görecek olursa, bizzat kendisi o musibeti tatmış olur."

Bir başkası da şöyle demektedir:

وكَـائِنْ رَدَدْنَـا عنكم مِن مُـدَجَّـجٍ يَجِيءُ أَمَـامَ الـرَّكْـبِ يَـرْدِي مُقَنَّعَـا

"Biz, size saldıran nice silâh kuşanmış kimseyi geri çevirdik.
Kafilenin önünde gelen ve başı miğferli, silahlar kuşanmış ve böbürlenerek yürüyen."

Bir diğeri de şöyle demektedir:

وكَـائِنْ فِي الـمَـعَـاشِـرِ مِن أُنَـاسٍ أَخُـوهُـم فَـوْقَـهُـم وهُـمُ كِـرَامُ

"Topluluklar arasında nice kimseler vardır ki,
Kardeşleri kendilerinden üstün, kendileri de keremlidirler."

İbn Muhaysın ise, medsiz ve hemzeli olarak (وكَئِنْ) şeklinde okumuştur. Bu da aslen: (كَائِنْ) den olup, "elif"i hazf edilmiştir.

Yine İbn Muhaysın'ın bu kelimeyi, (وكَايِن) şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir ki bu, şeddesiz (كَيْءٍ) den kalb edilmiştir. Diğerleri ise, (كَأَيِّنْ) şeklinde okumuşlardır. Aslolan şekil de budur. Şair der ki:

كَـأَيِّـنْ مِـن أُنَـاسٍ لَـم يَـزَالُـوا أَخُـوهُـم فَـوقَـهُـم وهُـمُ كِـرَامُ

"Nice insanlar vardır ki, hâlâ
Kardeşleri kendilerinden yukarıda ve kendileri de kerimdir."

Bir başka şair de;

كَـأَيِّـنْ مِـن عَـدوٍّ بِـعِـزِّنَـا وكَـائِنْ أَجَرْنَـا مِن ضَعِيفٍ وخَـائِفِ

"Biz gücümüzle nice düşmanı imha ettik
Ve nice zayıf ve korkuya kapılmışı da himaye ettik."

diyerek, (كَأَيِّنْ وكَـائِنْ) şeklindeki iki söyleyişi bir arada kullanmıştır. Bu kelimenin, beşinci bir kullanım şekli daha vardır ki, bu da: (كَيِّنْ) şeklindedir. Adeta bu, (كَأَيِّنْ) dan kalbedilmiş bulunan (كَيْءٍ)'ın şeddesizi gibidir.

el-Cevherî ise, bunun (كـائِنْ) ile (كأيِّنْ) şeklindeki iki söyleyişinden başkasını sözkonusu etmemektedir. Günlük konuşma esnasında: (كـأيِّنْ رجلاً لقيتُ): Nice adamla karşılaştım, denilerek bu edattan sonra gelen isim temyiz olarak nasb edilir. Aynı şekilde (كأيِّنْ مِن رجل لقيت) diye de kullanılır ve bu edattan sonra (مِن) harf-i cerri getirilir ki bu, ismin nasb edilme halinden daha çok kullanılır ve daha da güzeldir.

(بكأيِّنْ تبيع هذا الثوب) ise, bu elbiseyi kaça satarsın? anlamındadır. Şair Zu'r-Rimme der ki:

وكـائِنْ ذَعَرْنـا من مَهـاةٍ ورَامِـحٍ بِـلادُ الـعِـدَا لَـيْـسَـتْ لـه بِـبِـلادِ

"Nice yaban ineği ve yaban öküzünden dehşete kapıldık ki,
Düşmanların (ovcilerinin) yurtları onlara yurt olmaz."

en-Nehhâs der ki: Ebû Amr bu kelime üzerinde vakıf yaptığı takdirde (وكـأيْ) şeklinde "nûn"suz olarak vakıf yapardı. Çünkü bu kelimenin aslında tenvin yoktur. Bunu, Sevre b. el-Mübârek, el-Kisaî'den de rivâyet etmiştir. Diğerleri ise, Mushaftaki hatta tabi olarak "nûn"u sakin okuyarak vakıf yapmışlardır.

Âyet-i kerimenin ifade ettiği mana, mü'minlerde kahramanlık duygularını harekete getirmek ve daha önce geçmiş bulunan peygamberlere tabi olan hayırlı kimselere uymalarını emretmektedir. Yani, nice peygamberle birlikte nice "Ribiyyûn" öldürülmüştür. Yahut da pek çok peygamber öldürülmüş bulunduğu halde onların ümmetlerinden kimse irtidat etmemiştir, diye iki farklı şekilde açıklanmıştır.

Birinci görüş, el-Hasen ile Said b. Cübeyr'in görüşü olup el-Hasen şöyle demiştir: Hiçbir savaşta herhangi bir peygamber öldürülmüş değildir. İbn Cübeyr de der ki: Biz, çarpışma esnasında öldürülmüş bir peygamber işitmedik.

İkinci görüş ise, Katade ve İkrime'den nakledilmiştir. Bu görüşe göre; (قَـاتَلَ): Savaştı, anlamındaki kelime, (قُتِلَ): Öldürüldü, anlamında okunup üzerinde vakıf yapmak caiz olur.

Bu okuyuş ise Nâfi', İbn Cübeyr, Ebû Amr ve Yakub'un kıraatidir. İbn Abbas'ın kıraati de budur ve bunu Ebu Hâtim tercih etmiştir.

Bu kıraat de iki şekilde açıklanır. Birincisine göre, (قُتِـلَ): Öldürüldü, ifadesi yalnızca Peygamber hakkında sözkonusu olur. O takdirde, "Öldürüldü" kelimesi ile ifade tamam olur.[1] Buna göre ifadede hazfedilmiş kelimeler olur ki; bu da, onunla birlikte de pek çok Rabbî kimse vardı, manasına gelir. Ni-

(1) Buna göre âyetin buraya kadarki bölümünün anlamı şöyle olur: "Nice öldürülmüş peygamberler vardır." Bundan sonrası da şöyle olur: "Onlarla birlikte pekçok Rabbîler de vardı."

tekim "beraberinde büyük bir ordu bulunuyorken kumandan öldürüldü" ifadesi bunu andırır. Yine, beraberimde ticaret malı bulunduğu halde çıktım, ifadesi de böyledir.

İkinci açıklama şeklinde "öldürüldü" hem Peygamber hakkında, hem de onunla birlikteki Rabbîler hakkında sözkonusu olmuştur. Bu da onunla birlikte bulunanların bir kısmı öldürüldü, şeklinde anlaşılır. Nitekim Araplar, Temimoğullarını ve Süleymoğullarını öldürdü, demekle birlikte onların sadece bir kısmının öldürmüş olduklarını kast ederler. Buna göre Yüce Allah'ın **"Gevşemediler"** buyruğu da onlardan geri kalanlar hakkında sözkonusu olur.

Derim ki: Bu görüş, (yani peygamberle birlikte olanların bir kısmının öldürüldüğü şeklindeki açıklama) âyetin nüzulüne daha uygun ve daha yakın bir görüştür. Çünkü Peygamber (sav) öldürülmemiştir. Onunla birlikte bulunan ashabından bir gurup öldürülmüştür.

Ancak, Kûfeliler ile İbn Âmir (قَاتَلَ): Savaştı, şeklinde okumuşlardır ki, bu da İbn Mes'ud'un kıraatidir. Bunu Ebû Ubeyd tercih etmiş ve şöyle demiştir: Şanı yüce Allah, savaşan kimseyi övdüğü takdirde, öldürülen kimse de onun kapsamına girer. Ancak, öldürülenden övgüyle sözedecek olursa, onların dışında kalanlar kapsamlarına girmezler. Bu bakımdan; (قاتل): Savaştı, ifadesinin hem daha genel bir anlamı vardır, hem de daha çok övücü bir ifadedir.

"(الرِّبيون): **Rabbîler"** kelimesi, cumhur tarafından "ra" harfi esreli olarak okunmuştur. Ali (r.a) ise, "ra" harfini ötreli okumuştur. İbn Abbas ise üstün okumuştur. Böylelikle bu kelimenin üç söyleyişi vardır. **Rabbîler** ise, pek çok topluluklar anlamındadır. Bu açıklama, Mücâhid, Katâde, Dahhâk ve İkrime'den nakledilmiştir. Tekili ise (رِبِّيّ) şeklinde "ra" harfi hem ötreli, hem de üstünlü okunur. Bu kelime, yine "ra" harfi esreli ve ötreli okunabilecek şekilde (الرِّبة)'e nisbet edilir ki, bu da topluluk anlamındadır.

Abdullah b. Mes'ud der ki: Bu kelime binlerce anlamındadır. İbn Zeyd der ki: Bu kelime, tabi olan kimseler manasınadır. Ancak, birinci açıklama sözlükte daha çok bilinen bir şekildir. O bakımdan okların toplanıp bir araya getirilip bağlandığı bez parçasına (veya) ok torbasına: (رِبَّةٌ ورُبَّة) denilir.

"Ribâb" ise, bir araya toplanmış kabileler manasınadır.

Eban b. Sa'leb der ki: Ribbî, onbin kişi demektir. el-Hasen ise, bunlar sabreden alimler demektir. İbn Abbas, Mücahid, Katade, er-Rabî ve es-Süddî: Çok büyük miktardaki topluluk, diye açıklamışlardır. Şair Hassân (b. Sâbit) der ki:

وإذا مَعْشَرٌ تَجَافَوْا عن الحَـ ـقِّ حَمَلْنَا عليهمُ رِبِّيا

"Ve eğer bir topluluk haktan uzaklaşırsa
Biz onların üzerlerine büyük toplulukları süreriz."

ez-Zeccâc der ki: Burada bu kelime, birisi "ra" harfi ötreli, diğeri de esreli olmak üzere iki kıraat sözkonusudur. Ötreli okuyuşa göre, pek çok topluluklar anlamındadır. Bunun onbin kişi olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: İbn Abbas'tan da "Rab"e nisbet edilmiş olarak, "Rabbiyyûn" şeklinde "r" harfi üstün olarak bir kıraat de rivâyet edilmiştir. el-Halil der ki: "Rıbbi", peygamberlerle birlikte sabreden abidlerden tek kişi demektir. Rabbaniler bunlardır. Ve bunlar kendilerini Allah'a vermeye, O'na ibadete, yüce Allah'ın Rubûbiyetini bilmeye nisbet edilerek böyle anılmışlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler"** buyruğundaki " **gevşemediler"** anlamındaki: (فَمَا وَهَنُوا); zayıf düşmediler, anlamındadır. Buna dair açıklama daha önceden (139. âyetin tefsirinde) geçmişti. ***"Vehen"*** ise, korku sebebiyle gayretin, azmin kırılması demektir. el-Hasen ve Ebu Simmal ise bunu, "he" harfini esreli ve ötreli olarak okumuşlardır ki, bu da Ebu Zeyd'den nakledildiğine göre iki ayrı söyleyiştir. (Aynı kökten gelen) ***el-Vâhine*** kaburga kemiklerinin en alttaki ve en kısa olan kemiğidir. Develer hakkında vehen, kesif (zayıf) demektir. ***Vehn*** ise, gecenin geçip giden kısa bir süresi demektir. Mevhin de aynı anlamdadır.

Buyruğun anlamına gelince; onlar, Peygamberlerinin öldürülmesi, yahut da aralarından öldürülenler dolayısıyla zaafa düşmediler, demektir. Bu da onlardan geriye kalanlar zaafa düşmedi, manasına olup muzaf hazfedilmiştir.

"Yılmadılar" yani, düşmanlarından korkup çekinmediler.

"(اسْتَكَانُوا): **Boyun da eğmediler"** buyruğu da cihadda başlarına gelen musibetten dolayı boyun eğmediler, demektir. İstikâne zillet göstermek ve boyun eğmek manasınadır. Bu kelime aslında (اسْتَكَنُوا) şeklinde (افتعلوا) veznindedir. "Kêf" harfinin fethası işbâ' ile okununca "elif" ortaya çıkar.

Bu kelimenin; (الكَوْن): Olmak fiilinden geldiğini kabul edenlere göre ise, bu kelimenin vezni: (استفعلوا) şeklinde olur. Ancak birinci açıklama âyet-i kerimenin anlamına daha uygundur.

"(فَمَا وَهَنُوا وَمَا ضَعُفُوا): **Gevşemediler, yılmadılar"** buyruğu (فَمَا وَهْنُوا وَمَا ضَعْفُوا) şeklinde, "he" ve "ayn" harfleri sakin olarak da okunmuştur. el-Kisaî ise; "(ضَعَفُوا): **Yılmadılar"** kelimesinin "ayn" harfi fethalı olarak da kullanıldığını nakletmektedir.

Daha sonra yüce Allah, onlardan birtakım kimselerin yahut da (diğer görüşe göre) peygamberlerinin öldürülmesinden sonra kendilerinin sabrettiklerini, kaçmadıklarını ve kendilerini ölüme hazırladıklarını, kendilerine şehadet nasib olursa, günahlardan tevbe etmiş olarak ölmek için de Allah'tan mağfiret dilediklerini, düşmanları önünde bozulmamaları için de sebat vermesi ve düşmanlarına karşı zafer nasib etmesi için dua ettiklerini haber vermektedir.

Diğer organlar arasında özellikle ayaklara sebat verilmesinin sözkonusu edilmesi, ayaklara dayanılmasından ötürüdür. Böylelikle yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Ey Muhammed'in ashabı! Sizler de niçin böyle yapmadınız ve benzeri sözler söylemediniz? Yüce Allah onların dualarını kabul buyurdu, onlara yardım ve zafer verdi, dünyada ganimet, âhirete gittikleri vakit de onlara mağfiret verdi. İşte şanı yüce Allah tevbe eden samimi ve dinine yardım eden, düşmanları ile karşılaştıklarında Allah'ın hak va'di üzere doğru sözüne bağlılık üzere sebat gösteren ihlâslı kullarına böyle davranır.

"Allah sabredenleri sever." Allah cihad üzere sabır ve sebat gösterenleri sever, demektir.

Kimisi de: "(وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ): **Başka bir söz söylemiyorlardı"** buyruğunu "lâm" harfini ötreli olarak okumuş ve "söylemek" den gelen fiili: (كان) ..di'nin ismi olarak okumuşlardır. Buna göre ifadenin anlamı: Onların söyledikleri söz, sadece **"Rabbimiz, günahlarımızı...bağışla"** demekten ibaretti, şeklinde olur. Ancak, bu kelimeyi nasb ile okuyanlar ise, "...idi" anlamındaki nakıs fiilin haberi olarak kabul etmişlerdir. İsmi ise, **"Rabbimiz, günahlarımızı bağışla demekten başka bir söz söylemiyorlardı"** anlamındaki buyruk olur ki, burada günahlardan kasıt da küçük günahlardır.

"İşimizdeki taşkınlığımızı" ile kastedilen de büyük günahlardır.

Taşkınlık (israf): Herhangi bir şeyde aşırıya kaçmak ve sınırı aşmak demektir. Müslim'in *Sahih*'inde de Ebu Mûsâ el-Eşarî'den nakledildiğine göre, Peygamber (sav) şu şekilde dua edermiş:

اللهم اغفر لي خطيئتي وجهلي وإسرافي في أمري وما أنت أعلم به مني

"Allah'ım, bana günahımı, bilgisizliğimi, işimdeki taşkınlığımı ve Senin benden daha iyi bildiğin yaptığım şeyleri bana bağışla!" diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir. (1)

O halde insana düşen şey, Allah'ın Kitabı ile sahih sünnette yer alan duaları yapmak, onun dışında kalanları da bir kenara bırakmaktır. Ben bu duayı tercih ediyorum, dememelidir. Çünkü yüce Allah, hem Peygamberi, hem gerçek dostları için yapacakları duaları seçmiş, onlara nasıl dua edecekleri ni öğretmiştir.

فَاٰتٰىهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ ۗ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٤٨﴾

148. Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini de âhiretin mükâfatını da fazlasıyla verdi. Allah ihsan edenleri sever.

(1) *Müslim*, Zikr ve Dua 70; *Buhârî*, Deavât 60.

"... Allah onlara, dünya nimetini" yani, ilâhî yardımı, düşmanlarına karşı zaferi **"de âhiretin mükâfatını da fazlasıyla"** yani cenneti **"verdi."**

el-Cahderî "sevap: mükâfatlandırmak"dan gelen bir kelime şeklinde; (فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ) diye okumuştur.

"Allah ihsan edenleri sever." Buna dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ ۖ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾

149. Ey iman edenler, kâfirlere itaat ederseniz ökçeleriniz üzerine sizi geri çevirirler de hüsrana uğrayanlar olarak geri dönersiniz.

150. Halbuki mevlânız Allah'tır. Ve O, yardımcıların en hayırlısıdır.

Şanı yüce Allah, daha önceki peygamberlerin, dininin yardımcılarına uymayı emredip kâfirlere yani arap müşriklerinden olan Ebû Süfyan ve arkadaşlarına - bir diğer görüşe göre de yahudi ve hıristiyanlara- itaatten sakındırmaktadır.

Ali (r.a) da şöyle demiştir: Burada bozguna uğradıkları vakit münafıkların mü'minlere: Haydi atalarınızın dinine dönünüz demelerini kastetmektedir. İşte onlara uyacak olursanız: **"Ökçeleriniz üzere sizi geri çevirirler."** Yani küfre döndürürler. **"Ve hüsrana uğrayanlar olarak dönersiniz."** Bu da zarara uğramışlar, aldanmışlar olarak geri dönersiniz demektir.

Daha sonra yüce Allah: **"Halbuki mevlânız Allah'tır"** diye buyurmaktadır. Yani, kendisine itaat ettiğiniz takdirde size zafer yermeyi ve yardım etmeyi, sizi korumayı üzerine alan O'dur demektir. "(بَلِ اللَّهُ): **Halbuki ... Allah'tır"** buyruğu, (بَلِ اللَّهَ) şeklinde; (بل وأطيعوا الله مولاكم): Bilakis mevlânız olan Allah'a itaat ediniz, takdirinde nasb ile okunmuştur.

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا ۖ وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۖ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾

151. Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Hakkında hiçbir sultan (delil) indirmediği şeyi Allah'a eş koştuklarından dolayı. Onların varacağı yer ateştir. Ne kötüdür o zalimlerin varacağı yer!

Bu buyruğun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Ve kalplerine korku saldı"* (el-Ahzab, 33/26; el-Haşr, 59/2) buyruklarıdır. İbn Âmir, el-Kisaî "(الرُّعْب): **Korku"** kelimesini "ayn" harfini ötreli olarak da okumuştur ki, bunlar iki ayrı söyleyiştir. "Ayn" harfi sakin olarak "korku" anlamındadır. Bununla birlikte "ayn" harfi sakin iken mastar, ötreli okunuşunun da isim olması da mümkündür. Bu kelimenin asıl anlamı, doldurmak demek olan (المَلْء) dan gelmektedir. Mesela (سَيْل راعب) ifadesi, vadiyi dolduran sel, demektir. (رعبت الحوض) ise, havuzu doldurdu, manasınadır. Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Biz, müşriklerin kalplerini korku ve dehşetle dolduracağız.

es-Sahtiyanî; (سَيُلْقِي): Salacaktır, anlamında "ye" ile okurken, diğerleri ise, ilâhî azamete işaret eden "nûn-i azamet" ile "salacağız" diye okumuşlardır.

es-Süddî ve başkaları derler ki: Uhud günü, Ebû Süfyân ile müşrikler Mekke'ye doğru yola koyulduklarında, yollarının bir bölümünde dönüşlerine pişman olup: Çok kötü bir iş yaptık, dediler. Biz onları öldürdük. Nihâyet onlardan ancak kaçanlar geri kalmışken o kaçanları da terkedip geldik. Haydi geri dönün ve onları toptan imha edin. Ancak onlar, bunu kararlaştırınca yüce Allah da kalplerine korkuyu saldı ve sonunda verdikleri bu kararlarından vaz geçtiler. *Salmak* (ilkaa) ise, hakikat anlamıyla cisimler, maddi şeyler hakkında kullanılır. Yüce Allah: *"Ve O, levhaları ilkaa etti* (bıraktı)" (el-A'râf, 7/150); *"Derken iplerini ve asalarını bıraktılar* (elkav)" (eş-Şuarâ, 26/44); *"Bunun üzerine Mûsâ da asasını bıraktı* (elkaa)" (el-A'râf, 7/107) diye buyurmaktadır. Şair de şöyle demektedir:

فألقت عصاها واستقرّ بها النّوى

"Ve o, asasını bıraktı ve orada ikâmet etti."

Bu âyet-i kerimede ve: *"Ve sana nezdimden bir sevgi bıraktım* (ilkaa ettim)" (Tâ-Hâ, 20/39) âyeti ile; sana bir mesele ilkaa (arz) edeyim; ifadesinde olduğu gibi mecaz anlamında da kullanılmıştır.

"Allah'a eş koştuklarından dolayı" buyruğu, kalplerine bırakılan bu korkunun sebebini açıklamaktadır. Yani, onların kalplerine salınan bu korkunun sebebi şirk koşmalarıdır. Birisine şirk koşmak ise, ona ortak (şerik) kılmak kastıyla başkasını ona denk tutmak demektir. **"Hakkında hiçbir sultan"** yani, belge ve açıklama, gerekçe, mazeret ve burhan **"indirmediği şeyi Allah'a eş koştuklarından dolayı."** *"Sultan"* kelimesinin bu anlamları dolayısıyla valiye de sultan denilmiştir. Çünkü o, yer yüzünde Allah'ın hüc-

edildir. Bu kelimenin kandilde yakılan ve aydınlık veren susam yağının adı olan "es-Selît'den alındığı da söylenmektedir. İmruu'l-Kays der ki:

أَمَالَ السَّلِيطَ بِالذُّبَالِ الْمُفَتَّلِ

"İyice bükülmüş fitillerle o susam yağını meylettirdi."

Sultan vasıtası ile de hakkın açığa çıkması, batılın da ortadan kaldırılması hususunda aydınlanılır. Selît'ın demir manasına geldiği, silâta'nın da keskinlik anlamına geldiği söylenmiştir. Silâta da "kahretmek" anlamına gelen "et-Teslît"den gelmektedir. Sultan da buradan gelmektedir. Sonundaki "nun" zaiddir. "Sultan", asıl anlamı itibariyle güç ve kuvvet demektir. sultan vasıtasıyla başkaları kahr edildiği, yenik düşürüldüğü gibi, güç ve kuvvetle de kahredilip yenik düşürülür. "Selîta" ise, bağırıp çağıran kadın demektir. Selît da fasih konuşan erkek manasına gelir.

Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Putlara ibadet hiçbir dinde sabit ve lehine delil getirilebilen bir şey değildir. Akıl da böyle bir şeyin kabul edilebileceğine delâlet etmemektedir.

Daha sonra yüce Allah, onların sonlarını, dönüp varacakları yeri haber vererek: **"Onların varacağı yer ateştir"** diye buyurmakta, sonra da bu yeri de: **"Ne kötüdür o zalimlerin varacağı yer!"** diye yermektedir.

Varılacak yer anlamındaki *"el-Mesvâ"* ise, kendisinde kalınan, ikâmet olunan yer demektir. *"Me'vâ"* ise, gece yahut gündüz herhangi bir şeyin kendisine döndüğü her mekân demektir.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ
وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ ۚ
مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْ ۖ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ ۗ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾

152. Andolsun Allah size olan va'dini doğru olarak gerçekleştirdi. Hani O'nun izniyle onları doğruyordunuz. Nihâyet sevdiğinizi size gösterdikten sonra yıldınız, o iş hakkında çekiştiniz ve baş kaldırdınız. İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kimi de âhireti istiyordu. Sonra sizi imtihan etmek için Allah sizi onlardan geri çevirdi. Bununla beraber -andolsun- sizi bağışladı. Allah, mü'minlere lütufkârdır.

Muhammed b. el-Ka'b el-Kurazî der ki: Müslümanlar Uhud'da musibete uğramışlar olarak Rasûlullah (sav) ile beraber Medine'ye döndüğünde, birbirlerine şöyle dediler: Allah bize zaferi va'detmişken bu bize nereden geldi? Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.[1] Çünkü onlar, bir taraftan müşriklerin sancağını tutanı öldürmüşler, daha sonra da yine sancağı tutan yedi kişiyi daha öldürmüşlerdi. Önceleri zafer müslümanlarındı. Ancak daha sonra ganimet toplamakla meşgul oldular ve bazı okçular da ganimet elde etmek isteği ile yerlerini terk ettiler. İşte bu husus, bozguna sebep teşkil etmişti.

Buhârî, el-Berâ b. Âzib'den şöyle dediğini rivâyet eder: Uhud gününde müşriklerle karşılaştığımız sırada, Rasûlullah (sav) okçulardan bazılarını (tepeye) oturttu ve onlara Abdullah b. Cübeyrî kumandan tayin ederek şöyle dedi: "Asla yerinizden ayrılmayınız. Eğer bizim onlara karşı muzaffer olduğumuzu görseniz yine ayrılmayınız. Onların bize karşı muzaffer olduklarını görseniz, onlara karşı bize yardım etmeyiniz." İki taraf birbirleriyle karşılaşıp müslümanlar onları bozguna uğrattılar. O kadar ki, kadınların dağa doğru sür'atle koştuklarını gördük. Koşmaları esnasında elbiselerini yukarı doğru toplamış ve ayak bileklerindeki halhalları dahi görülüyordu.

Bu sefer (Abdullah b. Cübeyr'in beraberindeki okçular): Ganimete koşalım, ganimete koşalım! demeye koyuldular. Ancak Abdullah onlara: Durunuz. Rasûlullah (sav) size yerinizden ayrılmamanızı emretmedi mi? dedi. Ancak onlar yerlerinden ayrıldılar.

Okçular, onların yanlarına gidince, Allah da onları şaşırttı (ne yapacaklarını bilemez hale geldiler) ve müslümanlardan yetmiş kişi öldürüldü. Daha sonra Ebu Süfyan b. Harb, yüksekçe bir yerden bize doğru görünerek şöyle dedi: Hayatta kalanlar arasında Muhammed var mı? Rasûlullah (sav): "Ona cevap vermeyiniz" diye buyurdu. Nihâyet Ebu Süfyan aynı şeyi üç defa tekrarladı, sonra: Hayatta kalanlar arasında Ebu Kuhafe'nin oğlu (Ebû Bekir) var mı? diye üç defa sordu. Yine Peygamber (sav): "Ona cevap vermeyiniz" diye buyurdu. Bu sefer: Peki hayatta kalanlar arasında Ömer b. el-Hattab var mı? diye üç defa sordu, yine Peygamber (sav): "Ona cevap vermeyin" diye buyurdu. Daha sonra arkadaşlarına dönerek: Bunlar öldürüldü demektir deyince, Ömer (r.a): Ey Allah'ın düşmanı yalan söyledin. Allah seni rezil edecek kimseleri senin için saklamış bulunuyor; demekten kendisini alamadı.

Bu sefer (Ebu Süfyan): Yücel ey Hubel! diye iki defa seslendi. Peygamber (sav): "Ona cevap veriniz" diye buyurunca, Ashab: Ne diyelim Ey Allah'ın Rasûlü? diye sordular. Hz. Peygamber: "Allah daha üstün, daha yücedir deyiniz" diye buyurdu. Ebu Süfyan dedi ki: Bizim Uzzamız var, sizin ise Uzza'nız yok. Rasûlullah (sav): "Ona cevap verin" diye buyurunca: Ne diyelim Ey Al-

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 129.

lah'ın Rasûlü? diye sordular. Hz. Peygamber: "Allah bizim mevlâmızdır. Sizin ise mevlânız yok deyiniz" diye buyurdu. Bu sefer Ebu Süfyan şöyle dedi: Bugün Bedir'e karşılık olsun. Savaş (da zafer ise) nöbetleşedir. Diğer taraftan siz, öldürülenler arasında müsle (bazı şehitlerin bazı organlarının kesilmiş olduğunu) göreceksiniz. Ben böyle yapılmasını emretmedim. Bununla birlikte bundan dolayı da rahatsız olmadım.(1)

Buhârî ve Müslim'de de Sa'd b. Ebi Vakkas'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Uhud günü Rasûlullah (sav)'ın sağ ve solunda üzerlerinde beyaz elbise bulunan ve Rasûlullah (sav)'ın önünde onu savunarak, oldukça şiddetli bir şekilde çarpışan iki kişi gördüm.

Yine Sa'd'dan gelen bir rivâyette de üzerlerinde beyaz elbise vardı. Ne ondan önce onları görmüştüm, ne de daha sonra gördüm, demektedir. -Bununla da Hz. Cebrail ile Hz. Mikâil'i kastetmektedir.- Bir diğer rivâyette de şöyle denilmektedir: Bunlar Rasûlullah (sav)'ı savunmak üzere en şiddetli bir şekilde çarpışıyorlardı. Ne o günden önce onları görmüştüm, ne de daha sonra gördüm.(2)

Mücahid'den de şöyle dediği nakledilmiştir: O gün melekler, mü'minlerle birlikte çarpışmadı. Bedir günü müstesnâ, ne ondan önce, ne de ondan sonra çarpışmış değillerdir.

Beyhakî der ki: Mücahid bu sözleriyle Rasûlullah (sav)'ın emrine karşı gelip, onlara verdiği emir doğrultusunda sebat göstermemeleri üzerine Uhud günü meleklerin çarpışmamış olduklarını kastetmektedir.

Urve b. ez-Zübeyr'den şöyle dediği nakledilmiştir: Yüce Allah, sabır ve takvâ üzere hareket etmeleri halinde onlara işaretli beşbin melek yardım göndereceği va'dinde bulunmuştu. O, bu va'dini de yerine getirmişti. Fakat onlar, Allah Rasûlünün emrine karşı gelip saflarını bırakmaları okçular da Rasûlullah (sav)'ın yerlerinden ayrılmamak üzere kendilerine vermiş olduğu emre rağmen yerlerini terketmeleri ve dünyalığı istemeleri sonucu meleklerle gönderilen yardım kaldırıldı, bunun üzerine de yüce Allah: **"Andolsun Allah size olan va'dini doğru olarak gerçekleştirdi. Onun izniyle onları doğruyordunuz"** buyruğunu indirdi. Allah va'dini aynen gerçekleştirdi, onlara zaferi gösterdi. Fakat isyan etmeleri üzerine de hemen zaferden sonra başlarına belâ getirdi.

Umeyr b. İshak'tan da şöyle dediği nakledilmektedir: Uhud günü, ashab Rasûlullah (sav)'ın etrafından dağılınca, Hz. Sa'd da onun önünde ok atıyordu. Bir genç de ona ok uzatıp duruyordu. Bir ok attı mı, gider aynı oku ona getirir ve: Ey İshak'ın babası haydi at derdi. Savaştan sonra bu gencin kim

(1) *Buhârî*, Meğâzî 17; ayrıca bk. *Müsned*, I, 287-288'de İbn Abbâs'tan; I, 463'te Abdullah b. Mes'ud'dan.

(2) *Buhârî*, Meğâzî 18, Libâs 24.

olduğunu görmek istediler. Ne onu gördüler, ne de tanıyabildiler.

Muhammad b. Ka'b da der ki: Müşriklerin sancakları öldürülüp sancakları yere düşünce, Alkame'nin kızı Amra el-Hârisiye sancağı tutup kaldırdı. İşte Hassan (b. Sabit) bu hususta şöyle demektedir:

فلولا لِـواءُ الحـارثيـة أصبحـوا يـبـاعُون في الأسـواق بَيْعَ الجـلائب

"Eğer el-Hârisiye'nin sancağı (kapması) olmasaydı;
Şimdi onlar pazarlarda bir eşya gibi satılmış olacaklardı."

"(تَحُسُّونَهُمْ): **Onları doğruyordunuz"** buyruğu, onları öldürüyor, kökten imha ediyorsunuz demektir. Şair der ki:

حَسَسْنَاهُم بالسَّيْف حَسًّا فأصبحتْ بقِيَّتُهم قـد شُـرِّدُوا وتَبَدَّدُوا

"Kılıçla doğradık onları alabildiğine; geri kalanları ise
Yerlerinden, yurtlarından edilerek darmadağın oldular."

Şair Cerîr de şöyle demektedir:

تَحُسُّهُمُ السُّيُـوفُ كـمـا تَسامَى حَـرِيقُ النَّارِ في الأَجمِ الحَصِيدِ

"Kılıçlar onları yiyip bitiriyordu;
Tıpkı biçilmiş ormanlar arasında ateş alevinin yükselmesi gibi."

Ebû Ubeyd der ki: (الحَسُّ): Öldürerek imha etmek demektir.

Meselâ, (جراد محسـوس) ifadesi, soğuk sonucu ölmüş çekirgeler manasınadır. (البـردُ مَحَسَّةٌ للنبت) ifadesi, soğuk bitkiyi yakar, yok eder, anlamındadır. (سَنَةٌ حَسُوس) ifadesi ise, her şeyi yeyip bitiren, kurak geçen yıl demektir. Şair Ru'be der ki:

إذا شَكَـوْنـا سَنَـةً حَسُـوسـاً تـأكـل بعـدَ الأخْضـرَ اليَبِيسَـا

"Biz, kurak ve kıtlık geçen bir yıldan şikâyet edersek
Artık o, yeşilden sonra kuruyu da yer."

Bu kelime, aslında hâssa (duyu organı) ile idrâk etmek demek olan his'den gelmektedir. O bakımdan; (حَسَّه): Öldürmek sûretiyle onun hissetmesini (duymasını) yoketti, manasına gelir.

"Onun izniyle" ilmiyle, yahut kazası ve emri ile demektir.

"Nihâyet... yıldınız." Yani, korkaklığa kapıldınız ve zaaf gösterdiniz demektir. **"Nihâyet"** anlamı verilen (حتى)'ın cevabı ise hazf edilmiştir. Yani: Nihâyet yıldınız, bu sefer de imtihan olundunuz. Bu gibi kullanımlar mümkündür. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Eğer yerde bir menfez açma-*

ya, yahut göğe bir merdiven dayamaya gücün yetiyorsa..." (el-En'âm, 6/35) yap, demektir.

el-Ferrâ ise der ki: **"Nihâyet"** anlamındaki buyruğun cevabı; "(وَتَنَازَعْتُمْ): **Çekiştiniz"** kelimesi olup "vav" harfi ise fazladan gelmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"İkisi de teslim olup onu alnı üzere yıkınca ve Biz ona... seslendik"* (es-Sâffat, 37/103-104) buyruğu da ("ve" anlamına gelen: "vav"sız olarak): Biz ona seslendik, anlamındadır. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

فَلَمَّا أَجَزْنَا سَاحَةَ الْحَيِّ وَانْتَحَى

"Biz, onların kaldıkları yeri geçince; o da başka yöne doğru yöneldi."

Burda da "vav" fazladan gelmiştir. Bunlara göre, **"Ve baş kaldırdınız"** buyruğunun başına "vav"ın fazladan gelmiş olması mümkündür. Yani, nihâyet o sevdiğinizi size gösterdikten sonra yıldınız, çekiştiniz, başkaldırdınız demektir. Bu açıklamaya göre de ifadede takdim ve tehir vardır. Yani, nihâyet sizler, çekiştiniz, başkaldırdınız ve yıldınız şeklindedir.

Ebû Ali der ki: Buyruğun cevabının: **"Sizi onlardan geri çevirdi"** anlamındaki buyruk olması da mümkündür. Bu durumda: **"Sonra"** anlamındaki: (ثم), zâiddir. İfadenin takdiri de şöyle olur: Nihâyet yıldınız, çekiştiniz ve başkaldırdığınız vakit sizi onlardan geri çevirdi.

Kimi nahivciler de bunun fazladan getirilişine örnek olmak üzere şair'in şu beyitini göstermektedir:

أَرَانِي إِذَا مَا بِتُّ بِتَّ عَلَى هَوًى فَثُمَّ إِذَا أَصْبَحْتُ أَصْبَحْتُ عَادِيَا

"Kendimi öyle görüyorum ki, gece oldu mu bir arzu ile geceliyorum,
Fakat sonra sabahı ettim mi, normal sabahlıyorum."

el-Ahfeş de bunun fazladan gelmiş olmasını caiz görmektedir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Nihâyet yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmişti, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Allah'tan, yine O'ndan başkasına sığınacak bir yer olmadığını da anladılar. Sonra da tevbe etsinler diye onları tevbeye muvaffak etti"* (et-Tevbe, 9/118) buyruğunda da: "(حتى): **Nihâyet**"in fazladan geldiği kabul edilmiştir.

Bir başka görüşe göre **"nihâyet"** anlamındaki bu edat, "(إلى): ...e kadar" anlamındadır. O takdirde bunun cevabı olmaz. Yani, Allah, siz yılgınlık gösterinceye kadar size olan va'dini doğru olarak gerçekleştirdi, demek olur. Yani, Allah'ın bu va'di sizin sebat göstermeniz şartına bağlı idi.

Yüce Allah'ın: **"Çekiştiniz"** buyruğu anlaşmazlığa düştünüz, demektir. Bununla da okçuların biri diğerine: Haydi ganimetlere yetişelim derken, diğer-

lerinin onlara Hayır, Peygamber (sav)'in bize sebat etmemizi emretmiş olduğu şu yerimizde sebat edeceğiz demesi halini kastetmektedir.

"Ve baş kaldırdınız." Yani o yerde sebat göstermek hususunda Allah Rasûlü'nün emrine muhalefet ettiniz.

Bu ise: **"O sevdiğinizi size gösterdikten sonra"** olmuştu. Bundan maksat ise, Uhud günü işin başında müslümanların galip gelme halidir. Bu da önceden de açıklandığı üzere müşriklerin sancaktarının öldürülmesi ile ortaya çıkmıştı. Şöyle ki: Peygamber (sav) ve ashabı, düşman arasına yayılıp ayrı birlikler haline gelince, düşmanlara, onları eşyalarının yanına çekilmek zorunda bırakıncaya kadar ardı arkasına ağır darbeler indirdiler. Müşriklerin süvarileri ise, müslümanlara üç hamle yaptı. Bunların her birisine oklar yağdırılıyor ve bozguna uğramış halde geri dönmek zorunda kalıyorlardı. Müslümanlar da hamle yaparak onlardan pek çok kişiyi öldürerek zaafa düşürmüşlerdi. Elli okçu, yüce Allah'ın müslüman kardeşlerine zafer verdiğini görünce, "Allah'a yemin ederiz bizim burada beklememizin herhangi bir anlamı yoktur. Allah, düşmanı helâk etmiş bulunuyor. Kardeşlerimiz de müşriklerin karargâhına girmiş bulunuyor" dediler. Onlardan bazıları da: "Allah, düşmanı bozguna uğratmışken ne diye duruyoruz?" deyip Peygamber (sav)'ın kendilerine ayrılmamalarını emretmiş olduğu yerlerini terkettiler. Aralarında anlaşmazlığa düştüler, yıldılar, Allah Rasûlünün emrine karşı geldiler. Bunun sonucunda da müşriklerin atlıları, üzerlerine hızlı baskın düzenleyerek pek çok kişiyi öldürdü.

Âyet-i kerimenin lafızları, onların azarlanmış olmaları anlamını ihtiva etmektedir. Şöyle ki, onlar işin başında zafer müjdelerini gördükleri vakit, zaferin kesinleşmesinin emredilen yerde sebat göstermekle mümkün olacağını, yerlerini bırakıp terketmekle, ayrılmakla olmayacağını bilmeleri gerekirdi.

Daha sonra yüce Allah, aralarındaki bu çekişmenin sebebini şöylece açıklamaktadır: **"İçinizden kimi dünyayı"** yani ganimeti **"istiyordu."**

İbn Mes'ud der ki: Biz Peygamber (sav)'ın ashabından herhangi bir kimsenin dünyayı ve dünyalığı istediğini Uhud gününe kadar farketmemiştik.(1)

"Kimi de âhireti istiyordu." Bunlar ise, yerlerinde sebat gösteren, peygamberlerinin emrine muhalefet etmeyen kumandanları Abdullah b. Cübeyr ile birlikte kalan kimselerdi. Halid b. Velid ile İkrime b. Ebi Cehil, Abdullah'a hamle düzenlemişlerdi. Her ikisi de o gün kâfir idiler. Orada geri kalan kimselerle birlikte onu da şehid ettiler. Allah o şehidlere rahmet buyursun.

Âyet-i kerimedeki sitem, yerini terkeden kimseler içindir. Sebat gösteren kimseler için değildir. Çünkü yerinde sebat eden, Allah'ın mükâfatına erişmiştir. Bu da şuna benzemektedir. Herhangi bir topluma genel bir ceza isa-

(1) Taberânî, *el-Evsat*, II, 237; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VI, 327-328.

bet edecek olursa, salih kimseler ve çocuklar da helâk olurlar. Fakat onların başına gelen bu musibet onlar için bir ceza olmaz. Aksine bu, onların mükâfat kazanmalarına sebeptir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Sonra sizi imtihan etmek için, Allah sizi onlardan geri çevirdi." Yani siz, onlara üstünlük sağladıktan sonra gerileterek, sizi onlardan geri çevirdi. İşte bu da, masiyetin de Allah tarafından yaratılmış olduğunun delilidir. Mutezile ise şöyle demektedir: Bu, sonra siz geri döndünüz, anlamındadır. Bu geri dönüşün yüce Allah'a izafe edilmesi, mü'minleri sınamak kastıyla kâfirlerin kalplerinde bulunan, müslümanlara karşı duyulan kâfirlerin kalplerindeki korkuyu çıkartması dolayısıyladır.

el-Kuşeyrî der ki: Böyle bir açıklamanın da onlara bir faydası yoktur. Çünkü, müslümanları hafife alacak noktaya gelinceye kadar kâfirlerin kalplerinden korkunun çıkartılması da çirkin (kabîh)'dır. Ve onlara göre Allah tarafından çirkin olan bir işin yapılması caiz değildir. Dolayısı ile -onların açıklamasına göre- **"...Sonra sizi onlardan geri çevirdi"** buyruğunun bir anlamı kalmaz.

"Sizi onlardan geri çevirdi" buyruğunun, yani sizi, onları takip etmekle mükellef kılmadı, manasında olduğu da söylenmiştir.

"Bununla beraber, andolsun sizi bağışladı. Allah, mü'minlere lütufkârdır." Yani başkaldırmanız, emre aykırı hareket etmenizden sonra O, sizi toptan imha ettirmedi. Burada hitabın genele olduğu söylendiği gibi, kendilerine verilen emirlere muhalefet eden okçulara yönelik olduğu da söylenmiştir. en-Nehhâs da bunu tercih etmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu ise şöyle demektedir: Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Sonra sizi affettik..."* (el-Bakara, 2/52) buyruğudur.

"Allah mü'minlere" onları affetmek ve mağfiret etmek sûretiyle **"lütufkârdır."** İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (sav) Uhud günü zafere mazhar kılındığı gibi, hiçbir yerde zafere mazhar kılınmış değildir. (İbn Abbas'ın bu sözünü rivâyet eden) dedi ki: Biz, buna karşı çıkar olduk, bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Benimle buna karşı çıkan kişi arasında yüce Allah'ın Kitabı hakem olsun. İşte yüce Allah Uhud günü hakkında şöyle buyurmaktadır: **"Andolsun Allah size olan va'dini doğru olarak gerçekleştirdi. Hani, Onun izniyle onları doğruyordunuz."** İbn Abbas der ki: Doğramak (el-Hass) öldürmek demektir. **"Nihâyet sevdiğinizi size gösterdikten sonra yıldınız ve o iş hakkında çekiştiniz ve baş kaldırdınız. İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kimi de âhireti istiyordu. Sonra sizi imtihan etmek için, Allah sizi onlardan geri çevirdi. Bununla beraber, andolsun O sizi bağışladı. Allah mü'minlere lütufkârdır."** Yüce Allah bununla yalnızca okçuları kastetmektedir. Çünkü Peygamber (sav) onları bir yerde oturtmuş, sonra da: "Bizim arkamızı himaye ediniz. Bizim öldürüldüğümüzü görseniz bile

bize yardıma gelmeyiniz. Ganimet elde etti̇ği̇mi̇zi̇ görürseniz, bize ortak olmaya kalkışmayınız." Rasûlullah (sav) (ve beraberindekiler) ganimet almaya koyulup müşriklerin karargâhlarına dalınca, bütün okçular da yerlerinden ayrılıp, onlar da düşman karargâhına girip ganimet toplamaya koyuldular. Peygamber (sav)'ın ashabının safları bu şekilde birbirlerine karşı karşıya geldiler -diyerek ellerinin parmaklarını birbirine soktu- ve iç içe oldular. Okçular da yerlerini o şekilde terk edince, işte o yerden (müşriklerin) süvarileri Rasûlullah (sav)'ın ashabı üzerine baskın yaparak birbirlerini vurdular ve yine birbirlerine karıştılar. Müslümanlardan pek çok kimse öldürüldü. Günün ilk saatlerinde zafer Rasûlullah (sav)'ın ve ashabınındı. Öyle ki, müşriklerin sancaktarlarından yedi veya dokuz kişi öldürülmüş, müslümanlar dağa doğru koşmakla birlikte insanların (mağara) dedikleri yere ulaşamadılar. Ancak, el-Mihras diye bilinen (Uhud dağındaki bir su) altında bulunuyorlardı. Bu sefer şeytan da: Muhammed öldürüldü, demişti. Bunun gerçek olduğu hususunda kimsenin şüphesi olmadı. Biz, bu şekilde onun öldürüldüğü hususunda şüphe etmiyorken, Rasûlullah (sav)'ı iki Sa'd (Sa'd b. Muaz ile Sa'd b. Ubade) arasında kendine has yürüyüşünden tanıdığımız şekliyle onu gördük. O kadar sevindik ki, bize hiçbir şey isabet etmemiş gibi olduk. Bize doğru bir yükseğe çıkarak: "Peygamberlerinin yüzünü kanatan bir kavme Allah'ın gazabı çok çetindir" diye buyurdu.(1)

Ka'b b. Mâlik der ki: Müslümanlar arasında Rasûlullah (sav)'ı tanıyan ilk kişi ben oldum. Ben onu, miğferin altından parıldayan gözlerinden tanımıştım. Sesimin çıkabildiği kadar: Ey müslümanlar müjdeler olsun! İşte Rasûlullah (sav) bize doğru geliyor, dedim. O da bana: Sus! diye işaret etti...(2)

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِىٓ أُخْرَىٰكُمْ
فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ أَصَابَكُمْ ۗ
وَاللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

153. Hani siz, yukarı doğru kaçışıyordunuz. Kimseye bakmıyordunuz bile. Peygamber de arkanızdan sizi çağırıp duruyordu. Bunun üzerine Allah sizi keder üzerine kederle cezalandırdı. Kaybettiğinize ve başınıza gelene üzülmeyesiniz diye. Allah, yaptıklarınızdan haberdârdır.

(1) *Müsned*, I, 287-288; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 296-297; el-Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VI, 110-111

(2) İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 46; İbnu'l-Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, III, 199.

Bu ayet-i kerimedeki: "(إذ): **Hani"** edatı, yüce Allah'ın: ***"Bununla beraber andolsun sizi bağışladı"*** buyruğuna taalluk etmektedir.

Genel olarak herkes; "(تُصْعِدُونَ): **Yukarı doğru kaçışıyordunuz"** kelimesini "te" harfi ötreli, "ayn" harfini de esreli olarak okumuşlardır. Ebû Recâ el-Utaridî, Ebu Abdurrahmen es-Sülemî, el-Hasen ve Katade ise, "te" harfi ile "ayn" harfini üstün olarak okumuşlardır ki, "siz dağda yukarı doğru çıkıyordunuz" anlamına gelir. İbn Muhaysın ve Şibl ise "(إذ يصعدون ولا يلوون): Hani onlar yukarı doğru kaçışıyorlar, kimseye bakmıyorlardı bile" şeklinde her iki fiili de "yâ" ile okumuştur. el-Hasen ise, (تلون) şeklinde tek "vav"lı okumuştur. Ebû Bekir b. Ayyâş da Âsım'dan: (ولا تلوون) şeklinde "te" harfini ötreli olarak okuduğunu rivâyet etmektedir ki bu, en-Nehhâs'ın sözünü ettiği şâz bir söyleyiştir.

Ebû Hâtim der ki: (أصعدت); ileri doğru yürüdüm, demektir. (صعِدت) ise, dağ yahut başka bir yere yukarı doğru çıktım, anlamında kullanılır.

Buna göre, bu fiilin hemzeli kullanılışı, düz yerlerde vadilerin ve yolların iç taraflarında yürümek anlamında kullanılır. Buna karşılık hemzesiz kullanılış ise, dam, dağ, merdiven, basamak gibi şeylerin tırmanılması, bunlarla yukarı doğru çıkılmasını anlatmak için kullanılır.

Buna göre, onların önce vadide yol aldıktan sonra dağa çıkmış olmaları ihtimali anlaşılmaktadır.

Bu durumda; (تُصْعِدون) okuyuşuna göre de; (تَصْعَدون) okuyuşuna göre de mana sahihtir. Katade ve er-Rabi' derler ki: Uhud günü vadide yol alıp durdular. Ubey'in kıraati ise; (إذ تُصعِدون في الوادي): Hani vadide yol alıyordunuz, şeklindedir.

İbn Abbas da der ki: Ashab, kaçışarak Uhud dağında yukarı doğru çıktılar. Buna göre her iki kıraat de doğrudur. Çünkü, o gün bozguna uğrayanlardan kimisi düzlük alanda kaçışıyor, kimisi yukarı doğru tırmanıyordu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Kutebî ve el-Müberred der ki: (أصعد) ifadesi, oldukça uzağa gitmesi ve bunu aşırıya götürmesini anlatmak için kullanılır. Adeta bu, yükseğe doğru çıkmanın uzaklaştırması gibi, yerin düzlüğünde de uzaklaştırmak gibi bir mana verdiği için böyle kullanılır. Şair de şöyle der:

ألا أيهذا السائلي أيْنَ أصْعدتْ فإنّ لها من بطن يثْرِبَ موعِدا

"Ey bana: (Deven) nereye uzaklaşıp gitmektedir? diye soran
Şüphesiz onun Yesrib vadisinin üst tarafında verilmiş bir sözü vardır."

el-Ferrâ der ki: Bu fiilin hemze'li kullanılışı yolculuğa başlamak demektir. Buna karşılık; (الانحدار) ise, yolculuktan dönmek anlamına gelir. Meselâ, biz oralara gitmek kastıyla çıkıp yola koyulduğumuz vakit, Bağdat'tan Mek-

ke'ye ve Horasan'a ve benzeri yerlere gittik, demek istenirken; (أصعدنا) denilir, dönüşümüzü anlatmak için de; (انحدرنا) denilir. Ebu Ubeyde de şöyle bir beyit nakletmektedir:

فـقـد كـنـتِ تـبـكـيـن عـلـى الإصـعـاد فـالـيـوم سُـرِّحْـتِ وصـاح الحـادِي

"İşte sen, yolculuğa çıkmak için ağlayıp duruyordun.
İşte bugün serbest bırakıldın ve kervanın çağırıcısı da çağırdı.

el-Mufaddal der ki: (صعِد وأصْعَد وصَعَّد); hep aynı anlamdadır.

(تَلْوُونَ): Dönüp bakarsınız fiili, dönüp bakıyor ve ikâmet ediyorsunuz, anlamındadır. Âyet-i kerime ile anlatılmak istenen; kaçışarak, kiminiz kiminize dönüp bakmıyordunuz bile. Çünkü, bir şeye doğru yönelen kimse, oraya ya kendisinin boynunu yahut da bineğinin dizginlerini çevirir.

"Kimseye" buyruğu ile de kast edilen el-Kelbî'nin ifadesine göre Muhammed (sav) dır.

"Peygamber de arkanızdan sizi çağırıp duruyordu." Peygamber arkanızdan size sesleniyordu, demektir.

Buhârî'de şöyle denilmektedir: "(أُخْرَاكُمْ): **Arkanız"** kelimesi (أخركم)'ın müennes şeklidir. Bize, Amr b. Halid anlattı, bize Züheyr anlattı, bize Ebû İshak anlattı dedi ki: el-Berâ b. Âzib'i şöyle derken dinledim: Peygamber (sav) Uhud günü piyadelerin başına Abdullah b. Cübeyr'i yerleştirmişti. Bunlar ise yerlerini bırakıp kaçtılar. İşte Hz. Peygamber'in arkalarından onları çağırması budur. Peygamber (sav) ile birlikte oniki kişiden başka kimse kalmamıştı.[1]

İbn Abbas ve başkaları ise şöyle demektir: Peygamber (sav): "Ey Allah'ın kulları geri dönünüz" diye çağırıyordu.[2] Onun bu çağırması, münker olan bir işi değiştirmek demekti. Çünkü Hz. Peygamber'in bir münkeri -burada bozguna uğrayıp kaçmaktır- görüp de onu yasaklamaması imkânsız bir şeydir.

Derim ki: Ancak bu açıklama, bozguna uğrayışın masiyet olması halinde uygun düşer. Halbuki -ileride yüce Allah'ın izniyle de açıklaması geleceği gibidurum böyle değildir.

Yüce Allah'ın: **"Bunun üzerine Allah sizi keder üstüne kederle cezalandırdı"** buyruğunda geçen "el-Ğam (mealde; keder)," sözlükte örtmek demektir. O bakımdan karanlık gece ve gündüz hakkında: (ويوم غَمٌّ وليلة غَمَّةٌ) denilir. Hilal görünmediği zaman da böyle denilir. Herhangi bir hususun kederlendirmesini anlatmak için de; (غمّني الأمر يُغَمُّني): İş beni kederlendirdi, keder-

(1) *Buhârî*, Tefsir 3. sûre 10, Meğâzi 20.
(2) Suyûtî, *ed-Durr*, II. 350

lendiriyor, denilir.

Mücâhid, Katâde ve başkaları derler ki: Burada sözü geçen birinci gam (keder), öldürülme ve yara almadır. İkincisi ise, Peygamber (sav)'ın öldürülüşüne dair yayılan yalan haberdir. Çünkü şeytan böyle bağırmıştı.

Şöyle de açıklanmıştır: Birinci gam, keder, onların kaçırdıkları zafer ve ganimet, ikincisi ise, kendilerine isabet eden öldürülme ve bozgundur.

Bir başka görüşe göre ise, birinci keder bozgun, ikincisi ise Ebu Süfyan ve Halid'in tepeden üzerlerine gelmesidir. Müslümanlar, onların bu durumlarını görünce bundan dolayı kederlendiler, üzerlerine hücum edip kendilerini öldüreceklerini sandılar. Bu durum da başlarına gelen musibeti kendilerine unutturdu. İşte bu sırada Peygamber (sav) -önceden de geçtiği üzere- : "Allah'ım bunlar bizim yükseğimize çıkamasınlar" diye dua etti.

Buna göre (بِغَمٍّ): **Kederle"** kelimesindeki "be" harfi; (على): ... e, a, üzerine; anlamına kullanılmış olur. "Be"nin asıl anlamıyla kullanıldığı da söylenmiştir. Yani onlar, Peygamber (sav)'a muhalefet etmek sûretiyle önce kederlendiler. İşte bu sebepten dolayı, kendilerinden isabet alıp öldürülenler sebebiyle de kederlenmekle onları cezalandırmış oldu.

el-Hasen der ki: **"Bunun üzerine Allah sizi"** Bedir günü müşriklerin uğradığı **"keder karşılığında"** Uhud günü **"kedere uğrattı"** diye açıklamıştır. Burada kedere "sevap" (mealde ceza) adının veriliş sebebi, günahın cezasına da günah (zenb) denilmesi kabilindendir.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah, onları günahlarından haberdar ettiği için başlarına gelen musibeti bırakıp bu günahları ile meşgul oldular.

Yüce Allah'ın: **"Kaybettiğinize ve başınıza gelene üzülmeyesiniz diye Allah yaptıklarınızdan haberdardır"** buyruğundaki: "(لِكَيْلَا): **Diye"** kelimesindeki "lâm" harfi, yüce Allah'ın: **"Bununla beraber andolsun sizi bağışladı"** buyruğuna taalluk etmektedir. Bunun, yüce Allah'ın: **"Bunun üzerine Allah sizi keder üstüne kederle cezalandırdı"** buyruğuna taalluk ettiği de söylenmiştir. Yani, sizi keder üstüne kederle cezalandırması, elde edemediğiniz ganimete, uğradığınız bozguna üzülmeyesiniz diyedir. Ancak birinci açıklama daha güzeldir.

"(مَا أَصَابَكُمْ): **Başınıza gelene"** buyruğundaki; (ما): **...en"** cer mahallindedir. Bununla birlikte; "(لا): **... meye..."** olumsuz edatının sıla (zaid) olduğu da söylenmiştir. Yani, elde edemediğinize ve başınıza gelene -Rasûlullah (sav)'ın emrine muhalefetinizden ötürü- ceza olmak üzere üzülesiniz diye; demektir. Bu da Yüce Allah'ın: "(مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ): *Seni secde etmekten alıkoyan neydi?"* (el-A'râf, 7/12) buyruğuna benzemektedir. Yine yüce Allah'ın: "(لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ): *Kitap ehli... bilsinler diye"* (el-Hadîd, 57/29) buyruğu da böyledir. (Bu ikisinde de olumsuzluk bildiren "lâ" edatı sıla (zâid) kabul edilmiştir). el-Mufaddal'ın görüşü budur.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın: **"Bunun üzerine Allah sizi keder üstüne kederle cezalandırdı"** buyruğu ile kederleriniz peşi peşine geldi, demektir. Tâ ki, artık bundan sonra ganimetlerle uğraşmaya kalkışmayasınız diye.

"Allah yaptıklarınızdan haberdardır" buyruğu ile, yapılan yanlışlıklardan sakındırılmaktadırlar; tehdit anlamı da vardır.

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ ۙ
وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ ۖ
يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ ۗ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ ۗ يُخْفُونَ فِي
أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ ۖ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا ۗ
قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۖ
وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

154. Sonra o kederin ardından üzerinize öyle bir emniyet ve öyle bir uyuklama indirdi ki, içinizden bir kısmını bürüyordu. Bir kısmı da canları sevdasına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi hak olmayan bir zan besliyorlar: "Bu işten bize bir şey var mı?" diyorlardı. De ki: "Muhakkak ki bütün iş Allah'ındır." Onlar sana açmadıkları şeyi içlerinde gizliyorlar. "Bu işten bize ait bir şey olsaydı burada öldürülmezdik" diyorlar. De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız üzerlerine ölüm yazılmış olanlar yine mutlaka devrilecekleri yerlere çıkıp gideceklerdi." Allah, göğüslerinizin içindekileri yoklamak, kalplerinizdekini temizlemek için böyle yaptı. Allah göğüslerin özünü çok iyi bilir.

Yüce Allah'ın: **"Sonra o kederin ardından üzerinize öyle bir emniyet ve öyle bir uyuklama indirdi ki..."** buyruğunda geçen; (الأمَنَة) kelimesi, (الأمن) ile aynı anlamda (emniyet, güvenlik) dır. Bunlardan birincisinin korku

sebepleriyle birlikte kullanıldığı, ikincisinin ise, korkunun sebepleri olmadığı halde kullanıldığı da söylenmiştir. Bu kelime, "(أَنْزَلَ): **İndirdi"** ile nasb edilmiştir. "(نعاساً): **Uyuklama"** ise, (emniyet anlamındaki:) *el-Emene*'den bedeldir. **"Emniyet"** anlamındaki kelimenin mef'ûlün leh olmak üzere nasbedildiği de söylenmiştir. Sanki: Emniyet için üzerinize bir uyuklama indirdik, denilmiş gibidir. İbn Muhaysın ise, bu kelimeyi "mim" harfi sakin olarak okumuştur.

Şanı yüce Allah, Uhud gününde bu kederlerden sonra mü'minlerin çoğunu uyuklama almakla lütufta bulundu. Çünkü güvenlik duyan kimse uyuklar. Korkan kimse uyuyamaz.

Buhârî'nin Enes'den rivâyet ettiğine göre Ebu Talha şöyle demiş: Bizler, Uhud günü saflarımızda bulunduğumuz halde uyuklamak bizi bürüdü. Öyle ki, kılıcım elimden düşüyor, onu alıyor, düşüyor alıyordum.(1)

"(يَغْشَى): **Bürüyor"** kelimesi hem "ye" ile, hem de "te" ile okunmuştur. "Ye" ile okunması halinde bürüyen uyuklamadır. "Te" ile okunursa, bürüyen güvenlik ve emniyettir.

Taife (bir kısım) ise hem tek kişi hakkında, hem de topluluk hakkında kullanılır.

"Bir kısmı da canları sevdasına düşmüştü." Bununla münafıklardan Muattib b. Kuşeyr ve arkadaşlarını kastetmektedir. Bunlar ganimet arzusu ve mü'minlerden korktukları için savaşa çıkmışlardı. O bakımdan uyuklama bunları bürümedi ve bu savaşta hazır oluşlarına üzülmeye ve çeşitli sözler söylemeye koyulmuşlardı. **"Canları sevdasına düşmüştü"** ifadesi ise, bu sevda onları kederlendirmeye götürmüştü, demektir. (Âyet-i kerimede geçen:) Hemm: Yapılmak istenilen şey, demektir. (أَهَمَّني الشيء): O şeyi yapmak istedim, anlamındadır. (أمرٌ مُهِمٌّ): Mühim şey ise, zorlu şey demektir. (أَهَمَّني الأمر): O iş beni huzursuz etti, anlamındadır. (هَمَّني): İş beni eritecek kadar üzdü anlamına gelir.

"(وطائفةٌ): **Bir kısmı da"** buyruğundaki "vav", hal "vav"ı olup, (إذْ) anlamındadır. Yani: O vakit, bir kısım da Muhammed (sav)'ın durumunun batıl olduğunu ve onun yardıma mazhar olmayacağını zannediyorlardı, demektir.

"Cahiliyye zannı" ifadesi ise, cahiliyye halkının zannı anlamında olup, "halk" anlamındaki kelime (ehl) hazf edilmiştir.

"Bu işten bize bir şey var mı? diyorlardı." İfade soru şeklinde olmakla birlikte, inkâr anlamındadır. Yani, bu işte -savaşa çıkma işinde- bizim bir payımız yoktur. Biz istemeyerek çıktık demektir. Buna da yüce Allah'ın: **"Bu işten bize ait birşey olsaydı burada öldürülmezdik"** şeklinde söz söylediklerine dair verdiği haberdir.

---

(1) *Buhârî*, Meğâzî 19, Tefsir 3. sûre 11; *Tirmizî*, Tefsir 3. sûre 16.

ez-Zübeyr der ki: O günde üzerimize uyku salındı. Ve ben bu sırada uyuklama beni bürüyorken, Muattib b. Kuşeyr'in, eğer bu işten bize ait bir şey olsaydı burada öldürülmezdik, sözlerini işitiyordum.(1)

Bunun, Muhammed (sav)'ın va'detmiş olduğu zafer işinden bize ait bir şey olmaz, anlamında olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: "(قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ): **De ki: Bütün iş Allah'ındır"** buyruğunu, Ebû Amr ile Yakub: "(كُلُّ) **Bütün"** kelimesini müptedâ diye merfu' olarak okumuşlardır. Haberi ise, "(لِلَّهِ) **Allah'ındır"** buyruğudur.

Cümle de: "(إنّ) **Muhakkak ki"** kelimesinin haberidir. Bu yönüyle yüce Allah'ın: ***"Allah'a karşı yalan söyleyenleri Kıyamet gününde yüzlerini karamış görürsün"*** (ez-Zümer39/60) buyruğunda yer alan ***"yüzlerini"*** anlamındaki buyruğun (mef'ul olarak mansub gelmesi gerektiği halde) merfu' olarak gelmesi gibidir. Diğerleri ise, bu kelimeyi ("bütün iş" anlamındaki kelimesini) nasb ile okumuşlardır. Nitekim (إن الأمر أجمع لله): İş bütünüyle Allah'ındır, demek de böyledir ki, bu da te'kid içindir. Bu kelime, kuşatıcılık ve umum ifade etmek bakımından; (أجمع): Bütünüyle, anlamına gelir. Bu kelime ise, ancak te'kid olmak üzere gelir.

Bunun **"iş"** anlamındaki emr'in sıfatı olduğu da söylenmiştir. el-Ahfeş, bedel olduğunu söylemiştir. Yani zafer Allah'ın elindedir. O, dilediğine zafer verir, dilediğini de yardımsız bırakır. Cuveybir de ed-Dahhâk'dan o da İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: **"Allah'a karşı cahiliyye zannı gibi hak olmayan bir zan besliyorlar"** buyruğu hakkında kaderi yalanladıklarını kastetmektedir, dediğini nakletmiştir. Çünkü onlar bu hususta ileri geri konuşmuşlardı. Şanı yüce Allah da: **"De ki: Muhakkak ki bütün iş Allah'ındır"** diye buyurmaktadır. Bununla da hayrıyla şerriyle kaderin Allah'tan olduğunu kastetmektedir.

"Onlar sana açmadıkları şeyi içlerinde gizliyorlar." Sana açıklamadıkları şirk, küfür ve yalanları gizliyorlar. **"Bu işten bize ait bir şey olsaydı burada öldürülmezdik, diyorlar."** Yani, akrabalarımız burada öldürülmezdi.

Denildiğine göre münafıklar şöyle demişlerdi: Eğer bizim aklımız olsaydı, biz Mekkelilerle savaşmaya çıkmazdık ve bizim ileri gelenlerimiz de öldürülmezdi.

Şanı yüce Allah da onlara şöylece cevap vermektedir: **"De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine ölüm yazılmış olanlar"** Levh-i Mahfûz'da öldürülecekleri takdir edilmiş, farz olarak tesbit edilmiş olanlar **"yine mutlaka devrilecekleri yerlere çıkıp gideceklerdi."** Öldürülecekleri yerlere çıkacaklardı.

(1) Suyûtî, *ed-Durr*, II, 353

Şöyle de açıklanmıştır: **"Üzerlerine ölüm yazılmış olanlar"** yani, savaşmaları kendilerine farz kılınmış olanlar demektir. Burada savaşmak "öldürmek" anlamındaki kelime ile ifade edilmiştir. Çünkü, savaşmak sonunda öldürülmek mümkündür.

"(لَبَرَزَ): **Çıkıp gideceklerdi"** anlamındaki kelimeyi Ebû Hayve, "be" harfini ötreli, "re" harfini de şeddeli olarak ve: "Çıkartılır(lar)dı" anlamında okumuştur.

Şöyle de açıklanmıştır: Ey münafıklar, eğer sizler çıkmayacak olsaydınız yine de yüce Allah kalplerde olanı ortaya çıkartıp bunu mü'minlere gösterinceye kadar devrilip yıkılacağınız bir başka yere çıkmanız sözkonusu olacaktı. Yüce Allah'ın: "(وَلِيَبْتَلِيَ) **... Yoklaması için"** anlamındaki buyrukta "vav" harfi, yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi fazladan gelmiştir:

"(وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ) ***Kesin bilgiye ulaşanlardan olması için..."*** (el-En'âm, 6/75) buyruğu gibidir.

"Allah göğüslerinizin içindekini yoklamak, kalplerinizdekini temizlemek için böyle yaptı" buyruğunun takdiri anlamı da şöyledir: Allah size, kıtali ve savaşı farz kılmakla birlikte, Uhud günü size sabrınızı sınamak ve tevbe edip ihlâslı hareket etmeniz şartı ile de günahlarınızdan sizi arındırıp temizlemek için yardım etmedi.

Yüce Allah'ın: **"... yoklamak için"** buyruğunun, sizi sınayıp yoklayan kimsenin muamelesine tabi kılmak için, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre, Allah'ın gaybî bilgisinde bildiğini, siz de varlık âleminde göreceğiniz şekilde davranasınız diye... şeklinde de açıklanmıştır. Burada bir muzaf'ın mahzûf olduğunu, ifadenin takdirinin de: Yüce Allah'ın dostlarını yoklamak, sınamak için... şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Temizlemek (et-temhîs)"in anlamına dair açıklamalar da önceden (141. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **"Allah göğüslerin özünü çok iyi bilir."** Yani, göğüslerde bulunan hayır ve şerri bilir.

"Göğüslerin özü (zâtu's-sudûr)"nün, göğüslerin kendileri (kalpler) olduğu da söylenmiştir. Çünkü bir şeyin zatı, onun kendisi demektir.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ۙ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ
مَا كَسَبُوا ۖ وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

155. İki topluluğun karşılaştığı gün içinizden geri dönenleri, ancak yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan yoldan çıkarmak istemişti. Bununla beraber Allah, andolsun onları bağışladı. Gerçekten Allah, Ğafûr'dur, Halîm'dir.

Yüce Allah'ın: **"Ancak yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan onları yoldan çıkarmak istemişti"** anlamındaki buyruk, **"içinizden geri dönenleri"** anlamındaki buyruğun haberidir. Maksat ise Uhud günü müşriklerden geri dönenlerdir. Bu da Ömer (r.a) ve diğerlerinden nakledilmiştir. es Süddî der ki: Bununla bozguna uğranıldığı sırada dağa doğru kaçışanlar değil de Medine'ye kaçanlar kastedilmektedir. Bu buyruğun, bozguna uğradıkları sırada Peygamber (sav)'dan üç gün süreyle geri kalan, sonra tekrar geri giden muayyen bir takım kimseler hakkında olduğu da söylenmiştir.

"Şeytan onları yoldan çıkarmak istemişti" buyruğunun anlamına gelince; o, kendilerine işledikleri günahlarını hatırlatarak ayaklarını kaydırmak istemişti. Onlar da öldürülmesinler diye yerlerinde sebat göstermek istememişlerdi. İşte yüce Allah'ın: **"Yaptıklarının bir kısmından ötürü"** buyruğunun anlamı da budur.

"Onları yoldan çıkarmak istemişti" anlamındaki: (اَسْتَزَلَّهُمْ) kelimesinin, onları yoldan çıkarmaya itmişti, manasına geldiği de söylenmiştir. Bu kelime de, günah anlamına gelen "ez-zelle" istif'âl vezninde kullanılmış bir kelimedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bunlar, samimi bir tevbe yapmadan önce savaşmak istemediler. İşte geri kaçışlarının sebebi budur. Birinci açıklamaya göre bu uygundur. İkinci açıklamaya göre ise onlar, Peygamber (sav)'ın kendileri için tesbit ettiği yeri terk etmek ve ganimete meyletmek sûretiyle işlemiş oldukları masiyetleri sebebiyle yoldan çıkarmak istemişti şeklinde olur.

el-Hasen der ki: **"Yaptıkları"**ndan kasıt ise, İblis'in kendilerine verdiği vesveseyi kabul ile karşılamalarıdır. el-Kelbî der ki: Şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermişti.

Bir başka açıklamaya göre: Geri dönüp kaçmak bir masiyet değildi. Çünkü onlar, Medine'ye sığınmak istemişlerdi. Böylelikle müşrikler, Peygamber (sav)'ın öldürüldüğü haberi üzerine onlara bir zarar vermekten yana ümitlerini kesecekti. Şöyle denilebilir: Bunlar, Peygamber (sav)'ın içinde bulundukları dehşetten dolayı kendilerini çağırdığını işitmemişlerdi.

Yine şöyle demek de mümkündür: Düşmanların sayısı onların iki katından fazla idi. Çünkü mü'minler, yediyüz kişi, düşman ise üçbin kişi idi. Böyle bir durumda ise geri kaçmak caizdir. Şu kadar var ki, Peygamber (sav)'ı bırakıp kaçmak caiz olmayan bir hatadır. Belki de onlar, Peygamber (sav)'ın da dağa geri çekilmiş olduğunu sanmışlardı.

Bu açıklamaların en güzeli birincisidir.

Özetle söylenecek olursa, eğer burada muhakkak bir günahın varlığı diye açıklanacak olursa, Allah bu günahı affetmiş bulunmaktadır. Şâyet açıklanabilir ve meşru bir geri çekilme diye açıklanacak olursa, âyet-i kerime geri kaçarken alabildiğine uzaklaşan ve uygun miktardan daha fazla giden hak-

kında kabul edilir.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî Nasr b. Muhammed b. İbrahim dedi ki: Bize, el-Halil b. Ahmed anlattı, dedi ki, bize es-Serrâc anlatttı, dedi ki, bize Kuteybe anlattı dedi ki, bize Ebû Bekir b. Ğaylan anlattı, o, Cerir'den naklen anlattığına göre; Hz. Osman ile Abdurrahman b. Avf arasında bir tartışma olmuştu. Abdurrahman b. Avf ona şöyle dedi: Ben Bedir'de bulunduğum sen bulunmadığın, ağaç altında ben bey'at ettiğim sen bey'at etmediğin ve o topluluğun gününde -yani Uhud gününde- geri dönüp kaçanlar arasında bulunduğun halde, bana nasıl ağır söz söylersin? Bunun üzerine Hz. Osman ona şu cevabı verdi: Senin, ben Bedir'de bulunduğum halde sen bulunmadın, sözünü ele alalım. Ben, Rasûlullah (sav)'ın hazır bulunduğu herhangi bir gazadan geri kalmış değilim. Ancak, Rasûlullah (sav) 'ın kızı hasta idi. Ben de onun yanında ona bakıyordum. Rasûlullah (sav) da müslümanlara ayırdığı pay gibi bana da pay ayırdı. Ağaç altındaki bey'ate gelince, Rasûlullah (sav) beni Mekke'deki müşriklerin durumunu görüp tesbit etmek üzere (elçi olarak) göndermişti. Rasûlullah (sav) da sağ elini sol elinin üzerine koyarak: "İşte bu da Osman'ın bey'atidir" diye buyurmuştu. Rasûlullah (sav)'ın sağ ve sol elleri benim için kendi sağ ve sol ellerimden hayırlıdır. Uhud gününe gelince, şanı yüce Allah da: **"Bununla beraber Allah andolsun onları bağışladı"** diye buyurmuştur. Ve ben de Allah'ın kendilerini affettiği kimseler arasında idim. Böylelikle Hz. Osman, Abdurrahman'ı ona karşı getirmiş olduğu bu delilleriyle susturmuş oldu.(1)

Derim ki: Bu anlamdaki bir açıklama, İbn Ömer'den de sahih olarak nakledilmiştir. Nitekim, Buhârî Sahih'inde şöyle der: Bize Abdân anlattı, bize Ebu Hamza haber verdi. O, Osman b. Mevheb'den dedi ki: Bir adam gelip Beyt'i haccetti. Bir takım kimselerin oturmakta olduğunu görünce, bu oturanlar kimlerdir? diye sordu. Ona: Bunlar Kureyşlilerdir, dediler. Peki bu yaşlı kişi kimdir? deyince; O İbn Ömer'dir, dediler. Yanına varıp şöyle dedi: Ben sana bir şey soracağım bana anlatır mısın? (Devamla) dedi ki: Bu Beyt'in hürmeti hakkı için sana soruyorum Osman b. Affan'ın Uhud günü kaçtığını biliyor musun? (Abdullah b. Ömer): Evet deyince, adam bu sefer: Peki onun Bedir'de bulunmayıp orda hazır olmadığını da biliyor musun? diye sordu, İbn Ömer: Evet dedi. Bu sefer: Peki onun Rıdvan Bey'atinden geri kalıp orada bulunmadığını da biliyor musun? diye sordu, İbn Ömer yine: Evet dedi. Bu sefer adam tekbir getirdi.

İbn Ömer dedi ki: Hakkında bana soru sorduğun hususu sana açıklamam

(1) Abdurrahman b. Avf'ın bu hususlar dolayısıyla Hz. Osman'ı ayıplaması ve Hz. Osman'ın verdiği cevapları ihtivâ eden benzeri bir rivâyet ***Müsned***, I, 68'de yer almaktadır. Bu rivâyete göre Abdurrahman b. Avf bu eleştirileri el-Velîd b. Ukbe'ye söylemiş; cevapları da Hz. Osman, el-Velîd'e verip: "Git, Abdurrahman'a bunları bildir!" demiştir.

ve haber vermem için gel yaklaş. Uhud günü onun kaçışını ele alalım. Şahadet ederim ki Allah onu affetmiştir.

Bedir günü hazır bulunmayışına gelince, Rasûlullah (sav)'ın kızı onun hanımı idi ve o sırada hasta bulunuyordu. Peygamber (sav) kendisine: "Şüphesiz senin için de Bedir'de hazır bulunan kimsenin ecri ve payı vardır" demişti. Rıdvan Bey'atinde hazır bulunmayışına gelince, eğer Mekke vadisinde Osman b. Affan'dan daha aziz (güçlü ve Mekkeliler için değerli) bir kimse olsaydı, elbetteki onun yerine onu gönderecekti. Peygamber, Osman'ı göndermişti ve Rıdvan Bey'ati de Osman'ın Mekke'ye gidişinden sonra olmuştu. Peygamber (sav) da sağ elini kaldırıp: "İşte bu Osman'ın elidir" dedikten sonra onu öbür eline koydu ve: "Bu da Osman için (bey'at) dir" diye buyurdu. Şimdi sen, benim bu söylemiş olduklarımı bellemiş olarak git! (1)

Derim ki: Bu âyetin (muhtevâsının) bir benzeri de yüce Allah'ın Âdem (a.s)'ın tevbesini kabul etmesidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Âdem hakkında: "Ve Âdem Mûsâ'ya karşı susturucu delil getirmiş oldu" buyruğu da bunu ifade eder ki, getirdiği delille onu yenik düşürdü, demektir.

Şöyle ki, Hz. Mûsâ, Hz. Âdem'in hem kendisini, hem de zürriyetini yasak ağaçtan yemiş olması sebebiyle cennetten çıkmalarına sebep olduğu için kınamak istemişti de, Hz. Âdem kendisine şöyle demişti:

"Şanı yüce Allah'ın benim hakkımda ben yaratılmadan kırk yıl önce takdir etmiş olduğu ve bundan dolayı da tevbemi kabul ettiği bir husus dolayısıyla mı beni kınıyorsun?

Şüphesiz ki Allah, kimin tevbesini kabul ederse onun günahı yoktur. Günahı olmayan kimsenin de kınanması sözkonusu olamaz.(2)

İşte Allah'ın kendisini affettiği kişinin durumu da böyledir. Bunun böyle olması da, şanı yüce Allah'ın bize bu hususu haber vermiş olmasından ötürüdür. Onun haberi ise elbetteki doğrudur.

Onların dışında kalan tevbekâr günahkârlara gelince, onlar Allah'ın rahmetini umabilirler, azabından da korksunlar. Onlar, tevbelerinin kabul edilmemesi korkusunu taşırlar. Eğer tevbeleri kabul edilmiş olsa dahi onlar için korku daha baskın bir ihtimaldir, zira bunu bilmemektedirler. Bu hususu iyice belleyiniz.

---

(1) *Buhârî*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 7, Meğâzî 19; ***Müsned***, II, 101; benzer bir rivâyet: Taberânî, ***Evsat***, IX, 224-225.

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 31, Tefsir 20. sûre 1, 3, Kader 11; ***Müslim***, Kader 13-15; ***Ebû Dâvûd***, Sünne 16, hadis no: 4701, 4702; ***Tirmizî***, Kader 2; ***İbn Mâce***, Mukaddime 10; ***Muvatta***, Kader 1.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا
فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ
ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾

156. Ey iman edenler! Siz, kâfir olup da yeryüzünde yolculukta yahut gazada bulunan kardeşleri hakkında: "Onlar yanımızda olsalardı ölmezler veya öldürülmezlerdi" diyenler gibi olmayın. Allah bunu onların kalplerinde bir hasret olarak koydu. Halbuki öldüren de dirilten de Allah'tır. Allah, yaptığınız şeyleri görendir.

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Kâfir olup da..."** buyruğu ile kastedilenler münafıklardır.

"Yeryüzünde yolculukta yahut gazada bulunan kardeşleri hakkında" bundan kasıt, Peygamber (sav)'ın Bi'r-i Maûne'ye göndermiş olduğu Seriyyede neseb itibariyle kardeşleri veya münafıklıkta kardeşleri olanlar kastedilmektedir. Onlar hakkında: **"Onlar yanımızda olsalardı ölmezler veya öldürülmezlerdi"** demişlerdi. Müslümanlara, onların söyledikleri gibi söylemeleri yasak kılındı.

"(إِذَا ضَرَبُوا): **Yolculuğa çıktıkları..."** ifadesi geçmiş zaman için kullanılır. Yani onlar yolculuk yaptıklarında demektir. Çünkü ifadede: (الذين), zamanı bulunmayan ve belirsiz bir ism-i mevsuldur. O bakımdan mazi fiil ceza (şartın cevabın)da geniş zaman (muzari) fiilinin yerinde kullanıldığı gibi, burada da (إذا) edatı (إذْ) yerine kullanılmıştır.

"(ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ): **Yeryüzünde yolculukta bulunduklarında"** ifadesinin anlamı ise, ticaret yahut başka bir maksatla yeryüzünde yolculuk yapıp öldüklerinde manasınadır. **"... yahut gazada bulunan"** yani, gazaya çıkıp da öldürülen kardeşleri demektir.

"(الْغُزَّى): Gazada bulunanlar" (i'rab bakımından) nâkıs bir çoğul olup ref' ve cer halinde lafzında değişiklik olmaz. Tekili: (غـاز) şeklindedir. Bununla birlikte (غُزاة) şeklinde çoğulu da yapılabildiği gibi (غُزّاء) şeklinde de yapılabilir. (غَزِيّ) Kelimesinin "gazi"nin çoğulu olduğu da söylenir. Şair der ki:

قـل للقـوافِـلِ والغَـزِيّ إذا غَـزَوْا

"Kafilelere ve gazaya çıktıklarında gazilere de ki: ..."

ez-Zührî'den onun bu kelimeyi şeddesiz olarak (غُزًى) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. (الْمُغْزِيَةُ): Kocası gazaya gitmiş olan kadın demektir. (أَتَانٌ مُغْزِيَةٌ) ise, geç yavru yapan ve daha sonra yavrulayan dişi eşek demektir. (أَغْزَتِ النَّاقَةُ): Döllenmesi zor olan dişi deve hakkında kullanılır. (الْغَزْوُ): bir şeyi maksat olarak gözetmek anlamındadır. (الْمَغْزَى): Kastolunan şey demektir. "(الْغَزْو): Gaza etmek"in ism-i mensubu da: (غَزْوِيٌّ) şeklinde gelir.

Yüce Allah'ın: **"Allah bunu, onların kalplerinde bir hasret olarak koydu"** buyruğu ile kastedilen, onların bu konudaki zanları ve sözleridir.

"(لِيَجْعَلَ): **Koydu"** buyruğundaki "lâm" ise daha önce geçen: "(قالوا): **Diyen"** buyruğuna taalluk etmektedir ki, anlamı şöyledir: Onların: Eğer gazaya çıkmamış olsalardı öldürülmezlerdi, şeklindeki zanlarını kalplerinde bir hasret, yani bir pişmanlık sebebi kılsın diye böyle yaptı. ***Hasret*** ise, ulaşılmasına güç yetirilemeyen ve elden kaçan şey dolayısı ile kederlenmek demektir. Şair der ki:

فَوَاحَسْرَتِي لَم أَقْضِ مِنهَا لُبَانَتِي ولَم أَتَمَتَّعْ بِالْجِوَارِ وبِالْقُرْبِ

"Ah benim hasret ve kederim, ondan muradımı alamadım
Komşu olmakla da, yakın olmakla da faydalanamadım."

Bu "lâm" harfinin hazfedilmiş bir ifadeye taalluk ettiği de söylenmiştir. Yani: Siz, onlar gibi olmayın ki Allah, onların bu sözlerini kalplerinde bir hasret olarak koysun. Çünkü onların münafıklıkları ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Siz, onları tasdik etmeyin, onlara iltifat etmeyin. Çünkü bu, onların kalplerinde bir hasrettir.

"Allah bunu onların kalplerinde bir hasret olarak koydu" buyruğunun Kıyamet günü hakkında olduğu da söylenmiştir. O günde onlar, karşı karşıya kalacakları rezillik ve pişmanlık ile müslümanların içinde bulunacakları nimet ve ilâhî lütuflar dolayısıyla hasrete gark olacaklardır.

Yüce Allah'ın: **"Halbuki öldüren de dirilten de Allah'tır"** buyruğu şu demektir: Savaşa çıkanları hayatta bırakmaya, ailesi arasında kalanları da öldürmeye güç yetiren O'dur.

"Allah yaptığınız şeyleri görendir" buyruğundaki **"yaptığınız"** anlamına gelen: (تَعْمَلُونَ) kelimesi "yâ" ile (o zaman: yaptıkları demek olur) de okunmuştur, "te" ile de okunmuştur.

Daha sonra yüce Allah, Allah yolunda öldürülmenin bütün dünyadan daha hayırlı olduğunu şöylece haber vermektedir:

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾
وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

157. Andolsun ki, Allah yolunda öldürülür yahut ölürseniz, elbette Allah'ın bağışlaması ve rahmeti onların toplayageldikleri şeylerden daha iyidir.

158. Andolsun ki, ölseniz yahut öldürülseniz de elbette Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.

Baş taraftaki şartın cevabı hazf edilmiştir. Yüce Allah'ın: **"Elbette Allah'ın bağışlaması ve rahmeti..."** buyruğundaki kasemin cevabı ile ona gerek görülmemiştir. Yeminin cevabı belirtmekle yetinmek daha uygundur. Çünkü ifade başta yemin ile başlamaktadır. Anlamı da: Andolsun ki Allah size mağfiret buyuracaktır, şeklindedir.

Hicaz halkı, "(مُتُّمْ): **Ölürseniz"** anlamındaki kelimeyi, (مِتُّم) şeklinde "mim" harfini esreli olarak ve (مات يمات)'den gelir gibi kullanırlar. Mudarlıların aşağı tarafları ise "mîm" harfini ötreli olarak: (مُتُم) şeklinde, (مات يموت) den gelir gibi kullanırlar. Kûfelilerin açıklamaları budur ve güzel bir açıklamadır.

Yüce Allah'ın: **"Elbette Allah'ın huzurunda toplanacaksınız"** buyruğu bir öğüttür. Şanı yüce Allah bununla onlara öğüt vermektedir. Yani siz, savaştan ve Allah'ın size vermiş olduğu emirlerden kaçmayınız. Aksine siz, O'nun cezasından ve can yakıcı azabından kaçınız. Hiç şüphesiz dönüşünüz O'nadır. Hiçbir kimse size ne zarar verebilir, ne de fayda sağlayabilir O'ndan başka. Şanı yüce olan Allah en iyisini bilendir.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ۖ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ
حَوْلِكَ ۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ
فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

159. Allah'tan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlara mağfiret dile, iş hususunda onlarla müşavere et! Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Çünkü Allah tevekkül edenleri sever.

"(فَبِمَا): **Sayesinde"** buyruğundaki (ما) edatı te'kid manası da ihtiva eden bir sıladır. Bir rahmet sayesinde... anlamındadır. Yüce Allah'ın "(عَمَّا قَلِيلٍ) *Az zamanda"* (el-Mu'minûn, 23/40); "(فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ): *Onların o misakları ni bozmaları... sebebiyle"* (en-Nisâ, 4/155); "(جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ): *Burada ye nilgiye uğratılmış... bir ordudur"* (Sâd, 38/11) buyruklarında olduğu gibi. Bu, kesinlikle zaid değildir. Sîbeveyh'in bunun için zaid olduğu anlamını vermesi, amelinin ortadan kalkışından dolayıdır. İbn Keysân der ki: (ما) edatı, "be" harfi ile cer mahallinde nekire bir isimdir. "(رَحْمَةٍ): **Bir rahmet"** de onun bedeldir.

Âyetin manasına gelince: Peygamber (sav) Uhud günü kaçanlara yumuşak davranıp onları azarlamayınca, şanı yüce Rabbimiz, bu hususta Allah (cc)'ın kendisine bir başarı ihsan etmesi sonucu bu davranışı gösterdiğini beyan etti.

(ما)'nın soru edatı olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Sen onlara Allah'tan ne biçim bir rahmet sayesinde yumuşak davrandın! Bu anlam ise hayret bildirir. Ancak bu anlama gelmesi uzak bir ihtimaldir. Zira, bu şekilde olsaydı (فبم) şeklinde "elif"siz gelmesi gerekirdi.

"(لِنْتَ): **Yumuşak davrandın";** (لَانَ يَلِينُ لِيناً وَلَيَاناً)'den gelen bir fiildir.

(اَلْفَظُّ), kaba ve katı demektir. (فَظَظْتَ تَفِظُّ): Kaba davrandın, davranırsın. (فَظَاظَةً وفِظَاظاً) ise mastarıdır. Muhataba kaba olduğunu anlatmak için de (فانت فَظٌّ) denilir. Müennesi; (فَظَّةٌ) şeklinde, çoğulu da; (أَفْظَاظ) şeklinde gelir. Peygamber (sav)'ın nitelikleri nakledilirken şunlar zikredilir:

"(ليس بفَظٍّ ولا غَلِيظٍ ولا صَخَّابٍ في الأسواق): Kaba da değildi, haşin de değildi. Çarşı pazarlarda da yüksek sesle bağırıp çağıran bir kimse değildi."(1)

el-Mufaddal bu kelimenin müzekker kullanılışı ile ilgili olarak şunları nakletmektedir:

وليس بفَظٍّ في الأدَانِيِّ والأولى ... يَؤُمُّونَ جَدْوَاهُ ولكنَّه سَهْلُ
وفَظٌّ على أعدائِهِ يَحْذَرُونَهُ ... فَسَطْوَتُهُ حَتْفٌ ونَائِلُهُ جَزْلُ

"Yakınlarına ve akrabalarına karşı sert değildir.
-Onun bağışlarını kastederek gelirler-. Aksine yumuşaktır o.
Buna karşı düşmanlarına karşı serttir. Çekinirler ondan.
Onun satveti öldürücüdür. Buna karşılık bağışı da pek çoktur."

Bir başka şair de bu kelimeyi müennes olarak şöylece kullanır:

(1) Aynı lafızlarla: *Dârimî,* Mukaddime 2, hadis no: 6; sîgaları nisbeten farklı, aynı anlamdaki ifadelerle: *Tirmizî,* Birr 69; *Dârimî,* Mukaddime 2, hadis no: 7, 8; *Müsned,* II, 174.

أمـوتُ مِن الضُـرِّ في منـزلي وغيـري يـمـوتُ مـن الـبِـطْـنَةْ
ودُنْـيَـا تَجـودُ عـلى الجـاهـلِـيـ ـن وهْـي على ذِي الـنُّهَى فَـظَّةْ

"Darlık içinde evimde ölürüm
Benden başkası ise tıka basa karnını doldurmaktan ölür
Bir dünya ki, cahillere karşı cömert davranır
Aklıbaşında kimselere karşı da kabadır."

Kalbin katılığı ise, surat asıklığı, hoş ve güzel şeylerden az etkilenme, şefkat ve merhametin azlığı demektir. Şairin şu mısraı bu kabildendir:

يُبْكَى عَلَيْنَـا ولا نَبْكِي على أَحَـدٍ؟ لَـنَحْـنُ اغْـلَظُ اكْـبَـاداً مـن الإبـلِ

"Bizim için ağlanır, bizse ağlamayız kimseye
Şüphesiz bizler develerden de daha katı ciğerli (kalpli)yizdir."

"(لَانْفَضُّوا): **Dağılıp giderlerdi"** buyruğu, etrafından ayrılıp darmadağın olurlardı, demektir. (فضضتهم فانفضوا): Onları darmadağın ettim, onlar da ayrıldılar, demektir. Bir grup deveyi nitelendiren, Ebû Necm'in şu beyiti de bu kabildendir:

مستعجـلات الـقبض غيـر حُـرْد يتفَضّ عنهـنّ الحَـصَى بـالـصَّـمْـد

"Koşuşları hızlıdır onların, hiç de gevşek değildir adımları
Tepeler üzerinde (koştuklarında) küçük çakıl taşları etraflarından dağılır."

Yani, ey Muhammed, eğer senin yumuşak davranışın olmasaydı, o geri dönüp kaçışlarından sonra utançları ve senden çekinmeleri, onların sana yaklaşmalarına engel olurdu.

* * *

Buyruğun: **"Öyleyse onları bağışla, onlara mağfiret dile. İş hususunda onlarla müşâvere et"** bölümüne dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Hz. Peygambere Yöneltilen Emirler ve İstişârenin Anlamı:

İlim adamları der ki: Yüce Allah, Peygamberine son derece beliğ bir tedricilik ihtiva eden bu emirleri vermektedir. Şöyle ki: Yüce Allah ona önce kendi özel şahsıyla ilgili olarak onlardaki haklarını affetmesini emretti. Bu noktaya gelmeleri üzerine bu sefer yüce Allah'a karşı sorumlulukları husu-

sunda onlar için Allah'tan mağfiret dilemesini emretti. Bu seviyeye de gelmelerinden sonra, artık iş hususunda kendileriyle müşâvere edilmesine ehil oldular.

Dil bilginleri derler ki: ***İstişâre*** kelimesi Arapların, atın yürümesi veya buna benzer diğer hallerini öğrenebilmek için kullandıkları; (شُرْتُ الدابة وشَوَّرتُها) ifadesinden alınmıştır. Atın koştuğu yere de "mişvâr (etap)" denilir. Bununla birlikte bu kelimenin arıların kovanından bal almayı ifade eden; (شُرْت العسلَ واشْتَرْتُه): Bal aldım, sözünden alınmış olması da mümkündür. Bunun ism-i mefulü ise; (مَشُور وَمُشْتار) şeklinde gelir. Adiy b. Zeyd der ki:

فـي سَمَـاعٍ يـأذَنُ الـشَّـيْـخُ لـه وحَـديـثٍ مـثْـلِ مَـاذِيٍّ مُـشَـار

"Şeyh (reis)in izin verdiği ve (kovanından) alınan beyaz balı andıran
Bir söz ve dinlenen ifadeler hususunda..."

2. İstişâre Yapmayan Yönetici Görevinden Alınır:

İbn Atiyye der ki: Şûrâ, şeriatin kaidelerinden ve azimet yoluyla uyulması gereken hükümlerdendir. Her kim, ilim ve din ehli ile istişâre etmezse, onun da azledilmesi vaciptir. Bu hususta hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Şanı yüce Allah da mü'minleri: ***"Ve onların işleri kendi aralarında istişâre iledir"*** (eş-Şûrâ, 42/38) buyruğu ile övmüştür.

Bedevî arap der ki: Benim kavmim kandırılmadığı sürece, ben de hiçbir şekilde kandırılabilmiş değilim. Ona: Peki bu nasıl olur? denilince, şu cevabı vermiş: Ben onlarla istişâre etmeden hiçbir şey yapmam.

İbn Huveyzimendâd der ki: Bilmedikleri hususlarda ve içinden çıkamadıkları dini meselelerde yöneticilerin, ilim adamlarıyla danışmaları, savaş ile ilgili konularda ordunun ileri gelen kumandanlarıyla danışmaları, kamu menfaatleriyle ilgili hususlarda insanların ileri gelenleriyle, ülkenin maslahatları ve imarı ile ilgili hususlarda da kâtipler, vezirler ve valilerle danışmaları, yöneticilerin görevleri arasındadır. Eskiden beri: "İstişâre eden pişman olmaz. Kendi görüşünü beğenen kimse sapar" denilegelmiştir.

3. Hz. Peygamberin İstişâresi ve İstişâre Konusu:

Yüce Allah'ın: **"İş hususunda onlarla müşâvere et"** buyruğu, vahyin gelme imkânı ile birlikte işler hakkında içtihad etmenin ve zannı galibe göre hareket etmenin caiz oluşuna delildir. Çünkü şanı yüce Allah bu hususta Rasûlüne izin vermiş bulunmaktadır. Bununla birlikte te'vil alimleri, yüce Allah'ın Peygamberine ashabı ile kendisi hakkında müşâvere etmesini emretmiş olduğu işlerin mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşler.

Bir kesim der ki: İstişare yapması istenen konu, savaş taktikleri ve düş-

manla karşılaşmak halinde ortaya çıkan durumlardır. Bu da onların gönüllerini hoş etmek için, kadir ve kıymetlerini yükseltmek, dinlerine olan sıcak bağlılıklarını artırmak içindir. Her ne kadar yüce Allah indirdiği vahyi ile onların görüşlerine onu muhtaç bırakmamış olsa dahi, bu maksatla ona bu emri vermiştir. Bu açıklama Katade, er-Rabî', İbn İshak ve Şafiî'den rivâyet edilmiştir. Şafiî der ki: Bu, Hz. Peygamber'in: "Ve bakire kıza (kendisine talib olanla evlendirilmesi hususunda) görüşü sorulur"(1) buyruğunu andırmaktadır ki, burada görüşünün sorulması, onun gönlünü hoş tutmak içindir. Vacib olduğu için değil.

Mukatil, Katâde ve er-Rabî' derler ki: Arapların ileri gelenleri, eğer iş hususunda kendileri ile müşâvere edilmeyecek olursa, ağırlarına giderdi. Bunun üzerine yüce Allah Peygamberine iş hususunda onlarla müşavere etmesini emretmiştir. Bu şekilde davranmak, onların Hz. Peygambere karşı daha çok meyletmelerini, kalplerindeki kinlerin uzaklaşmasını, daha gönüllerinin birleştirilmesini sağlıyordu. Onlarla müşâvere ettiği takdirde Hz. Peygamber'in kendilerine değer verdiğini bilmiş olurlardı.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Müşâvere, hakkında kendisine vahiy gelmeyen hususlarda sözkonusudur. Bu açıklama da Hasan-ı Basrî ve ed-Dahhâk'tan rivâyet edilmiştir. Onlar şöyle derler: Yüce Allah'ın Peygamberine müşâverede bulunmasını emretmesi, onun görüşlerine muhtaç oluşundan dolayı değildir. Onlara yalnızca müşâverenin faziletini öğretmeyi murad etmiş ve ondan sonra da ümmetinin uyması için bu emri vermiştir.

İbn Abbas'ın kıraatinde ise; (وَشَاوِرْهُمْ فِي بعضِ الأمرِ): Bazı işler hususunda onlarla müşavere et, şeklindedir.

Şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiş:

شَاوِر صديقَكَ في الخَفِيِّ المُشْكِلِ واقبَلْ نصِيحَةَ ناصِحٍ مُتَفَضِّلِ
فاللّهُ قد أوْصَى بذاكَ نَبِيَّهُ في قولِه: (شاوِرْهُمُ) و (تَوَكَّلِ)

"İçinden çıkılmaz, gizli, kapaklı hususlarda arkadaşınla müşavere et.
Ve lutfederek sana öğüt verenin nasihatını sen de kabul et.
Çünkü yüce Allah Peygamberine bunu tavsiye etmiştir:
"Onlarla müşavere et" ve "tevekkül et" buyruğunda."

4. Kendileriyle Müşâvere Edilecek Kimselerde Aranan Nitelikler:

Ebû Dâvûd'un Mûsânnef (sünen)inde Ebu Hureyre'nin şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav): "Kendisiyle danışılan kişi güvenilen bir kimsedir."(2)

(1) ***Müslim,*** Nikâh 67.
(2) ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 114; ***Tirmizî,*** Edeb 57; ***İbn Mâce,*** Edeb 37; ***Dârimî,*** Siyer 13; ***Müsned,*** V, 274.

İlim adamları derler ki: Kendisiyle danışılacak kişi (müsteşâr)'in niteliklerine gelince, eğer danışılacak husus din hükümleriyle ilgili ise danışmanın alim ve dinine bağlı bir kimse olması gerekir. Bu gibi özellikler ise, ancak akıllı bir kimsede toplanır. el-Hasen der ki: Kişinin aklı kemale ermedikçe dini de kemale ermez. İşte bu niteliğe sahip bir kimse ile istişare edilir de, o da doğru ve hayırlı olanı bulmak hususunda gayretini ortaya koyup elinden geleni esirgemez, fakat buna rağmen yanlış bir hususu salık verecek olursa, bundan dolayı da ona bir tazminat düşmez. Bu görüşü Hattâbî ve başkaları ifade etmiştir.

5. Dünya İle İlgili Meselelerde Müsteşâr'ın (Danışmanın) Nitelikleri:

Dünya ile ilgili meselelerde kendisiyle danışılacak kişinin niteliklerine gelince, bu kişi aklı başında, denenmiş ve kendisi ile danışana sevgi besleyen bir kimse olmalıdır. Şair der ki:

"Gizli ve içinden çıkılamaz hususlarda candan arkadaşına danış."

Bu mısra ve ondan sonraki mısralar az önce geçti. Bir başka şair de:

وإنْ بَابُ أمرٍ عليك الْتَوَى فَشَاوِر لَبِيباً ولا تَعْصِهِ

"Eğer herhangi bir hususta senin önünde kapanırsa kapılar;
Akıllı ve kavrayışlı birisiyle müşavere et ve ona karşı gelme!"

diyerek bir takım beyitlerle istişârenin önemini açıklamıştır.

Şûrâ berekettir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "İstişâre yapan pişman olmaz, istihare yapan da ziyan etmez."(1)

Sehl b. Saad es-Saidî de Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Hiçbir kul, meşveret dolayısıyla bedbaht olmamıştır. Ve hiçbir zaman da kendi görüşüyle yetinerek mutlu olmamıştır."(2) Kimisi de şöyle der: Sen, aynı işleri denemiş olanla istişâre et. Çünkü o, pahalıya mal ettiği bir görüşünü sana verecek ve sen bunu bedelsiz alacaksın.

Ümmetin karşı karşıya kalabileceği en büyük meselelerden birisi olan hilâfet meselesini çözme işini Ömer b. el-Hattâb (r.a) şurâya havale etmiştir.

Buhârî der ki: Peygamber (sav)'dan sonra gelen imamlar, (Raşid Halifeler) en kolayını yerine getirmek maksadıyla mübah hususlarda ilim ehli arasından güvenilir olan kimselerle istişare ederlerdi. (3)

---

(1) Taberânî, *el-Evsat,* VII, 329; *es-Sağir,* 407; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 96'da hadisi kaydettikten sonra, "senedinde oldukça zayıf ravi" bulunduğunu belirtmektedir.

(2) Bu hadisi yakın lafızlarla: *Tirmizî,* Kader 15; *Müsned,* I, 168'de rivâyet etmektedir. Tirmizî, Hadis ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu garip bir hadistir. Ancak Muhammed b. Ebî Humeyd yoluyla rivâyet edildiğini biliyoruz... Hadis ehlince güçlü bir râvî olarak kabul edilmemiştir."

(3) *Buhârî,* İ'tisâm 28.

Süfyan es-Sevrî de şöyle demektedir: Takvâ sahibi, güvenilir ve yüce Allah'tan korkan kimseler senin istişâre ettiğin kimseler olsun. el-Hasen de der ki: Allah'a yemin ederim, bir toplum kendi aralarında istişâre edecek olursa, mutlaka hatırlarına gelenin en faziletli olanına hidâyet olunurlar.

Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Eğer bir topluluğun istişare edilecek bir hususu var da aralarında adı Ahmed veya Muhammed olan birisi bulunup onu istişârelerine alırlarsa, mutlaka onlar için hayırlı olan takdir olunur."(1)

6. Şûrânın Esası ve İstişâre Edenin Sonra Yapması Gerekenler:

Şûrâ, esasen farklı görüşlere dayanır. İstişâre eden kişi de bu farklı görüşler üzerinde düşünüp ve kendisi için mümkün olursa bunların Kitap ve Sünnete daha yakın olanını tesbite çalışır. Yüce Allah onu dilediği herhangi bir hususu tercihe irşad edecek olursa, onu kararlaştırır ve yüce Allah'a tevekkül ederek onu uygulamaya koyar. Çünkü, istenen ictihadın (cehd ve gayretin) maksadı budur. Bu âyet-i kerimede de yüce Allah, Peygamberine bu hususta, bu şekilde davranmayı emretmektedir.

7. Azmetmenin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et"** buyruğu ile ilgili olarak Katâde şöyle demektedir: Yüce Allah, Peygamberine herhangi bir iş hakkında karar vermesi halinde o işi uygulamaya koyarak onlarla istişare etmesine değil de yüce Allah'a tevekkül etmesini emretmektedir.

Azmetmek ise, üzerinde durarak düşünülmüş, elekten geçirilmiş iş demektir. Yoksa düşünmeksizin önüne gelen görüşü uygulamaya koymak azmetmek değildir. Böyle bir şey, ancak sonuçlara aldırmaksızın canlarının istediklerini yerine getiren ve bu konuda ne olursa olsun bir işi yapmak istiyen kimseler hakkında düşünülebilir. Nitekim şair şöyle demiş:

إذا همَّ ألقى بين عينَيْهِ عزمَهُ ونَكَّب عن ذِكر العواقِب جانِبا

ولم يستشِر في رأيه غيرَ نفسِه ولم يَرضَ إلا قائمَ السَّيفِ صاحِبا

"O, bir şey kararlaştırdı mı, artık azmini gözünün önüne (hedef olarak) koyar
Ve sonuçlarının söz konusu edilmesini bir kenara atar.
Görüşü hususunda kendisinden başkasıyla da istişare etmez
Ve kılıcının kabzasından başka bir arkadaşa da razı olmaz."

en-Nakkâş der ki: *Azm* ile *hazm* aynı anlamdadır. Burada "ha" harfi ayn'den bedeldir. İbn Atiyye ise der ki: Bu yanlıştır. Çünkü hazm, bir mese-

(1) Yakın manada: İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 156-157, II, 284-285.

le hakkında güzel bir şekilde tesbitte bulunmak, onu iyice elekten süzmek ve o hususta yanılmaktan çekinmek demektir. ***Azmetmek*** ise, bir işi yerine getirmeyi kastetmektir. Şanı yüce Allah da: **"İş hususunda onlarla müşâvere et. Bir kere de azmettin mi..."** diye buyurmaktadır. Buna göre istişare ve bu manadakî davranışlar "hazm" diye adlandırılabilir.

Zaten Araplar da: (قد أحزم لو أعزم): Azmedecek olursam, hazm ederim. (Yani azmetmeden önce onu iyice ölçer biçer, düşünürüm).

Cafer es-Sâdık ile Câbir b. Zeyd ise "(فإذا عزمْتُ): Ben azmettim mi..." şeklinde "te" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Bu okuyuşta azmetmek şanı yüce Allah'a nisbet edilmiştir. Zira azmetmek de O'nun hidâyet ve tevfîki ile gerçekleşir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: ***"Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı"*** (el-Enfâl, 8/17) diye buyurmaktadır. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Ben senin için azmedip sana başarı ihsan edip doğruya iletecek olursam **"artık Allaha tevekkül et"** şeklinde olur. Diğerleri ise, "te" harfini (sen azmettin mi, anlamına) üstün olarak okumuşlardır.

el-Mühelleb der ki: Peygamber (sav) de yüce Rabbinin emrine riâyet ederek şöyle buyurmuştur: "Artık bir Peygamber zırhını giyindi mi, Allah hükmünü verinceye kadar onu çıkarmaması gerekir."[1] Yani, Peygamber azmetti mi, o azminden geri dönmemelidir. Zira bu, şanı yüce Allah'ın azmetmekle birlikte şart koşmuş olduğu tevekkülü nakzeder.

Bedir'de hazır bulunamayıp mü'minlerin salih kimseleri arasında bulunan ve Uhud günü yüce Allah'ın kendilerine şehâdeti lütfettiği kimselerin: Ey Allah'ın Rasûlü bizi düşmanımıza karşı (Medine'nin dışına) çıkart! diyerek Medine dışına çıkma görüşünü ortaya koymaları üzerine Hz. Peygamber'in zırhını giyinmiş olması, onun bu hususta azmine delil idi.

Hz. Peygamber ise, Medine'de kalma görüşünde idi. Abdullah b. Übeyy de bu görüşte idi ve şöyle demişti: Ey Allah'ın Rasûlü, Medine'de kal ve askerlerini yanına alarak onlara (Kureşlilere) karşı çıkma. Eğer onlar yerlerinde kalmaya devam edecek olurlarsa, en kötü bir şekilde kalmaya devam ederler. Şâyet Medine'ye yanımıza gelecek olurlarsa, biz de geniş alanlarda ve yol girişlerinde onlarla savaşırız. Kadınlar ve çocuklar da yüksek binaların üzerinden onlara taş atar. Allah'a yemin ederim, bu şehirde bizimle ne kadar düşman savaşmış ise mutlaka onu yenmişizdir. Ve biz, bu şehrin dışına düşmanla karşılaşmak üzere ne kadar çıktıysak mutlaka düşman bizi yenmiştir.

Ancak sözünü ettiğimiz kimseler bu görüşü benimsemediler. İnsanların kahramanlık duygularını galeyena getirerek savaş çağırısında bulundular. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) cuma namazını kıldı, namazın akabinde evine girdi, silâhını kuşandı. Bu sefer dışarı çıkma görüşünü izhar edenler pişman

(1) *Buhârî*, İ'tisam 28 (muallak olarak); *Müsned*, III, 351.

olarak: Rasûlullah (sav)'ı istemediği şeye zorladık, dediler. Silâhını kuşanmış olarak yanlarına çıktığını görünce, Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Arzu edersen kalalım. Bizler seni hoşuna gitmedik bir işe zorlamak istemiyoruz. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Bir peygamber silâhını kuşandı mı, çarpışmadıkça onu bırakması yakışmaz."(1)

8. Tevekkül:

Yüce Allah'ın: **"...Artık Allah'a tevekkül et! Çünkü Allah tevekkül edenleri sever"** buyruğunda sözü geçen ***tevekkül,*** kişinin âcizliğini açığa vurmakla birlikte yüce Allah'a güvenip dayanması demektir. İsmi: "Tüklân" diye gelir. İşimde ona tevekkül ettim, anlamında: (اَتَكلت عليه في أمري) ifadesi buradan gelmektedir. Bunun aslı ise: (أوْ تَكْلت) şeklinde olup makabli esreli olduğu için "vâv" harfi "yâ"ya kalb edilmiş, daha sonra da "ya"dan "te"ye ibdâl edilerek "İftiâl" veznindeki "te"ye idğam olunmuştur. Bir kimseyi bir işe vekil kılmaya "tevkîl" denilir. Bunun ismi ise, vikâlet ve vekâlet şeklinde gelir.

Tevekkül hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Sufilerden bir kesim şöyle demiştir: Kalbinden arslan yahut ondan başka Allah'ın dışındakilerin korkusu tamamen gitmedikçe ve şanı yüce Allah'ın teminatı altında olması dolayısıyla da rızık talebi için çalışmayı terk etmedikçe, herhangi bir kimse "mütevekkil" adını almaya hak kazanamaz.

Ancak, genel olarak fukaha da daha önce yüce Allah'ın: ***"Mü'minler ancak Allaha tevekkül etmelidirler"*** (Âl-i İmran, 3/122) buyruğunu açıklarken belirttiğimiz görüşleri ortaya koymuşlardır ki, orada da açıkladığımız gibi doğru olan tevekkül de odur.

Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn, yüce Allah'ın: ***"Korkmayınız"*** (Tâ-Hâ, 20/46) buyruğunda da ifade ettiği gibi korkmuşlardır. Yine bir başka yerde: ***"Mûsâ içinde gizli bir korku hissetti. Biz ona korkma.. dedik"*** (Tâ-Hâ, 20/67-68) diye buyurmuştur. Hz. İbrahim hakkında da şu buyruğu ile korktuğunu haber vermektedir: ***"Ellerinin buna uzanmadığını görünce, onların bu hallerinden hoşlanmadı ve kalbine bir korku girdi. Korkma! dediler."*** (Hûd, 11/70) Şimdi Hz. İbrahim el-Halil ile Allah'ın Kelimi Hz. Mûsâ korktuklarına göre -ki örnek olarak onlar bize yeter- başkalarının benzer hallerde korkuya kapılmaları öncelikle sözkonusudur. Buna dair açıklamalar da ileride gelecektir.

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۚ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ
مِنْ بَعْدِهِ ۗ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

(1) İbn Sa'd, *Tabakat,* II, 38; İbnu'l-Kayyim, *Zâdu'l-Meâd,* III, 192-193.

160. Allah size yardım ederse artık sizi yenecek yoktur. Size yardımsız bırakırsa da O'ndan başka size yardım edecek kimdir? O hâlde mü'minler, sadece Allah'a tevekkül etsinler.

"Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek yoktur" yani, eğer Allah size yardımcı olur, düşmanınıza karşı sizi koruyacak olursa, asla yenik düşürülmezsiniz. **"Sizi yardımsız bırakırsa"** yardımını size göndermeksizin terk ederse **"de O'ndan başka size yardım edecek kimdir?"** Yani, artık O'ndan başka kimse size yardım edemez.

Bu da şu demektir: O'nun sizi yardımsız bırakmasından sonra kimsenin size yardımı dokunamaz. Zira, yüce Allah: "(وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ): **Sizi yardımsız bırakırsa"** diye buyurmaktadır ki, yardımsız bırakmak (hizlân) yardım etmeyi terketmektir. "Mahzûl" kendisine ehemmiyet verilmeyen ve terkedilen kişi demektir. (خَذَلت الوحشيّة) İse, annenin merada yavrusu ile birlikte durup sürüdeki diğer arkadaşlarını yalnız bırakması demektir. Bu şekilde davranın hayvana da: (خذول) denilir. Şair Tarafe der ki:

خَـذُولٌ تُـراعِي رَبْـرَبـاً بِخَمِيـلَةٍ تَنـاوُلُ أطـرافَ البَـرِيـرِ وتَـرْتَـدِي

"Bol ağaçlı güzel bir yerde ceylan sürüsüyle birlikte otlayan ve (yavrusunun yanına giderek) onları yalnız bırakandır o.
Erâk (misvâk) ağacının meyvelerini toplayıp ağaç yapraklarının arasına ceylan gibi dalar."

Yine şair şöyle der:

نـظرتُ إلـيـك بعـيـن جـاريـة خَـذَلـت صـواحبهـا على طِفْـلِ

"Bir yavruya meylederek arkadaşlarını bırakıp ayrı kalan
Bir kız çocuğu gözüyle sana baktı."

Bu anlamın kalbedilmiş bir mana olduğu da söylenmiştir. Çünkü bırakılıp gidilmesi halinde kendisine: "Mahzûle" denilir. Ayaklarının gücü zayıflayan kimsenin durumunu anlatmak için de; (تخاذلت رجلاه) tabiri kullanılır. Şair der ki:

وخَذُولِ الرِّجْلِ مِن غيرِ كَسِيح

"Ayaklarının gücü çolak düşecek kadar kesilmemiş ama oldukça zayıflamış birisi."

Sürekli olarak yardımsız bırakan kişiye de: (رجل خُذَلة) denilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ ۚ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

161. Bir peygamber için (ganimete veya emanete) **hıyânet, olur şey değildir. Kim böyle hainlik ederse Kıyamet günü hainlik ettiği şey ile gelir. Sonra herkese kazandığı ödenir ve onlara zulmedilmez.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Hıyânet (Ğulûl)'ın Anlamı:

Uhud günü okçuların -önceden açıklandığı şekilde- konumlarını, müslümanlar ganimetlerini ele geçirir ve kendilerine birşeyler verilmez korkusuyla yerlerini bırakıp gitmeleri üzerine, şanı yüce Allah, Peygamber (sav)'ın paylaştırmada haksızlık etmeyeceğini beyan buyurdu. O bakımdan sizin onu itham etmeye hakkınız yoktur.

ed-Dahhâk ise şöyle demektedir: Hayır, asıl sebep şudur: Rasûlullah (sav) gazalarından birisinde öncü kimseler göndermiş, sonra da onların gelişinden önce bir takım ganimetler elde etmişti. Hz. Peygamber, beraberindekilere ganimetten pay ayırdığı halde, gönderdiği öncülere pay vermemişti. Bunun üzerine yüce Allah, Peygamberine sitem olmak üzere: **"Bir peygamber için hıyanet olur şey değildir"** buyruğunu indirdi.(1) Yani bir bölümüne pay verirken, bir bölümünü bırakması uygun düşmez. Buna yakın bir görüş, İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir.

Yine İbn Abbas, İkrime, İbn Cübeyr ve diğerleri de şöyle demektedir: Âyet-i kerime, Bedir günü ganimetler arasında kaybedilip bulunmayan kırmızı bir kadife sebebiyle nazil olmuştur. Peygamber (sav) ile birlikte bulunanların bazıları şöyle dedi: Peygamber (sav) bunu almış olabilir. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Bunu Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmiş olup, Tirmizî: Bu, hasen garip bir hadistir, demiştir.(2)

İbn Atiyye der ki: Bu sözü söyleyen mü'minler böyle bir şeyde herhangi bir vebal olduğunu zannetmemişlerdi. Bu sözün münafıklar tarafından söylendiği de nakledilmiştir. Kaybolan şeyin bir kılıç olduğu da rivâyet edilmiştir.

Bütün bu açıklamalar, "(يَغُلَّ): **Hıyanet etmesi..."** kelimesinin "yâ" harfinin üstün ve "ğayn" harfinin ötreli okunuşuna göredir. Bununla birlikte Ebu

(1) Suyûtî, *ed-Durr,* II, 362.
(2) *Ebû Dâvûd,* el-Hurûf ve'l-Kırâât 1; *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 17.

Sahr, Muhammed b. Ka'b'dan: **"Bir peygamber için hıyanet olur şey değildir"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet eder: Yani, Allah'ın Kitabından herhangi bir şey gizlemek, peygamberin yapabileceği bir iş değildir.

Kelimenin sonundaki "lâm"ın baştan sona nakledilmiş bir "lâm" olduğu da söylenmiştir. Yani: (وما كان نبيّ لِيَغُل) Hiçbir peygamber hıyanet etmez, demektir. Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ) ***Allah için çocuk edinmek olacak bir şey değildir. O, münezzehtir"*** (Meryem, 19/35) buyruğu: "(ما كان الله ليتخذ ولداً) Allah'ın çocuk edinmesi olacak bir şey değildir" manasınadır. Bu kelime, "ya" harfi ötreli, "ğayn" ise üstün olarak; (يَغُل) şeklinde de okunmuştur. Ancak, İbnü's-Sikkît der ki: Biz ganimete hıyanet hakkında: (غَلَّ غُلولاً) şeklindeki kullanıştan başkasını (Araplardan) işitmedik. Bununla birlikte: "(وما كان لنبيّ أن يَغُلّ ويُغَلّ) Bir peygamber için hıyanet -ve hıyanet ettiğini söylemek- olur şey değildir" şekillerinde okunmuştur.

İbn es-Sikkît der ki: (يَغُل) Hıyanet etmek, anlamındadır. (يُغَلّ) ise, hıyanet ettiğini söylemek anlamına gelir. İki manaya gelme ihtimali vardır: Bunlardan birisi, ona ihanet edilmesi yani ganimetinden alınması, diğeri ise onun ganimetten aldığı söylenmek sûretiyle hainlik ettiğinin belirtilmesi.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: Gizlice herhangi bir şeyi alan herkes hakkında: (غَلَّ يَغُلُّ غُلولاً) denilir.

İbn Arefe der ki: Buna "ğulûl" deniliş sebebi, ellerin ondan bağlanmış (mağlûl) yani alıkonulmuş, engellenmiş olmasından dolayıdır.

Ebû Ubeyd der ki: Ğulûl, özel olarak ganimetten gizlice birşey almak hakkında kullanılır. Biz, bu kelimenin hıyanet veya kin ile alakalı olduğu görüşünde değiliz. Bunu açıklayan hususlardan birisi de hıyanet anlamında: (أَغَلَّ يغِل) şeklinde kullanılmakla birlikte, kin anlamında da (غَلَّ يَغِلّ) şeklinde kullanılır. Ganimetten çalmak anlamında "ğulûl"den ise, fiil: (غَلَّ يَغُلّ) şeklinde, muzâriinde ğayn harfi ötreli gelir.

(غَلَّ البعير يَغُلّ غلة) ise, devenin su ihtiyacını alamaması halinde kullanılır. (أَغَلَّ) ise, adam hainlik etti, anlamındadır. en-Nemir der ki:

جزى الله عنّا جَمْرَةَ ابنةَ نَوْفَلٍ جزاءَ مُغِلٍّ بالأمانة كاذبِ

"Allah, Nevfel'in kızı Cemre'ye bizim yerimize karşılık versin;
Emanete hainlik eden, yalancı birisine karşılık (ceza) verdiği gibi."

Hadis-i şerifte geçen "(لا إغْلالَ ولا إسْلال) ifadesi: Hıyanet de yoktur, hırsızlık da yoktur"[1] demektir. (Hırsızlık yerine); rüşvet de yoktur diye de açıklanmıştır.

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 156; *Dârimî*, Siyer 50; *Müsned*, IV, 325.

Şureyh de der ki: "(ليس على المُستعير غير المُغِلّ ضَمانٌ): Hıyanet etmesi (çalması) sözkonusu olmaksızın âriyet alanın tazminat ödemesi sözkonusu değildir."

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "(ثلاثٌ لا يُغلّ عليهنّ قلبُ مؤمن): Üç şey vardır ki, mü'min bir kimsenin kalbi bunlar aleyhine hiyanetle itham edilmez."(1) Burada "ğayn" harfini üstün olarak rivâyete göre anlam, kin duyulmaz, şeklinde olur. Yine (غَلّ): Girdi anlamında olup hem teaddi eder, hem etmez. Mesela şöyle denilir: (غَلّ فلان المفاوز): Filan kişi dağ yollarına girdi ve onların ortalarından yürüdü denilir. Yine; (غَلّ من المغنم غلولاً): Ganimete hainlik etti; (غَلّ الماءُ بين الأشجار): Su, ağaçlar arasında aktı, denilir. Bütün bunları anlatmak için kullanılan fiil; (يَغُلّ) şeklinde muzari kipinin "ğayn" harfi ötreli olur.

Sözlükte ğulûl'ün, kişinin ganimetten arkadaşlarından gizli ve saklı olarak birşeyler alması anlamına geldiği de söylenmiştir. İşte suyun ağacın içerisine nüfuz etmesini anlatmak için: (تَغَلْغَل الماء في الشجر) ifadesi de buradan gelmektedir. (الغَلَل) ise, ağaç diplerinde akan su demektir. Böyle denilmesi ise üstünün ağaçlarla örtülmesinden ötürüdür. Nitekim şair şöyle demiş:

لَعِب السُّيُول به فأصبح ماؤه غَلَلاً يُقطّع في أصول الخِرْوع

"Seller oynadı onunla ve onun suyu
Kına otu diplerinde bölük pörçük dağılmış akan bir su haline geldi."

Üst elbiselerin altında giyilen elbiseye "el-Ğılâle" denilmesi de buradan gelmektedir. "el-Ğâll" ise, ağaçlıklı düz yer demektir. Palamut ve muz ağaçlarının bittiği yere de "ğâll" denilir. Yine bir bitkiye de bu isim verilir. Çoğulu ise ğayn harfi ötreli olarak "ğullân" şeklinde gelir.

Kimisi de şöyle demektedir: (يُغَلّ): Hıyanet ettiğinin tesbit edilmesi anlamındadır. Nitekim bir kimsenin övüldüğünü (Mahmûd) gören bir kimse, o kimse hakkında: (أحمدت الرجل) ifadesini kullanır.

Bu açıklamaya göre, bu okuyuş, aynı şekilde "ya" harfi üstün ve "ğayn" harfi de ötreli olarak; (يُغُل) şeklindeki okuyuşa racidir.

İlim ehlinin cumhuruna göre kırâatinin anlamı da: Ganimet hususunda kimsenin ona hainlik etmemesi gerekir şeklindedir. Buna göre âyet-i kerime insanların ganimetlerde hainlik etmelerini yasaklamak ve buna dair tehditte bulunmak anlamındadır. Peygamber (sav)'a hainlik caiz olmadığı gibi, ondan başkasına hainlik de caiz değildir. Özellikle onun anılması ise, ona yapılan hıyanetin daha ağır bir iş ve daha büyük bir günah oluşundan dolayıdır. Zira masiyetler, -ona gereken saygının gösterilmesi özellikle sözkonusu

(1) *İbn Mâce*, Mukaddime 18, Menâsik 76; *Dârimî*, Mukaddime 24; *Müsned*, III, 225, IV, 80, 82, V, 183.

olduğundan dolayı- onun huzurunda daha büyük olur. Yöneticiler ise, Peygamber (sav)'ın emri üzere hareket ederler. Onlara da kendilerine göre saygı duymak icabeder. Buyruğun, hiçbir peygamber hainlik etmemiştir, anlamında olup maksadın hainliği yasaklamak olmadığı da (zayıf bir görüş olarak) ifade edilmiştir.

2. Ganimetlere, Emanetlere ve Benzeri Haklara Hıyanetin Cezası:

Yüce Allah: **"Kim, böyle hainlik ederse, Kıyamet günü hainlik ettiği şey ile gelir"** buyruğu şu demektir: Yani, o kimse, hainlik ettiği şeyi sırtında ve boynunda taşıyarak, onu taşımakla ve ağırlığıyla kendisine azap olunarak, sesinden dolayı dehşete düşmüş olarak, herkesin gözü önünde hainliği açığa çıkartılmak sûretiyle azarlanarak gelecektir, demektir. Nitekim ileride açıklanacaktır.

Şanı yüce Allah'ın, hıyanette bulunan kimseyi bu şekilde rezil etmesi, sözünde durmamak ve benzeri hainliklerde (ğadr) bulunmuş kimseleri rezil etmesine benzemektedir. Bu şekilde hainlik eden kimselerin hainlikleri oranında arkalarında bir sancak dikilecektir. İşte şanı yüce Allah, bu cezalandırılmaları, insanların alışageldikleri ve anlayabilecekleri şekilde takdir buyurmuştur. Nitekim şair de şöyle demektedir:

أُسَمَّ وَيْحَكِ هَلْ سَمِعْتِ بِغَدْرَةٍ رُفِعَ اللِّوَاءُ لَنَا بِهَا فِي الْمَجْمَعِ

"Ey Sümeyye, yazık sana! Sen topluluk arasında bizim için
Herhangi bir hainlik dolayısıyla bir sancak çekilmiş olduğunu duydun mu?"

Araplar hainlik edip sözünde durmayan kimseler için sancak dikerlerdi. Bir suç işleyen de işlediği suçuyla birlikte dolaştırılır, teşhir edilir(di). Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği nakledilmektedir: "Kıyamet günü sizden herhangi bir kimseyi boynunda böğürmesi olan bir deve taşımış olarak gelip de: Ey Allah'ın Rasûlü imdadıma yetiş! dediğini görmeyeyim. Ben de: Sana yapacak bir şeyim yok. Sana tebliğ etmiştim, diye cevap vereceğim. Yine Kıyamet gününde, sizden herhangi bir kimsenin, hırıltısı bulunan bir atı boynu üzerinde taşımış olarak geldiğini ve: Ey Allah'ın Rasûlü imdadıma yetiş, dediğini görmeyeyim. Ben de: Sana yapacak bir şeyim yok. Sana tebliğ ettim, diyeceğim. Yine sizden herhangi bir kimsenin Kıyamet gününde boynunda meleyen bir koyun bulunarak geldiğini ve: Ey Allah'ın Rasûlü, imdadıma yetiş, dediğini görmeyeyim. Ben, (ona): Sana yapacak bir şeyim yok. Ben sana tebliğ ettim diyeceğim. Sizden herhangi bir kimsenin Kıyamet gününde boynu üzerinde feryadı bulunan bir can yüklenmiş olarak geldiğini ve bana: Ey Allah'ın Rasûlü, imdadıma yetiş, dediğini görmeyeyim. Ben: Sana yapacak bir şeyim yok. Sana tebliğ ettim diyeceğim.' Kıyamet günün-

de sizden herhangi bir kimsenin dalgalanır haldeki kumaşlarla, (elbiselerle) gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü imdadıma yetiş, dediğini görmeyeyim. Ben: Sana yapacak bir şeyim yok. Sana tebliğ ettim diyeceğim. Kıyamet gününde sizden herhangi bir kimsenin boynunda altın ve gümüş yüklenmiş olarak gelip de: Ey Allah'ın Rasûlü imdadıma yetiş, dediğini görmeyeyim. Ben: Sana yapacak bir şeyim yok. Sana tebliğ ettim diyeceğim."(1)

Ebu Dâvûd da Semura b. Cundub'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) bir ganimet elde etti mi, Bilâl'e emreder, o da insanlar arasında seslenirdi. Onlar da ellerinde bulunan ganimetleri getirir, Hz. Peygamber de önce bunun beşte birini ayırır ve geri kalanını pay ederdi. Bir gün, adamın birisi bu seslenişten sonra kıldan yapılmış bir yular getirdi. Ey Allah'ın Rasûlü bu da bizim elde ettiğimiz ganimetler arasında idi, dedi. Hz. Peygamber ona: "Sen Bilâl'in üç defa nidâ ettiğini duydun mu?" diye sordu. Adam: Evet deyince, Hz. Peygamber: "Peki bunu getirmeni engelleyen ne idi?" diye sorunca, Hz. Peygambere bir mazeret bildirdi. Bu sefer Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, bunu sen Kıyamet günü getireceksin, bunu senden kabul etmeyeceğim."(2)

Kimi ilim adamı şöyle demektedir: Hz. Peygamber bununla, Kıyamet günü bunun günahı ile geleceğini kastetmektedir. Nitekim bir başka âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: *"Onlar,* (günah) *yüklerini sırtları üzerinde yüklenirler. Onların yükü ne kötüdür!"* (el-En'am, 6/31).

Şöyle de denilmiştir: Bu haber işin herkes tarafından bilinecek şekilde açığa çıkartılması anlamındadır. Yani, Kıyamet günü nasıl ki böğürtüsü olan bir deve, yahut hırıltısı bulunan bir at taşımış olarak gelecek ve teşhir edilecek ise, bunun da bu durumu böylece teşhir edilecektir.

Derim ki: Böyle bir açıklama hakikat anlamını bırakıp mecaz ve teşbihe gitmektir. İfade eğer hem hakikat hem mecaz anlamlarına gelebiliyor ise, -usul kitaplarında da belirtildiği gibi- aslolan hakikat anlamıdır. Paygamber (sav) da bize işin hakikatini haber vermektedir. Artık başka bir açıklamaya iltifata gerek yoktur.

Şöyle de denilebilir: Dünyada herhangi bir şey çalan kimseye, Kıyamet gününde o çaldığı şey cehennemde müşahhas hale getirilir. Sonra da ona: Haydi in ve onu al denilir. O da onu almak üzere iner. Nihâyet onun yanına varınca onu alıp sırtına koyar. Kapıya varacağı vakit tekrar cehennemin aşağısına o şey düşer. Yine döner onu alır ve bu durum yüce Allah'ın dileyeceği süreye kadar böylece devam eder gider.

Yine: **"Hainlik ettiği şey ile gelir"** buyruğunun, Kıyamet gününde hain-

(1) *Buhârî,* Cihâd 189; *Müslim,* İmâre 24; *Müsned,* II, 426.

(2) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 134; *Müsned,* II, 213. Ancak Semura b. Cundub'dan değil de, Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan.

lik ettiği ve ganimetten çaldığı o şeyin, aleyhine şahitlik edeceği anlamında dır, da denilmektedir.

3. Ganimetten Çalmak Büyük Günahlardandır:

İlim adamları derler ki: Ganimetten çalmak büyük günahlardandır. Bunu delil de bu âyet-i kerime ile az önce zikrettiğimiz Ebû Hureyre tarafından rivâyet edilen ve kişinin çaldığı şeyi omuzu üzerinde taşıyarak geleceğini belirten hadis-i şeriftir. Nitekim Peygamber (sav) (Rifâ'a b. Zeyd'in kendisine hediye etmiş olduğu siyahi bir köle olan) Mud'am hakkında şöyle demiştir: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, Hayber günü ganimetler arasından almış olduğu ve paylaştırılmaya girmeyen o aba, onun üzerinde alev alev yanmaktadır." İnsanlar bunu işitince bir adam, Rasûlullah (sav)'a bir ya da iki ayakkabı bağı getirdi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Cehennem ateşinden bir ya da iki ayak bağıdır (bunlar)." Bu hadis Muvatta'da rivâyet etmiştir.(1)

Hz. Peygamber'in: "Nefsim elinde olana yemin ederim" deyip de ganimetten çalan kimsenin cenaze namazını kılmak istemeyişi, ganimetten çalmanın büyük bir iş olduğuna, günahının büyüklüğüne ve onun büyük günahlardan olduğuna delildir. Ganimetten çalmak, kul haklarındandır. Ve bu hususta da hasenât ve seyyiât değişiminin yapılması kaçınılmaz bir şeydir. Bundan sonra ise, bu işi yapan, Allah'ın iradesine kalmıştır. Hz. Peygamber'in: "Cehennem ateşinden bir ya da iki ayakkabı bağı" diye buyurmuş olması, Hz. Peygamber'in: "İpi de iğneyi de tastamam getirip teslim edin"(2) buyruğunu andırmaktadır.

İşte bu da ganimetler paylaştırılmadan önce gazada alınan şeylerin azının da çoğunun da (özel mülkiyete) alınmalarının helâl olmadığına delil teşkil etmektedir. Bundan fukahânın icmâ ile müstesnâ kabul ettikleri gazanın yapıldığı düşman topraklarında yenilecek şeylerin yenilmesi, odun ve avlanmak hariçtir.

ez-Zührî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir. Düşman topraklarında imamın izni olmaksızın yiyecek bir şey alınmaz. Ancak bu görüşün bir dayanağı yoktur. Zira bu konuda gelen rivâyetler ileride de görüleceği gibi buna muhaliftir.

el-Hasen der ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabı, bir şehri yahut da bir kaleyi fethedecek olurlarsa (orada bulunan) sevîk (kavrulmuş un), un, yağ ve baldan yerlerdi.

---

(1) *Buhârî,* Eymân 33, Meğâzî 38; *Müslim,* İman 183; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 133; *Nesâî,* Eymân 38; *Muvatta,* Cihâd 25.

(2) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 121; *Nesâî,* Hibe 1; *İbn Mâce* Cihâd 34; *Dârimî,* Siyer 46; *Muvatta,* Cihâd 22; *Müsned,* II, 184, V, 316, 318, 326, 330.

İbrahim der ki: Müslüman fatihler, düşman topraklarında dar-ı harpte bulunan yiyeceklerden -beşte birleri ayrılmadan- yer ve bineklerine yedirirlerdi. Ata der ki: Gaza esnasında bir seriyede bulunup da yağ ve bal tulumları ile yiyecek şeyler ele geçirdikleri takdirde bunlardan yerler, geri kalanını da kumandanlarına teslim ederler. İlim adamlarının topluluğu bu görüştedir.

4. Ganimetten Çalanın Eşyası Yakılır mı?

Bu hadis-i şerifte ganimetten çalanın eşyasının yakılmayacağına delil vardır. Çünkü Rasûlullah (sav) abayı alan kişinin eşyasını yakmadığı gibi. Ganimetlerden bir kaç boncuk çaldığı için cenaze namazını kılmayı kabul etmediği kişinin de eşyasını yakmamıştır.(1)

Eğer ganimet hırsızının eşyasını yakmak vacip olsaydı, elbetteki Rasûlullah bunu yapardı. Bunu yapsaydı da mutlaka bu husus hadislerde bize nakledilirdi.

Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivâyet edilen Peygamber (sav)'ın: "Birisinin ganimetten çaldığını görürseniz, onun eşyasını yakınız ve onu dövünüz" buyruğuna gelince: Bu hadisi, Ebû Dâvûd da Tirmizî de Salih b. Muhammed b. Zâide yoluyla rivâyet etmişlerdir. Bu ise rivâyeti delil teşkil etmeyen zayıf birisidir. Tirmizî der ki: Muhammed'e -Buhârî'yi kastediyor- bu hadis hakkında sordum, o şöyle dedi: Bunu, sadece Salih b. Muhammed rivâyet etmiş olup, bu da Ebû Vâkid el-Leysî'nin kendisidir. Hadisi münker birisidir.(2)

Yine Ebû Dâvûd ondan (Salih b. Muhammed'den) şöyle dediğini rivâyet eder: Beraberimizde Salim b. Abdullah b. Ömer ile Ömer b. Abdulaziz de bulunduğu halde, Velid b. Hişam ile birlikte gaza yaptık. Bir adam bir eşya çaldı. Velid, emir verdi ve eşyası yakıldı. Ondan sonra herkes arasında dolaştırıldı ve ona ganimetten payını vermedi. Ebû Dâvûd dedi ki: İki hadisten daha sahih olanı budur.(3)

Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o da dedesinden yoluyla rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sav)'da, Ebû Bekir de, Ömer de ganimetten çalanın eşyasını yaktıklarını ve onu dövdüklerini rivâyet etmiştir. Ebu Dâvud der ki: Ali b. Bahr, bu hadiste el-Velid'den naklen -ancak ben bunu ondan dinlemedim- ve ona payını vermediler, fazlalığını da eklemektedir.(4)

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu hadisin ravilerinden kimisi de: O'nun boynunu vurunuz ve eşyasını yakınız demişlerdir. Bu hadis, Salih b. Muhammed rivâyeti etrafında dönüp durmaktadır. Salih b. Muhammed ise, rivâyeti delil olarak gösterilen kimselerden değildir. Peygamber (sav)'den de

(1) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 133; *Nesâî,* Cenâiz 66; *İbn Mâce,* Cihâd 34; *Muvatta,* Cihâd 23; *Müsned,* IV, 114, V, 192.
(2) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 135; *Tirmizî,* Hudûd 28;
(3) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 135.
(4) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 135.

şöyle buyurduğu sabit olmuştur: "Müslüman bir kimsenin kanı ancak üç şeyden birisiyle helâl olur..."(1) Bu ise, ganimetten çalmak dolayısıyla kişinin öldürülmesini reddetmektedir.

İbn Cüreyc de Ebu'z-Zübeyr'den, o Cabirden, o da Peygamber (sav)'den şöyle buyurduğunu rivâyet eder: "Ne hainlik edene, ne talanda bulunana, ne de yankesicilik yapana el kesme cezası vardır."(2)

Bu ise Salih b. Muhammed'in hadisi ile teâruz etmektedir. İsnad bakımından ise onunkinden daha güçlüdür. Ganimetten hırsızlık eden kimse ise, hem sözlükte hem de şeriatta da hainlik eden bir kimsedir. Böyle bir kimsenin elinin kesilmeyeceği ifade edildiğine göre, öldürülmeyeceği öncelikle sözkonusu olur.

Tahavî de der ki: Şâyet, Salih b. Muhammed'in rivâyet ettiği belirtilen hadis sahih ise, bunun malî konularda bu gibi cezalandırılmaların geçerli olduğu zamanlar hakkında sözkonusu olması muhtemeldir. Nitekim Hz. Peygamber zekât vermeyen kimse hakkında şöyle buyurmuştur: "Biz, hem o zekâtı, hem de malının yarısını yüce Allah'ın yerine getirilmesi gereken haklarından bir hak olarak alırız."(3)

Yine Ebû Hureyre'nin; gizlenip ilan edilmeyen kayıp deve hakkında dediği: Bu durumda hem o devenin tazminatı ödenir, hem de onunla birlikte bir misli daha ödenir sözüne de benzemektedir.

Ayrıca Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın, dalında bulunan meyveler hususunda, onun iki misli tazminat olarak ödenir ve ibretli bir ceza olmak üzere bir kaç tane celde vurulur; şeklindeki rivâyeti de böyledir. Ancak bütün bunlar nesh edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. Ganimetten Çaldığı Tesbit Edilenin Cezası:

Bir kimse ganimetten çalıp da o çaldığı şey bulunacak olursa, ondan alınır ve ta'zir ile cezalandırılarak te'dip edilir. Mâlik, Şafiî, Ebû Hanife, onların arkadaşları ve el-Leys'e göre eşyası yakılmaz.

Şafiî, el-Leys ve Dâvûd ayrıca derler ki: Eğer bu hususdaki yasağı bilen birisi ise cezalandırılır. Evzaî ise şöyle demektedir: Ganimetten çalanın bütün eşyası yakılır. Bundan silâhı ile üzerindeki elbiseleri ve bineğinin eğer takımları müstesnâdır. Bineği ondan alınır ve çalınan herhangi bir şey de yakılmaz. Ahmed ve İshak'ın görüşü de budur. el-Hasen de bu görüştedir. Ancak, çaldığı şeyin bir hayvan veya mushaf olması müstesnadır. İbn Huveyzimendâd

(1) *Buhârî,* Diyât 6; *Müslim,* Kasâme 25, 26; *Ebû Dâvûd,* Hudûd 15; *Nesâî,* Tahrimu'd-Dem 5, 11, 14; *Dârimî,* Siyer 11; *Müsned,* I, 61, 63, 65...

(2) *Ebû Dâvûd,* Hudûd 14; *Tirmizî,* Hudûd 18; *Nesâî,* Kat'u's-Sârik 13; *İbn Mâce,* Hudûd 26; *Dârimî,* Hudûd 8.

(3) *Nesâî,* Zekât 36; *Müsned,* V, 2, 4

da der ki: Ebû Bekir ve Ömer'in ganimetten çalanı dövdükleri ve eşyasını yaktıkları rivâyet edilmiştir.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Ganimetten çalanın yükü ve eşyası yakılır, diyenler arasında Mekhûl ile Said b. Abdulaziz de vardır. Bu görüşü benimseyenlerin delili ise az önce sözü geçen Salih b. Muhammed'in rivâyet ettiği hadistir. Bize göre ise bu, kendisi sebebiyle çiğnenmesi yasak olan hakların çiğnenmesi ve bu kabilden herhangi bir hükmün uygulanması gerekmez. Çünkü, ondan daha kuvvetli olan bir takım rivâyetler onunla çatışmakta (teâruz etmekte) dir. Mâlik ve ona tabi olanların bu hususta benimsedikleri görüş ise, hem nazar (kıyas) hem de sahih rivâyet açısından daha doğrudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. Mali Ceza Sözkonusu Olur mu?

Bedenî cezalar hususunda, Mâlik'in mezhebinde farklı görüşler yoktur. Ancak, malî cezalar hususunda şöyle demektedir: Müslümana şarap satan zımmî hakkında, müslümanın aleyhine şarap dökülür ve zımmîye de -müslümana bir daha şarap satmaması için- ceza olmak üzere aldığı bedel ondan geri alınır. Buna göre, malî cezaların verilmesi caizdir, demek mümkün olur. Nitekim Hz. Ömer de su katılmış bir sütü dökmüştür.

7. Ganimetten Hırsızlık Yapan Kimsenin Tevbesi:

İlim adamları icmâ ile şunu kabul etmişlerdir: Ganimetten hırsızlık yapan bir kimse, bütün çaldıklarını eğer imkân bulursa, insanlar dağılmadan önce ganimetleri paylaştıran kişiye teslim edebilir. Böyle bir işi yapacak olursa bu, onun için bir tevbedir ve günahından da kurtulur.

Ancak, orduda bulunanlar dağılıp da ganimetleri paylaştıran kimseye ulaşamayacak olursa, bu çaldığı mala nasıl bir uygulama yapılacağı hususunda farklı görüşler vardır.

İlim ehlinden bir topluluk şöyle demektedir: Beşte birini imama (devlet başkanına) verip, geri kalanını da sadaka olarak dağıtır. ez-Zührî, Malik, Evzaî, el-Leys ve es-Sevrî'nin görüşleri budur. Ubâde b. es-Sâmit, Muaviye ve Hasan-ı Basri'den de bu görüşte oldukları rivâyet edilmiştir. Ayrıca bu, İbn Mes'ud ile İbn Abbâs'ın mezhebine de uygun düşmektedir. Çünkü onlar, sahibi bilinmeyen malın sadaka olarak dağıtılması görüşünde idiler. Ahmed b. Hanbel'in görüşü de budur. Şafiî de der ki: Başkasının malını sadaka olarak dağıtamaz.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu husus, bana göre sahibi bulunması mümkün ve sahibine ya da mirasçılarına ulaşılabilen mallar hakkında böyledir. Eğer bunlardan herhangi birisi mümkün değilse, gerçek şu ki Şafiî, böy-

le bir durumda -inşaallah- böyle bir malın sadaka olarak dağıtılmasını mekruh görmez. Diğer taraftan Lukaha, lukata'nın (yolda bulunan, sahibi bilinmeyen malın) gerekli şekilde tanıtılıp ve sahibinin bulunacağından ümid kesilmesi halinde, sadaka olarak dağıtılmasının caiz olduğunu kemâ ile kabul etmişlerdir. Ayrıca bu bulunan malın sahibi daha sonra gelecek olur ise (lukata'yı koruması mukabilinde yaptığı harcamalara ait) ücreti almak ile (ve böylelikle o lukata'nın bedelini ödemek ile) onun tazminatını (lukata'nın asıl sahibine) ödemek arasında muhayyer bırakılır. Gasbedilen malda da durum böyledir.[1] Başarı Allah'tan'dır.

Ganimetten çalmanın haram kılınması, aynı zamanda ganimet alanların alınan ganimette ortak olduklarına delildir. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin yalnızca kendisine ganimetin herhangi bir bölümünü ayırması helâl olamaz. Ganimetten herhangi bir şey gasbeden kişi de -önceden de geçtiği gibi- ittifakla te'dip edilir.

8. Ganimetten Çalmanın Hükmü:

Bir kimse ganimet olarak alınan bir cariye ile ilişki kursa, yahut el kesme cezasını gerektirecek miktarda bir şey çalacak olursa, ilim adamları ona haddi uygulamak hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir topluluk, onun elinin kesilmeyeceği görüşündedir.

9. Devlet Memurlarının Aldıkları Hediyeler:

Devlet memurlarının aldıkları hediyeler de gulûl (ganimetten çalmak, ihanet etmek) kabilindendir. Âhirette rezil edilmek açısından bunun da hükmü, ganimetten hırsızlık yapan kimsenin hükmü ile aynıdır. Ebû Dâvûd Sünen'inde, Müslim Sahih'inde, Ebu Humeyd es-Saidî'den rivâyet ettiklerine göre, Peygamber (sav) Ezdlilerden İbnü'l-Lütbiyye -İbnu's-Serh ise İbnu'l-Utbiyye diye ifade etmiştir- diye bilinen kimseyi zekât toplamak üzere görevlendirdi. (Zekâtı topladıktan sonra Hz. Peygamber'in) huzuruna gelerek şöyle dedi: Bu sizin, bu da bana hediye edilendir. Bunun üzerine Peygamber (sav) minber'e çıkıp, yüce Allah'a hamd-u senâda bulunduktan sonra şöyle dedi: "Bizim gönderdiğimiz memura ne oluyor ki, geliyor ve bu sizin, bu da bana hediye verildi, diyor? Ne diye annesinin ya da babasının evinde otursaydı da baksaydı bakalım, ona hediye getirilir mi, getirilmez mi? Sizden herhangi bir kimse böyle bir iş yaptı mı, mutlaka Kıyamet gününde onu, eğer bir deve ise böğürmesi ile birlikte getirir, eğer bir inek ise yine böğürmesi ile getirir. Yahut da bir koyun ise melemesi ile onu getirir..."

Daha sonra Peygamber (sav) koltuk altlarının beyazlığı görülünceye ka-

(1) Sahibi bulunamayan lukata'nın mülk edinilmesi, ya da uygulanacak diğer hükümler için bk. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî, ve Edilletuhu,* V, 781 vd.

dar ellerini kaldırdı ve şöyle buyurdu: "Allah'ım tebliğ ettim mi, Allah'ım tebliğ ettim mi."(1)

Ebû Dâvûd da Bureyde'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Her kimi bir görev ile görevlendirir de biz ona belli bir rızık (ücret) verecek olursak, artık bundan sonra ne alırsa o bir hırsızlık (ğulûl) dır."(2)

Yine Ebu Mes'ud el-Ensarî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) beni zekât toplayıcısı olarak gönderdi sonra şöyle buyurdu: "Yola koyul ey Ebu Mes'ud! Fakat Kıyamet günü sakın seni sırtında çalmış olduğun böğürtüsü olan zekât develerinden bir deveyi yüklenmiş olarak görmeyeyim." Bu sefer Ebu Mes'ud o vakit ben de gitmem, deyince, Hz. Peygamber de: "Bu durumda ben de seni zorlamam" diye buyurdu.(3)

Bu hadis-i şeriflere yine Ebu Dâvud'un el-Müstevrid b. Şeddad tarafından rivâyet ettiği şu hadis-i şerif kayıt getirmektedir. el-Müstevrid dedi ki: Ben, Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim bizim âmilimiz olursa, (evli değilse) bir hanım edinsin. Eğer hizmetçisi yoksa bir hizmetçi edinsin. Eğer bir meskeni yoksa bir mesken edinsin." Ebû Bekir dedi ki: Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu haberi bana ulaştırıldı: "Her kim bundan başka bir şey edinirse o, ganimetten çalan veya hırsızlık yapan birisidir."(4) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10. Kitapların İlim Ehlinin İstifadesine Sunulmaması ve Bu Âyetin Nüzûl Sebebine Dair Bir Rivâyet:

Kitapların, sahiplerinden (onlardan yararlanabilecek kimselerden) alıkonulması da bir çeşit ğulûl'dür. Bundan başka işler de bunun kapsamına girebilir. ez-Zührî der ki: Kitaplarda ğulûl (hainlik) den sakın. Ona: Kitapların ğülûlü ne demektir? denilince, şu cevabı verir: O kitaplardan yararlanabilecek ehil kimselerin yararlanmasını engellemektir.

Yüce Allah'ın: **"Bir peygamber için hıyanet olur şey değildir"** buyruğunun açıklaması ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Yani bir peygamberin bir şeyler umarak, yahut korkarak, ya da müdâhene kastıyle vahyin herhangi bir bölümünü gizlemesi mümkün değildir. Çünkü onlar, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan dinlerini ayıplayıcı ve ilâhlarını da küçümseyici ifadelerden hoşlanmıyorlardı. Hz. Peygamber'den bunları açıklamamasını istediler, yüce Allah da bu âyet-i kerimeyi indirdi. Bunu, Muhammed b. Beşşâr söylemiştir. Başta açıkladığımız husus ise cumhûrun kabul ettiği görüştür.

---

(1) *Buhârî,* Ahkâm 24, 41, Eymân 3, Hibe 17, Hiyel 15; *Müslim,* İmâre 26, 27; *Ebû Dâvûd,* Harâc 11; *Müsned,* V, 423

(2) *Ebû Dâvûd,* Harac 10.

(3) *Ebû Dâvûd,* Harâc 12.

(4) *Ebû Dâvûd,* Harâc 10.

11. Kimseye Zulmedilmez:

"Sonra herkese kazandığı ödenir ve onlara zulmedilmez" buyruğu ile ilgili açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/281. Âyetin tefsirinde), geçmiş bulunmaktadır.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ
الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

162. Allah'ın rızasına uyan kimse, hiç Allah'ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan gibi midir? O ne kötü dönüş yeridir!

163. Onlar, Allah katında derece derecedir. Allah, yaptıklarını görmektedir.

"Allah'ın rızasına uyan kimse..." yani ganimete hıyaneti terk edip cihad üzere sabretmek sûretiyle Allah'ın rızasına uyan kimse, **"hiç Allah'ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan gibi midir?"** Allah'ın gazabına uğramaktan kasıt ise, ya küfre sapmak, yahut ganimetten çalmak, yahut da savaş esnasında Peygamber (sav)'ı bırakıp geri kaçmaktır. Böyle bir kimse eğer tevbe etmeyecek, yahut Allah kendisini affetmeyecek olursa, onun varacağı yer cehennemdir. **"O ne kötü dönüş yeridir!"**

(رِضْوَانَ): **Rızası..."** kelimesinin "ra" harfi ötreli ve üstünlü olarak da okunmuştur. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Onlar, Allah katında derece derecedir."** Yani, yüce Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi değildir.

"Onlar... derece derecedir" yani, farklı derecelere sahiptirler, diye de açıklanmıştır. Bu da şu demektir: Onların Allah nezdindeki mevkileri farklıdır. Allah'ın rızasına uyan kimseye ilâhî lütuflar ve büyük mükâfat vardır. Allah'ın gazabına uğrayan kimse için ise, fakirlik ve can yakıcı azab vardır.

"Onlar... derece derecedir" buyruğunun anlamı ise: Onlar, farklı derecelere sahiptirler. Yahut da onlar, değişik dereceler üzerinde yahut değişik derecelerdedirler, yahut onlar için dereceler vardır, demektir.

Cehennemlikler de aynı şekilde derece derecedirler. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Ben onu, (Ebû Tâlib'i) yoğun ateşler içinde gördüm, onu topuklarına kadar ancak ulaşan ateşlerin bulunduğu bir yere çıkardım."(1)

(1) *Müslim,* İman 358.

Mü'min ile kâfirin derecesi eşit olamaz. Ayrıca mü'minlerin de dereceleri farklı farklıdır. Kimisinin derecesi diğerinden üstündür. Kâfirler de aynı durumdadır. Derece ise rütbe demektir. Basamak anlamına kullanılan "derec" de buradan gelmektedir. Çünkü her bir basamak, rütbe itibari ile biri diğerinden sonra gelir. Cehennemdeki mevkiler hakkında daha meşhur olarak kullanılan tabir "derakât (aşağı doğru inen basamak)" tabiridir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Şüphesiz, münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadırlar"*** (en-Nisa, 4/145).

Buna göre, hıyanet etmeyen kimseler için cennette dereceler, ganimetten hırsızlık yapan (ve sair hıyanetler) de bulunanlar için ise cehennemde derekeler vardır.

Ebu Ubeyde der ki: Cehennem çeşitli derekelere, yani farklı mevki ve konumlara sahiptir. Bunların her birisine derek ve derk denilir. Derek aşağı doğru, derec ise yukarı doğru (basamak) demektir.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ بَعَثَ فِيْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوْا
عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَيُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ ۚ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ
لَفِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿١٦٤﴾

164. Andolsun ki, Allah mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Çünkü, aralarında kendilerinden bir Peygamber göndermiştir. Onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları tezkiye eder, onlara Kitabı ve hikmeti öğretir. Halbuki onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.

Yüce Allah, Muhammed (sav)'i peygamber olarak göndermekle onlara ne kadar büyük bir lütufta bulunduğunu beyân etmektedir.

Buradaki *lütfûn (minnet)*in anlamı ile ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birisine göre, buradaki minnet, Peygamberin **"kendi içlerinden"** yani onlar gibi insan olması hususu ile ilgilidir. O, onlar gibi bir insan olmakla birlikte, peygamberliğine dair apaçık belgeleri ortaya koyunca, bunun Allah tarafından geldiği de bilinmiş oldu.

Bir diğer görüşe göre **"kendi içlerinden"** onlardan demektir. Peygamber (sav) ile onlar müşerref kılınmışlardır. İşte burada sözü geçen lütuf bu olmalıdır.

Bir diğer görüşe göre **"kendi içlerinden"** ifadesi, onun durumunu bilmeleri ve izlediği yolun onlar için gizli kalmaması içindir. İşte O, aralarında böy-

le bir konuma sahip olduğuna göre, onu savunmak için çarpışmaları, onu bırakıp kaçmamaları gerekirdi.

Şâz bir kıraat olarak; (من أنفسِهم) şeklinde "fâ" harfi üstün olarak okunmuştur ki, bu da onların en şereflilerinden manasınadır. Çünkü o, Hâşimoğullarındandır. Hâşimoğulları ise, Kureyş kabilesinin en faziletli koludur. Kureyşliler de Arapların en faziletli kabilesidir. Araplar da diğerlerinden daha faziletlidir.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: **"Mü'minler"** lafzı umumî olmakla birlikte, burada "Araplar arasında" anlamını taşıyan hususî bir tabirdir. Çünkü, Peygamber (sav)'ın aralarında akrabalık bağı bulunmayan, Araplara mensup herhangi bir kol yoktur. Bunlardan tek istisna Tağliboğullarıdır. Çünkü onlar hıristiyandılar. Yüce Allah, Onu hıristiyanlığın kirinden arındırmıştır. Böyle bir te'vile yüce Allah'ın şu buyruğu da açıklık getirmektedir: *"O, ümmîler arasında kendilerinden bir peygamber gönderendir..."* (el-Cuma, 62/2)

Ebû Muhammed Abdulğani der ki: Bize, Ebu Ahmed el-Basrî anlattı. Bize, Ahmed b. Ali b. Said el-Kâdi Ebû Bekir el-Mervezî anlattı. Bize, Yahya b. Maîn anlattı. Bize Hişam Yûsuf, Abdullah b. Süleyman en-Nevfelî'den anlattı. O, ez-Zührî'den, o, Urve'den, o, Aişe (r.anha)'dan: **"Andolsun ki, Allah mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Çünkü aralarında kendilerinden bir peygamber göndermiştir"** buyruğu hakkında: Bu özel olarak Araplara aittir,[1] dediğini rivâyet etmektedir.

Başkaları da bu buyruk ile bütün mü'minler kastedilmektedir demişlerdir.

"Kendilerinden" ifadesi ise, o, onlardan birisidir ve onlar gibi bir beşerdir, demektir. Onlardan ayrıcalığı vahiy almasından ibarettir. Aynı zamanda yüce Allah'ın: *"Andolsun, size kendinizden bir peygamber gelmiştir"* (et-Tevbe, 9/158) buyruğunun anlamı da budur. Özel olarak mü'minleri anmasının sebebi ise, ondan yararlananların onların olması ve onlara onun peygamberliğinin daha büyük bir lütuf olmasından dolayıdır.

Yüce Allah'ın: **"Onlara Allah'ın âyetlerini okur"** buyruğundaki "(يتلو): **Okur"** ifadesi, Allah Rasûlüne sıfat olarak nasb mahallindedir. Tilâvet, kıraat (okumak) ile aynı anlamdadır.

"Onlara Kitabı ve hikmeti öğretir" bölümüne dair açıklamalar daha önce Bakara Sûre'sinde (2/129. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Halbuki onlar, daha önce... içinde idiler" buyruğu ise, andolsun, onlar bundan önce; yani, Muhammed'den önce, **"apaçık bir sapıklık içinde idiler."**

Burada yer alan (إنْ)'in, (ما) olumsuzluk edatı anlamına geldiği de söylenmiştir. Haberin başındaki "lâm" ise; (إلاّ) anlamındadır.

(1) Suyûtî, *ed-Durr*, II, 367.

Yani, (وما كانوا من قبلُ إلاّ في ضلال مبين): Onlar bundan önce ancak apaçık bir sapıklık içinde idiler, demek olur. Yüce Allah'ın:

"(وَإِنْ كُنتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ): *Gerçekten ondan önce hiç şüphesiz sapıklardandınız"* (el-Bakara, 2/198) buyruğu da buna benzemektedir.

Yani, (وما كنتم من قبله إلا من الضالين): Siz ondan önce ancak sapıklardan idiniz, demektir. Bu ise, Kûfelilerin görüşüdür. Bu âyet-i kerimenin anlamına dair açıklamalar daha önce Bakara Sûre'sinde (2/198. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا ۙ قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ
أَنفُسِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾

165. Onları, iki misline uğrattığınız bir musîbete kendiniz uğrayınca mı: "Bu da nereden?" dediniz? De ki: "O, kendinizdendir." Doğrusu Allah herşeye kadîrdir.

"...ca mı?" buyruğundaki "elif," soru içindir, "vav" da atıf edatıdır. **"Onları iki misline uğrattığınız bir musibet."** Yani galibiyet. Bedir günü siz onlardan yetmiş kişi öldürmüş, yetmiş kişi de esir almıştınız. Esir ise, öldürülmüş kişi hükmündedir. Zira esir alan kişi, dilediği takdirde esirini öldürebilir. Yani siz, Bedir günü onları bozguna uğrattığınız gibi, Uhud günü de ilkin onları yenmiştiniz. Ve savaşta yaklaşık yirmi kişi öldürmüştünüz. Her iki günde de (Bedir ve Uhud günlerinde de) siz onlardan bir takım kimseleri öldürdüğünüz halde onlar, yalnız Uhud gününde size zarar verebilmişlerdi.

"Bu da nereden? dediniz." Yani, bu bozgun ve aramızdan birtakım kimlelerin öldürülmesi bize nereden gelip çattı? Halbuki biz Allah yolunda çarpışıyoruz. Müslümanız. Peygamber aramızda ve ona vahiy geliyor. Onlarsa müşriklerdir (diyerek bunu hayretle karşılamıştınız).

"De ki: O, kendinizdendir." Bununla okçuların emre uymadıklarını kastetmektedir. Savaşta peygamberine itaat eden her bir kavim, mutlaka muzaffer olur. Çünkü onlar, peygambere itaat ettikleri takdirde Allah'ın hizbidirler. Allah'ın hizbi ise galip gelenlerdir.

Katade ve er-Rabî' b. Enes der ki: Bu buyrukla Peygamber (sav)'ın Medine'de kalmayı istemekle birlikte, onların Medine dışına çıkmasını istemelerini kastetmektedir. Zira o, görmüş olduğu rüyadaki sağlam ve koruyucu zırhı Medine'ye yorumlamıştı.

Ali b. Ebi Talib (r.a) der ki: Burada kasıt, onların Bedir günü esirlerden

fidye almayı öldürmeye tercih etmiş olmalarıdır. Halbuki onlara şöyle denilmişti: Eğer esirlerden fidye alacak olursanız, o esirler sayısınca sizden öldürülecektir.

Beyhakî de Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (sav) Bedir günü esirleri hakkında şöyle buyurmuştu: "Dilerseniz onları öldürürsünüz, dilerseniz onlardan fidye alır ve fidyelerden faydalanırsınız. Buna karşılık sizden de onlar sayısınca kişi şehid edilir."(1) Bu şehid edilen yetmiş kişinin sonuncusu ise Sâbit b. Kays'dır. Yemâme günü şehid edildi.(2)

"O kendinizdendir" buyruğu, ilk iki açıklamaya göre, günahlarımız sebebiyledir anlamındadır, son açıklamaya göre de sizin tercihiniz sebebiyledir, anlamına gelir.

وَمَآ أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾
وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا ۚ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا ۖ
قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّاتَّبَعْنَاكُمْ ۗ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ ۚ
يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

166. İki ordunun karşılaştığı gün size gelen musibet Allah'ın izniyle idi. Ve bu, mü'minleri belirtmek içindi.

167. Bir de münafıklık edenleri açığa çıkarmak içindi. Kendilerine: "Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunun" denildiği zaman: "Şâyet savaş (olacak diye) **bilseydik, peşinizden gelirdik" dediler. O gün onlar, imandan çok küfre yakın idiler. Kalplerinde olmayan şeyi ağızlarıyla söylüyorlardı. Onların gizlediklerini Allah en iyi bilendir.**

Bu buyruk (iki ordunun karşılaştığı gün başlarına gelen musibet) ile Uhud günü öldürülenler, yaralananlar ve bozguna uğrayış kastedilmektedir.

(1) *Tirmizî*, Siyer 18. (140. âyet 3. başlıkta da geçmişti).

(2) Sâbit b. Kays b. Şemmâs (ra)ın Yemâme'de şehid düşenlerden olduğu kaynaklarca belirtilmekte (İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, 1, 270; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 511) ise de; kaçıncı olarak şehid düştüğü belirtilmemektedir. *Buhârî*, Meğâzi 26'da: Enes b. Mâlik'in şöyle dediği nakledilmektedir: Uhud günü yetmiş kişi, Bi'r-i Maûne günü yetmiş kişi ve Yemâme günü yetmiş kişi öldürülmüştür. Kurtubî'nin ifadesinden: Yemame'de Sâbit (ra)in şehâdetiyle yetmişin tamamlanmış olduğu gibi bir mana anlaşılıyorsa da; doğrusu, Yemâme'deki şehidlerin yetmişincisi olmalıdır.

Bunlar, **"Allah'ın izniyle idi."** Yani, O'nun bilgisiyle idi, demektir. Onun kaza ve kaderiyle idi, diye de açıklanmıştır. el-Kaffâl der ki: O, bunu murad etti, değil de, sizi onlarla başbaşa bırakması sûretiyle idi diye açıklanmıştır. Bu, Mutezile mezhebi mensuplarının açıklama şeklidir.

"(فبإذن الله): **Allah'ın izniyle idi"** buyruğunda "fe" harfinin gelişi; (ما)'nın ismi mevsul olan; (الذي) ile aynı anlamda oluşundan dolayıdır. Yani, iki ordunun karşılaştığı gün size gelen musibet, Allah'ın izniyle gelmiştir. O bakımdan ifade, şart anlamını andırmaktadır.

Nitekim Sîbeveyh: "(الذي قام فله درهم) Kalkana bir dirhem vardır" ifadesinde "fe" harfini kullanmıştır.

"Ve bu, mü'minleri belirtmek içindi, bir de münafıklık edenleri açığa vurmak içindi." Yani onları birbirinden ayırt etmek içindi demektir. Görülmesi içindi, diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre, savaşta sebat göstermeleri sûretiyle mü'minlerin imanlarını, müslümanların başına gelen musibete sevinmelerini açığa çıkarmak sûretiyle de münafıkların küfrünü açığa çıkarmak ve böylelikle bunu (mü'minlerin) bilmesini sağlamak içindi.

Yüce Allah'ın: **"Münafıklık edenleri... kendilerine... denildiği zaman"** buyruğu ile Abdullah b. Ubey ile onunla birlikte geri dönerek Peygamber (sav)'ı yardımsız bırakan arkadaşlarına işaret edilmektedir. Üçyüz kişi idiler. Câbir b. Abdullah'ın babası, Abdullah b. Amr b. Haram el-Ensarî, arkalarından giderek; "Allah'tan korkun, Peygamberinizi bırakmayın, Allah yolunda çarpışın yahut savunma yapın" diye ve buna benzer sözler söyleyince, İbn Ubey kendisine: Savaş olacağı görüşünde değilim. Eğer biz, savaş olacağını bilsek, elbette sizinle birlikte oluruz, demişlerdi. Abdullah, onlardan ümit kesince: Haydi gidin Allah'ın düşmanları! Allah, Rasûlünü size muhtaç bırakmayacaktır, demişti. Bu sözleri söyledikten sonra Peygamber (sav) ile birlikte yola devam etmiş ve şehid düşmüştü. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Yüce Allah'ın: **"Veya savunun"** buyruğunun anlamı hususunda farklı açıklamalar yapılmıştır. es-Süddî, İbn Cüreyc ve başkaları derler ki: Bizimle savaşmayacak olsanız dahi, bizim sayımızı çoğaltınız. İşte bu, bir bakıma savunma ve düşmanı önleme demektir. Çünkü kalabalık çoğalacak olursa, düşmana karşı savunma da tahakkuk eder.

Enes b. Malik de der ki: Ben, Kadisiye günü, Abdullah b. Um Mektum'u âmâ olduğu halde üzerinde sürüklediği bir zırhı, elinde de siyah bir sancak bulunduğunu gördüm. Kendisine: Allah senin savaşa katılmaman hususunda mazur olduğuna dair hüküm indirmiş bulunmuyor mu? denilince O: Evet, fakat ben, şahsımla müslümanların sayısını çoğaltıyorum, demişti. Yine ondan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Allah yolunda benimle ordunun sayısının artması iyi olmaz mı?

Ebu Amr el-Ensarî ise: **"Veya savunun"** ribat yapın, diye açıklamıştır. Bu

da birinci manaya yakındır. Çünkü hiç şüphesiz Ribat yapan (düşman gözetleyen) de bir savunucudur. Zira, serhadlerde murabıtların yerleri olmasaydı, oralara elbette düşman gelirdi.

Müfessirlerden bir topluluk da Abdullah b. Amr'ın: "Veya savunun" şeklindeki sözlerinin en azından hamiyet duygusuyla savaşa onları çağırmak anlamındadır. Zira O, Allah yolunda savaşmaya onları çağırmıştı. Allah yolunda savaşmak ise, Allah'ın adı en yüksek olsun diye savaşmaktır. Fakat onların bu maksada sahip olmadıklarını görünce, kendilerine, onları utandıracak ve gayrete gelmelerini sağlayacak bir teklifte bulundu. Yani, yahut da korunması gereken şeyleri savunmak için çarpışın, demektir.

Nitekim Kuzmân şöyle demişti: Allah'a yemin ederim, ben ancak kavmimin şanını savunmak kastı ile çarpıştım. Yine Ensar'dan kimisi Uhud günü, Kureyşlilerin Medine vadilerinden birisi olan Kanat vadisinin ekinleri arasına bineklerini serbest bırakmaları üzerine şöyle demişti: Kaylaoğullarının binekleri ekinleri arasında otlanırken biz çarpışmayacak mıyız?

Buna göre buyruk: Eğer Allah yolunda çarpışmazsanız, bari kendinizi ve namusunuzu savunmak kastı ile savaşınız demektir.

"O gün onlar, imandan çok küfre yakın idiler" buyruğu, durumlarını açıkladıklarını ve gizliliklerini açığa çıkardıklarını anlatmaktadır. Müslüman olduklarını sanan kimselere karşı da iç yüzlerini açıklayarak, münafıklıklarını ortaya koydular. Böylelikle zahiren görülen hallerinde -gerçek anlamıyla kâfir olmakla birlikte- küfre daha yakın bir durum arzettiler.

Yüce Allah'ın: **"Kalplerinde olmayan şeyi ağızlarıyla söylüyorlardı."** Yani onlar, iman ettiklerini açığa vurmakla birlikte, kâfirliklerini gizlediler. Burada **"ağızlar"**ın sözkonusu edilmesi, te'kid içindir. Yüce Allah'ın: *"İki kanadıyla uçan kuş"* (el-En'âm, 6/38) buyruğunda olduğu gibi.

الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا ۗ قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

168. Kendileri otururak kardeşleri için: "Bize itaat etselerdi, öldürülmezlerdi" diyenlere de ki: "Haydi kendi nefislerinizden ölümü geri çevirin. Şâyet doğru söyleyenler iseniz."

"Kendileri otururak kardeşleri için..." buyruğu, "kardeşleri hakkında..." diyenler demektir. Bu kardeşlerinden kasıt ise, Hazreclilerden öldürülen şehidlerdir. Bunlar, neseb ve civar (karşılıklı himaye akdi) bakımından kardeş diye anılmışlardır. Yoksa din bakımından kardeşlikleri kastedilmemektedir.

Yani bunlar, şehidler hakkında: Eğer Medine'de oturmuş olsalardı öldürülmezlerdi, dediler.

Şöyle de açıklanmıştır: Abdullah b. Ubey ve arkadaşları, kardeşlerine yani kendileri gibi münafık olanlara şöyle dediler: Eğer şu öldürülenler bize itaat etmiş olsalardı öldürülmeyeceklerdi.

"Bize itaat etselerdi" buyruğundan kasıt ise, Medine dışına, Kureyşlilere karşı çıkmamak hususunda bize itaat etselerdi, demektir.

"Kendileri oturarak" ifadesine gelince, onlar bu sözleri söylemekle birlikte, kendileri de oturup, cihada çıkmadılar, demektir.

Yüce Allah ise, onların bu kanaatlerini: **"De ki: Haydi, kendi nefislerinizden ölümü geri çevirin"** diye reddetmektedir. Yani, ey Muhammed, onlara de ki: Eğer siz doğru söylüyor iseniz, haydi ölümü kendinizden geri çeviriniz. Bununla, şanı yüce Allah, hazer'in kadere karşı bir faydasının olmadığını (tedbirin takdiri değiştirmediğini) maktulün de eceli ile öldürüldüğünü beyan etmektedir. Şanı yüce Allah'ın bilip haber verdiği bir husus ise, mutlaka tahakkuk eder.

Denildiğine göre, bu söz söylendiği gün münafıklardan yetmiş kişi öldü. Ebu'l-Leys es-Semerkandî der ki: Semerkand'da müfessirlerden birisini şöyle derken dinledim: **"De ki: Kendi nefislerinizden ölümü geri çevirin"** âyeti nâzil olunca, münafıklardan yetmiş kişi öldü.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ
يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ
لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

169. Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayasın. Bilakis onlar, Rableri katında diridirler, rızıklanırlar.

170. Allah'ın keremiyle kendilerine verdiklerine sevinerek, arkalarından henüz kendilerine katılmayanlara: "Kendilerine korku olmadığını ve üzülmeyeceklerini" müjdelemek isterler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Âyetler Arası İlişki, Âyetlerin Nüzul Sebebi ve Şehitlerin Diri Olmalarının Anlamı:

Yüce Allah, Uhud günü meydana gelen olayları, münafıkları sâdıklardan ayırd eden bir imtihan olduğunu beyan ettikten sonra, kaçmayıp sebat gös-

tererek öldürülen kimseler için de ilâhî lütuf ve yüce Rabbin nezdinde hayat bahşedildiğini beyan etmektedir.

Âyet-i kerime Uhud şehidleri hakkındadır. Bir'i Maûne şehidleri hakkında indiği söylendiği gibi, hayır bu buyruk, bütün şehidler hakkında umumi dir, de denilmiştir.

Ebû Dâvûd'un Musennef (Sünen)'inde sahih bir sened ile İbn Abbâs'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kardeşleriniz Uhud'da isabet alınca, Allah onların ruhlarını yeşil kuşların kursaklarına koydu. Bu kuşlar cennetteki nehirlere gidiyor, cennet meyvelerinden yiyor ve Arş'ın gölgesinde asılı bulunan altından kandillere tünüyor. Orada yediklerinin, içtiklerinin, dinlendikleri yerlerin hoş olduğunu görünce, bizim cennette diri olduğumuzu ve rızıklanmakta olduğumuzu kardeşlerimize kim haber verecek? Tâ ki, cihad hususunda gayretlerini esirgemesinler ve savaş esnasında verdikleri sözlerini bozmasınlar. Şanı yüce Allah, sizin adınıza onlara Ben bildireceğim, diye buyurdu. Bunun üzerine Yüce Allah: **"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayasın"** diye başlayan âyetleri indirdi.(1)

Bakiy b. Mahled de Cabir'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) benimle karşılaştı, şöyle buyurdu: "Ey Câbir, ne diye seni başını önüne eğiyor ve kederli görüyorum?" Ey Allah'ın Rasûlü dedim, babam şehid oldu. Bakıma muhtaç çoluk çocuk bıraktı. Üzerinde de ödenmesi gereken borçları vardı. Şöyle buyurdu: "Aziz ve celil olan Allah'ın babanı ne şekilde karşıladığını sana müjdeleyeyim mi?" Müjdele! Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Şöyle buyurdu: "Şüphesiz Allah, senin babanı diriltti ve onunla yüzyüze (aracısız) konuştu. Halbuki, arada bir hicab bulunmaksızın hiçbir kimseyle de konuşmuş değildir. Babana dedi ki: Ey kulum temenni et, Ben de sana vereyim. Rabbim dedi, beni tekrar dünyaya geri gönder de senin uğrunda ikinci bir defa daha öldürüleyim. Şanı yüce ve Mübârek olan Rab buyurdu ki: Gerçek şu ki, Ben ezelden beri onlar bir daha oraya dönmeyecekler diye hüküm verdim. O halde, Rabbim, geride bıraktıklarıma (durumumu) bildir, dedi. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah da: **"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayasın"** âyetini indirdi. Bu hadisi, İbn Mace, Sünen'inde, Tirmizî de Cami'inde rivâyet etmiş olup, Tirmizî: Bu hasen, garip bir hadistir, demiştir.(2)

Veki'de Salim b. el-Eftas'dan rivâyet ettiğine göre, Said b. Cübeyr: **"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayasın. Bilakis onlar, Rableri katında diridirler"** âyeti hakkında şöyle demiştir: Hamza b. Abdulmuttalib ile Mus'ab b. Umeyr şehid edilip de kendilerine verilen bol rızıkları görünce şöyle dediler: Keşke kardeşlerimizin cihada rağbetleri daha bir artsın di-

(1) *Ebû Dâvûd,* Cihâd 25; *Müsned,* I, 266. Yakın ifadelerle ve Abdullah b. Mes'ud'dan: *Müslim,* İmâre 121; *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 19; *İbn Mâce,* Cihâd 16.

(2) *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 18; *İbn Mâce,* Mukaddime 13, Cihâd 16.

ye, bizim elde ettiğimiz hayırları bilseler. Bunun üzerine yüce Allah, bunu Ben sizin yerinize onlara bildireceğim, diye buyurdu ve: **"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayasın"** buyruğunu: *"Ve Allah'ın mü'minlerin mükâfatını zayi etmeyeceği müjdesiyle sevinirler"* (Âl-i İmran, 3/171) buyruğuna kadar indirdi.

Ebu'd-Duhâ der ki: Bu âyet-i kerime özel olarak Uhud şehidleri hakkında nâzil olmuştur. Birinci görüş de bu görüşün sahih olmasını gerektirmektedir.

Kimisi de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime Bedir şehidleri hakkında nazil olmuştur. Bunlar da ondört kişi idiler. Sekizi Ensar'dan, altısı da Muhacirlerdendi.

Âyetin, Bir'i Maûne şehidleri hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Onların başından geçenler, ünlüdür. Bu olayı, Muhammed b. İshak ve başkaları zikretmiştir.

Başkaları da şöyle demiştir: Şehidlerin yakınları, bir nimet elde edip sevinç duymalarını gerektirecek bir durumla karşılaştıklarında, hasret çeker ve biz nimet ve sevinç içerisinde bulunuyoruz, buna karşılık babalarımız, oğullarımız, kardeşlerimiz kabirlerdedir, diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, bu âyet-i kerimeyi, hem onları rahatlatmak, hem de kendilerinden öldürülen şehidlerin durumunu haber vermek üzere indirdi.

Derim ki: Özetle her ne kadar bütün bu sebepler dolayısıyla buyrukların nâzil olması ihtimal dahilinde ise de, şanı yüce Allah, bu âyet-i kerimede, şehidlerin cennette diri olduklarını, rızıklanmakta olduklarını haber vermektedir. Şüphesiz onlar, ölmüş bulunuyorlar ve cesedleri de topraktadır. Bununla birlikte ruhları, diğer mü'minlerin ruhları gibi de diridir. Ayrıca onlara öldürülme anından itibaren dünya hayatı onlar için ebedi imişcesine cennette rızıklandırılmakla da üstün kılınmışlardır.

Bu hususun mahiyeti hakkında ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Büyük çoğunluğun kabul ettiği görüş, bizim belirttiğimiz şekildedir. Ve şehidlerin hayatta olduklarının muhakkak olduğunu kabul etmektedirler. Ancak kimileri şöyle demektedir: Şehidlere kabirlerinde ruhları geri verilir ve onlar nimete mazhar kılınırlar. Tıpkı kâfirlerin kabirlerinde diriltilip azap gördükleri gibi.

Mücahid de der ki: Şehidlere cennet meyvelerinden rızık verilir. Yani onlar, cennette olmadıkları halde onun kokusunu alırlar. Bazıları da bunun mecazi bir ifade olduğu kanaatine sahib olmuştur. Yani onlar, cennette Allah'ın hükmü gereğince nimet görmeye hak kazanmış kimselerdir. Bu da: Filan kişinin anılışı devam etmektedir anlamında, filan kişi ölmedi, deyimini andırmaktadır. Nitekim şöyle denilmiştir:

"Takvâ sahibinin ölümü sonsuz bir hayattır
Pek çok kişi ölmüş ama, insanlar arasında diridirler."

Yani onlara, güzel şekilde anılma nimeti ihsan edilmiştir.

Başkaları da şöyle demiştir: Ruhları, yeşil kuşların kursaklarındadır. Onlar, cennette rızıklanırlar, yerler ve nimetlere mazhar olurlar. Bu konudaki görüşler arasında sahih olan görüş de budur. Çünkü naklin sahih olarak belirttiği husus, aynen vaki olan şeydir. İbn Abbas yoluyla rivâyet edilen hadis de bu konudaki ayrılıkları ortadan kaldıran açık bir nassdır. Aynı şekilde Müslim tarafından rivâyet edilen İbn Mes'ud hadisi de böyledir.(1) Biz bu hususu, *"et Tezkire bi Ahvali'l-Mevta ve Umûri'l-Ahire"* adlı kitabımızda geniş bir şekilde açıklamış bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun. Orada şehidlerin kaç türlü olduklarını ve durumlarının birbirinden farklı olduğunu da belirttik.

Şehidlerin hayatta oluşlarını, onların ileride diriltilecekleri şeklinde yorumlayanlara gelince, böyle bir yorum, Kur'ân ve sünnetin reddettiği uzak bir yorumdur. Çünkü, yüce Allah'ın: **"Bilakis onlar... diridirler"** buyruğu, onların hayatta olduklarına ve rızıklandırıldıklarına açık bir delildir. Rızık ise ancak hayatta olana verilir.

Şöyle de denilmiştir: Her yıl onlara bir gaza sevabı yazılır ve Kıyamet gününe kadar kendilerinden sonra yapılan bütün cihadların sevabına ortak edilirler. Çünkü cihad çığırını açanlar onlardır. İşte yüce Allah'ın şu buyruğu da -ileride yüce Allah'ın izniyle orada açıklanacağı üzere- buna benzemektedir: *"İşte bundan dolayı Biz de İsrail oğullarına şunu yazdık: Her kim bir canı öldürürse..."* (el-Mâide, 5/32).

Şöyle de denilmiştir: Çünkü onların ruhları Kıyamet gününe kadar Arş'ın altında rükû yapar, secde eder. Tıpkı abdestli olarak uyuyan, hayatta bulunan mü'minlerin ruhları gibidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Çünkü şehid, kabrinde çürümez ve yer onu yemez. Biz bu hususu, *"et-Tezkire"* de sözkonusu ettik ve toprağın, peygamberleri, şehidleri, ilim adamlarını, Allah için müezzinlik yapanları ve Kur'ân hafızlarını yemediğini belirttik.

2. Şehidlerin Yıkanması:

Şehid, hükmen hayatta olduğuna göre, fiilen dünyada hayatta olan gibi namazı kılınmaz. İlim adamları, şehidlerin yıkanıp namazlarının kılınması hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mâlik, Şâfiî, Ebû Hanife ve es-Sevrî, bütün şehidlerin yıkanacakları ve namazlarının kılınacağı görüşünü kabul ederler. Bundan tek istisna ise, özellikle düşmanla savaş esnasında savaş meydanında öldürülen kişidir. Bu hükmün gerekçesi ise, Hz. Cabir yoluyla rivâyet

(1) Başlığın başlarafında bu rivâyetin kaynakları gösterilmiştir.

edilen şu hadistir. Peygamber (sav): "Onları kanlarıyla defnediniz" diye buyurdu.(1) Uhud günü şehid düşenleri kastetmektedir. Hz. Peygamber onları yıkamadı. Bunu Buhârî rivâyet etmiştir.(2)

Ebû Dâvûd da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) Uhud günü öldürülenlerin üzerindeki silahların, deri giyeceklerin çıkartılmasını, kanlarıyla ve elbiseleriyle gömülmelerini emretti.(3)

Ahmed, İshak, Evzaî, Dâvûd b. Ali ve çeşitli bölgelerin fukahâsından, hadis ehlinden bir topluluk ile İbn Uleyye de böyle demiştir. Said b. el-Müseyyeb ile el-Hasen ise, şehidlerin yıkanmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlardan birisi de şöyle demiş: Uhud şehidlerinin yıkanmayış sebepleri, sayıca çok olmaları ve başka meşguliyetler dolayısıyla bunlarla uğraşma imkânının bulunamayışıdır.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Ancak, Said ve el-Hasen'in bu görüşünü, değişik bölge fukahâsından Ubeydullah b. el-Hasen el-Amberî'den başkası kabul etmiş değildir. Onların sözünü ettikleri "Uhud şehidlerini yıkamakla uğraşacak vakitleri yoktu" şeklindeki gerekçe ise, gerekçe olamaz. Zira, bu şehidlerin her birisinin onu yıkamakla uğraşacak bir velisi (yakını) ve işini görecek bir akrabası vardı. Onların yıkanmayışlarının illeti (gerekçesi) ise, -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- hadis-i şerifte kanları ile ilgili olarak kullanılan şu ifadedir: "Kıyamet günü onların bu yaraları misk kokusu gibi gelecektir."(4) Böylelikle onların yıkanmayışlarının illetinin bu hususta bu görüşü belirtenlerin ileri sürdükleri gibi başka işlerle meşguliyet olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu meselenin kıyas ve mantık yürütmekle de bir ilgisi yoktur. Bu mesele, sadece ve sadece herkesin Uhud'da öldürülen şehidlerin yıkanmadıklarına dair nakletmiş oldukları rivâyetlere tabi olmak meselesidir.

el-Hasen'in görüşünü kabul eden müteahhir (sonraki) ilim adamlarından kimisi de, Hz. Peygamber'in Uhud şehidleri hakkında söylemiş olduğu: "Ben, Kıyamet gününde bunlara şahidim" (5) sözünü delil göstermiştir ve şöyle demiştir: İşte bu, onların özel bir durumlarının olduğuna ve bu hususta başkalarının onlara ortak olmadığına delil teşkil etmektedir. Ancak Ebu Ömer şöyle demektedir: Bu görüş, hemen hemen garip bir görüştür. Onların (şehidlerin) yıkanmayacaklarını söylemek daha uygundur. Çünkü bu husus, Peygamber (sav)'ın Uhud şehidleri ile diğer şehidler hakkındaki uygulamasıyla sabit olmuştur. Ebû Dâvûd da Hz. Cabir'den şöyle dediğini rivâyet eder: Bir adama atılan bir ok göğsüne veya boğazına isabet etti. Bunun sonucun-

(1) *Buhârî*, Cenâiz 75.
(2) *Buhârî*, Meğâzî 26.
(3) *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 26; *İbn Mâce*, Cenâiz 28.
(4) Bu manadaki hadisler için bk. *Buhârî*, Cihâd 10; *Müslim*, İmâre 105; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 21; *Muvatta*, Cihâd 29.
(5) Bu hadis üçüncü başlıkta bir daha zikredilecektir. Kaynakları orada kaydedilecektir.

da öldü. O da olduğu gibi elbiseleri ile birlikte gömüldü. Devamla der ki: Biz de Rasûlullah (sav) ile birlikte bulunuyorduk. (1)

3. Şehidin Cenaze Namazı Kılınır mı?

Şehidlerin cenaze namazının kılınması hususunda da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik, Leys, Şâfiî, Ahmed, Dâvûd (ez-Zâhirî) namazlarının kılınmayacağı görüşündedirler. Çünkü Hz. Câbir şöyle demiştir: Peygamber (sav) Uhud şehidlerinden iki kişiyi aynı elbisede (kefende) bir araya getiriyor, sonra: "Bunların hangisi daha çok Kur'ân ezbere biliyordu?" diye soruyordu. Eğer onlardan birisine işaret edilecek olursa, lahde onu öne alır ve şöyle derdi: "Kıyamet gününde bunlara karşı ben şahid olacağım." Şehidlerin kanlarıyla defnedilmelerini emretti. Şehidler yıkanmadılar ve namazları da kılınmadı.(2)

Kûfe, Basra ve Şam fakîhleri ise şöyle demişlerdir: Namazları kılınır. Onlar, bu hususta çoğu mürsel olan Peygamber (sav)'ın Hz. Hamza ile sair Uhud şehidlerinin namazını kıldığına dair bir takım rivâyetler de kaydederler.(3)

4. Hangi Hallerde Şehidin Namazı Kılınabilir?

İlim adamları, icmâ ile şunu kabul etmişlerdir: Şehid, canlı olarak savaş meydanından alınıp yaşayacak ve yemek yiyecek olursa, onun namazı kılınır. Nitekim Ömer (r.a)'a yapılan uygulama budur.

Bununla birlikte Hâricîler, yol kesicileri ve buna benzer kimseler tarafından zulmen öldürülen kişi hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Ebû Hanife ve es-Sevrî der ki: Zulmen öldürülen herkes yıkanmaz. Fakat böyle birisinin ve her şehidin namazı kılınır. Diğer Irak alimlerinin görüşü de budur. Bunlar, sahih pek çok yoldan Zeyd b. Sûhân'dan Cemel günü öldürüldüğü vakit: Üzerimden herhangi bir elbiseyi çıkarmayın ve kanımı yıkamayın, dediğini rivâyet ederler.

Ammar b. Yasir'in de Zeyd b. Sûhân gibi bir söz söylediği de sabittir. Ammar b. Yâsir ise, Sıffin'de öldürülmüş, Hz. Ali de onu yıkamamıştır.

Şâfiî'nin iki görüşü vardır. Birisine göre, diğer bütün ölüler gibi yıkanır. Bundan tek istisna, harp ehli kimselerin öldürdükleridir. Mâlik'in de görüşü budur. Mâlik der ki: Kâfirler tarafından öldürülüp, çarpışma meydanında ölen yıkanmaz. Bunun dışında yani, kâfirler tarafından savaş alanında öldürülenlerin dışındaki bütün maktuller yıkanır ve namazları kılınır. Aynı zamanda bu, Ahmed b. Hanbel'in de -Allah ondan razı olsun- görüşüdür.

---

(1) *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 26.

(2) *Buhârî*, Meğâzî 26; Cenâiz 76 (son cümle: "Cenaze namazlarını da kılmadı ve onları yıkamadı" şeklinde); *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 27 (namazlarının kılınmadığı kaydı yok); *Tirmizî*, Cenâiz 28; *Nesâî*, Cenâiz 62.

(3) Ebû Dâvûd, *el-Merâsil*, s. 306-307. Ayrıca belirtilen yerlerde muhakkıkın notu.

Şâfiî'nin diğer görüşüne göre ise, bâğîler tarafından öldürülen yıkanmaz.

Malik'in görüşü ise, daha sahihtir. Çünkü, ölülerin yıkanması, icma ile ve genel bir nakil ile sabit olmuştur. O halde, icmaın yahut sabit bir sünnetin dışarıda bıraktıkları kimseler müstesnâ, her ölenin yıkanması vaciptir. Başarı Allah'tandır.

5. Düşman Baskını Sırasında Öldürülenlerin Hükmü:

Bir toplum evlerinde bulunup da, kendilerinin haberi bulunmaksızın, düşman onlara sabahleyin bir baskın düzenleyip, onlardan bir takım kimseleri öldürücek olursa, bu öldürülenlerin hükmü, savaş meydanında öldürülenlerinki gibi mi olur, yoksa diğer ölülerin hükmünde mi olur?

Bu sorun, -yüce Allah'ın tekrar bize iade etmesini niyaz ettiğimiz- Kurtuba'da bizim başımıza geldi. Allah kahredesice düşman, 627 yılı Ramazan ayının üçüncü günü sabahında, herkes hiçbir şeyden habersiz, tarlasında işiyle meşgul iken, düşman baskın yaptı, kimisini öldürdü, kimisini esir aldı. Öldürülenler arasında rahmetlik babam da vardı.

Hocamız kıraat âlimi Ebû Hucce diye bilinen Üstad Ebu Cafer Ahmed'e durumunu sordum bana, onu yıka ve namazını kıl, dedi. Çünkü baban, müslüman ve kâfir saflar arasındaki meydan savaşında öldürülmüş değildir.

Daha sonra, hocamız Rabi' b. Abdurrahman b. Ahmed b. Rabi' b. Ubey-y'e sordum, O da: O, meydan savaşında öldürülenler hükmündedir, dedi.

Arkasından kadı el-Cemaa diye bilinen Ebu'l-Hasen Ali b. Katral'a -etrafında bir gurup fukaha da bulunduğu halde- durumu sordum, bunlar da: Onu yıka, kefenle ve namazını kıl, dediler, ben de böyle yaptım. Bundan sonra ise, bu meseleyi Ebu'l-Hasen el-Lahî'nin *et-Tabsira* adlı eserinde ve başka kitaplarda gördüm. Eğer, bunu daha önce görmüş olsaydım, onu yıkamaz, kanıyla ve elbiseleriyle onu defnederdim.

6. Allah Yolunda Şehid Olmanın Üstünlüğü:

Bu âyet-i kerime, Allah yolunda öldürülüp, O'nun uğrunda şehid düşmenin sevâbının büyüklüğüne delildir. O kadar ki, bu yolda şehid düşmek, günahları siler. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Allah yolunda öldürülmek, -borç müstesnâ- herşeye keffarettir. Az önce Cebrail (a.s) bana böyle dedi."(1)

İlim adamlarımız derler ki: Burada borcun sözkonusu edilmesi, borç hükmünde olan ve kişinin zimmetine taalluk eden diğer haklara da dikkat çekmektir. Gasb, batıl yolla malı almak, kasten öldürmek, yaralamak ve buna ben-

(1) *Müslim,* İmâre 117, 120.

zer diğer sorumluluklar da böyledir. Çünkü, bütün bunların cihad dolayısıyla mağfiret edilmemeleri borca nisbetle daha uygundur. Çünkü bunlar borçtan daha ağır sorumluluklardır. Bütün bunlar da sabit sünnette varid olduğuna göre, haseneler ve seyyiâtlar ile karşılıklı kısas (takas) ile gerçekleşir.

Abdullah b. Uneys der ki: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah, kulları" -ya da insanları diye buyurdu. Bu şüphe (hadis ravilerinden birisi olan) Hemmam b. Yahya'nın şüphesidir -böyle derken eliyle de Şam tarafına işaret ederek; "çıplak, sünnetsiz ve hiçbir şeysiz olarak haşredecektir." Biz: "Hiçbir şeysiz olmaları ne demektir? diye sorunca, şöyle buyurdu: "Beraberlerinde hiçbir şey bulunmaksızın (haşredilecekler). Onlara yakının da uzakta bulunanın da işiteceği bir sesle şöylece seslenir: Ben Melik olanım, Ben Deyyânım.[1] Cennet ehlinden herhangi bir kimsenin, cehennemliklerden birisinin ondan yaptığı herhangi bir haksızlığın karşılığını talep ettiği halde cennete girmemesi gerekir. Cehennem ehlinden herhangi bir kimsenin de cennet ehlinden herhangi bir kimseye yaptığı bir haksızlığı karşılığını kendisinden taleb ettiği halde -bir tokat olsa dahi- girmemesi gerekir." Biz, şöyle dedik: Biz, Allah'ın huzuruna çıplak ayaklı, elbisesiz ve sünnetsiz olarak varacağımıza göre bu nasıl olacak? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hasenât ile ve seyyiât ile (takas yapılarak)" diye buyurdu.[2] Bu hadisi el-Hâris b. Usâme rivâyet etmiştir.

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Hureyre'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Müflis kimdir, bilir misiniz?" Şöyle dediler: Aramızda müflis, bir dirhemi ve hiçbir eşyası bulunmayana denir. Şöyle buyurdu: "Ümmetimden müflis, Kıyamet günü namaz, oruç ve zekât (sevapları) ile birlikte gelir, diğer taraftan şuna sövmüş, buna iftira etmiş, diğerinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir diğerini vurmuş olarak gelir. Bu sefer buna da, ötekine berikine de hasenâtından verilir. Eğer üzerindeki haklar ödenip bitirilmeden önce hasenâtı tükenecek olursa, bu sefer diğerlerinin (haksızlık ettiği kimselerin) günahlarından alınıp onun üzerine bırakılır, sonra da o cehenneme atılır."[3]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, bir kimse, Allah yolunda öldürülür, sonra diriltilir, sonra tekrar öldürülür, sonra bir daha diriltilir, sonra yine öldürülecek olursa, eğer üzerinde borç kalırsa, onun bu borcu ödenmedikçe cennete giremeyecektir."[4]

---

(1) **Melik:** Mutlak egemen; **Deyyân:** Hesaba çeken, sorgulayan, amellerin karşılığını veren.

(2) *Müsned*, III, 495; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 133 (senedinde zayıf ravi bulunduğu kaydıyla), X, 345-346 (ricâlinin sika kabul edildiği kaydıyla), 351 (senedinin hasen olduğu kaydıyla).

(3) *Müslim*, Birr 59; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 2; *Müsned*, II, 303, 334, 372.

(4) *Nesâî*, Buyû' 98.

Ebû Hureyre rivâyetle der ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Mü'minin canı, üzerinde borç bulunduğu sürece muallaktadır."(1)

Ahmed b. Zuheyr dedi ki: Yahya b. Vail'e bu hadis hakkında soruldu, O sahih bir hadistir, diye cevap verdi.

Denilse ki: Bu, bazı şehidlerin öldürülme sırasında cennete girmediklerine, ruhlarının da belirttiğimiz gibi kuşların kursaklarında olmadıklarına delalet etmektedir. Kabirlerinde de olmayacaklarına göre nerede olacaklardır?

Deriz ki: Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Şehidlerin ruhları cennet kapısının önünde ve Bârik diye anılan bir nehrin kıyısındadır. Sabah ve akşam cennetten rızıkları onlara çıkartılıp getirilir."(2) Burada sözü edilenlerin bu kimseler olmaları muhtemeldir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İşte bundan dolayı İmam Ebu Muhammed b. Atiyye şöyle demiştir: Bunlar (şehidler) tabaka tabakadırlar ve durumları farklı farklıdır. Hepsinin ortak özelliği ise, **"rızıklandırılmaları"**dır.

İmam Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvinî ***Sünen***'inde Süleym b. Âmir'den şöyle bir rivâyet nakletmektedir: Süleym dedi ki: Ben, Ebû Umâme'yi şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Denizde şehid düşen, karada şehid düşen iki kişi gibidir. Denizin tuttuğu kimse ise, karada öldürülerek kanına bulanmış kimsedir. İki dalga arası (denizde duran kimse) ise, Allah'a itaat uğrunda bütün dünyayı kateden kimse gibidir. Muhakkak aziz ve celil olan Allah, ölüm meleğini ruhları kabzetmekle görevlendirdi. Denizde şehid olanlar ise bundan müstesnâdır. Bunların ruhlarını kabzetmeyi şanı yüce'nin kendisi üstüne almıştır. Karada şehid düşenin borç müstesnâ bütün günahlarını bağışlar, denizde şehid düşenin de bütün günahlarını ve borcunu dahi bağışlar."(3)

7. Kişiyi Cennete Girmekten Alıkoyan Borcun Mahiyeti:

-Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- kişiyi cennete girmekten alıkoyan borç, kişinin o borcu ödeyecek mal bırakmakla birlikte ödenmesini vasiyet etmediği, yahut da ödeme gücü olduğu halde ödemediği ya da israf, yahut da beyinsizce harcama uğrunda borç alıp da ödemeden ölmesi sonucu bıraktığı borçlardır. Fakirliği, elinin darlığı dolayısıyla yerine getirilmesi gereken bir hakkı ifa etmek için borç alıp da borcunu ödeyecek bir şey de geri bırakmayana gelince, şüphesiz böyle birisini -inşaallah- cennete girmekten alıkoymayacaktır. Çünkü, İslâm devlet yöneticisinin, böyle birisinin borcunu ödemesi farzdır. Bunu ya genel olarak zekâttan yahut zekâtta borca batmışların payından

(1) *Tirmizî*, Cenâiz 76; *İbn Mâce*, Sadakât 12; *Dârimî*, Buyû' 52; *Müsned*, II, 440, 475, 508
(2) *Müsned*, I, 266.
(3) *İbn Mâce*, Cihâd 10.

yahut da yine müslümanlara harcanması gereken ganimet paylarından öder. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim bir borç, yahut da bakıma muhtaç çoluk çocuk bırakırsa, bunların sorumluluğu Allah ve Rasûlündedir. Kim de bir mal bırakacak olursa, o da mirasçılarınadır."(1)

Bu hususa dair daha geniş açıklamaları, *"et-Tezkire"* adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz. Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

8. Rableri Nezdinde Rızıklanırlar:

Yüce Allah'ın: **"Rableri katında diridirler, rızıklanırlar"** buyruğunda şu takdirde hazfedilmiş bir muzaf vardır: Rablerinin kerem ve lütufları nezdinde... rızıklanırlar, demektir. Burada yer alan: "(عِنْدَ) **Katında"** kelimesi, son derece yakın olmayı gerektirir. Sibeveyh'e göre bu kelimenin küçültme ismi yapılmaz. O halde buradaki indiyyet (katında, nezdinde olmak), bir ikram ifade eder. Yoksa, yakınlık ve mesafe anlamını ifade etmez.

"Rızıklanırlar" buyruğundan anlaşılan ise, adeten bilinen rızıktır. Burada sözü geçen hayattan kasıt, anılış itibariyle bir hayattır, diyen kimseler ise, buradaki rızkı da güzel övgü onlara rızık olarak verilir, diye açıklamışlardır. Ancak birinci açıklama hakikat anlamına göredir.

Şöyle de denilmiştir: Şüphesiz ki, istedikleri gibi uçup kondukları o hallerinde ruhlar, cennet kokularını, hoş şeylerini, nimetlerini ve sevindirici hususlarını ruhlara yakışan bir şekilde -ona rızık olarak verilen şeylerde- idrâk eder ve bunlarla zevklenir, lezzet alır. Cismani lezzetlere gelince, bu ruhlar, bedenlerine iade edileceği vakit, Allah'ın kendileri için hazırlamış olduğu bütün nimetleri de tamamıyla alır ve tadar. Bu güzel bir açıklamadır. Her ne kadar bir çeşit mecazî bir açıklama ise de, bizim tercih ettiğimiz görüşe de uygun bir açıklamadır. Başarıyı ihsan eden yüce Allah'tır.

"(فَرِحِينَ): **Sevinerek"** kelimesi, **"rızıklanırlar"**daki zamirden hal mevkiindedir. Bununla birlikte **"diri olanlar"**ın sıfatı olmak üzere günlük konuşma esnasında; "(فَرِحُونَ) Sevinirler," şeklinde kullanmak da mümkündür.

Buradaki sevinç (ferah) sürur manasınadır. Bu âyet-i kerimedeki lütuf ve keremden kasıt ise, sözü geçen nimetlerdir. İbn es-Semeykâ bu kelimeyi (فَارِحِين) şeklinde "fê" harfinden sonra elif ile okumuştur ki, bunlar da iki ayrı söyleyiştir. en-Nehhas der ki: Bu kelimenin Kur'ân dışında merfu' olarak okunması caizdir ve o takdirde **"diriler"**e sıfat olur.

Yüce Allah'ın: **"Arkalarından henüz kendilerine katılmayanlara... müjdelemek isterler"** buyruğunun anlamı şudur: Yani onlar -kendileri de fazi-

(1) *Buhârî,* Tefsir 33. sûre 1, İstikrâz 11, Ferâiz 15, Nafakaat 15; *Müslim,* Cumua 43, Ferâiz 14, 15; *Ebû Dâvûd,* el-Harac ve'l-İmâre 15; *İbn Mâce,* Mukaddime 7, Sadakat 13; *Dârimî,* Buyû' 54; *Müsned,* III, 338, 371. (Kimi Kurtubî ile aynı lafızlarla; kimi manayı değiştirmeyen farklı lafızlarla)

let sahibi olmakla birlikte- fazilet itibariyle kendilerine kavuşamayan kimselere müjdelemek isterler, demektedir.

Müjdelemek (istibşâr), asıl itibariyle (البشرة): Ten kelimesinden gelmektedir. Çünkü, insanın sevinmesi halinde, bu sevincin etkileri yüzünde görülür. es-Süddî der ki: Şehide, kardeşlerinden yanına gelecek olan kimselerin sözkonusu edildiği bir kitap getirilir. O da, tıpkı çoktandır görmedikleri bir kimsenin geliş müjdesi dolayısıyla dünyadaki kimselerin sevinci gibi sevinir.

Katade, İbn Cüreyc, er-Rabi' ve başkaları da derler ki: Onların sevinmeleri, şöyle demeleridir: Dünyada geride bıraktığımız kardeşlerimiz, peygamberleriyle birlikte Allah yolunda çarpışmaktadırlar.

Onlar da şehid düşecekler ve bizim içinde bulunduğumuz bu büyük lütufların bir benzerine nail olacaklardır. Bundan dolayı onlar adına sevinir ve mesrur olurlar.

Şöyle de denilmiştir: Burada henüz kendilerine katılmamış olanlar dolayısıyla sevinmek ile, öldürülmeseler dahi bütün mü'minlere işaret vardır. Çünkü onlar, Allah'ın mükâfatının vuku bulduğunu yakinen görünce, İslâm dininin, Allah'ın kendisine bağlanılması sebebiyle kullarını mükâfatlandırdığı hakkın kendisi olduğunu da görürler. İşte bundan dolayı, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu lütufları dolayısıyla kendileri için sevindikleri gibi, mü'minlere de kendileri için bir korku bulunmadığı ve üzülmeyecekleri müjdesini vermek isterler. ez-Zeccâc ve İbn Fûrek, bu anlamı kabul etmişlerdir.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

171. Onlar, Allah'tan gelen bir nimet ve bir lütuf ile ve Allah'ın mü'minlerin mükâfatını boşa çıkarmayacağı müjdesi ile sevinirler.

Yani onlar, Allah'tan cennet ile mükâfatlandırılacakları müjdesi ile sevinirler. Allah'tan bir mağfiret ile sevinirler, diye de açıklanmıştır.

"Ve bir lütuf ile" buyruğu ise, açıklamayı daha da ileriye götürmek içindir. Çünkü lütuf, zaten nimetin kapsamı içerisindedir. Ayrıca bunda, bu nimetin genişliğine ve bunun dünya nimetleri gibi olmadığına da bir delil vardır. Nimetten sonra lütfun te'kid olmak üzere geldiği de söylenmiştir.

Tirmizî, el- Mikdâm Ma'dikerib'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şehidin Allah nezdinde altı özelliği vardır -Tirmizî ve

İbn Mâce de bu şekilde "altı" denilmekle birlikte sayıca bunlar yedi tanedir-:[1] Kanının ilk damlası ile birlikte ona mağfiret olunur, cennetteki yeri gösterilir, kabir azabından korunur, en büyük korkudan yana emin olur, başına tek bir yakutu dahi dünyadan ve dünyadaki herşeyden hayırlı olan vakar tacı konulur, huru'l iynden yetmiş iki hanım ile evlendirilir, akrabalarından da yetmiş kişiye şefaati kabul edilir." Tirmizî dedi ki: Bu, hasen, sahih, garib bir hadistir.[2]

İşte bu, şehidin mazhar olacağı nimet, lütuf ve keremin açıklamasıdır. Bu anlamdaki rivâyetler de pek çoktur. Mücahid'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kılıçlar cennetin anahtarlarıdır.

Rasûlullah (sav)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Yüce Allah, şehidlere lutfedip de ben dahil hiçbir peygambere lütfetmediği beş büyük ihsanda bulunmuştur. Bunlardan birisi şudur: Bütün peygamberlerin ruhlarını ölüm meleği kabzetmiştir. Benim ruhumu dahi kabzedecek odur. Şehidlerin ise, kudreti ile dilediği şekilde ruhlarını Allah kabzeder. Ölüm meleğini onların ruhlarına musallat kılmaz. İkincisine gelince, bütün peygamberler öldükten sonra yıkanmışlardır. Ben de ölümden sonra yıkanacağım. Şehidler ise yıkanmazlar. Onların dünya suyuna ihtiyaçları yoktur. Üçüncüsü, bütün peygamberler kefenlenmişlerdir. Ben de kefenleneceğim. Şehidler ise kefenlenmezler. Aksine onlar elbiseleriyle defnedilirler. Dördüncüsü, peygamberler ölümlerinden sonra "ölüler" diye adlandırılırlar. Bana da öldükten sonra "öldü" denilecektir. Şehidlere ise ölüler denilmez. Beşincisi, bütün peygamberlere Kıyamet gününde şefaat imkânı verilecektir. Aynı zamanda benim de şefaatım Kıyamet gününde olacaktır. Şehidlere gelince, onlar hergün şefaat edecekleri kimselere şefaat ederler."[3]

Yüce Allah'ın: "(وَأَنَّ ٱللَّهَ): **Ve Allah'ın...**" buyruğunu, el-Kisaî "elif" harfini esreli olarak okumuş, diğerleri ise üstün olarak okumuşlardır. Üstün olarak okumanın anlamı şudur: Onlar, Allah'tan bir nimetin müjdesiyle sevindikleri gibi, şüphesiz yüce Allah'ın mü'minlerin mükâfatını boşa çıkarmayacağı müjdesi ile de sevinirler. Esreli olarak okuyanların kıraatine göre bu, yeni bir cümle olur. (Buna göre) anlam şöyle olur: "... Ve bir lütuf ile sevinirler. Şüphesiz ki Allah, mü'minlerin mükâfatını boşa çıkarmaz." Bunun deli-

(1) Bu yedi hasletten ikisi olan: "Kabir azabından korunmak ve en büyük korkudan yana emin olmak" bir haslet olarak sayılırsa, altı olur. ***Müsned,*** IV, 200'de Kays el-Cuzâmî'den gelen rivâyette ise altı haslet şöylece sıralanmaktadır: 1. Kanının ilk damlası ile birlikte bütün günahlarının affedilmesi, 2. Cennetteki yerinin ona gösterilmesi, 3. Hûru'l-în ile evlendirilmesi, 4 ve 5. En büyük korkudan ve kabir azabından yana emin olması, 6. İman elbisesine büründürülmesi.

(2) ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Cihâd 25; ***İbn Mâce,*** Cihâd 16; ***Müsned,*** IV, 131.

(3) Hadisin yerini tesbit edemedik. Kurtubî'nin kaynak ve râvi belirtmemekle birlikte; "ruviye: rivâyet edildi" diye "temrîd" (yani hadisin güvenilir olmadığını bildiren) bir sîga (kip) kullanması da; pek güvenilir bir rivâyet olmadığını ortaya koymaktadır. -Muhteva doğru olsa bile-.

li de İbn Mes'ud'un: (وَاللَّهُ لا يضيع أجر المؤمنين): Allah mü'minlerin mükâfatını boşa çıkarmaz, şeklindeki kıraatidir.

اَلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا
مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾

172. Kendileri yara aldıktan sonra, yine Allah'ın ve Peygamberin davetine koşanlar, onlardan iyilik edenler ve sakınanlar için pek büyük bir mükâfat vardır.

"(الَّذِينَ): **...anlar, ... enler"** mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Haberi ise; **"kendileri yara aldıktan sonra"** anlamındaki buyruktur.(1) Bununla birlikte **"mü'minler"**den yahut da "kendilerine katılmayanlar" anlamındaki buyruktan bedel olmak üzere cer mahallinde olması da mümkündür.

"(اسْتَجَابُوا): **Davetine koşanlar"**; (أجابوا), çağrısını kabul edenler, icabet edenler anlamındadır. "Sin" ve "te" harfleri fazladan gelmiştir. Şairin şu mısraı da bu kabildendir:

فلم يَسْتَجِبْه عند ذاك مُجِيبُ

"İşte o vakit çağrıyı kabul eden hiçbir kimse ona karşılık vermedi."

Buhârî ile Müslim'de Urve b. ez-Zübeyr'den şöyle dediği nakledilmektedir: Âişe (r.anhâ) bana dedi ki: Senin baban (ez-Zübeyir b. el-Avvâm) da yara aldıktan sonra Allah'ın ve Rasûlünün çağrısını kabul eden kimselerden idi. Bu lafız, Müslim'indir.(2)

Yine Urve b. ez-Zübeyr, Hz. Âişe'den şöyle dediğini nakletmektedir: Ey kardeşimin oğlu, senin iki baban -babası ez-Zübeyr ile anne tarafından dedesi Hz. Ebu Bekir'i kastediyor- kendilerine yara isabet ettikten sonra Allah ve Rasûlünün çağrısına uyan kimselerdendiler. Devamla dedi ki: Müşrikler, Uhud'dan ayrılıp Peygamber (sav)'a ve ashabına isabet edenler isabet ettikten sonra, geri döneceklerinden korktular, bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: "Bizim henüz gücümüzün yerinde olduğunu bilmeleri için onların arkasından gitmeye kim gelir?" Ebu Bekir ve ez-Zübeyr, yetmiş kişi ile birlikte gidenler arasında idiler.(3) Ve (Kureyşlilerin) arkasından yola çıktılar. Onlar geldiklerini haber alınca da Allah'tan bir nimet ve bir lütuf ile geri döndüler.

(1) Buyruğun meâli şöyle olur: "Onlar, kendileri yara aldıktan sonra... koşanlardır."
(2) ***Buhârî***, Meğâzî 25; ***Müslim***, Fedâilu's-Sahâbe 52.
(3) ***Buhârî***, Meğâzî 25.

Âişe (r.anhâ) Hamrâü'l-Esed gazvesinde meydana gelen olayları işaret etmektedir. Hamrâü'l-Esed ise Medine'den yaklaşık sekiz millik uzaklıktadır. Şöyle olmuştu: Uhud'un ertesi günü olan pazar günü, Rasûlullah (sav) müşriklerin arkasından gitmek üzere insanlar arasında ilanda bulunup şöyle dedi: "Bizimle birlikte ancak dün orada bulunan kimseler çıksın." Onunla beraber ikiyüz mü'min kişi yola çıktı. Buhârî'de de şöyle denilmektedir: (Peygamber) buyurdu ki: "Onların arkasından kim gider?" Onlardan yetmiş kişi ortaya çıktı. Aralarında -önceden de geçtiği üzere- Ebu Bekir ve ez-Zübeyr de vardı.[1] Hamrâü'l-Esed'e varıncaya kadar yollarına devam ettiler. Böylelikle düşmanı korkutmuş oluyordu. Aralarında ağır yaralı yürüyemeyecek ve bineği de bulunmayan kimseler de vardı. Hatta başkalarının boyunları üzerinde taşınanlar dahi vardı. Bütün bunlar ise Rasûlullah (sav)'ın emrini yerine getirmek ve cihada rağbet için yapılmıştı.[2]

Âyet-i kerimenin oldukça ağır yaralı, biri diğerine yaslanan, bununla birlikte Peygamber (sav) ile beraber yola koyulan Abduleşhel oğullarından iki kişi hakkında indiği de söylenmiştir. (Hz. Peygamber ve beraberindekiler) Hamrâü'l-Esed'e ulaştıklarında Nuaym b. Mes'ud ile karşılaştılar. Onlara, Ebu Süfyan b. Harb'in ve beraberindeki Kureyşlilerin toparlanıp bir araya geldiklerini ve Medine'ye gidip oranın halkını toptan imha etmeyi kararlaştırdıklarını söylediler. Bunun üzerine yüce Allah'ın kendilerinin söylediğini bize haber verdiği: ***"Allah bize kâfidir, O ne güzel vekildir"*** sözlerini söylediler.

Kureyş bu kararı vermişken, onlara Huzaalı Ma'bed denilen birisi gelmişti. Huzaalılar ise Peygamber (sav) ile antlaşmalı kimseler idiler ve onun sırlarını saklayan, iyiliğini samimi olarak isteyen kimselerdi. Ma'bed, Peygamber (sav)'ın ashabının durumunu ve yaptıklarını görmüştü. Kureyşlilerin de Medinelileri imha etmek için geri dönme kararlarını görünce, bundan duyduğu korku ve Peygamber (sav) ile ashabına olan samimi iyilik arzuları, Kureyşlileri korkutmaya itti ve onlara şöyle dedi: Ben, Muhammed'i ve arkadaşlarını Hamrâü'l-Esed denilen yerde büyük ordu ile birlikte bırakmış bulunuyorum. Ondan geri kalanlar da onun etrafında toplanmış, sizi ele geçirmek için yanıp tutuşuyorlar. Kendinizi kurtarmaya bakın, kendinizi kurtarmaya bakın. Ben size geri dönmemenizi tavsiye ederim. Allah'a andederim ki, gördüğüm durum hakkında bir takım beyitlerden oluşan bir şiir söylemekten kendimi alamadım. Ona: Söylediğin şiir nedir? diye sordular. O da şöyle dedi: Dedim ki:

"Yıkılıyordu nerdeyse bineğim uğultulardan
Yer üzerinden bölük bölük atlılar sel gibi akınca

(1) *Buhârî*, Meğazî 25.
(2) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 432.

Şerefli uzun boylu aslanlar vardı sırtında atların
Düşmanla karşılaştıklarında sebat gösteren, silah kuşanmışlardı onlar
Yeri aşağı doğru eğimli sanarcasına koşmaya başladım;
Hiç bozguna uğramamış kumandanlarıyla tepede göründüklerinde
(Ebû Süfyan) b. Harb'in vay haline! Sizinle karşılaşırlarsa! dedim.
Ova atlarla ve uğultularıyla dolup taşınca
Ben Mekkelileri sabah vakti uyarıyorum,
Aralarında uyanık ve akıllı olan herkesi
Ahmed'in ordusundan; onunla birlikte olanlar sıradan kimseler değildir, çünkü
Benim bu uyarım asılsız bir sözdür diye damgalanamaz."

Bu, Ebû Süfyan'ın ve beraberindekilerin kararlarından dönmelerine sebep oldu. Allah kalplerine korku saldı. Korkuyla alelacele Mekke'ye döndüler. Peygamber (sav) da ashabı ile birlikte muzaffer bir şekilde Medine'ye geri döndü. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Sonra da kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'tan bir nimet ve lütufla geri döndüler."*** (Âl-i İmran, 3/174) Yani, herhangi bir savaş olmaksızın ve korku duymaksızın geri döndüler. Câbir b. Abdullah, Peygamber ile birlikte çıkmak için izin istedi, ona izin verdi. Yüce Allah da büyük mükâfatın artık bu ikinci çıkışları ile gerçekleşmiş olduğunu da onlara haber verdi. Rasûlullah (sav) da: "Şüphesiz ki o, (Hamrâü'l-Esed çıkışı) bir gazvedir" diye buyurdu. İşte cumhûrun bu âyet-i kerimeyi tefsiri bu şekildedir.

Ancak, Mücahid ve İkrime -yüce Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- istisna olarak şöyle derler: Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın: ***"Onlar ki, insanlar kendilerine: ..."*** buyruğundan itibaren ***"Allah büyük bir lütuf sahibidir."*** (Âl-i İmran, 3/173-174) Peygamber (sav)'ın küçük Bedir gazvesine çıkışı hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: Peygamber efendimiz, Uhud'da Ebu Süfyan ile vaidleştikleri için Medine'nin dışına çıkmıştı. Zira Ebu Süfyan: Sizinle karşılaşma zamanımız ve yerimiz gelecek sene Bedir olsun, demişti. Peygamber (sav) da: "Evet deyiniz" diye buyurmuştu. İşte Peygamber (sav) de Bedir'e doğru çıkmıştı.

Orada büyük bir pazar da kuruluyordu. Rasûlullah (sav) ashabına bir kaç dirhem verdi. Bedir'e yakın bir yerde Eşca'lı Nuaym b. Mes'ud yanına gelerek Kureyşlilerin kendilerine katılanlarla birlikte toplanıp onunla savaşmak üzere yola çıktıklarını haber verdi. Müslümanlar bundan korkuya kapıldılar. Ancak: **"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir"** dediler. Ve Bedir'e varıncaya kadar yollarına devam ettiler. Ancak kimseyi görmediler. Pazarın kurulmuş olduğunu gördüler, beraberlerinde bulunan dirhemleriyle yiyecek şeyler ve ticaret malları satın aldılar. Herhangi bir savaş ve sıkıntı ile karşılaşmaksızın geri döndüler, ticaretlerinde de kâr ettiler. İşte Yüce Allah'ın: **"Al-**

lah'tan bir nimet ve lütufla geri döndüler" buyruğu ile anlatılan bunlardır. Yani, bu ticaretlerde Allah'ın üstün lütuf ve nimetini elde ettiler, demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

173. Onlar ki, insanlar kendilerine: "İnsanlar size karşı kuvvet topladılar, onlardan korkun" dedikleri zaman bu, onların imanını artırdı da: "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir" dediler.

Yüce Allah'ın: **"Onlar ki, insanlar kendilerine... dedikleri zaman"** buyruğu hakkında farklı görüşler vardır. Mücâhid, Mukâtil, İkrime ve el-Kelbî der ki: Burada bu sözü söyleyen kişi, Eşca'lı Nuaym b. Mes'ud'dur. Ancak lafız umumî olmakla birlikte manası özeldir. Yüce Allah'ın: *"Hayır, onlar insanları kıskanırlar..."* (en-Nisâ, 4/54) buyruğunda olduğu gibi. Burada insanlarla kastedilen özel olarak Muhammed (sav) dır.

es-Süddî der ki: Bu (Nuaym), bu iş karşılığında kendisine bir mükâfat vadedilen Bedevî bir Araptır.

İbn İshak ve bir topluluk da şöyle demişlerdir: Burada **"insanlar"** ile Abdulkays kafilesi kastedilmektedir. Bunlar, Ebu Süfyanın yanından geçince o, müslümanların maneviyatını kırmak kastıyla onlara birtakım telkinlerde bulunarak onları gönderdi. Burada **"insanlar"**dan kastın münafıklar olduğu da söylenmiştir. es-Süddî der ki: Peygamber (sav) ve ashabı, Ebû Süfyan ile sözleşme gereği küçük Bedir'e çıkmak üzere hazırlık yaptıklarında, münafıklar yanlarına gelip şöyle dediler. Biz size onlara karşı çıkmamanızı söyleyen arkadaşlarınızız. Siz, bize karşı geldiniz. Onlar sizin yurdunuzda sizinle savaştılar ve galip geldiler. Eğer onların yurtlarında yanlarına gidecek olursanız, sizden kimse geri dönemeyecektir. Bunun üzerine mü'minler: **"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir! dediler."** Ebu Ma'şer de der ki: Tihame halkından Huzeyl'lilere mensub bir gurup Medine'ye geldi. Rasûlullah (sav)'ın arkadaşları onlara Ebû Süfyân'a dair soru sordular. Onlar da: Onlar size karşı çok büyük kalabalıklar topladılar. O bakımdan onlardan korkun ve çekinin. Sizin onlara karşı koyacak gücünüz yoktur, dediler.

Bu görüşlere göre ise **"insanlar"**, ifade ettiği anlama uygun olarak çoğul anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İmanın Artıp Eksilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Bu, onların imanını artırdı"** buyruğuna gelince, insanların sözleri onların imanlarını artırdı. Yani, onların dinlerine olan tasdik ve yakinlerini, dinlerine yardımcı olmaktaki kararlılıklarını, onların güçlerini, cesaretlerini ve hazırlıklarını artırdı demektir. Bu anlamı ile imanın artışı, amellerdeki bir artışı ifade eder.

İlim adamları imanın artıp eksilmesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu hususta inanç, şu esasa dayanır: Tek bir hususu ve tek herhangi bir şeyi bir tasdikten ibaret olan iman, başlı başına muayyen ve tek bir şeydir. Bu husule geldi mi, onunla beraber herhangi bir fazlalık sözkonusu olmaz. Ortadan kalktı mı da ondan geriye birşey kalmaz. O halde geriye yalnızca onun bizzat kendisiyle değil de ona taalluk eden hususlarda artış ve eksilmeden başka birşey kalmamaktadır.

O bakımdan bir gurup ilim adamının kanaatine göre iman, kendisinden sadır olan ameller bakımından artıp eksilir. Özellikle de pek çok ilim adamı, itaatlere de iman adını verirler. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İman, yetmiş küsur bölümdür. Bunun en üstünü Lâ ilâhe illallah sözü, en aşağısı ise yoldan rahatsızlık veren şeyleri kaldırmaktır." Bunu Tirmizî rivâyet etmiştir.(1) Müslim'de de şu fazlalık vardır: "Haya da imandan bir bölümdür."(2)

Hz. Ali'den de şöyle dediği nakledilmektedir: İman, önceleri kalpte beyaz bir parıltı olarak ortaya çıkar. İman arttıkça bu parıltı da artar.

Hz. Ali'nin sözünde -parıltı anlamı verilen-: (اَلْلَمْظَة) kelimesi ile ilgili olarak el-Asmaî şöyle demektedir: Bu kelime, nükte ve buna benzer bir beyazlıktır. Bundan dolayı dudağında bir parça beyazlık bulunan ata, (أَلْمَظ) denilir. Muhaddisler bu kelimeyi "lâm" harfini üstün ile kullanırlar. Araplar ise bunu ötreli kullanırlar. "Şüphe, dulıme ve humre" kelimeleri gibi.

Hz. Ali'nin bu ifadesinde de imanın artıp eksildiğini kabul etmeyenlere karşı bir delil vardır. Çünkü O: İman arttıkça bu parıltı da artar. Tâ ki, bütün kalp bembeyaz oluncaya kadar, demektedir. İşte münafıklık da bu şekildedir. O da kalpte siyah bir karartı olarak ortaya çıkar. Münafıklık arttıkça kalp bütünüyle kararıncaya kadar kararmaya devam eder.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: İman bir arazdır. O, iki ayrı zamanda aynı şekilde olmaz. O bakımdan Peygamber (sav) ve salih kimseler için iman, ardı arkasına değişkendir. Mü'min kalbe onun mislinin ardı arkasına gelmesi ve fiilen bulunuşunun devamlılığı itibariyle artmaya devam eder. Mü'min kalbin gaflete ardı arkasına düşmesi sonucunda da eksilir. Ebu'l-Meâli bu hususa işaret etmiştir. Bu mana, şefaat hadisinde de görülmektedir. Sözkonu-

(1) *Tirmizî*, İman 7; *Müsned*, II, 379, 445.
(2) *Müslim*, İman 58; *Ebû Dâvûd*, Sünne 14; *Nesâî*, İman 16; *İbn Mâce*, Mukaddime 9

su bu şefaat hadisi, Ebû Said el-Hudrî rivâyet etmiş olup, Müslim de bunu Sahih'inde kaydetmektedir. Bu hadiste şöyle denilmektedir: "Mü'minler derler ki, Rabbimiz, onlar bizim kardeşlerimizdir. Bizimle birlikte namaz kılar, oruç tutar, haccederlerdi. Onlara: Bildiğiniz kimseleri çıkartın, denilir ve cehenneme sûretleri(ni) yakmak haram kılınır. Onlar da ateşin kimisinin bacaklarının ortasına kadar, kimisinin dizkapaklarına kadar ulaşmış olduğu pek çok kimseyi cehennemden çıkartırlar. Sonra da: Rabbimiz orada kendilerini çıkartmamızı emrettiğin kimselerden bir kimse kalmadı, derler. Yine: Geri dönün, kalbinde hayır namına bir dinar ağırlığı kadar bulduğunuz herkesi oradan çıkartınız, buyurur. Yine pek çok kimseyi çıkartırlar. Sonra da: Rabbimiz, bize (çıkartmayı) emretmiş olduklarından kimse bırakmadık, derler. Sonra tekrar: Haydi dönünüz, kimin kalbinde hayır namına yarım dinar ağırlığı birşey bulursanız onu çıkartınız, der. Yine onlar, pek çok kimseyi çıkarttıktan sonra, Rabbimiz derler. Bize (çıkartmayı) emrettiğin kimselerden hiçbir kimse bırakmadık. Sonra şöyle buyurur: Geri dönünüz, kalbinde hayır namına zerre ağırlığı kadar birşey bulduğunuz herkesi çıkartınız" diye hadisin geri kalan bölümünü zikretti.(1)

Şöyle de denilmiştir: Bu hadis-i şerifte iman'dan kasıt kalbin amelleridir. Niyet, ihlas, havf, nasihat ve buna benzer şeylerdir. Bunlara iman adını vermesi, bunların iman mahallinde bulunmalarından dolayıdır. Yahut da iman ile, Arapların bir şeye yakın olanlara yahut da herhangi bir sebep dolayısıyla ondan olan şeylere de o şeyin ismini vermeleri şeklindeki adetlerine uygun olarak başka şeyleri kastetmiştir.

Bu açıklamanın delili de şefaatçilerin kalbinde hayır namına zerre ağırlığı kadar bir şey olan kimseleri çıkarttıktan sonra, "artık biz orada hayır namına birşey bırakmadık" demeleridir. Halbuki yüce Allah, bundan sonra da lâilâhe illallah diyenlerden pek çok kimseyi çıkartacaktır ki, bunlar kat'i olarak mü'mindirler. Ve mü'min olmasalardı onları zaten çıkartmazdı.

Diğer taraftan, üzerine mislinin de konulduğu ilk varlık (imanın esası) bulunmayacak olursa, artış da eksiliş de sözkonusu olmaz. Böyle bir şey ise hareket hakkında kabul edilir. Şanı yüce Allah, bağımsız olarak bir ilmi yaratıp da bununla beraber onun mislini yahut da onun misli olan şeyleri bir takım bilgiler (malumat) dolayısıyla yaratacak olursa, onun ilmi artmış olur. Eğer, yüce Allah, misli olan şeyleri yok edecek olursa, ilmi eksilir. Yani, imanın artışı da sözkonusu olmaz. Aynı şekilde yüce Allah bir hareketi yaratıp onunla beraber o hareketin benzeri bir hareketi ya da benzerlerini yaratacak olursa aynı şey sözkonusudur.

İlim adamlarından bir gurubun kanaatine göre, imanın artıp eksilmesi ise,

(1) *Buhârî*, Tevhid 24; *Müslim*, İman 302; *Müsned*, II, 16-17.

ancak deliller dolayısıyla söz konusu olabilir. Bir kimsenin imana dair sahip olduğu deliller artarsa, bu hususta: İşte bu, imandaki bir artıştır, denilir.

Bu hususlaki görüşlerden birisine göre, işte peygamberlerin diğer insanlara üstünlüğü de bu bakımdandır. Çünkü onlar, imanı diğer insanların bildikleri şekil ve yollardan daha pek çok şekil ve yollarla öğrenip bilmişlerdir. Bu görüş âyetin muktezası dışındadır. Zira, imanın artışının deliller bakımından sözkonusu edilmesi (bu âyet çerçevesinde) düşünülemez.

Bir başka kesimin kanaatine göre, imanın artışı ancak Peygamber (sav)'ın hayatta olduğu süre içerisinde farzlara ve haberlere dair buyrukların inişi ile ve zaman boyunca da bunları daha önce bilmezken, sonradan bunları bilmek sûretiyle sözkonusu olur. İşte imanın artışı ancak bundan ibarettir. Buna göre imanın artışını söylemek mecazî bir ifade olur. Ve bu açıklamaya göre de imanda eksilme düşünülemez. Ancak eksiklik, bilinen kimseye izafetle düşünülebilir. Bunu bilelim.

Yüce Allah'ın: **"Allah bize yeter! O ne güzel vekildir, dediler."** Yani, Allah bize yeter.

(حسب): **Yetmek,** (الإحساب) kelimesinden alınmadır ki, kâfi gelmek demektir. Şair de şöyle demektedir:

فتملأ بيتنا إقطاً وسمناً وحسبك من غِنًى شِبَعٌ ورِيُّ

"Evimizi keş ve yağ ile doldurur(sun)
Artık zenginlik, tokluk ve suya kanmışlık olarak bu kadarı yeter."

Buhârî de İbn Abbâs'tan, yüce Allah'ın: **"Onlar ki, insanlar kendilerine: İnsanlar size karşı kuvvet topladılar onlardan korkun, dedikleri zaman... Allah bize yeter, O ne güzel vekildir dediler"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bu sözü, İbrahim el-Halil (a.s) ateşe atıldığı zaman söyledi, Muhammed (sav) da insanlar kendisine: **"Muhakkak, insanlar size karşı kuvvet topladılar"** dedikleri zaman söyledi.[1] Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

فَانقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾

174. Sonra da kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'tan bir nimet ve lütufla geri döndüler. Allah'ın rızasına uydular. Allah çok büyük bir lütuf sahibidir.

(1) *Buhârî*, Tefsir 3. sûre 13.

İlim adamlarımız der ki: Onlar işlerini Allah'a havale edip kalpleriyle de O'na güvenip dayanınca, Allah da onlara mükâfat olarak şu dört hususu verdi: Nimet, lütuf, onlara gelecek kötülükleri bertaraf etmesi ve rızasını talep oluş. Allah da hem onların kendisinden (mükâfatından) razı olmalarını sağladı, hem de onlardan razı oldu.

إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

175. O Şeytan ancak kendi dostlarını korkutur. O halde onlardan korkmayın Benden korkun, eğer mü'min iseniz.

İbn Abbas ve başkaları der ki: Bu buyruğun anlamı şudur: Şeytan sizi dostları ile korkutur. Yahut dostlarından korkutur taktirindedir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde de: *"Çetin bir azabı* (ile) *korkutmak için..."* (el-Kehf, 18/2) diye buyurmaktadır. O, sizleri çetin bir azab ile korkutmak için... anlamındadır. Buna göre âyet-i kerime şeytan kâfir ile mü'mini korkutur, demektir.

el-Hasen ve es-Süddî ise derler ki: Buyruğun anlamı şudur: O ancak münafık olan dostlarını korkutur ki, müşriklerle savaşa çıkmayıp otursunlar. Allah'ın dostlarına gelince şeytan onları korkutmaya kalkışacak olursa ondan korkmazlar.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada kasıt şudur: Sizi kâfirlerin kalabalıkları ile korkutan kişi, insan şeytanlarından bir şeytandır. Sözkonusu bu kişi ise daha önce geçtiği üzere, konu ile ilgili farklı görüşlere göre, ya Nuaym bin Mes'ûd'dur ya da diğerleridir.

"O halde onlardan korkmayın" yani yüce Allah'ın: *"İnsanlar size karşı kuvvet topladılar"* buyruğunda sözü geçen kâfirlerden korkmayınız. Yahutta eğer buyruğun; o sizi kendi dostlarını ileri sürerek korkutur anlamında olduğu kabul edilirse, zamir şeytanın dostlarına raci olur.

Yüce Allah'ın: **"Benden korkun"** buyruğuna gelince; eğer sizler Benim vaadimin doğru olduğunu kabul eden kimseler iseniz, emirlerimi terk etmekten Benden korkunuz, demektir.

Arapçada *havf,* korku ve dehşet demektir.(1) (Aynı kökten gelen:) "el-hâfe" ise toplanan balın içine konulduğu derin bir torba (kırba) demektir.

Sehl b. Abdullah der ki: Bazı sıddîklar İbrahim el-Halil'in yanına gelip şöyle dediler: Korku nedir? O şöyle dedi: Korku; güven duyacağın yere ulaşın-

(1) Burada merhum müfessirimizin sözlüklerde tesbit edilemeyen bir satırlık bir açıklaması bu sebebten buraya tercüme edilmemiştir.

cayı kadar güven duymamaktır. Sehl dedi ki: er-Rabî' b. Haysem demirci körüğünün yanından geçti mi bayılır düşerdi. Ali b. Ebi Talib'e bu durum anlatıldı. O da şöyle dedi: Bu iş başına geldi mi bana haber veriniz. Bu iş başına gelince durumu Hz. Ali'ye bildirdiler. Hz. Ali geldi, elini gömleğinin içine soktu, kalbinin şiddetle çarptığını görünce şöyle dedi: Ben şahitlik ederim ki bu, çağınızın insanları arasında (ilâhî azaptan) en çok korkan kimsedir.

O halde yüce Allah'tan korkan kişi dünyada ya da âhirette Allah'ın kendisini cezalandırmasından korkan kişi demektir. İşte o bakımdan şöyle denmiştir: Korkan kişi ağlayıp gözlerini silen kişi değildir. Asıl korkan kişi kendisinden dolayı azaba çekileceğinden korktuğu şeyleri terk edendir.

Yüce Allah kullarına kendisinden korkmalarını farz kılarak şöyle buyurmuştur: **"Benden korkun, eğer mü'min iseniz."** Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ve yalnız Benden korkun!"*** (el-Bakara, 2/40) Müminleri de Allah'tan korkmakla överek şöyle buyurmaktadır: ***"Üstlerinde Rablerinden korkarak ne emrolunurlarsa onu yaparlar."*** [1] (en-Nahl, 16/50)

İşaret erbabının korkuya dair bir takım ifadeleri vardır ki, bunların dönüp vardıkları yer bizim sözünü ettiğimiz bu hususdur. Üstad Ebu Ali ed-Dakkâk der ki: Ebu Bekr bin Fûrek (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)e rahatsızlığı dolayısı ile ziyaret etmek üzere girdim. Beni görünce gözleri yaşardı. Ona şöyle dedim: Şüphesiz Allah sana afiyet verecek, şifa verecektir. Bana şöyle dedi: Sen benim ölümden korktuğumu mu sanıyorsun? Ben ölümden sonrasından korkuyorum.

İbn Mâce'nin Süneninde de Ebu Zer'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben sizin görmediğinizi görür işitmediğinizi işitirim. Sema gıcırdamaktadır. Gıcırdamakta da haklıdır. Çünkü yüce Allah'a secde ederek alnını koymuş bir meleğin olmadığı dört parmaklık bir yer dahi yoktur. Allah'a yemin ederim, eğer benim bildiğimi bilirseniz pek az güler, pek çok ağlardınız. Yataklarda kadınlardan zevk almazdınız. Yüce Allah'a yalvarıp yakarmak üzere yollara koyulurdunuz. Allah'a yemin ederim orakla biçilen bir bitki olmayı çokça arzu ederdim."[2] Bu hadisi Tirmizi de rivâyet etmiş ve: Hasen garib bir hadistir, demiştir. Bu hadis bir başka yolla da rivâyet edilmektedir. Buna göre "gerçekten orak ile biçilen bir ağaç (bitki) olmayı temenni ederdim" sözlerini Ebû Zer söylemiştir.[3] Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

---

(1) Ancak, âyet-i kerime melekler hakkındadır. Meleklerin de mü'min oldukları söylenerek, müfessirin istidlâli yerinde görülebilir. Mü'minlerin Allah'tan korkmalarını tavsif eden âyetler ise; bilindiği gibi pek çoktur.

(2) ***İbn Mâce***, Züht 19.

(3) ***Tirmizi***, Züht 9. ***Müsned***, V, 173'te hadisin kaydedilmesinden sonra bu sözlerin Ebû Zer (ra)e ait olduğu açıkça belirtilmektedir.

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ ۚ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۗ
يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176. Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Şüphesiz onlar Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah onlara âhirette hiçbir nasib bırakmamak istiyor. Onlar için büyük bir azab vardır.

Buyruğun Nüzûl Sebebi ve Kastedilenler:

Yüce Allah'ın: **"Küfürde yarışanlar seni üzmesin"** buyruğunda sözü geçen kimseler önce İslâm'a giren sonra da müşriklerden korkarak irtidad eden kimselerdir. Peygamber (sav) bundan dolayı üzülünce yüce Allah da: **"Küfürde yarışanlar seni üzmesin"** âyet-i kerimesini indirdi. el-Kelbî der ki: Bununla yüce Allah münafıkları ve yahudilerin elebaşılarını kastetmektedir. Bunlar Peygamber (sav)ın kitaptaki niteliklerini gizleyip açıklamadılar. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Şöyle de denilmektedir; kitap ehli iman etmeyince bu, Rasûlullah (sav)a ağır geldi. Çünkü insanlar onların yaptıklarına bakıyor ve: Bunlar kitap ehlidir, diyorlardı. Eğer Muhammed'in söylediği doğru olsaydı elbette ona uyarlardı. Bunun üzerine: **"... seni üzmesin"** âyet-i kerimesi nâzil oldu.

Âsım, yüce Allah'ın: "(وَلَا يَحْزُنْكَ): **Seni üzmesin,"** buyruğunu nerede olursa olsun, "ye" harfini ötreli "ze" harfini esreli olarak: (وَلَا يُحْزِنْكَ) şeklinde okumuştur. Bundan tek istisnâ, Enbiyâ Sûresi'nde yer alan: "(لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ): *O en büyük korku onları üzmez"* (el-Enbiyâ, 21/103) buyruğundaki bu kelimeyi "yâ" harfini üstün "ze" harfini ötreli olarak okumuştur. Ebu Cafer ise bunun tam zıddını okumaktadır. İbn Muhaysın ise hepsinde "ye" harfini ötreli "ze" harfini de esreli olarak okur. Diğerleri ise bu kelimeyi nerede geçerse geçsin "ye" harfini üstün "ze" harfini de ötreli olarak okurlar. Bu iki farklı okuyuş iki ayrı söyleyiştir. Ancak birincisi iki söyleyişten daha fasih olanıdır. Bu açıklamayı en-Nahhâs yapmıştır.

Muzârî'inde "ye" harfinin ötreli okunduğu mazi kullanımıyla şair şöyle demektedir:

مَضَى صُحْبِي وأَحْزَنَنِي الدِّيارُ

"Sabahım geçip gitti, ama bu diyar beni üzdü..."

"Yarışanlar" anlamındaki kelimeyi genel olarak herkes: (يُسَارِعُونَ) şek-

linde okurken Talha ise bunu: (يُسْرِعُونَ) diye okumuştur.

ed-Dahhâk der ki: Burada kastedilenler Kureyş'in kâfirleridir. Başkası ise, münafıklardır, demektedir. Daha önce sözünü ettiğimiz kimseler olduğu da söylenmiştir, bütün kâfirler hakkında umumi olduğu da söylenmiştir.

Bunların küfürde yarışmaları ise Muhammed (sav)ın aleyhine birbirlerine destek vermeleridir. el-Kuşeyrî der ki: Kâfirin küfrü dolayısıyla üzülmek bir itaattır. Fakat Peygamber (sav), kavminin küfrü dolayısıyla aşırı derecede üzülürdü. Bu şekilde aşırı üzülmesi ona yasaklandı. Nitekim yüce Allah başka yerlerde de şöyle buyurmaktadır: ***"O halde onlara karşı hasretler duyarak kendini öldürme!"*** (Fatır, 35/8); ***"Onlar bu söze iman etmezler diye arkalarından üzülerek kendini helak edeceksin neredeyse"*** (el-Kehf- 18/6)

"Şüphesiz onlar Allah'a zarar veremezler" yani Allah'ın mülkünden, saltanat ve egemenliğinden hiçbir şey eksiltemezler. Yani küfürleri dolayısıyla Allah'ın mülk ve saltanatında bir eksiklik olmaz. Nitekim Ebû Zer'den rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav), şanı yüce ve mübârek olan Allah'tan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir:

"Kullarım! Şüphesiz Ben kendime zulmetmeyi haram kıldım, aranızda da onu haram kıldım. O bakımdan birbirinize zulmetmeyiniz. Kullarım! Kendisine hidâyet verdiklerimin dışında hepiniz sapıksınız. O bakımdan Benden hidâyet dileyin sizi hidâyete ileteyim. Kullarım! Kendisini yedirdiğim dışında hepiniz açsınız. O bakımdan Benden size yemek yedirmemi isteyiniz size yedireyim. Kullarım! Kendisine elbise giydirdiklerim dışında hepiniz çıplaksınız, Benden size elbise giydirmemi isteyin sizi giydireyim. Kullarım! Sizler gece gündüz günah işleyip duruyorsunuz. Ben ise bütün günahları bağışlayanım. Benden mağfiret dileyiniz, size mağfiret edeyim. Kullarım! Sizler asla Bana zarar verebilecek noktaya gelemezsiniz ki, Bana zarar verebilesiniz. Ve asla Bana fayda verecek noktaya gelemezsiniz ki, Bana fayda sağlayabilesiniz. Kullarım! Eğer ilkinizle sonunuzla, insanınızla cinninizle aranızdan en muttaki olan bir adamın kalbi gibi bir takvâya sahib olsanız dahi bu Benim mülkümde hiçbir şeyi artırmaz. Kullarım! Eğer öncenizle sonranızla, insanınızla cininizle en günahkâr adamın kalbi gibi günahkâr olsanız, bu dahi Benim mülkümden hiçbir şeyi eksiltmez. Kullarım! İlkinizle sonunuzla insanınızla cinninizle hep birlikte tek bir düzlükte dikilse(niz) ve hepsi Benden istekte bulunsa her insana da isteğini verecek olsam, bu ancak denize daldırılıp çıkartılan iğnenin eksilttiği kadar Bende olanları eksiltir. Kullarım! Ne yaparsanız onlar sizin amellerinizdir. Ben onları sizin için tesbit ediyorum, sonra da onların karşılığını size eksiksiz ödeyeceğim. O bakımdan her kim bir hayır bulursa, Allah'a hamd-u senâ etsin. Her kim bundan başka bir şey bulursa kendisinden başkasını kınamasın." Bu hadisi Sahih'inde Müslim, Tir-

mizî ve başkaları rivâyet etmiştir.(1) Bu hadis gerçekten bütün ve nisbeten uzun bir hadistir. (Bu azameti dolayısıyla, yazıldığında) bütünüyle yazılır.

"Şüphesiz onlar Allah'a zarar veremezler" buyruğu onlar; Allah'ın dostlarına yardım etmeyi terk etmekle Allah'ın dostlarına zarar vermiş olamazlar. Çünkü onların asıl yardımcısı aziz ve celil olan Allah'tır, demektir.

Yüce Allah'ın: **"Allah onlara âhirette hiçbir nasib bırakmamak istiyor. Onlar için büyük bir azab vardır"** buyruğuna gelince; bu buyruktaki "hazz" nasib ve pay demektir. İsm-i tafdili (أحظّ) diye gelir. Pay sahibi olan kimse için de "mahzûz" tabiri kullanılır. Hazz'n çoğulu kural dışı olarak; (أحاظ) şeklinde gelir. Bazan (أحُظّ) diye de geldiği olur. Buyruğun anlamına gelince: Yani cennette onlara bir pay bırakmak istemiyor. İşte bu, hayır ve şerrin yüce Allah'ın iradesi ile olduğu hususunda açık bir nasdır.

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

177. İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Onlar için elem verici bir azab da vardır.

Yüce Allah'ın: **"İmana karşılık küfrü satın alanlar..."** buyruğuna dair açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/16) geçmiş bulunmaktadır. (Önceki âyetten ayrı olarak) burada; **"Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler"** buyruğu tekid için tekrarlanmıştır. Şöyle de denilmiştir: Onun imanı küfür ile değişmesi ve imana karşılık küfrü satın alması, kötü tasarrufundandır. O bundan dolayı (yüce Allah'dan) korkmaz ve bu tasarrufundan da çekinmez. Her iki âyette de: "(شيئاً) **Bir şeyle..."** kelimesinin mansûb gelmesi, mastar mahallinde olmasından dolayıdır. Şöyle buyurulmuş gibidir: Allah'a az olsun, çok olsun hiç bir zarar veremez. Bunun "be" harfinin mahzuf olduğu takdirine göre mansub olması da caizdir. Adeta: "(لن يضروا الله بشيء) Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler" buyurulmuş gibidir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ ۚ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾

178. Kâfir olanlar kendilerine mühlet verişimizin sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara sırf günahları çoğalsın diye mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azab vardır.

(1) *Müslim*, Birr 55; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 48. *İbn Mâce*, Zühd 30.

Yüce Allah'ın: **"Kâfir olanlar kendilerine mühlet verişimizin sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar"** buyruğundaki *"mühlet vermek* (el-imlâ)"; uzun ömür ve rahat yaşayış demektir. Yani: şu müslümanları korkutan kimseler, sakın böyle bir kanaate kapılmasınlar. Çünkü Allah onları helâk edip yok etmeye kadirdir. O ömürlerini masiyet işlesinler diye uzatır. Yoksa böylesi onlar için hayırlıdır, diye değil. Şöyle de açıklanmıştır: Bizim Uhud günü elde ettikleri zafer ile **"kendilerine mühlet verişimiz"** hiçbir zaman kendileri için hayırlı olmamıştır. Bu, onların cezaları daha çok artsın diyedir.

İbn Mes'ud'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: İyi olsun kötü olsun ölümün kendisi için daha hayırlı olmadığı hiçbir kimse yoktur. Çünkü eğer bu kişi iyi bir kimse ise şüphesiz yüce Allah: *"Allah katında olanlar iyiler için daha hayırlıdır"* (Âl-i İmrân, 3/198) diye buyurmuştur. Eğer kötü ise de yüce Allah: **"Biz onlara sırf günahları çoğalsın diye mühlet veriyoruz"** diye buyurmuştur.

İbn Âmir ve Âsım; (لا يَحسَبن): **Sanmasınlar"** buyruğunu "ye" harfi ile ve "sin" harfini üstün olarak okurken; Hamza da "te" harfi ile ve "sin" harfini de üstün olarak okumuştur. (O zaman: Sanma anlamında olur). Diğerleri ise "ye" harfi ile "sin" harfini de esreli olarak okurlar (Birinci okunuş ile aynı anlamda). "Ye" harfi ile okuyanların kıraatine göre fail (özne) kâfir olanlardır. Yani kâfirler... sanmasınlar, anlamındadır.

"Kendilerine mühlet verişimizin sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar" buyruğu ise iki tane mef'ûlün yerini tutmaktadır. (ما): nın, (الذي) anlamına olması mümkün olduğu gibi, "mâ"nın takdiri ile fiilin mastar olarak kabul edilmesi de mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Kâfir olanlar Bizim onlara mühlet verişimizi kendileri için hayırlı sanmasınlar.

Bu fiili "te" ile (sanma anlamındaki) okuyuşa göre ise fail muhataptır. Bu da Muhammed (sav)dır. Buna karşılık: "(الذين): **Olanlar"** ise **"sanma"**nın birinci mef'ûlü olarak nasb edilir. (1)

Âyet-i kerime Kaderiye'nin görüşünün batıl olduğu hususunda açık bir delildir. Çünkü şanı yüce Allah, masiyetler işlemek ve buna benzer hususların kalbe arka arkaya gelmesi için ve küfürleri artsın diye ömürlerini uzattığını haber vermektedir. Nitekim tam bunun zıddı ile ilgili iman hususunda açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: İyi olsun kötü olsun ölümün kendisi için hayırlı olmadığı hiçbir kimse yoktur. Daha sonra yüce Allah'ın **"Biz onlara sırf günahları çoğalsın diye mühlet veriyoruz"** âyeti ile *"Allah katında olanlar iyi-*

(1) Bundan sonra her iki kıraatin nahv bakımından yorumlanışı ile ilgili açıklamalara dair yarım sahifelik bir bölüm, gerek görülmediğinden tercüme edilmemiştir.

ler için daha hayırlıdır" (Âl-i İmrân, 3/198) âyetini okudu. Bunu da İbn Rezîn rivâyet etmiştir.

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَآ اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ۗ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِى مِنْ رُسُلِهٖ مَنْ يَشَآءُ ۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ۚ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

179. Allah, mü'minleri olduğunuz halde bırakacak değildir. Nihâyet murdarı temizden ayıracaktır. Allah sizi gayba muttali kılacak da değildir. Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçer. Bunun için siz Allah'a ve peygamberlerine inanın. İnanır ve sakınırsanız size çok büyük bir mükâfat vardır.

Ebu'l-Âliye der ki: Mü'minler kendisi aracılığı ile mü'min ve münafığı birbirinden ayırd edebilecekleri bir alâmetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Allah, mü'minleri olduğunuz halde bırakacak değildir"** âyetini indirdi.

Bu âyet-i kerimede muhatabın kimler olduğu hususunda müfessirlerin farklı görüşleri vardır. İbn Abbas, ed-Dahhâk, Mukâtil el-Kelbî ve müfessirlerin çoğunluğu der ki: Hitap kâfirlerle münafıklaradır. Yani Allah, mü'minleri, sizin üzerinde bulunduğunuz bu küfür, münafıklık ve Peygamber (sav)a düşmanlık hali üzere bırakacak değildir. el-Kelbî der ki: Mekke halkından Kureyşliler Peygamber (sav)a şöyle dediler: Bizden bir kimsenin cehennemde olduğunu iddia ediyorsun. Halbuki bizim dinimizi bırakıp senin dinine uydu mu bu sefer: O cennetliktir, diyorsun. Şimdi sen bize bunun nereden geldiğini bildir bakalım, bizden de kimin sana geleceğini kimin de gelmeyeceğini haydi haber ver. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah: **"Allah, mü'minleri"** küfür ve münafıklıktan **"olduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Nihâyet murdarı temizden ayıracaktır"** buyruğunu indirdi.»

Bunun müşriklere bir hitap olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"Müminleri... bırakacak değildir"** buyruğundaki mü'minlerden kasıt ise, rahim ve sulblerde bulunup iman edecek kimselerdir. Yani şanı yüce Allah, lehlerine iman edeceklerine dair hüküm vermiş olduğu sizin çocuklarınızı sizinle onların arasını ayırıncaya kadar üzerinde bulunduğunuz şirk halinde, bırakacak değildir. Buna göre: **"Allah, sizi gayba muttali kılacak da değildir"** buyruğu yeni bir cümledir. Bu, İbn Abbas ve müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür.

Burada hitabın mü'minlere olduğu da söylenmiştir. Yani Ey mü'minler! Allah, sizleri üzerinde bulunduğunuz mü'minlerle münafıkların iç içe olduğu böyle bir hal üzere bırakacak değildir. Sonunda sizi mihnet ve tekliflerle birbirinden ayırd edecektir. O vakit siz kimin murdar bir münafık, kimin de temiz bir mü'min olduğunu öğrenmiş olacaksınız. Nitekim yüce Allah, Uhud günü her iki kesimi birbirinden ayırd etmiştir. Meâni('l-Kur'ân) âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur.

"Allah, sizi gayba muttali kılacak da değildir." Ey mü'minler topluluğu! Yani yüce Allah kendiniz onları bileceğiniz şekilde münafıkları size muayyen olarak bildirmez. Fakat bu durum size mükellefiyetler ve başınıza gelen mihnetlerle sizin için açıklık kazanır. Nitekim Uhud gününde de bu husus açıklığa kavuşmuştur. Münafıklar geri kalmış ve (bozguna) sevindiklerini açıkça ortaya koymuşlardı. Bundan önce siz gaybî olan bu hususu bilmiyordunuz. Şimdi artık yüce Allah, Muhammed (sav)ı ve onun arkadaşlarını bu işe muttali kılmış bulunuyor.

Buradaki **"muttali kılacak"** buyruğunun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Allah sizlere onların neler yapacağını öğretecek değildir. Buna göre: **"Allah, sizi gayba muttali kılacak da değildir"** buyruğu muttasıldır. Yani yeni bir cümle değildir. Fakat ilk iki açıklamaya göre ise munkatı'dır (önceki cümlelerle ilişkisi olmayan yeni bir cümledir). Buna sebeb ise kâfirlerin: Ne diye bize vahyolunmuyor demeleridir. Onlar bu sözü söyleyince yüce Allah da: **"Allah sizi gayba muttali kılacak da değildir"** yani kimin peygamberliğe layık olduğuna sizi muttali kılacak değildir. Vahiy bildirmek sizin kendi tercihinize göre olmaz.

"Fakat Allah peygamberlerinden" gaybına muttali kılmak üzere **"dilediğini seçer."** Muttali kılmak ve muttali olmak fiili lazım ve mutaaddi (geçişsiz ve geçişli) olabilir.

"(يميز): **Ayıracaktır"** buyruğunu "temyîz" kökünden gelmek üzere; (حَتّٰى يُمَيِّزَ) şeklinde şeddeli olarak okuyan da vardır. Enfâl Sûresi'nde (8/37. âyetteki kelimede) de böyle okunmuştur. Bu, Hamza'nın okuyuşudur.

Diğerleri ise: (مَازَ يَمِيز)den: (يَمِيزُ) diye okumuşlardır. İki okuyuşun da anlamı bir şeyi bir başka şeyden ayırd etmek anlamındadır. Ebû Muâz ise der ki: Eğer iki şeyi birbirinden ayırd edecek olursanız; (أَمِيزُه ميزاً) kökünü kullanırsınız. Eğer birden çok şeyi birbirinden ayırd edecek olursanız bu sefer "temyîz" kökünü kullanırsınız. Aynı şekilde tek bir şeyi iki şey yapacak olursanız (şeddesiz olarak) "fe-ra-ka" kökünü kullanırsınız. Birden çok şeye bölecek olursanız bu sefer tefrîk kökünü kullanırsınız.

Derim ki: Topluluğun biribirinden ayrılması anlamını ifade etmek üzere; (تَمَيَّزَ القوم) tabiri de buradan gelmektedir. "Neredeyse paramparça olacak" anlamındaki; (يكاد يتميّز) tabiri de böyledir. Yüce Allah'ın: "(تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ)

Öfkesinden neredeyse paramparça olacak" (el-Mülk, 67/8) buyruğundaki ifade de buradan gelmektedir. Rivâyet edilen haberde yer alan: "Her kim yolda rahatsızlık verici bir şeyi bir kenara ayırırsa (mâze) o, onun için bir sadaka olur" ifadesi de buradan gelmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Bunun için siz Allah'a ve peygamberlerine inanın"** buyruğuna gelince: Şöyle denilmektedir: Kâfirler Rasûlullah (sav)'a kendilerinden kimlerin iman edeceğinin kendilerine açıklanmasını isteyince yüce Allah: **"Bunun için siz Allah'a ve peygamberlerine inanın"** buyruğunu indirdi. Yani sizi ilgilendirmeyen işlerle uğraşmayın, sizi ilgilendiren işlerle uğraşın ki, o da imandır. Buna göre "inanın" tasdik edin demektir. Yani size düşen tasdik etmektir. Gayba muttali olmaya göz dikmek değildir.

"İnanır ve sakınırsanız size çok büyük bir mükâfat vardır." Büyük mükâfattan kasıt cennettir. Nakledildiğine göre Sakif'li Haccâc b. Yusuf'un (Haccâc-ı Zâlim'in) yanında adamın birisi müneccimlik yapıyormuş. Haccac eline sayılarını kendisinin bildiği birkaç çakıl taşı aldı. Müneccime: Elimde kaç tane taş var? diye sormuş o da hesaba koyulmuş ve müneccim sayıyı tutturmuş. Haccâc bu sefer onun gafil bir anını yakalayarak sayılarını bilmeksizin bir kaç çakıl taşı alıp yine müneccime: Peki elimde şimdi kaç tane var? diye sormuş, bu sefer müneccim hesap yapmış ve isabet ettirememiş. Yine hesap yapmış yine isabet ettirememiş. Bu sefer şöyle demiş: Ey emirl Zannederim sen de elinde kaç tane olduğunu bilemiyorsun. Haccâc: Hayır bilemiyorum, deyip, peki ikisi arasındaki fark ne diye sormuş? Müneccim şu cevabı vermiş: Sen birincisini sayarak aldın, böylelikle o gaybın sınırları dışına çıkmış oldu, ben de hesab yaptım, tutturdum. Şimdi ise bunların sayısını bilmediğin için bu gayb olmuş oluyor. Gaybı ise yüce Allah'tan başkası bilemez. Yüce Allah'ın izni ile bu hususa dair açıklamalar En'âm Sûresi'nde (6/59. âyetin tefsirinde) gelecektir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ ۖ بَلْ
هُوَ شَرٌّ لَهُمْ ۖ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

180. Allah'ın fazl-u kereminden kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilakis bu onlar için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey Kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah işlediğiniz şeylerden haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Cimrilikten Hayır Gelmez:

Yüce Allah'ın: **"... cimrilik edenler... sanmasınlar"** buyruğundaki (الذين) ref' mahallindedir. Bunun birinci mef'ûlu hazf edilmiştir. el-Halil, Sibeveyh ve el-Ferrâ derler ki: Bunun anlamı şudur: Bunlar cimriliğin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar; yani cimrilik edenler cimriliğin kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Bunun hazf edilmesinin sebebi **"cimrilik edenler"** ifadesinin zaten cimriliğe delâlet etmesinden dolayıdır. Bu bir kimsenin: "Her kim doğru söylerse bu onun için hayırlı olur" demesine benzer. Yani onun söylediği o doğru söz, kendisi için hayırlıdır, demektir. Şairin şu beyiti de bu türdendir:

إذا نُهِيَ السَّفِيهُ جَرَى إليه وخالَفَ والسَّفِيهُ إلى خِلافِ

"Sefîhe bir şey yasaklandığında ona doğru koşar
Ve sefîh böylelikle kendisine yasak kılınan şeyin aksini yapar."

O halde bu, o kişi sefîhliğe koşar, demektir. Sefîh kelimesi, sefîhliğe delâlet ettiğinden ayrıca zikredilmemiştir.

Hamza'nın: **"Sanmasınlar"** anlamındaki kelimeyi "te" harfi ile (sanmayasın) diye okumasına gelince; bu oldukça uzak bir ihtimaldir. Bunu en-Nehhâs söylemiştir. Bu kıraatin caiz olması sözkonusu ise ifadenin takdiri şöyle olur: Cimrilik yapanların bu cimriliklerinin kendileri için hayırlı olduğunu zannetmeyesin. ez-Zeccâc der ki: Bu ifade: ***"Sen kasabaya sor"*** (Yusuf, 12/82) buyruğuna benzer. "(هُوَ خَيْراً لَهُمْ): **Onun kendileri için hayırlı olduğunu..."** buyruğundaki (هو) zamiri Basralılara göre fasıla için gelir. Kûfeliler de bunu imâd diye adlandırırlar. en-Nahhâs der ki: Arapça'da bu ifadenin mübtedâ ve haber olmak üzere: (هو خير لهم): O kendileri için hayırlıdır (diye sanmasınlar), şeklinde de kullanılabilir.

2. Cimrilik:

Yüce Allah'ın: **"Bilakis bu, onlar için bir şerdir"** buyruğu da mübtedâ ve haberdir. Yani cimrilik onlar için bir kötülüktür.

"(سَيُطَوَّقُونَ): **Boyunlarına dolanacaktır"** buyruğundaki "sin" harfi tehdit içindir. Yani ileride onların başına bu gelecektir, anlamındadır. Bu açıklama el-Müberred'e aittir.

Bu âyet-i kerime Allah yolunda mal infak etmekte ve farz olan zekâtı vermekte cimrilik hakkında nazil olmuştur. Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: ***'Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda infak etmeyenler..."*** (et-Tevbe, 9/34) buyruğunu andırmaktadır.

Tevil âlimlerinden aralarında İbn Mesud, İbn Abbas, Ebu Vâil, Ebû Malik es-Süddî ve eş-Şabî'nin de yer aldığı bir topluluk bu kanaattedir. Bunlar derler ki: **"Cimrilik ettikleri şey, Kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır"** buyruğunun anlamı, hadis-i şerifte varid olan anlam ile aynıdır. Ebu Hureyre'den Peygamber (sav)ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Allah birisine bir mal verdiği halde o da onun zekâtını ödemezse bu mal Kıyamet gününde kendisine gözlerinin üzerinde iki siyah nokta bulunan aşın zehirinden dolayı kafasındaki tüyler tamamıyla dökülmüş bir erkek yılan halinde gösterilir. Kıyamet gününde bu yılan onun boynuna dolanır. Sonra iki çenesi ile onu yakalar ve ona: Ben senin malınım, ben senin hazinenim, der."

Daha sonra Peygamber (sav) bize şu âyet-i kerimeyi okudu: **"Allah'ın fazl-u kereminden kendilerine verdiği şeylerde cimrilik ederler..."** Bu hadisi Nesâî rivâyet etmiştir.(1)

İbn Mâce de bu hadisi İbn Mesud yoluyla rivâyet etmiştir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim malının zekâtını vermezse Kıyamet gününde o malın kendisine aşırı zehiri dolayısıyla başında tüy görünmeyen erkek bir yılan halinde gösterilir ve nihâyet o yılan boynuna dolandırılır." Daha sonra Peygamber (sav) bizlere yüce Allah'ın Kitabından bunu doğrulayan şu âyet-i kerimeyi okudu: **"Allah'ın fazl-u kereminden kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler..."**(2) Yine Abdullah b. Mesud'dan gelen rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kime yakın bir akrabası gelir de yanında bulunan fazla malından bir şeyler ister o da cimrilik edip ona bu malı vermeyecek olursa mutlaka Kıyamet gününde ona iştahla ağzını şapırdatacak erkek bir yılanı cehennemden çıkartır ve nihâyet bu yılan gelir, onun boynuna dolanır."(3)

Yine İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime kitap ehli hakkında ve onların Muhammed (sav)ın durumuna dair bildiklerini açıklamamak sureti ile cimrilikleri hakkında nâzil olmuştur. Mücahid ve ilim ehlinden bir topluluk da böyle demiştir. Bu açıklamaya göre: **"Boyunlarına dolanacaktır"** buyruğu; yani açıklamayıp cimrilik ettikleri şeyin cezasına mahkum edileceklerdir, demek olur. O taktirde burada boyna dolanmak *"tâkat"* kelimesinden türüyor, kabul edilir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır:

"(وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ): ***Ona takatı yetmeyenler...***" (el-Bakara, 2/184) buyruğunda olduğu gibi "takat"ten türemektedir. "Boyna dolamak anlamına gelen:)

(1) *Buhârî,* Zekât 3, Tefsir 3. sûre 14; *Nesâî,* Zekât 20; *Müsned,* II, 355 (Ebû Hureyre'den); *Nesâî,* Zekât 2; *İbn Mâce,* Zekât 2; *Müsned,* I, 377 (Abdullah b. Mes'ûd'dan); *Nesâî,* Zekât 20; *Müsned,* II, 98, 137, 156 (yakın lafızlarla: İbn Ömer'den)

(2) Bir önceki nota bakınız.

(3) Yakın ifadelerle Behz b. Hakîm babasından, o dedesi -ki Muâviye b. Hayde'dir- yoluyla: *Nesâî,* Zekât 71; *Müsned,* V, 3, 4, 5; benzer başka rivâyetler için bk. Suyûtî, *ed-Durr,* II, 395

"tatvik"ten değildir.

İbrahim en-Nehaî der ki: **"Boyunlarına dolanacaktır"** buyruğunun anlamı Kıyamet gününde onlara cehennemden bir tasma takılacaktır demektir. Bu ise birinci tevile yani es-Süddî'inin görüşüne uygun bir açıklamadır. Bir diğer görüşe göre de; nasıl ki tasma, boyundan ayrılmıyor ise amelleri de öylece onlardan ayrılmayacaktır. Meselâ: (طُوِّق فلان عمَله طَوْقَ الحمامة): Filân kişiye ameli güvercinin boynundaki gerdanlık gibi boynuna dolandı, denilir. Ameli ondan ayrı tutulmadı, demek olur. Nitekim yüce Allah da bir başka yerde ***"Biz her insanın amelini boynuna doladık,"*** (el-İsrâ, 17/13) buyurmaktadır. Abdullah b. Calış'ın Ebu Süfyan'a hitaben şu beyitleri de bu kabildendir:

أذهب بها أذهب بها طُوِّقتَها طوقَ الحمامة

Akıbetleri pişmanlık olan bir işi, Ebû Süfyan'a bildir.
Son amcaoğlunun evlerini sattın ve onlarla borçlarını ödedin.
İnsanların Rabbi Allah adına alabildiğine olanca yemin ile size and veriyorum:
Haydi onu al git, onu al git. Güvercin gerdanlığı gibi boynuna dolansın."(1)

Bu da ikinci tür açıklamaya uygun bir açıklamadır.

Sözlükte; ***"buhl ve behal***(cimrilik)" insanın üzerindeki farz olan hakkı engellemesi, yerine getirmemesidir. Üzerinde farz olmayan bir hakkı engelleyene ise "bahîl; cimri" denilmez. Çünkü bundan dolayı böyle bir kişinin yerilmesi sözkonusu değildir. Bu kökün fiilini Hicazlılar: (يَبْخُلون وقد بَخُلوا) diye kullanırlarken diğer Araplar ise; (بَخِلوا يَبْخَلون) diye kullanırlar. en-Nahhas bunu böylece nakletmektedir.

(بَخِل يَبْخَل بُخْلاً وبَخَلاً) şeklinde kullanıldığı da İbn Fâris'den nakledilmiştir.

3- Cimriliğin Faydaları:

Cimriliğin yararı ve faydası hususunda şöyle bir rivâyet kaydedilmektedir: (Güya) Peygamber (sav) Ensara şöyle demiş: Sizin efendiniz kimdir? Onlar; bir parça cimri olmakla birlikte el-Cedd b. Kays'tır dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurmuş: Peki cimrilikten daha da büyük bir hastalık hangisidir ki? Onlar: Bu nasıl olur ey Allah'ın Rasûlü? dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Bir topluluk deniz kenarında konakladılar. Cimrilikleri dolayısıyla misâfirlerin yanlarına gelmelerini istemedikleri için; haydi erkeklerimiz kadınlarımızdan uzak dursunlar ki, erkekler misâfirlere karşı kadınların uzak olduğunu söyleyerek özür beyan etsinler, kadınlar da erkeklerin uzak olduğunu beyan ederek özür dilesinler; dediler. Bu şekilde hareket ettiler ve bu

(1) Delil gösterilen tabir son beyitte yer aldığından, önceki beyitlerin Arapçaları buraya kaydedilmemiştir.

uzun süre böylece devam etti. Erkekler erkeklerle kadınlar kadınlarla meşgul olup gitti."(1) Bunu el-Mâverdî ***"Edebu'd Dünya Ve'd Din"*** adlı eserinde zikretmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Cimrilik (Buhl) ile Eli Sıkılık (şuhh) Arasındaki Fark:

Cimrilik ve eli sıkılık hakkında görüş ayrılığı vardır: Acaba bunlar aynı anlamda mıdır yoksa farklı anlamlarda mıdırlar? Denildiğine göre cimrilik, kişinin yanında hasıl olanı çıkartıp vermekten imtina etmektir. Eli sıkılık ise yanında bulunmayanı da elde etmeye tutkunluk demektir.

Yine denildiğine göre eli sıkılık, hırs ile birlikte cimrilik göstermektir. Sahih olan da budur. Çünkü Müslim'in Câbir b. Abdullah'tan rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Zulümden sakınınız; çünkü zulüm Kıyamet gününde zulumâttır (karanlıklardır). Şuhden (eli sıkılıktan) da sakınınız, çünkü eli sıkılık sizden öncekileri helâk etmiştir. Bu, onları biribirlerinin kanlarını dökmeye ve biribirlerinin haram olan şeylerini helâl bilmeye kadar itti."(2)

İşte bu; cimrilik, farz olan şeyi yerine getirmemektir; eli sıkılık ise müstehab olanı yerine getirmemektir; diyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Çünkü eli sıkılık müstehab olanı vermemek demek olsaydı, dünya ve âhirette helakin sözkonusu olduğu bu büyük tehditin ve bu büyük aşırı yergiinin kapsamına girmemesi gerekirdi. Yine bu hususu Müslim'in Ebu Hureyre'den yaptığı şu rivâyet desteklemektedir: Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah yolunda toz ile cehennemin dumanı bir müslümanın burun deliklerinde ebediyyen bir arada olmaz. Yine eli sıkılık ve iman da müslüman bir kimsenin kalbinde ebediyyen bir arada olmaz."(3)

İşte bu, eli sıkılığın cimrilikten daha çok yerilen bir şey olduğunu göstermektedir. Şu kadar var ki bunların birbirlerine eşit şeyler olduğunu gösteren ifadeler de gelmiştir. O da Hz. Peygamber'den gelen şu hadistir: Hz. Peygamber'e mü'min cimri (bahîl) olabilir mi? diye sorulunca, Peygamber: Hayır diye buyurmuştur.(4)

Yine el-Maverdi'de ***"Edebu'd-Dünya Ve'd-Din"*** adlı eserinde Peygamber (sav)ın Ensara şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Sizin efendiniz kimdir?" Onlar bir parça cimriliğine rağmen el-Cedd b. Kays'tır demişlerdi. Bu hadis az önce geçmişti.

(1) el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid,*** IX, 315. Senedinde metrûk bir râvi olduğu kaydıyla. el-Cedd b. Kays, Hudeybiye'de Rıdvân Bey'ati'ne katılmamak için saklanan kişidir. (***Müslim,*** İmâre 69; ***Müsned,*** III, 396). Ayrıca bk. İbnu'l-Esîr, ***Usdu'l-Ğabe,*** I, 327.

(2) ***Müslim,*** el-Birr 56.

(3) ***Nesâî,*** Cihâd 8; ***Müsned,*** II, 256, 340, 342, 441, 505.

(4) ***Muvatta,*** Kelâm 19'da şu anlamda bir rivâyet yer almaktadır: Allah Rasûlü'ne: Mü'min korkak olur mu? diye soruldu, o: "Evet" buyurdu. Ona: Mü'min cimri olur mu? diye soruldu. Yine: "Evet" buyurdu. Ona: Mü'min yalancı olur mu? diye soruldu. "Hayır" buyurdu.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır"** buyruğuna gelince; yüce Allah bu buyrukla bekasını ve mülkünün devamını haber vermektedir. Ezelde böyle olduğu gibi ebedde de âlemlere muhtaç olmayacağını bildirmektedir. O, bütün yarattıkları fena bulduktan, mülkleri zail olduktan sonra, yeryüzünün mirasçısı olacaktır. Bütün mallar, mülkler, haklarında herhangi bir kimsenin iddiası olmaksızın kalacaklardır.

O bakımdan bu da insanlar arasındaki adete göre bir çeşit mirasçılık gibidir. Yoksa hakikat anlamı ile bir miras sözkonusu değildir. Çünkü hakikatte miras alan kişi, daha önce malik olmadığı bir şeyi miras yoluyla alan kimsedir. Şanı yüce Allah ise göklerin, yerin ve onlarda bulunan herşeyin mutlak malikidir. Gökler ve içindekiler, yer ve içindekiler ezelden beri O'nundur. Bütün mallar sahipleri elinde sadece bir âriyettir. Onlar öldükleri taktirde bu sefer o âriyet olan şeyler aslında gerçek sahiplerine geri dönmüş olur. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu âyet-i kerimenin bir benzeridir: *"Muhakkak Biz, arza ve üzerindekilere* (evet) *Biz mirasçı oluruz."* (Meryem, 19/4)

Her iki âyet-i kerimenin de anlamı şudur: Yüce Allah, kullarına ölüp de bunları Allah'a bir miras olarak terk etmeden önce, infakta bulunmalarını ve cimrilik etmemelerini emretmektedir. Zaten onlara infak ettikleri şeylerden başkasının faydası da olmayacaktır.

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ ۘ سَنَكْتُبُ
مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾
ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾

181. Andolsun ki Allah: "Gerçekten Allah fakirdir, bizler zenginiz" diyenlerin sözünü işitmiştir. Dediklerini ve haksız yere peygamberlerini öldürmelerini yazacağız ve: "Tadın o yakıcı azabı" diyeceğiz.

182. Bu, ellerinizin önden gönderdiğinin karşılığıdır. Allah kullarına asla zulmedici değildir."

"Andolsun ki Allah: 'Gerçekten Allah fakirdir, bizler zenginiz' diyenlerin sözünü işitmiştir." Yüce Allah bu buyruğunda kâfirlerin ve özellikle de yahudilerin çok çirkin bir sözlerini sözkonusu etmektedir.

Tefsir âlimleri derler ki: Yüce Allah: *"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan*

kimdir?" (el-Bakara, 2/245) buyruğunu indirince yahudilerden bir topluluk -el-Hasen'in görüşüne göre Huyey b. Ahtab bunlardandır. İkrime ve başkaları ise; bu sözleri söyleyen Finhâs b. Âzurâ'dır : Muhakkak Allah fakirdir, biz de zenginiz ki o bizden borç istemektedir, dediler. Onlar bu sözlerini aralarından zayıf (kıt akıllı, zayıf inançlı) kimselere karşı hakikati sulandırmak için söylemişlerdi. Yoksa böyle bir inanca sahib olduklarından değil. Çünkü onlar Kitab ehli kimselerdi. Fakat bu sözü söylemekle de kâfir oldular. Çünkü onlar aralarından zayıf olan kimselerle mü'minlerden zayıf olan kimseleri şüpheye düşürmek veya Peygamber (sav)ı yalanlamak istemişlerdi. Yani onlar şunu söylemek istiyorlardı: Allah, Muhammed (sav)ın söylediği bu söze göre fakirdir; çünkü bizden borç istemektedir.

"Dediklerini... yazacağız." Yani bu sözlerinin karşılığını ve cezasını onlara vereceğiz. Şöyle de açıklanmıştır: Biz onların bu sözlerini amel defterlerine yazacağız, yani Hafaza Meleklerine onların bu sözlerini yazmaları için emir vereceğiz. Böylelikle Kıyamet gününde kendilerine verilecek olan kitaplarında söyledikleri bu sözlerini okuyacaklar, bununla da onlara karşı getirilecek olan delil, daha bir sağlamlık kazanmış olacaktır. Bu da yüce Allah'ın: *"Biz onu şüphesiz yazıcılarız"* (el-Enbiyâ, 21/94) buyruğunu andırmaktadır.

"Yazmak'tan kasdın korumak, tesbit etmek olduğu da söylenmiştir. Yani Bizler onları bu sözlerine karşılık cezalandırmak için, o söyledikleri sözleri tesbit edeceğiz, koruyacağız.

"Dediklerini" anlamındaki buyrukta yer alan "(ـه): **... lerini", "yazacağız"** anlamındaki fiilin etkisi ile nasb mahallindedir.

el-A'meş ve Hamza; (سنكتب): Yazacağız" buyruğunu **"yazılacaktır"** anlamına "ye" harfi ile; (سيُكتب) diye okumuşlardır. Hamza bu şekildeki okuyuşunda İbn Mes'ûd'un (âyet-i kerimenin son bölümünü: "Tadın o yangın azabını denilecektir;" (anlamındaki) kıraatini nazar-ı itibara alarak böyle okumuştur.

"Ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini" yani onların haksız yere peygamberleri öldürmelerini de yazacağız. Bu da; peygamberlerin öldürülmesine rıza göstermelerini yazacağız, demektir. Maksat da geçmişlerinde peygamberleri öldürmeleridir. Fakat daha sonrakiler bu işe rıza gösterdiklerinden dolayı öldürme işinin onlara izafe edilmesi de uygun düşmüştür. eş-Şa'bî'nin huzurunda birisi Hz. Osman'ın öldürülüşünü güzel bulduğunu ifade etti. eş-Şa'bî ona: "Sen de onun kanına ortak oldun" dedi. Böylelikle öldürülmeye rıza göstermeyi öldürme olarak değerlendirmiş oldu. (Allah ondan razı olsun)

Derim ki: Bu büyük bir meseledir. Çünkü masiyete rıza masiyet olarak değerlendirilmelidir. Ebû Dâvûd, Kinde'li el-Urs b. Amîra'dan Peygamber (sav)ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Yeryüzünde günah işlendiği vakit onun işleyişine tanık olanlar ondan hoşlanmayıp tiksinirse -bir se-

ferinde de: Onu reddederse, demiştir - tıpkı o masiyet, huzurunda işlenmemiş kimse gibidir: Her kim o günahın işlenmesinde hazır bulunmadığı halde ona rıza gösterirse onun işlenişinde hazır bulunan kimse gibidir?"(1) Bu hadis-i şerif bu konuda açık bir nastır. Yüce Allah'ın: **"Haksız yere"** buyruğunu ise daha önce Bakara Sûresi'nde (2/61. âyetinin tefsirinin sonlarında) açıklamış bulunuyoruz.

"Ve: Tadın o yakıcı azabı! diyeceğiz" Bu söz onlara cehennemde yahut ölüm esnasında ya da hesapları görüleceği sırada söylenecektir. Diğer taraftan bu sözün, ya Allah tarafından ya da melekler tarafından söyleneceğine dair iki görüş vardır. İbn Mes'ud'un kıraatinde: "Denilecektir" anlamında: (ويقال) şeklindedir. Harîk: *Yangın;* ise alevli yanan ateşin adıdır. Ateş (nar) ise alevli olanı da olmayanı da kapsar.

Yüce Allah'ın: **"Bu, ellerinizin önden gönderdiğinin karşılığıdır"** yani bu azab daha önce işlemiş olduğunuz günahlardan dolayıdır. Özellikle ellerin sözkonusu edilmesi, bu fiilin direkt olarak yapıldığının ve yerine getirildiğinin anlatılması içindir. Çünkü bazan bir fiilin yapılması, bir insana o işin yapılmasının emredilmiş olması dolayısı ile sözkonusu olabilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Onların çocuklarını boğazlıyor* (boğazlatıyor)*du."* (el-Kasas, 28/4) **"Elleriniz"** anlamına gelen: (أَيْدِيكُمْ)ın aslı "ye" harfi ötreli olması şeklindedir. Ağır geldiğinden dolayı bu ötre hazf edilmiştir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

اَلَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَاْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ
تَاْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ
فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٨٣﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ
رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُو بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾

183. "Doğrusu bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamız için Allah bize and verdi" diyenlere de ki: "Benden önce nice peygamberler size apaçık delillerle ve dediğiniz şeylerle geldi. Doğru söylüyorsanız niçin onları öldürdünüz?"

184. Seni yalanladılarsa senden önce açık belgeler, sahifeler ve nurlu kitaplar getirmiş rasûller de yalanlanmıştır.

(1) *Ebû Dâvûd,* Melâhim 17

Yüce Allah'ın: "(الَّذِينَ):...ler" (yani **diyenler** buyruğundaki çoğul takımına tekâbül eden ism-i mevsûl) daha önceki: ***"Andolsun ki Allah... diyenlerin sözünü işitmiştir"*** buyruğundaki ism-i mevsûl'un bedeli olarak cer mahallinde yahutta: **"Kullarına"** buyruğunun sıfatıdır.(1) Yahut mahzûf bir mübtedanın haberidir. Yani onlar ... diyen kimselerdir, demek olur.

el-Kelbî ve başkaları der ki: Bu âyet-i kerime Kab b. el-Eşref, Malik b. es-Sayf, Vehb b. Yahuza, Finhas b. Âzurâ ve bir grup kimse hakkında nâzil olmuştur. Bunlar Peygamber (sav)ın yanına gelip ona şöyle demişlerdi: Sen Allah'ın seni bize peygamber olarak gönderdiğini iddia mı ediyorsun? Halbuki Allah bize indirmiş olduğu bir kitabında: Allah tarafından bir peygamber olarak gönderildiğini iddia eden herhangi bir peygambere bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe iman etmememizi emr etmiştir. Eğer sen bize böyle bir şeyi getirecek olursan biz de senin doğru olduğunu kabul ederiz. Bunun üzerine yüce Allah, bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Denildiğine göre bu ifade Tevrat'ta vardı fakat sözün devamı da şöyleydi: Mesih ve Muhammed gelinceye kadar böyle olacaktır, fakat bu iki peygamber size geldikleri taktirde, size böyle bir kurban getirmeksizin onlara iman edeceksiniz.

Bir diğer görüşe göre bu kurban emri Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa vasıtası ile nesh edilinceye kadar sabit idi. Onlardan peygamber olduğunu iddia eden bir kişi bir kurban keser ve Allah'a dua ederdi. Daha sonra da dumansız ve hafif bir uğultusu olan beyaz bir ateş iniyor ve o kurbanı yiyordu.

O bakımdan yahudilerin söyledikleri bu söz, onların ileri sürdükleri bir iddiadan ibaretti. Çünkü ortada bir istisnâ yahut bir nesh vardı, onlarsa bunu gizlemişlerdi. O bakımdan onlar bu emre bağlı olduklarını ileri sürerken aslında gereksiz yere inatçılık ediyorlardı. Peygamber (sav)ın gösterdiği mucizeler, onların bu iddialarını çürütmek için kesin bir delildir. Diğer taraftan Hz. İsa'nın mucizeleri de bu şekildedir. Doğru söylediği zorunlu olarak ortaya çıkanın, sözününün doğru kabul edilmesi de bir zorunluluktur.

Daha sonra yüce Allah onlara karşı delil ortaya koymak üzere şöyle buyurmaktadır: Ya Muhammed sen de **"de ki:"** Ey yahudiler topluluğu **"Benden önce nice peygamberler size apaçık delillerle ve dediğiniz şeylerle geldi."** Yani dediğiniz şey olan kurbanı da getirdi. **"Doğru söylüyorsanız niçin onları öldürdünüz?"** Burada kasıt Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. Şa'yâ ile kendilerine iman etmeyip öldürdükleri diğer peygamberlerdir. Allah bu hitab ile onların geçmişlerini kastetmektedir. İşte Âmir eş-Şa'bî (ra)ın -az önce nakledilen olayda- okuduğu âyet-i kerime budur. O bu âyet-i kerimeyi okuya-

(1) Bedel olarak kabul edildiği taktirde; önceki sözü söyleyenler aynı zamanda şu sözü de söyleyenlerdir, diye bir anlam ifade eder. Sıfat olarak kabul edildiği taktirde; Allah... diyen kullarına zulmetmez, anlamına gelir.

rak - önceden de açıkladığımız gibi - Hz. Osman'ın öldürülüşünü güzel gören kimseye karşı delil göstermiştir. Şanı yüce Allah'ın geçmişlerinin yaptığı işe rıza gösterdikleri için Kur'ân'ın çağdaşı olan yahudileri de "katil" diye adlandırdığını belirtmişti. Aralarında yaklaşık 700 yıl gibi bir zaman farkı olmakla birlikte, o onlara bu adı vermişti.

Kurban kendisi ile yüce Allah'a yaklaşılan kurban, sadaka ve salih amellerdir. Bu kelime (yakınlık anlamına gelen) "kurbet"ten fu'lân vezninde bir kelimedir. Bu vezin ise yerine göre isim, yerine göre mastardır. Meselâ, sultan ve burhan örnektir. Udvân ve husrân (düşmanlık ve ziyan) ise mastara örnektir.

İsa b. Ömer bu kelimeyi "kaf"ın ötresine tabi kılarak "re" harfini de ötreli olarak "kurubân" diye okurdu. Nitekim zulmet kelimesinin çoğulunun zulumat, hücre kelimesinin çoğulunun hucurat gelmesinde olduğu gibi.

Daha sonra yüce Allah, Peygamberini teselli ederek ve onun kalbini hoş tutarak şöyle buyurmaktadır: **"Seni yalanladılarsa senden önce açık beyyineler"** yani deliller, **"sahifeler"** yazılı kitaplar **"... getirmiş rasûller de yalanlanmıştır."**

(Sahifeler) anlamında *"ez-Zubur"*; kitab, yazılı şey demek olan Zebûr kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin aslı yazmak anlamına gelen "zebr"dir. Zebûr diye adlandırılan her bir şey kitap demektir. İmruu'l-Kays der ki:

لِمَنْ طَلَلٌ أبصرتُه فشجانِي كخط زبور في عسيبٍ يماني

"Görüp te beni kederlendiren bu harabe izleri kimindir?
Yemen'den bir hurma ağacı üzerinde yazılmış bir (zebûr) hat gibi."

Tezbira da yazı demektir.

Zebur'un zecretmek anlamına zebrden geldiği de söylenmiştir. Bir kimseyi öfkeli bir şekilde azarlamak anlamına "zebera" denilir ki, buradan geldiği söylenmiştir. Kuyunun zebr edilmesi de taşlarla kapatılması demektir.

İbn Amr **"Nurlu kitap"** anlamındaki buyruğu "be" harfi ilavesi ile:

"(بِالزُّبُرِ وبِالكِتابِ الْمنيرِ): ***Sahifeler ile ve nurlu kitaplar ile*** (gelmiş)" anlamında okumuştur. Şamlıların Mushaf'ında da böyledir.

"Münîr" ise apaçık aydınlatıcı demektir. Bir şeyi açıklamayı ifade etmek üzere bu kökten gelen fiil kullanılır. İnâle ve istinâre aynı anlamda olup "aydınlanmak" demektir. Her birisi hem lazım hem müteaddi (geçişsiz ve geçişli -aydınlatmak- olur).

Aynı anlamda olmakla birlikte "sahifeler ve nurlu kitab"ın birlikte zikredilmesi lafızlarının farklı olduğundan dolayıdır. İkisinin de asıl anlamı belirttiğimiz şekildedir.

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ۗ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۖ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ ۗ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

185. Her nefs ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir. O vakit kim ateşten uzaklaştırılır da, cennete sokulursa, artık o kurtulmuştur. Zaten dünya hayatı aldatıcı geçimlikten başka bir şey değildir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Cimriler Dahil Herkes Ölecektir:

Şanı yüce Allah cimrilik edenlerin halini ve onların: ***"Gerçekten Allah fakirdir, bizler zenginiz"*** deyip küfre saptıklarını bize haber verdikten sonra mü'minlere de(bundan bir sonraki âyette): ***"Andolsun ki... denenecekseniz"*** buyruğu ile sabretmelerini emr etmekte ve bu arada bu halin geçip giden ve devam etmeyen bir hal olduğunu beyan etmektedir. Çünkü dünya hayatı süresi pek kısadır, Kıyamet günü de amellerin karşılığının görüleceği gündür.

"Her nefs ölümü tadacaktır." Buradaki (tadacaktır anlamına gelen): **"Zâika"** kelimesi zevk'den gelmektedir. Bu insan için kaçınılmaz şeylerdendir. Hiçbir canlı bunsuz yapamaz. Umeyye b. Ebi's-Salt şöyle demiştir:

"Her kim, sağlıklı bir gençken ölmeyecek olsa dahi yaşlı iken ölür.
Ölümün bir yudumu vardır ki, kişi onu mutlaka tadacaktır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

"Ölüm bir kapıdır, herkes o kapıdan girecektir.
Keşke o kapıdan sonra nasıl bir ev vardır, bir bilebilsem."

2. Bir Kıraat Farkı:

Genel olarak; "(ذَائِقَةُ الْمَوْتِ): **Ölümü tadıcıdır"** ifadesini izafe ile okumuşlardır. Ancak el-A'meş, Yahya ve İbn Ebi İshak ise birinci kelimeyi tenvinli, ikinci kelime olan "ölüm" anlamındaki "el-mevt" kelimesini de esreli olarak; (ذائقةٌ الموت) diye okumuşlardır. Ve bunu, çünkü henüz ölümü tadabilmiş değildir, diye açıklarlar. Çünkü ism-i fail iki türlüdür. Birincisi geçmişteki du-

rumu ifade eden bir anlamı ihtiva eder, ikincisi ise gelecekte olacağı ihtiva eder. Şâyet birinci anlamı kastetmek istiyor isek, bunda ancak ismi faili kendisinden sonrakine izafe etmek sözkonusudur.

Mesela: "(هذا ضارب زيدٍ أمسِ ، وقاتل بَكْرٍ أمسِ) Bu dün Zeydi vurandır. Bekri öldürendir," demek gibi. Zira burada ism-i fail câmid olan özel isim hükmündedir. "Sahibu Bekrin (Bekr'in arkadaşı)" demek gibi. Şair de der ki:

الحـافِـظُو عَـوْرةِ العـشِيـرة لا يَأ تـيـهِـمُ مِـن وَرَائـهـمْ وَكَـفُ

"Onlar ki aşireti tehlikelere karşı koruyanlardır.
Arkalarından onlara herhangi bir kusur gelip erişmez."

Şâyet ikincisini kast ediyorsa (yani gelecekte olacağı kastediyorsa) bu sefer cer, nasb ve tenvin caiz olur. Bu kabilden olanlarda asl olan işte budur. Çünkü böyle bir ism-i fail -muzari fiil gibidir. Şâyet fiil müteaddi değil ise ism-i faili de teaddi etmez. (قائمٌ زيدٌ): Ayakta duran Zeyd, gibi. Eğer fiili de müteaddi olursa, sen de ism-i faili müteaddi yapıp onunla sonraki kelimeyi nasb edersin ve dersin ki: "(زيدٌ ضاربٌ عمروا): Zeyd Amr'ı vurucudur (yani vuracaktır)." Bu durumda hafifletmek maksadı ile tenvinin ve izafenin de hafz edilmesi caizdir. el-Merrar'ın şu beyitlerinde olduğu gibi:

سَـلِّ الهمـومَ بكـلِّ مُـعطِي رأسِـه نـاجٍ مُـخـالِطِ صُـهْـبـةٍ مُـتَـعَـيِّسِ
مُـغْـتَـالِ أَحْـبُـلِهِ مُـبِـيـنٍ عُـنُـقُـه فِي مَنْكِبٍ زَيَّنَ المَـطِيَّ عَـرَنْـدَسِ

"(Sana) boyun eğen, rengi beyaz-kırmızıya çalan
Her bir deve(nin sırtına binip gitmek sureti) ile kederlerini teselli ettir;
İpleri (karnı büyük olduğundan) ancak yeterli gelen; boynu da oldukça uzun olan;
İleriye atılan ve oldukça güçlü olan..."

Görüldüğü gibi burada ism-i faillerdeki tenvinleri hafifletmek üzere nasb etmiş bulunmaktadır. Bunun aslı (meselâ) tenvin ve nasb ile; (معْطٍ رأسَه) şeklinde olması gerekirdi.

Yine yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'indeki: "(هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ): ***Onlar onun zararını giderebilecekler midir?"*** (ez-Zümer, 39/38) buyruğu ile bunun benzeri diğer buyruklar da bunu andırmaktadır.[1]

3. Ölümün Belirtileri ve Ölümü Yaklaşanlara Karşı Görevler:

Şunu bil ki, ölümün bir takım sebeb ve emareleri (belirtileri) vardır. Mümin kimsenin ölüm belirtilerinden bir tanesi alnının terlemesidir. Bunu Ne-

(1) Ancak buradaki bu buyrukları Âsım'dan Hafs'ın rivâyetine göre; "giderciler" anlamındaki kelime tenvinsiz ötreli; "zarar; durr" kelimesi de esreli okunur.

sâi Hz. Bureyde yolu ile gelen bir hadis i şerifte zikretmektedir. Bureyde dedi ki Rasûlullah (sav) şöyle buyururken dinledim: "Mümin alın terleyerek ölür."(1)

Biz bunu *"et-Tezkire"* adlı eserimizde açıklamıştık. Müminin ölüm sancısı yaklaştığında ona şehadet kelimesi telkin edilir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ölülerinize lâ ilâhe illallah'ı telkin ediniz."(2) Bundan maksat ise kelime-i şehadetin söyleyeceği son söz olması ve böylelikle son ameli olarak onun kaydedilmesidir. Ölüye usanç gelmemesi için bu kelime ona fazlaca tekrar edilmez. Bu esnada Yâsîn Sûresi'ni okumak da müstehabdır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ölülerinize (ölüm döşeğinde olanlarınıza) Yâsîn Sûresi'ni okuyun." Bunu da Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir.(3)

el-Âcurrî de *"Kitabu'n-Nasîha"* adlı eserinde Um ed-Derdâ yoluyla naklettiği şu hadis-i şerifi zikretmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Yanında Yâsîn'in okunduğu her bir ölüye ölüm mutlaka hafifletilir."(4)

Ölüm gerçekleştiği ve göz ruhun arkasına takıldığı vakit - Peygamber (sav)ın -Müslim'in Sahih'inde(5) bize haber verdiği gibi - artık ibadet mükellefiyeti ortadan kalkar, teklif son bulur. Bundan sonra ise hayatta kalanların yerine getirmesi gereken bir takım işler vardır.

Bunlardan birisi ölenin gözlerini kapatmak, salih kardeşlerine öldüğünü haber vermektir. Bazıları ise bunu mekruh görür ve derler ki: Bu (şeriatte nehyedilen) naiy (ölünün arkasından feryad ve figan) kabilindendir. Ancak birincisi daha sahihtir. Biz bu hususu bundan başka yerde açıklamış bulunuyoruz. Yapılacak işlerden birisi de onu yıkamak, defnetmek ve techizi için gereken hazırlıkları yapmaktır. Böylelikle onun bedeninin değişmesi önlenmiş olur. Peygamber (sav) da ölülerini gömmeyi geciktiren bir topluluğa: "Siz, size ait olan cesetlerinizi defnetmekte acele ediniz"(6) diye buyurmuştur. Bir başka hadis-i şerifte: "Cenazeyi (kabre götürmekte) acele ediniz" diye buyurmuştur.(7) İleride gelecektir.

Ölünün Yıkanması (Gasli):

Ölünün yıkanması, önceden de geçtiği gibi -şehid dışında- bütün müslümanlar için bir sünnettir. Vacip (farz) olduğu da söylenmiştir. Bunu Kadı Ab-

(1) *Tirmizî*, Cenâiz 10; *Nesâî*, Cenâiz 6; *İbn Mâce*, Cenâiz 5; *Müsned*, V, 350, 357, 360.
(2) *Müslim*, Cenâiz 1, 2; *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 16; *Tirmizî*, Cenâiz 7; *Nesâî*, Cenâiz 4; *İbn Mâce*, Cenâiz 3; *Müsned*, III, 3.
(3) *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 19; *İbn Mâce*, Cenâiz 4.
(4) Hadis Ebu'd-Derdâ ve Ebu Zer yollarıyla rivâyet edilmiştir. el-Arnavutî, *Şerhu's-Sünne*, V, 295'ten naklen: Kurtubî, Daru'l-Fikr baskısı, IV, 279, dipnot: 4.
(5) *Müslim*, Cenâiz 7, 9.
(6) Bu manada bir hadis için bk. *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 33. Ayrıca; Âl-i İmrân, 3/144. âyet 3, başlıkta hadis ile ilgili not.
(7) *Buhârî*, Cenâiz 52; *Müslim*, Cenâiz 50, 51; *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 46; *Nesâî*, Cenâiz 44; *İbn Mâce*, Cenâiz 15; *Muvatta*, Cenâiz 56; *Müsned*, II, 240, 280, 488.

dülvehhab nakletmektedir. Birincisi el-Kitab'da (asıl nüshalarda da böyle) belirtilen görüştür. Sair ilim adamları da bu iki görüşten birisini benimsemişlerdir. Konu ile ilgili görüş ayrılığının sebebi ise Peygamber (sav)ın kızı Zeyneb'i yıkaması hususunda Um Atiyeye'ye -Müslim'in kitabında belirtildiği[1] üzere- söylediği sözlerdir. Bir görüşe göre bu kızının adı Um Gülsümdür. Ebu Dâvûd'un eserindeki ifadeye göre Hz. Peygamber: "Siz onu üç veya beş defa yahut uygun görür iseniz daha fazla yıkayınız." diye buyurmuştur.[2]

İlim adamlarına göre ölülerin yıkanması hakkında asıl delil budur. Bir görüşe göre buradaki emirden kasıt, ölüyü yıkamanın hükmünü açıklamaktır, o taktirde hüküm vacip olur.

Bir başka görüşe göre ise bundan kasıt, ölünün nasıl yıkanacağını öğretmektir. O taktirde hadis-i şerifte vücuba delâlet eden herhangi bir şey olmaz. Bu görüşün savunucuları derler ki: Bunun nasıl yıkanacağını öğretmeye dair olduğunun delili de: "Eğer uygun görürseniz" ifadesinin hadis-i şerifte yer almasıdır. Bu ise emrin zahirinin vücub ifade ettiği hususunun dışına çıkmayı gerektirir. Çünkü o bunu görüşlerine havale etmiştir.

Ancak bu görüşü savunanlara şöyle cevap verilmiştir: Sizin yaptığınız bu açıklamanın doğru olma ihtimali uzaktır. Çünkü: "Uygun görürseniz" ifadesini, emir ile alakalı olarak görmemiz ilk anda insanın hatırına gelen bir şey değildir. Aksine insanın hatırına ilk gelen şey, bu şartın en yakın sözü edilen şey hakkında olmasıdır. O da "yahut bundan fazla" sözü ile ilgili olmasıdır. Yani bu yıkama sayısı ile ilgili olarak bir seçimde bulunmaları ile onları muhayyer bırakmayı ifade eder.

Genel olarak ölünün yıkanmasının meşru, şeriatte kendisi ile amel olunan ve terk olunmayan bir iş olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Ölüyü yıkama şekli, bilinen şekli ile cünubluktan yıkanma şekli gibidir. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr)'in naklettiğine göre ölü icma ile yediden fazla yıkanmaz. Eğer yedi defa yıkandıktan sonra ondan bir şeyler çıkacak olursa yalnızca o yer yıkanır. Böyle bir şeyin de hükmü yıkandıktan sonra cünubun hadeste bulunması (abdestini bozması) hükmündedir. Ölünün yıkanması bitirildikten sonra kefenlenmesine geçilir. Bu da bir sonraki başlıkta ele alınacaktır:

4. Ölünün Kefenlenmesi:

Bütün ilim adamlarına göre ölünün kefenlenmesi vaciptir. Eğer ölünün bir malı varsa bütün ilim adamlarına göre kefeni malından alınır. Bundan tek istisna Tavus'tan nakledilen şu sözüdür: Ölünün bıraktığı mal az olsun çok ol-

(1) ***Müslim***, Cenâiz 40.

(2) ***Ebû Dâvûd***, Cenâiz 28 (ancak Ebû Dâvûd adının: Um Külsûm olduğunu burada değil, Cenâiz 31'de geçen bir hadiste belirtmektedir); ***İbn Mâce***, Cenâiz 8 (Um Külsûm); ***Buhârî***, Cenâiz 8 ve ***Tirmizî***, Cenâiz 15 (isim vermeden).

sun onun malının üçte birinden yapılır. Şâyet ölü hayatta iken nafakası başkası tarafından karşılanması gereken bir kimse ise, kölenin kefen masraflarını efendisi tarafından karşılanacağı ittifakla kabul edilmiştir. Ancak geçimi babasına, kocasına yahut oğluna ait olana gelince; bunların kefeni karşılamaları hususu ihtilâflıdır. Bundan sonra kefeni karşılamak ise beytülmale yahut müslüman cemaate (kifâye yoluyla) vaciptir. Kefenin muayyen olarak yerine getirilmesi gereken miktar, setredilmesi farz olan avret kadarıdır.

Eğer bundan fazla kefen bulunur da cesedin tümünü kapatamayacak kadar ise, yüzüne ikram olsun diye ve değişen güzelliklerinin açığa çıkan kısmı orada olduğundan dolayı, başı ve yüzü örtülür. Bunda asıl dayanak ise Mus'ab b. Umeyr kıssasıdır. Mus'ab b. Umeyr, Uhud günü çizgili bir aba bırakmıştı. Bu aba ile başı örtüldüğü taktirde ayakları dışarda kalır, ayakları örtüldüğü taktirde de başı dışarda kalırdı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onun bu abasını baş tarafından itibaren örtünüz, ayakları üzerine de bir miktar izhir otu bırakınız." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.(1)

Kefen (parçaların)ın da tek sayıda olması bütün ilim adamlarınca müstehab görülmüştür. Hepsi de kefen hususunda belli bir sayı olmadığını icma ile kabul etmişlerdir. Kefenin beyaz renkli olması müstehab görülmüştür. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Elbiselerinizi beyaz renkliler arasından tercih ediniz. Çünkü beyazlar en iyi elbiselerinizdir. Ölülerinizi de onlarla kefenleyiniz." Bu hadisi Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir.(2) Peygamber (sav) pamuktan sahûlî (beyaz elbise yahut Yemendeki bir kasabaya mensub bir kumaş)dan üç kumaş parçası ile kefenlenmiştir.(3) Beyazdan başka renkle kefen de caizdir. Ancak ipek olmamalıdır. Şâyet mirasçılar kefen hususunda cimrilik gösterecek olurlarsa, Cuma ve bayrama gittiği vakit giydiği elbiselere benzer bir kumaştan kefenini yapmaları şeklinde haklarında hüküm verilir.

Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse kardeşini kefenleyecek olursa onun kefenini güzelinden yapsın." Bunu da Müslim rivâyet etmiştir.(4) Şu kadar var ki vefat eden kimse bundan daha az olanını vasiyet eder. Eğer israfa gidecek bir şekilde vasiyette bulunmuş ise fazlası batıl olur. Üçte birden yapılacağı da söylenmiştir. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü yüce Allah: ***"İsraf etmeyiniz"*** (el-En'âm, 6/141) diye buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir de: "Kefen dediğiniz şey, vücudun kan ve irini içindir" demiştir.

---

(1) *Buhârî*, Cenâiz 27, Menâkıbu'l-Ensâr 45, Meğâzî, 17, 26, Rikaak 16; *Müslim*, Cenâiz 44; *Tirmizî*, Cenâiz 53; *Nesâî*, Cenâiz 40; *Müsned*, V, 109, 112, VI, 395.

(2) *Ebû Dâvûd*, Libâs 132, Tıb 14; *Tirmizî*, Cenâiz 18; *Nesâî*, Cenâiz 38; *İbn Mâce*, Libâs 5, Cenâiz 12.

(3) *Buhârî*, Cenâiz 19, 24, 25; *Müslim*, Cenâiz 45-47; *Nesâî*, Cenâiz 39; *İbn Mâce*, Cenâiz 11; *Muvatta*, Cenâiz 5; *Müsned*, VI, 93, 118, 132, 165, 231.

(4) *Müslim*, Cenâiz 49; *Nesâî*, Cenâiz 37.

Ölünün yıkanması, kefenlenmesi bitirilir, sedir üzerine yatırılıp da yakınları tarafından mezara götürülmek üzere taşınması ise bir sonraki başlığın konusudur:

5. Ölünün Mezara Götürülmesi:

Ölüyü mezara götürmek üzere taşınması halinde çabucak yürümek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Cenazeyi acele götürünüz eğer salih bir cenaze ise onu kendisi için hazırlanmış bir hayra götürüyorsunuz, eğer böyle değilse o boynunuzdan çıkaracağınız bir kötülüktür."(1)

Yoksa bugün cahillerin yavaş yavaş yürüyerek götürdükleri gibi ardı arkasına cenazeyi durdurmak, nağmeli bir şekilde Kur'ân okumak ve buna benzer Mısır halkının ölülerine yaptıkları şekilde helâl ve câiz olmayan şeyleri yapmaktan kaçınmak gerekir.

Nesâî rivâyet ediyor: Bize Muhammed b. Abdul Âlâ haber verdi. Bize Halid anlattı, dedi ki: Bize Uyeyne b. Abdurrahman bildirerek dedi ki: Bana babam anlatarak dedi ki: Ben Abdurrahman b. Semura'nın cenazesinde hazır bulundum. Ziyad da dışarı çıkmış ve naaşının önünden yürüyordu. Abdurrahman'ın ailesinden ve onların mevâlilerinden bazı kimseler önce nâşı önden karşılıyor, sonra da geri geri yürüyerek: Yavaş olun, yavaş olun Allah size bereket ihsan etsin, diyorlardı. Böylelikle ağır ağır yürüyorlardı. Nihâyet el-Mirbet yolunun bir bölümünü katetmişken Ebu Bekir'e (ra) bir katır üzerinde gelerek bize yetişti. Onların bu yaptıklarını görünce katırı üstünde olduğu halde onlara hamle yaptı ve kamçısını üzerlerine indirerek şöyle dedi: Bu işi bırakın, Ebu'l-Kasım (sav)ın yüzünü şereflendirene yemin ederim ki, Rasûlullah (sav) ile birlikte biz cenazeyi alelacele adeta koştururcasına götürüyorduk. Bunlar cenazedekileri rahatlattı.(2)

Ebu Macide de İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Bizler Peygamberimize (salat ve selam ona) cenaze ile birlikte yürümeye dair soru sorduk da şöyle dedi: "Koşmadan daha yavaş olsun, eğer (cenazenin karşılaşacağı) bir hayır ise o hayra acilen götürülmüş olur. Karşılaşacağı bundan başkası ise cehennem ehli de uzaklaştırılsın."(3)

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İlim adamlarının bu hususta çoğunlukla kabul ettiği, normal yürüyüşten biraz daha hızlı götürmektir. Acele götürmek ilim adamları tarafından ağır davranmaktan daha müstehab görülmüştür. Bununla birlikte cenaze arkasından gelen zayıflara ağır gelecek kadar çabuk yürümek de mekruhtur. İbrahim en-Nahâî der ki: Onu azıcık ağır götürünüz. Bununla birlikte yahudi ve hıristiyanların yaptıkları gibi de ağır ağır

(1) İkinci başlığın sonundaki hadislere ve kaynaklarını belirten notlara bakınız.
(2) ***Nesâî***, Cenâiz 44; ***Ebû Dâvûd***, Cenâiz 46; ***Müsned***, V, 36, 38.
(3) ***Ebû Dâvûd***, Cenâiz 46; ***Tirmizî***, Cenâiz 27.

yürümeyiniz. Bazıları da Ebu Hureyre yoluyla gelen hadis-i şerifte sözü edilen acele ve çabukluk defnetmekle ilgilidir; yürürken acele etmek değildir. Ancak yaptığımız bu rivâyetler dolayısıyla bu açıklamaların bir kıymeti yoktur. Başarı Allah'tandır.

6. Cenaze Namazı:

Cenaze namazı cihad gibi kifaye yoluyla vacip (farz)dır. Malik ve diğer ilim adamlarının mezhebinde meşhur olan görüş budur. Çünkü Hz. Peygamber Necâşî hakkında: "Haydi kalkın onun, namazını kılın" diye buyurmuştur.(1)

Esbağ ise, cenaze namazı sünnettir, demiştir. Bu görüş Malik'den de rivâyet edilmiştir. Bu hususa dair daha fazla açıklamalar ileride Tevbe Sûresi'nde (9/84. âyette, 5. başlık ve sonrasında) gelecektir.

7. Ölünün Gömülmesi:

Ölünün toprağa gömülmesi toprağın içine bırakılması ve üstünün kapatılmasına gelince bu da vacip (farz)dır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Daha sonra Allah ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi..."*** (el-Mâide, 5/31) Orada kabir binasının hükmü ve bunun müstehab olan bölümü ile ölünün kabre nasıl gömüleceğine dair açıklamalar gelecektir. Kehf Sûresi'nde de (18/21. âyetin tefsirinde) kabir üzerine mescid bina etmenin hükmüne dair açıklamalar gelecektir, yüce Allah'ın izni ile.

İşte bunlar ölülere dair ve ölülerin hayattakiler üzerindeki haklarına dair bir takım hükümlerdir. Âişe (r.anhâ) dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Ölülere sövmeyiniz. Çünkü artık onlar önden gönderdiklerine kavuşmuş bulunuyorlar." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.(2)

Nesâî'nin Sünen'inde de yine Hz. Âişe'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav)dan ölen birisinden kötülükle söz edildi. Şöyle buyurdu: "Ölülerinizi hayırdan başkası ile yad etmeyiniz."(3)

* * *

"Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir." Müminin ecri sevaptır, kâfirin ecri ise cezadır. Dünya hayatında karşı karşıya kalınan nimet ve belâ dolayısıyla ecir veya mükâfat sözkonusu değildir. Çünkü dünya bir

(1) *Buhârî*, Cenâiz 61, 65; *Müslim*, Cenâiz 63, 64, 66; *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 58; *Nesâî*, Cenâiz 72, 76, 103; *Muvatta*, Cenâiz 14; *Müsned*, II, 281, 439.

(2) *Buhârî*, Cenâiz 97, Rikaak 42; *Nesâî*, Cenâiz 52; *Dârimî*, Siyer 68; *Müsned*, VI, 180.

(3) *Nesâî*, Cenâiz 51.

yok oluş meydanıdır. **"O vakit kim ateşten uzaklaştırılır, cennete sokulursa artık o kurtulmuştur."** Umduğunu elde etmiştir, korktuğundan da kurtulmuştur.

el-A'meş'in Zeyd b. Vehb'den rivâyetine göre, Abdurrahman b. Abdi Rabi'l-Ka'be, Abdullah b. Amr'dan, o Peygamber (sav)dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Ateşten uzaklaştırılmayı ve cennete konulmayı arzu eden bir kimse Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik ederken, ölümü gelip onu bulsun ve kendisine yapılmasını istediği şeyleri de başkalarına yapsın."(1)

Ebu Hureyre'den gelen rivâyete göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cennette bir kamçılık kadar bir yer, dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. Arzu ederseniz: **"Kim ateşten uzaklaştırılır cennete sokulursa artık o kurtulmuştur"** âyetini okuyunuz.(2)

"Zaten dünya hayatı aldatıcı geçimlikten başka bir şey değildir." Yani mü'mini aldatıp kandırır, o da orada çok uzun bir süre kalacağını sanır. Halbuki o fanidir.

Meta' (geçimlik); kendisi ile faydalanılan ve yararlanılan şey demektir, balta, tencere, kap-kacak gibi. Sonra da bu yok olur ve mülkiyeti kalmaz. Müfessirlerin çoğu bunu böyle tefsir etmişlerdir.

el-Hasen der ki: Bu bitkinin yeşilliği, çocukların oyuncağı gibi bir şeydir. Bundan bir netice elde edilmez. Katade der ki: Dünya terkedilmiş bir metadır. Fazla zaman geçmeden ehli ile birlikte yok olup gidecektir. O bakımdan insana yakışan şey bu metadan gücü yettiğince Allah'a itaat olan şeyleri almaktır. Şu beyitleri söyleyen şair ne güzel söylemiş:

"Bu dünya yurdu, eziyet ve pislik yurdudur.
Yok oluş ve değişip duran haller yurdudur.
Sen onu her şeyi ile elde edecek olsan dahi;
Yine ondan muradını alamaksızın öleceksin.
Ebediyyen yaşamak, aleyhine bir zarar olduğu halde;
Ebediyyen yaşayacağı umuduna kapılan kişi!
Saçların ağarır ve bu aklık ortaya çıkınca,
Şunu bil ki yaşlandıktan sonra yaşamakta bir hayır yok."

(Aldanış anlamına gelen:) **Ğurur**'un "ğayn" harfi üstün olarak "el-Ğarûr" diye söylenişi şeytan anlamındadır. Şeytan yalan vaatlerde bulunmakla ve umutlandırmakla insanı aldatır.

İbn Arefe der ki: Ğurûr zahiren görüp de sevdiğin fakat onun hoşa git-

(1) *Müslim,* İmâre 46; *Nesâî,* Bey'at 25; *İbn Mâce,* Fiten 9; *Müsned,* II, 161, 191, 192.
(2) *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 22, 56. sûre 1; *Dârimî,* Rikaak 99; *Müsned,* II, 438.

meyen yahut bilinmeyen bir iç yüzü de bulunan şeydir. Şeytan da garur'dur. Çünkü o insanı nefsin sevdiği şeylere iter. Halbuki bunun ötesinde insanın kötülüğüne olan şeyler vardır. Yine der ki: İşte garar satışı da buradan gelmektedir. Garar satışı ise zahiren insanı aldatan ve iç yüzü bilinmeyen satış şeklidir.

لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا ۚ وَإِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا
فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾

186. Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denenecek-siniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a şirk koşanlardan da incitici bir çok şeyler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız işte bu, azme değer işlerdendir.

Bu hitap Peygamber (sav)a ve onun ümmetinedir. Buyruğun anlamı şudur: Çeşitli musibet ve acılarla, Allah yolunda infak ve şeriatın diğer mükellefiyetleri ile mallarınız hususunda andolsun deneneceksiniz, sınanacaksınız. Canlar konusunda denenmek ise ölüm, hastalık ve sevilenleri yitirmekle olur. Öncelikle mallardaki denemeden söz etmesi, maldaki musibetlerin çokluğundan dolayıdır.

"... incitici bir çok şeyler işiteceksiniz" buyruğuna gelince eğer: "(لتبلون) **Deneneceksiniz"** buyruğunda "vâv" sabit iken; "(لتسمعن): **işiteceksiniz"** buyruğunda hazf edilmesinin sebebi nedir? diye sorulsa, bunun cevabı şudur: Birinci fiilde "vâv"dan önceki harfin harekesi fethadır. İki sakin harf yan yana geldiğinden dolayı "vav" hareke alıp ona özellikle ötre harekesi verilir. Çünkü bu çoğul "vav"ıdır. Hazfinin caiz olmayışı ise kendisinden önce ona delâlet edecek herhangi bir harfin bulunmayışıdır. İkinci fiilden önce hazfedilmesinin sebebi ise kendisinden önce ona delâlet edecek harekenin bulunmasıdır. Diğer taraftan: **"Deneneceksiniz"** deki "vav" harfinin hemzeli olması caiz değildir. Çünkü onun harekesi arızidir. Bunu en-Nahhâs ve başkaları söylemiştir. Bu fiilin müzekker ve muhatab olmak üzere tekil, ikil ve çoğulu sırasıyla: (لَتُبْلَيُنَّ - لتبليانّ - لتبلُونّ), şeklinde gelir.

Bu âyetin nüzul sebebine gelince; yüce Allah: *"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir?"* (el-Bakara, 2/245) buyruğunu indirince Hz. Ebu Bekir bir yahudinin hafife alarak ve Kur'ân-ı Kerîm'e reddedici bir cevap olmak üzere; şüphesiz Allah fakirdir, biz de zenginleriz diye bir sözünü işitince, ona bir

tokat attı. Bu yahudi de Hz. Ebu Bekir'i Peygamber (sav)a şikâyet etti; bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

Denildiğine göre bu sözü söyleyen yahudi Finhâs'dır. Bu İkrime'den nakledilmiştir. ez-Zührî'nin görüşüne göre ise, bu kişi Ka'b b. el-Eşref'tir. Âyet-i kerime onun sebebi ile nâzil olmuştur. Ka'b şair birisi idi. Peygamber (sav)i ve ashabını hicvederdi. Kureyş kâfirlerini ona karşı kışkırtırdı. Müslümanların hanımlarını da diline dolardı. Nihâyet Rasûlullah (sav) ona Muhammed b. Mesleme ve arkadaşlarını gönderdi de Muhammed de onu -siyerde ve sahih hadislerde meşhur olan şekli ile- öldürdü. Bu konuda başka açıklamalar da yapılmıştır.

Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde orada yahudiler ve müşrikler vardı. Hz. Peygamber ve arkadaşları onlardan rahatsız edici çok sözler işitirlerdi. Buhârî ile Müslim'de belirtildiğine göre Hz. Peygamber, İbn Ubey'in bulunduğu bir yerden bir eşek üzerinde geçerken onu Allah'ın yoluna davet etti. Ancak İbn Ubey şöyle dedi: Söylediğin gerçek olsa dahi sen bizi bu meclislerimizde rahatsız etme! Haydi yerine geri dön! Senin yanına gelene bu kıssaları anlat. O bu sözleri söylerken de eşşeğin çıkardığı toz kendisine gelmesin diye eli ile burnunu tutmuştu. Bunun üzerine İbn Revâha şöyle dedi: Evet, ey Allah'ın Rasûlü sen bize meclislerimizde teşrif buyur! Biz bunu çok severiz. İbn Ubey'in etrafında bulunan müşriklerle müslümanlar karşılıklı olarak birbirlerine sövdüler. Peygamber (sav) ise ortalık yatışıncaya kadar onları teskine devam etti. Daha sonra Hz. Peygamber hasta olan Sa'd b. Ubade'nin ziyaretinde bulunmak üzere yanına gitti ve şöyle dedi: "Filanın neler dediğini duymadın mı?" Sa'd şöyle dedi: Onu affet ve bağışla. Sana Kitabı indirene yemin olsun ki, Allah seni inen hak ile bize gönderdiğinde bu Medine halkı ona taç giydirmek ve onu başlarına geçirmek üzere aralarında anlaşmışlardı. Fakat Allah sana vermiş olduğu hak ile bunu geri çevirince, bu ona ağır geldi ve seni bundan dolayı kıskandı. İşte senin gördüğün bu işi yapmasının sebebi de budur. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu affetti ve bu âyet-i kerime nâzil oldu.[1]

Bunun, savaşma emri nâzil olmadan önce olduğu söylenmiştir. Allah kullarının sabretmesini, takvâya yönelmelerini teşvik etmiş ve bu işin sabredilmeye değer büyük işlerden olduğunu haber vermiştir. Buhârî'de de hadisin devamında bunun (bu âyet-i kerimedeki emrin) savaş emrinin nüzulünden önce olduğu belirtilmektedir. Zahir olan (kuvvetli görüş) bunun da nesh olunmadığıdır. Çünkü en güzel yolla tartışmak ve idare etmek, ebedi olarak mendub bir iştir. Hz. Peygamber de savaş emri almakla yahudilerle

(1) ***Buhârî,*** Tefsir 3. sûre 15, Merdâ 15, Edeb 115, İsti'zân 20; ***Müslim,*** Cihâd 116; ***Müsned,*** V, 203.

barış antlaşmaları yapıyor, onları idare ediyor, münafıkları da affediyordu. Bu da açıkça bilinen bir husustur.

"İşte bu, azme değer işlerdendir" buyruğu ise, işin zor, sağlam ve metin olanlarındandır, demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/227. âyet, 22. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾

187. Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden: "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı? Onlar ise bunu sırtlarının arkasına attılar ve onu az bir değere değiştiler. Satın aldıkları şey ne kötüdür!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Kitap Ehlinden Alınan Söz ve İlmin Öğretilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden... söz almıştı"** buyruğu yahudilerden söz eden buyruklarla ilişkilidir. Onlara Muhammed (sav)a iman etmeleri ve durumunu açıkça bildirmeleri emri verildiği halde onlar, Hz. Peygamber'in niteliklerini gizlediler. O bakımdan bu âyet-i kerime onlara bir azardır. Bununla birlikte hem kendilerine, hem başkalarına umumî bir haberdir. el-Hasen ve Katade der ki: Bu buyruk, Kitaptan herhangi bir şey bilen her kişi hakkındadır. Her kim bir şey bilirse onu öğretmelidir. Sakın ha ilmi gizlemeye kalkışmayınız. Çünkü bu bir helâk oluştur.

Muhammed b. Ka'b da der ki: Alim bir kimsenin bildiğini söylemeyip susması helâl olmadığı gibi cahilin de bilgisizliği üzere kalıp susması helâl değildir. Çünkü yüce Allah: **"Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden... diye söz almıştı"** diye buyurduğu gibi; (cahillere yönelik olarak da) şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer bilmiyorsanız zikir ehlinden*** (bilenlerden) ***sorunuz."*** (el-Nahl, 16/43; el-Enbiya, 21/27)

Ebu Hureyre de der ki: Şâyet Allah'ın kitap ehlinden aldığı söz olmasaydı ben size hiçbir şey anlatmazdım. Daha sonra şu: **"Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden... diye söz almıştı"** âyetini okudu.(1)

el-Hasen b. Umare der ki: Hadis (rivâyet etmeyi) terkettikten sonra ez-Zührî'nin yanına gittim, onu kapıda buldum ve şöyle dedim: Uygun görürsen ba-

(1) Benzer bir rivâyet için bk. *Buhârî,* İlm 42, Vudû 24, Hars 21.

na hadis rivâyet et. O şöyle dedi: Benim hadis rivâyet etmeyi terkettiğimi bilmiyor musun? Şöyle dedim: Ya sen bana hadis rivâyet et veya ben sana hadis rivâyet edeyim. Sen bana rivâyet et, dedi. Şöyle dedim: Bana Hakem b. Uyeyne, Yahya b. el-Cezzar'dan naklederek dedi ki: Ali b. Ebi Talib'i şöyle derken dinledim: Yüce Allah ilim adamlarından öğretmeleri hususunda söz almadıkça cahillerden de öğrenmelerine dair söz almadı. (el-Hasen dedi ki): Bunun üzerine bana kırk hadis rivâyet etti.

2. İlmin İnsanlara Açıklanması:

"Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız" buyruğunda Hz. Peygamber'in sözü geçmemekle birlikte, buradaki **"onu"** zamiri Muhammed (sav)a râcidir. Bu zamirin Kitaba râci olduğu da söylenmiştir. Peygamber (sav)ın durumunu açıklamak da bunun kapsamına girer. Çünkü bu da Kitapta yer alan bir bilgidir.

Yüce Allah devamla şöyle buyurmaktadır: **"Ve onu gizlemeyeceksiniz."** Burada yüce Allah'ın **"onu açıklayacaksınız"** buyruğunda olduğu gibi değil de; "(وَلَا تَكْتُمُونَهُ): **Onu gizlemeyeceksiniz"** diye buyurması (ve "vav"ın hazfedilmeyip "nûn"un şeddeli olarak gelmemesi) hal manasını ifade ettiğinden dolayıdır. Onu gizlemeksizin onu açıklayacaksınız, demektir.

Ebu Amr, Ebu Bekr yoluyla gelen rivâyette Âsım ve Mekkeliler: "(لَتُبَيِّنُنَّهُ): **Onu mutlaka açıklayacaksınız"** diye muhataba verilen emri hikaye yolu ile "te"li olarak naklettikleri halde diğerleri ("lam"dan sonraki "te" harfi yerine) "ye" ile okumuşlardır. (Mutlaka onu açıklayacaklar, anlamında). Çünkü (kendilerinden bu şekilde söz alınanlar) hazır olmayan kimselerdir.

İbn Abbas'dan bunu; "(وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَيُبَيِّنُنَّهُ): Hani Allah peygamberlerden onu mutlaka ... açıklayacaklar diye söz almıştı" diye okumuştur. Buna göre **"onlar ise bunu sırtlarının arkalarına attılar"** ifadesi peygamberlerin kendilerine açıklamalarda bulunduğu insanlara ait olur.

İbn Mes'ud'un kıraatinde ise sonundaki sakil (şeddeli "nun") sözkonusu olmaksızın: "(لَيُبَيِّنُونَهُ): Mutlaka onu açıklayacaklar" diye okumuştur.

Nebz etmek (atmak); bir kenara fırlatmak demektir. Buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/101. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

"Sırtlarının arkasına" ifadesi ise onların geri atmaktaki mübalağalı hallerini ifade eder. Yüce Allah'ın: *"Siz onu arkanıza atılmış bir şey edindiniz"* (Hûd, 11/92) buyruğu da bu anlamdadır. Yine buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nde (2/101. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: **"Onu az bir değere değiştiler"** buyruğunun ne anlama geldiği de yine Bakara Sûresi'nde (2/41. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Onu tekrarlamanın anlamı yoktur. **"Satın aldıkları şey ne kötüdür"** buyruğuna dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır (bk. 2/90. âyetin tefsiri). Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَّيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا
فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾

188. O yaptıkları ile sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin azaptan kurtarılacaklarını sakın sanmayasın, sanmayasın! Onlar için pek acıklı bir azap da vardır.

Yani bunların yaptıkları iş olan savaşlardan geri kalmak ve gelip mazeret beyan etmelerinin kendileri için iyi olacağını sanmayasın.

Buhârî ile Müslim'de Ebû Said el Hudrî'den gelen rivâyete göre Rasûlullah (sav)ın döneminde münafıklardan bazı kimseler Peygamber (sav) gazaya çıktı mı geri kalır, onunla birlikte çıkmaz ve Rasûlullah (sav)ın savaşa çıkmasından sonra geride oturmalarına sevinirlerdi. Peygamber (sav) geldi mi gider ona özür beyan eder ve yemin ederlerdi. Ayrıca yapmadıkları işlerden dolayı da övülmeyi de arzu ederlerdi. Bunun üzerine: **"O yaptıkları ile sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenleri... sanmayasın"** âyet-i kerimesi nâzil oldu.(1)

Yine Buhârî ve Müslim'deki rivâyete göre Mervan kapıcısına şöyle demiş: Ey Rafi' haydi İbn Abbas'a git ve ona de ki: Eğer bizden her bir kişi kendisine verilenden dolayı sevinir ve yapmadığı işler dolayısı ile övülmeyi sevdiği için azab edilecek olur ise, hep birlikte azab edileceğiz. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Bu âyet-i kerime ile sizin ilginiz ne ki? Bu âyet-i kerime kitap ehli hakkında nâzil olmuştur.

Daha sonra İbn Abbas şu âyet-i kerimeleri okudu: *"Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden: Mutlaka onu insanlara açıklayacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz diye söz almıştı"* âyeti ile: *"O yaptıkları ile sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenleri ... sanmayasın"* âyetini okudu. (Devamla) İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) onlara bir hususa dair soru sordu, onlar da onu gizleyip Hz. Peygamber'e açıklamadılar. Ona başka bir şey bildirdiler. Yanından çıktıklarında ona kendilerine sorduğu şeye dair haber vermişler, intibaını verdiler ve bundan dolayı da övülmeyi istediler. Ayrıca ona doğruyu açıklamayıp gizledikleri ve kendilerine sorduğu soruyu cevaplandırmadıkları için de sevindiler.(2)

---

(1) *Buhârî,* Tefsir 3. sûre 16; *Müslim,* Sıfatu'l-Münâfikîn 7.

(2) *Buhârî,* Tefsir 3. sûre 16; *Müslim,* Sıfatu'l-Münâfikîn 8; *Tirmizî,* Tefsir 3. sûre 23; *Müsned,* I, 298.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî de der ki: Bu âyet-i kerime hakkı gizleyip hükümdarlarına batıllarına uygun düşecek şekilde bilgiler veren İsrailoğulları alimleri hakkında nâzil olmuştur ve bunlar **"onu az bir değere sattılar"** yani hükümdarların dünyalık olarak kendilerine verdikleri şey karşılığında bunu yaptılar. Bunun üzerine yüce Allah da Peygamberine şöyle buyurdu: **"O yaptıkları ile sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin azabtan kurtarılacaklarını sakın sanmayasın, sanmayasın. Onlar için pek acıklı bir azap da vardır."** Bu buyruğu ile Allah'ın kulları aleyhine dini ifsad etmiş olmaları sebebi ile onlar için acıklı bir azab olduğunu haber verdi.

ed-Dahhâk dedi ki: Yahudiler krallara derlerdi ki: Biz kitabımızda şunu görüyoruz, Allah son zamanda bir peygamber gönderecek ve onunla peygamberliği sona erdirecektir. Fakat Allah Muhammed (sav)ı peygamber olarak gönderince hükümdarlar onlara: Kitabınızda geleceğini yazılı olarak gördüğünüz peygamber bu mudur? diye sordular Yahudiler hükümdarların mallarına göz diktikleri için: Hayır bundan başkasıdır, dediler. Krallar da onlara hazineler dolusu mal verdiler: İşte yüce Allah bunun üzerine şöyle buyurdu: **"O yaptıkları ile sevinen... sanmayasın"** yani basit dünya malını almak için hükümdarlara yalan söyleyenlerin azabtan kurtulacaklarını sanmayasın, demektir.

Birinci hadisin muktezası ile ikinci hadisin muktezası farklıdır. Bununla birlikte âyet-i kerimenin her iki sebeb dolayısı ile nâzil olması ihtimali de vardır. Çünkü her iki olay da aynı zamanda cereyan etmiştir. Böylelikle âyet-i kerime her iki kesime cevap teşkil etmiş olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Mervan'ın: Eğer bizden yaptığı işten dolayı sevinen... her bir kişi helâk olursa şeklindeki sözleri, umum ifadelerin kendilerine has sigaları olduğunun delilidir. Ayrıca; "(الذين): **Kimseler"** de bunlardan birisidir. Kur'ân ve sünnetten bunu anlamaya ve kavramaya çalışan kimseler için bu, kesin bir şeydir.

Yüce Allah'ın: **"Ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin..."** buyruğuna gelince; eğer âyet-i kerime savaştan geri kalan münafıklar hakkında değil de kitap ehli hakkında ise: Çünkü onlar böyle olmadıkları halde: Biz İbrahim'in dini üzereyiz, diyorlar ve: Bizler namaz kılan, oruç tutan ve kitap ehli olan kimseleriz, diyen kitap ehli hakkında ise; onlar bundan dolayı övülmek istiyorlar demek olur. O taktirde; "(الذين): **Kimseler"** kelimesi "ye" harfi ile okunuşa göre; "(يحسبنّ): **Sanmasınlar"** fiilinin faili olur. Bu da Nâfi, İbn Âmir, İbn Kesir ve Ebû Amr'ın kıraatıdır. Yani bu sevinenler, sevinçlerinin kendilerini azabdan kurtaracağını sanmasın.

Birinci mefûlun hazf edilmiş olduğu da söylenmiştir. O da kendilerini öyle sanmasınlar, demektir. İkinci mefûl ise **"kurtarılacaklarını"** kelimesidir.

Kûfeliler ise Peygamber (sav)'a hitap ile olmak üzere bu fiili "te" harfi ile okumuşlardır. Yani ey Muhammed, sen o sevinen kimselerin azabtan kurta-

rılacaklarını sanmayasın, demektir.

"(فَلَا تَحْسَبَنَّهُم): **...larını sanmayasın"** buyruğu ise "te" harfi ile "be" harfini üstün olarak okunmakta olup tekid için iade edilmiştir. Bunun birinci mefûlü ise fiilin sonundaki "he" ve "mim" (onlar anlamına gelen) zamiridir. İkinci mefûl ise hazf edilmiştir. Onları da böyle sanmayasın, demek olur. Baştaki "fe" ise atıf edatı yahutta ikinci fiilin birinci fiilden bedel olması esası üzere zaittir.

ed-Dahhâk ve İsa b. Amr ise bu fiili başta "te" harfi ile "be" harfi de ötreli olarak; "(فَلَا تَحْسَبُنَّهُم): **Sanmayasınız"** şeklinde okumuştur ki, bununla Muhammed (sav)ı ve onun arkadaşlarını kast etmektedir.

Mücahid, İbn Kesir, Ebu Amr ve Yahya b. Ya'mer ise sevinenlerin durumunu haber vermek üzere "ye" harfi ile ve "be" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Yani onlar kendilerini öyle sanmasınlar, demektir.

"Kurtarılacaklarını" kelimesi ise ikinci mefûl olur O taktirde "(فلا يحسبنهم): **Kendilerini sanmasınlar"** (son okunuşa göre) bir tekid olur.

Bir görüşe göre ise; (الذين): **...ler, kimseler"** kelimesi (يحسبن): **Sanmasınlar"**ın failidir. Bunun iki mefûlü ise; "(يحسبنهم): **Kendilerini sanmasınlar"** fiilinin delâleti dolayısıyla hazf edilmiştir.

Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

بـأيّ كـتـاب أمْ بـآيـة آيـةٍ تـرى حبّهم عـاراً عليّ وتحسَبُ

"Hangi kitap yahut hangi âyete göre
Onları sevmenin benim için bir utanç olduğu görüşündesin ve sanıyorsun."

Şair burada, bir fiilin mef'ûlünü zikrederek, ikinci fiilin mef'ûlünü zikretmeye gerek görmemiştir. (Âyette) ikinci olarak tekrar edilen **"sanmayasın!"** fiilinden sonra: "(بمفازة) **Kurtarılacaklarını"** kelimesi ikinci mef'ûl olarak gelmiştir. İkinci fiil, birincisinden bedel olduğundan dolayı, (birincisinin) iki mef'ûlünün zikredilmesine gerek bırakmamıştır. "Lâ" nefy edatının başına gelen "fâ" zâiddir. Bu gibi fiillerin, tam anlam ifade eden cümlelerde, herhangi bir hüküm gerektirmeksizin geldiği de söylenmiştir.(1)

Yedi kıraat imamı ve başkaları çoğunlukla: "(أتوا) **Yaptıklarını"** kelimesinin "elif"ini medsiz olarak okumuştur. Yani, gizledikleri ve söyledikleri yalan demektir. Mervan b. el-Hakem, el-A'meş, İbrahim en-Nehaî ise "verdikleri" anlamında olmak üzere hemzeyi medli olarak; (آتوا) şeklinde okumuşlardır. Said b. Cübeyr ise "kendilerine verilen" anlamına olmak üzere: (أوتوا) diye okumuştur.

(1) Bundan sonra merhum müfessirimiz, bu görüşe uygun kullanımı bir beyit ile örneklendirmekte; bu beyitteki kelimelerin hem anlamlarına hem de nahiv açısından konularına dair açıklamalarda bulunmaktadır. Bu görüş, esasen zayıf olduğundan ayrıca bunları tercümeye gerek görmedik.

"Kurtarılacaklarını" diye anlamlandırdığımız *"el-mefâze"* kurtulacak yer, kurtuluş demektir. Onlar kurtulamazlar, anlamındadır. Korkulu geçit yerlerine *"mefâze"* adının verilmesi ise tefâul (olumlu anlama ve hayra yormak) kullanarak öyle çekmesini ummak yoluyla maksadına yöneliktir. Bu açıklamayı el-Esmaî yapmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Ona bu ismin veriliş sebebi ölüme götüren ve ölüm tehlikesi olduğu zannedilen bir yer olduğundan dolayıdır. Araplar bu kökten olmak üzere ölen bir kimse hakkında "fevveze raculü" derler.

Sa'leb der ki: Ben İbnü'l-Arabî'ye el-Esmaî'nin görüşünü naklettim de: Hata etmiştir dedi. Çünkü Ebu'l-Mekârim bana şöyle dedi: Bu geçit yerine "mefâze" denilmesinin sebebi, onu aşıp kurtulanın fevz bulduğundan dolayıdır. el-Esmaî'de de der ki: (Yılan ve akrep gibi zehirli hayvanlar tarafından) sokulan kimseye tefeül olmak üzere "selîm" adı verilmiştir. İbnü'l-Arabi ise der ki: Ona böyle denilmesi başına gelen musibete teslimiyet gösterdiğinden dolayıdır.

Âyet-i kerimenin bu bölümü hakkında şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Sen sakın onların azabtan uzak bir yerde olacaklarını sanmayasın. Çünkü fevz hoşa gitmeyen bir şeyden uzak durmak demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾

189. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah her şeye kadîrdir.

İşte bu; "Allah fakirdir biz ise zenginiz" diyenlere karşı bir delil ve onları bir yalanlamadır. Âyet-i kerimenin anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Sakın sen sevinen bu kimselerin azabtan kurtulacaklarını zannetmeyesin. Herşey Allah'ındır ve onlar herşeye kadir olanın kabzası içindedirler.

O taktirde âyet-i kerime bir önceki âyete atfedilmiş olur. Yani onlar Allah'ın azabından kurtulamazlar. Ne zaman dilerse onları azab ile yakalar.

"Allah herşeye kadîrdir" Mümkün olan her şeye gücü yetendir. Bu hususa dair açıklamalar da Bakara Sûresi'nde (2/20. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ
لِّاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَّقُعُودًا وَّعَلٰى

جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا
بَاطِلًا ۚ سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَآ إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ
فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ ۖ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَآ إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا
يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا ۚ رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ
عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ۚ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ
وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ
رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثٰى ۚ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ ۚ
فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا
لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۚ
ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۗ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾ لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ
كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ۝ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ ۚ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾
لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۗ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ
لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلّٰهِ ۙ لَا يَشْتَرُونَ
بِآيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۗ أُولٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا
وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

190. Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişip durmasında akıl sahipleri için elbette âyetler vardır.

191. Onlar ki ayakta, otururak ve yanları üstünde yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve derler ki): **"Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen pâk ve münezzehsin. Bizi o ateş azabından koru.**

192. "Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan şüphesiz onu hakir kıldın demektir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.

193. "Rabbimiz! Doğrusu biz: 'Rabbinize iman edin' diye imana çağıran bir davetçiyi işittik ve imana geldik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört. Canımızı da iyilerle beraber al!

194. "Rabbimiz! Bize peygamberlerinle va'dettiklerini ver ve Kıyamet günü rezil etme bizi! Şüphesiz Sen sözünden asla dönmezsin."

195. Nihâyet Rableri dualarına şöyle karşılık verdi: "Gerek erkek olsun, gerek dişi olsun, her bir çalışanın hiçbir işini boşa çıkarmam. Birbirinizdensiniz. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, Benim yolumda işkenceye uğrayanların, savaşanların ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. Allah katından mükâfat olmak üzere onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım." Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.

196. Küfre sapanların diyar diyar dolaşmaları sakın seni aldatmasın.

197. Az bir geçim. Sonra varacakları yer cehennemdir. O ne kötü yataktır!

198. Fakat Rablerinden korkanlar için altından ırmaklar akan cennetler var. Orada ebediyyen kalacaklar. Allah'tan bir ikrâm olmak üzere. Allah katından olanlar, iyiler için daha hayırlıdır.

199. Şüphesiz kitap ehlinden öyleleri vardır ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilmiş olana, Allah'a huşû' duyarak iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler. İşte onların ecirleri Rableri katındadır. Allah şüphesiz hesabı pek çabuk görendir.

200. Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, ribât yapın ve Allah'tan korkun ki, felâh bulasınız.

Bu âyetlere dair açıklamalarımızı yirmibeş başlık halinde sunacağız:

1. Bu Âyetler Üzerinde Düşünmenin Önemi:

Yüce Allah'ın: **"Göklerin ve yerin yaratılışında..."** âyetinin anlamı Bakara Sûresi'nde (2/164. âyette) birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Şanı yüce Allah bu sûreyi âyetleri üzerinde (varlığının, birliğinin belgeleri üzerinde) düşünmek ve bunları delil olarak değerlendirmeyi emretmekle sona erdirmektedir. Çünkü bütün bunları ancak Hayy, Kayyûm, Kadir, Kuddûs, Selâm ve âlemlere muhtaç olmayan bir kimse yapabilir. Bunu düşünsünler ki, imanları taklide değil de yakîne dayanır olsun.

"Akıl sahipleri" yani deliller üzerinde dikkatle düşünmek hususunda akıllarını kullanan kimseler **"için elbette âyetler vardır."**

Âişe (r.anhâ)dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bu âyet-i kerime Peygamber (sav)a nâzil olunca kalkıp namaz kıldı. Bilal gelip ona namaz vaktini haber verdi. Ağlamakta olduğunu gördü, şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamışken yine ağlıyor musun? Şöyle dedi: "Ey Bilal! Şükreden bir kul olmayayım mı? Bu gece bana yüce Allah: **"Göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün değişip durmasında akıl sahipleri için elbette âyetler vardır"** âyetini indirdi. Daha sonra şöyle buyurdu: Bu âyeti okuyup da bunun üzerinde düşünmeyenin vay haline!"(1)

2. Geceleyin Uykusundan Uyananın Yapacağı İşler:

İlim adamları der ki: Uykudan uyanan bir kimsenin yüzünü (gözünü) silmesi ve kalkmakla birlikte -Peygamber (sav)a uyarak- bu on âyet-i kerimeyi okuması müstehabtır. Bu husus Buhârî, Müslim ve başka hadis kitaplarında sabittir, ileride gelecektir. Bundan sonra da onun için takdir buyurulmuş kadar namaz kılar. Böylelikle tefekkürle ameli bir arada gerçekleştirmiş olur. Bu (tefekkür) da bu âyet-i kerimede biraz sonra geleceği üzere, amellerin en faziletlisidir.

Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) her gece Âli İmrân Sûresi'nin sonundan on âyet-i kerime okurdu. Bunu hadis hafızı Ebu Nasr el-Vâili es-Sicistânî *"el-İbâne"* adlı eserinde. Süleyman b. Mûsâ, Muzahir b. Eslem el-Mahzûmî'den o el-Makburî'den o da Ebû Hureyre'den rivâyet ettiğine göre... diyerek rivâyet etmektedir.

Sûrenin baş taraflarında (ikinci âyet, üçüncü başlıkta) Hz. Osman'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Kim her gece Âli İmrân Sûresi'nin sonunu okuyacak olur ise, ona bir gece boyunca namaz kılmış gibi (ecir) yazılır.

3. Her Halde Allah'ı Zikretmek:

Yüce Allah: **"Onlar ki ayakta, otururak ve yanları üstünde yatarken Al-**

(1) Suyûtî, *ed-Durr*, II, 409.

lah'ı anarlar" buyruğunda yüce Rabbimiz, Âdemoğlunun çoğunlukla uzak duramadığı üç ayrı durumunu sözkonusu etmektedir. Onun bütün zamanı adeta bu üç türlü durum ile kuşatılmış gibidir. İşte o bakımdan Âişe (r.anhâ) şöyle buyurmaktadır: Rasûlullah (sav) bütün zamanlarında yüce Allah'ı zikrederdi. Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir.(1)

Helâda olması ve başka haller de bunun kapsamına girmektedir. Fakat ilim adamlarının bu konuda farklı görüşleri vardır. Abdullah b. Amr, İbn Sirîn ve en-Nehaî bunu caiz görürken, İbn Abbas, Ata ve eş-Şa'bî bunu mekruh görmüşlerdir. Ancak âyet ve hadisin umumî bir anlam ifade etmesi dolayısıyla birinci görüş daha sahihtir. en-Nahaî der ki: Helâda yüce Allah'ı zikretmekte bir mahzur yoktur, çünkü zikir yükselir. Yani melekler onu nezdlerindeki amel sahifelerine yazarak yükseltirler. Buna delil ise yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: ***"O bir söz söylemeyiversin mutlak onun yanında görüp gözetmeye hazır olan vardır."*** (Kaaf, 50/18); ***"Şüphesiz üzerinizde bekçiler çok şerefli yazıcılar vardır..."*** (el-İnfitâr, 82/10-11).

Ayrıca yüce Allah, herhangi bir istisnada bulunmaksızın her halde ve durumda kullarına zikr etmelerini emr ederek şöyle buyurmuştur: ***"Ve Allah'ı pek çok anınız"*** (el-Ahzab, 33/41); ***"Beni anın ki Ben de sizi anayım"*** (el-Bakara, 2/152); ***"Şüphesiz Biz iyi amel işleyenin mükâfatını zayi etmeyiz"*** (el-Kehf, 18/30).

Yüce Allah'ın bu buyrukları genel ve kapsamlı ifadelerdir. O halde, -yüce Allah'ın izni ile- durum ne olursa olsun, Allah'ı anmak sevaba ve ecir almaya sebebtir.

Ebû Nuaym zikrederek der ki: Bize Ebu Bekr b. Malik anlattı, bize Abdullah b. Ahmed b. Hanbel anlattı, dedi ki: Bana babam anlattı: Dedi ki: Bize Vekî anlattı, dedi ki: Bize Süfyan, Ata b. Ebi Mervan'dan, o babasından o Ka'b el-Ahbar'dan naklederek dedi ki: Mûsâ (as) dedi ki: Rabbim, sen yakın mısın Sana sessizce dua edeyim, yoksa uzak mısın, Sana yüksek sesle yalvarayım. Rabbi buyurdu ki: Ey Mûsâ, Ben beni anan ile birlikte oturan arkadaşı (gibi)yim. Hz. Mûsâ şöyle dedi: Rabbim, bizler bazan Seni anmayı Sana tazim ile Seni yüceltmek ile bağdaştıramadığımız bir halde de olabiliyoruz. O nedir? diye sorunca Hz. Mûsâ: Cünubken ve abdest bozarken deyince Allah şöyle buyurdu: Ey Mûsâ! Her halde sen Beni zikret." Bunun mekruh gören kimseler ise, ya yüce Allah'ı uygun görülmeyen yerde Allah'ı anılmaktan tenzih etmek için böyle söylemişlerdir. Hamam'da Kur'ân okumanın mekruh olması gibi; ya da zikredenin söylediği sözleri yazmak için kiramen katibini pislik ve necasetlerin bulunduğu yere gelme zorunda bırakmamak için bunu mekruh görmüşlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

(1) ***Buhârî***, Hayz 7, Ezân 19; ***Müslim***, Hayz 117; ***Ebû Dâvûd***, Tahâre 9; ***İbn Mâce***, Tahâre 11; ***Müsned***, VI, 70, 153.

"Ayakta, oturarak" hal olmak üzere nasb edilmiştir.

"Ve yanları üstünde yatarken" de hal mahallindedir: Yani yanları üzerinde yatmış oldukları halde Allah'ı anarlar. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu benzemektedir: ***"Yanı üzeri yatarken, otururken veya ayakta iken Bize dua eder."*** (Yûnus, 10/12) Bu buyrukta sıralama ise önceklinin aksinedir. Yani o Bizi yanı üzere yatarken de dua edip çağırır.

Aralarında el-Hasen ve başkalarının da bulunduğu bir grup müfessir yüce Allah'ın: **"Allah'ı anarlar..."** buyruğunun namazı ifade ettiği görüşündedir. Yani bunlar namazı kılmamazlık etmezler. Özürlü oldukları halde oturarak yahut yanları üzere yatarak kılarlar. Bu âyet-i kerime (bu yönüyle) yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: ***"Artık namazı bitirdiğinizde ayakta, otururken ve yanlarınız üzere iken Allah'ı zikredin."*** (en-Nisâ, 4/103) İbn Mes'ud'un görüşüne göre de -ileride geleceği gibi- böyledir. (Yani özürlü oldukları hallerde oturarak ve yanları üzere yatarak namazı kılarlar demektir).

Eğer bu âyet-i kerime namaz hakkında ise fıkhı (anlaşılması) şu şekilde olur: İnsan ayakta namaz kılar, eğer ayakta duramıyor ise oturarak kılar, eğer buna da gücü yetmiyor ise yanı üzere yatarak namazını kılar. Nitekim İmran b. Husayn'dan şöyle bilgi sakıt olmuştur: Benim basurum vardı. Peygamber (sav)a nasıl namaz kılacağıma dair soru sordum da şöyle buyurdu: "Ayakta namazını kıl, gücün yetmiyor ise oturarak, ona da gücün yetmiyor ise yanın üzere yatarak (kıl)." Bu hadis-i hadis imamları rivâyet etmiştir.(1)

Müslim'in Sahih'inde belirtildiğine göre(2) Peygamber (sav)da vefatından bir yıl önce nafile namazı oturarak kılardı. Nesaî de Âişe (r.anhâ)dan şöyle dediğini rivâyet etmekdedir: Ben Rasûlullah'ın bağdaş kurarak namaz kıldığını gördüm. Ebu Abdurrahman der ki: Ben bu hadisi Ebû Dâvûd el-Hasenî'den başka bir kimsenin rivâyet ettiğini bilmiyorum; o ise sika (rivâyetine güvenilir) bir ravidir. Bununla birlikte ben bu hadisin ancak hata olduğunu zannediyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.(3)

4. Hasta Kimsenin ve Oturanın Namaz Kılma Keyfiyeti:

İlim adamları hasta ve oturan kimsenin namaz kılma keyfiyeti ve şekli hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abdi'l-Hakem Malik'den böyle bir kimsenin kıyam halinde bağdaş kuracağından söz etmektedir. el-Buveytî de Şafiî'den bunu rivâyet etmektedir. Secde etmek istediği zaman ise gücü yettiği kadarı ile secdeye hazırlanır. (Şafiî) dedi ki: Nafile kılan kişi de böyle yapar. es-Sevrî'nin görüşü de buna yakındır. el-Leys, Ahmed, İshak, Ebû Yusuf

(1) *Buhârî*, Taksîru's-Salât 19; *Tirmizî*, Salât 157; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 139; *Müsned*, IV, 426.

(2) *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirîn 118; *Buhârî*, Taksîru's-Salât 20; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 19.

(3) *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 22.

ve Muhammed de böyle demiştir. Müzenî yolu ile gelen rivâyette ise Şafiî şöyle demektedir: Bütün namazında teşehhüd için oturduğu gibi oturur. Ayrıca bu Malik ve arkadaşlarından da rivâyet edilmiştir. Ancak meşhur olan birinci rivâyettir. *"el-Müdevvene"*nin zahirinden anlaşılan da odur.

Ebû Hanife ve Züfer ise der ki: Teşehhüd için oturduğu gibi oturur, rükû' ve sücudu da bu şekilde yapar.

5. Oturmaya Gücü Yetmeyenin Namaz Kılması:

Dedi ki: Eğer oturamıyor ise yanı üzere veya sırtı üzere namaz kılmakta, muhayyerdir. el-Mudevvene'deki görüş budur. Ayrıca İbn Habib, İbnu'l Kasım'dan sırtı üzere (yatarak) namaz kılacağını nakletmektedir. Eğer buna gücü yetmiyor ise, sağ yanı üzere, buna da gücü yetmiyor ise sol yanı üzere namaz kılar.

İbn Mevvaz'ın Kitabında ise bunun aksi zikredilmektedir. (Önce) sağ yanı üzere namaz kılar aksi taktirde sol yanı üzere kılar, buna da gücü yetmezse sırtı üzere (yatarak) namazı kılar.

Sulınûn ise der ki: Lahdine gömüleceği şekilde sağ yanı üzere namaz kılar. Aksi taktirde sırtı üzere namaz kılar, buna da gücü yetmezse sol yanı üzere namaz kılar.

Malik ve Ebû Hanife ise der ki: Yanı üzere yatarak namaz kıldığı taktirde ayakları kıble tarafında olur.

Şâfiî ve es-Sevrî derler ki: Yanı üzere yüzünü kıbleye döndürmüş olarak namazı kılar.

6. Hasta İyileşirse; İyi Olan da Hastalanırsa Nasıl Namaz Kılar?

Şâyet namazda iken hastalığı hafiflediğinden dolayı güç bulacak olursa, İbnu'l-Kasım'ın dediğine göre namazın geri kalan bölümünde ayağa kalkar ve kıldıklarını esas alarak namazını tamamlar. Aynı zamanda bu, Şafiî, Züfer ve Taberî'nin de görüşüdür.

Ebu Hanife, iki arkadaşı, Yakub (Ebu Yusuf) ve Muhammed ise bir rekâtı yanı üzere namaz kıldıktan sonra sağlığına kavuşan kimse hakkında şöyle derler: Bu sefer namaza baştan başlar. Eğer oturarak rükû' ve secde yapıyorsa, sonra sağlığına kavuşacak olursa, Ebu Hanife'nin görüşüne göre namazının geri kalan kısmını tamamlar fakat Muhammed'in görüşüne göre namazın geri kalan kısmını tamamlamaz (yeniden başlar).

Ebu Hanife ve arkadaşları derler ki: Ayakta iken namaza başladıktan sonra namazını ima ile kılacak hale gelecek şekilde hastalanırsa, (ayakta kıldıklarını) esas alarak namazın geri kalan kısmını tamamlar. Bu görüş Ebu Yusuf'tan da rivâyet edilmiştir. İmam Malik ise rüku da yapamayan sücud da yapamayan, bununla birlikte ayakta durup oturabilen hasta hakkında şöyle de-

miştir: Böyle bir kişi ayakta namaz kılar ve rükua ima ile işarette bulunur. Secde etmek istediği vakit oturur ve secdeye ima ile işarette bulunur. Bu aynı zamanda Ebu Yusuf'un da görüşüdür. Kıyasa göre Şafiî'nin de görüşü böyle olmalıdır. Ebû Hanife ve arkadaşları da böyle bir kimse oturarak namaz kılar, derler.

7. Sağlıklı Kimsenin Yatarak Namaz Kılması:

Sağlıklı kimsenin yatarak namaz kılmasına gelince; İmran b. Husayn yolu ile gelen bir hadis-i şerifte başkalarında olmayan bir fazlalık vardır. Bu fazlalık da şu şekildedir: "Yatarak namaz kılanın namazı ise oturarak namaz kılanın namazının yarısı kadardır."(1)

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İlim ehlinin çoğunluğu nafile namazın yatarak kılınmasını caiz kabul etmezler. Bu ise ancak Huseyn el-Muallim diye bilinen bir kimsenin rivâyet ettiği bir hadis-i şeriftir. Bu da Hüseyn b. Zekvân'dır. O, Abdullah b. Bureyde'den o da İmran b. Husayn yoluyla rivâyet edilmiştir. Hadisin senedinde olsun, metninde olsun bu konuda karar vermemeyi gerektirecek şekilde ihtilaflı rivâyetleri gelmiştir. Eğer bu hadis sahih ise, bunun ne anlama geldiğini bilemiyorum. Şâyet ilim ehlinden herhangi bir kimse oturarak veya ayakta durmaya gücü yeten kimsenin yatarak nafile namaz kılmasını caiz kabul etmiş ise; o taktirde bu haberdeki bu fazlalık bunun açıklamasıdır. Ve bu fazlalık bu görüşü kabul edenlerin lehine bir delildir. Şâyet oturmaya yahut ayakta durmaya gücü yeten kimsenin yatarak nafile namaz kılmasının mekruh olduğunu icma ile kabul etmiş iseler; o taktirde Hüseyn'in rivâyetiyle gelen bu hadis ya yanlıştır yahutta nesh edilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime ile göklerin ve yerin yaratılışını, değişip duran bir varlığın mutlaka onu değiştiren bir varlığa ihtiyacı olduğuna ve bu değiştirenin de kemâl derecesinde kadir olması gerektiğine peygamberler gönderebileceğine delil gösterenler kast edilmiştir. Bir Rasûl gönderecek ve tek bir mucize ile olsa bile onun doğruluğuna dair delil konulacak olursa, hiçbir kimsenin (iman etmemeye dair) ileri sürebileceği bir mazereti olmaz. İşte her hallerinde Allah'ı anan kimseler bunlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

8. Göklerin ve Yerin Yaratılışı Üzerinde Düşünmek:

Yüce Allah'ın: **"Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler"** buyruğuna gelince; biz daha önce **"anarlar"** buyruğunun anlamına dair açıklamalarda bulunduk. Bu anıştan kasıt ya dille Allah'ı zikretmektir yahut farz ve nafilesi ile namaz kılmaktır. İşte yüce Allah bu iki anlamdan birisine bir diğer ibadeti at-

(1) *Buhârî*, Taksîru's-Salât 17, 18; *Tirmizî*, Salât 157; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 21; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 141.

temiş bulunmaktadır ki; bu da yüce Allah'ın kudreti ve yaratıkları, O'nun dört bir yana yaydığı ibretli hususlar üzerinde düşünmektir. Tâ ki bu, onların basiretini artırsın.

وفي كلِّ شَيْءٍ لـه آيَـةٌ تَـدُلُّ عـلى أنَّـهُ واحـدُ

"Her bir şeyde O'nun bir ve tek olduğuna
Delâlet eden bir âyet (alâmet, belge) vardır."

Buradaki **"düşünürler"** buyruğunun hal olmak üzere atf edildiği de söylenmiştir. Bunun münkatı olduğu da söylenmiştir. Ancak birincisi daha uygundur.

Düşünmek (fikre); kalbin bir şey hakkında düşünüp durmasıdır. *Tefekkür* çokça düşünmek demektir. Çokça düşünen bir adam hakkında; (رجل فِكّير) denilir.

Peygamber (sav) Allah'ın zatı hakkında düşünen bir topluluğun yanından geçer ve onlara der ki: "Sizler yaratıklar hakkında düşününüz; fakat yaratıcı hakkında düşünmeyiniz, sizler O'nu hakkıyla takdir edemezsiniz."(1)

Aslında tefekkür, ibret almak ve zihnin etraflı bir şekilde düşünceye dalması, yalnız mahlukat üzerinde olmalıdır. Nitekim yüce Allah: **"Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler"** diye buyurmuştur. Nakledildiğine göre Süfyan es-Sevrî (ra) Makam-ı İbrahim arkasında iki rekât namaz kıldıktan sonra semâya doğru başını kaldırmış, yıldızları görünce baygın düşüvermiş. Uzun uzadıya kederlenip düşünmesinden dolayı küçük abdesti kan gibi gelirmiş.

Yine Ebû Hureyre (ra)dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiş: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bir adam yatağında sırt üstü yatmış iken başını kaldırıp yıldızlara ve göğe bakmış ve demiş ki; şahitlik ederim ki senin bir rabbin ve yaratıcın vardır. Allah'ım bana mağfiret buyur. Yüce Allah da ona nazar etti ve mağfiret buyurdu."(2)

Yine Hz. Peygamber (sav): "Tefekkür gibi bir ibadet yoktur" diye buyurmuştur.(3) Yine şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Bir anlık tefekkür bir yıllık ibadetten hayırlıdır."(4)

İbnü'l-Kasım da Malik'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Um ed-Derda'ya şöyle denilmiş. Ebu'd-Derdâ'nın en çok görünen hali ne idi? Um ed-Derda şöyle demiş: O en çok tefekkür edendi. Ona (İ. Mâlik'e) şöyle sorulmuş: Senin görüşüne göre tefekkür salih amellerden bir amel midir? O: Evet çünkü o yakînin kendisidir, diye cevap vermiş.

---

(1) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Münîr*, II, 158 zayıf olduğu kaydıyla
(2) Kaynağını tespit edemedik.
(3) İbnu'l-Cevzî, mevzû (uydurma) olduğunu söylemiştir. (Kurtubî, Dâru'l-Fikr baskısı, IV, 294, dipnot: 2)
(4) Serrî es-Sakatî'nin sözüdür. Bk. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 310.

İbnü'l-Müseyyeb'e öğle ile ikindi arasında namaz kılmak hakkında soru sorulmuş o: Bu bir ibadet değildir, demiş. İbadet yüce Allah'ın haram kıldığı şeylerden kaçınmak ve Allah'ın emri üzerinde tefekkür etmektir.

el-Hasen der ki: Bir anlık tefekkür bir gece boyunca namaz kılmaktan hayırlıdır. el-Hasen ayrıca şöyle der: Düşünmek mü'minin aynasıdır, o bu aynaya bakarak iyilik ve kötülüklerini görür.

Üzerinde tefekkür edilecek hususlardan bir tanesi de haşr, neşr, cennet, cennetin nimetleri, cehennem ve azabı gibi âhiretin korkutucu halleridir.

Rivâyet edildiğine göre Ebu Süleyman ed-Dârânî (ra) gece namazı kılmak üzere abdest almak için bir su kabı aldı. Yanında da bir misâfir vardı. Bu misâfir onun, kabı kulbundan tutmak üzere parmağını soktuğunu görmüş ve tan yeri ağarıncaya kadar bu halde tefekkür edip durmuş. Misâfiri ona: Bu ne oluyor, ey Ebu Süleyman? deyince o şöyle demiş: Elimi bu kabın kulbuna sokunca yüce Allah'ın şu buyruğu üzerinde düşündüm: ***"O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunur... sürüklenecekler."*** (el-Mümin, 40/71) İşte ben Kıyamet gününde boynuma tasma atılacağında ne yapabileceğimi ve durumumu düşündüm. Sabah oluncaya kadar da bu halim devam etti.

İbn Atiyye der ki: İşte bu, korkunun en ileri derecesidir. Fakat işlerin en hayırlısı orta yollu olanlarıdır. Tutumları senet olan ümmetin ilim adamları bu yolu tutmamışlardır. Anlayıp faydalanması umulan kimseler için yüce Allah'ın Kitap ilmini ve Rasûlulah (sav)ın sünnetinin manalarını okumak böyle bir işten daha faziletlidir.

İbnu'l-Arabi der ki: İnsanlar şu iki amelden hangisinin daha faziletli olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Tefekkür mü yoksa namaz mı? Sufiler tefekkürün daha faziletli olduğu görüşündedirler. Çünkü tefekkür marifeti doğurur. Bu ise Şer'î makamların en faziletlisidir. Fukahâ'nın görüşüne göre ise namaz daha faziletlidir. Çünkü hadis-i şerifte namaz teşvik edilmiş, namaza çağırılmış (ezan) ve namaz özellikle (mükâfat vaadiyle) teşvik edilmiştir.

Buhârî ve Müslim'de İbn Abbas'dan teyzesi Meymune'nin yanında geceyi geçirdiğine dair bir rivâyet vardır ki; bunda şu ifadeler de yer almaktadır: Rasûlullah (sav) kalktı, yüzünden uykunun etkilerini sildi. Daha sonra Bakara Sûresi'nin son on âyetini okudu. Duvarda asılı bir kırbaya doğru girip onu aldı. Oradan az su kullanarak bir abdest aldı. Daha sonra da onüç rekât namaz kıldı...[1]

Şimdi, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun, siz Hz. Peygamber'in önce yaratıklar üzerinde tefekkürü sonra da namaza yönelişini bir arada yaptığına bir

(1) ***Buhârî,*** Vudû 36, Ezân 161, el-Amel fi's-Salâh 1, Vitr 1, Tefsir 3. sûre 8, 19, 20; ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsâfirîn 182; ***Ebû Dâvûd,*** Tatavvu' 26; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salâh 181; ***Müsned,*** I, 242, 358.

bakınız. İşte kendisine güvenilecek sünnet uygulama budur. Sufiler şeyhin bir gün, bir gece yahutta bir ay aralıksız olarak düşünmesine gelince; bu insanlara yakışmayan ve doğruluktan uzak bir yoldur ve böyle bir uygulamanın sünnete uygunluğu sözkonusu değildir.

İbn Atiyye der ki: Babam da bana doğudaki ilim adamlarından birisinden şöyle dediğini nakletmektedir: Mısır'da el-Akdâm mescidinde geceyi geçiriyordum. Yatsı namazını kıldım, bir adamın sabah namazına kadar üzeri örtülü olduğu halde yattığını gördüm. Biz ise o gece namaz kıldık. Sabah namazı için kamet getirilince sözünü ettiğim o adam kalktı, kıbleye yönelip cemaatle birlikte namaz kıldı. Ben onun abdestsiz bir şekilde namaz kılma cüretini çok büyük bir iş olarak değerlendirdim. Namazı bitirdikten sonra çıkıp gitti. Ben de ona öğüt vermek kastıyla arkasından gittim. Fakat ona yaklaştığım sırada şöyle bir şiir okumakta olduğunu gördüm:

"Bedenim örtülü gaip ve hazırım
Kalbi uyanık sessiz ve zâkirim
Gayblarda gizlenmiş (kabzolmuş) ve bast olmuşum.
İşte hem ârif hem zâkir olan böyle olur.
Gecesini düşünce ile geçirir de
Gece boyunca o hem uyuyandır, hem de uykusuz kalan."

Anladım ki bu kişi düşünerek ibadet eden kimselerden birisidir, o bakımdan onunla konuşmaksızın bırakıp gittim.

9. Yüce Allah Boşuna Bir Şey Yaratmamıştır:

"Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın" yani onlar şöyle derler: Rabbimiz! Sen bunları eğlence olsun, abes yere yaratmadın, aksine Sen bunları kudret ve hikmetine delil olmak üzere yarattın.

Bâtıl (mealde: Boş) zail olan ve giden demektir. Lebîd'in şu mısraı da bu manadadır:

"Haberiniz olsun ki Allah'tan başka her şey batıldır."

Yani zeval bulucudur yok olucudur.

"(بَاطِلًا): **Boşuna"**, bâtıl kelimesinin mansûb olması, hazf edilmiş bir masdarın sıfatı olduğundan dolayıdır. Yani sen bunu boş bir yaratma olsun diye yaratmadın, demektir. Cerrine sebeb olan edatın kaldırılması dolayısıyla mansûb olduğu da söylenmiştir. Yani; (ما خلقتها للباطل): Bâtıl olsun diye bunları yaratmadın, demektir. İkinci mefhum olarak nasb edildiği de söylenmiştir. O taktirde yarattı (halaka); (جعل); kıldı, var etti, anlamında olur.

"(سُبْحَانَكَ): **Münezzehsin"** ifadesi ile ilgili olarak, en-Nahhâs Mûsâ b. Tal-

ha'dan senedini kaydederek şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)a "Sübhanallah"ın ne demek olduğuna dair soru sorulmuş, o da şöyle buyurmuş: "Allah'ın kötü şeylerden uzak bilinmesi, tenzih edilmesi demektir."(1) Bu hususa dair açıklamalar yeteri kadar Bakara Sûresi'nde (2/30. âyet 17. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Bizi o ateş azabından koru" yani bizi o ateş azabından himayene al. Buna dair açıklamalar da önceden (el Bakara, 2/201. âyet 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

10. Ateşe Atılanlar:

Yüce Allah'ın: **"Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan şüphesiz onu hakir kıldın demektir"** buyruğu zelil kıldın, küçük düşürdün demektir, anlamındadır. el-Mufaddal ise onu helak ettin, anlamına gelir demiş, ve şu beyiti buna örnek göstermiştir:

أخزى الإلـهُ من الصّليب عبيـده والـلابسيـن قَـلانِس الـرهبـانِ

"Helâk etsin (ahzâ) o ilâh ki, haça tapanları
Ve rahiplerin şapkalarını giyenleri."

Bu kelimenin, rezil etmek ve uzaklaştırmak anlamına geldiği de söylenmiştir. "Ahzâhullah" denilir ki; Allah onu uzaklaştırsın ve ona gazab etsin manasına gelir. Bu kelimenin ismi "hizy" gelir. İbn es-Sikkît der ki: Bir belâ ve musibete düçar olmak anlamına da kullanılır.

Vaîd sahipleri (Mutezile) bu âyet-i kerimeye dayanarak şöyle derler: Cehenneme girdirilen bir kimsenin mü'min olmaması gerekir, çünkü yüce Allah: **"Şüphesiz onu hakir kıldın, demektir"** diye buyurmaktadır. Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"O gün Allah Peygamberi ve onunla birlikte olan iman edenleri hakir kılmayacaktır."*** (et-Tahrim, 66/8) Ancak onların bu iddiaları red olunur; çünkü büyük günahı işleyen kimsenin daha önce geçtiği gibi ve ileride de geleceği üzere, iman adı zail olmamaktadır. Yüce Allah'ın: **"Sen kimi ateşe sokarsan"** buyruğundan kasıt, cehennemde ebedi bırakırsan, demektir, ki bunu Enes bin Malik söylemiştir. Katade de der ki: Tudhil (sokarsan) kelimesi, tuhlıd (ebedi bırakırsın) kelimesinin maklûbudur. (Yani harfleri yer değiştirilerek oluşmuş bir kelimedir.) Bununla birlikte biz Harûrâlıların (Hâricîlerin) dedikleri gibi demeyiz.

Said b. el-Müseyyeb de der ki: Bu âyet-i kerime ateşten çıkartılmayacak bir topluluk hakkında özeldir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Zalimlerin"** yani kâfirlerin **"hiç yardımcıları yoktur"** diye buyurmaktadır.

---

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 94-95, "senedi zayıftır" kaydıyla.

Mana bilginleri de derler ki: Hızy (hakirlik, horluk)un haya anlamına gelme ihtimali de vardır. Utanan bir kimsenin durumunu ifade etmek üzere bu kökten gelen kelimeler kullanılır. Şair Zu'r-Rimme der ki:

خِزَايَةٌ أدركتْه عِنْدَ جَوْلَتِه من جانب الحَبْلِ مخلوطاً بها الغضبُ

"Bir utanma kapladı; onu
Habl tarafından geldiği vakit; gazab ile karışmış."

Buna göre o günde mü'minlerin "hızy"inden kasıt, cehenneme girecekleri için oradan çıkıncaya kadar diğer din sahiplerinden utanmaları demektir. Bunun kâfirler için ifade ettiği anlam ise, ölüm sözkonusu olmaksızın orada helâk olmalarıdır. Müminlerin ise cehennemde kalmalarının bir nihâyeti vardır. Böylelikle onlardan ayrılmış oluyorlar. Nitekim Müslim'in Sahih'inde rivâyet ettiği Ebu Said el-Hudrî yoluyla gelen sahih sünnette de böylece sabit olmuştur[1] ki; bu hadis-i şerif daha önceleri geçtiği gibi, ileride de gelecektir.

11. Çağırıcının Çağrısını Kabul Etmek:

Yüce Allah'ın: "Rabbimiz! Doğrusu biz: Rabbinize iman edin, diye imana çağıran bir davetçiyi işittik" buyruğunda davetçiden kasıt Muhammed (sav)dır. Bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas ve müfessirlerin çoğu söylemiştir.

Katade ile Muhammed bin Ka'b el-Kurazî ise; o Kur'ân-ı Kerîm'dir, derler. Çünkü onların hepsi Rasûlullah (sav)ı işitmiş değildir. Yüce Allah'ın cinlerden iman edenlere dair vermiş olduğu haber onların bu görüşlerinin de delilidir. Çünkü cinler: ***"Gerçekten biz hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik ki o rüşd'e*** (hakka ve doğruya) ***götürüyor"*** (el-Cin, 72/1-2) demişlerdi.

Birinci görüşün sahipleri şöyle cevap vermektedirler: Kur'ân-ı Kerîm'i işiten kimse Peygamber (sav)ın kendisiyle karşılaşmış gibidir. Bu da mana itibari ile doğrudur.

"(أن آمنوا): **İman edin diye"** buyruğundaki (أَنْ): **Diye"** kelimesi cer harfinin hazf edilmesi esası üzere nasb mahallindedir. Yani; (بأن آمنوا): İman edin diye, anlamındadır.

Bu ifadede taktim ve tehir vardır. Yani bizler bir münadi işittik ki, o imana çağırıyordu, demektir. Bu da Ebu Ubeyde'den nakledilmiştir.

"(للإيمان): **İmana"** buyruğundaki "lâm"ın (إلى) anlamına olduğu da söylenmiştir ki, imana çağıran... demektir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Sonra kendilerine yasak kılınan şeylere dönen..."*** (el-Mücâdele,

(1) *Müslim,* İman 302. Gerek Ebû Said el-Hudrî yoluyla gelen bu rivâyetin, gerek başka sahabelerden aynı manadaki rivâyetlerinin pekçok olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yoktur.

58/8); *"Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir"* (ez-Zilzâl, 99/5); *"Bizi bu yolu hi dâyet eden Allah'a hamd olsun"* (el-A'raf, 7/43) Buradaki bütün "lâm" harfleri "ilâ" anlamındadır. Bunun benzerleri pek çoktur. Bir görüşe göre buradaki "lam"ın ecl (için, dolayı) anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani Bizi İman için çağıran, anlamında olur.

12. Allah'tan Mağfiret Dileyin:

Yüce Allah'ın: **"Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı örl"** buyruğu yapılan duayı tekid ve duada mübalağadır. Her iki ifadenin de anlamı aynıdır. Çünkü mağfiret de keffâret de (günahları) örtmek bağışlamak anlamındadır.

"Canımızı da iyilerle birlikte al." Yani peygamberlerle birlikte olan iyi kimseler olarak al; yani bizi iyi kimseler arasında bulundur.

Ebrâr kelimesinin tekili "berr" ve "bârr" dır. Asıl anlamı genişlikten gelmektedir. Birr, adeta yüce Allah'a itaatta bir genişlik ve Allah'ın rahmetinin de onu kuşatan bir genişlik gibidir.

13. Peygamberlerle Vaadedilenler:

Yüce Allah'ın: "Rabbimiz! Bize peygamberlerinle" yani peygamberlerin aracılığı ile; onların ifadeleri vasıtası ile **"vaadettiklerini ver."** Bu buyruk da: *"O kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğunu andırmaktadır.

el-Ameş ve ez-Zührî; (رُسُلِك); **Peygamberlerin"** kelimesini "sin" harfini sakin olarak; (رُسْلِك) diye okumuşlardır.

Burada peygamberler ve vaad olunan şeyden kasıt, pegamberlerin ve meleklerin mü'minlere mağfiret dilemesi şeklinde sözü edilen hususlardır. Melekler de yeryüzünde bulunanlar için mağfiret dilerler. Ayrıca Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in mü'minlere yaptıkları zikr edilen duaları ile Peygamber (sav)ın ümmetine mağfiret dilemesi bu vaad olunan şeyler arasındadır.

"Ve Kıyamet günü rezil etme bizi!" Bizi azaplandırma, helâk etme, rüsvay etme, küçük düşürme, rahmetinden uzaklaştırma, Kıyamet gününde bize gazab etme!

"Şüphesiz Sen sözünden asla dönmezsin." "Rabbimiz bize peygamberlerinle bize vaad ettiklerini ver" ifadesini onun sözünden asla dönmeyeceğini bilmelerine rağmen kullanmaları nasıl açıklanabilir? diye sorulursa bu soruya üç türlü cevap verilebilir:

a. Şanı yüce Allah iman edenlere cennet vaadinde bulunmuştur. Onlar da rezil edilmeden ve cezalandırılmaksızın kendilerine bu vaadin yapıldığı kimselerden olmayı istediler.

b. Onlar bu duayı Allah Teâlâ'ya ibadet ve itaatle boyun eğmek niyeti ile yapmışlardır. Dua da ibâdetin beynidir. Bu da yüce Allah'ın: *"De ki: Rabbim,*

hak ile hükmet" (el-Enbiyâ, 21/112) buyruğunu andırmaktadır. O haktan başkası ile hükmetmemekle birlikte, böyle demesi emrolunmuştur.

c. Onlar bu duaları ile düşmanlarına karşı kendilerine vaad olunan zaferin acilen verilmesini istediler. Çünkü bu dua, Peygamber (sav)ın ashabı tarafından yapıldığı nakledilen bir duadır. Onlar bu taleplerini dinin güçlenmesi ve aziz kılınması için yapmışlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Enes bin Malik'in rivâyetine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Aziz ve celil olan Allah, her kime belli bir amel karşılığında bir sevap vereceği vaadinde bulunmuşsa, mutlaka o kendi katından bir rahmet olmak üzere ona verdiği bu sözünü yerine getirecektir, her kime de belli bir amele karşılık olarak bir ceza vaadinde bulunmuşsa bu hususda yüce Allah muhayyerdir. (Yani dilerse o cezayı verir, dilemezse vermez)."[1]

Araplar da sözde durmamayı yerer ve buna karşılık yapılan tehdidi ise yerine getirmemekten övgüyle söz ederler. O kadar ki şair (Âmir bin et-Tufayl) şöyle demiştir:

ولا يرهَبُ ابن العمّ ما عِشتُ صَوْلَتي ولا أختَفِي من خَشْيَةِ المتهدِّدِ
وإنّي متى أوْعَدتُه أو وعدتُه لمُخْلِفُ إيْعادِي ومُنْجِزُ مَوْعِدِي

"Yaşadığım sürece korkmasın amcamın oğlu benim satvetimden;
Ve ben tehdit edenden korkarak asla saklanmam.
Ben onu her ne zaman tehdit ettim veya ona vaadde bulundu isem;
Tehdidimi gerçekleştirmem, fakat verdiğim sözü yerine getiririm."

14. Allah'ın Duaları Kabulü:

"Nihâyet Rableri dualarına şöyle karşılık verdi: ..." Yani onların dualarına şöylece cevap verdi.

el-Hasen der ki: Onlar Rableri dualarına karşılık verinceye kadar Rabbimiz! Rabbimiz! deyip durdular.

Cafer es-Sâdık der ki: Her kim bir işten dolayı sıkıntıya düşecek olursa beş defa Rabbenâ (Rabbimiz)! diyecek olursa, Allah onu korktuğundan kurtarır ve dilediğini ona verir. Bu nasıl olur? diye sorulunca şu cevabı verir: Eğer arzu ederseniz: **"Onlar ki ayakta, otururak ve yanları üstünde yatarken... şüphesiz Sen sözünden asla dönmezsin"** buyruklarını okuyoruz; diye cevap verdi.

15. Allah Amel Edenin Ecrini Boşa Çıkarmaz:

Yüce Allah'ın: "(أنّي): **Şüphesiz ki Ben..."** buyruğunu İsa b. Amr hem-

(1) Taberânî, *el-Evsat*, IX; 234-235; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 211'de: "Süheyl zayıf bir râvi olmakla birlikte sika (güvenilir) kabul edilmiştir. Diğer râvileri (rivâyetleri) sahih râvilerdir" kaydıyla.

ze'yi esreli olarak okumuştur. Yani: "Karşılık verdi ve buyurdu ki: Şüphesiz ki Ben" anlamında olur.

Hakim Ebû Abdullah *Sahih*'inde Um Seleme'den şöyle dediğini nakletmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Allah'ın hicret hususunda kadınlardan herhangi bir şekilde söz ettiğini duymadım, deyince yüce Allah: **"Nihâyet Rableri dualarına şöyle karşılık verdi: Gerek erkek olsun, gerek dişi olsun her bir çalışanın hiçbir işini boşa çıkarmam..."** âyetini indirdi. Bu hadisi Tirmizî de rivâyet etmiştir.(1)

Burada (مِن) ın gelmesi, öncesinden nehy harfi olduğundan dolayı tekid içindir. Kûfeliler ise şöyle demişlerdir: Bu tefsir (açıklama) içindir. Hazf edilmesi de caiz değildir. Çünkü bu edat kendisi olmaksızın ifadenin düzgün olamayacağı bir anlam dolayısıyla gelmiştir. Ancak inkârı tekidi için geldiği taktirde hazfi söz konusu olur.

"Birbirinizdensiniz" buyruğu mübtedâ ve haberdir. Sizin dininiz birdir demektir. Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Sevap, hükümler, yardımcı olmak ve buna benzer hususlarda birbirinizdensiniz.

ed-Dahhak ise der ki: İtaat bakımından erkekleriniz kadınlarınız gibi, kadınlarınız da erkekleriniz gibidir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu andırmaktadır: *"Mümin erkeklerle mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridirler."* (et-Tevbe, 9/71) Filan kişi benimle aynı kanaattedir ve benim gibi bir anlâka sahiptir, anlamında da: "Filân kişi bendendir" denilir.

16. Hicret ve Cihad Edenlerin Mükâfatı:

"(فَالَّذِينَ هَاجَرُوا): **Hicret edenlerin"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. Onlar yurtlarını terkedip Medine'ye gitmişlerdir, demektir.

Aziz ve celil olan Allah'a itaat uğrunda **"yurtlarından çıkarılanların, Benim yolumda"** Benim düşmanlarıma karşı **"savaşanların ve"** Benim yolumda **"öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim."**

İbn Kesir ve İbn Âmir: "(وَقُتِّلُوا): **Öldürülenlerin"** buyruğunu çokluk anlamını ifade etmek üzere: (وقُتلوا) şeklinde okumuşlardır. el-A'meş ise (-kelimelerin yerlerini değiştirerek: "(وقتِلوا وقاتلوا) Öldürülenlerin ve savaşanların," diye okumuştur. Çünkü aradaki "vav: ve" ikincisinin birincisinden sonra olduğuna delâlet etmemektedir.

Bu ifadede -geçmişe delâlet eden-: (قد)ın mahzuf olduğu da söylenmiştir. (قتِلوا وقد قاتلوا): Savaşıp da öldürülenlerin..., demek olur. Şairin şu mısraı da bu kabildendir:

تَصَابَى وأَمْسَى عَلاَهُ الكِبَرْ

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 300; *Tirmizi*, Tefsir 4. sûre 9.

"Çocukluğa özendi fakat yaşlılık üstüne çıkmış bulunuyor."

Bu buyruğun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Yani onlardan geri kalanlar da savaşmıştır. Araplar da: Biz Temimoğullarını öldürdük, derken onların ancak bir kısmının öldürülmüş olacağı açıktır. İbn Kays da şöyle demiştir:

فَإِنْ تَقْتُلُونَا نُقَتِّلْكُمُ

"Şâyet siz bizi öldürürseniz biz de sizi daha çok öldürürüz."

Ömer bin Abdülaziz de "elif"siz olarak; (وقَتَلُوا وقُتِلُوا): Öldürüp öldürenlerin... diye okumuştur.

"Günahlarını elbette örteceğim." Âhirette onların bu günahlarının üstünü kapatacağım, günahları dolayısı ile azarlamayacağım ve onları cezalandırmayacağım.

"Allah katından mükâfat olmak üzere" buyruğundaki: (ثَوَاباً): **Mükâfat"** kelimesi Basralılara göre tekid edici bir mastar (mefulu mutlak)dır. Çünkü: **"Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım"** buyruğu, Ben onları mutlak olarak bir mükâfatla mükâfatlandıracağım, demektir. el-Kisâî ise bunun kat' [1] olmak üzere nasb olduğunu, el-Ferrâ ise tefsir edici (temyîz) olmak üzere nasb edildiğini söylemektedir.

"Mükâfatın en güzeli Allah katındadır." Güzel mükâfat O'nun nezdindedir. Bu ise amel edenlere amelleri dolayısıyla verilecek olana dairdir.

Sevab: Mükâfat kelimesi, (ثاب يثوب): Döndü, döner'den gelmektedir.

17. Kâfirlerin Diyar Diyar Dolaşmaları Seni Aldatmasın:

Yüce Allah'ın: **"Küfre sapanların diyar diyar dolaşmaları sakın seni aldatmasın"** buyruğunun Peygamber (sav)a hitab olmakla birlikte, maksadın ümmet olduğu söylendiği gibi; herkese yönelik bir hitap olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki; müslümanlar şöyle demişlerdi: Şu kâfirleri kâr getiren ticaretleri, pek çok servetleri de vardır. Diyar diyar da dolaşıp durmaktadırlar. Bizse açlıktan ölüyoruz. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Yani yolculuklarında gidip gelirken esenlik içerisinde olmaları sakın sizleri aldatmasın.

"Az bir geçim" yani onların bu dolaşıp durmaları az bir geçimdir. Yakub; "(يَغُرَّنَّكَ): **Sakın seni aldatmasın"** buyruğunu, "nûn" harfi şeddesiz ve sakin olarak; (يَغُرْنَّكَ) diye okumuş ve bunu delillendirmek üzere şu beyiti tanık göstermiştir:

---

(1) **Kat':** Vakf (durak yapmak) demek olup, konuşanın kelimenin sonunda konuşmasını kesmesi demektir. el-Ferrâ buna; "hal" demektedir. "Müttakiler için bir hidâyettir" (el-Bakara, 2/2) buyruğunu da böyle i'râb etmiştir. (Dr. Muhammed Semîr, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, s. 188).

لا يَغُرَّنَّكَ عِشَاءٌ سَاكِنٌ قَدْ يُوَافِي بِالْمَنِيَّاتِ السَّحَرْ

"Sâkin bir akşam seni aldatmasın.
Çünkü seher vakti bazan ölüm musibetini getirebilir."

Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu âyet-i kerimenin bir benzeridir: ***"Onların ülkelerde dolaşıp durmaları sakın seni aldatmasın"*** (el-Mümin, 40/4)

Geçim (el-metâ); âcilen kendisi ile yararlanılan şeydir. Bunu az olmakla nitelendirmesinin sebebi ise, bu metâ'nın fâni oluşudur. Fâni olan bir şey ise çok olsa dahi az demektir. Tirmizî'nin Sahih'inde el Müstevrid b. Şeddâd'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Ben Peygamber (sav)ı şöyle buyururken dinledim: "Âhirete nisbetle dünya ancak sizden herhangi bir kimsenin parmağını denize daldırması gibidir. Artık o (elini daldırıp çıkardıktan sonra sudan) neyi döndürdüğüne bir baksın."(1)

"O, ne kötü yataktır!" Yani küfürleri sebebi ile kendileri için ne kötü bir yatak hazırlamışlardır. Allah'ın cehennemde onlar için hazırladığı yer ne kötü bir yataktır! demektir.

18. Nimetin Mahiyeti:

Bu âyet-i kerime ve: ***"Kâfir olanlar kendilerine mühlet verişimizi sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar"*** (Âli İmrân, 3/178); ***"Ben onlara mühlet veririm, muhakkak ki Benim yakalamam şiddetlidir"*** (el-A'raf, 7/183); ***"Acaba onlara mal ve evlat vermekle onlara hayırlarını acelece verdiğimizi mi sanıyorlar?"*** (el-Muminûn, 23/55); ***"Biz bilmedikleri cihetten onları derece derece helâke yaklaştıracağız"*** (el-A'raf, 7/182) buyruklarda ve benzerlerinde kâfirlere dünyada nimet verilmediğine delildir. Çünkü nimetin gerçek mahiyeti âcilen olsun, uzak vadede olsun, zarar şaibelerinden arınmış olmaktır. Kâfirlerin nimetlerinde ise acı ve cezalandırılma şaibeleri vardır. O bakımdan bu nimetler, bir kimsenin başkasına içinde zehir bulunan bir tatlı sunmasına benzer. Her ne kadar bu tatlıyı yiyen kişi lezzet alsa bile; ona nimet verildi, denilemez. Çünkü bu tatlıyı yemekle o ölecektir.

İlim adamlarından bir topluluk bu görüşü benimsemiştir. Bu, aynı zamanda eş-Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin de görüşüdür. Aralarında sünnetin kılıcı, ümmetin savunucu dili Kadı Ebû Bekr'in de bulunduğu bir topluluğun görüşüne göre ise, Allah onlara yalnızca dünya hayatında nimet vermiş olduğunu ileri sürmüş ve şöyle demişlerdir: ("Nûn" harfinin üstün okunuşu ile) na'met'in aslı rahat ve yumuşak geçim demektir.

Yüce Allah'ın: "(وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ): *Ve içinde alışageldikleri nice ni-*

(1) *Müslim,* Cennet 55; *Tirmizî,* Zühd 15; *İbn Mâce,* Zühd 3; *Müsned,* IV, 229, 230.

metlerden..." (ed-Duhân, 44/27).

Nitekim iyice öğütülüp alabildiğine ufaltılan un hakkında da: "(دقيق ناعم): İnce un" denilir. Sahih olan da budur. Buna delil, yüce Allah'ın kâfirlere ve bütün mükelleflere kendisine şükretmelerini vacip kılmış olmasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Allah'ın nimetlerini hatırlayınız"*** (el-A'raf, 7/74); ***"Ve Allah'a şükrediniz."*** (el-Bakara, 2/172) Şükür ise ancak bir nimete karşılık yapılır. Nitekim yüce Allah kâfir olan Kârûn'a da şöyle denildiğini bildirmektedir: ***"Allah sana nasıl ihsanda bulunduysa sen de öylece ihsanda bulun"*** (el-Kasas, 28/77) Bu ise Kârûn'a bir hitaptır. Yine yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Allah korkudan yana emniyet ve huzur içerisinde bulunan bir ülkeyi*** (halkını size) ***örnek gösterdi..."*** (en-Nahl, 16/112)

Burada yüce Allah kendilerine dünyevi nimetler ihsan etmiş olduğuna ve onların da bu nimetleri inkâr ettiklerine dikkat çekmektedir. Bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: ***"Onlar Allah'ın nimetini itiraf ettikten sonra da O'nu inkâr ederler"*** (en-Nahl, 16/83). Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın"*** (Fâtır, 35/3)

İşte bu buyruklar, kâfir olanlar hakkında da olmayanlar hakkında da umumîdir. İçine zehir katılmış bir yiyeceği başkasına sunan kimseye gelince; bu kişi de aslında bu uygulaması ile karşısındaki şahsa halihazırda merhametli ve yumuşak davranmış olur. Çünkü ona katıksız zehir içirmek yoluna gitmeyip aksine o zehiri tatlıya karıştırmıştır. O bakımdan böyle bir kimse hakkında da: Ona nimette bulundu, demek uzak bir ihtimal değildir.

Bu, bu şekilde sabit kabul edildiğine göre; nimetler iki türlüdür: Faydalanma nimetleri ve önleme nimetleri. Faydalanma nimetleri kendilerine ulaşan, elde ettikleri çeşitli lezzetler ve zevklerdir. Önleme nimetleri ise onlara ulaşmaları engellenen çeşitli afet ve musibetlerdir. Buna göre yüce Allah -farklı bir görüş söz konusu olmaksızın- kâfirlere önleme nimetleri ile nimetlerde bulunmuştur. Bu da onlardan uzak tutulan çeşitli acı ve hastalıklardır. Buna göre ilim adamları arasında kâfirlere dinî mahiyette nimet ihsan edilmediği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Allah'a hamd olsun.

19. En Büyük Nimete Mazhar Olanlar Takvâ Sahipleridir:

Yüce Allah'ın: **"Fakat Rablerinden korkanlar için..."** buyruğu nefy anlamını ihtivâ eden buyruklardan sonraki bir istidrâktir. Çünkü bundan önceki buyruğun anlamı şu ki: Onların ülkelerde gezip dolaşmalarından faydaları yoktur. Fakat takvâ sahipleri için büyük çapta yararlanma ve ebedîlik sözkonusudur. Buna göre; "(لكِن): **Fakat"** buyruğu mübtedâ olmak suretiyle ref' mahallindedir. Yezid bin Ka'ka ise; "nûn"u şeddeli olarak okumuştur.

20. Takvâ Sahiplerine Yapılacak İkramlar:

"Allah'tan bir ikram olmak üzere" buyruğundaki -ikram anlamı verilen-: (نُزُلاً) buyruğu, Basralılara göre "(ثواباً): **Mükâfat"** (195. âyet) kelimesi gibidir. (Yani tekid için gelen bir mastardır). Kisâî'ye göre bu masdardır. el-Ferrâ ise bu müfessirdir (temyîzdir), der.

el-Hasen ve en-Nahaî bu kelimeyi iki tane ötrenin yan yana gelmesini ağır bulduklarından dolayı, sakin olarak; (نُزْلاً) şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise bunu ağır (ze harfi de ötreli olmak üzere) okumuşlardır.

Bu kelime yolculuktan gelip misâfir olarak konaklayana hazırlanan şeyleri ifade eder. Şair der ki:

نَـزِيـلُ الـقَـوْمِ أعـظَمُهم حقـوقـاً وحَـقُّ الـلّهِ فـي حـقِّ الـنـزيـلِ

"Bir kavmin nezîli (misâfiri), aralarında hakları en büyük olandır. Allah'ın hakkı da misâfirin hakkı içindedir."

Nezîl kelimesinin çoğulu ise "enzâl" gelir. Nezîl bir pay, bir araya gelmiş, toplanmış demektir. Nüzul (en-nüzul) aynı şekilde; gelir ve mahsul anlamına da gelir. O bakımdan "nezl ve nüzulu çok (geliri fazla) yiyecek" tabiri kullanılır.

21. Cennetliklere Verilecek İkram:

Derim ki: Burada sözü geçen ikramın -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- Müslim'in Sahîh'inde sözü edilen ikram olma ihtimali vardır. Orada Rasûlullah (sav)'ın azadlısı Sevbân tarafından nakledilen Peygamber (sav)'a bir yahudi aliminin sorular sorduğu olayı anlatırken şöyle denilmektedir:

Yahudi alimi sordu: Yerin başka bir yer semâların da başka sema olup değiştirileceği gün insanlar nerede olacaktır" dedi. Rasûlullah (sav): "Onlar köprünün beri tarafında karanlık içerisinde olacaklardır. Peki insanlar arasında ilk köprüyü geçecekler kimlerdir? diye sorunca Hz. Peygamber: "Muhacirlerin fakirleridir" diye buyurdu. Yahudi: Peki cennete girecekleri vakit onlara verilecek olan ikram ne olacaktır?" dedi. Hz. Peygamber: "Balığın (nun) ciğerindeki parmağı andıran fazlalıktır" dedi. Yahudi: Bunun akabinde onlara verilecek olan yiyecek nedir?" dedi. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: Dört bir yanından yiyip durmuş bulunan cennetteki öküz onlar için boğazlanacaktır." Yahudi: Peki bundan sonra ne içeceklerdir, diye sordu. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Orada Selsebîl diye adlandırılan bir pınardan içeceklerdir." Daha sonra Sevbân, hadisin geri kalan kısmını nakletti.(1)

İşte buradaki açıklamalar ikrama dair açıklamalarımıza da uygun düşmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

(1) *Müslim,* Hayz 34.

el-Herevî der ki: **"Allah'tan bir ikram olmak üzere"** buyruğunun anlamı, bir sevap olmak üzere demektir, rızık olmak üzere diye de açıklanmıştır.

"Allah katında olanlar, mü'minler için daha hayırlıdır." Kâfirlerin dünyada içinde bulundukları nimetlerden daha hayırlıdır, demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

22. Kitap Ehlinden Allah'a İman Edenler:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz kitap ehlinden öyleleri vardır ki Allah'a... iman ederler."** Câbir bin Abdullah, Enes, İbn Abbas, Katâde ve el-Hasen der ki: Bu âyet-i kerime Necâşî hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki Necâşî vefat ettiğinde Hz. Cebrail bunu Rasûlullah (sav)a bildirdi. Bunun üzerine Peygamber (sav) da ashabına: "Haydi kalkınız! Kardeşiniz Necâşî'nin namazını kılınız!" buyurdu.(1) Birbirlerine şöyle dediler: Bizlere Habeş gavurlarından bir gavurun namazını kılmayı emr mi ediyor? Bunun üzerine yüce Allah: **"Şüphesiz kitap ehlinden öyleleri vardır ki Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilmiş olana... iman ederler"** buyruğunu indirdi.

ed-Dahhâk der ki: **"Size indirilene"** Kur'ân-ı Kerîm'e **"ve kendilerine indirilmiş olana"** yani Tevrat ve İncil'e **"... iman ederler."**

Kur'ân-ı Kerîmde işte (böyleleri hakkında) şöyle buyurulmaktadır: *"İşte bunlara ecirleri iki defa verilir."* (el-Kasas, 28/54)

Müslim'in Sahih'indeki bir hadiste de Hz. Peygamber: "Üç kişi vardır ki onlara ecirleri iki defa verilir" diye buyurduktan sonra şunu zikreder: Kitap ehlinden bir kimse; Peygamberine iman ettikten sonra Peygamber (sav)a yetişir, ona iman eder, ona tabi olur ve tastik ederse; "onun için de iki ecir vardır." Daha sonra Müslim, hadisin geri kalan kısmını zikreder.(2)

Bakara Sûresi'nde de (2/115. âyet, 3. başlıkta) Necâşî'nin namazının kıldırılması ve ilim adamlarının hazır bulunmayan ölünün namazının kılınması ile ilgili görüş ayrılıklarına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Tekrar etmenin anlamı yoktur.

Mücahid, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd de der ki: Bu âyet-i kerime kitap ehlinden olup iman eden kimseler hakkında inmiştir. Bu görüş ise umumî bir görüştür, Necâşî de onlardan bir kimsedir. Necâşî'nin asıl adı Ashame'dir. Arapça karşılığı Atiyye (bağış) demektir.

"Huşû' duyarak"; zilletlerinin farkına vararak demektir. Bu kelime **"iman ederler"** deki zamirden hal olmak üzere nasb edilmiştir. Bunun **"kendilerine"** yahutta **"size"** buyruklarındaki zamirden hal olduğu da söylenmiştir. Âyet-i kerimedeki diğer buyruklar da açıktır. Bu ifadelere benzer açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) Bu sûrenin 185. âyet 6. başlıkta gösterilen yerler.
(2) *Müslim*, İman 241; *Dârimî*, Nikâh 46.

23. İman Edenlere Sabır, Sebât ve Ribât Emri:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, sabredin..."** buyruğuna gelince; yüce Allah, bu sûreyi son on âyetin sonuncusu olan bu âyet-i kerime ile sona erdirmektedir ki, bu on âyet-i kerimede dünya hayatında düşmanlara karşı muzaffer olmanın, âhiret nimetlerini elde ederek kurtulmanın yolunu ihtiva eden tavsiyeleri kapsamaktadır. Bu âyet-i kerime ile yüce Allah, itaatler üzere ve şehvetlere karşı sabrı teşvik etmektedir. ***Sabr*** ise alıkoymak, engellemek demektir. Buna dair açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/155. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Mûsâbere (sabır ve sebât göstermek) emrine gelince; bunun düşmanlara karşı sebat göstermek anlamında olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı Zeyd bin Eslem yapmıştır. el-Hasen ise, beş vakit namaza sebatla devam etmek diye açıklamıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Musâbere, sürekli olarak nefsin arzularına muhalefet etmektir. Nefis bir işe davet ederken kişinin o çağırdığı şeye gitmemesi, ondan vazgeçmesi demektir.

Ata ve (İbn Ka'b) el Kurazî ise der ki: Size verilen vaadi sabırla bekleyiniz yani ümit kesmeyiniz ve zafer kazanacağınız vakti gözleyiniz. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Sabır ile kurtuluşu beklemek bir ibadettir"(1) Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr'de) -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bu görüşü tercih etmiştir. Birincisi ise cumhurun görüşüdür. Antere'nin şu beyiti de bu kabildendir:

فلم أرَ حَيًّا صابروا مثل صبرِنا ولا كافَحوا مثلَ الذين نُكَافِحُ

"Bizim sabrımız (zafer beklememiz) gibi sebât gösteren bir kabile görmedim; Bizim mücadele edip çarpıştığımız kimse gibileriyle de çarpışmadılar."

Antere'nin: "Bizim sabrettiğimiz gibi sebat gösterenler" sözü yani savaş esnasında düşmana karşı sebat gösterip herhangi bir korkaklık ve gevşeklik izhar etmeyenler demektir.

Mücadele ise karşı karşıya yüz yüze gelip çarpışmak demektir.

İşte bundan dolayı tefsir alimleri: **"Ribât yapın"** buyruğunun anlamı hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Ümmetin cumhuru der ki: Yani atlarınızla düşmanlarınıza karşı ribât yapın. Yani düşmanlarınız nasıl ki atları bağlayıp besliyor ise siz de öylece bağlayıp besleyiniz. Yüce Allah'ın: *"Bağlanıp beslenen atlar* (ribatu'l-hayl)" (el-Enfal, 8/60) buyruğundaki ribât ta bu anlamdadır.

Muvatta'da Malik'in Zeyd b. Eslem'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ebu

(1) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munîr,* II, 66, "zayıf" olduğu kaydıyla.

Ubeyde b. el Cerrah, Ömer b. el-Hattab'a mektup yazarak Bizans ordusunun büyük kalabalığından ve onlardan çekindiğinden söz etti. Hz. Ömer ona yazdığı mektubunda şöyle cevap verdi: İmdi, mü'min herhangi bir kula herhangi bir sıkıntı gelip çatacak olursa, mutlaka Allah ondan sonra ona bir kurtuluş yolu açar. Ve hiç şüphesiz tek bir zorluk iki kolaylığı yenemez. Çünkü yüce Allah Kitab-ı Kerîm'inde şöyle buyurmaktadır: **"Ey iman edenler. Sabredin, sebât gösterin, ribat yapın ve Allah'dan korkun ki felâh bulasınız."**(1)

Ebu Seleme b. Abdurrahman der ki: Bu âyet-i kerime bir namazı kıldıktan sonra diğer namazı beklemek hakkındadır. Rasûlullah (sav)ın döneminde ise Ribat yapmayı gerektirecek bir gaza sözkonusu değildi. Bu açıklamayı el-Hâkim Ebu Abdullah, Sahih'inde nakletmektedir.(2)

Ebû Seleme bu hususta Hz. Peygamber'in şu buyruğunu delil göstermektedir: "Ben sizlere Allah'ın kendisi sebebi ile günahları sildiği ve dereceleri kendisi ile yükseltiği şeyi göstereyim mi? Bu, hoş olmayan şeylere rağmen abdesti iyice almak, mescitlere çokça adım atarak gitmek, namazdan sonra diğer namazı beklemek, işte ribat budur" dedi ve (son cümleyi) üç defa tekrarladı. Bunu Malik rivâyet etmiştir.(3)

İbn Atiyye der ki: Bu konuda doğru olan görüş şudur: Ribat Allah yolunda (cihad)ı iltizâm etmektir (sürdürmektir). Bunun aslı atları rabtetmek (bağlamak)dan gelmektedir. Daha sonra İslam serhadlerinden herhangi birisinde kalıp orayı korumak üzere giren herkese "murâbıt" adı verildi. İster süvari olsun, ister piyade. Bu kelime "rabt"dan alınmadır. Peygamber (sav)ın: "İşte ribât budur" diye buyurması bunu Allah yolunda ribâta bir benzetmedir. Ribat'ın sözlük anlamı ise birincisidir. Bu da Hz. Peygamber'in: "Güçlü kuvvetli olan kimse başkalarının sırtını yere getiren kimse değildir"(4) hadisi ile: "Yoksul dediğiniz şu kapı kapı dolaşan kimse değildir"(5) hadisini ve benzerlerini andırmaktadır.

Derim ki: İbn Atiyye'nin: "Sözlük anlamı ile ribat birinci anlamdakidir" şeklindeki ifadeleri kabul edilemez. Çünkü dilin önder bilginlerinden ve güvenilir alimlerinden birisi olan el-Halil b. Ahmed şöyle demektedir: Ribat; serhadlerden ayrılmamaktır. Aynı şekilde namaza da ısrarla devam etmekdir. O halde şu sonuca ulaşılmaktadır: Namazı beklemek de -Peygamber (sav)ın buyurduğu gibi- lügat manası ile hakikat anlamında bir ribâttır, Bundan daha ileri derecedeki açıklama da eş-Şeybanî'nin söylediği sözlerdir. Ona göre as-

(1) *Muvatta,* Cihâd 6; Hâkim, *Müstedrek,* II, 300-301'de ayrıca Ebû Ubeyde'nin cevabını da nakletmektedir.
(2) Hâkim, *Müstedrek,* II, 301.
(3) *Muvatta,* Kasru's-Salât 55; *Müslim,* Tahâre 41; *Tirmizî,* Tahâre 39; *Nesâî,* Tahâre 107; *Müsned,* II, 277, 303.
(4) *Buhârî,* Edeb 76; *Müslim,* Birr 107; *Muvatta,* Husnu'l-Huluk 12; *Müsned,* II, 236, 268, 517.
(5) *Buhârî,* Zekât 53; *Müslim,* Zekât 102; *Muvatta,* Sıfatu'n-Nebiyy 7; *Müsned,* I, 384.

la kesilmeyen devamlı akan suya "mâun müterâbitun" denilir. Bunu da İbn Fâris nakletmiştir. Bu ise Ribat'ın sözlük anlamı itibarı ile bizim sözünü et tiğimiz başka şeyleri de kapsamasını gerektirmektedir. Araplara göre murâbıt: Bir şey üzerinde çözülmeyecek şekilde yapılan düğümdür. Bu da manu itibari ile sabır gösterilen şeye racidir. Böylelikle kalbinde güzel niyeti tutar, bedenini de itaati işlemek durumunda bırakır. Bunun en büyük ve en önemli işlerinden birisi ise Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah'ın: ***"Ve bağlanıp beslenen atlar"*** (el-Enfal, 8/60) buyruğunda açıkça belirtildiği gibi -ve ilerde de geleceği üzere- Allah yolunda atları bağlayıp beslemektir. Peygamber (sav)in de ifade buyurduğu gibi namaz kılmak üzere kişinin kendisini bağlaması (namaz vakitlerini gözetlemesi)dir. Bu açıklamayı (ihtiva eden hadis-i şerifi) Ebu Hureyre, Cabir ve Ali rivâyet etmiştir. Artık bundan öte bir açıklama aramaya da gerek yoktur.

24. Hukukçulara Göre Allah Yolunda Ribat Yapan Kimse:

Fukahâya göre Allah yolunda ribat yapan kişi herhangi bir süre kadar ribat yapmak üzere serhatlerden birisine giden kimse demektir. Bunu Muhammed b. el-Mevvâz söylemiş ve rivâyet etmiştir. Her zaman için orada yaşayan ve kazançlarını sağlayan, aileleri ile birlikte serhadlerde yaşayanlara gelince; bunlar her ne kadar koruyucu kimseler olsalar dahi murâbıt değillerdir. Bunu da İbn Atiyye söylemiştir.

İbn Huveyzimendâd şöyle demektedir: Ribâtın iki durumu vardır. Birincisinde serhad güvenilir, koruma altında bulunur; böylesi bir yerde hanım ve çocuklarla birlikte yerleşmek caizdir. Şâyet güvenilir bir yer değil ise, eğer savaşabilecek kimselerdense bizzat orada ribat yapması caizdir. Ancak düşman onlara üstünlük sağlayıp esir alıp köleleştirmesin diye böyle bir yere aile ve çocuklarını taşıması caiz olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

25. Ribâtın Fazileti:

Ribâtın faziletine dair bir çok hadis-i şerif vârid olmuştur. Bunlardan birisini Buhârî Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den şöylece rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah yolunda bir gün ribât yapmak Allah nezdinde dünyadan ve onun içindeki her şeyden hayırlıdır."(1)

Müslim'in Sahih'inde de Selman'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: "Bir gün ve bir gece ribat yapmak, bir ay oruç tutmaktan ve o ay boyunca namaz kılmaktan daha hayırlıdır. (Ribât yapan kişi) bu durumda öldüğü taktirde daha önce yapmış olduğu amelinin de sevabı yazıldığı gibi, ona rızkı da verilir ve kendisini haktan uzak-

(1) *Buhârî*, Cihâd 73; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 26; *Müsned*, V, 339.

laştıracaklara karşı güvenlik altına alınır."(1)

Ebû Dâvûd da Sünen'inde Fedâle b. Ubeyd'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her ölenin ameli mühürlenir, murâbıt müstesnâ. Onun ameli Kıyamet gününe kadar artırılıp durur ve o ayrıca kabrin fitnecisinden yana emniyet altında tutulur."(2)

Bu iki hadisi şerifte ribatın sevabı ölümden sonra kalıp devam edecek amellerin en faziletlisi olduğuna dair delil vardır. Ölümden sonra sevabı devam edecek amellere dair hadis-i şerif de el-Alâ bin Abdurrahman yoluyla bize gelmiştir. el-Alâ babasından o da Ebu Hureyre'den rivâyet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İnsan öldü mü ameli (nin sevabı) ondan kesilir. Üç şey müstesna. Cari bir sadaka yahut kendisi ile faydalanılan bir ilim yahut kendisine dua edecek salih bir evlat."(3)

Bu, yalnızca Müslim'in rivâyet ettiği sahih bir hadistir. Sadaka-i cariye, kendisi ile yararlanılacak ilim ve anne babasına dua edecek salih evlata gelince; bunlar da sadakanın sona ermesi, ilmin ortadan kalkması ve çocuğun ölümü ile kesilirler. Ribatın ecri ise Kıyamet gününe kadar kat kat artırılıp durulur. Çünkü (burada) artışın tek manası, ecrin kat kat artırılmasıdır. Bu ise burada sona ermesi ile sona erebilecek sebebe bağlı birşey değildir. Aksine ribat yüce Allah tarafından lütfuyla Kıyamet gününe kadar devam eden bir fazilettir. Çünkü bütün iyi amellerin yerine getirilebilmesi, dinin sınırlarının korunup İslâm şeâirinin uygulanması suretiyle düşmandan sakınıp korunmakla mümkün olur. İşte Allah'ın kişiye sevabını akıtırcasına vereceği bu amel, onun daha önce yapageldiği salih amellerdir. Bu hadisi İbn Mâce'de sahih bir senet ile Ebû Hureyre'den şöylece rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim Allah yolunda ribat yaparken ölürse Allah onun daha önce yaptığı salih amelinin ecri ile rızkını ona verir. Fitnecinin (lerin) fitnesinden yana emniyette tutulur ve Allah, Kıyamet gününde onu korku ve dehşetten yana güvenlik altında olmak üzere diriltir."(4)

Hadis-i şerifte ikinci bir kayıt daha vardır ki o da ribat halinde iken ölmektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Osman bin Affân'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Ben Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim Allah yolunda bir gece ribat yapacak olursa bu onun için (gündüzünü) oruçlu ve geceleyin de namaz kılarak geçirdiği bin gün gibi olur."(5)

---

(1) ***Müslim,*** İmâre 163; ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Cihâd 26; ***Nesâî,*** Cihâd 39; ***Müsned,*** V, 441.
(2) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 15; ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Cihâd 2; ***Müsned,*** VI, 20.
(3) ***Müslim,*** Vasiyyet 14; ***Ebû Dâvûd,*** Vesâyâ 14; ***Tirmizî,*** Ahkâm 36; ***Nesâî,*** Vesâyâ 8; ***Müsned,*** II, 372.
(4) ***İbn Mâce,*** Cihâd 7.
(5) ***İbn Mâce,*** Cihâd 7; farklı lafızlarla: ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Cihâd 26; ***Nesâî,*** Cihâd 39.

Ubey bin Ka'b'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Allah için müslümanların zayıf noktalarını arkadan korumak üzere Allah yolunda bir günlük ribatın, Ramazan ayı dışında yüz yıl boyunca oruç tutup namaz kılarak ibadet yapmaktan daha büyük bir ecri vardır. Yine Müslümanların zayıf noktalarını arkadan korumak üzere ecrini Allah'tan umarak Allah yolunda Ramazan ayında bir gün ribat yapmanın, Allah nezdinde ecir itibarı ile- zannederim şöyle demişti- bir senelik -orucu ile namazı ile- ibadetten daha fazîletlidir. Eğer Allah onu aile halkına sağ salim geri döndürecek olursa, üzerine bin yılın bir günahı dahi yazılmaz, buna karşılık iyilikleri yazılır ve Kıyamet gününe kadar da ona ribat ecri kesintisiz olarak verilir."(1)

Bu hadis-i şerif Ramazan ayında bir günlük ribat ile ribat yaparken ölmese dahi devamlı olarak sevabının kaydedileceğini göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Enes bin Malik'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben Rasûlullah'ı (sav) şöyle buyururken dinledim: "Allah yolunda bir gece koruyuculuk yapmak, bir adamın ailesi arasında bin yıl oruç tutup namaz kılmasından daha faziletlidir. Bir sene ise üçyüz altmış gündür, bin gün de bir sene gibidir."(2)

Derim ki: Namazdan sonra bir diğer namazı beklemenin de ribat olduğuna dair rivâyetler gelmiştir. Bu şekilde namazları bekleyen kimse için de yüce Allah'ın izni ile bu fazilete ulaşacağı umulur. Hafız Ebu Nuaym rivâyetle der ki: Bize Süleyman bin Ahmed anlattı, dedi ki: Bize Ali bin Abdülaziz anlatarak dedi ki: Bize Haccac bin el-Minhal: Bize Ebu Bekr bin Malik de anlattı, dedi ki: Bize Abdullah bin Ahmed bin Hanbel anlattı, dedi ki: Bana babam anlatarak dedi ki: Bana el-Hasen bin Mûsâ anlatarak dedi ki: Bize Hammad bin Seleme, Sabit el Bunanî'den naklen dedi ki: Sabit, Ebu Eyyub el-Ezdî'den o Nevf el-Bikâlî'den o Abdullah bin Amr'dan naklederek dedi ki: Peygamber (sav) ile bir seferinde akşam namazı kıldık. Bazı kimseler namazdan sonra ayrılmayıp yerlerinde kaldılar, bazıları da geri döndüler. Rasûlullah (sav) insanlar yatsı namazına geri dönmeden önce geldi. Hz. Peygamber insanlar huzuruna gelmiş olduğu ve bir parmağını kaldırmış ve yirmidokuza işaret etmek üzere parmaklarını kapatmış olarak; şehadet parmağı ile de semaya işaret ederek elbiselerini dizkapakları etrafında toplamış olduğu halde şöyle buyuruyordu: "Ey müslümanlar topluluğu! Müjdeler olsun size! İşte Rabbimiz sema kapılarından bir kapıyı açmış sizinle meleklere karşı övünüyor ve diyor ki: Ey meleklerim şu kullarıma bakınız! Bunlar bir farzı eda ettiler, şimdi de ötekini beklemektedirler."(3)

---

(1) *İbn Mâce*, Cihâd 7. el-Münzirî: "... uydurma olduğu açıkça görülmektedir..." demiştir. Hadis ile ilgili *Zevâid* notundan.

(2) *İbn Mâce*, Cihâd 8. Râvilerinden Said b. Hâlid'in uydurma ve münker hadisler rivâyet ettiği belirtilmiştir. Hadis ile ilgili *Zevâid* notundan.

(3) *İbn Mâce*, Mesâcid 19; *Müsned*, I, 186, 208.

Bunu ayrıca Hammad bin Seleme, Ali bin Zeyd'den o Mutarrif bin Abdullah'tan rivâyet ettiğine göre Nevf ile Abdullah bin Amr bir araya geldiler. Nevf, Tevrat'tan söz etti; Abdullah bin Amr da bu hadisi Peygamber (sav)dan rivâyetle nakletti.

"Ve Allah'tan korkun" yani sizlere takvâya bağlı kalmaksızın cihad emri verilmemiştir.

"Ki felâh bulasınız" yani felâhı ümid edebilesiniz. Buradaki -ihtimal bildiren (لعل)ın; bulmanız için, anlamına geldiği de söylenmiştir.

Felâh ise kalmak demektir. Bütün bu hususlara dair açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde[1] yeterince geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

"el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l Mubeyyinu Limâ Tedammane mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân" adlı tefsirin Ali İmran Sûresi tefsiri Allah'ın lütfu ve yardımı ile burada sona ermektedir. Allah'a hamd olsun.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ'NİN SONU

(1) *Takvâ* için bk. 2/2. âyet üçüncü başlık; *felâh* için bk. 2/5. âyetin; ihtimal bildiren bu edat için bk. 2/21. âyetin tefsirleri.

en-Nisâ Sûresi

1 - 10. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Medine'de inmiştir. 176 âyettir).

Bu sûre tek bir âyet dışında Medine'de inmiştir. Sözkonusu bu tek âyet: ***"Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehline vermenizi...emreder"*** (en-Nisâ, 4/58) âyeti olup -ileride açıklanacağı üzere-Mekke'de fetih günü Osman b. Talha el-Hacebî[1] hakkında nâzil olmuştur. En-Nakkaş der ki: Bu sûrenin Peygamber (sav)'ın Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında nâzil olduğu da söylenmiştir.

Kimisi de der ki: Yüce Allah'ın **"Ey insanlar!"** hitabının bulunduğu buyruklar, Mekke'de inmiştir. Alkame ve başkaları da böyle demiştir. O bakımdan bu sûrenin, baş taraflarının, Mekke'de inmiş olduğunu andıran bir niteliği var demektir. Bununla birlikte Hicretten sonra nâzil olan buyruklar, Medine'de nâzil olmuştur. En-Nehhâs ise bu sûre Mekke'de inmiştir, der.

Ben derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Sahih-i Buhârî'de Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Nisâ Sûresi ancak ben Rasûlullah (sav)'ın yanında bulunduğum sırada nâzil olmuştur.[2] Âişe bununla Hz. Peygamber'in kendisiyle gerdeğe girmiş olduğunu kastedmektedir. Peygamber (sav)'ın, Âişe (r.anha) ile Medine'de gerdeğe girdiği hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur.

Diğer taraftan bu sûrenin hükümlerini yakından inceleyen bir kimse bunun hiç şüphesiz Medine'de inmiş bir sûre olduğunu açıkça anlar. Yüce Allah'ın: **"Ey insanlar"** hitabının yer aldığı buyruklar Mekke'de inmiştir, şeklinde kanaat belirtenlerin görüşü doğru bir görüş değildir. Çünkü Bakara Sûresi de Medine'de inmiş bir sûre olmakla birlikte, o sûrede iki yerde: **"Ey insanlar"** hitapları yer almıştır. Nitekim bu hususlaki açıklamalar önceden (el-Bakara, 2/21 ve 168. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) Hâciblik (hicâbe); görevini ifa eden demektir. Hicâbe: Kâ'benin koruyuculuğunu yapmak demektir. Hâcibler, Kâbe'yi korur ve anahtarlarını ellerinde bulundururlardı. (İbnu'l-Esîr, ***en-Nihâye,*** i, 340).

(2) ***Buhârî,*** Menâkıbu'l-Ensâr 44, ancak en-Nisâ Sûresi'nin nüzûlünden söz edilmemektedir.

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ ۗ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

1. Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da zevcesini var eden ve her ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar türetip yayan Rabbinizden korkun ve yine O'nun adı ile birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan sakının, akrabalık bağlarını kesmekten de. Şüphesiz Allah, üzerinizde tam bir gözetleyicidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Bütün İnsanlar Tek Bir Candan'dır:

Yüce Allah'ın: **"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan... Rabbinizden korkun"** buyruğu ile ilgili olarak, daha önce el-Bakara Sûresi'nde **"en-Nâs:** insanlar" kelimesinin iştikake, takvâ'nın, rabb'ın, yaratmanın, zevcin (eş) ve türetip yayma'nın (el-bess)'in anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunduğundan dolayı bunları tekrara gerek yoktur.(1) Âyet-i kerimede aynı zamanda yaratıcının varlığına da dikkat çekilmektedir.

"(وَاحِدَةٍ): **Tek"** kelimesinin müennes "te"si ile gelmesi "nefs" kelimesinin müennesliği dolayısıyladır. Nefs kelimesi ise kendisiyle müzekker kast olunsa dahi, müennes gelir. Bununla birlikte günlük konuşmada: "(من نفس واحد): **Tek bir nefisten"** şeklinde gelmesi de mümkündür. O takdirde mana kastedilerek bu şekilde (müenneslik "te"si olmaksızın) söylenmiş olur. Bunun böyle gelmesine sebep, nefs ile Âdem (a.s)'ın kast edilmiş olmasıdır. Bunu Mücahid ve Katade söylemiştir. Aynı zamanda bu kelime, bu şekilde İbn Ebi Able tarafından müenneslik "te"si olmaksızın (واحد) şeklinde de okunmuştur.

"(وَبَثَّ): **Türetip yayan"** buyruğunun anlamı yeryüzünde dağıtıp yayan, demektir. Yüce Allah'ın : "(وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ): *Etrafa saçılmış kıymetli yaygılar vardır"* (el-Ğâşiye, 88/16) buyruğunda kullanılan kelime de aynı köktendir. Buna dair açıklamalar da daha önceden Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) İlgili açıklamalar için sırası ile bk. el-Bakara, 2/2. âyet 5. başlık; el-Fâtiha, 1/2. âyet 8. başlık; el-Bakara, 2/21. âyet; el-Bakara, 2/35. âyet 4. başlık; el-Bakara, 2/164. âyet 8. başlık.

"Her ikisinden" yine kasıt, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'dır. Müfâhid der ki Hz. Havvâ Hz. Âdem'in en alttaki kaburga kemiğinden yaratılmıştır.(1) Hadis-i şerifte de: "Kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır"(2) diye buyrulmaktadır ki, bu da daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Bir çok erkekler ve kadınlar" yani onların soyundan gelenleri yalnızca iki tür olarak yarattı. Bu buyruk, hunsânın müstakil bir tür olmamasını gerektirir. Fakat onun gerçek bir hüviyeti vardır ki, kendisini bu iki türe ait kılmaktadır. Bu da onun Hz. Âdem soyundan gelmesidir. O bakımdan daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet 4. başlıkta) geçtiği üzere onda bulunan organların fazlalık ya da eksikliği gözönünde bulundurularak bu iki türden birisine katılır.

2. Allah Adına Dileklerde Bulunmak:

Yüce Allah'ın: **"Kendisi adına birbirinizden dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağını kesmekten de** (sakının)" buyruğunda takvâ emri (Allah'tan korkmak, sakınmak) kendilerine emir yöneltilen kişilerin bu konuda dikkatlerini çekmek ve onları uyarmak için tekrar edilmiştir.

"(الَّذِي): **Kendisinden"** edatı da sıfat olmak üzere nasb mahallindedir. **"Akrabalık bağı"** anlamındaki lafızda buna atfedilmiştir. Yani Allah'a karşı gelmekten de sakının, akrabalık bağlarını kesmekten de sakının.

Medine'liler: **"Birbirinizden dileklerde bulunduğunuz"** anlamına gelen; (تَسَاءَلُونَ) kelimesini, (تَسَّاءَلُونَ) şeklinde "t" harfini "sin" harfine idğam ile okumuşlardır. Kûfeliler ise bunu, iki "t" bir arada geldiği için, birinci "t"yi hazf ederek "sîn"i de şeddesiz olarak okumuşlardır. Çünkü bunun anlamının ne olduğu açıkça bilinmektedir. Yüce Allah'ın: (وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ): *Günah üzere birbirinizle yardımlaşmayınız"* (el-Maide, 5/2) buyruğu ile: "(تَنَزَّلُ): *İner de iner"* (el-Kadr, 97/4) kelimeleri ve benzerlerinde olduğu gibi.

"Akrabalık Bağı" Anlamına Gelen: (الْأَرْحَامَ) Kelimesinin Okunuşuna Dair Farklı Görüşler ve Açıklamaları:

İbrahim en-Nehaî, Katade, el-A'meş ve Hamza, bu kelimenin sonunu esreli (cer ile) okumuşlardır. Nahivciler bu konuda çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Basra'lı nahivcilerin ileri gelenleri bu şekilde okumak yanlış bir okumadır, böyle bir okuyuş helâl (caiz) olamaz, demişlerdir. Kûfeli nahivciler ise; bu, çirkin bir okuyuştur, derler ve bundan fazla birşey söylemeyip neden çirkin olduğunu da belirtmezler. en-Nehhâs ise, bu konuda "bil-

(1) *İbn Mâce,* Tahâre 77'de; Ebu'l-Yemân el-Mısrî ile İ. Şâfiî arasında geçen bir konuşmada Şâfiî'nin sözü olarak geçmektedir.

(2) *Buhârî,* Enbiyâ 1, Nikâh 80; *Müslim,* Radâ' 60, 61; *Müsned,* V, 8.

diğim kadarıyla" kaydını da eklemektedir.

Sîbeveyh ise der ki: Aslında cer mahallindeki zamire (burada "kendisi adına" anlamına gelen (به)deki zamiri kastediyor) atıf yapılmaz. Çünkü böyle bir zamir tenvin seviyesindedir. Tenvin'e ise atf yapılmaz.

Bir gurup nahivci de der ki: Aslında bu (bu şekilde mecrur bir zamire değil de) bilinen bir şeye atfedilmiştir. Çünkü Araplar akrabalık bağı adına biribirlerinden dileklerde bulunur ve: "(سألتك بالله والرحم) Allah adına ve akrabalık bağı adına senden dilekte bulunuyorum" derlerdi.

el-Hasen, en-Nehaî ve Mücahid de âyet-i kerimedeki bu ifadeyi böylece açıklamışlardır. Mesele ile ilgili doğru olan da -ileride de görüleceği üzere- budur.

Ancak aralarında ez-Zeccac'ın da bulunduğu bazı kimseler bu görüşü zayıf kabul eder ve şöyle derler: Açık bir ismin, cer halinde, cerr'e sebep olan açıkça ifade etmedikçe, zamire atfedilmesi çirkin bir iştir. Mesela yüce Allah'ın şu buyruğunda bu, açıkça zikredilmiştir: "(فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الأَرْضَ): ***Biz onu ve onun evini yerin dibine geçirdik"*** (el-Kasas, 28/81).

Bununla birlikte; (مررت به وزيدٍ): Ona ve Zeyd'e uğradım, şeklindeki bir ifade çirkin görülmektedir. ez-Zeccâc, el-Mâzinî'den naklen der ki: Çünkü atfedilen ile kendisine atfedilen aynı ifadede ortaktırlar, onların herbirisi ötekinin yerini tutabilir. Buna göre; Zeyd'e ve sana uğradım kastıyla: (مررت بزيدٍ وَكَ) ifadesi caiz olmadığı gibi; aynı şekilde; sana ve Zeyd'e uğradım kastıyla: (مررت بك وزيد) ifadesi de caiz değildir. Sibeveyh'e göre ise böyle bir ifade çirkindir. Ve ancak şiirde bunun kullanılması caiz olur. Şair'in şu ifadesinde olduğu gibi:

فاليوم قَرَّبتَ تهجُونا وتشتِمُنا فاذهَبْ فما بكَ والأيامِ من عَجَبِ

"Artık bugün yakın geldin, bizi yeriyor ve bize sövüp sayıyorsun
Çek git, artık sana da, günlerin bize gösterdiklerine de hayret etmiyoruz!"

Burada görüldüğü gibi; "(الأيام): Günler" kelimesinin başına "b" harf-i cerr'ini getirmeksizin "(بك): Sana" kelimesindeki kêf harfine zaruret dolayısıyla atfetmiştir. Bir diğer şair'in şu beyti de bu kabildendir:

نعلِّق في مِثلِ السَّوارِي سيوفَنا وما بينها والكَعْبِ مَهْوَى نَفانِفُ

"Kılıçlarımızı yüksek direklere benzer yerlere asarız
Ve onlarla (kılıçlarla) topuklar (ımız) arasında oldukça genişçe bir mesafe vardır."

Burada görüldüğü gibi; (الكعب): Topuklar" kelimesini zorunlu olarak; "(بينها): onlarla... arasında" deki zamire atfetmiştir.

Ebû Ali (el-Farisî) der ki: Bu kıyasa (konuyla ilgili kurallara) göre zayıftır. *et-Tezkiretu'l-Mehdiyye* adlı eserde el-Farisi'den nakledildiğine göre; Ebu'l-Abbas el-Müberred şöyle demiştir: Arkasında namaz kıldığım imam eğer: "(مَا أَنتُم بِمُصْرِخِيَّ): ***Ne de siz beni kurtarabilirsiniz"*** (İbrahim, 14/22) ile (aslolan bu kelimenin son "y" harfinin esreli değil de üstün okunmasıdır): "(اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامِ): **Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağını kesmekten de..."** diye (son "mim" harfini esreli) okuyacak olursa ayakkabılarımı alır, giderim.

ez-Zeccâc der ki: Zayıf ve Arapça bakımından çirkin olmakla birlikte Hamza'nın bu şekildeki kıraati dini inanç açısından da oldukça büyük bir hatadır. Çünkü Peygamber (sav): "Babalarınızın adına (babam hakkı için) diye yemin etmeyiniz"[1] buyurmuştur. Allah'tan başkası adına yemin etmek caiz olmadığına göre, akrabalık bağı adına yemin nasıl caiz olur? Ben İsmail bin İshak'ın Allah'tan başkası adına yemin etmenin oldukça büyük bir iş olduğu kanaatini açıkladığını ve yeminin yalnız Allah adına yapılabileceğini ifade ettiğini gördüm.

en-Nehas der ki: Bazılarının: "(وَالْأَرْحَامِ): **Akrabalık bağı adına"** kelimesinin bir yemin olduğunu söylemeleri hem anlam hem de i'rab bakımından bir yanlışlıktır. Çünkü Peygamber (sav)'dan gelen hadis bu kelimenin üstün okunması gerektiğine delâlet etmektedir. Şu'be, Avn b. Ebî Cuhayfe'den, o el-Münzir b. Cerir'den o babasından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (sav)'ın yanında bulunuyorduk. Mudar'dan ayakları çıplak elbisesiz bir topluluk geldi. Rasûlullah (sav)'ın yüzünün onların bu fakir halleri dolayısıyla değiştiğini gördüm. Daha sonra öğlen namazını kılıp müslümanlara hutbe irad ederek dedi ki: "Ey insanlar! Rabbinizden korkunuz... ve akrabalık bağını keşmekten de" diyerek -son kelime olan akrabalık bağı anlamına gelen: (وَالْأَرْحَامَ) kelimesini üstün okudu-[2] sonra: "Kişi dinarından, dirheminden, bir ölçek buğdayından tasaddukta bulunsun...diyerek" hadisin geri kalan kısmını zikretti.[3]

Bunun ifade ettiği mana ise bu kelimenin nasb ile okunacağıdır. Çünkü Hz. Peygamber onları akrabalık bağlarını gözetmeye teşvik etmiştir. Yine Peygamber (sav)'ın: "Kim yemin edecekse ya Allah adına yemin etsin yahut sussun"[4] diye buyurduğu sahih rivâyetle sabit olmuştur. İşte bu da: "Ben Allah adına ve akrabalık bağı adına senden istiyorum" diye ifade kullandıklarını söyleyenlerin; (yani âyet-i kerimedeki bu kelimenin esreli okunabilece-

(1) ***Buhârî,*** Menâkibu'l-Ensâr 26, Tevhîd 13, Eymân 4; ***Müslim,*** Eymân 1, 6; ***Tirmizî,*** Nüzûr 8, 9; ***Nesâî,*** Eymân 4, 5, 6, 10.

(2) Bu kelimenin bu şekilde okunduğu kaydı, yalnız Nesâî, Zekât 64'te yer almaktadır.

(3) ***Müslim,*** Zekât 69, ***Nesâî,*** Zekât 64; ***Müsned,*** IV, 358-359

(4) ***Buhârî,*** Şehâdât 26, Edeb 74, Eymân 4; ***Müslim,*** Eymân 2; ***Dârimî,*** Nüzûr 6; ***Muvatta,*** Nüzûr 14; ***Müsned,*** II, 7, 11.

gini söylemek isteyenlerin) görüşlerinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Ebu İshak der ki: "Kendisi adına isteklerde bulunduğunuz" ifadesi, kendisi adına haklarınızı istediğiniz, demektir. Buna göre yine bu kelimenin esreli olarak okunmasının bir manası olmaz.

Derim ki: İşte, dil bilginlerinin bu kelimenin esreli olarak okunmasının doğru olmadığını belirten konu ile ilgili olarak tesbit edebildiğim açıklamaları bunlardır. İbn Atiyye de bu görüşü tercih etmiştir. Ancak İmam Ebu Nasr Abdurrahim bin Abdulkerim el-Kuşeyrî bu görüşü red ederek kelimenin atfedilmiş olduğunu yani (esreli okunacağı görüşünü) tercih ederek şunları söylemektedir: Böyle bir açıklama, dinin ileri gelen ilim adamlarınca red olunur. Çünkü kıraat imamlarının okudukları okuyuşların hepsi Peygamber (sav)'dan tevatür yoluyla sabit olmuştur ve bu ilim adamları bunu bilirler. Peygamber (sav)'dan herhangi bir şey sabit olduğu takdirde bir kimse bunu red edecek olursa, o Peygamber (sav)'ı reddetmiş ve onun okuduğu şekli çirkin görmüş olur. Bu ise oldukça sakıncalı bir konumdur ve böyle bir durumda dil ve nahiv'in ileri gelen ilim adamları taklid edilmez. Çünkü Arapça esas itibariyle Peygamber (sav)'den öğrenilir. Hiç kimse de onun son derece fasih olduğu hususunda şüphe etmez. Konuyla ilgili nakledilen hadise gelince; bu tartışma götürür bir hususdur. Çünkü Hz. Peygamber Ebu'l-Uşerâ denilen bir sahabiye: "(وأبيك لو طعنت في خاصرته): Baban hakkı için, keşke onun böğrüne bir darbe indirmiş olsaydın"[1] diye buyurmuştur. Diğer taraftan böyle bir yasak, Allah'tan başkası adına yemin hususunda varid olmuştur. Bu ise akrabalık bağı hakkı ile başkasına iltimasta bulunmak (tevessül) dir. Bu konuda da yasak söz konusu değildir. Yine el-Kuşeyrî der ki: Evet, bunun akrabalık bağı adına bir yemin olduğu söylenmiştir. Yani : "(اتقوا الله وحقَّ الرحم): Akrabalık hakkı için Allah'tan korkun, demeye benzer.

Nitekim: "(افعل كذا وحقِّ أبيك): Baban hakkı için sen bunu yap" da denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise: "Yıldıza andolsun, Tûr'a andolsun, incire andolsun, ömrün hakkı için" gibi yeminler de yer almıştır.

Ancak böyle bir açıklama oldukça zorlanarak yapılmış bir açıklamadır, (da denilmiştir).

Derim ki: Hayır, bunda bir zorlama sözkonusu değildir. Çünkü "(وَالأَرْحَام): Akrabalık bağı için" kelimesinin bu kabilden olması uzak bir ihtimal değildir. Böylelikle Yüce Allah, birliğine ve kudretine delâlet eden diğer yaratıklarına yemin ettiği gibi, bu akrabalık bağını tekid etmek için de ona yemin etmiş olmakta ve bu tekidi kendisinin yüce adı birlikte zikredecek kadar ile-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Edâhî 16; ***Tirmizî,*** Sayd 13; ***Nesâî,*** Dahâyâ 25; ***İbn Mâce,*** Zebâih 9; ***Dârimî,*** Edâhî 12; ***Müsned,*** IV, 334. Ancak hadiste Ebû Nasr el-Kuşeyrî'nin sözünü ettiği şekilde yemin ifadesi bulunmadığı gibi; hadis: "Eğer (o hayvanın) baldırına dahi darbeyi indirmiş olsaydın, yeterli olurdu" anlamındadır.

riye götürmüş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Zaten yüce Allah'ın dilediği şeye yemin etme, dilediğini yasaklama, dilediğini mübah kılma hakkıdır. O bakımdan bunun da bir yemin olma ihtimali uzak değildir. Araplar da akrabalık bağı hakkı için yemin etmektedir. Diğer taraftan bu kelimenin başında "be" harfi kastedilmiş olmakla birlikte, şairin şu sözlerinde hazfedildiği gibi hazfedilmiş olması da uygundur:

مشائيمُ ليسوا مُصلحين عشيرةً ولا ناعِبٍ إلّا بِبَيْنٍ غُرابُها

"Onlar aşiretçe uğursuzdurlar ıslah edici değillerdir;
Ve ancak bir ayrılık dolayısı ile kargaları öten kimselerdir."

Burada görüldüğü gibi (ناعِبٍ) kelimesi "be" harfi cerri gelmemiş olduğu halde mecrûrdur.

İbn ed-Dihân Ebu Muhammed Said b. Mübarek der ki: el-Kûfî zahirin (açık ismin) mecrûr'a (mecrur zamire) atfedilmesini caiz kabul eder ve bunun mümkün olduğunu söyler. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

أبِكَ أيْهْ بِي أو مُصدِرِ من حُمُرِ الجِلّةِ جَأْبٍ حَشْوَرِ

"Yazıklar olsun sana ! Ya bana seslen yahut da;
Yaşlı, sert tabiatlı ve sür'atli eşeklerden metanetli,
mütahammil olanlarını çağır."(1)

(Az önce geçen bir beyit'in son mısra'ı olan) şu mısra da bu kabildendir:

فاذْهَبْ فما بِكَ والأيّامِ مِنْ عَجَبِ

"Ve çek git artık, sana da günlerin getirdiklerine de hayret etmiyoruz."

(Yine az önce geçen) şu mısrada bu kabildendir:

وما بَيْنَها والكَعْبِ غَوْطٌ نَفانِفُ

"Onlarla (kılıçlarla) topuklar(ımız) arasında genişçe bir mesafe vardır"

Şu mısra da bu kabildendir:

فحسبُك والضَّحّاكِ سَيْفٌ مُهَنَّدُ

"Sana ve ed-Dahhâk'a bir Hind kılıcı yeter!"

---

(1) Burada "metanetli, mütehammil" anlamına gelen kelimelerin başına harf-i cer gelmediği halde esreli okunmuştur; görüşüne delil olarak burası gösterilmektedir.

Bir diğer şairin şu beyti de bu kabildendir:

وقـد رَامَ آفـاقَ السّمـاءِ فلم يَجِـدْ لـه مَصعَـداً فيهـا ولا الأرْضِ مَقْعَدا

"Göğün ufuklarına çıkmak istedi de oralara
Çekip çıkartacak birisini bulamadı, yerde de oturacak bir yer bulamadı."

Bir diğeri de şöyle demektedir:

مـا إنْ بِـهـا والأمُـورِ مِنْ تَـلَفٍ مـا حُمّ مِن أمـرِ غَـيْـبِـهِ وَقَـعَـا

"Onda da bütün işlerde de boşa giden bir şey yoktur.
Onun gaybe dair herhangi bir emri ile hüküm verildi mi, mutlaka meydana gelir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أمُـرُّ على الكَتِيبَـةِ لَسْـتُ أدرِي أحَتْفِيَ كـان فيهـا أمْ بِـسـواهـا

"Bir bölüğün yanından geçiyorum, bilmiyorum ama
Ölümüm orada mı gerçekleşecek, yoksa başka birisinde mi?"

Burada "başkasında" anlamına gelen; (سـواها) kelimesi, ".....de, da" anlamına gelen (فِي) ile cer mahallindedir.

İşte bazıları da Allah'ın: "(وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِين): *Orada hem sizin için hem de rızıklarını temin edemiyeceğiniz kimseler için bir çok geçimlikler yarattık."* (el-Hicr, 15/20) buyruğundaki (من) kelimesini "(لَكُمْ): **Sizin için"** kelimesindeki "kêf" ve "mîm" harflerine atfetmiştir.

Abdullah bin Yezid de (âyet-i kerimedeki): "(وَالأرْحَامُ); **Akrabalık bağları"** kelimesini mübtedâ olmak üzere ref' ile okumuştur. Buna göre haber mukadderdir, takdiri de şöyledir: Akrabalık bağlarının ise gözetilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte bunun iğrâ (teşvik) olması da muhtemeldir. Çünkü Araplar arasında iğra'yı ref' edenler de vardır. el-Ferrâ bu kabilden olmak üzere şu beyitleri nakletmektedir:

إن قـومـاً مـنهـم عُـمَيْـرٌ وأشْبَـا هُ عُـمَيْـر ومـنهـم الـسـفـاحُ
لَـجَـديـرون بـالـلّقـاء إذا قـا ل أخـو النّجْـدَةِ الـسـلاحُ الـسـلاحُ

"Şüphesiz ki aralarında Umeyr'in ve Umeyr'in benzerlerinin
bulunduğu bir kavim ile
Yine birileri es-Seffâh olan bir kavim
Elbetteki yardıma çağıran: "Silaha, silaha (sarılın)" dediğinde
Onlara karşı çıkmaya gerçekten değer."

Âyet-i kerîmedeki (وَالأَرْحَامَ): **Akrabalık bağları"** kelimesinin nasb ile (به): kendisi adına" kelimesinin mahalline atf olduğu da söylenmiştir. Çünkü bu zamirin mahalli nasb'dır. Şairin şu misra'ında olduğu gibi:

فلسنا بالجبال ولا الحديدا

"...Çünkü biz dağ da değiliz, demir de değiliz."

Zaten Araplar da önceden "(أَنْشُدُكَ بالله والرَّحِمَ): Allah adına ve akrabalık adına senden istiyorum" derlerdi. Bununla birlikte bu kelimenin mansub okunması ile ilgili daha kuvvetli görülen görüş, -önceden de belirttiğimiz gibi- mansub bir fiilin takdiri ile nasb edilmiş olmasıdır.

3. Akrabalık Bağlarını Gözetmenin Hükmü:

Ümmet, akrabalık bağını gözetmenin vacib (farz), bu bağı kesmenin haram olduğunu ittifakla kabul etmiştir. Peygamber (sav)in, kendisine: Annemin akrabalık hakkını gözeteyim mi- diye soran Esmâ'ya: "Annenin akrabalık hakkını gözet" diye buyurduğu sahih rivâyetle sabit olmuştur.(1) Annesi henüz kâfir olmakla birlikte onun akrabalık bağını gözetmesini emretmiştir.

Böylece akrabalık bağını gözetmenin gereğini tekid için, kâfirin dahi akrabalık bağını gözetmekte bir fazilet olduğu belirtilmiştir. Hatta Ebu Hanife ve onun arkadaşları eğer asebe ve hissesi belli bir mirasçısı (ashâbu'l-ferâiz) yoksa, zevi'l-erhâm'ın(2) mirasçı olacaklarını söyleyecek kadar bu konuda ileri gitmişlerdir.

Yine onların görüşlerine göre; akrabalık bağının saygınlığı dolayısıyla, zevi'l-erhâm olan akrabalar akrabalarını köle olarak satın alanların aleyhine azad edileceklerini dahi söylemişlerdir. Bunu Ebû Dâvûd'un Peygamber (sav) 'ın söylediğini rivâyet ettiği: "Her kim kendisiyle evlenilmesi haram olan bir zu rahimini (akrabasını) mülkiyetine geçirirse o kişi hürdür"(3) hadisi ile pekiştirmişlerdir. Aynı zamanda bu ilim ehli çoğu kimsenin de görüşüdür.

Bu görüş, Ömer bin el-Hattab (r.a) ile Abdullah bin Mes'ud'dan rivâyet edilmiş, ashabı kiramdan bu hususta kendilerine muhalif olan kimse de bilinme-

(1) ***Buhârî,*** Hibe 29, Cizye 18, Edeb 8; ***Müslim,*** Zekât 50; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 34; ***Müsned,*** VI, 344, 347, 355.

(2) **Ashâbu'l-ferâiz:** Allah'ın Kitab'ında, yahut Sünnette ya da icma ile miktarı belli pay sahibi mirasçılardır. (Dr. V. Zuhaylî, ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** VIII, 281)
Asabe: Farz hisse sahiplerinden sonra mirastan arta kalanı alan baba tarafından erkek akrabalardır. (***Aynı eser,*** VIII, 282)
Zevi'l-erhâm: Asabe de olmayan, ashâbu'l-ferâiz de olmayan akrabalar olup bunların bulunmaması halinde ölüye mirasçı olan hala, teyze gibi dişi ya da kendileri ile ölen arasında dişi bir akraba bulunan erkeklerdir. Annenin babası, dayı gibi... (***Aynı eser,*** VIII, 283).

(3) ***Ebû Dâvûd,*** 'İtk 7; ***Tirmizî,*** Ahkâm 28; ***İbn Mâce,*** 'İtk 5; ***Müsned,*** V, 15, 18.

mektedir. Aynı zamanda Hasan-ı Basri, Cabir bin Zeyd, Ata, eş-Şa'bî ve ez-Zührî'nin de görüşü olup es-Sevrî, Ahmed ve İshak da bu kanaattedir.

Bu konuda bizim ilim adamlarımızın (Maliki mezhebinin) üç görüşü vardır. Birincisine göre bu hüküm babalara ve dedelere hastır. İkincisine göre bu hüküm kardeşlerle alakalıdır. Üçüncü görüş ise, Ebu Hanife'nin görüşü gibidir.

Şâfiî ise der ki: Çocukları, babaları ve anneleri dışında kişinin mülkiyetine geçirdiği kimseler, onun aleyhine azad edilmezler. Kardeşleri olsun diğer yakın akrabalarından olsun, herhangi bir kimse onun aleyhine azad edilmez.

Ancak doğru olan, belirtmiş olduğumuz ve aynı zamanda Tirmizî'nin de Nesâî'nin de rivâyet ettiği hadis-i şerif dolayısıyla birinci olan görüştür. Bu hadisin rivâyet yollarının en iyisi Nesâî'nin yaptığı rivâyettir. O bunu Damra'dan, o Süfyan'dan, o Abdullah bin Dinar'dan, o da İbn Ömer yoluyla rivâyet etmiştir. İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Her kim mahrem bir akrabasına (kendisiyle evlenmesi haram olan yakın akrabasına) malik olursa bu, onun aleyhine olmak üzere azadedilir."(1)

Bu hadis-i şerif adil kimselerin adil kimselerden nakli ile sabit olmuş bir hadis olup hadis imamlarından her hangi bir kimse onunla ameli terketmeyi gerektiren bir illet ile onu tenkid etmiş değildir. Şu kadar var ki Nesâî hadisin sonunda: "Bu münker bir hadistir" derken başkası da bu hadisi Damra tek başına rivâyet etmiştir, demiştir.(2) İşte hadisçilerin ıstılahına göre hadisin münker veya şazz olması bu demektir. Damra ise adil ve sika bir ravi olup, bir hadisi sika bir ravinin tek başına rivâyet etmesi hadise zarar vermez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Süt Akrabalığı Yoluyla Zevi'l-erhâm (Yakın Akraba) Olanların Akrabalık Hakkını Gözetmek:

İlim adamları süt akrabalığı yoluyla zevi'l-erhâm olan akrabaların akrabalık bağını gözetmenin hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

İlim ehlinin çoğunluğu bu tür akrabaların, hadisin hükmü kapsamında olmadığını söylemişlerdir.

Kadı Şerik ise bu akrabaların da azad edileceğini söylemiştir.

Zahiri mezhebine mensup bazı kimseler ile kimi kelam alimleri çocuk babasına malik olduğu takdirde, babasının oğlunun aleyhine azad edilmeyeceğini söylemişler ve Hz. Peygamber'in şu buyruğunu delil göstermişlerdir:

---

(1) ***Nesâî,*** bunu Kütüb-i Sitte'den birisi sayılan Sünen'inde değil de, ***"es-Sünenu'l-Kübrâ"***da zikretmektedir. (Dr. Bâşir Avvâd Ma'ruf ve arkadaşları, ***el-Müsned el-Câmi',*** Beyrut ve Kuveyt 1413/1993, X, 435. Belirtilen yerde, ***Nesâî*** kaydettiği şekilde hadisin senedi ve hadise dair mülahazası da kaydedilmiştir).

(2) Hadisin râvilerinden olan Damra b. Rabîa'nın bu rivâyeti ile ilgili mülâhazalar için bk. ***Tirmizî,*** Ahkâm 28; İbn Hacer, ***Tehzîbu't-Tehzîb,*** IV, 404

"Bir oğulun babasını mükâfatlandırabilmesi, ancak babasını köle bulup da onu satın aldığı ve onu azad ettiği takdirde mümkün olabilir."(1) Derler ki Satın almak sahih olduğu takdirde mülkiyet de sabit olur. Mülkiyet sahibinin de tasarruf hakkı vardır.

Ancak bu, onların şeriatın maksatlarını bilmediklerini ortaya koymaktadır. Yüce Allah: *"Ve anne-babaya da iyilik yapın..."* (el İsrâ, 17/23) diye buyurmaktadır. Böylelikle kendisine ibadet emri ile anne-babaya iyiliğin gereğini bir arada zikretmiştir. Babanın çocuğunun mülkiyeti ve tahakkümü altında kalmaya devam etmesi ise asla iyilik olamaz. O halde ya: "Onu satın aldığı ve azad ettiği..." hadisinin gereğince onu azad etmelidir; yahut âyet i kerime gereğince ona iyilik yapmak için azad etmelidir.

Cumhurun kanaatine göre ise hadisin anlamı şudur: Evlat babasını satın almakla babasının azad edilmesine sebep teşkil ettiğinden dolayı, şeriat babasını azad etmeyi tıpkı ondan vaki olmuş gibi çocuğa nisbet etmiştir.

İlim adamlarının mülkiyet yoluyla kimlerin azad edileceğiyle ilgili farklı görüşlerine gelince; birinci görüşün delili zikrettiğimiz şekilde Kitap ve Sünnetten anlaşılandır.

İkinci görüşün delili ise, evliliği haram kılan akrabalığın hadis-i şerifte anılan babanın akrabalığı gibi kabul edilmesidir. Esasen bir kimseye oğlundan daha yakın kimse bulunmaz. O bakımdan bu hadis-i şerif baba ile ilgili kabul edilir. Kardeş ise bu hususta ona yakın bir derecededir. Çünkü kardeş kardeşe baba yoluyla yakın olur. O bakımdan kardeş, ben onun babasının oğluyum diyerek kardeşine olan yakınlığını izah eder.

Üçüncü görüşün dayanağı ise az önce zikrettiğimiz Damra yoluyla gelen hadis-i şeriftir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

5. "Akrabalık"ın Kapsamı:

Yüce Allah'ın: **"Akrabalık bağı"** buyruğunda sözü geçen akrabalık (er-rahim), mahrem olan ile olmayan arasında her hangi bir fark söz konusu olmaksızın bütün akrabaları kapsayan bir isimdir.

Ebû Hanife, yapılan hibeden vazgeçmenin yasaklılığı hususunda mahrem akrabalığa itibar eder.(2) Amca çocuklarına yapılan hibeden dönmek akrabalık bağını kesmek ve akrabalık sözkonusu olmakla birlikte caizdir. Bundan dolayı bu tür (mahrem) akrabalıklara miras, velâyet ve diğer hükümler de taalluk etmektedir.

Burada yalnız mahrem akrabalığı nazarı itibara almak, esasen herhangi bir

(1) *Müslim,* Itk 25; *Ebû Dâvûd,* Edeb 120; *Tirmizî,* Birr 8; *İbn Mâce,* Edeb 1; *Müsned,* II, 230, 263, 376, 445

(2) "Mahrem olan akrabalara yapılan hibeden dönüş, sahih olmaz..." (Dr. V. ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî,* V, 31).

dayanak sözkonusu olmaksızın Kitabın nassına bir fazlalıktır. Onlar (Hanefiler) böyle bir şeyi (mesnedsiz fazlalığı) bir nesh olarak değerlendirirler. Yine bu görüşte akrabalık bağını kesmenin gerekçesine bir çeşit işaret de vardır. Ayrıca onlar bunu (hibeden dönmeyi) amca çocukları, dayı ve teyze çocukları hakkında da caiz kabul etmişlerdir.[1] Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. Yüce Allah'ın Gözeticiliği:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah üzerinizde tam bir gözetleyicidir."** O, her şeyi koruyup gözetendir, demektir. Bu açıklama İbn Abbas ve Mücahid'den nakledilmiştir. İbn Zeyd ise, her şeyi en iyi bilendir diye açıklamıştır.

"Gözetleyici" (er-Rakîb) koruyucu anlamına geldiği söylendiği gibi, koruyan anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre gözetleyici (er-Rakîb), yüce Allah'ın sıfatlarındandır. er-Rakîb koruyan ve gözetleyen anlamındadır. Gözetleme halinde bu fiilden gelen kipler kullanılır. (Yine aynı kökten gelen): el-merkab, gözetleyicinin üzerinde durduğu ve etrafı görebilen yüksekçe yer (gözetleme kulesi) demektir. er-Rakîb belli payları bulunan kısmet arama oklarından olan yedi okun üçüncüsünün adıdır.[2] Bir çeşit yılana bu ismin verildiği de söylenmiştir. O halde bu kelime müşterek bir lafızdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَاٰتُوا الْيَتٰمٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَاْكُلُوٓا اَمْوَالَهُمْ
اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ ۭ اِنَّهٗ كَانَ حُوْبًا كَبِيْرًا ﴿٢﴾

2. Yetimlere mallarını verin, temizi murdâr olana değiştirmeyin. Onların mallarını mallarınızla (karıştırarak) **yemeyin. Muhakkak ki bu, büyük bir günahtır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Yetimlere Mallarını Vermek:

Yüce Allah'ın: **"Yetimlere mallarını verin"** buyruğunda yer alan **"yetimler"**den kasıt, (bir zamanlar) yetim olan kimselerdir. Yüce Allah'ın: *"Ve sihirbazlar secdeye kapanıverdiler"* (el-A'râf, 7/120) buyruğunda olduğu gibi. Çünkü hem Allah'a secde etmek, hem sihirbazlık birlikte olmaz. Aynı şekilde bü-

(1) Mâlikiler, ancak dar sınırlar çerçevesinde hibeden dönüşü caiz kabul ederler. (Bk. Dr. Zuhaylî, *a.g.e.*, V, 27). Hanefilerin yaklaşımını eleştirme sebebi bu olmalıdır.

(2) Bu oklara dair açıklama için bk. el-Bakara, 2/219. âyetin tefsiri 7. başlık.

luğ sözkonusu olduğu takdirde de yetimlik sözkonusu olmaz. Peygamber (sav)'e de: "Ebu Talib'in yetimi" denilmesi daha önceki durumu nazarı itibara alınarak söyleniyordu.

"îtâ" mastarı **vermek** anlamındadır. Bağış ve verilen şey anlamına gelen "etv" kelimesi de bu kökten gelmektedir. Rüşvet anlamına gelen "itâve" kelimesi de burdandır.

Yetim ergenlik çağına varmayan kimse hakkında kullanılır. Bakara Sûresi'nde (2/83. âyet 5. başlıkta) buna dair yeteri kadar açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerimelerde yetimlerin veli ve vasilerine hitab edilmektedir.

Mukatil ve el-Kelbî'nin açıklamalarına göre bu âyet-i kerime, çokça malı bulunan ve yetim olan bir kardeşinin oğlu bulunan Gatafan'lı bir kişi hakkında nâzil olmuştur. Yetim, ergenlik çağına varınca amcasından malını kendisine vermesini istedi, fakat amcası malını ona vermedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Amcası: Çok büyük bir günah işlemiş olmaktan Allah'a sığınırız, diyerek malı yeğenine geri verdi. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: "Her kim nefsinin cimriliğinden korunup bu şekilde geri döner (hakkı sahiplerine iade eder) ise artık o kendi yurduna konaklar" Burada ise yurdundan kasıt cennettir. Delikanlı bu malı eline geçirince onu Allah yolunda infak etti. Bu sefer Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ecir tahakkuk etti, fakat geriye günahı kaldı." Nasıl Ey Allah'ın Rasûlu? diye sorulunca Hz. Peygamber şöyle açıkladı: "Bu delikanlının ecri tahakkuk etti, fakat günahı da babası üzerinde kaldı."[1] Çünkü babası müşrik bir kimse idi.

2. Yetimlere Mallarını Verme Şekli:

Yetimlere mallarının verilmesi iki şekilde olabilir. Birincisi yetimin veliliği sözkonusu olduğu sürece yiyecek ve giyecek ihtiyacının karşılanması. Çünkü küçük yahut yaşı büyük olmakla birlikte sefih (beyinsiz) gibi malının tamamını alıp kullanma hakkına sahip olamayanlar için bu, ancak bu yolla mümkün olabilir.

İkincisi ise malı ona teslim etmek ve malında tasarruf etme imkânını verecek şekilde malı ona vermek. Bu da yetimin denenip reşitliğinin ortaya çıkması halinde sözkonusu olur. Böyle bir durumda olan kimseye "yetim" adını vermek mecazen olur. İbarenin anlamı ise; önceleri yetim olan... şeklinde olur. Bu önceki durumda alınan ismin, sonraki halinde de devamını ifade eder. Nitekim önceleri sihirbaz olan (sonradan Hz. Mûsâ'ya iman eden) ler hakkında da yüce Allah'ın: ***"Ve sihirbazlar secdeye kapanıverdiler"*** (el-A'râf, 7/120) buyruğu da bu kabildendir. Peygamber (sav) e da "Ebu Talib'in yetimi" deniliyordu. Artık velinin, yetimin reşitliğini gerçekten anladıktan son-

(1) el-Vâhidî, ***Esbâbu'n-Nüzûl,*** s. 146.

ra malını ona vermemesi haram olur ve vermediği takdirde asi olur. Ebû Hanife der ki: Yetim yirmibeş yaşına geldiği takdirde, durum ne olursa olsun malı ona teslim edilir. Çünkü o artık dede olacak yaştadır.

Derim ki: Yüce Allah bu âyet-i kerimede reşitliğin tesbit edilmesinden söz etmemiş te: ***"Yetimleri evlilik çağına erdikleri zamana kadar deneyin. Şâyet onlarda bir reşitlik görürseniz mallarını kendilerine teslim edin"*** (en-Nisâ, 4/6) buyruğunda neden zikretmiştir. Hanefi mezhebine mensub Ebû Bekr er-Râzî, ***"Ahkamu'l-Kur'ân"*** adlı eserinde şunları söylemektedir: Yüce Allah bir yerde reşitlik kaydını zikretmeyip, bir diğer yerde reşitlik kaydını zikrettiğine göre, bunların ikisi ile de amel edilmesi gerekmektedir. O bakımdan derim ki: Yetim 25 yaşına vardığı halde henüz aklını başına almamış (sefih) olup reşitliği tesbit edilememişse dahi malının kendisine teslim edilmesi icabeder. Daha küçük olduğu takdirde ise bu iki âyet-i kerimeyle amel etmenin bir gereği olarak teslim etmek icap etmez. Ebu Hanife de der ki: Artık kişi reşitliğine erince (25 yaşına ulaşınca) onun dede olabilmesi söz konusu olur. Artık dede olabilecek yaşa geldiğine göre, yetim olduğu gerekçesiyle ve yetim adı altında ona malının verilmesi nasıl doğru olabilir? Böyle bir şey oldukça uzak bir ihtimal olmaz mı?[1]

İbnu'l-Arabî ise der ki: Böyle bir görüş batıldır. Açıklanabilecek bir tarafı yoktur. Özellikle miktar belirten hükümlere dair onun kabul ettiği görüşe göre; bunlar kıyas yoluyla sabit olamaz, aksine bunlar ancak nass'tan alınıp öğrenilebilir. Bu meselede ise böyle bir nass sözkonusu değildir. Yüce Allah'ın izniyle ilim adamlarının hacr'a dair görüşleri ileride (bu sûrenin 5. âyetinin tefsirinde) gelecektir.

3. Yetime Malını Teslim Etme Halinde Hileli Yollara Sapmak:

Yüce Allah'ın: **"Temizi murdar olana değiştirmeyin..."** buyruğunun anlamı şudur: Yetimin malından olan semiz koyunu alıp zayıfını, hilesiz gümüş dirhemleri alıp hileli olanları vermeyiniz. Cahiliyye döneminde din diye bir şey tanımadıkları için, yetimlerin mallarını yemekten çekinmez, yetimin mallarından iyi ve kaliteli olanı alır, onun yerine kendi mallarından adi ve bayağı olanı verirler ve isme karşılık isim, başa karşılık baş derlerdi. Yüce Allah ise bu şekildeki bir davranışı onlara yasakladı. Bu, Said bin el-Müseyyeb, ez-Zührî, es-Süddî ve Dahhak'ın görüşüdür. Âyetin zahirinden anlaşılan da budur.

Şöyle de denilmiştir: Yani sizin için helâl olan kendi malınızı bırakıp, si-

(1) Yani ona malının "reşit olmuş" vasfıyla teslim edilmesi gerekir. Merhum müfessirimizin naklettiği ibareler ile el-Cassâs'ın ibareleri arasında bir dereceye kadar farklılık vardır. Bk. *Ahkâmu'l-Kur'ân,* İstanbul 1325 baskısından Beyrut, tarihsiz tıpkı basım, I, 489, II, 49.

zin için haram olan yetimlerin mallarını yemeyiniz. Mücahid, İbn Salih ve Hasan derler ki: Allah'tan gelecek helâl rızkı beklemeyi bir kenara iterek, elinizi çabuk tutup onların mallarından size murdar olanı yemeye kalkışmayınız. İbn Zeyd der ki: Cahiliyye dönemindeki insanlar kadınlara ve çocuklara mirastan bir pay vermez, mirasın en büyük bir bölümünü kendileri alırlardı. Atâ der ki: Bir şeyden anlamaz ve küçük yaşta olup yanında bulunduğun yetiminin aleyhine olarak kâr sağlama.

Bu iki görüş, âyetin zahirinden anlaşılanın dışında kalmaktadır.

("Değiştirme" kelimesi): Bir şeyi bir şeyle değiştirmek, birini öteknin yerine almak, demektir. **Bedel** kelimesi de aynı kökten gelmektedir.

4. Velinin, Himayesindeki Yetiminin Mallarından Kendi Mallarına Karıştırması:

Yüce Allah'ın: **"Onların mallarını mallarınızla** (karıştırarak) **yemeyin"** buyruğu hakkında Mücahid der ki: Bu âyet-i kerime harcamalarda malı karıştırmayı yasaklamaktadır. Araplar kendi harcayacakları nafakalarını yetimlerinin nafakalarına karıştırıyorlardı. Onlara bu şekilde davranmaları yasaklandı. Daha sonra bu, yüce Allah'ın: ***"Şâyet onlarla bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir"*** (el-Bakara, 2/220) buyruğu ile nesh olundu. İbn Fûrek, el-Hasen'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İnsanlar (Ashab-ı kiram) bu âyet-i kerimeden (nafaka ve harcamaları) karıştırmanın yasaklandığı anlamını çıkardılar ve kendiliklerinden bu işten uzaklaştılar. Bakara Sûresi'ndeki âyet-i kerime ile, bu konudaki hüküm onlara hafifletildi.

Sonraki ilim adamlarından (müteahhirûn) bir kesim şöyle demiştir: Buradaki: (إلى): e, a" edatı, "(مع): ile, birlikte" anlamındadır.

Yüce Allah'ın: "(مَنْ أَنصَارِي إلى اللّٰه): ***Allah'a giden yolda Benim yardımcılarım kim olacak?"*** (es-Saff, 61/14) buyruğunda da olduğu gibi. el-Kutebî de şöyle bir beyit nakletmektedir:

يسـدُّون أبـوابَ القِبـاب بِضُمَّـرٍ إلى عُنُـنٍ مُسْتَـوْثِقَـاتِ الأَوَاصِـرِ

"Oldukça sağlam kulplara bağlı olarak, gölgeliklerde bağladıkları;
Zayıf atları ile çadırların önlerini kapatırlar."

Ancak bu edat'ın bu anlama kullanılması pek uygun değildir. Bu konuda işinin erbabı olan ilim adamları der ki: "(إلى): e, a" edatı asıl anlamı üzere kullanılmış olup, bu "izafet: eklemek, katmak" anlamını da ihtiva etmektedir. Yani onların mallarını kendi mallarınıza katıp eklemek suretiyle yemeyiniz. Böylelikle yetimlerin mallarının kendi malları gibi olduğu kanaatine sahip olmaları sonucunda, o mallardan yemek veya yararlanmak suretiyle, yetimlerin mallarında tasarrufta bulunmaları yasaklanmaktadır.

5. Yetimlerin Mallarını Yemek, Büyük Bir Günahtır:

Yüce Allah'ın: **"Muhakkak bu büyük bir günahtır"** buyruğu, bu şekilde onların mallarını yemek büyük bir günahtır, demektir.

İbni Abbas, el-Hasen ve başkaları böyle açıklamışlardır. Buradaki "Hûb" kelimesi günah manasınadır. Aslında bu kelime develeri yaptıklarından alıkoymak için kullanılır. Günaha "Hûb" denilmesi ise işlenmesi yasaklandığı içindir.

Nitekim dua esnasında da: Allah'ım bana Havbe'mi yani günahımı bağışla! diye dua edilir.(1) Havbe aynı zamanda ihtiyaç anlamına da gelir. Yine dua esnasında: Havbe'mi sana arzediyorum, derken ihtiyacımı sana sunuyorum, demektir. Hûb, aynı zamanda yalnızlık anlamına da gelir. Hz. Peygamber de Ebû Eyyub'a: "Muhakkak Um Eyyûb'u boşamak büyük bir Hûb'dur"(2) diye buyurmuştur.

Bu kelimenin üç türlü söylenişi varır. Birincisi "hâ" harfi ötreli olarak: (حُوباً) şeklinde olup genel olarak bu şekilde okunmuştur ve bu, Hicazlıların şivesidir el-Hasen: (حَوْباً) şeklinde okumuştur. el-Ahfeş dedi ki: Bu Temîmliler'in söyleyişidir, derken Mukatil bunun Habeşlilerin şivesi olduğunu nakletmektedir.

Hûb, bu kelimenin mastarıdır. Hiyâbe de aynı şekildedir. Yine Hûb isim de olabilir Ubey bin Ka'b ise bunu mastar olarak: (حَـابـاً) şeklinde okumuştur. Bunun (azık anlamına gelen): "Zaad" kelimesi gibi bir isim olması da mümkündür. "Vav" harfinden sonra bir hemze ile "el-Hav'eb" geniş yer, demektir.

Yine bu, bir suyun da adıdır. "Allah ona Havbe'yi kattı" şeklindeki ifade, yoksulluk ve muhtaçlığı ona tattırdı, demektir. (بات بحِيبَة سوء): Kötü bir ihtiyaç ve yoksullukla geceledi, şeklindeki tabir de bu kabildendir. Burada 'ya' harfi aslında "vav"dır. (وتحوّب): Kendisini ibadete verdi, demektir. Yine bu kelime hüzünlenmek anlamına gelmekle birlikte; engellemek, alıkoymak için bağırmakta olduğu gibi, aşırı yüksek sesle bağırmak anlamına da gelir. Bir şeyden ağrı, sızı ve ızdırap duymaya da "tehavvub" denilir.

Tufayl der ki:

فـذُوقـوا كمـا ذُقْنـا غَـداةَ مُحَجّـرٍ مِن الغَيْظِ في أكْبـادِنـا والتحـوُّبِ

"Muhaccer sabahı bizim ta ciğerlerimizde duyduğumuz
Öfke ve üzüntü gibisini haydi siz de tadınız!"

(1) Bk. *Ebû Dâvûd,* Vitr 25, Tıb 19; *Tirmizî,* Deavât 102; *İbn Mâce,* Duâ 2; *Müsned,* I, 227, VI, 21.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IX, 262.

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ
مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ۖ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ
ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ﴿٣﴾

3. Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Şâyet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir tane almalısınız yahut sahibi olduğunuz cariye(ler) ile yetinmelisiniz. Bu, sizi haksızlıktan daha çok alıkoyar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ondört başlık halinde sunacağız:

1. Adaletsizlikten Korkmak:

Yüce Allah'ın: **" Eğer... korkarsanız"** buyruğu şarttır. Bu şartın cevabı ise **"... nikâhlayın"** buyruğudur. Yani eğer onlara vereceğiniz mehir ve nafakalarında âdil davranamamaktan korkarsanız **"size helâl olan kadınlardan..."** yani onların dışında kalan kadınlardan, **"nikâhlayın."**

Lafız, Müslim'in olmak üzere hadis imamlarının rivâyetine göre Urve bin ez-Zübeyr, Hz. Âişe'den yüce Allah'ın: **"Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın"** buyruğu hakkında şöyle dediğini naklet-mektedir: Kardeşimin oğlu, bu velisinin himayesinde bulunan yetim kız hakkındadır. Bu kızın malı velisinin malı ile bir arada bulunmaktadır. Malı ile güzelliği ile velisinin hoşuna gittiğinden o da onunla evlenmek ister. Fakat ona vereceği mehirde adaletli davranarak, başkasının ona verdiği kadar mehir vermek istemez. İşte bu gibi yetim kızlara adaletli bir şekilde davranmadıkça ve böylelerine onlara ödenebilen mehr'in azami miktarını ödemedikçe nikâhlamaları yasaklandı. Bunların dışında kalan ve kendileri için helâl olan kadınları nikâhlamakla emrolundular... diyerek hadisin geri kalan kısmını zikretti.(1)

İbn Huveyzimendâd der ki: İşte bundan dolayı biz şöyle deriz: Vasi'nin kendi adına (himayesinde bulunan) yetimin malından birşeyler satın alması ve kendi malından ona birşeyler satması -kendisini kayırmaksızın- caizdir. Müvekkilin vekil tayin ettiği kimsenin kendisi adına satın aldığını yahut o ye-

(1) ***Buhârî,*** Tefsir 4. sûre 1, Şerike 8, Vesayâ 21. Nikâh 1, 16, 19, 43, Hiyel 8; ***Müslim,*** Tefsir 6; ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 12; ***Nesâî,*** Nikâh 66; ***Dârakutnî,*** III, 264-266.

tim kızdan satın aldığını tetkik etmesi hakkı vardır. Ayrıca Sultan'ın (devlet yetkilisinin) vasi'nin bu kabilden yaptıklarına nezaret etmek hakkı da vardır. Bu konuda kendisini kayırdığı açıkça ortaya çıkmadıkça herhangi bir kimsenin babayı gözetim altında tutma hakkı ise yoktur. Ancak kendisini kayırdığı anlaşılırsa o takdirde Sultan bu işe müdahale eder.

Bu hususa dair açıklamalar bundan önce Bakara Sûresi'nde (2/220. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ed-Dahhâk, el-Hasen ve başkaları der ki: Bu âyet-i kerime cahiliyye dönemi ile İslâm'ın ilk dönemlerinde görülen, kişinin dilediği kadar hür kadınlar ile evlenebilme hükmünü nesh etmekte (sona erdirmekte)dir. Âyet-i Kerîme bu kadınların sayısını dört ile sınırlandırmıştır. İbn Abbas ile İbn Cübeyr ve başkaları da der ki: Âyet-i kerimenin anlamı şudur. Eğer sizler yetimler hakkında adalet yapamayacağınızdan korkuyor iseniz, aynı şekilde kadınlar hakkında da korkunuz. Çünkü onlar yetimler hakkında haksızlıktan çekindikleri halde, kadınlar hususunda bundan çekinmezlerdi.

"(خِفْتُمْ): **Korkarsanız"** kelimesi zıt anlamlı kelimelerdir. Kendisinden korkulan şey, vukua geleceği bilinen; zan olunan bir şey de olabilir. Bundan dolayı ilim adamları buradaki "korkmak"ın açıklanması hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Ebu Ubeyde der ki burada "korkarsanız" kesin olarak inanırsanız anlamındadır. Başkaları ise zannederseniz anlamınadır derler. İbn Atıyye ise derki: İşte bu konuda maharetli ilim adamlarının tercih ettiği budur. Bu kelime: Kesin kanaat sahibi olmak anlamına değil de zannetmek şeklindeki asli anlamı üzere kullanılmıştır. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Her kim yetim kıza adil davranmak hususunda kusurlu hareket edeceği zannına sahip ise, o yetim kızdan vazgeçsin.

"(تقسطوا): **Adalet yapmanız..."** demektir. Adalet yapmayı ifade etmek üzere: (أقسط) denilir. Bir kimse başkasına haksızlık ve zulüm yaptığı zaman ise: (قَسَطَ) denir. Allah da şöyle buyurmaktadır: "(وَأَمَّاالْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا): ***Zalim olanlara gelince onlar cehenneme odundurlar"*** (el-Cin,72/15) burada " el-kasitûn" zulüm ve haksızlık yapanlar, demektir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "(المقسطون في الدين على منابر من نور يوم القيامة):

Dinde kıst yapanlar Kıyamet gününde nurdan minberler üzerinde olacaklardır."[1] Burada: "kıst yapanlar" adil olanlar, anlamındadır.

İbn Vessab ile en-Nehai "te" harfini üstün olarak: (تَقْسِطُوا) şeklinde (قَسَطَ) fiilinden ve (لا) (olumsuzluk edatı) takdiri ile okumuşlardır. Yani: Eğer haksızlık yapmaktan korkarsanız... demiş gibi olmaktadır.

---

(1) ***Müslim,*** İmâre 18; ***Nesâî,*** Âdâbu'l-Kudât 1; ***Müsned,*** II, 160.

2. "Size Helâl Olan Kadınlardan... Nikâhlayın" Buyruğundaki (ما) Edatının Kullanılmasına Dair:

Eğer: Burada (ما) edatı asıl itibari ile aklı bulunmayan varlıklar hakkında da olmakla birlikte, nasıl olur da insanlar hakkında kullanılmıştır? diye sorulacak olursa, buna beş türlü cevap verilebilir:

Birinci cevap: Bu edat ile "(مَنْ): O kimse" edatı birbirlerinin yerlerine kullanılabilmektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "(وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا): *Sema'ya ve onu bina edene andolsun ki..."* (eş-Şems, 91/5) görüldüğü gibi burada bu edat, akıl sahibi varlıklar hakkında kullanılan diğer edatın yerine kullanılmıştır. Yine bir başka yerde yüce Allah (akıl sahibi için kullanılan edatı aklı olmayan hayvanlar hakkında kullanarak) şöylece buyurmaktadır: *"Allah bütün hayvanları sudan yarattı. Onlardan bazısı karnı üzere yürür, bazısı iki ayak üzere yürür, bazısı dört ayak üzere yürür..."* (en-Nur, 24/45)

Görüldüğü gibi burada (tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu bölümünde) "mâ" edatı akıl sahibi varlıklar olan kadınlar hakkında kullanılmaktadır. Çünkü bundan sonra yüce Allah **"kadınlardan"** diye buyurmakta ve müphem olan bir tabiri beyan etmektedir. İbn Ebi Able ise, akıl sahibi varlıklar için kullanılan edatı zikrederek: "(مَنْ طَابَ): Helâl olan" diye okumuştur.

İkincisi: Basralıların dil bilginleri der ki: Bu edat akıl sahibi olmayan varlıklar hakkında kullanıldığı gibi sıfatlar hakkında da kullanılır. Mesela; yanında ne (kim) var? diye sorulur. Cevab olarak: Oldukça kibar ve şerefli birisi (insan); diye cevap verilir. O halde âyet-i kerimenin anlamı şudur: Kadınlardan helâl olanları nikâhlayınız. Haram olan bir şey ise helâl olamaz. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de: "(وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ): *Âlemlerin rabbi* (dediğin) *nedir?"* (eş-Şuarâ, 26/23) diye soran Firavun'a Mûsâ (as) da onun sorusuna uygun bir şekilde cevap vermiştir. İleride gelecektir.

Üçüncüsü, bazı kimseler bu âyet-i kerimedeki "mâ" edatının zarf edatı olduğunu nakletmektedir. Yani; sizler nikâhlanmayı hoş ve güzel bir şey gördüğünüz sürece... demektir. Ancak İbn Atiyye der ki: Şu kadar var ki bu görüş bir parça zayıftır.

Dördüncü cevap: el-Ferra der ki burada "mâ" edatı mastar ekidir. en-Nehhas ise; bu oldukça uzak bir ihtimaldir. Çünkü; (فانكحوا الطيّبة): Hoş olanı nikahlayınız, demek doğru olamaz. el-Cevherî der ki: Bu kökten gelen kelimenin, fiil ve mastar kullanılışı şöyledir: (طاب الشيء يَطِيب طِيْبَة وتَطْيابًا)

Alkame de der ki:

كَأَنَّ تَطْيَابَهَا فِي الأَنفِ مَشْمُومُ

"Sanki onun kokusu burunda tütüyor gibidir."

Beşinci cevap: Burada "mâ"dan kasıt, akdin kendisidir. Yani helâl olan bir nikâh yapınız demektir. Ancak İbn Ebi Able'nin kıraati bu üç görüşü de reddetmektedir. Ebu Amr b. el-Ala'nın naklettiğine göre Mekkelliler gök gürültüsü işittiklerinde: "(سبحان ما سبّح له الرعد): Gökgürültüsü kendisini tesbih edenin şanı ne yücedir!" derler ve burada "mâ" edatını "men" anlamında kullanırlar. Yine onların: "Sizi bizlere müsahhar kılanın şanı ne yücedir" şeklindeki sözleri de aynı durumdadır.

İlimle uğraşan herkes, yüce Allah'ın: **"Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız..."** buyruğunun muhalif mefhumunun sözkonusu olmayacağını ittifakla kabul eder. Çünkü müslümanların icma ile kabul ettiklerine göre; yetim kızlar hakkında adalet yapamayacağından korkmayan kimsenin de ikişer, üçer yahut dörder olmak üzere birden fazla kadını -tıpkı bundan korkanlar gibi- nikâhlayabileceğini kabul etmişlerdir. İşte bu da âyet-i kerimenin, bundan korkan kimselere cevap olmak üzere nâzil olduğunun hükmünün bundan daha genel kapsamlı olduğunun delilidir.

3. Yetim Kızın Bülûğdan Önce Nikâhlanması:

Ebû Hanife, bülûğdan önce yetim kızın nikahlanmasının caiz kabul edilmesi hususunda bu âyet-i kerimeye delil diye yapışır ve der ki:

Kızın yetimliği bülûğdan önce sözkonusudur. Bülûğdan sonra ise o yetim değil mutlak olarak bir kadındır. Buna delil şudur: Eğer baliğ olmuş bir kızı nikâhlamak sözkonusu olsa herhangi bir şekilde onun misline ödenen mehirden daha aşağı ödemesi ona yasaklanmazdı. Çünkü bu durumda evlenecek olan kadının kendisi bunu kabul etmiş olur. Böyle bir durumda böyle bir nikâh icma ile caiz olur.

Malik, Şafii ve ilim adamlarının cumhûruna göre ise, böyle bir nikâh kız bülûğa ermedikçe ve görüşü alınmadıkça caiz değildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Kadınlar hakkında senden fetva isterler..."*** (en-Nisâ, 4/127) "Kadınlar: en-Nisa" ise tıpkı erkeklerde "adamlar: er-Rical" kelimesi gibi ergenlik çağını geçmişler hakkında kullanılır. Adam (racul) kelimesi küçük yaştaki çocuğu kapsamaz. Kadınlar (nisâ) ismi de aynı şekildedir. Kadın (el-mer'a) küçük kızı kapsamaz. Yüce Allah aynı âyette: ***"Yetim kadınlar hakkında..."*** (en-Nisâ, 4/127) diye buyurmaktadır. O âyet-i kerimede sözü geçen bu yetim kadınlar, (tefsirini yapmakta olduğumuz) bu âyette sözü geçen yetim kızlardır. Nitekim Hz. Âişe de böyle demiştir. Buna göre yaşı büyük yetim kız da âyet-i kerimenin kapsamına girmiş olduğundan onun izni alınmaksızın evlendirilmez. Küçük yetim kız ise nikâhlanamaz. Çünkü onun izni diye bir şey sözkonusu olmaz.

Bülûğa erdiği takdirde ise nikâhlanması caiz olur. Şu kadar var ki izni ile olmadıkça evlendirilmez. Nitekim Dârakutnî, Muhammed bin İshak'dan,

o Nafi'den, o da İbn Ömer yoluyla rivâyet ettiği hadiste de bu böyledir. İbn Ömer der ki: Dayım Kudame bin Maz'un beni kardeşi olan Osman bin Maz'un' un kızı ile evlendirdi. Muğire bin Şu'be o kızın annesinin yanına gi derek ona mal vadinde bulundu ve kızını kendisine istedi. Durumu Peygam ber (sav)'a götürülünce Kudame dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, o kardeşimin kızıdır. Ve ben babasının tayin ettiği vasisiyim, onun hakkında da herhangi bir kusurum olmamıştır. Ben onu senin de faziletini ve bana olan akrabalığını bildiğin bir kişi ile evlendirdim. Rasûlullah (sav) ona şöyle dedi: "O yetim bir kızdır. Yetim olan kız ise kendi işini öncelikle kendisi halletmelidir". Böylelikle o kız benden alındı ve onu Muğire bin Şu'be ile evlendirildi. Dârakutnî dedi ki: Bu hadisi Muhammed bin İshak Nafi'den işitmemiştir. O bunu Ömer bin Hüseyin yoluyla Nafi'den işitmiştir.(1)

Ayrıca bunu İbn Ebi Zi'b, Ömer bin Hüseyin'den, o Nafi'den, o Abdullah bin Ömer yoluyla şöylece rivâyet etmiştir: Abdullah bin Ömer dayısı Osman bin Maz'un'un kızı ile evlendi. Abdullah dedi ki: Annesi Rasûlullah (sav)'a giderek: Benim kızım bu işten memnun değildir, dedi. Peygamber (sav) Abdullah'a o kızdan ayrılmasını emretti, o da ayrıldı. Hz. Peygamber buyurdu ki: "Yetim kızları onların görüşünü sormadıkça nikâhlamayınız. Susacak olurlarsa işte bu susmaları onların izni demektir". Abdullah'tan sonra onunla Muğire bin Şu'be evlendi.(2)

İşte bu, Ebû Hanife'nin nikâhın sahih olması için velinin şart olmadığı şeklindeki aslî kaidesine binaen söylemiş olduğu, yetim kız bülûğa erdi mi veliye ihtiyacı yoktur, şeklindeki görüşünü de reddetmektedir. Bu husus daha önceden el-Bakara Sûresi'nde(3) geçmiş bulunmaktadır. Buna göre Hanefilerin; bu hadis-i şerif "izni ile olmadıkça" buyruğu dolayısı ile baliğ olmayan kız hakkında yorumlanır, şeklindeki görüşlerinin de bir anlamı yoktur. Çünkü o takdirde ayrıca "yetim"den söz etmenin bir anlamı olmazdı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Yetim Kız'a Mehri Misil Verme Gereği:

Hz. Âişe'nin âyet-i kerimeyi açıklamasına dair söylediği sözlerinde (ki âyetin tefsirinin baş tarafında geçmişti), Malik'in görüşü olan mehr-i misil'e dair bir delil vardır. Aynı şekilde eğer mehir olarak verilen malın bir kısmı bozulur ve miktarında da bir aldatma sözkonusu olursa yine mehr-i misl'e başvurulacağına dair de bir delil vardır. Çünkü Hz. Âişe: "Onun benzerine verilen mehirden daha aşağısı ile...." diye bir ifade kullanmıştır. O halde

(1) *Dârakutnî*, III, 230.
(2) *Dârakutnî*, III, 229.
(3) el-Bakara, 2/221. âyet "... iman edinceye kadar da müşrik erkeklerle (müslüman hanımları) evlendirmeyin..." bölümü ikinci başlıkta

mehr-i misl'in her tür insan için durumlarına göre bilinen bir miktarda olması gerekmektedir.

Yine Malik der ki: İnsanların (çeşitli kesimlerinin) bilinen nikâhlama âdâbı ve yine kendileri tarafından bilinen usulleri vardır. Yani bu hususta onların bilinen mehirleri ve bilinen küfüvlükleri (denklikleri) bulunmaktadır. Malik'e; zengin bir kızı bulunan bir adamın, fakir bir kardeşi oğluyla evlendirmesi üzerine annesinin itiraz etmesi ile ilgili sorulan soruya o: Ben bu hususta o kadının söyleyebileceği bir sözünün (itiraz hakkının) bulunduğu görüşündeyim. Böylelikle bizzat babanın kendi kanaatine göre, annenin kendisine itirazı hakkını düşürecek kadar bir süre geçinceye kadar annenin itiraz hakkı olduğu görüşünü ifade etmiştir. Bunun "görüyorum" anlamına gelen ibarenin bir elif fazlasıyla; görmüyorum, şeklinde rivâyeti de vardır. Ancak birincisi daha sahihtir.

Yetim olmayan kızın mehr-i mislinden daha aşağı mehir ile nikâhlanması caizdir. Çünkü âyet-i kerime yetimler hakkındadır. Ayeti kerimenin mefhumu budur. Yetim olmayan kızın durumu bundan farklıdır.

5. Yetim Kızın, Velisi İle Evlendirilmesi:

Yetim kız baliğ olup onun velisi de ona adil bir şekilde mehir verecek olursa o kızla evlenmesi caiz olur. Hz. Âişe'nin de açıklamasına uygun olarak, hem nikâhlayan hem kendisine nikâhlanan bizzat kendisi olur. Ebu Hanife, Evzai, es-Sevri ve Ebu Sevr de bu görüşte olduğu gibi; tabiinden el-Hasen ve Rabia da bu görüşü ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Leys'in görüşü de budur.

Züfer ve Şafiî ise der ki: Velinin Sultan'ın izni olmadığı sürece o kızla evlenmesi; yahut o kızı, kızın büyük dedesine kendisinden daha yakın olan bir veli tarafından yahut böyle bir neseb akrabalığında onun gibi bir veli onunla evlendirilmedikçe caiz olmaz. Bizzat kendisinin akdin iki tarafını üstlenerek hem nikâhlayan hem de nikâhlanan olması caiz değildir.

Bu görüşlerine delil olarak da, Hz. Peygamber'in: "Velisiz ve adil iki şahit olmaksızın nikâh olmaz"[1] buyruğu sebebiyle, nikah akdinde velinin şartlardan bir şart olduğunu gösterirler. O halde nikâhlayan ve nikâhlananlar ile şahitlerin birden fazla olması icabeder. Onlardan iki kişi bir kişi tarafından temsil edilecek olursa, sözü geçenlerden birisi sakıt olur.

Bu mesele hakkında üçüncü bir görüş daha vardır. Buna göre; böyle bir kadın kendisini evlendirme işini üçüncü bir şahısa havale eder. Bu el-Muği-

(1) *Dârakutnî,* III, 225, 227'de bu lafızla üç ayrı rivâyet kaydetmekte ve ravileri arasında tenkide uğrayanlar bulunduğu, Ta'lik'ini yazan Muhammedâbâdî tarafından bildirilmektedir. el-Heysemî de ***Mecmau'z-Zevâid,*** IV, 286-287'de lafızla üç rivâyet kaydetmekte ve her birinde "metrûk" bir ravi bulunduğunu belirtmektedir.

re bin Şu'be'den rivâyet edilmiş olup, Ahmed bin Hanbel de bu görüştedir. Bunu İbnü'l-Münzir zikreder.

6. Helâl Olan Kadınların Nikâhlanması:

Yüce Allah'ın: **"Size helâl olan kadınlardan..."** buyruğu (âyet-i kerimedeki: **"tâbe"** kelimesi el-Hasen, İbn Cübeyr ve diğerlerinden nakledildiğine göre; size helâl olan kadınlardan anlamındadır. Âyet-i kerimede nikâhı caiz olanların zikredilmesiyle yetinilmiştir. Çünkü haram kılınan kadınlar pek çoktur.

İbn İshak, el-Cahderî ve Hamza **"tâbe"** kelimesini imale ile okumuşlardır. Ubey Mushafında ise bu kelime (elif ile değil de) "ye" ile olup (طيب) şeklinde yazılıdır. İşte bu da bu kelimenin imale ile okunacağına bir delildir.

"Kadınlardan" ifadesi de ergenlik yaşına ulaşmamış olanlara "kadınlar: en-Nisâ" denilemeyeceğinin delilidir. "en-nisâ" kelimesinin tekili ise "nisvetün"dur. Nisvetün kelimesinin kendi kökünden gelen tekil bir lafzı yoktur. Bunun yerine "imraetün" denir.

7. İkişer, Üçer, Dörder Kelimelerine Dair Açıklama:

Yüce Allah'ın: **"İkişer, üçer, dörder"** buyruğu i'rab bakımından "mâ"dan bedel olmak üzere nasb mahallindedir. Bu kelimeler de nekire olup munsarıf değildir. Çünkü bu kelimeler hem adl'dir (başka vezinden nakledilerek kullanılmıştır) hem de birer sıfattır. Ebû Ali böyle demiştir. Taberî ise bunların başına elif ve lâm girmediği için marife olduklarını ve marifelik bakımından "Umer (Ömer)" durumunda olduklarını söyler. Bu açıklamayı da el-Kufî yapmıştır. Şu kadar var ki ez-Zeccâc bunun yanlış olduğunu söylemektedir. Bir diğer görüşe göre bunların munsarıf olmayış sebebi, lafız ve mana itibari ile adl olmalarıdır. "Ühâd: birer birer" kelimesi (bir anlamına gelen) ehad ve vâhid kelimesinden, (ikişer anlamına gelen:) Mesnâ kelimesi isneyn isneyn'den, (üçer anlamına gelen) sülâse kelimesi selâse selâse'den, (dörder anlamını gelen) rubâ' kelimesi de erbaa erbaa' den adl'dir. Bunların herbirisinin söylenişi de iki türlüdür:

Fuâl ve Mef'al vezninde: (أُحاد ومَوْحَد وثُناء ومَثْنى وثلاث ومَثْلَث ورُباع ومَرْبع) denilir. Aynı şekilde "(مَعْشَر وعُشار): Onar onar"a kadar böylece devam eder.

Ebu İshak es-Sa'lebî ise; (أُحَد وثُنى وثُلث ورُبَع) şeklinde üçüncü bir görüş daha nakletmektedir: Tıpkı "Umer ve Zufer" kelimelerinin söylendiği gibi.

en-Nehaî de bu âyet-i kerimede böylece okumuştur. el-Mehdevî, en-Nehai ve ibn Vessab'dan "rubâ'" kelimesinde "elif"siz olarak; (رُبَع) şeklinde okuduğunu nakletmektedir. Bu okuyuş "elif"li okuyuştan daha hafif geldiği için kasr edilmiştir.

Şairin şu beyitinde yaptığı gibi:

أقبل سَيْلٌ جاء من عند الله يَخْرِد حرد الجنة المُغِلّة

"Allah'tan gelen bir sel geldi,
Mahsulü bol bahçenin mahsulüne doğru"

es-Sa'lebî der ki: Bu binâ (kip) de "dört" den fazlası, el-Kümeyt'ten nakledilen şu beyit müstesna, kullanılmaz.

فلم يَسْتَرِيثُوك حتى رميـ ـتَ فوق الرجالِ خِصالا عُشَارا

"Artık sen diğer adamlardan onar haslet ile ileri geçip
Onları geride bırakıncaya kadar sana yetişmekten ümitlerini kesmemişlerdi.
(Ama artık ümitlerini kestiler)."

İbn Dehhân der ki: Bazıları da bu konuda araplardan işittikleri ile yetinirler. Bu da "Uhâd" dan "rubâ'"a kadar olandır. İstisnası dolayısıyla da beyite itibar etmezler. Ebu Amr b. el-Hacib der ki:

Bu hususta: "(أُحَاد ومَوْحَد وثُنَاء ومَثْنَى وثُلَاث ومَثْلَث ورُبَاع ومَرْبَع): birer birer... dörder dörder" denir. Acaba bunların dışında dokuza kadar bu şekilde kullanılır mı kullanılmaz mı hususunda da görüş ayrılığı vardır. Konu ile ilgili görüşlerin en doğrusu; bu konuda kullanılacaklarına dair sabit bir rivâyetin olmadığıdır. Buhârî de Sahih'inde bunu açıkça ifade etmiş bulunmaktadır.(1)

Bu kelimelerin adl oluşuna gelince; bunlar adl olmayan sayıların kullanıldığı yerlerde kullanılmazlar. Mesela sen: (جاءني اثنان وثلاثة): Bana iki kişi ile üç kişi geldi, diyebilirsin. Amma daha öncesinden bir çoğul ifade eden kelime gelmedikçe (مَثْنَى وثُلَاث): İkişer ve üçer geldiler, demek caiz olmaz. Çoğul ifade eden ismin gelişine örnek de şudur: O topluluk bana birer, ikişer, üçer, dörder geldi, denilerek bu kip'ten kelimeler kullanılır ve ayrıca bir tekrara gidilmez. Burada olsun âyet-i kerimede olsun bu kelimeler hal mahallindedir; sıfat da olabilirler. Bu sayıların sıfat oluşları yüce Allah'ın şu buyruğunda açıkça görülmektedir: ***"Melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı yaratan..."*** (Fâtır, 35/1). Burada bu sayılar "kanatlar"ın sıfatıdır ve bu kelimeler burada nekire (belirtisiz) olarak gelmişlerdir. Sâide b. Cueyye de der ki:

ولكنّما أهلي بوادٍ أنيسُه ذئابٌ تَبغّى الناس مَثْنَى ومَوْحَدُ

"Fakat benim yakınlarım öyle bir vadide bulunuyorlar ki
Orada yaşayanlar, insanları ikişer, üçer takip edip yakalayan kurtlardır."

el-Ferrâ da şöyle bir beyit nakletmektedir:

(1) *Buhârî*, Tefsir 4. sûre başlıkta

فلسنا بـه من بيْن مثْنى ومـوْحـدٍ بـاربـعـة منـكـم وآخـر خـامس

"Biz ona karşılık ikişer ve birer kişi öldürdük
Aranızdan dört ve bir beşincilerini daha."

Görüldüğü gibi burada belirtisiz olduğu halde "kurtlar" kelimesini ikişer ve birer ile vasfetmiştir. el-Ferrâ'nın beyiti de böyledir. Yani biz ona karşılık bir takım kimseler öldürdük.

Buna göre bu isimler, ister marife ister nekire ile birlikte kullanılsınlar, munsarıf değildirler. el-Kisaî ile el-Ferrâ ise bunların sayı olarak kullanılmaları halinde belirtisiz olmaları dolayısıyla munsarıf olabileceklerini kabul ederken, el-Ahfeş ise eğer bunlar ismen zikredilecek olurlarsa, -artık adl olma özellikleri ortadan kalkmış olacağından- ister marife ister nekireli hallerde kullanılmış olsunlar, bunların munsarıf olacağını iddia etmiştir.

8. Âyette Dörtten Fazla Kadın İle Evlenilebileceğine Dair Delil Yoktur:

Şunu bil ki buradaki **"ikişer, üçer ve dörder"** sayıları Kitap ve Sünneti anlamaktan uzak, bu ümmetin selefinin kabul ettiklerinden yüz çeviren ve aradaki "vav" harfinin cem edici olmak üzere (sayıları toplamak kastıyla) kullanıldığını iddia eden kimselerin söylediği gibi, dokuz kadın ile evlenmenin mübah olduğuna delâlet etmemektedir. Bu iddiada bulunanlar ayrıca Peygamber (sav)'ın dokuz hanım ile bir arada evli bulunduğunu ve bunların hepsini aynı anda nikâhı altında tuttuğunu belirterek görüşlerini desteklemeye çalışırlar. Bu cahilce iddiada bulunup bu görüşü ileri sürenler Râfizîlerle bir takım Zâhirîlerdir. Bunlar **"ikişer"** kelimesini iki diye anladıkları gibi **"üçer ve dörder"** kelimelerini de böylece anlamışlardır. Yine bazı Zâhirîler bundan daha da çirkin bir iddiada bulunarak, onsekiz hanımı aynı anda nikâhı altında bulundurmanın mübah olduğunu söylemişlerdir. Onlar bu iddialarını ileri sürerken bu kip'lerin tekrarı ifade ettiğini ve aradaki "vav"ın da toplam ifade etmek için kullanıldığını delil diye ele alırlar. Buna göre bunlar ikişer'i iki iki anlamında kabul ettikleri gibi üçer ve dörder kelimelerini de böylece anlamışlardır. Ancak bütün bunlar dili ve sünneti bilmemekten kaynaklandığı gibi, ümmetin icmaı'na da bir muhalefettir. Çünkü ashab'dan olsun, tabiinden olsun herhangi bir kimsenin, nikâhı altında dört hanımdan fazla bulundurduğu işitilmiş değildir.

Malik, ***Muvatta***'ında en-Nesâî ve Dârakutnî de Sünen'lerinde rivâyet ettiklerine göre, Peygamber (sav) Sakifli Ğaylan b. Ümeyye'ye İslâm'a girdiği sırada -ki nikahı altında on tane hanım vardı- şöyle demişti: "Sen bunlardan dört tanesini seç ve diğerlerinden ayrıl."(1)

(1) ***Muvatta,*** Talak 76; ***Dârakutnî,*** III, 271; ***Tirmizî,*** Nikâh 33; ***İbn Mâce,*** Nikâh 40.

Ebû Dâvûd'un Kitabında da el-Haris b. Kays'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Sekiz hanımım olduğu halde İslâm'a girdim. Bundan Peygamber (sav)'a sözedince: "Onlardan dördünü seç" diye buyurdu.(1)

Mukatil de der ki: Kays bin el-Haris'in nikâhı altında sekiz hür kadın vardı. Bu âyet-i kerime nâzil olunca Rasûlullah (sav) ona dördünü boşamasını ve diğer dördünü de nikâhı altında tutmasını emr etti. Evet Mukatil "Kays bin el-Haris" diye nakletmiştir. Ancak doğrusu Ebû Dâvûd'un da zikrettiği gibi bu kişinin adının Esed'li Haris bin Kays olduğudur. Aynı şekilde Muhammed bin el-Hasen ***"Kitabu's Siyer el-Kebir"***inde bu kişinin Haris bin Kays olduğunu nakletmektedir. Bu rivâyet fukahâ tarafından iyice bilinmektedir.

Peygamber (sav)'e bu kadar hanımla nikâhında tutmasının mübah kılınışına gelince; bu ileride el-Ahzab Sûresi'nde (33/50. âyette) açıklanacağı üzere bu, onun özelliklerindendir.

Bu iddiada bulunanların aradaki "vav" harfinin toplam ifade ettiği şeklindeki iddialarına gelince; zayıf bir görüş olarak vav'ın bu anlamı ifade ettiği söylenmişse de yüce Allah, Araplara en fasih dil ile hitap etmiştir. Araplar ise dokuz demek varken onu bırakıp ta iki ve üç ve dört demezler. Aynı şekilde Araplar: Filan kimseye dört, altı ve sekiz ver deyip de doğrudan onsekiz demeyen kimsenin bu söyleyişini çok çirkin görürler. Burada "vav" ancak ve ancak bedel mahallindedir. Yani sizler iki nikâhlamak istemezseniz onun yerine üç, üçle yetinmek istemezseniz onun yerine dört kadın nikâhlıyabilirsiniz.

İşte bundan dolayıdır ki burada atıf "vav" ile yapılmış "ev: veya" ile yapılmamıştır. Eğer bu atıf "ev" ile yapılmış olsaydı, bu durumda meselâ iki hanımı bulunanın üçüncü bir hanımı nikâhlamamasının, üçüncü hanımı bulunanın da dördüncü bir hanımı nikâhlamamasının anlaşılması mümkün olurdu.

Bu yanlış iddiada bulunanların "ikişer" kelimesi iki, "üçer" kelimesi üç, "dörder" kelimesi de dört diye anlaşılmayı gerektirir; demelerine gelince, bu konuda dil bilginleri onlarla aynı kanaatte olmadıklarından delilsiz bir iddiadır ve onların bir bilgisizliklerinin sonucudur. Diğer iddiada bulunanların cahillikleri de bu şekildedir. Bunlar "ikişer" kelimesinin iki iki, "üçer"in üç üç, "dörder"in dört dört anlamını ifade ettiğini bilmedikleri gibi; iki iki, üç üç ve dört dört'ün munhasıran o sayıyı ifade etmek için; ikişer, üçer ve dörder'in ise bu anlama gelmediğini bilmediklerinden dolayıdır. Çünkü Araplara göre adl olarak kullanılan sayılarda, o kelimelerin aslında bulunmayan fazladan bir mana vardır. O bakımdan Araplar: Atlar ikişer ikişer (mesnâ) geldi, dediklerinde, bundan kasıtları iki iki yani çifter çifter geldikleridir. el-Cevherî der ki: Adl olan sayılar da bu şekildedir. Başkaları ise der ki: Sen: O top-

(1) ***Ebû Dâvûd***, Talâk 25; ***İbn Mâce***, Nikâh 40.

luluk bana ikişer yahut üçer yahut teker veya onar geldi, diyecek olursan, bundan maksadın onların senin yanına tek tek yahut ikişer ikişer veya üçer üçer yahut onar onar geldiklerini anlatmaktır. Asılda (yani asıl sayı için kullanılan bir, iki, üç... sayılarında) ise bu anlam yoktur. Çünkü sen: Topluluk bana üç üç yahut on on geldi, diyecek olursan, o takdirde o gelen topluluğu üç ve on sayılarına hasrettiğini ifade etmiş olursun. Fakat sen: Onlar bana dörder ve ikişer geldiler, diyecek olursan, sayılarını hasretmiş olmazsın. Aksine onların dört dört yahut iki iki geldiklerini kastetmiş olursun. Sayılarının daha fazla veya daha çok olmaları arasında fark olmaz.

O halde onların her bir kip'i o kip'in gerektirdiği miktarın asgarisini ifade ettiğini kendi kanaatlerine dayanarak ileri sürmeleri delilsiz bir iddiadır. (Yani burada ikişer'in iki, üçer'in üç daha... olmak üzere dokuz hanımla aynı anda evli olunabileceğini ve benzeri iddialarda bulunmak böyledir).

9. Dört Hanım İle Evli Bulunan Bir Kimsenin Beşinci Bir Hanım İle Evlenmesi İle İlgili Görüş Ayrılıkları:

Müslüman ilim adamlarının dört hanım ile evli bulunan kimsenin, beşinci hanım ile evlenmesine dair görüş ayrılıklarına gelince; bu konuda Malik ve Şafiî der ki: Eğer bunun yasak olduğunu biliyor ise ona had uygulanır. Ebu Sevr de bu görüştedir. ez-Zühri ise der ki: Bunun yasak olduğunu biliyorsa recm edilir. Bilmiyor ise iki haddin (yani zina için belirlenmiş iki cezanın) daha azı olan sopa vurmaktır. Bu durumda da kadına mehri verilir ve ebediyyen bir daha biribirleriyle evlenememek üzere biribirlerinden ayrılırlar.

Bir başka kesime göre ise, herhangi bir hususta ona had sözkonusu değildir. Bu en-Nu'man'ın (Ebu Hanife'nin) görüşüdür. Yakub (Ebu Yusuf) ile Muhammed ise der ki: Evlenilmesi haram olan kimse ile haram akid halinde, ona had uygulanır, fakat bunun dışında kalan diğer nikâhlar dolayısıyla ona had uygulanmaz. Mecusi bir kadınla evlenmesi yahut bir akidde beş kadın ile evlenmesi, mut'a evliliği yapması, şahitsiz evlenmesi efendisinin izni olmaksızın bir cariye ile evlenmesi halleri buna örnektir.

Ebu Sevr der ki: Eğer böyle bir evliliğin kendisine helâl olmadığını biliyor ise şahitsiz evlenme hali dışında, bütün bu hallerde ona had uygulanması icabeder. Bu hususta hanımlarının dördüncüsünün iddeti bitmeden önce kasti olarak beşinci bir kadını nikâhlayan erkek hakkında en-Nehaî'ye ait olan üçüncü bir görüş daha vardır. Ona göre böyle birisine yüz sopa vurulur, fakat sürgüne gönderilmez.

İşte bizim (İslam) âlimlerimizin İbnü'l Münzir'in naklettiğine göre beşinci kadın ile ilgili fetvası bu olduğuna göre; ya bundan fazlasını nikâhlamak hakkındaki görüşleri ne olabilir?

10. Erkeğin Yatağından Uzak Kalabileceği Süre:

ez-Zübeyr bin Bekkâr nakleder ki: Bana İbrahim el-Hizâmî Muhammed bin Ma'n el-Gifarî'den naklederek dedi ki: Kadının birisi Ömer bin el Hattab (r.a)'ın yanına gelerek şöyle dedi: Mü'minlerin emiri! Gerçek şu ki benim kocam gündüzün oruç tutar, geceleyin namaz kılar ve: Sen o yüce Allah'ın itaati gereğince amel ettiği için ben de ondan şikâyetçi olmaktan hoşlanmam. Hz. Ömer ona: Senin kocan ne iyi bir kocadır! dedi. Kadın Hz. Ömer'e aynı sözlerini tekrarladıkça o da ona aynı şekilde cevabını tekrarlıyordu. Bu sefer Ka'b el Esedî, Hz. Ömer'e: Ey mü'minlerin emiri, aslında bu kadın kocasının yatakta kendisinden uzak duruşundan şikâyet etmektedir, deyince Hz. Ömer ona: Onun bu sözleriyle ne demek istediğini anladığına göre haydi ikisi arasında hükmünü ver, dedi. Bu sefer Ka'b: Kocasını bana çağırınız, dedi. Kocası yanına getirilince ona şöyle dedi: Senin bu hanımın senden şikâyet etmektedir. Kocası: Yemek yahut içecek ile ilgili bir hususta mı? Ka'b: Hayır deyince, kadın (şiir halinde) şöyle dedi:

"Ey doğru ve hikmetli hüküm veren hâkim
Candan arkadaşımın mescidi kendisini yatağıma gelmekten alıkoydu
Onun kendisini ibadete vermesi, yanımda yatmaya olan rağbetini giderdi
Ey Ka'b, haydi hükmünü ver ve bu konuda tereddüte mahal bırakma
O, gece gündüz bir türlü rahat uyku uyumuyor
Ben kadınlar ile ilgili hususlarda ondan övgüyle söz edemiyorum."

Bunun üzerine kocası da (şiir halinde) şu cevabı verdi:

Onun yatağına ve süslenmiş odasına rağbetimi azalttı:
Çünkü ben inen sûrelerin dehşete düşürdüğü bir kimseyim
Nahl Sûresi'nde ve yedi uzun sûrede
Zaten Allah'ın Kitabında çok büyük korkutmalar vardır."

Ka'b'de aynı şekilde (şiir halinde) şu cevabı verdi:

"Be hey adam, bunun senin üzerinde bir hakkı vardır
Aklı eren kimseler için dört günde bir payı vardır.
İşte sen bu kadına bunu ver ve gerekçe bulmaktan vazgeç!"

Daha sonra dedi ki: Aziz ve celil olan Allah sana ikişer, üçer ve dörder olmak üzere kadın nikâhlamanı helâl kıldı. O bakımdan senin kendini Rabbine ibadete verebileceğin üç gecen vardır.

Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, senin yaptığın bu işlerden hangisine hayret edeceğimi bilemiyorum. Bu ikisinin durum-

larını iyice anlamama mı? Yoksa aralarında verdiğin hükme mi? Haydi git, seni Basra Kadısı tayin ediyorum.

Ebû Hudbe İbrahim bin Hudbe de rivâyet ederek der ki: Enes bin Malik bize şunu anlattı: Peygamber (sav)'ın yanına kocasının haksızlığına karşı yardım taleb eden bir kadın gelip dedi ki: Kadınların lehine olan benim lehime değildir; (çünkü) benim kocam her gün (yıl boyunca) oruçludur. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Bir gün senin, bir gün onundur. İbadet için bir gün ve kadın için bir gün."(1)

11. Birden Fazla Kadınla Evlilikte Adaletin Gözetileceği Hususlar:

Yüce Allah'ın: **"Şâyet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane almalısınız"** buyruğu ile ilgili olarak ed-Dahhâk ve başkaları der ki: Kadınlarına meyletmek, sevgi beslemek, cima, işret, dört, üç, yahut iki hanım arasında günlerini paylaştırmak hususlarında eğer adalet yapamamaktan korkarsanız **"o takdirde bir tane almalısınız."** Böylelikle yüce Allah günleri paylaştırmakta ve güzel geçinmek hususunda adaleti terke götüren birden fazla evliliği yasaklamaktadır. Bu da adaletin vacib oluşuna delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"O zaman bir tane almalısınız" anlamına gelen: (فـواحـدةً) kelimesi ref' ile de yani (فواحدةٌ) şeklinde okunmuştur. Bunun anlamı da bir tane hanım ile evlenmeniz yeterli olur, şeklindedir. el-Kisaî der ki: O zaman bir tek kadın ile evlenmek yeterli olur. Bu kelimenin mansub okunuşu ise bir fiil takdir etmeye göredir. Yani: O takdirde tek bir kadın nikâhlayınız, demektir.

12. Adalet Yapamayanın Cariyelerle Yetinmesi:

"Yahut sahibi olduğunuz cariye(ler)le yetinmelisiniz." Buyruğunda "sağ ellerin malik oldukları"ndan kasıt cariyelerdir. Bu buyruk, **"o zaman bir tane almalısınız"** buyruğuna atf edilmiş olup anlamı şudur: Yani bir kadın hakkında dahi adalet yapamayacağından korkarsa o takdirde o kimse, sağ elinin malik olduklarıyla yetinmelidir.

İşte bu buyrukta sağ elin sahip olduklarının (yani cariyelerin) ilişkide ve gün paylaştırmada haklarının olmadığına delil vardır. Çünkü buyruğun anlamı şudur: **"Şâyet"** paylaştırma hususunda **"adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane almalısınız yahut sahibi olduğunuz cariyelerle yetinmelisiniz."** Böylelikle sahip olunan cariyelerin tümü tek bir kişi gibi ifade edilmiştir. Bu da cariyelerin ilişki yahut gün paylaştırma hususunda hak sahibi olma ihtimallerini ortadan kaldırmaktadır. Şu kadar var ki sa-

(1) Bu lafızlarıyla tespit edemedik. Ancak; "Eşinin senin üzerinde bir hakkı vardır, nefsinin senin üzerinde hakkı vardır..." (***Buhârî,*** Nikâh 1; ***Müslim,*** Siyam 188 v.s.) hadisinde aynı anlam dile getirilmektedir.

hip olunan cariyeler hususunda adalette bulunmak, onlara güzel şekilde sahip olup kölelerine yumuşak davranma vücubuna bağlıdır. Diğer taraftan yüce Allah âyet-i kerimede sahip olmayı ele nisbet etmiştir. Çünkü bu, bir övgü sıfatıdır. Sağ el (el yemin) ise gücü dolayısıyla güzel şeyleri yapmak hususiyetine sahiptir.

Onun infak eden el olduğu görülmüyor mu? Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "O kadar ki onun sol eli sağ elinin ne infak ettiğini bilmez."(1) Bey'at esnasında ahid veren el de odur. Yapılan yemine "yemin" adının verilmesi de buradan gelmektedir. Şeref sancaklarını kaldırıp yükselten de odur. Nitekim şair şöyle demiştir:

"Herhangi bir sancağın şeref için yükseltilmesi halinde
Hemen onu Evs'li Arabe, sağ eliyle (yemîn ile) alıp kaldırır."

13. Haksızlıktan Uzak Durmaya Götüren Yol:

Yüce Allah'ın: **"Bu sizi haksızlıktan daha çok alıkoyar"** buyruğu, bu sizin haktan sapmamanız ve zulme gitmemeniz için daha uygundur, demektir. Bu şekildeki açıklama İbn Abbas, Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir.

Bir kimse zulmedip haktan meylettiği vakit bu fiil kullanılır. Ok hedeften saptığı zaman da bunu ifade etmek üzere (عال السّهم) denilir. İbn Ömer de: "Şüphesiz ki o, ölçü ve tartısı haktan sapan bir kimsedir" derken bu kökten gelen kelimeyi kullanmıştır. Şair de der ki:

قالوا اتّبعنا رسولَ الله وآطّرحوا قولَ الرسولِ وعالُوا في الموازِين

"Allah Rasûlüne uyduk, dediler de Rasûlün sözünü bir kenara bıraktılar
Ve ölçülerde haksızlık yaptılar (adaletten uzaklaştılar)."

Ebû Talib de derki:

بِميزانِ صدقٍ لا يُغِلّ شعِيرةً لـه شاهِدٌ من نفسه غيرُ عائِلِ

"Doğruluk terazisi ile (tartar) ve bir arpa dahi çalmaz
Onun haktan asla sapmayan bir de kendinden şahidi vardır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

ثلاثة أنفُسٍ وثلاثُ ذَوْدٍ لقد عال الزمانُ على عِيالِي

"Üç kişi ve (geçimlerini kendileriyle sağladığım) üç dişi deve
Zaman gerçekten benim geçindirdiğim kimselere (ehl-i iyalime) karşı
gerçekten zulmetti, haktan saptı."

(1) ***Buhârî,*** Ezân 36, Hudûd 19, Zekât 16; ***Müslim,*** Zekât 91; ***Tirmizî,*** Zühd 53; ***Muvatta,*** Şear 14; ***Müsned,*** II, 439.

Kişi fakir ve yoksul düştüğü takdirde "ayn" harfinden sonra "vav" yerine "ye" harfi ile olmak üzere): (وعال الرجل يعيل) denilir. Nitekim yüce Allah'ın: "(وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً): ***Şâyet bir fakirlikten korkarsanız...***" (et-Tevbe, 9/28) buyruğu da bu kabildendir. Şairin şu beyiti de böyledir:

وما يَدري الفقيرُ متى غِناهُ وما يَدري الغنيّ متى يَعيلُ

"Fakir bilemez ne zaman zengin olacağını
Zengin de bilemez ne zaman fakir düşeceğini"

Fakir bir kişiyi ifade etmek üzere "'âil" topluluğu ifade etmek üzere "'ayle" denilir. İhtiyaç hali muhtaçlık ve fakirliğe de 'ayle ve 'âle denilir. Aynı zamanda bir şey bir kimseye ağır ve zor geldiği takdirde de ("ayn" harfinden sonra "vav" ile olmak üzere): "'âle ye'ûlu" denilir.

Şâfiî derki: **"Bu sizi haksızlıktan daha çok alıkoyar"** buyruğunda yer alan: (أَلاَّ تَعُولُوا)'ın, geçindirmekle yükümlü olduğunuz aile halkınızın çoğalmasını engeller, anlamında olduğunu söylemiştir.

es-Sa'lebî der ki: Böyle bir açıklamayı ondan başka bir kimse yapmamıştır. Çünkü bir kimsenin geçindirmekle yükümlü olduğu aile halkı çoğaldığı takdirde ("ayn" harfinden sonra "ye" harfi gelmek üzere): e'âle yu'ûlu denilir. İbnü'l-Arabi ise bu kelimenin, sekizincisi sözkonusu olmamak üzere yedi anlam ihtiva ettiğini iddia etmektedir. Bunlar meyletmek, artmak, zulmetmek, fakir düşmek, ağır gelmek anlamlarıdır. Bunları İbn Dureyd nakletmiştir. el-Hansâ ise şöyle demektedir:

ويكفي العشيرة ما عالها

"Ve aşirete zaten üzerindeki ağır yükler yeterli gelir."

Altıncısı, evlad-ı iyalin ihtiyaçlarını karşılamak anlamında. Nitekim Hz. Peygamber'in: "(وابدأ بمن تعول): Ve geçindirmekle yükümlü olduğun kimselerden başla"[1] buyruğu da bu kabildendir. Yedincisi galip gelmek anlamındadır. Nitekim "(عِيلَ صَبرُه): Sabrı taştı" ifadesi de bu kabildendir. Geçindirmekle yükümlü olduğu çoluk çocuğu çoğalan kimse için de: (أعال الرجل) denilir. Ancak geçindirmekle yükümlü olduğu aile halkının çokluğu anlamında bunu kullanmak doğru değildir.

Derim ki: es-Sa'lebî'nin: "Bunu ondan başka söyleyen yoktur" şeklindeki sözüne gelince; Dârakutnî bunu Sünen'inde Zeyd bin Eslem'e isnadı ile zikretmiştir. Bu Cabir bin Zeyd'in de görüşüdür. Bunlar ise İslâm alimlerinden ileri gelen iki imamdır. (Önder ilim adamıdır). Bu imamlar bu görüşü Şa-

(1) ***Buhârî,*** Zekât 18, Nafakat 2; ***Müslim,*** Zekât 95, 97, 106; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 39, 40; ***Tirmizî,*** Zühd 32; ***Nesâî,*** Zekât 51, 53, 60; ***Dârimî,*** Zekât 21, 22, ***Müsned,*** II, 94, 152...

lü'den önce ileri sürmüşlerdir. İbnü'l-Arabi'nin zikrettiği şekilde bunun yalnızca yedi anlamı vardır, bunun dışındaki anlamları doğru değildir, şeklindeki açıklamaları ise doğru olamaz. Nitekim biz bu kelimenin "işin zor ve içinden çıkılamaz bir hal alması" anlamına da kullanıldığını belirtmiştik ki bunu el-Cevherî nakletmektedir. el-Herevî ise *Ğaribu'l-Hadis* adlı eserinde şunları söyler: "Ebû Bekr der ki bu kelime, bir kimsenin yeryüzünde yolculuk etmesi ("ayn" harfinden sonra "ye" harfi gelecek şekilde) anlamında da kullanılır. el-Ahmer dedi ki: Bir iş bir kimseyi aciz bıraktığı takdirde: (عالني الشيء يَعِيلني عَيْلاً ومَعِيلاً) denilir."

Bu kelimenin geçindirmekle yükümlü olduğu iyalin çokluğu anlamında kullanılışına gelince; el-Kisaî, Ebû Amr ed-Dûrî ve İbnü'l-A'rabî bunu zikretmiştir. el-Kisâî Ebu'l-Hasen Ali bin Hamza der ki: Araplar bu kelimeyi ("ayn" harfinden sonra "vav" harfi gelmek suretiyle) kişinin geçindirmekle yükümlü olduğu kimselerin çokluğunu ifade etmek üzere kullanırlar. Ebu Hatim de der ki: Şafiî Arap dilini bizden daha iyi bilen bir kimse idi. Bu kelimenin bazı kabilelerce bu anlamda kullanılmış olması muhtemeldir. Müfessir Sa'lebî ise der ki: Hocamız Ebu'l-Kasım bin Habib dedi ki: Ben Ebu Umer ed-Dûrî'ye buna dair soru sordum -ki o dil hususunda tartışılmaz bir önderdi-. Şöyle dedi: Bu Himyerlilerin bir söyleyişidir. Daha sonra da şu beyiti okudu:

وإن الـمـوت يـأخـذ كـل حَـيّ بـلا شـك وإن أمْـشَـى وعـالاَ

"Şüphesiz ki ölüm her canlıyı alıp yakalar
Evet, bunda şüphe yoktur, isterse onun davarları ve çoluk çocuğu alabildiğine çok olsun."

Ebû Amr bin el Alâ da der ki: Arapların kelimeleri farklı anlamda kullanmaları artık alabildiğine çoğalmış bulunuyor. O kadar ki artık ben bir yanlış konuşan herhangi kimseden yanlış bir şey öğrenmekten korkar oldum.

Talha bin Musarrif, **"Bu sizi haksızlıktan alıkoyar..."** anlamına gelen: (أَلاَّ تَعُولُوا) buyruğunu -"ayn" harfinden sonra "vav" ile değil de "ye" ile-: (أَلاَّ تَعِيلوا) şeklinde okumaktadır ki, Şafiî'nin, açıklamasına delili de budur.

İbn Atiyye derki: ez-Zeccâc ve başkaları "'âle" kelimesinin iyal'den gelişi ile ilgili açıklamayı şu sözleriyle tenkid etmektedirler: Şanı yüce Allah çokça cariye edinmeyi mübah kılmıştır. Bu ise geçindirmekle yükümlü olduğu kimselerin sayısını çoğaltmayı gerektirir. O halde bu buyruğun; geçindirmekle yükümlü olduğunuz kimselerin sayısının çok olmamasına daha yakındır anlamında olması nasıl düşünülebilir?

Ancak böyle bir tenkid doğru değildir. Çünkü cariyeler, aslında satış suretiyle kendilerinde tasarrufta bulunulan bir maldır. Kişiyi zor durumda bırakan geçindirilmesi gereken kimseler ise ancak yerine getirilmesi gereken

haklara sahip hür kadınlardır. İbnü'l-A'rabî'nin naklettiğine göre Araplar kişinin geçindirmekle yükümlü olduğu aile halkı çoğaldığı takdirde ("ayn" harfinden sonra "ye" harfi ile olmak üzere): (عال الرجل) derler.

14. Erkek Kölenin Evlenebileceği Kadın Sayısı:

Kölenin dört kadın ile evlenebileceğini caiz görenler bu âyet-i kerimeyi delil getirirler. Çünkü yüce Allah: **"Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın"** diye buyurmaktadır. Bundan maksat ise görüldüğü gibi helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlamaktır. Bu buyrukta hür ile köle ayırımına gidilmemiştir. Bu Dâvûd (ez-Zâhirî) ve Taberi'nin görüşüdür. Malik'ten meşhur olan görüş bu olduğu gibi; *Muvatta*'ındaki ifadelerinden de onun bu görüşü kabul ettiği anlaşılmaktadır.(1) Aynı şekilde İbnü'l Kasım ve Eşheb de ondan bunu böylece naklemiştir. İbnü'l Mevâzîn naklettiğine göre de İbn Vehb, Malik'ten kölenin ancak iki hanım ile evlenebileceğini rivâyet etmektedir. Ayrıca bu, aynı zamanda el-Leys'in de görüşüdür, demektedir.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) derki: Şâfiî, Ebû Hanife ve bunların arkadaşları ile es-Sevrî ve Leys bin Sa'd kölenin iki kadından fazlası ile evlenemeyeceğini söylerler. Ahmed ve İshak da bu görüştedir. Ömer bin el-Hattab, Ali bin Ebi Talib ve Abdurrahman bin Avf'dan köle hakkında iki kadından fazlasını nikâhlayamayacağına dair rivâyet gelmiştir. Ashabdan onlara muhalefet eden kimse olduğunu da bilmiyorum. Bu, aynı zamanda Şa'bî, Ata, İbn Sîrîn, el-Hakem, İbrahim ve Hammad'ın da görüşleridir.

Bu görüşün lehine olan delil ise, kölenin boşama hakkı ve haddine dair hükme kıyasta bulunmaktır. Kölenin haddi hür kimsenin haddinin yarısıdır. Boşama sayısı da ikidir. İlâ'da bulunma süresi de iki aydır. Ve buna benzer köleye dair hükümleri bu şekilde belirtirken, diğer taraftan köle dört kadın nikâhlayabilir demesinin bir çelişki olduğunun söylenmesi uzak bir ihtimal değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.(2)

وَاٰتُوا النِّسَآءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً ۭ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوْهُ هَنِيْۗـًٔا مَّرِيْۗـًٔا ﴿٤﴾

4. Kadınlara mehirlerini hoşnutlukla verin. Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarlarsa onu da afiyetle yeyin.

(1) *Muvatta*, Nikâh 43.
(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVI, 310

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1. Kadınlara Mehir Verme Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Kadınlara mehirlerini hoşnutlukla verin"** buyruğundaki "(الصَّدُقات): **Mehirler"** kelimesi çoğul olup bunun tekili (صَدُقة) kelimesidir. el-Ahfeş dedi ki: Temimoğulları bunun tekilini (صُدُقة) diye çoğulunu da: (صُدُقات) diye söylerler. Bununla birlikte istendiği takdirde ("dal" harfi) üstün ile de okunabilir, sakin de okunabilir. el-Mâzinî dedi ki: Kadının mehrini ifade etmek üzere "sad" harfi esreli olarak "sidâk" denilmekle birlikte, fethalı olarak (sadâk şeklinde) denilemez. Yakub ve Ahmed bin Yahya da en-Nehhâs'dan bunun üstün ile okunabileceğini nakletmişlerdir.

Bu âyet-i kerimede hitap kocalaradır. Bu görüş İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd ve İbn Cüreyc'in görüşüdür. Yüce Allah kocalara eşlerine gönül hoşnutluğu ile mehirlerini vermelerini, onu karşılıksız bağışlamalarını emretmiştir.

Burada hitabın velilere olduğu da söylenmiştir. Bu görüşü de Ebû Salih ileri sürmüştür. Çünkü kadının velisi onun mehrini alır ve ona birşey vermezdi. Bu şekilde davranmaları yasaklandı ve bu mehri kadınlara vermekle emrolundular. el-Kelbî bir rivâyetinde der ki: Cahiliyye döeminde veliler, velâyetleri altında bulunan bir kadını evlendirdiklerinde eğer onunla beraber yaşıyor iseler az olsun, çok olsun mehrinden ona bir şey vermezlerdi. Şâyet yabancı bir kadın ise, bir deve sırtında onu kocasına götürür ve ona bu deveden başka bir şeyi de vermezdi. İşte bunun üzerine: **"Kadınlara mehirlerini hoşnutlukla verin"** âyeti nâzil oldu.

el-Mu'temir bin Süleyman babasından naklen dedi ki: Hadramî, âyet-i kerimeden kastın kadınları şiğar yoluyla (yani bir kadını verip öbürünü almak karşılığında) evlenen kimselerdir; işte bunlara mehir tayin etmeleri emrolundu, demektir.

Ancak birinci açıklama daha kuvvetlidir. Çünkü zamirler aynıdır ve genel olarak hepsi de kocalara aittir ve maksat tâ kocalardır. Çünkü yüce Allah daha önce: ***"Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız...*** **kadınlara mehirlerini hoşnutlukla verin"** diye buyurmaktadır. Bunlar ise zamirler arasında bir uyumun olmasını ve ilkinde zamir ne ise, sonrakinde de o olmasını gerektirmektedir.

2. Kadına Mehir Vermenin Hükmü:

Bu âyet-i kerime kendisi ile evlenilecek kadına mehir vermenin vücubuna delildir. Bu hususta da icmâ' vardır. Bu konuda, Iraklılardan bir takım ilim ehlinden gelen rivâyet müstesnâ, görüş ayrılığı yoktur. Bunlara göre efendi kölesini kendisine ait bir cariye ile evlendirecek olursa, ona mehir öde-

mek icabetmez. Ancak bu görüşün bir kıymeti yoktur. Çünkü yüce Allah: **"Kadınlara mehirlerini hoşnutlukla verin"** diye buyurmakta ve umumi bir ifade kullanmaktadır. Başka bir yerde de: ***"Onları velilerinin izni ile nikâhlayın, mehirlerini de güzellikle kendilerine verin"*** (en-Nisâ,4/25) diye buyrulmaktadır. Yine ilim adamları icmâ' ile mehrin çokluğunun herhangi bir sınırı olmadığını belirtmekle birlikte; ileride yüce Allah'ın: ***"Önceki yüklerle mehir vermiş olsanız bile"*** (en-Nisâ,4/20) buyruğunda açıklanacağı üzere, mehrin azı hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Bu buyruğun **"mehirlerini"** anlamına gelen: (صَدُقَاتِهِنَّ) kelimesini "sad" harfini üstün, "dal" harfini de ötreli olarak okumuşlardır. Katâde ise bu kelimeyi "sad" harfini ötreli, "dal" harfini de sâkin olarak okumuştur. en-Nehaî ve İbn Vessâb ise bu iki harfi de ötreli ve tekil olmak üzere (صُدُقَتِهِنَّ) şeklinde okumuşlardır.

3. Mehir Allah'ın Kadınlara Bir Bağışıdır:

Yüce Allah'ın: "(نِحْلَةً): **Hoşnutlukla"** buyruğu "nûn" harfi hem esreli, hem de ötreli olmak üzere iki türlü okunabilir.

Bu kelimenin aslı vermekle alakalıdır. Mehir (sidâk) da yüce Allah'tan kadına bir atiyye, bir bağıştır. Bunun kocalar tarafından herhangi bir anlaşmazlığa mahal vermeksizin gönül hoşluğu ile verilmesi anlamında olduğu söylenmiştir.

Katâde bu kelimeyi, yerine getirilmesi gereken bir fariza olmak üzere verin, diye açıklamıştır. İbn Cüreyc ile İbn Zeyd miktarı belli, adı konulmuş bir farz olmak üzere verin, diye açıklarlar.

Ebû Ubeyd de der ki: Nihle olabilmesi için, onun adının konulmuş ve miktarının bilinmiş olması gerekir. ez-Zeccâc ise bu kelime; siz bunu dinî bir yükümlülük olarak yerine getiriniz, anlamındadır. Çünkü nihle kelimesi diyanet ve millet (din ve şeriat) anlamındadır. Onun nihlesi budur, denilirken, dini budur, denilmek istenmektedir.

Böyle bir açıklama ise cahiliyye döneminde mehri alıp yiyenlere bir hitab olarak kabul edilmesi halinde güzeldir. Nitekim kadınlardan birisi kocası hakkında şunları söylemektedir:

لا يأخذُ الحُلْوَانَ من بناتنا

"O bizim kızlarımızdan mehirlerini almaz."

Başkasının yaptığı gibi yapmaz, demek istemektedir.

İşte bu buyrukla yüce Allah, mehri velilerinden alıp onu hanımlara verilmesini emretmektedir.

"Gönül hoşluğuyla" kelimesi başına takdir edilen bir fiildeki kocalara ait

zamirden, bir hal olmak üzere nasb edilmiştir ki söz konusu bu fiilin takdiri de: "(انحلوهن نحلة) Onlara gönül hoşluğu ile mehir veriniz" şeklindedir. Bunun tefsiri (temyizi) olmak üzere nasb edildiği de söylenmiştir. Yine hal mahallinde ve zikredilen kelimenin kökünden olmamak üzere mastar (yani farklı kökten mef'ulu mutlak) olduğu da söylenmiştir.

4. Kadının Mehrini Bağışlaması:

Yüce Allah'ın: **"Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarlarsa..."** buyruğunda kocalara hitap edilmektedir. Bu hitab umumu ile kadının mehrini kocasına bağışlamasının -ister bakire, ister dul olsun- caiz olduğunun delilidir. Fukahanın cumhuru da bu görüştedir.

Ancak İmam Malik, bakirenin mehrini kocasına hibe etmesini kabul etmemekte ve böyle bir yetkinin mehrin mülkiyeti kadına ait olmakla birlikte, velinin olduğunu kabul etmektedir. el-Ferrâ ise bunun velilere hitab olduğunu iddia eder. Çünkü veliler (cahiliyye döneminde) mehri alır ve ondan kadınlara bir şey vermezlerdi. O halde, velilere mehirden ancak kadının gönül hoşluğu ile verdiği miktar mübahdır. Bununla birlikte birinci görüş daha sahihtir. Çünkü buyrukta bundan önce velilerden söz edilmemektedir.

"Onun" buyruğundaki zamir ise mehre aittir. İkrime ve başkaları da böyle söylemiştir.

Âyet-i kerimenin nüzûl sebebine gelince; nakledildiğine göre bazıları eşlerine ödedikleri mehirden kendilerine herhangi bir şeyin geri dönmesinden çekindiler ve buna yanaşmak istemediler. Bunun üzerine: **"Bununla beraber gönül hoşluğu ile size..."** âyeti nâzil oldu.[1]

5. Mehrini Bağışlayan Kadının Bağışından Vazgeçmesi:

İlim adamları kendisi adına tasarrufta bulunma imkânına sahip kadının mehrini kocasına bağışlaması halinde, bunun gerçekleşeceğini ve kadının artık bu bağıştan vazgeçme hakkının olamayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Şu kadar var ki kadı Şüreyh böyle bir kadının bundan geri dönebileceği görüşündedir. Yüce Allah'ın: **"Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarlarsa..."** buyruğunu delil göstermiştir. Eğer mehrini geri isteyecek olursa bu, onun gönül hoşluğu ile bunu vermediğini ifade eder.

İbnü'l-Arabî der ki: Böyle bir açıklama batıldır. Çünkü artık o gönül hoşluğu ile onu bağışlamış, bunu yemiştir. Artık kadının bu konuda söyleyecek bir sözü kalmamıştır. Zira maksat fiilen yemek değildir. Aksine bu böyle bir şeyin helâl olacağını kinaye yoluyla ifade eder. Bu da açıkça anlaşılmaktadır.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 432

6. Kadının Şart Koşarak Mehrini Bağışlaması:

Kadın nikâh akdi sırasında kendisinden başka bir kadın ile evlenmemesini şart koşup bundan dolayı da mehrinin bir kısmını kocasına bağışlayacak olsa, sonra da kocası başka bir kadın ile evlenecek olursa; İbnu'l Kasım yoluyla gelen rivâyete göre, kocanın herhangi bir sorumluluğu sözkonusu değildir. Çünkü kadın esasen koşulması caiz olmayan bir şart ileri sürmüştür. Nitekim Berîre'nin yakınları vela (sahiplik hakkı) onu satanına ait olmak üzere Hz. Aişe'nin Berire'yi azad etmesini şart koşmuşlardı. Ancak Peygamber (sav) akdi sahih kabul ederken ileri sürdükleri şartı iptal etmiştir.(1)

İşte burada kadının kocasının ödemesi gereken mehrinin bir kısmını düşürmesi sahih, fakat akdin bu şekilde yapılması ve burada böyle bir şartın ileri sürülmesi batıldır.

İbn Abdu'l-Hakem ise dedi ki: Şâyet kadının mehrinden onun misline ödenen mehir kadarı veya daha fazlası kalmış ise, artık kocasından dönüp bir şey geri alamaz. Eğer mehrinin bir kısmını indirmiş ve bu sefer kocası ondan başkası ile evlenmiş ise, kendi misline ödenen mehrin tamamını rücû' yoluyla alır. Zira koca bu hususta kendi aleyhine bir şart kabul etmiş, buna karşılık ise kadının kendisinden alması gereken bir miktarı koca almıştır. O halde Hz. Peygamber'in: "Mü'minler kabul ettikleri şartlara riâyet ederler"(2) buyruğu dolayısıyla bu şartına bağlı kalması icabeder.

7. Azad Etmek Mehir Olur mu?

Âyet-i kerimede azad etmenin mehir olamayacağına delil vardır. Çünkü azad etmek bir mal değildir. Zira kadın bunu hibe edemeyeceği gibi kocanın da bunu yemesine imkân yoktur.

Mâlik, Ebû Hanife, Züfer, Muhammed ve Şâfiî de bu görüştedir.

Ahmed bin Hanbel ile İshak ve Yakub (Ebu Yusuf) ise der ki: Bu mehir olur ve böyle bir kadının azad edilmesi dışında bir mehri sözkonusu değildir. Zira Hz. Safiyye ile ilgili ve hadis imamları tarafından rivâyet edilen hadis bunu ifade etmektedir. Buna göre Peygamber (sav) Hz. Safiyye'yi azad etti ve onun azadını onun mehri olarak kabul etti.(3) Enes'den de böyle bir uygulama yaptığı rivâyet edilmektedir. Zaten Hz. Safiyye ile ilgili bu hadisi rivâyet eden de odur.

Ancak birincileri şu sözleriyle buna cevap verirler: Hz. Safiyye ile ilgili hadiste buna dair delil yoktur. Çünkü Peygamber (sav) nikâh hususunda me-

(1) ***Buhârî,*** Salât 70, Şurût 3, 10 (ve daha bir çok yerde); ***Müslim,*** Itk 5, 6, 8 vs.; ***Ebû Dâvûd,*** Ferâiz 12, Itk 2 ve diğer hadis kitaplarının muhtelif bahislerinde. (Bk. ***el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadis,*** IV, 122, satır 11 vd.)

(2) ***Buhârî,*** İcâre 14; ***Ebû Dâvûd,*** Akdiye 12; ***Tirmizî,*** Ahkâm 17; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 23.

(3) ***Buhârî,*** Salâtu'l-Havf 6, Nikâh 13, 68, Meğâzî 38; ***Müslim,*** Nikâh 85; ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 5; ***Tirmizî,*** Nikâh 24; ***İbn Mâce,*** Nikâh 42; ***Dârimî,*** Nikâh 45; ***Müsned,*** III, 99, 165 v.s...

hirsiz olarak evlenmek gibi bir özelliğe sahipti. Hz. Zeyneb ile de evlenmesi velisiz ve mehirsiz olmuştur. O bakımdan bir kimsenin bu şeyleri delil olarak ileri sürmemesi gerekir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

8. (نَفْساً) Kelimesinin Nahiv Açısından Durumu:

Bu kelimenin burada beyân (temyîz) olduğu için nasb edildiği söylenmiştir. Sibeveyh ile Kûfeli nahivciler mansub gelen kelimenin beyân'dan önce gelmesini caiz kabul etmezler. Ancak el-Mâzinî ve Ebu'l-Abbas el-Müberrid, amilin fiil olması halinde bunu caiz kabul ederler. Örnek olarak da şu mısrayı naklederler:

وما كان نفساً بالفِرَاقِ تَطِيبُ

"Ve ayrılmak dolayısıyla gönül hoşnut olmaz."

Kur'ân-ı Kerîmde de yüce Allah: "(خُشَّعاً أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ): *Gözleri zelil olarak... çıkarlar"* (el-Kamer, 54/7) diye buyurmaktadır. Bu takdire göre bu kelimenin: "(شَحْماً تَفَقَّأَت . ووجهاً حَسُنت): Derisi çatlarcasına yağla dolup taştı ve yüzü güzelleşti" şeklindeki ifadeler kullanılabilir. Sibeveyh'in görüşünü kabul edenler derler ki: Bu mısradaki "nefs" kelimesi, temyiz olmak üzere nasb edilmiş değildir. "Yani: kastediyorum" takdirinde bir fiil dolayısıyla nasb edilmiştir. Durum böyle olduğu takdirde bu beyit, âyet-i kerimedeki bu kelimenin bu şekilde okunuşun(un temyîz dolayısıyla olduğun)a delil gösterilemez. ez-Zeccâc da der ki: Bu mısraın rivâyeti:

وما كان نفسي . . .

"Ve benim nefsim ayrılıktan hoşlanmaz" şeklindedir.

Bununla beraber eğer âmil (عشرين درهماً) da olduğu gibi munsarıf olmayan bir kelime olursa mümeyyizin takdim edilmesinin caiz olmayacağını herkes ittifakla kabul etmiştir.

9. Mehirden Yemenin Mübah Oluşu:

Yüce Allah'ın: **"Onu da... yeyin"** buyruğundan kasıt, şeklen yemek değildir. Bundan kasıt hangi yolla olursa olsun mübah olduğudur. Bundan sonra gelecek olan yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki zulümle yetimlerin mallarını yerler..."* (en-Nisâ, 4/10) buyruğunda kast edilen yemek ile aynı şeydir. Burda da maksat görüldüğü gibi bizzat yemek değildir. Şu kadar var ki yemek, maldan yararlanma şekillerinin en ileri derecesi olduğundan dolayı çeşitli tasarruf şekilleri "yemek" diye ifade edilmiştir.

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Cuma gününde namaz için nidâ olunduğunda Allah'ın zikrine koşun ve alış verişi bırakın."*** (el-Cumua, 62/9) Bilindiği gibi burada bizzat alış verişin şekil olarak kendisi kast edilmemektedir. Aksine maksat nikâh ve buna benzer kişiyi Allah'ı zikretmekten alıkoyan şeylerdir. Ancak burada alış verişin zikredilişi sebebi, onun kişiyi Allah'ı zikretmekten alıkoyan en önemli husus oluşundan dolayıdır.

10. Bağışlanan Mehrin Katıksız Helâl Oluşu:

Yüce Allah'ın: "(هَنِيئاً مَرِيئاً): **Afiyetle"** buyruğu "onu yiyin" buyruğundaki "o" zamirinden hal olmak üzere nasb edilmiştir. Bunun hazfedilmiş bir masdarın sıfatı olduğu da söylenmiştir. Yani gönüllerinizin hoşluğu ile afiyetle yeyin, anlamında olur. Birinci kelimenin mastarı (الهَنْءُ) şeklindedir. Herhangi bir zorluk ve sıkıntı sözkonusu olmaksızın gelen her şeye (هنيءٌ) denilir. Bu kelime (هَنُؤَ) kelimesinden isim-i faildir.(1)

(هَنِيئاً)'ın günah olmaksızın (مَرِيئاً)'ın da onda sizi rahatsız edecek, hastalık verecek bir şey olmaksızın, anlamına geldiği de söylenmiştir. Kuseyyir der ki:

هنيئاً مريئاً غيرَ داء مُخامِر لِعَزَّة من أعْراضِنا ما اسْتَحَلَّتِ

"Arasına herhangi rahatsızlık verici bir şey karışmaksızın afiyet olsun,
Azze'ye bizim haysiyet ve şerefimiz helâl görüp çiğnedikleri."

Hanımının mehrinden kendisine bağışladığı birşeyleri yiyen Alkame'nin huzuruna bir adam girdi ve ona şöyle dedi: "(كل من الهَنِيءِ المَرِيءِ): Afiyetle yenilmesi söylenenden sen de ye!"

el-Henî' kelimesinin yenilmesi esnasında rahatsızlık vermeyen ve afiyetle yenilen helâl şey; el-merî' kelimesinin ise sonucu itibariyle güzel olan, rahatsızlık ta vermeyen eziyet de vermeyen tam anlamıyla hazmedilen şey demek olduğu da söylenmiştir.

Âyet-i kerimede bu buyrukla anlatılmak istenen şudur: Siz dünya hayatında onun sizden isteneceğinden âhirette de bundan dolayı size bir sorumluluk geleceğinden korkmaksızın yeyiniz. Bu anlama İbn Abbas'ın Peygamber (sav)'dan yaptığı şu rivâyet de delâlet etmektedir. Hz. Peygambere şu: **"Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarlarsa onu da afiyetle yiyin"** buyruğu hakkında soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Hanım eğer zorlanmaksızın, bu hususta herhangi bir otorite size bu konuda hüküm vermeksizin, kendi iradesiyle kocasına bir bağışta bulunacak

(1) Burada bu iki kelimenin Arap dilinde söyleniş şekillerine dair bir kaç satırlık bir açıklama gereksiz görüldüğünden tercüme edilmemiştir.

olursa. Yüce Allah bundan dolayı âhirette sizleri sorumlu tutmayacaktır."

Hz. Ali'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Sizden herhangi bir kimse bir şeyden rahatsızlık duyacak olursa hanımından mehrinden kendisine bir dirhem vermesini istesin, sonra onunla bal satın alsın ve yağmur suyu ile birlikte onu içsin. Böylelikle yüce Allah onun henî ile merî (afiyetle yenen)'i ve gökten indirilen mübarek suyu bir arada yemesini sağlamış olacak.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَآءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِى جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾

5. Allah'ın sizin için geçimlik kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin. Bir de onlara güzel söz söyleyin.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1. Âyetler Arası İlişki ve Vasi Tayini:

Yüce Allah: *"Yetimlere mallarını verin"* (en-Nisâ, 4/2) buyruğunda yetimlere mallarının verilmesini emr edip hanımlara da mehirlerinin ulaştırılmasını buyurduktan sonra, sefih (aklı ermeyen, beyinsiz, bunak) baliğ olmayan kimseye de malının verilmesinin caiz olmadığını beyan etmektedir. O halde âyet-i kerime yetimler için vasi, veli ve kefil (ihtiyaçlarını görüp gözetecek kimse) tayininin sabit oluşuna bir delildir.

İlim ehli icma ile müslüman, hür, güvenilir ve adil bir kimsenin vasi tayin edilmesinin caiz olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak hür bir kadını vasi tayin etmenin cevazı hususunda farklı görüşleri vardır.

Genel olarak ilim ehli kadının vasi tayin edilmesinin caiz olduğunu kabul ederler. Ahmed bin Hanbel de Hz. Ömer'in Hz. Hafsa'ya vasiyette bulunduğunu delil gösterir.

Ata bin Ebi Rebah'tan rivâyet olunduğuna göre o kocası tarafından vasi tayin edilen kadın ile ilgili olarak şöyle demiş: Kadın vasi olamaz. Koca böyle birşey yapacak olursa kavminden başka bir erkeğe bu vasilik görevi havale edilir.

İlim adamlarının köleye vasiyet hususunda da farklı görüşleri vardır. Şafiî, Ebu Sevr, Muhammed ve Yakub (Ebu Yusuf) bunu kabul etmezken; Malik, Evzai ve İbn Abdi'l-Hakem ise bunu caiz kabul ederler. Bu -kendi kö-

lesini vasi tayin etmesi halinde- Nehaî'nin de kabul ettiği bir görüştür. Bu na dair yeterli açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde (2/180. âyet 5. baş lıkta) geçmiş bulunmaktadır.

2. Sefihlerin Kimliği:

Yüce Allah'ın: **"es-Sufehâ: Beyinsizler"** buyruğu ile ilgili olarak "sefîh" kelimesinin anlamına dair açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/13. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

İlim adamları burada sözü geçen sefihlerin kim oldukları hususunda farklı görüşlere sahiptir. Salim el-Aftas, Said bin Cübeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bunlar yetimlerdir, onlara mallarınızı vermeyiniz. en-Nehhâs der ki: Bu, bu âyet-i kerime hakkında söylenenlerin en uygunudur. İsmail bin Ebi Halid de Ebu Malik'den rivâyet ettiğine göre o şöyle demiş: Bunlar küçük çocuklardır. Onlara mallarınızı vermeyiniz. Bu malları berbat ederler, telef ederler ve elinizde bir şey kalmaz. Süfyan da Humeyd el-A'rac'den o da Mücahid'den, bunların kadınlar olduğunu söylediğini rivâyet etmektedir. en-Nehhâs ve başkaları ise, bu, sahih olmayan bir görüştür, demektedirler. Çünkü Araplar bu kelimeyi kadınlar hakkında çoğul yapacak olurlarsa "sefâih yahut sefîhât" derler. Zira kadınlar için kullanılan (ve bu kelimenin kadın için kullanılan tekili olan sefîhe'nin vezni) fâile'nin çoğulu, çoğunlukla bu şekilde gelir.

Şöyle de açıklanmıştır: Sen doğru dürüst ticareti bilmeyen bir kimseye malını mudarebe ortaklığı için yahut bir vekilin eline teslim etme! Hz. Ömer'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kim tefekkuh etmezse (konu ile ilgili gerekli dini bilgileri bulunmazsa) bizim pazarlarımızda ticaret yapmaya kalkışmasın. İşte yüce Allah'ın: **"Mallarınızı beyinsizlere vermeyin"** buyruğundan kastedilen budur. Yani hükümleri bilmeyen kimselere mallarınızı vermeyiniz.

Bunun mallar kâfirlere teslim edilmez, anlamında olduğu da söylenmiştir. O bakımdan ilim adamları müslüman bir kimsenin alım satım için zımmi birisini vekil tayin etmesini yahut da malını ona mudarebe yoluyla vermesini mekruh görmüşlerdir.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a) dedi ki: Burada sözü geçen sefihler (beyinsizler), hacr altına alınmayı hak eden herkestir. Bu kapsamlı bir açıklamadır.

İbn Huveyzimendâd dedi ki: Sefih'in hacr altına alınması hususuna gelince, sefih'in çeşitli halleri vardır: Birisinde küçüklüğü dolayısıyla hacr altına alınır. Delilik yahut başka bir sebep dolayısıyla, kıt akıllı olması hali, kendi malını gereği gibi koruyup gözetememesi ve kötü tasarrufta bulunması hali. Baygın kimseye gelince, İmam Malik, bu durumunun çabucak gelip geçmesi dolayısıyla hacr altına alınmamasını daha güzel görmüştür.

Hacr bazan kişinin bizzat kendisi hakkında söz konusu olur, bazan da kişinin başkası hakkında sözkonusu olur. Kişinin kendi hakkı dolayısıyla hacr altına hangi hallerde alınacağından az önce söz ettik. Başkasına ait haklar sebebiyle hacr altına alınanlar ise; köle, borca batmış, ölüm hastalığında olan kimsenin malının (vasiyet edebileceği miktardan arta kalan) üçte ikisinde tasarruf, iflas etmiş ve kocası bulunan kadının, kocasının hakkı dolayısıyla hacr altına alınması ve kendi hakkı hususunda bakire kızın hacr altında bulunması.

Küçük ve delinin hacr altına alınacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Büyüğün hacr altına alınması ise kendi malında kendisi adına güzel tasarrufta bulunamayacağından ve kendi malını uygun olmayan yerlerde telef etmeyeceğinden emin olunamadığı içindir. O bu haliyle küçüğe benzediğinden hacr altına alınır. Böylesinin hacr altına alınacağı hususunda ise görüş ayrılığı vardır. Buna dair açıklamalar gelecektir. Malını masiyetlerde, kendisini Allah'a yaklaştırıcı ibadetlerde ve mübah şeylerde telef etmesi arasında ise bir fark yoktur. Allah'a yakınlaştırıcı amellerde malını telef eden kişiyi mezhebimize (Maliki mezhebine) mensup ilim adamları hacr altına almak hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Kimisi böylesini hacr altına alırken kimisi de hacr altına almaz. Kölenin hacr edilmesi hususunda görüş ayrılığı yoktur. Borca batmış olanın elindeki mal ise alacakları lehine elinden alınır. Çünkü bu hususta ashab-ı kiram'ın icmaı vardır. Ayrıca Hz. Ömer böyle bir uygulamayı Cüheyne'li Useyfi' adındaki birisine yapmıştır.[1] Bunu Mâlik *el-Muvatta'*da zikreder. Bakire kız da bu hali devam ettiği sürece hacr altındadır. Çünkü kendi işini gereği gibi çekip çeviremez. Onun bu durumu, evlenip insanlar onun yanına girip çıkıncaya, kendisi de evinden dışarı çıkıp yüzünü açıp faydalıyı zararlıdan ayırd edecek hale gelinceye kadar devam eder. Kocasının hakkı dolayısıyla hacr altında tutulan evli kadına gelince; buna sebep ise Rasûlullah (sav)'ın şu buyruğudur: "Kocası nikâhına sahip olmuş bir kadının üçte biri dışında kendi malında tasarrufu caiz değildir."[2]

Derim ki: Malını arttırması dolayısıyla ve savurgan olmaması dolayısıyla[3] hacr altında olmasa dahi, hükümleri bilmeyen kimseye de malı teslim edil-

(1) Cüheyne'li Useyfi', borca batmış olduğu için Ömer (r.a.)'in, onun hakkında: "Kimin ondan bir alacağı varsa, sabah gelsin, malını alacakları arasında hisselerine göre paylaştıracağız" dediği, dinine bağlı güvenilir bir zat imiş. (el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûs*, Beyrut 1407/1987, s. 941).

(2) *Ebû Dâvûd*, Buyû' 84; *Nesâî*, Umrâ 5; *İbn Mâce*, Hibe 7. "Üçte bir" kaydından söz edilmektedir. Hadisin yorumu için (Nesâî'de) ilgili haşiyeye (VI, 278-279) bakılması uygundur. Özetle, hadisin sahih kabul edilmesi halinde bile, kadının kendi malında tasarruf sahibi olduğunu ortaya koyan diğer naslar dolayısıyla, bu hadîs olsa olsa karı-koca arasındaki bir adâb ve güzel geçim ile ilgili bir tavsiyeden ibarettir.

(3) Basılı metinde: "... tedbirsizliğine rağmen..." anlamında olmakla birlikte; yazma nüshaların birinde tercümedeki anlama uygun ibare daha uygun görüldüğünden, tercümeye esas alınmıştır.

mez. Buna sebep ise hangi alış verişin fasit, hangisinin sahih olduğunu, hangisinin helâl, hangisinin haram olduğunu bilmeyişidir. Alış verişlere dair bilgisizlik hususunda zımmi de onun gibidir. Diğer taraftan zımmi olan bir kimsenin faiz ve benzeri birtakım işlemlere gireceğinden de korkulur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Tefsir alimleri burada malın sefihlere ait olmasına rağmen muhataplara izafe edilmesinin sebebi hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Bir görüşe göre mallar muhatapların elinde olduğundan dolayı kendilerine izafe edilmiştir. Bu muhataplar ise o mallara nezaret eden kimselerdir. O bakımdan ifadede bir genişletme yoluna gidilerek onlara nisbet edilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"... Kendinize Allah tarafından bir selâm olmak üzere selam veriniz"* (en-Nûr, 24/61); *"Kendi kendinizi öldürmeyiniz"* (el-Bakara, 2/54) Bunun muhataplara izafe ediliş sebebinin, onların mallarının da muhatapların mallarının türünden oluşu dolayısıyladır. Çünkü mallar bütün insanlar arasında elden ele intikal etmek, birisinin mülkiyetinden diğerinin mülkiyetine geçmek bakımından ortak bir niteliğe sahiptir. Yani bu mallar ona ihtiyaç duymaları halinde onlarındır. Tıpkı sizin ırzınızı koruyan, sizi himaye eden, kadrinizi yükselten ve işlerinizi görmenizi sağlayıp ayakta tutan mallarınız gibi.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbni Abbas, Hasan ve Katade'nin söyledikleri bir başka görüş daha vardır: Burada kasıt, gerçekten muhatapların kendi mallarıdır. İbn Abbas der ki: Geçimine sebep olan kendi malını hanımına ve oğluna vererek, sen onların elindekine bakacak ve sana bakmalarını gözetleyecek hale düşen bir fakir olma. Aksine onlara infak eden bizzat sen ol.

Bu açıklamaya göre burada sefihlerden kasıt, kadınlar ve çocuklardır. Yani kişinin küçük çocukları ve hanımıdır. Bu, Mücahid ve Ebû Mâlik'in sefihler hakkındaki görüşleri ile birlirte ele alınır.

3. Sefihin Hacr Altına Alınmasının Hükmü:

Âyet-i kerime sefihin hacr altına alınmasının caiz olduğuna delildir. Çünkü yüce Allah bunu: **"Mallarınızı beyinsizlere vermeyin"** diye buyurduğu gibi bir başka yerde de: *"Eğer üzerinde hak olan borçlu sefih ya da zayıf bir kimse ise... onun velisi adaletle yazdırsın"* (el-Bakara, 2/282) diye buyurmaktadır. Böylelikle zayıf kimsenin velâyet altına alınmasını sözkonusu ettiği gibi, sefihin de velâyet altına alınmasını ifade etmektedir.

"Zayıf" anlam itibariyle küçük anlamını da ihtiva eder. **Sefih** ise anlam itibariyle baliğ olmuş büyük kimseyi ifade eder. Çünkü sefihlik bir yergi ismidir. İnsan ise sahip olmadığı şeyler dolayısıyla yerilmez. Diğer taraftan baliğ olmayan kimseden kalem kaldırılmıştır. Onun yerilmesi ve vebal altında kalması sözkonusu değildir. Bu açıklamayı el-Hattâbî yapmıştır.

4. Hacr Altına Alınmadan Önce Sefihin Fiilleri:

İlim adamları hacr altına alınmadan önce sefihin fiilleri hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik ile, -İbnü'l-Kasım dışında kalan- bütün Mâlikî alimler derler ki: İmam onun elini alıkoymadığı sürece sefihin bütün işleri ve yaptıkları caizdir. Aynı zamanda bu Şafiî'nin ve Ebu Yusuf'un da görüşüdür.

İbnü'l-Kasım ise der ki: İmam onun elini tasarruftan çekmese dahi böyle birisinin tasarrufları caiz değildir. Esbağ ise der ki: Eğer sefih olduğu açıkça ortada ise onun fiilleri merduttur. Şâyet sefihliği açıkça ortada değilse imam onu hacr altına alıncaya kadar fiilleri reddolunmaz.

Suhnûn, Malik'in konu ile ilgili görüşüne şöylece delil getirmektedir: Eğer hacr'den önce sefihin fiilleri red edilecek olursa imamın herhangi bir kimseyi hacr altına almasına ihtiyaç kalmaz.

İbnü'l-Kasım'ın delili ise Buhârî'nin Câbir (ra) yoluyla rivâyet ettiği hadis-i şerifitir. Buna göre başka hiçbir malı bulunmayan adamın birisi bir köleyi azad eder. Peygamber (sav) ise onun bu azadını geri çevirir.[1] Bundan önce de onun için herhangi bir hacr sözkonusu değildi.

5. Büyüğün Hacr Altına Alınması:

Büyüğün hacr altına alınması hususunda fukahânın farklı görüşleri vardır. Malik ve fukahânın cumhûru hacr altına alınabileceğini söylerken, Ebû Hanife âkil olarak bülûğa ermiş bir kimsenin, malını ifsad eden bir kişi durumunda olmadığı sürece, hacr altına alınmayacağını söylemektedir. Bu şekilde olduğu takdirde yirmibeş yaşına ulaşıncaya kadar malı ona teslim edilmez. Yirmibeş yaşına vardığı takdirde ise, malını ister ifsad eden bir kimse olsun, ister olmasın her durumda malı kendisine teslim edilir. Çünkü böyle bir kişi oniki yaşında iken hanımını hamile bırakabilir. Altı ay sonra bunun bir çocuğu olup, nihâyette baba ve dede de olur. İşte ben dede olabilecek yaşa gelen bir kimseyi hacr altına almaktan utanırım, der.

Yine Ebu Hanife'den şöyle dediği nakledilmiştir: Malının kendisine verilmeyeceği süre içerisinde eğer (malını) ifsad edici bir şekilde bülûğa ererse mutlak olarak onun tasarrufları geçerlidir. Bununla birlikte ihtiyaten malı kendisine teslim edilmez.

Ancak bütün bunlar gerek aklî bakımdan (kıyas bakımından), gerekse rivâyet açısından zayıftır.

---

(1) "Peygamber (sav), -başkaca hiçbir malı bulunmayan- ashabından bir kişinin, bir köleyi (kölesini) vefatından sonra geçerli olmak üzere azad etti (müdebber). Peygamber onu sekizyüz dirheme sattı ve parasını ona gönderdi." (*Buhârî*, Ahkâm 32; ayrıca bk. Buyû' 59, Itk 9; *Müslim*, Zekât 41, Eymân 58, 59; *Ebû Dâvûd*, Itk 9; *Nesâî*, Zekât 60, Buyû' 84, Kudât 29; *Müsned*, III, 305, 368, 370, 371)

Dârâkutnî şunu rivâyet eder: Bize Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen es-Savvaf anlattı. Bize Hâmid b. Şuayb haber verdi. Bize Şureyh b. Yunus haber verdi. Bize Yakub b. İbrahim -ki bu kadı Ebu Yusuf'tur- haber verdi. Bize Hişam b. Urve'nin babasından haber verdiğine göre, Abdullah b. Cafer, ez-Zübeyr'e gelip şöyle dedi: Ben şunları şunları satın aldım. Buna karşılık Ali, mü'minlerin emirine gidip bu hususta bana hacr koymasını isteme yi düşünüyor. ez-Zübeyr dedi ki: Satışta ben de seninle ortağım. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Osman'a varıp şöyle dedi: Cafer'in oğlu (Abdullah) şunları şunları satın aldı, haydi onu hacr altına al. Bu sefer ez-Zübeyr: Bu satışta ben de onun ortağıyım deyince Hz. Osman şöyle dedi: Ben kendisine ortağın Zübeyr olduğu bir alış verişte bulunan bir kimseyi nasıl olur da hacr altına alırım? Yakub (Ebu Yusuf) der ki: Ben hacr altına alınacağı görüşünü kabul ediyorum ve bu kanaatteyim. Böyle bir durumda hacr altında bulunan kimsenin alış verişini iptal ederim. Eğer hacr altına alınmadan önce alır veya satarsa onun bu alış verişini caiz kabul ederim. Yakub b. İbrahim der ki: Ebu Hanife ise böyle bir kimseyi hacr altına almaz ve konu ile ilgili hacr altına alınma görüşünü de kabul etmez.[1]

Buna göre Hz. Osman'ın: Ben böyle bir adamı nasıl hacr altına alabilirim? görüşü büyüğün hacr altına alınmasının caiz oluşuna delildir. Çünkü Abdullah b. Cafer Habeşistan'da iken dünyaya gelmiştir. Orada müslümanların ilk doğan çocuğu da odur. Babası ile birlikte Peygamber (sav)'ın huzuruna Hayber'in fethedildiği yıl geldi ve Hz. Peygamber'den hadis dinledi, hadis belledi. Hayber gazvesi ise hicretin beşinci yılında olmuştu. Bu da Ebu Hanife'nin görüşünü reddetmektedir. İleride yüce Allah'ın izniyle bunun delili de gelecektir.

6. Allah'ın Geçimlik Kıldığı Mallar:

"Allah'ın sizin için geçimlik kıldığı mallarınızı..." Sizin geçiminiz ve dininizin salâhı için varetmiş olduğu mallarınızı... Buyruğunda yer alan: "(الّتي): **... ki"** kelimesi, ayrıca "te" harfinin esreli okunuşu ile: (اللتِ) yine "te" harfinin sakin olarak okunması ile: (اللّتْ) şeklinde olmak üzere üç türlü söylenişi vardır.

Bu kelimenin tesniyesi (ikili) de aynı şekilde üç türlü gelmektedir. Birincisi (اللتان) şeklinde, ikincisi "nûn" harfi hazf edilerek: (اللّتا) şeklinde, üçüncüsü ise "nûn" harfi şeddeli olmak üzere; (اللتانّ) şeklindedir.

Bu kelimenin çoğul halinin söyleniş şekillerine gelince; yüce Allah'ın izniyle bu sûrede yeri gelince (4/15. âyet 2. başlıkta) gösterilecektir.

(Mealde; **"Geçimlik"** diye ifade edilen); (القِيام والقِوام) aynı anlamda ol-

(1) *Dârakutnî*, IV, 231-232.

mak üzere ayakta tutan şey, unsur demektir. Mesela, filan kişi aile halkının ve evinin "kıyamı ve kıvamıdır" denilirken yine; filan kişi durumunu ikame etmektedir denilirken ıslah edip düzeltmektedir, anlamındadır. (قوام) kelimesinde yer alan "kaf" harfi esreli olduğu için (âyet-i kerimede olduğu gibi) "vav" harfi "ye" harfi ile ibdal edilmiştir (değiştirilmiştir).

Medine'lilerin bu kelimeyi okuyuşu ise "elif"siz olarak: (قِيماً) şeklindedir. el-Kisâî ile el-Ferrâ "Kıyâm ve kivâm" kelimelerinin (âyet-i kerimede yer alan): "Kıyâm" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bu kelime mastar (mef'ûl-i mutlak) olmak üzere nasb edilmiştir. İşlerinizin kendisi ile ıslâh olduğu ve sizin geçinmek için bir araç kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin, takdirindedir.

el-Ahfeş bu kelimenin; işlerinizi ayakta tutan, işlerinizi gören şeyler anlamına geldiğini söylemiştir. O bu kelimenin çoğul olduğu zehabına kapılmıştır. Basralılar ise bu kelimenin (قِيمة)'in çoğul olduğunu söylerler. Yani Allah malları eşyanın bir kıymeti olarak belirlemiştir, demektir. Ancak Ebu Ali bu görüşün hatalı olduğunu belirterek şöyle der: Bu kelimenin aslı (قِوم) şeklinde olup; (قِيام وقِوام) kelimeleri gibi bir mastardır. Fakat Arapların: (جياد): Atlar kelimesinin, (جواد): at kelimesinin çoğulu ve benzerlerindeki "vav" harfinin çoğul yapılırken "ye" harfine dönüştürülmesinde olduğu gibi, bir istisna teşkil etmiştir. (قِوَماً وقِواماً وقِياماً)'ın anlamı, durumun ıslahında sebat ve bu hususta devamlılık demektir.

el-Hasen ve en-Nehaî; "(التي): O ki" kelimesinin çoğulu olmak üzere (اللاتي) şeklinde okumuşlardır. Ancak avam bu kelimeyi (التِي) şeklinde çoğul lafzı ile okumuşlardır. el-Ferrâ der ki Arapçada çoğunlukla; (النساء اللواتي ، والأموال التي) o kadınlar ki, o mallar ki kelimelerinde (ismi mevsulları) çoğul olarak kullanırlar. Aynı şekilde malların dışında kalan çoğul isimler de böyledir. Bunu da en-Nehhâs zikretmektedir.

7. Yetimlerin Nafakalarının Mallarından Karşılanması:

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin"** buyruğunun anlamının, siz o mallarda onlar için harcanmak üzere belli bir miktar tesbit edin, şeklinde olduğu söylenmiştir. Bu ise kişinin nafakasını ve giyeceğini karşılamak durumunda olduğu eşi ve küçük çocukları hakkında sözkonusudur. O halde bu buyruk, çocuğun nafakasının babaya, kadının nafakasının da kocaya düştüğünün delilidir.

Buhârî'de, Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Sadakanın en faziletlisi geriye bir zenginlik bırakandır. Yukarıdaki el aşağıdaki elden üstündür. Ve sen öncelikle geçimini sağlamak durumunda olduğun kimselerden başla. Kadın: Ya bana yiyecek verirsin yahut beni boşarsın, der. Köle: Beni yedir ve beni çalıştır, der. Evlat da:

Beni yedir, beni kime bırakırsın? der." Ey Ebu Hureyre sen bunu bizzat Rasûlullah (sav)'dan duydun mu? diye sorduklarında o şöyle dedi: Hayır, bu Ebu Hureyre'nin (söylenen ifadelerden çıkardığı güzel sonuçlardan birisidir).[1] el-Mühelleb dedi ki: Hanımın ve çocukların nafakasını sağlamak icma ile vacibtir. Bu hadis de bu hususta bir delildir.

8. Baliğ Olup Malı ve Kazancı Bulunmayan Oğulların Nafakasının Hükmü:

İbnü'l-Münzir dedi ki: Oğullardan bülûğa erip de malı ve kazancı bulunmayanların nafakası hususunda fukahânın farklı görüşleri vardır. Onlardan bir kesim babanın erkek baliğ oluncaya kadar kız çocuklarına da evlenip onlarla gerdeğe girilinceye kadar infak etmekle yükümlü olduğunu söylemişlerdir. Şâyet onunla gerdeğe girildikten sonra kocası onu boşar yahut ölürse babasının ona nafaka vermek yükümlülüğü kalmaz. Eğer onunla gerdeğe girmeden önce boşayacak olursa, nafakası eskiden olduğu gibi babasına aittir.

9. Torunun Nafakası:

Oğlun oğlunun nafakasını dede karşılamakla yükümlü değildir. Bu, Mâlik'in görüşüdür. Bir diğer kesime göre ise dede erkek çocuklar ergenleşinceye, kız çocuklar da ay hali oluncaya kadar torunlarına nafaka vermekle yükümlüdür. Bülûğa ermelerinden sonra ise kötürüm olmaları hali müstesnâ nafakalarını vermek yükümlülüğü yoktur. Malları bulunmadığı sürece çocukların erkek yahut kız olmaları arasında bir fark olmadığı gibi, kendi çocuğu, çocuğunun çocuğu da ne kadar aşağıya inerse insin, ondan başka kendilerine nafaka verecek gücü bulunan bir babaları bulunmadığı sürece nafakalarını kendisi verir. Bu da Şâfiî'nin görüşüdür.

Bir başka kesim ise, babanın nafakasına muhtaç olmayacakları bir şekilde malları bulunmaları hali dışında, erkek olsun, kadın olsun, küçük olsun, bülûğa ermiş olsun, bütün çocuklarının nafakasını babalarının sağlamasını vacip görür. Bunu da Hz. Peygamber'in Hind'e söylemiş olduğu şu: "Sana ve çocuğuna maruf ölçüler içerisinde yetecek miktarını al"[2] hadisinin zahirinden çıkartırlar:

Ebû Hureyre yoluyla rivâyet edilen: "Oğul: Bana yiyecek ver, beni kime terk ediyorsun der" ifadesi de şunu göstermektedir: Böyle bir sözü kazanmaya ve meslek icra etmeye gücü yetmeyen bir kimse söyler. Bülûğ yaşına

(1) ***Buhârî,*** Nafakat 2; ***Müsned,*** II, 252, 299. ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 39; ***Nesâî,*** Zekât 60 da kısmen.

(2) ***Buhârî,*** Buyû' 95, Nafakat 9, 14, Ahkâm 28; ***Müslim,*** Akdiye 7; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 79; ***Nesâî,*** Kudât 31; ***İbn Mâce,*** Ticarât 65; ***Dârimî,*** Nikâh 54; ***Müsned,*** VI, 39, 50, 206.

ulaşmış olan bir kimse ise böyle bir söz söylemez. Çünkü bu yaşa gelen bir kişi artık kendisi için çalışacak ve kazanacak bir yaşa gelmiş demektir. Yüce Allah'ın: *"Nihâyet evlilik çağına erdikleri zamana kadar..."* (en-Nisâ, 4/6) buyruğu buna delildir. Bu âyet-i kerime de evlilik çağına ulaşmayı bu hususta bir sınır olarak belirlemiştir.

Hadisteki: "Kadın: Ya bana yiyecek verirsin yahut da beni boşarsın der" ifadesi ise: "Geçim darlığı dolayısıyla hakim karı-kocayı birbirinden ayırmaz. Kadının sabretmesi gerekir ve hakimin hükmü ile nafaka onun zimmetine (borç olarak) taalluk eder" diyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Bu da Ata ve ez-Zührî'nin görüşüdür. Kûfeliler de yüce Allah'ın şu buyruğuna yapışarak bu kanaate sahip olmuşlardır: *"Eğer borçlu ödeme zorluğu çeken bir kimse ise ona kolaylık zamanına kadar bir mühlet veriniz."* (el-Bakara, 2/280) Derler ki: O halde kocaya da nafakayı kolaylıkla ödeyebileceği bir zamana kadar süre tanımak icabeder. Diğer taraftan yüce Allah'ın: *"Sizden eşi bulunmayanları nikâhlayın..."* (en-Nûr, 24/32) buyruğu ile ilgili olarak derler ki: Burada yüce Allah fakirin dahi evlendirilmesini teşvik etmiştir. Fakirliğe rağmen evlenmelerini teşvik etmişken fakirliğin hakim yoluyla boşanmalarına sebep olarak görülmesi caiz olamaz. Ancak ileride yeri gelince açıklanacağı üzere bu âyet-i kerimede onların lehine delil olacak bir taraf yoktur. Görüş ayrılığı halinde ise, hadisteki ifadeler birer nass'dır (açık ve kat'i delildir). Âyet-i kerimede hitabın, kendi nezareti altında bulunan malından yetime infak etmek üzere veliye yönelik olduğu da söylenmiştir. Nitekim burada malın kime izafe edildiği hususuna dair görüş ayrılıkları açıklanırken de buna işaret etmiştik.

Vasi, yetimin malına ve durumuna göre infak eder. Şâyet yetim küçük, malı da çok ise, o yetime süt anne ve dadılar tutar ve ona bol bol harcamada bulunur. Eğer büyük ise ona yumuşak ve güzel elbiseler alır, güzel yiyecekler yedirir, hizmetçiler tayin eder. Şâyet daha aşağı bir durumda ise durumuna göre harcamada bulunur. Eğer bundan da aşağı durumda bulunursa, o takdirde yemeğinin kaliteli olması gerekmez ve ihtiyaç kadar ona giyecek alır.

Şâyet yetim, malı bulunmayan bir fakir ise, o takdirde İmam'ın (İslâm Devlet Başkanı'nın ve bu konuda yetkili olanların) Beytü'l-Mal'den onun nafakasını karşılamaları gerekir. İmam bu işi yapmayacak olursa, o takdirde ona yakınlık sırasına göre müslümanlar nafakasını karşılamakla görevlidir. Annesi ise bu konuda en yakın olan kişidir. Böyle bir durumda annenin çocuğuna süt emzirmesi ve onun ihtiyaçlarını görmesi gerekir. Buna karşılık da ne ondan ne de başka herhangi bir kimseden rücû' yoluyla herhangi bir şey alamaz. el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler..."* buyruğunu açıklarken (2/233. âyet 1, 2... başlıklarda) bu hususta açıklamalarda bulunmuştuk.

10. Yetimlere Güzel Söz Söylemek:

Yüce Allah'ın: **"Bir de onlara güzel söz söyleyin"** buyruğunda onlara yumuşak hitap edilmesi, güzel vaadlerde bulunulması istenmiştir.

Güzel (maruf) *sözün mahiyeti* hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun onlara: Allah size bereketler ihsan etsin, sizi himayesine alsın, sizin iyiliğinize olan şeyleri takdir buyursun, ben senin sadece bir nezaretçinim, malın için böyle bir ihtiyat senin faydanadır; sana gibi onlara dua etmek anlamına geldiği söylendiği gibi, bunun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlara güzel vaadlerde bulununuz. Yani; eğer reşit olursanız biz de sizlere mallarınızı teslim ederiz, deyiniz. Baba da oğluna şöyle der: Nihâyetle benim malım sana varacaktır. Allah'ın izniyle reşit olup da ne şekilde tasarrufta bulunacağını öğrendiğin takdirde bu mala sen sahip olacaksın gibi...

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ ۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوٓا
اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ ۚ وَلَا تَاْكُلُوهَآ اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا ۭ وَمَنْ كَانَ
غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۚ وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَاْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ ۭ فَاِذَا دَفَعْتُمْ
اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوْا عَلَيْهِمْ ۭ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيْبًا ﴿٦﴾

6. Yetimleri evlilik çağına erdikleri zamana kadar deneyin. Şâyet onlarda bir reşitlik görürseniz mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler diye onları israfla tez elden yemeyin. Zengin olan afiflik etsin, fakir olan da örfe göre yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman onlara karşı şahid bulundurun. Hesap sorucu olarak Allah yeter.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onyedi başlık halinde sunacağız:

1. Âyet-i Kerîmenin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Yetimleri... deneyin"** buyruğundaki *ibtilâ;* denemek anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/49. âyet 13. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerime yetimlere mallarının geri verilme keyfiyetini açıklama sadedinde herkese yönelik bir hitaptır.

Denildiğine göre âyet-i kerime Sabit b. Rifa'e ile onun amcası hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki: Rifa'e vefat ettiğinde oğlu (Sabit) küçüktü. Amcası

Sabit, Peygamber (sav)'ın yanına varıp şöyle dedi: Kardeşimin oğlu, benim himayemde küçük bir yetimdir. Onun malından bana helâl olan nedir ve malını kendisine ne zaman geri vereyim? Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.(1)

2. Yetimlerin Denenmesinin Mahiyeti:

İlim adamları buradaki "deneme"nin mahiyeti hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bir görüşe göre buradaki denemek, vasinin himayesi altındaki yetimin ahlâkını yakından takip etmesi, onun ne gibi maksatlar peşinde olduğuna kulak vermesi demektir. Bu suretle onun ne kadar necib olduğunu öğrenir, kendi maslahatları hususunda malını elinde tutmak noktasındaki gayretini yahut da bunları ihmal edip etmeyeceğini bilir. Eğer bu konuda iyi şeyler tesbit edecek olursa bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız da, başkaları da şöyle derler: Kendisinde tasarrufa müsaade edeceği kadar malından bir miktarı ona teslim etmesinde bir sakınca yoktur. Şâyet o, malını artırıp çoğaltır, güzel bir şekilde idare edecek olursa, o takdirde deneme gerçekleşmiş olur. Bu durumda vasinin de bütün malını yetime teslim etmesi icab eder. Eğer ona teslim ettiği malda kötü tasarrufta bulunursa, yetimin malını yanında alıkoyması icab eder.

Bununla birlikte ilim adamları arasında: Küçük çocuğu deneyip de reşit olduğunu tesbit ederse, üzerindeki velâyeti kalkar ve artık malını ona teslim etmesi, malında serbestçe tasarrufta bulunmasına müsaade etmesi gerekir, diyen ilim adamı yoktur. Çünkü yüce Allah: **"Evlilik çağına erdikleri zamana kadar"** diye buyurmaktadır.

Fukahâdan bir topluluk da şöyle demektedir: Küçük için iki durumdan birisi sözkonusudur. Ya erkek çocuktur yahut kız çocuktur. Erkek çocuk ise nasıl idare edip tasarrufta bulunduğunu öğrenmek için bir ay bir süreyle evin nafakasını kendisinin görüp gözetmesini ister. Yahut da kendisinde tasarrufta bulunmak üzere ona az bir miktar mal verir. Bununla birlikte o malını telef etmemesi için de onu gözetmeyi ihmal etmez.

Telef edecek olursa, vasinin onun tazminatını ödemesi de gerekmez. Eğer yetimin uygun olanı araştıran bir kimse olduğunu görürse, malını ona teslim eder ve bu hususta ona karşı da şahid tutar.

Eğer himayesi altındaki çocuk kız ise, ipin eğirtilmesi pamuğun teslim edilip ücretinin ödenmesi ile eğrilmiş ip olarak geri alınması ve bunun kalitesinin kontrol edilmesi hususunda eğiricileri yakından takibi gibi; ev hanımının bu ve benzeri işleri ve evini idare etmesi, işlerini yakından takip edebilmesi için gerekli miktar verilir.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 147; Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 437.

Eğer bu kız çocuğunun reşit olduğunu tesbit ederse aynı şekilde malını ona teslim eder ve ona karşı şahid bulundurur. Aksi takdirde her ikisinin de reşitliği ortaya çıkıncaya kadar hacr altında kalmaya devam ederler.

el-Hasen, Mücahid ve başkaları der ki: Akılları, dindarlıkları ve mallarını artırıp çoğaltmaları hususunda onları denerler.

3. Bülûğ ve Bülûğa Dair Bazı Hükümler:

Yüce Allah'ın: **"Evlilik çağına erdikleri zamana kadar..."** buyruğundan kasıt, ergenlik çağına ulaşmaktır. Çünkü yüce Allah bir başka yerde: ***"Sizden çocuklar baliğ oldukları takdirde..."*** (en-Nûr, 24/59) diye buyurmaktadır. Burada da bâliğ olmaktan (el Hulum) kasıt, bülûğ ve nikâhlanabilme halidir.

Bülûğ beş husus ile anlaşılır. Bunların üçü erkekler ve kadınlar arasında müşterektir. İkisi ise kadınlara hastır; bunlar da ay hali olmak ve gebe kalmaktır. Ay hali olmakla gebe kalmanın bülûğ demek olduğu hususunda ve farzlarla şer'î hükümlerin bunlar dolayısıyla vacib olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur.

Ancak geri kalan üç hususta görüş ayrılıkları vardır. Bunlardan ikisi olan tüylerin bitmesiyle yaş hakkında Evzâi, Şâfiî ve İbn Hanbel şöyle derler: On beş yaş ihtilâm olmayanın bülûğ yaşıdır. Aynı zamanda bu İbn Vehb, Esbağ, Abdulmelik b. el-Macişun, Ömer b. Abdulaziz ile Medine'lilerden bir grup bun görüşüdür. İbnü'l-Arabi de bunu tercih etmiştir. Bunlara göre bu yaşa ulaşan kimselere hadler uygulanır ve farzları eda etmesi gerekir.

Esbağ b. el-Ferec der ki: Bizim kabul ettiğimiz görüş ise şudur: Farzların yerine getirilmesinin gerektiği ve hadlerin uygulanabileceği bülûğ sınırı, onbeş yaştır. Bu benim en hoşuma giden ve bence en güzel görüştür. Çünkü cihadda ve savaşta hazır bulunan kimseye ganimetten payın verildiği yaş sınırı budur.

Buna delil olarak İbn Ömer'in Hendek Gazvesi günü Rasûlullah'a arzedilmesini gösterir. O sırada İbn Ömer onbeş yaşında bulunuyordu. Hz. Peygamber de onun savaşa katılmasına izin vermişti. Oysa Uhud günü savaşa katılması için henüz daha ondört yaşında bulunduğundan bu izni vermemişti. Bunu Müslim rivâyet etmiştir.(1)

Ebû Ömer İbn Abdi'l-Berr derdi ki: Bu, doğum tarihi bilinen kimse hakkında böyledir. Ne zaman doğduğu ve kaç yaşında olduğu bilinmeyen yahud da yaşını kabul etmeyen kimse hakkındaki uygulama ise, Nafi'den, onun Eslem'den, onun da Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan yaptığı rivâyete göre amel edilir. Buna göre Hz. Ömer ordu kumandanlarına şöyle bir mektup yazmıştır: "Şunu bilin ki, ustura kullanımına başlamamış hiçbir kimseye cizye yü-

(1) ***Buhârî,*** Meğâzî 29, Şehâdat 18; ***Müslim,*** İmare 91; ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 18; ***Tirmizî,*** Cihâd 32; ***İbn Mâce,*** Hudûd 4.

kümlülüğü koymayın." Hz. Osman da hırsızlık yapan bir genç çocuk hakkında: "Durumuna bakınız, eğer eteklerinde kıl bitmiş ise elini kesiniz" demiştir. Atıyye el-Kurazî der ki: Rasûlullah (sav) Kurayza oğullarının kontrol edilmesini emr etti. Onlardan her kimin tüyleri bitmiş ise hepsini Saad b. Muaz'ın verdiği hüküm gereğince öldürdü. Henüz tüyleri bitmemiş olanları da hayatta bıraktı. Ben de henüz tüyleri bitmemiş olanlardan idim. O bakımdan bana ilişmedi.(1)

Malik, Ebu Hanife ve başkaları ise der ki: İhtilam olmayan bir kimse hakkında artık o yaşa erişen herkesin mutlaka ihtilâm olduğu yaşa ulaşmadıkça baliğ olduğuna hüküm verilmez. Bu yaş ise onyedi yaştır. Artık had uygulanmasını gerektiren bir iş yapacak olursa, ona had uygulanır.

Malik de bir seferinde şöyle demiştir: Böyle birisinin baliğ olması sesinin kalınlaşması ve burun yumuşağının sertleşmesi ile anlaşılır.

Ebû Hanife'den bir diğer rivâyet daha gelmiştir ki; bu da ondokuz yaşı ile bülûğa hükmedileceği şeklindedir. Daha meşhur olan da budur. Kız çocuğu hakkında ise şöyle demektedir: Kız çocuğunun bülûğu onyedi yaşına ulaşmakla tahakkuk eder. Bununla birlikte gözetim altında bulundurulur. el-Lu'luî ise ondan, onsekiz yaşa ulaşmakla kız çocuğun baliğ olacağı rivâyet etmektedir.

Dâvûd (ez-Zâhirî) der ki: İhtilam olmadıkça çocuk kırk yaşına varsa dahi yaşı sebebiyle bülûğa ermiş kabul edilmez.

Tüylerin (koltuk altlarında ve etekte) bitmesine gelince; kimi fukaha: Bu bülûğa delil kabul edilir, demektedir. Bu da İbnü'l-Kasım ve Salim'den rivâyet edilmiştir. Malik de bir seferinde böyle demiştir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi bu olduğu gibi, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr de bu görüştedir. Bunun bülûğun bizzat kendisi olduğu da söylenmiştir. Şu kadar var ki onunla kâfirler hakkında hükme varılır ve tüyleri bitmiş olan öldürülür, tüyleri henüz bitmemiş olan kimseler ise esir alınan çocuklar arasına katılır. Bu da Şafiî'nin Atiyye el-Kurazî yoluyla gelen (az önce kaydedilen) hadis dolayısıyla söylediği bir diğer görüşüdür. Henüz sertleşmemiş tüylere ve biter gibi görünen dipsiz kıllara itibar edilmez. Hüküm bizzat kıllara terettüp eder.

İbnü'l-Kasım der ki: Malik'î şöyle derken dinledim: Bana göre uygulama Ömer b. el-Hattab hadisine göredir: Eğer artık o ustura kullanıyor ise mutlaka ona had uygularım. Esbağ der ki: İbnü'l-Kasım bana dedi ki: Bununla birlikte ben hem tüylerin bitimi hem de bülûğ bir arada olmadıkça ona haddin uygulanması hoşuma gitmez.

Ebû Hanife ise der ki: Tüylerin bitimiyle herhangi bir hüküm sabit olmaz.

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 18; ***Tirmizî,*** Siyer 29; ***İbn Mâce,*** Hudûd 4; ***Nesâî,*** Talâk 20; ***Müsned,*** IV, 310.

Böyle bir şey bülûğ da değildir. Bülûğa delil de olamaz. ez-Zührî ve Ata derler ki: İhtilam olmayana had yoktur. Aynı zamanda bu Şafiî'nin de görüşüdür. Bir seferinde Malik de bu görüşe meyletmiştir. Malik'in bazı arkadaşları da bu görüştedir. Bu görüşün zahirine göre ise yaşa ve tüy bitimine itibar edilmez.

İbnü'l-Arabî der ki: "Eğer İbn Ömer'in naklettiği hadis yaş hususunda delil olmuyor ise bunların yaş ve yıllarla ilgili olarak sözünü ettikleri her bir husus asılsız bir iddia olur. Rasûlullah (sav)'ın geçerli ve uygun gördüğü yaş ise ona itibar etmeyenlerin ve bu konuda şer'î delil getiremeyenlerin görüşlerinden daha uygundur. Aynı şekilde Peygamber (sav), Kurayza oğulları esirlerine yaptığı uygulamada tüylerin bitmiş olmasına itibar etmiştir. Peygamber (sav)'ın itibar ettiği iki hususu terkedip tevile yönelen ve Peygamber'in lafzan muteber göstermediği Allah'ın da şeriatte kıyas ile varılacak bir sonuç olarak görmediği iki hususu kabul eden, bu gibi kimseleri ben nasıl mazur görebilirim. Bunların mazereti ne olabilir?"

Derim ki: Bu (İbnü'l Arabi'nin) buradaki (bu âyeti tefsir ederken) söylediği sözdür. el-Enfâl Sûresi'nde ise bunun aksini söylemektedir. Çünkü orada İbn Ömer'in hadisine baş vurmamakta ve bizim ilim adamlarımızın onu tevil ettiği gibi o da o hadisi tevil etmektedir. Bunun gereği de savaşmaya güç yetirip ona ganimetten pay verilen kişinin yaşı olan onbeş yaş ile buna güç yetiremediğinden ona pay verilmeyen ve bundan dolayı da çoluk çocuk arasında değerlendirilen kimseler arasında fark gözetmektir. Ömer b. Abdulaziz'in bu hadisten (Atiyye el-Kurayzi hadisinden) anladığı da budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Âyet-i Kerîmedeki "Reşitlik" ve "İstinâs"ın Manaları:

Yüce Allah'ın: **"Şâyet onlarda bir reşitlik görürseniz mallarını kendilerine teslim edin"** buyruğunda geçen (آنَسْتُمْ) kelimesi, **"görürseniz"** anlamındadır. Yüce Allah'ın: "(آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَاراً): ***Tûr tarafında bir ateş gördü..."*** (el-Kasas, 28/29) buyruğundaki kelime de bu manadadır. el-Ezherî der ki: Araplar: "(اذهب فاستأنس هل ترى أحداً): Git bak, kimseyi görecek misin?" derler. Yani bak, gör gözet anlamındadır. Şair en-Nâbiğa da der ki:

. . . على مستأنِسٍ وَحَدِ

"Acaba bir kimse (avcı) var mı diye bakınıp duruyordu..."

Şair burada kendisine hücum edecek bir avcı var mı diye etrafına bakınıp duran ve böylelikle ondan sakınmaya çalışan bir yaban öküzünü kastetmektedir. (آنست وأحسست ووجدت): Gördüm, hissettim, buldum kelimelerinin aynı anlama olduğu da söylenmiştir. İşte yüce Allah'ın: **"Şâyet onlarda bir**

reşitlik görürseniz" buyruğu da bu kabildendir. Onların reşit olduğunu bilirseniz, demektir. Bunun asıl anlamı ise; reşit olduklarını görürseniz, şeklindedir.

Genelde herkes: (رُشْداً): Reşitlik kelimesini "ra" harfini ötreli "şin" harfini de sakin olarak okumuştur. es-Sülemî, İsa, es-Sekafî ve İbn Mes'ud ise bu kelimeyi "ra" harfini de "şin" harfini de üstün olarak okumuşlardır ki, bu iki türlü okuyuş iki ayrı söyleyiştir. Âyet-i kerimede geçen bu şekliyle kelimenin, (رَشَد)'ın mastarı, (رَشَداً)'ın ise (رَشِد)'ın mastarı olduğu söylenmiştir. (الرَّشاد) kelimesi de böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. Reşitliğin Mahiyeti:

İlim adamları yüce Allah'ın: **"Reşitlik"** buyruğunun tevili hususunda farklı görüşlere sahiptir. el-Hasen, Katâde ve başkaları der ki: Bundan kasıt, akıl ve dinde bir salâhtır. İbn Abbas, es-Süddî ve es-Sevrî de der ki: Bundan kasıt akılda salâh ve malın muhafaza edilmesidir. Said b. Cübeyr ile eş-Şa'bî der ki: Kişinin sakalı uzayıp gider ama bununla birlikte henüz reşit olmamış olabilir. Böyle bir durumda yaşlı başlı bir insan olsa dahi malı o yetime verilmez. Tâ ki onun reşit olduğu görülünceye kadar. ed-Dahhak ta böyle demiştir: Yetim, malını ıslah ettiği görülüp bilininceye kadar yüz yaşına varsa dahi malı kendisine teslim edilmez. Mücahid de der ki: Burada reşitlikten kasıt, özel olarak akıldaki bir reşitliktir.

İlim adamlarının çoğunluğu ise, reşitliğin ancak bülûğdan sonra sözkonusu olduğu ve eğer bir kimse ihtilâm olacak yaşa geldikten sonra, reşit olmamış ise isterse yaşını başını almış olsun, üzerindeki hacr kaldırılmaz. Bu Malik'in ve başkalarının görüşüdür.

Ebû Hanife ise der ki: Hür ve baliğ olan bir kimse eğer adam olmak noktasına ulaşmış ise hacr altına alınmaz. Aklıbaşında olduğu takdirde, isterse insanların en fâsıkı ve en ileri derecede malını saçıp savuran bir kimse olsun. Züfer b. el-Huzeyl de bu görüşü benimsemiştir. Bu, en-Nehaî'nin de kabul ettiği görüştür. Onlar bu hususta Katade'nin Enes'ten yaptığı şu rivâyeti delil gösterirler: Buna göre Habban b. Munkiz bu hususta yeterli olmamakla birlikte alış veriş yapardı. Ey Allah'ın Rasûlü, onu hacr altına al, çünkü bu konuda gerekli becerisi olmadığı halde, alış veriş yapıp duruyor, dediler. Peygamber (sav) onu yanına çağırıp: "Alış veriş yapma" diye buyurduysa da o: Ama yapmadan edemiyorum, dedi. Bu sefer Hz. Peygamber ona şöyle buyurdu: "Alış veriş yaptığın zaman aldatmak olmasın, ve senin için üç gün muhayyerlik vardır."(1)

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 66; ***Tirmizî,*** Buyû' 28; ***Nesâî,*** Buyû' 12. Daha kısa olmak üzere: ***Buhârî,*** Buyû' 48, İstikrâz 19, Husumât 3, Hiyel 7; ***Müslim,*** Buyû' 48; ***Muvatta,*** Buyû' 98; ***Müsned,*** II, 80, 129-130.

İşte bu kanaati savunanlar derler ki: Yakınları tasarruflarında aldandığı için hacr altına alınmasını Hz. Peygamber'den istedikleri halde, o bunu kabul etmediğine göre, hacr'in caiz olmadığı da sabit olmuş demektir. Ancak bu hususta onların lehine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bu, el-Bakara Sûresi'nde (2/282. âyet, 17. başlıkta) de açıkladığımız gibi o kişiye has bir durumdur. Başkasının durumu böyle değildir.

eş-Şafiî der ki: Eğer kişi malını ve dinini ifsad eden yahut dinini değil de yalnızca malını ifsad eden bir kimse ise, hacr altına alınır. Şâyet dinini ifsad edip de malını ıslah eden bir kimse ise, bu hususta iki görüş vardır. Bunlardan birisine göre hacr altına alınır. Ebu'l-Abbas b. Şüreyh'in tercihi budur. İkinci görüşe göre ise hacr altına alınmaz. Ebu İshak el-Mervezî'nin tercih ettiği görüş de budur. Şafii mezhebinde daha zahir (kuvvetli) görünen görüş te budur. es-Sa'lebî der ki: Burada bizim sözünü ettiğimiz sefih'in hacr altına alınması hususu aynı zamanda Osman, Ali, Zübeyr, Âişe, İbn Abbas, Abdullah ve İbn Cafer (Allah hepsinden razı olsun); tabiinden de Şüreyh bu görüştedirler.

Fukaha'dan da Mâlik, Medineliler, Evzaî, Şamlılar, Ebû Yusuf, Muhammed, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr de bu görüştedirler. es-Sa'lebî der ki: Bizim mezheb alimlerimiz bu meselede icma olduğunu iddia etmişlerdir.

6. Reşitliği Anlaşılan Kimseye Malını Teslim Etmenin Şartları:

Bu husus anlaşıldığına göre şunu bil ki; malın teslim edilmesi iki şartla olur. Bunlar da; reşitliğin anlaşılması ile baliğ olmaktır. Eğer bunlardan birisi bulunup da diğeri bulunmazsa, malın teslim edilmesi caiz değildir. Âyetin nassı bunu gerektirmektedir. Bu aynı zamanda İbnü'l-Kasım Eşheb ve İbn Vehb'in Malik'ten âyet ile ilgili olarak yaptığı rivâyettir.

Ebû Hanife, Züfer ve Nehaî dışında fukahâ topluluğunun da görüşü budur. Bunlar yirmibeş yaşa ulaşmak suretiyle reşitliğin görülüp anlaşılması şartını kabul etmezler. Ebû Hanife der ki: Çünkü bu yaşa gelen bir kimse dede olabilecek yaştadır. Bu ise onun görüşünün zayıf olduğunu ve Ebu Bekr er-Razi'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde, Ebû Hanife lehine daha önceden geçtiği üzere iki âyeti değerlendirerek gösterdiği delilin, zayıflığını da ortaya koymaktadır. Çünkü böyle bir şey, mutlak ve mukayyed kabilindendir. Mutlak olan buyruk ise, usul âlimlerinin ittifakı ile mukayyet olana havale edilir. (Yani mukayyed'in getirdiği kayda itibar olunur). Eğer bir kimsenin bahtı yoksa, onun dede olabilmesi ne ifade eder.

Şu kadar var ki bizim (Maliki mezhebine mensub) ilim adamlarımız, kız çocuk hakkında bülûğ ile birlikte kocasının onunla gerdeğe girmesi şartını koşmuşlardır. İşte o takdirde reşitlik hususunda gerekli deneme tahakkuk etmiş olur.

Ebû Hanîfe ile Şâfiî bu görüşte değildirler. Onlar erkek ve kız çocuklarda denemeyi az önce açıkladığımız şekilde kabul etmişlerdir. Şu kadar var ki bizim ilim adamlarımız şu sözleriyle aralarında fark görürler: Kız çocuğu erkek çocuğundan farklıdır. Çünkü kız çocuğu perde arkasındadır. İşlerle haşir neşir olmaz. Bakire olduğundan dolayı da dışarılara çıkmaz. O bakımdan kız çocuğu hakkında onun nikâhlanması şartı gözönünde bulundurulmuştur. O vesile ile bütün maksatları anlamış olur. Erkek ise ondan farklıdır. Çünkü o tasarrufta bulunmak ve ilk yetişme çağından bülûğuna kadar insanlarla karşı karşıya bulunmak suretiyle bir takım bilgilere sahip olur. Bülûğ ile de aklı kemale erer. Böylelikle onun için maksat da hasıl olur.

Bununla birlikte Şafiî'nin görüşü daha doğrudur. Çünkü eğer kadın bütün iş ve maksatlarını bilen, malını saçıp savurmayan birisi ise, bizzat kocasının onunla ilişkide bulunup haşefesini sokmuş olması reşitliğini hiç bir şekilde artırmaz.

Diğer taraftan ilim adamlarımız işi daha ileriye götürerek şöyle derler: Kocasının kendisiyle gerdeğe girmesinden sonra çeşitli durumlarla içli dışlı olacak şekilde bir sürenin geçmesi de kaçınılmazdır. İbnü'l-Arabî der ki: Bu sürenin belirlenmesi hususunda ilim adamlarımız birçok görüş ortaya koymuşlardır. Babası olan kız hakkında beş, altı ve yedi yıl ileri sürülmüş olması, bu görüşlerin bir kısmıdır. Babası da vasisi de bulunmayan yetim kız hakkında ise gerdeğe girmesinden sonra bir yıl tesbit etmişlerdir. Ebedi olarak velâyet altında tutulan kız için de, rüştü sabit olacağı zamana kadar, diye sınır getirmişlerdir. Ancak bütün bunlara dair delil yoktur. Babası bulunan kız hakkında bir takım yıllar sınırını getirmek oldukça zordur. Yetim kız hakkında bir yıl diye sınır belirlemek ondan da zordur. Reşitliği açıkça ortaya çıkıncaya kadar velâyet altında bulunan kızın hacrinin devamına gelince; (reşitliği ortaya çıkınca) artık vasi, üzerindeki hacrini kaldırır, yahut da hakim o kızı onun hacri altından çıkartır. Kur'ân'ın zahirinden anlaşılan budur.

Bütün bunlardan gözetilen maksat ve anlatılmak istenenler, yüce Allah'ın: **"Şâyet onlarda bir reşitlik görürseniz"** buyruğunun kapsamına girmektedir. O halde reşitliğin itibara alınması biricik yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu kadar var ki reşitliğin görülmesi, rüşte erenin durumunun farklılığına göre farklılık arzeder. İşte sen bunu iyice belle; bunu esas alarak hükümler çıkar; fakat kendisine dair delil bulunmayan tahakkümlerden de uzak dur.

7. Babası Bulunup Hacr Altındaki Kız Çocuğun Fiillerinin Hükmü:

Babası bulunan kız çocuğun bu süre (hacr süresi) içerisinde yaptıkları hususunda fukahâ farklı görüşlere sahiptir. Hacrin devamı dolayısıyla yaptıkları red olunan işler diye değerlendirilir; hacrden sonra yaptıkları ise, caiz ola-

rak değerlendirilir, denilmiştir.

Diğer bir kısmı ise bu süre zarfında yaptıkları, yaptığı işin doğruluğu ortaya çıkmadıkça, reddedilecek işler olarak kabul edilir. Bundan sonra yaptıkları ise, sefihliği ortaya çıkıncaya kadar geçerli olarak kabul edilir.

8. Hacri Bitene Malını Teslim Etmenin Formaliteleri:

Hacr altında bulunan kimseye malını geri teslim etmek için Sultana (Devlet yetkilisine) gerek var mıdır yok mudur, hususunda farklı görüşler vardır. Bir kesim bu işin mutlaka Sultana götürülmesi ve onun huzurunda reşitliğinin sabit olduktan sonra, malının ona teslim edilmesi kaçınılmazdır derken, bir diğer kesim de şöyle demektedir: Bu husus vasinin içtihadına bırakılmıştır. Bu konuda işin Sultana götürülmesine gerek yoktur.

İbn Atiyye der ki: Günümüz vasilerinde doğru olan ise bu işin Sultana götürülmesinden ve onun huzurunda reşitliğinin tesbit edilmesinden uzak durmamaktır.

Çünkü günümüzde bu husus çok az gerçekleşmekle birlikte vasîlerin çocuğu reşit kabul etmek, sefihliği dolayısıyla hacr altında bulunanı ibrâ etmek üzere birbirleriyle anlaştıkları görülen bir hususdur.

9. Reşitliği Tesbit Edildiğinden Malın Kendisine Teslim Edilmesinden Sonra Tekrar Sefihliği Görülecek Olursa:

Reşitliğinin ortaya çıkması sebebiyle malı kendisine teslim edildikten sonra, savurganlığı ve doğru dürüst malını idare edememesinin ortaya çıkmasıyla tekrar sefihliğe dönecek olursa, bize (Maliki mezhebine) göre hacri geri döner.

İki görüşünden birisine göre Şafiî de bu görüştedir.

Ebû Hanife ise tekrar hacri geri dönmez; çünkü o âkil ve baliğdir, der. Buna delil ise had ve kısaslardaki ikrarının geçerli olduğunun kabul edilmesidir.

Bizim delilimiz yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: ***"Allah'ın sizin için geçimlik kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin."*** (en-Nisâ, 4/5) Yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer üzerinde hak olan*** (borçlu) ***beyinsiz yahut zayıf olur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmezse onun velisi adaletle yazdırsın."*** (el-Bakara, 2/282)

Bu buyruklarda böyle bir kimsenin sefih olarak hacr altına alınması ile serbest bırakılmasından sonra bu sefihliğin tekrar başgöstermesi arasında fark gözetilmemektedir.

10. Vasinin Yetimin Malında Tasarrufunun Sınırları:

Vasinin yetimin malında babanın yapma hakkına sahip olduğu ticaret, ib-

dâ'[1] alım ve satım gibi işleri yapması caizdir. Aynî mallarından, ekin, davar gibi mallarından zekâtını ve fitresini de ödemesi gerekir. İşlediği cinâyetlerin diyetlerini ve para bedellerini, telef ettiği şeylerin kıymetlerini, anne-babanın nafakası ile ödenmesi gerekli diğer hakları da öder.

Yetimi evlendirmesi ve onun adına malından mehrini ödemesi caizdir. Onun adına cariye satın alabilir, onun haklarını gözetmek şartıyla leh ve aleyhine sulh yapar.

Alacaklıların bazılarının borçlarını ödeyip geriye diğer borçlarını ödeyebilecek kadar bir miktarı kalmış ise, vasinin bu yaptığı uygulama caiz (geçerli) dir. Şâyet malının geri kalan kısmı telef olursa, diğer alacaklıların vasi üzerinde alacak bir şeyleri olmaz. Aynı şekilde borçlarını tahsil etmiş olanlardan da alacakları olmaz. Alacaklılar malın bütününü borçlarına karşılık aldıktan sonra, başka alacaklılar gelecek olursa, eğer vasi geri kalan borçları biliyor yahut ölmüş kimsenin ödenmemiş borçları yapmış olduğu biliniyor ise; o takdirde vasi hisselerine uygun olarak kendilerine isabet edecek olan miktarı bu alacaklılara tazminat olarak öder ve daha önceden borçlarını tahsil etmiş olanlara o miktarda rücû' eder (geri alır). Şâyet bu durumu bilmiyor ve ölen şahsın da böyle bir borçla borçlandığı bilinmiyor ise, vasinin herhangi bir yükümlülüğü olmaz.

Eğer vasi şahid tutmaksızın ölenin borcunu ödeyecek olursa, tazminatını öder. Şâyet şahid tutar ve şahidlerin öldüğü vakte kadar iş uzayıp giderse (yani geri kalan alacaklıların alacaklarını istemesi bu vakte kadar kalırsa) herhangi bir şey ödemesi gerekmez. Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Şâyet onlarla bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir..."* (2/220. âyet, 6. başlıkta) buyruğunu açıklarken, vasinin harcama (infak) ve diğer hususlara dair hükümlerini yeteri kadar açıklamış bulunuyoruz.

Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

11. Yetimlerin Mallarını Büyümeden Önce Yemeye Kalkışmak:

Yüce Allah'ın: **"Büyüyecekler diye onları israfla tez elden yemeyin"** buyruğundan maksat, -hitabın delili nazarı itibara alınarak- israfa sapmaksızın mallarını yemenin caiz olduğunu anlatmak değildir. Aksine maksat, yetimlerin mallarını yemeyiniz, çünkü o bir israftır, demektir. Şanı yüce Allah vasilere

(1) **İbdâ':** Bir kimseye belli bir malı -kendisine herhangi bir kâr sağlamaması şartıyla- satın almak üzere para vermek demektir. (Dr. ez-Zuheylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 143) Mezheplere göre tarifine gelince; Mâlikilere göre; herhangi bir kâr sağlamak sözkonusu olmaksızın filan yerden bir mal satın alsın diye biricisine para vermektir. Hanefilere göre; kârın sermaye sahibine ait olması şartıyla birisine ticaret yapmak üzere bir sermaye vermektir.

Şâfiîlere göre; malı, karşılık olmaksızın onunla ticaret yapacak bir kimse ile birlikte göndermektir. (Dr. ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, IV, 819, dipnot: 1)

-ileride açıklanacağı üzere- kendileri için mübah olan miktarın dışında yetimlerin mallarından yemeyi yasaklamaktadır.

İsraf; sözlükte ifrata kaçmak ve haddi aşmak demektir. Âl-i İmran Sûresi'nde (3/147. âyette) bu hususa dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. İsraf aynı zamanda infak ve harcamada yanlışlık yapmak demektir. Şair'in şu beyiti bu kabildendir:

أعْطَوْا هُنَيْدَةَ يَحْدُوها ثمانِيةٌ ما في عطائهمُ مَنٌّ ولا سَرَفُ

"Onlar sekiz kişi tarafından güdülen yüz deve verdiler
Bu bağışlarında ne bir başa kakma vardır, ne de bir israf."

Yani verdikleri bu yerlerde hatalı davranmıyorlar. Bir başka şair de şöyle demektedir:

وقال قائلُهم والخيلُ تخبِطُهمْ أسْرَفْتُمُ فأجبنا أنّنا سَرَفُ

Ve onlardan birisi, atlar kendilerini çiğneyip geçerken: Çok israf ettiniz (haddi aşıp yanlışlık yaptınız), dedi.
Biz de: Gerçekten biz böyle israf edenleriz, diye cevap verdik."

en-Nadr b. Şumeyl der ki: Seref, savurganlık ve gaflet anlamına gelir. İleride yüce Allah'ın izniyle el-En'am Sûresi'nde (6/110. âyet 23. başlıkta) israfa dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

"Tez elden" buyruğunun manası onlar büyümeden önce, acele ederek demektir. Büyümek ise bülûğ halidir. **Tez elden** (el-bidâr) kelimesi mübadere şeklinde de aynı manada kullanılabilir. Tıpkı kıtal ve mukatele kelimelerinde olduğu gibi. Bu kelime (âyet-i kerimede) "isrâfen" buyruğuna atf edilmiştir.

"Büyüyecekler diye" buyruğu ise "bidâr" kelimesi ile mahallen mansubdur. Anlamı da şudur: Yani ey yetimin vasisi, hacrin (himayen, gözetimin) altında bulunanın malını ganimet bilerek, reşit olup da malını almadan önce elini çabuk tutayım deyip yemeye kalkışmayasın.

Buyruğun bu şekildeki açıklanması İbni Abbas ve başkalarından nakledilmiştir.

12. Zengin Vasi, Yetimin Malından Yememelidir:

"Zengin olan afiflik etsin" buyruğunda yüce Allah, yetimlerin mallarından vasilere nelerin helâl olduğunu beyan etmektedir. Bununla zengine velâyeti altındaki yetimin malını yemekten uzak durmasını emretmekte, fakir olan vasiye de onun malından maruf ölçüler içerisinde yemeyi mübah kılmaktadır.

Kişinin bir şeyden uzak durmasını, kendini alıkoymasını ifade etmek

üzere; (عَفَّ) ile (وأستعف) kelimeleri afiflik etti, afif davrandı, anlamında kullanılır. Bir şeyden afiflik etmek o şeyi terk etmek demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: *"Nikâhlanmak imkânı bulamayanlar da iffetli davransınlar."* (en-Nûr, 24/33) *İffet,* helâl olmayan ve yapılmaması gereken şeylerden uzak durmak demektir.

Ebû Dâvûd, Huseyn el-Muallim yoluyla Amr b. Şuayb'dan o babasından, o da dedesinden rivâyetine göre bir adam Peygamber (sav)'ın huzuruna gelerek şöyle dedi: Ben fakirim ve hiçbir şeyim yok. Himayem altında da bir yetimim var (onun malından yiyebilir miyim)? Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İsrafa sapmaksızın, savurganlık etmeksizin ve onun malından da kendin için bir şey satmaya, biriktirmeye kalkışmaksızın yetiminin malından yiyebilirsin."[1]

13. İffetli Davranmaları Yahut Maruf Ölçüler İçerisinde Yemeleri Emrolunan Muhatapların Kimliği:

İlim adamları, muhatapların kimler oldukları, bu âyet-i kerimeden kimlerin kastedildiği hususunda farklı kanaatlere sahiptir. Müslim'in Sahih'inde Hz. Aişe'den yüce Allah'ın: **"Zengin olan afiflik etsin, fakir olan da örfe göre yesin"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle dediği nakledilmektedir: Bu buyruk, gözetimi altında yetim bulunan ve onun durumunu islah etmeye çalışan, yetimin velisi hakkında nazil olmuştur. Eğer muhtaç bir kimse ise yetimin malından yemesi caiz olur.

Bir rivâyette de; malının miktarına göre maruf ölçüler içerisinde... denilmektedir.[2]

Kimisi de şöyle demektedir: Maksat şudur: Eğer yetim zengin ise ona bol bol harcamada bulunur ve kendisi de yetimin malına elini sürmez. Şâyet fakir ise, ona malının miktarına göre harcamada bulunur. Bu açıklamayı Rabia ile Yahya b. Said yapmıştır.

Ancak birincisi cumhûrun görüşü olup sahih olan görüştür. Çünkü yetim, küçüklüğü ve sefihliği dolayısıyla kendi malında tasarrufta bulunması hususunda muhatap alınmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

14. Marûf Ölçüler İçerisinde Yemenin Mahiyeti:

Cumhûr, marûf ölçüler içerisinde yemenin mahiyeti hakkında farklı görüşlere sahiptir.

Bir topluluk der ki: Burda maruf ölçüler içerisinde yemek, muhtaç olduğu vakit yetiminin malından borç alması, ödeme imkânı olduğunda da o bor-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Vesâyâ 9; ***Nesâî,*** Vesâyâ 11; ***İbn Mâce,*** Vesâyâ 9; ***Müsned,*** II, 186, 215-216
(2) ***Buhârî,*** Vesâyâ 22, Buyû' 95, Tefsir 4. sûre 2; ***Müslim,*** Tefsir 10-11

cunu ödemesi demektir. Bu, Ömer b. el-Hattab, İbn Abbas, Abîde (es Selmânî), İbn Cübeyr, eş-Şa'bî, Mücahid ve Ebu'l-Âliye'nin görüşüdür. Aynı zamanda el-Evzaî de bu görüştedir. Bununla birlikte, ihtiyacı olan miktardan fazlasını da borç almaz. Hz. Ömer der ki: "Şunu bilin ki, ben Allah'ın malına karşı kendi durumumu, velinin yetimin malına karşı durumu gibi tesbit ettim. Eğer ihtiyacım olmazsa afiflik ederim. Eğer fakir düşersem maruf ölçüler içerisinde yerim. Ödeme imkânım olduğu vakit de o aldığımı öderim."(1)

Abdullah b. el-Mübarek de Asım'dan, o Ebu'l-Aliye'den şunu rivâyet etmektedir: **"Fakir olan da örfe göre yesin"** yani borç olmak üzere yesin; dedikten sonra: **"Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman onlara karşı şahid bulundurun"** buyruğunu okudu.

İkinci bir görüş de İbrahim, Atâ, Hasan-ı Basrî, Nehâî ve Katâde'den rivâyet edilmiştir. Buna göre onlar, maruf ölçüler içerisinde bir şeyler yiyen fakir vasinin, o yediklerini ödeme yükümlülüğü yoktur. Çünkü bu onun yetime nezaret etmesinin bir hakkıdır. Fukahânın kabul ettiği görüş de budur. el-Hasen ayrıca der ki: Bu, Allah tarafından ona yedirilen, ikram edilen bir miktardır. Çünkü o açlığını giderecek kadar yer, avretini örtecek kadar giyinir. Bununla birlikte kalitesi yüksek keten ve takım elbiseler giyinme yoluna gitmez.

Bu görüşün sıhhatine delil ise, ümmetin şu husus üzerinde icmâ' etmiş olmasıdır. Müslümanların işlerini görüp gözeten İmamın (İslâm Devlet başkanının) maruf ölçüler içerisinde yediğini ödemek yükümlülüğü yoktur. Çünkü yüce Allah, onun payını Allah'ın malı arasında olmak üzere tesbit etmiştir. O bakımdan Hz. Ömer'in söylediği kabul edilen: "Eğer imkânım olursa aldığımı öderim" şeklindeki ifadesinde (öbür görüşü savunanların lehine) delil yoktur.

İbn Abbas, Ebu'l-Âliye ve eş-Şa'bî'den rivâyete göre maruf ölçüler içerisinde yemek, nasıl uyuz develeri katranlıyor, kaybolan bir malı ilan ediyor, havuzları su sızdırmasın diye sıvıyor, hurmaları topluyor ise, onun gibi davarların sütlerinden yararlanmak, malın aslına zarar vermemek şartıyla köleleri istihdam etmek ve bineklerin sırtına binmek gibi faydalar sağlamakla olur. Malların ayni kısmına ve asıllarına gelince; vasinin bunlardan birşey alma hakkı yoktur.

Bütün bunlar fukahanın şu sözlerinin kapsamına dahildir: O yaptığı işin ücreti kadarını alabilir. Bir gurup; işte maruf ölçüler içerisinde yemek budur. Bunun için ödeme yapması sözkonusu değildir, fakat bundan fazla yemesi ise haram kılınmıştır. el-Hasen b. Salih b. Hayy -İbn Hayyân da denilir- ise babanın tayin ettiği vasi ile hakimin tayin ettiği vasi, arasında fark gözetmek-

(1) Beyhâkî, *es-Sünenu'l-Kubrâ*, VI, 7, 575; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 436.

tedir. Ona göre babanın tayin ettiği vasi maruf ölçüler içerisinde yetimin malından yiyebilirse de, hakimin tayin ettiği vasinin herhangi bir şekilde yetimin malından yeme imkânı yoktur. İşte bu da üçüncü bir görüştür.

Konuyla ilgili dördüncü bir görüş de Mücahid'den şöylece rivâyet edilmektedir: Vasi, yetimin malından borç da alamaz, başka bir yolla da alamaz. Onun kanaatine göre âyet-i kerime yüce Allah'ın şu buyruğu ile nesh edilmiştir: ***"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir anlaşma ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesnâ."*** (en-Nisâ, 4/29) Böyle bir yolla yemek ise, bir ticaret değildir. Zeyd b. Eslem de der ki: Bu âyet-i kerimedeki ruhsat yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki zulümle yetimlerin mallarını yiyenler..."*** (en-Nisâ, 4/10) buyruğu ile nesh edilmiştir. Bişr b. el-Velid de Ebu Yusuf'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Bilemiyorum, belki de bu âyet i kerime yüce Allah'ın: ***"Ey iman edenler! Mallarınızı bâtıl yollarla yemeyin, aranızda karşılıklı bir anlaşma ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesnâ"*** (en-Nisâ, 4/29) buyruğu ile nesh edilmiştir.

Konu ile ilgili bir beşinci görüş ise; ikâmet hali ile yolculuk hali arasında fark gözeten bir görüştür. Eğer yetim ile birlikte şehirde ikamet etmekte ise; onun malından yiyemez. Şâyet onun için yolculuk yapma gereğini duyarsa o takdirde ihtiyaç duyduğu kadarını alabilir. Ve ondan herhangi bir şey biriktiremez. Bu, Ebû Hanife ile onun iki arkadaşı Ebû Yusuf'la Muhammed'in görüşüdür.

Altıncı bir görüş: Ebû Kilâbe der ki: O topladığı mahsullerden maruf ölçüler içerisinde yesin. Onun nakdî servetinden ise, borç olsun, başka türlü olsun herhangi bir şey almak hakkına sahip değildir.

Yedinci bir görüş İkrime, İbn Abbas'tan: **"Fakir olan da örfe göre yesin"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle dediğini nakleder: Eğer muhtaç olur ve zorunlu bir ihtiyaç duyarsa (yesin). eş-Şa'bî der ki: Böyle bir durumda kan ve domuz eti yemesi helâl olacak olursa yetimin malından alır, daha sonra ödeme imkânı bulursa öder. en-Nehhâs ise der ki: Böyle bir görüşün anlamı yoktur. Çünkü bu derecede zaruret haline düşecek olursa, o yetimin malından olsun, onun dışında başkasının malından kendisini hayatta tutacak kadarını alabilir.

Yine İbn Abbas ve en-Nehaî der ki: Maksat vasinin kendi malından maruf ölçüler içerisinde yemesidir. Tâ ki yetimin malından yemeye muhtaç olmasın. Böylelikle zengin kimse zenginliği dolayısıyla afiflik etmiş olur, fakir kimse de kendisine (kendi öz malından) harcamalarını alabildiğine kısar ki, yetiminin malına ihtiyaç duyacak hale düşmesin.

en-Nehhas der ki: Bu açıklama bu âyet-i kerimenin tefsiri ile ilgili olarak

yapılan rivâyetlerin en güzelidir. Çünkü başkalarına ait mallar mahzur (haksız yere el sürülmesi haram) olan mallardır. Kat'î bir delil ile olmadığı sürece o mallardan herhangi birine el sürmek serbest olamaz.

Derim ki: el-Kiyâ, et-Taberî, ***Ahkâmu'l-Kur'ân*** adlı eserinde bu görüşü tercih ederek şöyle demektedir: Seleften bazı kimseler bu âyet-i kerimenin hükmü gereğince vasinin küçüğün malından israf sınırına ulaşmayacak bir miktarda yiyebileceği vehmindedir. Bu ise yüce Allah'ın: ***"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir anlaşma ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesnâ"*** (en-Nisâ, 4/29) buyruğuna muhaliftir. Böyle bir şey ise yetimin malında tahakkuk etmemektedir. Yüce Allah'ın: **"Zengin olan afiflik etsin"** ifadesi, kişinin kendi malı ile alâkalıdır, yetimin malı ile değil. Bunun da manası şudur: Yetimin malını kendi mallarınızla birlikte yemeyiniz. Aksine yalnızca kendi mallarınızdan yemekle yetininiz. Buna yüce Allah'ın: ***"Onların mallarını mallarınızla karıştırarak yemeyin. Muhakkak bu büyük bir günahtır"*** (en-Nisâ, 4/2) buyruğu da buna delâlet etmektedir. Yüce Allah'ın: **"Zengin olan afiflik etsin, fakir olan da örfe göre yesin"** buyruğu ile de yetecek miktarı aşmama hususu açıkça ortaya çıkmaktadır. Tâ ki yetimin malından yemek gereğini duymasın. İşte âyet-i kerimenin ihtiva ettiği anlamın tamamı budur. Bizler başkasının malını rızası olmaksızın -özellikle de yetim hakkında- yemeyi yasaklayan muhkem bir takım âyetlerle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu âyet-i kerimenin ise bir kaç manaya gelme ihtimali olduğunu görmekteyiz. O halde bu âyet-i kerimeyi konu ile ilgili diğer muhkem âyetlerin manasına göre anlamak kaçınılmaz bir haldir.

Konu ile ilgili selefin kanaatine destek bulmak amacıyla: Hakimler de müslümanlara yaptıkları iş dolayısıyla rızıklarını (maaşlarını) almaktadır. Vasiyi de aynı şekilde yetim için çalışan bir kişi olarak göremez miyiz ve niçin yaptığı iş kadar ücret almasın? diye bir soru sorulacak olursa ona şöyle cevap verilir:

Şunu bil ki, seleften hiçbir kimse vasinin zengin olmakla birlikte küçük çocuğun malından birşeyler almasını vasi için caiz kabul etmemiştir. Halbuki hakimin durumu böyle değildir. İşte bu, iki mesele arasındaki bir farktır. Aynı şekilde İslâm'ın gerekli kıldığı işleri ifa eden fakihlerin, hakimlerin ve halifelerin aldıkları malların muayyen bir maliki yoktur. Şanı yüce Allah bu sahipsiz malı belli bir takım niteliklere sahip bazı sınıflara tahsis etmiştir. Hakimler de bu sınıflardan birisidir. Vasi ise yaptığı iş karşılığında muayyen bir kimsenin malını onun rızası olmaksızın almaktadır. Yaptığı işin miktarı ve mahiyeti ise meçhuldür. Aldığı ücret de meçhuldür. Böyle bir şeyin ise hak edilme ihtimali uzaktır.

Derim ki; hocamız İmam Ebu'l-Abbâs şöyle derdi: Eğer yetimin malı, velisini kendi özel ihtiyaçlarını ve işlerini aksatacak derecede meşgul edecek şekilde büyük bir uğraşıyı gerektirecek kadar çok ise, o takdirde veliye yaptığı işin ücreti tesbit edilir. Şâyet kişiyi kendi ihtiyaçlarını görmekten alıkoymayacak kadar önemsiz ise, o maldan hiçbir şey yemez. Bununla birlikte yetime zarar vermeksizin ve çoğa da kaçmaksızın az miktarda bir süt içmesi, yahut az miktarda yiyecek veya yağ yemesi de müstehabtır. Hatta adeten tarafların biribirlerine müsamaha ettikleri görülegelen miktarda dahi yiyebilir. Hocamız devamla der ki: Sözünü ettiğimiz ücret, az miktarda hurma, yahut süt yemek maruf olan şeylerdir. O bakımdan âyetin buna göre anlaşılması uygun düşmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Bununla birlikte bundan dahi sakınmak Allah'ın izniyle daha faziletli olandır.

Miras paylaştırıcı hakimin alıp da rüsum adını verdiği ve ona tabi olanların yaptıkları talanlara gelince; ben bunun açıklanabilir veya helâl olabilecek tarafını bilmiyorum. Bunlar yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar"*** (en-Nisâ, 4/10) buyruğunun genel kapsamına girmektedirler.

15. Yetimlere Mallarını Teslim Ederken Şahid Bulundurmak:

Yüce Allah: **"Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman onlara karşı şahid bulundurun"** buyruğunda, gerekli şekilde korunmaya yahut töhmetleri izale etmeye dikkat çekmek üzere şahid tutmayı emretmektedir. Bu şekilde şahid tutmak, bir gurup ilim adamına göre müstehaptır. Bu konuda da vasinin sözü kabul edilir. Çünkü vasi güvenilir (emin) bir kimsedir.

Bir diğer kesim ise, bu farzdır, demektedir. Âyetin zahirinden anlaşılan da budur; ve vasi sözü kabul edilen emin bir kimse değildir. Tıpkı kendisine verileni geri verdiğini iddia eden vekil yahut yanında emanet bırakılan kimse gibidir. Çünkü vasi olsa olsa baba tarafından emin görülen bir kimsedir. Baba onu emin gördüğü sürece onun başkası hakkında söyleyeceği söz, kabul edilmez. Nitekim vekil olan bir kimse, adil olarak bilindiği için kendisine emrolunanı Zeyd'e verdiğini iddia edecek olursa, beyyine ile bunu ortaya koymadığı sürece bu iddiası kabul olunmaz. İşte vasinin durumu da böyledir.

Ömer b. el-Hattab (r.a) ile İbn Cübeyr'in görüşüne göre ise burada sözü geçen şahid bulundurmak, vasinin daha önce fakirken yetimin malından aldığı borcu bolluğu esnasında ödemesi hali hakkındadır.

Abîde der ki: Bu âyet-i kerime, yetimin malından birşeyler yiyenin o miktarı ödemesinin vacib oluşuna bir delildir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Sizler yetimin malından bir miktar borç alır yahut yiyecek olursanız, bunu ödemeniz halinde şahid bulundurunuz.

Doğrusu ise lafzın hem bu hali hem de diğer halleri de kapsadığı şeklin dedir.

Buyruğun zahirine göre maksat şudur: Sizler velâyetiniz altında bulunana herhangi bir hacamada bulunacak olursanız, şahid tutunuz. Tâ ki herhangi bir anlaşmazlık ortaya çıkacak olursa, beyyine getirmek imkânı bulunsun. Çünkü şahid tutmak suretiyle emanet olmak üzere kabz olunan her bir maldan ibra olmak, ancak onun ödendiğine dair şahid tutmakla mümkün olur. Çünkü yüce Allah: **"Şahid bulundurun"** diye buyurmaktadır. O halde şâyet şahid tutmaksızın birşeyler kabz etmiş ise, o kabzettiğini tekrar ödemesi halinde ödediği kimseye karşı bunu ödediğine dair şahid tutmasına gerek yoktur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

16. Veli Ya da Vasi, Yetimi, Bedenen Korumakla da Mükelleftir.

Vasi ya da kefil (yetimi gözeten kişi ya da veli) yetiminin malını korumak, o malı uygun şekilde artırıp çoğaltmakla yükümlü olduğu gibi, küçüğü bedenen de korumakla yükümlüdür. Yetimin malını korumayı, gereken şekilde zaptu rapt altına almakla gerçekleştirir. Bedenini de edebiyle korur. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/220. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Rivâyete göre adamın birisi Peygamber (sav)'a gelip şöyle demiş: Benim himayem altında bir yetim vardır. Onun malından birşeyler yiyeyim mi? Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Evet, onun malından kendin için mal ayırıp biriktirmeksizin ve onun malıyla kendi malını korumak yoluna gitmeksizin (yiyebilirsin)." Peki ey Allah'ın Rasûlü onu döveyim mi? deyince, Hz. Peygamber: "Hangi sebepten kendi çocuğunu dövüyorsan o sebepten dolayı (dövebilirsin)."(1)

İbnü'l-Arabi der ki: (Bu) her ne kadar senet itibari ile sabit değilse de, herhangi bir kimse artık bundan başka bir çare de bulamaz.(2)

17. Allah Herkesin Hesabını Görecek Olandır:

Yüce Allah'ın: **"Hesap sorucu olarak Allah yeter"** buyruğu amellerinizi hesaba çeken ve onların karşılığını verecek kimse olarak Allah yeter, demektir. Bu herhangi bir hakkı inkâr eden herkes için bir tehdittir. Lafzatullah başına gelen "be" harfi zaittir. Bu buyruk ref' mahallindedir.

---

(1) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 189; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 437.

(2) Devamında gerekçesini şöyle açıklamaktadır: "... Çünkü maksat, ıslâhtır. Bedenin ıslâhı, malın ıslâhından önemlidir. Buna delil, (oğluna) namazı öğretip (gerektiğinde) onu dövebilmesidir. Onu ızdarlayarak, zorlayarak haramdan uzak tutar." (İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 327).

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۖ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ
مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ ۚ نَصِيبًا
مَفْرُوضًا ﴿٧﴾

7. Baba ve anne ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkekler için bir pay, yine anne ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından kadınlar için de bir pay vardır. Bu, o maldan -az veya çok olsun- farz kılınmış bir paydır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyetler Arası İlişki ve Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah yetimlerin durumunu sözkonusu ettikten sonra hemen ardından mirasa dair hususları zikretmektedir.

Âyet-i kerime Ensardan Evs b. Sabit hakkında nazil olmuştur. Evs vefat etmiş ve geriye Um Kucce[1] adında bir hanım ile yine ondan doğma üç kız bırakmıştı. Ölenin amcaoğullarından ve vasilerinden Süveyd ile Arfece adındaki iki kişi kalkıp onun malını aldılar, hanımına ve kız çocuklarına hiçbir şey vermediler. Cahiliyye döneminde Araplar, kadınlara da, -erkek dahi olsalar- küçük çocuklara da hiçbir miras vermezler ve atların sırtında savaşan, mızraklarla vuruşan, kılıçla dövüşen ve ganimet elde edenden başkasına birşey verilmez, diyorlardı.

Um Kücce bu hususu Rasûlullah (sav)'a anlatınca, ölenin amca çocuklarını çağırdı. Kendisine: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler bu kadının çocukları ne ata biner, ne zayıf düşmüş birisine yardım edebilir, ne de düşmana bir zararı dokunabilir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Şimdi gidiniz, Allah'ın bu hususta bana neler emredeceğine bir bakayım" dedi.

Bunun üzerine yüce Allah, onları reddetmek, sözlerini ve cahilce girişikleri tasarruflarını iptal etmek üzere bu âyet-i kerimeyi indirdi.[2]

Çünkü küçük mirasçıların büyüklere nisbetle daha bir hak sahibi olmaları gerekirdi. Zira onlar tasarrufta bulunmak, kendi menfaatlerine olan işlere nezaret etmek imkânına sahip değiller. Oysa cahiliyye Arapları hükmü tersyüz ettiler, mirastaki hikmeti iptal ettiler. Hevâlarına uyarak saptılar, görüş ve tasarruflarında hataya düştüler.

(1) Hanımın adı kaynaklarda: Um Hucce, Um Kuhhe, Um Kücce olarak geçmektedir. (el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân,* s. 148; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 439)

(2) el-Vâhidî ve Suyûtî, aynı yerler.

2. Âyet-i Kerîmenin İfade Ettiği Diğer Hususlar:

İlim adamlarımız der ki: Bu âyet-i kerimede üç husus ifade edilmektedir. Birincisi mirasın illeti (gerekçesi, sebebi) açıklanmaktadır, bu da **akrabalıktır**. İkincisi, yakın yahut uzak olsun her türlüsüyle akrabalığın **genelliği**, üçüncüsü ise genel bir ifade ile farz olarak tesbit edilen payın **dile getirilmesi**. Bu mücmel ifadeler ise, mirası anlatan âyet-i kerimelerde açıklanmaktadır. O bakımdan bu âyet-i kerime hüküm için ve bu bozuk görüşün iptal edilmesi için bir hazırlık mahiyetindedir. Sonunda konu ile ilgili rahatlatıcı ve yeterli açıklama geldi.

3. Akrabalık Kavramının Kapsamı:

Rivâyette sabit olduğuna göre Ebu Talha malı olan Bi'ruhâ'yı sadaka olarak bağışlayıp, Peygamber (sav)'a bunu zikredince Hz. Peygamber ona: "Sen onu fakir akrabalarına tahsis et (vakfet)" diye emretmiş, bunun üzerine o da orayı Hassan ve Ubeyy'e vermişti. Enes der ki: Her ikişi de ona benden daha yakın idiler.(1)

Ebû Dâvûd der ki: Bana Muhammed b. Abdullah el-Ensari'den ulaştığına göre o şöyle demiş: Ensardan olan Ebu Talha'nın adı Zeyd'dir. Onun geriye doğru nesebi şöyledir: Zeyd b. Sehl b. el-Esved b. Haram b. Amr b. Zeydi Menat b. Adiyy b. Amr b. Malik b. en-Neccar. Hassan'ın da nesebi geriye doğru şöyledir: Hassan b. Sabit b. el-Münzir b. Haram. Böylelikle her ikisi Haram adındaki üçüncü atalarında nesebleri bir araya gelmektedir. Ubey'in de geriye doğru nesebi şöyledir: Ubey b. Ka'b b. Kays b. Ubeyd b. Zeyd b. Muaviye b. Amr b. Malik b. en-Neccar. (Muhammed b. Abdullah) el-Ensarî der ki: İşte Ebû Talha ile benim babam arasında altı baba (göbek) vardır.(2) (Ebû Dâvûd) dedi ki: Amr b. Malik ise, Hassan'ın da, Ubey b. Kâab'ın da, Ebu Talha'nın da nesebinin kavuştuğu dedeleridir.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İşte bu ifadede, akrabalığın neseb itibarî ile bu derecede ve buna yakın derecelerde olanlar için sözkonusu olmasını gerektiren bir mana vardır. Bundan daha yakın olanın akrabalık kapsamına girmesi ise öncelikle sözkonusudur.

4. Kadınların da Mirastan Payları Vardır:

"Bu, o maldan az veya çok olsun farz kılınmış bir paydır" buyruğuyla yüce Allah, kız çocukların da mirasta bir paylarının olduğunu tesbit etmekle beraber bunun ne kadar olduğunu beyan etmemektedir. Bunun üzerine

(1) *Buhârî,* Zekât 44, Vekâlet 15, Vesâyâ 17, 26, Tefsir 3. sûre 5, Eşribe 13, Eymân 33; *Müslim,* Zekât 42; *Ebû Dâvûd,* Zekât 45; *Dârimî,* Zekât 23; *Muvatta,* Sadaka 2; *Müsned,* III, 141, 256, 285.

(2) *Ebû Dâvûd,* Zekât 45.

Peygamber (sav), Suveyd ile Arfece'ye Evs'in malından herhangi bir şeyi dağıtmamaları için haber gönderdi. Çünkü yüce Allah, Evs'in kız çocukları için de bir pay ayırdığını belirtmektedir. Bununla birlikte bu miktarın ne kadar olduğunu beyan etmemiştir. O bakımdan Rabbimizin ne inzal buyuracağını beklemek gerekir (dedi). Bunun üzerine yüce Allah'ın: ***"Çocuklarınız hakkında Allah size şöyle emrediyor..."*** buyruğundan itibaren: ***"En büyük kurtuluş işte budur"*** (en-Nisâ, 4/11-13) buyrukları nazil oldu. Hz. Peygamber onlara: "Um Kucce'ye Evs'in geriye bıraktığı malın sekizde birini, kız çocuklarına üçte ikisini veriniz, malın geride kalan bölümü de sizindir" diye haber gönderdi.(1)

5. Gayrimenkullerin Paylaştırılması:

İlim adamlarımız bu âyet-i kerimeyi kalan mirasın durumunda değişiklik olacaksa da hisselere göre paylaştırılacağına delil göstermişlerdir. Hamam, ev, zeytinlerin toplandığı yer ve pay sahiplerinin orada yerleştirilmesi suretiyle faydalanılamaz hale gelen ev gibi.(2)

Malik der ki: Onlardan herhangi birisi kendisine düşen paydan faydalanması sözkonusu olmasa bile bu paylaştırılır. Çünkü yüce Allah: **"Bu, o maldan az veya çok olsun farz kılınmış bir paydır"** diye buyurmaktadır.

Aynı zamanda bu İbn Kinane'nin de görüşüdür. Şafiî de böyle demiştir. Ebû Hanife'nin görüşü de buna yakındır. Ebû Hanife der ki: İki kişinin ortak olduğu küçük bir ev, ortaklardan birisi tarafından pay edilmesini isterken, diğeri bunu kabul etmiyorsa, ev kabul etmeyenin payına verilir.

İbn Ebi Leylâ ise der ki: Eğer pay sahipleri arasında kendisine verilecek paydan faydalanamayacak durumda olan varsa, o mal paylaştırılmaz. Pay sahiplerinden herhangi birisine zarar gelmenin sözkonusu olduğu herbir paylaştırma yapılmaz. Bu Ebu Sevr'in de görüşüdür.

İbnü'l-Münzir der ki: İki görüşün daha sahih olanı budur. Ayrıca İbnü'l-

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Ferâiz 4; ***Tirmizî,*** Ferâiz 3; ***İbn Mâce,*** Ferâiz 2; ***Müsned,*** III, 352; el-Vâhidî, ***Eshâbu Nüzûli'l-Kur'ân,*** s. 149-150; Suyûtî, ***ed-Durru'l-Mensûr,*** II, 438-439. Ölen şahsın adı: Ebû Dâvûd ile el-Vâhidî tarafından "Sabit b. Kays"; Tirmizî, İbn Mâce ve Müsned'de: "Sa'd b. er-Rabî'"; Suyûtî tarafından -merhum müfessirimize uygun olarak- "Evs b. Sâbit" olarak zikredilmektedir.

Ancak Ebû Dâvûd'un hadisin sonunda kaydettiği: "Bişr bu hadisi rivâyetinde hata etmiştir. Bu iki kız (Sâbit b. Kays'ın değil), Sa'd b. er-Rabî'in kızlarıdır. Sâbit b. Kays, Yemâme'de şehid düşmüştür" notuyla ölenin Tirmizî, İbn Mâce ve Müsned'in kaydettiği şahıs olduğunu tercih etmektedir.

İbnu'l-Esîr de (***Usdu'l-Ğâbe,*** I, 165-166 ile 580-581'de) bu hususu incelemiş olup, olayın Evs b. Sâbit ile ilgili olduğunun şüpheli olduğunu beyan etmektedir.

Buna göre bu kıssanın Sa'd b. er-Rabî'in hanımı ve kızları hakkında olma ihtimali daha kuvvetli görünmektedir.

(2) Bu cümlenin son bölümü İbnu'l-Arabî'de: "Paylarının en küçüğünün çıkartılması suretiyle faydalanılamaz hale gelenler gibi" şeklindedir. (***Ahkâmu'l-Kur'ân,*** I, 328)

Kasım da, -İbnü'l-Arabi'nin naklettiğine göre- bunu Malik'ten de rivâyet etmiştir. İbnü'l-Kasım der ki: Benim görüşüme göre paylaştırılamayan ev, oda ve hamamlar ile paylaştırılmasında zarar bulunup ta paylaştırıldığı takdirde ondan yararlanılamıyacak ise, o mal şuf'a hakkı sözkonusu olmaksızın satılır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Pay edilemeyen her şeyde şuf'a sözkonusudur. Eğer sınırlar ortaya çıkacak olursa şuf'a sözkonusu olmaz."(1) Böylelikle Hz. Peygamber, sınırların belirlenme ihtimali bulunan herşey hakkında şuf'a'nın sözkonusu olacağını, sınırlarının belirlenmesi mümkün olan arasından da paylaştırılmayan şeylere şuf'a'nın taalluk edeceğini belirlemiş olmaktadır. Hadisin delil olarak ifadesi budur.

Derim ki: Bu görüşün lehine delillerden birisi de, Dârakutnî'nin İbn Cüreyc yoluyla rivâyet ettiği hadis-i şeriftir. İbn Cüreyc der ki: Bana Sıddık b. Mûsâ, Muhammed b. Ebî Bekr'den, o babasından, o da Peygamber (sav)'dan rivâyetine göre, Peygamber şöyle buyurmuş: "Paylaştırılması kabil olan şey dışında mirasçılar aleyhine parçalayıp dağıtma olmaz."(2)

Ebû Ubeyd der ki: Bu şöyle olur: Adam ölür ve geriye öyle birşey bırakır ki, mirasçıları arasında paylaştırılacak olursa bu ya onların hepsine zarar verir, yahut bir kısmına. İşte hadis böylesinin paylaştırılmayacağını söylemektedir. Geriye bir mücevherat, hammam, atlas kumaş ve benzeri şey bırakmak buna bir örnektir. Hadis-i şerifte geçen "tadiye" kelimesi birşeyi parçalayıp dağıtmak demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir:

"(الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ): ***Onlar ki, Kur'ân'ı bölük pörçük ettiler"*** (el-Hicr, 15/91).

Yüce Allah, âyet-i kerimede: ***"Zarar verici olmayan..."*** diye buyurarak (en-Nisâ, 4/12) zarar vermeyi kabul etmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber de: "Zarar vermek de yoktur, zarara karşılık zarar da verilmez."(3) diye buyurmaktadır. Aynı şekilde âyet-i kerimede paylaştırma da sözkonusu edilmemektedir. Âyet-i kerime yalnızca az ya da çok olsun, küçüğün de, büyüğün de pay alması gerektiğini ortaya koymaktadır ve cahiliyyedeki kanaatleri reddetmek üzere: **"Erkekler için bir pay... kadınlar için de bir pay vardır"** diye buyurmaktadır. Bu husus oldukça açıktır.

Payın ortaya çıkarılmasına gelince; bu da bir başka delilden alınmaktadır. O da mirasçının şöyle demesi ile olur: Yüce Allah'ın buyruğu gereğince bana ödenmesi gereken bir pay vardır. O payı kullanmama imkân veriniz. Ona ortak olan kimse de ona şöyle cevap verir: Özel olarak o paydan yararlan-

(1) ***Buhârî,*** Buyû' 96, 97, Şerike 8, 9, Hiyel 14, Şuf'a 1; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 73; ***Tirmizî,*** Ahkâm 33; ***Nesâî,*** Buyû' 109; ***İbn Mâce,*** Şuf'a 3; ***Muvatta,*** Şuf'a 1; ***Müsned,*** III, 296, 399.
(2) ***Dârakutnî,*** IV, 219.
(3) ***İbn Mâce,*** Ahkâm 17; ***Muvatta,*** Akdiye 31; ***Müsned,*** I, 313, V, 327.

ma imkânını sana vermemize imkânımız yoktur. Çünkü böyle bir imkân malın ifsad edilmesi, şeklinin değiştirilmesi, kıymetinin eksilmesi gibi sebepler dolayısıyla, benim de, senin de zarar görmemiz sonucunu verir. Bu durumda tercih sözkonusu olur. Daha zahir (kuvvetli) olan görüş, menfaati ortadan kaldıran ve malın kıymetini eksilten paylaştırmanın sözkonusu olmayacağı şeklindedir. Bunun da az önce sözünü ettiğimiz delil ile birlikte böyle olması gerekir. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

el-Ferrâ der ki: "(نَصِيباً مَفْرُوضاً): **Farz kılınmış bir pay"** ifadesi;

"(قسماً واجباً ، وحقاً لازماً): Vacib olan bir paylaştırma ve yerine getirilmesi gereken bir hak" ifadesine benzer. Bu, mastar anlamında bir isim olduğundan dolayı mansub gelmiştir. ez-Zeccac ise, hal olmak üzere nasb edilmiştir, der. Yani sözügeçen bu kimselerin payları onlara farz olarak belirlenmiştir. el-Ahfeş der ki: Yüce Allah bunu onlara bir pay olarak tesbit etmiştir, demektir. Farz kılınmış (el-mefrûd) ise miktarı tayin edilmiş ve yerine getirilmesi gereken şey demektir.

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾

8. Paylaştırma sırasında yakınlar, yetimler ve yoksullar da hazır bulunursa ondan kendilerini rızıklandırın ve onlara güzel sözler söyleyin.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Mirasın Pay Edilmesinde Hazır Bulunanlara Birşeyler Vermek:

Yüce Allah, mirastan pay hak etmemekle birlikte paylaştırılmada hazır bulunan ve mirasçı olmayan akraba yahut yetim ve fakirlere, eğer mal çok ise ikramda bulunmayı ve onların mahrum edilmemelerini, şâyet miras akar, yahut da az birşeyler vermeye dahi imkân vermeyecek kadar az olursa, onlara özür beyan etmeyi emir buyurmaktadır. Bununla birlikte az miktardaki mirastan birşeyler vermenin ecri de çok büyüktür. Çünkü bazan tek bir dirhem yüzbin (dirhem)i geride bırakabilir.

Âyet-i kerime bu görüşe göre muhkemdir. Bu görüş de İbn Abbas'ındır. Tabiînden de Urve b. ez-Zübeyr ve onun dışında kalan bir gurup da bunu benimsediği gibi; Ebu Mûsâ el-Eşârî de bunun böyle uygulanmasını emretmiştir.

İbn Abbas'tan bu âyet-i kerimenin nesh edilmiş olduğuna dair rivâyet de

gelmiştir. Onu nesh eden de yüce Allah'ın: *"Çocuklarınız hakkında Allah size şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar* (veriniz)." (en-Nisâ, 4/11) âyetidir.

Said b. el-Müseyyeb ise, bunu miras ve vasiyet âyeti nesh etmiştir, demektedir. Bu âyet-i kerimenin nesh olduğunu söyleyenler arasında Ebu Malik, İkrime ve ed-Dehhâk da vardır. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü bu âyet-i kerime mirasçıların kendi paylarını hakettiklerini; paylaştırma esnasında yanlarında hazır bulunup ta mirastan pay almayan kimseleri de mirasa ortak etmenin müstehap olduğunu beyan etmektedir.

İbn Cübeyr der ki: İnsanlar bu âyeti zayi ettiler (yani onunla amel etmez oldular). el-Hasen der ki: Fakat insanlar cimrilik ettiler.

Buhârî de İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: **"Paylaştırma sırasında yakınlar, yetimler ve yoksullar da hazır bulunursa..."** âyeti hakkında bu âyet muhkemdir. Nesh edilmiş değildir dediğini nakletmektedir.(1) Bir rivâyete göre de şöyle demiştir: Birtakım kimseler bu âyetin nesh olduğunu iddia etmektedir. Allah'a yemin ederim ki hayır o nesh edilmiş değildir. Fakat bu gereğince amelin ağırdan alındığı buyruklardan birisidir.

Âyet-i kerimede iki kesimden sözedilmektedir. Birisi mirasçıdır. İşte başkasını rızıklandıracak olan budur. Bir diğer kesim ise miras almamaktadır. İşte maruf söz söyleyerek sana bir şey veremiyorum, der.(2)

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah mü'minlere miraslarını paylaştırmaları sırasında akrabalık bağlarını, yetimlerini ve yoksullarını vasiyyet yoluyla gözetmelerini emretmiştir. Şâyet ortada vasiyet yoksa o takdirde miras yoluyla onların bağları gözetilir. en-Nehhâs der ki: Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak söylenen sözlerin en güzeli budur. Yani mendupluk, hayır işlemenin teşviki ve yüce Allah'a şükür olmak üzere bu buyruğun gereğinin yerine getirilmesi sözkonusudur.

Bir kesim de der ki: Bu şekilde az birşeyler vermek farz anlamında vacibtir. Mirasçılar bu kesimlere gönüllerinin hoşluğu ile birşeyler verirler. Kapkacak, eskimiş elbise ve hafif şeyler. Bu görüşü İbn Atiyye ve el-Kuşeyrî nakletmektedir. Sahih olan bunun mendupluk ifade ettiğidir. Çünkü böyle birşey farz olsaydı, terikede kazanılan bir hak ve mirasta bir ortaklık olurdu. Taraflardan birisinin hakkı bilinirken, diğer tarafın hakkı meçhul kalırdı. Bu ise hikmete aykırıdır, anlaşmazlığa, güzel ilişkilerin kopmasına sebeptir.

Bir başka kesim de, âyet-i kerimede muhatap ve kast olunanların mirasçılar değil de, vasiyet ile mallarını paylaştıran ölümü yaklaşmış bulunan kim-

(1) *Buhârî*, Tefsir 4. sûre 3.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II. 440. Burada son cümlenin anlamı şöyledir: "... Bir diğeri ise miras alınamaktadır. Maruf (güzel) söz söyleyecek olan budur. Bu bir yetim malıdır. (Paylaştıranın) bu malda bir hissesi yoktur."

selerdir, der. Bu, İbn Abbas, Said b. el-Müseyyeb ile İbn Zeyd'den rivâyet edilmiştir. Hasta bir kimse vasiyette bulunmak suretiyle malını dağıtmak ister ve o esnada mirasçı olmayan kişi yanında hazır bulunursa, onu mahrum etmemelidir.

Bu -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- vasiyetin vacib olduğu ve henüz miras âyetinin nâzil olmadığı dönemlerde sözkonusu olabilirdi. Ancak birinci görüş daha sahihtir ve kabul edilen, alınması gereken görüş de odur.

2. Mirasçı Tasarrufta Bulunamayacak Kadar Küçük İse:

Şâyet mirasçı malında tasarruf edemeyecek kadar küçük ise, bir kesimin görüşüne göre, küçük mirasçının velisi, hacri altında bulunan bu küçüğün malından uygun göreceği miktarda birşeyler verir. Birşeyler vermez, de denilmiştir. Aksine paylaştırmada hazır bulunanlara: Bu maldan bana ait birşey yoktur. Bu mal yetime aittir. Bülûğa erecek olursa ona hakkınızı öğretip bildirirım der. İşte maruf söz de budur.

Ancak bu husus, ölenin herhangi bir vasiyette bulunmaması halinde böyledir. Şâyet vasiyette bulunmuş ise, ona vasiyet edilen miktar ne ise verilir.

Abîde ile Muhammed b. Sîrîn'in görüşüne göre ise; bu âyet-i kerimede sözü geçen nzıklandırmaktan kasıt, onlara yiyecekleri bir yemek yapmaktır. Nitekim onlar bu şekilde davranmışlar ve terikeden bir koyun kesmişlerdi. Abîde dedi ki:

Eğer bu âyet-i kerime olmasaydı bu benim öz malımdan olacaktı. Katade, Yahya b. Ya'mer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İnsanların terkettikleri üç muhkem âyet-i kerime vardır. Bu âyet isti'zan âyeti: ***"Ey mü'minler! Sağ ellerinizin malik olduğu... sizden üç defa izin istesinler..."*** (en-Nur, 24/58); ***"Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık..."*** (el-Hucurat, 49/13) âyetleridir.

3. Paylaştırma:

Yüce Allah'ın: "(مِنْهُ): **Ondan"** buyruğundaki zamir paylaştırma manasına aittir. Çünkü bu, mal ve miras anlamındadır. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"O da onu kardeşinin yükünden çıkardı."*** (Yusuf, 12/76) Kasıt maşrapa (sikâye)'dır. Çünkü bu manada kullanılan ve daha önce geçen "suvâ'" kelimesi müzekkerdir.[1]

(1) Burada anlatılmak istenen şudur: Paylaştırma anlamına gelen "kısmet" kelimesi müennestir. Ona raci olan zamirin de müennes olması gerekir. Ancak âyet-i kerimede zamir müzekkerdir. Müzekker oluş sebebiyle zamir, kelimenin kendisine değil de manasına raci olmalıdır. Burdaki mana ise mal ve mirastır ve bunlar da müzekkerdir. Verdiği bu ve diğer örneklerde de benzeri durum sözkonusudur.

Hz. Peygamber'in: "(وأتق دعوة المظلوم فإنه ليس بينه وبين الله حجاب): Bir de mazlumun beddüasından sakın. Çünkü onunla, (beddua ile) Allah arasında bir perde yoktur."[1] Görüldüğü gibi burada da müzekker bir zamir (manen müzekker olan) dua manasına iade edilmiş bulunmaktadır.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Süveyd b. Tarık el-Cu'fî'ye şarap hakkında soru sorduğunda verdiği cevap da böyledir: "Şüphesiz ki o, (şarap kelimesi manen müennes bir kelime olmakla birlikte buradaki zamir müzekker kullanılmıştır) bir ilaç değildir, aksine o bir hastalıktır."[2] Burada da görüldüğü gibi zamir içkinin manasına iade edilmiştir. Bunun örneği pek çoktur. **Paylaştırma** anlamını ifade etmek üzere: "(قاسمه المال وتقاسماه واقتسماه): Onunla malı paylaştırdı, kendi aralarında paylaştılar, ikisi onu pay ettiler" denilir. Bu kelimenin ismi ise müennes olmak üzere "kısmet" şeklinde gelir. Kasm ise, bunun mastarıdır. Paylaştırma yerine "maksim" denilir. Taksim ise, darmadağın etmek, dağıtmak anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Söylenecek Güzel Sözler:

Yüce Allah'ın: **"Ve onlara güzel sözler söyleyin"** buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr şöyle demektedir: Onlara: Buyurun alın, Allah size bereket ihsan etsin, denilir. Şöyle de denilmiştir. Onlara birşeyler vermekle birlikte, keşke bundan daha fazlasını verebilseydim, deyiniz. Yine şöyle denilmiştir: Birşeyler vermekle birlikte ayrıca mazeret belirtmeye ihtiyaç yoktur. Evet onlara hiçbirşey verilmeyecek olursa en azından güzel bir söz söylemeli ve bir çeşit mazeret beyan etmelidir.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا
عَلَيْهِمْ ۖ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

9- Arkalarında kendileri hakkında endişe edecekleri âciz ve güçsüz çocuklar bırakacak olanlar korksunlar. Allah'a karşı takvâlı olsunlar da dosdoğru söz söylesinler.

(1) *Buhârî,* Zekât 63, Mezâlim 9, Meğâzî 60; *Müslim,* İman 29; *Ebû Dâvûd,* Zekât 5; *Tirmizî,* Zekât 6, Birr 68; *Nesâî,* Zekât 46; *İbn Mâce,* Zekat 1; *Müsned,* I, 233. Bu rivâyetlerden -müfessirimizin belirttiği şekilde zamirin müzekker olarak zikredildiği rivâyetler, Buhârî'nin Zekât ve Meğâzî bölümlerinde yer alan rivâyetleridir. Diğerlerinde zamir müennes olup manaya değil, "beddua" diye tercüme ettiğimiz ve lafzan müennes olan "da'vet" kelimesine racidir.

(2) Lafzı itibariyle müennes olmakla birlikte, zamirin manaya müzekker olarak râci olduğu rivâyetler: *Müslim,* Eşribe 12; *İbn Mâce,* Tıb 27; *Müsned,* IV. 311. Lafza müennes olarak râci olduğu rivâyetler: *Ebû Dâvûd,* Tıb 11; *Tirmizî,* Tıb 8; *Dârimî,* Eşribe 6; *Müsned,* IV, 317, V, 399.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Muhatapları:

Yüce Allah'ın: "(وَلْيَخْشَ): **Korksunlar"** buyruğu emir olduğundan meczûmdur ve sonundaki "elif" (-i maksura olan "yâ" harfi) bundan dolayı hazf edilmiştir. Sibeveyh'e göre şiirdeki zaruret hali dışında, cer harflerine kıyasen emir için (fiilin başına gelen) emir lâm'ının gizli olması caiz değildir. Kûfeliler ise, cezm ile birlikte lâm harfinin hazf edilmesini caiz görmüşlerdir. (Buna dair) herkes (örnek olarak) şu beyti nekleder:

مَحمَـدُ تَفْـدِ نفسَـك كـلُّ نفس إذا مـا خِفْتَ مِـنْ شيء تَبَـالا

"Ey Muhammed; eğer sen herhangi bir şeyin kötü akibetinden Korkacak olursan; her nefis senin için feda olsun."

"(يَخْشَ): **Korksun"** buyruğunun mef'ulü ifadenin delâleti dolayısıyla hazf edilmiştir. "(خَافُوا): **Endişe edecekleri"** buyruğu da (لو)'in cevabıdır. İfadenin takdiri ise: Eğer terkedecek olurlarsa, korkarlar... Bu edatın cevabında "lâm" harfinin hazf edilmesi de caizdir.

Bu âyet-i kerimenin tevili hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir kesim der ki: Bu vasilere bir öğüttür. Yani siz yetimlere kendinizden sonra öz çocuklarınıza yapılmasını arzu ettiğiniz gibi muamele ediniz. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. İşte bundan dolayı (daha sonra) yüce Allah: *"Şüphe yok ki, zulümle yetimlerin mallarını yiyenler..."* (en-Nisâ, 4/10) diye buyurmuştur.

Bir başka kesim şöyle demektedir: Maksat bütün insanlardır. Yüce Allah onlara hem yetimler hakkında hem de başkalarının çocukları hakkında, kendilerinin himayesinde olmasalar dahi, Allah'tan korkmalarını emir buyurmuştur. Onların her birisi kendisinden sonra öz çocuğuna neler yapılmasını arzu ediyor ise, o şekilde başkalarının çocuklarına da güzel ve doğru söz söylesinler.

eş-Şeybânî'nin naklettiği de bu kabildendir. Dedi ki: Mesleme b. Abdülmelik'in kumandanlığında bir gurup asker ile birlikte Konstantiniyye (İstanbul) önlerinde idik. Aralarında İbn Deylemî'nin de bulunduğu ilim ehlinden bir gurup ile birlikte oturduğumuz bir günde meclistekiler; âhir zamanda meydana gelecek dehşetli bir takım olaylardan sözetmeye başladılar. Ben ona (İbnü'd-Deylemî'ye): Ey Bişr'in (yahut Busr'un) babası, ben hiç çocuğum olmasın diye arzu ederdim, dedim. Bana şöyle dedi: Buna gerek yok. Çünkü Allah'ın herhangi bir kimseden ortaya çıkmasını hükme bağladığı herbir can mutlaka ortaya çıkar. O kişi ister bundan hoşlansın, ister hoşlanmasın. Fa-

kat eğer sen onlardan yana emin olmak istiyorsan, başkaları hakkında Allah'tan kork. Sonra bu ayeti kerimeyi okudu. Bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: Eğer ona yetişecek olursan Allah'ın seni kendisinden kurtaracağı ve şayet sen kendinden sonra bir çocuk terkedecek olursan Allah'ın senin hakkında (kötülük yapmaktan) onları koruyacağı bir işi sana göstereyim mi? Ben: Tabii deyince, şu: **"Arkalarında kendileri hakkında endişe edecekleri..."** âyetini sonuna kadar okudu.

Derim ki: Muhammed b. Kâ'ab el-Kurazî'nin Ebu Hureyre'den yaptığı şu rivayet de bu manayı ifade etmektedir: Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim sadakayı güzel bir şekilde (ihsan ile) verirse Sırat'ı geçer. Her kim dul bir kadının ihtiyacını karşılayacak olursa, Allah da onun geride bırakacakları kimselere nezaret edecek halefler takdir eder."(1)

Burada bir grup müfessirin ifade ettiği üçüncü bir görüş daha vardır: Bu âyet-i kerimeden kasıt, ölüm esnasında vasiyette bulunacağı sırada yanında hazır bulunanların kendisine şöyle söylediği kimsedir: Şüphesiz Allah senin çocuklarını rızıklandıracaktır. Şimdi sen kendine bak, malını Allah yolunda vasiyet et, sadaka ver, köle azad et. Bu da nihayet bütün malını bu şekilde dağıtır. Yahut da onun tamamını kuşatacak şekilde bu tür işler yapar. Bu ise onun mirasçılarına zarar verir. İşte böyle bir uygulamaya gitmeleri yasak kılındı. Âyet-i kerime onlara şöyle diyor gibidir: Sizler; sizden sonra mirasçılarınız ve geride bıraktığınız zürriyetiniz için korktuğunuz gibi, aynı şekilde sizden başkalarının mirasçıları için de korkunuz, onları kendi mallarını saçıp savurmaya itmeyiniz. Bu açıklamayı İbn Abbas, Katade, es-Süddî, İbn Cübeyr, ed-Dahhâk ve Mücahid yapmıştır. Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: Kişi başkasının vasiyeti esnasında hazır bulunacak olursa: Malını vasiyet et, şüphesiz Allah senin çocuklarına rızık verecektir, dememelidir. Bunun yerine şöyle desin: Kendin için önden hayır gönder ve çocuğun için de birşeyler bırak. İşte yüce Allah'ın: **"Allah'a karşı takvâlı olsunlar"** buyruğunun anlamı budur.

Miksem ve Hadramî derdi ki: Âyet-i kerime bunun aksi bir durum hakkında nazil olmuştur. Bu da şudur. Ölümü yaklaşmış olan kimseye yanında hazır bulunanlar: Sen mirasçıların için birşeyler sakla, çocuklarına birşeyler bırak, çünkü malında çocuklarından daha çok hak sahibi kimse yoktur, der ve böylelikle onun vasiyet yapmasını önlemeye çalışır. Bunun sonucunda da akrabaları ve kendisine vasiyette bulunulma hakkına sahip olan herkesi zarara sokar. İşte böylelerine deniliyor ki: Sizler nasıl ki kendi soyunuzdan gelenler için korkuyor ve onlara iyilik yapılmasından hoşnut oluyorsanız, ay-

(1) Elimizin altındaki kaynaklarda yerini tespit edemedik.

ni şekilde yoksullar ve yetimler hakkında da bu şekilde güzel ve doğru söz söyleyiniz. Onlara zarar vermek hususunda Allah'tan korkunuz.

Bu iki görüş; mirasa dair âyet-i kerimenin nüzûlünden önce vasiyetin vacib olduğu zamanı gözönünde bulundurmak esasına mebnidir. (Böyle bir açıklama) Said b. Cübyr ile İbn Müseyyeb'den rivayet edilmiştir.

İbn Atiyye derdi ki: Bu iki görüşten hiçbirisi bütün insanlar hakkında uygulanamaz. Aksine insanlar iki kesimdir. Onlardan kimisine bu sözlerin birisi, kimine de diğeri uygun düşer. Şöyle ki; bir adam eğer mirasçılarının herbirisi kendi başına zengin halde terk ediyor ise, böyle birisine vasiyette bulunmayı teşvik etmek ve kendisi için önden hayır göndermeye itmek güzeldir. Şayet mirasçılarını güçsüz, ihmal edilmiş, mal varlıkları az bir şekilde terk edecekse, böyle birisine de onlara birşeyler bırakmayı ve ihtiyatlı hareket etmeyi teşvik etmek uygundur. Çünkü hiç şüphesiz bu şekilde hareket etmekten dolayı alacağı ecir, yoksullara yardımcı olmak halinde alacağı ecir gibidir. O halde gözönünde bulundurulması gereken zayıflık halidir. Bu hale göre hareket etmek icabeder.

Derim ki: Böyle bir açıklama doğru ve yerindedir. Çünkü Hz. Peygamber, Hz. Sa'd'a şöyle demişti: "Şüphesiz ki senin, mirasçılarını varlıklı olarak bırakman, onları insanlara avuç açar halde fakir ve yoksul bırakmandan daha hayırlıdır."(1) Şayet insanın çocuğu yok, yahut çocuğu olmakla birlikte kendisi de babasından ayrı ve zengin ise, babasının da ondan yana bir korkusu yoksa, böyle bir durumda insanın öncelikle yapması gereken malını önünden göndermesidir (kendisinin vasiyette bulunmasıdır). Tâ ki çocuğu ondan sonra uygun olmayan yerlere harcamasın ve ondan dolayı da vebale girmesin.

2. Dosdoğru Söz Söylemek:

Yüce Allah'ın: **"Allah'a karşı takvâlı olsunlar da dosdoğru söz söylesinler"** buyruğundaki **"dosdoğru"** (es-sedîd); adalete uygun ve doğru söylemektir. Yani sizler hasta olan kimseye; üzerinde bulunan ve malından ödenmesi gereken hakları çıkartmasını söyleyiniz. Artık bundan sonra da küçük mirasçılarına zarar vermeyecek miktarda da akrabalarına vasiyet etsin.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Sizler ölüye adaletli söz söyleyiniz. Bu ise ona: Lâ ilâhe illallah sözünü telkin etmesi, fakat böyle demesini emretmemesidir. Aksine o ölüm döşeğindeki şahıs, onun bu sözünü işitecek şekilde kendi kendisine söylesin ve böylelikle telkin etsin. Peygamber (sav): "Ölülerinize (yani ölüm vakti yaklaşmış olanlara) Lâ ilâhe illallah'ı telkin edi-

(1) *Buhârî*, Cenâiz 36, Vesâyâ 2, Menakıbu'l-Ensâr 49, Nafakat 1, Merdâ 16, Deavât 43, Ferâiz 16; *Müslim*, Vasiyyet 5, 8; *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ 2; *Tirmizî*, Vesâyâ 1; *Nesâî*, Vesâyâ 3; *İbn Mâce*, Vesâyâ 5; *Muvatta*, Vesâyâ 4; *Müsned*, I, 168, 172, 173, 176, 179.

niz"[1] diye buyurmakta, onlara böyle demelerini emrediniz, diye buyurmamaktadır. Zira böyle demesini emredecek olursa kızıp inkâra yönelme ihtimali vardır.

Bundan maksadın yetim olduğu da söylenmiştir. Yani yetimi azarlamasınlar ve onu hafife alıp küçümsemesinler.

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا ۖ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

10. Şüphe yok ki zulümle yetimlerin mallarını yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar yakında alevli bir ateşe de gireceklerdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Kimler Hakkında Sözkonusu Olduğu:

"Şüphe yok ki zulümle yetimlerin mallarını yiyenler..." buyruğunun Mersed b. Zeyd diye anılan Gatafanlı bir kişi hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. Bu kişi kardeşinin yetim olan küçük çocuğunun malına veli tayin edilmişti. Onun malını yedi. İşte yüce Allah bu âyet-i kerimeyi onun hakkında indirdi. Bunu Mukatil b. Hayyân nakletmiştir. Bundan dolayı cumhûr der ki: Bu buyrukta kast edilenler, yetimin malından kendilerine mübah olmayan şeyleri yiyen vasilerdir.

İbn Zeyd ise der ki: Bu âyet-i kerime kadınları ve çocukları mirasçı kabul etmeyen, onlara miras vermeyen kâfirler hakkında nazil olmuştur.

Her türlüsüyle mal almaya **"yeme"** adı verilmiştir. Çünkü asıl maksat, malın yenilmesidir ve eşya çoğunlukla yemek suretiyle tüketilir.

Özellikle **"karınlar"**dan söz edilmesi ise, onların düşüklüklerini açıklamak ve üstün ahlâkî değerlerin zıtlarına sahip oldukları için çirkinliklerini ortaya koymaktır.

Yenilen şeye **"ateş"** adının verilmesi ise, nihayette varılacak olan yerin o oluşundan dolayıdır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Ben rüyamda kendimi şarap sıkıyor gördüm."*** (Yûsuf, 12/36) Burada maksat üzüm sıkıyorken görmektir.

Bir görüşe göre buradaki ateşten kast, haramdır. Çünkü haram ateşi gerektirir. Yüce Allah o bakımdan harama bu ismi vermiştir. Ebû Said el-Hud-

(1) ***Müslim,*** Cenâiz 1, 2; ***Ebû Dâvûd,*** Cenâiz 16; ***Tirmizî,*** Cenâiz 7; ***Nesâî,*** Cenâiz 4; ***İbn Mâce,*** Cenâiz 3; ***Müsned,*** III, 3.

ri'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav) bize kendisinin İsrâ'ya çıkarıldığı geceden sözederken buyurdu ki: "Deve dudakları gibi dudakları olan ve dudaklarıyla yakaladıktan sonra ağızlarına ateşten taş doldurulan bir kimsenin de görevlendirildiği bir topluluk gördüm. Ağızlarına doldurulan bu ateşten taş altlarından çıkıyordu. Ey Cebrail, bunlar kim oluyor? diye sordum bana: Bunlar haksızca yetimlerin mallarını yiyenlerdir, dedi."(1)

Kitap ve sünnet yetimin malını haksızca yemenin büyük günahlardan olduğuna delâlet etmektedir. Hz. Peygamber de: "Helâk edici yedi büyük günahtan uzak durunuz" diye buyurmuş ve bunlar arasında: "Yetimin malını yemeyi" da saymıştır.(2)

2. Alevli Ateş:

Yüce Allah'ın: "(وسيصلون سعيراً): **Alevli bir ateşe de gireceklerdir"** buyruğunu İbn Âmir ve İbn Abbas'tan bir rivayete göre Âsım, meçhul fiil olmak üzere "yâ" harfini ötreli olarak okumuşlardır. (Anlamı: Alevli bir ateşe atılacaklardır, şeklinde olur). Yüce Allah (aynı kökten gelen kelime ile) şöyle buyurmaktadır: ***"Ben onu Sekar'a*** (cehenneme) ***sokacağım."*** (el-Müddessir, 74/26) Ebû Hayve ise bu kelimeyi "yâ" harfini ötreli, "sâd" harfini üstün, "lâm" harfini de şeddeli olmak üzere (التصلية) kökünden gelen bir kelimeymiş gibi okumuştur. Buna sebep ise bu fiilin ardı ardına çokça tekrarlanacağından dolayıdır. Bu okuyuşa delil de Yüce Allah'ın: "(ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ): ***Sonra onu ardı ardına cehenneme sokunuz"*** (el-Hâkka, 69/31) buyruğudur. Arapların: (صلّيته مرة بعد أخرى): Onu ardı ardına ısıtıp durdum, şeklindeki sözleri de burdan gelmektedir. Ateş ile ısınmayı ifade etmek üzere de: (تصليت) fiili kullanılır. Şair der ki:

وقد تَصلّيْتُ حَرَّ حربهم كما تَصلّى المقْرُورُ من قُرس

"Defalarca onların savaşlarının kızgın ateşiyle ısındım
Aşırı soğuktan elleri donmuş bir kimsenin ısınmak istemesi gibi."

Geri kalanları ise bu kelimeyi; (صَلِى النارَ يصلاها صَلْى وصِلاءً) den gelecek şekilde "yâ" harfini üstün olarak okumuşlardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(لاَ يَصْلاَهَا إِلاَّ الأَشْقَى): ***İşte oraya bedbaht olandan başkası girmez."*** (el-Leyl, 92/15) (الصِّلاء) kelimesi, ateşe yaklaşarak yahut bizzat ona temas ederek ısınmak, demektir. el-Haris b. Abbâd'ın şu beyti de burdan gelmektedir:

(1) İsrâ hadisinin geçtiği bazı yerler: ***Buhârî,*** Salât 1, Hacc 76, Bed'u'l-Halk 6, 7...; ***Müslim,*** İman 259, 266, 267, Eşribe 91; ***Tirmizi,*** Tefsir 17. sûre 1; ***Nesâî,*** Salât 1...

(2) ***Buhârî,*** Vesâyâ 23, Tıb 48, Hudûd 44; ***Müslim,*** İman 145; ***Ebû Dâvûd,*** Vesâyâ 10; ***Nesâî,*** Vesâyâ 12.

لم أكنْ مِن جُنـاتِيهـا عَلِم اللّـ ـهُ وإنّي لِحـرّهـا اليـومَ صـال

"Allah bilir ki ben bu cinayeti (suçu) işleyenlerden değilim
Ve şüphesiz ki bugün ben onun ateşiyle yanıyorum". (1)

Şair ise, alevli kor ateş demektir.

3. Âyet-i Kerimedeki Tehdit Unsuru:

Bu âyet-i kerime tehdit âyetlerinden birisidir. Günah işleyenleri tekfir edenler lehine delil olacak bir tarafı yoktur. Ehl-i sünnetin itikadına göre bu bir takım günahkârlar hakkında sözkonusudur. Bunlar önce cehenneme uğrar, sonra orada yanar ve bir çeşit ölümle ölürler. Halbuki ebediyyen cehennemde kalacak olanlar orada ölmezler de, dirilmezler de.

Böyle bir açıklama ile Kitap ile sünnette varid olan buyruklar bir arada telif edilip yorumlanmaktadır. Tâ ki, her ikisinde varid olan haberler, haber verilen husus hakkında çelişkiliymiş gibi anlaşılmasın.

Bu husus (cehennemde ebedi kalış), ilahi meşiet ile onların bir bölümünden sakıt olacaktır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Muhakkak Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Fakat bunun dışında olanı dilediği kimselere mağfiret eder."*** (en-Nisâ, 4/48 ve 116. âyetler) Bu kabilden varid olmuş karşı karşıya kalınacak bütün buyruklar hakkında söylenecek söz (yapılacak açıklama) bu şekildedir.

Müslim, Sahih'inde, Ebû Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Orada kalacak olan cehennemliklere gelince, onlar orada asla ölmezler de dirilmezler de. Fakat günahları sebebiyle - veya hataları sebebiyle diye buyurdu- ateşin kendilerine isabet edip de, Allah'ın bir çeşit ölümle öldüreceği bir takım kimseler de vardır. Nihayet bunlar kömür olacaklarında şefaat için izin verilecek, guruplar halinde getirilerek cennetin nehirleri üzerine dağıtılacaklar. Daha sonra: Ey cennetlikler, bunların üzerine su dökünüz! denilecek. Onlar da selin sürüklediği çamurlar arasında biten tohum gibi yeşerecekler." Orada hazır bulunanlardan birisi şöyle dedi: Sanki Rasûlullah (sav) adeta çölde davar otlatıyormuş gibi (bunları anlatıyordu).(2)

DÖRDÜNCÜ CİLDİN SONU

(1) Ayrıca el-Bakara, 2/3. âyetin tefsiri 10. başlıktaki açıklamalara da bakılması.
(2) *Müslim,* İman 306; *İbn Mâce,* Zühd 37; *Dârimî,* Rikaak 96; *Müsned,* III, 11, 20, 90.

İÇİNDEKİLER

(Bakara Sûresi'nin Devamı)

282. Âyet 7
1- Âyetin Nüzul Sebebi ve Kapsamı: 8
2- Deyn'in Anlamı: 9
3- Vadenin Belirlenmesi ve Selem'de Vade: 9
4- Selemin Tarifi: 10
5- Selem Akdini İfade Etmek Üzere Kullanılan Tabirler: 11
6- Selem Akdinin Şartları: 11
7- Selem ile İlgili İhtilaflı Bazı Şartlar: 13
8- Vade Geldiği Halde Satılan Mal Bulunmazsa: 14
9- Borçların Yazılması: 15
10- Borçları Yazmanın Hükmü: 16
11- Yazan Adaletle Yazmalıdır: 16
12- Adaletle Yazmak 17
13- Yazmak ile Görevlendirilenler: 17
14- Yazıyı Bilen Yazmaktan Yüzçevirmesin: 17
15- Allah Kendisine Yazmayı Öğrettiği Gibi O da Yazsın: 18
16- Borçlu Borcunu Yazdırsın: 19
17- Borçlu Kısıtlı Olursa: 19
18- Hacr Altına Alınabilenler (Kısıtlanabilenler): 21
19- Zayıf Kimseler: 22
20- Velinin Adaletle Yazdırması: 22
21- Yazdıracak Olan Kişi Borçludur: 23
22- Velinin Velâyeti Altında Bulunanın Aleyhine İkrarı: 24
23- Kısıtlının (Mahcûrun), Velisinin İzni Olmaksızın Tasarrufu: 24
24- Şahit Tutmak: 24
25- Hakların Şehadetle Sabit Oluşu: 24
26- Şahitler Öncelikle Müslüman Erkek Olmalıdır: 24
27- Şahitlik Edecek Erkek Bulunmadığı Hallerde Kadınların Şehadeti: 26
28- Çocukların Şahitliği: 27
29- Öngörülen Şekliyle Şahit Bulunmazsa ve
Sünnetin Kur'ân'ı Açıklayıcılığı: 27

30- Malî ve Bedenî Haklara Dair Hüküm Vermenin Dayanakları:..... 30
31- Şahitlerin Nitelikleri:..... 31
32- Şahitlerde Adalet:..... 32
33- Konum Olarak Şahitlik ve İctihadın Delili:..... 33
34- Adalet ve Ebu Hanife'nin Şahidin Zahiriyle Yetinmesi:..... 33
35- Nikâh Şahitliğinde Adalet Şart mı?..... 33
36- Şahitlikte Bir Erkek Yerine İki Kadının Öngörülmesindeki Hikmet: 34
37- Unutana Hatırlatma:..... 35
38- Şahitler Şahitlik Etmekten Çekinmesinler:..... 35
39- Şahit Şahitlik İçin Hakimin Huzuruna Gider:..... 36
40- Kölenin Şahitliği:..... 37
41- Hak Sahibi Şahitlik Edecek Kimseyi Tanımıyor İse...... 37
42- Şahitlik Etmekten Kaçınmanın Hukukî Cezası:..... 38
43- İstenmeden Şahitlik Etmek:..... 38
44- Hakkın Belgelenmesinden Üşenmemek Gerekir:..... 39
45- Yazmak, Adalete, Şehadetin Doğruluğuna Sebeptir:..... 39
46- Şahit Yazılı Olanı Hatırlayamazsa:..... 40
47- Ticari Akidlerin Yazılması:..... 40
48- Peşin ve Veresiye Alışverişlerde Yazışma:..... 41
49- Alışverişlerde Şahit Tutmak:..... 41
50- Şahide de Kâtibe de Zarar Verilemez:..... 44
51- Zarar Vermek Fâsıklığı Gerektirir:..... 45
52- Herşeyi Bilen Allah Size Öğretiyor; O Bakımdan Allah'tan Korkun: 46
283. Âyet..... **46**
1- Bu Âyetin Önceki Âyetle İlişkisi:..... 46
2- Yolculukta ve İkamet Halinde Rehin Bırakmak:..... 47
3- Yazacak Kâtip ve Yazma Araçları Bulunmazsa:..... 47
4- "Rehin" Kelimesiyle İlgili Açıklamalar:..... 48
5- Rehinin Anlamı ve Mahiyeti:..... 49
6- Rehin Herhangi Bir Şekilde Mürtehinin Elinden Çıkıp Râhinin Eline Geçerse:..... 51
7- Sözlü Rehin Akdi Yapmakla Birlikte Fiilen Rehin Kabzedilmezse: 51
8- Rehnin Mürtehin Tarafından Kabzedilmesi:..... 52
9- Yed-i Eminde Bırakılan Rehin Kaybolursa:..... 52
10- Müşâın Rehni:..... 52
11- Alacağın Rehin Olması:..... 53
12- Rehinden Faydalanma:..... 53
13- Rehnin Alıkonulup Çözülmemesi:..... 55

14- Rehnin Alıkonulması Gelirleri ve Masrafları ile İlgili Rivâyetler: . 56
15- Rehindeki Artış: 57
16- Borcu Serveti Kadar Olanın Rehin Bırakması: 57
17- Biri Diğerine Emanet Bırakırsa:..... 57
18- Emanet: 58
19- Şahitlik Gizlenmesin: 58
20- Şahitler Birden Çok Olursa Şahitlik Etmenin Hükmü:..... 58
21- Şahitliği Gizleyen Günahkârdır: 58
22- Allah'ın Emir ve Hükümleri İnsanların Lehinedir:..... 59
23- İyi ve Kötü Yanlarıyla Borç: 60
24- Allah'ın Yazışma, Şahit Tutma, Rehin Almaya Dair Emirleri, Malların Korunup Artırılması İçin Kat'i Bir Emir Manasınadır: 61
284. Âyet 66
1- Bu Buyruğun Anlamı:..... 66

* * *

2- Kıraate ve Bazı Lafızlara Dair Açıklamalar: 70
285 - 286. Âyetler 72
1- Bu Âyetlerin Nüzûl Zamanı, Şekli ve Mânâları:..... 72
Bu Âyetin Nüzul Sebebi: 75
2- İman:..... 76
3- Huzuruna Varılacak Olan Allah'ı Dinleyip İtaat Etmek:..... 78
4- Allah'ın İnsanlara Teklifi: 78
5- Teklif-i mâ lâ yutâk (Güçten Fazlasının Teklif Edilmesi): 79
6- Kazandıklarınız Lehinize veya Aleyhinizedir: 80
7- Kulların Fiilleri Hakkında Kullanılması Gereken Uygun Tabir: 80
8- Bu Âyetten Kısasa Dair Çıkartılan Hükümler: 81
9- Unuttuk ya da Yanıldıysak Bizi Sorgulama: 81
10- Ağır Yük: 82
11- Gücümüzden Fazlasını Yükleme:..... 83

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ
(3)

1 - 2. Âyetler..... 87
1- Tek İlâh Allah'tır:..... 87
2- Aynı Sûreyi Birden Çok Rek'atte (Zammı Sûre Olarak) Okumak:.. 88
3- Bu Sûrenin Faziletine Dair Rivâyetler: 88
4- Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerine "ez-Zehrâveyn" Adının Verilişi:.. 90
5- Sûrenin Baş Taraflarının Nüzûl Sebebi: 91

3 - 4. Âyetler **92**
5. Âyet **95**
6. Âyet **95**
1- İnsanlara Şekil Veren: 95
2- Allah, Dilediği Şekilde Şekillendirendir: 96
7. Âyet **97**
1- Kur'ân'ın Müteşâbih Olanına Uyanlar: 98
2- Muhkem ve Müteşâbihe Dair İlim Adamlarının Görüşleri: 99
3- Müteşâbih Sanılan Bazı Buyruklara Örnekler: 102
4- "(أُخَرُ); Diğer" Kelimesi: 103
5- Kalplerinde Eğrilik Olanlar: 103
6- Kalplerinde Eğrilik Bulunanlar ve Fitnenin Peşinden Gidenler: 104
7- Te'vili Bilenler ve Tevilin Mahiyeti: 106
8- İlimde Derinleşmiş Olanlar: 107
9- Kur'ân Muhkemiyle Müteşâbihiyle Allah'tandır: 111
8. Âyet **111**
1- Bir Dua Örneği: 112
2- "Bize Katından Bir Rahmet Ver" 113
9. Âyet **114**
10. Âyet **114**
11. Âyet **116**
12. Âyet **117**
13. Âyet **118**
14. Âyet **122**
1- İnsanlara Güzel Gösterilen Şeyler: 123
2- Kadınlar: 124
3- Oğullar: 125
4- "Kantar Kantar": 125
5- Altın ve Gümüş: 128
6- Atlar: 128
7- Nişanlı Atlar: 130
8- Davarlar: 131
9- Ekinler: 132
10- Dünya Hayatının Metâı: 133
11- Güzel Âkıbet Allah Nezdindedir: 134
15. Âyet **135**
16 - 17. Âyetler **136**
Allah'tan Mağfiret Dilemenin Hükmü: 138

18. Âyet **140**
1- Bu Âyetin Önemi: 140
2- İlmin ve Alimlerin Fazileti: 141
3- Bu Âyetin Fazileti: 141
4- Âyet-i Kerime ile İlgili Açıklamalar: 143
19. Âyet **144**
20. Âyet **146**
21 ve 22. Âyetler **148**
1- Nüzûl Sebebi: 148
2- Geçmiş Ümmetlerde Ma'rufu Emretmek ve Münkerden Alıkoymak: 149
3- Kötülükten Alıkoyanın Nitelikleri: 150
4- Münkeri Değiştirme Görevi: 151
5- Münkeri El, Dil, ve Kalp ile Değiştirmenin Mahiyeti ve Sorumluları: 152
6- İyiliği Emredip Münkerden Alıkoymanın Terki: 153
23. Âyet **153**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 153
2- Hakime Davet Edilenin Durumu: 154
3- Bizden Öncekilerin Şeriati Bize Delil Olur mu? 155
24. Âyet **155**
25. Âyet **156**
26. Âyet **156**
Âyetin Nüzûl Sebebi: 157
Âyetin Açıklaması: 158
27. Âyet **162**
28. Âyet **163**
1- Mü'minlerin Kâfirlere Karşı Tutumu: 163
2- Takiyyenin Mahiyeti: 164
29. Âyet **165**
30. Âyet **166**
31. Âyet **167**
Âyetin Nüzul Sebebi: 168
32. Âyet **170**
33. Âyet **170**
34. Âyet **173**
35 - 36. Âyetler **174**
1- İmrân'ın Karısı: 174
2- İmrân'ın Karısının Adağı: 175
3- İmrân'ın Karısının Adağının Hükmü: 176

4- "Hür Olarak": ... 176
5- Kızın Adanması: ... 177
6- Allah Adağını Kabul Buyurdu: ... 177
7- Erkek Kız Gibi Değildir: ... 178
8- Kişinin Soyunu Şeytandan Sakındırması: ... 179
37 - 38. Âyetler ... 180
1- Hz. Meryem ile Hz. Zekeriyya: ... 183
2- Her Türlü Dua Allah'adır. ... 184
3- Allah'tan Çocuk Sahibi Olmayı Dilemek: ... 185
4- Çoluk Çocuğun Hidâyet Bulmaları İçin Allah'a Dua Etmek: ... 187
39. Âyet ... 187
40. Âyet ... 194
41. Âyet ... 196
1- Alâmet: ... 196
2- İşaretle Konuşmak: ... 196
3- Hukukî Bakımdan İşaretin Değeri: ... 197
4- Kur'ân'ın Sünnet ile Nesholunacağını Kabul Edenler: ... 198
42. Âyet ... 199
43. Âyet ... 203
44. Âyet ... 203
1- Gayb'ın Haberleri: ... 204
2- Hz. Meryem'in Himayesi: ... 204
3- Kur'a Çekmenin Hukukî Değeri: ... 205
4- Teyzenin Hadane Hakkı: ... 207
45 - 46. Âyetler ... 208
47. Âyet ... 213
48 - 49. Âyetler ... 214
50 - 51. Âyetler ... 218
52. Âyetler ... 220
53. Âyet ... 222
54. Âyet ... 222
55. Âyet ... 224
56 - 58. Âyetler ... 227
59 - 60. Âyetler ... 228
61. Âyet ... 230
1- Mübâhale (Lânetleşme): ... 230
2- Peygamberliğin Belgelerinden Birisi: ... 231
3- Torun, Evlat Kabul Edilebilir mi? ... 231

62 - 63. Âyetler **232**
64. Âyet **232**
1- Kitap Ehli de Herkes Gibi Allah'tan Başkasına İbadet Edemez: 232
2- Allah'tan Başka Rab Edinme Şekli: 235
3- Siz, Yüzçevirseniz de Biz Müslümanız: 235
65. Âyet **236**
66. Âyet **236**
1- Yahudi ve Hıristiyanların Bilgisizce İddiaları: 237
2- Bilgisizce Tartışmak: 237
67. Âyet **238**
68. Âyet **239**
69. Âyet **239**
70. Âyet **240**
71. Âyet **241**
72. Âyet **241**
73. Âyet **242**
74. Âyet **247**
75. Âyet **248**
1- Kıraate Dair Açıklamalar: 248
2- Kitap Ehlinin Güvenilir Olan ve Olmayanları: 249
3- Borçlunun Yakın Takibi: 250
4- Emanetin Değeri: 251
5- Bu Âyet-i Kerime Kitap Ehli İçin Bir Övgü müdür? 252
6- Kitap Ehlinin Emanete Riâyet Etmeme Gerekçeleri: 252
7- Zımmîlere Hainlik: 253
8- Bile Bile Allah'a Karşı Yalan Söylemek: 253
76. Âyet **253**
77. Âyet **254**
1- Âyetin Nüzul Sebebi: 254
2- Hakimin Hükmü Helâl Olmayan Birşeyi Gerçekte Helâl Kılar mı? 255
78. Âyet **256**
79. Âyet **257**
80. Âyet **260**
81. Âyet **261**
82. Âyet **265**
83 - 84. Âyetler **265**
85. Âyet **267**
86. Âyet **268**

87 - 89. Âyetler **270**
90. Âyet **270**
91. Âyet **272**
92. Âyet **273**
1- Bu Âyetin Nüzûl Sebebi: 273
2- "Birr"in Mahiyeti: 274
93 - 94. Âyetler **276**
1- Buyruğun İniş Sebebi: 276
2- Peygamberlerin Haram Kılmaları: 277
3- Muhammed (sav)'ın Peygamber Oluşunun Belgeleri: 277
4- Siyatik Rahatsızlığının Tedavisi: 278
95. Âyet **279**
96 - 97. Âyetler **279**
1. Yeryüzünde Kurulan İlk Mescid: 280
2. Mekke Adı Nereden Gelmektedir: 281
3. Mübârek Ev: 282
4. Apaçık Alâmetlere Sahip Bir Ev: 283
5. Beyt-i Haram'ın Güvenliği: 284

* * *

1. Allah'ın İnsanlar Üzerindeki Hakkı: Beyt'inin Haccedilmesi: 287
2. Hac Fevrî midir (İmkân Bulunulan İlk Fırsatta mı Haccetmelidir)? 290
3. Hac Bütün İnsanlara Farzdır: 292
4. Güç Yetirebilme (İstitâ'a): 294
5. Haccı Engelleyen Sebepler: 296
6. Serveti Bulunmakla Birlikte Yeterli Nakit Bulamıyan Kimse: 297
7. Hasta ve Kötürümün Durumu: 299
8. Yol Azığı Bulamayan Kimse, Yapılan Bağışı Kabul Edebilir mi? .. 302
9. Haccetme İmkânı Olmakla Birlekte Haccetmemenin Hükmü: 302
98 - 99. Âyetler **304**
100. Âyet **305**
101. Âyet **306**
102. Âyet **308**
103. Âyet **310**
1. Allah'ın İpine Sarılmak: 310
2. Geçmiş Ümmetlerdeki Tefrika ve İslâm Ümmetinin Çeşitli Fırkaları: 311
Yetmişiki Fırka: 313
104. Âyet **319**
105. Âyet **320**

106 - 107. Âyetler **320**
1. Kıyamet Gününde Kimi Yüzler Ağaracak, Kimi Yüzler Kararacaktır: 321
2. Bu Azap Kimler Hakkındadır: 322
3. İmandan Sonra Küfrün Cezası: 324
108 - 109. Âyetler **324**
110. Âyet **325**
1. Ümmetlerin En Hayırlısı Olan Bir Ümmet: 325
2. Bu Ümmetin En Hayırlıları: 327
3. İyiliği (Marufu) Emredip, Kötülükten (Münkerden) Alıkoymak: 331
111. Âyet **331**
112 - 115. Âyetler **332**
Bu Âyetlerin Nûzul Sebebi: 333
116. Âyet **336**
117. Âyet **337**
118. Âyet **338**
1. Kâfirlere Meyletmenin Yasaklığı: 338
2. Kâfir ve Sapıkları Sırdaş Edinmenin Yasaklanışı: 339
3. Mü'min Olmayan Sırdaşlar Kötülük Yapmaktan Geri Kalmazlar: 341
4. Kâfirlerin Açığa Vurdukları Öfkeleriyle İçlerinde Gizledikleri: 342
5. Düşmanın Düşmanı Aleyhine Şahidliği: 342
6. Kâfirlerin Gizledikleri Kin: 343
119. Âyet **343**
120. Âyet **345**
121. Âyet **347**
122. Âyet **349**
Uhud Gazvesi: 350
Tevekkül: 353
123 - 125. Âyetler **355**
1. Rasûlullah (sav)'ın Gazaları ve Bunlar Arasında Bedir'in Yeri: 355
2. Melek İndirmenin Hikmeti: 361
3. Yardımcı Melekler: 362
4. Askeri Birliklerin Nişan ve İşaretleri: 363
5. Yün Giymek: 364
6. Meleklerin Atlarının Şekli ve Mücahid'in İfadeleri: 364
126 - 127. Âyetler **365**
128 - 129. Âyetler **367**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Peygamber'in Kavmine Bedduası: 367

2. Sabah Namazında Kunut: 369
3. Sabah Namazında ve Diğer Namazlarda Kunut İle İlgili Görüşler: 370
130 - 132. Âyetler 371
133. Âyet 373
1. Cennete ve Mağfirete Koşmak: 373
2. Cennetin Azameti: 374
134. Âyet 376
1. İnfak Edenler: 377
2. Öfkenin Yenilmesi: 377
3. İnsanları Affetmek: 378
4. Allah, İyilik Edenleri Sever: 380
135. Âyet 381
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 381
2. Günahları Bağışlayan Yalnız Allah'tır: 383
3. Kur'ân Üzerinde Tefekkürün Tevbe Etmekteki ve
Günahlardan Kaçınmaktaki Rolü: 384
4. Allah'ın Bağışlayıcılığı: 385
5. Çeşitli Günahlardan Tevbe Şekli: 387
6. Günahını Hatırlamayan ve Bilmeyen Kimsenin Tevbe Etmesi: 387
7. Kişinin Kalbî Kararlarından Sorumluluk Derecesi: 389
136. Âyet 390
137. Âyet 391
138. Âyet 392
139. Âyet 392
140. Âyet 393
1. Şehidlerin Şahidliği: 395
2. İlahi İrade ve Emir Arasındaki Fark: 396
3. Uhud Şehidleri, Bedir'de Müşrik Esirlerden Fidye Alınmasının
Bir Karşılığı İdi: 396
141. Âyet 397
142. Âyet 397
143. Âyet 398
144. Âyet 399
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 400
2. Hz. Peygamberin Vefatı ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Tavırları: 401
3. Rasûlullah (sav)'ın Defni: 403
4. Hz. Peygamberin Cenaze Namazı: 404
5. Hz. Peygamberin Vefatından Sonraki Durum Değişikliği: 404

145. Âyet **406**
146 - 147. Âyetler **408**
148. Âyet **413**
149 - 150 Âyetler **414**
151. Âyet **414**
152. Âyet **416**
153. Âyet **423**
154. Âyet **427**
155. Âyet **430**
156. Âyet **434**
157 - 158. Âyetler **436**
159. Âyet **436**
1. Hz. Peygambere Yöneltilen Emirler ve İstişârenin Anlamı: 438
2. İstişâre Yapmayan Yönetici Görevinden Alınır: 439
3. Hz. Peygamberin İstişâresi ve İstişâre Konusu: 439
4. Kendileriyle Müşâvere Edilecek Kimselerde Aranan Nitelikler: 440
5. Dünya İle İlgili Meselelerde Müsteşâr'ın (Danışmanın) Nitelikleri: 441
6. Şûrânın Esası ve İstişâre Edenin Sonra Yapması Gerekenler: 442
7. Azmetmenin Mahiyeti: 442
8. Tevekkül: 444
160. Âyet **444**
161. Âyet **446**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Hıyânet (Ğulûl)'ın Anlamı: 446
2. Ganimetlere, Emanetlere ve Benzeri Haklara Hıyanetin Cezası: 449
3. Ganimetten Çalmak Büyük Günahlardandır: 451
4. Ganimetten Çalanın Eşyası Yakılır mı? 452
5. Ganimetten Çaldığı Tesbit Edilenin Cezası: 453
6. Mali Ceza Sözkonusu Olur mu? 454
7. Ganimetten Hırsızlık Yapan Kimsenin Tevbesi: 454
8. Ganimetten Çalmanın Hükmü: 455
9. Devlet Memurlarının Aldıkları Hediyeler: 455
10. Kitapların İlim Ehlinin İstifadesine Sunulmaması ve
Bu Âyetin Nüzûl Sebebine Dair Bir Rivâyet: 456
11. Kimseye Zulmedilmez: 457
162 - 163. Âyetler **457**
164. Âyet **458**
165. Âyet **460**
166 - 167. Âyetler **461**

168. Âyet **463**
169 - 170. Âyetler **464**
1. Âyetler Arası İlişki, Âyetlerin Nüzul Sebebi ve
Şehitlerin Diri Olmalarının Anlamı: 464
2. Şehidlerin Yıkanması: 467
3. Şehidin Cenaze Namazı Kılınır mı? 469
4. Hangi Hallerde Şehidin Namazı Kılınabilir? 469
5. Düşman Baskını Sırasında Öldürülenlerin Hükmü: 470
6. Allah Yolunda Şehid Olmanın Üstünlüğü: 470
7. Kişiyi Cennete Girmekten Alıkoyan Borcun Mahiyeti: 472
8. Rableri Nezdinde Rızıklanırlar: 473
171. Âyet **474**
172. Âyet **476**
173. Âyet **479**
İmanın Artıp Eksilmesi: 480
174. Âyet **482**
175. Âyet **483**
176. Âyet **485**
Buyruğun Nüzul Sebebi ve Kastedilenler: 485
177. Âyet **487**
178. Âyet **487**
179. Âyet **489**
180. Âyet **491**
1. Cimrilikten Hayır Gelmez: 492
2. Cimrilik: 492
3- Cimriliğin Faydaları: 494
4. Cimrilik (Buhl) ile Eli Sıkılık (şuhh) Arasındaki Fark: 495
181 - 182. Âyetler **496**
183 - 184. Âyetler **498**
185. Âyet **501**
1. Cimriler dahil herkes ölecektir: 501
2. Bir Kıraat Farkı: 501
3. Ölümün Belirtileri ve Ölümü Yaklaşanlara Karşı Görevler: 502
Ölünün Yıkanması (Gasli): 503
4. Ölünün Kefenlenmesi: 504
5. Ölünün Mezara Götürülmesi: 506
6. Cenaze Namazı: 507
7. Ölünün Gömülmesi: 507

186. Âyet **509**
187. Âyet **511**
1. Kitap Ehlinden Alınan Söz ve İlmin Öğretilmesi: 511
2. İlmin İnsanlara Açıklanması: 512
188. Âyet **513**
189. Âyet **516**
190 - 200. Âyetler **516**
1. Bu Âyetler Üzerinde Düşünmenin Önemi: 519
2. Geceleyin Uykusundan Uyananın Yapacağı İşler: 519
3. Her Halde Allah'ı Zikretmek: 519
4. Hasta Kimsenin ve Oturanın Namaz Kılma Keyfiyeti: 521
5. Oturmaya Gücü Yetmeyenin Namaz Kılması: 522
6. Hasta İyileşirse; İyi Olan da Hastalanırsa Nasıl Namaz Kılar? 522
7. Sağlıklı Kimsenin Yatarak Namaz Kılması: 523
8. Göklerin ve Yerin Yaratılışı Üzerinde Düşünmek: 523
9. Yüce Allah Boşuna Bir Şey Yaratmamıştır: 526
10. Ateşe Atılanlar: 527
11. Çağırıcının Çağrısını Kabul Etmek: 528
12. Allah'tan Mağfiret Dileyin: 529
13. Peygamberlerle Vaadedilenler: 529
14. Allah'ın Duaları Kabulü: 530
15. Allah Amel Edenin Ecrini Boşa Çıkarmaz: 530
16. Hicret ve Cihad Edenlerin Mükâfatı: 531
17. Kâfirlerin Diyar Diyar Dolaşmaları Seni Aldatmasın: 532
18. Nimetin Mahiyeti: 533
19. En Büyük Nimete Mazhar Olanlar Takvâ Sahipleridir: 534
20. Takvâ Sahiplerine Yapılacak İkramlar 535
21. Cennetliklere Verilecek İkram: 535
22. Kitap Ehlinden Allah'a İman Edenler: 536
23. İman Edenlere Sabır, Sebât ve Ribât Emri: 537
24. Hukukçulara Göre Allah Yolunda Ribat Yapan Kimse: 539
25. Ribâtın Fazileti: 539

NİSÂ SÛRESİ
(4)

en-Nisâ Sûresi 545
1. Âyet **546**
1- Bütün İnsanlar Tek Bir Candan'dır: 546

2- Allah Adına Dileklerde Bulunmak: 547
3- "Akrabalık Bağı" Anlamına Gelen: (الأرحام) Kelimesinin
Okunuşuna Dair Farklı Görüşler ve Açıklamaları: 547
4- Akrabalık Bağlarını Gözetmenin Hükmü: 553
5- Süt Akrabalığı yoluyla Zevi'l-erhâm (yakın akraba) Olanların
Akrabalık Hakkını Gözetmek: 554
6- "Akrabalık"ın Kapsamı: 555
7- Yüce Allah'ın Gözeticiliği: 556
2. Âyet 556
1. Yetimlere Mallarını Vermek: 556
2. Yetimlere Mallarını Verme Şekli: 557
3. Yetime Malını Teslim Etme Halinde Hileli Yollara Sapmak: 558
4. Velinin, Himayesindeki Yetiminin Mallarından
Kendi Mallarına Karıştırması: 559
5. Yetimlerin Mallarını Yemek, Büyük Bir Günahtır: 560
3. Âyet 561
1. Adaletsizlikten Korkmak: 561
2. "Size Helâl Olan Kadınlardan... Nikâhlayın" Buyruğundaki
(ل) Edatının Kullanılmasına Dair: 563
3. Yetim Kızın Bülûğdan Önce Nikâhlanması: 564
4. Yetim Kız'a Mehri Misil Verme Gereği: 565
5. Yetim Kızın, Velisi İle Evlendirilmesi: 566
6. Helâl Olan Kadınların Nikâhlanması: 567
7. İkişer, Üçer, Dörder Kelimelerine Dair Açıklama: 567
8. Âyette Dörtten Fazla Kadın İle Evlenilebileceğine Dair Delil Yoktur: 569
9. Dört Hanım İle Evli Bulunan Bir Kimsenin
Beşinci Bir Hanım İle Evlenmesi İle İlgili Görüş Ayrılıkları: 571
10. Erkeğin Yatağından Uzak Kalabileceği Süre: 572
11. Birden Fazla Kadınla Evlilikte Adaletin Gözetileceği Hususlar: ... 573
12. Adalet Yapamayanın Cariyelerle Yetinmesi: 573
13. Haksızlıktan Uzak Durmaya Götüren Yol: 574
14. Erkek Kölenin Evlenebileceği Kadın Sayısı: 577
4. Âyet 577
1. Kadınlara Mehir Verme Gereği: 578
2. Kadına Mehir Vermenin Hükmü: 578
3. Mehir Allah'ın Kadınlara Bir Bağışıdır: 579
4. Kadının Mehrini Bağışlaması: 580
5. Mehrini Bağışlayan Kadının Bağışından Vazgeçmesi: 580

6. Kadının Şart Koşarak Mehrini Bağışlaması: ... 581
7. Azad Etmek Mehir Olurmu: ... 581
8. (نَفْساً) Kelimesinin Nahiv Açısından Durumu: ... 582
9. Mehirden Yemenin Mübah Oluşu: ... 582
10. Bağışlanan Mehrin Katıksız Helâl Oluşu: ... 583
5. Âyet ... 584
1. Âyetler Arası İlişki ve Vasi Tayini: ... 584
2. Sefihlerin Kimliği: ... 585
3. Sefihin Hacr Altına Alınmasının Hükmü: ... 587
4. Hacr Altına Alınmadan Önce Sefihin Fiilleri: ... 588
5. Büyüğün Hacr Altına Alınması: ... 588
6. Allah'ın Geçimlik Kıldığı Mallar: ... 589
7. Yetimlerin Nafakalarının Mallarından Karşılanması: ... 590
8. Baliğ Olup Malı ve Kazancı Bulunmayan Oğulların Nafakasının Hükmü: ... 591
9. Torunun Nafakası: ... 591
10. Yetimlere Güzel Söz Söylemek: ... 593
6. Âyet ... 593
1. Âyet-i Kerîmenin Nüzûl Sebebi: ... 593
2. Yetimlerin Denenmesinin Mahiyeti: ... 594
3. Bülûğ ve Bülûğa Dair Bazı Hükümler: ... 595
4. Âyet-i Kerîmedeki "Reşitlik" ve "İstinâs"ın Manaları: ... 597
5. Reşitliğin Mahiyeti: ... 598
6. Reşitliği Anlaşılan Kimseye Malını Teslim Etmenin Şartları: ... 599
7. Babası Bulunup Hacr Altındaki Kız Çocuğun Fiillerinin Hükmü: ... 600
8. Hacri Bitene Malını Teslim Etmenin Formaliteleri: ... 601
9. Reşitliği Tesbit Edildiğinden Malın Kendisine Teslim Edilmesinden Sonra Tekrar Sefihliği Görülecek Olursa: ... 601
10. Vasinin Yetimin Malında Tasarrufunun Sınırları: ... 601
11. Yetimlerin Mallarını Büyümeden Önce Yemeye Kalkışmak: ... 602
12. Zengin Vasi, Yetimin Malından Yememelidir: ... 603
13. İffetli Davranmaları Yahut Maruf Ölçüler İçerisinde Yemeleri Emrolunan Muhatapların Kimliği: ... 604
14. Marûf Ölçüler İçerisinde Yemenin Mahiyeti: ... 604
15. Yetimlere Mallarını Teslim Ederken Şahid Bulundurmak: ... 608
16. Veli Ya da Vasi, Yetimi, Bedenen Korumakla da Mükelleftir. ... 609
17. Allah Herkesin Hesabını Görecek Olandır: ... 609
7. Âyet ... 610

1. Âyetler Arası İlişki ve Âyetin Nüzûl Sebebi: 610
2. Âyet-i Kerîmenin İfade Ettiği Diğer Hususlar: 611
3. Akrabalık Kavramının Kapsamı: 611
4. Kadınların da Mirastan Payları Vardır: 611
5. Gayrimenkullerin Paylaştırılması: 612
8. Âyet 614
1. Mirasın Pay Edilmesinde Hazır Bulunanlara Birşeyler Vermek: 614
2. Mirasçı Tasarrufta Bulunamayacak Kadar Küçük İse: 616
3. Paylaştırma: 616
4. Söylenecek Güzel Sözler: 617
9. Âyet 617
1. Âyetin Muhatapları: 618
2. Dosdoğru Söz Söylemek: 620
10. Âyet 621
1. Âyetin Nüzûl Sebebi ve Kimler Hakkında Sözkonusu Olduğu: 621
2. Alevli Ateş: 622
3. Âyet-i Kerimedeki Tehdit Unsuru: 623
İçindekiler 625

الجامع لأحكام القرآن

